

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Δημήτρης Μάντζαρης

ΕΑΜ Λέσβου: Ηττημένοι νικητές.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

λ

Μυτιλήνη Οκτώβριος 2022

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Τριμελής Επιτροπή :

Σπύρος Καράβας (επιβλέπων), Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, ΦΕΚ:1205/30.07.2020 τχ. Γ'. Γνωστικό αντικείμενο: «*Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, 19ος – 20ος αιώνας*»

Πολυμέρης Βόγλης, Καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΦΕΚ: 1504/08.07.2021, τχ. Γ'. Γνωστικό αντικείμενο: «*Κοινωνική Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου*»

Ποθητή Χαντζαρούλα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, ΦΕΚ: 11/14.01.2021, τχ. Γ'. Γνωστικό αντικείμενο: «*Ιστορική Ανθρωπολογία, 19ος – 20ος αι.*»

Νίκος Θεοτοκάς, Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, ΦΕΚ: 519/8.7.2009, τ. Γ'. Γνωστικό αντικείμενο: «*Ιστορική και Θεωρητική Κοινωνιολογία*».

Νίκος Βαφέας, Αναπληρωτής Καθηγητής στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστήμιο Κρήτης, ΦΕΚ 472/28.2.2022, τ. Γ'. Γνωστικό αντικείμενο: «*Ιστορική και Πολιτική Κοινωνιολογία*».

Μιχάλης Ψημίτης, Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, ΦΕΚ: 1178/ 22.11.2016, τχ. Γ'. Γνωστικό αντικείμενο: «*Κοινωνιολογία με έμφαση στη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα*».

Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), ΦΕΚ: 1420/23.08.2019, τχ. Γ'. Γνωστικό αντικείμενο: «*Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Ιστορία και Θεωρία της Ιστοριογραφίας*».

Η φωτογραφία του εξωφύλλου είναι του φωτογράφου Σίμου Χουτζαίου από το κτίριο της οδού Καβέτσου 3 στη Μυτιλήνη πριν κατεδαφιστεί και γίνει πολυκατοικία. Το κτίριο αυτό, αμέσως μετά την Απελευθέρωση, έγινε η έδρα του 22^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ.

Copyright © Δημήτρης Μάντζαρης, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής εξολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

*Στη μητέρα μου, για όσα ήθελα να τη
ρωτήσω και δεν πρόλαβα.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	3
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	7
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ	11
Οι οφειλές.....	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία της.....	15
Η ιδιαιτερότητα της Λέσβου - Θέτοντας τα ερευνητικά ερωτήματα.....	21
Η δομή της διατριβής.....	23
Το ζήτημα των αρχειακών πηγών.....	27
ΜΕΡΟΣ Ι-Η ΛΕΣΒΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ ...	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο - Όψεις της Κοινωνικής και Οικονομικής Ζωής της Λέσβου ως Την Κατοχή	37
α' Η Λέσβος του Μεσοπολέμου	37
β' Ο πόλεμος και οι ανατροπές του	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο- ΜΕΤΡΩΝΤΑΣ ΤΙΣ «ΠΛΗΓΕΣ» ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ	57
α' Η κοινωνία και η οικονομία υπό κατάρρευση-Η πείνα	57
Ο ναυτικός αποκλεισμός των Άγγλων.....	59
Το δελτίο και η μαύρη αγορά	62
Το λάδι.....	67
Τα ψάρια και το ψωμί.....	70
Τα συσσίτια	75
Κλοπή και επαιτεία.....	76
Η στατιστική των θανάτων	78
Η βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού.....	81
Η έλλειψη χρήματος	88
Μια νέα κοινωνική πραγματικότητα	90
β' Όψεις της Κατοχής στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου	91
Η ιδεολογική παράμετρος και οι γερμανοί Αντιφασίστες	92
«Στα Τσαμάκια» - Οι εκτελέσεις των Γερμανών στη Λέσβο	96
Η τύχη των Εβραίων.....	100
γ' Οι πρώτες αντιστασιακές κινήσεις	101
Οι ομάδες Καζάκου και Βολογιάννη.....	101

Οι διαφυγές στη Μέση Ανατολή	106
Σχέσεις έντιμης συνεργασίας.....	112
ΜΕΡΟΣ ΙΙ - ΕΑΜ ΛΕΣΒΟΥ: ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΖΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗ ΣΥΡΡΙΚΝΩΣΗ (1943 - 1946)	115
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο - ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΟ ΕΑΜ.....	115
α' Η επιχείρηση ανασυγκρότησης για το ΚΚΕ.....	115
β' Η ίδρυση της Οργάνωσης.....	119
γ' Από την Οργάνωση στο ΕΑΜ Λέσβου.....	130
Τα «πιάνια» και ο «πιανίστας»- Η συμβολή των ασυρμάτων.	131
Ο ρόλος του ΕΑΜ στον επισιτισμό	135
Η μάχη για την υποχρεωτική εργασία – Οι Επιτάξεις	144
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο - Η ΕΑΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΕ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ	149
α' Ενδυνάμωση και κυριαρχία.....	149
Οι δύο γραμμές στο ΕΑΜ Λέσβου	149
Η συνδιάσκεψη της Αγίας Παρασκευής – Η συγκρότηση του ΕΛΑΣ Λέσβου.....	154
Τα γεγονότα της Αγιάσου και του Μανταμάδου	156
Η σύλληψη και η απόδραση Λαμπαδαρίδη	161
Η επιδρομή των κομάντο του Ιερού Λόχου.....	162
Οι διαδηλώσεις	167
Η αποτυχία της ίδρυσης Ταγμάτων Ασφαλείας.....	173
β' Το ελεύθερο καλοκαίρι του 1944.....	175
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο - Η «ΒΕΛΟΥΔΙΝΗ» ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ.....	181
α' «Ειρήνη και τάξη βασιλεύουν στη Μυτιλήνη» – Η Απελευθέρωση.....	181
β' Η «λαϊκή εξουσία».	194
Οι συνεργάτες των Γερμανών – Το φειδωλό «τιμωρό χέρι του λαού».	194
Τα δικαστήρια του λαού	206
Επισιτισμός - «Δεν ξαναπριζόμιστι»	217
Η πρόσβαση στην υγεία.....	226
Φυσικές καταστροφές	227
Εργασία. Ο εσωτερικός δανεισμός.	228
Ο συνδικαλιστικός πυρετός.	232
Η πολιτιστική άνοιξη.....	235
Η αδιανόητη ισότητα των φύλων.	239
Εκπαίδευση – «Το παλιό και το καινούριο σχολείο»	242

γ' «Παρά πάντων τότε εν Μυτιλήνη, εθεωρείτο το Ε.Α.Μ. ως Εθνική Οργάνωσις» - Το ΕΑΜ Λέσβου και η Εκκλησία	246
«Παιδιά του ΕΑΜ ...Υπάγετε εις οδόν ειρήνης»	248
δ' Η επανασυσπείρωση του «αστικού κόσμου»	262
ε' Η εαμοκρατία υπό τη σκέπη της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.....	270
Ένα βήμα μπρος, δύο βήματα πίσω - Οι εκλογές της Αυτοδιοίκησης που δεν έγιναν	278
στ' «Μας φέραν τ'ς αραπάδεις» - Τα Δεκεμβριανά της Λέσβου	281
Ο αντίκτυπος των ένοπλων συγκρούσεων της Αθήνας	282
Στα μπλόκια - «'Ηρταν γοι δουλ' να σκλαβώσιν τ'ς λέφτιρ'»	288
«Τσι γι Αντίδρας' στου χουργιά μας, θε να σκάσ' απ' ντου γυρσμού μας» - Τα επινίκια του «Go Back»	296
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο - Η ΑΝΑΠΟΤΡΕΠΤΗ ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗ.	299
α' Το ΕΑΜ στην αντιπολίτευση.	299
Από την εαμοκρατία στην λεκτική βία	301
β' Κράτος και παρακράτος.	310
Η αρχή του τέλους – Τα γεγονότα της 8 ^{ης} Μαΐου 1945	319
γ' «Ουδεμία εισφορά παρατηρείται προς διεξαγωγήν Εθνικού αγώνος».....	332
Η εργαλειοποίηση της βοήθειας της UNRRA.	339
«Προδότες» και «πατριώτες».	345
Ο ανίσχυρος προσκοπισμός.....	349
Ο ατιμώρητος δωσιλογισμός των ελίτ.	351
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο - Η ΕΞΩΘΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΝΟΜΙΑ.....	357
α' «Υπάρχουν φυγοδικούντες τινές... μεμονωμένως περιφερόμενοι και κρυπτόμενοι εις φιλικάς των οικίας εντός των χωρίων».....	357
Τα «παράσημα» της Αντίστασης.....	369
Οι φυλακές Μυτιλήνης, ένας χώρος «ελεύθερης έκφρασης»	372
β' Ανασυγκρότηση σε συνθήκες παρανομίας.	376
Η «Μαζική Λαϊκή Αυτοάμυνα».	376
Η αντοχή του ΕΑΜ Λέσβου	378
γ' Οι εκλογικές νίκες του 1946	384
Οι εκλογές της αποχής. «Στ'ς ικλουγές θα μας βρείτι απόν».	384
Το Δημοψήφισμα. «Με το κεφάλι ψηλά»	393
ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ - ΟΙ «ΕΘΕΛΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΚΑΚΟΥΧΙΑΣ» ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ.....	399
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο - ΕΜΦΥΛΙΟΣ.....	399
α' Από τη μαζική αυτοάμυνα στην ένοπλη δράση – Η καμπή του Γ' ψηφίσματος. ...	399

Από την άοπλη μαζική, στην ένοπλη «Αυτοάμυνα»	400
Το «κύκνειο άσμα» - Η καταδίκη της βίας «απ' όπου κι αν προέρχεται»	408
Από τη συμφιλίωση στην ένοπλη σύγκρουση – Το ασύμπτωτο των «γραμμών».	410
β' Οι ένοπλες συγκρούσεις 1947 – 1949.	416
Το πείραμα του νομάρχη Λουκά Δαράκη και οι εκτιμήσεις των Άγγλων	428
Η άφιξη Θεοδοσίου – Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου	433
Από την Τσερκέζα στο «Ντάμι της Μπέρδας».	443
γ' Ο χαρακτήρας των αντάρτικου της Λέσβου - «Εθελοντές της Κακουχίας».	451
Το έμψυχο δυναμικό	452
Τα όρια της ένοπλης βίας.	458
δ' Η οικονομία της Λέσβου την περίοδο του Εμφυλίου.	462
ε' Η δημιουργία του κράτους «έκτακτης ανάγκης».....	466
Η ιδεολογική κυριαρχία.....	467
«Ευθύς ως αντελήφθην τους αντεθνικούς σκοπούς του ΚΚΕ» - Οι δηλώσεις μετανοίας.....	472
Το έκτακτο Στρατοδικείο Μυτιλήνης.....	481
Η Επιτροπή Ασφαλείας – Οι εκτοπίσεις.....	487
Η παιδούπολη Μυτιλήνης «Ο Άγιος Ιάκωβος»	493
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο - ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ ΕΙΧΑΝ ΧΡΩΜΑ ΚΟΚΚΙΝΟ. Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ	
ΤΩΝ ΗΤΤΗΜΕΝΩΝ.	497
α' Οι εκλογές του 1950 – 1951. Εκλογές «με γύψο».....	497
Οι δημοτικές εκλογές του 1951.	502
Η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά – Η επιστροφή των ηττημένων	504
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ - ΤΟ ΚΟΚΚΙΝΟ ΧΡΩΜΑ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ ΣΕ ΦΟΝΤΟ	
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ	511
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	525
(Α) ΤΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣΩΠΑ.....	525
(Β) ΧΑΡΤΕΣ.....	545
(Γ) ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ 1946 (Βουλευτικές και Δημοψήφισμα)	546
(Δ) ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΓΕΝΟΤΩΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 1940-1950.	553
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	560

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Κ.Ε.: Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας
Α.Ε.: Ανώνυμη Εταιρία
Α.Ν.: Αναγκαστικός Νόμος
Α.Σ.Κ.Ι.: Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας
Γ.Α.Κ.: Γενικά Αρχαία Κράτους
Γ.Ε.Σ.: Γενικό Επιτελείο Στρατού
Δ.Ι.Σ.: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού
Δ.Σ.Ε.: Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
Δ.Σ.Λ.: Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου
Δ.Π.: Δημοκρατική Παράταξις
Ε.Α.: Εθνική Αλληλεγγύη
Ε.Α.Μ.: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
Ε.Α.Ο.Λ.: Εθνική Απελευθερωτική Οργάνωση Λέσβου
Ε.Δ.Α.: Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
Ε.Δ.Ε.Λ.: Εθνική Δημοκρατική Ένωση Λέσβου
Ε.Δ.Ε.Ν.: Εθνική Δημοκρατική Ένωση Νέων
Ε.Δ.Ε.Σ.: Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
Ε.Ε.Λ.: Ένωση Εθνικοφρόνων Λέσβου
Ε.Λ.Α.Σ.: Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
Ε.Λ.Α.Ν.: Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό
Ε.Λ.Δ.: Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας
Ε.Ο.Β.: Εθνική Οργάνωσις Βασιλοφρόνων
Ε.Ο.Λ.: Εθνική Οργάνωσις Λήμνου
Ε.Ο.Ν.: Εθνική Οργάνωσις Νέων
Ε.Ο.Χ.: Εθνική Οργάνωσις Χίου
Ε.Π.Ε.: Εθνική Πολιτική Ένωσις
Ε.Π.Ε.Κ.: Εθνική Προοδευτική Ένωσις Κέντρου
Ε.Π.Ο.Ν.: Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
Ε.Ρ.Ε.: Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις

Ε.Σ.Α.Γ.: Ειδικόν Σχολείον Αναμορφώσεως Γυναικών
Ε.Σ.: Ελληνικός Στρατός
Ε.Τ.Α.: Επιμελητεία του Αντάρτη
Ε.Τ.Α.Ξ: Ειδικόν Τάγμα Αξιωματικών
Ε.Τ.Π.: Ελαφρύ Τάγμα Πεζικού
Η.Π.Α.: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Η.Π.Ε.: Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων
Κ.Ε.: Κεντρική Επιτροπή
Κ.Ε.Α.Α.Λ.: Κεντρική Επιτροπή Απελευθερωτικού Αγώνα Λέσβου
Κ.Κ.Ε.: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
Κ.Κ.Ε. Εσωτ.: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας Εσωτερικού
Κ.Ο.: Κομματική Οργάνωση
Κ.Σ.: Κομμουνιστοσυμμορία
Κ.Φ.: Κόμμα Φιλελευθέρων
Λ.Δ.: Λαϊκή Δημοκρατία
Μ.Α.Δ.: Μονάδες Αποσπασμάτων Δράσης
Μ.Α.Υ.: Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου
Ν.Δ.: Νέα Δημοκρατία
Ν.Ε.: Νομαρχιακή Επιτροπή
Ν.Σ.: Νομαρχιακό Συμβούλιο
Ο.Α.Μ.: Οργανισμός Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου
Ο.Η.Ε.: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Ο.Π.Λ.Α.: Οργάνωση Περιφρούρησης Λαϊκού Αγώνα
ΠΑ.ΣΟ.Κ.: Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
Π.Ε.Α.Ν.: Πανελλήνιος Ένωσις Αγονιζόμενων Νέων
Π.Γ.: Πολιτικό Γραφείο
Π.Ε.: Περιφερειακή Επιτροπή
Π.Ε.Ε.Α.: Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης
Σ.Ε.Κ.Ε.: Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας
Σ.Κ.Ε.: Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας
Υ.Ε.Κ.Α.: Υπηρεσία Εκμεταλλεύσεως Κρατικών Αυτοκινήτων

ΥΠ.ΕΞ.: Υπουργείο Εξωτερικών
Φ.Κ.Μ.: Φιλανθρωπικά Καταστήματα Μυτιλήνης
Φ.Ο.Μ.: Φιλοτεχνικός Όμιλος Μυτιλήνης
Α.Μ.Α.Γ.: American Mission for Aid to Greece, Αμερικανική Αποστολή βοήθειας
στην Ελλάδα
Α.Μ.Φ.Ο.Γ.Ε.: Allied Mission for Observe the Greek Elections
Α.Μ.Λ.: Allies Military Liaison - Συμμαχικός Στρατιωτικός Σύνδεσμος
F.O.: Foreign Office
G.F.P.: Geheime Feldpolizei, Μυστική Γερμανική Στρατιωτική Αστυνομία
J.R.C.: Joint Relief Commission
M.I.6.: Military Intelligence Section 6, Αγγλική Στρατιωτική Υπηρεσία Πληροφοριών,
Τμήμα 6
M.I.9.: Military Intelligence Section 9, Αγγλική Στρατιωτική Υπηρεσία Πληροφοριών,
Τμήμα 9
N.A.: National Archives
O.S.S.: Office of Strategic Services
S.O.E.: Special Operations Executive
UNARMS: United Nations Archives and Records Management Section
UNRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Administration
W.O.: War Office

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι οφειλές

Τούτη εδώ η ερευνητική εργασία που βαίνει προς την ολοκλήρωσή της, νοιώθω πως είναι ένα ακόμα λιμάνι σε ένα όμορφο και ενδιαφέρον ταξίδι, που ξεκίνησε το 2014, τη χρονιά της κορύφωσης της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης στην Ελλάδα. Όπως και να έχει, η δεκαετία του 1940-1950 ήταν μια δεκαετία τομή για την οικογένεια της μάνας μου, όπως εξάλλου και για πολλές άλλες οικογένειες της Λέσβου και της υπόλοιπης Ελλάδας. Ήταν μια δεκαετία τομή συνολικά για την ελληνική κοινωνία. Από μικρός συνειδητοποίησα, από τα συμφραζόμενα του οικογενειακού μου περιβάλλοντος, ότι το παρελθόν του παππού μου και στη συνέχεια των θείων μου, έκρυβαν ανείπωτα μυστικά. Ο τραυματισμός του θείου μου στη διαδήλωση της Καλλονής και οι μετέπειτα δηλώσεις μετανοίας, μας στοίχιωναν όλους, μικρούς και μεγάλους. Και όταν η μάνα μου έφυγε από τη ζωή τελευταία από την οικογένεια, προς το τέλος του 2014, είχε πια ωριμάσει στο μυαλό μου η ιδέα για τούτη εδώ την ερευνητική εργασία. Όλα αυτά ήταν ένα έξτρα κίνητρο για μένα.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω αρχικά τον καθηγητή και φίλο μου Θόδωρο Παραδέλλη, που όταν του εκμυστηρεύτηκα την αρχική μου ιδέα με παρότρυνε να προχωρήσω και με έφερε σε επαφή με το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Προερχόμενος από τις θετικές επιστήμες, εκεί μου ανοίχτηκε ένας καινούριος κόσμος. Η γνωριμία μου με τον καθηγητή Σπύρο Καράβα με έφερε κοντά στο μαγικό κόσμο της ιστορικής έρευνας. Ο Σπύρος Καράβας είναι για μένα πολύ περισσότερα πράγματα από ένας επιβλέπων καθηγητής. Είναι δάσκαλος, είναι αγαπητός φίλος, καθοδηγητής και αυστηρός κριτής σε όλο αυτό το ταξίδι. Του χρωστώ πολλά για τις δεκάδες συζητήσεις μας γύρω από τα θέματα της δεκαετίας του '40, πολλές φορές με τη συνοδεία του απαραίτητου λεσβιακού ούζου. Για τις σχολαστικές διορθώσεις των κειμένων μου και για τις πολύτιμες συμβουλές του. Πολλές, πολλές ευχαριστίες ακόμα, οφείλω στην αναπληρώτρια καθηγήτρια Ποθητή Χαντζαρούλα, που εκτός από τη συμμετοχή της στην τριμελή επιτροπή, διέθεσε αρκετό χρόνο για μένα με ενδιαφέρουσες συζητήσεις και συμβουλές, γύρω από πλευρές της

έρευνας. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω και τον αναπληρωτή καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας Πολυμέρη Βόγλη, που αν και μακριά, ήταν πάντα πρόθυμος να μοιραστεί μαζί μου και να απαντήσει κάθε ερώτημα που του έθετα σε σχέση με τη διατριβή. Η συμμετοχή του στην τριμελή ήταν για μένα πολύ τιμητική.

Σε όλο αυτό το ταξίδι υπήρξαν πολλοί άνθρωποι γνωστοί και άγνωστοι σε μένα, που με βοήθησαν ουσιαστικά. Θέλω να αναφερθώ ονομαστικά στις κυρίες Μαρία Γρηγορά και Φανή Μαρωνίτου που πάντα πρόθυμες, με εξυπηρέτησαν στις δεκάδες ώρες που πέρασα στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης. Στη διάρκεια της έρευνας με βοήθησαν πολλοί, παρέχοντες μου με ευγένεια αρχειακό υλικό που είχαν στη διάθεσή τους, τους οποίους και ευχαριστώ ιδιαίτερα. Η Μυρσίνη Τουρβαλή μου παραχώρησε το αρχείο της Νομαρχιακής Επιτροπής Λέσβου του ΕΑΜ των ετών 1945-1946, που είχε βρει στη στέγη του νεοκλασικού σπιτιού της στην οδό Βουρνάζων 17. Το αρχείο αυτό «βλέπει» σε αυτή τη διατριβή, πρώτη φορά το φως της δημοσιότητας. Ο Θράσος Αβραάμ μου παραχώρησε για αξιοποίηση μέρους του αρχείου της Χωροφυλακής της Αγίας Παρασκευής των ετών 1945-1946 και 1948-1952. Ο φίλος Παναγιώτης Κουσκουδής εκτός από τα πολύτιμα στοιχεία που υπάρχουν στα βιβλία του, μου παραχώρησε μοναδικό ψηφιακό υλικό συνεντεύξεων από πρωταγωνιστές της περιόδου. Ο Παναγιώτης Ψαριανός με βοήθησε ουσιαστικά με τις συζητήσεις μας και τον ευχαριστώ για το ψηφιακό αρχείο από τις συνεντεύξεις πρωταγωνιστών της Αντίστασης από τη Γέρα, που παραχώρησε στα ΓΑΚ Λέσβου για χρήση. Ακόμα υλικό μου παραχώρησαν ευγενώς ο Γιώργος Γαλέτσας για τους εκτελεσμένους στην Κατοχή, ο Απόστολος Κομνηνάκας από δικαστικά αρχεία, ο Δημήτρης Κομίλης για τον παππού και τον πατέρα του, ο Νίκος Σαραντάκος για τον παππού και τον πατέρα του, ο Βασίλης Τεντόμας, η Ειρήνη Αντωνάκου, ο Γιάννης Παυλής, ο Δημήτρης Μπουρνούς, ο Στρατής Μπαλάσκας, η Δήμητρα Εμμανουήλ, ο Αντώνης Χατζηδιαμαντής, ο Στέργιος Γκιουλάκης, ο Στρατής Αποστόλου για τον πατέρα του Δημητρό και ο κ. Θανάσης Χαλιός από την Αγία Παρασκευή. Θέλω ακόμα να κάνω προσωπική αναφορά στον Δημήτρη Θρασυβούλου από τη Σάμο για τη βοήθεια και τις συμβουλές του. Προς το τέλος της συγγραφής αυτής της διατριβής έμαθα, ότι ο φίλος Ανδρέας Μπάλας ολοκλήρωνε μια διπλωματική εργασία με σχετικό αντικείμενο. Οι συζητήσεις μαζί του με βοήθησαν ουσιαστικά. Τους ευχαριστώ όλους θερμά.

Τέλος θα πρέπει να ευχαριστήσω την Εύα, τη Δήμητρα, τη Μαρία και όλους τους καλούς μου φίλους, για την υπομονή τους να ακούνε από μένα και να διαβάζουν ατέλειωτες ώρες ιστορίες για τη δεκαετία του '40, πολλές φορές θέλοντας και μη.

Οι περισσότεροι από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων της εποχής δεν ζουν πια. Πολλούς από αυτούς τους γνώρισα ο ίδιος προσωπικά, όταν ήταν εν ζωή. Ακόμα θυμάμαι το δάσκαλο Απόστολο Αποστόλου, να περπατά με το μαστουνάκι του στα σοκάκια της Μυτιλήνης, κάπου στα μέσα της δεκαετίας του '80. Είναι βέβαιο πως πολλές πλευρές των όσων έγιναν την δεκαετία του '40 στη Λέσβο δεν θα μπορέσουμε να τις μάθουμε ποτέ. Παρ' όλα αυτά, αυτό το ταξίδι στο παρελθόν το νοιώθω και σαν ένα χρέος και μια συγνώμη, σε όλους αυτούς που τους γνώρισα μεν, αλλά δεν μπόρεσα ή δεν ήξερα να τους ρωτήσω τα «πως» και τα «γιατί», τότε που ζούσαν. Τώρα που γράφω αυτές τις γραμμές, θυμάμαι με συγκίνηση τον κυρ-Απόστολο Γιαγκλή από την Κλειού και το Φρίξο Πρωτογερέλλη, δύο από εκείνους που πρόλαβα και δεν ζουν πια.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία της

Πέρασαν σχεδόν ογδόντα χρόνια από το τέλος του δεύτερου μεγάλου πολέμου του 20^{ου} αιώνα. Οι συνέπειές του σημάδεψαν την ευρωπαϊκή ήπειρο και διαμόρφωσαν εν πολλοίς ένα νέο πολιτικό και κοινωνικό status σε ολόκληρο τον κόσμο. Ταυτόχρονα ο πόλεμος άφησε πίσω του εκατομμύρια θύματα, μεταξύ των οποίων και πάνω από έξι εκατομμύρια Εβραίους, σε ένα από τα μεγαλύτερα σύγχρονα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, το Ολοκαύτωμα. Στην Ελλάδα, ο πόλεμος άφησε πίσω του ένα βαρύτατο τίμημα. Το πολιτικό και κοινωνικό αποτύπωμα των γεγονότων της περιόδου αυτής στην ελληνική κοινωνία, εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να παραμένει ανεξίτηλο. Ο Εμφύλιος, που σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα ακολούθησε την τριπλή Κατοχή, εμπάθυνε τις πολιτικές και κοινωνικές διαιρέσεις που διαμορφώθηκαν στην Κατοχή. Οι πολιτικοκοινωνικές συνέπειές του παρέμειναν κυρίαρχες και βαθιά ριζωμένες στην ελληνική κοινωνία, αναπαράγοντας το πνεύμα του, τουλάχιστον για τα επόμενα τριάντα χρόνια.

Από το 1949 ως τουλάχιστον το 1974 και την πτώση της δικτατορίας, οι νικητές του Εμφυλίου διατύπωναν το κυρίαρχο αφήγημα στην Ελλάδα. Το ερμηνευτικό σχήμα των νικητών αποτυπώνονταν μέσα από τη θεωρία των «τριών γύρων», σύμφωνα με την οποία το ΚΚΕ εμφανίζεται να επιδιώκει τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας τρεις φορές. Η πρώτη ήταν την περίοδο της Κατοχής 1943-44, μέσω των εμφύλιων συγκρούσεων που προκάλεσε ο ΕΛΑΣ με τον ΕΔΕΣ και τα Τάγματα Ασφαλείας, η δεύτερη με τα «Δεκεμβριανά», ενώ ο «τρίτος γύρος» ήταν ο Εμφύλιος.¹ Οι κομμουνιστές, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, «κατασκεύασαν» το ΕΑΜ και αξιοποιώντας τα αγνά αισθήματα των Ελλήνων και τη θέλησή τους για αντίσταση στον κατακτητή, τους εξαπάτησαν, ώστε να αναρριχηθούν στην εξουσία.² Οι νικητές του Εμφυλίου επιχείρησαν τα πρώτα 25 χρόνια, μέχρι την πτώση της δικτατορίας να μετατρέψουν το ερμηνευτικό αυτό

¹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση - Η κοινωνική δυναμική του Εμφυλίου πολέμου*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014, σ. 19-20.

² Άγγελος Ελεφάντης, «ΕΑΜ: ιστορία και ιδεολογία. Προϋποθέσεις για μια επιστημονική θεώρηση του ΕΑΜ», π. *Πολίτης*, τ. 5 (Σεπ.1976), σ. 64.

σχήμα σε βασική εθνική ιδεολογία, ακόμα και μέσω της θεσμικής του κατοχύρωσης.³ Παρ' όλα αυτά όμως, δεν έγινε κατορθωτό να υπάρξει η επιθυμητή μονοφωνία από τους νικητές. Ο λόγος των ηττημένων είχε και αυτός το δικό του χώρο είτε στις νέες πατρίδες των πολιτικών προσφύγων στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης είτε μέσω της τέχνης και του πολιτισμού στο λόγο της Αριστεράς στην Ελλάδα.⁴

Η αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 και η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, ήταν το πέρασμα από τη φάση της σιωπής, στη δυνατότητα της δημόσιας αναφοράς στα γεγονότα της περιόδου.⁵ Οκτώ χρόνια αργότερα, η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, ενέταξε τις βασικές της οργανώσεις, το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ στο εθνικό αφήγημα.⁶ Η επιστροφή των πολιτικών προσφύγων από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ολοκλήρωσε τις δράσεις για την άρση των συνεπειών του Εμφυλίου.⁷ Τέλος σε συμβολικό επίπεδο, το καλοκαίρι του 1989, η βραχύβια κυβέρνηση ΝΔ-Συνασπισμού της Αριστεράς, μια κυβέρνηση που συγκροτήθηκε από τους πολιτικούς απογόνους των νικητών και των ηττημένων του εμφυλίου πολέμου, με το Ν.1863/89 «*Για την άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου 1944 -1949*», αντικατέστησε από τον επίσημο δημόσιο λόγο το όρο

³ Το βασικό νομοθέτημα της περιόδου του Εμφυλίου, ο Ν.509/47, ρύθμιζε το σύνολο σχεδόν της πολιτικής και κοινωνικής δράσης της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Επίσης, ο Αναγκαστικός Νόμος 942/1946 «*Περί λήψεως μέτρων προς κατευνασμό των πολιτικών παθών*» επισκίαζε οποιονδήποτε ήθελε, προφορικά ή γραπτά, να αναφερθεί στην περίοδο αυτή με απλά διαφορετικό τρόπο από τον κύριο «εθνικό» λόγο. Βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974): όψεις της Ελληνικής εμπειρίας*, εκδόσεις Θεμέλιο, 2η εκδ., Αθήνα 1986, σ. 511-523.

⁴ Αντώνης Λιάκος, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», εισαγωγή στον τόμο, Χ. Φλάισερ, (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σ. 27-28.

⁵ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, εκδόσεις Βιβλιόραμα τ. Ι, Αθήνα 2001, σ. 25-26.

⁶ Η Ελλάδα είναι η τελευταία χώρα στην Ευρώπη, όπου η Αντίσταση στη γερμανική Κατοχή αναγνωρίζεται επίσημα σχεδόν μετά από 40 χρόνια. Η ουσιαστική αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης έγινε με τον Ν.1285/82 «*Για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης του Ελληνικού λαού εναντίον των στρατευμάτων Κατοχής 1941 - 1944*», που ψηφίστηκε στη Βουλή από το κυβερνών τότε κόμμα, το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ. Η ΝΔ, πολιτικός απόγονος της παράταξης των νικητών του Εμφυλίου, αποχώρησε από τη Βουλή κατά τη συζήτηση του σχετικού νομοσχεδίου. Ο νόμος αυτός άλλαξε τον Α.Ν. 971/1949 «*Περί απονομής εθνικών αμοιβών εις τα εθνικάς ανταρτικάς ομάδας και εθνικάς οργανώσεις εθνικής αντιστάσεως*», που εξαιρούσε από τις ευνοϊκές ρυθμίσεις όλες τις εαμικές οργανώσεις.

⁷ Με κοινή απόφαση των υπουργών Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξης 106841/5-1-83 επιτράπηκε ο επαναπατρισμός και αποδόθηκαν οι περιουσίες μόνο των «Ελλήνων το γένος» πολιτικών προσφύγων. Η φωτογραφική εξαίρεση αφορούσε στους πρόσφυγες που κατάγονταν από την ελληνική Μακεδονία και κατοικούσαν κυρίως στη Δημοκρατία της Μακεδονίας της ενιαίας τότε Γιουγκοσλαβίας. Βλ. και Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, εκδόσεις Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000.

«συμμοριτοπόλεμος» με τον όρο «Εμφύλιος» και έκαψε τους φακέλους χιλιάδων αριστερών, που διατηρούσε για δεκάδες χρόνια η Ασφάλεια, σβήνοντας παράλληλα πολύτιμα και μοναδικά στοιχεία για το αμαρτωλό παρελθόν της νικήτριας παράταξης και κυρίως για τη σύγχρονη κοινωνική ιστορία της Ελλάδας.⁸

Την ίδια ακριβώς περίοδο μετά την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης υπήρξε και μια έκρηξη μνήμης των πρωταγωνιστών των γεγονότων, κυρίως από την πλευρά των ηττημένων του Εμφυλίου, οι οποίοι ήταν παράλληλα και οι πρωταγωνιστές της Αντίστασης στην περίοδο της Κατοχής. Η δεκαετία του 1980 κατακλύστηκε από βιβλία με μνήμες και περιγραφές κυρίως από την Αντίσταση και πολύ λίγο ή σχεδόν καθόλου από τον Εμφύλιο, από παλιά μέλη και στελέχη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, που συμμετείχαν στα γεγονότα. Στην έκρηξη της δημόσιας συζήτησης γύρω από την Κατοχή και την Αντίσταση συνέβαλαν στη δεκαετία του 1980 και τα κόμματα της Αριστεράς, κυρίως το ΚΚΕ και το ΚΚΕ Εσωτ., στο πλαίσιο του πολιτικού ανταγωνισμού τους τόσο μεταξύ τους, όσο και με το ΠΑΣΟΚ, για τη διεκδίκηση της εαμογενούς ψήφου.

Η δημόσια αυτή συζήτηση ξεκίνησε ταυτόχρονα με μια αντίστοιχη συζήτηση στα πανεπιστημιακά αμφιθέατρα. Η απρόσκοπτη πια πρόσβαση στις πηγές έρευνας της εποχής, άνοιξε νέους ορίζοντες στην ιστοριογραφία της δεκαετίας του 1940 στην Ελλάδα. Σημαντικό ρόλο σε αυτή την κατεύθυνση έπαιξαν ιστορικοί συνδεδεμένοι με το ΚΚΕ Εσωτ., όπως ο Σπύρος Ασδραχάς, ο Φίλιππος Ηλιού και ο Νίκος Σβορώνος, που συνέβαλαν στο άνοιγμα μέρος των αρχείων του ΚΚΕ, δημιουργώντας ταυτόχρονα ένα νέο ερμηνευτικό πλαίσιο για τα γεγονότα της δεκαετίας.⁹ Η προσέγγιση τους ασκεί κριτική στην ιμπεριαλιστική παρέμβαση των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, που έγινε, ώστε η Ελλάδα να προστατευτεί από τη σφαίρα της σοβιετικής επιρροής, στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και της εδραίωσης της παγκόσμιας κυριαρχίας των ΗΠΑ. Ο Φίλιππος Ηλιού για παράδειγμα, συγκεντρώνοντας συστηματικά ένα σημαντικό αρχειακό υλικό από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές προσκείμενες στο ΚΚΕ, διατύπωσε ένα ερμηνευτικό σχήμα του Εμφυλίου στο οποίο κεντρική θέση κατέχει η επέμβαση του ξένου παράγοντα, της Μεγάλης Βρετανίας αρχικά και των ΗΠΑ στη

⁸ Βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Οι φάκελοι*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1989.

⁹ Αντώνης Λιάκος, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», ό.π., σ. 28-29.

συνέχεια. Η επέμβαση αυτή, σε συνδυασμό με την ένταση της μονόπλευρης βίας δεν έδινε στο ΚΚΕ άλλα περιθώρια επιλογής, παρά μόνο την ένοπλη σύγκρουση, παρά τις αρχικές του ταλαντεύσεις.¹⁰

Από τη δεκαετία του 1990 και μετά, ακολούθησε μια σταδιακή στροφή από την ανάλυση του διεθνούς πλαισίου στις κοινωνικές διαστάσεις των γεγονότων της περιόδου. Ζητήματα όπως η καθημερινή εμπειρία των ανθρώπων στην Κατοχή, η πείνα, η ναζιστική βία, η οικονομική πολιτική των δυνάμεων Κατοχής, ο ρόλος των γυναικών και των νέων στην Αντίσταση, η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας, η τύχη των Εβραίων της Ελλάδας κλπ. αποτέλεσαν αντικείμενο νέων ιστοριογραφικών προσεγγίσεων.¹¹ Παράλληλα παρατηρείται σταδιακά και μια στροφή της ιστοριογραφίας από την περίοδο της Κατοχής στην περίοδο του Εμφυλίου. Κεντρική θέση στην ιστοριογραφία αυτή έχει το έργο ιστορικών, όπως ο Γιώργος Μαργαρίτης και ο Πολυμέρης Βόγλης. Ο Γιώργος Μαργαρίτης στην έρευνα του εστιάζει κυρίως στην ένοπλη σύγκρουση και στις μάχες του Εμφυλίου, υιοθετώντας ως βασική αιτία του Εμφυλίου τον εξαναγκασμό του ΚΚΕ από την κυβέρνηση στην καταφυγή στα όπλα, αφού η ένταση της μονόπλευρης βίας δεν άφηνε στο κόσμο της Αριστεράς καμία άλλη διέξοδο.¹² Ο Πολυμέρης Βόγλης επιπλέον, με αφετηρία την άποψη του Φίλιππου Ηλιού ότι ο Εμφύλιος ήταν μια μορφή κοινωνικής επανάστασης, εστιάζει στην κοινωνική δυναμική του Εμφυλίου, δηλαδή στο πώς σταδιακά η Αριστερά, καθώς εμπλέκεται στον Εμφύλιο, χάνει τα κοινωνικά της ερείσματα και μοιραία οδηγείται στην ήττα. Ήταν λοιπόν μια επανάσταση που απέτυχε.¹³

Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 μια νέα τάση εμφανίζεται στην ιστοριογραφία της δεκαετίας του '40. Η τάση αυτή, που εκπροσωπείται κυρίως από τους καθηγητές Νίκο Μαραντζίδη και Στάθη Καλύβα, επικεντρώνεται στην ερμηνεία

¹⁰ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 26-27.

¹¹ Αντώνης Λιάκος, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», ό.π., σ. 31.

¹² Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, τ. I και II, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001.

¹³ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 27-40.

του Εμφυλίου, ως μια προσπάθεια του ΚΚΕ για να καταλάβει βίαια την εξουσία, λόγω της λενινιστικής ιδεολογίας του.¹⁴

Η ιστοριογραφική αυτή προσέγγιση τοποθετεί την έναρξη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου το 1943, δηλαδή τη χρονιά κατά την οποία ιδρύθηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας, ως αντίπαλο δέος της κομμουνιστικής απειλής.¹⁵ Η πρώτη βέβαια αναφορά στον κομμουνιστικό κίνδυνο και στην ανάγκη αντιμετώπισής του, γίνεται λίγο πριν, στις 2 Δεκεμβρίου του 1942, στο διάγγελμα του κατοχικού πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Λογοθετόπουλου, που κηρύσσει τον πόλεμο στον κομμουνισμό:

Δυστυχώς υπήρξαν θερμόαιμοι τινές... οι οποίοι ...ενόμισαν ότι τα ζητήματα της Ελλάδος δύνανται να λυθώσι, εάν έκαστος πολίτης ανελάμβανε την πρωτοβουλία της σωτηρίας της Πατρίδος. Και τους ολίγους αυτούς συνεταιρίσθησαν ευθύς αμέσως οι άνθρωποι του σκότους, οι ασυνείδητοι και οι ταραξίαι, οι κομμουνισταί, διά να εξασφαλίσουν εν ονόματι του πατριωτισμού, την προσφιλή δι' αυτούς εικόνα της αναρχίας, της ληλασίας και της αρπαγής». ¹⁶

Ήδη ο ΕΛΑΣ, από το καλοκαίρι του 1942 έχει ξεκινήσει ένοπλη δράση στη Ρούμελη και στη Δυτική Μακεδονία, αλλά η δράση αυτή είναι αποκλειστικά ενάντια στον κατακτητή, ενώ επιμένει στην πολιτική γραμμή της εθνικής ενότητας. Ουσιαστικά λοιπόν το διάγγελμα Λογοθετόπουλου σηματοδοτεί την έναρξη ενός μονόπλευρου εμφυλίου πολέμου από την πλευρά του δωσιλογισμού, ο οποίος στη συνέχεια επεκτάθηκε.¹⁷

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά, Στάθης Καλύβας, «Red terror: Leftist violence during the occupation», στο Mark Mazower (επιμ.), *After the war was over: reconstructing the family, nation and state in Greece, 1943-1960*, Princeton University Press, Princeton 2000, σ. 142-183 και Στάθης Καλύβας, *Καταστροφές και Θρίαμβοι. Οι 7 κύκλοι της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2015, σ. 132-158, όπως και Στάθης Καλύβας - Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια Πάθη*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2015.

¹⁵ Βλ. Νίκος Μαραντζίδης, «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος άρχισε το '43», συνέντευξη στη Μαργαρίτα Πουρνάρα, εφ. *Καθημερινή*, 26 Ιουνίου 2011 <http://www.kathimerini.gr/430329/article/epikairothta/ellada/o-ellhnikos-emfylios-polemos-arxise-to-43>, (τελευταία πρόσβαση 5.3.2022). Επίσης Στάθης Καλύβας, «Μορφές, διαστάσεις και πρακτικές της βίας στον Εμφύλιο (1943-1949). Μια πρώτη προσέγγιση», στο Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος, Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο. Φεβρουάριος 1945 - Αύγουστος 1949*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σ. 190.

¹⁶ Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος, *Ιδού η Αλήθεια*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1948, σ. 43. [Η έντονη γραφή είναι του πρωτοτύπου].

¹⁷ Ο Ηλίας Νικολακόπουλος εύστοχα τοποθετεί το διάγγελμα Λογοθετόπουλου, ως την έναρξη μονόπλευρου εμφυλίου ενάντια στο ΕΑΜ από την πλευρά του δωσιλογισμού,. Βλ. «Η Ιστορία στο Κόκκινο 105,5: Τι είναι και τί ήθελε το ΕΑΜ», <https://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/21-2015-09-14-13-14-37/107-2015-09-17-10-42-20#eam> (τελευταία πρόσβαση 30.6.2022).

Από τους ιστορικούς λοιπόν των λεγόμενων «νέων τάσεων» επιλέγεται η υποβάθμιση του ρόλου του ξένου παράγοντα, όπως των γερμανικών αρχών Κατοχής και των Άγγλων συμμάχων και υποτιμάται η σημασία της Αντίστασης στην Κατοχή, ενώ ταυτόχρονα μειώνεται ο ρόλος των δωσίλογων και της συνεργασίας τους με τις αρχές Κατοχής, καθώς μετατρέπονται ως το ένα άκρο της εμφύλιας σύγκρουσης.¹⁸ Η μελέτη τους αποκεντρώνεται και ο Εμφύλιος χάνει τα κεντρικά του χαρακτηριστικά και το κεντρικό του διακύβευμα. Ουσιαστικά η κάθε περιοχή έχει το δικό της Εμφύλιο με τα δικά του χαρακτηριστικά.¹⁹ Παράλληλα επιχειρείται η αποϊδεολογικοποίηση του Εμφυλίου με τον ισχυρισμό ότι: «κάτω από τις διάφορες πολιτικές ταμπέλες, ξεκαθαρίστηκαν κάθε είδους λογαριασμοί, προσωπικές και οικογενειακές βεντέτες, καθώς και τοπικοί και εθνοτικοί ανταγωνισμοί που είχαν μικρή ή και καμία απολύτως σχέση με τα ευρύτερα πολιτικά διακυβεύματα του πολέμου».²⁰

Η βία στο σχήμα της νέας αυτής τάσης εργαλειοποιείται ως μέσο άσκησης εξουσίας των αντιτιθέμενων ομάδων, οι οποίες συγκροτούν τις δυνάμεις τους, υπό καθεστώς φόβου, ενώ οι ευρύτερες πολιτικές, ταξικές, κοινωνικές, εθνοτικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις υποβαθμίζονται. Με εργαλείο την τοπική προσέγγιση και τις τοπικές αντιθέσεις, υποβαθμίζουν το ευρύτερο πλαίσιο των πολιτικών και κοινωνικών αντιπαραθέσεων της περιόδου. Ο βαθμός ελέγχου μια περιοχής από κάποια ένοπλη ομάδα προσδιορίζει και την ένταση της βίας. Η βία είναι εντονότερη σε περιοχές αμφισβητούμενης κυριαρχίας.²¹

¹⁸ Την περίοδο που γράφονται αυτές οι γραμμές, στον τηλεοπτικό σταθμό ΣΚΑΪ υπάρχει μια ιστορική σειρά ντοκιμαντέρ με τίτλο «Καταστροφές και Θρίαμβοι» του καθηγητή Στάθη Καλύβα. Σε αυτή αποτυπώνεται με εύληπτο τρόπο το ερμηνευτικό πλαίσιο των νέων αυτών ιστοριογραφικών τάσεων. Βλέποντας το επεισόδιο για τη δεκαετία του '40 αποκομίζει κάποιος την αντίληψη ότι για τη μεταπολεμική ανάπτυξη της Ελλάδας, καθοριστικός ήταν ο ρόλος της αμερικανικής βοήθειας και του σχεδίου Μάρσαλ, ενώ είναι γνωστό ότι το μεγαλύτερο μέρος του σχεδίου χρησιμοποιήθηκε για πολεμικό εξοπλισμό στο πλαίσιο του Εμφυλίου πολέμου. Βλ. και Πολυμέρης Βόγλης, «Ο μύθος του “καλού” ξένου», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 4 Φεβρουαρίου 2022, https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/330685_o-mythos-toy-kaloy-xenoy (τελευταία πρόσβαση 5.3.2022). Επίσης, Τάσος Κωστόπουλος, «Οξφόρδη με γαλάζιους κόκκους», *Εφημερίδα των Συντακτών*, [Το φάντασμα της ιστορίας], 13 Φεβρουαρίου 2022, https://www.efsyn.gr/arheio/fantasma-tis-istorias/331867_oxfordi-me-galazioys-kokkoys (τελευταία πρόσβαση 6.7.2022).

¹⁹ Αντώνης Λιάκος, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», ό.π., σ. 35.

²⁰ Στάθης Καλύβας, «Εμφύλιος πόλεμος (1943-1949): Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο», π. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τ. 11 (2015), σ.44.

²¹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 25-26.

Οι απόψεις αυτές των «νέων τάσεων» ξεπέρασαν τα πανεπιστημιακά αμφιθέατρα και πήραν μεγάλη δημοσιότητα τα τελευταία δέκα χρόνια κατά τα οποία η ελληνική κοινωνία διέρχεται περίοδο σοβαρής οικονομικής κρίσης. Δόθηκε σ' αυτές μεγάλη προβολή από τα έντυπα και ηλεκτρονικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και θεωρήθηκαν από τους ίδιους τους εκφραστές τους ότι ικανοποιούν την ανάγκη αποστασιοποίησης από την ηρωοποίηση ή δαιμονοποίηση των πρωταγωνιστών των γεγονότων της περιόδου εκείνης.²² Η προσέγγιση αυτή δέχθηκε σκληρή κριτική από το ΚΚΕ και γενικότερα την Αριστερά, η οποία κατηγορήσε τους εκφραστές της ότι υπηρετούν σύγχρονες πολιτικές σκοπιμότητες στο πλαίσιο της σημερινής ελληνικής κοινωνίας.²³

Η ιδιαιτερότητα της Λέσβου - Θέτοντας τα ερευνητικά ερωτήματα

Η Λέσβος βίωσε με ιδιαίτερα έντονο τρόπο τα γεγονότα της δεκαετίας 1940-1949. Η γερμανική Κατοχή και η κατάρρευση της τοπικής οικονομίας που προκάλεσε, οδήγησαν μεγάλο μέρος της κοινωνίας του νησιού σε πλήρη ένδεια, ενισχύοντας τις ταξικές διαφοροποιήσεις που είχαν αναδειχθεί ήδη την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ταυτόχρονα, το κίνημα της Αντίστασης, ιδιαίτερα τα δύο τελευταία χρόνια της Κατοχής, κατάφερε να συσπειρώσει στις γραμμές του το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένου και ενός σημαντικού τμήματος της μεσαιας αστικής τάξης. Το ΕΑΜ αναδείχθηκε στη μοναδική αντιστασιακή δύναμη του νησιού και ο προνομιακός συνομιλητής των Άγγλων συμμάχων την περίοδο πριν την Απελευθέρωση. Μετά την Απελευθέρωση, το ΕΑΜ βρέθηκε στην τοπική εξουσία χωρίς ουσιαστική αμφισβήτηση. Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, παρέδωσε ομαλά την τοπική διακυβέρνηση στους εκπροσώπους της κυβέρνησης των Αθηνών. Στην οκτάμηνη περίπου διακυβέρνησή του, επιχείρησε τομές και ρήξεις με το παρελθόν επιχειρώντας να δημιουργήσει νέους θεσμούς εξουσίας, αλλά ταυτόχρονα ήλθε και σε αναγκαίους συμβιβασμούς με την κρατούσα κοινωνική τάξη, αντιλαμβανόμενο τους υπάρχοντες συσχετισμούς των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων.

²² Βλ. Επίσης και Στάθης Καλύβας - Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια Πάθη*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2015, σ. 35.

²³ Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, *23+ Παθιασμένα ψέματα για τον ένοπλο λαϊκό αγώνα 1941 - 1949*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2016, σ. 1.

Αυτό όμως που κάνει ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα την περίπτωση της Λέσβου είναι η διερεύνηση των αιτιών, για τις οποίες αυτή ακριβώς η δυναμική της Αριστεράς, που ξεκίνησε στο Μεσοπόλεμο και αυξήθηκε εντυπωσιακά την περίοδο της γερμανικής Κατοχής μέσω του ΕΑΜ, διατηρήθηκε και τα μεταπολεμικά χρόνια, παρά τη συντριπτική ήττα του Εμφυλίου. Αυτό ακριβώς θα επιχειρήσουμε να καταδείξουμε και στο βαθμό που είναι δυνατόν να ερμηνεύσουμε. Αμέσως μετά την Κατοχή, το ΕΑΜ ήταν κυρίαρχο σε όλη τη χώρα και όχι μόνο στη Λέσβο. Πολύ γρήγορα όμως, μετά τις συγκρούσεις του Δεκεμβρίου του 1944, η δυναμική αυτή εξαντλήθηκε σιγά-σιγά σε ολόκληρη σχεδόν την Ελλάδα. Ιδιαίτερα μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, η Αριστερά οδηγήθηκε σταδιακά στον Εμφύλιο και στην ήττα. Όπως ήταν φυσικό τα γεγονότα που διαμόρφωσαν το μεταπολεμικό σκηνικό της Ελλάδας είχαν επίδραση και στη Λέσβο. Έχει όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι το κράτος «του νόμου και της τάξης» αντιμετώπισε ιδιαίτερες δυσκολίες για να επιβληθεί στη Λέσβο. Η προσπάθεια να περιοριστεί και να συντριβεί η Αριστερά δεν βρήκε στο νησί τους αναμενόμενους υποστηρικτές. Το κράτος των Αθηνών μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, δυσκολευόταν πάρα πολύ να βρει τοπικούς συμμάχους, ώστε να εξωθήσει την Αριστερά σε σύγκρουση και μέσα από αυτή να καταφέρει την εξόντωσή της. Από την άλλη πλευρά ο Εμφύλιος στο νησί, παρά τη διάρκεια του, δεν είχε σε καμία περίπτωση τα ίδια βίαια χαρακτηριστικά, που είχε στην ηπειρωτική Ελλάδα, ακόμα και σε γειτονικά νησιά όπως η Σάμος, με αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί από κάποιους ιστορικούς και ως «ψευδο-εμφύλιος».²⁴

Γιατί όμως συνέβη αυτό ειδικά στη Λέσβο, όταν για παράδειγμα σε γειτονικά νησιά, όπως η Χίος και η Λήμνος δεν αναπτύχθηκαν παρόμοιες δυναμικές; Ποιες ήταν οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στο νησί, ήδη από το μεσοπόλεμο και κυρίως στην Κατοχή και οδήγησαν μετά τον πόλεμο στις δυσκολίες που αντιμετώπισε το κράτος για να περιορίσει στο νησί την Αριστερά; Ποιες ήταν οι βασικές πολιτικές και κοινωνικές συμμαχίες οι οποίες εξασφάλισαν στην Αριστερά αυτή τη δυναμική; Ποιος ήταν ο ρόλος του ξένου παράγοντα και ιδιαίτερα των Άγγλων το πρώτο διάστημα της Απελευθέρωσης και πως παρέμβαιναν στη διακυβέρνηση του

²⁴ Νίκος Μαραντζίδης, «Ο κομμουνισμός στον ελλαδικό αγροτικό χώρο. Η περίπτωση του Μανταμάδου, 1922-1985», π. *Μνήμων*, τ. 2 (1993), σ. 113.

νησιού, στο πλαίσιο της γενικότερης πολιτικής τους στην Ελλάδα; Πως βίωσαν οι καθημερινοί άνθρωποι και ιδιαίτερα τα μέλη και τα στελέχη του ΕΑΜ την επιβολή του «κράτους του νόμου»; Είναι μερικά από τα ερωτήματα που θα διερευνηθούν στην παρούσα εργασία. Το βασικό βέβαια ερευνητικό ερώτημα είναι να προσεγγιστούν οι λόγοι για τους οποίους, ειδικά στη Λέσβο, δεν έγινε κατορθωτό να χάσει η Αριστερά τη δυναμική που απέκτησε τη διετία 1944-1945. Μια δυναμική που κατάφερε να διατηρήσει ακόμα και μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, σε συνθήκες βαθιάς παρανομίας για το ΚΚΕ και τους Αριστερούς.

Παράλληλα, προσπαθώντας να προσεγγίσουμε την περίπτωση της Λέσβου με τα θεωρητικά εργαλεία της ιστοριογραφίας για τη δεκαετία του '40, εύκολα μπορούμε να διαπιστώσουμε πως το σχήμα των «νέων τάσεων» για την περιοδολόγηση του Εμφυλίου και την εμφύλια βία δεν μπορεί εδώ να εφαρμοστεί.²⁵ Ο Εμφύλιος στη Λέσβο ήλθε από το «κράτος του νόμου» το Μάιο του 1945. Τον έφεραν ο εισαγγελέας Κωστόπουλος και το 149ο Τάγμα Εθνοφυλακής.²⁶ Οι λίγοι ένοπλοι αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού που βγήκαν στα βουνά της Λέσβου δεν περίμεναν φυσικά καμιά υλική βοήθεια από τη Γιουγκοσλαβία ή την Αλβανία και δεν εξαρτιόταν η επιβίωσή τους από αυτές, παρά μόνο από τα τοπικά δίκτυα στήριξης των χωριών, καθώς ούτε το τοπικό ΚΚΕ μπορούσε να τους στηρίξει. Και όμως παρέμειναν στην ύπαιθρο της Λέσβου για πάνω από έξι χρόνια αρνούμενοι να παραδοθούν ακόμα και μετά την επίσημη λήξη του πολέμου, τον Αύγουστο του 1949. Κάποιοι μάλιστα στα μέσα του 1946, επέμεναν στο εξοπλισμό τους και την παραμονή τους στο βουνό, παρά και ενάντια στην κατεύθυνση που είχαν από το ΚΚΕ, καθώς δεν επιθυμούσαν σε καμιά περίπτωση την άλλη επιλογή που είχαν, να οδηγηθούν δηλαδή στη φυλακή.²⁷

Η δομή της διατριβής

Η παρούσα έρευνα χωρίζεται σε τρία μέρη και εννέα κεφάλαια. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει δύο κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια συνοπτική αναφορά στη

²⁵ Βλ. Στάθης Καλύβας - Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια Πάθη*, ό.π., σ. 45-66. Επίσης Στάθης Καλύβας, «Μορφές, διαστάσεις και πρακτικές της βίας στον Εμφύλιο (1943- 1949)», ό.π., σ. 188-207.

²⁶ Δες *εδώ*, σ. 310-333.

²⁷ Δες *εδώ*, σ. 400-416.

Λέσβου του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα. Εξετάζεται εν συντομία η πολιτική και κοινωνική διαίρεση που προκλήθηκε στο νησί, από την οικονομική ύφεση που προκάλεσε η αποκοπή του από το ζωτικό χώρο της Ανατολής και καταγράφονται οι πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που προέκυψαν μετά τη μικρασιατική καταστροφή. Στις αλλαγές αυτές σημαντική θέση κατέχει η ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος, ιδιαίτερα τη δεκαετία του '30. Εξετάζεται ακόμα ο χαρακτήρας της γερμανικής Κατοχής στο νησί, όπως διαμορφώθηκε μέσα από το ευρύτερο πλέγμα των εξελίξεων του πολέμου και των γεωστρατηγικών επιλογών των εμπόλεμων. Στο δεύτερο κεφάλαιο προσεγγίζονται οι λόγοι κατάρρευσης της τοπικής οικονομίας και οι συνέπειες που είχε η κατάρρευση αυτή στον πληθυσμό του νησιού, οι συνθήκες ένδειας που δημιούργησε ο λιμός και οι κοινωνικές ανακατατάξεις που επέφερε. Ταυτόχρονα εξετάζεται ο ρόλος των Άγγλων στην ανάπτυξη αντιστασιακών οργανώσεων πριν την εμφάνιση του ΕΑΜ.

Το δεύτερο μέρος της διατριβής εστιάζεται στο ΕΑΜ. Από την ίδρυση της Οργάνωσης πρόδρομο του ΕΑΜ, ως τις εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946. Στο μέρος αυτό της διατριβής περιλαμβάνονται τα κεφάλαια από το τρίτο ως το έβδομο. Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει την ίδρυση της Οργάνωσης, που αποτέλεσε πρόδρομο του ΕΑΜ Λέσβου και την ανασυγκρότηση του ΚΚΕ. Ακόμα καταγράφει τις αντιστασιακές δράσεις του ΕΑΜ Λέσβου την περίοδο της Κατοχής και διερευνά τις σχέσεις συνεργασίας που υπήρχαν με τους Άγγλους συμμάχους, μέσω του κλιμακίου τους στη Σμύρνη. Το τέταρτο κεφάλαιο προσεγγίζει τον τρόπο με τον οποίο το ΕΑΜ καταγράφηκε στη συνείδηση των Λεσβίων ως «δική τους» οργάνωση, πως κατάφερε να δυναμώσει και τελικά να κυριαρχήσει στην ύπαιθρο της Λέσβου το καλοκαίρι του 1944, σε καθεστώς μάλιστα γερμανικής Κατοχής. Το κεφάλαιο εστιάζει στα γεγονότα που σημάδεψαν την περίοδο από το Μάρτιο του 1944 ως την Απελευθέρωση. Παράλληλα καταγράφονται οι διαφορετικές απόψεις των στελεχών του ΕΑΜ και του ΚΚΕ για την πορεία του αγώνα, όπως και οι συνθήκες, κάτω από τις οποίες κυριάρχησε η πιο ριζοσπαστική γραμμή: Το άνοιγμα στο λαό και στη μερική απεξάρτηση από τη βρετανική πολιτική.

Το πέμπτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην περίοδο της απόλυτης εαμοκρατίας στη Λέσβο, που καλύπτεται χρονικά από την Απελευθέρωση του Σεπτεμβρίου του 1944

ως και τη Συμφωνία της Βάρκιζας, το Φεβρουάριο του 1945. Στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται η τάξη που επέβαλε το ΕΑΜ μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Προσεγγίζεται η εαμική διοίκηση και οι σχέσεις της με την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και με τους Άγγλους συμμάχους. Καταγράφεται ο τρόπος με τον οποίο το ΕΑΜ αντιμετώπισε τους δωσίλογους, καθώς και οι νέοι θεσμοί που επέβαλλε στην αυτοδιοίκηση, όπως οι λαϊκές Επιτροπές Επισιτισμού και τα λαϊκά δικαστήρια. Αναλύονται τα μέτρα και οι πρωτοβουλίες που πάρθηκαν σε τομείς όπως ο επισιτισμός, η εκπαίδευση, ο πολιτισμός και η ισότητα των φύλων, καθώς και η ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος και τα όρια δράσης του την ίδια περίοδο. Ένα ιδιαίτερο κομμάτι του κεφαλαίου αυτού αποτελεί η ιδιαίτερη σχέση του ΕΑΜ Λέσβου με την εκκλησία και τη θρησκεία. Εξετάζεται επίσης η συγκρότηση πολιτικού μορφώματος αντιπολιτευόμενου στο ΕΑΜ, ως πρώτη αντίδραση του αστικού κόσμου στην εαμοκρατία. Τέλος καταγράφονται τα όσα έλαβαν χώρα στη Λέσβο το Δεκέμβριο του 1944 με αφορμή τα γεγονότα της Αθήνας, όπως και η προσπάθεια των Άγγλων να αποβιβάσουν στρατεύματα στο νησί τα Χριστούγεννα του 1944.

Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζεται η παράδοση της τοπικής εξουσίας από το ΕΑΜ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και η εμφάνιση της εξουσίας του επίσημου κράτους στο νησί, το Μάρτιο του 1945. Καταγράφεται ο ρόλος του εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Ιωάννη Κωστόπουλου, η παρουσία του 149ου Τάγματος Εθνοφυλακής και ο τρόπος που έδρασαν από κοινού και σε συνεργασία με λίγους ντόπιους ακροδεξιούς παράγοντες, ώστε να φυλακίσουν ή να ωθήσουν στην παρανομία το σύνολο σχεδόν της εαμικής ηγεσίας. Στο ίδιο κεφάλαιο εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο επιχειρήθηκε από το κράτος η επιβολή της εθνικοφροσύνης ως ιδεολογίας και οι δυσκολίες που υπήρξαν σ' αυτή την προσπάθεια. Τέλος γίνεται αναφορά στην εργαλειακή χρήση της βοήθειας της UNRRA και στην αντιμετώπιση του δωσιλογισμού από το ελληνικό κράτος στη Λέσβο.

Το τελευταίο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους της διατριβής, το έβδομο στη σειρά, προσεγγίζει τη δράση των φυγόδικων στελεχών του ΕΑΜ και του ΚΚΕ στην ύπαιθρο της Λέσβου από το καλοκαίρι του 1945 ως το καλοκαίρι του 1946. Επίσης καταγράφεται η εμπειρία από τις φυλακές Λαγκάδας στη Μυτιλήνη. Τέλος, αξιολογείται η προσπάθεια ανασυγκρότησης του ΚΚΕ και των εαμικών οργανώσεων

στις νέες συνθήκες της ημιπαρανομίας σε συνδυασμό με το κλίμα των βουλευτικών εκλογών και του δημοψηφίσματος του 1946. Εκλογές κατά τις οποίες γίνεται σαφής η πλειοψηφική απήχηση της Αριστεράς στην τοπική κοινωνία.

Το τρίτο μέρος της διατριβής αφορά στον Εμφύλιο και στις μετεμφυλιακές συνθήκες που επικράτησαν στη Λέσβο στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Αποτελείται από δύο κεφάλαια, το όγδοο και το ένατο. Στο όγδοο κεφάλαιο εξετάζεται πώς από τη «μαζική άοπλη αυτοάμυνα» οδηγηθήκαμε στις ένοπλες αντάρτικες ομάδες και στον Δημοκρατικό Στρατό Λέσβου. Περιγράφονται οι συμπλοκές, αξιολογείται ο χαρακτήρας της ένοπλης σύγκρουσης, τα χαρακτηριστικά και τα όρια της εκατέρωθεν βίας. Γίνεται εκτενής αναφορά στις πρακτικές του «κράτους έκτακτης ανάγκης» όπως οι δηλώσεις μετανοίας, οι εκτοπίσεις και η Επιτροπή Ασφαλείας του νομού, με την παράλληλη λειτουργία του έκτακτου στρατοδικείου Μυτιλήνης.

Στο τελευταίο, ένατο κεφάλαιο εξετάζεται την πολιτική και κοινωνική κατάσταση στο νησί αμέσως μετά το τέλος του Εμφυλίου εστιάζοντας στις εκλογικές αναμετρήσεις του Μαρτίου του 1950 και των δύο αναμετρήσεων του 1951. Των δημοτικών εκλογών του Απριλίου και των βουλευτικών εκλογών του Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου. Διερευνάται η πολιτική της τοπικής Αριστεράς σε συνθήκες διώξεων, κάτω από τη στενή παρακολούθηση της Ασφάλειας. Παράλληλα σημειώνεται η ικανότητά της να διατηρήσει αμέσως μετά τον Εμφύλιο τις πολιτικές και κοινωνικές συμμαχίες που δημιούργησε τη δεκαετία του 1940. Συμμαχίες, οι οποίες τη βοήθησαν σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα να ξαναγίνει ηγεμονεύουσα πολιτική δύναμη στο νησί. Επισφράγισμα αυτής της πολιτικής ήταν η εκλογή το 1956 του γραμματέα του ΕΑΜ Απόστολου Αποστόλου στον δημοκρατικό θώκο της Μυτιλήνης, οκτώ μόλις χρόνια μετά τη θανατική του καταδίκη από το έκτακτο στρατοδικείο Αθηνών.²⁸

Η διατριβή κλείνει με μια αναφορά σε ένα άλλον πόλεμο, τον πόλεμο της μνήμης, που στήθηκε γύρω από τα σκοτωμένα πτώματα των ανταρτών. Ένας πόλεμος, που ειδικά στη Λέσβο κράτησε ως τις μέρες μας, με τις τελευταίες αποκομιδές των λειψάνων των ανταρτών να γίνονται στις αρχές της δεκαετίας του 2000.

Τέλος διατυπώνονται τα συμπεράσματα της έρευνας, ενώ στα Παραρτήματα παρατίθενται βιογραφικά στοιχεία ανθρώπων που, είτε έπαιξαν ρόλο τη δεκαετία αυτή

²⁸ Δες εδώ, σ. 509-510.

είτε βίωσαν με έντονο τρόπο τα γεγονότα, ως απλοί πολίτες (Α)· ο χάρτης του νησιού, όπου σημειώνονται οι τόποι όπου έλαβαν χώρα συγκεκριμένα γεγονότα (Β)· πίνακες με τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών και του δημοψηφίσματος του 1946 ανά χωριό (Γ)· ένας χρονολογικός πίνακας, της δεκαετίας του 1940 (Δ).

Το ζήτημα των αρχειακών πηγών

Γύρω από τη δεκαετία του '40 υπάρχει πλέον μια πλούσια ιστοριογραφία, που αναπτύχθηκε αλματωδώς τα τελευταία σαράντα χρόνια. Πέρα από τη γενική ιστοριογραφία, που αφορά στην κεντρική πολιτική σκηνή, μπορεί κανείς ακόμα να εντοπίσει σημαντικές ερευνητικές εργασίες για πλευρές των γεγονότων της περιόδου ή για επιμέρους θέματα όπως ο ρόλος των γυναικών, η ναζιστική βία της Κατοχής, ο ρόλος της νεολαίας, η εμπειρία της φυλακής, ο δωσιλογισμός κλπ. Παράλληλα την τελευταία ειδικά εικοσαετία παρατηρείται μια σημαντική παραγωγή ερευνητικού έργου εντοπισμένη στις τοπικές ιδιαιτερότητες επιμέρους περιοχών της χώρας. Τέτοιες ερευνητικές εργασίες συμβάλλουν σημαντικά στην καλύτερη προσέγγιση και κατανόηση των γεγονότων της περιόδου, αναδεικνύοντας πλευρές, που ενδεχομένως δεν μπορούν να προσεγγιστούν μέσα από την εστίαση στην κεντρική σκηνή. Έτσι έχουμε μια αρκετά αξιόλογη παραγωγή ερευνητικών εργασιών είτε σε επίπεδο διδακτορικών διατριβών είτε σε επίπεδο διπλωματικών εργασιών για επιμέρους περιοχές της χώρας.²⁹ Ειδικά για τα νησιά του Βορείου Αιγαίου υπάρχουν αντίστοιχες ερευνητικές εργασίες σε επίπεδο διδακτορικής διατριβής για τη Σάμο, τη Χίο και πρόσφατα για την Ικαρία.³⁰

²⁹ Ενδεικτικά Βασιλική Λάζου, «Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος από την οπτική μιας επαρχιακής πόλης: Πολιτική, Κοινωνία, Δικαιοσύνη στην πόλη της Λαμίας, 1946-1949», διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2010, Ιωάννης Καρακατσιάνης, «Η Μάνη στον πόλεμο. Κατοχή, Αντίσταση και Εμφύλιος», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2010. Επίσης Νίκος Τζαφλέρης, «Επιβίωση και Αντίσταση στο Βόλο την περίοδο της Κατοχής (1941 - 1944)», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος 2007.

³⁰ Για τη Σάμο, βλ. Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949. Τοπικές κοινωνίες και πολιτικές συγκρούσεις», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2011. Για τη Χίο, Βασίλειος Βουγιούκας, «Από το στόχο της “Συμφιλίωσης” στην ένοπλη αναμέτρηση. Το ΕΑΜ Χίου (1943-1948). Οργανώσεις, έντυπα και δικαστικές υποθέσεις», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2011 και για την Ικαρία, Χρήστος Γιώγος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949»,

Στη Λέσβο, παρά το γεγονός ότι για την ιστοριογραφία του 19^{ου} αιώνα, της ύστερης οθωμανικής περιόδου δηλαδή και της περιόδου της ενσωμάτωσης του νησιού στην ελληνική διοίκηση, βρίσκει κανείς πλούσια παραγωγή ερευνητικών εργασιών, εν τούτοις η επιστημονική έρευνα της ιστορίας του νησιού σταματά στην περίοδο του Μεσοπολέμου. Υπάρχει γενικά μια τάση να αποφεύγεται η επιστημονική ερευνητική προσέγγιση της περιόδου της δεκαετίας του '40, αφήνοντας πεδίο δράσης μόνο σε αξιόλογους συλλέκτες αρχαιακού υλικού και ιστοριοδίφες με πολύτιμη συνεισφορά στη διατήρησή του. Πολύ λίγες δουλειές, κυρίως σε επίπεδο διπλωματικών μεταπτυχιακών εργασιών, υπάρχουν για το Μεσοπόλεμο.³¹ Την τελευταία μόνο δεκαετία έγινε κατορθωτό να γίνουν τρεις διπλωματικές εργασίες στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, αναφορικά με την δεκαετία του '40 στη Λέσβο. Μια του γράφοντα, που ολοκληρώθηκε στις αρχές του 2018 και δύο μεταπτυχιακές εργασίες που αξιοποίησαν το εργαλείο της προφορικής ιστορίας με μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα της περιόδου στη Λέσβο.³²

Προς το τέλος της συγγραφής της διατριβής, ολοκληρώθηκε μια ακόμα μεταπτυχιακή εργασία για την δεκαετία του '40 στη Λέσβο, αυτή τη φορά στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Η εργασία αυτή, που έχει πιο ολοκληρωμένο χαρακτήρα, εστιάζεται κυρίως την περίοδο της εαμοκρατίας στη Λέσβο, αξιολογώντας την τεράστια δυναμική που απέκτησε το ΕΑΜ και τις συνθήκες που την προκάλεσαν.³³

Αξιολογώντας τις πηγές και τα τεκμήρια που εντοπίστηκαν και μελετήθηκαν θα μπορούσαν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αφορά κυρίως σε

αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2020.

³¹ Ενδεικτικά, Πηγή Καραβία, «Εργασία και εργατικό κίνημα στη Λέσβο, 1929-1932», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2014.

³² Βλ. Δημήτρης Μάντζαρης, «Αντίσταση και εμφύλιος πόλεμος στη Λέσβο: Από τη λαϊκή εξουσία στους εθελοντές της κακουχίας, 1941-1950», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2018. Επίσης Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή και την Αντίσταση στην Αγία Παρασκευή Λέσβου», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2013 και τέλος Ευρικόμη Σάββα, «Η μνήμη του Εμφυλίου στη Λέσβο: Καθημερινές ιστορίες ενός διχασμού», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2015.

³³ Ανδρέας Μπάλας, «Σαν ξυπνήσαν τα μουλάρια και πετάξαν τα σαμάρια... Το αντιστασιακό κίνημα στη Λέσβο (1941-1945)», διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2021.

αυτοβιογραφίες, αφηγήσεις ή απομνημονεύματα των πρωταγωνιστών της περιόδου. Η μεγάλη πλειοψηφία των πηγών αυτών είναι δημοσιευμένες κυρίως σε βιβλία ή και σε άρθρα σε τοπικά περιοδικά. Υπάρχουν όμως και κάποιες μαρτυρίες, που έχουν γραφεί, αλλά δεν έχουν δει το φως της δημοσιότητας και έχουν διασωθεί από τους συγγενείς των γραφόντων.³⁴ Κείμενα μνήμης έχουν γραφεί ακόμα, κυρίως τα πρώτα είκοσι χρόνια μετά τον πόλεμο και από την πλευρά εθνικοφρόνων πρωταγωνιστών των γεγονότων με στόχο αφενός μεν να επιτεθούν στο ΕΑΜ και αφετέρου κάποιοι, να δικαιολογήσουν τη στάση τους στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής.³⁵ Η έκρηξη της μνήμης της δεκαετίας του 1980 από την πλευρά των ηττημένων, έφερε μια πληθώρα αναμνήσεων και καταγραφών για τη δεκαετία του 1940, κυρίως για την Αντίσταση και το ΕΑΜ, από τους πρωταγωνιστές της περιόδου.³⁶ Σταδιακά το ενδιαφέρον μετατοπίστηκε και στον Εμφύλιο.³⁷

Σημαντικό υλικό προσφέρουν και οι πολλαπλές εκδόσεις των εφημερίδων της εποχής. Τη δεκαετία του '40 εκδόθηκαν σε διάφορες χρονικές περιόδους, πάνω από 15 τίτλοι εφημερίδων, που καλύπτουν ιδεολογικά ολόκληρο το φάσμα των πολιτικών δυνάμεων της εποχής και χρονικά την περίοδο 1941-1950. Βέβαια, την περίοδο της Κατοχής εκδιδόταν μόνο το φιλοναζιστικό *Φως*. Μετά την Απελευθέρωση όμως, έχουμε μια έκρηξη του τοπικού τύπου, με τέσσερις εαμικές εφημερίδες, *Ελεύθερη Λέσβος*, *Εμπρός*, *Αγροτική*, και *Αντιφασίστας* και μια αντιπολιτευόμενη στο ΕΑΜ, τη *Δημοκρατία*. Σταδιακά και μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, πηγαίνοντας για τις εκλογές του 1946, κάνουν την εμφάνισή τους έντυπα από το χώρο της Δεξιάς και του Κέντρου, όπως το ακροδεξιό *Στέμμα*, η *Λαϊκή*, ως όργανο του Λαϊκού κόμματος, ο

³⁴ Ενδεικτικά, Παναγιώτης Κομίλης, *Περασμένα, όχι ξεχασμένα, Σαν του πλί*, ανέκδοτες σημειώσεις, 2012. Τις σημειώσεις μας της παραχώρησε ευγενικά για την παρούσα διατριβή ο γιός του Δημήτρης.

³⁵ Ενδεικτικά Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής 1941-44*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1954 και Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκότος. Η Αλιεία εν Λέσβω επί Γερμανικής κατοχής 1941 - 1944*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1963.

³⁶ Πιο σημαντικές και ολοκληρωμένες είναι οι καταγραφές των Παναγιώτη Κεμερλή - Αρίστου Πολυχρονιάδη και του Απόστολου Αποστόλου όλοι τους ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ Λέσβου. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο. Πηγές και πτυχές της*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1988 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1985.

³⁷ Ενδεικτικά, Νίκος Θεοχάρης, *Το αντάρτικο της Μυτιλήνης 1945-1950*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1986, Μιχάλης Λιαρούτσος, *Στη δίνη του Εμφυλίου*, εκδόσεις Εντός, Αθήνα 2007 και Προκόπης Πανταζής, *Εθελοντές της κακουχίας*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1980.

Δημοκράτης που στηρίζει το Γεώργιο Παπανδρέου και ο *Ελεύθερος Λόγος* που απηχεί τις απόψεις του κόμματος των Φιλελευθέρων. Το μεγαλύτερο μέρος των φύλλων των εφημερίδων αυτών, διασώζεται σήμερα στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης και αποτέλεσαν ένα υλικό εξαιρετικά χρήσιμο για την παρούσα έρευνα. Επίσης ένα τμήμα του τοπικού τύπου βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Παράλληλα χρησιμοποιήθηκαν και άλλα πολύ χρήσιμα και σπάνια έντυπα, όπως η εφημερίδα της φυλακής *Αλύγιστος* και το εσωκομματικό *Κομμουνιστικό Δελτίο*, που εκδόθηκαν σε περιορισμένα τεύχη και διασώζονται στο επιμορφωτικό κέντρο «Χαρίλαος Φλωράκης». Τέλος αξιοποιήθηκαν και φύλλα της εφημερίδας *Λήμνος*, που φυλάσσονται στην Καρατζάδειο Βιβλιοθήκη Μύρινας. Την περίοδο της ολοκλήρωσης της συγγραφής της παρούσας διατριβής, εκδόθηκε και ένα βιβλίο σε επιμέλεια των Βάσου Βόμβα και Μάκη Μπεκιάρη, με πολύτιμο αρχειακό υλικό που διέσωσε ο Βαγγέλης Καραγιάννης από δημοσιεύσεις διανοούμενων στελεχών του ΕΑΜ στον εαμικό τύπο, αλλά και με υλικό από προκηρύξεις, ανακοινώσεις και συνθήματα των λεσβιακών εαμικών οργανώσεων από την περίοδο της Απελευθέρωσης ως τις αρχές του 1946.³⁸

Μια δεύτερη κατηγορία πηγών είναι το αρχειακό υλικό που διασώζεται σε δημόσια ή ιδιωτικά αρχεία. Πράγματι πολύ σημαντικό υλικό βρέθηκε στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) γύρω από εσωκομματικά έγγραφα του ΚΚΕ, που αφορούσαν στις οργανώσεις του Αιγαίου την περίοδο μετά την Απελευθέρωση. Ακόμα, σημαντικά τεκμήρια βρέθηκαν στη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού του ΓΕΣ, ειδικά οι απόρρητες αναφορές των στρατιωτικών διοικητών για την κατάσταση στα νησιά το κρίσιμο διάστημα 1945-1946, αλλά και το διάστημα του εμφυλίου πολέμου. Πολλές χρήσιμες πληροφορίες, από έγγραφα της Βρετανικής Special Operations Executive (SOE) για τη δράση Βρετανών πρακτόρων της SOE στα νησιά του Αιγαίου της περιόδου 1943-1945, αντλήθηκαν από τα αρχεία που υπάρχουν σε μικροφίλμς στο Κέντρο Ερευνας Ιστορίας Νέου Ελληνισμού (ΚΕΙΝΕ). Αρκετές πληροφορίες αντλήθηκαν από δικαστικά αρχεία, κυρίως από το αρχείο του έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης των ετών 1946 και 1947, που διασώζεται σήμερα στο αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών, καθώς και το αρχείο του τριμελούς Πλημμελειοδικείου Μυτιλήνης των ετών 1945-1947, που διασώζεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους

³⁸ Βάσος Βόμβας - Μάκης Μπεκιάρης (επιμ.), *Χάρτινη Μνήμη*, εκδόσεις παράγραφος, Αθήνα 2022.

(ΓΑΚ Ν. Λέσβου). Δυστυχώς η πανδημία του κορωνοϊού, αλλά και πρόσθετες δυσκολίες που υπήρξαν κατά την επικοινωνία, εμπόδισαν στον γράφοντα την πρόσβαση στο αρχείο του έκτακτου Στρατοδικείου Αθηνών (Γ' Τμήμα), που είχε έδρα τη Μυτιλήνη, ώστε να έχει πρόσβαση στις αποφάσεις του για τα έτη 1948 - 1950, που αφορούσαν σε υποθέσεις της Λέσβου. Προς το τέλος της έρευνας αυτής ο δημοσιογράφος Θράσος Αβραάμ παραχώρησε ευγενώς για μελέτη και αξιοποίηση, αρχείο του τμήματος Χωροφυλακής της κωμόπολης Αγίας Παρασκευής, που βρέθηκε τυχαία στην κατοχή του, στο οποίο περιέχονται τεκμήρια, μεταξύ άλλων, από τα έτη 1945 ως 1952. Αντίστοιχο αρχείο με έγγραφα της Χωροφυλακής υπάρχει και στο χωριό Σκαλοχώρι, αλλά ο γράφων δεν κατάφερε να έχει πρόσβαση σ' αυτό. Σημαντικά επίσης είναι τα τεκμήρια από αρχεία των κοινοτήτων του νησιού και κυρίως το αρχείο της κοινότητας Αγίας Παρασκευής, το οποίο είναι σχετικά ταξινομημένο. Χρήσιμες πληροφορίες αντλήθηκαν ακόμα από το Διπλωματικό και Ιστορικό αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών και από το αρχείο του Νικολάου Δέα στο Ιστορικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, ειδικά για τις επισιτιστικές αποστολές του Ερυθρού Σταυρού στα νησιά του Αιγαίου.

Πολύτιμο υλικό για την παρούσα έρευνα αποτέλεσαν ιδιωτικά αρχεία που παραχώρησαν ευγενώς οι ιδιοκτήτες τους για μελέτη και αξιοποίηση. Θέλω να κάνω ιδιαίτερη αναφορά στην κτηνίατρο Μυρσίνη Τουρβαλή, η οποία βρήκε στη στέγη του αρχοντικού της οδού Βουρνάζων 17 και διέσωσε μέρος του αρχείου της Νομαρχιακής Επιτροπής Λέσβου του ΕΑΜ του έτους 1946, στο οποίο υπήρχαν και τα υλικά της Παλλεσβιακής Συνδιάσκεψης του Σεπτεμβρίου του 1946. Πολύτιμο ήταν το υλικό που παραχώρησε ευγενώς για την έρευνα αυτή ο φίλος Παναγιώτης Κουτσκουδής, που πέρα από τις αξιόλογες καταγραφές στα βιβλία του, μου εμπιστεύτηκε ψηφιακό υλικό από συνεντεύξεις και μαρτυρίες που δόθηκαν στο παρελθόν, ανθρώπων που δεν είναι πια στη ζωή. Αντίστοιχο ψηφιακό υλικό και σημαντική βοήθεια μας παραχώρησε ο Παναγιώτης Ψαριανός, γιός του αντιστασιακού εαμίτη Ερμόλαου Ψαριανού. Το υλικό αυτό βρίσκεται ήδη στα ΓΑΚ Λέσβου. Αρχειακό υλικό, κυρίως από δικαστικά έγγραφα της περιόδου 1945-1947, διασώζεται αταξινόμητο στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης από το αρχείο του εαμίτη δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, που διέσωσε και παρέδωσε στη Βιβλιοθήκη η κόρη του Όλγα. Στα τέσσερα αυτά χρόνια της έρευνας, εντοπίστηκε

και άλλο σκόρπιο υλικό από έγγραφα, επιστολές και άλλα τεκμήρια, που βρέθηκαν και διασώθηκαν από ιδιώτες, συγγενείς ή μη των πρωταγωνιστών της περιόδου, που μαθαίνοντας για την έρευνά μου έσπευσαν ευγενώς να μου διαθέσουν για μελέτη, ότι είχαν διασώσει. Όλων η προσφορά υπήρξε πολύτιμη.

Τέλος κάποια σημαντικά έγγραφα ανακτήθηκαν από πηγές του εξωτερικού διαδικτυακά. Από τα Βρετανικά Αρχεία - British National Archives ανακτήθηκαν έγγραφα με αναφορές στα νησιά του Αιγαίου την περίοδο 1944-1946. Προς το τέλος της έρευνας αναρτήθηκαν στο διαδίκτυο από την United Nations Archives and Records Management Section - UNARMS έγγραφα της περιόδου της δεκαετίας του 1940 από αρχεία της UNRRA, με δυνατότητα ελεύθερης πρόσβασης σε αυτά. Από τα αρχεία αυτά, μετά από μια σχετική έρευνα, αντλήθηκαν σημαντικές πληροφορίες από τις αναφορές των ξένων αξιωματούχων της UNRRA για τη διανομή της βοήθειας και για την πολιτική κατάσταση στα νησιά.

Πλούσιο πρωτογενές υλικό προσφέρουν και τα ημερολόγια, που καταγράφουν τα βιωμένα συναισθήματα των ανθρώπων την εποχή των γεγονότων. Στην έρευνα εντοπίστηκαν τέσσερα ημερολόγια με ήδη δημοσιευμένες καταχωρήσεις.³⁹ Εντελώς συμπτωματικά βρέθηκε και ένα μεγάλο αδημοσίευτο ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., ο οποίος κατέγραφε καθημερινά γεγονότα και συναισθήματα από την περίοδο της γερμανικής Κατοχής ως 17χρονος μαθητής στο Γυμνάσιο Μυτιλήνης και στη συνέχεια μετά την Απελευθέρωση, ως περίπου το τέλος του 1945, ως νεαρό στέλεχος της ΕΔΕΝ, νεολαίας της αντιπολιτευόμενης στο ΕΑΜ παράταξης.⁴⁰

³⁹ Πρόκειται για τα ημερολόγια του Πάνου Αναγνώστου, ο οποίος έχει καταχωρήσεις από τη δράση και τα συναισθήματά του ως νεαρός επωνύμιος το κρίσιμο δεύτερο εξάμηνο του 1944 από το χωριό Βρίσα, όπου ζούσε με την οικογένειά του. βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, Εταιρία Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων Νησιών Αιγαίου, Μυτιλήνη 2004· της Αρτεμισίας Ζυγούρη, νεαρής νοικοκυράς από τον Πολιχνίτο, βλ. Στρατής Αναγνώστου, (Αρτεμισία Ζυγούρη), «Ημερολόγιο της Κατοχής και των πρώτων μηνών του Εμφυλίου στον Πολιχνίτο», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ' (2002), σ. 310-331· του μαθητή Στρατή Παρασκευαΐδη για την περίοδο της Κατοχής στη Μυτιλήνη, βλ. Ευστράτιος Παρασκευαΐδης, «Παιδικό ημερολόγιο Κατοχής 1941- 1944», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Γ' (2001), σ. 253-279 και τέλος του επίσκοπου της Καθολικής Εκκλησίας της Μυτιλήνης Εσπεντίτο Ντανκά πάλι για την περίοδο της Κατοχής. Βλ. Χάρης Κουτελάκης, *Μέρες Γερμανικής Κατοχής Λέσβου από τον ηγούμενο της Φραγκοκκλησίας Εσπεντίτο Ντανκά*. Παρατίθεται στην ιστοσελίδα <http://www.lesvosoldies.gr/gr/1183982148/1300229795.html> (τελευταία πρόσβαση 28.10.2021).

⁴⁰ Οι εκατοντάδες καταχωρήσεις του Μιχάλη Χ. καλύπτουν ένα διάστημα από 1^{ης} Ιανουαρίου 1942 ως και το Νοέμβριο του 1945. Υπάρχει ακόμα μια περίοδος που αφορά σε καταγραφές του ως στρατιώτη του Εθνικού Στρατού στο Γράμμο και το Βίτσι, από τον Ιούνιο του 1948 ως το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Όταν εντοπίστηκε το ημερολόγιο, ο Μιχάλης Χ. ήταν ακόμα εν ζωή. Ο γράφων κατάφερε να

Τέλος στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκαν σε περιορισμένη έκταση και προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων, μεταγενέστερες των γεγονότων, που είτε δόθηκαν στον γράφοντα είτε δόθηκαν σε προγενέστερο χρόνο σε άλλους και οι συνεντεύξεις τους είναι καταγραμμένες ψηφιακά. Οι περισσότεροι από αυτούς δυστυχώς δεν είναι πια στη ζωή. Θα μνημονεύσω εδώ, τη μαρτυρία που έδωσε στον γράφοντα στις 26 Σεπτεμβρίου 2018 ο Φρίξος Πρωτογερέλλης, ο οποίος την ώρα που γράφονται οι γραμμές αυτές δεν είναι πια στη ζωή. Ομοίως θα ήθελα να σημειώσω εδώ, ότι ο θάνατος τιμώρησε την ολιγωρία του ερευνητή προλαβαίνοντάς τον, καθώς σχεδιαζόμενες συνεντεύξεις με κάποιους ανθρώπους, όπως ο Μυτιληνιός στρατιώτης του Ιερού Λόχου Σπύρος Παυλής, δεν έγιναν τελικά ποτέ. Έτσι κι αλλιώς ο βιολογικός κύκλος πια έχει κλείσει για όλη αυτή τη γενιά των ανθρώπων. Τα παιδιά και τα εγγόνια τους σίγουρα μπορεί να δώσουν πληροφορίες, αλλά αυτές έχουν πάντα διαμεσολαβημένο χαρακτήρα. Σημαντικό κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αλλά και μάθημα ζωής ήταν για μένα οι συνεντεύξεις που πήραμε, μαζί με τον επιβλέποντα της διατριβής Σπύρο Καράβα από το σεμνό αγωνιστή και άνθρωπο Απόστολο Γιαγκλή από το χωριό Κλειού. Δυστυχώς ο κυρ-Απόστολος την ώρα που γράφονται οι γραμμές αυτές δεν είναι πια στη ζωή. Έφυγε πλήρης ημερών στις αρχές του 2021.

τον ταυτοποιήσει, αλλά καθώς ήταν σε διαδικασία προσέγγισής του, είδε με λύπη το κηδεϊόσημο με το όνομά του σε τοίχο της Μυτιλήνης, τον Ιούλιο του 2021.

«Οι Μυτιληνιοί στα δύσκολα χρόνια
που ακολουθήσανε, παρόλο αυτό το
αλλόκοτο ιδεολογικό προζύμι που
ζυμωθήκανε, δείξανε μια ιδιαίτερη
πνευματικότητα, ανθρωπιά και ανοχή,
χωρίς να φύγουν από τη γραμμή τους.
Δεν τους ταιριάζει ο μεγάλος
φανατισμός...»

Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*

ΜΕΡΟΣ Ι

Η Λεσβιακή κοινωνία από το Μεσοπόλεμο στην Κατοχή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο - Όψεις της κοινωνικής και οικονομικής ζωής της Λέσβου ως την Κατοχή

α' Η Λέσβος του Μεσοπολέμου

Η Λέσβος είναι το τρίτο σε έκταση νησί του Αιγαίου πελάγους, μετά την Κρήτη και την Εύβοια (1.630 km²) και βρίσκεται πολύ κοντά στα παράλια της Μικράς Ασίας απέναντι από τον κόλπο του Αδραμυτίου. Η ανατολική της απόσταση ανάμεσα στο ακρωτήριο των Μιστεγνών και στο ακρωτήριο του Σαρμουσάκ της Μικράς Ασίας είναι μόλις 4,75 μίλια. Η βασική οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων της τους τελευταίους αιώνες ήταν κυρίως η γεωργία. Η αμπελοκαλλιέργεια των αιώνων της οθωμανικής κυριαρχίας, αντικαταστάθηκε τον 19^ο αιώνα από την εντατική ελαιοκαλλιέργεια, η οποία διολίσθησε σε μονοκαλλιέργεια μετά το δριμύ ψύχος, το χειμώνα του 1851. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η ελαιοκαλλιέργεια κάλυπτε το 25% περίπου της έκτασης του νησιού, ενώ ένα άλλο 20 με 25% ήταν δασικές εκτάσεις. Καλλιεργήσιμη γη ήταν περίπου το 15%, ενώ το υπόλοιπο τμήμα του νησιού ήταν βοσκοτόπια και χέρσα γη. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα έρχεται στη Λέσβο και η καλλιέργεια του καπνού.⁴¹

Οι μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, μένοντας γνωστές με τον όρο Τανζιμάτ, υπόσχονταν ισότητα σε όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας και έδωσαν τη δυνατότητα στο ελληνικό στοιχείο για οικονομική και πολιτισμική ανέλιξη. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα εμφανίζεται στο νησί μια ραγδαία οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, η πιο σημαντική στη διάρκεια

⁴¹ Περισσότερα για την θέση της Λέσβου στο χώρο και το χρόνο βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *ΛΕΣΒΟΣ Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912)*, εκδόσεις Τροχαλία, Δήμος Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 1996, σ. 49-63. Επίσης για την οικονομία της Λέσβου το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα βλ. Γ.Ε. Γρηγορίου, *Υφιστάμενη κατάσταση και δυνατότητες ανάπτυξεως της Λεσβιακής Γεωργικής Οικονομίας*, ιδιωτική Έκδοση, Μυτιλήνη 1952, σ. 9-13. Βλ. επίσης, ΝΕ ΕΑΜ Λέσβου, *Τα βασικά λαϊκοδημοκρατικά προβλήματα της Νήσου Λέσβου*, από τη Νομαρχιακή Συνδιάσκεψη, Μυτιλήνη, Σεπτέμβριος 1946, ιδιωτικό αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

της ένταξής του στην Οθωμανική αυτοκρατορία, που συνεχίζεται και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.⁴² Με την εισαγωγή της ατμοκίνησης η βιομηχανική παραγωγή αυξάνεται, στηριζόμενη κυρίως στη μεταποίηση αγροτικών προϊόντων. Ελαιοτριβεία, σαπωνοποιία, αλευρόμυλοι, βυρσοδεψεία, νηματουργεία, βιομηχανίες ζυμαρικών και άλλες βιοτεχνίες αυξάνουν τη βιομηχανική δραστηριότητα στο νησί και το οδηγούν στο απόγειο της οικονομικής του ευμάρειας.⁴³ Είναι μια πορεία προς τον αστικό εκσυγχρονισμό, η οποία συνεχίζεται και τα πρώτα χρόνια της ενσωμάτωσης της Λέσβου στο ελληνικό κράτος. Η νέα ελληνική διοίκηση δεν φαίνεται να επηρεάζει την πορεία αυτή. Έτσι, η άφιξη του ελληνικού στόλου τον Νοέμβριο του 1912 δεν άλλαξε ουσιαστικά την οικονομική ζωή του νησιού. Η ζωή το 1913 κυλά με τον ίδιο τρόπο, χωρίς όμως την οθωμανική επικυριαρχία. Το λάδι συνεχίζει να έχει μεγάλη ζήτηση στις ευρωπαϊκές αγορές και η τιμή του είναι πολύ καλή. Η μόνη ίσως διαφορά είναι, πως οι άδειες για τα νέα ελαιοτριβεία δίνονται τώρα από την νέα ελληνική διοίκηση, με μια μικρή οικονομική συμβολή από την πλευρά των ελαιοτριβέων στον εθνικό στόλο.⁴⁴

Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο που δείχνει ακριβώς την οικονομική και κοινωνική ευμάρεια της περιόδου, η οποία συνεχίστηκε και μετά την αλλαγή της διοίκησης από οθωμανική σε ελληνική, είναι το γεγονός ότι μετά το 1912, μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός από το μουσουλμανικό πληθυσμό εγκαταλείπει το νησί. Οι περισσότεροι επιλέγουν να παραμείνουν στη Λέσβο, την οποία και θεωρούν ως πατρίδα τους.⁴⁵

Η ανερχόμενη ελληνική αστική τάξη που ζούσε στη Λέσβο, παρά την έξαρση του ελληνικού εθνικισμού προς το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, κρατούσε πάντοτε χαμηλούς τόνους, προσπαθώντας να διατηρεί στο ακέραιο τις οικονομικές σχέσεις με την Ανατολή, που ήταν πάντοτε γι' αυτήν στοιχείο ευμάρειας και προόδου. Η Κωνσταντινούπολη ήταν πάντα η οικονομική της πρωτεύουσα σε

⁴² Μαρία Μανδαμαδιώτου, «Ιδεολογικοί προσανατολισμοί και πολιτικά προτάγματα στη Λέσβο του 19^{ου} αιώνα», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2004, σ. 6.

⁴³ Ευρυδίκη Σιφναίου, *ΛΕΣΒΟΣ Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία*, ό.π., σ. 195-200.

⁴⁴ Στο *ίδιο*, σ. 343.

⁴⁵ Στρατής Αναγνώστου, *Τοπική Ιστορία, Αναφορές στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία της Λέσβου*, εκδόσεις Εντελέχεια, Μυτιλήνη 2011, σ. 65.

αντίθεση με τη μακρινή Αθήνα, που ήταν ξένη και φόβιζε.⁴⁶ Ακόμα και τις παραμονές της κήρυξης του πρώτου Βαλκανικού πολέμου στις 5 Οκτωβρίου 1912, η Εκκλησία συνιστούσε στους πιστούς «να καταστήσωμεν στενότερον τον δεσμόν της ...αδελφικής αγάπης και συμπαθείας και ουδεμία πράξις, έστω και η ελαχίστη, να λάβη χώραν, δυναμένη να θέση εν αμφιβόλω τας ειλικρινείς ημών αδελφικάς διαθέσεις προς τους συμπατριώτας Τούρκους».⁴⁷

Η οικονομική ανάπτυξη έδινε ένα αίσθημα δύναμη και σιγουριάς, ακόμα και στα πιο φτωχά στρώματα του πληθυσμού. Και όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Ασημάκης Πανσέληνος:

Κι οι παρακόμες ακόμα είχαν ένα αίσθημα σιγουριάς κι αν έφευγε καμιά στην Αμερική γινόταν θρήνος από τους δικούς της... Όλοι μοχτούσαν κι έκαναν σερμαγιά, για να αντικρύσουν μια μέρα ενθουσιασμένοι και με γεμάτη σακούλα τη λευτεριά, που ήρθε στη Μυτιλήνη με τον ελληνικό στόλο, στις 8 Νοεμβρίου 1912 το πρωί, συνοδευμένη από οικονομικό έφορο και από στρατολόγο.⁴⁸

Έτσι λοιπόν, το 1912 δεν αποτελεί τη χρονιά καμπής, που σηματοδοτεί μια νέα εποχή για την οικονομία και την κοινωνία της Λέσβου, όπως θα μπορούσε συμβατικά να υποθέσει κανείς. Τα γεγονότα που ακολούθησαν όμως, όπως η Μικρασιατική καταστροφή, με την επακόλουθη ανταλλαγή πληθυσμών και η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1930, άλλαξαν ριζικά τις επόμενες δεκαετίες την οικονομική και κοινωνική κατάσταση του νησιού και διαμόρφωσαν το νέο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο που ακολούθησε στη διάρκεια του μεσοπολέμου.⁴⁹

Η έλευση στο νησί το 1922-1923 ενός μεγάλου αριθμού ελληνορθόδοξων προσφύγων από τη Μικρά Ασία στάθηκε καταλυτικός παράγοντας στη διαμόρφωση των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτισμικών και πολιτικών χαρακτηριστικών της τοπικής κοινωνίας το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.⁵⁰

⁴⁶ Βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *ΛΕΣΒΟΣ Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία*, ό.π., σ. 195, 329-331.

⁴⁷ Μαρία Μανδαμαδιώτου, «Ιδεολογικοί προσανατολισμοί και πολιτικά προτάγματα στη Λέσβου του 19^{ου} αιώνα», ό.π., σ. 28

⁴⁸ Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1974, σ. 28.

⁴⁹ Ευρυδίκη Σιφναίου, 1996, *ΛΕΣΒΟΣ Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία*, ό.π., σ. 343

⁵⁰ Τον Απρίλιο του 1923 στη Λέσβο έφτασαν 58.000 πρόσφυγες αυξάνοντας τον αριθμό των κατοίκων της κατά 50%. Βλ. Σοφία Ματθαίου, «Η εφημερίδα Καμπάνα», π. *Μνήμων*, τ. 10 (1985), σ. 221. Σε πολύ σύντομο διάστημα κάποιοι εγκατέλειψαν το νησί, αναζητώντας καλύτερη τύχη στην ηπειρωτική Ελλάδα, ή το εξωτερικό. Έτσι, με βάση την απογραφή του 1928 η Λέσβος καταγράφει πληθυσμό 137.160

Η Λέσβος ως «Νέα Χώρα» και έκκεντρη αντιμετώπισε δυσκολίες προσαρμογής στον κορμό του ελληνικού κράτους.⁵¹ Ιδιαίτερα μετά το 1922, η αποκοπή των οικονομικών συναλλαγών με την Ανατολή έφερε μια μεγάλη δοκιμασία στην οικονομία του νησιού. Από την άλλη πλευρά οι πρόσφυγες συγκροτούν εκ των πραγμάτων μια νέα οικονομική, πολιτισμική και πολιτική οντότητα, που δεν άργησε να φανεί ήδη από τη δεκαετία του '20 και κυρίως το πρώτο μισό της δεκαετίας του '30. Η βαθιά πολιτική διαίρεση της ελληνικής κοινωνίας σε βενιζελικούς και μοναρχικούς, δεν μπορούσε να μην αφήσει το στίγμα της και στη Λέσβο. Μεγάλο μέρος των κατοίκων της συντάσσονται με το βενιζελικό στρατόπεδο.⁵² Οι πρόσφυγες που έφτασαν στο νησί μετά το 1922, βενιζελικοί και αυτοί στη μεγάλη τους πλειοψηφία, βρέθηκαν σε ένα οικείο πολιτικά περιβάλλον, εδραίωνοντας έτσι την κυριαρχία του βενιζελισμού στο νησί, όπως συνέβη και σε άλλες Νέες Χώρες.⁵³ Σε αυτό συντέλεσε και η συσπείρωση όλης της προοδευτικής διανοήσης του νησιού γύρω από τις νέες ιδέες της εθνικής και κοινωνικής αποκατάστασης, που πρέσβευε ο βενιζελισμός. Η διανοήση αυτή συγκρότησε στην πορεία ένα νέο λογοτεχνικό ρεύμα, μοναδικό για το νησί, τη λεγόμενη «Λεσβιακή Άνοιξη».⁵⁴

Στις εκλογές του 1920 οι βενιζελικοί επικράτησαν σε Λέσβο και Χίο, όπως και στην Ήπειρο, την Κρήτη και τη Θράκη, σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ελλάδα, όπου υπέστησαν συντριπτική ήττα. Το ίδιο συνέβη και στις εκλογές του 1932, όπου παρά την ήττα του βενιζελικού στρατοπέδου στην υπόλοιπη Ελλάδα, στη Λέσβο το κόμμα των

κατοίκων, εκ των οποίων 30.593, δηλαδή το 22,3% του πληθυσμού ήταν πρόσφυγες. Βλ. και Στρατής Αναγνώστου, *Τοπική Ιστορία*, ό.π., σ. 67-68.

⁵¹ «Νέες Χώρες» ονομάστηκαν οι περιοχές που προσαρτήθηκαν στο ελληνικό κράτος μετά τους βαλκανικούς πολέμους.

⁵² Ανδρέας Μπάλας, «Σαν ξυπνήσαν τα μουλάρια και πετάξαν τα σαμάρια... Το αντιστασιακό κίνημα στη Λέσβο (1941-1945)», ό.π., σ. 24-25.

⁵³ Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946 - 196*, εκδόσεις Πατάκη, έκδοση έκτη, Αθήνα 2010, σ. 27.

⁵⁴ Περισσότερα για το ρεύμα αυτό της Λεσβιακής διανοήσης, βλ. Αριστείδης Καλάργαλης, «Η "Λεσβιακή Άνοιξη". Η ανασύσταση ενός πολιτισμικού φαινομένου μέσα από την αποτύπωσή του στον Τύπο (1910-1932)», διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Μυτιλήνη 2014.

Φιλελευθέρων πήρε το 46,09 % των ψήφων, ενώ το Λαϊκό κόμμα μόλις το 16,02% των ψήφων.⁵⁵

Την ίδια περίοδο εμφανίζεται και ο πρώτος μαρξιστικός πυρήνας στο νησί, που αρχίζει σταδιακά να αποκτά ερείσματα σε κάποιους διανοούμενους και στο πιο φτωχό κομμάτι της κοινωνίας. Ήδη από το Μάρτιο του 1921 και λίγο πριν έλθει το δεύτερο κύμα προσφύγων στο νησί, φαίνεται να έχει συγκροτηθεί «Κομμουνιστικός Μορφωτικός Όμιλος Μυτιλήνης»,⁵⁶ με επικεφαλής το δάσκαλο Θεόδωρο Θεοδωρίδη,⁵⁷ ο οποίος εκδίδει την εφημερίδα *Μυτιληνιός*.⁵⁸ Ο *Μυτιληνιός* υπερασπίζεται με πάθος την επανάσταση των Μπολσεβίκων και επιτίθεται με σφοδρότητα στα «αστικά φύλλα» κατηγορώντας τα ότι αναπαράγουν ψευτιές σχετικά μ' αυτήν.⁵⁹ Ο Όμιλος ζητά να αποκτήσει σύνδεση κεντρικά με το ΣΕΚΕ, παίρνει μάλιστα μέρος στον ιδεολογικό διάλογο του κόμματος ενόψει του Γ' Συνεδρίου του,⁶⁰ συντασσόμενος με την κομμουνιστική τάση και τη ριζοσπαστική γραμμή, ενάντια στους μεταρρυθμιστές.⁶¹ Ο Όμιλος, παρά το γεγονός ότι δεν απέκτησε ποτέ μαζικότητα και ο ιδρυτής του Θεοδωρίδης θεωρούνταν λίγο ιδιόρρυθμος, έριξε το σπόρο των κομμουνιστικών ιδεών στη Μυτιλήνη. Και όπως σημειώνει με γλαφυρότητα ο Ασημάκης Πανσέληνος, η

⁵⁵ Βλ. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 25^{ης} Σεπτεμβρίου 1932, Πίνακας IV, καθώς και Ανδρέας Μπάλας, «Σαν ξυπνήσαν τα μουλάρια και πετάζαν τα σαμάρια...», ό.π., σ. 24.

⁵⁶ Στον «Κομμουνιστικό Όμιλο» συμμετέχουν εκτός του Θεοδωρίδη, ο μετέπειτα δήμαρχος Μυτιλήνης στην Απελευθέρωση Αχιλλέας Κοντάρας, ο Παναγιώτης Μπονέλλης, ο Νίκος Πασαλής και άλλοι. Βλ. Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, ό.π., σ. 95-99.

⁵⁷ Περισσότερα για το Θεοδωρίδη, βλ. Αριστείδης Κουτζαμάνης, «Θεόδωρος Θεοδωρίδης, Ένα πολυθόρυβο και πολυδύναμο πνεύμα», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2001), σ. 249-269. Επίσης, Μίσσιος Κώστας, «Ντόρος, Ντορής», *Μυτιληνιοί Λόγιοι και Λογοτέχνες, Συμβολή στην Ιστορία της λεσβιακής γραμματείας*, τ. Α', έκδοση Δήμου Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 1994, σ. 108-127.

⁵⁸ Η εφημερίδα *Μυτιληνιός* έκλεισε πολύ γρήγορα, καθώς οι αστοί της Μυτιλήνης και το Λαϊκό Κόμμα κινήθηκαν γρήγορα απειλώντας τον εκδότη της, ο οποίος αναγκάστηκε να την κλείσει και να φύγει από τη Μυτιλήνη, πηγαίνοντας στη Σμύρνη. Βλ. Στο *ίδιο*, σ. 260.

⁵⁹ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Χαίρε Ρωσσία», εφ. *Μυτιληνιός*, αρ.φ. 12, 7 Μαρτίου 1921.

⁶⁰ εφ. *Μυτιληνιός*, αρ.φ. 14, 21 Μαρτίου 1921.

⁶¹ Περισσότερα για το ΣΕΚΕ και το διάλογο μεταρρυθμιστών - κομμουνιστικής τάσης στο Γ' Συνέδριο, βλ. Αικατερίνη Γιαννούλη, «Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) και ο Τύπος της Εποχής», διπλωματική εργασία, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα 2020, σ. 116-126.

κίνηση αυτή «ήταν ένας χαλκάς που συνέδεσε την παλιά σοσιαλιστική παράδοση του νησιού, που ήταν σβησμένη, με μια νέα που αρχίνιζε».⁶²

Η σαρωτική επιρροή του βενιζελισμού στον νησί δεν άφηνε χώρο στις νέες αυτές ριζοσπαστικές σοσιαλιστικές ιδέες, που φάνταζαν εξτρεμιστικές. Ακόμα και τα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία της προοδευτικής διανοήσης, που συσπειρώνονταν γύρω από την εφημερίδα *Καμπάνα*, δε συμφωνούσαν με την άποψη των κομμουνιστών για τη βίαιη ανατροπή του καθεστώτος και τη χαρακτήριζαν ως αναρχική. Ο εκδότης της εφημερίδας Στράτης Μυριβήλης, σημειώνει εμφατικά: «θέλουμε λοιπόν ενόσο ζούμε σε αστικό κράτος να ζήσουμε όπως μέσα στον τόπο μας δίχως νάμαστε [...] επαναστατικό στοιχείο αντίκρυ στην αστική οικονομική πολιτική του κράτους».⁶³

Παρ' όλα αυτά, το κομμουνιστικό κίνημα τα επόμενα χρόνια γίνεται όλο και πιο δυνατό, κερδίζοντας δυνάμεις από τον αριστερό ριζοσπαστικό βενιζελισμό και τα φτωχά εργατικά στρώματα. Η ίδρυση του σωματείου «Ενώσεις Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού» το Μάιο του 1924 στη Λέσβο, ως παράρτημα αντίστοιχων Ενώσεων της υπόλοιπης Ελλάδας, το οποίο είχε άμεση σχέση με το ΣΕΚΕ - ΚΚΕ, έφερε στο κέντρο των διεκδικήσεων τα μεροκάματα, την απόκτηση γης και την ομαλή ένταξη στην τοπική κοινωνία. Κάποιοι, λίγοι στην αρχή νέοι εργάτες, ιδιαίτερα από το προσφυγικό τμήμα του πληθυσμού, οργανώνονται στην Κομμουνιστική Νεολαία.⁶⁴ Τον Αύγουστο του 1927 οργανώνεται και ο πρώτος πυρήνας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας με γραμματέα έναν αρτεργάτη, το τσαγκάρη Γιάννη Λαμνή και σε καθοδηγητική θέση το μετέπειτα κεντρικό στέλεχος του ΚΚΕ, Νίκο Βαβούδη.⁶⁵ Το ΚΚΕ παίρνει μέρος στις εκλογικές αναμετρήσεις της δεκαετίας 1926-1936 με σημαντικές επιτυχίες. Στις εκλογές της 19^{ης} Αυγούστου 1928 το ΚΚΕ συμμετείχε στο

⁶² Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, ό.π., σ. 99.

⁶³ εφ. *Καμπάνα* αρ.φ. 7(60), 6 Μαΐου 1924. Παρατίθεται στο Σοφία Ματθαίου, «Η εφημερίδα *Καμπάνα*», στο π. *Μνήμων*, τ. 10 (1985), σ. 224.

⁶⁴ Στο *ίδιο*, σ. 218.

⁶⁵ Νίκος Βαβούδης, «Από τους αγώνες του κόμματος μας στη Μυτιλήνη. Η ίδρυση τοπικής Οργάνωσης», στην εφ. *Νέος Ριζοσπάστης*, 14 Νοεμβρίου 1933.

Ενιαίο Μέτωπο και πήρε στην εκλογική περιφέρεια της Λέσβου 1.884 ψήφους και ποσοστό 7,29%.⁶⁶

Η επιλογή του Βενιζέλου να προχωρήσει σε σύμφωνο συνεργασίας με τον Κεμάλ απογοήτευσε μια σημαντική μερίδα των προσφύγων, καθώς απέκοψε κάθε προοπτική επιστροφής στα πατρία εδάφη. Ταυτόχρονα η οικονομική κρίση του 1930-1931 έφερε τον προσφυγικό κόσμο ευκολότερα στην κάλπη του ΚΚΕ. Έτσι στις επαναληπτικές εκλογές, που έγιναν στις 5 Ιουλίου 1931, λόγω της παραίτησης του βουλευτή Βύρωνα Καραπαναγιώτη, το ΚΚΕ πήρε το 21,39% των ψήφων στην πόλη της Μυτιλήνης, έναντι του 7%, που είχε λάβει στις εκλογές του 1928.⁶⁷ Τρία χρόνια μετά, στις δημοτικές εκλογές της 11^{ης} Φεβρουαρίου του 1934, το ΚΚΕ έχει στη Μυτιλήνη δικό του συνδυασμό, με επικεφαλής τον Μιχάλη Τυρίμο,⁶⁸ σφήνα στους δύο υποψήφιους που υποστήριζαν το Λαϊκό κόμμα και οι Φιλελεύθεροι, καταγράφοντας μάλιστα το αξιόλογο ποσοστό του 14,76%.⁶⁹ Στις τοπικές αυτές εκλογές μάλιστα, οι συνδυασμοί που στήριζε το ΚΚΕ πλειοψήφησαν σε δύο χωριά της Λέσβου, τη Σκαμιά και το Μεσαγρό.⁷⁰ Στο χωριό Μεσαγρός ο νομάρχης ζήτησε από τον τοπικό ειρηνοδίκη να ακυρώσει την εκλογή και καθώς αυτό δεν κατέστη δυνατόν, η επιτροπή Ασφαλείας του νομού εξόρισε όλους τους κομμουνιστές κοινοτικούς συμβούλους στη Γαύδο.⁷¹

Μέσα σε οκτώ χρόνια, το ΚΚΕ υπερδιπλασίασε τις δυνάμεις του στο νησί, καθώς στις εκλογές της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936, συμμετέχοντας στο Παλλαϊκό Μέτωπο, έλαβε 4.416 ψήφους και ποσοστό 15,23%, τρεις φορές μεγαλύτερο, από εκείνο που πήρε σε εθνικό επίπεδο (5,76%), εκλέγοντας για πρώτη φορά κομμουνιστή βουλευτή, τον Μιχάλη Τυρίμο.⁷²

⁶⁶ Στο σύνολο της Χώρας το αντίστοιχο ποσοστό του Ενιαίου Μετώπου ήταν μόλις 1,41%. Βλ. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 19^{ης} Αυγούστου 1928.

⁶⁷ Mark Mazower, «Οι πρόσφυγες, η οικονομική κρίση και η κατάρρευση της βενιζελικής ηγεμονίας 1929-1932», π. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* τ. 9, (1992), σ. 122.

⁶⁸ Δες εδώ, σ. 541.

⁶⁹ Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Δημοτικές Εκλογές Μυτιλήνης (1925-1978)», στο π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΒ' (2010), σ. 71-72.

⁷⁰ εφ. *Νέος Ριζοσπάστης*, αρ.φ.880, 21 Φεβρουαρίου 1934.

⁷¹ Παύλος Δελαπόρτας, *Το σημειωματάριο ενός πιλάτου*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1978, σ. 64-66.

⁷² Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936, Πίνακας V, σ. 350.

Το Σεπτέμβριο του 1932 δύο λόγιοι Μυτιληνιοί, ο Μανώλης Βάλλης⁷³ μαζί με το γιατρό Παναγιώτη Περή, εκδίδουν την εβδομαδιαία εφημερίδα *Εμπρός*, που ιδεολογικά κινείται στο χώρο της Αριστεράς. Σύντομα παραχωρούν τα δικαιώματά της στο ΚΚΕ και το *Εμπρός* από το 1933 γίνεται δημοσιογραφικό όργανο του ΚΚΕ. Το γεγονός αυτό είναι πολύ σημαντικό με το δεδομένο ότι το ΚΚΕ αποκτά ένα «εντόπιο» βήμα διάδοσης των ιδεών του.⁷⁴

Τα εκλογικά αποτελέσματα του Ιανουαρίου του 1936 στη Λέσβο, αποτυπώνουν μια σχετικά καλή εκτίμηση της επιρροής της Αριστεράς και του ΚΚΕ πριν τη δικτατορία του Μεταξά. Η κατανομή της ψήφου στο ΚΚΕ μέσα στο ίδιο το νησί και η διαφοροποίηση της στα αστικά και ημιαστικά κέντρα και την ύπαιθρο, καθώς και η σύγκριση των αποτελεσμάτων με εκείνα στην υπόλοιπη Ελλάδα, μας δίνουν χρήσιμα συμπεράσματα για την κοινωνική του αποδοχή και τα κοινωνικά στρώματα που το στηρίζουν.

Πράγματι το Παλλαϊκό Μέτωπο, είναι δεύτερο κόμμα στην πόλη της Μυτιλήνης με ποσοστό πάνω από 30%, πρώτο κόμμα στην Αγιάσο με ποσοστό 32%, δεύτερο κόμμα στο Πολιχνίτο με ποσοστό 25%, πρώτο κόμμα στο Μανταμάδο με ποσοστό 35,5%, ενώ στην ύπαιθρο και σε μικρότερους αγροτικούς οικισμούς η επιρροή του είναι πολύ περιορισμένη, ως περιθωριακή.⁷⁵ Για να εξηγηθεί η εκλογική αυτή συμπεριφορά των ψηφοφόρων της Λέσβου απέναντι στο ΚΚΕ, θα πρέπει να διερευνηθεί ο κοινωνικός χώρος στον οποίο το κόμμα αυτό αποκτά συμπαγή κοινωνικά και πολιτικά ερείσματα. Ο χώρος αυτός είναι το κομμάτι της αναδυόμενης εργατικής τάξης, με ισχυρά ερείσματα στο προσφυγικό στοιχείο, το οποίο ενώ έχει ήδη ενταχθεί στη διαδικασία της εκβιομηχάνισης, εν τούτοις συνδέεται ακόμα στενά με την αγροτική παραγωγή, λόγω της φύσης της εργασίας του ή του χώρου της κατοικίας του. Έτσι, το

⁷³ Δες εδώ, σ. 526.

⁷⁴ Την εποχή αυτή το ΚΚΕ είχε δική του τοπική εφημερίδα μόλις σε έξι πόλεις της Ελλάδας, σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Λαμία, Τρίκαλα, Καβάλα. Βλ. και Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης, ΚΚΕ και αστισμός στο Μεσοπόλεμο*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σ. 301. Η εφημερίδα *Εμπρός* εκδίδεται μέχρι σήμερα, ως Όργανο της ΝΕ Λέσβου του ΚΚΕ, με νέα επωνυμία από το 1991 *Νέο Εμπρός*.

⁷⁵ Βλ. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936, Πίνακας V, σ. 350. Βλ. Επίσης, Νίκος Μαραντζίδης, «Ο κομμουνισμός στον ελλαδικό αγροτικό χώρο. Η περίπτωση του Μανταμάδου, 1922-1985», π. *Μνήμων*, τ. 2 (1993), σ. 110.

ΚΚΕ κυριαρχεί ήδη το 1936 στους εργάτες γης, στους εργάτες των ελαιοτριβείων, ενώ σημαντική είναι η επιρροή του στους καπνεργάτες και σε εργάτες της βιοτεχνίας, όπως ήταν οι τσαγκάρηδες, οι αρτεργάτες, οι αλιεργάτες κλπ. Το κομμάτι αυτό της αναδύομενης εργατικής τάξης βρίσκεται κυρίως σε αστικές ή ημιαστικές περιοχές με συγκροτημένες διεκδικήσεις, που διαμορφώνουν στην πορεία και συγκεκριμένη μαρξιστική πολιτική άποψη.⁷⁶

Ιδιαίτερο τμήμα αυτής της εργατικής τάξης στο οποίο η επιρροή του κομμουνιστικού κόμματος είναι σημαντική είναι οι εργάτες γης με ή χωρίς μικρή ιδιοκτησία. Όλοι αυτοί συγκροτούν στα μέσα της δεκαετίας του 1930 ισχυρά σωματεία και με κινητοποιήσεις διεκδικούν καλύτερες συνθήκες δουλειάς, οκτάωρο, κοινωνική ασφάλιση, αλλά και ευρύτερα ζητήματα, όπως απαλλοτρίωση των τσιφλικιών, λιγότερη φορολογία κλπ. Στις αρχές Οκτωβρίου του 1934 οργανώνεται μάλιστα παλλεσβιακή συνδιάσκεψη σωματείων εργατών γης, με τη συμμετοχή 63 αντιπροσώπων, που εκπροσωπούσαν αρκετά χωριά του νησιού. Φαίνεται πως στα σωματεία αυτά είχαν οργανική σύνδεση με το ΚΚΕ, καθώς το γεγονός προβάλλεται κεντρικά από το *Ριζοσπάστη* με εκτεταμένο ρεπορτάζ.⁷⁷

Οι πρόσφυγες που εγκαθίστανται στη Λέσβο μετά το 1922 εντάσσονται στη μεγάλη τους πλειοψηφία στην εργατική τάξη και σταδιακά μπολιάζονται και αυτοί με την προοδευτική και ριζοσπαστική ιδεολογία. Ήδη από τη δεκαετία του 1930 τα πιο ριζοσπαστικά τμήματά τους εγκαταλείπουν το βενιζελισμό προσχωρώντας στην κομμουνιστική ιδεολογία.

Η δικτατορία του Μεταξά, ενώ αλλάζει ριζικά την πολιτική κατάσταση, δεν φαίνεται από κοινωνική άποψη να αλλάζει τις ισορροπίες στο νησί. Το ΚΚΕ διαλύεται οργανωτικά, δεχόμενο ισχυρά πλήγματα. Όλα σχεδόν τα στελέχη του φυλακίζονται και εξορίζονται ή εγκαταλείπουν το νησί, με αποτέλεσμα οι οργανώσεις του να διαλυθούν. Οι μηχανισμοί των δηλώσεων μετανοίας στις οποίες υποβάλλονταν τα στελέχη του ΚΚΕ, προκειμένου να απελευθερωθούν και να επιστρέψουν σπίτι τους από τους τόπους

⁷⁶ Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η εκλογική επιρροή της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1936-1951. Συνέχειες και ασυνέχειες», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ. 223-234.

⁷⁷ Μεταξύ των αντιπροσώπων της συνδιάσκεψης ήταν και τρεις γυναίκες, εφ. *Νέος Ριζοσπάστης*, 15 Οκτωβρίου 1934.

εξορίας και τις φυλακές, λειτούργησαν αποτελεσματικά. Δεκάδες στελέχη του παράνομου ΚΚΕ στη Λέσβο έκαναν δηλώσεις μετανοίας και επέστρεψαν στα σπίτια τους.⁷⁸ Οι άνθρωποι αυτοί, ταπεινώθηκαν μεν, συγκρότησαν όμως στη συνέχεια μια ισχυρή συλλογική ταυτότητα στο χώρο της Αριστεράς, ενοποιώντας το ακροατήριο του ΚΚΕ. Δεν είναι τυχαίο πως αμέσως μετά, την περίοδο της Κατοχής, ήταν η πρώτη μαγιά για το εαμικό αντιστασιακό κίνημα.⁷⁹

Έτσι λοιπόν, πριν από την Κατοχή, στη Λέσβο υπάρχει αφενός μεν μια κρίσιμη μάζα ανθρώπων της προοδευτικής διανόησης αντίθετη με τη δικτατορία του Μεταξά και αφετέρου μια αναδυόμενη εργατική τάξη συγκεντρωμένη στη Μυτιλήνη και σε αρκετά κεφαλοχώρια, που ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου έχει έλθει σε επαφή με τις ριζοσπαστικές ιδέες και έχει γαλουχηθεί μέσα από τους διεκδικητικούς αγώνες. Η συνάντηση των δύο αυτών ρευμάτων θα αποτελέσει τον καταλύτη των πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών που θα ακολουθήσουν στη δεκαετία του 1940.

β' Ο πόλεμος και οι ανατροπές του

Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος, που ξέσπασε τον Οκτώβριο του 1940, βρήκε τη Λέσβο σε μια μεταβατική κοινωνική και οικονομική κατάσταση. Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, επανέφερε προσωρινά ένα κλίμα εθνικής ανάτασης και ομοψυχίας. Το κλίμα όμως αυτό της εθνικής ομοψυχίας που ακολούθησε την κήρυξη του πολέμου δεν ήταν ικανό από μόνο του να ακυρώσει τις κοινωνικές και ιδεολογικές διεργασίες, που είχαν ξεκινήσει ήδη την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Η γερμανική εισβολή στη βόρεια Ελλάδα στις 6 Απριλίου 1941 και η κατάρρευση του μετώπου που προκάλεσε, έφεραν μια μεγάλη αποδιοργάνωση στην ήδη προβληματική κατάσταση των πολιτικών και στρατιωτικών αρχών της Λέσβου. Ήδη από τα μέσα Απριλίου η υποχώρηση του μετώπου της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, φέρνει στη Λέσβο αξιωματικούς και στρατιώτες, που προσπαθούν να

⁷⁸ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 22.

⁷⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η εκλογική επιρροή της κομμουνιστικής Αριστεράς», ό.π., σ. 234.

επιστρέψουν στους τόπους καταγωγής τους όπως-όπως, με κάθε δυνατό μέσον.⁸⁰ Πολλοί από αυτούς, κυκλοφορούν στην πόλη της Μυτιλήνης ρακένδυτοι, χωρίς οπλισμό μεταφέροντας ένα πνεύμα ηττοπάθειας στον ντόπιο πληθυσμό.⁸¹ Η αίσθηση της εγκατάλειψης και της προδοσίας από την πλευρά της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας ήταν παντού διάχυτη.⁸² Ενδεικτική του κλίματος που υπήρχε στην τοπική κοινωνία τις παραμονές της γερμανικής εισβολής, είναι η έκκληση των τοπικών πολιτικών και στρατιωτικών αρχών για ψυχραιμία και συμμόρφωση στρατιωτών και λαού προς την νομιμότητα. Ο μεταξικός νομάρχης Αγησίλαος Κοζύρης με ανακοίνωσή του, αναγκάζεται να διαψεύσει τις φήμες για αποχώρηση του ίδιου και των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών του νησιού, ενόψει της επικείμενης εισβολής.⁸³ Σημειώνονται μάλιστα και περιστατικά επιθετικής συμπεριφοράς στρατιωτών ενάντια στους αξιωματικούς τους, καθώς τους υποπτεύονται ότι ετοιμάζονται να τους αφήσουν στο έλεος του εισβολέα, εγκαταλείποντας το νησί.⁸⁴

Με την άφιξη στο λιμάνι του πλωτού νοσοκομείου «Πατρίς», οι Μυτιληνιοί έρχονται από κοντά σε άμεση επαφή με τη δυστυχία που φέρνει ο πόλεμος, καθώς εκατοντάδες τραυματίες στρατιώτες από τη Θράκη φτάνουν στη Λέσβο και προσπαθούν να επουλώσουν τις πληγές τους. Οι πιο σοβαρά τραυματισμένοι μεταφέρονται στο νοσοκομείο της Μυτιλήνης.⁸⁵ Το ελληνικό κράτος κατέρρευσε μόνο και μόνο από τη φήμη της επικείμενης εισβολής των Γερμανών και έδειξε πλήρη

⁸⁰ Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης, Η ζωή και ο θάνατος ενός ανθρώπου*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1987, σ. 47-48.

⁸¹ Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού/Φ.675/Β/1, Κρυπτογραφήματα του Γ. Γκαγκούρη προς την κυβέρνηση της Ελλάδος, εδρεύουσα στο Ηράκλειο, Αρ. Πρωτ. 2738/28.4.1941 και Αρ. Πρωτ. 3113/1301/29.4.1941.

⁸² Ανάλογο κλίμα υπήρχε κατά την επιστροφή των στρατιωτών σε ολόκληρη την Ελλάδα. Βλ. και Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση*, εκδόσεις Πολίτης, Αθήνα 1993, σ. 50-57, Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην κατοχή*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σ. 37 και Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2019, σ. 201.

⁸³ Διαταγή του Φρούραρχου Μυτιλήνης Γεώργιου Τσιρίνη που απαγορεύει την κυκλοφορία αδειούχων αξιωματικών και στρατιωτών με στρατιωτική στολή, ώστε να περιοριστεί κατά το δυνατόν η εικόνα διάλυσης του στρατεύματος που επικρατούσε στην πρωτεύουσα Μυτιλήνη τις μέρες αυτές. Βλ. εφ. *Πρωινή*, αρ.φ. 1346, 25 Απριλίου 1941 και αρ.φ. 1348, 1^η Μαΐου 1941.

⁸⁴ Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 48 και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 35-38.

⁸⁵ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ.34-35.

αδυναμία να ανταποκριθεί έστω και στοιχειωδώς στις βασικές ανάγκες του λαού της Λέσβου. Οι Λέσβιοι είχαν πλέον πλήρη επίγνωση πως δεν μπορούσαν να περιμένουν τίποτα από αυτό.

Το τρίτο δεκαήμερο του Απριλίου καταλαμβάνεται από τους Γερμανούς η Θάσος, η Σαμοθράκη και η Λήμνος. Την Κυριακή 4 Μαΐου 1941, το 440^ο Σύνταγμα Πεζικού, της 164^{ης} Μεραρχίας της Wehrmacht με διοικητή τον συνταγματάρχη Von Schellwitz, αποβιβάζεται στη Λέσβο. Η απόβαση των γερμανικών δυνάμεων, που ξεκίνησαν το βράδυ της προηγούμενης μέρας από το λιμάνι του Μούδρου, έγινε την ίδια μέρα σε δύο σημεία του νησιού. Στην Πέτρα τα μεταγωγικά «Ithaka» και «Norburg», που τα συνόδευαν οι ιταλικές τορπιλάκατοι «Lupo», «Libra» και «Lira» καθώς και καταδιωκτικά αεροπλάνα, αποβίβασαν νωρίς το πρωί γύρω στους 2.000 γερμανούς στρατιώτες. Ουσιαστικά δεν συνάντησαν καμία αντίσταση, καθώς έπεσαν μόνο λίγες τουφεκίες που σταμάτησαν πολύ γρήγορα, παρά το γεγονός ότι στην περιοχή έδρευε λόχος του ελληνικού πεζικού, ο οποίος με την εμφάνιση των γερμανικών δυνάμεων διαλύθηκε.⁸⁶ Στη συνέχεια οι Γερμανοί προήλασαν από την Πέτρα στη Μυτιλήνη οδικώς, χωρίς να συναντήσουν και πάλι καμία αντίσταση. Το μεσημέρι της 4^{ης} Μαΐου 1941 αποβιβάστηκαν από το κεντρικό λιμάνι της Μυτιλήνης άλλοι 2.000 περίπου γερμανοί στρατιώτες.⁸⁷ Στρατοπέδευσαν κυρίως στην πόλη της Μυτιλήνης, ενώ εγκατέστησαν και μικρές φρουρές σε στρατηγικά σημεία του νησιού όπως το Πλωμάρι, ο Μόλυβος, το Πέραμα, η Σκάλα Πολιχνίτου, η Ερεσός και το Σίγρι.⁸⁸ Παράλληλα σε μερικούς μήνες ξεκίνησε να λειτουργεί στη Μυτιλήνη και παράρτημα της Μυστικής Στρατιωτικής Αστυνομίας - G.F.P.⁸⁹

⁸⁶ Σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες, οι τουφεκίες έπεσαν από κάποιο μεμονωμένο πολίτη, ο οποίος μάλιστα απομακρύνθηκε από τους Γερμανούς χωρίς να τιμωρηθεί. Βλ. Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο και στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 2013, σ. 204 και Γιώργος Τσαλίκης, *Κατοχή*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1977, σ. 11-13. Πάντως το συμβάν αυτό αμφισβητείται από άλλη μαρτυρία, ως προϊόν μυθοπλασίας του Γιώργου Τσαλίκη. Βλ. Αρίστος Πολυχρονιάδης, «Η Γερμανική κατάληψη της Μυτιλήνης “Πενήντα Χρόνια” (4.5.41- 4.5.91)», π. *Αιολικά Φύλλα*, τ. 24 (Ιανουάριος 1992), σ.41.

⁸⁷ Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο και στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου*, ό.π., σ. 319-320.

⁸⁸ Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 48-49.

⁸⁹ Η GFP (Geheime Feld Polizei) ήταν η μυστική Στρατιωτική Αστυνομία της Wehrmacht. Ακολουθούσε τα κατοχικά στρατεύματα ως υπηρεσία ασφαλείας. Περισσότερα για τη Στρατιωτική Αστυνομία της Wehrmacht στο Georg Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im*

Η έλλειψη οποιασδήποτε αντίστασης στην κατάληψη της Λέσβου από τον εχθρό ήταν απόφαση των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών του νησιού, οι οποίες θέλησαν να παραδοθούν αμαχητί, καθώς κρίθηκε ως μάταιη κάθε κίνηση απόκρουσης της εισβολής.⁹⁰ Την ίδια άποψη διατύπωσε και ο μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, που είχε μεγάλη επιρροή στην πολιτική και κοινωνική άρχουσα τάξη.⁹¹

Προς στιγμήν ήρchiσε να επικρατή η γνώμη περί διεξαγωγής στάσιν αμύνης εις ενδεχομένην απόβασιν του εχθρού... αλλ' η ενέργεια αυτή, κατά την κρίσιν των περισσοτέρων, των κρινόντων ψυχραίμως την δημιουργηθείσαν κατάστασιν, θα είχε ολέθρια αποτελέσματα, διότι και ο στρατός απετελείτο εξ αγυμνάστων... και τα μέσα στοιχειώδους επακτίου αμύνης δεν υπήρχον.⁹²

Η απόφαση αυτή πάρθηκε, παρά το γεγονός ότι υπήρχε δύναμη μεγαλύτερη των 1.860 ανδρών, αξιωματικών και οπλιτών, που για τα αριθμητικά της δεδομένα, ήταν ικανή να δημιουργήσει προβλήματα στις δυνάμεις εισβολής.⁹³ Η έκκληση του στρατιωτικού Διοικητή της Λέσβου Γ. Γκαγκούρη προς την κυβέρνηση για αποστολή τριών αντιτορπιλικών, που θα περιόδευαν γύρω από τα νησιά, μάλλον είχε τυπικό χαρακτήρα, αφού ήδη από τη Λέσβο ακόμα και πριν αποβιβαστούν σ' αυτήν οι Γερμανοί, είχαν αναχωρήσει 2.000 έφεδροι στρατιώτες και 300 αξιωματικοί με προορισμό τους τόπους καταγωγής τους.⁹⁴ Η παρουσία μάλιστα του στρατού στα νησιά, όχι μόνο δεν βοηθούσε στην ανάπτυξη μαχητικού πνεύματος στον πληθυσμό, αλλά αντίθετα καλλιεργούσε αισθήματα ηττοπάθειας και παραίτησης, καθώς υπήρχαν πολλά κρούσματα απειθαρχίας και διάθεση άμεσης αποστράτευσης τουλάχιστον στους απλούς

Zweiten Weltkrieg, 1939 - 1945, τ. Α', Verlag Osnabruck, Berlin 1977, σ. 295. Στη Μυτιλήνη είχαν εγκατασταθεί στην επιταγμένη «βίλα Ηλιοπούλου» στην περιοχή Ακλειδίου. Στα κρατητήρια της μεταφέρονταν για ανάκριση όλοι οι συλληφθέντες από τις αρχές Κατοχής. Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι... Το ιστορικό των εκτελέσεων στα «Τσαμάκια» κατά τη περίοδο της γερμανικής Κατοχής*, εκδόσεις Δήμος Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 2010, σ. 17-18.

⁹⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.675/Ε/13, αναφορά του ταγματάρχη Χωροφυλακής Λέσβου - Λήμνου Χρήστου Ράλλη προς ΓΕΣ/ΔΙΣ, «Στοιχεία καταλήψεως Νήσων Λέσβου - Λήμνου υπό Γερμανικών Στρατευμάτων», αρ. Πρωτ. 51/19/21/15.6.1957. Βλ. Επίσης, Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο*, ό.π., σ. 204.

⁹¹ Για το Μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβο, δεξ *εδώ*, σ. 535-536.

⁹² Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως Μυτιλήνης κατά τον Ελληνοϊταλικόν Πόλεμον, κατά τους χρόνους της Γερμανοκρατίας*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1955, σ. 19.

⁹³ Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο*, ό.π., σ. 204.

⁹⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.675/Β/1, κρυπτογραφήματα του Γ. Γκαγκούρη προς την κυβέρνηση της Ελλάδας, εδρεύουσα στο Ηράκλειο, Αρ. Πρωτ. 2738/28.4.1941 και Αρ. Πρωτ. 3113/1301/29.4.1941.

στρατιώτες. Τόσο ο επισιτισμός του στρατού, όσο και ο εξοπλισμός του ήταν σε πολύ κακή κατάσταση.⁹⁵

Η εικόνα της εγκατάλειψης του νησιού στη τύχη του από την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, δημιούργησε στον τοπικό πληθυσμό την αίσθηση της προδοσίας του κεντρικού ελληνικού κράτους απέναντι στα νησιά. Η ευκολία δε με την οποία οι Γερμανοί κατέλαβαν το νησί διέλυσαν και τις τελευταίες αυταπάτες των αγγλόφιλων παραγόντων του τόπου, που υποστήριζαν ότι ο αγγλικός στόλος θα εμπόδιζε τυχόν επέμβαση των Γερμανών στα νησιά.⁹⁶

Η κατάληψη της Λέσβου και των υπόλοιπων νησιών του Αιγαίου έγινε μάλιστα και αντικείμενο προπαγανδιστικής αντιπαράθεσης του πρακτορείου *Reuters* με την ιταλική φασιστική εφημερίδα *Il Popolo di Roma*, καθώς το *Reuters* προσπάθησε να υποβαθμίσει την απουσία του αγγλικού Στόλου στο Αιγαίο. Την ίδια στιγμή ιταλική εφημερίδα σημειώνει τη στρατηγική σημασία της κατάληψης των νησιών, κάνοντας αναφορά στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο: «Η Μυτιλήνη, λέγει, η Μήλος και η Λήμνος έχουν μέγιστην στρατηγικήν σημασίαν, αφού εξελέγησαν υπό της Αγγλίας ως βάσεις της κατά τον πόλεμον 1914 -1918».⁹⁷

Η ήδη συντελεσθείσα από τον Απρίλιο του 1941 κατάληψη της ηπειρωτικής Ελλάδας από τους Γερμανούς, δημιούργησε την αίσθηση για τους Άγγλους, ότι κάθε αντίσταση στο Αιγαίο ενάντια στους Γερμανούς είναι μάταιη και η κατάληψη των νησιών του Αιγαίου από αυτούς, ήταν πλέον θέμα χρόνου. Έτσι, ήδη από την 1^η Μαΐου 1941, ο οργανισμός Εμπορίου και το Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου της Μεγάλης Βρετανίας εξέδωσαν δημόσια ανακοίνωση στην οποία ανέφεραν ότι όλη η ελληνική επικράτεια-συμπεριλαμβανομένων και των νησιών του Αιγαίου, που δεν είχαν ακόμα καταληφθεί από τους Γερμανούς-θεωρούνταν εχθρικό έδαφος και έμπαινε σε οικονομικό αποκλεισμό. Χρειάστηκε μάλιστα η παρέμβαση του πρεσβευτή της Ελλάδας στο Λονδίνο Χαράλαμπος Σιμόπουλος προς τον υπουργό Εξωτερικών της Βρετανίας Anthony Eden, το ίδιο απόγευμα, ώστε η εντολή του οικονομικού

⁹⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.675/Β/1, κρυπτογράφημα του Γ. Γκαγκούρη προς την κυβέρνηση της Ελλάδας, εδρεύουσα στο Ηράκλειο, αρ. Πρωτ. 2742/673/20.4.1941 και αρ. Πρωτ. 2743/208/1.4.1941.

⁹⁶ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 35.

⁹⁷ εφ. *Πρωινή*, αρ.φ. 1355, 14 Μαΐου 1941.

αποκλεισμού να διορθωθεί, καθώς νησιά, όπως η Λέσβος και η Χίος δεν είχαν ακόμα καταληφθεί από τον εχθρό.⁹⁸

Οι Άγγλοι επιπρόσθετα, τις τελευταίες μέρες του Απριλίου, μέσω του πρεσβευτή τους στην Άγκυρα, διερευνούσαν την δυνατότητα η κατάληψη της Λέσβου, της Χίου και της Λήμνου να γινόταν από τους Τούρκους πριν φτάσουν στα νησιά οι Γερμανοί. Οι Τούρκοι, οι οποίοι στη συγκεκριμένη συγκυρία δεν επιθυμούσαν την εμπλοκή τους στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων, αλλά ήθελαν να διατηρήσουν την ουδετερότητά τους, επεδίωξαν να πάρουν παράλληλα και τη συναίνεση των Γερμανών για μια τέτοια ενέργεια.⁹⁹ Μάλιστα ο γερμανός πρεσβευτής φον Πάπεν «επιφυλάχθη διαβιβάζση ταύτην [...την αίτηση] Κυβέρνησιν του και φέρεται ειπών ότι δεν ευρίσκη κακήν την ιδέαν ταύτην».¹⁰⁰

Η ελληνική κυβέρνηση, η οποία μετά την πτώση της Αθήνας είχε μεταφέρει την έδρα της προσωρινά στην Κρήτη, όπως ήταν φυσικό, απέρριψε κατηγορηματικά κάθε τέτοια ιδέα, επικαλούμενη το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας και μη επιθέσεως, αλλά και τις μεγάλες επιπλοκές που θα προξενούσε μια τέτοια ενέργεια στη μεταπολεμική τύχη των νησιών, καθώς είχαν περάσει μόλις 18 χρόνια από την προσκύρωσή τους στην Ελλάδα, έπειτα από τη συνθήκη της Λωζάννης.¹⁰¹ Αντίθετα ζήτησε από τους Βρετανούς να εξασφαλίσουν τον επισιτισμό με την πραγματοποίηση ναυτικών περιπολιών στο Αιγαίο, εμποδίζοντας ταυτόχρονα και την κατάληψή τους από τους Γερμανούς. Το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών διαμήνυσε προς την Ελλάδα πως κάτι τέτοιο ήταν αδύνατον.¹⁰² Η όλη αυτή διπλωματική συζήτηση για την εμπλοκή της

⁹⁸ Η δημοσίευση της διορθωμένης εντολής έγινε στις 5 Μαΐου 1941 μια μέρα μετά την κατάληψη της Λέσβου και της Χίου από τους Γερμανούς. Βλ. *Times* 1^η and 5^η Μαΐου 1941 και *Daily Telegraph* 1^η Μαΐου 1941 και Philip Argenti, *The occupation of Chios by the Germans and their Administration of the Island 1941 - 1944*, Cambridge University Press, New York 1966, σ. 6-7.

⁹⁹ Βλ. και Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ιστορικό Αρχείο 1941 - 1944*, τ. Α', εκδόσεις Φυτράκη, Αθήνα 1990, σ. 26-27 αλλά και Βλ. Philip Argenti, *The occupation of Chios*, ό.π., σ. 6-7, Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 307, καθώς και Προκόπης Παπαστράτης, «Οι κυβερνήσεις εξορίας ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ1, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 213.

¹⁰⁰ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ιστορικό Αρχείο, 1941 - 1944*, τ. Α', ό.π., σ. 27.

¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 25.

¹⁰² Philip Argenti, *The occupation of Chios*, ό.π., σ.7.

Τουρκίας έλαβε γρήγορα τέλος, καθώς η Λήμνος αρχικά και σε λίγες μέρες και η Λέσβος και η Χίος κατελήφθησαν από τους Γερμανούς.¹⁰³

Η Ελλάδα, χωρίστηκε σε τρεις ζώνες Κατοχής, τη γερμανική, την ιταλική και τη βουλγαρική. Η Λέσβος, η Χίος και η Λήμνος, όπως και ένα μέρος του νομού Έβρου κρατήθηκαν στη γερμανική ζώνη Κατοχής, λόγω της μεγάλης οικονομικής και στρατιωτικής τους σημασίας.¹⁰⁴ Μάλιστα στις αρχές του 1942 οι νομοί Χίου και Λέσβου συμπεριλήφθησαν διοικητικά από τις γερμανικές αρχές Κατοχής σε μια ανεξάρτητη «κομμουντατούρα» Αιγαίου, με αναβάθμιση των καθηκόντων του επικεφαλής της τοπικής στρατιωτικής μονάδας σε κάθε νησί.¹⁰⁵

Τις πολιτικές και στρατιωτικές αρχές όμως του νησιού δεν φαίνεται πως τις απασχολούσε εκείνες τις μέρες μόνο, η αναπόφευκτη κατάληψη της Λέσβου από τους Γερμανούς, αλλά κάτι εξίσου σοβαρό γι' αυτούς. Στον Άη-Στράτη ήδη από τις 26 Απριλίου 1941, είχε εκδηλωθεί στάση από τους εκεί εξόριστους κομμουνιστές.¹⁰⁶ Η μικρή δύναμη της Χωροφυλακής που ήταν εκεί, ενώ στην αρχή θέλησε να εγκαταλείψει το νησί μαζί με τους εξόριστους, διατάχθηκε να παραμείνει στη θέση της και να

¹⁰³ Γύρω από την πατρότητα της πρότασης για την εμπλοκή της Τουρκίας στην κατάληψη των νησιών μεταγενέστερες μαρτυρίες εκφράζουν αμφιβολίες αν αυτή ήταν πρωτοβουλία των Άγγλων ή των Τούρκων. Βλ. Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Η κατάληψη των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου από τους Γερμανούς (1941)» π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο* (2011), εκδόσεις Αιολίδα, σ. 83-85. Ο κατοχικός δήμαρχος Μυτιλήνης Γεώργιος Χονδρονίκης επικαλούμενος μια μαρτυρία του Παναγιώτη Πιπινέλη, μετέπειτα πρωθυπουργού - που εκείνη την περίοδο βρισκόταν στο επιτελείο του πρωθυπουργού Εμμανουήλ Τσουδερού - αναφέρει, ότι η εμπλοκή της Τουρκίας στη συζήτηση για την κατάληψη των νησιών του Αιγαίου ήταν πρόταση της Αγγλίας, αλλά και της Ρωσίας. Αυτό βέβαια δεν προκύπτει από καμία άλλη πηγή και δεν θα μπορούσε να ισχύει, καθώς η Σοβιετική Ένωση ενεπλάκει στον πόλεμο ενάμιση μήνα μετά τις συζητήσεις αυτές, στις 22 Ιουνίου 1941. Βλ. και Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκοτός*, ό.π., σ. 70-71.

¹⁰⁴ Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην κατοχή*, ό.π., σ. 38. Το γεγονός ότι το τμήμα αυτό του ελληνικού εδάφους κρατήθηκε στον έλεγχο των Γερμανών σχετίζεται με την πρόθεσή τους να έχουν στον άμεσο έλεγχό τους τις κινήσεις της ουδέτερης Τουρκίας. Βλ. και Θανάσης Μπράβος, «Κατοχή και Εμφύλιος στο γερμανοκρατούμενο Έβρο: η περίπτωση τεσσάρων χωριών του», π. *Θρακικά*, τ. 13ος (Β' σειρά), (2001/2003), σ. 147.

¹⁰⁵ Νίκος Παπαναστασίου - Χάγκεν Φλάισερ, «Το “οργανωμένο χάος”. Η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Ελλάδα», στο Χρήστος Χατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα*, τ. Γ1, εκδόσεις Βιβλιόραμα 2007, σ. 104 και 106.

¹⁰⁶ Κώστας Μπόσης, *Η μάχη της πείνας των πολιτικών εξόριστων στα 1941*, ιστορικές εκδόσεις, Αθήνα 1977, σ.14-18 και ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.675/Β/1, Ραδιοηλεκτρόγραμμα Σταθμάρχη Χωροφυλακής Αγίου Ευστρατίου Κουσκούση προς Χωροφυλακή Μυτιλήνης, Αρ. Πρωτ. 1/55/8/26.4.1941.

καταστείλει την εξέγερση με κάθε μέσον, ακόμα και με αιματοχυσία.¹⁰⁷ Το αποτέλεσμα της ένοπλης καταστολής ήταν τρεις νεκροί εξόριστοι κομμουνιστές και τέσσερις τραυματίες.¹⁰⁸

Η εξέγερση των κομμουνιστών στον Άη-Στράτη ανησύχησε την τοπική πολιτική και στρατιωτική εξουσία.¹⁰⁹ Ήδη στα ανώτερα κλιμάκια της τοπικής ηγεσίας Στρατού και Χωροφυλακής κυκλοφορούσαν φήμες ότι υπήρχε οργανωμένο σχέδιο των κομμουνιστών, ώστε οι έμπειροι και πιστοί κομμουνιστές εξόριστοι στον Άη-Στράτη να δραπετεύσουν και αξιοποιώντας όσες προσβάσεις διέθεταν στο στρατό, μαζί και με «τα παλαιά κομμουνιστικά στοιχεία της πόλεως», να γίνουν οι μόνοι κυρίαρχοι της κατάστασης στη Λέσβο, εκμεταλλευόμενοι τη συγκυρία. Σε απόρρητη προσωπική του επιστολή προς τη στρατιωτική Διοίκηση Αρχιπελάγους, ο διοικητής Χωροφυλακής Κατσαρέας, μεταφέρει πληροφορίες του Μοίραρχου Νίκου Γαλούση, διοικητή του Τμήματος Ασφαλείας Μυτιλήνης, ότι «αρχίζει να γίνεται ζύμωσις ...ίνα ούτω κατόπιν απομείνουν οι μόνοι και απόλυτοι κύριοι της καταστάσεως εν τη νήσω».¹¹⁰ Είναι χαρακτηριστικό πάντως πως οι ελληνικές αρχές είχαν ήδη ενημερώσει τους Γερμανούς στη Λήμνο για την εξέγερση των κρατούμενων κομμουνιστών, πριν αυτοί να φτάσουν στον Άη-Στράτη και στη Λέσβο.¹¹¹ Η άφιξη των Γερμανών στον Άη-Στράτη στις 28 Απριλίου 1941 τερμάτισε τη στάση, έθεσε την εκεί φρουρά της Χωροφυλακής στις διαταγές του γερμανικού Στρατού και επανέφερε την «τάξη».¹¹²

¹⁰⁷ Από γερμανικές πηγές μαθαίνουμε πως στον Άη-Στράτη την περίοδο αυτή, υπήρχαν 222 εξόριστοι κομμουνιστές και 14 χωροφύλακες. Βλ. Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο*, ό.π., σ. 221. Ανάμεσά στους εξόριστους ήταν και τέσσερις γυναίκες και δύο μικρά παιδιά. Βλ. Ιστορικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη, αρχείο Νικολάου Δέα, Αναφορά Δ.Α. Δρίτσα 18 Απριλίου 1942, Διεθνές Κομιτάτον Ερυθρού Σταυρού, Επιτροπή Διαχείρισης Τροφίμων.

¹⁰⁸ Από τις σφαίρες των χωροφυλάκων έπεσαν νεκροί οι Ν. Παπαδάτος, Π. Πέππας και Κ. Σκυτούδης, ενώ τραυματίστηκαν άλλοι τέσσερις εξόριστοι. Βλ. Κώστας Μπόσης, *Η μάχη της πείνας*, ό.π., σ. 6 και 18.

¹⁰⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.675/Β/1, τηλεγράφημα νομάρχη Λέσβου Κοζύρη προς Τσουδερό, αρ. Εμπ. Πρωτ. 201/26.4.1941.

¹¹⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.675/Β/1, απόρρητη - προσωπική επιστολή του διοικητή Χωροφυλακής Λέσβου Κατσαρέα προς τη Στρατιωτική Διοίκηση Αρχιπελάγους, αρ. Πρωτ. 16/335/17/27.4.1941. Για το Νίκο Γαλούση, δες *εδώ*, σ. 527.

¹¹¹ Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο*, ό.π., σ. 221.

¹¹² Οι εξόριστοι που παρέμειναν στον Άη - Στράτη αντιμετώπισαν τον χειμώνα του 1941-42 ακραία πείνα, με αποτέλεσμα 33 από αυτούς να πεθάνουν από τις κακουχίες και τη φυματίωση, ενώ λίγο έλλειψε όλοι οι εξόριστοι, αλλά και οι κάτοικοι του νησιού να προσβληθούν από τύφο και φυματίωση και να

Στη Λέσβο, την άνοιξη του 1941, λίγο πριν φθάσουν οι Γερμανοί, κυκλοφορούσαν μόνο οι εφημερίδες που είχαν την έγκριση του δικτατορικού καθεστώτος Μεταξά. Οι εφημερίδες της Αριστεράς που είχαν νόμιμη κυκλοφορία πριν την δικτατορία, δηλαδή το *Εμπρός*, όργανο της Νομαρχιακής Επιτροπής Λέσβου του ΚΚΕ και η *Αγροτική* που εξέδιδε ο Παναγιώτης Κεμερλής με μια ομάδα αριστερών αγροτιστών, είχαν ήδη κλείσει με εντολή του καθεστώτος.¹¹³ Ο *Ταχυδρόμος*, που εξέδιδε ο Θείελπις Λευκίας, παλιός βουλευτής των Φιλελευθέρων, σταμάτησε και αυτός την έκδοσή του, γιατί αρνήθηκε να συμμορφωθεί με την λογοκρισία που είχε επιβληθεί. Η εφημερίδα *Δημοκράτης*, με εκδότη τον Τέρπανδρο Αναστασιάδη, άλλαξε τίτλο και κυκλοφορούσε ως *Πρωινή*. Με αυτό τον τρόπο θέλησε να ευθυγραμμιστεί με το καθεστώς.¹¹⁴ Παράλληλα συνέχιζε την έκδοσή της η εβδομαδιαία σατιρική εφημερίδα *Τρίβολος* του Στρατή Παπανικόλα, που παρά τη λογοκρισία, κατάφερε με το καυστικό της χιούμορ να στηλιτεύει τα κακώς κείμενα της καθημερινής ζωής τις πρώτες μέρες της Κατοχής.¹¹⁵ Για παρά πολύ λίγο διάστημα συνέχισε και την έκδοσή της η εβδομαδιαία φιλοβασιλική εφημερίδα *Λεσβιακή Ηχώ*, που εξέδιδε ο δημοσιογράφος Κλέαρχος Μαριγλής. Η *Πρωινή* και η *Λεσβιακή Ηχώ* έκλεισαν πολύ γρήγορα ως το τέλος Μαΐου 1941, ενώ ο *Τρίβολος* το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου.

Η εφημερίδα όμως που ήταν πλήρως ενταγμένη στο κλίμα της εποχής, στηρίζοντας με πάθος τη δικτατορία, ήταν η καθημερινή εφημερίδα *Φως* με εκδότη και διευθυντή το δημοσιογράφο Αθανάσιο Γκράβαλη.¹¹⁶ Η εφημερίδα, με την έλευση των

πεθάνουν. Βλ. Ιστορικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη, αρχείο Νικολάου Δέα, Αναφορά Δ.Α. Δρίτσα 18 Απριλίου 1942, Διεθνές Κομιτάτον Ερυθρού Σταυρού, Επιτροπή Διαχείρισης Τροφίμων, καθώς Επίσης και Κώστας Μπόσης, *Η μάχη της πείνας*, ό.π., σ. 22-23. Τελικά όσοι έμειναν ζωντανοί κατάφεραν να διαφύγουν στον Χολομώντα Χαλκιδικής με ένα καΐκι του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Ναυτικού (ΕΛΑΝ) τον Ιούνιο του 1943. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 17 Ιουλίου 2005, <https://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=17/7/2005&id=5745&pageNo=20#!prettyPhoto> (τελευταία πρόσβαση 5.3.2022).

¹¹³ Για τον Παναγιώτη Κεμερλή, δες *εδώ*, σ. 533.

¹¹⁴ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 18.

¹¹⁵ Για το Στρατή Παπανικόλα, δες *εδώ*, σ. 537.

¹¹⁶ Η εφημερίδα αυτή ήταν ουσιαστικά μια «καθημερινή εφημερίδα που κυκλοφορούσαν οι γερμανικές αρχές στα ελληνικά», όπως η αντίστοιχή της στη Θεσσαλονίκη, *Νέα Ευρώπη*, βλ. Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 250. Μάλιστα, αμέσως μετά την Απελευθέρωση κατατέθηκαν στον τοπικό τύπο μαρτυρίες που υποστήριζαν ότι η εφημερίδα κυκλοφορούσε με χρηματοδότηση, στήριξη και αρθρογραφία των δυνάμεων Κατοχής. Βλ. Επιστολή Α.Δ. Χρηστίδη, Γραμματέα της Μητρόπολης Μυτιλήνης στην εφημερίδα *Δημοκρατία*, αρ.φ. 4, 3 Νοεμβρίου 1944.

γερμανικών στρατευμάτων στη Λέσβο από φιλοβασιλική και μεταξική μετατρέπεται σε φιλοναζιστική. Μάλιστα με εντολή των γερμανικών στρατιωτικών αρχών, η συνδρομή στην εφημερίδα, για τους δήμους και τις κοινότητες του νησιού, σε ολόκληρο το διάστημα της Κατοχής, ήταν υποχρεωτική.¹¹⁷

Ο Αθανάσιος Γκράβαλης προσπάθησε να στήσει και Οργάνωση Λέσβου του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας στην οποία αυτοανακηρύχθηκε πρόεδρος.¹¹⁸ Η οργάνωση τελικά έμεινε μόνο στα χαρτιά και δεν είχε καμία δράση, ούτε έκανε κάτι άξιο λόγου σε ολόκληρη τη διάρκεια της Κατοχής.

Εκτός από τις εφημερίδες οι Γερμανοί επέβαλαν λογοκρισία στην αλληλογραφία, καθώς σύμφωνα με ανακοίνωση της Διοίκησης Χωροφυλακής Λέσβου στις 17 Μαΐου 1941, «ήρχισεν η λογοκρισία των πάσης φύσεως αποστελλόμενων επιστολών... Αι επιστολαί δέον να παραδίδονται ανοικταί».¹¹⁹ Επίσης από το τέλος Σεπτεμβρίου 1941 επιχείρησαν να κατασχέσουν όλα τα ραδιόφωνα, όπως παντού.¹²⁰ Άφησαν μόνο τα ραδιόφωνα των καφενείων, αλλά τα σφράγισαν για να πιάσουν μόνο Αθήνα. Παρ' όλα αυτά, κάποια ραδιόφωνα κρύφτηκαν ή κάποιοι είχαν την τεχνογνωσία να φτιάξουν με απλό τρόπο δικά τους «ερασιτεχνικά ραδιόφωνα» για να ακούνε τις ειδήσεις του πολέμου από συμμαχικές πηγές.¹²¹

¹¹⁷ Έγγραφο του νομάρχη Λέσβου στους Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων Αρ. Πρωτ. 4971/37/3.6.1944, Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής.

¹¹⁸ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2143, 27 Ιουνίου 1941. Για τον Γκράβαλη, δεξ *εδώ*, σ. 528.

¹¹⁹ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2111, 17 Μαΐου 1941.

¹²⁰ Διασώζονται δύο αποδείξεις για την παράδοση ραδιοφώνων τύπου RCA 122 στον Δήμο Μυτιλήνης του Μήτσα Κουρτζή στις 29 Οκτωβρίου 1941, Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, Εργάνη Ιστορικό Αρχείο Αιγαίου, Αρχείο Οικογένειας Κουρτζή, GR HAA FO0001.SF0004.FI0003.IT0388.

¹²¹ Βλ. Γιάννης Τριανταφύλλου, *Άγρα Λέσβου*, Ιδιωτική Έκδοση τ. Β' Αθήνα 2000, σ. 258-259 και Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης (1903-1977)*, εκδόσεις Ερατώ, Αθήνα 1995, σ. 173-175.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο Μετρώντας τις «πληγές» της Κατοχής

α' Η κοινωνία και η οικονομία υπό κατάρρευση-Η πείνα

Ο πόλεμος επιδείνωσε την ήδη δύσκολη κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, η οποία και πριν τον πόλεμο ήταν εν πολλοίς εξαρτημένη από τις εισαγωγές τροφίμων. Η μείωση εισαγωγής πρώτων υλών από το εξωτερικό και κυρίως από τη Γερμανία, από την περίοδο ακόμα της ουδετερότητας της Ελλάδας, οδήγησαν σε αύξηση των τιμών των προϊόντων και στην αύξηση της ανεργίας.¹²²

Το ελληνικό κράτος στην προσπάθειά του να ελέγξει την κατάσταση, επέβαλε αυστηρό έλεγχο στη συγκέντρωση και αποθήκευση αγροτικών προϊόντων, υποχρεωτική δήλωση της παραγωγής και την παρακράτηση μέρους αυτής, μέσω των διορισμένων δημάρχων και προέδρων των κοινοτήτων, που είχαν και την ευθύνη να καταγγέλλουν στις αρχές όλους εκείνους που αρνούσαν να συμμορφωθούν στις σχετικές διαταγές. Συνέδεσε δε την υποχρέωση αυτή ως καθήκον των πολιτών έναντι της πατρίδας, που έπρεπε να τηρηθεί με κάθε τρόπο.¹²³

Η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο επιδείνωσε ακόμα περισσότερο την ήδη κακή επισιτιστική κατάσταση, ιδιαίτερα στα νησιά. Οι έρανοι για τη στήριξη των ελληνικών στρατευμάτων που πολεμούσαν στο αλβανικό μέτωπο στερούσαν από τους φτωχούς αγρότες κρίσιμους πόρους για την επιβίωσή τους, όπως για παράδειγμα τα παραγωγικά ζώα.¹²⁴

Αντίθετα οι εύποροι δεν ήταν ιδιαίτερα πρόθυμοι να συμβάλλουν με μέσα αντίστοιχα του πλούτου τους στον εθνικό αγώνα. Είναι χαρακτηριστικά δύο σχόλια της

¹²² Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα, 1941-1944*, (μτφ. Δημήτρης Μιχαήλ), έκδοση Βιβλιοπωλείο Εστίας, Αθήνα 2011, σ. 28.

¹²³ Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή και την Αντίσταση στην Αγία Παρασκευή Λέσβου», ό.π., σ. 34-35.

¹²⁴ Ο Παναγιώτης Καλλιντζής από την κωμόπολη της Αγίας Παρασκευής θυμάται: «Την επαύριον φώναξε ο κήρυκας του χωριού: “Όσα ζώα φοράδες, άλογα, μουλάρια, είναι χαρακτηρισμένα με κόκκινο χαρτί επιστρατεύονται... Ο γέρο Ταφύλιας είπε στον αξιωματικό: “Μου πήρατε τρεις γιούς κι ένα μουλάρι. Αφήστε μου τη φοράδα”. Ο αξιωματικός του απάντησε: “Θα πάρουμε κι εσένα μπάρμπα. Η πατρίδα έχει ανάγκη.” Ο Ταφύλιας άφησε τη φοράδα κι έφυγε». Σταύρος Ασημέλλης, «Μνήμες του '40 και της Κατοχής», π. *Ηχώ Αγίας Παρασκευής*, τ. 113/4 (2003), σ. 8. Βλ. επίσης, Παναγιώτης Κομίλης, *Περασμένα, όχι ξεχασμένα, Σαν του πλί*, ανέκδοτες σημειώσεις, 2012, σ. 5-6.

σατιρικής εφημερίδας *Τρίβολος* λίγες μόλις μέρες μετά την κήρυξη του πολέμου, στα οποία επικρίνονται επώνυμοι Μυτιληνιοί πλούσιοι για την απροθυμία τους να στηρίξουν οικονομικά τον ελληνικό στρατό. Στο πρώτο σημειώνει:

Πολλοί ρωτούν. Γιατί αργούν να εξαγγελθούν οι εισφορές των πλουσίων Μυτιληνίων στον ιερό αγώνα. Κατά τη γνώμη μας η άργητα είναι δικαιολογημένη. Οι πλούσιοι μας, περιμένουν ο ένας τον άλλον. Και στον Πλούτον υπάρχει ιεραρχία. Στον τόπο μας την πρώτην μεγάλην λέξιν θα την πει ο κυρ Γιώργης, ο Βοστάνης. Οι άλλοι θα ακολουθήσουν. Και θα προσφέρουν ο καθένας ανάλογα με τις δυνάμεις του. Όσο για τους φτωχούς, αυτοί είναι ελεύθεροι να δίνουν ό,τι έχουν και δεν έχουν. Κανένας δεν θα τους ψέξει πως δώσανε λίγα, μια που εισφέρουν ολόκληρο το έχει τους και απ' το υστέρημα τους.¹²⁵

Στο δεύτερο σχόλιο αμέσως παρακάτω, αναφέρει:

Διάφοροι Λέσβιοι αγρότες προσέφεραν το μουλάρι τους στον Εθνικόν Έρανο. Ένα μουλάρι για τον αγρότη αξίζει όσο ένα βαπόρι τουλάχιστον για τον εφοπλιστή, ή μια φάμπρικα για τον βιομήχανο. Μ' άλλα λόγια έχουμε το μέτρο για να κανονίσουμε την αναλογία των εισφορών μας οι εύποροι, οι πλούσιοι και οι ζάμπλουτοι.¹²⁶

Σε λίγες μέρες, σε νέο καυστικό της σχόλιο, η ίδια εφημερίδα σημειώνει:

Τη βραδιά που φέβγανε τα βαπόρια με τους λεβέντες, κάποιος φαντάρος που δεν είχε διαβάσει στον κατάλογο του εθνικού εράνου τα ονόματα διαφόρων αρχοντάδων μας, απευθυνόμενος στο κόσμο που είχε μαζεφτεί στην αποβάθρα, φώναξε: “Έχιτι γεια. Τσι που είστιν; Κάνιτι κανένα έρανου για τουν κυρ Γιώργ' του Μπουστάν' να πιασ' ντου χμωνατ' η' αθριπους”.¹²⁷

Από τις πρώτες μέρες της κατάληψης της Λέσβου, το Μάιο του 1941, οι Γερμανοί επέβαλαν τους δικούς τους κανόνες στην αγορά της Μυτιλήνης. Έτσι οι γερμανοί στρατιώτες μπορούσαν να αγοράσουν οτιδήποτε και να πληρώνουν με κατοχικά Μάρκα.¹²⁸

Πολύ γρήγορα όλα τα αποθέματα τροφίμων ή κρύφτηκαν ή επιτάχθηκαν ή αγοράστηκαν από τους Γερμανούς σε χαμηλή τιμή με κατοχικά Μάρκα, με συνέπεια να

¹²⁵ Σχόλιο με τίτλο: «Να γιατί αργούν», εφ. *Τρίβολος*, αρ.φ. 382, 11 Νοεμβρίου 1940.

¹²⁶ Σχόλιο με τίτλο: «Η πήχη», στο *ίδιο*.

¹²⁷ Σχόλιο με τίτλο «Το λαϊκό χιούμορ», εφ. *Τρίβολος*, αρ.φ. 383, 15 Νοεμβρίου 1940.

¹²⁸ Το γερμανικό κατοχικό Μάρκο στην αρχή θεωρήθηκε από τους Μυτιληνιούς εμπόρους ως ένα ισχυρό νόμισμα. Γρήγορα όμως αντιλήφθηκαν ότι ήταν πληθωριστικό και χωρίς καμία αξία, με αποτέλεσμα να αρνούνται να το δεχθούν, αναγκάζοντας τους Γερμανούς να προβούν σε έκδοση διαταγών για την υποχρεωτικότητα του στις συναλλαγές. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 64 και εφ. *Φως*, αρ.φ. 2102, 7 Μαΐου 1941 και 2170, 31^η Μαΐου 1941.

εξαφανιστούν από την αγορά και να γίνουν αντικείμενο μαύρης αγοράς. Παράλληλα επιτάχθηκαν σπίτια, αυτοκίνητα και καύσιμα.¹²⁹ Η συγκοινωνία με τον Πειραιά έγινε εξαιρετικά δύσκολη λόγω έλλειψης καυσίμων και διεξαγόταν με ένα μικρό επίτακτο πλοίο μια φορά το μήνα, με ναύλο γύρω στις 1.000 δρχ. Για να ταξιδέψει κάποιος χρειαζόταν οπωσδήποτε άδεια από τις γερμανικές αρχές και το ταξίδι διαρκούσε γύρω στις 7 με 8 μέρες.¹³⁰ Τα εργοστάσια έκλεισαν γρήγορα, λόγω έλλειψης πρώτων υλών με αποτέλεσμα να αυξηθεί η ανεργία. Τα δέρματα της Λέσβου κατασχέθηκαν ή αγοράστηκαν από το γερμανικό στρατό.¹³¹ Όλα τα παραγόμενα προϊόντα, ακόμα και προϊόντα όπως τα σύκα, το αλάτι, τα σαπούνια, ο καπνός, τα όσπρια, τα νωπά λαχανικά κ.λπ. δηλώνοντας υποχρεωτικά στις κατοχικές αρχές.¹³²

Ο Δήμος Μυτιλήνης ανέλαβε όλα τα έξοδα εγκατάστασης των γερμανικών αρχών Κατοχής. Όλα τα είδη που ήθελαν οι Γερμανοί και δεν υπήρχαν στην αγορά επιτάσσονταν από τα σπίτια πολιτών ή αγοράζονταν σε γερμανικά κατοχικά Μάρκα, κάτι που δημιουργούσε τεράστια δυσαρέσκεια στον πληθυσμό.¹³³

Ο ναυτικός αποκλεισμός των Άγγλων.

Η έλλειψη τροφίμων και η επισιτιστική ένδεια δεν ήταν ομοιόμορφη σε όλες τις περιοχές της χώρας. Τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, η Σύρος και η Μήλος, είναι από τα μέρη, που μαζί με την περιοχή της πρωτεύουσας, επλήγησαν περισσότερο.

Οι αιτίες της τραγικότητας της κατάστασης στα νησιά του Αιγαίου, θα πρέπει να αναζητηθούν στην κατάρρευση της τοπικής οικονομίας, που σε μεγάλο βαθμό

¹²⁹ Οι Γερμανοί επέταξαν για τη στέγαση των αξιωματικών τους και των υπηρεσιών τους επαύλεις και σπίτια ιδιωτών. Με το Ν.Δ. 124/2.6.1941 οι επιτάξεις αυτές γινόταν με τη μορφή μισθώματος, το οποίο και επιβαρύνονταν το ελληνικό δημόσιο. Βλ. εφ. *Φως*, αρ.φ. 2138, 21 Ιουνίου 1941.

¹³⁰ Ευστράτιος Παρασκευαΐδης, «Παιδικό ημερολόγιο Κατοχής 1941- 1944», π. *Αισιολικά Χρονικά*, τ. Γ' (2001), σ. 258.

¹³¹ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Λονδίνου (1941) Φ.7 Υπ.1, Δελτίο Πληροφοριών Πρεσβείας Άγκυρας περί νήσων και Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 30, 74-75.

¹³² Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή», ό.π., σ. 45-52.

¹³³ Στο δικαστήριο δωσίλογων από το οποίο πέρασε μετά την Απελευθέρωση ο κατοχικός δήμαρχος Γεώργιος Χονδρονίκης, το θέμα των επιτάξεων για λογαριασμό των γερμανικών Αρχών Κατοχής και η εμπλοκή του δήμου Μυτιλήνης σε αυτό, ήταν στο επίκεντρο των κατηγοριών. Βλ. Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής 1941-44*, ό.π., σ. 11-13.

εξαρτιόταν από τις εισαγωγές τροφίμων, αλλά και στον ναυτικό αποκλεισμό που επέβαλαν οι Άγγλοι στο Αιγαίο, το πρώτο διάστημα της Κατοχής. Οι Βρετανοί είχαν πλήρη επίγνωση για την τραγική κατάσταση στα νησιά Χίο, Σάμο και Λέσβο.¹³⁴ Παρόλα αυτά εκτιμούσαν αφενός μεν πως τα φορτία τροφίμων θα μπορούσαν να πάνε στο γερμανικό στρατό και όχι στον λιμοκτονούντα ελληνικό λαό και αφετέρου πίστευαν, πως η επισιτιστική βοήθεια διατηρεί την εργατική δύναμη των Ελλήνων ακέραια, σε όφελος των κατακτητών. Τέλος θεωρούσαν πως η ευθύνη της διατροφής του πληθυσμού των κατεχόμενων χωρών ανήκε αποκλειστικά στις δυνάμεις Κατοχής.¹³⁵ Αλλά οι κατοχικές δυνάμεις στην Ελλάδα, παρόλο που δεν έφεραν εμπόδια, δεν έδειχναν καμία απολύτως διάθεση να διαθέσουν πόρους στην επισιτιστική κρίση στην Ελλάδα.¹³⁶ Οι Γερμανοί μάλιστα, σε αντίθεση με τους Ιταλούς που για ορισμένα ελληνικά μέρη, όπως η Σάμος και τα Δωδεκάνησα, είχαν μακροχρόνιες βλέψεις, δεν ενδιαφερόντουσαν για την καταστροφή της παραγωγικής βάσης της Ελλάδας, παρά μόνο για να κερδίσουν τον πόλεμο, έριχναν δε την ευθύνη για το λιμό στον ναυτικό αποκλεισμό των Άγγλων.¹³⁷

Οι Βρετανοί ήταν αντίθετοι με τον εφοδιασμό της Ελλάδας και ειδικότερα των νησιών του Αιγαίου σε τρόφιμα μέσω Τουρκίας. Έτσι, ενώ η τουρκική κυβέρνηση είχε διαθέσει 25.000 τόνους τροφίμων για τον εφοδιασμό της Ελλάδας, το βρετανικό Κέντρο στη Σμύρνη αρνήθηκε την προώθησή τους με την ανοχή της εξόριστης κυβέρνησης Τσουδερού.¹³⁸

Σε αντίθεση με τους παραπάνω λόγους, η ελληνική κυβέρνηση του Καΐρου και ο έλληνας πρέσβης της στην Άγκυρα Ραφαήλ Ραφαήλ, απέδιδαν την αδυναμία

¹³⁴ Βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου - Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών, Foreign Office 371*, τ. Α', 1940-1943, Αθήνα 2002, Ακαδημία Αθηνών - Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, σ. 226, Α.Α. 684, Επιστολή Knatchbull - Hugessen στο Foreign Office, Tel 2029, 21.8.41, FO371/29840/R7898.

¹³⁵ Αντώνης Λιάκος. *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 205.

¹³⁶ Βλ. και Μενέλαος Χαραλαμπίδης, «Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα. Το εαμικό αντιστασιακό κίνημα στις ανατολικές συνοικίες της Αθήνας: Καισαριανή, Βύρωνας, Παγκράτι, Γούβα, Υμηττός», διδακτ. διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αθήνα 2011, σ. 96-98.

¹³⁷ Χρήστος Λούκος, «Η πείνα στην Κατοχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα*, τ. Γ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα 2007, σ. 228.

¹³⁸ Γιάννης Ζαφείρης, *Η Σάμος στον αγώνα. Χρονικό από την Κατοχή και την Εθνική Αντίσταση 1941 - 1945*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1985, σ. 29-30.

εφοδιασμού των νησιών του Αιγαίου με τρόφιμα αποκλειστικά στην άρνηση των αρχών Κατοχής να συναινέσουν για μεταφορά τροφίμων μέσω Τουρκίας, καθώς η μεν ιταλική διοίκηση για τη Σάμο αρνήθηκε κατηγορηματικά, οι δε γερμανικές αρχές Κατοχής για τη Λέσβο και τη Χίο, δεν έδωσαν καμία απάντηση. Για όλους αυτούς τους λόγους, για μεγάλο διάστημα και ως την άνοιξη του 1942, δεν κατέστη δυνατή η τροφοδοσία των νησιών.¹³⁹

Ο πλήρης αποκλεισμός των Άγγλων συνεχίστηκε ως τις αρχές του 1942. Χρειάστηκε η πίεση της ελληνικής ομογένειας προς την αμερικανική κυβέρνηση αλλά και της βρετανικής κοινής γνώμης στην αγγλική κυβέρνηση, ώστε να πειστεί ο Τσόρτσιλ να άρει τελικά μερικώς το ναυτικό αποκλεισμό ειδικά για την Ελλάδα, το Φεβρουάριο του 1942.¹⁴⁰

Ο μερικός αποκλεισμός του Αιγαίου συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια του πολέμου, προκαλώντας διαμαρτυρίες στη βρετανική κοινή γνώμη. Η αγγλική εφημερίδα *Manchester Guardian* γράφει δηκτικά στις 12 Νοεμβρίου 1943:

Ο κ. D. Foot [...υπουργός Οικονομικού Πολέμου] υπολογίζει τους πεινασμένους Έλληνες, όχι ως συμμάχους μας, αλλά ως εν δυνάμει αναλώσιμο εργατικό υλικό για τους Γερμανούς. Έτσι η μόνη υπηρεσία που μπορούμε να προσφέρουμε στους Έλληνες, είναι να τους αφήσουμε να λιμοκτονήσουν.¹⁴¹

Η πλήρης αδυναμία των διορισμένων από τις γερμανικές αρχές Κατοχής τοπικών ελληνικών αρχών να συμβάλλουν στον επισιτισμό του πληθυσμού, ιδιαίτερα ως τα μέσα του 1942, συντέλεσε στην απόλυτη απαξίωση τους στα μάτια του χειμαζόμενου πληθυσμού. Στο αρχείο του κατοχικού νομάρχη Λέσβου Παναγιώτη Τσιτσίλια υπάρχουν δεκάδες επιστολές πολιτών και φορέων, στις οποίες καταγγέλλονται ονομαστικά έμποροι μαυραγορίτες ή όργανα του κράτους όπως τελώνες, χωροφύλακες κλπ, από το καλοκαίρι του 1941 ως την άνοιξη του 1942 για

¹³⁹ Γεωργία Τζαβάρα, «Κοινωνική Δημογραφία της πείνας στην Ελλάδα της Κατοχής, (1941-1944). Η Δημογραφική συμπεριφορά του ελληνικού πληθυσμού και τα θύματα της πείνας», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2017, σ. 710-714.

¹⁴⁰ Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 32 - 37 και Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 205. Περισσότερα για τον ναυτικό αποκλεισμό των Άγγλων στην Ελλάδα το 1941- 1942, βλ. Χρήστος Στέρπης, «Διεθνής βοήθεια και επισιτισμός στην κατοχική Ελλάδα, (1941-1944)», διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2016, σ.13-21.

¹⁴¹ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου, Ερυθρός Σταυρός (1943 Γ) Φ. 26, Υπ. 1.

παράνομο και πλουτισμό και λαθρεμπόριο τροφίμων.¹⁴² Ο Γιώργος Σ. γράφει στην επιστολή του στο νομάρχη την 1^η Οκτωβρίου 1941:

Θα γνωρίζιτι πιστεύω ότι η Μυτιλήνη πεινά... αλλά εσείς επειδή έχετε και τρώτε και δε σας λείπει τίποτα από το σπίτι σας, ...ολίγον σας ενδιαφέρει δια τον κόσμο διότι η αναισθησία σας δεν περιγράφεται... Ο κόσμος κύριε Νομάρχα πεινά, αυτό πρέπει να το καταλάβετε και δεν θα αργήση να πάρει τα ξύλα να σπάση πρώτα το δικό σου το κεφάλι διότι από ...αίτιον υπάρχη αυτή η κακοδαιμονία στην Λέσβον.¹⁴³

Η μόνη πραγματική εξουσία, που είχε τη δυνατότητα να συνομιλεί αξιόπιστα με τις αρχές Κατοχής στη Λέσβο ήταν ο μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος. Και αυτό του προσέθεσε δύναμη και εξουσία. Την ίδια απαξία είχε για τον κόσμο του νησιού και η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση Τσουδερού, καθώς πέρα από κάποιες τυπικές εκκλήσεις δεν προέβη ουσιαστικά σε καμία ενέργεια για τον επισιτισμό της Λέσβου. Έτσι γι' άλλη μια φορά οι Λέσβιοι διαπίστωναν πως θα έπρεπε να στηριχθούν στις δικές τους δυνάμεις, χωρίς να περιμένουν κάτι ούτε από την τοπική, ούτε από την κεντρική εξουσία.

Το δελτίο και η μαύρη αγορά

Με την έναρξη της Κατοχής η μαύρη αγορά, που προϋπήρχε και πριν ακόμα από τη γερμανική Κατοχή, επεκτάθηκε πολύ γρήγορα σε όλα σχεδόν τα προϊόντα. Στη Λέσβο, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, αναπτύχθηκε ως ένα σύστημα συμπληρωματικό και παράλληλο με το σύστημα του δελτίου τροφίμων.¹⁴⁴ Από τις καταγεγραμμένες πηγές που υπάρχουν, κυρίως ημερολόγια ή μεταγενέστερες αφηγήσεις, βλέπει κανείς, πως τουλάχιστον τον πρώτο χρόνο της Κατοχής, η μαύρη αγορά τροφίμων επεκτεινόταν μέσω ενός εκτεταμένου δικτύου διακινητών και εμπόρων, που αγόραζαν προϊόντα από τους παραγωγούς ή με κίνδυνο πολλές φορές της ζωής τους, τα έφερναν από τη Τουρκία ή τη βόρεια Ελλάδα και στη συνέχεια τα έκρυβαν και τα διέθεταν σε πολύ

¹⁴² Σάββας Κωφόπουλος, «Πείνα, μαύρη αγορά και θάνατοι στη Λέσβο επί Κατοχής», π. *Λεσβιακά, Δελτίον της Εταιρίας Λεσβιακών Μελετών*, τ. ΚΑ' (2006), σ. 189-200.

¹⁴³ Στο *ίδιο*, σ. 198-199.

¹⁴⁴ Πολυμέρης Βόγλης, *Η Ελληνική Κοινωνία στην Κατοχή*, ό.π., σ. 51 και Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 107-111.

υψηλότερες τιμές. Στο δίκτυα μαυραγοριτών συμμετείχαν και εκτελωνιστές ή χωροφύλακες ή άλλα όργανα του κρατικού μηχανισμού έχοντας την ανοχή ή τη στήριξη των ελληνικών κατοχικών αρχών.¹⁴⁵ Μαύρη αγορά όμως έκαναν και απλοί πολίτες, που αγόραζαν ή αντάλλασσαν προϊόντα έξω από το επίσημο δίκτυο της αγοράς, σε τιμές αρκετά μεγαλύτερες από εκείνες του εμπορίου.

Η Νίκη Βακιρτζή-Κοντούλη από το Μανταμάδο θυμάται: «Μ' είχαν στείλει από το σπίτι στην αγορά στον Αϊ Βασίλη να πάρω κουκιά που τάχαν φέρει απ' την Αγία Παρασκευή και τα πήρα 10 δρχ. την οκά, κι ως το βράδυ που με ξανάστειλαν να πάρω, έγιναν 80 δρχ. η οκά».¹⁴⁶

Ο Μιχάλης Χ. ήταν 17 χρονών, μαθητής της Δ' Γυμνασίου που ζούσε στην πόλη της Μυτιλήνης. Ο πατέρας του ήταν λογιστής σε μια βιοτεχνία αλιψάστων με έναν καλό για την εποχή μισθό. Είχε και έναν μικρότερο αδελφό, δηλαδή η οικογένεια του ήταν τετραμελής, αλλά για να έχουν ένα δελτίο τροφίμων παραπάνω, δήλωναν ψευδώς στις αρχές και μια υπηρέτρια. Παράλληλα είχαν και ένα ελαιόκτημα με μικρό εξοχικό στο διπλανό χωριό Καγιάνι. Στο ημερολόγιο του, στις 14 Ιανουαρίου 1942 γράφει:

Σήμερα ο πατέρας επήρε ένα κουτί μεγάλο παστές σαρδέλλες αλλά το επούλησε. Και πόσα; Τρεις χιλιάδες. Δεν το κρατούσε να το φάμε; Τώρα αγοράζει αρμυρά από την μαύρη αγορά. Αι τιμαί στην μαύρη αγορά είναι δεκαπλάσια. Ένα πράγμα που είχε 6 δρχ. το καρούλι του ραψίματος, τώρα έχει 60 και σιγά-σιγά αι τιμαί ανεβαίνουν.¹⁴⁷

Λίγες μέρες πριν, στις 10 Ιανουαρίου 1942, ο ίδιος έγραφε πάλι στο ημερολόγιό του:

Το βράδυ μόλις ήλθε ο πατέρας άρχισε τον καυγά. Είπε στη μητέρα μου, ότι επούλησε το ρολόι του, τα παπούτσια του, μια δική μου σχολική τσάντα και το παλτό του το καλό. Η μητέρα έκανε σαν τρελλή, και τον ανάγκασε να φέρει πίσω το παλτό του. Φάγαμε δύο πιρουινίες φασόλες και επήγαμεν να κοιμηθούμε. Ύπνος δεν μου ερχόταν. Ούτε ο πατέρας μου κοιμήθηκε.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Σάββας Κωφόπουλος, «Πείνα, μαύρη αγορά και θάνατοι στη Λέσβο επί Κατοχής», ό.π., σ. 189-200.

¹⁴⁶ Γιώργος Παρασκευαΐδης, *Μανταμάδος Λέσβου, Ιστορικά - λαογραφικά κείμενα και φωτογραφίες*, ιδιωτική έκδοση, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 270.

¹⁴⁷ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ. Καταχωρίσεις από 1^η Ιανουαρίου 1942 ως 30 Σεπτεμβρίου 1943, καταχώριση 14 Ιανουαρίου 1942.

¹⁴⁸ Στο ίδιο, καταχώριση 10 Ιανουαρίου 1942.

Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς πως το 70% των καθημερινών εγγραφών ενός μαθητικού ημερολογίου επί 21 μήνες, αφορούν στην καθημερινή αγωνία της οικογένειας να εξασφαλίσει τη διατροφή της, είτε με δελτίο είτε στη μαύρη αγορά.¹⁴⁹ Στο ίδιο ημερολόγιο καταγράφονται διάφορα κοσμήματα ή είδη οικιακής χρήσης με αξία, όπως βιβλία, υφάσματα, καθρέπτες, μπουάλα, μπακίρια, χρυσές αλυσίδες, μενταγιόν κλπ., τα οποία πωλούσε ο πατέρας του, προκειμένου να αγοράσει τρόφιμα. Στις 23 Μαΐου 1942 πούλησε και μια ελιά από το κτήμα προς 10.000 δρχ. Την ίδια μέρα αγόρασε μια οκά κρέας προς 3.000 δρχ.¹⁵⁰ Η καθημερινή διατροφή μιας μικροαστικής οικογένειας ήταν χόρτα, ελιές, ρεβίθια, φασόλες, μερικές φορές φτηνά ψάρια, και πολύ σπάνια ψωμί, ξερά σύκα, τυροκομικά προϊόντα, ενώ το κρέας ήταν ακόμα πιο σπάνιο.

Οι κατοχικές αρχές επιχείρησαν να εργαλειοποιήσουν την ανάγκη επιβίωσης μέσω της μαύρης αγοράς στο λιανικό εμπόριο των φτωχών και μικροαστικών στρωμάτων και να επιρρίψουν όλο το βάρος και την ευθύνη για την κατάσταση πάνω σ' αυτά τα στρώματα. Ο κατοχικός νομάρχης Παναγιώτης Τσιτσιλίας με εγκύκλιό του τον Αύγουστο του 1941, ευθύς μόλις ανέλαβε, έδειξε πως η «Ελληνική Πολιτεία»¹⁵¹ θα ήταν πολύ αυστηρή σε φαινόμενα απόκρυψης προϊόντων, μαύρης αγοράς και μικροκλοπών. Η έκκληση του όμως αυτή, είχε πολύ μικρή απήχηση στη μεγάλη μερίδα του πληθυσμού, που λόγω των ελλείψεων και της πείνας προσπαθούσε να επιβιώσει με κάθε τρόπο.¹⁵² Σε τέτοιες περιπτώσεις ακόμα και τα διατάγματα, που όριζαν την ποινή του θανάτου στους παρανομούντες, ήταν ανίκανα να σταματήσουν τη μαύρη αγορά.¹⁵³

¹⁴⁹ Η πείνα είναι κεντρικό θέμα σε όλες τις αφηγήσεις της Κατοχής στην Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό πως σε 1657 ερωτηματολόγια που συγκέντρωσαν τέσσερις διακεκριμένοι ψυχολόγοι στην Αθήνα αμέσως μετά την Κατοχή, μόλις 30 δεν είχαν αναφορά στην πείνα. Βλ. Φ. Σκούρας-Α. Χατζηδήμος- Α. Καλούτσης-Γ. Παπαδημητρίου, *Συμβολή στη μελέτη της ψυχοπαθολογίας της πείνας, του φόβου και του άγχους. Από το ιατρικό χρονικό της Κατοχής*. Αθήνα 1947, επανέκδοση εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1991, σ. 14-16, 286-303.

¹⁵⁰ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ, καταχώριση 23 Μαΐου 1942.

¹⁵¹ Έτσι ονομάστηκε η κατοχική Ελλάδα από την κυβέρνηση Τσολάκογλου στις 29 Απριλίου 1941. Βλ. Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 201.

¹⁵² Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες από την Κατοχή», ό.π., σ. 57.

¹⁵³ Βλ. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 53.

Η μαύρη αγορά ήταν τόσο εκτεταμένη, ώστε οι Γερμανοί αναγκάστηκαν να βγάλουν διαταγή, που επέβαλε πρόστιμο 50.000 δρχ. και δεκαήμερη φυλάκιση για τους παραβάτες.¹⁵⁴ Παρ' όλα αυτά, όσοι είχαν την δυνατότητα να πωλούν στη μαύρη αγορά τρόφιμα, αλλά και άλλα προϊόντα που παρουσίαζαν ελλείψεις, συνέχιζαν να το κάνουν για λόγους επιβίωσης. Άλλωστε τέτοιου είδους ποινές ήταν απλά «χάδι». Στην εφημερίδα *Φως* της περιόδου αυτής καταγράφονται πολλές δίκες και καταδίκες εμπόρων για πώληση ειδών σε υπερβολικές τιμές.¹⁵⁵ Υπάρχουν και αρκετές καταδίκες ανθρώπων για μαύρη αγορά μικροποσοτήτων που είχε ως σκοπό όχι το κέρδος, αλλά την επιβίωση.¹⁵⁶ Η πληθώρα των συλλήψεων και των δικών της περιόδου καταδεικνύει πως στη μαύρη αγορά εμπλέκονταν όσοι από τους φτωχούς είχαν κάτι να πουλήσουν, καθώς και η μικροαστική και μεσαία τάξη του νησιού. Κάτι ανάλογο ίσχυε και για μεγάλο μέρος και της υπόλοιπης Ελλάδας, τουλάχιστον τα δύο πρώτα χρόνια της Κατοχής.¹⁵⁷

Με την πάροδο του χρόνου, διαμορφώθηκαν δύο άτυπα δίκτυα παράνομων συναλλαγών της μαύρης αγοράς. Ένα δίκτυο μικρών και μικρομεσαίων εμπόρων και απλών ανθρώπων, που χρησιμοποιούσε τη μαύρη αγορά, ως συμπληρωματικό στοιχείο επιβίωσης, όπως για παράδειγμα ο πατέρας του Μιχάλη Χ. και ένα άλλο δίκτυο πλούσιων λαδεμπόρων και βιομηχάνων, οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να αγοράσουν και να συσσωρεύσουν προϊόντα, αλλά και να αγοράσουν τη γη-κυρίως ελαιοκτήματα ή ανοιχτά χωράφια στο κάμπο της Καλλονής-σε εξευτελιστικές τιμές.

Από την άνοιξη και ως το φθινόπωρο του 1942 με τη σταδιακή εξάντληση των διαθέσιμων προς πώληση προϊόντων, από τους πολλούς μικρούς και μικρομεσαίους εμπόρους, τα δίκτυα της μαύρης αγοράς πέρασαν σταδιακά στα χέρια λίγων, όπως

¹⁵⁴ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2144, 28 Ιουνίου 1941.

¹⁵⁵ Ενδεικτικά, εφ. *Φως*, αρ.φ. 2142, 26 Ιουνίου 1941. Καταδίκη σε δεκαπέντε εμπόρους της Μυτιλήνης για υπερτιμήσεις προϊόντων, εφ. *Φως*, αρ.φ. 2156, 13 Ιουλίου 1941, καταδίκες δύο εμπόρων σε ολιγοήμερες φυλακίσεις για πώληση λαχανικών χωρίς άδεια των αρχών, εφ. *Φως*, αρ.φ. 2161, 19 Ιουλίου 1941, καταδίκη δύο εμπόρων για πώληση σίτου χωρίς άδεια των αρχών και εφ. *Φως*, αρ.φ. 2313, 10 Φεβρουαρίου 1942, καταδίκη τριών εμπόρων για μαύρη αγορά.

¹⁵⁶ εφ. *Φως* αρ.φ. 2321, 20 Φεβρουαρίου 1942.

¹⁵⁷ Βλ. Μενέλαος Χαραλαμπίδης, «Η Εμπειρία της Κατοχής», ό.π., σ. 114.

συνέβη και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Η δράση όλων αυτών γινόταν με τη συνεργασία ή την ανοχή των γερμανικών αρχών Κατοχής.¹⁵⁸

Πολλοί μικροκτηματίες αγροτοεργάτες μάλιστα, προκειμένου να σώσουν από την πείνα και την ανέχεια τις οικογένειες τους αναγκάστηκαν από την αρχή της Κατοχής να πουλήσουν ή να εκχωρήσουν τα κτήματα τους στους μεγαλοκτηματίες και να πουλήσουν ότι πολύτιμο είχαν στο σπιτικό τους, προκειμένου να αγοράσουν τρόφιμα στη μαύρη αγορά για να επιβιώσουν. Ο Ιωάννης Λούπος από το Ακράσι πούλησε στον Δ.Χ. από το Παλαιοχώρι ένα χωράφι οκτώ στρεμμάτων σε πληθωριστικές δραχμές που αντιστοιχούσαν την ημερομηνία πώλησης σε 100 περίπου οκάδες όσπρια, ενώ ο Δημήτρης Κοντέλλης από το ίδιο χωριό, πούλησε στον χωριανό του Π.Κ. δύο ελαιοκτήματα με 133 δένδρα συνολικά και πήρε πληθωριστικές δραχμές που αντιστοιχούσαν την ημερομηνία πώλησης σε 160 περίπου οκάδες όσπρια.¹⁵⁹ Σε όλη την Ελλάδα, πολλές περιουσίες άλλαξαν χέρια και συγκεντρώθηκαν στα χέρια λίγων με ελάχιστο τίμημα.¹⁶⁰ Με βάση στοιχεία της Πανελληνίας Ομοσπονδίας «Πωλησάντων Ακινήτων επί Κατοχής» σε ολόκληρη την Ελλάδα, 350.000 ακίνητα πέρασαν σε 60.000 νέους ιδιοκτήτες με τίμημα κατά μέσο όρο το 7% της προπολεμικής τους αξίας.¹⁶¹ Μετά την Κατοχή, όλοι αυτοί που πούλησαν τα κτήματά τους έναντι μηδαμινού τιμήματος οργανώθηκαν ανά χωριό σε επιτροπές και πίεζαν για την ακύρωση των αγοραπωλησιών αυτών.¹⁶² Τελικά, όπως και με το θέμα του δωσιλογισμού, η λύση που επιλέχθηκε από τους νικητές του Εμφυλίου ήταν συμβιβαστική. Η κυβέρνηση Σοφούλη

¹⁵⁸ Αντίστοιχα δίκτυα μαύρης αγοράς αναπτύχθηκαν στην Αθήνα και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση*, ό.π., σ. 135-137 και Χρήστος Λούκος, «Η πείνα στην κατοχή», ό.π., σ. 253-254.

¹⁵⁹ Αν υπολογιστεί πως μία οκά λάδι αντιστοιχούσε τότε σε πέντε οκάδες όσπρια, ο μεν πρώτος πούλησε το χωράφι του για 20 κιλά λάδι, ενώ ο δεύτερος έναντι 32 κιλών λαδιού. Βλ. Υπόμνημα Δημητρίου Κοντέλλη και Ιωάννου Λούπου κατοίκων Ακρασίου, των πωλησάντων κτήματα επί Γερμανικής Κατοχής, προς τον κ. Γενικών Διοικητή Νήσων Αιγαίου, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

¹⁶⁰ Βλ. Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.) *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940 - 1950, Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ.133 και Χρήστος Λούκος, «Η πείνα στην Κατοχή», ό.π., σ. 254-256.

¹⁶¹ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Δεκέμβρης 1944, τέλος και αρχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 378.

¹⁶² Υπομνήματα επιτροπών Μεγαλοχωριτών, Αγιασωτών και Πλωμαριτών προς τον Γενικό Διοικητή Νήσων Αιγαίου, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

στις 29 Μαρτίου του 1946, παραμονές των εκλογών, εξέδωσε τη Συντακτική Πράξη 114/1946 «Περί της τύχης των κατά τη διάρκεια της εχθρικής κατοχής πωλήσεων ακινήτων», η οποία συμπληρώθηκε τρία χρόνια μετά, με τον Α.Ν. 1323/49 που ρύθμιζε μερικώς το ζήτημα. Μετά από αρκετές διαμάχες αγοραστών και πωλητών, που έφτασαν ως την Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, τελικά λίγοι κατάφεραν να ανακτήσουν την ακίνητη περιουσία τους, είτε με συμβιβασμό είτε με δικαστική απόφαση. Το θέμα έκλεισε οριστικά το 1951.¹⁶³

Το λάδι

Το βασικό προϊόν της Λέσβου, το οποίο πουλιόταν ακριβά στη μαύρη αγορά από λίγους ελαιοκτήμονες και ελαιοτριβείς, ήταν το λάδι. Με το δεδομένο ότι η παραγωγή λαδιού έχει ένα διετή κύκλο, η χρονιά 1941-1942 ήταν μια «λαδοχρονιά». Τον Αύγουστο του 1941 ολόκληρη σχεδόν η παραγωγή του λαδιού της Λέσβου κατασχέθηκε από τους Γερμανούς, ένα μέρος της κρύφτηκε από τους ελαιοπαραγωγούς και τους λαδέμπορους, ενώ 100 τόνοι περίπου από αυτό, στάλθηκαν στη Γερμανία.¹⁶⁴ Μόνο μια μικρή ποσότητα διατέθηκε στην αγορά για τις ανάγκες του πληθυσμού. Τον Ιούλιο του 1941 κάθε άτομο μπορούσε να προμηθευτεί λάδι με 80 δραχ/kg και για ανώτατη ποσότητα 1,2 kg το μήνα.¹⁶⁵ Μάλιστα για να ελέγξουν τη διακίνηση του, οι Γερμανοί απαγόρευαν κάθε άλλη συναλλαγή, πλην της διακίνησής του από τους

¹⁶³ Συνολικά στα Πρωτοδικεία όλης της χώρας έγιναν 74.548 αγωγές. Από αυτές οι μισές περίπου κατέληξαν σε συμβιβασμό, ενώ πολύ λίγες πιθανώς κάτω από 10.000 σε ολόκληρη την Ελλάδα κατέληξαν με επιστροφή των ακινήτων στους παλαιούς κατόχους. Βλ. Παναγιώτης Σάμιος, *Αγοραπωλησίες Ακινήτων 1941-1944. Οι «χρυσές» ευκαιρίες της Κατοχής*, εκδόσεις Εταιρεία Σύγχρονης Ιστορίας, Αθήνα 2019. Επίσης για την περίπτωση του Βόλου Βλ. Δημήτρης Σκαλτσής, «Οι αγοραπωλησίες ακινήτων την περίοδο της Κατοχής στον Βόλο». διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος 2017, σ. 106-141.

¹⁶⁴ Ο Σουηδός αντιπρόσωπος του Ερυθρού Σταυρού Sven Allard εκτιμούσε ότι η ετήσια παραγωγή λαδιού στη Λέσβο σύμφωνα με ελληνικές πηγές τη χρονιά αυτή, ήταν γύρω στους 12.000 με 13.000 τόνους, ενώ σύμφωνα με γερμανικές πηγές 6.000 τόνους. Βλ. Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943 Γ) Φ. 26, Υπ. 1, Έκθεση Sven Allard στις 18.9.1943. Τα στοιχεία του Allard συγκλίνουν και από άλλες πηγές. Βλ. και Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες από την Κατοχή», ό.π., σ. 49, 54-55, καθώς και Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 219, 23 Φεβρουαρίου 1949.

¹⁶⁵ εφ. *Φως* αρ.φ. 2147, 3 Ιουλίου 1941. Βλ. και Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 22.

εμπόρους. Αυτοί το αγόραζαν από τους παραγωγούς και το μεταπουλούσαν κάτω από τον ασφυκτικό έλεγχο των Γερμανών. Στο κοινό ήταν διαθέσιμο ένα μικρό μόνο μέρος του λαδιού, που είχε κατασχεθεί από το γερμανικό στρατό.¹⁶⁶ Κάτω από αυτές της συνθήκες οι έμποροι μπορούσαν να αποκρύψουν με την ανοχή ή τη συναίνεση των γερμανικών αρχών Κατοχής της Λέσβου μεγάλες ποσότητες λαδιού, που τις διέθεταν συνήθως εκτός Λέσβου στη μαύρη αγορά. Οι παραγωγοί έκρυβαν και αυτοί όσο λάδι μπορούσαν, με κίνδυνο να αποκαλυφθούν και να τιμωρηθούν.

Οι ελληνικές κατοχικές αρχές από τον Αύγουστο του 1941 προσπάθησαν να ανταλλάξουν λάδι με σιτηρά και αραβόσιτο από την ηπειρωτική Ελλάδα. Η προσπάθεια όμως αυτή απέτυχε, γιατί συνάντησε την απροθυμία των Μυτιληνίων λαδεμπόρων να συνεργαστούν. Ο Σύνδεσμος Εμπόρων Ελαιολάδου Μυτιλήνης απαιτούσε τιμή 239 δραχ/οκά, τη στιγμή που από την Κεντρική Συγκέντρωση του λαδιού στην Αθήνα έδιναν τιμή μόλις 140 δραχ/οκά. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή του Συνδέσμου, που δημοσιεύεται στο *Φως* στις 4 Φεβρουαρίου 1942, όπου μεταξύ άλλων σημειώνει: «Ανάγκη ενεργήσατε βελτιωθή τιμή και αποσταλώσι επειγόντως τρόφιμα. Πατριωτικώς σκεπτόμενοι εισηγούμεθα τροποποιηθή τιμήν, αποσταλώσι τρόφιμα και αφεθή ποσότης ικανή ελαίου δι' ανταλλαγές προς τροφοδοσίαν κατοίκων Νήσου». Παράλληλα οι λαδέμποροι της Λέσβου κυκλοφορούσαν φήμες, πως οι Αθηναίοι θέλουν να τους πάρουν τα λάδια τζάμπα.¹⁶⁷ Τελικά η μεταφορά λαδιού στην Αθήνα δεν έγινε ποτέ, καθώς συνάντησε την άρνηση των στρατιωτικών αρχών Κατοχής να μεταφερθεί λάδι από την Κρήτη και τη Λέσβο, ενώ επετράπη μόνο η μεταφορά του από τη Μεσσηνία.¹⁶⁸

Το καλοκαίρι του 1942 ιδρύεται η εταιρία «ΕΛΑΙΟΝ Α.Ε.», μια γερμανοελληνική εταιρία εμπορίας ελαιόλαδου, που δραστηριοποιούνταν στην Μυτιλήνη και την Κρήτη. Η εταιρία, αναλαμβάνει μονοπωλιακά το εμπόριο του λαδιού

¹⁶⁶ εφ. *Φως* αρ.φ. 2201, 9 Σεπτεμβρίου 1941. Στην ανακοίνωση αναφέρεται: «Μετά την κατάσχεσιν των απασών των επί της νήσου ευρισκομένων ελαίων υπό του Γερμανικού Στρατού από 23/8/1941, μόνον οι έμποροι εκείνοι δικαιούνται πλέον αγοράν ελαίου, οι οποίοι δύνανται να επιδιώξουν μιαν ανάλογον Γερμανικήν άδειαν εξαγωγής. Πάσαι αι λοιπαί συμβάσεις αγοραπωλησίας είναι άκυραι. Μυτιλήνη 6.9.1941. Ο Αξιωματικός της Γερμανικής Υπηρεσίας»

¹⁶⁷ Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχή*, ό.π., σ. 34 και εφ. *Φως* αρ.φ. 2308, 4 Φεβρουαρίου 1942 και αρ.φ. 2309, 5 Φεβρουαρίου 1942. Η κεντρική συγκέντρωση των τροφίμων που έκανε η κυβέρνηση Τσολάκογλου απέτυχε παταγωδώς, λόγω των οικονομικών συνθηκών της Κατοχής. Για το σάρι και τον αραβόσιτο, βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση*, ό.π., σ. 69-76.

¹⁶⁸ Γεώργιος Τσολάκογλου, *Απομνημονεύματα*, έκδοση Ακροπόλεως, Αθήνα 1959, σ. 205.

μέσα και έξω από το νησί, εξασφαλίζοντας προνομιακά και τις σχετικές άδειες εμπορίας από τις γερμανικές κατοχικές αρχές.¹⁶⁹ Στόχος της ήταν να συγκεντρώσει το 75% της παραγωγής λαδιού, το οποίο αγόραζε από τους παραγωγούς με ανταλλαγές προϊόντων, σε αναλογίες όμως που καθόριζε η ίδια μονομερώς.¹⁷⁰ Έτσι μπορούσε τελικά να αγοράσει το λάδι σε τιμές 4 ως 8 φορές πιο κάτω από αυτές που ίσχυαν στην πραγματική αγορά.

Την τελευταία ελαιοκομική χρονιά της Κατοχής, η παραγωγή του νησιού σε λάδι ήταν καλή. Σύμφωνα με μια εκτίμηση των Άγγλων, τη χρονιά 1943/1944 η παραγωγή λαδιού στη Λέσβο ήταν γύρω στους 16.000 τόνους. Από αυτό εκτιμούσαν ότι οι Γερμανοί μέσω της «ΕΛΑΙΟΝ Α.Ε.» είχαν συγκεντρώσει το 75%, ήτοι 12.000 τόνους, ενώ το υπόλοιπο κρυβόταν από ντόπιους μαυραγορίτες. Από το λάδι αυτό, 5.000 με 6.000 τόνους διατέθηκαν στο γερμανικό στρατό.¹⁷¹ Το υπόλοιπο διατέθηκε εκτός Λέσβου στη μαύρη αγορά, αποκομίζοντας για τους ιδιοκτήτες της εταιρίας «ΕΛΑΙΟΝ» υπέρογκα κέρδη.¹⁷² Η εταιρία μετά την Απελευθέρωση δεν επέστρεψε ποτέ τα λάδια που πήρε, παρά τις επανειλημμένες εκκλήσεις να ολοκληρωθεί η εκκαθάριση της και να πληρωθούν κατά προτεραιότητα οι μικροπαραγωγοί που τους πήρε το λάδι.¹⁷³

Έτσι λοιπόν από τη μια μεριά οι ντόπιοι μεγαλοκτηματίες παραγωγοί έκρυβαν μεγάλες ποσότητες λαδιού, που τις εμπορεύονταν στη μαύρη αγορά και αφετέρου οι Γερμανοί μέσω της εταιρίας «ΕΛΑΙΟΝ Α.Ε.» λεηλάτησαν το λεσβιακό λάδι με αποτέλεσμα ένα μικρό μόνο μέρος του να χρησιμοποιηθεί για τις ανάγκες διατροφής του ντόπιου πληθυσμού. Αυτό εξηγεί και την ένταση της πείνας στη Λέσβο, παρά την ύπαρξη πλουτοπαραγωγικών πηγών, όπως το λάδι, που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν

¹⁶⁹ Μέλη του διοικητικού συμβουλίου της Τράπεζας Αθηνών και της Ελληνογερμανικής Οικονομικής Εταιρίας ήταν ταυτόχρονα στελέχη της διοίκησης της «ΕΛΑΙΟΝ». Βλ. και Γιώργος Γαλέτσας, «Η Γερμανική Α.Ε. “ΕΛΑΙΟΝ” και πως λεηλατήθηκε το Λεσβιακό λάδι την περίοδο της Κατοχής», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο* (2014), εκδόσεις Αιολίδα, σ. 216-222.

¹⁷⁰ Για παράδειγμα μια οκά λάδι ανταλλασσόταν με 0,60 οκάδες στάρι, 0,30 οκάδες φασόλες και 0,10 οκάδες ζάχαρη. Στο *ίδιο*, σ. 219.

¹⁷¹ Αρχείο Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Νέου Ελληνισμού(ΚΕΙΝΕ), Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, report of Andreas Vardoulakis, 24 April 1944.

¹⁷² Εκτιμάται ότι το καθαρό κέδρος της επιχείρησης την περίοδο της Κατοχής ήταν 360.000 χρυσές λίρες Αγγλίας. 2^η Έκθεση Ελέγχου της Οικονομικής Εφορίας Μυτιλήνης 10 Μαΐου 1948. Στο *ίδιο*, σ. 220-221.

¹⁷³ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 7, 17 Νοεμβρίου 1944.

στο επισιτισμό του πληθυσμού. Ήταν λοιπόν απόλυτα φυσιολογικό ότι μια από τις πρώτες ενέργειες του ΕΑΜ τις πρώτες ώρες της Απελευθέρωσης ήταν να δεσμεύσει τα λάδια που είχαν συγκεντρωθεί για λογαριασμό της «ΕΛΛΑΙΟΝ Α.Ε.» και να επιτάξει τους εργαζόμενούς της για λογαριασμό της νέας εξουσίας.¹⁷⁴

Τα ψάρια και το ψωμί

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα λειτουργίας της κατοχικής οικονομίας του νησιού είναι τα νωπά αλιεύματα. Η Λέσβος με δύο κλειστούς κόλπους, που λειτουργούν ως οικοσυστήματα, έχει πλούσιους ψαρότοπους και μια σημαντική παραγωγή νωπών αλιευμάτων, τα οποία μπορούσαν σε ένα σημαντικό βαθμό να συμβάλλουν στον επισιτισμό του πληθυσμού, υποκαθιστώντας άλλα προϊόντα, που θα έπρεπε να εισαχθούν. Παρ' όλα αυτά, πολύ λίγα από αυτά τα αλιεύματα έφταναν στην αγορά σε τιμή εμπορίου. Το μεγαλύτερο μέρος τους ή πήγαινε κατευθείαν στο γερμανικό στρατό ή κατέληγε σε μαυραγορίτες και στη βιομηχανία αλιπάστων, που τα διοχέτευαν μετά, νωπά ή αλίπαστα, σε πολύ μεγαλύτερη τιμή στη μαύρη αγορά.¹⁷⁵ Η σαρδέλα για παράδειγμα, της οποίας η επίσημη τιμή εμπορίου ήταν 18 δρχ/οκά, έφτανε να πωλείται στη μαύρη αγορά στις 80 δρχ/οκά.¹⁷⁶ Η σατιρική εφημερίδα *Τρίβολος*, σχολίαζε με τόλμη και δηκτικά το θέμα ως εξής:

Διερωτώμεθα από προχθές. Είναι μαθέ τόσο ασυνείδητοι αυτοί οι παστατζήδες ώστε να αρπούνε τα ψάρια από τους γκιργκιράδες και να τα παστώνουν κι έτσι να μην αφήνουν το λαό να φάει φτηνό ψάρι, όπως επιθυμεί ο Γερμανός Στρατιωτικός Διοικητής Φον Σέλβιτς, που παραχωρεί τα πετρέλαια γι' αυτό το σκοπό; Και βρήκαμε πως τους αδικούμε, τη στιγμή που είναι άξιοι της ευγνωμοσύνης μας. Οι παστατζήδες ξέρουν πως ο Λεσβιακός λαός τρελαίνεται για παστό ψάρι, ενώ για το φρέσκο δεν ενδιαφέρεται, διότι δεν είναι συνειθισμένος να το τρώει. Τα παστώνουν λοιπόν για το καλό μας. Αύριο, μεθαύριο θ' αγοράζουμε ένα κολιαρίδι ή ένα σαβρίδι, θα το κοπανούμε, θα κατεβάζουμε και μισό κουμάρι νερό από πάνω και θα συγχωρούμε τα πεθαμένα τους, ή κι αυτούς τους ίδιους ίσως... Ίσως μάλιστα να

¹⁷⁴ Βάσος Βόμβας - Μάκης Μπεκιάρης (επιμ.), *Χάρτινη Μνήμη*, ό.π., σ. 130.

¹⁷⁵ Επίσης και μέχρι το καλοκαίρι του 1943 το 10% των νωπών αλιευμάτων πήγαιναν κατευθείαν στον γερμανικό στρατό. Βλ. Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 75.

¹⁷⁶ Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκότος*, ό.π., σ. 3-6.

σκέπτονται οι άνθρωποι να μας πουλούνε 20 δραχμές την οκά τα παστά, αντί εβδομήντα που έχουνε τώρα.¹⁷⁷

Όταν ο Ελβετός εκπρόσωπος του Ερυθρού Σταυρού Raymonde Courvoisier ήλθε στη Λέσβο τον Ιούλιο του 1942, διαπίστωσε πως μόνο ελάχιστα ψάρια ήταν διαθέσιμα στην αγορά και ακόμα και οι «σούπες», που μοιράζονταν στα συσσίτια άρχισαν να μειώνονται λόγω έλλειψης τροφίμων.¹⁷⁸ Η κατάσταση με τη μαύρη αγορά στα ψάρια ήταν τόσο έντονη και ενοχλητική, ώστε στις 23 Δεκεμβρίου του 1942 η εφημερίδα *Φως*, δημοσιεύει επιστολή πολίτη που ασκεί κριτική στην ελληνική κατοχική επιτροπή για το εμπόριο των ψαριών, ότι είναι εξαιρετικά επιεικής με τους ιχθυέμπορους και τους μεταπράτες-μαυραγορίτες, ενώ στην αγορά φτάνουν μόνο «ψαράκια τα οποία θα περιφρόνουν και οι γάτες».¹⁷⁹ Τελικά ο επικεφαλής της επιτροπής Μάριος Φραντζής και άλλοι τρεις υπάλληλοι της επιτροπής έπεσαν σε δυσμένεια και συνελήφθησαν από τους Γερμανούς για ατασθαλίες, το Φεβρουάριο του 1944.¹⁸⁰

Η αλιεία γινόταν με αλιευτικά πλοία, τα λεγόμενα γρι – γρι, μετά από άδεια των γερμανικών αρχών, τα δε καύσιμα ήταν υπό τον άμεσο έλεγχο τους. Η αλιεία επιτρεπόταν μέχρι τέσσερα χιλιόμετρα από την ακτή και μόνο κατά την ημέρα.¹⁸¹ Το Σεπτέμβριο του 1941 απαγορεύτηκε η έξοδος των αλιευτικών πλοιαρίων για στρατιωτικούς λόγους, για να επιτραπεί και πάλι δύο μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο του 1941.¹⁸² Από το 1943 και μετά η κατάσταση φαίνεται να βελτιώνεται, καθώς μικρά

¹⁷⁷ Σχόλιο με τίτλο «Για το καλό μας», εφ. *Τρίβολος*, αρ.φ. 408, 20 Ιουνίου 1941.

¹⁷⁸ Βλ. Γεωργία Τζαβάρα, «Κοινωνική Δημογραφία της πείνας στην Ελλάδα της Κατοχής», ό.π., σ. 707.

¹⁷⁹ εφ. *Φως* αρ.φ. 2550, 23 Δεκεμβρίου 1942.

¹⁸⁰ Ο Φραντζής απελευθερώθηκε για λίγο το καλοκαίρι του 1944 για να ξανασυλληφθεί αμέσως μετά την Απελευθέρωση από το ΕΑΜ. Κρατήθηκε στη φυλακή ως τον Απρίλιο του 1945 για να απελευθερωθεί από το μεταβαρκιαζιανό καθεστώς. Πέρασε από δικαστήριο δωσιλόγων το 1946 και αθώωθηκε. Βλ. Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκότος*, ό.π., σ. 51-52, 62- 69.

¹⁸⁰ Βλ. και εφ. *Φως* αρ.φ. 2148, 4 Ιουλίου 1941.

¹⁸¹ Βλ. και εφ. *Φως* αρ.φ. 2148, 4 Ιουλίου 1941.

¹⁸² Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής 1941-44*, ό.π., σ. 31-33.

ψάρια όπως σαρδέλα, γόπα, σαφρίδι και άλλα αφρόψαρα έκαναν την εμφάνιση τους στην αγορά και ήταν προσβάσιμα σε περισσότερο κόσμο.¹⁸³

Τεράστιο πρόβλημα υπήρξε με τον εφοδιασμό του νησιού σε στάρι για την παραγωγή ψωμιού. Η Λέσβος ήδη και πριν την ένταξη της στην ελληνική διοίκηση το 1912, ήταν ελλειμματική στα σιτηρά, οι δε ανάγκες του πληθυσμού καλύπτονταν με εισαγωγές κυρίως από την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη όπως και από το εξωτερικό.¹⁸⁴ Ο ναυτικός αποκλεισμός που κατάργησε τις εισαγωγές και η παρακράτηση μεγάλου μέρους της ντόπιας παραγωγής από τους Γερμανούς, έφερε τεράστια έλλειψη σε ψωμί. Με την κατάληψη της Λέσβου 180 τόνοι σιταριού από το τσιφλίκι της Αχλαδεράς, που ανήκε σε φορέα της εκκλησίας με την επωνυμία «Φιλανθρωπικά Καταστήματα Μυτιλήνης» παραδόθηκαν στους Γερμανούς.¹⁸⁵ Στις 15 Αυγούστου 1941 μοιράστηκε με δελτίο το τελευταίο ψωμί.¹⁸⁶ Έκτοτε γινόταν διανομή αλεύρου με δελτίο μια φορά περίπου το μήνα, 120 με 150 γραμμαρίων το άτομο. Την ίδια περίπου εποχή ακόμα και στην Αθήνα η διανομή του ψωμιού με δελτίο ήταν περίπου 80 δράμια ψωμιού, που αντιστοιχούσαν σε 160 περίπου γραμμάρια αλεύρου.¹⁸⁷ Ακόμα και ο σπόρος της προηγούμενης σοδειάς καταναλώθηκε για την επιβίωση των αγροτών, με αποτέλεσμα να λείπει για την επόμενη χρονιά.¹⁸⁸

Ο Παντελής Καρούσης ήταν ένας νέος Χιώτης, που διορίστηκε εφοριακός στην κατοχική Μυτιλήνη πιάνοντας δουλειά στις 6 Αυγούστου 1941. Ο ίδιος θυμάται, πως έτρωγε στην αρχή σε ένα μικρό εστιατόριο, όπου η μερίδα το ψωμί ήταν στην αρχή «λίγο πιο μεγάλη από τ' αντίδωρο» για να εκλείψει παντελώς στη συνέχεια. Σε λίγο και

¹⁸³ Δημήτρης Σκλεπάρης, *Μαρτυρία. Εικόνες - στιγμιότυπα - σκέψεις από τη ζωή τον καιρό της Κατοχής*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη, 1987, σ. 72.

¹⁸⁴ Βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *ΛΕΣΒΟΣ Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία*, ό.π., σ. 237, Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία», ό.π., σ.129 και Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην κατοχή*, ό.π., σ. 46-47.

¹⁸⁵ Τα «Φιλανθρωπικά Καταστήματα Μυτιλήνης» είναι Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου, που είχε συσταθεί πριν την Κατοχή και λειτουργεί μέχρι σήμερα. Διαχειρίζεται μεγάλη ακίνητη περιουσία με πολλά έσοδα. Διοικούνται από Διοικητικό Συμβούλιο στο οποίο πρόεδρος είναι ο εκάστοτε μητροπολίτης Μυτιλήνης.

¹⁸⁶ Ημερολόγιο κατοχής του Μιχάλη Χ. ό.π., καταχώριση 15 Αυγούστου 1941.

¹⁸⁷ Μενέλαος Χαραλαμπίδης, «Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα», ό.π., σ. 95.

¹⁸⁸ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, Κυβέρνηση Λονδίνου (1941) Φ.7 Υπ.1, Δελτίο Πληροφοριών Πρεσβείας.

το εστιατόριο «κατέβασε ρολά» λόγω έλλειψης τροφίμων. Έφαγε ξανά ψωμί, μετά από οκτώ μήνες, το Πάσχα του 1942 καλεσμένος σε ένα σπίτι συντοπίτισσάς του για φαγητό.¹⁸⁹

Η σατιρική εφημερίδα *Τρίβολος* λίγο πριν κλείσει στις 27 Ιουνίου 1941, σχολιάζει με πικρό χιούμορ την κατάσταση και με τίτλο «Κατ' άτομον» γράφει: «Μάθαμε πως στα μπακάλικα μας μοιράσανε χαρούπι τριμμένο “ανά 100 δράμια κατ' άτομον”. Δεδομένου πως το χαρούπι αυτό προορίζεται για τις κόττες, από πόσο χαρούπι θα πάρει κάθε οικογένεια; Ανάλογα με τα άτομα που έχει το σπίτι ή το κοτέτσι;»

Την ίδια στιγμή οι ελληνικές κατοχικές αρχές προσπαθούσαν με ανακοινώσεις να καθησυχάσουν την κοινή γνώμη και να αθώσουν τη γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση. Στις 22 Ιουλίου 1941 με κοινή τους ανακοίνωση ο δήμαρχος Μυτιλήνης Γιώργος Χονδρονίκης και ο νομαρχών Διευθυντής Δημήτρης Καρυώτογλου αναφέρουν μεταξύ άλλων:

Εκυκλοφόρησεν διάδοσις ότι η παρατηρούμενη έλλειψις άρτου οφείλεται δήθεν κατά μέγα μέρος εις το ότι άλευρα προοριζόμενα δια το κοινόν επιτάσσονται και χρησιμοποιούνται υπό των Γερμανών. Είμεθα εις θέσιν να διαβεβαιώσωμεν κατηγορηματικώς και να διακηρύξωμεν ότι ουδέν τοιούτον συμβαίνει και ότι πρόκειται περί ασυστάτου και ψευδούς διαδόσεως.¹⁹⁰

Η τραγικότητα της κατάστασης επέβαλλε στις ελληνικές κατοχικές αρχές, αλλά και σε επιφανή στελέχη του αστικού κόσμου του νησιού, την άμεση λήψη μέτρων ανακούφισης του πληθυσμού. Έτσι τον Ιούλιο του 1941 ιδρύεται με πρωτοβουλία τους η εταιρία «Προμηθεύς Α.Ε.» με σκοπό την αγορά προϊόντων πρώτης ανάγκης, είτε από τη Λέσβο είτε εκτός νησιού και τη διάθεση τους σε τιμές εμπορίου στην κατανάλωση. Οι καταστατικές της αρχές της εταιρίας όριζαν πως εφόσον τα κέρδη υπερέβαιναν το 10% των κατατεθειμένων κεφαλαίων, ήτοι 100 δρχ. ανά μέλος, θα διανέμονταν «υπέρ των ανέργων, απόρων και άλλων επισιτιστικών αναγκών της Νήσου, δια την βελτίωσιν της στάθμης διαβίωσης των λαϊκών τάξεων».¹⁹¹ Η εταιρία «Προμηθεύς Α.Ε.» βέβαια

¹⁸⁹ Παντελής Καρούσης, *Μνήμες από την Κατοχή στη Χίο*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1985, σ. 19-21.

¹⁹⁰ εφ. *Φως* αρ.φ. 2165, 24 Ιουλίου 1941.

¹⁹¹ εφ. *Φως* αρ.φ. 2152, 9 Ιουλίου 1941 Στα ιδρυτικά μέλη της εταιρίας συγκαταλέγονται επιφανή στελέχη του αστικού κόσμου όπως οι Ε. και Νατ. Αλαμανέλλη, οι Π. και Ε. Βοστανής, καθώς και μέλη των οικογενειών Γούτου, Βουρνάζων, Καψιμάλη, Καμπά, Βασιλείου, Μπίνου κλπ. Αλλά και παλιοί αστοί πολιτικοί, όπως ο Γ. Λαζανάς συμμετείχαν στην εταιρία αυτή, που με βάση τα σημερινά δεδομένα θα χαρακτηριζόταν ως εταιρία λαϊκής βάσης ή Αστική Μη Κερδοσκοπική. Η εταιρία, σύμφωνα με άλλες

εξυπηρετούσε και άλλες εμπορικές σκοπιμότητες των υπευθύνων της. Έτσι για παράδειγμα μέσα από αυτή έγινε κατορθωτό να διατεθεί μεγάλη ποσότητα διθειούχου άνθρακα που ήταν αποθηκευμένος αδιάθετος σε αποθήκες και να τακτοποιηθούν εμπορικές υποθέσεις του πολιτευτή Γεώργιου Λαζανά αλλά και άλλων βιομηχάνων, που εκκρεμούσαν στην Τουρκία. Πάντως πέρα από περιορισμένες ανταλλαγές, όπως για παράδειγμα αυτή του διθειούχου άνθρακα με τρόφιμα, εκ των οποίων μόνο μέρος τους διατέθηκε στην αγορά, δεν εμφανίζεται από τις πηγές να προσφέρει κάτι σημαντικό. Τον Ιούλιο του 1942 δώρισε στον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό 1.000.000 δρχ.¹⁹²

Η τραγική επισιτιστική κατάσταση ανάγκασε τις ελληνικές κατοχικές αρχές να συστήσουν τον Απρίλιο του 1942 επιτροπή Επισιτισμού, αποτελούμενη από προσωπικότητες του νησιού με πρόεδρο τον βιομήχανο Δημήτριο Σουρλάγκα.¹⁹³ Η επιτροπή είχε ως αποστολή τη συγκέντρωση τροφίμων και τη διανομή τους στο πληθυσμό με δελτίο. Φρόντιζε παράλληλα εκτός των άλλων και για την κίνηση του πληθυσμού εκδίδοντας δελτία σε αυτούς που έρχονταν για μόνιμη διαμονή και είχε την ευθύνη της αφαίρεσης των δελτίων για όσους έφευγαν από τη Μυτιλήνη μόνιμα ή πέθαιναν.¹⁹⁴ Παρ' όλα αυτά, όπως και σε όλη την κατοχική Ελλάδα, πολλά ήταν τα πλαστά δελτία τροφίμων. Η Επιτροπή προκειμένου να ελέγξει την κατάσταση με τα πλαστά δελτία, προχώρησε σε απογραφή του πληθυσμού. Η απογραφή έγινε στις 27 Μαΐου 1942. Επίσημα στοιχεία για την απογραφή αυτή δεν έχουν εντοπιστεί. Σύμφωνα με ανεπίσημα όμως στοιχεία, η Μυτιλήνη κατέγραψε πληθυσμό 30.000 κατοίκων, ενώ βρέθηκαν και 19.000 πλαστά δελτία.¹⁹⁵ Η απογραφή, δεν έγινε με αυστηρούς όρους,

πηγές ήταν κάτω από τον έλεγχο του κατοχικού νομάρχη Παναγιώτη Τσιτσιλία, ενώ στελέχη της οδηγήθηκαν μετά την Κατοχή στα δικαστήρια για δωσιλογισμό. Βλ. και Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 145-150 και Παναγιώτης Παρασκευαΐδης, *Οι Νομάρχες του Νομού Λέσβου*, έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λέσβου, Μυτιλήνη 2006, σ. 49.

¹⁹² εφ. *Φως* αρ.φ. 2428, 9 Ιουλίου 1942 και αρ.φ. 2430, 13 Ιουλίου 1942.

¹⁹³ εφ. *Φως* αρ.φ. 2358, 9 Απριλίου 1942 και Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής*, ό.π., σ. 36.

¹⁹⁴ Γεωργία Τζαβάρα, «Κοινωνική Δημογραφία της πείνας στην Ελλάδα της Κατοχής», ό.π., σ. 708.

¹⁹⁵ Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., ημερομηνία καταγραφής 29 Μαΐου 1942.

αφού σύμφωνα με ημερολόγια της εποχής πήραν διπλά δελτία κάποιιοι που ήλθαν από χωριά σε συγγενείς και καταγράφηκαν και στην πόλη και στο χωριό τους.¹⁹⁶

Τα συσσίτια

Έργο της επιτροπής ήταν να εξασφαλίζει τρόφιμα για τα παιδικά συσσίτια, που είχαν ήδη ξεκινήσει να λειτουργούν από το Σεπτέμβριο του 1941. Τα τρόφιμα για τα συσσίτια προερχόταν κατά το πλείστον από τη φιλανθρωπία των πλουσίων μέσω της «Επιτροπής Εράνων» που συγκροτήθηκε από τις ελληνικές κατοχικές αρχές και λιγότερο ή σχεδόν καθόλου από οργανωμένη παρέμβαση του κράτους ή των γερμανικών αρχών Κατοχής. Στην εφημερίδα *Φως* υπάρχουν συνεχείς δημοσιεύσεις ευχαριστηρίων, αλλά και αγωνιώδεις εκκλήσεις στο θυμικό των πλουσίων, για προσφορές υπέρ των λαϊκών και παιδικών συσσιτίων.¹⁹⁷ Οι ανεπάρκειες όμως της επιτροπής δεν μπορούσαν να κρυφτούν. Το *Φως* αναγκάζεται και πάλι να σχολιάσει:

Πληροφορούμεθα ότι κατόπιν ευγενούς διαθέσεως σεβαστών κεφαλαίων προς εξυπηρέτησιν των επισιτιστικών αναγκών Μυτιλήνης ευρίσκονται εις τας Γενικάς Αποθήκας της πόλεως μας τρόφιμα τα οποία ανήκουν αποκλειστικώς εις τον επισιτισμόν Λέσβου δια φιλανθρωπικούς σκοπούς πληρωμένα ήδη από τον Μυτιληναϊκόν λαόν τα οποία εν τούτοις μέχρι στιγμής άνευ ουδεμίας δικαιολογίας δεν διανεμήθησαν αλλ' ούτε εδόθησαν εις φιλανθρωπικόν ίδρυμα της πόλεως μας, τουναντίον δε κινδυνεύουν προς αλλοίωσιν. Είναι καιρός η Νομαρχία μας να επέμβη δια την οριστικήν λύσιν και τακτοποίησιν του ζητήματος τούτου, όπερ αφορά επαναλαμβάνουμε τον πτωχόν Λεσβιακόν λαόν όστις τα έχει ήδη πληρωμένα.¹⁹⁸

Το Μάιο του 1942 στα παιδικά συσσίτια της Μυτιλήνης σιτίζονταν μόλις 700 παιδιά, ενώ οι ανάγκες, σύμφωνα με το μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβο, ήταν για πάνω

¹⁹⁶ Χάρης Κουτελάκης, «Μέρες Γερμανικής Κατοχής Λέσβου», ό.π. Επίσης και από το ημερολόγιο του Μιχάλη Χ. προκύπτει το ίδιο συμπέρασμα, αφού κατά την απογραφή δεν εντοπίστηκε το πλαστό δελτίο της ανύπαρκτης υπηρέτριας της οικογένειας του Μιχάλη.

¹⁹⁷ Την παραμονή των Χριστουγέννων του 1941 για παράδειγμα, δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Φως* σε περίοπτη θέση, έκκληση του Δημάρχου Μυτιλήνης Γιώργου Χονδρονίκη, όπου μεταξύ άλλων αναφέρει: «Υπό τας σημερινάς περιστάσεις και τα ψυχία της τραπέζης του πλουσίου είνε πολύτιμα και μόνον η αλληλεγγύη του συνόλου δύναται να διαφυλάξη παν ότι απόμεινε και να σώση το Έθνος και την Φυλήν». εφ. *Φως* αρ.φ. 2284, 24 Δεκεμβρίου 1941.

¹⁹⁸ Σχόλιο με τίτλο «Υπάρχουν τρόφιμα προς διανομήν», βλ. εφ. *Φως*, αρ.φ. 2651, 19 Ιουνίου 1943.

από 2.000 παιδιά που δεν μπορούσαν να τραφούν από τις οικογένειές τους.¹⁹⁹ Αλλά και αυτά τα συσσίτια πολύ γρήγορα στα μέσα Ιανουαρίου του 1942 περιορίστηκαν σε δύο φορές τη βδομάδα για να διακόψουν προσωρινά τη λειτουργία τους τον Ιούλιο του 1942, λόγω έλλειψης τροφίμων.²⁰⁰ Ένα χρόνο αργότερα η κατάσταση δεν βελτιώθηκε και πολύ, αφού με βάση τα επίσημα στοιχεία, στα παιδικά συσσίτια που ξανάρχισαν να λειτουργούν τον Απρίλιο του 1943 τρέφονταν μόλις 1.200 παιδιά.²⁰¹ Τελικά με τη σημαντική βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού μετά την άνοιξη του 1943, η κατάσταση βελτιώθηκε σημαντικά. Προς το τέλος του 1943 και μέχρι την Απελευθέρωση, ο αριθμός των παιδιών που σιτίζονταν στα συσσίτια της πόλης της Μυτιλήνης κυμαίνοντας από 2.000 ως 2.500 παιδιά.²⁰² Την 9^η Σεπτεμβρίου 1944, παραμονή της Απελευθέρωσης, στα παιδικά συσσίτια της πόλης της Μυτιλήνης σιτίζονταν εν συνόλω 2.244 παιδιά.²⁰³ Σύμφωνα με το σουηδό εκπρόσωπο του Ερυθρού Σταυρού Karl Gustav Arno από την 1^η Απριλίου 1943 ως τις 13 Φεβρουαρίου 1944 από τα παιδικά συσσίτια σε όλα τα χωριά του νησιού πέρασαν 14.500 παιδιά, ενώ σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Ιεράς Μητρόπολης Μυτιλήνης ξεπέρασε τα 18.000 παιδιά, περίπου το 10% του συνολικού πληθυσμού.²⁰⁴

Κλοπή και επαιτεία

Μια από τις μεθόδους επιβίωσης τμήματος του πληθυσμού ήταν η κλοπή. Ειδικά τους πρώτους μήνες της Κατοχής που υπήρχε αντικείμενο για κλοπή, το φαινόμενο είχε μια

¹⁹⁹ Ανακοίνωση του Μητροπολίτη Ιάκωβου προς τον ευσεβή λαό της Μυτιλήνης, παρατίθεται στην εφ. *Φως*, αρ.φ. 2376, 3 Μαΐου 1942.

²⁰⁰ εφ. *Φως* αρ.φ. 2296, 17 Ιανουαρίου 1942, Βλ. Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 127 και Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής*, ό.π., σ. 38 και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 143.

²⁰¹ εφ. *Φως* αρ.φ. 2605, 21 Απριλίου 1943.

²⁰² Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως*, ό.π., σ. 36-37.

²⁰³ Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1956, σ. 351.

²⁰⁴ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου, Ερυθρός Σταυρός (1943Γ) Φ. 26, Υπ. 1, Έκθεση του Karl Gustav Arno για τη διανομή τροφίμων στη Μυτιλήνη, 15 Δεκεμβρίου 1943 και Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως*, ό.π., σ. 40-42.

ευρύτερη διάσταση. Ο Μιχάλης Χ. περιγράφει στο ημερολόγιό του ένα τέτοιο περιστατικό στο εξοχικό τους σπίτι στο Καγιάνι:

Σηκωθείτε παιδιά. Τα κάρβουνα μας τέλειωσαν. Ή να πάρετε με το δελτίο ή να πάτε στο Καγιάνι... Ξεκινήσαμε και με πολλά βάσανα φθάσαμε... Αλλά τι βλέπουμε; Ένα βαρέλι ελιές ήταν άδειο. Τρέχουμε πάνω. Το πέτρινο παραθυράκι ήταν ανοιχτό.²⁰⁵

Γρήγορα όμως το φαινόμενο περιορίστηκε καθώς οι μεν πλούσιοι έλαβαν μέτρα περιφρούρησης της περιουσίας τους, ενώ οι φτωχότεροι έχασαν αυτά που είχαν με αποτέλεσμα να μην υπάρχει πλέον αντικείμενο στους επίδοξους κλέφτες.²⁰⁶

Αλλά και η αύξηση όσων ζητιάνευαν στους δρόμους ήταν μια τελευταία απέλπιδα προσπάθεια επιβίωσης. Η ζητιανιά ήταν τμήμα της καθημερινής ζωής των κατοίκων.²⁰⁷ Οι εκκλήσεις της Μητρόπολης Μυτιλήνης στις πλούσιες οικογένειες της πόλης, τον Ιανουάριο του 1942, να αναλάβει η κάθε μια την αναδοχή ενός άπορου παιδιού, είχαν μικρή ανταπόκριση. Από τις 800 πλούσιες οικογένειες που κλήθηκαν από το μητροπολίτη Ιάκωβο, ανταποκρίθηκαν μόλις οι 300 και «εκ των 300 τούτων οι περισσότεροι πτωχοί».²⁰⁸ Η απαξίωση και εκδίωξη των παιδιών που εκλιπαρούσαν για μια μπουκιά, ανάγκασε τον μητροπολίτη Ιάκωβο στις 30 Απριλίου 1942 να απευθύνει δημόσια έκκληση στους πλούσιους που είχαν προσωρινά αναλάβει να ταΐζουν φτωχά παιδιά:

Επληροφορήθημεν μετά λύπης ότι τινές εκ των πλουσίων και ευπόρων και των οπωσδήποτε δυνάμενων (ευτυχώς ολίγοι), εξεδίωξαν τα πτωχά παιδάκια... με την σύστασιν να εγγραφούν εις τα Παιδικά Συστήματα... Ποιούμεθα όθεν θερμοτάτην έκκλησιν εις τα Χριστιανικά και φιλόανθρωπα αισθήματα όλων των καλών εκείνων οικογενειών... παρακαλούμεν δ' αυτάς να τα κρατήσουν και να μην τα εκδιώξουν.²⁰⁹

Η συγκεκριμένη στάση των πλούσιων οικογενειών την περίοδο της Κατοχής διέυρνε το χάσμα που τους χώριζε από την υπόλοιπη συντριπτική πλειονότητα της

²⁰⁵ Ημερολόγιο Μιχάλη Χ, ό.π., καταχώριση 5 Ιανουαρίου 1942.

²⁰⁶ Δημήτρης Σκλεπάρης, *Μαρτυρίες*, ό.π., σ. 17, 19-20.

²⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 27.

²⁰⁸ Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως*, ό.π., σ. 30-32.

²⁰⁹ Ανακοίνωση του μητροπολίτη Ιάκωβου προς τον ευσεβή λαό της Μυτιλήνης, παρατίθεται στην εφ. *Φως* αρ.φ. 2376, 3 Μαΐου 1942. Βλ. επίσης, Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως*, ό.π., σ. 30-31 και Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου*, ό.π., σ. 349-351.

κοινωνίας, δημιουργώντας γι' αυτούς μια ιδιότυπη κοινωνική απομόνωση. Επιπρόσθετα, οι ιδιαίτερες σχέσεις τους με τους Γερμανούς, τους καθιστούσε ακόμα περισσότερο μισητούς στον κόσμο που πεινούσε. Η πείνα διεύρυνε το χάσμα που χώριζε ήδη από το Μεσοπόλεμο τους πολλούς φτωχούς από τους λίγους πλούσιους του νησιού και φτωχοποίησε τη μεσαία τάξη. Η αντικειμενική αυτή συνθήκη που δημιουργήθηκε την περίοδο της Κατοχής, ήταν η βάση πάνω στην οποία χτίστηκαν στην πορεία οι νέες διαιρετικές πολιτικές τομές της δεκαετίας του 1940-'50, όπως θα αναλυθούν στη συνέχεια.

Η στατιστική των θανάτων

Ένα από τα στοιχεία που πιστοποιούν την εξάπλωση του φάσματος της πείνας, είναι η μεγάλη αύξηση των θανάτων από αστία. Μελετώντας τα δεδομένα τριών διαφορετικών πηγών, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως η Μυτιλήνη και ευρύτερα η Λέσβος, ιδιαίτερα το 1942, είχε ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά θνησιμότητας σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας. Στοιχεία για τους θανάτους στην Κατοχή για την πόλη της Μυτιλήνης δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Λαϊκή*, λίγα χρόνια μετά, το 1949, και συνοπτικά εμφανίζονται στον παρακάτω Πίνακα:

Πίνακας θανάτων την Κατοχή στην πόλη της Μυτιλήνης²¹⁰

Έτος	Κάτω των δύο ετών	Δύο ετών και άνω	Σύνολο θανάτων	Ποσοστό (%) θανάτων από υποσιτισμό στο σύνολο των θανάτων
1941	57	789	846	11,34
1942	56	1.350	1.406	51,00
1943	43	518	561	16,04
1944	55	378	483	0,00

²¹⁰ Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 268, 20 Ιουνίου 1949.

Από συγκριτικά στοιχεία που διαθέτουμε από άλλες πηγές, προκύπτει ο παρακάτω πίνακας αριθμού θανάτων ενδεικτικά για διάφορες πόλεις της Ελλάδας:

Πίνακας θανάτων την Κατοχή σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας²¹¹

Πόλη	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Αθήνα	9.075	9.374	9.307	18.968	28.453	9.925	12.938
Βόλος	787	744	780	1.000	2.605	780	949
Θεσσαλονίκη	3.629	3.579	3.366	3.004	10.182	3.458	3.449
Πύργος	318	262	299	489	868	308	306
Πάτρα	1.095	1.090	938	1.444	3.366	1.282	1.067
Λαμία	156	178	189	243	574	235	246
Τρίκαλα	287	309	315	312	331	367	381
Ερμούπολη	296	350	293	1.048	1.954	337	495
Χίος	364	430	420	711	1.467	318	282
Μυτιλήνη	403	307	488	846	1.379	597	434

Πιο διαφωτιστικός είναι ο Πίνακας που δείχνει παράλληλα και τη θνησιμότητα τις αντίστοιχες χρονικές περιόδους:

Πίνακας θανάτων την Κατοχή σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας και αντίστοιχα ποσοστά θνησιμότητας (αριθμός θανάτων ανά 1.000 κατοίκους)²¹²

ΠΟΛΗ	Πληθυσμός	1940		1941		1942		1943	
		Θάνατοι	Θνησ.(‰)	Θάνατοι	Θνησ.(‰)	Θάνατοι	Θνησ.(‰)	Θάνατοι	Θνησ.(‰)
Πύργος	18.749	302	16,11	479	25,54	859	45,81	301	16,05
Πάτρα	77.892	1.021	13,11	1.502	19,28	3.253	41,76	1.163	14,93
Λαμία	16.484	189	11,47	240	14,55	566	34,33	240	14,55
Μήλος	5.986	84	14,03	109	18,20	302	50,45		
Ερμούπολη	19.128	297	15,52	1.048	54,78	1.967	102,83	335	17,51
Χίος	26.568	417	15,70	689	25,93	1.482	55,78	366	13,77
Μυτιλήνη	27.860	488	17,52	846	30,36	1.410	50,61	564	20,24

²¹¹ Λεωνίδα Καλβοκορέσης, κατοχικός δήμαρχος Χίου, παρατίθεται στο Philip Argenti, *The occupation of Chios*, ό.π., σ. 248.

²¹² Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, αρχείο Νικολάου Δέα, Φ.5, επισιτισμός Νήσων Αρχιελάγους, Πίνακας Γραφείου Στατιστικής Διεθνούς Κομιτάτου Ερυθρού Σταυρού Γενεύης, 16 Οκτωβρίου 1944.

Τα στοιχεία αυτά για τους θανάτους και τα ποσοστά θνησιμότητας που δίνονται από τον Ερυθρό Σταυρό, δεν διαφέρουν πολύ από τα στοιχεία άλλων μελετών για τη θνησιμότητα σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας την ίδια περίοδο.²¹³

Τα στοιχεία και των τριών πινάκων που παρατίθενται, παρότι προέρχονται από τρεις διαφορετικές και ανεξάρτητες μεταξύ τους πηγές, συγκλίνουν στο γεγονός ότι η Χίος και η Μυτιλήνη, μαζί με τη Σύρο και τη Μήλο ήταν από τις περιοχές της χώρας που επλήγησαν περισσότερο από την πείνα, ιδιαίτερα το 1942, με θνησιμότητες που έφτασαν και ξεπέρασαν το 50%.

Στο ίδιο συμπέρασμα εξάλλου καταλήγει κανείς από τα στοιχεία που προκύπτουν από τα αρχεία της UNRRA, σύμφωνα με τα οποία, συνολικά στα νησιά του Αιγαίου, η αύξηση της θνησιμότητας ανάμεσα στο 1940 και 1942 είναι δύο φορές υψηλότερη από εκείνη της πρωτεύουσας, την ίδια στιγμή που στην υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα, πλην της Αττικής, σύμφωνα με την ίδια πηγή η θνησιμότητα την ίδια περίοδο είναι 25% μικρότερη από εκείνη της πρωτεύουσας.²¹⁴

Τα κύρια θύματα της πείνας ήταν τα βρέφη κάτω των δύο ετών και οι ηλικιωμένοι άνω των 60 χρόνων.²¹⁵ Στο χωριό Βρίσα το 1942 υπήρξαν 40 παραπάνω θάνατοι σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια κυρίως γερόντων και μικρών παιδιών, λόγω κακής και λειψής διατροφής.²¹⁶ Συνέπεια της μεγάλης πείνας στα νησιά του Αιγαίου είναι η μείωση των γεννήσεων, ιδιαίτερα το 1941 και 1942 στο μισό περίπου σε σχέση με την προπολεμική περίοδο (1936-1939). Πράγματι ο ρυθμός των γεννήσεων προπολεμικά στα νησιά του Αιγαίου ήταν 20 περίπου γεννήσεις για 1.000 κατοίκους και έπεσε στις 10 γεννήσεις ανά 1.000 κατοίκους τις χρονιές 1941 και 1942, που ήταν ο μικρότερος αριθμός σε ολόκληρη την Ελλάδα. Την ίδια περίοδο στην περιοχή της

²¹³ Βλ. και Χρήστος Λούκος, «Η πείνα στην Κατοχή», ό.π., σ. 220-226.

²¹⁴ United Nations Relief and Rehabilitation Administration UNARMS. S-1450-0000-0187-0001, K. Varvaressos, September 1943, Changes in the size and age distribution of the Greek Population since the War and the enemy occupation, σ. 13.

²¹⁵ Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες από την Κατοχή», ό.π., σ. 65-66.

²¹⁶ Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 11.

πρωτεύουσας είχαμε 14,1 γεννήσεις ανά 1.000 κατοίκους και στη Θεσσαλία και Κεντρική Μακεδονία 25 γεννήσεις ανά 1.000 κατοίκους.²¹⁷

Η τραγικότητα της επισιτιστικής κατάστασης στα νησιά του Αιγαίου, όπως δείχνουν τα στοιχεία για τη θνησιμότητα από το λιμό, οφείλεται εν πολλοίς στον ναυτικό αποκλεισμό των νησιών από τους Άγγλους, που σε συνδυασμό με τον έλεγχο των καυσίμων, των μετακινήσεων και της διακίνησης των προϊόντων από τους κατακτητές, οδήγησαν τις τοπικές οικονομίες σε κατάρρευση. Ακόμα και ένα παραγωγικό νησί, όπως η Λέσβος, με μεγάλη παραγωγή λαδιού δεν μπορούσε να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που αυτή πρόσφερε για την επιβίωση του πληθυσμού, αφού το μικρό μέρος της παραγωγής που δεν παρακρατούσαν οι Γερμανοί, κρύβονταν όπως είδαμε, για να διοχετευθεί εκτός Λέσβου στη μαύρη αγορά. Ειδικά δε τον πρώτο χειμώνα της Κατοχής, ελάχιστα ήταν τα δίκτυα ανταλλαγής με προϊόντα εκτός Λέσβου που ξέφευγαν τον έλεγχο των κατακτητών. Και αυτά εμπεριείχαν μεγάλο βαθμό επισφάλειας, καθώς είχαν να αντιμετωπίσουν τεράστιες δυσκολίες όπως ναυάγια, κλοπές κλπ. Μετά το καλοκαίρι του 1942 η κατάσταση βελτιώνεται, όπως θα δούμε παρακάτω. Και σε αυτά συνέβαλε καθοριστικά η βοήθεια του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού.

Η βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού

Από την άνοιξη του 1942 την ευθύνη της αποστολής εφοδίων στην Ελλάδα και ειδικότερα στα νησιά του Αιγαίου αναλαμβάνει ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, μετά από συμφωνία των εμπολέμων. Τα πρώτα φορτία του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού φτάνουν στη Σάμο, τη Χίο, τη Λέσβο και την Ικαρία τον Ιούλιο του 1942, με 14 συνολικά βενζινόπλοια. Τέσσερα από αυτά μετέφεραν στη Μυτιλήνη 80 τόνους φασόλια, 30 τόνους σταφίδα, 35 τόνους σύκα, 35 τόνους τσίρους,²¹⁸ 45 τόνους ελιές καθώς και μουρουνόλαδο και βιταμίνες. Η συγκέντρωση των τροφίμων και η αποστολή

²¹⁷ United Nations Relief and Rehabilitation Administration UNARMS. S-1450-0000-0187-0001, K. Varvaressos, September 1943, στο *ίδιο*, σ. 4-7.

²¹⁸ Μικρά σκουμπριά χωρίς πάχος.

τους έγινε με την ευθύνη της United Kingdom Cooperation,²¹⁹ της Ερυθράς Ημισελήνου και του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού.²²⁰ Σύμφωνα με το πρέσβη της Ελλάδας στην Άγκυρα Ρ. Ραφαήλ: «Διανομή τροφίμων αν και από ποσοτικής απόψεως δεν ήταν μεγάλη, από ηθικής πλευράς κατά διαπίστωση αντιπροσώπου αποτελέσματα εξαιρετικά. Ηθικόν πληθυσμού λίαν καταπεπτοκός ενεπετερώθη ιδίως με την ελπίδα αναγγελθείσης προσεχούς αφίξεως και αλεύρων».²²¹

Ο μαθητής Μιχάλης Χ. στο ημερολόγιό του στις 10 Ιουλίου 1942, σημειώνει: «Σήμερα άρχισε η διανομή των τροφίμων του Ερυθρού Σταυρού. Δίδουν 4 είδη δωρεάν. Δηλαδή φασόλες ½ οκά το άτομο, σταφίδες ½ οκά το άτομο, τσίροι 85 δράμια το άτομο, σύκα 75 δράμια το άτομο και ελιές μόνο για τα συσσίτια... Αντιπρόσωπος είναι ένας Ελβετός».²²² Την επόμενη μέρα, στις 11 Ιουλίου 1942, γράφει:

Το πρωί έφυγε ο αδελφός μου στη Μυτιλήνη για να πάρει τα τρόφιμα. Τα δίνουν έξω από το τελωνείο. Κάθε μπακάλης παίρνει τους πελάτες του και στέκετε στην πόρτα. Όταν φωνάζουν το όνομά του βάζει έναν έναν τους δικούς του. Ο άνθρωπος που θα μπει δίνει ένα χαρτάκι με τα άτομά του - εμείς βάλαμε 5 όπως πρώτα - σε αυτούς που τα ζυγίζουν.... Οι Γερμανοί κρατούν την τάξη. Σπρώχνουν, χτυπούν, κλωτσούν δέρνουν. Τι βάρβαροι που είναι! Τέλος κατά το μεσημέρι ήλθε ο Νάσος φέρνοντας λίγα από τα τρόφιμα... Το απόγευμα, αφού πλυθήκαμε πήγα να πάρω τον πατέρα. Αργά τον είδα να έρχεται σιγά σιγά. Τον είχαν σπρώξει και τον είχαν ρίξει κάτω. Έφερε λίγες φασόλες.²²³

Η ανεπάρκεια της διανομής αυτής σημειώνεται και σε άλλη μαρτυρία. Ο καθολικός μοναχός Εσπεντίτο Ντανγκά γράφει στο ημερολόγιο του την ίδια μέρα:

Σήμερα μοιράστηκε στο πληθυσμό το φορτίο τροφίμων που έφτασε στις 5 τρέχοντος μηνός, δηλ. φασόλια-σταφίδα-ξερά σύκα και ρεβίθια-σε μικρή

²¹⁹ Βρετανική ιδιωτική εταιρία μέσω της οποίας η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση σε συνεργασία με την Greek War Relief Association, που ήταν μια Φιλανθρωπική Αμερικανική Οργάνωση, που συγκροτήθηκε για να παρέχει επισιτιστική βοήθεια στον ελληνικό λαό, αγόραζε τρόφιμα από την Τουρκία για να τα διαθέσει στην Ελλάδα. Βλ. Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 155-156.

²²⁰ Βλ. Σωτήρης Βαλντέν, *Η Ανθρωπιστική βοήθεια στην κατοχική Ελλάδα, Η Σουηδική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού, 1942 - 1945*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2017, σ. 19-23 και Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Λονδίνου (1942) Φ. 8, Υπ. 5, Προβλήματα επισιτισμού στην Ελλάδα, επιστολή προξένου Σμύρνης Αριστομένη Μηλιαρέση προς τον πρέσβη της Ελλάδας στην Άγκυρα Ραφαήλ στις 20 Ιουλίου 1942.

²²¹ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Λονδίνου (1942) Φ. 8, Υπ. 5, Προβλήματα επισιτισμού στην Ελλάδα, Τηλεγράφημα του πρέσβη της Ελλάδας στην Άγκυρα Ραφαήλ προς την πρεσβεία του Καΐρου στις 17 Ιουλίου 1942.

²²² Ημερολόγιο κατοχής του Μιχάλη Χ., ό.π. Η ορθογραφία είναι του πρωτοτύπου.

²²³ Στο ίδιο.

ποσότητα, γιατί ο Δεσπότης, ο κ. Νομάρχης και η παρέα του πήραν για τον εαυτό τους τα υπόλοιπα ή καλύτερα τα υπόλοιπα που δεν έκλεψαν, τα μοίρασαν δωρεάν στο λαό.²²⁴

Μια δεύτερη αποστολή του Ερυθρού Σταυρού με 300 τόνους αλεύρι τροφοδότησε τη Λέσβο το φθινόπωρο του 1942.²²⁵ Οι αντιπρόσωποι του Ερυθρού Σταυρού, που έφτασαν στη Μυτιλήνη προκειμένου να διαχειριστούν τη βοήθεια και να τη διανεμούν στον πληθυσμό, σε γενικές γραμμές διεκπεραίωσαν το έργο τους αποτελεσματικά και έτσι η γενική εικόνα από επισιτιστική άποψη, από τα μέσα του 1943 και μετά, ήταν καλύτερη. Οι επιτροπές που στήθηκαν στα χωριά για τη διανομή των τροφίμων λειτούργησαν ικανοποιητικά, χωρίς διαμαρτυρίες από την πλευρά των κατοίκων, οι γερμανικές κατοχικές αρχές δεν έφεραν εμπόδια και μόνο σε δύο χωριά, τον Πολιχνίτο και τη Σκούντα, αναφέρθηκαν προβλήματα, που όμως αντιμετωπίστηκαν.²²⁶ Η βοήθεια που έφτασε μέσω του Ερυθρού Σταυρού κατάφερε να διακόψει προς το τέλος του 1942 την ανοδική πορεία των τιμών και να σταθεροποιήσει για λίγο την κατάσταση.²²⁷ Ο επιτετραμμένος του σουηδικού Ερυθρού Σταυρού Sven Allard σημειώνει πως:

Η διανομή [των τροφίμων] προσδιορίστηκε για ένα μικρό αριθμό των πιο φτωχών πολιτών στη πόλη της Μυτιλήνης και σε ένα συγκεκριμένο αριθμό από χωριά στην ύπαιθρο. Στη διάρκεια του Μαΐου [1943] ο κατά προσέγγισιν αριθμός των προσώπων αυτών ήταν 26.000 στη Μυτιλήνη και από τις 25 Ιουνίου παραπέρα 24.000 άνθρωποι. Ο αριθμός των ανθρώπων που λαμβάνουν βοήθεια στην ύπαιθρο από την έναρξη του σχεδίου ως το πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαΐου είναι 41.000

²²⁴ Χάρης Κουτελάκης, *Μέρες Γερμανικής Κατοχής Λέσβου από τον ηγούμενο της Φραγκοκκλησιάς Εσπενίτο Ντανκά*, καταχώριση της 8ης Ιουλίου 1942. Παρατίθεται στην ιστοσελίδα <http://www.lesvosoldies.gr/gr/1183982148/1300229795.html> (τελευταία πρόσβαση 28.10.2021).

²²⁵ Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής*, ό.π., σ. 35.

²²⁶ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943Γ) Φ. 26, Υπ. 1, Μνημόνιο του Sven Allard για τη διανομή δημητριακών στη Μυτιλήνη, 18 Σεπτεμβρίου 1943.

²²⁷ Τα σύκα για παράδειγμα στις 8 Ιανουαρίου 1942 είχαν τιμή στη μαύρη αγορά 400 δραχ/οκά. Στις 23 Ιανουαρίου 1942 τα βρίσκει κανείς 650 δραχ/οκά. Στις 6 Ιουλίου 1942 η τιμή τους εκτοξεύεται στις 2.000 δραχ/οκά, ενώ τέσσερις μήνες μετά στις 7 Νοεμβρίου 1942 τα βρίσκει κανείς στη μαύρη αγορά με 4.000 δραχ/οκά. Στη συνέχεια από τις αρχές του 1943 η τιμή σταθεροποιείται για πέσει μετά τον Απρίλιο του 1943 στις 2.400 δραχ/οκά. Βλ. Εγγραφές του ημερολογίου του Μιχάλη Χ. τις αντίστοιχες ημερομηνίες. Από άλλη πηγή, βλέπει κανείς πως και στον Πολιχνίτο, συμβαίνει το ίδιο και με το στάρι. Τον Ιούνιο του 1941 έχει 10 δραχμές/οκά και εκτινάσσεται τον Μάρτιο του 1942 στις 2.000 δραχμές/οκά, ενώ τον Νοέμβριο του 1942 φτάνει στις 10.000 δραχμές/οκά. Από τα μέσα του 1943 και μετά, η κατάσταση φαίνεται να σταθεροποιείται σταδιακά μέχρι το τέλος της χρονιάς. Βλ. Στρατής Αναγνώστου, (Αρτεμισία Ζυγούρη), «Ημερολόγιο της Κατοχής», ό.π., σ. 312-325.

πρόσωπα. Οι λίστες των ανθρώπων που συμπεριλήφθησαν για βοήθεια καταρτίστηκαν από την Κεντρική Επιτροπή [Επισιτισμού] και εξετάστηκαν από τον αντιπρόσωπο μας προσωπικά, ο οποίος και έβγαλε από τις λίστες έναν αριθμό ανθρώπων.²²⁸

Με το δεδομένο ότι ο πληθυσμός της πόλης της Μυτιλήνης την εποχή αυτή ήταν 30.000 κάτοικοι, συμπεραίνουμε ότι το 80% περίπου του πληθυσμού ελάμβανε βοήθεια από τον Ερυθρό Σταυρό, ενώ για τη Λέσβο με 135.000 κατοίκους περίπου, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως 2 στους 7 συνολικά κατοίκους του νησιού έπαιρναν τρόφιμα και βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού. Έτσι η βελτίωση της κατάστασης στον επισιτισμό προς το τέλος του 1942 και στις αρχές του 1943 ήταν εμφανής. Ο μαθητής Μιχάλης Χ. γράφει στο ημερολόγιό του την Πρωτοχρονιά του 1943, μεταξύ άλλων: «Η σημερινή μέρα πέρισι [...Πρωτοχρονιά του 1942] ήταν πιο δυστυχισμένη. Ήταν κρύο και τρόφιμα δεν υπήρχαν. Ενώ φέτος είναι καλλίτερα...»²²⁹ Ο Στρατής Παρασκευαΐδης, μαθητής Γυμνασίου, στο ημερολόγιό του, που διατηρεί την περίοδο αυτή, έχει την ίδια εκτίμηση: «Στα τέλη του Φλεβάρη και αρχάς Μάρτη τα πράματα φτήνηναν»²³⁰ Η Αρτεμισία Ζυγούρη γράφει στο ημερολόγιό της το Φεβρουάριο του 1943: «Η κατάσταση καλιτέρα και φθυνότερα όλα, μόνο χρήμα δεν υπάρχει.»²³¹

Την άνοιξη του 1943 ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, αποφάσισε και προώθησε ανταλλαγή σταριού από την ηπειρωτική Ελλάδα με ελαιόλαδο, το οποίο και θα μοιράζονταν στην περιοχή της πρωτεύουσας. Ανταλλαγή προϊόντων και όχι διάθεση σταριού, αποφασίστηκε μόνο για τη Λέσβο, θεωρώντας ότι είναι μακράν το πλουσιότερο από τα υπόλοιπα νησιά, εξαιτίας της μεγάλης του ελαιοπαραγωγής.²³² Την ανταλλαγή ανέλαβε να υλοποιήσει η «Επιτροπή Διαχείρισεως Βοηθημάτων εν Ελλάδι»,

²²⁸ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943 Γ) Φ. 52, Υπ. 1, Μνημόνιο του Sven Allard για τη διανομή δημητριακών στη Μυτιλήνη, 18 Σεπτεμβρίου 1943. Για τον Sven Allard δεξ *εδώ*, σ.525.

²²⁹ Ημερολόγιο κατοχής του Μιχάλη Χ., ό.π.

²³⁰ Ευστράτιος Παρασκευαΐδης, «Παιδικό ημερολόγιο Κατοχής 1941- 1944», ό.π., σ. 263.

²³¹ Στρατής Αναγνώστου, (Αρτεμισία Ζυγούρη), «Ημερολόγιο της Κατοχής», ό.π., σ. 312.

²³² Πρόταση για ανταλλαγή λαδιού με σιτάρι είχε γίνει και για την Πελοπόννησο και για την Κρήτη, αλλά τελικά η ανταλλαγή προχώρησε μόνο στη Λέσβο. Βλ. United Nations Archives and Records Management Section, (UNARMS), Item S-1244-0000-0030-00003, “Analysis of Present “Committee of Action” στο: <https://search.archives.un.org/informationobject/browse?topLod=0&sort=relevance&query=S-1244-0000-0030-00003> (τελευταία πρόσβαση 23.1.2021).

μια επιτροπή που στελεχώνονταν μόνο από Σουηδούς και Ελβετούς αξωματούχους.²³³ Η συγκέντρωση του λεσβιακού λαδιού, συμφωνήθηκε με τις κατοχικές αρχές να γίνει μέσω της εταιρίας «ΕΛΑΙΟΝ Α.Ε.». Ο Sven Allard, που ήταν και ο υπεύθυνος της ανταλλαγής από τη μεριά της Επιτροπής του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, υπολόγιζε να συγκεντρώσει 2.000 με 3.000 τόνους λαδιού, στην καθορισμένη τιμή των 4.300 δρχ/οκά. Ο Allard έφτασε στη Μυτιλήνη με το σουηδικό πλοίο «Wiril»,²³⁴ συνοδευόμενος από τον Ειδικό πληρεξούσιο του Ράιχ για τα οικονομικά και νομισματικά ζητήματα στην Ελλάδα, Hermann Neubacher.²³⁵ Η έκπληξη του όμως ήταν μεγάλη, όταν διαπίστωσε πως είχαν συγκεντρωθεί μόλις 170 τόνοι λαδιού. Σε αυτούς προστέθηκαν άλλοι 300 τόνοι που δόθηκαν από τα διαθέσιμα λάδια στις αποθήκες των Γερμανών. Παράλληλα μια επιτροπή από τους μεγαλέμπορους της Μυτιλήνης, συνοδευόμενη από το μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβο, επισκέφτηκαν τον Allard ζητώντας του ή να διπλασιάσει την τιμή ανταλλαγής ή να εγκαταλείψει το σχέδιο του και αν ήταν δυνατόν να αποχωρίσει από τη Μυτιλήνη χωρίς να μοιράσει το σιτάρι.²³⁶

Ήταν φανερό πως οι εκπρόσωποι της μεγάλης αστικής τάξης του νησιού μαζί με τον προκαθήμενο της εκκλησίας της Μυτιλήνης, προτιμούσαν να μην φτάσει το σιτάρι στους χιλιάδες άπορους του νησιού και στα παιδικά συσσίτια, που το είχαν απόλυτη ανάγκη για να ζήσουν, προκειμένου να μη χαθούν τα υπερκέρδη που είχαν, πουλώντας το λάδι στη μαύρη αγορά σε διπλάσια σχεδόν τιμή, που έφτανε ως και τις 8.000 δρχ/οκά. Υπολόγιζαν μάλιστα πως κρύβοντας το λάδι, με μια πιθανή εισβολή των συμμάχων στα Βαλκάνια, θα μπορούσαν στη συνέχεια να το πουλήσουν στους Άγγλους

²³³ Χρήστος Στέρπης, «Διεθνής βοήθεια και επισιτισμός στην κατοχική Ελλάδα, (1941-1944)», ό.π., σ.52.

²³⁴ Το σουηδικό πλοίο «Wiril», που μαζί με άλλα εκτελούσε αποστολές βοήθειας στα νησιά του Αιγαίου, χτυπήθηκε από την αγγλική αεροπορία στις 7 Φεβρουαρίου 1944 στο λιμάνι της Χίου με αποτέλεσμα να υποστεί σοβαρές ζημιές και να σκοτωθούν 16 άνθρωποι μεταξύ των οποίων και ο Nils - Erik Nilsson εκπρόσωπος του σουηδικού Ερυθρού Σταυρού καθώς και ο ανθυποπλοίαρχος του πλοίου Sven Brandt. Βλ. Σωτήρης Βαλντέν, *Η Ανθρωπιστική βοήθεια*, ό.π., σ. 193-197.

²³⁵ Χρήστος Στέρπης, «Ανταλλάσσοντας το λάδι με το σιτάρι. Δράσεις της “Επιτροπής Διαχείρισεως Βοηθημάτων εν Ελλάδι” στην Κατοχική Ελλάδα, (1943-1944)», π. *Δοκίμες*, τ. 21-22 (Φθινόπωρο 2019), σ. 150.

²³⁶ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943Γ) Φ. 52, Υπ. 1, επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στη Στοκχόλμη Ι.Θ. Κινδύνη στον πρωθυπουργό Εμ. Τσουδερό, 9.11.1943, έκθεση του Sven Allard “Regarding the olive oil barter on the Island of Mytilene”, 18 Σεπτεμβρίου 1943.

με αντάλλαγμα χρυσές λίρες. Ήδη προτιμούσαν να δίνουν βρώσιμα λάδια στη σαπωνοβιομηχανία, αντί να τα δώσουν σε χαμηλή τιμή στον Ερυθρό Σταυρό, καθώς ακόμα και έτσι, εξασφάλιζαν πολύ μεγαλύτερες τιμές. Η Επιτροπή του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού αναγκάστηκε εν μέρει να υποκύψει στον εκβιασμό, ανεβάζοντας την τιμή ανταλλαγής ως και τις 7.250 δρχ/οκά. Παράλληλα ο Sven Allard επισκέφτηκε τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό, ζητώντας τη μεσολάβησή του στον μητροπολίτη Ιάκωβο, ώστε να καμφθούν οι αντιστάσεις του. Ο Ιάκωβος, μόνο αφού διάβασε το γράμμα του Δαμασκηνού με την παράκληση να πιέσει τους μεγαλέμπορους λαδιού να δεχτούν την ανταλλαγή, αναγκάστηκε να αλλάξει εν μέρει στάση. Μάλιστα ο ίδιος, σε μια ένδειξη καλής θέλησης, δεσμεύτηκε να δώσει 200 τόνους λαδιού από το αγρόκτημα της Αχλαδεράς, που διαχειρίζονταν τα Φιλανθρωπικά Καταστήματα Μυτιλήνης. Τελικά ούτε αυτή τη δέσμευση τήρησε, αφού στο τέλος έδωσε μόνο 150 τόνους.

Η ανταλλαγή κατέληξε σε αποτυχία, παρά τις εκκλήσεις και της εφημερίδας *Φως*, που έγραφε σχετικά:

Τους αδελφούς μας Έλληνες των Αθηνών έπρεπε ίσως να τους βοηθήσωμεν και χωρίς την παρέμβαση των Γερμανικών Αρχών και του Ερυθρού Σταυρού.... Με έρανον ελαίου μεταξύ μας... Έρχονται όμως οι Γερμανοί και μας διευκολύνουν εις το Χριστιανικόν μας τούτο καθήκον. Οι Γερμανοί μάλιστα μας εξαργυρώνουν την φιλάνθρωπον αυτήν χειρονομίαν μας τοις μετρητοίς. Πέραν τούτου συζήτησις δεν χωρεί πλέον. Το ποσόν που μας ζητεί ο Ερυθρός Σταυρός εις έλαιον δια τους εν Αθήναις αδελφούς μας πρέπει να καλυφθή εις το πολλαπλάσιον.²³⁷

Το «Wiril» παρέμεινε για 14 ημέρες στα λιμάνια της Λέσβου, κατορθώνοντας τελικά να φορτώσει μόλις 774 τόνους λαδιού. Το υπόλοιπο λάδι πουλήθηκε από τους μεγαλέμπορους της Λέσβου στη μαύρη αγορά, ενώ ένα μέρος του έγινε σαπούνι, που και αυτό διατέθηκε στη μαύρη αγορά, μέσω παράνομων αδειών εξαγωγής και μεταφοράς που εξασφάλιζαν σε πλήρη συνεργασία και συνεννόηση από τις τοπικές γερμανικές αρχές και εν αγνοία των κεντρικών αρχών Κατοχής.²³⁸ Μαρτυρία συνεργάτη των Γερμανών, που ταξίδεψε από τη Μυτιλήνη στη Θεσσαλονίκη για αναψυχή το καλοκαίρι του 1944, αναφέρει πως εξασφάλισε άδεια εξαγωγής 1.500

²³⁷ Άρθρο με τίτλο: «Πρέπει», εφ. *Φως*, αρ.φ. 2710, 27 Αυγούστου 1943.

²³⁸ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943Γ) Φ. 52, Υπ. 1, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στη Στοκχόλμη Ι.Θ. Κινδύνη στον πρωθυπουργό Εμ. Τσουδερό, 9 Νοεμβρίου 1943, έκθεση του Sven Allard “Regarding the olive oil barter on the Island of Mytilene”, 18 Σεπτεμβρίου 1943.

οκάδων ελαιόλαδου και σαπουνιού, καθώς και πολλαπλάσιες ποσότητες ελαιόλαδου για τον καπετάνιο του πλοίου, χρησιμοποιώντας τις διασυνδέσεις που είχε με τον γερμανό διοικητή της Λέσβου Νόφκε. Το λάδι αυτό πουλήθηκε στη μαύρη αγορά στη Θεσσαλονίκη σε πολλαπλάσια τιμή, σε χρυσά εικοσόφραγκα, ενώ δωροδοκήθηκε και ο εκεί γερμανός αξιωματικός.²³⁹

Στις εκθέσεις τους οι σουηδοί εκπρόσωποι του Ερυθρού Σταυρού επικρίνουν σφοδρότατα τη στάση των ελληνικών κατοχικών αρχών και την ανώτερη τάξη του νησιού, λέγοντας πως έδειξαν αδιαφορία και απροθυμία να βοηθήσουν στον επισιτισμό των φτωχών, έχοντας ως κύριο μέλημά τους και μόνο την αύξηση του πλούτου τους. Ένας από αυτούς, ο Nils-Erik Nilsson στην έκθεσή του τον Νοέμβριο του 1943, είναι αποκαλυπτικός:

Το νησί αυτό [η Λέσβος] είναι μακράν το πιο πλούσιο από τα τρία νησιά και αυτοσυντηρούμενο από τρόφιμα λόγω της μεγάλης παραγωγής ελαιολάδου, διαθέτει ένα μεγάλο αριθμό πολύ φτωχών, αλλά και ιδιαίτερα πλούσιων ανθρώπων, ελαιοπαραγωγών κ.λπ. Εδώ η κερδοσκοπία και η έλλειψη δημοσίου πνεύματος και κοινωνικού ενδιαφέροντος έφερε τις τιμές των τροφίμων στα ύψη, σε σημείο που να είναι απρόσιτες από τους φτωχούς. Είναι εκπληκτικό ότι κατά κανόνα οι τιμές των τροφίμων είναι υψηλότερες στη Μυτιλήνη από ότι στα νοτιότερα νησιά, όπου όλα εισάγονται... Είναι λίγο ή πολύ ανοιχτά αποδεκτό από αυτούς τους ανθρώπους ότι είναι προτιμότερη η κατάσταση πριν την έλευση των δημητριακών στη Μυτιλήνη και πραγματικά δεν τους νοιάζει αν δεν θα έλθουν κι έτσι μπορούν να συνεχίσουν τις δουλειές τους όπως πρωτότερα.²⁴⁰

Η στάση αυτή της μεγαλοαστικής τάξης και του μητροπολίτη Μυτιλήνης όπως ήταν φυσικό εξόργισε το λαό της Λέσβου και όξυνε τις ήδη προϋπάρχουσες του πολέμου ταξικές αντιθέσεις.²⁴¹ Είναι εντυπωσιακό πως οι ίδιοι που δεν έφερναν καμία αντίρρηση, όταν οι Γερμανοί κατέσχεσαν τα λάδια για το στρατό τους, τώρα δυστρόπησαν και απέφυγαν να δείξουν έστω και την παραμικρή αλληλεγγύη στα πιο

²³⁹ Διογένης Βενετόπουλος, *Χωρίς φόβο αλλά με πάθος. Το χρονικό μιας εποχής*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1992, σ. 74-78.

²⁴⁰ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943Γ) Φ. 52, Υπ. 1, Έκθεση Nils - Erik Nilsson σταλμένη στο Υπουργείο Εξωτερικών στο Κάιρο από τον Σύμβουλο της Ελληνικής Πρεσβείας στο Λονδίνο Ι.Α. Ρωμανό, 15 Δεκεμβρίου 1943.

²⁴¹ Βλ. και Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, ό.π., σ. 82.

φτωχά στρώματα του πληθυσμού, έχοντας μια «βίαια αντιπάθεια προς την Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού», σύμφωνα την έκφραση του ίδιου του Sven Allard.²⁴²

Η στάση αυτή των πλουσίων της Λέσβου δεν έμεινε ασχολίαστη, καθώς όπως φαίνεται συζητήθηκε ευρύτερα. Ο Β' γραμματέας της βρετανικής Πρεσβείας Alexander Rendel όταν μετά τον πόλεμο, το καλοκαίρι του 1947 επισκέφθηκε τη Λέσβο, σημείωνε στην αναφορά του ότι οι Λέσβιοι έχουν μια φήμη έλλειψης πνεύματος αλληλεγγύης, αφού στη διάρκεια της Κατοχής δεν βοήθησαν όσο έπρεπε τους λιμοκτονούντες συνέλληνες.²⁴³

Ο τρόπος που αντιμετωπίστηκε ο Ερυθρός Σταυρός στην υπόθεση της ανταλλαγής λαδιού με σιτηρά, είναι μια ακόμα πράξη που αποδεικνύει πόσο ένα μικρό τμήμα της μεγαλοαστικής τάξης του νησιού είχε ξεκοπεί από κάθε έννοια φιλοπατρίας, αλληλεγγύης και ανθρωπιάς και κινούνταν ουσιαστικά με μοναδικό γνώμονα το προσωπικό κέρδος. Την ίδια στιγμή, η στήριξη που έδινε ο μητροπολίτης Ιάκωβος σε αυτό το τμήμα της αστικής τάξης, τον απομάκρυνε από το λαό, ταυτίζοντάς τον με το κομμάτι αυτό των πλουσίων.

Η έλλειψη χρήματος

Μια άλλη συνέπεια όλης αυτής της στάσης των μεγαλεμπόρων του λαδιού είναι η έλλειψη χάρτινου χρήματος στην αγορά της Λέσβου. Ήδη από το 1943 όλα τα νησιά του Αιγαίου υπέφεραν από έλλειψη ρευστότητας, με το δεδομένο ότι λόγω των υπαρχουσών συνθηκών μεταφοράς ήταν δύσκολο να μεταφέρεται χρήμα που τυπωνόταν στην Αθήνα προς στα νησιά. Έτσι η δραχμή ήταν πολύ πιο αδύνατη σε σχέση με την αγγλική λίρα στη Μυτιλήνη, από ότι στην Αθήνα.²⁴⁴ Στη μαύρη αγορά-εκτός Λέσβου-το λάδι ή ανταλλάσσονταν με άλλα τρόφιμα ή με προϊόντα αξίας, όπως για παράδειγμα χρυσές λίρες, όχι όμως με χρήματα. Η έλλειψη τακτικής συγκοινωνίας από τη μια μεριά και από την άλλη το γεγονός ότι εκτός από το λάδι δεν εξάγονταν

²⁴² Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943Γ) Φ. 52, Υπ. 1, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στη Στοκχόλμη Ι.Θ. Κινδύνη, ό.π. και Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 127-128.

²⁴³ British National Archives FO 371/67156 Situation in the islands - Cod 19 File 1195-1947.

²⁴⁴ Philip Argenti, *The occupation of Chios by the Germans*, ό.π., σ. 36.

ουσιαστικά άλλα προϊόντα, έφερε σοβαρή κυκλοφοριακή ανεπάρκεια χάρτινου χρήματος. Οι χρηματαποστολές από την Αθήνα γίνονταν συνήθως με καΐκια ή μικρά βαποράκια και καθυστερούσαν πολλές μέρες, με αποτέλεσμα όταν έφταναν στα νησιά η αξία των χαρτονομισμάτων να υπολείπονταν κατά πολύ από την αρχική και να χρειάζονταν νέα χρηματαποστολή με μεγαλύτερα ποσά για την κάλυψη των αναγκών.²⁴⁵

Ο Μιχάλης Χ. στο ημερολόγιό του στις 21 Ιουνίου 1942 γράφει: «Το απόγευμα ποτίσαμε και το βράδυ γυρίσαμε, αφού περάσαμε από το θείο Μιχαλάκη που μας έδωσε δέκα κολοκύθια. Αλλά δεν τα πληρώσαμε γιατί ψιλά δεν υπάρχουν. Μόνο χιλιάρικά του "Μεγάλου Αλεξάνδρου" κυκλοφορούν».²⁴⁶ Η ίδια εικόνα υπάρχει και από το ημερολόγιο του φραγκισκανού ιερέα Εσπεντίτο Ντανκά: «Λείπουν εντελώς τα ψιλά των 100 και 50 δραχμών, που τα έκρυψαν για να τα δώσουν στη μαύρη αγορά. Τα χαρτονομίσματα των 1000 - αφθονούν, αλλά δεν έχουν αξία και δεν είναι δυνατόν να αγοράσει κανείς κάτι τι - απαιτούν να πληρώνονται με μικρά νομίσματα».²⁴⁷

Η έλλειψη χρήματος στη Λέσβο ήταν γνωστή στην εξόριστη κυβέρνηση, καθώς ο πρωθυπουργός Εμμανουήλ Τσουδερός, έλαβε στις 2 Μαρτίου 1944 μια επιστολή η οποία μεταξύ των άλλων αναφέρεται και στο θέμα αυτό με τα πιο μελανά χρώματα:

Δια τας τάξεις αυτάς [...τους φτωχούς και τους ακτήμονες γεωργούς] αι συνθήκαι του βιοπορισμού καθίστανται ιδιαίζόντως σκληρότεραι εκ του γεγονότος ότι η νήσος Λέσβος δεν έχη να διαθέση έξω των ορίων της άλλα προϊόντα δια να έχη και τας δυνατότητας εισαγωγής ρευστού χρήματος, εκ του εκδιδόμενου εις δυσυπολόγιστον έκτασιν από την ψευδοκυβέρνησιν των Αθηνών. Ούτω ενώ ο τιμάριθμος της ζωής, ο ρυθμιζόμενος από το αφανές χρηματιστήριο της μαύρης αγοράς, παρακολουθεί απνευστί τον τιμάριθμον της άλλης Ελλάδος, εις την οποίαν κυκλοφορούν οι χείμαρροι του χαρτονομίσματος, η κυκλοφοριακή ανεπάρκεια εις την Λέσβον – χαρτονόμισμα εισρέει μόνον όσον αντιπροσωπεύουν οι μισθοί των κρατικών υπαλλήλων – συνεπιφέρει πλήρη απονέκρωσιν πάσης επαγγελματικής, βιοτεχνικής και χειρωνακτικής κινήσεως και κατά συνέπειαν την εντελή στέρησιν των οικονομικών πόρων της ζωής των τάξεων τούτων.²⁴⁸

²⁴⁵ Παντελής Καρούσης, *Μνήμες από την Κατοχή στη Χίο*, ό.π., σ. 77-78.

²⁴⁶ Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., ό.π.

²⁴⁷ Χάρης Κουτελάκης, «Μέρες Γερμανικής Κατοχής Λέσβου», ό.π.

²⁴⁸ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943Γ) Φ. 52, Υπ. 2, επιστολή Θεόδωρου Λευκία προς την Α.Ε. Πρόεδρον της Ελληνικής Κυβερνήσεως, 2 Μαρτίου 1944.

Η έλλειψη χάρτινου χρήματος δημιουργούσε συνθήκες άνηθσης της μαύρης αγοράς και της ανταλλαγής σε είδος. Ήδη προς το τέλος της Κατοχής το πληθωριστικό χρήμα δεν είχε καμία απολύτως αξία και όλες οι συναλλαγές γίνονταν με ανταλλακτική βάση την οκά το λάδι ή την οκά το στάρι.²⁴⁹

Μια νέα κοινωνική πραγματικότητα

Η μαύρη αγορά, που ως μέθοδος ανταλλαγής παράλληλη με το δελτίο τροφίμων χρησιμοποιήθηκε τα δύο πρώτα χρόνια της Κατοχής από μεγάλη μερίδα του πληθυσμού, στη συνέχεια περιορίστηκε όπως είδαμε, μεταξύ μιας μερίδας πλουσίων εμπόρων και γαιοκτημόνων, που με την κάλυψη των τοπικών κατοχικών αρχών και την ανοχή των Γερμανών, εξαφάνισαν τα τρόφιμα και ιδιαίτερα το λάδι, παρόλο που ήταν ένα προϊόν εν αφθονία στο νησί και πλούτιζαν σε βάρος των φτωχότερων στρωμάτων που λιμοκτονούσαν.²⁵⁰

Η κοινωνική πόλωση ήταν επόμενο πως θα οδηγούσε μοιραία σε πολιτική πόλωση.²⁵¹ Το τελευταίο χρόνο της Κατοχής, όταν πια ήταν φανερό πως πολύ σύντομα οι Γερμανοί θα έφευγαν και θα ερχόταν η Απελευθέρωση, τα προλεταριοποιημένα μικροαστικά στρώματα της πόλης της Μυτιλήνης και οι ακτήμονες αγρότες της υπαίθρου συνδύαζαν την Απελευθέρωση με την επιθυμία για βαθιές κοινωνικές αλλαγές, που θα μείωναν τις κοινωνικές ανισότητες που γιγάντωσαν στην Κατοχή. Παράλληλα το αίσθημα αποκατάστασης των αδικιών και της τιμωρίας των συνεργατών των κατακτητών, μεγάλο μέρος από τους οποίους ήταν ταυτόχρονα και αυτοί που πλούτισαν στην Κατοχή, προετοιμάζε το έδαφος για κοινωνική και πολιτική σύγκρουση. Η οργή του λαού δημιουργούσε μια νέα κοινωνική πραγματικότητα που αναζητούσε την έκφρασή της μετά την Απελευθέρωση.

²⁴⁹ Τα παράνομα φύλλα των παράνομων εφημερίδων *Αντιφασίστας* και *Ελεύθερη Λέσβος* που κυκλοφόρησαν στις 3 Σεπτεμβρίου 1944, μια βδομάδα πριν την Απελευθέρωση, είχαν τιμή φύλλου 25 δράμια στάρι.

²⁵⁰ Βλ. Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943Γ) Φ. 52, Υπ. 2, επιστολή Θείελλι Λευκία, ό.π. και Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 127-128.

²⁵¹ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, ό.π., σ. 87.

β' Όψεις της Κατοχής στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου.

Τους πρώτους μήνες της Κατοχής έφτασαν στη Λέσβο και άλλοι γερμανοί στρατιώτες με βαρύ οπλισμό, ενώ κατασκευάστηκαν οχυρωματικά έργα με πυροβόλα μεγάλου βεληνεκούς στην περιοχή Καρά–Τεπές, τρία χιλιόμετρα βόρεια της Μυτιλήνης σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα, απέναντι από τα μικρασιατικά παράλια. Η αρχική παρουσία πάνω από 5.000 ανδρών του γερμανικού στρατού στη Λέσβο σε συνδυασμό με το βαρύ οπλισμό που μεταφέρθηκε, έδινε την εικόνα στρατού που ετοιμαζόταν να αποβιβαστεί στην Τουρκία, σε περίπτωση που αυτή έμπαινε στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων. Η εικόνα αυτή ενισχύθηκε και από το γεγονός ότι την ίδια ακριβώς εποχή στη γειτονική Σάμο εγκαταστάθηκαν 9.000 με 10.000 ιταλοί στρατιώτες.²⁵² Το άνοιγμα του ανατολικού μετώπου στις 22 Ιουνίου 1941 και οι τεράστιες ανάγκες σε στρατό που δημιούργησε, καθώς και η εγκατάλειψη κάθε σχεδίου απόβασης στη Μικρά Ασία, έκανε τους Γερμανούς πολύ γρήγορα να σταθεροποιήσουν τον αριθμό των στρατιωτών τους στη Λέσβο, ήδη από το φθινόπωρο του 1941 στους 1.500 με 2.000 περίπου,²⁵³ ενώ στη συνέχεια, από τον Οκτώβρη του 1943 και μετά, άφησαν μόνο μια μικρή φρουρά 150 ως 300 ανδρών περίπου.²⁵⁴ Το Σύνταγμα Πεζικού 440 της Wehrmacht που είχε καταλάβει τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου, μετατέθηκε

²⁵² Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 60.

²⁵³ Διπλωματικό Ιστορικό Αρχείο ΥΠ.ΕΞ., βλ. επιστολή πρέσβη Άγκυρας Ραφαήλ προς Τσουδερό, Φακ.7 Υπ. 1. Αλλά και στη γειτονική Χίο αντίστοιχα η γερμανική φρουρά που παρέμεινε μετά το φθινόπωρο του 1941 δεν ξεπερνούσε τους 300 άνδρες. Βλ. Στο *ίδιο* και Philip Argenti, *The occupation of Chios by the Germans*, ό.π., σ. 115.

²⁵⁴ Ο αριθμός των γερμανών στρατιωτών στη Χίο και τη Λέσβο από τα μέσα του 1943 και μετά, σύμφωνα με τον πρέσβη της Ελλάδας στην Άγκυρα Ρ. Ραφαήλ, δεν ξεπερνούσε τους 150 σε κάθε νησί. Βλ. Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*, τ. Γ1', εκδόσεις Φυτράκη, Αθήνα 1990, σ. 395-396. Οι Άγγλοι υπολόγιζαν τον αριθμό αυτό σε Χίο και Λέσβο λίγο πριν την απελευθέρωση, σε 200 και 300 αντίστοιχα. Βλ. British National Archives CAB 79-80-17, War Cabinet 302 Meeting, 8.9.1944. Επίσης, αρχείο KEINE, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, report of Andreas Vardoulakis, 24 April 1944. Ο Παναγιώτης Καρασούλης που μετέδιδε πληροφορίες από τη Χίο στο συμμαχικό στρατηγείο της Μέσης Ανατολής, ανέφερε σε τηλεγράφημά του στο Κάιρο στις 13 Μαρτίου 1944, ότι η δύναμη των Γερμανών στο νησί ήταν 200 με 210 περίπου. Βλ. Παναγιώτης Καρασούλης, *Χίος 1943- 44. Συμμαχική στρατιωτική αποστολή και Εθνική Αντίσταση*, Β' έκδοση, Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Χίου, Χίος 2006, σ. 95.

στα Δωδεκάνησα για να καλύψει την εκεί γερμανική Κατοχή, μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών.²⁵⁵

Η ιδεολογική παράμετρος και οι γερμανοί Αντιφασίστες.

Αν στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο οι γραμμές αίματος δημιουργήθηκαν με βάση την εθνότητα, σε τούτο τον πόλεμο, η ιδεολογική διαφορά είναι πιο ισχυρή σε σχέση με την εθνότητα.²⁵⁶ Έτσι λοιπόν εύκολα βλέπει κανείς μέσα στα ίδια τα έθνη, ανθρώπους να τοποθετούνται σε διαφορετική πλευρά, με κριτήριο την ιδεολογική τους τοποθέτηση. Μια τέτοια περίπτωση είναι οι στρατιώτες της Wehrmacht που συγκρότησαν τα λεγόμενα «πειθαρχικά» τάγματα 999.²⁵⁷ Τέτοια τάγματα στρατοπέδευαν και στα ελληνικά νησιά το καλοκαίρι του 1943.²⁵⁸ Το 1943 και το 1944 έφθασαν στη Λήμνο τρία τάγματα της Μεραρχίας 999, που ήδη βρισκόταν στην Ελλάδα.²⁵⁹ Τα τάγματα αυτά, όπως και εκείνα που πήγαν στη Σάμο, τη Λέρο, την Κω, την Κάρπαθο και τη Ρόδο, τα δύο τελευταία χρόνια της Κατοχής, είχαν στις τάξεις τους στρατιώτες αντίθετους με τη ναζιστική ιδεολογία.²⁶⁰

²⁵⁵ Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο*, ό.π., σ. 235.

²⁵⁶ Βλ. Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 198.

²⁵⁷ Τα τάγματα 999 (Strafbataillon 999) ιδρύθηκαν το καλοκαίρι του 1942. Πολέμησαν στη Βόρεια Αφρική και στα Βαλκάνια και ιδιαίτερα στη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα. Τα τάγματα αυτά απαρτιζόταν κυρίως από πρώην πολιτικούς και ποινικούς κρατούμενους στη Γερμανία, οι οποίοι αποφυλακίστηκαν και στρατεύτηκαν για να καλυφθούν οι μεγάλες ανάγκες της Wehrmacht μετά το άνοιγμα του ανατολικού μετώπου. Περισσότερα για τα «πειθαρχικά» τάγματα 999, βλ. Hans-Peter Klausch, *Οι 999άρηδες. Οι μονάδες Ανεπιθυμητών της Βέρμαχτ και η συμβολή τους στον αντιφασιστικό αγώνα (1942-1945)*, (μτφ. Δανάη Παναγιωτοπούλου), εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2022.

²⁵⁸ Περισσότερα για τα τάγματα 999 στην Ελλάδα, βλ. Erik Eberhard, «Γερμανοί αντιφασίστες στις τάξεις του ΕΛΑΣ», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 69-76. Επίσης, Δημήτρης Μάντζαρης, «Η 5^η Φάλαγγα της Wehrmacht στην Ελλάδα», στο Ελένη Κυραμαργιού (επιμ.), *Μαθητείες στην Ιστορία, 10 κείμενα για τον Σπύρο Καράβα*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2022, σ. 263-286. Η αναλογία ποινικών με πολιτικούς κρατούμενους στα τάγματα 999 ήταν συνήθως 2:1. Στο συγκεκριμένο όμως τάγμα, σύμφωνα με μια μαρτυρία η αναλογία ήταν ανάποδη, υπέρ των πολιτικών 1:2 Βλ. Wolfgang Abendroth, *Ein Leben in der Arbeiterbewegung Gespräche*, aufgezeichnet und herausgegeben von B. Dietrich und J. Perels Frankfurt 1976, σ.186.

²⁵⁹ Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο*, ό.π., σ. 236-238.

²⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 76 και π. *Der Spiegel*, «Sie haben etwas gutzumachen, ein Tatsachenbericht vom Einsatz der stratsolaten», (Έκαναν κάτι καλό, Μια πραγματική περιγραφή στρατιωτών), τ. 5 (1951), σ. 23-30.

Το XVI τάγμα που έφτασε στη Λήμνο τον Ιανουάριο του 1944 εξυπηρετούσε και έναν ακόμα σκοπό. Τοποθετήθηκε ως εμπροσθοφυλακή για να αποκρουστεί ενδεχόμενη επίθεση των Άγγλων μέσω Τουρκίας, καθώς οι Γερμανοί είχαν πληροφορηθεί μια σχετική προσπάθεια του Τσόρτσιλ να βάλει την Τουρκία στον πόλεμο, μέσα από μια επιχείρηση με την κωδική ονομασία «Saturn». Το σχέδιο, είχε συμφωνηθεί με τους Τούρκους αρχικά στην Τεχεράνη και στη συνέχεια στο Κάιρο και προέβλεπε τη χρησιμοποίηση τουρκικών αεροδρομίων και επιχείρηση στο Βόρειο Αιγαίο, με την κατάληψη των νησιών της Χίου, της Λέσβου και της Λήμνου από τους Τούρκους, ενώ οι Άγγλοι θα έφταναν ως την Θεσσαλονίκη, είχε δε προγραμματιστεί να πραγματοποιηθεί το πρώτο δεκαπενθήμερο του Φεβρουαρίου του 1944. Τελικά τόσο οι Αμερικάνοι, όσο κυρίως ο Στάλιν, δεν ήταν καθόλου θετικοί στην υλοποίηση του σχεδίου αυτού και έτσι τελικά εγκαταλείφθηκε.²⁶¹

Η ύπαρξη ταγμάτων «ανεπιθύμητων» στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου από τα μέσα του 1943 και μετά, εξασθένησε ακόμα περισσότερο την ούτως ή άλλως μικρή επιχειρησιακή ισχύ των δυνάμεων του γερμανικού Στρατού στο Αιγαίο. Παράλληλα, η ολιγάριθμη φρουρά σε κάθε νησί, ιδιαίτερα στη Λέσβο και τη Χίο, όπως ήταν λογικό περιοριζόταν στα απολύτως απαραίτητα της Κατοχής, δηλαδή την επίταξη των τροφίμων για τον εφοδιασμό του γερμανικού Στρατού και για την τήρηση της τάξης. Ακόμα δε και σε περιπτώσεις πληγμάτων, όπως η επιδρομή κομάντο σε εγκαταστάσεις τους, δεν ήταν δυνατόν να απαντηθούν με αντίποινα χωρίς να χρειαστεί να μεταφερθούν ενισχύσεις από την ηπειρωτική Ελλάδα. Κάτι όμως που ποτέ δε χρειάστηκε να γίνει.

Η παρουσία αντιφασιστικών πυρήνων στις τάξεις του γερμανικού Στρατού στα νησιά του Αιγαίου, αναφέρεται τόσο στην τοπική ιστοριογραφία, όσο και σε αναμνήσεις γερμανών στρατιωτών που υπηρέτησαν στα τάγματα αυτά στα νησιά.²⁶² Στα τάγματα της Λήμνου υπηρέτησαν νέοι γερμανοί αντιφασίστες που τα προηγούμενα

²⁶¹ Hans-Peter Klausch, *Die Geschichte der Bewährungsbataillone 999 unter besonderer Berücksichtigung des antifaschistischen Widerstandes*, Pahl-Rugenstein Verlag GmbH, Köln, 1987, σ. 610.

²⁶² Το γερμανικό περιοδικό *Der Spiegel* δημοσίευσε σε συνέχειες από τις 31 Ιανουαρίου ως τις 2 Μαρτίου του 1951 μαρτυρίες στρατιωτών που υπηρέτησαν στα τάγματα 999 στην Ελλάδα και στα νησιά του Αιγαίου το 1943 - 1944. Βλ. π. *Der Spiegel*, «Sie haben etwas gutzumachen, ein Tatsachenbericht vom Einsatz der stratsolaten», τ. 5-18 (1951), ό.π.

χρόνια είχαν βρεθεί στις φυλακές του Γ' Ράιχ για τις πολιτικές τους ιδέες.²⁶³ Το καλοκαίρι του 1944 δύο από αυτούς τους στρατιώτες, ο αυστριακός Wilhelm Wehofer και ο Γερμανός Wolfgang Abendroth²⁶⁴ αυτομόλησαν από τη Λήμνο στον ΕΛΑΣ και αφού έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην αποτροπή της ανατίναξης του εργοστασίου ηλεκτρικού ρεύματος του νησιού, σε συνεργασία με το ΕΑΜ της Λήμνου, στη συνέχεια φυγαδεύτηκαν από τους Λημνιούς συντρόφους τους, προς το τέλος Αυγούστου με αρχές Σεπτεμβρίου του 1944 στη Μυτιλήνη. Εκεί, δούλεψαν στην προπαγάνδα ανάμεσα στους γερμανούς στρατιώτες που ήταν ακόμα στο νησί, ετοιμάζοντας αντιφασιστικές προκηρύξεις στα γερμανικά.²⁶⁵ Η παρουσία τους όμως στη Λέσβο έγινε πολύ γρήγορα αντιληπτή από τους Άγγλους, που αμέσως μετά την απελευθέρωση της Λέσβου, απαίτησαν από το ΕΑΜ την άμεση παράδοσή τους, ως αιχμαλώτους πολέμου. Οι αναφορές της SOE από τη Λέσβο μιλούν για «αρκετούς γερμανούς στρατιώτες και ένα Βούλγαρο αξιωματικό με κομμουνιστική ιδεολογία, που κρατούνται μυστικά από το ΕΑΜ».²⁶⁶ Στην άρνηση του ΕΑΜ να συμμορφωθεί, με την παρατήρηση του ότι συμμετέχουν στον κοινό αγώνα ενάντια στη χιτλερική Γερμανία, οι Βρετανοί απείλησαν πως θα διακόψουν την επισιτιστική βοήθειά τους, αν δεν τους παραδοθούν αμέσως. Το ΕΑΜ Λέσβου, παρόλο που είχε την τοπική εξουσία αναγκάστηκε να υποχωρήσει, καθώς εξαρτιόταν εξ' ολοκλήρου από τη βρετανική επισιτιστική βοήθεια. Παρά τις υποσχέσεις των Άγγλων ότι θα τους επιτρέψουν τη συνέχιση του αντιφασιστικού αγώνα, οι δύο αντιφασίστες στρατιώτες μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα αιχμαλώτων στην Αίγυπτο. Στα στρατόπεδα αυτά κινδύνεψε ακόμα και η ζωή τους, καθώς αναγκάστηκαν να συνυπάρξουν με φανατικούς ναζιστές. Χρειάστηκε η

²⁶³ Μεταξύ αυτών ήταν και τα στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος Αυστρίας Kurt Bennewitz (1902-1945), August Pirker (1910-1996), καθώς και ο Karl Müller (1903-1972) μετέπειτα Γραμματέας του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος (SED) της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας (DDR) στη Δρέσδη. Βλ. <https://www.kpoe-steiermark.at/august-pirker-griechenland-elas.phtml> (τελευταία πρόσβαση 6.3.2022) και <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/karl-mueller> (τελευταία πρόσβαση 25.5.2020), καθώς και Luza Radomir, *The resistance in Austria, 1938 - 1945*, University of Minnesota Press, Mineapolis 1984, σ. 106-107.

²⁶⁴ Δες εδώ, σ.525.

²⁶⁵ Hans-Peter Klausch, *Oi 999άρηδες. Οι μονάδες Ανεπιθυμητών της Βέρμαχτ*, ό.π., σ.381-382.

²⁶⁶ Αρχείο ΚΕΙΝΕ, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by F/Lt. C.D. Blair, Part IV.

παρέμβαση κάποιων φίλων τους άγγλων δημοκρατικών προς τη βρετανική κυβέρνηση, για να καταφέρουν τελικά να επιστρέψουν στις πατρίδες τους.²⁶⁷

Υπάρχουν πάντως αρκετές μαρτυρίες από την τοπική ιστοριογραφία που μιλάνε και για άλλες περιπτώσεις γερμανών στρατιωτών που δεν συμμερίζονταν την ναζιστική ιδεολογία, απλά στο πλαίσιο της υποχρεωτικής στράτευσης τους, υπηρέτησαν ως στρατιώτες στη Wehrmacht.²⁶⁸ Ο Μιχάλης Χ. στο ημερολόγιό του έχει ανάμεσα στα άλλα και την εξής καταχώριση: «λέγουν ότι ένας Γερμανός έφυγε κρυφά στην Τουρκία».²⁶⁹

Το καλοκαίρι του 1944, όταν πλέον ήταν φανερό πως ο πόλεμος είχε κριθεί, κάποιοι γερμανοί στρατιώτες ήταν πιο εύκολο να εκφράσουν την αντιναζιστική τους ιδεολογία. Έτσι στην παράνομη εφημερίδα του ΕΑΜ *Ελεύθερη Λέσβο*, τον Ιούνιο του 1944 υπάρχει αναφορά για γερμανούς στρατιώτες που πανηγύριζαν ανοιχτά τις νίκες των συμμάχων φωνάζοντας «Γερμανία καπούτ». Στην ίδια εφημερίδα σημειώνεται η παρουσία ενός γερμανικού πλοίου στη Γέρα, του οποίου οι ναύτες γύριζαν μεθυσμένοι στα χωριά, αψηφώντας τη Στρατιωτική Αστυνομία τραγουδώντας «επαναστατικά τραγούδια, που πριν λίγο καιρό δεν θα τολμούσαν ούτε να [τα] ψιθυρίσουν».²⁷⁰ Παρ’

²⁶⁷ Βλ. Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο*, ό.π., σ. 238-241 και Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 559-560, 581-583. Επίσης την περιπέτεια του στη Λήμνο και τη Λέσβο περιγράφει ο ίδιος ο Wolfgang Abendroth στο Wolfgang Abendroth, *Ein Leben in der Arbeiterbewegung*, ό.π., σ.186-191, καθώς και σε ένα άρθρο του στο περιοδικό *Informationen* που εκδίδει η «Ομάδα μελέτης της γερμανικής αντίστασης 1933-1945» Βλ. Wolfgang Abendroth «Berichte: bei den Partisanen. Der gemeinsame Kampf mit der Griechen», *Informationen*, τ. 2 (1979), σ. 19-20.

²⁶⁸ Για παράδειγμα ο επωνύμιος Νίκος Σαραντάκος δημοσιεύει ποίημα με τίτλο: «ο Γέρο Φριτς», που αναφέρεται σε μια τέτοια περίπτωση γερμανού στρατιώτη στη Λέσβο. Βλ. Νίκος Σαραντάκος, *Της κατοχής και του Στρατοπέδου, Ποιήματα*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1978, σ. 21-22. Μια επίσης αναφορά για κάποιο στρατιώτη Φριτς Μπίτριχ στη Μόρια, γίνεται στο μυθιστόρημα του ελληνοαμερικανού Παναγιώτη Καλέλλη, ο οποίος βοήθησε να μην ανατιναχθεί το εργοστάσιο ηλεκτρισμού του χωριού. Βλ. Παναγιώτης Καλέλλη, *Ακόμα μια άνοιξη*, (μτφ. Λίτσα Σοφianoπούλου-Moore), εκδόσεις Αττικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 269-274. Αλλά και η εαμική εφημερίδα *Αγροτική*, στις 2 Φεβρουαρίου 1945 στην παρακάτω είδηση με τίτλο: «Μια ανακοίνωση για τη Γερμανία», σημειώνει: «Ο συναγωνιστής Βασ. Αρχοντίδης έκανε χθες το απόγευμα στην αίθουσα του ΦΟΜ ανακοίνωση «για τη χιτλερική Γερμανία, όπως την περιγράφει ένας Γερμανός αντιφασίστας που υπηρετούσε στρατιώτης στο νησί μας ως τον περασμένο Αύγουστο». Ο Παναγιώτης Κεμερλής αναφέρει μια περίπτωση Αυστριακού στρατιώτη, που του άνοιξε κουβέντα από την οποία προέκυψε πως υπήρχαν μεταξύ των Γερμανών αντιφασίστες στρατιώτες. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής -Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 191-192.

²⁶⁹ Ημερολόγιο Μιχάλη Χ. ό.π., καταχώριση 22 Αυγούστου 1942. Η πληροφορία αυτή δεν διασταυρώθηκε από άλλη πηγή.

²⁷⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 2, 25 Ιουνίου 1944.

όλα αυτά όμως δεν υπήρξε οργανωμένη σχέση τους με το ΕΑΜ, πλην των μεμονωμένων περιπτώσεων, που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Στην τοπική ιστοριογραφία αναφέρεται και η παρουσία είκοσι περίπου ιταλών στρατιωτών, που τους έφεραν στο νησί οι Γερμανοί ως αιχμάλωτους μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, το Σεπτέμβριο του 1943 και τους χρησιμοποιούσαν για βοηθητικές εργασίες, χωρίς να τους δίνουν οπλισμό. Προς το τέλος της Κατοχής, οι ιταλοί αυτοί αιχμάλωτοι έδειξαν διάθεση να ξεφύγουν από τον εναγκαλισμό των Γερμανών και να προσχωρήσουν στο ΕΑΜ. Τελικά διάφορες πρακτικές δυσκολίες δεν επέτρεψαν στους Ιταλούς τη δραπέτευση πριν την παραμονή της Απελευθέρωσης. Μια μέρα πριν την αναχώρηση των κατακτητών, ενημέρωσαν το ΕΑΜ πως θα δραπετεύσουν, ώστε να μην τους πάρουν μαζί τους φεύγοντας οι Γερμανοί, κάτι που τελικά και έγινε.²⁷¹

«Στα Τσαμάκια»²⁷² - Οι εκτελέσεις των Γερμανών στη Λέσβο

Στους σαράντα μήνες της Κατοχής βρέθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα με απόφαση του γερμανικού Στρατοδικείου 42 άτομα. Ο κατοχικός δήμαρχος Γεώργιος Χονδρονίκης στη μαρτυρία του για τις εκτελέσεις που έκαναν οι Γερμανοί, παραλείπει δύο άτομα που εκτελέστηκαν το 1941 και τρία το 1942 γράφοντας πως: «Καθ' όλον όμως το διάστημα της Κατοχής ετυφεκίσθησαν κατόπιν νομίμων αποφάσεων του Στρατοδικείου 37 πολίται».²⁷³

Από τους 42 αυτούς εκτελεσμένους, οι είκοσι, δηλαδή περίπου οι μισοί, εκτελέστηκαν στην προσπάθεια τους να διαφύγουν στη Μέση Ανατολή με την κατηγορία ότι «εγκατέλειψαν την νήσον Λέσβον δια να προξενήσουν πολεμικάς

²⁷¹ Οι διαπραγματεύσεις έγιναν μέσω του επονίτη Αργύρη Αραβανόπουλου, που ήξερε την ιταλική γλώσσα. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 494-497 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 227-232.

²⁷² Οι τρεις πρώτες εκτελέσεις έγιναν το 1941 στην περιοχή «Μπλόκια» της Μυτιλήνης. Επειδή όμως η περιοχή αυτή ήταν πολύ κοντά στις παρυφές της πόλης και κυρίως στο λιμάνι και οι εκτελέσεις ήταν ορατές από τα πληρώματα των καϊκιών που ήταν αραγμένα εκεί, μεταφέρθηκε ο τόπος εκτέλεσης στην περιοχή «Τσαμάκια». Εκεί έγιναν οι υπόλοιπες εκτελέσεις τα έτη 1942 - 1944. Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 16, 29-115.

²⁷³ Βλ. Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκότος*, ό.π., σ. 75.

πράξεις εναντίον των Γερμανικών στρατευμάτων».²⁷⁴ Από αυτούς δέκα πέντε εκτελέστηκαν το 1942, που ήταν η χρονιά της πιο μαζικής φυγής στη Μέση Ανατολή.²⁷⁵ Το 1943 έγινε μόλις μια εκτέλεση, στις 14 Σεπτεμβρίου 1943 πέντε ακόμα Ελλήνων, για τον ίδιο λόγο, η οποία ήταν και η τελευταία εκτέλεση της Κατοχής, που είχε ως αιτία τη σύλληψη επιχειρούντων να διαφύγουν στα απέναντι μικρασιατικά παράλια.²⁷⁶ Έντεκα πατριώτες επίσης, εκτελέστηκαν από τις δυνάμεις Κατοχής γιατί βρέθηκαν να έχουν στην κατοχή τους όπλα, δηλαδή περίστροφο, δυναμίτιδα ή κρηνητικό όπλο χωρίς άδεια.²⁷⁷ Δύο από αυτούς εκτελέστηκαν το 1941,²⁷⁸ έξι το 1942²⁷⁹ και δύο το 1943.²⁸⁰ Ο τελευταίος εκτελεσμένος της Κατοχής στη Λέσβο ήταν ο Στρατής Πασχαλιάς, που τραυματίστηκε στο μπλόκο της Αγιάσου στις 28 Μαρτίου

²⁷⁴ εφ. *Φως* αρ.φ. 2385, 15 Μαΐου 1942.

²⁷⁵ Πρόκειται για τους Γκεργκέτσο Πέτρο από τη Μυτιλήνη, Μαραγκό Αριστεΐδη από την Αντισσα και Καπακτσή Λευτέρη από το Ίππειο, που εκτελέστηκαν στις 4 Μαΐου 1942. Επίσης οι Κωστόπουλος Πέτρος από τα Καλάβρυτα, Κινούσης Χρήστος από την Αθήνα, Σιώρης Κωνσταντίνος από τη Μεγαλόπολη Αρκαδίας, Πατέρας Νικηφόρος από το Ξυλόκαστρο Κορινθίας και Διγαλάκης Νικόλαος από τα Χανιά, ήλθαν στη Μυτιλήνη με σκοπό να περάσουν απέναντι στη Μικρά Ασία, κάτι που τελικά τους στοίχισε τη ζωή τους. Εκτελέστηκαν μαζί με τους Γέραλη Αντώνιο και Πρωτόγυρο Ματθαίο από την περιοχή του Πλωμαρίου στις 15 Μαΐου 1942. Στις 22 Μαΐου 1942 εκτελέστηκαν οι Μπάτας Χαράλαμπος από την Παναγιούδα, Κούτρας Στυλιανός από το Πέραμα και Ταρατόρης Θεοδόσιος από την Πέτρα. Τέλος οι Κόνιαρης Βασίλης και Λιαμής Αντώνης από το Μόλυβο, εκτελέστηκαν στις 28 Ιουλίου 1942. Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 29-115.

²⁷⁶ Πρόκειται για τους Στρατή Καραμούτσο, Γιώργο Ζλάτογλου, Θόδωρο Ανδριώτη και τους χωροφύλακες Ευστράτιο Ζωγράφο και Τριαντάφυλλο Βεκιαρίδη. εφ. *Φως*, αρ.φ. 2726, 15 Σεπτεμβρίου 1943. Η μείωση των εκτελέσεων για διαφυγή στη Μέση Ανατολή δείχνει πως από τις αρχές του 1943 οι διαφυγές οργανώνονται πολύ καλύτερα και βέβαια μειώνονται σταδιακά σε αριθμό, για να μηδενιστούν σχεδόν προς το τέλος του 1943. Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 29-115.

²⁷⁷ Για την κατοχή κρηνητικού όπλου, απαιτούνταν σχετική άδεια από τις γερμανικές αρχές, κάτι που ήταν αδύνατον να δινόταν αν δεν ήσουν συνεργάτης τους.

²⁷⁸ Πρόκειται για τον Γιώργο Λαγουτάρη από την Πλαγιά, την πρώτη εκτέλεση των Γερμανών στη Λέσβο στις 28 Αυγούστου 1941 και τον Παναγιώτη Ψάνη από τον Πολιχνίτο στις 17 Οκτωβρίου 1942. Στο *ίδιο*, σ. 31-32, 40-48.

²⁷⁹ Πρόκειται για τους Μιχάλη Χατζηγιάννη, Παναγιώτη και Γιώργο Παναγή και οι τρεις από το Σκόπελο της Γέρας και τον Θόδωρο Τράτα από τα Λουτρά, που εκτελέστηκαν στις 23 Μαρτίου 1942 για εμπόριο δυναμίτιδας, τους Πλωμαρίτες Πόρτογλους Γεώργιο και Κουκάρα Κωνσταντίνο την 1^η Απριλίου 1942, τον Μιχάλη Καβακέλλη από τη Μυτιλήνη στις 22 Μαΐου 1942, τον Ευστράτιο Κυριαζή από την Αγία Παρασκευή στις 28 Ιουλίου 1942, τον Κώστα Φωτιάδη από τον Παλαιόκηπο στις 25 Οκτωβρίου 1942 και τον Ευστράτιο Ψαριανό από την Αγιάσο στις 28 Νοεμβρίου 1942. Στο *ίδιο*, σ. 49-57, 89-91, 102.

²⁸⁰ Πρόκειται για το Σπύρο Τσιριγώτη από τη Ζάκυνθο που εκτελέστηκε στις 29 Ιανουαρίου 1943 και τον Γεώργιο Βαρβάκη από την Αγιάσο με ημερομηνία εκτέλεσης την 8^η Μαρτίου 1943. Στο *ίδιο*, σ. 103-106.

1944 και στη συνέχεια πιάστηκε από τους Γερμανούς με ένα πιστόλι πάνω του.²⁸¹ Επίσης τέσσερις Λέσβιοι εκτελέστηκαν για κλοπές, οι οποίες και ονομάστηκαν «σαμποτάζ ενάντια στο γερμανικό στρατό».²⁸²

Στον κατάλογο των εκτελεσμένων πρέπει ακόμα να προστεθεί και ο Νίκος Βουδούρης, που εκτελέστηκε το Σεπτέμβριο του 1941 με βασική κατηγορία την κομμουνιστική του δράση.²⁸³ Τέλος έγινε και μια εκτέλεση δύο νέων από τη Γέρα του Δημήτρη Βαλιού και του Γιώργου Νήρου, που καταδικάστηκαν σε θάνατο για αντιποίηση της γερμανικής αρχής καθώς, σύμφωνα με το κατηγορητήριο, επιχείρησαν με πλαστά πιστοποιητικά να αποσπάσουν χρήματα από πολίτες προσποιούμενοι ότι ήταν μέλη του γερμανικού φυλακίου Περάματος Γέρας.²⁸⁴

Πίνακας εκτελεσμένων ανά έτος και αιτία.

ΑΙΤΙΑ/ΕΤΟΣ	1941	1942	1943	1944	ΣΥΝΟΛΟ
Προσπάθεια διαφυγής στη Μέση Ανατολή	-	15	5	-	20
Κατοχή όπλου	2	10	2	1	15
Κλοπή/σαμποτάζ		2	2		4
Άλλη αιτία	1	-	-	2	3
ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΤΕΛΕΣΘΕΝΤΩΝ	3	27	9	3	42

Τους πρώτους μήνες της Κατοχής παρά το γεγονός ότι έγιναν συλλήψεις για προσπάθεια παράνομης διαφυγής στην Τουρκία, αλλά και για κατοχή όπλου, οι ποινές

²⁸¹ Εκτελέστηκε στις 17 Ιουνίου 1944. Στο *ίδιο*, σ. 114-115 και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 244-245. Για τα γεγονότα της Αγιάσου, δες *εδώ*, σ. 156-200.

²⁸² Πρόκειται για τους Γιώργο Τσακύρη από το Πλωμάρι και Σάββα Μαρούσκο από το Χάλικα που εκτελέστηκαν στις 28 Ιουλίου 1942 γιατί έκλεψαν ο καθένας μισό σάκο τσιμέντο από τα στρατιωτικά έργα και τους Παναγιώτη Χατζηναστασίου πρόσφυγα από τις Κυδωνίες της Μ. Ασίας και Μανώλη Λιόση από την Αθήνα, που εκτελέστηκαν στις 29 Αυγούστου 1943 γιατί έκλεψαν βενζίνη από το γερμανικό Στρατό. Στο *ίδιο*. σ. 244- 245.

²⁸³ Δες *εδώ*, σ.526.

²⁸⁴ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2835, 9 Μαρτίου 1944.

δεν ήταν βαριές και φυσικά δεν ήταν η ποινή του θανάτου.²⁸⁵ Από τις αρχές του 1942 και μετά, η κατάσταση έγινε δυσκολότερη. Η πυκνότητα των εκτελέσεων συγκεντρώνεται κυρίως το 1942, που για τα δεδομένα της Λέσβου ήταν η «πιο ματωμένη» χρονιά της Κατοχής. Μάλιστα, ο Μάιος του 1942 ήταν ο πιο αιματηρός μήνας, για όλη την περίοδο της Κατοχής, καθώς το μήνα αυτό εκτελέστηκαν δέκα τρεις συνολικά νέοι για προσπάθεια διαφυγής στη Μέση Ανατολή. Αντίθετα το 1944, την πιο ματωμένη χρονιά της Κατοχής στην Ελλάδα,²⁸⁶ στη Λέσβο υπήρξαν μόλις τρεις εκτελέσεις. Δύο ήταν οι βασικοί λόγοι για τους οποίους πολίτες οδηγούνταν στο εκτελεστικό απόσπασμα στη Λέσβο. Ο ένας ήταν η σύλληψη κάποιου στην προσπάθειά του να διαφύγει παράνομα στη Μέση Ανατολή και ο δεύτερος η κατοχή όπλου. Αντίθετα δεν πραγματοποιήθηκε καμία εκτέλεση για κλοπή τροφίμων, παρόλο που είναι βέβαιο ότι τέτοιες κλοπές έγιναν, όπως και συλλήψεις για τον ίδιο λόγο.

Στον κατάλογο των θυμάτων της Κατοχής θα πρέπει βεβαίως να συνυπολογιστούν και εκείνοι, επτά τον αριθμό, που πέθαναν στις φυλακές είτε γιατί αρρώστησαν είτε γιατί δεν άντεξαν τις κακουχίες και τα βασανιστήρια.²⁸⁷ Υπήρχαν ακόμα περιπτώσεις πέντε πολιτών που πυροβολήθηκαν από γερμανούς στρατιώτες για διάφορους λόγους, τραυματίστηκαν και στη συνέχεια πέθαναν λόγω έλλειψης επαρκούς ιατρικής φροντίδας.²⁸⁸

Περισσότερο όμως από τις συλλήψεις, τα βασανιστήρια και τις εκτελέσεις οι Γερμανοί είχαν στο σχεδιασμό τους την πρόκληση φόβου και ανασφάλειας στο πληθυσμό και μέσω της ψυχολογικής βίας στον έλεγχο του. Έτσι φρόντιζαν πάντα να

²⁸⁵ Βλ. Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 219, 23 Φεβρουαρίου 1949. Αναφέρονται παράδες από τη Θερμής οι αδελφοί Βυζιρέλλη και ο μπάμπα-Στρατής με το γιό του, που απέφυγαν την θανατική καταδίκη, παρά το γεγονός της σύλληψης τους «διότι υπεβοήθησαν την φυγήν πολιτικών προσώπων εις περιφέρειας μη ευρισκόμενας υπό την κατοχήν του Γερμανικού Στρατού».

²⁸⁶ Βλ. Μανώλης Γλέζος (επιμ.), *Η Μαύρη Βίβλος της Κατοχής*, Β' Έκδοση, Εθνικό Συμβούλιο για τη διεκδίκηση των οφειλών της Γερμανίας προς την Ελλάδα, Αθήνα 2006, σ. 60-124.

²⁸⁷ Τέτοιες περιπτώσεις είναι ο Ελευθέριος Δαβλιάκος, ο Ευστράτιος Αγγελής, ο Μιχαήλ Καραφύλλας, ο Ελευθέριος Χατζημιχαήλ, ο Χαράλαμπος Χατζηδημητρίου ή Παυλής, ο Σταμάτης Βουγιούκας και ο Παναγιώτης Κουτρομπίλας. Όλοι τους είχαν φυλακιστεί στη διάρκεια της Κατοχής από τους Γερμανούς για διάφορους λόγους και πέθαναν πριν οδηγηθούν σε εκτέλεση. Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση, η συνέχεια και το τέλος*, εκδόσεις Αιολίδα, Μυτιλήνη 2018, σ. 174-176, 181-191, 204-205, 206-208.

²⁸⁸ Τέτοιες περιπτώσεις είναι η Κακουλέ Όλγα, ο Παναγιώτης Χατζηελευθερίου, ο Γεώργιος Ζερβός, ο Γεώργιος Νιαούνης και ο Μαρίνος Μυστεγιώτης. Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση*, ό.π., σ. 170, 177-179, 196-203, 205-206, 212-214.

δίνουν δημοσιότητα τόσο στις εκτελέσεις, όσο και σε διαταγές στις οποίες η απειλή του θανάτου ήταν έκδηλη.²⁸⁹ Γενικά πάντως και έχοντας υπόψη τις βιαιότητες των Γερμανών στην υπόλοιπη Ελλάδα, τα εκατοντάδες καμένα χωριά και τις χιλιάδες εκτελέσεις που έκαναν,²⁹⁰ η Κατοχή στη Λέσβο δεν είχε τα ίδια χαρακτηριστικά. Αλλά και στη γειτονική Χίο, όπως προκύπτει από την τοπική ιστοριογραφία, οι εκτελέσεις πατριωτών από την πλευρά των δυνάμεων Κατοχής ήταν λιγοστές και αφορούσαν κυρίως σε κατοχή όπλων.²⁹¹ Μάλιστα, σύμφωνα με μια μαρτυρία από τη Χίο, οι τοπικές αρχές Κατοχής αρνήθηκαν να προβούν στην εκτέλεση πέντε Χιωτών, παρά τη σχετική εντολή από τη Θεσσαλονίκη, ενώ το σχετικό ανακριτικό υλικό κάηκε κατά την αναχώρηση του γερμανικού στρατού από τη Χίο.²⁹² Στη Λήμνο έγιναν σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής είκοσι εκτελέσεις, κυρίως για κατοχή όπλων, προσπάθεια διαφυγής στην Τουρκία. Μεταξύ αυτών ήταν και έξι Λέσβιοι από το χωριό Πλαγιά.²⁹³ Η μετρημένη χρήση της βίας από τις γερμανικές δυνάμεις Κατοχής σε Λήμνο, Χίο και Λέσβο, έχει την εξήγησή της αφενός μεν στη μικρή επιχειρησιακή ικανότητα του γερμανικού Στρατού, όπως αναλύθηκε παραπάνω και αφετέρου στο γεγονός ότι το ΕΑΜ δεν επιχείρησε ουσιαστικά για τους λόγους που αναλύονται στη συνέχεια, να συγκρουστεί με το γερμανικό στρατό, ώστε να του προκαλέσει απώλειες, που θα επέφεραν αντίποινα στο γενικό πληθυσμό.

Η τύχη των Εβραίων.

²⁸⁹ Γνωστοποίηση εκτέλεσης δια του τύπου, εφ. *Φως*, αρ.φ. 2385, 15 Μαΐου 1942. Περισσότερα για την γενικότερη τακτική των Γερμανών για την τρομοκράτηση του πληθυσμού, βλ. Φ. Σκούρας - Α. Χατζηδήμος - Α. Καλούτσης - Γ. Παπαδημητρίου, *Συμβολή στη μελέτη της ψυχοπαθολογίας της πείνας*, ό.π., σ.122-125.

²⁹⁰ Μανώλης Γλέζος (επιμ.), *Η Μαύρη Βίβλος της Κατοχής*, ό.π., σ. 6- 124.

²⁹¹ Βλ. Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίος στα χρόνια της κατοχής και του εμφυλίου*, ιδιωτική έκδοση, Χίος 2001, σ.106-107.

²⁹² Μαρτυρία του μεταφραστή των Γερμανών στη Χίο Ιωάννη Πετράκη στον Argenti, παρατίθεται στο Philip Argenti, *The occupation of Chios by the Germans*, ό.π., σ. 273 -274.

²⁹³ Πρόκειται για τους Ιωάννη Μακεδών, Δούκα Κουλανδρή, Θεόδωρο Βούρο, Δημήτρη Βούρο, Δημήτρη Καραμπάση και Φώτη Στεφάνου, που εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς στις 6 Μαΐου 1944. Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση, πορεία προς το θάνατο*, ό.π., σ. 72-83.

Στην τοπική ιστοριογραφία δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για την τύχη όσων Εβραίων βρέθηκαν στη Λέσβο την περίοδο της Κατοχής. Κάποιες μαρτυρίες αναφέρουν πως την άνοιξη του 1944 οι Γερμανοί συγκέντρωσαν στην αυλή της Κομαντατούρ τις δύο – τρεις οικογένειες Εβραίων, που είχαν εντοπίσει στην πόλη της Μυτιλήνης για να τις μεταφέρουν στην ηπειρωτική Ελλάδα. Για την τετραμελή ελληνοεβραϊκή οικογένεια Χάτεμ, υπάρχει η μαρτυρία, πως ήλθαν στη Μυτιλήνη από τη Θράκη, μέσω Τουρκίας με πολλούς άλλους Έλληνες τον πρώτο χρόνο της Κατοχής. Παρά το γεγονός ότι τους προσφέρθηκε από το ΕΑΜ η δυνατότητα να φύγουν από την πόλη της Μυτιλήνης και να πάνε σε χωριό της υπαίθρου, όπου η ασφάλειά τους θα ήταν εξασφαλισμένη, εκείνοι το αρνήθηκαν, διότι πίστευαν πως δεν υπήρχε λόγος για κάτι τέτοιο. Για την τύχη της οικογένειας Χάτεμ και των άλλων εβραϊκών οικογενειών της Μυτιλήνης δεν εντοπίστηκαν σχετικές αναφορές, ούτε στο τοπικό τύπο-ακόμα και μετά την Απελευθέρωση-ούτε και σε μαρτυρίες αντιστασιακών ή μη.²⁹⁴

Μια μόνο μαρτυρία, πιστοποιεί τον εκτοπισμό των λίγων εβραϊκών οικογενειών από την πόλη της Μυτιλήνης. Στις 24 Απριλίου 1943 ο μαθητής Μιχάλης Χ. γράφει στο ημερολόγιό του μεταξύ άλλων: «Εκ των δύο εβραίων οι οποίοι εξετοπίστησαν έκαναν έρευνα εις του ενός το σπίτι δύο Γερμανοί με ένα μεταπράτη για να εκποιηθούν τα έπιπλα, προς όφελος του γερμανικού στρατού».²⁹⁵

Είναι γεγονός πως στη Λέσβο δεν υπήρχε εβραϊκή κοινότητα, αλλά δύο – τρεις διάσπαρτες οικογένειες, που ήλθαν για προσωρινή διαμονή. Παρ' όλα αυτά οι Γερμανοί φρόντισαν να εντοπίσουν και να εκτοπίσουν και αυτούς τους λίγους, κάτι που δείχνει την επιμέλεια με την οποία εφαρμόστηκε το σχέδιο της «τελικής λύσης».

γ' Οι πρώτες αντιστασιακές κινήσεις

Οι ομάδες Καζάκου και Βολογιάννη.

²⁹⁴ Η μοναδική αναφορά αντιστασιακού για την οικογένεια Χάτεμ είναι του Δημήτρη Σαραντάκου. Βλ. Δημήτρη Σαραντάκου, *Εφτά ευτυχισμένα καλοκαίρια*, εκδόσεις Αρχείο, Αθήνα 2018, σ. 100-102.

²⁹⁵ Ημερολόγιο κατοχής του Μιχάλη Χ., ό.π., καταχώριση 24 Απριλίου 1943

Η κατάληψη της Λέσβου από τα γερμανικά στρατεύματα σήμανε και την αποχώρηση του επίσημου κράτους από το νησί. Ο ελληνικός στρατός διαλύθηκε και οι φαντάροι επέστρεψαν στα σπίτια τους ρακένδυτοι και πεινασμένοι. Οι περισσότεροι αξιωματικοί εγκατέλειψαν το νησί και οι εφημερίδες *Φως* και *Πρωινή*, συνέχιζαν να κυκλοφορούν, ζητώντας «σεβασμό στο νικητή», στο όνομα του «αληθινού πατριωτισμού» και καλούσαν το λεσβιακό λαό «να συντρέξει τας αρχάς της γερμανικής κατοχής ειλικρινώς και τιμίως... Πειθαρχούντες απολύτως εις τας υποδείξεις των αρχών κατοχής».²⁹⁶

Μέσα σ' αυτό το κλίμα υποταγής και ηττοπάθειας, η νέα τάξη πραγμάτων επιβλήθηκε ολοκληρωτικά. Παρ' όλα αυτά, η πρόσφατη νίκη του ελληνικού στρατού στα αλβανικά βουνά επέτρεπε ακόμα σε κάποιους να διατηρούν ψήγματα εθνικής υπερηφάνειας. Έτσι η παρουσία ενός πλοίου του ιταλικού Πολεμικού Ναυτικού στο λιμάνι της Μυτιλήνης ξυπνούσε έντονα αντι-ιταλικά αντανακλαστικά, που δεν μπορούσαν να ξεπεραστούν σε τόσο σύντομο διάστημα. Νεαροί Μυτιληνιοί δύο συνεχόμενα βράδια, (18 και 19 Μαΐου 1941), πετροβόλησαν το πλοίο, αναγκάζοντας τους φρουρούς του να κρυφτούν χωρίς να αντιδράσουν.²⁹⁷ Το γεγονός προκάλεσε πρωτοσέλιδα σχόλια αποδοκιμασίας στον τοπικό τύπο, όπου στηλιτεύεται η ανευθυνότητα των «ταραξιών» και των «αλητόπαιδων» και ζητείται πιστή υποταγή στους κατακτητές.²⁹⁸ Το *Φως* μάλιστα, γράφει επιπλέον:

Μερικοί άγνωστοι δυστυχώς μέχρι ώρας έρριψαν λίθους κατά ευρισκόμενου εν τω λιμάνι μας σκάφους του Ιταλικού Βασιλικού Ναυτικού, άγνωστον τι θέλοντας να παραστήσουν με την χυδαίαν και πρόστυχον και προπαντός αντεθνικὴν αὐτὴν πράξιν των... Είμεθα ηττημένοι κύριοι. Αυτό πρέπει να το χωνέψουμε καλά. Βγήκαμε σε έναν πόλεμο που δεν έπρεπε να βγούμε και που έπρεπε να τον αποφύγουμε αντί πάσης θυσίας. Πολεμήσαμε με την Ιταλία πρώτα και σαν να μην έφτανε αυτό παρασύρθημεν από τους Έλληνας πράκτορες της Αγγλίας σε τέτοιο σημείο, ώστε να στηλώσουμε το ανάστημά μας και απέναντι της Γερμανίας ακόμη.²⁹⁹

²⁹⁶ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2107, 11 Μαΐου 1941 και εφ. *Πρωινή*, αρ.φ. 1349, 7 Μαΐου 1941.

²⁹⁷ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 55 και Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 51-52.

²⁹⁸ εφ. *Πρωινή*, αρ.φ. 1360, 20 Μαΐου 1941.

²⁹⁹ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2113, 20 Μαΐου 1941.

Η συγκεκριμένη πράξη ήταν μια αυθόρμητη αντίδραση που δεν είχε συνέχεια. Για τους Άγγλους όμως και τους συμμάχους τους ο πόλεμος με τον άξονα συνεχιζόταν με αμείωτη ένταση. Στα απέναντι παράλια της Μικράς Ασίας, στη Σμύρνη είχε την έδρα του το προξενείο της Μεγάλης Βρετανίας. Εκεί με την έναρξη του πολέμου έδρευαν παραρτήματα της βρετανικής Μυστικής Υπηρεσίας Πληροφοριών-Military Intelligence Service με την κωδική ονομασία M.I.6 και M.I.9.³⁰⁰ Η υπηρεσία αυτή είχε αποκτήσει επαφές με ορισμένα στελέχη του ελληνικού στρατού που παρέμειναν στη Λέσβο ή ήλθαν μετά τη συνθηκολόγηση. Κάποιοι από αυτούς τους αξιωματικούς ήταν απόστρατοι, εκδιωχθέντες από το στρατό, ως βενιζελικοί που είχαν συμμετάσχει στο κίνημα του 1935.³⁰¹ Σύνδεσμος και επαφή τους ήταν ο Χρήστος Γονατάς υποπρόξενος της Αγγλίας στη Σμύρνη και Λέσβιος στην καταγωγή.³⁰²

Τα συγκεκριμένα στελέχη είχαν ταχθεί από καιρό, λόγω και των δεσμών που είχαν αναπτύξει πριν από τον πόλεμο, με το μέρος των Άγγλων. Ήταν λοιπόν φυσική συνέχεια να συνεχίσουν να πολεμούν, στο πλάι των συμμάχων. Έτσι τρεις μήνες περίπου μετά την κατάληψη της Λέσβου, οι εν λόγω αξιωματικοί μαζί με άλλους, συγκροτούν μυστική οργάνωση με σκοπό τη συμμετοχή τους στο συμμαχικό αγώνα. Στους σκοπούς της οργάνωσης ήταν το σαμποτάρισμα κάθε γερμανικής διαταγής και η διεξαγωγή ένοπλου αγώνα-εφόσον ωριμάζαν οι συνθήκες-η συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση του Καΐρου και το συμμαχικό στρατηγείο στη Μέση Ανατολή, η περίθαλψη των τραυματιών του πολέμου στην Αλβανία και τέλος η επιβολή της τάξης, μετά την αποχώρηση των κατακτητών, ώστε να αφεθεί ελεύθερος ο λαός να αποφασίσει με την κυρίαρχη βούλησή του.³⁰³ Η ομάδα είχε αναπτύξει σχέσεις

³⁰⁰ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 74-77, Βλ. και M.I.9 Historical Report, <https://www.acre.com/mi9/mi9history> (τελευταία πρόσβαση 2.9.2022).

³⁰¹ Μεταξύ αυτών ήταν και οι Σοφοκλής Βουρνάζος, Ξενοφών Αμανίτης, Βάσος Παπανικολάου, Βασίλης Κατρακάζας κ.ά. Βλ. Γρηγόριος Γερούκης, *Αντίσταση Αγωνιστών Αιγαίου*, ιδιωτική έκδοση, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 6-7.

³⁰² Δες εδώ, σ.530.

³⁰³ Στη μυστική αυτή οργάνωση συμμετείχαν μεταξύ των άλλων ο εν ενεργεία λιμενάρχης Μυτιλήνης Ηλίας Καζάκος, ο γραμματέας του τουρκικού προξενείου στη Μυτιλήνη Αθανάσιος Μητρέλιας, ο ναυτικός πράκτορας Αγαμέμνων Αναστασιάδης, ο έμπορος πετρελαιοειδών Χριστόφορος Ευστρατίου, ο διευθυντής του ξενοδοχείου «ΑΙΓΑΙΟΝ» Νίκος Βολογιάννης και άλλοι. Ο Γρηγόρης Γερούκης, αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού, που συμμετείχε στην ομάδα αυτή, περιγράφει στα απομνημονεύματά του τους σκοπούς και τη δράση της ομάδας. Βλ. Γρηγόριος Γερούκης, *Αντίσταση Αγωνιστών Αιγαίου*, ό.π., σ. 10-11.

συνεργασίας με τη μυστική αντιστασιακή οργάνωση «Όμηρος»³⁰⁴ της Αθήνας, με συνδεδετικούς κρίκους τον λιμενάρχη Ηλία Καζάκο, αλλά και τον Αγαμέμνονα Αναστασιάδη.³⁰⁵ Η οργάνωση «Όμηρος» είχε επαφές και με στελέχη του ΚΚΕ στην Αθήνα.³⁰⁶

Τόσο από τους σκοπούς της ομάδας, όσο και από τις σχέσεις που φέρεται να έχει η ομάδα με την οργάνωση «Όμηρος», οι συμμετέχοντες σ' αυτήν περιορίζονται μόνο στο συμμαχικό αγώνα και δεν θέτουν ζητήματα τρόπου διακυβέρνησης μετά την Απελευθέρωση, ούτε τοποθετούνται στο πολιτειακό ζήτημα της μετακατοχικής Ελλάδας. Δεν επιδιώκουν τη μαζικοποίηση της οργάνωσης, αλλά λειτουργούν με το «κάθετο» σύστημα των τριάδων, όπου ένας ξέρει μόνο άλλους δύο από την οργάνωση και η μια τριάδα δεν γνωρίζει την άλλη.³⁰⁷

Η ομάδα συγκέντρωνε πληροφορίες στρατιωτικού χαρακτήρα για τις κινήσεις των γερμανικών στρατευμάτων και των γερμανικών πλοίων, για τα οχυρωματικά έργα και τις μετακινήσεις του γερμανικού στρατού σε Λέσβο και Λήμνο, τις οποίες και μετέφερε στη συνέχεια στους Άγγλους.³⁰⁸ Προσπάθησε μάλιστα να φέρει και ασύρματο στη Λέσβο, αλλά δεν πρόλαβε. Στις αρχές Φεβρουαρίου του 1942, η γερμανική μυστική στρατιωτική αστυνομία GFP μέσω του συστήματος αντικατασκοπείας που

³⁰⁴ Μυστική αντιστασιακή οργάνωση μικρή σε μέγεθος που είχε στόχο την πρόκληση δολιοφθορών στο γερμανικό στρατό, μέσα από επιχειρήσεις σαμποτάζ. Είχε ιδρυθεί στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά από τον Επαμεινώνδα Τσέλο, απότακτο αξιωματικό του κινήματος του 1935 και συνεργάτη του Παναγιώτη Κανελλόπουλου με την επωνυμία Μυστική Επαναστατική Οργάνωση (ΜΕΟ). Ήταν σε επικοινωνία με την εξόριστη κυβέρνηση του Καΐρου και το αγγλικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής. Είχε δική της εφημερίδα τη *Μαχόμενη Ελλάδα* και ίδρυσε οργάνωση νεολαίας με την επωνυμία «Ιερά Ταξιαρχία». Στη συνέχεια αρχηγός της οργάνωσης ανέλαβε ο αντιστράτηγος Στυλιανός Κιτριλάκης. Το νεολαιίστικο τμήμα της οργάνωσης τα δύο τελευταία χρόνια της Αντίστασης συνεργάστηκε με την ΠΕΑΝ και τον ΕΔΕΣ Αθηνών. Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ *Αρχείο Εγγράφων Εθνικής Αντιστάσεως* τ. 7, Φ. 912/Γ/1α και Φ.912/Γ/4, Αίτηση αναγνώρισεως Εθνικής Οργανώσεως «ΟΜΗΡΟΣ» προς το Υπουργείο Στρατιωτικών 20.2.1949 και Γιώργος Γαλέτσας, *Λέσβοι στην Εθνική Αντίσταση. Πορεία προς το θάνατο*, Εκδόσεις Αιολίδα, Μυτιλήνη 2016, σ. 240, καθώς και Μενέλαος Χαραλαμπίδης, «Η Εμπειρία της Κατοχής», ό.π., σ. 343, Απόστολος Αποστόλου *Μνήμες*, ό.π., σ. 172 και Κεμερλής, Παναγιώτης - Πολυχρονιάδης, Αρίστος *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 113.

³⁰⁵ Τόσο ο Καζάκος, όσο και ο Αναστασιάδης, λόγω του επαγγέλματός τους μπορούσαν να εξασφαλίσουν άδεια ταξιδιού από τους Γερμανούς για την Αθήνα.

³⁰⁶ Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, ό.π., σ. 245.

³⁰⁷ Γρηγόριος Γερούκης, *Αντίσταση Αγονιστών Αιγαίου*, ό.π., σ. 10-11.

³⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 6-23, Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 113-119 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 172-176.

διέθετε στη Σμύρνη, αντιλήφθηκε τις κινήσεις της. Κάποια μέλη της κατάφεραν να διαφύγουν τη σύλληψη και με δυσκολία να φυγαδευτούν στην Τουρκία. Οι υπόλοιποι συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν. Η ομάδα εξαρθρώθηκε και τέσσερα από τα μέλη της εκτελέστηκαν.³⁰⁹

Οι Γερμανοί θορυβημένοι από την ύπαρξη αντιστασιακής οργάνωσης μέσα στις γραμμές των εναπομεινάντων ελλήνων αξιωματικών στη Μυτιλήνη αποφάσισαν να δράσουν αποτελεσματικά. Στις 5 Φεβρουαρίου 1942, με τη βοήθεια του μοίραρχου της Χωροφυλακής Νίκου Γαλούση, συνέλαβαν όσους αξιωματικούς του ελληνικού στρατού είχαν απομείνει στη Λέσβο και τους μετέφεραν στη Θεσσαλονίκη, ώστε να τους κοπεί η δυνατότητα διαφυγής στη Μέση Ανατολή.³¹⁰

Λίγους μήνες μετά, το Μάιο του 1942, ο Αγαμέμνων Αναστασιάδης μαζί με τον Νίκο Βολογιάννη και κάποιους άλλους που δεν είχαν συλληφθεί στο πρώτο κύμα συλλήψεων, συγκροτούν μια δεύτερη μικρή ομάδα κατασκοπείας σε στενή πάντα σχέση με τις αγγλικές μυστικές υπηρεσίες Μ.Ι.6 και Μ.Ι.9 και με τους ίδιους περίπου σκοπούς. Μάλιστα κατάφεραν να φέρουν ασύρματο στη Λέσβο, με ασυρματιστή τον Βασίλη Ανδρεαδέλλη, ώστε μέσω αυτού να μεταφέρονται πληροφορίες στους Βρετανούς. Από τις πιο σημαντικές υπηρεσίες που πρόσφεραν στους συμμάχους, ήταν οι στρατιωτικές πληροφορίες σχετικά με τις οχυρώσεις των γερμανών στη Λήμνο, πληροφορίες που δόθηκαν από Λέσβιους εργάτες που δούλευαν στα οχυρωματικά έργα. Αλλά ένα χρόνο μετά, το Μάιο του 1943, η ομάδα αποκαλύφθηκε από τη γερμανική αντικατασκοπεία και εξαρθρώθηκε. Παρά την προσπάθεια όμως που κατέβαλαν οι Γερμανοί, δεν κατάφεραν να βρουν τον ασύρματο, ο οποίος παραδόθηκε στους Άγγλους μετά την Απελευθέρωση.³¹¹

³⁰⁹ Από την εξάρθρωση της ομάδας έχασαν τη ζωή τους ο γραμματέας του τουρκικού προξενείου Αθανάσιος Μητρέλιας που αυτοκτόνησε, ενώ οι Λευτέρης Καπακτής, Αριστείδης Τόνος και Ηλίας Καζάκος συλλαμβάνονται από την GFP και στη συνέχεια εκτελούνται. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 118.

³¹⁰ Γρηγόριος Γερούκης, *Αντίσταση Αγωνιστών Αιγαίου*, ό.π., σ. 20-25. Ο γερμανός στρατιωτικός Διοικητής της Λέσβου ταγματάρχης Αλτ σε συγκέντρωση στο κινηματογράφο «Σαπφώ», εξήγησε στους παριστάμενους εκπροσώπους των φορέων της Λέσβου πως δεν επρόκειτο για συλλήψεις αλλά για εκτοπίσεις των αξιωματικών. Βλ. εφ. *Φως*, αρ.φ. 2313, 10 Φεβρουαρίου 1942.

³¹¹ Στα στελέχη της ομάδας αυτής συγκαταλέγονται ακόμα ο Κυριάκος Παπαπέτρου με δύο αδέρφια του, ο Γιώργος Σκριβανός, ο Ευστάθιος Σκλαβούνος και ο Γεώργιος Μούρας μηχανικός, ενώ την ευθύνη της ομάδας είχε ο Αγαμέμνων Αναστασιάδης. Η εξάρθρωση της ομάδας, πέρα από συλλήψεις και βασανιστήρια στη Γκεστάπο, κοστίζει τη ζωή των Νίκου Βολογιάννη, Γιώργου Μούρα, Κυριάκου

Και οι δύο ομάδες ουσιαστικά δούλεψαν για τους Άγγλους μη έχοντας καμία εμπλοκή στα κοινωνικά πράγματα του τόπου. Ίσως το γεγονός αυτό να στάθηκε και η αιτία της διάλυσής τους. Τα εναπομείναντα στελέχη τους συνεργάστηκαν όπως θα δούμε και στη συνέχεια με το ΕΑΜ.

Οι διαφυγές στη Μέση Ανατολή

Ο μεγάλος λιμός του χειμώνα του 1941–1942 ανάγκασε πολλούς νησιώτες να εγκαταλείψουν κρυφά τους τόπους τους και με βάρκες να περάσουν στα απέναντι μικρασιατικά παράλια. Από εκεί προωθούνταν στα στρατόπεδα της Μέσης Ανατολής. Την αρχή έκαναν κυρίως αξιωματικοί και οπλίτες, αλλά και πολλοί νέοι που πιστεύοντας και στην αγγλική προπαγάνδα, ήθελαν να συνεχίσουν τον πόλεμο στη Μέση Ανατολή στο πλευρό των συμμάχων και συγχρόνως να αποφύγουν μια ενδεχόμενη επιστράτευσή τους από τους Γερμανούς. Στη συνέχεια ακολούθησαν πολίτες, κυρίως από τα φτωχότερα στρώματα, προσπαθώντας να διασωθούν από την πείνα και να αναζητήσουν μια καλύτερη ζωή. Οι περισσότεροι πολίτες πρόσφυγες ήταν Χιώτες, Σαμιώτες και Ικαριώτες και πολύ λίγοι Λέσβιοι. Μετά την κατάληψη της Σάμου και της Δωδεκανήσου από τους Γερμανούς τον Νοέμβριο του 1943, έφυγαν αρκετοί ακόμα, φοβούμενοι αντίποινα. Έτσι ο συνολικός αριθμός των προσφύγων από τα νησιά του Αιγαίου προς τη Μικρά Ασία και στη συνέχεια την Παλαιστίνη και τη Συρία το καλοκαίρι του 1944, έφτασε τις 24.000 με 25.000, μεταξύ των οποίων ήταν και πολλά παιδιά. Σε αυτούς δεν συμπεριλαμβάνονται 30.000 περίπου έλληνες στρατιώτες που υπηρετούσαν στο στρατό της Μέσης Ανατολής, που διέφυγαν στην αρχή της Κατοχής στη Μικρά Ασία, κυρίως από τα νησιά του Αιγαίου και τη Θράκη.³¹²

Παπαπέτρου, Γιώργου Σκριβάνου και Στάθη Σκλαβούνου, που συλλαμβάνονται στη Μυτιλήνη, μεταφέρονται και εκτελούνται στη Θεσσαλονίκη τον Ιούλιο του 1943. Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση, πορεία προς το θάνατο*, ό.π., σ. 56-80 και Βάνα Αναγνωστοπούλου-Κιοσκλή, «Αναμνήσεις από την κατοχή των Γερμανών 41-44 και από την Εθνική Αντίσταση στη Μυτιλήνη», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ' (2002), σ. 216-217. Βλ. επίσης, Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 126-127 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 173-176.

³¹² Βλ. Στο ίδιο, σ. 28 και 44-45 και Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 208.

Από τη Λέσβο μετακινήθηκαν ελάχιστοι μη στρατεύσιμοι πρόσφυγες στη Μικρά Ασία.³¹³ Όσοι μετακινήθηκαν ήταν κυρίως νέοι με διάθεση να ενταχθούν στο Στρατό της Μέσης Ανατολής. Η έκταση του νησιού, σε συνδυασμό με τη σημαντική παραγωγική του βάση, παρά την καταλήστευσή της από τους κατακτητές, επέτρεπε ακόμα και στους πιο φτωχούς κατοίκους την επιβίωση. Αλλά και οποιαδήποτε σκέψη για μετακίνηση στα διπλανά παράλια ήταν δύσκολο να υλοποιηθεί, καθώς το ταξίδι για γυναίκες και παιδιά ήταν εξαιρετικά επικίνδυνο, έκρυβε κινδύνους και κυρίως δεν υπήρχαν συγκροτημένα δίκτυα διακινητών για τόσο μαζικές μετακινήσεις. Η διαφυγή από τη Λέσβο στην Τουρκία τουλάχιστον το πρώτο διάστημα δεν ήταν εύκολη υπόθεση και έκρυβε πολλούς κινδύνους. Δεν υπήρχαν συγκροτημένες βάσεις υποδοχής στα μικρασιατικά παράλια και πολλές φορές ήταν θέμα τύχης αν ο τούρκος αξιωματικός, στην περιπολία του οποίου θα έπεφτε ο νυχτερινός διάπλους με τη βάρκα, ήταν αγγλόφιλος ή γερμανόφιλος. Στη δεύτερη περίπτωση το πιο πιθανό σενάριο ήταν οι φυγάδες να παραδίδονταν στη γερμανική ακταιωρό και να εκτελούνταν.

Στην περιοχή γύρω από τη Σμύρνη οι Άγγλοι είχαν οργανώσει βάσεις υποδοχής. Αντίθετα απέναντι από τη Λέσβο στο Αϊβαλή κυριαρχούσε η γερμανική επιρροή και όσοι έφταναν εκεί αναγκάζονταν να επιστρέψουν στη Λέσβο, με κίνδυνο να συλληφθούν και να εκτελεστούν.³¹⁴ Ακόμα και αν δεν εξαναγκάζονταν σε επιστροφή, πολλές φορές έπεφταν θύματα κλοπών, βιαιοπραγιών και ξυλοδαρμών από παραστρατιωτικά τμήματα των Τούρκων. Την ίδια όμως στιγμή υπήρχαν και πολλά παραδείγματα αλληλεγγύης, διασώσεις ναυαγών, βοήθειας σε τροφή και ρουχισμό και φροντίδα τραυματιών από απλούς τούρκους πολίτες.³¹⁵

³¹³ Οι πρόσφυγες Λέσβιοι πολίτες και όχι οι στρατεύσιμοι στο στρατό της Μέσης Ανατολής, ήταν μόλις το 0,6 % του ελληνικού προσφυγικού πληθυσμού της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής, ήτοι μόλις 164 άτομα τον Ιούνιο του 1944. Βλ. ΓΑΚ, αρχείο Μέσης Ανατολής Φ.1000 «Πίναξ εμφανίων την Δύναμιν εκάστου προσφυγικού κέντρου κατά Νομόν και φύλον». Παρατίθεται στο: Αλέξανδρος Λάμπρου, «Πληθυσμιακός εκτοπισμός σε Τουρκία, Μέση Ανατολή και Αφρική 1941-1945», Αλέξανδρος Λάμπρου (επιμ.), *Πόλεμος και προσφυγιά. Πρόσφυγες από την Ελλάδα: Τουρκία, Μέση Ανατολή, Αφρική 1941 - 1946*, εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα 2021, σ. 44-45.

³¹⁴ Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 58, 69, 80-81, 92, 110 και Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 57. Βλ. επίσης, Παναγιώτης Αμπατζής, «Το χρονικό της Γερμανικής Κατοχής στη Λέσβο», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ' (2002), σ. 200-201, Παναγιώτης Κεμερλής- Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 172 και Παναγιώτης Βόλιας, *Αναμνήσεις*, εκδόσεις Λεσβιακή εφημερίδα *Νέο Εμπρός*, Μυτιλήνη 2017, σ. 57-63.

³¹⁵ Νάσος Μπράτσος, *Αιγαιοπελαγίτες πρόσφυγες στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Β' Έκδοση, εκδόσεις Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2017, σ. 25.

Ο Φρίξος Πρωτογερέλλης ήταν 19 χρονών όταν με την παρέα του έκλεψε μια βάρκα από το λιμάνι της Μυτιλήνης το Μάρτιο του 1942 για να περάσει απέναντι. «Η τρομακτική πείνα του δριμύτατου χειμώνα 1941 – 42, αλλά και ο πόθος για λευτεριά, μου ‘βαλαν κι εμένα την ιδέα της φυγής απ’ την πατρίδα», διηγείται ο ίδιος. Στάθηκε τυχερός γιατί μετά από μια απίστευτη περιπέτεια δέκα ημερών κατάφερε να φτάσει στην απέναντι ακτή, όπου η τουρκική αστυνομία ήταν αγγλόφιλη. Αντίθετα ο φίλος του Πέτρος Γκεργκέτσος, που επέλεξε να φύγει λίγες μέρες αργότερα, έπεσε σε χέρια γερμανόφιλων τούρκων αστυνομικών, που τον έστειλαν πίσω στη Μυτιλήνη. Εκεί συνελήφθη από τους Γερμανούς και εκτελέστηκε.³¹⁶

Ο Παναγιώτης Σταυράκης από την Πλαγιά, με τον ανήλικο αδελφό του Γιάννη και άλλα 15 άτομα, πέρασαν κρυφά με βάρκα το καλοκαίρι του 1941, από το Πλωμάρι στην περιοχή Καραμπουρνού της Τουρκίας, διακινδυνεύοντας να συλληφθούν ή να πνιγούν. Εκεί, ενώ οι τούρκοι πολίτες της περιοχής, τους υποδέχθηκαν φιλόξενα, η τουρκική αστυνομία τους επαναπροώθησε με πυροβολισμούς πίσω προς τη Λέσβο. Τελικά κατάφεραν να μη γίνουν αντιληπτοί από τις γερμανικές περιπόλους και να σωθούν.³¹⁷

Οι Γερμανοί είχαν βάλει ακόμα κατασκόπους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των προσφύγων μέσω των οποίων μάθαιναν τα ονόματα των λεμβούχων που έκαναν τις μεταφορές, τους οποίους στη συνέχεια συλλάμβαναν.³¹⁸ Για τους λόγους αυτούς, αλλά και για το γεγονός ότι η πείνα δεν έλαβε στη Λέσβο τις διαστάσεις που πήρε σε Χίο και Ικαρία, εκτιμάται πως ο αριθμός όσων έφυγαν από τη Λέσβο για τη Μέση Ανατολή είναι αρκετά μικρότερος από εκείνο της Χίου, της Ικαρίας και της Σάμου.³¹⁹

Μια από τις βασικές δραστηριότητες των ομάδων Καζάκου και Βολογιάννη ήταν η «διοχέτευση Ελλήνων πατριωτών από το εσωτερικό της Ελλάδας καθώς και

³¹⁶ Φρίξος Πρωτογερέλλης, «Απ’ τη Μυτιλήνη στη Τουρκία. Μια περιπέτεια σ’ ένα τούρκικο νησί». π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Ζ’ (2005), σ. 144-155.

³¹⁷ Παναγιώτης Σταυράκης, *Αη - Στράτης 1958 - 59. Τρεις μήνες εκτόπισης*, εκδόσεις Εντός, Αθήνα 2001, σ. 44-46.

³¹⁸ εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 232, 28 Μαρτίου 1949. Χρονικό του Φώτη Δήμου για την Κατοχή. Σε αυτό αναφέρονται λεμβούχοι που πνίγηκαν στη διάρκεια του ταξιδιού, όπως ο Χαράλαμπος Βασιμάς κι άλλοι όπως ο Γιώργος Μήλας που συνελήφθη από τους Γερμανούς και βασανίστηκε.

³¹⁹ Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 186.

μεμονωμένων Άγγλων στη Μέση Ανατολή δια μέσου της Τουρκίας».³²⁰ Παράλληλα ασχολούνταν κυρίως με τη στρατολόγηση νέων από το νησί για τον Ελληνικό Στρατό και τη φυγάδευσή τους, μέσω Τουρκίας στη Μέση Ανατολή.

Η μαζική φυγή νέων στη Μέση Ανατολή έλαβε μεγάλες διαστάσεις κυρίως το χειμώνα και κορυφώθηκε την άνοιξη του 1942, κάτι που θορύβησε τους Γερμανούς, οι οποίοι ενέτειναν τους ελέγχους και την αντικατασκοπεία τους, στα απέναντι παράλια, ώστε να εντοπίσουν τα κυκλώματα διακίνησης και να τα εξαρθρώσουν, κάτι που το κατάφεραν εν μέρει.³²¹ Μόνο το Μάιο του 1942 στήθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα στη Μυτιλήνη δεκατρείς νέοι που είχαν συλληφθεί στην προσπάθεια τους να διαφύγουν στη Μέση Ανατολή. Οι γερμανικές αρχές Κατοχής ανάγκασαν τον νομάρχη Λέσβου Παναγιώτη Τσιτσιλία να εκδώσει ανακοίνωση εκφοβισμού και για εκείνους που βοηθούσαν τη διαφυγή στην Τουρκία, αναπαράγοντας τα γερμανικά επιχειρήματα, όπου μεταξύ άλλων αναφέρει:

Εφιστώμεν δια τελευταίαν φοράν την προσοχή των κατοίκων και συνιστώμεν εις αυτούς όπως αποφεύγουν να βοηθούν τους σκοπεύοντας ν' αναχωρήσουν λάθρα δια Τουρκίαν διότι διατρέχουν ίσους κινδύνους με τους παραβάτας των Γερμανικών διαταγών. Διότι άλλως είνε και άσκοπος η εις την Τουρκίαν μετάβασις, καθ' όσον ως βασίμως πληροφορούμεθα, ούτε εργασία εκεί υπάρχουν, ούτε επαρκή τρόφιμα ούτε και αι Τουρκικαί Αρχαί ανέχονται εις το έδαφος των εισερχομένους ιδιώτας παρανόμως³²²

Και αν η ανακοίνωση της κατοχικής Νομαρχίας ήταν λίγο πολύ αναμενόμενη, μια αντίστοιχη παρέμβαση του μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβου για το ίδιο θέμα, μπορεί, χωρίς καμία υπερβολή, να χαρακτηριστεί ανοιχτή συνεργασία με τους κατακτητές. Με εγκύκλιό του, που διαβάστηκε σε όλες τις εκκλησίες και δημοσιεύτηκε στον τοπικό τύπο, καλεί τους νέους της Λέσβου να μείνουν πειθαρχημένοι στις αρχές Κατοχής, σημειώνοντας μεταξύ των άλλων:

Συνιστώμεν λοιπόν και πάλιν εκ καθήκοντος πατρικού ...να πειθαρχήσουν όλοι οι νέοι εις την φωνήν της εκκλησίας και εις τας διαταγάς του Γερμανικού στρατού... Εάν αγαπούν την πατρίδα των, να μην απομακρύνωνται απ' αυτής, αλλά να παραμένουν εις τον τόπον των, "θλιβόμενοι και κακουχούμενοι" υπέρ αυτής μετά

³²⁰ Γρηγόριος Γερούκης, *Αντίσταση Αγονιστών Αιγαίου*, ό.π., σ. 11.

³²¹ Η κορύφωση των διαφυγών και στη γειτονική Χίο, ήταν την άνοιξη του 1942. Βλ. Γιάννης Μακρινάκης, *Συρματένιοι, Ξεσυρματένιοι, Όλοι*. έκδοση Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2010, σ. 19.

³²² εφ. *Φως*, αρ.φ. 2392, 27 Μαΐου 1942 και Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 87-88.

των άλλων συμπατριωτών των μέχρις ου ανατείλει η μεγάλη ημέρα, καθ' ην ο Άγιος Θεός επιβραβεύον το δίκαιον, θα χαρίση εις όλην την ανθρωπότητα την ειρήνην και την δικαιοσύνην, υπέρ ης μάχεται σήμερον το μέγα Γερμανικόν Έθνος.³²³

Η εγκύκλιος αυτή της Μητρόπολης και ιδιαίτερα η τελευταία της αποστροφής, στην οποία ο μητροπολίτης Ιάκωβος εκφράζει απροκάλυπτα την επιθυμία του για την τελική έκβαση του πολέμου υπέρ των Γερμανών, είναι ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη θέση και στάση που τήρησε η Ιεραρχία της Μυτιλήνης, προκαλώντας πολλές συζητήσεις, τόσο στη διάρκεια της Κατοχής, όσο και μετά την Απελευθέρωση.³²⁴

Εκτός από τους Έλληνες φυγάδες όμως, η Λέσβος ήταν πέρασμα για την Τουρκία, λόγω της γεωγραφικής της θέσης και για τους εναπομείναντες Άγγλους, Νεοζηλανδούς και Αυστραλούς στρατιώτες του εκστρατευτικού συμμαχικού σώματος, που παρέμειναν στην Ελλάδα μετά τη γερμανική εισβολή. Όλοι αυτοί αποφεύγοντας τη σύλληψη, επιχειρούσαν να συνδεθούν με το συμμαχικό στρατό της Μέσης Ανατολής. Έτσι, τα δύο πρώτα χρόνια της Κατοχής βρέθηκαν στη Λέσβο αρκετοί ξένοι στρατιώτες, που δέχθηκαν περίθαλψη και βοήθεια από τον ντόπιο πληθυσμό.³²⁵ Μάλιστα μετά τον πόλεμο ο πρωθυπουργός της Νέας Ζηλανδίας απέστειλε ευχαριστήρια επιστολή στα κοινοτικά συμβούλια αρκετών κοινοτήτων της Λέσβου για την προσφορά των κατοίκων τους στους ομοεθνείς του στρατιώτες.³²⁶

Μια τέτοια περίπτωση ξένου φυγάδα, αμφιλεγόμενη όμως ως προς τον πραγματικό της ρόλο, αναφέρεται στη τοπική ιστοριογραφία, η περίπτωση ενός Νεοζηλανδού με το όνομα ή ψευδώνυμο Τζέιμς Ρότζερς, ο οποίος έφτασε στην Καλλονή το Μάιο του 1942, ζητώντας περίθαλψη και βοήθεια για διαφυγή στην

³²³ Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, εγκύκλιος 17, Αρ. Πρωτ. 542/22.5.1942, παρατίθεται στην εφ. *Φως*, αρ.φ. 2392, 27 Μαΐου 1942. Η Εγκύκλιος αυτή του μητροπολίτη δημοσιεύτηκε μετά την Απελευθέρωση και από την εαμική εφημερίδα *Ελεύθερη Λέσβος*, ως απόδειξη της φιλοναζιστικής του δράσης, την περίοδο της Κατοχής. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 101, 3 Μαΐου 1945.

³²⁴ Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 87-88.

³²⁵ Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια από την Αντίσταση*, εκδόσεις Χαρτοπωλείο «Πετρά», Μυτιλήνη 1986, σ. 22-24.

³²⁶ Τέτοια τιμητικά διπλώματα πήραν οι κοινότητες Παλαιοχωρίου, Σκαμιάς, Άγρας και αρκετές άλλες. Κάποια από τα διπλώματα αυτά κοσμούν ακόμα τα κοινοτικά γραφεία, όπως για παράδειγμα στη Σκαμιά. Στο ίδιο, σ. 24 και Γιάννης Τριανταφύλλου, *Άγρα Λέσβου*, τ. Α', ό.π., σ. 262-263.

Τουρκία. Με παρέμβαση του μητροπολίτη Μηθύμνης Διονύσιου Μηνά και με τη βοήθεια του ηγούμενου της Ιεράς Μονής Λειμώνος Διονυσίου Χαραλάμπους, ο Ρότζερς εφοδιάστηκε με πλαστή ταυτότητα και παρέμεινε προστατευμένος από ένα δίκτυο ανθρώπων σε Καλλονή, Μόλυβο και Σκαμιά προσπαθώντας να βρεθεί τρόπος να φυγαδευτεί στη Μέση Ανατολή.³²⁷ Η επιπόλαια όμως στάση του, οδήγησε στη σύλληψή του από τους Γερμανούς και στην αποκάλυψη κατά την ανάκριση, όλου του κυκλώματος προστασίας, που του παρείχαν οι Έλληνες.³²⁸ Από τις αποκαλύψεις του Ρότζερς συνελήφθη ο ηγούμενος της Μονής Λειμώνος Διονύσιος Χαραλάμπους και αρκετοί άλλοι, που τον είχαν βοηθήσει. Όλοι οδηγήθηκαν στα κρατητήρια της Κομαντατούρ στη Μυτιλήνη, όπου υπέστησαν πολλές ταλαιπωρίες, ενώ δέκα από αυτούς καταδικάστηκαν σε ποινές φυλάκισης από ένα ως δέκα πέντε χρόνια ο καθένας. Η υπόθεση αυτή λίγο έλειψε να κοστίσει τη σύλληψη του μητροπολίτη Μηθύμνης, που σώθηκε, γιατί τον προστάτευσε ο ηγούμενος στη διάρκεια της ανάκρισης.³²⁹ Ο Μιχάλης Χ. στην καταχώριση του ημερολογίου του, την 1^η Σεπτεμβρίου 1942 καταγράφει την είδηση: «Άγγλος κατάσκοπος ευρέθη σε ένα μοναστήρι. Ο ηγούμενος και οι καλόγηροι φυλακίστηκαν υπό των Γερμανών».³³⁰ Κόστισε όμως τη ζωή δύο ανθρώπων του Βασίλη Κουνιάρη και του Αντώνη Λιαμή, που εκτελέστηκαν, γιατί συνελήφθησαν όταν τα ονόματά τους μπλέχτηκαν στην υπόθεση του Ρότζερς από καταθέσεις μαρτύρων και αποκαλύφθηκε από τις ανακρίσεις η παράνομη αποτυχημένη μετάβασή τους στην Τουρκία.³³¹

³²⁷ Για τον Διονύσιο Χαραλάμπους, δες *εδώ*, σ. 530.

³²⁸ Ο Ρότζερς μόλις ένοιωσε καλά έφυγε από την Καλλονή και το Μόλυβο για τη Μυτιλήνη και κινήθηκε επιπόλαια και χωρίς καμία προφύλαξη με αποτέλεσμα να συλληφθεί. Η στάση του αυτή, καθώς και το γεγονός ότι στην ανάκριση κατέδωσε όλους όσους τον βοήθησαν, χαρακτηρίστηκαν ύποπτες ενέργειες και θεωρήθηκε από κάποιες άλλες μαρτυρίες, ως κατάσκοπος των Γερμανών. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 173-175.

³²⁹ Στην υπόθεση αυτή καταδικάστηκαν ο χωροφύλακας Νικόλαος Καλαθάκης σε δέκα πέντε χρόνια φυλάκιση, ο Διονύσιος Χαραλάμπους και ο Άλκης Αλεξίου σε δέκα χρόνια φυλάκιση, ο Ανδρέας Κυριακού και ο Δημήτρης Καλλιγεράς σε πέντε χρόνια φυλάκιση, ο παπά-Στρατής Νιτσόπουλος σε δύο χρόνια φυλάκιση και οι Γιώργος Μπαρδάνης και Φώτης Λογοθέτης σε ένα χρόνο φυλάκιση. Βλ. Διονύσιος Χαραλάμπους, *Μαρτυρίες, Διωγμοί 1942-1945*, εκδόσεις Η Δαμασκός, Αθήνα 1955, σ. 11-40 και Γιώργος Τσαλίκης, *Κατοχή*, ό.π., σ. 71-76.

³³⁰ Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., ό.π.

³³¹ Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 92-95, 97-101.

Από το καλοκαίρι του 1942 και μετά, η βελτίωση της επισιτιστικής κατάστασης, λόγω της βοήθειας του Ερυθρού Σταυρού, οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν όσοι επιχειρούσαν να διαφύγουν στη Μέση Ανατολή, αλλά και η ανάπτυξη της Οργάνωσης, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια της διατριβής, που έδινε στους νέους τη δυνατότητα επιβίωσης και αντίστασης στον τόπο τους, περιόρισε σταδιακά τον αριθμό των προσφυγικών ροών, οι οποίες σχεδόν μηδενίστηκαν στα μέσα του 1944.³³²

Σχέσεις έντιμης συνεργασίας

Τόσο οι σκοποί, όσο και τα στελέχη που συγκρότησαν τις δύο μικρές αντιστασιακές ομάδες στη Λέσβο τα δύο πρώτα χρόνια της Κατοχής, καταδεικνύουν ότι ο χαρακτήρας τους ήταν περισσότερο στρατιωτικός και λιγότερο πολιτικός. Είχαν από τη φύση τους μια κλειστή δομή και δεν επεδίωκαν τη μαζική δράση, ούτε έθεταν ζητήματα καθημερινής διαβίωσης του κόσμου που πάλευε για την επιβίωσή του. Τα στελέχη τους ήταν στην πλειοψηφία τους, όπως είδαμε, στελέχη των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, σε στενή σχέση με ανθρώπους που προέρχονταν από τη μικροαστική εμπορική τάξη της Μυτιλήνης, που ήταν δημοκρατική και αντιφασιστική.

Στις τάξεις των ομάδων αυτών συναντούμε και μέλη, όπως ο Δημήτρης Σίμος και ο Θεόδωρος Λευκιάς, οι οποίοι συμμετέχουν παράλληλα και στην Οργάνωση – προπομπό του ΕΑΜ, όπως θα δούμε παρακάτω.³³³ Το γεγονός αυτό εξασφάλιζε την πλήρη συνεργασία της ομάδας αυτής με την Οργάνωση στο σύντομο διάστημα της συνύπαρξής τους στην Αντίσταση, δηλαδή από την άνοιξη του 1942 ως την άνοιξη του 1943.

Το τμήμα αυτό της αστικής τάξης της Μυτιλήνης, από το οποίο και προέρχονταν τα μέλη των μη εαμικών οργανώσεων, είναι εκείνο που δεν συνεργάστηκε με τους κατακτητές, καθώς προερχόταν πολιτικά από τη δημοκρατική, φιλελεύθερη αντιμοναρχική παράταξη και είχε προνομιακές σχέσεις με το αγγλικό κεφάλαιο, ακόμα και πριν τον πόλεμο. Μέρος του συνεργάστηκε στη συνέχεια και με το ΕΑΜ στο πλαίσιο του ενιαίου συμμαχικού αγώνα. Οι δρόμοι τους χώρισαν βέβαια μετά την

³³² Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 12.

³³³ Γρηγόριος Γερούκης, *Αντίσταση Αγρονιστών Αιγαίου*, ό.π., σ. 7.

Απελευθέρωση, αλλά οι συντροφικοί δεσμοί που είχαν αναπτυχθεί στην Αντίσταση συντέλεσαν, ώστε η πολιτική αντιπαράθεσή του με το ΕΑΜ, να μην υπερβεί ποτέ τα πλαίσια της πολιτικής ομαλότητας. Ακόμα και την περίοδο μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, όταν η υπόλοιπη Ελλάδα ήταν στα πρόθυρα εμφυλίου πολέμου, οι σχέσεις με το ΕΑΜ δεν ξεπέρασαν ποτέ τις σχέσεις πολιτικών αντιπάλων με όρους μιας σημερινής αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΕΑΜ Λέσβου: Από τη μαζικοποίηση στη συρρίκνωση (1943 -1946)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο - Από την Οργάνωση στο ΕΑΜ

α' Η επιχείρηση ανασυγκρότησης για το ΚΚΕ

Η κατάρρευση του καθεστώτος Μεταξά και η κατάληψη της χώρας από τους Γερμανούς βρήκε τις δυνάμεις του ΚΚΕ διαλυμένες σε όλη τη χώρα. Χιλιάδες κομμουνιστές είχαν οδηγηθεί στις φυλακές και στα ξερονήσια στα τέσσερα χρόνια της δικτατορίας. Λίγο πριν την 28^η Οκτωβρίου του 1940 στις φυλακές και στην εξορία κρατούνταν 2.000 περίπου κομμουνιστές.³³⁴ Ανάμεσά τους ο Γενικός Γραμματέας του κόμματος Νίκος Ζαχαριάδης και το σύνολο σχεδόν των μελών της Κεντρικής του Επιτροπής, που είχαν εκλεγεί στο 6^ο Συνέδριο του κόμματος το Δεκέμβριο του 1935. Πιθανολογείται ότι μόλις 200 μέλη του κόμματος δεν είχαν συλληφθεί από τη δικτατορία.³³⁵ Η μεγάλη πλειοψηφία από τα συλληφθέντα μέλη του κόμματος, έχοντας υπογράψει δήλωση μετανοίας, επέστρεψαν στα χωριά και στα σπίτια τους και υπό το άγρυπνο βλέμμα της Ασφάλειας και του τοπικού χωροφύλακα, εγκατέλειψαν προσωρινά την πολιτική δράση, χωρίς όμως να εγκαταλείψουν την ιδεολογία τους.³³⁶ Η

³³⁴ Από αυτούς 630 ήταν στην Ακροναυπλία, 220 στην Ανάφη, 230 στον Αϊ-Στράτη, 170 στην Αίγινα και την Κέρκυρα, 130 στη Φολέγανδρο, 500 στην Τρίπολη και άλλες φυλακές, 17 στο Ασβεστοχώρι, 50 στην Ίο, 50 στην Αμοργό και την Πύλο, και κάποιοι λίγοι σε Σανατόρια της Αθήνας, της Πάτρας, της Κατερίνης και αλλού. Βλ. *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, τ. Α' 1918 - 1949*, έκδοση Πέμπτη, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2008, σ. 346.

³³⁵ Από τα μέλη αυτά της Κεντρικής Επιτροπής, μόνο ένας είχε αποφύγει τη σύλληψη, ο Δαμιανός Μαθέσης, πρώην αξιωματικός. Όμως το 1939 κι αυτός είχε καταγγεληθεί από την ηγεσία του κόμματος ως «πράκτορας του εχθρού» και είχε τεθεί σε απομόνωση, μέχρι να εξεταστεί η περίπτωση του πιο ειδικά. Βλ. και Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, ό.π., σ. 257, 289 και *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα*, τ. 5ος, 1940 - 1945, Αλέκος Παπαπαναγιώτου (επιμ.), έκδοση ΚΚΕ Εσωτερικού, Αθήνα 1973, σ. 11-13. Περισσότερα για την κατάσταση του ΚΚΕ εκείνη την περίοδο, βλ. Ιωάννα Παπαθανασίου, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της ιστορίας 1940-1945», στο Χρήστος Χατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα*, τ. Γ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα 2007, σ. 83-89.

³³⁶ Ο Άγγελος Ελεφάντης βασιζόμενος σε εκτιμήσεις του Δημήτρη Κούσουλα, που τις θεωρεί αξιόπιστες, εκτιμά πως στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά υπέγραψαν δήλωση μετανοίας 45.000 κομμουνιστές, Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, ό.π., σ.256. Άλλες εκτιμήσεις ανεβάζουν τον αριθμό των «δηλωσιών» σε 57.000. Βλ. David Close, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2003, σ. 97

Ασφάλεια μάλιστα είχε καταφέρει, με τη βοήθεια «ανανηψάντων» πρώην κομμουνιστών, όπως του μυτιληνιού πρώην βουλευτή Μιχάλη Τυρίμου, να στήσει ολόκληρο παράπλευρο χαφιέδικο μηχανισμό στο κόμμα, τη λεγόμενη «Προσωρινή Διοίκηση». Προς το τέλος του 1939, λίγα εναπομείναντα στελέχη του κόμματος που διέφευγαν τη σύλληψη, συγκροτούν άλλο καθοδηγητικό όργανο, που έγινε γνωστό με την ονομασία «Παλιά Κεντρική Επιτροπή».³³⁷ Τα δύο παράλληλα όργανα φέρνουν μεγάλη σύγχυση στα φυλακισμένα και εκτοπισμένα μέλη και στελέχη του κόμματος. Ακόμα και ο γραμματέας του κόμματος Νίκος Ζαχαριάδης άργησε να αντιληφθεί το χαρακτήρα της «Προσωρινής», ενώ εκτιμούσε πως η Ασφάλεια είχε διαβρώσει την «Παλιά Κεντρική Επιτροπή». Κάποιες μάλιστα κομματικές οργανώσεις, όπως το λεγόμενο «Μακεδονικό Γραφείο», αυτονομούνται από το κόμμα, κάτι αδιανόητο για τα δεδομένα ενός κομμουνιστικού κόμματος.³³⁸

Με την κατάρρευση του μετώπου και την εισβολή των Γερμανών στην Ελλάδα, όσοι από τα στελέχη του ΚΚΕ κατάφεραν να αποδράσουν από τους τόπους φυλάκισης και εκτόπισης τους, προσπάθησαν μέσα σε δύσκολες συνθήκες, να συντονιστούν και να ανασυγκροτήσουν το κόμμα, πηγαίνοντας με δική τους πρωτοβουλία στην επαρχία.³³⁹

Έτσι, τον Ιούνιο του 1941 φτάνει στη Λέσβο προερχόμενος από την Αθήνα ο κομμουνιστής Νίκος Βουδούρης με σκοπό την ανασυγκρότηση του κόμματος και την οργάνωση της Αντίστασης. Δύο μήνες μετά, τον Αύγουστο, πριν προλάβει να κάνει κάτι ουσιαστικό, συλλαμβάνεται από την Ασφάλεια Μυτιλήνης, παραδίδεται στους

³³⁷ Την πρωτοβουλία της συγκρότησης αυτού του καθοδηγητικού οργάνου είχε ο Μήτσος Παπαγιάννης, το μόνο μέλος της Κ.Ε που μένει ελεύθερο. Η «Παλιά Κεντρική Επιτροπή» χαρακτήρισε τον ελληνοϊταλικό πόλεμο ιμπεριαλιστικό και τάχθηκε υπέρ της ειρήνης, μια γραμμή που ήταν πιο κοντά στην τότε θέση της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Βλ. και Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, ό.π., σ. 261-266 και *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα*, τ. 5ος 1940 - 1945, ό.π., σ. 24-30.

³³⁸ Τα πράγματα ξεκαθαρίστηκαν στο κόμμα πολύ αργότερα μέσα στην Κατοχή. Παρ' όλα αυτά, αυτή η σύγχυση αποτέλεώσε οργανωτικά το ΚΚΕ, που μπαίνει στην Κατοχή με διαλυμένες οργανώσεις και με μοναδικό του όπλο, το αντιφασιστικό φρόνημα του λαού και το ηθικό πλεονέκτημα του διωκόμενου από τη δικτατορία. Βλ. Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, ό.π., σ. 256-266.

³³⁹ Βλ. David Close, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 120.

Γερμανούς, περνά από Στρατοδικείο, καταδικάζεται σε θάνατο «επί δράσει κομμουνιστική και πράξεις σαμποτάζ» και εκτελείται στις 5 Σεπτεμβρίου 1941.³⁴⁰

Παράλληλα και ανεξάρτητα από το Βουδούρη, λίγες μέρες πριν την κατάληψη του νησιού από τους Γερμανούς, στα μέσα Απριλίου 1941, έρχεται στη Λέσβο ο ακροναυπλιώτης κομμουνιστής και Αγιασώτης στην καταγωγή, Γρηγόρης Κουντουρέλλης.³⁴¹ Ο Κουντουρέλλης ήταν κρατούμενος της δικτατορίας στο Σανατόριο του Ασβεστοχωρίου στη Θεσσαλονίκη. Την παραμονή της εισόδου των Γερμανών στη Θεσσαλονίκη δραπετεύει και επιστρέφει στη Μυτιλήνη με σκοπό την ανασυγκρότηση του ΚΚΕ στη Λέσβο. Και αυτός όμως δεν κατέφερε να οργανώσει κάτι, καθώς γρήγορα συλλαμβάνεται μαζί με άλλους και μεταφέρεται σε φυλακές της Θεσσαλονίκης. Η σύλληψη του έγινε με αφορμή την υπόθεση των προκηρύξεων.

Η υπόθεση των προκηρύξεων είναι ένα θέμα που δίχασε μεταγενέστερα τα στελέχη της εαμικής αντίστασης στη Λέσβο, ως προς το χαρακτήρα και την προέλευσή τους. Στις 21 Ιουνίου 1941, μια μέρα πριν την κήρυξη του πολέμου της Γερμανίας ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, κυκλοφόρησαν προκηρύξεις στη Μυτιλήνη, που καλούσαν τον κόσμο να ξεσηκωθεί και ν' αγωνιστεί ενάντια στους κατακτητές.³⁴² Την άλλη μέρα η εφημερίδα *Φως*, χωρίς να αναφέρεται στο συγκεκριμένο γεγονός, έχει ένα ολοσέλιδο άρθρο, που υπογράφεται από τον εκδότη της Αθανάσιο Γκράβαλη με τίτλο: «Εν ονόματι του τόπου και της Ελλάδας», όπου γράφει μεταξύ των άλλων:

Από τώρα όμως, μίαν έχομεν όλοι οι καλοί Λέσβιοι και οι καλοί Έλληνες υποχρέωσιν. Να αποδοκιμάσομεν απροκαλύπτως και κατηγορηματικώς όλας τας αισχρότητας. Να στιγματίσωμεν αυτάς, ως ατίμους και ως αποτελούσας πραγματικήν Εθνικήν προδοσίαν. Να ζητήσωμεν από την Γερμανικήν Στρατιωτικήν Αρχήν, όπως θραύση άπαξ δια παντός τας κεφαλάς των εγκληματιών που με την διαγωγήν των θέτουν εν κινδύνω και την υπόληψίν μας και τον πολιτισμόν μας και ύψιστα Εθνικά, Ελληνικά συμφέροντα. Και να διαδηλώσωμεν υψηλοφώνως και άπαξ έτι την ευγνωμοσύνην μας προς τον Φύρερ και τους ενταύθα εκπροσώπους του και την πίστιν μας εις τον ιερόν απολυτρωτικόν αγώνα των δυνάμεων του άξονος.³⁴³

³⁴⁰ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2201, 9 Σεπτεμβρίου 1941. Βλ. και Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 94 - 103 και Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 33- 39.

³⁴¹ Δες εδώ, σ. 533-534.

³⁴² Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., 96 - 97

³⁴³ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2139, 22 Ιουνίου 1941.

Η Ασφάλεια μετά την κυκλοφορία των προκηρύξεων στη Μυτιλήνη, προχώρησε σε συλλήψεις 250 περίπου ατόμων, κυρίως παλιών κομμουνιστών που στη διάρκεια της δικτατορίας είχαν υπογράψει δήλωση μετανοίας και κάποιων λίγων αξιωματικών.³⁴⁴ Τελικά για την υπόθεση αυτή πέρασαν από δίκη στο Στρατοδικείο Μυτιλήνης έντεκα άτομα, από τα οποία δύο αθωώθηκαν. Οι εννέα καταδικασθέντες, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Κουντουρέλλης, μεταφέρθηκαν στις φυλακές Επταπυργίου στη Θεσσαλονίκη. Τελικά οι εννέα καταδικασμένοι πέρασαν από νέα δίκη στη Θεσσαλονίκη, τον Νοέμβριο του 1941 και αυτή τη φορά αθωώθηκαν όλοι.³⁴⁵ Ο Κουντουρέλλης μετά από αυτό δεν επέστρεψε στη Μυτιλήνη, αλλά συνέχισε την αντιστασιακή του δράση στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία.

Μεταγενέστερες μαρτυρίες κάποιων στελεχών της Αντίστασης, όπως του Παναγιώτη Κεμερλή, αμφισβητούν τον πατριωτικό χαρακτήρα αυτής της πράξης και την αποδίδουν σε προβοκάτσια της Ασφάλειας Μυτιλήνης και ειδικότερα του μεταξικού Διοικητή της Νίκου Γαλούση, με στόχο να της δοθεί η δυνατότητα να προχωρήσει σε μαζικές συλλήψεις κομμουνιστών και να εξαρθρώσει τη δράση τους και κυρίως τη δράση του Γρηγόρη Κουντουρέλλη.³⁴⁶ Συνδέουν δε τις συλλήψεις κομμουνιστών, με την εισβολή του γερμανικού Στρατού στη Σοβιετική Ένωση, που ξεκίνησε την ίδια μέρα.³⁴⁷ Αντίθετα μαρτυρίες άλλων στελεχών της Αντίστασης, όπως του Απόστολου Αποστόλου, υποστηρίζουν τον πατριωτικό χαρακτήρα της δράσης. Ο Απόστολος μάλιστα, αναλαμβάνει ο ίδιος προσωπικά την ευθύνη του σχεδιασμού της

³⁴⁴ Συνελήφθησαν μεταξύ άλλων οι αξιωματικοί Φοίβος Ανατολέας, Σταμάτης Πατλάκας και Φώτης Δήμου. Βλ. Γιώργος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί Κατοχής*, ό.π., σ. 10.

³⁴⁵ Στην πρώτη δίκη της Μυτιλήνης καταδικάστηκαν οι Φώτης Δήμου, Δημήτριος Σίμος, Δημήτρης Χωριανόπουλος, Γεώργιος και Σωτήρης Τσαγκαρέλλης, Παναγιώτης Μαυρογιώργης, Γρηγόρης Κουντουρέλλης, Λουίζας Λουίζας και Σταμάτης Πατλάκας, ενώ αθωώθηκαν ο Ευστράτιος Λάμπρου και η Ελένη Βασάλου. Βλ. εφ. *Φως*, αρ.φ. 2147, 3 Ιουλίου 1941.

³⁴⁶ Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 80-94.

³⁴⁷ Η άποψη για προβοκάτσια στηρίζεται στην εκτίμηση πως υπήρχε ένα σχέδιο της Feldkommandantur της Θεσσαλονίκης για μαζικές συλλήψεις κομμουνιστών στα μέρη εκείνα που τα προηγούμενα χρόνια υπήρχε αναπτυσσόμενο κομμουνιστικό κίνημα, ως προληπτική κίνηση ενόψει της επικείμενης εισβολής των Ναζί στη Σοβιετική Ένωση στις 22 Ιουνίου 1941. Η άποψη αυτή, ότι δηλαδή παραμονές της εισβολής των Ναζί στη Σοβιετική Ένωση, με εντολή της Κομαντατούρ έγιναν αθρόες συλλήψεις κομμουνιστών σε μέρη με ισχυρή παρουσία του ΚΚΕ πριν τον πόλεμο, συναντάται γενικότερα στη ιστοριογραφία της περιόδου. Βλ. Πέτρος Ανταίος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΙΟΝ*, Εκδόσεις Καστανιώτη, τ. Α' Μέρος Ι, Αθήνα 1977, σ. 286.

όλης πράξης, την οποία και περιγράφει αναλυτικά.³⁴⁸ Αποδίδει δε τον χαρακτηρισμό της πράξης ως προβοκάτσια της Ασφάλειας και του Γαλούση ως επιχείρημα που χρησιμοποιήθηκε από το δικηγόρο των συλληφθέντων Ιορδάνη Σαχπάλογλου προς τον γερμανό εισαγγελέα Funk, στη δίκη της Μυτιλήνης, για να αποδείξει τη μη εμπλοκή των κατηγορουμένων.³⁴⁹

Η εμφάνιση πάντως προκηρύξεων αντιναζιστικού περιεχομένου στην πόλη της Μυτιλήνης ενάμιση μόλις μήνα από την άφιξη των Γερμανών, έδειξε μια κινητικότητα και ήταν ένα σήμα προς την κοινωνία ότι υπάρχουν διαθέσεις αντίστασης. Ήδη είχαν αρχίσει από εκείνη την περίοδο να εμφανίζονται οι μεγάλες ελλείψεις σε είδη πρώτης ανάγκης στο πληθυσμό, που μέσα σε ένα ζοφερό κλίμα δυσκολιών, αναζητούσε μια ελπίδα. Οι συνθήκες για μια μαζική οργάνωση αντίστασης είχαν ωριμάσει.

β' Η ίδρυση της Οργάνωσης

Η πρωτοβουλία στελεχών του ΚΚΕ, όπως των Βουδούρη και Κουντουρέλλη, να ανασυγκροτήσουν το κόμμα και να στήσουν αντιφασιστική οργάνωση, αν και δεν ευδοκίμησε όπως είδαμε, μετέφερε όμως στα λίγα εναπομείναντα μέλη και στους φίλους του ΚΚΕ την γραμμή της εθνικής ενότητας των αντιφασιστικών δυνάμεων, στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν και αστικά κόμματα. Η κατεύθυνση αυτή του ΚΚΕ είχε προέλθει μετά τη ριζική μετακίνηση της Κομμουνιστικής Διεθνούς στο 7^ο Συνέδριό της το καλοκαίρι του 1935, από τη γραμμή της ταύτισης σοσιαλδημοκρατίας και φασισμού, στην πολιτική των λαϊκών μετώπων κομμουνιστών - σοσιαλδημοκρατών ενάντια στο φασισμό. Το ΚΚΕ την επικύρωσε στο 6^ο Συνέδριό του, το Δεκέμβριο του 1935. Τελικά όμως η πολιτική αυτή δεν μπόρεσε να ευδοκιμήσει στην Ελλάδα πριν τον πόλεμο, καθώς μετά το αποτυχημένο κίνημα των βενιζελικών αξιωματικών του 1935, η ηγεσία των Φιλελευθέρων, που ήταν το πιο κοντινό στο ΚΚΕ αστικό κόμμα, είχε ήδη κάνει φιλομοναρχική στροφή. Αυτή η εξέλιξη όμως, από την άλλη μεριά, έδινε τη

³⁴⁸ Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια από την Αντίσταση*, ό.π., σ. 25-28.

³⁴⁹ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 96-98.

δυνατότητα στο ΚΚΕ να προσεγγίσει στελέχη του βενιζελισμού που παρέμειναν αντιμοναρχικοί και αντιφασίστες στη δημιουργία ενιαίου μετώπου.³⁵⁰

Η μεταξική δικτατορία που προηγήθηκε, ο πόλεμος και η κατάρρευση του μετώπου, οδήγησαν στην πλήρη απονομιμοποίηση τα παλαιά αστικά κόμματα και τους μηχανισμούς τους σε όλη την Ελλάδα, δημιουργώντας ένα μεγάλο πολιτικό κενό. Μεγάλο μέρος της ηγεσίας τους εξάλλου, είχε φύγει από την Ελλάδα για τη Μέση Ανατολή και το Λονδίνο. Το κενό αυτό δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να καλυφθεί από τις ελληνικές αρχές Κατοχής και τη νέα κυβέρνηση Τσολάκογλου. Η κατοχική κυβέρνηση δεν μπόρεσε ποτέ να αποκτήσει κύρος και αξιοπιστία στον ελληνικό λαό, ούτε λαϊκό έρεισμα, καθώς έδειχνε φανερή αδυναμία να αντιμετωπίσει τόσο τα ζητήματα επισιτισμού και επιβίωσης του λαού, όσο και την υπεράσπιση της εδαφικής επικράτειας της κατεχόμενης Ελλάδας από επιβουλές, όπως εκείνης της Βουλγαρίας στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Από την άλλη μεριά, η Κατοχή αποδιοργάνωσε το κράτος, του οποίου η παρουσία όσο απομακρυνόμαστε από τις πόλεις γίνεται σκιώδης.³⁵¹

Στη Λέσβο, οι εκπρόσωποι των αστικών κομμάτων φρόντισαν να διατηρήσουν μια διακριτική ουδετερότητα απέναντι στον κατακτητή, ενώ ένα μικρό τμήμα τους, όπως ήδη είδαμε, επεδίωξε τη συνεργασία μαζί του και τον αθέμιτο πλουτισμό, μέσω της μαύρης αγοράς, κυρίως του λαδιού, με την ανοχή των γερμανικών αρχών Κατοχής. Υπήρξε όμως και ένα σημαντικό τμήμα της αστικής τάξης, που εκπροσωπούσε πολιτικά κυρίως τους αντιμοναρχικούς φιλελεύθερους, όπως ο Θεόδωρος Λευκιάς, βουλευτής Λέσβου των Φιλελευθέρων στη Βουλή του 1936 και κάποιιο απότακτοι αξιωματικοί από το κίνημα του 1935, όπως ο Σοφοκλής Βουρνάζος, αλλά και ένα τμήμα της μικροαστικής διανοήσης στην πόλη και στα κεφαλοχώρια, γιατροί, δάσκαλοι, καθηγητές, έμποροι, οι οποίοι ήθελαν και επιχειρήσαν να αντισταθούν στην νέα τάξη πραγμάτων.³⁵²

³⁵⁰ Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, ό.π., σ. 236-245.

³⁵¹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή*, ό.π., σ. 71-74. Επίσης, Άγγελος Ελεφάντης, «Το αντιστασιακό φαινόμενο στην Ευρώπη του Χίτλερ», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, (1770-2000)*, τ. 8^ο, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σ. 84-86.

³⁵² Για το Σοφοκλή Βουρνάζο, δες *εδώ*, σ. 526-527.

Όπως προκύπτει από την τοπική ιστοριογραφία, συζητήσεις για τη συγκρότηση αντιστασιακής οργάνωσης γινόταν σε όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού και του φθινοπώρου του 1941. Σε αυτές συμμετείχαν παλιά στελέχη του ΚΚΕ και του Αγροτικού Κόμματος, όπως ο Παναγιώτης Κεμερλής, ο Μανώλης Λαμπαδαρίδης,³⁵³ και ο Δημήτριος Σίμος.³⁵⁴ Μαζί τους στις συζητήσεις αυτές έπαιρναν μέρος ο Θείελπις Λευκίας με το κύρος του παλιού βουλευτή και διακεκριμένου διανοούμενου, αλλά και στελέχη της νέας αστικής διανοήσης του νησιού, όπως ο καθηγητής χημείας Απόστολος Αποστόλου, ο μικροβιολόγος γιατρός Ζήνων Ελευθεριάδης, ο έμπορος λαδιού Δημητρός Αποστόλου, οι δικηγόροι Γιώργος Γιαλούρης και Γιώργος Τζοάνος, οι γεωπόνοι Νίκος Σαραντάκος και Χαράλαμπος Κανόνης, ο νομοκτηνίατρος Γιώργος Τσιτσιγιάννης και αρκετοί άλλοι.³⁵⁵ Ενδεικτικό της κινητικότητας της περιόδου είναι ότι στις πρώτες αυτές συγκεντρώσεις, συμμετείχε και ο γιατρός Αντώνης Παπαγεωργίου, πρώην βουλευτής Λέσβου από τη Βουλή του 1933 – 1935, του Αγροτικού Εργατικού Κόμματος, ενός μικρού κόμματος, που συμμετείχε στο βενιζελικό συνασπισμό υπό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Γρήγορα όμως αποστασιοποιήθηκε και έμεινε αδρανής.³⁵⁶

Η συμμετοχή του Δημήτρη Σίμου στη συγκρότηση της Οργάνωσης, σύμφωνα με κάποιες μεταγενέστερες μαρτυρίες, είχε προκαλέσει ενστάσεις από κάποιους συντρόφους του κομμουνιστές, γιατί είχε κατηγορηθεί ότι ευθύνεται για προδοσία στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας και για συνεργασία με την Ασφάλεια. Η καχυποψία ήταν κάτι συνηθισμένο εκείνη την περίοδο μεταξύ των στελεχών του ΚΚΕ. Τέτοια ζητήματα σε ένα κόμμα που έβγαине διαλυμένο από τη δικτατορία με δύο καθοδηγητικά όργανα, ένα εκ των οποίων είχε στενή σχέση με τη μεταξική Ασφάλεια, υπήρχαν σε ολόκληρη την Ελλάδα και μάλιστα τα βρίσκουμε ακόμα και σε υψηλότατο επίπεδο.³⁵⁷

³⁵³ Δες εδώ, σ. 534.

³⁵⁴ Δες εδώ, σ. 540.

³⁵⁵ Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 104-122.

³⁵⁶ Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 99. Αμέσως μετά την Απελευθέρωση, ο Παπαγεωργίου πρωτοστάτησε στην ίδρυση της αντιπολιτευόμενης στο ΕΑΜ παράταξης. Δες εδώ, σ. 264. Για τον ελιτισμό μερίδας της ηγεσίας των αστικών κομμάτων, που δεν μπορούσαν να αντιληφθούν την νέα κοινωνική πραγματικότητα της κατεχόμενης Ελλάδας βλ. και Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή*, ό.π., σ. 72

³⁵⁷ *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα*, τ. 5ος 1940 - 1945, ό.π., σ. 44-47.

Τελικά ο Σίμος, όχι μόνο συμμετείχε στην Οργάνωση, αλλά υποδείχθηκε και για το πρώτο εξαμελές νομαρχιακό όργανό της, το οποίο και συγκροτήθηκε στα μέσα του φθινοπώρου του 1941. Σ' αυτό συμμετείχαν τρεις κομμουνιστές ο Παναγιώτης Κεμερλής, ο Δημήτριος Σίμος και ο Μανώλης Λαμπαδαρίδης, ο δημοσιογράφος και πρώην βουλευτής των Φιλελευθέρων Θείελπις Λευκίας, ο καθηγητής Απόστολος Αποστόλου και ο γιατρός Ζήνων Ελευθεριάδης. Από βρετανικές πηγές μαθαίνουμε πως η Οργάνωση ονομάστηκε αρχικά Εθνική Απελευθερωτική Οργάνωση Λεσβίων και μετονομάστηκε τελικά σε ΕΑΜ Μυτιλήνης στις αρχές του 1943.³⁵⁸ Κατά μια μεταγενέστερη εκδοχή το όνομά της ήταν Κεντρική Επιτροπή Απελευθερωτικού Αγώνα Λέσβου - ΚΕΑΑΛ, ενώ σύμφωνα με μια τρίτη εκδοχή ήταν Κεντρική Επιτροπή Εθνικής Αντίστασης Λέσβου.³⁵⁹ Στη συλλογική μνήμη όμως των ανθρώπων του νησιού μέχρι και σήμερα έμεινε απλά, ως «η Οργάνωση», χωρίς άλλο προσδιορισμό.³⁶⁰ Ακόμα και όταν αργότερα μετονομάστηκε σε ΕΑΜ Λέσβου, ο περισσότερος κόσμος χρησιμοποιούσε τον όρο «η Οργάνωση» για να αναφερθεί σ' αυτήν και όλοι γνώριζαν τι εννοούσε.

Στις πρώτες συναντήσεις της Οργάνωσης το πρώτο εξάμηνο του 1942, συμμετείχε και ο διευθυντής του ξενοδοχείου «Αιγαίον» Νίκος Βολογιάννης, ο μηχανικός Παναγιώτης Φίλιας και ο καπετάνιος εμπορικού ναυτικού Μαρίνος Χονδρογιάννογλου, που όπως είδαμε ανήκαν ταυτόχρονα στο μυστικό κατασκοπευτικό αντιστασιακό πυρήνα Βολογιάννη, που σχετιζόταν με την αγγλική αντικατασκοπεία στη Σμύρνη. Από τις γραπτές μαρτυρίες που υπάρχουν είναι βέβαιο, ότι όχι μόνο δεν υπήρχε καμία αντιπαλότητα ανάμεσα στην Οργάνωση και στην ομάδα Βολογιάννη, αλλά αντίθετα υπήρχε αγαστή συνεργασία, στα ζητήματα του αντιφασιστικού αγώνα, κάποιοι μάλιστα, όπως είπαμε, συμμετείχαν και στις δύο οργανώσεις. Η διάλυση της ομάδας Βολογιάννη και η εκτέλεση του το καλοκαίρι του 1943, διέκοψε αναγκαστικά

³⁵⁸ Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, ό.π., σ. 542, Α.Α. 1988. FO371/43674/R225 Periodical Intelligence Summary, αριθμ. 10.

³⁵⁹ Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 108-109 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 100.

³⁶⁰ Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 191.

τη συνεργασία αυτή και η Οργάνωση παρέμεινε η μοναδική αντιστασιακή δύναμη για να γίνει τελικά ο πρόδρομος του ΕΑΜ Λέσβου.³⁶¹

Από την τοπική ιστοριογραφία γνωρίζουμε πως δεν υπάρχει γραπτό κείμενο σχετικά με τη συγκρότηση της Οργάνωσης. Δεν καθορίστηκαν καταστατικές αρχές, σκοποί και πρόγραμμα δράσης της, ούτε είχε σχέσεις με κάποια άλλη οργάνωση εκτός Λέσβου. Εκείνο που σίγουρα είναι βέβαιο, για τον πολιτικό της προσανατολισμό, είναι η αντίθεση της στο καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και η ομόθυμη απόφαση των μελών της να πάρουν μέρος στον αντιφασιστικό και απελευθερωτικό αγώνα.³⁶² Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, έτσι και στη Λέσβο, η Οργάνωση δεν θέτει με την ίδρυσή της το θέμα της μοναρχίας, επιδιώκοντας να συσπειρώσει στις γραμμές της και φιλοβασιλικά στελέχη, που θέλουν να πολεμήσουν τον κατακτητή στο πλευρό των συμμάχων.³⁶³

Η συγκρότηση της Οργάνωσης στη Λέσβο από μια συμμαχία κομμουνιστών με στελέχη της αστικής και μικροαστικής τάξης και της προοδευτικής διανόησης, είναι ένα ακόμα παράδειγμα, πως σε διαφορετικά μέρη της χώρας, με διαφορετικούς τρόπους, αλλά μέσα στο ίδιο πνεύμα, συγκροτήθηκαν οργανώσεις αντίστασης, που αποτέλεσαν το «προζύμι» της μετέπειτα δημιουργίας του ΕΑΜ, ως ενιαίας πανελλαδικής οργάνωσης. Τέτοιες προ-εαμικές οργανώσεις με τη συμμετοχή ή την πρωτοβουλία των κομμουνιστών και ανθρώπων της διανόησης είχαμε σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδας.³⁶⁴ Στη Θεσσαλονίκη για παράδειγμα, ένα μήνα περίπου μετά την έναρξη της Κατοχής ιδρύθηκε η αντιστασιακή οργάνωση «Ελευθερία» από στελέχη του παράνομου μηχανισμού του Μακεδονικού Γραφείου του ΚΚΕ και προσωπικότητες από ένα ευρύ πολιτικό φάσμα της εποχής, όπως ο μετέπειτα πρόεδρος της ΕΔΑ Γιάννης

³⁶¹ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 100.

³⁶² Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 111-112.

³⁶³ Στην πρόταση του ΕΑΜ για ενιαίο εθνικό μέτωπο κατά του κατακτητή, τα παλαιά αστικά κόμματα απάντησαν με πρόταση για υπογραφή αντιμοναρχικού πρωτοκόλλου, κάτι που το ΕΑΜ αρνήθηκε. Βλ. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, Μέρος Γ', εκδόσεις Δωρικός, Αθήνα 1983, σ.208-212.

³⁶⁴ Για παράδειγμα αντίστοιχες αντιστασιακές οργανώσεις ιδρύθηκαν την ίδια περίπου εποχή χωρίς ενιαίο καθοδηγητικό κέντρο και χωρίς σύνδεση μεταξύ τους, στη Μεσσηνία, στη Θεσσαλία, στην Κρήτη, τη Θεσσαλονίκη, την Πρέβεζα και την Αρτα. Βλ. Αγγελος Ελεφάντης, «Το αντιστασιακό φαινόμενο στην Ευρώπη του Χίτλερ», ό.π., σ. 91.

Πασαλίδης, με στρατιωτικό αρχηγό τον συνταγματάρχη Δημήτριο Ψαρό.³⁶⁵ Ακριβώς αυτή η διαδικασία, της «από τα κάτω» συγκρότησης του ΕΑΜ, που έγινε σε αρκετά μέρη της Ελλάδας όπως και στη Λέσβο, συνέτεινε αποφασιστικά στη μαζικοποίηση του και στην ανάδειξή του, ως της μαζικότερης αντιστασιακής οργάνωσης.³⁶⁶

Η Οργάνωση στη Λέσβο δεν συγκροτήθηκε ως μια πολιτική συμμαχία κομμάτων και οργανώσεων, αλλά κυρίως ως μια ανάγκη προοδευτικών ανθρώπων να αντιταχθούν στον κατακτητή. Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα εμφανίστηκε ένας νέος τύπος αγωνιστή - πατριώτη, που ανήκε στην Οργάνωση, ο εαμίτης.³⁶⁷ Οι συμμαχίες αυτές, προέκυψαν και ως μια ώριμη κοινωνική ανάγκη που προήλθε λόγω της διάρρηξης των προπολεμικών πολιτικών διαιρέσεων εξαιτίας του πολέμου και της διεύρυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων που αυτός προκάλεσε. Έτσι κοινωνικά στρώματα που πριν τον πόλεμο ήταν σε αντίπαλα στρατόπεδα, τώρα θα έπρεπε να συμμαχήσουν για να αντιμετωπίσουν τη νέα κατάσταση.³⁶⁸

Λίγο μετά την Απελευθέρωση, ένα άρθρο στην εφημερίδα του ΕΑΜ *Ελεύθερη Λέσβος* σκιαγραφεί τη συγκρότησή του, σημειώνοντας χαρακτηριστικά:

Όταν το ΕΑΜ ξεκίνησε τον αγώνα... Δεν ξεχώρισε ποτέ πλούσιους και φτωχούς... Μόνοι τους ξεχώρισαν οι εχθροί του λαού και συμμαχήσανε με τον κατακτητή... κι αυτοί δεν ήταν μόνο πλούσιοι... Βρέθηκαν άνθρωποι προλετάριοι εξασθλωμένοι, παραστρατημένοι... Μα βρέθηκαν και πλούσιοι που νόμισαν πως η φιλία τους με τους γερμανούς θα τους προστάτευε θα τους αύξανε τα πλούτη... Ποτέ δεν ακούστηκε κανένα σύνθημα πλούσιοι και φτωχοί.³⁶⁹

Εθνική, τουτέστιν πατριωτική και όχι ταξική, ήταν η βάση ανάπτυξης της Οργάνωσης. Είναι χαρακτηριστικό πως στην Οργάνωση εντάχθηκαν και αρκετοί πλούσιοι απόγονοι δημογερόντων σε κεφαλοχώρια, συντηρητικοί πολίτες, ακόμα και βασιλόφρονες.³⁷⁰ Μια τέτοια περίπτωση για παράδειγμα είναι του Δημήτρη Κομίλη στο

³⁶⁵ Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, Ιωάννα Παπαθανασίου, «Η Ιστορία στο Κόκκινο 105,5: Τι είναι και τί ήθελε το ΕΑΜ», ραδιοφωνική εκπομπή <https://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/21-2015-09-14-13-14-37/107-2015-09-17-10-42-20#eam> (τελευταία πρόσβαση 30.6.2022).

³⁶⁶ David Close, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 120-121.

³⁶⁷ Βλ. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, εκδόσεις Δωρικός, Μέρος Α', Αθήνα 1983, σ. 349.

³⁶⁸ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, ό.π., σ. 135.

³⁶⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 16, 8 Οκτωβρίου 1944

³⁷⁰ Ο Απόστολος Αποστόλου αναφέρει για παράδειγμα στη Μυτιλήνη τον καθηγητή φυσικής Μανώλη Δεμερτζή, που ήταν γνωστός ως βασιλόφρων και μπήκε από τους πρώτους στην Οργάνωση,

Μανταμάδο. Ο Κομίλης ήταν κομματάρχης των Φιλελευθέρων πριν τη δικτατορία, πολιτικός και προσωπικός φίλος του Γεώργιου Παπανδρέου στη δεκαετία του 1930, εργοστασιάρχης και έμπορος λαδιού, πρόεδρος στην Κοινότητα δύο φορές το 1931 – 1933, καθώς και τα δύο πρώτα χρόνια της Κατοχής (1941 – 1942).³⁷¹ Οργανώνεται στην Αντίσταση στις αρχές του 1942, από τον κουνιάδο του Απόστολο Αποστόλου, παρά τις ενστάσεις των παλαιών κομμουνιστών, που έβλεπαν σύμμαχο στις γραμμές τους ένα πλούσιο αστό και παλιό κομματικό παράγοντα του αστισμού. Η μεταστροφή όμως του Κομίλη και η ένταξή του στην Οργάνωση του Μανταμάδου έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μαζική συμμετοχή της μεγάλης πλειοψηφίας του χωριού στην Αντίσταση.³⁷² Αντίστοιχη περίπτωση με τον Κομίλη στο Μανταμάδο είναι οι γαιοκτήμονες, έμποροι λαδιού και ελαιοτριβείς Γιώργος, Αχιλλέας και Στρατής Τζοάνος, οι οποίοι και αυτοί προσχώρησαν στο ΕΑΜ και το ΚΚΕ.³⁷³ Ανάλογη περίπτωση είναι ο εργοστασιάρχης Χρήστος Χατζηράλλης από την Καλλονή, παρόλο που η προσχώρηση του στην Οργάνωση συνάντησε αντιδράσεις από τους παλιούς κομμουνιστές, λόγω της αστικής του καταγωγής.³⁷⁴

Ο κατοχικός δήμαρχος Μυτιλήνης Γεώργιος Χονδρονίκης αναφερόμενος σε αυτή ακριβώς την πολιτική διάσπαση της αστικής τάξης του νησιού, γράφει είκοσι χρόνια μετά, στρέφοντας τα πυρά του στους πρώην πολιτικούς του φίλους, οι οποίοι συμμάχησαν με τον ταξικό εχθρό, τον «Εαμοκομμουνισμό»:

Μετά παρέλευσιν μηνών τινών από της κατοχής, εγένετο γνωστόν, κατά τρόπον μυστικόν, ότι υπάρχει εις την πόλιν μας μυστική οργάνωσις με το όνομα Εθνικόν Απελευθερωτικόν Μέτωπον (ΕΑΜ), εις την οποίαν ενετάχθη μεγάλος αριθμός συμπολιτών, εθνικοφρόνων κυρίως... Εθνικόφρονες εγένοντο συνεργοί των σκοπών της ηγεσίας του ΕΑΜ... Αι κατακρίσεις, διαστροφαιί, ύβρεις και συκοφαντίαι ακόμη εστρέφοντο κατά του γηραιού Μητροπολίτου Ιακώβου, του Νομάρχου, του Δημάρχου, του προϊσταμένου της υπηρεσίας αλιείας κ.α. με την

παραμένοντας σ' αυτή ως το τέλος, με τις συνέπειες που είχε προσωπικά η συνεπής αυτή στάση του. Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 100-108.

³⁷¹ Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ιδιωτική Έκδοση, τ. Α', Αθήνα 2018, σ. 118.

³⁷² Νίκος Μαραντζίδης, *Μικρές Μόσχες*, ό.π., σ. 91-94.

³⁷³ Στο *ίδιο*, σ. 93.

³⁷⁴ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 276 -277.

δικαιολογίαν ότι ήρχοντο εις επαφήν και συνεργασίαν μετά των Γερμανικών Αρχών.³⁷⁵

Στις αρχές του 1942 προσχωρούν στην Οργάνωση στην πόλη της Μυτιλήνης και άλλα στελέχη του λεγόμενου «δημοκρατικού συντηρητισμού», όπως ο συνταγματάρχης Οδυσσεάς Σκαναβής και ο λοχαγός Βάσος Παπανικόλας.³⁷⁶ Έτσι λοιπόν η συμμετοχή στην Οργάνωση ανθρώπων από την τοπική οικονομική και κοινωνική ελίτ, καθώς και το γεγονός ότι πέραν του απελευθερωτικού αγώνα δεν καθορίστηκαν ουσιαστικά άλλοι κοινωνικοί στόχοι, συνέτεινε ώστε, το κρίσιμο αυτό διάστημα, να μην εμφανιστεί άλλη ανταγωνιστική οργάνωση. Το γεγονός αυτό βοήθησε σημαντικά, ώστε μεγάλο τμήμα των κατοίκων της Λέσβου να προσχωρήσουν στην Οργάνωση. Αν λοιπόν απ' αυτή την ελίτ εξαιρέσουμε τους μεγαλοαστούς και εκείνους που συνεργάστηκαν με τον κατακτητή για να προσκομίσουν αθέμιτα πλούτη, το σύνολο του πληθυσμού μπορούσε εν δυνάμει να μπει στην Οργάνωση.³⁷⁷ Το ότι στα ηγετικά της στελέχη συμπεριλαμβάνονταν και οι κομμουνιστές και το γεγονός ότι το ΚΚΕ έπαιζε σημαντικό ρόλο σε όλον αυτόν τον αγώνα, έδωσε περαιτέρω πολιτική νομιμοποίηση στο ΚΚΕ σε πλατιά λαϊκά στρώματα, που αναγνώριζαν πλέον το κόμμα αυτό, ως μια πραγματικά πατριωτική δύναμη.³⁷⁸

Σε αντίθεση με τη Λέσβο, στη Χίο και στη Σάμο η συγκρότηση αντιστασιακών οργανώσεων συνάντησε άλλου είδους δυσκολίες. Στη Σάμο η μαζική φυγή νέων και γενικότερα του πληθυσμού στη Μέση Ανατολή αποδεκάτιζε τις νεοσύστατες αντιστασιακές οργανώσεις. «Ωσπου να “πήξει” μια οργάνωση και να σταθεροποιηθεί, φεύγανε δύο για τρία μέλη της κι έπρεπε να γίνει προσπάθεια απ' την αρχή».³⁷⁹ Στη Χίο ομοίως μετρούσαν απώλειες «σχεδόν ισάριθμες με τη στρατολόγηση νέων μελών».³⁸⁰ Αλλά και η κοινωνική και πολιτική εμβέλεια των αντιστασιακών οργανώσεων στη Χίο

³⁷⁵ Βλ. Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκότος*, ό.π., σ. 78.

³⁷⁶ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 186.

³⁷⁷ Στον Παπάδο της Γέρας, σύμφωνα με μια μαρτυρία, την άνοιξη του 1944 όλο το χωριό ήταν με το ΕΑΜ εκτός από μια μικρή ομάδα πλουσίων που την αποκαλούσαν περιπαικτικά «Ομάδα των κυρίων». ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, προφορική μαρτυρία Νίκου Χατζηχρήστου στον Παναγιώτη Ψαριανό στις 26 Ιουνίου 1988

³⁷⁸ Βλ. Νίκος Μαραντζίδης, *Μικρές Μόσχες*, ό.π., σ. 90.

³⁷⁹ Γιάννης Ζαφείρης, *Η Σάμος στον αγώνα*, ό.π., σ. 42.

³⁸⁰ Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίος στα χρόνια της κατοχής και του εμφυλίου*, ό.π., σ. 66-67.

και στη Σάμο, τουλάχιστον ως το τέλος του 1943 δεν ήταν αντίστοιχη της Οργάνωσης της Λέσβου. Για παράδειγμα, στο πρώτο πενταμελές συντονιστικό όργανο του ΕΑΜ Σάμου το καλοκαίρι του 1942 και τα πέντε μέλη του ήταν κομμουνιστές.³⁸¹ Στη Χίο το ΕΑΜ συγκροτήθηκε πολύ αργότερα, το καλοκαίρι του 1943, από τη συγχώνευση τριών αντιστασιακών οργανώσεων, που μέχρι τότε η κάθε μια είχε περιορισμένη ξεχωριστή δράση, αλλά και οι τρεις είχαν κάποια κοινά μέλη.³⁸²

Η Οργάνωση ήδη από τις αρχές του 1942 ξεκινά τη στρατολόγηση μελών και τη μαζικοποίησή της, στην αρχή με αργούς σχετικά ρυθμούς, οι οποίοι στην πορεία και για ολόκληρο το 1942 επιταχύνθηκαν. Η στρατολόγηση ξεκίνησε αρχικά από την πόλη της Μυτιλήνης και επεκτάθηκε σταδιακά στην ύπαιθρο. Συγκροτούνται πυρήνες στα κεφαλοχώρια, κυρίως εκεί που πριν τον πόλεμο το ΚΚΕ είχε αξιόλογες δυνάμεις, όπως για παράδειγμα στον Παλαιόκηπο Γέρας, στην Αγιάσο, τον Πολιχνίτο, την Αγία Παρασκευή, το Μανταμάδο, την Ερεσό, το Πλωμάρι. Στα κεφαλοχώρια επίσης, εκτός από τους παλιούς κομμουνιστές προσχωρούν στην Οργάνωση μαζικά και παλιοί βενιζελικοί ψηφοφόροι και οπαδοί.³⁸³

Στη Λέσβο όπως είπαμε, δεν μπόρεσε να στεριώσει άλλη αντιστασιακή οργάνωση, πλην της Οργάνωσης-ΕΑΜ Λέσβου. Σε μεταγενέστερες μαρτυρίες αναφέρεται μια μικρή οργάνωση τριάντα περίπου ατόμων γύρω από τον Κλεάνθη Χουτζαίο, η οποία λέγεται πως είχε επαφές με το ΕΑΜ Μακεδονίας.³⁸⁴ Η οργάνωση αυτή ιδρύθηκε περί τα 1942 και το μόνο που γνωρίζουμε γι' αυτήν είναι η αντίθεση της με την Οργάνωση, την οποία ο Χουτζαίος κατηγορούσε για συνεργασία με τους Άγγλους «ιμπεριαλιστές», αρνούμενος κάθε συνεργασία με αυτήν «γιατί έβαζε το ταξικό καθήκον κάτω από το εθνικό».³⁸⁵ Τελικά παρά τις διαβουλεύσεις της

³⁸¹ Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 70.

³⁸² Από τις οργανώσεις αυτές η Φιλική Εταιρία ξεκίνησε ως παράρτημα κάποιας αντίστοιχης της Αθήνας, ενώ ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός σύνδεσμος - ΕΔΕΣ, ως παράρτημα του ΕΔΕΣ της Αθήνας. Η τρίτη ήταν η Αντιφασιστική Οργάνωση, που δημιουργήθηκε από εκτοπισμένους από τη δικτατορία αντιφασίστες, που είχαν επιστρέψει στη Χίο. Βλ. Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίο στα χρόνια της κατοχής και του εμφυλίου*, ό.π., σ. 66-67.

³⁸³ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 108-112, 115-119, 127-128, 131-134, 137-138, 145-154.

³⁸⁴ Για τον Κλεάνθη Χουτζαίο, δες εδώ, σ. 543-544. Βλ. επίσης, Γιώργος Χουτζαίος, «Υπόθεση Κλεάνθη Χουτζαίου ή Μαγκανά. Η δολοφονία (:) του Κλεάνθη Χουτζαίου ή Μαγκανά», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ' (2007), σ. 163-182.

³⁸⁵ Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 193-194.

Οργάνωσης μαζί του για ενσωμάτωση ή συνεργασία, ο Χουτζαίος αρνούσαν κατηγορηματικά οτιδήποτε από αυτά. Έτσι αποφασίστηκε η εκτέλεσή του που έγινε τελικά, το Μάιο του 1944 κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες.³⁸⁶ Στην τοπική ιστοριογραφία δεν αναφέρεται καμία αντιστασιακή δράση της οργάνωσης αυτής και μετά το θάνατο του Κλεάνθη Χουτζαίου, τα εναπομείναντα μέλη της προσχώρησαν στην Οργάνωση.³⁸⁷

Όλο το 1942 η δράση της Οργάνωσης περιστρεφόταν κυρίως στη μεταφορά και φυγάδευση καταδιωκόμενων από τις αρχές Κατοχής στη Μικρά Ασία, αλλά και νέων που ήθελαν να ενταχθούν στον Ελληνικό Στρατό στη Μέση Ανατολή. Η δράση αυτή είχε ξεκινήσει από το 1941, σε συνεργασία με την αγγλική Intelligence Service, από τους δύο πρώτους μη εαμικούς πυρήνες της Αντίστασης, που όπως είδαμε εξαρθρώθηκαν από τη γερμανική μυστική αστυνομία. Τώρα συνεχίστηκε με ευθύνη της Οργάνωσης σε πιο ασφαλή βάση και με πιο συγκροτημένο τρόπο. Στήθηκαν ουσιαστικά δύο βάσεις ως σημεία προσέγγισης των πλοιαρίων από και προς τα μικρασιατικά παράλια. Η πρώτη ήταν ο όρμος της Κακοπετριάς στην παραλία Μιστεγνών, με υπεύθυνο το γιατρό Άλκη Μιχαήλ από τη Θερμή και η δεύτερη ο όρμος της Λαγκάδας στην περιοχή του Μανταμάδου, με υπεύθυνο το Δημήτρη Κομίλη από το Μανταμάδο. Η μεταφορά γινόταν παράνομα, πάντα το βράδυ, με λεσβιακά σκάφη και πληρώματα, έναντι αδρής αμοιβής, που εξασφάλιζαν οι Βρετανοί. Τα σκάφη ήταν μικρά και ταχυκίνητα και συνήθως ήταν εξοπλισμένα με πολυβόλο. Η Οργάνωση είχε το συντονισμό της όλης δράσης και έπαιρνε και ένα χρηματικό ποσό για κάθε αξιωματικό ή στρατιώτη που έστελνε στη Μέση Ανατολή.³⁸⁸

³⁸⁶ Ο Βαγγέλης Γιοσμάς, που ως γραμματέας τότε του ΚΚΕ συμμετείχε στην απόφαση εκτέλεσης του Χουτζαίου, προσπάθησε μεταγενέστερα να διαχωρίσει τη θέση του, λέγοντας πως του είπαν ότι πρόκειται για «επικίνδυνο τροτσκιστή», ώστε να πειστεί για την αναγκαιότητα της εκτέλεσης. Ο ίδιος εκτιμά πως επρόκειτο για έναν τίμιο αγωνιστή, που διαφωνούσε με τη γραμμή της συνεργασίας με τους Άγγλους, που ακολουθούσε το ΕΑΜ. Στη δεκαετία του 1980 μάλιστα έκανε ενέργειες για την αποκατάστασή του ως αγωνιστή της Εθνικής Αντίστασης. Βλ. Γιώργος Χουτζαίος, «Υπόθεση Κλεάνθη Χουτζαίου ή Μαγκανά. Η δολοφονία (;) του Κλεάνθη Χουτζαίου ή Μαγκανά», ό.π., σ. 170-175.

³⁸⁷ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 407-411.

³⁸⁸ Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 171-172. Ο Απόστολος Αποστόλου κάνει ειδική μνεία σε δύο Μυτιληνιούς καπετάνιους, τον Κώστα Δημάκη και τον Μαρίνο Χονδρογιάννογλου, οι οποίοι αναλάμβαναν και επικίνδυνες αποστολές προς την ηπειρωτική Ελλάδα. Βλ. και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 158-159, 162-163. Το χρηματικό ποσό που αποδιδόταν στην Οργάνωση για τις μεταφορές αυτές ήταν 3 ως 5 αγγλικές λίρες για κάθε αξιωματικό ή

Οι Άγγλοι προκειμένου να εμποδίσουν την επίταξη των καϊκιών των νησιών από τους Γερμανούς, αλλά και για να τα αξιοποιήσουν οι ίδιοι στο πλαίσιο του πολέμου, πίεζαν και είχαν καταφέρει να στρατολογήσουν πολλά από τα καϊκια αυτά για λογαριασμό τους. Με επιστολή τους στις 10 Αυγούστου 1943 στην Οργάνωση, σημείωναν μεταξύ των άλλων:

Εξηγήσατε παρακαλούμε εις τους πλοιοκτήτες ότι από κάθε πλευρά είναι συμφέρον δι' αυτούς, τα πετρελαιοκίνητα των να απομακρυνθούν εκείθεν το ταχύτερον. Είναι καιρός να αντιληφθούν ότι οι πιθανότητες απώλειας των εφόσον θα εξακολουθήσουν εξυπηρετούντες τον εχθρόν και λίαν συντόμως θα γίνουν ακόμα μεγαλύτεραι. Η δίψα προς πλουτισμόν εις βάρος των συμφερόντων της Πατρίδος των δεν εκορέσθη ακόμα;³⁸⁹

Τα καϊκια αυτά ονομάστηκαν «κουρσάρικα» και αποτέλεσαν έναν αξιόμαχο στόλο για τους συμμάχους δρώντας ανάμεσα στα νησιά και στο ουδέτερο έδαφος της Τουρκίας. Υπολογίζεται πως σε ολόκληρο το Αιγαίο είχαν στρατολογηθεί από τους Άγγλους 436 τέτοια κουρσάρικα καϊκια.³⁹⁰

Οι μαζικές διαφυγές νέων, σύμφωνα με μια μαρτυρία, φαίνεται πως είχαν δημιουργήσει τριβές και μια σχετική γκρίνια στην Οργάνωση. Κάποια στελέχη της δυσφορούσαν και επέμεναν πως πρέπει να πειστούν οι νέοι να μείνουν στο νησί και να αντισταθούν εκεί, προστατεύοντας και τις οικογένειές τους.³⁹¹ Το Μάρτιο του 1944 αποφασίστηκε από την Οργάνωση να μην επιτρέπουν πλέον τη φυγή στη Μέση Ανατολή για ένταξη στο Συμμαχικό Στρατό. Έφευγαν μόνο όσοι αναγκάζονταν να βγουν στην παρανομία και κινδύνευαν με σύλληψη.³⁹²

στρατιώτη που μεταφερόταν στη Μέση Ανατολή. Βλ. Βαγγέλης Γιοσμιάς, «Αυτοβιογραφικά», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ' (2007), σ. 241.

³⁸⁹ Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 261, 3 Ιουνίου 1949 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 99, 24 Απριλίου 1945.

³⁹⁰ Τον όρο «κουρσάρικα» χρησιμοποιεί και ο Απόστολος Αποστόλου σε άρθρο του λίγες μέρες μετά την απελευθέρωση σημειώνοντας μεταξύ άλλων: «Τα ερημικά ακρογιάλια του νησιού άρχισαν να δέχονται τα κουρσάρικα που έφεραν κι έπαιρναν πληροφορίες πολύτιμες για το συμμαχικό αγώνα» εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 12, 27 Σεπτεμβρίου 1944. Βλ. και Χρήστος Γιώγος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949», ό.π., σ. 52-54.

³⁹¹ Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 184-185.

³⁹² Αρχείο ΚΕΙΝΕ, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, about the formation of the body of antartes in Lesvos, report of Andreas Vardoulakis, 5 June 1944. Επίσης, Βαγγέλης Γιοσμιάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 241.

γ' Από την Οργάνωση στο ΕΑΜ Λέσβου

Ολόκληρο το 1942 η Οργάνωση συνέχισε τη δράση της με άξονα τη συνεργασία με το συμμαχικό κέντρο στη Σμύρνη και τις οδηγίες που έπαιρνε από εκεί. Όλο αυτό το διάστημα δεν είχε καμία επαφή με την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ, αλλά ούτε και οι κομμουνιστές μέλη της Οργάνωσης, δεν είχαν κάποια επαφή με την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ στην Αθήνα. Σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες, αυτή η έλλειψη επαφής δεν ήταν τυχαία, αλλά συνδεόταν έμμεσα με τις επιδιώξεις κορυφαίων στελεχών του ΚΚΕ, που συμμετείχαν στην Οργάνωση και κυρίως του Δημήτρη Σίμου, που δεν ήθελε αυτήν την επαφή λόγω των «εκκρεμοτήτων» που είχε ο ίδιος με το κόμμα από την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας. Ο Σίμος παράλληλα επεδίωξε να έχει προνομιακές σχέσεις με τους Άγγλους, καθώς είχε αναλάβει τις επαφές της Οργάνωσης με το συμμαχικό Στρατηγείο της Σμύρνης μέχρι το Σεπτέμβριο του 1943. Από τότε και μετά, «για λόγους ασφαλείας» φυγαδεύτηκε στη Σμύρνη, απομακρυνόμενος παράλληλα από την ηγεσία της Οργάνωσης.³⁹³ Μάλιστα μια προσπάθεια σύνδεσης με το ΕΑΜ, που χρονολογείται στις αρχές του 1943, με την αξιοποίηση της γνωστής μπροσούρας του Δημήτρη Γληνού «Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ»,³⁹⁴ που έφερε κάποιος στη Μυτιλήνη, αποτράπηκε, σύμφωνα με τις μαρτυρίες αυτές, από τον ίδιο το Σίμο, ο οποίος κατέστρεψε το φυλλάδιο λέγοντας: «αυτά που γράφει δεν μπορεί να γίνουν εδώ». Τελικά η επαφή έγινε μερικούς μήνες μετά, γύρω στην άνοιξη του 1943, με την αξιοποίηση ομοίως της μπροσούρας αυτής του Γληνού, που διαβάστηκε στη συντονιστική επιτροπή της Οργάνωσης με πρωτοβουλία του Απόστολου Αποστόλου. Η συντονιστική επιτροπή στη συνέχεια, αφού διαπίστωσε ταύτιση σκοπών και στόχων, αποφάσισε την προσχώρηση της Οργάνωσης στο ΕΑΜ και τη μετονομασία της σε Νομαρχιακή Επιτροπή Λέσβου του ΕΑΜ.³⁹⁵

Οι Άγγλοι ενημερώνονται για την αποδοχή από την Οργάνωση του κοινωνικού προγράμματος του ΕΑΜ και τη μετονομασία της σε ΕΑΜ Μυτιλήνης στο τέλος του 1943, από στελέχη της Οργάνωσης που διέφυγαν στη Μέση Ανατολή. Η εκτίμησή τους

³⁹³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 237.

³⁹⁴ Δημήτρης Γληνός, *Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ*, Έκδοση *Ελεύθερη Ελλάδα*, Αθήνα 1942.

³⁹⁵ Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 188-190.

μάλιστα είναι πως η απήχηση της Οργάνωσης την περίοδο αυτή στο νησί είναι μεγάλη.³⁹⁶ Αλλά και η εικόνα που υπάρχει από την ελληνική εξόριστη κυβέρνηση για το ΕΑΜ Μυτιλήνης είναι παρόμοια. Η εκτίμησή τους είναι ότι: «Συνεργάζεται μετά της Αγγλικής Υπηρεσίας. Καταβάλλει προσπάθειες αποστολής στρατευσίμων προς Μ.Α.».³⁹⁷

Η συγκρότηση παράνομου ένοπλου στρατιωτικού τμήματος δεν φαίνεται να απασχολεί την Οργάνωση, ούτε και αργότερα το ΕΑΜ, τουλάχιστον ως την άνοιξη του 1944. Η Οργάνωση είχε συγκροτήσει μόνο μια Στρατιωτική Επιτροπή στα μέσα του 1943, αποτελούμενη από το συνταγματάρχη Οδυσσέα Σκαναβή, τον νομομηχανικό Παναγιώτη Φίλια, τον νομοκτηνίατρο Γιώργο Τσιτσιγιάννη και το λοχαγό Βάσο Παπανικόλα, όλοι τους παλιοί βενιζελικοί, με συμμετοχή και σχέση με τους κατασκοπευτικούς πυρήνες της Αντίστασης του 1941 – 1942, πριν την ίδρυση της Οργάνωσης. Συντονιστής της ήταν το στέλεχος του ΕΑΜ Παναγιώτης Κεμερλής και από τις αρχές του 1944 τον αντικατέστησε ο Μανώλης Λαμπαδαρίδης ως την ημέρα της διαφυγής του στη Μέση Ανατολή.³⁹⁸ Δεν υπάρχουν στοιχεία για κάποια ένοπλη δράση της Επιτροπής μέχρι τη διάλυσή της, το Μάρτιο του 1944.

Τα «πιάνα» και ο «πιανίστας»- Η συμβολή των ασυρμάτων.

Η εξάρθρωση της δεύτερης αντιστασιακής ομάδας με τη σύλληψη του Βολογιάννη και των συναγωνιστών του και η συνακόλουθη ανακάλυψη του αγγλικού ασύρματος από τους Γερμανούς, ανάγκασε το συμμαχικό Στρατηγείο της Σμύρνης να αναζητήσει άλλο τρόπο επαφής με την Αντίσταση στο νησί, ώστε να διευκολύνεται η μεταφορά πληροφοριών από και προς τη Μέση Ανατολή. Με τους ασυρμάτους μεταδίδονταν πληροφορίες στο Κάιρο, χρήσιμες στους Άγγλους για τον ναυτικό πόλεμο, για τις στρατιωτικές κινήσεις των Γερμανών και για τις μεταφορές τροφίμων και υλικού που

³⁹⁶ Σύμφωνα με άκρως απόρρητο έγγραφο του Foreign Office, η Οργάνωση είχε την αρχική επωνυμία «Εθνική Απελευθερωτική Οργάνωση Λεσβίων» και ιδρύθηκε τον Ιανουάριο του 1942. Βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου - Προκόπης Παπαστράτης, *Χρονολόγιο γεγονότων 1940 - 1944*, ό.π., σ. 542, Έγγραφο άκρως απόρρητο, 23.12.1943, FO371/43674/R225.

³⁹⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.916/Β/8ε, Διεύθυνσις Ειδικών Υπηρεσιών Πολέμου, Γραφείον Πγ Ε.Α.Ο.Λ. (Εθνική Απελευθερωτική Οργάνωσις Λεσβίων ή ΕΑΜ Μυτιλήνης).

³⁹⁸ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 224-225.

έκαναν στο Αιγαίο. Παράλληλα αναμεταδίδονταν ειδήσεις από τα μέτωπα του πολέμου, ενθαρρύνοντας τον ντόπιο πληθυσμό. Τέλος οι Άγγλοι, επειδή η μικρή κατασκοπευτική οργάνωση που είχαν στήσει στη Λήμνο εξαρθρώθηκε και ο ασυρματιστής της συνελήφθη τον Ιούλιο του 1942, χρησιμοποιούσαν τον ασύρματο της Λέσβου για να συλλέγουν πληροφορίες από τις κινήσεις των Γερμανών και στη Λήμνο.³⁹⁹ Ο ασύρματος λοιπόν ήταν ένας αναγκαίος παράνομος εξοπλισμός για τη μεταφορά πληροφοριών και οι Άγγλοι έδιναν τεράστια σημασία στην ύπαρξή του στη Λέσβο.

Η εμφάνιση λοιπόν και η δράση της Οργάνωσης και η αποκατάσταση επαφής των στελεχών της, όπως ο Μανώλης Λαμπαδαρίδης και ο Δημήτρης Σίμος με το Στρατηγείο και τις Μυστικές Αγγλικές Υπηρεσίες, οδήγησε τους Άγγλους να εμπιστευτούν τη μόνη αντιστασιακή οργάνωση που υπήρχε πλέον στο νησί, δηλαδή το ΕΑΜ. Έτσι τον Αύγουστο του 1943 έρχεται στη Λέσβο εκ μέρους του συμμαχικού Στρατηγείου ο αξιωματικός Ασημάκης Ξάφης, από το Σκόπελο της Γέρας, με το Χιώτη ασυρματιστή Πέτρο Μάντακα, φέρνοντας μαζί τους παράνομα ένα συμμαχικό ασύρματο, ο οποίος μέσω Κύπρου, είχε φθάσει στη Σμύρνη από το Κάιρο. Ο ασύρματος τοποθετείται στην αγροτική τοποθεσία «Αγλέφερος» της Γέρας με ευθύνη της τοπικής οργάνωσης του ΕΑΜ Παλαιόκηπου. Τα στελέχη του ΕΑΜ Παλαιόκηπου φρόντιζαν να παραλαμβάνουν το καθημερινό δελτίο ειδήσεων και τις πληροφορίες από τον ασύρματο και να τις μεταφέρουν στη Μυτιλήνη, χρησιμοποιώντας συνδέσμους που έκαναν τη διαδρομή Γέρα – Μυτιλήνη, καθημερινά με τα πόδια. Επίσης συγκέντρωναν πληροφορίες για τις στρατιωτικές κινήσεις των Γερμανών, τον απόπλου πλοίων με εφόδια και στρατιωτικό εξοπλισμό και μέσω του ασυρμάτου, ενημέρωναν το συμμαχικό Στρατηγείο. Παράλληλα οι ίδιοι φρόντιζαν για τη φόρτιση των μπαταριών του ασυρμάτου.⁴⁰⁰ Οι Άγγλοι, σε αντάλλαγμα της βοήθειας του ΕΑΜ, το προμήθευσαν με δύο οπλοπολυβόλα τύπου «Hotchkiss», πιστόλια και τέσσερα κιβώτια πυρομαχικά,

³⁹⁹ Επικεφαλής της ομάδας της Λήμνου ήταν ο πλωτάρχης Ιωάννης Αρβανιτάκης Λιμενάρχης στο Κάστρο (Μύρινα) που συνελήφθη και τελικά βρέθηκε νεκρός στο κελί του στο Μούδρο. Βλ. Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο και στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου*, ό.π., σ. 194-204.

⁴⁰⁰ Τα στελέχη αυτά ήταν ο Ερμόλαος Ψαριανός, ο Χρήστος Χατζηχρήστος, ο Ηλίας Πασπατής, ο Αλέκος Παππάς και ο Γιώργος Σκοπελίτης, ενώ το δελτίο ειδήσεων μετέφεραν στη Μυτιλήνη ο Ερμόλαος Βέτσος («Σκοτάδι») και ο Ευστράτιος Βερβέρης. Βλ. Παναγιώτης Ψαριανός, «Η αλήθεια για την Εθνική Αντίσταση στον Παλαιόκηπο της Λέσβου. Η ιστορία των ασυρμάτων», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΘ' (2022), σ. 280.

ενώ έδωσαν υποσχέσεις για παροχή και άλλου οπλισμού.⁴⁰¹ Ο ασύρματος αυτός παρέμεινε στην περιοχή «Αγλέφερος» ως τον Οκτώβρη του 1943.⁴⁰² Στη συνέχεια μεταφέρθηκε για λόγους ασφαλείας στην Αγία Παρασκευή, όπου μαζί με τον ασυρματιστή, κρύφτηκε στη στέγη του νεοκλασικού σχολείου της κωμόπολης με ευθύνη του δασκάλου και διευθυντή του σχολείου Κώστα Παπαχαλαράμους – Μάκιστου.⁴⁰³ Το συνθηματικό που χρησιμοποιούνταν από τους πολύ λίγους που γνώριζαν για τον ασύρματο στη Γέρα ήταν «τα πιάνα» και ο «πιανίστας», ενώ στην Αγία Παρασκευή ήταν «Ο Χατζής» και η «Χατζήδαινα».⁴⁰⁴ Από το Μάρτιο του 1944 ο ασύρματος επανέρχεται στην περιοχή «Παγωνιά» της Αγιάσου για να μεταφερθεί τελικά και πάλι στην αγροτική περιοχή έξω από την Αγία Παρασκευή ως την Απελευθέρωση.⁴⁰⁵

Το ΕΑΜ Λέσβου πέρα από το συμμαχικό ασύρματο φρόντισε να εξασφαλίσει στη Μυτιλήνη ένα δεύτερο ασύρματο, στη δική του δικαιοδοσία αυτή τη φορά, με ασυρματιστή το στέλεχος του Λευτέρη Παπαθεοδώρου. Ο ασύρματος ήλθε στο νησί τον Οκτώβριο του 1943 και τοποθετήθηκε αρχικά πάλι στην περιοχή «Αγλέφερος» στο Παλαιόκηπο της Γέρας και στη συνέχεια του χειμώνα 1943 – 1944 στον Παλαιόκηπο

⁴⁰¹ Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 261, 3 Ιουνίου 1949. Επίσης, Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 201 - 203 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 176 - 181.

⁴⁰² Η περιοχή «Αγλέφερος» είναι μια περιοχή 500 μέτρα περίπου πάνω από το δρόμο Πέραμα - Μυτιλήνη και έχει το πλεονέκτημα πως υπάρχουν αγροικίες - «κατούνες» τις λένε οι ντόπιοι - που δεν είναι ορατές από το δρόμο. Σε μια από αυτές είχε κρυφτεί ο ασύρματος. Η θέση του ασυρμάτου διέρρευσε από κάποια κοπέλα, που μίλησε απρόσεκτα και συνεπώς έπρεπε να αλλάξει. ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, ανέκδοτες σημειώσεις του Ερμόλαου Ψαριανού, τετράδιο 1, σ. 81 - 82.

⁴⁰³ *Δες εδώ*, σ. 537-538.

⁴⁰⁴ Αφιέρωμα στον ΕΛΑΣ Λέσβου, εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 58, 25 Απριλίου 1945.

⁴⁰⁵ Ο Φώτης Δήμου αναφέρει κι ένα χαριτωμένο περιστατικό που έθεσε σε κίνδυνο την ασφάλεια του ασυρμάτου: «οπόθεν ευρίσκεται εις την ανάγκην [...ο ασύρματος] να μετασταθμεύση εις Αγιάσον (θέσιν Παγωνιά) δια τον λόγον ότι ο ασυρματιστής συνδεθείς αισθηματικώς εις την κωμόπολιν [...Αγία Παρασκευή], εγένετο επικίνδυνος δια την τήρησιν του μυστικού του Συμμαχικού συνδέσμου». Βλ. Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 263, 8 Ιουνίου 1949.

κρυμμένος σε σπίτι.⁴⁰⁶ Στη συνέχεια μεταφέρθηκε για λίγο στο Ακρωτήρι Μυτιλήνης και την άνοιξη του 1944 σε μια αγροτική περιοχή έξω από την Αγία Παρασκευή.⁴⁰⁷

Προς το τέλος της Κατοχής, το καλοκαίρι του 1944, το ΕΑΜ απέκτησε επαφή με αμερικάνικες Μυστικές Υπηρεσίες στη Σμύρνη, μέσω του στελέχους του Παναγιώτη Κεμερλή, που είχε αντικαταστήσει το Δημήτρη Σίμο, ως εκπρόσωπος του ΕΑΜ στη σχέση του με τους Συμμάχους στη Σμύρνη. Συμφωνήθηκε να σταλεί στη Λέσβο και άλλος ασύρματος, αμερικανικός αυτή τη φορά. Ο ασύρματος έφτασε στο νησί με τον ασυρματιστή Νίκο Μπεγέλη, τον Αύγουστο του 1944, ένα μήνα πριν την Απελευθέρωση. Ουσιαστικά λίγα πράγματα μπόρεσε να προσφέρει στο συμμαχικό αγώνα. Παρ' όλα αυτά, οι Αμερικανοί, που ήλθαν με αυτό τον τρόπο σε επαφή με το ΕΑΜ, πρόσφεραν σημαντικά στην ένδυση και σε υγειονομικό υλικό για τον ΕΛΑΣ Λέσβου.⁴⁰⁸ Οι Άγγλοι δεν είδαν με καθόλου καλό μάτι αυτή τη σχέση των Αμερικανών με το ΕΑΜ Λέσβου και προσπάθησαν με εύσημο τρόπο να δημιουργήσουν εμπόδια, δυσκολεύοντας τόσο την επικοινωνία, όσο και την ενδεχόμενη συνεργασία. Προφανώς η νίκη που ήταν πια εμφανής, δημιουργούσε μια νέα κατάσταση στις σχέσεις μεταξύ των Συμμάχων, που επηρέαζε και τις ισορροπίες του αντιστασιακού αγώνα στην Ελλάδα, αφού όλων το βλέμμα πια, εκείνη την εποχή ήταν στραμμένο στο μεταπολεμικό τοπίο.

Η λειτουργία των ασυρμάτων είναι μια από τις πιο σημαντικές υπηρεσίες του ΕΑΜ Λέσβου στην Αντίσταση, καθώς συνέβαλε ουσιαστικά στο συμμαχικό αγώνα και δημιούργησε πολλά προβλήματα στις νηοπομπές και στις μεταφορές στρατιωτικού υλικού και επισιτιστικών εφοδίων των Γερμανών στο Αιγαίο. Οι συχνοί τορπιλισμοί των γερμανικών πλοίων και οι στρατιωτικές επιτυχίες των Άγγλων στα νησιά ανησυχούσαν τους Γερμανούς, οι οποίοι κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες,

⁴⁰⁶ ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, ανέκδοτες σημειώσεις του Ερμόλαου Ψαριανού, τετράδιο 1, σ. 92.

⁴⁰⁷ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 204-220 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 177 - 181,

⁴⁰⁸ Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 266, 15 Ιουνίου 1949, Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 367 - 374, Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια από την Αντίσταση*, ό.π., σ. 91 - 93 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 189 - 190, Βλ. και Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια (1941-1944) Επίμετρο: Αποστολή στο Αρχιπέλαγος*, έκδοση Κ.& Γ. Παπούλιας Ο.Ε., Αθήνα 2007, σ. 317 - 318.

χρησιμοποιώντας ανιχνευτές και πληροφοριοδότες για την ανακάλυψη των ασυρμάτων. Παρά το γεγονός ότι αρκετές φορές, είτε από συγκυρία είτε από πληροφορίες που είχαν, έφτασαν πολύ κοντά στην ανακάλυψη του ασυρμάτου στον «Αγλέφερο» της Γέρας και στο «Ακρωτήρι» Μυτιλήνης, δεν κατάφεραν τελικά ποτέ να εντοπίσουν κάποιον. Το ΕΑΜ είχε στήσει τέτοιο μηχανισμό, που δεν μπόρεσαν να τον σπάσουν.⁴⁰⁹ Για την υπηρεσία των ασυρμάτων οι Άγγλοι έδιναν στο ΕΑΜ εικοσιπέντε λίρες το μήνα, ενώ οι Αμερικάνοι έδιναν τριάντα. Τα χρήματα αυτά πήγαιναν στο ταμείο του ΚΚΕ και του ΕΑΜ και αξιοποιήθηκαν για του σκοπούς του αγώνα.⁴¹⁰

Ένας άλλος τρόπος επικοινωνίας τέλος με το ΕΑΜ Λέσβου, που χρησιμοποιήθηκε μια φορά από το συμμαχικό Στρατηγείο της Σμύρνης, σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες, ήταν και η αξιοποίηση ταχυδρομικών περιστεριών. Στην τοπική βιβλιογραφία αναφέρεται η περίπτωση δύο ταχυδρομικών περιστεριών που ήλθαν στη Λέσβο από τη Σμύρνη σε κλουβί στα μέσα του 1943. Τα περιστερία μετέφεραν μηνύματα του ΕΑΜ Λέσβου στο συμμαχικό Στρατηγείο. Σύμφωνα με μια μαρτυρία, «η μία [...περιστερά] έφθασεν εγκαίρως, η άλλη όμως επυροβολήθη εις Δικελή και εφονεύθη. Η ειδοποίησις όμως εδόθη εις την Αγγλικής Υπηρεσίαν».⁴¹¹

Ο ρόλος του ΕΑΜ στον επισιτισμό

Η δράση για την οποία το ΕΑΜ καθιερώθηκε στη συνείδηση του λαού ως μια πατριωτική δύναμη, ήταν κυρίως η κινητοποίησή του για τον επισιτισμό του πληθυσμού. Τα στελέχη και τα μέλη του ΕΑΜ πρωτοστάτησαν στην προστασία του λαού από τον λιμό και στη Λέσβο, όπως και στο μεγαλύτερο μέρος της υπόλοιπης Ελλάδας και ιδιαίτερα στην περιοχή της πρωτεύουσας. Με το δεδομένο μάλιστα ότι η πείνα ήταν το σημαντικότερο πρόβλημα, η συμβολή του ΕΑΜ στην αντιμετώπισή της και η ενεργή εμπλοκή του στη διαχείριση της επισιτιστικής βοήθειας συνέβαλαν ουσιαστικά στην ενίσχυση του πολιτικού του κύρους.

⁴⁰⁹ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 182 -183.

⁴¹⁰ Βαγγέλης Γιοσμάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 245.

⁴¹¹ Στο *ίδιο*, σ. 125-127 και Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 259, 30 Μαΐου 1949. Βλ. και Παναγιώτης Κομίλης, «Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση του χωριού μας», π. *Μανταμαδιώτικα*, τ. 24 (1984), σ. 373-380.

Ήδη πριν τη συγκρότηση της Οργάνωσης, πολλοί από όσους στη συνέχεια αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά της, συμμετείχαν δραστήρια με δική τους πρωτοβουλία, στις επισιτιστικές επιτροπές που στήθηκαν ανά χωριό.

Στο Μανταμάδο για παράδειγμα, όπου πρόεδρος της Κοινότητας ήταν το μετέπειτα στέλεχος του ΕΑΜ Δημήτρης Κομίλης, από το φθινόπωρο του 1941 συστήθηκε επιτροπή επισιτισμού κατοίκων στην οποία συμμετείχαν και οι Στρατής Τζοάνος, Διογένης Καπουσουζής και Βασίλης Δεμερτζής, που και αυτοί στη συνέχεια ήταν από τα βασικά στελέχη της εαμικής οργάνωσης του χωριού. Με το κύρος και την εντιμότητά τους κατάφεραν να συγκεντρώσουν 12.000 οκάδες λάδι, να βρουν βαρέλια, να ναυλώσουν καΐκι και παρά τις αρχικές ενστάσεις των γερμανικών αρχών, να εξασφαλίσουν άδεια για ανταλλαγή τους με στάρι από τη Βόρεια Ελλάδα.⁴¹² Με χίλιες δύο ταλαιπωρίες και αφού αναγκάστηκαν να δωροδοκήσουν αρκετούς κρατικούς υπαλλήλους και στελέχη των αρχών Κατοχής στη Θεσσαλονίκη, κατάφεραν να φέρουν πίσω στο Μανταμάδο 45.000 οκάδες στάρι και να το μοιράσουν στους κατοίκους του χωριού, μειώνοντας έτσι σημαντικά τη θνησιμότητα από την πείνα.⁴¹³ Το γεγονός ότι οι άνθρωποι αυτοί πρωτοστάτησαν στον αγώνα για επιβίωση των κατοίκων, ήταν μια σημαντική παρακαταθήκη, ώστε αργότερα οι συγχωριανοί τους να τους ακολουθήσουν πυκνώνοντας τις γραμμές του ΕΑΜ.

Στο Μόλυβο, σύμφωνα με μια άλλη μαρτυρία, στις αρχές του φθινοπώρου του 1941, με πρωτοβουλία επιτροπής κατοίκων και του εμπόρου Γιώργου Σακαλή, μεταφέρθηκαν από το Λουδία, ένα χωριό της Θεσσαλονίκης, με χίλιους κινδύνους, 5.000 οκάδες στάρι για να μοιραστεί στους κατοίκους. Με το που έφτασε το καΐκι και ξεφόρτωσε το στάρι, οι κάτοικοι ενημερώθηκαν πως με απόφαση του νομάρχη το στάρι κατάσχεται για να μεταφερθεί στη Μυτιλήνη. Η είδηση αυτή εξαγρίωσε τον κόσμο, που ξεσηκώθηκε. Μια μερίδα των πιο τολμηρών από αυτούς, εξουδετέρωσε τη φρουρά της αποθήκης, έσπασε τις κλειδαριές και μοίρασε το στάρι στον κόσμο που είχε συγκεντρωθεί, ανά τρεις οκάδες το άτομο, σε τιμή 60 δρχ. την οκά, την ίδια στιγμή που στη μαύρη αγορά πουλιόταν 300 δρχ. η οκά. Και όλο αυτό έγινε μέσα σε απόλυτη τάξη,

⁴¹² Στην εξασφάλιση της άδειας έπαιξε θετικό ρόλο η παρέμβαση στους Γερμανούς του μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιακώβου, βλ. Γιώργος Παρασκευαΐδης, *Μανταμάδος Λέσβου, Ιστορικά - λαογραφικά κείμενα και φωτογραφίες*, ό.π, σ. 271.

⁴¹³ Στο ίδιο, σ. 271-275.

παρά τη φασαρία που επικρατούσε, ο δε έμπορος πληρώθηκε το ακριβές αντίτιμο της αξίας του σταριού. Για την «ανταρσία» αυτή συνελήφθησαν με εντολή του μοίραρχου Γαλούση είκοσι πέντε άτομα, οδηγήθηκαν στη Μυτιλήνη και πέρασαν από δίκη. Τελικά πέντε από αυτούς καταδικάστηκαν σε φυλάκιση από πέντε μήνες ως τρία χρόνια ο καθένας, ενώ ο έμπορος Γιώργος Σακαλής ταλαιπωρήθηκε αρκετά, λόγω της συμμετοχής του στη «στάση». Αρκετοί από όσους πρωτοστάτησαν στο εγχείρημα αυτό, στη συνέχεια πήραν μέρος στην Αντίσταση μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ.⁴¹⁴ Στο Πλωμάρι το προπολεμικό στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος και μετέπειτα στέλεχος του ΕΑΜ Νίκος Μαυραγάνης, το καλοκαίρι του 1941 ταξίδευσε σε Καβάλα και Χαλκιδική, με άδεια των γερμανικών αρχών Κατοχής και αντάλλαξε λάδι με σιτηρά.⁴¹⁵

Μια άλλη μορφή παρέμβασης του ΕΑΜ στον επισιτισμό ήταν οι προμηθευτικοί και καταναλωτικοί συνεταιρισμοί. Οι συνεταιρισμοί αυτοί ήταν μια πολιτική την οποία ενίσχυαν και οι ελληνικές κατοχικές αρχές, ως μια διαδικασία που εξασφάλισε τρόφιμα στον πληθυσμό και συνέβαλε στην εκτόνωση της πείνας. Παράλληλα όμως ήταν και μια πολιτική την οποία προωθούσε και το ΕΑΜ σε ολόκληρη την Ελλάδα, καθώς με αυτό τον τρόπο, τα μέλη του κατόρθωναν να έρχονται σε επαφή και να κερδίζουν την εμπιστοσύνη των εργαζομένων. Έτσι το ΕΑΜ στήριζε τους συνεταιρισμούς αυτούς και τα μέλη του πρωτοστατούσαν στην ίδρυση και λειτουργία τους.⁴¹⁶

Στη Μυτιλήνη πολλά στελέχη της Οργάνωσης πρωτοστατούν στην ίδρυση προμηθευτικών και καταναλωτικών συνεταιρισμών. Ο Νίκος Σαραντάκος και ο Χαράλαμπος Κανόνης, που ήταν υπάλληλοι της Αγροτικής Τράπεζας, είχαν αναπτύξει σχέσεις με τους αγρότες, συνεταιρισμένους και μη. Εξασφαλίζοντας λοιπόν τρόφιμα από αυτούς, έφτιαξαν καταναλωτικό Συνεταιρισμό των υπαλλήλων της Αγροτικής Τράπεζας. Πολύ σύντομα το παράδειγμά τους «μιμήθηκαν και οι υπάλληλοι των άλλων τραπεζών καθώς και του δημοσίου».⁴¹⁷ Στο Εργατικό Κέντρο Μυτιλήνης, πρόεδρος ήταν ο Βασίλης Ηλίας, που σύμφωνα με κάποια μαρτυρία, είχε σχέσεις με την Οργάνωση. Στη διοίκησή του συμμετείχαν ακόμα οι εαμίτες Μιχάλης Βαϊτης, Γιώργος

⁴¹⁴ Γιώργος Τσαλίκης, *Κατοχή*, ό.π., σ. 46 - 51.

⁴¹⁵ Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 247.

⁴¹⁶ Βλ. και Μενέλαος Χαραλαμπίδης, «Η Εμπειρία της Κατοχής», ό.π., σ. 129, 160, 278 - 279.

⁴¹⁷ Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης (1903-1977)*, ό.π., σ. 192.

Σκαλτσούνης, Στρατής Μουφλουζέλλης και Λευτέρης Πολυχρονίδης. Με πρωτοβουλία λοιπόν του Εργατικού Κέντρου ιδρύθηκε και λειτούργησε προμηθευτικός Συνεταιρισμός εργατοϋπαλλήλων.⁴¹⁸

Μια ακόμα σημαντική δράση των στελεχών του ΕΑΜ στη Μυτιλήνη στον τομέα του επισιτισμού ήταν ο έλεγχος και η παρέμβασή τους στις νόμιμες επιτροπές που είχαν φτιαχτεί από τις ελληνικές κατοχικές αρχές. Με αυτό τον τρόπο αφενός μεν ασκούσαν πίεση, ώστε οι επιτροπές αυτές να παίζουν το ρόλο τους, σπάζοντας το φαύλο κύκλο της μαύρης αγοράς και εξοικονομώντας όσο το δυνατόν περισσότερα τρόφιμα για διανομή με το δελτίο και αφετέρου προσπαθούσαν να εξασφαλίζουν τη διαφάνεια στη λειτουργία τους.

Για παράδειγμα, στην επιτροπή Επισιτισμού που συγκρότησε ο κατοχικός νομάρχης Λέσβου Παναγιώτης Τσιτσιλίας στις 7 Απριλίου του 1942 για να αντιμετωπίσει «τας εξαιρετικές περιστάσεις ας διέρχεται ο Νομός Λέσβου ως και την σύστασιν της ενταύθα Κράις Κομμαντατούρ, επίσης δε την ανάγκην όπως επέλθη αποσυμφόρησις των επισιτιστικών υπηρεσιών της Νομαρχίας ως και την ανάγκην της ταχείας εξυπηρετήσεως των εκτάκτων επισιτιστικών αναγκών της νήσου», ορίστηκε ανάμεσα σε βιομήχανους και τραπεζίτες και ο Στρατής Παπανικόλας, γνωστός δημοσιογράφος της πόλης, στέλεχος της Οργάνωσης, ως εκπρόσωπος του «εργατικοϋπαλληλικού κόσμου της νήσου», ο οποίος και ανέλαβε τα καθήκοντα του Διευθυντή του Γραφείου Επισιτισμού.⁴¹⁹ Στην αντίστοιχη επιτροπή Επισιτισμού του Δήμου Μυτιλήνης συμμετείχε ο προσκείμενος στο ΕΑΜ συνδικαλιστής Βασίλης Ηλίας.⁴²⁰

Τους πρώτους μήνες του 1943 διαπιστώθηκαν ατασθαλίες στο Νομαρχιακό Ταμείο Φιλανθρωπίας Λέσβου. Η επιτροπή που ορίστηκε για τον έλεγχο της διαχείρισης του Ταμείου, βρήκε συγκεκριμένα υπεξαίρεση 34.000 οκάδων αλατισμένων ελαιών και 6.500 οκάδες αλατιού. Οι δύο υπεύθυνοι υπάλληλοι της υπεξαίρεσης προφυλακίστηκαν.⁴²¹

⁴¹⁸ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 229.

⁴¹⁹ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2358, 9 Απριλίου 1942.

⁴²⁰ Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής*, ό.π., σ. 36.

⁴²¹ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2571, 10 Μαρτίου 1943.

Το θέμα αυτό προκάλεσε αναστάτωση στην τοπική κοινωνία, καθώς μείωνε κατά πολύ την αξιοπιστία του Ταμείου και έτσι οι πλούσιοι έβρισκαν ευκαιρία και πρόσχημα ώστε να μην εισφέρουν σε αυτό τον έτσι και αλλιώς πενιχρό οβολό τους. Η έκδηλη ανησυχία αποτυπώνεται εύγλωττα σε δημοσίευμα της εφημερίδας *Φως* τις μέρες εκείνες:

Όχι μόνον ο Ταμίας και ο Γραμματέυς του Ταμείου παρημέλησαν πλήρως τα καθήκοντά των, αλλά και ούτος ο προϊστάμενός των δεν αντεπεκρίθη επαρκώς εις τα καθήκοντά του ιδίως εις την υποχρέωσίν του εις την εξάσκησιν ελέγχου δεδομένου ότι ούτος φέρει την πλήρη ευθύνην δια την διαχείρισιν του Ταμείου. Ως εγένετο γνωστόν εισήχθησαν δύο εκ των υπαλλήλων του εν λόγω Ταμείου εις δίκην λόγω υποψίας ότι έβλαψαν οικονομικώς το Ταμείον.⁴²²

Η ανακάλυψη της υπεξαίρεσης στο Νομαρχιακό Ταμείο Φιλανθρωπίας κινητοποίησε τους ανθρώπους της Οργάνωσης. Έτσι λοιπόν ο Δικηγορικός Σύλλογος Λέσβου πραγματοποιεί έκτακτη Γενική Συνέλευση και αποφασίζει να ορίσει τρεις δικηγόρους τον Γιώργο Γιαλούρη, το Γιώργο Τζοάνο και τον Γιάννη Αλατζά, οι οποίοι προσφέρθηκαν με βάση την απόφαση, «εντελώς αμισθί όχι μόνον την ενάσκησιν πολιτικής αγωγής και την λήψιν των συντηρητικών μέτρων να αναλάβωμεν, αλλά και την παροχήν ωσαύτως εις το μέλλον και συνεχώς της νομικής ημών συνδρομής επί παντός παρουσιαζομένου ζητήματος».⁴²³ Από τα τρία αυτά μέλη της επιτροπής των δικηγόρων, οι δύο ήταν μέλη του ΕΑΜ και ο τρίτος ήταν δικηγόρος εγνωσμένου κύρους της Μυτιλήνης.⁴²⁴

Οι ατασθαλίες στο Ταμείο Φιλανθρωπίας φαίνεται πως στοίχισαν στον Παναγιώτη Τσιτσιλία και τη θέση του νομάρχη, καθώς η νέα κατοχική κυβέρνηση του Ιωάννη Ράλλη, που είχε στο μεταξύ διοριστεί από τις γερμανικές Αρχές Κατοχής στα μέσα Απριλίου 1943, τον αντικατάστησε με τον Μιχάλη Τσουτσάνη.⁴²⁵

Και ενώ η κατάσταση στον επισιτισμό από τα μέσα του 1943 και μετά, με την παρέμβαση των στελεχών του ΕΑΜ και την παρουσία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, άρχισε να βελτιώνεται, προς το τέλος του χρόνου, η εξαίρεση της Λέσβου από τη

⁴²² Στο *ίδιο*, αρ.φ. 2590, 3 Απριλίου 1943.

⁴²³ Στο *ίδιο*, αρ.φ. 2588, 1 Απριλίου 1943, επιστολή των τριών δικηγόρων στην εφημερίδα.

⁴²⁴ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 230 - 231.

⁴²⁵ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2600, 15 Απριλίου 1943.

βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού, η αποτυχία της ανταλλαγής σταριού με λάδι το καλοκαίρι του 1943 και η συγκέντρωση των διαθέσιμων τροφίμων σε χέρια λίγων μαυραγοριτών, επιδείνωσε και πάλι την επισιτιστική κατάσταση.⁴²⁶ Η ανησυχία στο πληθυσμό ήταν έκδηλη.

Ο Θεόδωρος Λευκίας, που από το Σεπτέμβριο του 1943 είχε ήδη καταφύγει στο Κάιρο μαζί με το Δημήτρη Σίμο και τον αδελφό του Λέσβανδρο,⁴²⁷ προσπαθεί να αφυπνίσει την εξόριστη κυβέρνηση Τσουδερού να πάρει μέτρα για τη Λέσβο. Στις αρχές του 1944 συναντάται μαζί του και του εκθέτει την κακή επισιτιστική κατάσταση και τις αιτίες που την προκαλούν.⁴²⁸ Δύο μήνες μετά, στις 2 Μαρτίου 1944, επανέρχεται, με επιστολή αυτή τη φορά και πιέζει τον πρωθυπουργό Τσουδερό να παρέμβει. Γράφει στην επιστολή μεταξύ άλλων:

Η ληφθείσα από μακρού χρόνου από μέρους των Συμμαχικών Κυβερνήσεων επισιτιστική δια τον Ελληνικόν λαόν μέριμνα δεν συμπεριέλαβεν και την Λέσβον εις όσην έκτασιν εδικαιούτο αύτη. Διότι με ασύγγνωστον επιπολαιότητα παρεγνωρίσθη, από τους ρυθμίζοντας τα επισιτιστικά ζητήματα εν Ελλάδι, το γεγονός ότι το μεγαλύτερον μέρος του πληθυσμού της Λέσβου είναι εντελώς ξένον προς την πλουσίαν της ελαιπαραγωγής! Η Λέσβος ηδικήθη μέγας κατά την κατανομήν των έξωθεν, μερίμνη του Σουηδικού Ερ. Σταυρού, προσκομιζομένων εν Ελλάδι τροφίμων και δεν κατέστη δυνατόν να προλάβη την αδικίαν αυτήν.⁴²⁹

Ο Θεόδωρος Λευκίας ζητώντας ουσιαστικά να ληφθεί μέριμνα για την αποστολή επισιτιστικής βοήθειας, με τουρκικά πλοία από τη Σμύρνη, σε αντικατάσταση του «Wiril» που βομβαρδίστηκε στο λιμάνι της Χίου από τους Άγγλους, τον Ιανουάριο του 1944, επικεντρώνει την προσοχή του στις ατασθαλίες που επιδείκνυαν οι κατοχικοί κυβερνώντες λέγοντας:

Οι διοικούντες φευ την νήσον εξ ονόματος της εγκαθέτου Κυβερνήσεως των Αθηνών, ησχολούντο πάντοτε εις το να κάμουν, κατά το κοινόν λεγόμενον, την τύχην των, εν ανομίαις και κλοπαίς. Ταχυδακτυλοουργούντες μέσα εις τα ταμεία

⁴²⁶ Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*, ό.π., σ. 128.

⁴²⁷ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 141 - 144.

⁴²⁸ Βλ. Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ, κυβέρνηση Καΐρου Ερυθρός Σταυρός (1943Γ) Φ. 52, Υπ. 2, Επιστολή Θ. Λευκίας, ό.π.

⁴²⁹ Η υπογράμμιση είναι από την πρωτότυπη επιστολή, στο *ίδιο*.

των λαϊκών συσσιτίων του τόπου δεν ημπορούσαν να έχουν και άλλες φροντίδας, ασχέτους προς την έντιμον αυτήν απασχόλησιν.⁴³⁰

Τέλος ο Θεόδωρος Λευκιάς σύμφωνα με μια μαρτυρία, μεσολάβησε στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, ώστε να αποτραπεί ο σχεδιαζόμενος από τους Άγγλους τορπιλισμός αλιευτικών και μεταγωγικών πλοίων της Μυτιλήνης προς το τέλος του 1943, μια ενέργεια που συνέβαλε, ώστε να μην επιδεινωθεί ακόμα περισσότερο η επισιτιστική κατάσταση.⁴³¹

Στη Μυτιλήνη προς το τέλος του 1943 και τις αρχές του 1944, καθώς η επισιτιστική κρίση υποτροπίασε, πολλοί φορείς στους οποίους συμμετείχαν μέλη του ΕΑΜ, όπως ο Δικηγορικός Σύλλογος Μυτιλήνης και το Εργατικό Κέντρο, πίεζαν με υπομνήματα και παραστάσεις διαμαρτυρίας τον κατοχικό νομάρχη να πάρει πρωτοβουλίες.⁴³² Έτσι κάτω από αυτές τις πιέσεις, στις 28 Δεκεμβρίου του 1943 πραγματοποιήθηκε, με πρωτοβουλία του νομάρχη, μια μεγάλη σύσκεψη φορέων στην αίθουσα της Εθνικής Τράπεζας,⁴³³ στην οποία συμμετείχαν πάνω από εκατό φορείς της πόλης. Την ώρα της σύσκεψης, συγκεντρώθηκαν έξω από το κτίριο εκατοντάδες άνθρωποι περιμένοντας με αγωνία κάποιο πρακτικό αποτέλεσμα. Τελικά μετά από την πίεση του κόσμου, άνοιξαν κάποιες αποθήκες την ίδια μέρα και μοιράστηκαν τρόφιμα.⁴³⁴ Γι' αυτή τη συνάντηση η εφημερίδα *Φως* σημειώνει:

εκλήθησαν να παραστούν και οι εκπρόσωποι της ευημερούσης εν γένει τάξεως ήτοι ο πρόεδρος του συλλόγου ελαιοκτηματιών, ο πρόεδρος του συλλόγου ελαιοεργοστασιαρχών, ο πρόεδρος της Λέσχης Πρόοδος, επιπλέον δε ο πρόεδρος της Εφορίας των Συσσιτίων ως εκπροσωπών το ευεργετούμενον κοινόν. Οι κληθέντες επιφυλάχθησαν να απαντήσουν περί του αν αποδέχονται την προταθείσαν λύσιν ήτις συνίστατο εις το να συνεισφέρει η τάξις των μεγάλων ιδία παραγωγών ποσοστόν τι εκ του ελευθέρου (25%) ελαίου δια την ανακούφισιν της πασχούσης τάξεως ως και ποσοστόν εκ των εξ ανταλλαγής τροφίμων... Μετά παρέλευσιν δεκαπενθημέρου ανακοινώθη ότι αποφάσισαν να μη συνεισφέρουν ούτε έλαιον, ούτε τρόφιμα.⁴³⁵

⁴³⁰ Στο *ίδιο*.

⁴³¹ Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής*, ό.π., σ. 33.

⁴³² Τα στελέχη του ΕΑΜ συμμετείχαν στους φορείς αυτούς, χωρίς προφανώς να είναι δημόσια γνωστή η ιδιότητα του μέλους της Οργάνωσης.

⁴³³ Σήμερα η αίθουσα αυτή, είναι ο χώρος συνεδρίασης του Περιφερειακού Συμβουλίου Β. Αιγαίου.

⁴³⁴ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 233 - 236.

⁴³⁵ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2809, 19 Ιανουαρίου 1944.

Η άρνηση αυτή των πλουσίων να συμβάλλουν έστω και στο ελάχιστο στην ανακούφιση του λαού που πεινούσε ήταν τόσο κραυγαλέα και προκλητική, ώστε και ο ίδιος ο κατοχικός δήμαρχος Γεώργιος Χονδρονίκης σε μεταγενέστερη μαρτυρία του σημειώνει: «Η ιθύνουσα τάξις, ως πρώην υπουργοί, βουλευταί, πολιτευταί κλ., η οποία έπρεπε να ευρίσκεται επί των επάλξεων, χάριν των λαϊκών τάξεων, μένει εν αφανεία».⁴³⁶

Με πρωτοβουλία των στελεχών του ΕΑΜ, που συμμετέχουν σε ορισμένους φορείς μπροστά σε αυτή την κατάσταση, συγκροτείται Παλλαϊκή Επιτροπή Επισιτισμού Λέσβου. Στις 5 Φεβρουαρίου 1944 η Επιτροπή αυτή προτείνει στον νομάρχη να συγκροτηθεί Οικονομικός Οργανισμός Επισιτισμού Νήσου Λέσβου. Στο Διοικητικό Συμβούλιο του Οργανισμού αυτού, που συγκροτεί ο κατοχικός νομάρχης, η επιρροή του ΕΑΜ είναι εμφανής. Τουλάχιστον τέσσερα από τα δέκα πέντε μέλη του ήταν στελέχη του ΕΑΜ, ενώ και τα πέντε μέλη του Εποπτικού του Συμβουλίου ήταν εαμίτες.⁴³⁷

Η Παλλαϊκή Επιτροπή Επισιτισμού επιχειρεί θεσμικά, μέσω του Οικονομικού Οργανισμού να κινητοποιήσει το λαό, ώστε να υπάρξουν αποτελέσματα. Έτσι τρεις μέρες μετά σε ανακοίνωσή της, που δημοσιεύεται επίσημα στην εφημερίδα *Φως*, σημειώνει μεταξύ των άλλων:

Ο Λεσβιακός λαός πρέπει να πιστεύσει πως η επιτυχία των ληφθέντων μέτρων εξαρτάται από τας δηλώσεις των υπόχρεων και από την στάσιν που θα κρατήσει ο Λεσβιακός πληθυσμός στην εφαρμογή της αγορανομικής αποφάσεως... Η Π.Ε.Ε.Λ. καλεί τον Λεσβιακόν λαόν κατά τα ημέρας των δηλώσεων... να σταθεί άγρυπνος φρουρός και βοηθός εις το έργον του Οργανισμού Επισιτισμού Λέσβου... δεν πρέπει να αφήσωμεν κανέναν αυτή τη φορά να εγκληματίσει εις βάρος μας με μίαν ψεύτικη δήλωσιν... Ο καθένας έχη υποχρέωσιν να καταγγείλη τους παραβάτας της αγορανομικής διατάξεως... Οι Τοπικές Επιτροπές θα καταγγέλλουν την παράβασι εις τα κατά τόπους αστυνομικά όργανα.⁴³⁸

⁴³⁶ Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής*, ό.π., σ. 42.

⁴³⁷ Μέλη του ΕΑΜ ήταν ο Παναγιώτης Γλιγλής από τη Γέρα, πρόεδρος της Ένωσης Συνεταιρισμών Λέσβου, οι Γιώργος Σκαλτσούνης και Λευτέρης Πολυχρονίδης, που εκπροσωπούσαν το Εργατικό Κέντρο και ο Χρήστος Ράλλης, εργοστασιάρχης από την Καλλονή. Τα πέντε μέλη του Εποπτικού Συμβουλίου που ήταν εαμίτες ήταν οι Γιώργος Τζοάνος και Λευτέρης Κιοσλής, δικηγόροι, Ανδρέας Αναγνωστόπουλος Λογιστής, Βασίλης Ηλίας, πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου και Γεώργιος Τσιτσιγιάννης, νομοκτηνίατρος. Βλ. εφ. *Φως*, αρ.φ. 2825, 12 Φεβρουαρίου 1944, απόφαση νομάρχη Αρ. 1174.

⁴³⁸ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2826, 15 Φεβρουαρίου 1944.

Τόσο η φρασεολογία που χρησιμοποιεί η ανακοίνωση, όσο και η ουσία της, δείχνει εμφανώς την επίδραση του ΕΑΜ στη σύνταξή της.⁴³⁹ Το επόμενο διάστημα η Παλλαϊκή Επιτροπή, μέσω του Οργανισμού Επισιτισμού κατάφερε να βελτιώσει την επισιτιστική κατάσταση στην πόλη και στην ύπαιθρο. Οι Τοπικές Επιτροπές που στήθηκαν στα χωριά με τη στήριξη του ΕΑΜ και της Παλλαϊκής Επιτροπής, εκτός των άλλων έφτιαξαν καταλόγους με πλούσιους που μπορούσαν να συμβάλλουν στη συγκέντρωση τροφίμων.⁴⁴⁰ Σε όσους δυστροπούν και αρνούνται να καταβάλλουν εισφορά, επιβάλλονται πρόστιμα. Έτσι στις 12 Φεβρουαρίου 1944 με απόφαση της Νομαρχίας, επιβάλλονται πρόστιμα ίσα με τα οφειλόμενα ποσά, σε «δυστροπούντες» του ονομαστικού καταλόγου της κοινότητας Αγίας Παρασκευής με την υποσημείωση πως αν τελικά καταβάλλουν την εισφορά πριν την κοινοποίηση του προστίμου, θα απαλλαγούν από αυτό.⁴⁴¹ Μάλιστα στην Καλλονή έγινε και ο εξής «χαριτωμένος» διάλογος μεταξύ κάποιου «δυστροπούντα» πλούσιου και της Τοπικής Επιτροπής: «- Θα σε παρακαλέσουμε να δώσεις λίγο στάρι για τους φτωχούς. – Δεν έχω στάρι. – Έχεις κουκιά. – Εμ' τα θ' κά μ' τα μ' λάρια τι θα φαν;».⁴⁴²

Η πίεση έφερε κάποια αποτελέσματα. Όλοι πια έδιναν τρόφιμα, είτε από φόβο είτε από ανάγκη να τα έχουν καλά και με την νέα κατάσταση, μετά τη φυγή των Γερμανών.

Η συγκρότηση λαϊκών επιτροπών που μπορούσαν να συνδυάσουν νόμιμη παρουσία μέσα από τους θεσμικούς φορείς του κατοχικού κράτους και φιλανθρωπικούς ομίλους, με άλλες παράνομες μορφές, ήταν μια μορφή παρέμβασης που αξιοποιήθηκε και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, ιδιαίτερα στην Αθήνα, από τα μέσα του 1944 ως το

⁴³⁹ Η επίδραση του ΕΑΜ στην Επιτροπή προκύπτει και από τη μεταγενέστερη μαρτυρία του κατοχικού Δημάρχου Μυτιλήνης Γιώργου Χονδρονίκη, σύμφωνα με τον οποίον η Παλλαϊκή Επιτροπή «Ουδέν προσέφεραν εις το κοινόν, παρά μόνο σύγχυσιν...» [Τα έντονα γράμματα στο πρωτότυπο]. Βλ. Γεώργιος Χονδρονίκη, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί κατοχής*, ό.π., σ. 42.

⁴⁴⁰ Στη Μυτιλήνη συγκροτήθηκε τοπική επιτροπή αποτελούμενη από τον υπάλληλο της Εθνικής Τράπεζας Γιώργο Βενέτη, τον αρτεργάτη Μιχάλη Βαΐτη, το ράφτη Μιχάλη Σάββα και τον εργάτη γης Στρατή Μουφλουζέλλη. Η επιτροπή λειτούργησε μέχρι το τέλος της Κατοχής και μετά την Απελευθέρωση αξιοποιήθηκε στο πλαίσιο της λαϊκής εξουσίας. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 68 - 69.

⁴⁴¹ Έγγραφο της νομαρχίας Λέσβου προς την κοινότητα Αγίας Παρασκευής, αρ. Πρωτ. 1262/12.2.1944, αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής.

⁴⁴² Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια από την Αντίσταση*, ό.π., σ. 21.

τέλος της Κατοχής. Ξεκίνησε από τη βάση απέκτησε μεγάλο κύρος στις συνοικίες της Αθήνας και συσπείρωνε κόσμο πολύ πλατύτερο από εκείνον που ακολουθούσε το ΕΑΜ.⁴⁴³

Παράλληλα ο κόσμος είχε ξεθαρρέψει και οι καταγγελίες για μαύρη αγορά γινόταν με μεγαλύτερη ευκολία. Σε μια από αυτές συνελήφθη κάποιος έμπορος από τον Πολιχνίτο να κρύβει 2.000 οκάδες δημητριακά. Πέρασε από δίκη και καταδικάστηκε σε δύο χρόνια φυλάκιση και 1.000.000 δρχ. πρόστιμο. Η αλλαγή του κλίματος και η ενεργοποίηση του λαϊκού παράγοντα φαίνεται ακόμα και στο γεγονός πως σύμφωνα με την εφημερίδα *Φως*: «Η Αίθουσα του Δικαστηρίου μας ως και ο διάδρομος ήσαν γεμάτα από πλήθη εργατών, οι οποίοι εξεδήλωναν με κάθε τρόπον την αγανάκτησιν των προς τους μαυραγορίτας.»⁴⁴⁴

Από την άνοιξη του 1944 και μετά ένας νέος πολιτικός αέρας πνέει, κυρίως στην ύπαιθρο του νησιού, ο οποίος όπως είναι φυσικό, μεταφέρεται και στην πόλη της Μυτιλήνης. Τα στελέχη του ΕΑΜ μπορούν πια να δραστηριοποιούνται στους τοπικούς φορείς χωρίς φόβο. Η Οργάνωση βέβαια δεν δραστηριοποιείται ανοιχτά, αλλά η επιρροή της σε σημαντικές πλευρές της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, όπως ο επισιτισμός, είναι παραπάνω από εμφανής.

Η μάχη για την υποχρεωτική εργασία – Οι Επιτάξεις

Μια άλλη σημαντική δράση, στον συντονισμό της οποίας συμμετείχε η Οργάνωση, ήταν η παθητική αντίσταση ενάντια στην υποχρεωτική εργασία, τις επιτάξεις και στην πολιτική επιστράτευση που επιχείρησαν οι Γερμανοί στη Λέσβο από τις αρχές του 1943.

Μέχρι το τέλος του 1942 η εργασία στη Γερμανία ήταν προαιρετική και υπήρχε μια πολύ συγκεκριμένη προπαγάνδα γύρω από τα πλεονεκτήματά της. Το *Φως* προπαγάνδιζε τακτικά την εργασία στη Γερμανία και τα πλεονεκτήματά της. Στις 5 Μαρτίου 1942 για παράδειγμα, είχε άρθρο με τίτλο «Η απασχόλησις ξένων εργατών εις

⁴⁴³ Περισσότερα για τις Λαϊκές Επιτροπές της Αθήνας βλ. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε* τ. Γ', ό.π., 121 - 123.

⁴⁴⁴ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2833, 4 Μαρτίου 1944.

την Γερμανίαν», όπου μεταξύ άλλων γράφει: «Σχεδόν όλοι ούτοι οι ξένοι εργάται είναι ευχαριστημένοι από τους όρους εργασίας των... Τα ημερομίσθια είναι ικανοποιητικά έχουν δε δικαίωμα να εμβάζουν τακτικώς το περίσσευμα των ημερομισθίων των προς τους οικείους των εις την πατρίδαν». Ομοίως στις 21 Μαΐου 1942 φιλοξενεί επιστολή του Έλληνα εργάτη Θ. Κακναβάτου από τη Νυρεμβέργη προς τους γονείς του, όπου μεταξύ των άλλων αναφέρει: «Έχουμε πολύ καλό φαί, άφθονο ψωμί και μύρα όση τραβά η καρδιά μας... Γράψτε μου αν πήρατε τις 5 χιλ. δραχμές που σας έστειλε ως τώρα το εργοστάσιο».⁴⁴⁵ Είναι προφανές πως η προπαγάνδα στοχεύει στην πείνα και στη βοήθεια προς την οικογένεια. Στις αρχές Αυγούστου 1942 υπάρχει καταχωρημένη ανακοίνωση στο *Φως* από την Κράις Κομαντατούρ με πρόσκληση για όσους επιθυμούν να εργαστούν στη Γερμανία.⁴⁴⁶ Το ίδιο και στα τέλη Σεπτεμβρίου 1942.⁴⁴⁷ Στις 21 Απριλίου του 1943, ο Στρατιωτικός Διοικητής της Λέσβου καλούσε με ανακοίνωση του τους Λέσβιους να καταταγούν στο γερμανικό στρατό σε βοηθητικές υπηρεσίες «δι' εξάμηνον υποχρεωτικήν θητεία» προσφέροντας «Στρατιωτικόν επίδομα, δωρεάν στέγην, δωρεάν διατροφήν ομοίας ως του κάθε στρατιώτου, δωρεάν ένδυσιν εσώρουχα και υποδήματα».⁴⁴⁸ Απ' ότι φαίνεται, αυτές οι εκκλήσεις δεν είχαν κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα, καθώς ούτε στην εφημερίδα αναφέρονται αναχωρήσεις εργατών από τη Λέσβο για Γερμανία, αλλά ούτε και στην τοπική ιστοριογραφία ή σε προφορικές μαρτυρίες, ανιχνεύεται κάτι σχετικό.

Αντίθετα η πίεση προς τους εργαζόμενους του νησιού για παροχή υποχρεωτικής εργασίας, είτε στη Μυτιλήνη σε έργα στον Καρά Τεπέ είτε στη Λήμνο ήταν μεγάλη. Η επίταξη γινόταν με «μπλόκα» των γερμανών στρατιωτών και συλλήψεις ανδρών ως το πεντηκοστό έτος της ηλικίας τους, τους οποίους οδηγούσαν υποχρεωτικά σε εργασία στον Καρά-Τεπέ.⁴⁴⁹ Οι Γερμανοί ήθελαν με ελάχιστο μεροκάματο, που δεν

⁴⁴⁵ Το επόμενο διάστημα το *Φως* έχει πολλά προπαγανδιστικά άρθρα με ανάλογο περιεχόμενο. Βλ. εφ. *Φως*, αρ.φ. 2371, 28 Απριλίου 1942 και αρ.φ. 2381, 13 Μαΐου 1942,

⁴⁴⁶ Στο *ίδιο*, αρ.φ. 2445, 2 Αυγούστου 1942, αρ.φ. 2446, 4 Αυγούστου 1942 και αρ.φ. 2447, 5 Αυγούστου 1942.

⁴⁴⁷ Στο *ίδιο*, αρ.φ. 2489, 27 Σεπτεμβρίου 1942, αρ.φ. 249, 29 Σεπτεμβρίου 1942, αρ.φ. 2492, 1 Οκτωβρίου 1942, αρ.φ. 2494, 3 Οκτωβρίου 1942.

⁴⁴⁸ Στο *ίδιο*, αρ.φ. 2605, 21 Απριλίου 1943.

⁴⁴⁹ Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 269, 22 Ιουνίου 1949.

ανταποκρινόταν ούτε σε μια φέτα ψωμί, να χρησιμοποιούν εργάτες για τις αγγαρείες τους. Τα φαινόμενα άρνησης ή καθυστέρησης ήταν πολλά, καθώς οι εργάτες ζητούσαν να πληρώνονται σε ψωμί, κάτι που οι Γερμανοί αρνιόντουσαν. Οι τελευταίοι πίεζαν τις ελληνικές κατοχικές αρχές και αυτές με τη σειρά τους τον κόσμο να πειθαρχεί, με την απειλή της φυλάκισης.⁴⁵⁰ Μάλιστα στο *Φως* της 4^{ης} Νοεμβρίου 1943 δημοσιοποιούνται τα ονόματα τριών εργατών, που κλείστηκαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης γιατί απέφευγαν να παρουσιαστούν για δουλειά σε αγγαρείες του γερμανικού Στρατού.⁴⁵¹

Οι Γερμανοί για να πιέσουν τους εργάτες να συμμορφωθούν και να δουλέψουν στα οχυρωματικά έργα, διέταξαν τη διαγραφή όλων των ανδρών από τα λαϊκά συσσίτια. Η εφημερίδα *Φως* στις 13 Οκτωβρίου 1943 προετοίμαζε το έδαφος για μια τέτοια ενέργεια, απειλώντας πως:

Καθ' ην στιγμήν σήμερον παρέχεται εις τον ικανό προς εργασίαν η ευκαιρία να εργασθή εις άλλους τόπους π.χ εις την Λήμνον ή εις το Ράιχ, προτιμά όμως για να μη χάση την ησυχία του να στέκεται ουρά με πιάτο του πτωχού και με την κάρτα του συσσιτίου στο χέρι, είναι εις τον λαόν ούτος εξίςου επιζήμιος, όσον ο κερδοσκόπος και ο μαυραγορίτης.⁴⁵²

Η εφαρμογή ενός τέτοιου μέτρου, ήταν φανερό πως θα οδηγούσε σε λιμοκτονία όλον τον πληθυσμό του νησιού. Τελικά μετά από παρέμβαση του μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιακώβου, με πρόσχημα την εξαίρεση των αναπήρων, καθυστέρησε η εφαρμογή του μέτρου και ο αριθμός όσων διαγράφηκαν, ήταν εν τέλει περιορισμένος.⁴⁵³ Άλλες μαρτυρίες όμως, αμφισβητούν τη θετική στάση του μητροπολίτη Ιακώβου στο ζήτημα των επιτάξεων και κάνουν λόγο για παρεμβάσεις του υπέρ του γερμανικού στρατού, σε κηρύγματα που έκανε στα χωριά, καλώντας το ανδρικό εκκλησίασμα να πάει στην εθελοντική εργασία, βοηθώντας τους Γερμανούς.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Ανακοίνωση του νομάρχη Λέσβου Παναγιώτη Τσιτσιλία στην οποία καλούσε το λαό της Λέσβου «...πρόθυμον εκτέλεσιν των ανατιθεμένων εις αυτούς υπό των Αρχών Κατοχής εργασιών προς πρόληψιν δυσάρεστων συνεπειών και δια τους αρνούμενους και δια τον τόπον εν γένει», εφ. *Φως*, αρ.φ. 2293, 14 Ιανουαρίου 1942.

⁴⁵¹ Ανακοίνωση της νομαρχίας Λέσβου. Πρόκειται για τους Κώστα Σπανό από την Αγιάσο, Χριστόφορο Μπουχλή από το Κεράμι και Μαυρογιάννη Δημήτρη από το Παλαιοχώρι. εφ. *Φως*, αρ.φ. 2708, 4 Νοεμβρίου 1943.

⁴⁵² εφ. *Φως*, αρ.φ. 2750, 13 Οκτωβρίου 1943.

⁴⁵³ Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου*, ό.π., σ. 346 - 348.

⁴⁵⁴ Ο Πάνος Αναγνώστου περιγράφει μια σκηνή από ένα τέτοιο κήρυγμα του μητροπολίτη Ιακώβου στη Βρίσα, όταν στην έκκλησή του για εργασία στο γερμανικό Στρατό, ακούστηκε μια φωνή: «'Να πας εσύ'»,

Το καλοκαίρι του 1944 οι γερμανικές κατοχικές αρχές επιδίωξαν να προχωρήσουν σε πολιτική επιστράτευση εργατών για έργα στον Καρα – Τεπέ, μέσω ονομαστικών καταστάσεων κλάσης του 1920, που συγκεντρώθηκαν από τα κατά τόπους Ειρηνοδικεία.⁴⁵⁵ Παράλληλα υποχρέωσαν τους δήμους και τις κοινότητες να επωμιστούν από τους προϋπολογισμούς τους τα έξοδα διατροφής τους σε χρήματα και σε είδος.⁴⁵⁶

Με βάση την εγκύκλιο που εκδόθηκε από τις κατοχικές αρχές, την 31^η Μαΐου 1944 θα περνούσε αυτοκίνητο από τα χωριά να παραλάβει τους εργάτες. Το ΕΑΜ όμως έχοντας ενημερωθεί από μέλη του χωροφύλακες, έδωσε εντολή για ομαδική έξοδο από τα χωριά. Τελικά η πολιτική επιστράτευση απέτυχε και το μόνο που κατάφεραν οι Γερμανοί είναι να πάρουν εθελοντικά εκατό πεινασμένους, τους οποίους και έντυσαν με γερμανικές στολές με αντάλλαγμα μισθό και τροφή. Αλλά και αυτοί ακόμα συνάντησαν την γενική περιφρόνηση.⁴⁵⁷

Στη Βρίσα, για παράδειγμα, οι κάτοικοι με την καθοδήγηση της Οργάνωσης και με ένα σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης, κατάφεραν να μην επιτρέψουν στους Γερμανούς να βρουν στο χωριό ούτε έναν επίστρατο.⁴⁵⁸

του φώναξε θαρρετά μέσα στον Άγιο Κωνσταντίνο, η Μαρία Ι. Διαμαντή, προκαλώντας ταραχή στον ίδιο και στους παρατρεχάμενους του», βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 15.

⁴⁵⁵ Αρ. Πρωτ. 4520/23.6.1944, κοινή διαταγή Νομαρχίας Λέσβου και Διευθύνσεως Χωροφυλακής Λέσβου, αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής. Βλ. και Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 269, 22 Ιουνίου 1949.

⁴⁵⁶ Για παράδειγμα στην κοινότητα Αγίας Παρασκευής καταλογίστηκε ποσό 700.000.000 δραχμών και 7 εργάτες από την κλάση του 1920. Από το με αριθμ. πρωτ. 381/1.9.1944 εισερχόμενο έγγραφο πληροφορούμαστε πως η κοινότητα δεν ανταποκρίθηκε στην καταβολή του ποσού και ζητείται από την Νομαρχία η καταβολή του «προς αποφυγήν αυστηρών κυρώσεων». Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής.

⁴⁵⁷ Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 269, 22 Ιουνίου 1949. Όπως μάλιστα σημειώνει ο *Αντιφασίστας*, η παράνομη εφημερίδα της ΕΠΟΝ Λέσβου: «Δεν πήγε κανείς. Δώδεκα ύποπτοι Γκεσταπίτες παρουσιάστηκαν απ' όλο το νησί». Βλ. εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 1, 10 Ιουνίου 1944. Ο Στρατής Παρασκευαΐδης γράφει στο ημερολόγιό του στις 19 Απριλίου 1944: «Ήδη στο κήπο φάνηκαν οι πρώτοι Έλληνες ντυμένοι γερμανικά. Τους έχουν για δουλειές μόνο. Ο μπαμπάς τους λέει καθάρματα... Πάντως από ανάγκη πείνας πρέπει να πήγαν και είναι πρόσωπα γνωστά τα περισσότερα, από το Συνοικισμό», *Ευστράτιος Παρασκευαΐδης, «Παιδικό ημερολόγιο Κατοχής 1941- 1944»*, ό.π., σ. 271.

⁴⁵⁸ Μάλιστα στη Βρίσα ο Πάνος Αναγνώστου περιγράφει κι ένα ευτράπελο γεγονός, που συνέβη τον Αύγουστο του 1943, καθώς ένα ξαφνικό «μπλόκο» των Γερμανών στα Βατερά για να φορτώσουν άμμο, βρήκε το χωριό την ώρα μιας κηδείας. Πλην γερόντων και γυναικών, όλοι οι υπόλοιποι εξαφανίστηκαν στους γύρω λόφους εκτός από τον νεκροθάφτη και τον ψάλλη που παραλίγο να συλληφθούν, καθώς έμειναν για την ολοκλήρωση της τελετής και αναγκάστηκαν να κρυφτούν κάτω από την Αγία Τράπεζα. Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο - Η ΕΑΜοκρατία σε καθεστώς γερμανικής Κατοχής

α' Ενδυνάμωση και κυριαρχία

Οι δύο γραμμές στο ΕΑΜ Λέσβου

Στα μέσα του 1943 το ΕΑΜ Λέσβου είναι ήδη μια συγκροτημένη οργάνωση με πυρήνες σε πολλά χωριά της Λέσβου. Το βάρος της δράσης του περιορίζεται όμως αποκλειστικά, όπως είδαμε, σε πολιτικές μορφές δράσεις σε αργαστή συνεργασία με τις αγγλικές Υπηρεσίες της Σμύρνης, ενώ απουσιάζει παντελώς κάθε προσπάθεια ένοπλης δράσης.

Ως το τέλος του 1943 το ΕΑΜ Λέσβου είναι μια αντιστασιακή οργάνωση που συνεργάζεται πλήρως με τους Άγγλους και τις Μυστικές τους Υπηρεσίες στη Σμύρνη, ενώ την ίδια στιγμή δεν έχει καμία επαφή και συνεργασία ούτε με την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ, ούτε πολύ περισσότερο με τον κεντρικό μηχανισμό του ΚΚΕ. Τα τοπικά στελέχη του ΕΑΜ διαμορφώνουν πολιτική με δική τους αποκλειστική πρωτοβουλία, ενώ είναι πλήρως ενταγμένα στους βρετανικούς σχεδιασμούς στα πλαίσια του «ενιαίου συμμαχικού αγώνα».

Η απουσία ένοπλης δράσης σε ολόκληρη τη διάρκεια της Κατοχής, ακόμα και μετά τη συγκρότηση του ΕΛΑΣ Λέσβου, όπως θα δούμε παρακάτω, αποτελεί άλλη μια ιδιαιτερότητα της λεσβιακής εαμικής Αντίστασης. Ήδη από το φθινόπωρο του 1942 στην υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα η δράση του ΕΑΜ στην ύπαιθρο στηρίζεται κυρίως σε στρατιωτικές επιχειρήσεις του ΕΛΑΣ που πλευροκοπούν τους Γερμανούς αναγκάζοντάς τους να κρατούν αρκετές στρατιωτικές δυνάμεις, υπό τον φόβο μάλιστα μιας ενδεχόμενης απόβασης των συμμαχικών δυνάμεων στην Ελλάδα.⁴⁵⁹ Στη γειτονική Σάμο, όπου ως δυνάμεις Κατοχής υπήρχαν 10.000 ιταλοί στρατιώτες, ο ένοπλος αγώνας ξεκίνησε προς το τέλος του 1942. Φυσικά η διαμόρφωση του εδάφους της Λέσβου δεν είναι ανάλογη με εκείνη της Σάμου, όπου την αντάρτικη δράση ευνοεί το ανάγλυφο του

⁴⁵⁹ Βλ. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε* τ. Β', ό.π., 37-41, 46-47, 126-137.

εδάφους.⁴⁶⁰ Δεν είναι όμως αυτός ο κύριος λόγος που στη Λέσβο δεν υπήρξε ένοπλη δράση. Η ηγεσία του τοπικού ΕΑΜ εκτιμούσε ότι η ένοπλη δράση κατά των Γερμανών θα δημιουργούσε μεγάλους φόβους στον τοπικό πληθυσμό για αντίποινα και δεν ήθελε να πάρει τέτοιου είδους ρίσκα. Εξάλλου και οι Άγγλοι δεν ευνοούσαν μια τέτοια προοπτική, αφού η συγκρότηση ένοπλου τμήματος του ΕΑΜ Λέσβου, θα δημιουργούσε προβλήματα στα μελλοντικά τους σχέδια. Ακόμα και μετά την άνοιξη του 1944 όταν άλλαξε ο πολιτικός προσανατολισμός της οργάνωσης, όπως θα δούμε, ο ΕΛΑΣ Λέσβου απέφυγε να εμπλακεί σε μάχη με τους Γερμανούς φοβούμενος τις όποιες συνέπειες.

Στο δεύτερο εξάμηνο του 1943, λίγους μόνο μήνες μετά τη μετονομασία της Οργάνωσης σε ΕΑΜ Λέσβου, έγιναν δύο σημαντικές μετακινήσεις σε επίπεδο στελεχών της. Τον Οκτώβριο του 1943 φτάνει στη Λέσβο σταλμένος από την ΚΕ του ΚΚΕ, με αποστολή να συνδέσει τις οργανώσεις του ΚΚΕ και του ΕΑΜ της Λέσβου με την Κεντρική τους Επιτροπή ο Βαγγέλης Γιοσμάς.⁴⁶¹ Παράλληλα την ίδια περίπου περίοδο, δηλαδή στις αρχές Οκτωβρίου του 1943, απομακρύνεται από την ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου ο Δημήτρης Σίμος και φυγαδεύεται στο Κάιρο. Εκεί τίθεται στη διάθεση των αγγλικών Υπηρεσιών και απαλλάσσεται από τα καθήκοντά του στην ηγεσία του ΕΑΜ.⁴⁶²

Όταν το ΚΚΕ στέλνει το Γιοσμά στη Μυτιλήνη ήδη έχει ξεκαθαρίσει την πολιτική του, αλλά και τις γραμμές του από τη σύγχυση, που είχε δημιουργηθεί προς το τέλος της δικτατορίας. Μετά την 8^η Ολομέλεια της Κεντρικής του Επιτροπής, τον Ιανουάριο του 1942 είναι ενωμένο, με οργανώσεις σε όλη σχεδόν την Ελλάδα και με ενιαίο κομματικό κορμό.⁴⁶³ Δεν έχει όμως καταφέρει να αποκτήσει επαφή και να μπορεί να καθοδηγήσει αποτελεσματικά τις οργανώσεις του εκτός από την Αθήνα και τον Πειραιά. Έτσι τα μεσαία στελέχη του είχαν πρωτοβουλίες δράσης και ανάλογα με την προσωπικότητα, το κύρος και τις ικανότητές του καθένα, μπορούσαν ή όχι να

⁴⁶⁰ Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο», ό.π., σ. 75 - 78.

⁴⁶¹ Δες εδώ, σ. 527-528.

⁴⁶² Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., 218 - 219 και Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 263, 8 Ιουνίου 1949.

⁴⁶³ Για τις αποφάσεις της 8^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ βλ. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τ. 5^{ος}, ό.π., σ. 88-99.

ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες του αγώνα. Έτσι ουσιαστικά η εφαρμογή των αποφάσεων της 8^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ στην επαρχία, περνούσε από τα χέρια των στελεχών που στέλνονταν από το κέντρο στην Περιφέρεια.⁴⁶⁴

Ο Γιοσμάς, παρόλο που γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Μυτιλήνη, έρχεται στο νησί χωρίς να ξέρει πρόσωπα και πράγματα. Γνωρίζει μόνο τον Απόστολο Αποστόλου, που τον είχε καθηγητή στο Γυμνάσιο. Μέσω του Αποστόλου συνδέεται με τα στελέχη του ΚΚΕ Παναγιώτη Κεμερλή και Μανώλη Λαμπαδαρίδη. Ο Γιοσμάς έχοντας συνηθίσει σε μια πολύ διαφορετική κατάσταση της εαμικής Αντίστασης στην ηπειρωτική Ελλάδα, συναντά στη Λέσβο μια οργάνωση ξεκομμένη από την κεντρική καθοδήγηση του ΕΑΜ και κατά την άποψή του παθητική, χωρίς εξωστρέφεια, με περιορισμένη δράση και επιχειρησιακή αναποτελεσματικότητα.⁴⁶⁵ Μια οργάνωση, που από επιλογή, δεν έχει συγκροτήσει ένοπλο τμήμα και ούτε οργάνωση νεολαίας. Ο Γιοσμάς προσπαθεί να προσαρμοστεί στην πραγματικότητα του ΕΑΜ Λέσβου και γρήγορα αντιλαμβάνεται πως δεν έχει τη δυνατότητα επαφής με το κέντρο, ούτε μπορεί να περιμένει κάποια βοήθεια από αυτό, αφού το νησί ήταν απομονωμένο και οι Γερμανοί έδιναν πολύ περιορισμένες άδειες μετακίνησης για ταξίδια εκτός Λέσβου. Στις αρχές του 1944, ζητά από το Λαμπαδαρίδη και αναλαμβάνει την ευθύνη της δημιουργίας της ΕΠΟΝ, μεταφέροντας την εμπειρία του από την Αθήνα και τη Στερεά Ελλάδα, μέρη στα οποία έδρασε στη διάρκεια της Κατοχής.⁴⁶⁶ Μάλιστα προκειμένου να στήσει οργανώσεις της ΕΠΟΝ, ξεκινά παίρνοντας από το ΕΑΜ τα πιο νεαρά μέλη του. Βάζει ως ηλικιακό όριο για την ΕΠΟΝ τα 28 χρόνια, αντί τα 24 που ήταν το σύνηθες, με στόχο να αποσπάσει από το ΕΑΜ κάποια δυναμικά νεαρά στελέχη, που θα αποτελούσαν τον αρχικό της πυρήνα.⁴⁶⁷

Με «εργαλείο» την ΕΠΟΝ ο Γιοσμάς, όπως ο ίδιος παραδέχεται μεταγενέστερα, επιχείρησε να φτιάξει αρχικά τη δική του «φράξια» μέσα στις εαμικές οργανώσεις της

⁴⁶⁴ Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τ. Α', ό.π., σ. 364 - 365.

⁴⁶⁵ Βαγγέλης Γιοσμάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 232 - 238.

⁴⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 238. Περισσότερα για την ΕΠΟΝ, βλ. Οντέτ Βαρών - Βασάρ, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009.

⁴⁶⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 238 και ΑΣΚΙ Αρχείο ΕΠΟΝ, Κεντρικό Συμβούλιο και Τοπικές οργανώσεις. Επιστολή του Γιώργου Δάμπαση (Θάνου) προς το Σταμάτη Καββαδία, 1^η Νοεμβρίου 1944.

Λέσβου. Αρχισε να στρατολογεί νέους στην ΕΠΟΝ, αλλά και να συγκεντρώνει οπλισμό, μέσω της ΕΠΟΝ, κρυφά από τις εαμικές οργανώσεις.⁴⁶⁸

Πολύ γρήγορα στα χωριά αρχίζει να γίνεται ορατή η διαφορά πολιτικής γραμμής ανάμεσα στην ΕΠΟΝ και στο ΕΑΜ.⁴⁶⁹ Η διαφορά στην πολιτική γραμμή εκλαμβάνεται από τα νέα και άπειρα μέλη της ΕΠΟΝ και του ΕΑΜ, ως μια διαφορά νοοτροπίας, λόγω της ηλικίας. Στη Βρίσα για παράδειγμα, η ΕΠΟΝ συγκροτήθηκε τον Ιανουάριο του 1944 με υπεύθυνο τον εικοσάχρονο τότε Πάνο Αναγνώστου. Πολύ γρήγορα ο Αναγνώστου αντιλαμβάνεται πως ανάμεσα στην ΕΠΟΝ και στο ΕΑΜ υπάρχουν διαφορές στην νοοτροπία και στη λογική της συγκρότησής τους. Υπήρχε μια διαφορετική φιλοσοφία, μεταξύ των νέων σε ηλικία μελών της ΕΠΟΝ και των παλαιών στελεχών του ΕΑΜ. Οι νέοι επιθυμούσαν εξωστρεφείς, μαζικές δράσεις που αγκάλιαζαν όλο τον πληθυσμό, οι οποίες όμως, όπως ήταν φυσικό, έθεταν σε κίνδυνο τη συνωμοτικότητα της οργάνωσης και τα στελέχη της. Επεδίωκαν πλατύ άνοιγμα της ΕΠΟΝ στην νεολαία και πολλές στρατολογίες. Τα παλαιά στελέχη του ΕΑΜ, συνηθισμένα στη γραμμή της παθητικής αντίστασης, αντιδρούσαν στις μαζικές δράσεις διαμαρτυρίας και σε παράτολμες κινήσεις, που εκτιμούσαν πως θα μπορούσαν να προκαλέσουν τις κατοχικές δυνάμεις σε αντίποινα. Δεν επιθυμούσαν διεύρυνση και νέα μέλη στις τοπικές οργανώσεις. Η διαφορά στην αντίληψη αυτή αποτυπώθηκε έντονα και σε κομματικό ακτίφ στελεχών του ΚΚΕ της νότιας Λέσβου την άνοιξη του 1944, που έγινε στον Όλυμπο της περιοχής Αγιάσου, σε μια προσπάθεια να περάσει στην κομματική βάση η νέα αντίληψη. Δεν ήταν όμως αυτή η μοναδική διαφορά. Ο Αναγνώστου, ως γραμματέας της τοπικής ΕΠΟΝ, θα έπρεπε να φροντίσει ώστε στη γραμματεία της νέας οργάνωσης να υπάρχει πλειοψηφία των μελών του ΚΚΕ, αλλά και η ταξική της σύνθεση να είναι «κοινωνικά αποδεκτή». Ζητήματα που για πρώτη φορά έμπαιναν σε επίπεδο οργανώσεων στη Λέσβο και έφεραν τη σφραγίδα της νέας «γραμμής Γιοσμά».⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Βαγγέλης Γιοσμάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 239

⁴⁶⁹ Όμηρος Κοντούλης, «Η συμμετοχή μου στην Αντίσταση. Συνέντευξη Όμηρου Κοντούλη (Φεβρ. 1983) - απομαγνητοφώνηση 7.7.2006», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΒ' (2010), σ. 121.

⁴⁷⁰ Η «κοινωνικά αποδεκτή» σύνθεση του γραφείου της ΕΠΟΝ προέβλεπε να υπάρχει πλειοψηφία νέων από την εργατική τάξη στο γραφείο της οργάνωσης. Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 16 και 19 -27.

Σε διάστημα τριών μηνών ο Γιοσμάς κατάφερε με την εμπειρία του να στήσει οργανώσεις της ΕΠΟΝ σε πολλά κεφαλοχώρια και μέσα από αυτές να αναδείξει νεώτερα στελέχη, όπως ο Προκόπης Πανταζής από την Καλλονή, ο Δημήτρης Φραντζής από την Ερεσό, ο Όμηρος Κοντούλης από την Αγιάσο, ο Πάνος Αναγνώστου από τη Βρίσα και άλλοι. Στον τομέα της διαφώτισης κατάφερε να γράψει σε γραφομηχανή και να τυπώσει σε σεβαστό αριθμό αντιτύπων, τα βασικά τμήματα από τις μπροσούρες του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ που κυκλοφορούσαν ήδη στην Αθήνα.⁴⁷¹ Ήδη προς το τέλος Μαρτίου του 1944 η ΕΠΟΝ ήταν μια οργάνωση που απαριθμούσε κάποιες εκατοντάδες μέλη, αλλά κυρίως είχε ριζοσπαστική πολιτική γραμμή.

Στο στοιχειώδη οργανωτικό μηχανισμό που διατηρούσε το ΚΚΕ, παράλληλα με το ΕΑΜ, με πυρήνες στην πόλη και σε αρκετά κεφαλοχώρια, χρέη προσωρινού Γραμματέα εκτελούσε ο Μανώλης Λαμπαδαρίδης.⁴⁷² Έχοντας ήδη κάποιους μήνες παρουσία, στηρίγματα στις οργανώσεις, αλλά και φυσικά την εξουσία που του έδινε η εξουσιοδότηση της ΚΕ του ΚΚΕ, ο Γιοσμάς ζητά από το Λαμπαδαρίδη την ανασυγκρότηση του καθοδηγητικού οργάνου του ΚΚΕ για ολόκληρο το νησί. Έτσι στις αρχές Μαρτίου του 1944 συγκροτείται νέα Πολιτική Επιτροπή του ΚΚΕ με Γραμματέα το Βαγγέλη Γιοσμά, δεύτερο Γραμματέα τον Χαράλαμπο Κανόνη και μέλη της τον Νίκο Ανδρέου με χρέωση στην ΕΠΟΝ, τον Αργύρη Υψηλάντη υπεύθυνο Οικονομικού και τον Απόστολο Αποστόλου εκπρόσωπο του κόμματος στο ΕΑΜ.⁴⁷³ Εκείνο που παραμένει αδιευκρίνιστο είναι ο λόγος για τον οποίο ο Λαμπαδαρίδης, που μέχρι τότε ήταν το πλέον αναγνωρίσιμο στέλεχος του ΚΚΕ, αποκλείστηκε από το νέο καθοδηγητικό όργανο.

Με το νέο καθοδηγητικό όργανο, το ΚΚΕ αυξάνει την επιρροή του στις αποφάσεις του ΕΑΜ Λέσβου. Ο παραγκωνισμός του Λαμπαδαρίδη και η απουσία του Δημήτρη Σίμου δίνουν το απαραίτητο χώρο στο Γιοσμά να επιβάλλει στο ΚΚΕ και στο ΕΑΜ Λέσβου τη ριζοσπαστική του γραμμή. Πρόκειται ασφαλώς για μια γραμμή η οποία συμβαδίζει με την απόφαση της Β' Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ, το

⁴⁷¹ Βαγγέλης Γιοσμάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 238.

⁴⁷² Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 227.

⁴⁷³ Ο Γιοσμάς σε μεταγενέστερη αφήγηση του ισχυρίζεται πως πολλά ζητήματα τα χειριζόταν ο ίδιος με τα υπόλοιπα μέλη της ΠΕ, χωρίς να ενημερώνεται ο Απόστολος. Βαγγέλης Γιοσμάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 243.

Δεκέμβριο του 1942, για δυνάμωμα του ΚΚΕ και του ΕΑΜ και πλατύ άνοιγμα στο λαό με κύριο πρόταγμα τη «συγκέντρωση όλων των εθνικών δυνάμεων» και την «απελευθέρωση της Ελλάδας και του ελληνικού λαού από κάθε εξωτερική και εσωτερική πολιτική και οικονομική σκλαβιά».⁴⁷⁴ Σταθμός στην κατεύθυνση αυτή, αποτέλεσε η συνδιάσκεψη του ΕΑΜ Λέσβου στην Αγία Παρασκευή.

Η συνδιάσκεψη της Αγίας Παρασκευής – Η συγκρότηση του ΕΛΑΣ Λέσβου

Στις αρχές Μαρτίου του 1944, με πρωτοβουλία της Π.Ε Λέσβου του ΚΚΕ, σε μια προσπάθεια η νέα ριζοσπαστική γραμμή του ΚΚΕ και του ΕΑΜ να αγκαλιάσει όλες τις τοπικές οργανώσεις, συγκαλείται με άκρα μυστικότητα, «ακτίφ» αντιπροσώπων των τοπικών οργανώσεων του ΕΑΜ της Λέσβου στην Αγία Παρασκευή.⁴⁷⁵

Η συνδιάσκεψη αυτή έμεινε στη συλλογική μνήμη όσων την παρακολούθησαν, αλλά και όσων άκουσαν για τις αποφάσεις της, ως μια από τις πιο καθοριστικές για τη μετέπειτα πορεία της Οργάνωσης. Παρά τις λίγες αντίθετες απόψεις που ακούστηκαν περί αναμονής κλπ., η πλειοψηφία της Οργάνωσης τάχθηκε με την νέα γραμμή της ενίσχυσης της ριζοσπαστικοποίησής της και της εξωστρεφούς δράσης. Το σύνθημα που κυριάρχησε ήταν «να βγούμε από το καβούκι μας», που σήμαινε πλατύ άνοιγμα στο λαό, εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του ΕΑΜ και εξωστρεφείς δράσεις, που να εξασφαλίζουν μαζικότητα και συμμετοχή του κόσμου.⁴⁷⁶ Παράλληλα πάρθηκε απόφαση να προχωρήσει με γοργά βήματα η συγκρότηση και ο εξοπλισμός του ΕΛΑΣ.⁴⁷⁷ Αρχικά αποφασίστηκε να ζητηθεί η συνδρομή των Βρετανών για τον εξοπλισμό του αντάρτικου στρατού. Οι Βρετανοί όμως, έχοντας ήδη διαμορφωμένα τα

⁴⁷⁴ ΚΚΕ, *Επίσημα κείμενα*, τ. 5ος, ό.π., σ. 120.

⁴⁷⁵ Η συνδιάσκεψη έγινε κρυφά από τους κατοίκους του χωριού, ακόμα και από τα τοπικά μέλη του ΕΑΜ σ' ένα μεγάλο, καινούριο και ακατοίκητο σπίτι της Βαλεντίνης Κασιάκου, η οποία ζούσε στο εξωτερικό. Στη συνδιάσκεψη πήραν μέρος 70 περίπου αντιπρόσωποι από όλες τις εαμικές οργανώσεις του νησιού και κράτησε περίπου 1,5 μέρα. Εξασφαλίστηκε τροφή και διαμονή στο σπίτι για τους αντιπροσώπους. Στο προεδρείο της συνδιάσκεψης ήταν ένας γιατρός, ένας κτηματίας αγρότης, ένας εργάτης κι ένας δάσκαλος. Βλ. Κώστας Παπαχαλαράμπους - Μάκιστος, «Αναμνήσεις απ' την Αντίσταση», π. *Ηχώ Αγίας Παρασκευής*, τ. 48 (1982), σ. 4-5, 11, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 86, 24 Μαρτίου 1945 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., 219 - 221.

⁴⁷⁶ Όμηρος Κοντούλης, «Η συμμετοχή μου στην Αντίσταση», ό.π., σ. 133.

⁴⁷⁷ Στο ίδιο και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 348.

σχέδιά τους για την επόμενη ημέρα της Απελευθέρωσης, ήταν αρνητικοί σε μια τέτοια βοήθεια. Μάλιστα οι αναφορές της SOE για τον ΕΛΑΣ Λέσβου μιλούσαν για τον έλεγχο του από έναν πυρήνα 10% σκληρών κομμουνιστών και ότι «αποτελεί ανταπόδεικτο τεκμήριο η διάλυση με κάθε τρόπο [του πυρήνα αυτού], πριν διατεθεί ακόμα και ένα τουφέκι».⁴⁷⁸

Η κωλυσιεργία των Βρετανών, ανάγκασε το ΕΑΜ να κινηθεί από μόνο του. Αποφασίστηκε λοιπόν να συγκεντρωθεί παράνομος οπλισμός, από αυτόν που είχαν κρύψει μέλη ή και φίλοι του ΕΑΜ, αμέσως μετά την κατάληψη της Λέσβου από τους Γερμανούς. Δύο μήνες μετά, σε ανοιχτή συγκέντρωση που έγινε στην αγροτική περιοχή «Σκεπαστός» πάλι στην Αγία Παρασκευή, από πρόχειρους υπολογισμούς, διαπιστώθηκε πως με τον οπλισμό που είχε μαζευτεί, θα μπορούσαν να οπλιστούν 350 ελασίτες, ενώ η διαθεσιμότητα για οπλίτες ήταν πολύ μεγαλύτερη, αφού οι «εφεδροελασίτες» ήταν αρκετά περισσότεροι. Ο ΕΛΑΣ Λέσβου συγκρότησε το 22^ο Σύνταγμά του και όρισε καπετάνιο το Δημητρό Αποστόλου, ενώ για διοικητής προτάθηκε και ανέλαβε αρχικά ο Οδυσσέας Σκαναβής.⁴⁷⁹ Μετά τη διαφυγή του όμως στη Μέση Ανατολή σε μικρό διάστημα από τότε, ορίστηκε διοικητής του 22^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ ο ταγματάρχης Βασίλης Ευλαμπίου από την Καλλονή.⁴⁸⁰ Η αξιοπιστία πάντως του εξοπλισμού, όπως ήταν φυσικό, δεν ήταν μεγάλη, καθώς τα όπλα που μαζεύτηκαν ήταν σκουριασμένα και παλιά.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Αρχείο ΚΕΙΝΕ, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, about the formation of the body of antartes in Lesvos, report of Andreas Vardoulakis, 5 June 1944.

⁴⁷⁹ Η επιλογή ο ΕΛΑΣ Λέσβου να ονομαστεί 22^ο Σύνταγμα παραπέμπει ευθέως στην αντίληψη, ότι αποτελεί συνέχεια του ελληνικού στρατού, καθώς το 22^ο Σύνταγμα της Μεραρχίας Αρχιπελάγους του ελληνικού στρατού πριν τον πόλεμο, έδρευε στη Λέσβο.

⁴⁸⁰ Ο Βασίλης Ευλαμπίου ήταν υποδιοικητής του έμπεδου Τάγματος του ελληνικού στρατού στη Λέσβο, πριν την εισβολή των Γερμανών. Παρέμεινε διοικητής του ΕΛΑΣ ως τη διάλυσή του μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Βλ. και Παύλος Βλάχος, «Η Γερμανική κατάληψη της Μυτιλήνης το 1941», π. *Λεσβιακά, Δελτίον της Εταιρίας Λεσβιακών Μελετών*, τ. ΙΓ' (1991), σ. 65 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 197.

⁴⁸¹ Τα όπλα του ΕΛΑΣ συγκεντρώθηκαν όλα στην Αγία Παρασκευή στη στέγη του επιβλητικού κτιρίου των διδακτηρίων της κωμόπολης, που εν τω μεταξύ είχε αδειάσει από τον ασύρματο. Στη συνέχεια το καλοκαίρι του 1944, μεταφέρθηκαν σε αγροτική περιοχή, λίγο έξω από το χωριό. Βλ. Κώστας Παπαχαραλάμπους - Μάκιστος, «Αναμνήσεις απ' την Αντίσταση», ό.π., σ. 5.

Μια τρίτη απόφαση της συνδιάσκεψης, εξίσου κομβική, ήταν η λειτουργία και κυκλοφορία παράνομου αντιστασιακού τύπου.⁴⁸² Μέχρι τότε το ΕΑΜ περιοριζόταν στην εκτύπωση κάποιων δακτυλογραφημένων «Δελτίων Ειδήσεων», που κυκλοφορούσαν σε περιορισμένα αντίτυπα, στα οποία καταγράφονταν οι εξελίξεις του πολέμου, με σκοπό την ενίσχυση του φρονήματος του λαού. Κάτι όμως που κρίθηκε ανεπαρκές, καθώς έπρεπε το ΕΑΜ να αποκτήσει δικά του έντυπα. Για το λόγο αυτό ζητήθηκε πολύγραφος από το συμμαχικό Στρατηγείο της Σμύρνης. Τελικά ο πολύγραφος βρέθηκε, μεταφέρθηκε και εγκαταστάθηκε σ' ένα σπίτι στον Κάτω Χάλικα στη Μυτιλήνη. Έτσι στις αρχές Ιουνίου 1944, κάνουν την εμφάνισή τους τα πρώτα φύλλα της *Ελεύθερης Λέσβου*, οργάνου της ΝΕ Λέσβου του ΕΑΜ, με υπεύθυνο έκδοσης τον καθηγητή Ηλία Παρασκευαΐδη και του *Αντιφασίστα*, οργάνου της ΕΠΟΝ με υπεύθυνο έκδοσης τον Γιώργο Σίμο.⁴⁸³ Τα φύλλα αυτά κυκλοφορούσαν «πλατιά», παράνομα, μέσω των τοπικών οργανώσεων.⁴⁸⁴

Έτσι η δυνατότητα εναλλαγής νόμιμων και παράνομων μορφών δράσης, έδινε τη δυνατότητα στο ΕΑΜ να απευθύνεται και να επικοινωνεί με το σύνολο του πληθυσμού, αυξάνοντας το κύρος και την ευρύτητα των στελεχών του στην τοπική κοινωνία.

Τα γεγονότα της Αγιάσου και του Μανταμάδου

Το ΕΑΜ από την ιδρυτική του διακήρυξη προέταξε ως πρώτιστο βασικό του στόχο την απελευθέρωση της χώρας από την τριπλή Κατοχή με γνώμονα την εθνική της ανεξαρτησία.⁴⁸⁵ Συνέδεσε έτσι το διώξιμο του κατακτητή με την ελληνική επανάσταση

⁴⁸² Στο ίδιο.

⁴⁸³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 1, 8 Ιουνίου 1944 και εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 1, 10 Ιουνίου 1944.

⁴⁸⁴ Για την έκδοση της *Ελεύθερης Λέσβου* βοηθούσαν ακόμα ο μηχανικός κινηματογράφου Γιάννης Παυλής, ο Σταύρος Σταθόπουλος, το μέλος της Π.Ε. Λέσβου του ΚΚΕ Αργύρης Υψηλάντης και ο Δημητρός Αρβανιτάκης. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 211 - 213.

⁴⁸⁵ «Στα βουνά της Ελλάδας αντηχεί κιόλας η γνώριμη φωνή της λευτεριάς. Η φωνή των καριοφυλιών του '21, η φωνή του μάνλιχερ του '42... Γιατί τώρα περισσότερο από κάθε άλλη φορά, νοιώθουμε όλοι ζωντανή μέσα μας την εγερτήρια κραυγή του Ρήγα του Φεραίου, που εμπύχωσε τους προγόνους μας το '21. "Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή!"». Δημήτρης Γληνός, *Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ*, ό.π., σ. 37.

του 1821, ως συνέχεια των εθνικών αγώνων του ελληνικού λαού για την απελευθέρωση της χώρας.⁴⁸⁶

Η αποκατάσταση της επαφής του ΕΑΜ Λέσβου με τις κεντρικές κατευθυντήριες γραμμές, του έδωσε στο εξής τον αναγκαίο προσανατολισμό, ώστε να γιορταστεί η επέτειος της Επανάστασης του 1821 με πρωτοβουλία των κατά τόπους οργανώσεών του, σε όσο το δυνατόν περισσότερα χωριά. Το πρόγραμμα και το τελετουργικό του εορτασμού ανέλαβαν οι κατά τόπους οργανώσεις της ΕΠΟΝ. Η 25^η Μαρτίου γιορτάστηκε σε αρκετά χωριά της Λέσβου, όπως στην Αγιάσο, στο Μανταμάδο, στο Κεράμι και στη Βρίσα. Ο γιορτασμός θα γινόταν με την άδεια των αρχών Κατοχής και με τη συμμετοχή των θεσμικών εκπροσώπων του κατοχικού κράτους, χωρίς να εμφανιστεί ανοιχτά η Οργάνωση, μέσα από τη δημιουργία επιτροπών γιορτασμού.⁴⁸⁷ Υπήρχε όμως και περίπτωση, όπως για παράδειγμα στη Βρίσα, όπου η πρωτοβουλία του γιορτασμού ανήκε αποκλειστικά στους νεολαίους της ΕΠΟΝ και κρατήθηκε μυστική μέχρι και την παραμονή του γιορτασμού, ακόμα και από την τοπική επιτροπή του ΕΑΜ και του ΚΚΕ με τον φόβο ότι «οι μεγάλοι» θα επέβαλαν τη ματαίωση της, φοβούμενοι τυχόν συνέπειες. Παρά τους αρχικούς φόβους της εκεί οργάνωσης του ΕΑΜ, ο γιορτασμός στη Βρίσα εξελίχθηκε ομαλά με μεγάλη

⁴⁸⁶ Η σημασία της σχέσης της επανάστασης του 1821 με το ΕΑΜ αποτυπώνεται ακόμα στο σκηνικό που δέσποζε στο Εθνικό Συμβούλιο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) στους Κορυσχάδες, όπου υπήρχε στη μέση της αίθουσας του συμβουλίου ένας μεγάλος φοίνικας, το μυθικό πουλί που συμβόλιζε διαχρονικά το ελληνικό γένος που ξαναγεννιέται απ' τη στάχτη του. Στη δεξιά πλευρά προς το Προεδρείο, πάνω στον τοίχο υπήρχαν τοιχογραφίες που παρίσταναν ήρωες της Επανάστασης του 1821. Στην είσοδο του σχολείου υπήρχε μάλιστα η επιγραφή «Επίδαυρος 1821 - Κορυσχάδες 1944» για να αποδειχθεί ότι η συνέχεια του εθνικού αγώνα της ανεξαρτησίας ανήκει στο ΕΑΜ. Βλ. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε* τ. Γ', ό.π., 187 και Γιάννης Σκαλιδάκης, «Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944), Ένας τύπος επαναστατικής εξουσίας, Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι», διδακτ. διατριβή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 383. Για το πρόταγμα του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα από το ΕΑΜ, Βλ. Γιώργος Σάμιος, «Το ΕΑΜ και οι προσλήψεις της Εθνικής Ιδέας στην Ελληνική Αριστερά του '40», διπλωματική εργασία στο ΠΜΣ Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2008, σ. 35-43, Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την Ηττα στην εξέγερση*, ό.π., σ. 55-57. Μάλιστα μια από τις πρώτες δημόσιες εμφανίσεις του ΕΑΜ στην Αθήνα ήταν ο πρώτος γιορτασμός της 28^{ης} Οκτωβρίου με πρωτοβουλία του, Βλ. και Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε* τ. Α', ό.π., 157 -164.

⁴⁸⁷ Ο κατοχικός πρωθυπουργός είχε ανακοινώσει με διάγγελμά του ότι για το 1944 οι γερμανικές κατοχικές αρχές είχαν επιτρέψει «όπως ο Ελληνικός λαός εορτάσει σεμνοπρεπώς την Εθνικήν του εορτήν» βλ. Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 270, 24 Ιουνίου 1949, και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 242-243.

συμμετοχή της νεολαίας και πανηγυρικό λόγο, κατάθεση στεφανιών στο Ηρώο και αντιστασιακά τραγούδια.⁴⁸⁸

Στην Αγιάσο όμως και στο Μανταμάδο ο γιορτασμός πήρε μια ανοιχτή αντικατοχική χροιά. Στην Αγιάσο τρεις νεολαίοι κρατώντας την ελληνική σημαία με αντικατοχικά συνθήματα πυροδότησαν τον ενθουσιασμό του συγκεντρωμένου πλήθους. Η εκδήλωση μετατράπηκε αυθόρμητα σε διαδήλωση προς την περιοχή «Σταυρί», όπου ο ένας από τους νεολαίους κάλεσε τους συγκεντρωμένους να παλέψουν ενάντια στον κατακτητή και να αγωνιστούν για τη λευτεριά τους.⁴⁸⁹ Στο Μανταμάδο ανέβηκε η θεατρική παράσταση «Να ζει το Μεσολόγγι» του Βασίλη Ρώτα,⁴⁹⁰ που συνοδεύτηκε από ποιήματα με ύμνους στην εθνική ανεξαρτησία. Παρόλο που και στο Μανταμάδο δεν υπήρξε δημόσια εμφάνιση της ΕΠΟΝ ή του ΕΑΜ, το αντικατοχικό μήνυμα ήταν σαφές προς όλους.

Οι γερμανικές αρχές έχοντας δίκτυα πληροφοριών και στα δύο αυτά χωριά, έμαθαν για τον χαρακτήρα των εκδηλώσεων.⁴⁹¹ Έτσι τρεις μέρες μετά, στις 28 Μαρτίου 1944, με παράλληλες στρατιωτικές ενέργειες επιχειρούν να συλλάβουν και να τιμωρήσουν τους πρωταίτιους. Στην Αγιάσο οι επονίτες που πρωτοστάτησαν διέφυγαν τη σύλληψη. Αντίθετα οι Γερμανοί συνέλαβαν τον τοπικό διοικητή της Χωροφυλακής μοίραρχο Βαποράκη, διότι απέκρυψε τα γεγονότα, καθώς και σαράντα ομήρους, που τους μετέφεραν στη Μυτιλήνη στο κρατητήριο του Διδασκαλείου.⁴⁹² Στο Μανταμάδο η

⁴⁸⁸ Οι νεολαίοι της Βρίσας μη γνωρίζοντας ακόμα τα νέα αντιστασιακά τραγούδια του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ τραγούδησαν το «Μαύρη είναι η νύχτα στα βουνά» και τον Εθνικό Ύμνο. Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 23 - 25.

⁴⁸⁹ Οι τρεις νεολαίοι ήταν ο Όμηρος Κοντούλης, η Κορνηλία Νιγδέλη και ο Μιχάλης Συνοδινός, που μίλησε και στους συγκεντρωμένους. Βλ. και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 242-243.

⁴⁹⁰ Το έργο μας μεταφέρει στο Μεσολόγγι τις τελευταίες ημέρες πριν από την Έξοδο και παρουσιάζει τις πολύ δύσκολες συνθήκες πείνας που βίωναν οι πολιορκημένοι, αλλά και τη θέλησή τους να παραμείνουν ελεύθεροι, θυσιάζοντας ακόμα και τις ζωές τους.

⁴⁹¹ Στην τοπική ιστοριογραφία αναφέρονται τα ονόματα των ντόπιων που έδωσαν τις συγκεκριμένες πληροφορίες για τα όσα έγιναν στην Αγιάσο και το Μανταμάδο. Μάλιστα ένας από αυτούς ο Γιώργος Δασκαλίδης στο Μανταμάδο εκτελέστηκε από τον ΕΛΑΣ λίγο πριν την απελευθέρωση. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 270, Βλ. και Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 270, 24 Ιουνίου 1949 και Γιώργος Παρασκευαΐδης, *Μανταμάδος Λέσβου, Ιστορικά-λαογραφικά κείμενα και φωτογραφίες*, ό.π., σ. 286.

⁴⁹² Στο μπλόκο της Αγιάσου εκτελέστηκε η 11χρονη Μαριάνθη Μαϊστρέλλη και ο 24χρονος Στρατής Γραμμέλης. Τραυματίστηκε σοβαρά ο Στρατής Πασχαλιάς που στη συνέχεια καταδικάστηκε σε θάνατο κι εκτελέστηκε στις 17 Ιουνίου 1944. Βλ. Δημήτρης Σκληπάρης, *Μαρτυρίες*, ό.π., σ. 77-79, Παναγιώτης

υπαρξη όπλων στο χωριό που δεν είχαν κρυφτεί με τον καλύτερο τρόπο, δημιούργησε ανησυχία στα τοπικά στελέχη του ΕΑΜ. Ο Αχιλλέας Τζοάνος στην προσπάθεια του να κρύψει το όπλο του, γίνεται αντιληπτός, συμπλέκεται με γερμανό στρατιώτη και από τη συμπλοκή τραυματίζει ελαφρά το Γερμανό και του παίρνει το όπλο. Μια μέρα μετά, με προτροπή των στελεχών του ΕΑΜ, το όπλο επιστρέφεται και ο Τζοάνος φυγαδεύεται στην περιοχή Αγίας Παρασκευής. Στο συμβάν δεν δίνεται τελικά συνέχεια.⁴⁹³

Παρά την έκδηλη ανησυχία που προκάλεσαν τα μπλόκα των Γερμανών σε Αγιάσο και Μανταμάδο τελικά δεν προκάλεσαν αντίποινα. Στην τοπική ιστοριογραφία πάντως, υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις γύρω από τους λόγους, για τους οποίους οι Γερμανοί δεν προχώρησαν σε αντίποινα στα δύο χωριά. Από κάποιους, προσκείμενους στις κατοχικές αρχές, υπερτονίζεται ο ρόλος του μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιακώβου και δίνεται έμφαση στην αποτελεσματική του παρέμβαση στις γερμανικές αρχές, ώστε οι τελευταίες να πεισθούν να μην πυρπολήσουν τα δύο χωριά, αφού «Οι δύο Κοινότητες αποτελούν αρχαία χριστιανικά προσκυνήματα και ότι η τυχόν πυρπόλησις αυτών θα ήτο στίγμα δια την Γερμανίαν και δεν έπρεπε να καταστραφούν ιερά τα οποία σέβονται και Έλληνες και ξένοι».⁴⁹⁴ Ο μητροπολίτης Ιάκωβος μάλιστα ανέλαβε την υποχρέωση μαζί με το δήμαρχο Μυτιλήνης Γεώργιο Χονδρονίκη, τον νομαρχεύοντα Διευθυντή της Νομαρχίας Δημήτρη Καρυώτογλου και το Διοικητή της Χωροφυλακής να εκδώσουν σχετική εγκύκλιο προς το λαό «δια της οποίας να αποδοκιμασθούν αι γενόμεναι εκδηλώσεις κατά των Αρχών Κατοχής, να γίνουν συστάσεις εις τους κατοίκους να μην απασχολούν τας Γερμανικάς Αρχάς και να παραδώσουν τα όπλα, όσα ακόμη ευρίσκονται εις χείρας των...». Παράλληλα ο

Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 242-245 και Όμηρος Κοντούλης, «Η συμμετοχή μου στην Αντίσταση», ό.π., σ. 121 - 124.

⁴⁹³ Η αιμαχία του Αχιλλέα Τζοάνου με το γερμανό στρατιώτη ήταν και η μοναδική στρατιωτική εμπλοκή του ΕΛΑΣ Λέσβου με Γερμανούς στη διάρκεια της Κατοχής στο νησί. Μετά την αιμαχία, οι Γερμανοί κράτησαν για λίγο στα κρατητήρια της Μυτιλήνης τη μάνα και την αδελφή του Τζοάνου. Μετά την επιστροφή του όπλου όμως, τις άφησαν ελεύθερες. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 269-273, Γιώργος Παρασκευαΐδης, *Μανταμάδος Λέσβου, Ιστορικά-λαογραφικά κείμενα και φωτογραφίες*, ό.π., σ. 277- 280 και Νίκος Θεοχάρης, *Ενθυμήματα της Εθνικής Αντίστασης Λέσβου*, Ιδιωτική Έκδοση, Νίκαια 1990, σ. 18-23.

⁴⁹⁴ Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως Μυτιλήνης κατά τον Ελληνοϊταλικόν Πόλεμον*, ό.π., σ. 55 - 57, Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου*, ό.π., σ. 344 - 346 και Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 273, 1 Ιουλίου 1949.

μητροπολίτης επισκέφθηκε τα κεφαλοχώρια της Λέσβου για να «συνετίσει» τους κατοίκους τους.⁴⁹⁵

Από την πλευρά των στελεχών του ΕΑΜ όμως υπάρχει η μεταγενέστερη εκτίμηση ότι οι Γερμανοί «δεν ήθελαν να ανοίξουν λογαριασμό, μια που η παραμονή τους ήταν για το λάδι κυρίως και το ‘παιρναν μέχρι τότε ανενόχλητα από το νησί».⁴⁹⁶ Γενικότερα πάντως ήδη την περίοδο αυτή οι επιχειρησιακές δυνατότητες της γερμανικής φρουράς ήταν σχετικά περιορισμένες και μια τέτοια επιχείρηση θα έπρεπε να υποστηριχθεί με μεταφορά στρατιωτικού εξοπλισμού και ανδρών εκτός Λέσβου. Κάτι τέτοιο εκείνη την εποχή, που οι Γερμανοί ήθελαν να έχουν δυνάμεις στα βασικά ανοιχτά πολεμικά τους μέτωπα, ήταν πολύ δύσκολο. Από τη στιγμή μάλιστα που το ΕΑΜ έδειχνε σημάδια συμβιβασμού – με την παράδοση του όπλου στο Μανταμάδο – έκλεισαν γρήγορα την υπόθεση με μια ανακοίνωση του Στρατιωτικού Διοικητή της Λέσβου, στην οποία μεταξύ άλλων τονίζονταν:

Ο Γερμανικός Στρατός επιθυμεί να εξακολουθήσουν υφιστάμεναι αι καλά σχέσεις μεταξύ αυτού και του Ελληνικού λαού, τας οποίας προσπαθούν να διαταράξουν κομμουνισταί τινές ή ομάδες τοιούτων. Προειδοποιούνται άπαντα τα χωριά της νήσου ότι εν περιπτώσει συμβάντων ομοίων προς τα της Αγιάσου, θα τιμωρείται αυστηρότατα υπό ορισμένας δε συνθήκας θα εξαφανίζεται δια πυρός ολόκληρος η περιοχή.⁴⁹⁷

Οι συγκεντρώσεις της 25^{ης} Μαρτίου 1944 ήταν ουσιαστικά οι πρώτες ανοιχτές εκδηλώσεις του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ και η επιτυχία τους, παρά τους αρχικούς ενδοιασμούς και τους μεταγενέστερους φόβους, έδειξαν πως το ΕΑΜ με το πέρασμα του χρόνου ενίσχυε όλο και περισσότερο την πολιτική του επιρροή, γινόμενο πια κυρίαρχη δύναμη στην ύπαιθρο της Λέσβου.

Οι αψιμαχίες με αφορμή τους γιορτασμούς της 25^{ης} Μαρτίου έδειξαν και τα όρια των δυνατοτήτων του ΕΑΜ Λέσβου στη σύγκρουσή του με τον κατακτητή. Η

⁴⁹⁵ Πράγματι έγιναν επισκέψεις στην Αγιάσο και τον Πολιχνίτο από τον Μητροπολίτη και στο Μανταμάδο, την Καλλονή, την Αγία Παρασκευή, την Άντισσα, τη Βατούσα και την Ερεσό από τους υπόλοιπους. Εξεδόθη δε και σχετική εγκύκλιος για «συνετισμό» των κατοίκων. Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως Μυτιλήνης κατά τον Ελληνοϊταλικόν Πόλεμον*, ό.π., σ. 56.

⁴⁹⁶ Μεταγενέστερη εκτίμηση του Αχιλλέα Τζοάνου για τα γεγονότα, Βλ. Γιώργος Παρασκευαΐδης, *Μανταμάδος Λέσβου*, ό.π., σ. 279.

⁴⁹⁷ Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί Κατοχής*, ό.π., σ. 25 - 26 και εφ. *Φως*, 1 Απριλίου 1944.

αποφυγή της ανοιχτής σύγκρουσης ήταν μάλιστα και ένα επιχείρημα που χρησιμοποίησαν οι αντίπαλοί του μετά την Κατοχή, ώστε να υποβαθμίσουν τη δράση του.⁴⁹⁸

Η σύλληψη και η απόδραση Λαμπαδαρίδη

Δύο μέρες πριν τις εκδηλώσεις της 25^{ης} Μαρτίου, συνέβη ένα άλλο σοβαρό γεγονός, που χαρακτήρισε τη λεσβιακή Αντίσταση, η απόδραση του Μανώλη Λαμπαδαρίδη ηγετικού στελέχους του ΕΑΜ και του ΚΚΕ στο νησί, από τα κρατητήρια της βίλας Ηλιόπουλου. Η απόδραση αυτή έγινε την αμέσως επόμενη ημέρα της σύλληψής του, από τον ίδιο το Διοικητή της γερμανικής στρατιωτικής μυστικής αστυνομίας GFP Hans Wunderlich.

Η σύλληψη του Λαμπαδαρίδη από τους Γερμανούς δεν οφείλεται σε εμπειριστατωμένη έρευνα των αρχών Κατοχής για το ρόλο και τη θέση του στο ΕΑΜ και το ΚΚΕ, ούτε οφείλονταν σε προδοσία. Ήταν θέμα συγκυριών και ατυχών συμπτώσεων, που οδήγησαν τους Γερμανούς στο Λαμπαδαρίδη.⁴⁹⁹ Όταν οι Γερμανοί τον συνέλαβαν δεν γνώριζαν επακριβώς την ταυτότητά του. Έτσι, παρά το γεγονός ότι ο Λαμπαδαρίδης προσπάθησε να διαφύγει χωρίς επιτυχία,⁵⁰⁰ δεν έλαβαν πρόσθετα μέτρα για τη φύλαξή του, ούτε ενδιαφέρθηκαν να επισπεύσουν την ανάκρισή του.

⁴⁹⁸ Η αντιπολιτευόμενη στο ΕΑΜ εφημερίδα *Δημοκρατία* γράφει σκωπτικά ένα περίπου χρόνο μετά τα γεγονότα: «Εις το λεσβιακόν ΕΑΜ αρνούμεθα μόνον να αναγνωρίσωμεν ως ανταποκρινόμενα εις την αλήθειαν εκείνα τα μεγάλα και παχειά λόγια όπως λ.χ. “ο λεσβιακός λαός απέκτησε τη λευτεριά του με ποτάμια αίματος” και παρόμοια. Εις άλλα μέρη της Ελλάδος αυτό αληθεύει... Εδώ όμως όχι αίμα, αλλά ούτε ένα βαρέλι λάδι δεν εχύσαμεν απ’ αυτό που κατά χιλιάδας τόνους έκλεπταν οι Γερμανοί...», εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 49, 21 Απριλίου 1945. Και λίγο αργότερα επανέρχεται: «Ολόκληρο το χρονικό της γερμανικής κατοχής δεν έχει να παρουσιάση ούτε ΕΝΑ Γερμανό που να υπέστη έστω και μια γραντζουνιά ανώδυνη ωσάν αυτή που προξενούν κάποτε τα μικρά γατάκια στα χέρια ανθρώπων που συνειθίζουν να παίζουν μαζί των!... *Ούτε μια γραντζουνιά!*», εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 58, 15 Μαΐου 1945. [σημ. Η κεφαλαιογράμματη και έντονη γραφή είναι του πρωτοτύπου].

⁴⁹⁹ Η σύλληψη του Λαμπαδαρίδη προκλήθηκε από ένα σημείωμα που βρέθηκε στη τσέπη του Μαν. Πιτσιλαδή από το Πλωμάρι, που πιάστηκε από τους Γερμανούς μετά από μια καταγγελία σε βάρους του για άσχετο με το Λαμπαδαρίδη θέμα. Το σημείωμα έγραφε «Λαμπαδαρίδης, πιστόλι, μαχαίρι» και γράφτηκε στη Σμύρνη πάνω σε ένα μπλοκ, από το Θεϊέλπι Λευκία, ως υπενθύμιση για τον Αγαμέμνονα Αναστασιάδη να επιστραφούν αυτά στο Λαμπαδαρίδη, σε πρώτη ευκαιρία, κατά την επιστροφή του στη Λέσβο. Με το κομμάτι αυτό χαρτιού ο Πιτσιλαδής, τύλιξε κατά λάθος μερικές λίρες για να τις δώσει σε κάποιον συμπατριώτη του, από συγγενή του που ήταν στη Σμύρνη. Όταν παρέδωσε τις λίρες στο Πλωμάρι ξέχασε το χαρτί στη τσέπη του και βρέθηκε κατά τη σύλληψή του. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 379-381.

⁵⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 381-382.

Γεγονός που έδωσε τη δυνατότητα στο ΕΑΜ να κινηθεί σε ένα παράτολμο για τα δεδομένα της Λέσβου εγχείρημα, την απελευθέρωσή του.

Το γεγονός ότι κάθε βράδυ στα κρατητήρια της βίλας Ηλιόπουλου δεν παρέμεινε κανένας γερμανός φρουρός, παρά μόνο Έλληνες χωροφύλακες, έδωσε τη δυνατότητα στο ΕΑΜ να αξιοποιήσει την παρουσία μεταξύ των φρουρών δύο οργανωμένων σε αυτό χωροφυλάκων, του Παναγιώτη Γιάνναρη και του Χρήστου Δημητρόπουλου, οι οποίοι και αποδέχθηκαν να φυγαδεύσουν το Λαμπαδαρίδη το ίδιο βράδυ στην ασφαλή περιοχή του Αγλέφερου Γέρας. Πράγματι το σχέδιο στέφθηκε με επιτυχία και το βράδυ της 24^{ης} Μαρτίου 1944 μια μέρα μετά τη σύλληψή του, ο Λαμπαδαρίδης διέφυγε στη Γέρα.⁵⁰¹ Εκεί παρέμεινε για κάποιο μικρό διάστημα αναλαμβάνοντας υπεύθυνος της Στρατιωτικής Επιτροπής για τη συγκρότηση του ΕΛΑΣ. Μια αψιμαχία του όμως με κάποιον δωσίλογο στην περιοχή της Γέρας, ανάγκασε τελικά το ΕΑΜ να τον φυγαδεύσει στη Μέση Ανατολή.⁵⁰²

Η επιδρομή των κομάντο του Ιερού Λόχου

Από τις αρχές του 1944, μετά την εγκατάλειψη του σχεδίου των συμμάχων για απόβαση στη Βαλκανική Χερσόνησο και ιδιαίτερα μετά την ανακατάληψη της Σάμου από τις δυνάμεις του Άξονα και την τραγική αποτυχία των Βρετανών εκεί και στα Δωδεκάνησα, υπήρξε από τη μεριά τους μια αλλαγή στα σχέδιά τους στο Αιγαίο. Καθώς η συμφωνία με την Τουρκία για να μπει στο πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων το Φεβρουάριο του 1944 δεν ευοδώθηκε όπως είδαμε, οι Άγγλοι αποφασίζουν να επιχειρούν στα νησιά του Αιγαίου, αποκλειστικά και μόνο με καταδρομικές επιχειρήσεις, εγκαταλείποντας κάθε ιδέα αποστολής στρατού.⁵⁰³ Η τακτική αυτή είχε την κωδική ονομασία «Fire Eater» και είχε ως αντικειμενικό σκοπό να δημιουργήσει ανασφάλεια στον εχθρό και να εγκλωβίσει όσο το δυνατόν περισσότερες γερμανικές

⁵⁰¹ Οι δύο χωροφύλακες φυγαδεύτηκαν στη συνέχεια στη Μέση Ανατολή. Οι Γερμανοί συνέλαβαν την οικογένεια του Λαμπαδαρίδη και τη μετέφεραν στο Στρατόπεδο «Παύλου Μελά» στη Θεσσαλονίκη. Στο ίδιο, σ. 384-393.

⁵⁰² Η αψιμαχία του Λαμπαδαρίδη έγινε με κάποιον από το χωριό Κάτω Τρίτος ονόματι Ελπίνικο, που ήταν στη υπηρεσία των Γερμανών και τριγυρνούσε στην περιοχή ψάχνοντας για το συμμαχικό ασύρματο. Ο Ελπίνικος συνελήφθη στη συνέχεια και εκτελέστηκε.

⁵⁰³ Βλ. Hans-Peter Klausch, *Die Geschichte der Bewährungsbatallione 999*, ό.π., σ. 610.

δυνάμεις στα νησιά, εμποδίζοντας τες να μεταφερθούν σε άλλα κρίσιμα για την έκβαση του πολέμου μέτωπα.⁵⁰⁴

Για αυτό το λόγο το Αιγαίο χωρίστηκε σε δύο ζώνες: στο Νότιο Αιγαίο, που θα επιχειρούσαν οι ίδιοι οι Βρετανοί και στο Βόρειο Αιγαίο, στο οποίο θα αναλάμβανε καταδρομική δράση ο Ιερός Λόχος.⁵⁰⁵ Ο Ιερός Λόχος ήταν μια στρατιωτική μονάδα που συγκροτήθηκε στη Μέση Ανατολή, από Έλληνες αξιωματικούς και στρατιώτες στα μέσα Σεπτεμβρίου 1942 με διοικητή τον Χριστόδουλο Τσιγάντε.⁵⁰⁶

Οι επιδρομές των καταδρομικών τμημάτων γινόταν από οργανωμένες βάσεις που δημιουργήθηκαν στα παράλια της Μικράς Ασίας, με την ανοχή της Τουρκίας και για τη μεταφορά των καταδρομέων χρησιμοποιούνταν είτε μικρά αγγλικά σκάφη, τις ακτοφυλακίδες (motor launches) είτε ελληνικά «κουρσάρικα» καΐκια στρατολογημένα από τους Άγγλους. Τα καΐκια ταξίδευαν μεταφέροντας τα καταδρομικά τμήματα πάντα την νύχτα, ήταν οπλισμένα οπωσδήποτε με πυροβόλο, είχαν σχετικά αθόρυβη μηχανή και αφού άφηναν τους καταδρομείς στο στόχο, κρυβόταν καμουφλαρισμένα κατά προτίμηση σε άλλο νησί.⁵⁰⁷

Το καταδρομικό τμήμα του Ιερού Λόχου, με επικεφαλής τον Συνταγματάρχη Ανδρέα Καλλίνσκη,⁵⁰⁸ επιχείρησε αναγνωριστικές επιδρομές στη Σάμο το πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαρτίου 1944.⁵⁰⁹

Στη συνέχεια το δεύτερο δεκαήμερο του Μαρτίου πραγματοποιήθηκε σειρά αναγνωριστικών περιπόλων στη Χίο, τις Οινούσες, τους Φούρνους και την Ικαρία,

⁵⁰⁴ Theofanis-Marios Kotzampopoulos, «British - Greek Special Forces in the Aegean 1943 - 1945: A case study of “Hybrid” war in German - Occupied maritime Greece», διπλωματική εργασία, Department of History Lancaster University 2018, σ. 56.

⁵⁰⁵ Περισσότερα για τον Ιερό Λόχο και τις καταδρομικές του επιχειρήσεις στο Αιγαίο Βλ. Δημήτριος Κατσικώστας, «Ο ελληνικός Στρατός στην εξορία 1941 - 1944, Οργάνωση, συγκρότηση, πολεμικές αποστολές και κινήματα στη Μέση Ανατολή», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή στο ΕΚΠΑ, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Αθήνα 2010, σ. 277- 312.

⁵⁰⁶ Δες εδώ, σ. 541.

⁵⁰⁷ Theofanis-Marios Kotzampopoulos, «British - Greek Special Forces», ό.π., σ. 56 και Παπουτσάνης Τάκης, «Επιδρομή Ελλήνων καταδρομέων στη Γερμανοκρατούμενη Λέσβο», π. *Μυτιλήνη*, τ. Γ' (1988), σ. 112.

⁵⁰⁸ Δες εδώ, σ. 532.

⁵⁰⁹ Ήταν κυρίως αναγνωριστικές των θέσεων του εχθρού ενώ καταστράφηκαν επιταγμένα καΐκια που επισκεύαζαν οι Γερμανοί στο Πυθαγόρειο. Theofanis-Marios Kotzampopoulos, «British - Greek Special Forces», ό.π., σ. 57 και Δημήτριος Κατσικώστας, «Ο ελληνικός Στρατός στην εξορία», ό.π., σ. 302.

ενώ στις 29 του ίδιου μήνα, πραγματοποίησε καταδρομική επιδρομή εναντίον της γερμανικής φρουράς στα Ψαρά.⁵¹⁰ Στη Χίο στις αρχές Ιουνίου 1944 οι καταδρομείς χτύπησαν κάποια πλοιάρια στο νεώριο του λιμανιού και κατέστρεψαν τις κεφαλές του υποβρύχιου καλωδίου στο Κοντάρι.⁵¹¹

Από τις πιο σημαντικές επιδρομές του Ιερού Λόχου ήταν εκείνη της Μυτιλήνης στις 3 Απριλίου 1944 στα γραφεία και τα κρατητήρια της γερμανικής Στρατιωτικής Αστυνομίας. Η επιδρομή σχεδιάστηκε με λεπτομέρεια, αφού τις προηγούμενες μέρες είχαν έλθει κρυφά στη Λέσβο, από τη βάση των Μιστεγνών οι Λέσβιοι Ιερολοχίτες Μίμης Γαληνός⁵¹² και Χρύσανθος Θερμιώτης.⁵¹³ Συναντήθηκαν με στελέχη του ΕΑΜ, μεταξύ των οποίων και τον πρόσφατα αποδράσαντα Μανώλη Λαμπαδαρίδη, από τους οποίους πήραν στοιχεία για τις θέσεις των Γερμανών. Μάλιστα για να μη δημιουργηθούν υποψίες που μπορούσαν να φτάσουν στα αυτιά των Γερμανών, ισχυρίστηκαν ότι στόχος τους θα ήταν το Λιμεναρχείο στο κέντρο της πόλης.⁵¹⁴

Η επιδρομή είχε απόλυτη επιτυχία. Οι κομάντο χωρίστηκαν σε τρεις ομάδες. Η μια κατευθύνθηκε στα γραφεία της GFP στην επιταγμένη βίλα Ηλιόπουλου, η άλλη στο Διδασκαλείο, που χρησιμοποιούνταν για χώρος φυλάκισης και η τρίτη στο επιταγμένο σπίτι, όπου έμεινε ο διοικητής της Αστυνομίας Hans Wunderlich και ο υποδιοικητής Bruno Kruger. Την περίοδο αυτή στο Διδασκαλείο ήταν κρατούμενοι μεταξύ των άλλων και σαράντα περίπου Αγιασώτες συλληφθέντες στο μπλόκο της Αγιάσου, αλλά και στελέχη του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, όπως ο Χαράλαμπος Κανόνης και ο Νίκος Σαραντάκος μαζί με άλλους συναδέλφους τους από την Αγροτική Τράπεζα.⁵¹⁵

⁵¹⁰ Στο *ίδιο*, σ. 303.

⁵¹¹ Νίκος Χαρτουλάρης, *Η ΧΙΟΣ στα χρόνια της κατοχής και του εμφυλίου*, ό.π., σ. 103-104.

⁵¹² Δες *εδώ*, σ. 527.

⁵¹³ Δες *εδώ*, σ. 531. Εκτός από το Θερμιώτη και το Γαληνό, Ιερολοχίτες κομάντο ήταν και άλλοι Λέσβιοι όπως ο Γιώργος Πρίμος, ο Τάσος Δημητρούλης, ο Παναγιώτης Φουντούκος, ο Αλέξανδρος Κριτζάς, ο Γρηγόρης Ψυχογιός, ο Γιώργος Καλαντζής, ο Γιώργος Χατζηδημητρίου και ο Κώστας Ψάνης. Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 191, 193.

⁵¹⁴ Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 273, 1 Ιουλίου 1949.

⁵¹⁵ Οι Χαράλαμπος Κανόνης και Νίκος Σαραντάκος μαζί με άλλους συναδέλφους τους, είχαν συλληφθεί στο πλαίσιο ανακρίσεων που έκαναν οι Γερμανοί για θέματα επισιτισμού, καθώς συμμετείχαν σε επιτροπές ελέγχου στα Φιλανθρωπικά Καταστήματα και είχαν διαπιστώσει καταχρήσεις. Η κομματική και αντιστασιακή τους ιδιότητα όμως δεν έγινε αντιληπτή από τους Γερμανούς κατά τη σύλληψη και την ανάκρισή τους. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Αγνώστος ποιητής Αχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 198-202.

Από την επιδρομή σκοτώθηκαν ο τοπικός διοικητής της GFP Hans Wunderlich, ο υποδιοικητής Bruno Kruger με το λυκόσκυλο που φύλαγε το σπίτι, ο οδηγός τους Καρλ και ένας ακόμα Γερμανός στρατιώτης στο διδασκαλείο, ενώ τραυματίστηκε σοβαρά ο Έλληνας χωροφύλακας Γιαγνίσης, που πέθανε σε λίγες μέρες μετά στο Νοσοκομείο Μυτιλήνης.⁵¹⁶

Το πιο περίεργο από την όλη υπόθεση είναι ότι, παρά τις παραιτήσεις των κομάντο, οι κρατούμενοι δεν έδειξαν καμία διάθεση να αποδράσουν από τις αφύλακτες φυλακές. Όλοι παρέμειναν στα κρατητήρια ως το πρωί και μάλιστα με παραίνεση του στελέχους του ΚΚΕ Χαράλαμπου Κανόνη.⁵¹⁷

Η παραμονή των κρατουμένων στο αφύλαχτο στρατόπεδο, παρά το γεγονός ότι μπορούσαν εύκολα να αποδράσουν, είναι ένα κατ' αρχήν παράδοξο του όλου εγχειρήματος. Σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες οφείλεται στο γεγονός ότι οι μεν εαμίτες, αφού δεν είχαν ενημερωθεί από την Οργάνωση για την επικείμενη επιδρομή, φοβήθηκαν μήπως ήταν προβοκάτσια από την πλευρά των Γερμανών.⁵¹⁸ Οι υπόλοιποι δεν θέλησαν να φύγουν, καθώς θεώρησαν πως μένοντας στη φυλακή διατρέχουν μικρότερο κίνδυνο. Σε κάθε περίπτωση πάντως, μην έχοντας γνώση για την επιδρομή, βρέθηκαν σε ένα δίλημμα και επέλεξαν την πιο ασφαλή γι' αυτούς οδό, που τελικά αποδείχθηκε σωστή. Πράγματι, ο διοικητής της GFP Σικόφσκι, που ήλθε την επόμενη μέρα από τη Θεσσαλονίκη για να διερευνήσει τα γεγονότα, θεώρησε πως η επιδρομή ήταν πράξη άγγλων καταδρομέων, εκτίμησε δε το γεγονός ότι οι κρατούμενοι παρέμειναν στις φυλακές και δεν έδειξαν διάθεση απόδρασης. Την επόμενη μέρα, οι Γερμανοί αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τη βίλα Ηλιοπούλου που ήταν μακριά από το κέντρο της πόλης και να συμπυκθούν στο κέντρο της Μυτιλήνης, επιτάσσοντας το

⁵¹⁶ Οι δύο επικεφαλής της γερμανικής Στρατιωτικής Αστυνομίας στάθηκαν άτυχοι, καθώς ο μεν Wunderlich επρόκειτο την άλλη μέρα να φύγει με μετάθεση από τη Λέσβο, ο δε Bruno Kruger ήταν πράκτορας της Intelligence Service και η εκτέλεσή του έγινε, γιατί από κακή συνεννόηση το Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής δεν γνώριζε για τη συγκεκριμένη επιχείρηση. Και οι δύο το βράδυ της ίδιας μέρας διασκέδαζαν στο σπίτι του Έλληνα μεταφραστή και συνεργάτη τους Διογένη Βενετόπουλου. Βλ. Διογένης Βενετόπουλος, *Χωρίς φόβο αλλά με πάθος*, ό.π., σ. 55-62, Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 274, 4 Ιουλίου 1949 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 195.

⁵¹⁷ Οι κρατούμενοι ζήτησαν από τους κομάντο να τους πάρουν μαζί τους ή να τους δώσουν όπλα να υπερασπιστούν τον εαυτό τους και αφού αυτό δεν ήταν εφικτό για τεχνικούς λόγους παρέμειναν στη φυλακή, Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 202.

⁵¹⁸ Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 271, 1 Ιουλίου 1949.

κτίριο της Αγροτικής Τράπεζας, το Κεντρικό Γυμνάσιο και κάποια άλλα κτίρια. Ακόμα έκλεισαν με συρματοπλέγματα την περιοχή ελέγχου τους στην πόλη, ώστε να νοιώθουν πιο ασφαλείς.⁵¹⁹ Παράλληλα αναγκάστηκαν να αποσυμφορήσουν τις φυλακές. Κάποιους λίγους τους έστειλαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Παύλου Μελά στη Θεσσαλονίκη. Τους περισσότερους μεταξύ των οποίων και τους σαράντα Αγιασώτες τους απέλυσαν. Κάποιους άλλους τέλος, μεταξύ των οποίων και τα στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ Χαράλαμπο Κανόνη και Νίκο Σαραντάκο, τους απελευθέρωσαν στις 25 Μαΐου 1944, με αφορμή τον εορτασμό για τα γενέθλια του Χίτλερ.⁵²⁰

Δύομιση μήνες μετά, την νύχτα της 20^{ης} προς 21^η Ιουνίου 1944 έγινε άλλη μια επιδρομή του Ιερού Λόχου, με επικεφαλής τον Ανδρέα Καλλίνσκη στο χωριό Λουτρά, στον κόλπο της Γέρας αυτή τη φορά. Και αυτή στέφτηκε με επιτυχία, καθώς βύθισαν φορτωμένα επιταγμένα καΐκια και κατέστρεψαν ένα μικρό ναυπηγείο με τις αποθήκες του, που χρησιμοποιούσαν οι Γερμανοί.⁵²¹ Ολόκληρη η περιοχή φωταγωγήθηκε από τις φωτοβολίδες των κομάντο, ενώ οι Γερμανοί δεν προέβαλαν καμία αντίσταση.⁵²² Ο Ανδρέας Καλλίνσκη για τη δράση του αυτή έλαβε εύφημο μνεία από το βρετανικό Στρατό.⁵²³

Πάντως μετά την Απελευθέρωση, ο εαμικός τύπος στο πλαίσιο της μετακατοχικής σύγκρουσης του ΕΑΜ με τον Ιερό Λόχο, έγραψε ότι τα «κουρσάρικα» του Ιερού Λόχου λειτουργούσαν πολλές φορές ως πραγματικοί «κουρσάροι» στο Αιγαίο και με πρόσχημα «να στερήσουμε τον εχτρό από τα μέσα συγκοινωνίας», αιχμαλώτιζαν καΐκια που μετέφεραν τρόφιμα και διάφορα άλλα αγαθά, τα οποία στη συνέχεια κατάσχονταν και πουλιόνταν από τους ιερολοχίτες στη μαύρη αγορά στη Μέση Ανατολή και στην Αίγυπτο. Οι επιβάτες είτε απελευθερώνονταν έναντι αμοιβής είτε κατατάσσονταν στο Πολεμικό Ναυτικό είτε τέλος οι πιο δύστροποι στέλνονταν στα

⁵¹⁹ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 1, 10 Ιουνίου 1944.

⁵²⁰ Το βράδυ της επιδρομής απέδρασε ένα Αγιασώτης, ονόματι Αντιπαρμάκης. Δεν αναζητήθηκε όμως στη συνέχεια από τους Γερμανούς, καθώς θεωρήθηκε, ως «μη έχων σώας τας φρένας του». Βλ. Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 275, 6 Ιουλίου 1949, Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 202 - 203 και Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκότος*, ό.π., σ. 59-61.

⁵²¹ Η επιδρομή έγινε με αμφίβια σκάφη LCT (Land Craft tank) του Βρετανικού πολεμικού ναυτικού. Theofanis-Marios Kotzampopoulos, «British - Greek Special Forces», ό.π., σ. 60-61.

⁵²² εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 2, 26 Ιουνίου 1944.

⁵²³ W.O. 373/111/1.

«συρματοπλέγματα». Η δράση αυτή, σύμφωνα με το δημοσίευμα, προκάλεσε αντιδράσεις, οι οποίες όμως μετά την Απελευθέρωση έγινε προσπάθεια να περιοριστούν και το θέμα να κλείσει.⁵²⁴

Τα γεγονότα της Αγιάσου και του Μανταμάδου η απόδραση του Λαμπαδαρίδη και οι επιτυχημένες επιδρομές των κομάντο, δεν φαίνεται ότι οδήγησε τους Γερμανούς σε απόφαση να προχωρήσουν σε αντίποινα. Ήταν προφανές πως κάτι τέτοιο για τα δεδομένα της Λέσβου, όπως είχαν διαμορφωθεί την άνοιξη του 1944 ήταν πολύ δύσκολο έως αδύνατο. Για να υποστηριχθούν αντίποινα έπρεπε να μεταφερθούν ενισχύσεις από την ηπειρωτική Ελλάδα ή τα άλλα νησιά και για τη Λέσβο, ένα νησί χωρίς καμία στρατιωτική αξία, κάτι τέτοιο θα ήταν μεγάλη πολυτέλεια.⁵²⁵ Εξάλλου, παρά τις απώλειες, οι Γερμανοί έδειχναν πως έχουν τον έλεγχο της κατάστασης. Ο ΕΛΑΣ δεν αποτελούσε προς το παρόν απειλή για την πόλη, καθώς δεν έχει ούτε οπλισμό, αλλά ούτε και καθαρή πολιτική γραμμή σύγκρουσης με τους Γερμανούς. Παράλληλα η συσπείρωση τους στο κέντρο της πόλης τους δημιουργούσε μεγαλύτερη ασφάλεια. Από την άλλη πλευρά, ολόκληρη η ύπαιθρος της Λέσβου έμπαινε σε ένα καθεστώς ημιελευθερίας, περνώντας σταδιακά στον έλεγχο του ΕΑΜ.

Οι διαδηλώσεις

Μετά τα γεγονότα της άνοιξης του 1944 φάνηκε καθαρά πως δεν θα ήταν μακριά η ώρα, που οι Γερμανοί θα εγκατέλειπαν τη Λέσβο. Οι εξελίξεις στα μέτωπα του πολέμου στην Ευρώπη τους ανάγκαζαν να κρατούν μια μικρή μόνο φρουρά σε κάθε ένα από τα μη στρατηγικής σημασίας νησιά του Αιγαίου και η Λέσβος ήταν ένα από αυτά. Έτσι η επιχειρησιακή τους ικανότητα ήταν πια πολύ περιορισμένη, όπως έδειξαν τα μπλόκα της Αγιάσου και του Μανταμάδου, ο χειρισμός της απόδρασης του Λαμπαδαρίδη και κυρίως η μη αντίδρασή τους στην απόλυτα επιτυχημένη επιδρομή των κομάντο του Ιερού Λόχου. Από την άλλη μεριά, το ΕΑΜ διεύρυνε διαρκώς την απήχηση και την πολιτική του επιρροή, ακόμα και σε θεσμικούς φορείς της κατοχικής διοίκησης, όπως οι

⁵²⁴ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 34, 7 Φεβρουαρίου 1945.

⁵²⁵ Εκείνη την περίοδο στη Λέσβο υπήρχε μια φρουρά μόνο 150 Γερμανών στρατιωτών. Βλ. Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ιστορικό Αρχείο 1941 - 1944*, τ. Γ1', ό.π., σ. 395 - 396.

επιτροπές επισιτισμού και ο πολιτισμός. Παρ' όλα αυτά, ο νεοϊδρυόμενος ΕΛΑΣ Λέσβου δεν επιχειρούσε δυναμικές αντιπαραθέσεις με τους κατακτητές, σε ένα πλαίσιο μιας ιδιότυπης «ειρηνικής συνύπαρξης» σε καιρό πολέμου.

Η φυγή του Λαμπαδαρίδη και του Σίμου στη Μέση Ανατολή και οι ανακατατάξεις στην ηγεσία του τοπικού ΚΚΕ με την έλευση του Γιοσμά, ξεκαθάρισαν την ιδεολογική γραμμή του κόμματος, η οποία φαίνεται πως ευθυγραμμίζεται πια με την κεντρική.⁵²⁶ Η στενή σχέση με τις Αγγλικές Υπηρεσίες της Σμύρνης συνεχίζεται, αλλά τώρα το ΕΑΜ Λέσβου έχει μια σχετική αυτονομία στις κινήσεις του σε σχέση με τη Μέση Ανατολή και ως βασικό αίτημα του προς τους συμμάχους είναι, να του δοθούν όπλα για τον εξοπλισμό του ΕΛΑΣ, ένα αίτημα που οι Άγγλοι χωρίς να το αρνούνται, το αναβάλλουν συνεχώς, επικαλούμενοι προβλήματα και δυσκολίες.⁵²⁷

Μπαίνοντας ο Μάιος του 1944, το ΕΑΜ είναι πολιτικά η κυρίαρχη δύναμη στο νησί. Στην ύπαιθρο γερμανικά αποσπάσματα εμφανίζονται μόνο για να συγκεντρώσουν τρόφιμα. Στη Μυτιλήνη οι Γερμανοί έχουν περιοριστεί σε ορισμένα κτίρια διοίκησης στο κέντρο της πόλης και στη στρατιωτική μονάδα που διατηρούν στον Καρά Τεπέ.

Στο λεκανοπέδιο της Καλλονής, ήδη από την αρχή της Κατοχής, το 1941, κάποιοι αγρότες με μικροϊδιοκτησίες, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την πείνα και μη μπορώντας να επωμιστούν τη δαπάνη της καλλιέργειας των κτημάτων τους, είχαν αναγκαστεί να τα προχωρήσουν με μακροχρόνια μίσθωση και έναντι «πινακίου φακής» σε γαιοκτήμονες της περιοχής.⁵²⁸ Την άνοιξη του 1944 έχοντας αναθαρρήσει από την

⁵²⁶ Ο Δημήτρης Σίμος επανέρχεται στη Λέσβο στις αρχές Απριλίου του 1944 και μένει στο νησί για δύο μήνες, ως τις αρχές Ιουνίου 1944, συνοδεύοντας το λοχαγό Ανδρέα Βαρδουλάκη με στόχο την εκπαίδευση στελεχών του ΕΛΑΣ σε ενέργειες σαμποτάζ. Στην πραγματικότητα ο στόχος τους ήταν να διερευνήσουν την κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο ΕΛΑΣ Λέσβου. Απέφυγε επιμελώς να έλθει σε επικοινωνία με την ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου, έχοντας χάσει την εμπιστοσύνη της και ενήργησε όσο διάστημα ήταν στη Λέσβο, κρυφά από αυτή. Παρ' όλα αυτά, υπήρξαν στελέχη του ΕΑΜ, κυρίως από τη Γέρα, που ήλθαν σε επαφή μαζί του μη γνωρίζοντας πως βρισκόταν σε δυσμένεια. Βλ. ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, ανέκδοτες σημειώσεις του Ερμόλαου Ψαριανού, τετράδιο 1, σ. 99, Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 420- 423 και Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 276, 8 Ιουλίου 1949 και αρ.φ. 283, 25 Ιουλίου 1949. Επίσης, αρχείο KEINE, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by A/H 92 ZAFI ASIMAKI.

⁵²⁷ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., 198-199.

⁵²⁸ Για να έχουμε κάποιο μέτρο της συμφωνίας, η παραγωγή της πρώτης χρονιάς κάλυψε ολόκληρο το ενοίκιο και την αξία του χωραφιού για το σύνολο της πολυετούς μίσθωσης. Βλ. Άρθρο «Στον κάμπο της Καλλονής», εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 1, 10 Ιουνίου 1944, Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 133 - 134 και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 287.

κατάσταση και με τη στήριξη του ΕΑΜ, ξεκινώντας από το χωριό Κεράμι, μπαίνουν στα κτήματά τους, με σκοπό να τα καλλιεργήσουν οι ίδιοι και να καρπωθούν τη σοδειά ή μέρος αυτής, θεωρώντας ότι τους ανήκει δικαιωματικά. Παράλληλα μαζί τους ξεσηκώθηκαν και οι εργάτες και εργάτριες γης της περιοχής, ζητώντας καλύτερα μεροκάματα.⁵²⁹

Οι γαιοκτήμονες ανησυχώντας για την κατάσταση, καλούν από τη Μυτιλήνη τη Χωροφυλακή για να εκδιώξει από τα κτήματα τους «παρείσακτους». Έτσι δυνάμεις της Χωροφυλακής με είκοσι περίπου άνδρες και με επικεφαλής τον μοίραρχο Κωνσταντίνο Γεωργόπουλο, με τη σύμφωνη γνώμη των Γερμανών, φτάνουν στο λεκανοπέδιο της Καλλονής και επιχειρούν να επιβάλλουν την τάξη. Το ΕΑΜ, συνεπικουρούμενο από το μητροπολίτη Διονύσιο, προσπαθεί να έλθει σε ένα συμβιβασμό. Ζητά να φύγουν οι χωροφύλακες και να υπάρξει συνεννόηση των αγροτών με τους μεγαλογαιοκτήμονες. Ο Γεωργόπουλος αρνείται κάθε πρόταση συμβιβασμού που του προτείνεται και επιμένει να εκδιώξει τους αγρότες από τα χωράφια με την άσκηση βίας.

Το ΕΑΜ για να αντιμετωπίσει την κατάσταση οργανώνει την 21^η Ιουνίου 1944 συγκέντρωση στην αγροτική περιοχή «Σκεπαστός» με αγρότες από όλα τα χωριά του λεκανοπεδίου και εκεί, αφού απορρίπτεται η άποψη του Γιοσμά για ένοπλη επέμβαση του ΕΛΑΣ, λόγω ελλειπούς οπλισμού, αποφασίζεται να γίνει ειρηνική διαδήλωση μπροστά στο αστυνομικό τμήμα Καλλονής.⁵³⁰ Στη διάρκεια της διαδήλωσης οι χωροφύλακες ανοίγουν πυρ εναντίον των συγκεντρωμένων με αποτέλεσμα να υπάρξει ένας νεκρός και τέσσερις τραυματίες.⁵³¹

⁵²⁹ Άρθρο «Η αγροτιά Καλλονής ξεσηκώνεται», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 1, 6 Ιουνίου 1944,

⁵³⁰ Στο κτίριο αυτό σήμερα στεγάζονται υπηρεσίες του Δήμου Δυτικής Λέσβου (πρώην Ειρηνοδικείο Καλλονής). Σχετικά με τον αριθμό των συγκεντρωμένων υπάρχουν δύο εκτιμήσεις στη τοπική ιστοριογραφία. Μία της εφημερίδας *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 1, 10 Ιουνίου 1944, που μιλά για πάνω από 200 άτομα και μια του Απόστολου Αποστόλου, που μιλά για 1.000 άτομα. Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 135. Με το δεδομένο ότι η εκτίμηση του Αποστόλου είναι μεταγενέστερη, μάλλον ο αριθμός αυτός που αναφέρει κρίνεται υπερβολικός. Για τον άοπλο χαρακτήρα της διαδήλωσης βλ. Μαρτυρία του Χρήστου Αναγνωστή στον Παναγιώτη Κεμερλή, στο Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 296, 575.

⁵³¹ Από τα πυρά τραυματίστηκε θανάσιμα ο Γιάννης Νεοκλέους ή Νταβέλλης από τα Δάφια, ο οποίος δύο μέρες μετά, πέθανε στο νοσοκομείο Μυτιλήνης. Τραυματίστηκαν και παραδόθηκαν στους Γερμανούς στη Μυτιλήνη οι Αντώνης Ζαχαρίας και Κυριάκος Μιχαήλαρος από την Αγία Παρασκευή, ενώ τραυματίστηκαν αλλά διέφυγαν τη σύλληψη ο Αντώνης Γιαννίκaros από την Καλλονή και ο Χαράλαμπος Χατζηκυριαζής από την Αγία Παρασκευή. Ο Χατζηκυριαζής μάλιστα χειρουργήθηκε σε σπίτι στην Αγία Παρασκευή για να του αφαιρεθεί η σφαίρα, από τους εαμίτες γιατρούς Στρατή Κράλλη

Την επομένη της διαδήλωσης και αφού οι Γερμανοί από τις ανακρίσεις που έκαναν στους τραυματίες διαπίστωσαν πως η πραγματική κατάσταση ήταν διαφορετική από αυτή που τους ανέφερε ο Γεωργόπουλος, έστειλαν απόσπασμα στην Καλλονή για να ελέγξουν οι ίδιοι από κοντά την κατάσταση. Στη σύσκεψη που έγινε στο μητροπολιτικό Μέγαρο ο Διονύσιος πήρε ανοιχτά το μέρος των φτωχών αγροτών και υπερασπίστηκε ενώπιον των γερμανικών αρχών τα δίκαιά τους.⁵³² Οι Γερμανοί μην έχοντας και πολλές επιλογές και αντιλαμβανόμενοι πως η διαδήλωση δεν είχε εντέλει αντιγερμανικό χαρακτήρα, αποφάσισαν να μην δώσουν συνέχεια στο επεισόδιο. Απέσυραν τις δυνάμεις της Χωροφυλακής και αποφάσισαν να μην κυνηγήσουν τους επικεφαλής των διαδηλωτών.⁵³³ Το ΕΑΜ είχε κερδίσει μια μεγάλη νίκη.

Γύρω από το χαρακτήρα και τα αιτήματα της διαδήλωσης στην τοπική ιστοριογραφία διατυπώθηκαν μεταγενέστερα διαφορετικές προσεγγίσεις.⁵³⁴ Σύμφωνα με αυτές, η αιτία που ξεσήκωσε τους αγρότες της Καλλονής δεν ήταν η εκμετάλλευση των χωραφιών τους από μια μικρή μερίδα γαιοκτημόνων, αλλά η απαίτηση – διαταγή των Γερμανών να παρακρατήσουν μεγάλο μέρος της παραγωγής σταριού και δημητριακών του κάμπου. Πάντως από τον παράνομο εαμικό τύπο της εποχής δεν προκύπτει καμία τέτοια διαταγή, αλλά η αρθρογραφία του επικεντρώνεται στο δίκαιο των αγροτών και στην ανάγκη επιστροφής των σφετερισμένων κτημάτων των φτωχών αγροτών.⁵³⁵

και Άλκη Μιχαήλ. Βλ. Στρατής Κράλλης, «Ανέκδοτα του Αλβανικού πολέμου και της Γερμανικής Κατοχής», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2001), σ. 99. Για τα γεγονότα, βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 133-136 και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 287-288. Βλ. επίσης, Γιώργος Γαλέτσας, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση, η συνέχεια και το τέλος*, εκδόσεις Αιολίδα, Μυτιλήνη 2018, σ. 217-222.

⁵³² Στρατής Μισγίρης, *Διονύσιος Μηνάς Μητροπολίτης Μηθύνης*, ιδιωτική έκδοση, Καλλονή Λέσβου 2018, σ. 63-64.

⁵³³ Επικεφαλής των διαδηλωτών, που συμμετείχαν και στις διαπραγματεύσεις με τον Γεωργόπουλο πριν τη διαδήλωση, ήταν τα στελέχη του ΕΑΜ από τη περιοχή Καλλονής Χρήστος Χατζηράλλης, Γιώργος Πανταζής, Γιώργος Κονταξής και Στρατής Παπαευστρατίου. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 289.

⁵³⁴ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 134 και Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 69.

⁵³⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 1, 6 Ιουνίου 1944 και αρ.φ. 2, 25 Ιουνίου 1944, έκτακτη έκδοση, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Οι εργάτες κι αγρότες του λεκανοπεδίου Καλλονής ξεσηκώθηκαν μπροστά στην εκμετάλλευση των μεγαλοκτηματιών και την αδιαφορία κείνων που θάπρεπε από τη θέση τους να τους προστατέψουν». Επίσης, εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 1, 10 Ιουνίου 1944, σ.4 «Στον κάμπο της Καλλονής» και αρ.φ. 2, 26 Ιουνίου 1944, έκτακτη έκδοση.

Μετά την επιτυχία της διαδήλωσης, το ΕΑΜ γίνεται κυρίαρχη πολιτική δύναμη στην περιοχή. Οι σταθμοί χωροφυλακής σε όλα κεφαλοχώρια, εκτός από το Μόλυβο, το Πλωμάρι και το Σίγρι, όπου υπήρχαν κάποια γερμανικά φυλάκια, αφοπλίζονται και οι χωροφύλακες ή φεύγουν στη Μυτιλήνη, ή παραμένουν άοπλοι στα χωριά στους σταθμούς χωροφυλακής και παίρνουν εντολές μόνο από το τοπικό ΕΑΜ. Την διατήρηση της τάξης αναλαμβάνει η νεοϊδρυμένη από το ΕΑΜ Εθνική Πολιτοφυλακή.⁵³⁶

Δύο μήνες μετά, στις 12 Αυγούστου 1944, το ΕΑΜ οργανώνει μια ακόμα διαδήλωση στην Ερεσό με αίτημα τη διανομή λαδιού σε προσιτές τιμές, ώστε να μπορέσουν οι φτωχοί κάτοικοι της περιοχής να ζήσουν. Στη διαδήλωση πήραν μέρος 2.000 περίπου άτομα κρατώντας άδεια σκεύη αποθήκευσης λαδιού («λαδικά») και ζητώντας από τους λαδέμπορους και τους μεγάλους ελαιοπαραγωγούς της περιοχής να διαθέσουν στο λαό λάδι, σε προσιτή τιμή. Μετά από σχετικές διαπραγματεύσεις διατέθηκαν 6.000 οκάδες λαδιού που μοιράστηκαν από επιτροπή διανομής, ανά δύο οκάδες σε αυτούς που είχαν μεγάλη ανάγκη και μια οκά στους λιγότερο φτωχούς.⁵³⁷

Μια ακόμα διαδήλωση με 2.000 διαδηλωτές, οργανωμένη από το ΕΑΜ έγινε στις 5 Αυγούστου 1944 στον Πολιχνίτο, που απαίτησε καλύτερα μεροκάματα, διανομή λαδιού και άνοιγμα αποθηκών τροφίμων. Αντίστοιχες κινήσεις έγιναν στο Μανταμάδο και στο Πλωμάρι.⁵³⁸

Διαδηλώσεις έγιναν και στην πόλη της Μυτιλήνης με οικονομικά αιτήματα και όχι μόνο. Με αφορμή τη δολοφονία του εργάτη Γιάννη Γρούβα από κάποιο Έλληνα συνεργάτη των Γερμανών ονόματι Γιοβά, εκατοντάδες εργάτες από την προσφυγική

⁵³⁶ Πολλοί από τους χωροφύλακες, όπως ο διοικητής του αστυνομικού τμήματος Καλλονής Αναστάσιος Χατζηαναστασίου και ο χωροφύλακας Εμμανουήλ Μαζοκοπάκης, που υπηρετούσε στην Αγία Παρασκευή, προσχώρησαν στο ΕΑΜ. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 69 - 70, Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 288. Επίσης από τα πρακτικά της δίκης 12^{ης} Ιουνίου 1947, μαρτυρία Εμμανουήλ Μαζοκοπάκη, ιδιωτικό αρχείο Απόστολου Κομνηνάκα.

⁵³⁷ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 3, 28 Αυγούστου 1944.

⁵³⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 4, 25 Αυγούστου 1944 και 5, 3 Σεπτεμβρίου 1944.

συνοικία «Συνοικισμός» συγκρότησαν διαδήλωση στη διάρκεια της κηδείας του νεκρού, απαιτώντας την τιμωρία του δολοφόνου.⁵³⁹

Μετά τη διαδήλωση στην Καλλονή, το μεροκάματο από μία οκά στάρι πήγε στις πέντε οκάδες.⁵⁴⁰ Στα κτήματα μπήκαν οι φτωχοί αγρότες και μάζεψαν τη σοδειά, ενώ λήφθηκε μέριμνα ώστε και ένα μεγάλο ανταλλάξιμο κτήμα⁵⁴¹ στο δυτικό τμήμα του κάμπου, που διαχειριζόταν η Αγροτική Τράπεζα, το λεγόμενο «Μεμέτ Αγά», να μοιραστεί στους ακτήμονες αγρότες της περιοχής. Το μοίρασμα έγινε από επιτροπή που εξέλεξαν οι ίδιοι οι ακτήμονες αγρότες. Η πρωτοβουλία για το μοίρασμα του τσιφλικιού σε ακτήμονες ανήκε στο γεωπόνο της Αγροτικής Τράπεζας και στέλεχος του ΕΑΜ Χαράλαμπο Κανόνη, ενώ στον καθορισμό των δικαιούχων συμμετείχε με το κύρος του ο μητροπολίτης Διονύσιος. Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας και την απομάκρυνση του ΕΑΜ από την τοπική εξουσία, τα κτήματα επανήλθαν στους αγοραστές, ενώ τα μέλη της επιτροπής διανομής του τσιφλικιού «Μεμέτ Αγά» διώχθηκαν από το καθεστώς και επιπρόσθετα τους ζητούσαν υπέρογκα ποσά για «παράνομη ενοικίαση».⁵⁴²

Ουσιαστικά το καλοκαίρι του 1944 η ύπαιθρος του νησιού ήταν εν πολλοίς ελεύθερη με το ΕΑΜ να ασκεί την πραγματική εξουσία επιβάλλοντας τους νέους θεσμούς, οι οποίοι είχαν ήδη καθοριστεί από τον Απρίλιο στο Εθνικό Συμβούλιο από την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α.)⁵⁴³

⁵³⁹ Στην κηδεία μίλησε ο εαμίτης Στράτος Κακλαμάνος με σαφές αντιγερμανικό περιεχόμενο. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 444-446 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 221-223. Επίσης Γιώργος Γαλέτσας, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση, η συνέχεια και το τέλος*, ό.π., σ. 228-231.

⁵⁴⁰ Άρθρο του Βαγγέλη Γιοσμά, εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 98, 24 Σεπτεμβρίου 1945.

⁵⁴¹ Ανταλλάξιμα λεγόταν τα κτήματα που πριν το 1922 ανήκαν σε μουσουλμάνους, οι οποίοι έφυγαν με την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάννης. Περισσότερα βλ. Χαρά Καραβία, «Η ανταλλάξιμη περιουσία των Μουσουλμάνων της Λέσβου. Το παράδειγμα της πόλης της Μυτιλήνης», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2006.

⁵⁴² Για το πως αξιοποιήθηκε το κτήμα από τους αγρότες, ο επονίτης τότε Προκόπης Πανταζής έγραψε μεταγενέστερα, το 1984, ένα άρθρο - διήγημα με τίτλο «Ο Παράδεισος». Βλ. Άρης Ταστάνης, *Προκόπης Πανταζής. Ένας ανάρτης και λογοτέχνης της Λέσβου*, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2007, σ. 239-244. Βλ. επίσης, Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ.70-73 και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 46, 14 Απριλίου 1945.

⁵⁴³ Περισσότερα για το Εθνικό Συμβούλιο και την ΠΕΕΑ στο Γιάννης Σκαλιδάκης, «Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944). Ένας τύπος επαναστατικής εξουσίας. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2012.

Μια τελευταία απόπειρα έκαναν οι Γερμανοί να ελέγξουν την κατάσταση επιχειρώντας στις 23 Αυγούστου 1944 έφοδο στην Καλλονή και την Αγία Παρασκευή. Οι κάτοικοι των χωριών ειδοποιημένοι έγκαιρα από το ΕΑΜ, έφυγαν από τα χωριά αφήνοντάς τα έρημα. Έτσι και αλλιώς είχαν φροντίσει τόσο ο οπλισμός του ΕΛΑΣ, όσο και οι ασύρματοι να βρίσκονται έξω από τα χωριά σε ασφαλή αγροτική περιφέρεια.⁵⁴⁴

Η αποτυχία της ίδρυσης Ταγμάτων Ασφαλείας

Το τμήμα εκείνο της προπολεμικής άρχουσας τάξης του νησιού, που προσκολλήθηκε στους Γερμανούς στην Κατοχή, αφού επί τρία χρόνια μεγάλωσε τα κέρδη του, αρχίζει να αντιλαμβάνεται από την άνοιξη του 1944 ότι τα περιθώρια στενεύουν. Κάποιοι, επιλέγουν να κάνουν άνοιγμα στο ΕΑΜ και να επιδιώξουν συνεργασία μαζί του. Κάποιοι άλλοι, επιδιώκουν να έλθουν σε επαφή με τις αγγλικές Υπηρεσίες στη Σμύρνη, αλλάζοντας απλά στρατόπεδο, ενώ λιγότεροι συνεχίζουν να πολεμούν λυσσαλέα το ΕΑΜ. Ως τελευταία γραμμή άμυνας, επιχειρούν να μεταφέρουν και στη Λέσβο κατά τα πρότυπα της υπόλοιπης Ελλάδας, κλίμα εμφύλιας σύγκρουσης με τη δημιουργία αντικομμουνιστικών ταγμάτων Ασφαλείας.⁵⁴⁵

Η προσπάθεια αυτή, που όπως φαίνεται ξεκίνησε στις αρχές του καλοκαιριού του 1944 και σύμφωνα με μια μαρτυρία είχε εμπλοκή σ' αυτή και ο μητροπολίτης

⁵⁴⁴ Το μόνο που κατάφεραν οι Γερμανοί είναι να προσθέσουν δύο νεκρούς στη λίστα των θυμάτων τους, τον Νίκο Λογιώτατο από την Καλλονή και τον Σ. Κουλίκα από την Αγία Παρασκευή. Και των δύο οι κηδείες, αλλά ιδιαίτερα του Σ. Κουλίκα στην Αγία Παρασκευή ήταν μια ευκαιρία για το ΕΑΜ να αναδείξει τον εθνικό και πατριωτικό του ρόλο μπροστά σε 800 περίπου κατοίκους της Αγίας Παρασκευής. Το πένθιμο εμβατήριο που άκουγαν για πρώτη φορά στην Αγία Παρασκευή έκανε πολλούς να δακρύνουν. Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Ενθυμήματα Εθνικής Αντίστασης*, ό.π., σ. 24-26, Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 299-301, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 4, 25 Αυγούστου 1944 και εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 3, 28 Αυγούστου 1944.

⁵⁴⁵ Τα τάγματα Ασφαλείας συγκροτήθηκαν θεωρητικά αυθόρμητα, αλλά στην ουσία με την πλήρη στήριξη της κατοχικής κυβέρνησης Ιωάννη Ράλλη και τη συνεργασία των γερμανικών αρχών Κατοχής, για να αντιπαρατεθούν ένοπλα στο ΕΛΑΣ. Περισσότερα για τα τάγματα Ασφαλείας στην Ελλάδα, Βλ. Γεώργιος Ράλλης (επιμέλεια), *Ο Ιωάννης Ράλλης ομιλεί εκ του τάφου*, εκδόσεις Παπανικολάου, Αθήνα 1947, σ. 56-70, David Close, *Οι ρίζες του εμφύλιου πολέμου στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 147-161, Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη, Τα τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική Εθνικοφροσύνη*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2011, Hagen Fleischer, «Νέα στοιχεία για τη σχέση γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», π. *Μνήμων* τ. 8 (1982), σ. 189 - 203, Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην κατοχή*, ό.π., σ. 127 - 145 και Γιάννης Πριόβολος, *Εθνικιστική "Αντίδραση" και Τάγματα Ασφάλειας*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018.

Ιάκωβος, ήταν σε γνώση του ΕΑΜ, το οποίο και έθεσε τον κόσμο του σε επιφυλακή, ώστε να αποτραπεί η στρατολόγηση ταγματoσφαλιτών από τα χωριά και την πόλη.⁵⁴⁶ Η παράνομη *Ελεύθερη Λέσβος* ενημέρωνε τα μέλη του ΕΑΜ:

Αυτές τις μέρες γέμισαν οι τοίχοι της Μυτιλήνης καινούρια συνθήματα που έστειλε ο Γκαίμπελς και τα ελληνόφωνα όργανά του. Είνε η πιο αξιοθρήνητη προπαγάνδα που γνώρισε ο κόσμος και συνδυάζεται, με μια κίνηση που παρατηρείται στο νησί μας, από μερικά ύποπτα πρόσωπα για σύσταση των Ταγμάτων Ασφαλείας. Ο λεσβιακός λαός δεν κοιμάται και σε μια τέτοια εκδήλωση απαντά αποφασιστικά με τον τρόπο που ξέρει.⁵⁴⁷

Ο γραμματέας του ΕΑΜ Απόστολος Αποστόλου λίγες μέρες μετά την Απελευθέρωση, στα τρίχρονα του ΕΑΜ, στις 27 Σεπτεμβρίου 1944, σε άρθρο-απολογισμό της δράσης του ΕΑΜ Λέσβου στη νόμιμη πια *Ελεύθερη Λέσβο*, σημειώνει μεταξύ άλλων: «Κι οι Γερμανοί βλέπουν και σιωπούν... Ταμπουρωμένοι μέσα στην πόλη συσκέπτονται με τις ντόπιες ραλλικές αρχές και προσπαθούν να βρουν διέξοδο. Στηρίζουν τις ελπίδες τους στα τάγματα ασφαλείας, που πάνε να δημιουργήσουν».⁵⁴⁸

Η ιδέα της δημιουργίας ταγμάτων Ασφαλείας και στη Λέσβο, προέκυψε κάτω από την πίεση της ραγδαίας αύξησης της πολιτικής επιρροής του ΕΑΜ, των πληροφοριών που έφταναν στις κατοχικές αρχές για συγκρότηση ένοπλων τμημάτων του ΕΛΑΣ, αλλά και της αποτυχίας των μέτρων πολιτικής επιστράτευσης, που ήδη είχαν ξεκινήσει από τις αρχές του 1944. Οι Γερμανοί, καθώς ήδη διέβλεπαν πως αργά ή γρήγορα θα αποχωρούσαν από τη Λέσβο, δεν επέμεναν ιδιαίτερα στην υλοποίηση ενός τέτοιου εγχειρήματος. Τελικά η ιδέα αυτή εγκαταλείφθηκε, καθώς οι συσχετισμοί

⁵⁴⁶ Σύμφωνα με κάποια μαρτυρία ο μητροπολίτης Ιάκωβος προσέγγισε τον παλιό βουλευτή και γερουσιαστή των Φιλελευθέρων Ορέστη Κυπριανού από την Καλλονή, ώστε να ηγηθεί μιας προσπάθειας να στηθούν στη Λέσβο τάγματα Ασφαλείας. Ο Κυπριανού αρνήθηκε και η προσπάθεια εγκαταλείφθηκε. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 62. Μια ακόμα μαρτυρία υπάρχει για μια προσπάθεια του χωροφύλακα Σαλούστρου να στήσει τάγμα Ασφαλείας στην Αγία Παρασκευή και παρατίθεται στη βιντεοσκοπημένη συνέντευξη των Μιλτιάδη Θεοδοσίου και Στρατή Φανάρα στο Θανάση Χ. στις αρχές της δεκαετίας του 1990, αρχείο Θανάση Χ. Αντίστοιχη προσπάθεια έγινε και στην Αγιάσο, η οποία δεν καρποφόρησε, καθώς υπήρξε παντελής απροθυμία για τη στελέχωσή τους. Βλ. Όμηρος Κοντούλης, «Η συμμετοχή μου στην Αντίσταση», ό.π., σ. 120 - 121.

⁵⁴⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 1, 8 Ιουνίου 1944.

⁵⁴⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 12, 27 Σεπτεμβρίου 1944.

δυνάμεων είχαν πια αλλάξει και οι πρόθυμοι να πάρουν μέρος σε τάγματα Ασφαλείας ήταν πλέον πολύ λίγοι.⁵⁴⁹

β' Το ελεύθερο καλοκαίρι του 1944

Προς το τέλος της άνοιξης του 1944 το ΕΑΜ αντιλαμβάνεται πως η ύπαιθρος της Λέσβου είναι το προνομιακό πεδίο δράσης του, αφού οι Γερμανοί έχουν πλέον περιοριστεί στην πόλη της Μυτιλήνης και μετά την επιδρομή του Ιερού Λόχου κλείστηκαν ακόμα περισσότερο στο κέντρο της πόλης. Είχε μείνει μια μικρή φρουρά με καλό όμως οπλισμό και με μικρά φυλάκια στο Πέραμα της Γέρας, στο Πλωμάρι, στη Σκάλα Πολιχνίτου, στο Μόλυβο και στο Σίγρι. Όλα τα υπόλοιπα χωριά της Λέσβου ήταν ουσιαστικά ελεύθερα.

Ο περιορισμός του κατακτητή στο κέντρο της πόλης Μυτιλήνης, μείωσε δραστικά και την όποια εξουσία αντλούσαν από αυτόν οι διορισμένες τοπικές εξουσίες στα χωριά της Λέσβου. Η Χωροφυλακή, τα κοινοτικά συμβούλια οι λίγοι συνεργάτες των Γερμανών ουσιαστικά έχασαν κάθε δυνατότητα παρέμβασης, ενώ το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε εκ των πραγμάτων, θα μπορούσε να δημιουργήσει καθεστώς ανταγωνισμών και συγκρούσεων.⁵⁵⁰ Η καταλυτική παρουσία του ΕΑΜ κάλυψε αυτό το κενό αναίμακτα και ειρηνικά.

Ο Δημήτρης Σαραντάκος νεαρός επονίτης, που τον Ιούνιο του 1944 έφυγε από τη Μυτιλήνη ακολουθώντας τον πατέρα του στην ελεύθερη περιοχή της Αγίας Παρασκευής, διηγείται:

Στο χωριό μιλούσαν όλοι ανοιχτά και η “Ελεύθερη Λέσβος” διαβαζόταν φανερά στα καφενεία. Εκείνη τη βδομάδα μας ήρθε και η δικιά μας εφημερίδα, ο “Αντιφασίστας”, όργανο του Νομαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ... Ένα πρωί, καθώς περιδιάβαζα στο χωριό είδα να σταματά μπροστά στο Γυμνάσιο μια μοτοσυκλέτα με καλάθι. Αυτό καθεαυτό το πράγμα δεν θα είχε σημασία αν στη

⁵⁴⁹ Σε αντίθεση με τη Λέσβο, όπου δεν κατέστη δυνατόν να συγκροτηθεί μέσα στην Κατοχή ένοπλη αντικομμουνιστική ομάδα, σε νησιά του Ιονίου, όπως η Λευκάδα και η Κεφαλονιά τέτοιες ένοπλες ομάδες εμφανίζονται στα μέσα του 1944. Βλ. Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη*, ό.π., σ. 20.

⁵⁵⁰ Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 196.

μοτοσικλέτα δεν κυμάτιζε μια μικρή ελληνική σημαία... Τρία και πάνω χρόνια δεν την είχα δει να κυματίζει ελεύθερα.⁵⁵¹

Οι αφοπλισμένοι χωροφύλακες στα χωριά δεν έκαναν τίποτα πια και τη θέση τους είχαν πάρει νεαροί εθνοφύλακες διορισμένοι από το ΕΑΜ, που δεν είχαν μεν όπλα, τουλάχιστον φανερά, αλλά ήταν επιφορτισμένοι για την τήρηση της τάξης.⁵⁵²

Παράλληλα, ήδη από τις αρχές του καλοκαιριού του 1944 παρατηρείται μια αυξημένη επιθυμία για μαζική προσχώρηση στο ΕΑΜ και στο ΚΚΕ, ακόμα και ανθρώπων που το προηγούμενο διάστημα ή ήταν αμέτοχοι στα δημόσια πράγματα ή και συμμετείχαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στην κατοχική διοίκηση.⁵⁵³ Αρκετοί από αυτούς το κάνουν με ιδιοτέλεια, καθώς εκτιμούν πως έτσι προσεταιρίζονται την νέα εξουσία. Διατυπώνονται μάλιστα και παράπονα, καθώς κάποιοι δεν γίνονται δεκτοί στις οργανώσεις, παρά τις αιτήσεις που υποβάλλουν. Το ΕΑΜ προσπαθεί να ελέγξει αυτό το ρεύμα εισόδου προς τις οργανώσεις του, επισημαίνοντας ότι: «η οργάνωση δεν έχει ανάγκη από αριθμό, θέλει ποιότητα».⁵⁵⁴ Το φαινόμενο αυτό βέβαια τους τελευταίους μήνες της Κατοχής, δηλαδή η προσχώρηση στο ΚΚΕ και στο ΕΑΜ με καιροσκοπισμό παρατηρείται όχι μόνο στη Λέσβο αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα.⁵⁵⁵ Σε όλες τις περιοχές της χώρας που κυριαρχούσε το ΕΑΜ, η συμμετοχή του κόσμου στις οργανώσεις του ήταν τόσο μεγάλη, που όλοι σχεδόν ήθελαν να γίνουν μέλη του.⁵⁵⁶

Από τα διαθέσιμα στοιχεία που υπάρχουν με βάση την οργανωτική κατάσταση του ΕΑΜ και του ΚΚΕ στη Λέσβο στο τέλος της Κατοχής, το ΕΑΜ φαίνεται να έχει 20.000 μέλη και το ΚΚΕ περί τα 6.000 μέλη.⁵⁵⁷ Ένα μήνα μετά, προς το τέλος

⁵⁵¹ Δημήτρης Σαραντάκος, *Εφτά ευτυχισμένα καλοκαίρια*, ό.π., σ. 126 - 127.

⁵⁵² Στο *ίδιο*, σ. 128.

⁵⁵³ Στην Αγία Παρασκευή για παράδειγμα ο πρόεδρος της Κοινότητας Αντώνιος Γιαννακέλλης, υπέβαλλε την παραίτησή του στον νομάρχη και παράλληλα, σύμφωνα με όσα δήλωνε ο ίδιος μεταγενέστερα, οργανώθηκε στο ΕΑΜ. Βλ. Κατάθεση Αντώνη Γιαννακέλλη στη δίκη του φόνου Γεωργόπουλου, Πρακτικό 18-20/12.6.1947, αρχείο Απόστολου Κομνηνάκα και η από 24 Ιουλίου 1944 αίτηση παραίτησης του Αντώνιου Γιαννακέλλη, Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής.

⁵⁵⁴ Σχόλιο με τίτλο: «Όχι με το στανιό», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 14, 2 Οκτωβρίου 1944.

⁵⁵⁵ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 60 - 61.

⁵⁵⁶ Στάθης Καλύβας - Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια Πάθη*, ό.π., σ. 283.

⁵⁵⁷ Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Φάκελος ΚΚΕ Φ.418/24/2/5, Έκθεση του στελέχους με το ψευδώνυμο «Λουκάς» στον Παύλο, μέλος της καθοδήγησης του ΚΚΕ για την κατάσταση νησιών του Αιγαίου.

Οκτωβρίου 1944, υπάρχει μια σαφής αυξητική τάση, κυρίως για τα μέλη του ΕΑΜ που ανέρχονται, σύμφωνα με μια καταμέτρηση, στα 31.604, δηλαδή παρατηρείται μια αύξηση πάνω από 50% και μια επίσης αυξητική τάση, αν και πολύ μικρότερη, για τα μέλη του ΚΚΕ που ανέρχονται στα 7.500.⁵⁵⁸ Πάντως η αύξηση των μελών του ΕΑΜ και του ΚΚΕ από το καλοκαίρι του 1944 και μετά είναι ραγδαία. Στη Βρίσα, για παράδειγμα, ένα χωριό που πριν τον πόλεμο αριθμούσε 2.300 περίπου κατοίκους,⁵⁵⁹ στη συνέλευση της τοπικής οργάνωσης του ΕΑΜ στις 23 Ιουλίου 1944 ήταν παρόντα πάνω από 80 μέλη, από τα οποία τα μισά περίπου ήταν νεοφερμένα. Ενάμιση μήνα μετά, στις 3 Σεπτεμβρίου 1944, μια εβδομάδα πριν την Απελευθέρωση, η τοπική οργάνωση συνεδρίασε με την παρουσία πάνω από 250 ατόμων, μεταξύ των οποίων ήταν και πολλές γυναίκες.⁵⁶⁰ Συνολικά βέβαια, στη γενικότερη ελληνική ιστοριογραφία οι εκτιμήσεις για τον αριθμό των μελών του ΕΑΜ προς το τέλος της Κατοχής είναι αντιφατικές. Η μόνη επίσημη προσπάθεια να μετρηθούν τα μέλη του ΕΑΜ πανελλαδικά έγινε στην πανελλαδική σύσκεψη στελεχών του ΕΑΜ στην Ευρυτανία στις 1-2 Σεπτεμβρίου 1944. Σ' αυτήν έγινε εκτίμηση για περισσότερα από 1.500.000 μέλη.⁵⁶¹

Εντυπωσιακά όμως είναι και τα στοιχεία που είναι διαθέσιμα για τον αριθμό των οργανωμένων μελών της ΕΠΟΝ στο νησί. Συγκεκριμένα, τον Αύγουστο του 1944 σε ολόκληρη τη Λέσβο ήταν οργανωμένα στην ΕΠΟΝ 4.917 αγόρια και 1.085 κορίτσια, δηλαδή συνολικά πάνω από 6.000 νέοι. Μέσα σε ένα μήνα, με στοιχεία της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1944, ο αριθμός αυτός σχεδόν διπλασιάστηκε φτάνοντας 10.108 μέλη,

⁵⁵⁸ ΑΣΚΙ Φάκελος ΚΚΕ Φ. 418/24/2/7, Οργανωτική Έκθεση του Γραμματέα της ΠΕ Λέσβου Βαγγέλη Γιουσμά προς το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ (σ. Χρύσα [Χατζηβασιλείου]) στις 31 Οκτωβρίου 1944.

⁵⁵⁹ Βλ. Γ.Χ. Γαβριηλίδης, *Μέγας Οδηγός Λέσβου 1935, 1936, 1937*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη, 1938, σ. 181.

⁵⁶⁰ Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 32, 58.

⁵⁶¹ Βλ. Απόφαση ΚΕ του ΕΑΜ, 1-2 Σεπτεμβρίου 1944, ΚΚΕ, *Επίσημα κείμενα*, τ. 5^{ος} (1940 - 1945), ό.π., σ. 463-466. Το ίδιο περίπου αριθμό αναφέρουν ο πρώην γραμματέας του ΕΑΜ Θανάσης Χατζής, αλλά και ο γραμματέας της Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας του ΚΚΕ Βασίλης Μπαρζώτας στις αφηγήσεις τους. Με βάση μια άλλη εκτίμηση υπάρχει ένα εύρος μεταξύ του 1.520.000 και 2.120.000 μελών. Βλ. Χριστόφορος Βερναρδάκης - Γιάννης Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στη προδικτατορική Ελλάδα*, εκδόσεις Έξαντας, Αθήνα 1991, σ. 34-43. Περισσότερα για το θέμα βλ. και στο Lars Baerentzen, «Η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής», π. *Μνήμων*, τ. 9 (1984), σ. 157- 173. Τα ίδια στοιχεία για την απήχηση του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής, επικαλείται και ο Ηλίας Νικολακόπουλος. Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η εκλογική επιρροή της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1936-1951. Συνέχειες και ασυνέχειες», ό.π., σ. 233-234.

από τα οποία 6.677 αγόρια και 3.431 κορίτσια. Από αυτούς μόνο 1.080 ήταν από την πόλη της Μυτιλήνης, κάτι που πιθανόν δείχνει πως στην ελεύθερη ύπαιθρο η προσχώρηση στην νέα εξουσία είναι ευκολότερη.⁵⁶² Στις 7 Αυγούστου 1944 στην ΕΠΟΝ Βρίσας με βάση την καταγραφή που υπάρχει στο ημερολόγιο του Αναγνώστου, ήταν ήδη οργανωμένοι πάνω από 100 νέοι, δηλαδή το σύνολο σχεδόν της νεολαίας του χωριού. Στο Μανταμάδο η ΕΠΟΝ τη μέρα της απελευθέρωσης είχε 250 μέλη.⁵⁶³ Οι αριθμοί αυτοί για τα δεδομένα ενός νησιού, όπως είναι η Λέσβος και με δεδομένη τη μεγάλη δυσκολία της συμμετοχής των γυναικών στις οργανώσεις, είναι πολύ μεγάλοι.

Η πολιτική κυριαρχία του ΕΑΜ στα χωριά πολλές φορές ήταν καθολική. Σε τέτοιο βαθμό, που ορισμένες φορές, η διατύπωση διαφορετικής άποψης μπορούσε να εκληφθεί ως συνεργασία με τον εχθρό.⁵⁶⁴ Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα εμφανίστηκαν φαινόμενα δημόσιου ξυλοδαρμού για ύποπτη δράση, ενώ σε άλλες περιπτώσεις τους ανάγκαζαν να φύγουν από το χωριό.⁵⁶⁵

Παράλληλα με την τοπική πολιτική δράση, το ΕΑΜ θέτει για πρώτη φορά και γενικότερα πολιτικά ζητήματα. Το καλοκαίρι του 1944 δέσποζε στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας η συζήτηση γύρω από τη Συμφωνία του Λιβάνου.⁵⁶⁶ Στα τέλη Ιουλίου με

⁵⁶² ΑΣΚΙ Αρχείο Κ.Σ. ΕΠΟΝ, Έκθεση του Γιώργου Δάμπαση (Θάνου) προς τον Σταμάτη (Καββαδία) στις 14 Νοεμβρίου 1944. Τον ίδιο αριθμό μελών για τη Λέσβο (10.109) δίνει και ο Γιοσμάς στη δική του Οργανωτική Έκθεση στο Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ. Βλ. ΑΣΚΙ Φάκελος ΚΚΕ Φ. 418/24/2/7, Οργανωτική Έκθεση του Γραμματέα της ΠΕ Λέσβου Βαγγέλη Γιοσμά προς το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ (σ. Χρύσα [Χατζηβασιλείου]) στις 31 Οκτωβρίου 1944. Ο αριθμός αυτός είναι πολύ μεγάλος συγκρινόμενος με άλλες περιοχές της χώρας, αν αναλογιστούμε μάλιστα πως η ίδρυση της ΕΠΟΝ στη Λέσβο καθυστέρησε ένα χρόνο περίπου. Στο νομό Καβάλας για παράδειγμα με λίγο λιγότερο πληθυσμό από τη Λέσβο, την ίδια περίπου εποχή, τον Οκτωβρίου 1944, η ΕΠΟΝ έχει 4.9476 μέλη, δηλ. τα μισά περίπου. Βλ. ΑΣΚΙ, Αρχείο Κ.Σ. ΕΠΟΝ, Οργανωτική κατάσταση Οκτωβρίου 1944.

⁵⁶³ Νίκος Μαραντζίδης, *Μικρές Μόσχες*, ό.π., σ. 97 και Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 9-26, 50.

⁵⁶⁴ Στις 27 Ιουλίου 1944 ο Πάνος Αναγνώστου γράφει στο ημερολόγιό του: «Το βράδυ συνήλθε το Τοπικό ΕΑΜ... Πάρθηκε απόφαση για την “τρομοκρατία” του Δημ. Κ. και την παρακολούθηση του Π. Α., που η διαγωγή του φαινόταν ύποπτη, μαζί με τον Βασίλη Κ...». Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 35-36.

⁵⁶⁵ Δημήτρης Σαραντάκος, *Εφτά ευτυχισμένα καλοκαίρια*, ό.π., σ. 130.

⁵⁶⁶ Η συμφωνία του Λιβάνου έγινε το καλοκαίρι του 1944 ανάμεσα στο ΕΑΜ από τη μια μεριά και τη Βρετανία και τα παλαιοδημοκρατικά κόμματα από την άλλη, για το σχηματισμό κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, με πρωθυπουργό το Γεώργιο Παπανδρέου Περισσότερα γι' αυτή στο Προκόπης Παπαστράτης, «Η κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου» στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.) *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940 - 1950, Ένα έθνος σε κρίση*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 205 - 223 και Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε τ. Γ'*, ό.π., σ. 172-180, 227-233, 265-332.

αρχές Αυγούστου, μετά από πολλές ταλαντεύσεις που ξεκίνησαν από την πλήρη καταγγελία της Συμφωνίας ως τη συμμετοχή με πέντε σημαντικά Υπουργεία, το ΕΑΜ και η ΠΕΕΑ καταγγέλλουν τη στάση του Παπανδρέου και ζητούν ως τελευταίο όρο για τη συμμετοχή στην κυβέρνηση την αντικατάσταση του προσώπου του πρωθυπουργού.⁵⁶⁷ Αυτό δίνει έναυσμα και ιδέα στην καθοδήγηση του ΕΑΜ Λέσβου να συγκεντρώσει υπογραφές σε ένα ανοιχτό γράμμα έναντι στις μεθοδεύσεις του Γεωργίου Παπανδρέου, το οποίο διακινείται ευρέως στο πληθυσμό του νησιού.⁵⁶⁸

Στις αρχές Αυγούστου 1944 φτάνει στη Λέσβο και εγκαθίσταται στην Αγία Παρασκευή, απεσταλμένος της Κ.Ε. του ΕΑΜ, ο Σταμάτης Καββαδίας, με το ψευδώνυμο Παύλος Οικονόμου.⁵⁶⁹ Ο Καββαδίας αφού ενημερώθηκε, αναλαμβάνει αμέσως τον συντονισμό της δράσης των οργανώσεων του ΕΑΜ. Η παρουσία του Καββαδία κάνει πολύ καλύτερη και άμεση την επαφή ανάμεσα στην Κ.Ε. του ΕΑΜ και την τοπική οργάνωση της Λέσβου. Μέχρι τότε η όποια σχέση ανάμεσα στο ΕΑΜ κεντρικά και στην τοπική οργάνωση στηρίζονταν στις πρωτοβουλίες και την εμπειρία του Γιοσμά, από την προηγούμενη δράση του στην ηπειρωτική Ελλάδα.⁵⁷⁰ Η επικοινωνία ήταν εξαιρετικά δύσκολη, καθώς για τις μετακινήσεις εκτός Λέσβου απαιτούνταν άδεια από τις γερμανικές Αρχές. Στη Λήμνο αντίθετα στο γραφείο έκδοσης αδειών μετακίνησης εργαζόνταν γερμανοί στρατιώτες από τα τάγματα 999, οι οποίοι συνεργάζονταν με το ΕΑΜ, παρέχοντας διευκολύνσεις. Για αυτό το λόγο

⁵⁶⁷ Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε* τ. Γ', ό.π., σ. 320 -322.

⁵⁶⁸ Ο Παπανδρέου ως παλιός νομάρχης και βουλευτής του νησιού την περίοδο του Μεσοπολέμου, διατηρούσε πάντα ιδιαίτερες σχέσεις με τον κόσμο του νησιού. Το γράμμα στο Γεώργιο Παπανδρέου συζητήθηκε και διακινήθηκε σε όλες τις οργανώσεις του ΕΑΜ Λέσβου. Ο Πάνος Αναγνώστου από τη Βρίσα, γράφει στο ημερολόγιό του στις 8 Αυγούστου 1944: «Το βράδυ συνεδρίασε το Τοπικό του ΕΑΜ... Μας ήλθε ένα γράμμα που απευθύνεται στο Γ. Παπανδρέου. Το γράμμα αυτό, στο οποίο εξιστορείται η αντεθνική και αντιλαϊκή του πολιτική, πρέπει να υπογραφεί από όλους τους άνδρες, από 18 χρονών και άνω και να σταλεί στον ίδιο. Με το γράμμα αυτό πρέπει να πάρει την πρώτη “ψυχρολουσία” βλέποντας τις διαθέσεις του κόσμου και μάλιστα του λεσβιακού λαού, στον οποίο είχε κάποτε μεγάλη επιρροή». Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 43-44. Για το γράμμα γίνεται μνεία και στον παράνομο εαμικό τύπο, χωρίς όμως να δημοσιευτεί αυτούσιο. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 3, 16 Αυγούστου 1944.

⁵⁶⁹ Δες εδώ, σ. 532.

⁵⁷⁰ Βλ. Wolfgang Abendroth, «Berichte: bei den Partisanen», ό.π., σ. 19-20. Γι' αυτό το λόγο και στο αρχείο του γραμματέα του ΕΑΜ Λήμνου Ανδρέα Νούλα υπάρχουν πολλά έγγραφα της ΚΕ του ΕΑΜ και οδηγίες προς τις οργανώσεις που αντίθετα δεν έφταναν στη Λέσβο. Βλ. Αριστείδης Τσοτρούδης, *Η Γερμανική Κατοχή μέσα από τα αρχεία του ΕΑΜ Λήμνου*, ιδιωτική έκδοση, Μύρινα Λήμνου 2016, σ. 138-242.

εξάλλου, προφανώς λόγω έλλειψης επαρκούς ενημέρωσης, στη Λέσβο δεν έγιναν εκλογές για την ανάδειξη αντιπροσώπων στο Εθνικό Συμβούλιο και φυσικά για τις αποφάσεις στο Εθνικό Συμβούλιο και για τις αποφάσεις της ΠΕΕΑ, το ΕΑΜ Λέσβου ενημερώθηκε από τον Καββαδία, όταν εκείνος έφερε και έναν κώδικα τοπικής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης.⁵⁷¹ Φυσικά εκλογές για την ανάδειξη τοπικών εθνοσυμβούλων δεν πραγματοποιήθηκαν ούτε στα άλλα νησιά του Βορείου Αιγαίου ή τουλάχιστον δεν υπάρχουν τεκμήρια και μαρτυρίες για την πραγματοποίησή τους. Εξαίρεση αποτελεί μόνο η Λήμνος, όπου ορίστηκαν εκλογές στις 25 ή 26 Ιουνίου 1944. Δεν είναι γνωστό πόσοι άνδρες και γυναίκες συμμετείχαν στις εκλογές αυτές. Από τις εκλογές υποδείχθηκε ως εθνοσύμβουλος Λήμνου ο τοπικός Γραμματέας του ΕΑΜ Ανδρέας Νούλας, ο οποίος όμως δεν μετέβη τελικά στους Κορυσκάδες για το Εθνικό Συμβούλιο.⁵⁷²

Προς το τέλος Αυγούστου όλη η ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου συγκεντρώνεται στην Αγία Παρασκευή, η οποία αποφασίζεται να είναι η έδρα της Νομαρχιακής Επιτροπής. Στην αγροτική περιοχή «Πλάτη» της Αγίας Παρασκευής κρύβονται οι συμμαχικοί ασύρματοι και ο οπλισμός του ΕΛΑΣ.⁵⁷³ Το ΕΑΜ ετοιμάζεται για να αναλάβει την εξουσία και είναι σε συνεχή επικοινωνία και εγρήγορση, καθώς εκτιμούν πως η απελευθέρωση πλησιάζει. Σε όλα τα τοπικά στελέχη, αλλά κυρίως στον απλό κόσμο κυριαρχεί η βεβαιότητα πως η επόμενη μέρα θα φέρει το τέλος των δεινών και θα ανατείλει μια νέα αρχή.

⁵⁷¹ Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια (1941-1944)*, ό.π., σ. 318. Περισσότερα για το Εθνικό Συμβούλιο και την ΠΕΕΑ βλ. Γιάννης Σκαλιδάκης, «Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944)», ό.π.

⁵⁷² Αριστείδης Τσοτρούδης, *Η Γερμανική Κατοχή μέσα από τα αρχεία του ΕΑΜ Λήμνου*, ό.π., σ. 187-189.

⁵⁷³ Ο οπλισμός του ΕΛΑΣ ήταν παλιός και αναξιόπιστος και αποτελούνταν κυρίως από παλιά μάνλιχερ, γκράδες, μπρεν και ιταλικές μπερέτες. Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Ενθυμήματα της Εθνικής Αντίστασης*, ό.π., σ. 27.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο - Η «βελούδινη» επανάσταση

α' «Ειρήνη και τάξη βασιλεύουν στη Μυτιλήνη» – Η Απελευθέρωση

Από το καλοκαίρι του 1944 οι Γερμανοί σχεδίαζαν τη σταδιακή αποχώρησή τους από την Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό μάλιστα είχαν έλθει σε μυστική συνεννόηση με τους Άγγλους ήδη από τα τέλη Ιουνίου, ώστε να διαπραγματευτούν την ομαλή αποχώρησή τους.⁵⁷⁴ Το Πολεμικό Υπουργικό Συμβούλιο της Μεγάλης Βρετανίας (War Cabinet) αποφάσισε στα μέσα Αυγούστου του 1944 να αποστείλει στρατεύματα στην Ελλάδα, στο πλαίσιο ενός σχεδίου, που ονομάστηκε σχέδιο «MANA», τα οποία θα βοηθούσαν στην υλοποίηση της μυστικής αυτής συμφωνίας, ώστε να μην υπάρξει κενό εξουσίας στην Ελλάδα και να μπορέσει έτσι να εγκατασταθεί μια φιλική προς αυτούς κυβέρνηση, παραμερίζοντας το ΕΑΜ. Παράλληλα οι Άγγλοι δεν ήθελαν με κανένα τρόπο οπλισμός και εφόδια που θα άφηναν πίσω τους φεύγοντας οι Γερμανοί, να πέσουν στα χέρια του ΕΛΑΣ.⁵⁷⁵

Τέλος Αυγούστου με αρχές Σεπτεμβρίου διαφαινόταν πως οι Γερμανοί θα έφευγαν από Χίο και Λέσβο. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1944 ο κόκκινος στρατός καταλαμβάνει τμήματα της Βουλγαρίας, η οποία αλλάζει στρατόπεδο και τάσσεται στο πλευρό των συμμάχων. Ο κίνδυνος εγκλωβισμού των γερμανικών δυνάμεων στο Αιγαίο ήταν σοβαρός. Οι γερμανικές φρουρές που παρέμειναν σε Χίο και Λέσβο, όπως ήδη

⁵⁷⁴ Βάσος Μαθιόπουλος, *Ο Δεκέμβρης του 1944, Σουηδικά, Ελβετικά και συμμαχικά Διπλωματικά Ντοκουμέντα*, εκδόσεις Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1994, σ. 32 - 39. Ο Γερμανός υπουργός πολεμικής βιομηχανίας Άλμπερτ Σπέερ, σε συνέντευξή του στο Βάσο Μαθιόπουλο το 1976 ισχυρίζεται ότι η συμφωνία ήταν η μοναδική που έγινε τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ότι χάρη σ' αυτήν «Τα γερμανικά πολεμικά και μεταγωγικά έμφορτα με στρατό απ' τα ελληνικά νησιά πέρασαν το Φθινόπωρο του 1944 ανενόχλητα μπροστά στα μάτια των Βρετανών κι ανάμεσα από τα βρετανικά υποβρύχια στο Αιγαίο». Βλ. Βάσος Μαθιόπουλος, *Η ελληνική αντίσταση (1941 - 1944) και οι σύμμαχοι* εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977, σ. 51 -53. Ο Christopher Woodhouse, αρχηγός της Βρετανικής αποστολής στην Ελλάδα 1941-1944, σε μεταγενέστερη μαρτυρία του, δεν αρνείται ότι έγιναν μυστικές διαπραγματεύσεις, ισχυρίζεται όμως ότι οι Βρετανοί διαπραγματεύτηκαν μόνο μια άνευ όρων παράδοση κι όχι μια ανενόχλητη υποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων και ότι εξαιτίας αυτού του λόγου οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν. Βλ. Κρις Γκουντχάουζ, *Ο Ιστορικός ρόλος της Εθνικής Αντίστασης*, Ομιλία στις 31.10.1984 σε εκδήλωση της Εταιρίας Μελέτης Προβλημάτων συλλογικών (Ε.Μ.ΠΡΟ.Σ), Αθήνα 1984, σ. 20.

⁵⁷⁵ Προκόπης Παπαστράτης, «Η Επιχείρηση “MANA” και η Απελευθέρωση της Ελλάδας» στο *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρωπαική: 50 χρόνια από την ίδρυση και το εθνικό συμβούλιο της ΠΕΕΑ, 1944-1994*, τ. 1, Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών, Αθήνα 1994, σ. 163 - 164.

έχει αναφερθεί, ήταν αρκετά μικρές και αυτό διευκόλυνε την γρήγορη αποχώρησή τους. Αντίθετα στη Λήμνο οι πολύ περισσότερες δυνάμεις των Γερμανών εγκλωβίστηκαν στο νησί και ενώ ο σχεδιασμός τους ήταν να αποχωρήσουν σχεδόν ταυτόχρονα με την αποχώρησή από τη Χίο και τη Λέσβο, δεν τα κατάφεραν. Κάποιες εκατοντάδες γερμανοί στρατιώτες εγκλωβίστηκαν στο νησί, καθώς δεν υπήρχαν πλοία διαθέσιμα να τους μεταφέρουν. Τελικά και οι δυνάμεις αυτές θα αποχωρούσαν από το Βόρειο Αιγαίο ένα μήνα αργότερα.⁵⁷⁶

Προς το τέλος Αυγούστου του 1944 και λίγο πριν την αποχώρηση των Γερμανών, η Τουρκία μέσω της κυβέρνησής της επανήλθε προς τους Άγγλους στο αίτημά της να καταλάβει η ίδια για λογαριασμό των συμμάχων τη Λήμνο, τη Χίο και τη Λέσβο ως το τέλος του πολέμου. Οι Άγγλοι δεν συμφώνησαν στην προοπτική αυτή και διερευνούσαν τη δυνατότητα να στείλουν οι ίδιοι στρατεύματα, κατά προτίμηση από ελληνικές δυνάμεις, για να καταλάβουν τα νησιά πριν την αποχώρηση της γερμανικής φρουράς στο πλαίσιο του σχεδίου «MANA» για την αποστολή φίλιων στρατευμάτων στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση.⁵⁷⁷ Η παραμονή όμως σημαντικών γερμανικών δυνάμεων στα Δωδεκάνησα έκλεινε το δρόμο του βρετανικού πολεμικού ναυτικού προς το Βόρειο Αιγαίο και αυτό ήταν ένα ρίσκο, που για τους Βρετανούς ήταν μη αποδεκτό να αναληφθεί, καθώς έπρεπε να στείλουν πολλαπλές δυνάμεις, που στη συγκεκριμένη φάση του πολέμου δεν ήταν διαθέσιμες. Την ίδια στιγμή η Τουρκία ήταν απρόθυμη να δώσει άδεια διέλευσης βρετανικών ή ελληνικών στρατευμάτων μέσα από το έδαφος της, που θα προωθούνταν στα νησιά μέσω της Μικράς Ασίας, αφού η ίδια επιθυμούσε διακαώς να τα καταλάβει.⁵⁷⁸

Έτσι οι Άγγλοι δεν επέμεναν τελικά να αποστείλουν στρατεύματα στη Λέσβο για να την καταλάβουν. Η μικρή γεωπολιτική σημασία της και η παρουσία ισχυρών γερμανικών δυνάμεων στα Δωδεκάνησα ήταν αποτρεπτικοί παράγοντες. Και ενώ στις 8 Σεπτεμβρίου, στο Πολεμικό Υπουργικό Συμβούλιο τους δεν έλαβαν καμία απόφαση για

⁵⁷⁶ Επιστολή του ταξίαρχου D.J.T. Turnbull στον Philip Argenti, στο Philip Argenti, *The occupation of Chios*, ό.π., σ. 328 - 329.

⁵⁷⁷ Προκόπης Παπαστράτης, «Η Επιχείρηση “MANA” και η Απελευθέρωση της Ελλάδας», ό.π., σ. 160 - 166 και Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, ό.π., σ. 555-556, Helm προς F.O. (F.O. 371/43692/R14707).

⁵⁷⁸ Βλ. British National Archives, CAB 84-65-53, CAB 84-65-54 καθώς και CAB 79-80-17 War Cabinet 302nd Meeting 8 September 1944.

το θέμα αυτό, οι εξελίξεις στα μέτωπα του πολέμου, οδήγησαν στην αποχώρηση των Γερμανών την Κυριακή 10 Σεπτεμβρίου 1944, ανοίγοντας δρόμο στο ΕΑΜ να πάρει την τοπική εξουσία.

Τα Κύθηρα ήταν το πρώτο μέρος της Ελλάδας από το οποίο έφυγαν οι Γερμανοί στις 4 Σεπτεμβρίου 1944, μετά από μια μικρή μάχη με τον ΕΛΑΣ. Στο μικρό αυτό νησί, δέκα μέρες μετά, στις 14 Σεπτεμβρίου, ο βρετανικός στόλος έφτασε εύκολα, μην επιτρέποντας στις λίγες εαμικές δυνάμεις που υπήρχαν εκεί, να πάρουν την εξουσία.⁵⁷⁹

Στη Χίο η εξουσία του ΕΑΜ κράτησε μόλις είκοσι μέρες μετά την Απελευθέρωσή της στις 10 Σεπτεμβρίου. Στη συνέχεια ανέλαβε τη διοίκηση ο Γιώργος Μπουρδάρας, που εκπροσωπούσε την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας διορισμένος από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου ως Γενικός Διοικητής Νήσων Αιγαίου.⁵⁸⁰ Ο Μπουρδάρας έφτασε στο νησί στις αρχές Οκτωβρίου 1944, συνοδευόμενος από μια μικρή μονάδα του αγγλικού Στρατού. Εγκατέστησε την εξουσία του στη Χίο εκτιμώντας ότι από εκεί θα μπορούσε ευκολότερα να εδραιώσει τις παρεμβάσεις της κυβέρνησής του στα νησιά, αφού στη Λέσβο η απόλυτη εξουσία του ΕΑΜ δημιουργούσε πολλές δυσκολίες στο έργο του. Το ΕΑΜ στη Χίο δεν είχε το συσχετισμό δυνάμεων να διατηρήσει την εξουσία, παρόλο που για ένα μικρό διάστημα ως το Δεκέμβριο του 1944 συμμετείχε στη διοίκηση του νησιού.⁵⁸¹ Στο λίγο αυτό διάστημα της εξουσίας του το ΕΑΜ στη Χίο δεν κατάφερε να στήσει δομές λαϊκής εξουσίας. Στη συνεδρίαση της Νομαρχιακής Επιτροπή Χίου του ΕΑΜ μάλιστα, στις 15 Σεπτεμβρίου 1944, όταν τέθηκε το θέμα της δημιουργίας λαϊκών δικαστηρίων, η άποψη αυτή μειοψήφησε.⁵⁸²

Στις 15 Οκτωβρίου 1944, οι Άγγλοι έστειλαν από τη Χίο στη Λήμνο μια μονάδα 140 ανδρών, με επικεφαλής τον ταξίαρχο D.J.T. Turnbull, συνεπικουρούμενη από

⁵⁷⁹ Eirini Lagani, “Post-War Legacies in the Island of Kythera”, στο Gilly Carr and Keir Reeves (επιμ.), *Heritage and Memory of War, Responses from Small Islands*, έκδοση Routledge New York and London, σ. 262 - 264.

⁵⁸⁰ Δες εδώ, σ. 536-537.

⁵⁸¹ Στο πλαίσιο της συνδιοίκησης διατηρήθηκε ως νομάρχης Χίου ο εαμίτης Νίκος Κουράσης και Στρατιωτικός Διοικητής Χίου ο τότε αρχηγός του ΕΛΑΣ Ηλίας Καναβούτσος με την υπόδειξη του Διοικητή Νήσων Γιώργου Μπουρδάρα. Βλ. Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίος στα χρόνια της κατοχής*, ό.π., σ. 113.

⁵⁸² Βλ. Παναγιώτης Καρασούλης, *Χίος 1943-44. Συμμαχική στρατιωτική αποστολή και Εθνική Αντίσταση*, ό.π., σ. 207 - 208.

μονάδα κομάντο του Ιερού Λόχου, η οποία θα παρεμπόδιζε την ομαλή και χωρίς μάχη αποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων και θα διαχειριζόταν την εξουσία στο νησί μετά την απελευθέρωσή του.⁵⁸³ Αλλά και το ΕΑΜ Λέσβου απέστειλε μια δύναμη 150 περίπου ανδρών του ΕΛΑΣ με δύο καΐκια από τη Μυτιλήνη, μέσω του Αη-Στράτη, ώστε να συμβάλει και αυτό στην απελευθέρωση του νησιού.⁵⁸⁴ Τόσο όμως οι Άγγλοι, όσο και ο ΕΛΑΣ, παρά τη συνεργασία τους στη μάχη του Μούδρου, διεκδικούσαν ο καθένας για λογαριασμό των δυνάμεων που στήριζε, την τοπική εξουσία μετά την Απελευθέρωση. Τελικά στη Λήμνο οι Άγγλοι κατάφεραν να διώξουν πολύ γρήγορα τον ΕΛΑΣ Λέσβου, να «εξορίσουν» προσωρινά τον αρχικά τοποθετημένο από τον Τσιγάντε εαμίτη νομάρχη Ανδρέα Νούλα και να εδραιώσουν για λογαριασμό των συντηρητικών δυνάμεων την εξουσία τους στο νησί.⁵⁸⁵

Στη Λέσβο όμως οι εξελίξεις ήταν πολύ διαφορετικές από τα γειτονικά νησιά. Το ΕΑΜ ήταν πανίσχυρο, οι Άγγλοι δεν είχαν καθόλου στρατό στο νησί, παρά μόνο μια πολύ μικρή ομάδα κομάντο του Ιερού Λόχου, που έτυχε να βρίσκεται στο κόλπο της Γέρας την παραμονή της Απελευθέρωσης και τα τοπικά δίκτυα εξουσίας ήταν σε πανικό, ενόψει της αποχώρησης των Γερμανών. Οι Άγγλοι έχοντας στραμμένη την προσοχή τους στη Λήμνο, που είχε στρατηγική σημασία, ενδεχομένως να υποτίμησαν ή να μη γνώριζαν την ακριβή δύναμη του ΕΛΑΣ Λέσβου και την ετοιμότητα του ΕΑΜ να πάρει την τοπική εξουσία. Ευελπιστούσαν παρ' όλα αυτά, ότι η προσωρινή εξουσία του ΕΑΜ, θα διατηρούσε την τάξη και την ομαλότητα στο νησί μετά την Απελευθέρωση, μέχρι να φέρουν οι ίδιοι μια φρουρά που θα αναλάμβανε τη διοίκηση για λογαριασμό της ελληνικής κυβέρνησης.⁵⁸⁶

⁵⁸³ Βλ. Επιστολή του ταξίαρχου D.J.T. Turnbull στον Philip Argenti, στο Philip Argenti, *The occupation of Chios*, ό.π., σ. 328-329.

⁵⁸⁴ Οι Άγγλοι απαίτησαν από το ΕΑΜ Λέσβου να μη στείλει τη μονάδα του ΕΛΑΣ στη Λήμνο, εκείνο όμως αρνήθηκε να υπακούσει λέγοντας πως η εντολή που έχει ο ΕΛΑΣ από το Στρατηγείο είναι να χτυπά τον εχθρό, όπου τον βρει. Βλ. ΑΣΚΙ, Φάκελος ΚΚΕ Φ.418/24/2/5, Έκθεση του στελέχους με το ψευδώνυμο «Λουκάς» στον Παύλο, μέλος της καθοδήγησης του ΚΚΕ για την κατάσταση νησιών του Αιγαίου.

⁵⁸⁵ Ο νομάρχης Ανδρέας Νούλας επανήλθε στη Λήμνο στις 17 Νοεμβρίου 1944 για να παραιτηθεί με τα Δεκεμβριανά Βλ. Χαράλαμπος Ποριάζης, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο*, ό.π., σ. 336 - 346 και Νίκος Θεοχάρης, *Ενθυμήματα της Εθνικής Αντίστασης*, ό.π., σ. 67 - 92.

⁵⁸⁶ Οι Άγγλοι φαίνεται ότι υποτίμησαν το ΕΑΜ στη Λέσβο και τα υπόλοιπα νησιά και θεωρούσαν πως δεν θα έχουν προβλήματα. Με βάση τις εκτιμήσεις τους: «Μετριοπαθή στοιχεία του ΕΑΜ εξακολουθούν

Ο ταξίαρχος D.J.T. Turmbull, επικεφαλής των βρετανικών δυνάμεων στο Αιγαίο, σε μεταγενέστερη μαρτυρία του αναφέρει: «Από το αρχηγείο της Force 142 στη Χίο ξεκίνησαν επιχειρήσεις σε ολόκληρο το Αιγαίο. Περιπολίες αναπτύχθηκαν γρήγορα σε πολλά νησιά, με σκοπό η εξουσία των συμμάχων να εγκατασταθεί ευθύς μόλις ο εχθρός αποχωρήσει».⁵⁸⁷ Προφανώς οι Άγγλοι με βάση τη Χίο επιχειρούσαν να ελέγξουν πολιτικά και στρατιωτικά, την κατάσταση σε όλα τα νησιά του Αιγαίου, με μόνο σοβαρό πρόβλημά τους την ισχυρή παρουσία του ΕΑΜ στη Λέσβο.

Την ίδια ώρα η ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου είχε προετοιμάσει το έδαφος για την ανάληψη της εξουσίας με απόλυτη τάξη και τρόπο υποδειγματικό. Προς το τέλος Αυγούστου συνεδρίασε η ΝΕ του ΕΑΜ και αποφάσισε για τα πρόσωπα που θα στελέχωναν τις βασικές αρχές. Νομάρχης Λέσβου ορίστηκε ο λογοτέχνης Κώστας Φριλίγγος,⁵⁸⁸ δήμαρχος Μυτιλήνης ο Ανδρέας Αναγνωστόπουλος, διοικητής της Εθνικής Πολιτοφυλακής ο έφεδρος αξιωματικός Μαρίνος Πορτοκάλης και λαϊκός Επίτροπος του Στρατιωτικού Δικαστηρίου ο Παναγιώτης Παρής.⁵⁸⁹ Συγχρόνως προτάθηκε στο μητροπολίτη Μηθύμνης Διονύσιο η θέση του Προέδρου του ΕΑΜ. Η αποδοχή της πρότασης από τη μεριά του, επιβεβαίωσε τον εθνικό και πατριωτικό χαρακτήρα του ΕΑΜ.⁵⁹⁰ Παράλληλα δόθηκαν εντολές στην Επιτροπή Πόλης της Μυτιλήνης, ώστε η κατάληψη της εξουσίας στη Μυτιλήνη να γίνει με ομαλό τρόπο και να αποφευχθούν με κάθε μέσον λεηλασίες και έκτροπα.

να τηρούν την τάξη στα νησιά, εν αναμονή του Αντιπροσώπου της Κυβέρνησης». Βλ. Helm προς F.O. (F.O. 371/43693/R15546), παρατίθεται στο Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, ό.π., σ. 555 - 556. Η υποτίμηση της επιρροής του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ στη Λέσβο από τους Άγγλους αναφέρεται και σε άλλες μεταγενέστερες μαρτυρίες, όπως αυτή του Φώτη Δήμου το 1956. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 456 - 459.

⁵⁸⁷ Επιστολή του ταξίαρχου D.J.T. Turnbull στον Philip Argenti, στο Philip Argenti, *The occupation of Chios*, ό.π., σ. 327.

⁵⁸⁸ Δες εδώ, σ. 541.

⁵⁸⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 6, 11 Σεπτεμβρίου 1944. Ο Παναγιώτης Παρής λίγο αργότερα, στις αρχές Ιανουαρίου 1945, απαλλάχθηκε από τα καθήκοντά του, απολύθηκε από τον ΕΛΑΣ και διαγράφηκε από το 22^ο Σύνταγμα για «μεροληπτική και αναξιοπρεπή εκτέλεση των καθηκόντων του», χωρίς να υπάρχουν περαιτέρω διευκρινήσεις για τους λόγους απομάκρυνσής του, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 53, 17 Ιανουαρίου 1945 και εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 25, 8 Ιανουαρίου 1945

⁵⁹⁰ Για τις σχέσεις του ΕΑΜ Λέσβου με την Εκκλησία και την τοπική ηγεσία της, δες στο ιδιαίτερο υποκεφάλαιο της διατριβής σ. 240-255.

Στην πόλη της Μυτιλήνης στις 9 Σεπτεμβρίου 1944 μαζί τις φήμες για την αποχώρηση των Γερμανών κυκλοφορούσαν και φήμες για την ναρκοθέτηση σημαντικών υποδομών και κτιρίων από τους ίδιους τους Γερμανούς. Το θέμα της επιβολής της τάξης, απασχολούσε έντονα την ηγεσία του ΕΑΜ. Εκμεταλλευόμενη το γεγονός ότι ο μόνος στρατός που υπήρχε στο νησί ήταν ο ΕΛΑΣ, θέλησε να δείξει από τις πρώτες ώρες ότι το ΕΑΜ έχει τον απόλυτο έλεγχο χωρίς να υπάρχει κενό εξουσίας, με την παράλληλη υπόμνηση ότι η λαοκρατία δεν σημαίνει αναρχία. Η έμφαση που δίνεται στην εδραίωση της τάξης και στο ρόλο των κομμουνιστών είναι χαρακτηριστική:

Έπρεπε να δουν αυτή τη μέρα όλοι, όσοι υποτιμήσανε το λαό της Μυτιλήνης και συκοφαντήσανε το Κομμουνιστικό Κόμμα, σαν αναρχικό. Οι Κομμουνιστές κρατήσανε την τάξη επικεφαλής της Οργάνωσης. Αυτοί παίζανε ρόλο πρωτοποριακό σαν που είναι και η θέση τους... Ο όχλος, όπως τον λέγανε, ήταν κυρίαρχος ο ίδιος, ήταν φρουρός του εαυτού του. Κι οι πιο αντιδραστικοί, οι πιο γκρινιάρηδες τρίβανε τα μάτια τους και μας ομολογήσανε ύστερα, πως τέτοια τάξη ποτέ δεν είδαν και ποτέ δεν την περίμεναν.⁵⁹¹

Το ζήτημα της διατήρησης της τάξης τις πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης ήταν ένα θέμα πρώτης προτεραιότητας για το ΚΚΕ και το ΕΑΜ, όχι μόνο στη Λέσβο, αλλά και σε όλα τα μέρη της Ελλάδας, που το ένα μετά το άλλο απελευθερώνονταν. Έτσι για παράδειγμα την παραμονή της απελευθέρωσης της Αθήνας ο *Ριζοσπάστης*, κυκλοφόρησε με κεντρικό τίτλο «Η εξασφάλιση της τάξης είναι εθνικό καθήκο» και μετέφερε μήνυμα του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, όπου μεταξύ των άλλων τονίζεται: «Η εξασφάλιση της τάξης και της ομαλής πολιτικής ζωής σε τέτοιες στιγμές, είναι εθνικό χρέος».⁵⁹²

Αλλά και οι σύμμαχοι αναγνώρισαν τη συμβολή του ΕΑΜ στη διατήρηση της τάξης στο νησί κατά την Απελευθέρωση. Σε τηλεγράφημα της αμερικανικής μυστικής υπηρεσίας Office of Strategic Services (OSS) στις 17 Σεπτεμβρίου 1944 σημειώνεται: «Ειρήνη και τάξη βασιλεύουν στη Μυτιλήνη. Εξαιτίας της άμεσης και

⁵⁹¹ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 1, 17 Σεπτεμβρίου 1944.

⁵⁹² εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 29, 11 Οκτωβρίου 1944 και *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα*, τ. 5ος, ό.π., σ. 265.

αποτελεσματικής δράσης του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ μετά την αποχώρηση των Γερμανών, η κατάσταση δεν ήταν ποτέ εκτός ελέγχου».⁵⁹³

Τελικά το βράδυ της 9^{ης} Σεπτεμβρίου το ΕΑΜ Λέσβου τοποθέτησε ένοπλες φρουρές από Ελασίτες στις αποθήκες εξοπλισμού και τροφίμων και στα σπίτια που άφηναν οι Γερμανοί και απελευθέρωσε τους τελευταίους 35 κρατούμενους κυρίως συλληφθέντες από τα μπλόκα της Αγίας Παρασκευής και της Καλλονής. Ένας νεαρός που κρατούσε ημερολόγιο γράφει χαρακτηριστικά μεταξύ άλλων για την ημέρα της απελευθέρωσης: «Καθώς έμαθα αργότερα, αργά το βράδι το ΕΑΜ ήταν κύριον των δρόμων, παντού σε όλα τα σταυροδρόμια, Έλληνες αστυνόμοι και οπλίται με ένα περιβραχιόνιο με την λέξη ΕΑΜ τηρούσαν την τάξη. Απαγορεύτηκαν οι πωλήσεις ποτών και οι ταβέρνες διατάχθηκαν να κλείσουν».⁵⁹⁴ Τυπώθηκαν και οι πρώτες προκηρύξεις που θα κυκλοφορούσαν νόμιμα την άλλη μέρα. Ακόμα η Επιτροπή Πόλης του ΕΑΜ ζήτησε συνεργασία με το διευθυντή της Νομαρχίας Καρυώτογλου και από τη Διοίκηση Χωροφυλακής Μυτιλήνης, που θα υπάγονταν στο εξής στις εντολές της.⁵⁹⁵

Τα χαράματα της Κυριακής 10 Σεπτεμβρίου 1944 το τελευταίο πλοίο με τους Γερμανούς στρατιώτες άφηνε το λιμάνι της Μυτιλήνης. Το ΕΑΜ με συνεχείς ανακοινώσεις του, διέταξε την άμεση παράδοση όλου του υλικού, που άφησαν φεύγοντας οι Γερμανοί, όπως τρόφιμα, πολεμικό υλικό, αυτοκίνητα κλπ. με την απειλή της σκληρής τιμωρίας σε όσους αποκαλυφθούν να το αποκρύπτουν.⁵⁹⁶

Οι πρώτες τρεις μέρες της Απελευθέρωσης κύλησαν με γιορτασμούς, δοξολογίες, παρελάσεις, ομιλίες και εκδηλώσεις χαράς στη Μυτιλήνη, στην Αγία Παρασκευή, που μέχρι τότε ήταν η έδρα της ΝΕ Λέσβου του ΕΑΜ, αλλά και σε πολλά

⁵⁹³ “Peace and Order reigns in Mytilini”, Report No G5564/ 18 Sept 1944, Office of Strategic Services, (OSS), Statistics and other data - Political Situation, S-1376-0000-0134-00002. United Nations Relief and Rehabilitation Administration UNARMS.

⁵⁹⁴ Γεράσιμος Μπεκιάρης, «“Οι ενταύθα Γερμανικές αρχές παραδίδουν την πόλη της Μυτιλήνης εις τον νομάρχην...”: οι πρώτες μέρες της απελευθέρωσης μέσα από το ημερολόγιο ενός νεαρού Μυτιληνιού», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2007), εκδόσεις Μύθος, σ. 269. Τόσο από το ύφος γραφής, όσο και από τον τόπο κατοικίας συμπεραίνει κανείς πως πρόκειται για τον ίδιο νεαρό, Μιχάλη Χ. και η δημοσίευση αυτή αποτελεί τη συνέχεια, του ημερολογίου του. Δες εδώ, σ. 63.

⁵⁹⁵ Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 448-456.

⁵⁹⁶ Βάσος Βόμβας - Μάκης Μπεκιάρης (επιμ.), *Χάρτινη Μνήμη*, ό.π., σ. 130, 136-138.

κεφαλοχώρια του νησιού.⁵⁹⁷ Ο Βάσος Βόμβας μικρό παιδί οκτώ χρονών τότε, που συμμετείχε στα αετόπουλα, έχει αποτυπώσει στη μνήμη του το κλίμα της εποχής: «Ήταν τέτοια η ατμόσφαιρα, που την ένιωθες βαθιά μέσα σου και σ' έκανε περήφανο η όποια συμμετοχή σου σ' αυτό το πανηγύρι της χαράς, που μας γέμιζε με μεγάλες προσδοκίες, για τις “μέρες που θα έρχονταν φορτωμένες πολύχρωμα οράματα”».⁵⁹⁸

Την Τρίτη 12 Σεπτεμβρίου 1944 η ηγεσία του ΕΑΜ με επικεφαλής τον μητροπολίτη Μηθύμνης Διονύσιο Μηνά έρχεται και εγκαθίσταται στη Μυτιλήνη αναλαμβάνοντας την εξουσία. Το πρωί στη δοξολογία στη Μητρόπολη η ηγεσία του τοπικού ΕΑΜ εμφανίζεται σύσσωμη και νόμιμα μπροστά στο λαό, καταθέτοντας τα διαπιστευτήρια της. Η *Ελεύθερη Λέσβος* στην περιγραφή που έχει για τη γιορτή της Απελευθέρωσης, στέκεται με έμφαση στο σημείο αυτό:

Τις αρχές του νησιού [σ.σ. τις εαμικές] ...και τα Νομαρχιακά Συμβούλια των οργανώσεων... [σ.σ. των εαμικών] που πήγαν στην εκκλησιά συγκεντρωμένα τα χειροκρότησε και τα ζητωκραύγασε το ξεφρενιασμένο πλήθος, το μεθυσμένο από το κρασί της λευτεριάς. Ο λαός, ο μόνος αρμόδιος να διαλέξει τους ανθρώπους που θα τον διοικήσουν, γνώρισε τους αρχηγούς του και τους επιδοκίμασε. Γιατί ήτανε βγαλμένοι μέσα από τα ίδια του τα σπλάχνα. Κατάλαβαν πως κανείς δεν έχει σκοπό να του αρπάξει την εξουσία, πως πολύ σύντομα θα κληθεί να διαλέξει τους αληθινούς του αντιπροσώπους.⁵⁹⁹

Καμία άλλη οργάνωση δεν υπάρχει για να δώσει το παρόν πλην των εαμικών, εκτός ίσως μερικών στρατιωτικών του Ιερού Λόχου που έτυχε να είναι σε αποστολή και να βρεθούν στη Γέρα μια δύο μέρες πριν την αποχώρηση των Γερμανών.⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ Χαρακτηριστικό του εορταστικού κλίματος είναι η δεξίωση που παρέθεσε η ΕΠΟΝ Λέσβου στο βρετανό αξιωματικό Μπαλανάιν και τους συνοδούς του, καθώς και σε μικρό απόσπασμα του Ιερού Λόχου το βράδυ της ημέρας της Απελευθέρωσης. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 6, 11 Σεπτεμβρίου 1944 και εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 5, 16 Σεπτεμβρίου 1944.

⁵⁹⁸ Βλ. Βάσος Βόμβας, *Αναμνησιολογία. Η διαδρομή μιας ζωής*, εκδόσεις Μύθος, Μυτιλήνη 2020, σ. 5.

⁵⁹⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 6, 11 Σεπτεμβρίου 1944.

⁶⁰⁰ Μεταξύ των αξιωματικών αυτών ήταν και ο ανθυπολοχαγός τότε Δημήτρης Ομπρόπουλος, ένας αξιωματικός, που αργότερα ως αντισυνταγματάρχης Πεζικού ανέπτυξε αντιδικτατορική δράση στη διάρκεια της Χούντας των Συνταγματαρχών. Για την δράση του αυτή εξορίστηκε και βασανίστηκε από τη δικτατορία μένοντας παράλυτος από τη μέση και κάτω. Ο Ομπρόπουλος χαιρέτισε την απελευθέρωση της Λέσβου με γράμμα του στην *Ελεύθερη Λέσβο*, όπου μεταξύ των άλλων αναφέρει: «Αδέλφια, φύγαμε από κοντά σας τότε που στην Ελλάδα δεν υπήρχαν αντάρτες... όχι για να σώσουμε τη ζωή, ριψοκινδυνεύσαμε τα πάντα... με ένα σκοπό να προτάξουμε τα στήθια και να χτυπήσουμε τον εχθρό, το θηρίο που σπάρραζε την πατρίδα». εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 7, 12 Σεπτεμβρίου 1944.

Ποιός όμως θα είναι ο χαρακτήρας της νέας εξουσίας; Ήδη το ΚΚΕ στη Β' Πανελλαδική του Συνδιάσκεψη, το Δεκέμβριο του 1942 - συνεχίζοντας την πολιτική γραμμή που είχε χαράξει προπολεμικά η 6^η Ολομέλεια της Κ.Ε. τον Ιανουάριο του 1934 και το 6^ο του Συνέδριο, το Δεκέμβριο του 1935 - είχε επικαιροποιήσει το στόχο του για την εγκαθίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας και είχε καθορίσει τα βασικά χαρακτηριστικά που θα είχε.⁶⁰¹ Η στρατηγική αυτή επικυρώθηκε και στην απόφαση της Κ.Ε. για τη διάλυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς τον Ιούνιο του 1943. Η απόφαση μάλιστα προσδιόρισε το χαρακτήρα του καθεστώτος μετά την Απελευθέρωση μετά από ελεύθερες εκλογές, ως Λαϊκή Δημοκρατία. Βασικός στόχος του ΚΚΕ στις εκλογές αυτές είναι η συνένωση όλων των εργατικών κομμάτων που αποδέχονται το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας σε ένα και η διεκδίκηση της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού.⁶⁰² Το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας σέβεται τον κοινοβουλευτισμό και τον πολυκομματισμό και επιδιώκει μέσα σε καθεστώς καπιταλιστικής οικονομίας τη βελτίωση της θέσης των εργαζομένων, προχωρώντας βεβαίως στις αναγκαίες εθνικοποιήσεις του τραπεζικού κεφαλαίου και της μεγάλης βιομηχανίας διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την εθνική ανεξαρτησία της χώρας.⁶⁰³

Ο Βαγγέλης Γιοσμάς στο λόγο του στη συγκέντρωση της Απελευθέρωσης μεταξύ των άλλων, εκλαϊκεύει το πρόγραμμα της νέας εξουσίας:

Για το αύριο το ΚΚΕ... μπόρεσε να καταλάβει πως το πολίτευμα που πρέπει νάχη μετά την απελευθέρωση η Χώρα μας είναι η Λαϊκή Δημοκρατία και θα αγωνιστή γι' αυτό. Οι κομμουνιστές, χωρίς να ξεχνάνε ποτέ το Σοσιαλισμό και τη Σοβιετική Δημοκρατία θα παλέψουν με όλες τους τις δυνάμεις για τη νίκη της Λαϊκής Δημοκρατίας. Η Λ.Δ. δεν έχει καμμία σχέση με την αστική Δημοκρατία του 1926... Η Λ.Δ. δίνει ανθρώπινο μεροκάματο στον εργάτη, περίθαλψη στους αρρώστους και στα γεράματα, μόρφωση, πολιτισμό, γη στους αγρότες.⁶⁰⁴

Η εστίαση της ομιλίας του νεαρού Γραμματέα της Π.Ε. Λέσβου του ΚΚΕ στη Λαϊκή Δημοκρατία και στον άμεσο χαρακτήρα της, προκάλεσε την κριτική του Γραφείου της ΚΟ Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ, που με επιστολή του στα στελέχη

⁶⁰¹ ΚΚΕ *Επίσημα Κείμενα*, τ. 5ος 1940 - 1945, ό.π., σ. 122 - 128.

⁶⁰² Βλ. ΚΚΕ *Επίσημα Κείμενα*, τ. 5ος 1940 - 1945, ό.π., σ. 144 - 150.

⁶⁰³ Ο Θανάσης Χατζής μέλος τότε της ΚΕ του ΚΚΕ, ασκεί κριτική μεταγενέστερα στην απόφαση και επισημαίνει πως το Κόμμα ξέφευγε με την απόφασή του αυτή από τη γραμμή της 6ης Ολομέλειας του 1934. Βλ. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τ. Β', ό.π., 190 - 193.

⁶⁰⁴ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 1, 17 Σεπτεμβρίου 1944.

της Λέσβου και της Χίου, σπεύδει να ξεκαθαρίσει πως η λαϊκή δημοκρατία είναι στόχος μακρινός και όχι άμεσος και ότι οι απόψεις που κάποια στελέχη εξέφρασαν, είτε στον κομματικό τύπο είτε σε ομιλίες τους για την άμεση επιβολή της: «είναι απόψεις που βγαίνουν έξω από τα πλαίσια της πολιτικής του ΕΑΜ. Μπορούν να δώσουν λαβή στους διασπαστές της ενότητας και να ζημιώσουν τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Οι απόψεις αυτές στενεύουν το πλάτεμα του αγώνα και δυσκολεύουν το αγκάλιασμα καινούργιων στρωμάτων».⁶⁰⁵

Οι πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης κύλησαν μέσα σε ένα κλίμα χαράς και προσδοκίας για τον κόσμο του ΕΑΜ και αναμονής μιας νέας εποχής για όλο τον υπόλοιπο κόσμο. Το ΚΚΕ εμφανιζόταν για πρώτη φορά όχι μόνο σε καθεστώς πλήρους νομιμότητας, αλλά επικεφαλής και καθοδηγητής μιας ευρείας συμμαχίας, που αναλάμβανε να ορθοποδήσει τον τόπο μετά την αποδιοργάνωση της Κατοχής. Μέσα στο πανηγύρι της Απελευθέρωσης οι γενικότερες γεωπολιτικές εξελίξεις φάνταζαν πολύ μακρινές και απίθανες.

Πολύ γρήγορα άρθηκε η απαγόρευση κυκλοφορίας και επεστράφησαν τα κατασχεθέντα από τους Γερμανούς ραδιόφωνα στους κατόχους τους.⁶⁰⁶ Όλοι οι υπάλληλοι κρατήθηκαν στις θέσεις τους. Με δεδομένη την έλλειψη χρήματος στην νησί και καθώς όλες οι συναλλαγές γινόντουσαν σε είδος έγινε προσπάθεια να υπάρξει και κάποιο είδος γραμματίου εν είδει «τοπικού νομίσματος», του οποίου η ανταλλαγή κατέστη υποχρεωτική.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ κ. 408, Φ.23/1/93α και 94: Κομματική Οργάνωση Περιοχής Μακεδονίας προς Περιφερειακή Επιτροπή Μυτιλήνης και Χίου, 19 Οκτωβρίου 1944. Παρατίθεται και στο Θανάσης Σφήκας, «Ο ναρκισσισμός των μικρών πραγμάτων: περί σύγχυσης, ιστοριογραφίας και άλλων δαιμόνων», π. Μνήμων τ. 30 (2009), σ. 330-331.

⁶⁰⁶ Επίσης και 130 περίπου ραδιόφωνα ιδιωτών που πήραν οι Γερμανοί στη Λήμνο, ζητήθηκαν να επιστραφούν στους ιδιοκτήτες τους, εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 3, 30 Οκτωβρίου 1944.

⁶⁰⁷ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Βαγγέλη Γιοσμά, η εαμική διοίκηση έκοψε χαρτονομίσματα των 50 και 100 δρχ. μέσω της τοπικής Τράπεζας της Ελλάδας, με τα οποία πληρώθηκαν οι υπάλληλοι, για τους μήνες Σεπτέμβριο και Οκτώβριο του 1944. Τα χαρτονομίσματα ήταν αριθμημένα, έγραφαν πάνω τους ΕΑΜ Λέσβου και με απόφαση του Διοικητή του ΕΛΑΣ κατέστησαν υποχρεωτικά για τις συναλλαγές με ποινή φυλάκισης σε περίπτωση άρνησής τους. Βλ. Βαγγέλης Γιοσμάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 246. Η μαρτυρία αυτή διασταυρώνεται και από μεταγενέστερη προφορική μαρτυρία του Τάκη Ψύλλα στον Παναγιώτη Κουτσοκωδή, στις 7 Μαΐου 2007. Βλ. και Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 700 - 701. Δεν υπάρχει όμως καμία αναφορά γι' αυτό στον εαμικό τύπο της εποχής. Αντίθετα στον τοπικό τύπο αναφέρεται ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν να πληρωθούν τρεις καθυστερούμενους μισθούς. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 30, 11 Νοεμβρίου 1944, καθώς και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 1, 27 Οκτωβρίου 1944 και αρ.φ. 2, 30 Οκτωβρίου 1944.

Παράλληλα ο νομάρχης Κώστας Φριλίγγος προκειμένου να εξασφαλιστεί η λειτουργία της δημόσιας Διοίκησης, πήρε στην εποπτεία του όλες τις δημόσιες υπηρεσίες και τα Νομικά Πρόσωπα Δημόσιου Δικαίου και καθιέρωσε τη δημοτική ως επίσημη γλώσσα της κρατικής αλληλογραφίας.⁶⁰⁸ Ακόμα, διέκοψε προσωρινά την επίσημη αλληλογραφία όλων των Υπηρεσιών με την υπόλοιπη Ελλάδα, ανακηρύσσοντας τη Λέσβο μια άτυπη «αυτόνομη» πολιτεία.⁶⁰⁹

Σε μια συμβολική κίνηση της νέας Εαμικής εξουσίας, με απόφαση του νομάρχη Λέσβου γίνεται «επισήμανση» σε μια σειρά τριών γραμματοσήμων με κόκκινο μελάνι «ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΛΕΣΒΟΣ, 10 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1944». Τα γραμματόσημα αυτά, σύμβολο της νέας κυριαρχίας, ήταν επετειακά και θα κυκλοφορούσαν υποχρεωτικά, αντικαθιστώντας τα υπάρχοντα μέχρι τότε κατοχικά γραμματόσημα, από τις 20 Σεπτεμβρίου ως τις 5 Οκτωβρίου 1944.⁶¹⁰ Ένα μήνα μετά, η κυβέρνηση Παπανδρέου με απόφαση του Υπουργείου των Τ.Τ.Τ. ακύρωσε τη συγκεκριμένη σειρά, καθώς σύμφωνα με την ανακοίνωση του Υπουργείου, εκδόθηκαν χωρίς την άδειά του.⁶¹¹

Το ΕΑΜ αναλαμβάνοντας την τοπική εξουσία ερχόταν αντιμέτωπο από τις πρώτες μέρες με τέσσερα ανοιχτά μέτωπα ανάμεσα στα οποία έπρεπε να κινηθεί και πολλές φορές να συγκεράσει. Το πρώτο και βασικότερο ζήτημα ήταν η διάθεση του κόσμου για ριζικές αλλαγές, που αποτυπωνόταν τις πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης στα συνθήματα για δικαιοσύνη, αυτοδιοίκηση και παραδειγματική τιμωρία μαυραγοριτών και δωσίλογων. Η Απελευθέρωση δεν ήταν μόνο εθνική. Έφερνε και τον αέρα μιας νέας αντίληψης για την κοινωνία που δείγματά της, έπρεπε να είναι αμέσως ορατά. Το δεύτερο ζήτημα που έπρεπε να αντιμετωπίσει ήταν η συμμετοχή του

⁶⁰⁸ Η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στη δημόσια διοίκηση δημιούργησε κάποια προβλήματα, καθώς οι δημόσιοι υπάλληλοι άμαθοι καθώς ήταν στη χρήση της στα δημόσια έγγραφα, περιορίζονταν σε ...μετάφρασή τους από την καθαρεύουσα, δημιουργώντας έτσι μια γλώσσα κάποιες φορές αντιαισθητική, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 21, 21 Οκτωβρίου 1944.

⁶⁰⁹ Απόφαση του νομάρχη Λέσβου, αρ. πρωτ. 9075, Α'73/11.9.1944, αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής Λέσβου.

⁶¹⁰ Η επισήμανση χτυπήθηκε σε 20.000 τεμάχια τριών κατηγοριών των 100, 200 και 400 χιλιάδων δραχμών. Απόφαση νομάρχη, αρ. πρωτ. 5/17.9.1944, παρατίθεται στην εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 10, 21 Σεπτεμβρίου 1944. Περισσότερα για το ρόλο των γραμματοσήμων και το συμβολισμό τους στην εδαφική κυριαρχία Βλ. Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, *Σύνορα, κυριαρχία, γραμματόσημα. Οι μεταβολές του ελληνικού εδάφους 1830 - 1947*, εκδόσεις Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, Αθήνα 2021.

⁶¹¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 26, 2 Νοεμβρίου 1944.

κεντρικού ΕΑΜ στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και οι υποχρεώσεις και περιορισμοί που απέρρεαν από τη συμμετοχή αυτή, για το τοπικό ΕΑΜ που ασκούσε την εξουσία. Ο Κώστας Μαντέλλος (με το ψευδώνυμο «Διογένης») είχε σταλεί από το Μακεδονικό Γραφείο του ΕΑΜ τις πρώτες μέρες του Οκτωβρίου στη Λέσβο για να συνδέσει το τοπικό ΕΑΜ με την κεντρική πολιτική γραμμή. Ο ίδιος σε μαρτυρία του αναφέρει πως: «Η ρητή εντολή που είχα από το Μακεδονικό Γραφείο του ΕΑΜ ήταν να πολιτευθώ σαν οργάνωση που μετέχει στην Κυβέρνηση».⁶¹² Αλλά και το ΚΚΕ ανησυχούσε μήπως το ΕΑΜ Λέσβου με τη στάση του «δημιουργήσει ζητήματα σε βάρος της Εθνικής Ενότητας». Σε παρέμβασή του προς τα στελέχη των Οργανώσεων της Λέσβου και της Χίου, ο Λεωνίδας Στρίγκος εκ μέρους της ΚΟ Περιοχής Μακεδονίας, επισημαίνει πως:

Σας λέμε ότι η κατάληψη της εξουσίας γίνεται στο όνομα της Εθνικής Κυβέρνησης από τα διάφορα κρατικά και στρατιωτικά όργανα (ΕΛΑΣ, Ε.Π., Αυτοδιοίκηση). Το ΕΑΜ είναι εθνικοαπελευθερωτική οργάνωση και όχι διοικητική αρχή που να κρατά την εξουσία. Επίσης δεν έχει το δικαίωμα να επεμβαίνει και να εκτελεί κρατικά καθήκοντα. Το ίδιο ισχύει και με το Κόμμα. Εμείς διοχετεύουμε μέσω των μελών μας τη γραμμή μέσα στον κρατικό μηχανισμό. Αυτό όμως είναι κάθε άλλο παρά παρεμβατισμός.⁶¹³

Το τρίτο ζήτημα που έπρεπε να αντιμετωπίσει το ΕΑΜ ήταν η βρετανική πολιτική στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στο Αιγαίο, καθώς από τον Οκτώβριο και μετά στρέφεται όλο και περισσότερο σε ενέργειες υπονόμησης της εξουσίας του ΕΑΜ. Έχοντας ως προκάλυμμα την επισιτιστική βοήθεια, άγγλοι πράκτορες της SOE γύριζαν στο νησί παρακολουθώντας τις θέσεις του ΕΛΑΣ και τις δράσεις του ΕΑΜ, παρεμβάλλοντας εμπόδια, όπου είχαν δυνατότητα να το κάνουν.⁶¹⁴ Τέλος το τέταρτο ζήτημα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει το ΕΑΜ είναι η συγκροτημένη αντιπολίτευση, που πολύ γρήγορα συσπείρωσε στις τάξεις της παλιά φιλελεύθερα στοιχεία, που επηρεάζονταν από την αγγλική πολιτική και συσπειρώνονταν γύρω από στελέχη του Ιερού Λόχου που επέστρεψαν στη Μυτιλήνη. Τα στοιχεία αυτά σε συνεργασία με τους

⁶¹² Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 506.

⁶¹³ ΑΣΚΙ, αρχείο ΚΚΕ κ. 408, Φ.23/1/93α και 94: Κομματική Οργάνωση Περιοχής Μακεδονίας προς Περιφερειακή Επιτροπή Μυτιλήνης και Χίου, 19 Οκτωβρίου 1944.

⁶¹⁴ KEINE, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by F/Lt. C.D. Blair, Part I.

Άγγλους υπονόμειαν τις προσπάθειες της νομαρχίας για τον επισιτισμό του πληθυσμού και ενίσχυαν την υποβόσκουσα δυσaráσκεια που σιγά - σιγά άρχισε να γίνεται ορατή.

Ένα τελευταίο ζήτημα που προέκυψε από την Απελευθέρωση και τον νόμιμο χαρακτήρα που απέκτησε το ΚΚΕ, αφορούσε στην οργανωτική του ανάπτυξη κυρίως στα χωριά. Το θέμα της μαζικής εγγραφής νέων μελών, κυρίως αγροτών στο ΚΚΕ κατά τη διάρκεια της Κατοχής, άλλαξε ριζικά την ταξική σύνθεση του κόμματος. Αυτό, σύμφωνα με την ισχύουσα προπολεμική κατεύθυνση του 6^{ου} Συνεδρίου του κόμματος το 1935, αλλοίωνε τη φυσιογνωμία του κόμματος και θα έπρεπε «να διορθωθεί». Η «διόρθωση» αυτή επιλέγεται να γίνει με γραφειοκρατικό τρόπο.⁶¹⁵ Έτσι αμέσως μετά την Απελευθέρωση, με την παρότρυνση του ΚΚΕ επιχειρείται η ανασυγκρότηση και στη Λέσβο του Αγροτικού Κόμματος, ως κόμματος συμμαχικού στους κόλπους του ΕΑΜ. Το καθήκον αυτό μπαίνει ανάμεσα σε άλλα, από την καθοδήγηση του κόμματος σε ακτίφ στελεχών τον Οκτώβριο του 1944.⁶¹⁶ Ο Παναγιώτης Κεμερλής, παλιό και έμπειρο προδικτατορικό στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος, με κάποιους άλλους συντρόφους του αναλαμβάνει σε συνεννόηση με το ΚΚΕ την δημιουργία Αγροτικού Κόμματος στη Λέσβο με οργανώσεις σε όλα τα χωριά και Περιφερειακή Επιτροπή.⁶¹⁷

Το ΕΑΜ αμέσως μετά την απελευθέρωση διέγνωσε τη σημασία της ενημέρωσης του κόσμου του και προχώρησε χωρίς χρονοτριβή στην έκδοση καθημερινού ημερήσιου φύλλου. Έτσι η *Ελεύθερη Λέσβος*, που τα πρώτα πέντε φύλλα της κυκλοφόρησαν παράνομα στην Κατοχή, κυκλοφόρησε νόμιμα και ευρέως την πρώτη μέρα της Απελευθέρωσης. Παράλληλα επανακυκλοφόρησε το *Εμπρός*, ως

⁶¹⁵ Χριστόφορος Βερναρδάκης - Γιάννης Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στη προδικτατορική Ελλάδα*, ό.π., σ. 83-84.

⁶¹⁶ Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Φάκελος ΚΚΕ Φ.418/24/2/5, Έκθεση του στελέχους με το ψευδώνυμο «Λουκάς» στον Παύλο, μέλος της καθοδήγησης του ΚΚΕ για την κατάσταση νησιών του Αιγαίου. Στην ίδια Έκθεση πάντως που όπως φαίνεται συντάχθηκε αργότερα αναφέρεται ότι πρέπει να δοθεί εντολή να σταματήσει η προσχώρηση μελών του ΚΚΕ στο ΑΚΕ, αλλά να προωθηθούν απλά δύο στελέχη του στη Διοικούσα Επιτροπή του ΑΚΕ.

⁶¹⁷ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 470 - 475. Ο Κεμερλής δεν αναφέρει στη μαρτυρία του αν το ΚΚΕ έδωσε κατεύθυνση στα μέλη του στα χωριά να φύγουν από το ΚΚΕ και να μπουν στο Αγροτικό Κόμμα. Από το γεγονός όμως ότι τον πρώτο μήνα της απελευθέρωσης τα μέλη του ΕΑΜ αυξήθηκαν 50%, ενώ τα μέλη του ΚΚΕ μόνο 20% περίπου, προκύπτει ότι τουλάχιστον σε εθελοντική βάση κλήθηκαν τα μέλη του ΚΚΕ να στελεχώσουν το Αγροτικό Κόμμα. Από το 7^ο Συνέδριο του ΚΚΕ και μετά αυτή η αναγκαστική διάλυση των οργανώσεων του ΚΚΕ στα χωριά και η προσχώρηση στο Αγροτικό Κόμμα κατέστη υποχρεωτική. Βλ. Χριστόφορος Βερναρδάκης - Γιάννης Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στη προδικτατορική Ελλάδα*, ό.π., σ. 83-84.

όργανο της Π.Ε. Λέσβου του ΚΚΕ, του οποίου η έκδοση είχε διακοπεί από την δικτατορία του Μεταξά και ο *Αντιφασίστας*, εβδομαδιαία εφημερίδα της ΕΠΟΝ, αφού είχαν κυκλοφορήσει τέσσερα φύλλα του παράνομα στην Κατοχή. Ένα μήνα μετά, εκδίδεται από τα μέσα Οκτωβρίου 1944 και η εφημερίδα *Αγροτική*, όργανο της Περιφερειακής Επιτροπής Λέσβου του Αγροτικού Κόμματος. Το ΕΑΜ λοιπόν έχει στην Απελευθέρωση τέσσερις εφημερίδες που το υποστηρίζουν. Από το Φεβρουάριο του 1945 εκδίδεται και η εβδομαδιαία εφημερίδα *Σοσιαλιστής* με εκδότη το Θείελλι Λευκία, που εκπροσωπεί τις απόψεις της επιτροπής του Σοσιαλιστικού Κόμματος Λέσβου. Τέλος Σεπτεμβρίου 1944 λειτούργησε και ραδιοφωνικός σταθμός του ΕΑΜ στα βραχέα, με εμβέλεια σε ολόκληρη τη Λέσβο, ως τη Χίο και τη Σμύρνη. Ο σταθμός μετέδιδε κείμενα από εφημερίδες του ΕΑΜ απ' όλη την Ελλάδα και μουσική.⁶¹⁸

Με βάση τα προβλήματα αλλά και τις δυνατότητες που υπήρχαν, το διάστημα της εαμικής εξουσίας στη Λέσβο χαρακτηρίστηκε από μια σειρά τομές, που όπως θα δούμε στη συνέχεια επηρέασαν σημαντικά τις τοπικές πολιτικές και κοινωνικές διεργασίες, με εντελώς διαφορετικό τρόπο απ' ότι σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Οι τομές αυτές, που θα αναλυθούν στη συνέχεια, διατηρήθηκαν στη συλλογική μνήμη, παρά το μικρό διάστημα της εαμικής εξουσίας.

β' Η «λαϊκή εξουσία».

Οι συνεργάτες των Γερμανών – Το φειδωλό «τιμωρό χέρι του λαού».

Ένα από τα πιο σημαντικά αιτήματα του κόσμου που ακολουθούσε το ΕΑΜ, πριν και αμέσως μετά την Απελευθέρωση, ήταν η σύλληψη και η παραδειγματική τιμωρία των μαυραγοριτών, των δωσίλογων και των συνεργατών του κατακτητή.

Η απέχθεια και απαξίωση στους λίγους αυτούς μαυραγορίτες εμπόρους ήταν βαθιά ριζωμένη όχι μόνο στους οπαδούς του ΕΑΜ, αλλά και στο σύνολο του πληθυσμού. Η Αρτεμισία Ζυγούρη, νοικοκυρά από τον Πολιχνίτο, απόφοιτος Δημοτικού, που από τα λεγόμενά της προκύπτει, ότι λίγο πριν την Απελευθέρωση

⁶¹⁸ Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 209 - 210.

κρατούσε τις αποστάσεις της από το ΕΑΜ, γράφει στο ημερολόγιό της τον Ιούνιο του 1944: «οι Μαύροι Αγορίτες οργιάζανε, θα γράψω μερικά ονόματα για να μείνουν πάντα μαύρα τα μούτρα τους». Και στη συνέχεια αναφέρει γύρω στα δέκα ονόματα.⁶¹⁹ Την παραμονή της Απελευθέρωσης γράφει:

Ας φύγουν, [οι Γερμανοί] όσα κακά μας κάναν οι δικοί μας οι μαύρι αγορίται δεν μας έκαμαν αυτοί. Οι δικοί μας εφάνικαν πολύ πιο σκληρόκαρδοι από τους Γερμανούς. Οι δικοί μας, μας ψύσανε σαν το αρνί στη σούβλα οι σκληρόκαρδοι οι εμοβόροι οι άθεοι τα αγριότερα θηρία του κόσμου, ότι και να τους πης δεν ημπορή να συμπληρωθή η λέξη είνε ανώτεροι απόπου και να τον ονομάσης. Είνε τόσα τα εγκλήματα τους, τόσον βίζαξαν το αίμα του άλλου που η πένα αδυνατή να γράψη διότι τι να γράψης, ας τους κρίνει ο Θεός και οι νόμοι τώρα που άρχισαν με την οργάνοσιν.⁶²⁰

Το αίτημα της κάθαρσης που μεταφράζονταν στη μεγάλη επιθυμία του κόσμου να αποδοθεί δικαιοσύνη, με την παραδειγματική τιμωρία όλων αυτών των προδοτών-τυχοδιωκτών που πλούτισαν εις βάρος του, ξεπερνούσε την ίδια την ηγεσία του τοπικού ΕΑΜ, που έδειχνε διστακτικότητα στη λήψη δραστικών μέτρων και πολλές φορές δεν ήθελε να φτάσει τις καταστάσεις στα άκρα.

Στην κατεύθυνση της παραδειγματικής τιμωρίας των συνεργατών του εχθρού και των μαυραγοριτών, δεν πίεζαν μόνο τα μέλη του ΕΑΜ, αλλά και οι Άγγλοι, που τουλάχιστον ως τα μέσα του 1943, θεωρούσαν ως επιβεβλημένη την παραδειγματική τιμωρία των συνεργατών των Γερμανών και μάλιστα απορούσαν, γιατί «οι της Οργανώσεως δυστάζουν να ενεργήσουν».⁶²¹ Στις αναφορές της SOE από τη Λέσβο έχει καταγραφεί ονομαστικός κατάλογος ανθρώπων, που κατηγορούνται για συνεργασία με τους Γερμανούς.⁶²² Οι αγγλικές υπηρεσίες της Σμύρνης μάλιστα τηλεγραφούν στο Leeper, ενώ ακόμα αυτός βρισκόταν στην Καζέρτα, ότι: «Η εχθρότητα της Επιτροπής [...του ΕΑΜ] προς την τοπική αριστοκρατία είναι δικαιολογημένη εξαιτίας της επονείδιστης συμπεριφοράς της τελευταίας στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής».

⁶¹⁹ Βλ. Στρατής Αναγνώστου, (Αρτεμισία Ζυγούρη), «Ημερολόγιο της Κατοχής», ό.π., σ. 325.

⁶²⁰ Η Ζυγούρη εκφράζει την απέχθειά της προς τους μαυραγορίτες και ως θρησκευόμενη αναμένει να τους κρίνει ο Θεός, αλλά και οι νόμοι «τώρα που άρχισαν με την οργάνοσιν». [σ. Κρατήθηκε η ορθογραφία του πρωτοτύπου]. Στο *ίδιο*, σ. 326-327.

⁶²¹ Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 261, 3 Ιουνίου 1949.

⁶²² Μεταξύ των ονομάτων είναι και τα αδέρφια Ιωάννης και Αθανάσιος Γκράβαλης και η Μυρτώ Καραϊσκάκη, αδελφή της Σίτσας Καραϊσκάκη (Δες *εδώ*, σ. 532), KEINE, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Mytilene Personalities, date of information 28.11.1942.

Παραπέμπουν όμως την τιμωρία των συνεργατών των κατακτητών στα τακτικά δικαστήρια που θα συγκροτούνταν με την Απελευθέρωση.⁶²³

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου τιμωρήθηκε κάποιος, που θεωρήθηκε υπεύθυνος για πράξεις σε βάρος του λαού, παρά και ενάντια στην απόφαση της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ, ήταν η περίπτωση της εκτέλεσης ύστερα από δίκη στο ανταρτοδικείο, του μοίραρχου της Χωροφυλακής Κωνσταντίνου Γεωργόπουλου.

Ο Γεωργόπουλος μετά τη βασική του εμπλοκή στους πυροβολισμούς των διαδηλωτών στην Καλλονή, όπως ήδη έχει αναφερθεί, έπεσε στη δυσμένεια των γερμανικών κατοχικών αρχών.⁶²⁴ Διέφυγε τη σύλληψη και έφυγε προς την Αγιάσο, όπου κρατήθηκε από στελέχη του ΕΑΜ. Στη συνέχεια μεταφέρθηκε στην Αγία Παρασκευή, όπου το κλίμα που βρήκε εκεί ήταν ιδιαίτερα εχθρικό εναντίον του. Η Ν.Ε. του ΕΑΜ αποφάσισε πως ο Γεωργόπουλος έπρεπε να προστατευθεί και να σταλεί στη Μέση Ανατολή. Ο απεσταλμένος της όμως στην Αγία Παρασκευή δεν κατάφερε να πείσει τα εκεί τοπικά στελέχη, καθώς ήταν ακόμα νωπές οι πληγές από το νεκρό και τους τραυματίες της διαδήλωσης, ενώ ακόμα κάποιοι διαδηλωτές παρέμειναν τραυματισμένοι στα χέρια των Γερμανών. Ο Γεωργόπουλος πέρασε από ανταρτοδικείο και εκτελέστηκε.⁶²⁵ Η εκτέλεση του Γεωργόπουλου δυσαρέστησε τους Άγγλους συμμάχους, που πίσω από αυτή διείδαν τον κίνδυνο να χάσουν τον έλεγχο της

⁶²³ Τηλεγράφημα στο Foreign Office, στις 11 Οκτωβρίου 1944, British National Archives CAB 121/73, παρατίθεται στο Theofanis - Marios Kotzamporoulos, «British - Greek Special Forces», ό.π., σ. 125.

⁶²⁴ Για τη στάση του Γεωργόπουλου στη διαδήλωση της Καλλονής, δεξ *εδώ*, σ. 167-168. Η αιτία για τη δυσμένεια αυτή αποδόθηκε σε διαφορετικούς λόγους σύμφωνα με μαρτυρίες, ανάλογα με την πλευρά στην οποία βρέθηκε αυτός που έδωσε τη μαρτυρία μετά τον πόλεμο. Έτσι στη δίκη των εκτελεστών του Γεωργόπουλου που έγινε στις 12 Ιουνίου 1947, η πλευρά των μαρτύρων κατηγορίας ισχυρίστηκε πως ο Γεωργόπουλος απέκρυψε από τους Γερμανούς ότι οι διαδηλωτές έφεραν όπλα και αυτός ήταν ο λόγος της δυσμένειας. Βλ. Πρακτικό 18,19, 20/12¹⁹⁴⁷ Ιουνίου 1947, αρχείο Απόστολου Κομνηνάκα. Αντίθετα μαρτυρίες από την πλευρά του ΕΑΜ ισχυρίζονται ότι ο Γεωργόπουλος ισχυρίστηκε στους Γερμανούς, για δικαιολογήσει τη χρήση όπλων από τους Χωροφύλακες ότι η διαδήλωση είχε αντικατοχικό και αντιγερμανικό χαρακτήρα. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 298.

⁶²⁵ Το ανταρτοδικείο συμμετείχαν ανάμεσα σε άλλους και οι Κώστας Παπαχαράλαμπος - Μάκιστος, ως πρόεδρος, Στρατής Χιωτέλλης, Δημήτριος Αποστόλου, Βαγγέλης Γιοσμάς και Χαράλαμπος Κανόνης. Μετά τη Βάρκιζα για την εκτέλεση του Γεωργόπουλου πέρασαν από δίκη δέκα άτομα, που αποτελούσαν το εκτελεστικό απόσπασμα, εκ των οποίων οι έξι τελικά καταδικάστηκαν σε θάνατο, οι τρεις σε ισόβια δεσμά κι ένας αθώωθηκε. Τελικά οι θανατικές ποινές δεν εκτελέστηκαν. Περισσότερα για την εκτέλεση του Γεωργόπουλου, στο Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 411-420 και Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια από την Αντίσταση*, ό.π., σ. 71-74. Επίσης από τα πρακτικά της δίκης για την εκτέλεση. Πρακτικό 18-20/12.6.1947, αρχείο Απόστολου Κομνηνάκα.

κατάστασης και να πάρουν το πάνω χέρι τα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία στο τοπικό ΕΑΜ.⁶²⁶

Η εκτέλεση αυτή είναι ίσως η μοναδική που έγινε σε αντίθεση με την απόφαση της τοπικής ηγεσίας του ΕΑΜ και μάλιστα μετά από δίκη. Ήταν δε από τις ελάχιστες περιπτώσεις όπου η βάση του ΕΑΜ ξεπέρασε τους ενδοιασμούς και τις αναστολές της ηγεσίας και πήρε η ίδια την κατάσταση στα χέρια της, προκαλώντας αναταράξεις.⁶²⁷

Γενικά οι εκτελέσεις δωσίλογων – συνεργατών των Γερμανών που έκανε το ΕΑΜ στη Λέσβο πριν την Απελευθέρωση, ήταν ελάχιστες και δεν ξεπέρασαν καν τις δέκα. Οι περισσότερες αφορούσαν σε ντόπιους συνεργάτες των Γερμανών, που πρωτοστατούσαν προδίδοντας θέσεις και πρόσωπα της Αντίστασης στις κατοχικές αρχές, ενώ μόνο τρεις αφορούσαν σε ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες που είχαν εμπλοκή στη μαύρη αγορά σε συνεργασία με τις κατοχικές αρχές. Σε πολλές άλλες περιπτώσεις η επιθυμία του κόσμου για επί τόπου εκτέλεση των προδοτών συνάντησε την αντίθεση της ηγεσίας του ΕΑΜ, που απέτρεψε έκτροπα.⁶²⁸ Έτσι λοιπόν το «τιμωρό χέρι του λαού», εύλογα μπορεί στη Λέσβο να χαρακτηριστεί ως φειδωλό.⁶²⁹

Αλλά υπήρξαν και περιπτώσεις προδοτών και συνεργατών των Γερμανών, που ενώ υπήρξε συλλογική απόφαση για εκτέλεσή τους, τελικά με πρωτοβουλία είτε των φυσικών εκτελεστών, που ενήργησαν αυτοβούλως είτε επειδή οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν επέτρεψαν στον καταδικασμένο να φύγει από τον τόπο και να σταματήσει τη δράση του, οι εκτελέσεις δεν έγιναν.⁶³⁰

⁶²⁶ Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 418 - 419.

⁶²⁷ Σύμφωνα με μια μαρτυρία η εκτέλεση του Γεωργόπουλου προκάλεσε αναταράξεις στην Νομαρχιακή επιτροπή του ΕΑΜ και την παραίτηση του μέλους της Ζήνωνα Ελευθεριάδη. Είναι χαρακτηριστικό πάντως πως στο ανταρτοδικείο συμμετείχε ως Επίτροπος ο Γραμματέας της ΝΕ του ΚΚΕ Βαγγέλης Γιοσμιάς και ως Γραμματέας το μέλος της ΠΕ του ΚΚΕ Χαράλαμπος Κανόνης. Βλ. Στο *ίδιο*, σ. 417, 419 και Βαγγέλης Γιοσμιάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 244.

⁶²⁸ National Archives, NA RG226/A 47219, “Mitilini after the Departure of Germans», 30 Σεπτεμβρίου 1944, παρατίθεται στο Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, ό.π., σ. 389.

⁶²⁹ Η έκφραση «τιμωρό χέρι του λαού» χρησιμοποιήθηκε σε κομματικά έντυπα του ΚΚΕ στην Αθήνα κατά την πρώτη εμφάνιση της ΟΠΛΑ ως οργάνωσης. Παρατίθεται στο Ιάσων Χανδρινός, *Το τιμωρό χέρι του λαού, Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2012, σ. 188.

⁶³⁰ Μια τέτοια περίπτωση ήταν ο δωσίλογος Γ.Π. κάτοικος Βρίσας, στον οποίο οι φυσικοί εκτελεστές του χάρισαν αυτοβούλως τη ζωή. Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 93 - 98. Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία, στα Πάμφιλα επέτρεψαν στον δωσίλογο Γ.Β. να φύγει το χωριό μετά από μια

Ο γραμματέας του ΕΑΜ Απόστολος Αποστόλου σε μεταγενέστερη μαρτυρία του παραδέχεται πως οι εκτελέσεις ήταν «κάτι φυσικό κι “ενδεδειγμένο”», αλλά υποστήριξε πως το «μεγάλο κακό γινόταν στην Αθήνα και την ηπειρωτική Ελλάδα. Εμείς εδώ λίγα πράγματα. Τέσσερις ή πέντε ήταν όλοι κι όλοι οι δοσίλογοι που πλήρωσαν»⁶³¹ Ο Γραμματέας της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ Βαγγέλης Γιοσμιάς σημειώνει μεταγενέστερα: «8 εκτελέστηκαν σ’ όλη τη Λέσβο κατά την κατοχή από το ΕΑΜ. Όλοι με εντολή απ’ τη Μέση Ανατολή».⁶³²

Την ίδια εποχή στην υπόλοιπη Ελλάδα η εμφύλια βία είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις και ορισμένες περιοχές όπως η Πελοπόννησος, η Βόρεια Ελλάδα και η περιοχή της Πρωτεύουσας ήταν πεδία συγκρούσεων ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και την ΟΠΛΑ αφενός και τα τάγματα Ασφαλείας αφετέρου, με τη στήριξη και εξοπλισμό που τους παρείχαν οι Γερμανοί, με πολλές εκατοντάδες νεκρούς εκατέρωθεν. Ο αριθμός των θυμάτων της εμφύλιας βίας στη Λέσβο, μέσα στην περίοδο της Κατοχής, είναι μηδαμινός, συγκρινόμενος με εκείνον σε πολλά άλλα μέρη της υπόλοιπης Ελλάδας. Μόνο στο νομό Αργολίδας για παράδειγμα, ο αριθμός των θυμάτων της εμφύλιας βίας, τον τελευταίο χρόνο της Κατοχής ήταν πάνω από 600, περίπου τα μισά σε κάθε πλευρά.⁶³³ Στην Αθήνα, από την άνοιξη του 1944 ως την Απελευθέρωση, έχουν καταγραφεί 1.700 εκτελέσεις αποτέλεσμα της εμφύλιας βίας ταγμάτων Ασφαλείας και ΕΛΑΣ – ΟΠΛΑ.⁶³⁴

Η μη χρήση εκτεταμένης βίας και η αποφυγή των ένοπλων συγκρούσεων με τον κατακτητή, μπορεί μεν να διευκόλυνε τους Γερμανούς να έχουν μια πολύ μικρή φρουρά στο νησί και με αυτή να διατηρούν την κατοχή του, από την άλλη όμως διευκόλυνε και

αποτυχημένη απόπειρα να τον ρίξουν σε πηγάδι. Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια απ’ την Αντίσταση*, ό.π., σ. 66 -70. Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας όμως, ο Γ.Β. κατάγγειλε εκ των υστέρων το γεγονός στη Χωροφυλακή. Με βάση την καταγγελία, συνελήφθησαν και προφυλακίστηκαν 18 άτομα από τα Μιστεγνά. Βλ. Άρθρο με τίτλο: «Τα παράδοξα. Νεκρός ήταν και Ανέστη», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 137, 9 Αυγούστου 1945.

⁶³¹ Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια απ’ την Αντίσταση*, ό.π., σ. 34.

⁶³² Βαγγέλης Γιοσμιάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 244.

⁶³³ Στάθης Καλύβας, «Μορφές, διαστάσεις και πρακτικές της βίας στον Εμφύλιο (1943- 1949)», ό.π., σ. 197.

⁶³⁴ Για την εμφύλια βία, βλ. και Μενέλαος Χαραλαμπίδης, «Η Εμπειρία της Κατοχής», ό.π., σ. 453. Επίσης για την εμφύλια βία το 1944, βλ. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, ό.π., σ. 349 - 368 και Ιάσων Χανδρινός, *Το τιμωρό χέρι του λαού*, ό.π., σ. 213 - 242. Επίσης Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δοσίλογων 1944- 1949*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2014, σ. 109 - 124.

το ΕΑΜ να ανεβάζει το ηθικό του πληθυσμού και να τον κρατά μακριά από το φόβο, πράγμα που βοηθούσε τις εξωστρεφείς δράσεις και τις ειρηνικές διεκδικήσεις, ειδικά στα ζητήματα επισιτισμού.

Στην τοπική ιστοριογραφία αναφέρονται λίγες μόνο περιπτώσεις εκτέλεσης δωσίλογων πριν την Απελευθέρωση, με ή χωρίς αποφάσεις της Οργάνωσης γι' αυτές. Έχει καταγραφεί η εκτέλεση του Ελπινίκου από το χωριό Κάτω Τρίτος,⁶³⁵ αλλά και της διερμηνέως των Γερμανών Μύρτας Μοσχονησίου που έγινε στην Αγία Παρασκευή.⁶³⁶ Χωρίς κάποια δικαστική απόφαση ήταν ακόμα οι εκτελέσεις του Γιώργου Δασκαλίδη και της συντρόφου του από το Μανταμάδο⁶³⁷ και του οδοντίατρου Ευστράτιου Καραφύλλη ή Πρίνου στην Αγιάσο.⁶³⁸ Εκτελέστηκαν ακόμα από τον ΕΛΑΣ ο Τσότρας στη Μυτιλήνη και ο Αργύρης Βαλάκης στον Παπάδο της Γέρας, μετά από έναν ποδοσφαιρικό αγώνα το καλοκαίρι του 1944.⁶³⁹ Τέλος στην τοπική ιστοριογραφία αναφέρεται η εκτέλεση του Ευστρατίου Μιχαήλ από τα Μιστεγνά στις 9 Σεπτεμβρίου του 1944, παραμονή της Απελευθέρωσης.⁶⁴⁰ Οι εκτελέσεις αυτές φαίνεται πως έγιναν με τη σύμφωνη γνώμη των Άγγλων και την κάλυψη της Οργάνωσης και είχαν την

⁶³⁵ Δες εδώ, σ. 160.

⁶³⁶ Για την εκτέλεση της Μοσχονησίου ο Αποστόλου σε μεταγενέστερη μαρτυρία του ισχυρίζεται ότι αυτή έγινε χωρίς να προηγηθεί σχετικά απόφαση της ηγεσίας του ΕΑΜ, το οποίο προσανατολιζόταν να τη φυγαδεύσει στη Μέση Ανατολή. Ισχυρίζεται μάλιστα ότι αυτή έγινε με πρωτοβουλία ανταρτών από την Αγία Παρασκευή διότι προσπάθησε να δραπετεύσει. Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια απ' την Αντίσταση*, ό.π., σ. 60-61. Στη συλλογική μνήμη όμως των κατοίκων της Αγίας Παρασκευής έχει παραμείνει ως μια εκτέλεση που έγινε από τον ΕΛΑΣ. Βλ. Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή και την Αντίσταση στην Αγία Παρασκευή Λέσβου», ό.π., σ. 124 - 125 και προφορική μαρτυρία του Μιλτιάδη Θεοδοσίου στον Θανάση Χ. αρχές 1990, από το αρχείο του Θανάση Χ.

⁶³⁷ Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια απ' την Αντίσταση*, ό.π., σ. 34.

⁶³⁸ Και οι δύο θεωρήθηκαν από το ΕΑΜ πληροφοριοδότες των Γερμανών για όσα έγιναν στο γιορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου 1944 στις δύο κωμοπόλεις. Για την εκτέλεση Καραφύλλη καταδικάστηκαν το Μάιο του 1947 σε θάνατο οι Τσουπής, Χατζηραβδέλλης και Αγρίτης και σε ισόβια δεσμά οι Όμηρος Κοντούλης, Πατράκης και Παπάνης. Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 245, 12 Μαΐου 1947

⁶³⁹ Και οι δύο κατηγορήθηκαν για συνεργάτες και καταδότες των Γερμανών. Βλ. Παναγιώτης Ψαριανός, «Η αλήθεια για την Εθνική Αντίσταση στον Παλαιόκηπο της Λέσβου», ό.π., σ. 304-306.

⁶⁴⁰ Για την εκτέλεση αυτή απαγγέλθηκε κατηγορία τον Ιούλιο του 1945 σε δέκα άτομα, όλοι κάτοικοι Μιστεγνών. Εξ αυτών συνελήφθησαν και προφυλακίστηκαν οι οκτώ, τρεις από τους οποίους υπέγραψαν δήλωση μετανοίας. Άλλοι δύο φυγοδίκησαν. Βλ. Σημείωμα για την δίκη του φόνου Ε. Μιχαήλ στα Μιστεγνά, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή. Οι υπόλοιποι πέντε πέρασαν από δίκη στις 5 Οκτωβρίου 1946. Τρεις από αυτούς καταδικάστηκαν σε θάνατο για φόνο χωρίς ελαφρυντικά και οι άλλοι δύο σε ισόβια δεσμά. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 159, 7 Οκτωβρίου 1946 και εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 121, 9 Οκτωβρίου 1946.

ευρεία συναίνεση της κοινής γνώμης, καθώς πολλοί μαχητές του ΕΛΑΣ διεκδικούσαν ανοιχτά και με καμάρι τον τίτλο του «εκτελεστή».⁶⁴¹

Οι εκτελέσεις όμως που προξένησαν αίσθηση ήταν αυτές των φερόμενων ως μαυραγοριτών, εμπόρων λαδιού και τροφίμων, στελεχών της τοπικής οικονομικής ελίτ, που συνεργάζονταν με τους Γερμανούς. Οι εκτελέσεις αυτές ήταν πολύ λίγες, σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ελλάδα, μόλις τρεις και έγιναν έπειτα από σχεδιασμό από ολιγομελείς ομάδες «ειδικού σκοπού».⁶⁴² Στην τοπική βιβλιογραφία, αλλά και στα διαθέσιμα αρχεία, δεν βρέθηκε ίδρυση τοπικής οργάνωσης ΟΠΛΑ στη Λέσβο.⁶⁴³ Παρ' όλα αυτά υπήρχαν άνδρες «ειδικού σκοπού» από τον ΕΛΑΣ για να αναλαμβάνουν ειδικές αποστολές εκτέλεσης.⁶⁴⁴

Έτσι στις 20 Αυγούστου 1944 εκτελείται από ένοπλους ελασίτες στην Αγία Παρασκευή ο 63χρονος Γεώργιος Θεοδοσιάδης (Πλατέλ'),⁶⁴⁵ και δύο μέρες μετά, στη Μυτιλήνη ο Δημοτικός Σύμβουλος Ηλίας Αμπατζιδέλλης.⁶⁴⁶ Τέλος στις 4 Σεπτεμβρίου 1944 εκτελείται στη Σκάλα Πολιχνίτου ο Δημήτρης (Τάκης) Δαγκλής, λαδέμπορος και υπεύθυνος για τη συγκέντρωση λαδιού για λογαριασμό του γερμανικού Στρατού. Η εκτέλεση του Δαγκλή έγινε στο γραφείο του από τον Χαρίλαο Κατάκο που συνοδευόταν από άλλους δύο ελασίτες.⁶⁴⁷

⁶⁴¹ Βλ. ΓΑΚ Λέσβου, Ψηφιακό Αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, προφορική μαρτυρία του Ηλία Πασπατή στον Παναγιώτη Ψαριανό στις 4 Μαρτίου 1988. Αργότερα βέβαια για τις εκτελέσεις αυτές σύρθηκαν στα δικαστήρια και καταδικάστηκαν σε θάνατο πολλά στελέχη της Αντίστασης.

⁶⁴² Τέτοια ομάδα φαίνεται πως υπήρχε στον ΕΛΑΣ Λέσβου και προκύπτει κυρίως από τις μεταγενέστερες προφορικές μαρτυρίες μαχητών του ΕΛΑΣ. Βλ. ΓΑΚ Λέσβου, Ψηφιακό Αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, προφορική μαρτυρία του Ηλία Πασπατή στον Παναγιώτη Ψαριανό στις 4 Μαρτίου 1988 και προφορική μαρτυρία του Μιλτιάδη Θεοδοσίου στον Θανάση Χ. αρχές 1990, από το αρχείο του Θανάση Χ.

⁶⁴³ Για την ΟΠΛΑ και τη δράση της την περίοδο της Κατοχής, βλ. Ιάσων Χανδρινός, *Το τιμωρό χέρι του λαού*, ό.π., σ. 109-131 και Μενέλαος Χαραλαμπίδης, «Η Εμπειρία της Κατοχής», ό.π., σ. 448 - 455.

⁶⁴⁴ Στις εφημερίδες της Δεξιάς μετά τον πόλεμο αναφέρονται ως «εκτελεστές της ΟΠΛΑ», Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 98, 12 Απριλίου 1948.

⁶⁴⁵ Δες *εδώ*, σ. 530.

⁶⁴⁶ Ο Ηλίας Αμπατζιδέλλης ήταν στέλεχος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου και διορισμένος από τις δυνάμεις Κατοχής Δημοτικός Σύμβουλος Μυτιλήνης. Για την εκτέλεση Αμπατζιδέλλη πέρασαν από δίκη τον Απρίλιο του 1948 εννέα στελέχη του ΕΛΑΣ. Τρεις από αυτούς καταδικάστηκαν σε θάνατο, αλλά η ποινή τους δεν εκτελέστηκε. Βλ. εφ. *Λαϊκή* αρ.φ. 98, 12 Απριλίου 1948 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 392, 12 Απριλίου 1948.

⁶⁴⁷ Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 322-324. Για την εκτέλεση του Δαγκλή συνελήφθησαν το καλοκαίρι του 1945 οι Γ.Μ. και Χ.Κ. και παραπέμφθηκαν σε δίκη, εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 86, 31 Ιουλίου 1945. Και η εκτέλεση Δαγκλή αμφισβητήθηκε στη συνέχεια,

Και οι τρεις εκτελέσεις έγιναν μέρα μεσημέρι, την ώρα που ο κόσμος κυκλοφορούσε στο δρόμο, χωρίς να υπάρξει καμία αντίδραση, οι δε εκτελεστές αποχώρησαν ανενόχλητοι.⁶⁴⁸ Οι εκτελέσεις δημιούργησαν ένα κλίμα φόβου, που αποτυπώθηκε την επόμενη μέρα στις κηδείες των εκτελεσμένων, καθώς παρότι ήταν σημαντικοί οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες, έγιναν σε πολύ στενό οικογενειακό κύκλο. Προφανώς και το ίδιο το ΕΑΜ απέτρεψε την παρουσία κόσμου στις κηδείες για το φόβο αντεκδικήσεων.⁶⁴⁹ Το εντυπωσιακό μάλιστα είναι, πως οι δολοφονίες του Δαγκλή και του Αμπατζιδέλλη έγιναν με συνοπτικές διαδικασίες μπροστά ουσιαστικά στα μάτια των Γερμανών, χωρίς καμία αντίδραση από την πλευρά τους. Ήδη οι Γερμανοί είχαν το νου τους περισσότερο στην ασφαλή αναχώρησή τους, παρά στην προστασία των συνεργατών τους.⁶⁵⁰ Μια μαρτυρία για την εκτέλεση του Αμπατζιδέλλη καταγράφει το κλίμα της εποχής:

Σήμερα κατά τις 2 το απόγευμα τουφεκίστηκε από αγνώστους (ίσως από αντάρτες) σε δημόσιο δρόμο κοντά στο σπίτι του ο κ. Αμπατζιδέλης, ιδιοκτήτης ενός μεγάλου καταστήματος και μεγάλης ποσότητας αποθηκευμένων τροφίμων, που δεν ήθελε να τα θέσει προς πώληση για τον πεινασμένο λαό. Η γενική εντύπωση είναι ότι οι άγνωστοι μ' αυτή τους την πράξη έκαναν ευεργεσία. Από φόβο πολλοί από τους υψηλά ιστάμενους δεν τολμούν να βγουν από τα σπίτια τους.⁶⁵¹

καθώς σύμφωνα με μια μαρτυρία ο Δαγκλής συνεργαζόταν κρυφά με την Αντίσταση, κάτι που δεν ήταν σε γνώση των εκτελεστών. Η μαρτυρία βέβαια αυτή δεν διασταυρώνεται από καμία άλλη πηγή. Βλ. Προφορική μαρτυρία του Γιάννη Κουτζά από τον Πολιχνίτο στον γράφοντα, στις 20.2.2022.

⁶⁴⁸ Στην περίπτωση της εκτέλεσης του Αμπατζιδέλλη η εκτέλεση έγινε στις 13:30 το μεσημέρι στο Μακρύ Γυαλό στο κέντρο της πόλης. Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 30. Η εκτέλεση του Θεοδοσιάδη έγινε στην πλατεία της Αγίας Παρασκευής, που ήταν κατάμεστη από κόσμο κι αφού προηγουμένως οι εκτελεστές είχαν πει ανέμελοι τον καφέ τους σε διπλανό καφενείο. Βλ. Παναγιώτης Ψαριανός, «Η αλήθεια για την Εθνική Αντίσταση στον Παλαιόκηπο της Λέσβου. Η ιστορία των ασυρμάτων», ό.π., σ. 310-313.

⁶⁴⁹ Ο κατοχικός δήμαρχος Μυτιλήνης Γεώργιος Χονδρονίκης αναφέρει, πως την κηδεία του Αμπατζιδέλλη ακολούθησαν μόνο ο ίδιος με δύο δημοτικούς συμβούλους και δυο τρεις συγγενείς του εκτελεσμένου, καθώς «απηγορεύθη η παρακολούθησις από τον εαμισμόν». Βλ. Γεώργιος Χονδρονίκης, *Ο Δήμος Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 30. Το ίδιο συνέβη και στις κηδείες των Δαγκλή και Θεοδοσιάδη. Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 60-61 και Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή», ό.π., σ. 124.

⁶⁵⁰ Κατά την εκτέλεση του Δαγκλή στη Σκάλα Πολιχνίτου οι Γερμανοί που βρισκόταν στο φυλάκιο έδειξαν πλήρη αδιαφορία και μάλιστα συνέχισαν την απογευματινή τους βόλτα αστεειυόμενοι μεταξύ τους και με γνωστούς τους Πολιχνιάτες, με υπονοούμενα όπως «Νταγκλί καπούτ» ή «Νταγκλί κιχ» κάνοντας την αντίστοιχη χειρονομία. Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 60-61.

⁶⁵¹ Χάρης Κουτελάκης, *Μέρες Γερμανικής Κατοχής Λέσβου από τον ηγούμενο της Φραγκοκκλησιάς Εσπεντίτο Ντανκά*, καταχώριση της 22ας Αυγούστου 1944. Παρατίθεται στην ιστοσελίδα <http://www.lesvosoldies.gr/gr/1183982148/1300229795.html> (τελευταία πρόσβαση 28.10.2021).

Τόσο ο Ηλίας Αμπατζιδέλλης, όσο και ο Γεώργιος Θεοδοσιάδης είχαν ήδη και μια καταδίκη από κατοχικό δικαστήριο την 1^η Οκτωβρίου 1941 για απόκρυψη προϊόντων και παράνομες συναλλαγές. Στο *Φως* της 3^{ης} Οκτωβρίου 1941 σημειώνεται μεταξύ άλλων:

Κατά το αυτόφωρον της 1^{ης} Οκτωβρίου... καταδικάστηκαν οι εξής: 1) Ηλίας Αμπατζιδέλλης εις φυλάκισιν 5 μηνών και χρηματικήν ποινή 120 χιλ. δραχμών, διότι δεν εδήλωσε τον παρ' αυτού κατεχόμενον σάπωνα και επώλησεν αυτόν προς τον εξ Αγίας Παρασκευής Γεώργιον Θεοδοσιάδην. Η φυλάκισις του Ηλία Αμπατζιδέλλη εξηγοράσθη έναντι 90 περίπου χιλ. δραχμών, κατεσχέθη δε και ο σάπων ανερχόμενος εις 750 οκάδας. Υπολογιζόμενης και της αξίας του σάπωνος τούτου η καταδίκη του Ηλία Αμπατζιδέλλη υπερβαίνει τις 400 χιλ. δραχμάς. 2) Γεώργιος Θεοδοσιάδης, κάτοικος Αγίας Παρασκευής εις φυλάκισιν 2 μηνών και χρηματικήν ποινή 29 χιλ. δραχ.⁶⁵²

Είναι προφανές και οι δύο είχαν παράνομες συναλλαγές μεταξύ τους από την αρχή της Κατοχής. Ο Θεοδοσιάδης μάλιστα, είχε εμπλοκή και στη συγκέντρωση λαδιών που έκαναν οι Γερμανοί, βοηθώντας την Υπηρεσία Συγκεντρώσεως Ελαίων στη Μυτιλήνη, μεταφέροντας με αραμπάδες άδεια βαρέλια από τη Σκάλα Καλλονής.⁶⁵³ Οι εκτελέσεις πάντως δε συνοδεύτηκαν στη συνέχεια με κατάσχεση όλης ή μέρους της περιουσίας των θυμάτων. Έτσι η περιουσία πέρασε στους άμεσους κληρονόμους τους, οι οποίοι συνέχισαν χωρίς άλλα εμπόδια τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των σκοτωμένων συγγενών τους.

Οι τρεις εκτελέσεις αμφισβητήθηκαν στη συνέχεια. Η αμφισβήτηση προέκυψε και από τη μεγάλη πίεση που δέχθηκαν τα στελέχη του ΕΑΜ από το μεταβαρκιζιανό κράτος, και τις παραπομπές τους σε δίκη με την κατηγορία της δολοφονίας από πρόθεση. Από την άλλη πλευρά όμως, οι εκτελέσεις αυτές πήγαζαν από την ανάγκη να επιβληθεί η νέα εξουσία του ΕΑΜ, η οποία θα έπρεπε να έχει το προνόμιο της λεγόμενης «νομιμοποιημένης βίας». Η νέα εξουσία μπορεί να τιμωρεί όλους όσους, ως παλιά εξουσία επέβαλλαν τη δική τους βία. Με τις εκτελέσεις γεννιόταν στην ουσία και ο νέος κρατικός μηχανισμός του ΕΑΜ.⁶⁵⁴ Οι εκτελέσεις την εποχή που έγιναν ήταν

⁶⁵² εφ. *Φως*, αρ.φ. 2222, 3 Οκτωβρίου 1941.

⁶⁵³ Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή», ό.π., σ. 122 - 123.

⁶⁵⁴ Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση*, ό.π., σ. 206. Ο Μιλτιάδης Θεοδοσιού, στέλεχος του ΕΑΜ στην Αγία Παρασκευή, σε μεταγενέστερη προφορική του μαρτυρία στο Θανάση Χ. λέει για την εκτέλεση του Γεωργόπουλου, ότι ένα κίνημα για να είναι επαναστατικό, πρέπει να κάνει και εκτελέσεις.

πλήρως νομιμοποιημένες στα μάτια του κόσμου του ΕΑΜ, που ήθελε να εκδικηθεί για τα δεινά του και ουσιαστικά να επιβάλλει τον νέο κόσμο που πίστευε πως ξημέρωνε. Το σύνθημα «να τιμωρηθούν οι προδότες», ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές ανάμεσα στο λαό. Η *Ελεύθερη Λέσβος* οριοθετεί την υποχρέωση της νέας εξουσίας:

Κανένας οίκτος δεν χρειάζεται γι' αφτούς. [...τους προδότες] Δεν είναι ευγενικό συναίσθημα ο οίκτος, είναι δείγμα αδυναμίας και είναι ανάγκη να αντιμετωπίσουμε την κατάσταση όπως το απαιτεί η ίδια. Έχουμε βαριά ευθύνη απέναντι στην ιστορία. Και τέτοιες ώρες δεν πρέπει να δείχνει κανείς αδυναμία. Βρισκόμαστε σε μια ιστορική στιγμή και δεν πρέπει να φανούμε κατώτεροι από την κατάσταση.⁶⁵⁵

Μετά την Απελευθέρωση μια από τις πρώτες προτεραιότητες του ΕΑΜ ήταν η συγκρότηση ανακριτικής επιτροπής για να προσαχθούν σε δίκη οι συνεργάτες των Γερμανών κατά την Κατοχή. Η ανακριτική επιτροπή δημοσίευσε στην *Ελεύθερη Λέσβο* μια λίστα 90 περίπου ονομάτων, που θεωρούνταν ύποπτοι συνεργασίας με τον κατακτητή και ζητούσε να καταθέσουν πολίτες, ως μάρτυρες κατηγορίας.⁶⁵⁶ Παράλληλα έγιναν και οι πρώτες δίκες από έκτακτο λαϊκό στρατοδικείο, που συγκροτήθηκε από τον ΕΛΑΣ και με πολύ συνοπτικές διαδικασίες καταδικάστηκαν σε θάνατο, στις 22 Σεπτεμβρίου 1944, τα αδέρφια Στρατής και Μιχάλης Κρυσταλλίδης.⁶⁵⁷ Εκτελέστηκαν την επόμενη μέρα στην περιοχή Καρα Τεπέ. Την άλλη μέρα, άλλοι τρεις καταδικάζονται ομοίως σε θάνατο με την ίδια σύνθεση του δικαστηρίου και άλλοι τέσσερις σε ισόβια δεσμά. Η ποινή του θανάτου όμως που τους επιβλήθηκε, δεν εκτελέστηκε ποτέ.⁶⁵⁸

Βλ. Βιντεοσκοπημένη συνέντευξη Μιλτιάδη Θεοδοσίου στον Θανάση Χ., αρχές 1990, από το αρχείο του Θανάση Χ.

⁶⁵⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 10, 21 Σεπτεμβρίου 1944.

⁶⁵⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 8, 18 Σεπτεμβρίου 1944 και αρ.φ. 9, 20 Σεπτεμβρίου 1944.

⁶⁵⁷ Για τις εκτελέσεις αυτές δύο χρόνια μετά την Απελευθέρωση, στις 10 Σεπτεμβρίου 1946, πιάστηκε και προφυλακίστηκε ο λοχαγός του ΕΛΑΣ, Αθανάσιος Σκούφος. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 344, 10 Σεπτεμβρίου 1946.

⁶⁵⁸ Δεν εκτελέστηκαν τελικά η Μαρίκα Παλαιολόγου, ο Παναγιώτης Κολέας από τη Γέρα και ο δασικός υπάλληλος Χαράλαμπος Γαργαλάτος. Το λαϊκό στρατοδικείο του ΕΛΑΣ, αποτελούσαν οι Εμμανουήλ Δεμερτζής Λοχαγός, ως πρόεδρος, ο Σάββας Βεργής, ο Παναγιώτης Τσακίρης, ο Δημήτρης Αποστόλου, Υπολοχαγοί και ο Ανθυπολοχαγός Δημήτρης Καββαδάς, ως μέλη. Λαϊκός Επίτροπος ήταν ο δικηγόρος Παναγιώτης Παρρής. Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 508-509, Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια*, ό.π., σ. 324-325 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 10, 21 Σεπτεμβρίου 1944. Ο διερμηνέας των Γερμανών Διογένης Βενετόπουλος, που κατέθεσε ως μάρτυρας στις δίκες αυτές, δίνει τη δική του ερμηνεία και μιλά για δίκες που επιχειρούσαν να εκβιάσουν από τους μάρτυρες καταδικαστικές πληροφορίες. Βλ. Διογένης Βενετόπουλος, *Χωρίς φόβο*

Οι εαμικές εφημερίδες είχαν πολύ ψηλά στην αρθρογραφία τους το θέμα των δωσιλόγων. Με άρθρα γνώμης κατακεραύνωναν τη στάση τους στην Κατοχή και μετέφεραν καθημερινά σκηνές από τα διαδραματιζόμενα στο έκτακτο στρατοδικείο. Παράλληλα το ΕΑΜ διοργάνωνε συγκεντρώσεις στα χωριά, στις οποίες «ο λαός ...ζήτησε εσχάτη ποινή αποδεδειγμένους προδότες», σύμφωνα με τα τηλεγραφήματα που έφταναν στον εαμικό τύπο.⁶⁵⁹

Οι πρώτες συνοπτικές δίκες και οι άμεσες εκτελέσεις των θανατικών ποινών προκάλεσαν ένα μούδιασμα στην κοινωνία. Φαίνεται εμφανώς ότι ο φόβος σε προσωπικό επίπεδο των ανθρώπων ήταν ακόμα έντονος, αφού πολύ λίγοι προσέρχονταν στον ανακριτή για να καταθέσουν εναντίον των 90 προσώπων για τα οποία υπήρχαν προσαγωγές και η διαδικασία των ανακρίσεων δεν προχωρούσε ικανοποιητικά. Ο Στρατιωτικός Διοικητής του ΕΛΑΣ Βασίλης Ευλαμπίου προειδοποιούσε ότι: «Ως τώρα λίγοι παρουσιάστηκαν και εξετάστηκαν. Έτσι όμως το δίκιο που θέλουμε ν' αποδώσουμε δυσκολεύεται», αλλά και παραδεχόταν πως: «καμία ανάκριση δεν τελείωσε ως τα τώρα έξω από εκείνες που δικάστηκαν»⁶⁶⁰

Αλλά και οι Άγγλοι φαίνεται πως φοβήθηκαν και ανησύχησαν πως με τις εκτελέσεις και την εξέλιξη των δικών του λαϊκού στρατοδικείου, θα μπορούσε να ξεφύγει η κατάσταση από τον έλεγχό τους και απαίτησαν μέσω του Ταξίαρχου Turnbull, αρχηγού των συμμαχικών δυνάμεων στο Αιγαίο, τον τερματισμό των συλλήψεων δωσιλόγων ή υπόπτων «Έως ότου καταρτισθούν πολιτικά δικαστήρια του επίσημου Ελληνικού Κράτους υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως».⁶⁶¹ Αποτέλεσμα ήταν

αλλά με πάθος, ό.π., σ. 89-94. Η Μαρίκα Παλαιολόγου πέρασε από δίκη από το δικαστήριο δωσιλόγων Μυτιλήνης, αργότερα το Νοέμβριο του 1945 και καταδικάστηκε σε δεκαπέντε χρόνια φυλάκιση, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 178, 17 Νοεμβρίου 1945.

⁶⁵⁹ Στην εφημερίδα *Αντιφασίστας* στις 16 Σεπτεμβρίου 1944 υπάρχει κύριο άρθρο με τίτλο «Ο αγώνας δεν τελείωσε», όπου σημειώνεται μεταξύ των άλλων: «Ο αγώνας μας λοιπόν δεν τελείωσε... Αν ο κατακτητής φασισμός γκρεμίστηκε δεν θα πει πως ξεριζώθηκε από το νησί μας, από την Ελλάδα. Μένει ο ντόπιος φασισμός, ο πιο ύπουλος, ο πιο επικίνδυνος, κι αυτό γιατί κυκλοφορεί με μάσκα. Γιατί τι άλλο από φασίστες είναι αυτοί που μέχρι χτες ήταν συνεταίροι και φίλοι των Γερμανών;». Λίγες μέρες μετά οι εαμικές εφημερίδες δέχονται τηλεγραφήματα από τα χωριά της Λέσβου, Αγία Παρασκευή, Λισβόρι, Βασιλικά, Ρέμα και Βατούσα για παραδειγματική τιμωρία των αποδεδειγμένα προδοτών. Ενδεικτικά εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 9, 20 Σεπτεμβρίου 1944, αρ.φ. 11, 25 Σεπτεμβρίου 1944, αρ.φ. 13, 29 Σεπτεμβρίου 1944 και εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 6, 22 Σεπτεμβρίου 1944.

⁶⁶⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 11, 25 Σεπτεμβρίου 1944.

⁶⁶¹ Διαταγή Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής Αρ. 45003/24.9.1944, παρατίθεται στην εφ. *Ελεύθερη Λέσβο*, αρ.φ. 18, 12 Οκτωβρίου 1944 σε μετάφραση κειμένου από τον Χριστόδουλο Τσιγάντε. Η διαταγή

το ΕΑΜ να αναγκαστεί να σταματήσει την περαιτέρω εξέλιξη της διαδικασίας. Καθοριστικό ρόλο πάντως στον τερματισμό της διαδικασίας προσαγωγής σε δίκες των συλλαμβανόμενων δωσίλογων έπαιξε και επιστολή της Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ προς τις τοπικές Οργανώσεις, στην οποία ζητούσε σαφώς τον τερματισμό των δικών: «Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να γίνη οποιαδήποτε εκτέλεση στις απελευθερούμενες περιοχές... Οι προδότες θα συλλαμβάνονται και θα παραδίδονται στην Εθνική Κυβέρνηση».⁶⁶²

Ένα μήνα μετά και όταν πια η κατάσταση ήταν υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης Παπανδρέου και των Άγγλων, ο Διοικητής Νήσων Αιγαίου Γεώργιος Μπουρδάρας δηλώνει στον αθηναϊκό τύπο σχετικά με τις καταδίκες και τις εκτελέσεις από την εαμική εξουσία: «Η καταδίκη και η εκτέλεση [...σ.σ. των αδελφών Κρυσταλλίδη] κατά ομολογίαν όλων γενικά των κατοίκων του νησιού υπήρξε δικαιοτάτη γιατί και οι δύο ήταν απαίσια όργανα της Γκεστάπο και με τις προδοτικές τους ενέργειες είχαν συντελέσει στον τουφεκισμό πολλών πατριωτών».⁶⁶³

Πολλοί από τους συλληφθέντες μεταξύ των οποίων και ο μητροπολίτης Ιάκωβος, ο κατοχικός δήμαρχος Γεώργιος Χονδρονίκης, ο διερμηνέας Διογένης Βενετόπουλος, ο εκδότης της εφημερίδας *Φως* Αθανάσιος Γκράβαλης, παρέμειναν υπό περιορισμό ως την άνοιξη του 1945. Κάποιοι από αυτούς, πέρασαν μεταγενέστερα από τα ειδικά δικαστήρια δωσίλογων και καταδικάστηκαν με μικρές σχετικά ποινές, οι οποίες και δεν εκτελέστηκαν στο σύνολό τους. Οι περισσότεροι συνέχισαν να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στις μεταβαρκιζιανές κυβερνήσεις στην υπηρεσία της νέας «εθνικής» αντικομμουνιστικής ιδέας. Έτσι ο μεν μητροπολίτης Ιάκωβος επανήλθε στην Επισκοπή, ο κατοχικός δήμαρχος Μυτιλήνης διορίστηκε Έπαρχος Λήμνου (1946 – 1948) και ο δημοσιογράφος και ναζιστής Αθανάσιος Γκράβαλης αρθρογραφούσε στην νέα τοπική εφημερίδα των Χιτών *Στέμμα*.

μεταφέρθηκε αρχικά στον ΕΛΑΣ μέσω του επικεφαλής του τμήματος του Ιερού Λόχου στη Λέσβο υπολοχαγού Μπαλτά και αμφισβητήθηκε η γνησιότητά της. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 5, 7 Οκτωβρίου 1944 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 15, 5 Οκτωβρίου 1944. Τελικά το ΕΑΜ αναγκάστηκε να την αποδεχθεί και να υπακούσει.

⁶⁶² ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ κ. 408, Φ.23/1/78, αρ. πρωτ. 31/10,10,1944 επιστολή της Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ προς όλες τις Περιφερειακές Επιτροπές.

⁶⁶³ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 19, 3 Νοεμβρίου 1944, σ. 2.

Πάντως η επιλογή του ΕΑΜ Λέσβου να περιορίσει τις εκτελέσεις δωσίλογων στο ελάχιστο, φαίνεται πως συντέλεσε στον περιορισμό του κύκλου αίματος, που υπήρχε κίνδυνος να ανοίξει και στη Λέσβο και δεν έδωσε τελικά επιχειρήματα στους αντιπάλους του, αντίστοιχα με εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν ενάντια στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στην Αθήνα για τη μεταχείριση των ομήρων που συνέλαβε την περίοδο των Δεκεμβριανών. Αυτό έχει τη σημασία του, αν συσχετισθεί με την κατάσταση που επικράτησε σε άλλες περιοχές της Ελλάδας την περίοδο αμέσως μετά την Απελευθέρωση. Στην Πελοπόννησο για παράδειγμα και στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, την ίδια περίοδο έγιναν αιματηρές και πολύνεκρες μάχες μεταξύ του ΕΛΑΣ και των ταγμάτων Ασφαλείας, ενώ ένα μεγάλο κύμα μίσους και εκδίκησης είχε ξεσπάσει ανάμεσα στις δύο πλευρές.⁶⁶⁴ Στη Λέσβο το ΕΑΜ δεν χρειάστηκε την άσκηση βίας για την επιβολή της κυριαρχίας του, καθώς ήταν πλήρως νομιμοποιημένη στη συνείδηση του κόσμου. Η εξουσία του ήταν στα μάτια των Μυτιληνίων η φυσική διαδοχή του κενού, που άφησαν φεύγοντας οι κατακτητές.

Τα δικαστήρια του λαού

Ο θεσμός της επίλυσης μικροδιαφορών σε τοπικό επίπεδο μέσω της διαμεσολάβησης έχει βαθιές ρίζες στο σύστημα αυτοδιοίκησης και δικαιοσύνης στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας: κυρίως σε αγροτικούς πληθυσμούς με μικρό κλήρο όπου η βάση της φιλοσοφίας του είναι η προσπάθεια εξωδικαστικού συμβιβασμού.⁶⁶⁵

Στη διάρκεια της Κατοχής, ήδη από τον Αύγουστο του 1941, σε χωριά της Ευρυτανίας όπως το Κλειστό και η Φουρνά, η αναγκαιότητα συμβιβαστικής επίλυσης μικροδιαφορών, όπως η διανομή τροφίμων, η διαχείριση της προσωπικής εργασίας, η προστασία από ληστείες και ζωοκλοπές κλπ., οδήγησε στη λειτουργία επιτροπών

⁶⁶⁴ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 72 - 73 και Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη, Τα τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική Εθνοφοροσύνη*, ό.π., σ. 65 - 68. Επίσης Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δωσίλογων 1944- 1949*, ό.π., σ. 95 - 124.

⁶⁶⁵ Στέλιος Χρηστίδης, «Για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη και Αυτοδιοίκηση στην ελεύθερη Ελλάδα», π. ΑΝΤΙ, τ. 92 (1978), σ. 34.

κατοίκων, αφού ο κρατικός μηχανισμός ήταν ανίκανος να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στις τοπικές ιδιαιτερότητες.

Το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ με την εμφάνισή τους στις παραπάνω περιοχές, ήδη από το φθινόπωρο του 1942, στήριξαν τις μορφές αυτές αυτοδιοίκησης των χωριών, ως ένα μέρος εδραίωσης της εξουσίας τους.⁶⁶⁶ Ουσιαστικά ανασυγκρότησαν τους άτυπους θεσμούς σε μια νέα βάση. Σε ορισμένα χωριά της Ευρυτανίας και αργότερα στην υπόλοιπη Ρούμελη και τη Θεσσαλία, ο θεσμός πήρε πιο οργανωμένο χαρακτήρα, χωρίς όμως να υπάρχει ακόμα γραπτό νομικό δίκαιο, με βάση το οποίο παίρνονταν οι όποιες αποφάσεις. Οι επιτροπές και οι δικαστές δικάζαν με βάση τη συνείδησή τους, διαμορφώνοντας οι ίδιοι στο βαθμό του δυνατού τον εφαρμοστέο κανόνα.⁶⁶⁷ Η πρώτη προσπάθεια σύνταξης νομικού κειμένου έγινε από τον Γεωργούλα Μπέικο το Δεκέμβριο του 1942 στην Ευρυτανία με τη σύνταξη του «Κώδικα Ποσειδώνα». Από το Αύγουστο του 1943 και ως την Απελευθέρωση, συντάχθηκαν διαδοχικά κείμενα για την κωδικοποίηση των διατάξεων για την Αυτοδιοίκηση και τη Λαϊκή Δικαιοσύνη, για να ολοκληρωθούν την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1944 με τις *Πράξεις* της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ).⁶⁶⁸

Στη Λέσβο την άνοιξη του 1944 σε ορισμένα απομακρυσμένα χωριά της υπαίθρου, η καθολική πολιτική επικράτηση του ΕΑΜ, οδήγησε σε κατάρρευση τους παλιούς κρατικούς μηχανισμούς, οι οποίοι δεν είχαν πλέον καμία ισχύ, καθώς η εξουσία τους, που πήγαζε από την ισχύ του κατακτητή, είχε ήδη μηδενιστεί. Το ΕΑΜ που επικρατούσε πολιτικά στα χωριά αυτά, αντιμετώπιζε την ανάγκη επιβολής της τάξης, αλλά και της επίλυσης των διαφορών που προέκυπταν ανάμεσα στους κατοίκους οι οποίες αντιμετωπίζονταν προηγουμένως από τα πρωτοδικεία και τα ειρηνοδικεία. Σε

⁶⁶⁶ Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, ό.π., σ. 96.

⁶⁶⁷ Δημήτριος Ζέπος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη εις τας ελευθέρως περιοχάς της υπό κατοχήν Ελλάδος*, β' έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986, σ. 66

⁶⁶⁸ Περισσότερα για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη και την Αυτοδιοίκηση στις ελεύθερες περιοχές στη διάρκεια της Κατοχής, αλλά και για τις ρίζες τους Βλ. Χρήστος Τυροβούζης, «Αυτοδιοίκηση και Λαϊκή Δικαιοσύνη 1942-1945. Συμβολή στη μελέτη των νομικοπολιτικών θεσμών της Ελληνικής Αντίστασης», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Νομικής, Θεσσαλονίκη 1989, Επίσης Δημήτριος Ζέπος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη εις τας ελευθέρως περιοχάς της υπό κατοχήν Ελλάδος*, β' Έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986, Θανάσης Τσουπαρόπουλος, *Οι λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης, Ιστορική και Νομική Προσέγγιση*, εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1989 και τέλος Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής*, ό.π., σ. 299-301.

ορισμένα μικρότερα χωριά συγκροτήθηκαν «Επιτροπές επίλυσης αγροτικών διαφορών» για να επιτυγχάνουν συμβιβασμούς ανάμεσα σε αντιδίκους για διάφορες κτηματικές μικροδιαφορές, ζωοκλοπές κλπ. Όταν δεν υπήρχε περιθώριο συμβιβασμού η Επιτροπή επιδίκαζε κάποια μικρή ποινή, συνήθως σε είδος.⁶⁶⁹

Σε μεγαλύτερα χωριά και σε κωμοπόλεις, όπως το Πλωμάρι, η Αγία Παρασκευή, η Ερεσός, ο Πολιχνίτος κλπ, ήδη από το καλοκαίρι του 1944 είχαν συγκροτηθεί και λειτουργούσαν λαϊκά δικαστήρια. Για παράδειγμα στο Πλωμάρι, το λαϊκό δικαστήριο ξεκίνησε τη λειτουργία του τον Ιούλιο του 1944.⁶⁷⁰ Στην Αγία Παρασκευή η αρίθμηση των πρακτικών που διασώζονται ξεκινά στις 2 Σεπτεμβρίου 1944, σύμφωνα όμως με προφορικές μαρτυρίες, το λαϊκό δικαστήριο είχε ξεκινήσει τη λειτουργία του χωρίς να κρατά πρακτικά και μέσα στον Αύγουστο.⁶⁷¹ Στον Μανταμάδο, ήδη το λαϊκό δικαστήριο συνεδρίασε σε πρώτη δικάσιμο στις 16 Αυγούστου 1944.⁶⁷² Ο Σταμάτης Καββαδίας, που ήλθε στη Λέσβο την ίδια ακριβώς εποχή ως εκπρόσωπος της ΚΕ του ΕΑΜ, έφερε μαζί του τον Κώδικα Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης, που είχε θεσπίσει η ΠΕΕΑ και τον παρέδωσε στον δικηγόρο Γιώργο Τζοάνο, ο οποίος αφού τον επεξεργάστηκε, τον έστειλε στις κοινότητες του νησιού με επεξηγηματικές σημειώσεις.⁶⁷³

Στη Μυτιλήνη συνέχιζαν να λειτουργούν από την περίοδο της Κατοχής τα προπολεμικά ειρηνοδικεία και πταισματοδικεία. Παρ' όλα αυτά και εκεί το ΕΑΜ επιχείρησε να στήσει παράλληλα λαϊκό δικαστήριο, μετά την Απελευθέρωση. Το δικαστήριο στήθηκε, αλλά οι συνεδριάσεις που πραγματοποίησε ήταν ελάχιστες.⁶⁷⁴ Η

⁶⁶⁹ Για παράδειγμα στη Βρίσα, ήδη από το καλοκαίρι του 1944, λειτουργούσε μια τέτοια «Επιτροπή Αγρασφαλείας και Συμβιβασμού» Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 100.

⁶⁷⁰ Σύμφωνα με την κατάθεση σε δικογραφία το 1945 του δικηγόρου Γ.Β., μάρτυρα κατηγορίας, «Κατά Ιούλιον 1944 ήρξαντο λειτουργούντα Λ. Δικαστήρια απαρτιζόμενα εξ' αναρχικών και καταλύσαντα πάσαν έννοιαν κράτους και δικαίου», Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, πρακτικό δικαστηρίου της 30^{ης} Απριλίου 1945, σ. 2.

⁶⁷¹ Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής και μαρτυρία του Ηλία Πασπατή στον Παναγιώτη Ψαριανό, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, ΓΑΚ Λέσβου.

⁶⁷² Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια*, ό.π., σ. 319 και Παρασκευαΐδης Γιώργος, *Μανταμάδος Λέσβου, Ιστορικά - λαογραφικά κείμενα και φωτογραφίες*, ό.π., σ. 284 - 286.

⁶⁷³ Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια*, ό.π., σ. 319.

⁶⁷⁴ Παναγιώτης Αμπατζής, «Το χρονικό της Γερμανικής Κατοχής στη Λέσβο», ό.π., σ. 211-212 και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 487.

πρώτη δικάσιμος ορίστηκε στις 21 Δεκεμβρίου 1944 με πρόεδρο τον Αντώνη Πετρουνάκο και Λαϊκό Επίτροπο τον Ιορδάνη Σαχπάλογλου,⁶⁷⁵ όπου εκδικάστηκαν 15 υποθέσεις. Οι υποθέσεις ήταν κυρίως αγορανομικές παραβάσεις, αποκρύψεις τροφίμων, μικροκλοπές κλπ.⁶⁷⁶ Είναι πάντως εντυπωσιακό πως καμία από αυτές δεν ερημοδίκησε. Εκ παραλλήλου τις ίδιες μέρες λειτουργούσε και το τριμελές Πλημμελειοδικείο Μυτιλήνης, το οποίο δεν είχε σταματήσει να συνεδριάζει στη διάρκεια της Κατοχής. Οι 34 όμως υποθέσεις του δικαστηρίου αυτού, που επρόκειτο να εκδικαστούν, αναβλήθηκαν με πρωτοβουλία του Αντεισαγγελέα και με την πίεση του ΕΑΜ.⁶⁷⁷

Ως λαϊκοί δικαστές επιλέγονταν συνήθως άνθρωποι κύρους στο χωριό, κάποιες φορές και συντηρητικών απόψεων, είτε με υπόδειξη του ΕΑΜ είτε μετά από καθολική ψηφοφορία μεταξύ των κατοίκων.⁶⁷⁸ Στο χωριό Ανεμότια πρόεδρος του λαϊκού δικαστηρίου ήταν γυναίκα.⁶⁷⁹ Παράλληλα διορίστηκαν και δευτεροβάθμια αναθεωρητικά λαϊκά δικαστήρια, καθώς και επιθεωρητές λαϊκής δικαιοσύνης, στις έδρες των παλιών ειρηνοδικείων, απαραίτητα κάτοχοι πτυχίου νομικής σχολής. Στην περιφέρεια της Μυτιλήνης με απόφαση της ΝΕ Λέσβου του ΕΑΜ επιθεωρητής λαϊκής δικαιοσύνης διορίστηκε ο δικηγόρος Χρήστος Κόρακας. Τα αναθεωρητικά δικαστήρια είχαν τον χαρακτήρα Εφετείου.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 21, 20 Δεκεμβρίου 1944.

⁶⁷⁶ Ο επονίτης Τάκης Ψύλλας, που είχε οριστεί γραμματέας του λαϊκού δικαστηρίου θυμάται: «Την επόμενη μέρα καθαρόγραφα τις αποφάσεις και τις παρέδιδα στον πρόεδρο του δικαστηρίου Αντώνη Πετρουνάκο... Το αναθεωρητικό δικαστήριο, που είχε το ρόλο του Εφετείου, δεν πρόλαβε να λειτουργήσει καθόλου...». Βλ. Προφορική μαρτυρία του Τάκη Ψύλλα στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 7 Μαΐου 2007, ιδιωτικό αρχείο Παναγιώτη Κουτσκουδή.

⁶⁷⁷ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 22, 22 Δεκεμβρίου 1944.

⁶⁷⁸ Στο Μανταμάδο πρόεδρος του Δικαστηρίου ορίστηκε ο κτηματίας Παναγιώτης Βαρβαράς, από τους πιο συντηρητικούς πολίτες του χωριού. Βλ. Γιώργος Παρασκευαΐδης, *Μανταμάδος Λέσβου*, ό.π., σ. 284. Στη Βρίσα ψηφίστηκε πρόεδρος του δικαστηρίου ο Παναγιώτης Διαμαντής με καθολική ψηφοφορία μεταξύ των κατοίκων. Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 100. Στο Πλωμάρι δύο από τους Λαϊκούς Δικαστές δεν έκρυσαν ένα χρόνο μετά, τις συντηρητικές τους απόψεις. Σε μαρτυρική κατάθεσή του στις 11 Δεκεμβρίου 1945 ο Γεώργιος Βαρβαγιάννης καταθέτει: «Εγώ ανέλαβον [σ.σ. Λαϊκός Δικαστής] τον Νοέμβριον 1944 παρακινήθεις από τους συντηρητικούς πολίτας ίνα συγκρατήσω την κατάστασιν και τας ακρότητας». Στην ίδια δικογραφία, ο Χαρίλαος Στεφανίδης στις 10 Δεκεμβρίου 1945 καταθέτει: «Τον Οκτώβριον του 1944 το ΕΑΜ Πλωμαρίου με διόρισε Λ. Δικαστήν. Εδέχθην διότι θα εξυπρέτουν τους πατριώτας μου, ως τους εξυπρέτησα, ιδίως τους εθνικόφρονας (εθνική παράταξις) ήτις ήτο τελείως παρηγκονισμένη». Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, Αριθμός Δικογραφίας 122, Β' Ανακριτ. Ενωπ. Ανακριτού Γ'.

⁶⁷⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 68, 10 Φεβρουαρίου 1945.

⁶⁸⁰ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 482 - 484.

Ο θεσμός έγινε δημοφιλής, ιδιαίτερα ανάμεσα στα λαϊκά στρώματα, καθώς οι λαϊκοί δικαστές ήταν συνήθως μεγάλης ηλικίας, έμπειροι, γνώστες της νοοτροπίας και της κουλτούρας του πληθυσμού. Εκείνοι που δικάζαν γνώριζαν προσωπικά τους αντίδικους και ως κάτοικοι του χωριού ήξεραν ενδεχομένως αθέατες πλευρές της υπόθεσης. Οι μάρτυρες ήταν συνήθως γνωστοί σε όλους και ήταν πολύ δύσκολο σε κάποιον να βρει ψευδομάρτυρα επ' αμοιβή, όπως συνέβαινε συχνά στα αστικά δικαστήρια. Το ακροατήριο γνώριζε εκ του σύνεγγυς τους αντίδικους και το ποιόν τους και σε πολλές υποθέσεις η παρουσία και οι αντιδράσεις του ήταν καταλυτικές, ως προς την απόφαση του δικαστηρίου. Κυρίως όμως, εκείνο που ένοιωθαν οι κάτοικοι των χωριών είναι πως η νέα εξουσία δεν ήταν απόμακρη, αλλά κοντά τους, ήταν μέρος από τους ίδιους. Ειδικά για τον κόσμο που ακολουθούσε το ΕΑΜ η λαϊκή δικαιοσύνη ήταν μια απόδειξη πως η λαϊκή δημοκρατία δεν ήταν μια απλή υπόσχεση ή ένα μακρινό όνειρο, αλλά μια ζωντανή πραγματικότητα καθώς την έβλεπαν να παίρνει σάρκα και οστά μπροστά στα μάτια τους.⁶⁸¹

Ο καθένας πλέον, ανεξάρτητα αν είχε χρήματα να πληρώσει ή όχι, είχε ελεύθερη πρόσβαση στη δικαιοσύνη και μπορούσε να ελπίζει ότι θα βρει το δίκιο του. Πριν τον πόλεμο η προσφυγή στο δικαστήριο για τον αγράμματο αγρότη και εργάτη του χωριού ήταν μια ακριβή πολυτέλεια. Έπρεπε να ταξιδέψει εκτός του χωριού - κάτι που δε μπορούσε να γίνει αυθημερόν - οι συνεδριάσεις γινόταν στην καθαρεύουσα, δηλαδή σε «ξένη» γλώσσα, έπρεπε να πληρώσει δικηγόρο, οι δικαστές ήταν ξένοι και τον φόβιζαν, ενώ η έκβαση της δίκης ήταν αβέβαιη. Πολλές φορές μάλιστα βρισκόταν μπροστά σε πληρωμένους ψευδομάρτυρες, που δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει. Οι αναβολές ήταν συχνές και ανέβαζαν το κόστος της δίκης. Τώρα οι δίκες σπάνια αναβάλλονταν, οι δικαστές είχαν ψηφιστεί από όλους, ήταν αξιοσέβαστοι, η διαδικασία γινόταν στη γλώσσα τους και μάλιστα στην ιδιόλεκτο του τόπου τους. Έτσι καταλάβαιναν όλοι τί διαμειβόταν στο δικαστήριο και δεν χρειαζόταν ούτε ο ενάγων, ούτε ο εναγόμενος να πληρώσει δικηγόρο. Οι δικαστές δικάζαν με βάση τη συνείδησή τους. Πολλές φορές όμως αναγκάζονταν να υποκύψουν σε συντηρητικά τοπικά έθιμα ή

⁶⁸¹ Νίκος Μαραντζίδης, *Μικρές Μόσχες*, ό.π., σ. 96.

στο κοινό περί δικαίου αίσθημα του ακροατηρίου.⁶⁸² Η κύρια δε επιδίωξη των δικαστών ήταν πάντα μια συμβιβαστική επίλυση των διαφορών.⁶⁸³ Σε κύριο άρθρο της εφημερίδας του ΚΚΕ *Εμπρός* της 1^{ης} Οκτωβρίου 1944, σκιαγραφείται ο νέος θεσμός:

Πρώτη είναι η αρχή της συμβιβαστικότητας που ανταποκρίνεται πλέρια στο λαϊκό χαρακτήρα της δικαιοσύνης. Όχι πια αυστηρός και συνοφρυωμένος δικαστής που θα εφαρμόζει άκαμπτος το νόμο ΦΧΨ. Ο λαϊκός δικαστής θα παίρνει θέση ανάμεσα στον πόνο και στις διαφορές δύο ανθρώπων σαν άνθρωπος και αυτός και θα προσπαθεί να τους συμβιβάσει. Έπειτα κατάργηση της πολύπλοκης και ανόητης δικονομίας που ούτε οι δικαστές δεν την ήξεραν καλά και που εξαιτίας της η γνώση των νόμων είχε γίνει ταυτόσημη με τον ακροβατικό χειρισμό δικονομικών τύπων. Και τέλος απόλυτη ελευθερία του δικαστή στην εκτίμηση των αποδείξεων σύμφωνα με τη συνείδησή του που είναι η ίδια η κοινωνική συνείδηση.⁶⁸⁴

Οι συνεδριάσεις γινόταν συνήθως Σαββάτο ή Κυριακή πρωί στα κατά τόπους ειρηνοδικεία, ή σε αίθουσα του σχολείου ή και στην πλατεία του χωριού. Ήταν ανοιχτές και συνήθως κρατούνταν πρόχειρα πρακτικά. Δικαίωμα λόγου είχε και το ακροατήριο. Οι υποθέσεις που δικάζαν τα λαϊκά δικαστήρια ήταν στην πλειοψηφία τους αγροτικές διαφορές. Πολλές φορές δικάζονταν και υποθέσεις εναντίον ανθρώπων που με αθέμιτο τρόπο πλούτισαν στη διάρκεια της Κατοχής. Στην Αγία Παρασκευή το δικαστήριο καταδίκασε τον Π. Θ. να επιστρέψει καθαρά λάδια σε τρεις κατοίκους του χωριού Κλομιδάδος, αντί για μη βρώσιμα λάδια («ποσάδες») που τους είχε δώσει στη διάρκεια της Κατοχής. Μάλιστα ήγειρε αγωγή κατά του συγκεντρωτή και αποθηκάρη του Π.Θ. θεωρώντας τους συνυπεύθυνους.⁶⁸⁵ Τα δικαστήρια εκδίκασαν και υποθέσεις κληρονομιάς ή καταπατήσεις περιουσιών. Στα Παράκοιλα, στις 28 Ιανουαρίου 1945 εκδικάστηκε υπόθεση καταπάτησης περιουσίας και σπιτιού και αποφασίστηκε η απόδοση ενοικίου, τόσο για το σπίτι όσο και για τα κτήματα από τον εναγόμενο στον

⁶⁸² Πολλές φορές αυτό το τοπικό έθιμο ή το κοινό περί δικαίου αίσθημα, που καθορίζονταν και από τις παρεμβάσεις του ακροατηρίου, υπάκουε στη γενικότερη λογική της τοπικής εαμικής εξουσίας για την αποφυγή συγκρούσεων με τις λαϊκές αντιλήψεις, ακόμα κι αν αυτές ήταν έξω από τις νεωτερικές λογικές εκσυγχρονισμού, που ήθελε να επιβάλλει το ΕΑΜ. Τέτοια αποφάσεις υπήρξαν εκεί που εμπλέκονταν η Εκκλησία ή παγιωμένες συντηρητικές έμφυλες σχέσεις.

⁶⁸³ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, ό.π., σ. 300-301.

⁶⁸⁴ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 4, 1^η Οκτωβρίου 1944.

⁶⁸⁵ Απόφαση 48, αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής, παρατίθεται και στο Ρεβέκκα Καραγάτσι, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή», ό.π., σ. 75.

ενάγοντα.⁶⁸⁶ Ειδικά για τα ακίνητα που πουλήθηκαν την περίοδο της Κατοχής, το δικαστήριο λογάριαζε: «α) το δόλο τη πρόθεση του αγοραστή να δημιουργήσει πλάνη β) τη σωματική ή ψυχολογική βία γ) την ανάγκη που βρέθηκε ο πωλητής δ) την αισχροσύνη (χαμηλή τιμή κ.ά.)».⁶⁸⁷ Η παρουσία οικονομικών παραγόντων των τοπικών κοινωνιών ως κατηγορούμενων στο λαϊκό δικαστήριο, έστω και αν η κατηγορία ήταν επουσιώδης, ήταν από μόνη της ντροπή γι' αυτούς και προκαλούσε την οργή τους, καθώς είχαν συνηθίσει ως τότε σε μια διαφορετική αντιμετώπιση.⁶⁸⁸

Υπήρξαν όμως και περιπτώσεις όπου τα λαϊκά δικαστήρια υπερέβησαν τις αρμοδιότητές τους δικάζοντας ζητήματα οικογενειακού δικαίου, όπως έκδοση διαζυγίων, νομιμοποίηση παιδιών εκτός γάμου, κληρονομικά, προικοδοτήσεις κλπ.⁶⁸⁹ Σε λαϊκό δικαστήριο στο Πλακάδο Γέρας επιδικάστηκε, μετά από προσφυγή της παθούσας, η σύναψη γάμου ενός νέου με μια κοπέλα, με την οποία είχε συνάψει ερωτική σχέση και στη συνέχεια την εγκατέλειψε.⁶⁹⁰ Το γεγονός αυτό ανάγκασε τον εαμίτη νομάρχη Λέσβου Κώστα Φριλίγγο να εκδώσει εγκύκλιο, στις 19 Οκτωβρίου 1944, στην οποία μεταξύ των άλλων αναφέρει: «Τα λαϊκά δικαστήρια προς το παρόν δεν έχουν αρμοδιότητα να εκδίδουν διαζύγια, αλλά ούτε και κανένα άλλο δικαστήριο, μπορεί σήμερα να δικάσει δίκες διαζυγίου. Βρισκόμαστε σε αναμονή σχετικού Νόμου που θα κανονίσει το ζήτημα, μόλις ολοκληρωθεί η απελευθέρωση της χώρας μας».⁶⁹¹ Τέτοια ζητήματα βεβαίως είχαν ήδη ανακύψει από την εφαρμογή του θεσμού και στην ηπειρωτική Ελλάδα κάτι που ανάγκασε το Πολιτικό Γραφείο της ΚΕ του ΚΚΕ να στείλει γράμμα προς τα καθοδηγητικά στελέχη, όπου μεταξύ των άλλων αναφέρει:

Έγινε γνωστό σε μας πως σε μερικά μέρη τα λαϊκά δικαστήρια έβγαλαν αποφάσεις για διαζύγια και δόθηκε εντολή στις εκκλησιαστικές αρχές να εκτελέσουν τις αποφάσεις αυτές! ...τέτοιες ενέργειες τείνουν να δημιουργήσουν προστριβές με

⁶⁸⁶ Από απόφαση του Λαϊκού Δικαστηρίου της 28 Ιανουαρίου 1945 στο αταξινόμητο αρχείο της Κοινότητας Παρακοίλων.

⁶⁸⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 32, 16 Νοεμβρίου 1944 και εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 3, 30 Οκτωβρίου 1944.

⁶⁸⁸ Βλ. Αναστασία Βερβενιώτου, *Οι άμαχοι του ελληνικού Εμφυλίου. Η δυναμική της μνήμης*, εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα 2021, σ. 191.

⁶⁸⁹ Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή», ό.π., σ. 76.

⁶⁹⁰ Προφορική μαρτυρία του Παναγιώτη Ταμβακέρα στον γράφοντα, στις 18 Σεπτεμβρίου 2021.

⁶⁹¹ Εγκύκλιος 9508/19.10.1944 του νομάρχη Λέσβου Κώστα Φριλίγγο. Είχε ήδη εκδοθεί στις 19 Σεπτεμβρίου 1944 και η εγκύκλιος 7214/75/19.9.1944 με παρόμοιο περιεχόμενο. Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής.

την εκκλησία και να δώσουν στην αντίδραση την ποθητή ευκαιρία να μας παρουσιάσει για διώκτες της εκκλησίας.⁶⁹²

Η εμπλοκή των λαϊκών δικαστηρίων σε θέματα οικογενειακού δικαίου, αλλά και η εκδίκαση υποθέσεων που παλιότερα ήταν ιδιωτικές και έμεναν εντός της οικογενειακής δομής, έφερνε στη σφαίρα του δημόσιου ενδιαφέροντος ζητήματα, που ενώ έθιγαν τις γενικά αποδεκτές ηθικές αξίες δεν έβρισκαν δικαίωση στην ιδιωτική σφαίρα. Αν κάποιος θεωρούσε πως ήταν αδικημένος σε μια οικογενειακή υπόθεση, είχε τη δυνατότητα να προσφύγει στο λαϊκό δικαστήριο και να αναζητήσει το δίκιο του. Και αυτό αφορούσε ιδιαίτερα στις γυναίκες.⁶⁹³ Η δυνατότητά τους να συμμετέχουν στο θεσμό αποτελούσε μια τεράστια τομή σε σχέση με την προπολεμική κοινωνία.⁶⁹⁴ Παρ' όλα αυτά, ποτέ δεν έγινε κατορθωτό ο θεσμός, στη σύντομη διάρκειά του να απαντήσει με πληρότητα και ολοκληρωμένα στις συντηρητικές αντιλήψεις της παραδοσιακής κοινωνίας σε σχέση με τα δικαιώματα των γυναικών.

Οι ποινές ήταν συνήθως απόδοση τροφίμων στον ενάγοντα από τον κατηγορούμενο που καταδικάζονταν ή χρηματικές ποινές, που μετατρέπονταν σε είδος. Δεν έλειπαν όμως και ποινές, όπως ραβδισμοί ή ολιγοήμερη φυλάκιση.⁶⁹⁵ Οι ποινές είχαν περισσότερο το χαρακτήρα σωφρονισμού. Έτσι ο ραβδισμός αποτελούσε μια τέτοια διαδικασία και είχε το χαρακτήρα δημόσιας επίπληξης. Η ντροπή στις κοινωνίες των χωριών μπορούσε να είναι μια πολύ πιο αυστηρή τιμωρία απ' ό,τι μια άλλη οποιαδήποτε ποινή. Στο Ζιάκα των Γρεβενών η αντίστοιχη ποινή σωφρονισμού, που ήταν μια παραδοσιακή πρακτική, ήταν το δημόσιο φτύσιμο.⁶⁹⁶ Οι ποινές αυτές, όπως το

⁶⁹² ΚΚΕ *Επίσημα Κείμενα*, τ. 5ος 1940 - 1945, ό.π., σ. 24. Παρατίθεται και στο Θανάσης Τσουπαρόπουλος, *Οι λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, ό.π., σ. 61.

⁶⁹³ Βλ. και Ρίκη Μπουσχότεν, *Ανάποδα χρόνια, Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900 - 1950)*, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2003, σ. 109

⁶⁹⁴ Ο πατέρας μου στην Αγία Παρασκευή ήταν 11 χρονών το 1944. Όταν τον ρώτησα αν θυμάται κάποια υπόθεση από τα λαϊκά δικαστήρια του χωριού, μου απάντησε πως θυμάται μια εκδίκαση υπόθεσης μετά από καταγγελία νεαρής του γειτόνισσας, ότι ένας υποψήφιος γαμπρός αθέτησε υπόσχεση γάμου. Το δικαστήριο επιδίκασε στο νεαρό ποινή για την ενέργειά του αυτή, ένα τσουβάλι κουκιά!

⁶⁹⁵ Ο Γεώργιος Γιαμουγιάννης από το Πλωμάρι κατέθεσε στο Ειρηνοδικείο Πλωμαρίου ότι καταδικάστηκε από το Λαϊκό Δικαστήριο σε 12 ραβδισμούς επειδή μάλωσε με αγροφύλακα και ότι αργότερα η ποινή του μετατράπηκε σε 12 μέρες φυλάκιση. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, Από το αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, έγγραφο Ειρηνοδικείου Πλωμαρίου προς Εισαγγελία Μυτιλήνης 11 Ιουνίου 1945.

⁶⁹⁶ Ρίκη Μπουσχότεν, *Ανάποδα χρόνια*, ό.π., σ. 110.

φτύσιμο, το δέσιμο, το βρέξιμο, ο ραβδισμός κλπ., δεν προβλέπονταν από τον κώδικα Λαϊκής Δικαιοσύνης και γινόταν προσπάθεια σε όλη την Ελλάδα για τον περιορισμό τους. Δεν έγινε όμως κατορθωτό να περιοριστούν ολότελα.⁶⁹⁷

Σε αυτή τη λογική του δημόσιου σωφρονισμού - που με τα σημερινά δεδομένα αποτελεί δημόσια διαπόμπευση και κατάφωρη παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων - εγγράφονται δύο αποφάσεις του λαϊκού δικαστηρίου της Βρίσας. Το λαϊκό δικαστήριο εκδίκασε την ίδια μέρα δύο υποθέσεις με κατηγορούμενες ως πόρνες δύο γυναίκες, μετά από σχετική καταγγελία. Η ποινή που επιβλήθηκε ήταν κούρεμα και δημόσια διαπόμπευση στους δρόμους του χωριού. Η απόφαση ήταν σύμφωνη με το «κοινό περί δικαίου αίσθημα», όπως εκφράστηκε τότε από την πλειοψηφία της τοπικής κοινωνίας. Σημειωτέον ότι το μεγαλύτερο μέρος του ακροατηρίου ήταν γυναίκες, που παρενέβαιναν και στη διαδικασία του δικαστηρίου με φωνές και απειλές ενάντια στις κατηγορούμενες. Συγκατηγορούμενοι στην ίδια δίκη βρέθηκαν και οι άνδρες που «συνευρέθηκαν» με τις εν λόγω γυναίκες στο πλαίσιο «παράνομων» εξωσυζυγικών σχέσεων. Η ποινή όμως που τους επιδικάστηκε ήταν απείρως ηπιότερη: η πληρωμή μόλις είκοσι οκάδων καρπού.⁶⁹⁸ Οι παραπάνω αποφάσεις είναι βέβαια προϊόν πουριτανικών αντιλήψεων, στις οποίες όμως συναινούσε και το ΕΑΜ, παρά τις κατά καιρούς περί του αντιθέτου δηλώσεις του.

Μετά την Απελευθέρωση ο θεσμός βρέθηκε στο κέντρο της εαμικής διοίκησης, καθώς πολύ σύντομα διαπιστώθηκε πως αποτελούσε ένα μέσον μερικής αποκατάστασης ταξικών αδικιών και πραγματικής ισονομίας.⁶⁹⁹ Οι αντίπαλοι του ΕΑΜ, παρά τις ενστάσεις τους, αποδέχονταν το θεσμό και συμμετείχαν σ' αυτόν. Έθεταν βέβαια πάντα την προϋπόθεση να «προϋπάρξει κυβερνητική έγκριση και απόφασις... να προσλάβη δηλαδή τη μορφή της νομιμότητας».⁷⁰⁰

Η αποδοχή βεβαίως των αντιπάλων του ΕΑΜ δεν σήμαινε πως δεν έχαναν ευκαιρία είτε να επικρίνουν είτε να διακωμωδήσουν κάποιες ακραίες αποφάσεις. Γράφει η αντιπολιτευόμενη στο ΕΑΜ εφημερίδα *Δημοκρατία* την 1^η Δεκεμβρίου 1944:

⁶⁹⁷ Θανάσης Τσουπαρόπουλος, *Οι λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, ό.π., σ. 241.

⁶⁹⁸ Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 100-102.

⁶⁹⁹ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Δικαιοσύνη και δικαιοσύνη», εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 9, 5 Νοεμβρίου 1944.

⁷⁰⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 2, 30 Οκτωβρίου 1944.

Εις προάστειον της πόλεως μας κατεδικάσθη από λαϊκόν δικαστήριον κάποιος πολίτης, διότι πιστεύσας εις την επικράτησιν της ελευθερίας, ετόλμησεν να επικρίνει δημόσια ωρισμένας πράξεις οπαδών του Κ.Κ.Ε. Το δικαστήριον απεφάνθη εν πλήρει ομοφωνία ότι ο κατηγορούμενος διέπραξε πράγματι αξιόποινον πράξιν διότι «εβγήκε από τις γραμμές του ΕΑΜ». Η επιβληθείσα ποινή δεν ήτο βέβαια πολύ βαριά. Περιορίσθη εις πρόστιμον είκοσι οκάδων λαδιού. Αλλά δεν πρόκειται εδώ περί της ποινής. Προέχει να γνωσθή ποία είναι αι γραμμαί του ΕΑΜ ώστε να ξεύρη ο καθένας να μη μπερδεύεται ανάμεσά των.⁷⁰¹

Και η κυβερνητική κάλυψη ήλθε λίγες μέρες μετά. Στη σύσκεψη που συγκλήθηκε στις 13 Νοεμβρίου 1944 με πρωτοβουλία του πρωθυπουργού Γεώργιου Παπανδρέου και τη συμμετοχή του υπουργού Γεωργίας του ΕΑΜ Γιάννη Ζέβγου και αντιπροσωπείας στελεχών του ΕΑΜ από το νομό Λέσβου, ο πρωθυπουργός, το μόνο αίτημα που αποδέχθηκε ήταν, πως μέχρι την ψήφιση νέας νομοθεσίας, την πρωτοβάθμια δικαιοσύνη θα αποδίδουν τα λαϊκά δικαστήρια, δίνοντας τους έτσι και τυπική κυβερνητική θεσμική νομιμοποίηση.⁷⁰²

Ο θεσμός συνέχισε τη λειτουργία του και μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας για να σταματήσει οριστικά στις αρχές Μαΐου του 1945, όταν το ΕΑΜ πέρασε ολοκληρωτικά στην Αντιπολίτευση. Τότε μάλιστα ο νέος εισαγγελέας Ιωάννης Κωστόπουλος με εγκύκλιό διαμήνυσε ότι: «...αι τοιαύται δήθεν αποφάσεις εκδοθείσαι παρά των μη υπό του Συντάγματος του ημετέρου Έθνους, προβλεπόμενων νομίμων Δικαστηρίων, ουδεμίαν ισχύν έχουσιν».⁷⁰³ Η απόφαση του Εισαγγελέα προκάλεσε την αντίδραση του ΕΑΜ, που με επιστολή που υπογράφουν έξι δικηγόροι στελέχη του, με νομικά επιχειρήματα προσπαθούν να αποδομήσουν την εγκύκλιο.⁷⁰⁴ Στην επιστολή

⁷⁰¹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 15, 1 Δεκεμβρίου 1944. [Η έντονη γραφή είναι του πρωτοτύπου]

⁷⁰² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 33, 17 Νοεμβρίου 1944, Δεκτά τα Λαϊκά Δικαστήρια, Δηλώσεις του Γενικού Διοικητή κ. Γ. Μπουρδάρα. Η αντιπολιτευόμενη στο ΕΑΜ εφημερίδα *Δημοκρατία* έχει πιο αναλυτικό ρεπορτάζ για το θέμα: «Τα ειρηνοδικεία και πταιματοδικεία δια μεν την ύπαιθρον αντικαθίστανται προσωρινώς και μέχρι θεσπίσεως σχετικής νομοθεσίας καθορίζουσας την σύνθεσιν και διαδικασίαν ενός είδους λαϊκών Δικαστηρίων κατά κοινότητα υπό των ήδη εγκατεστημένων Λαϊκών Δικαστηρίων. Τα ειρηνοδικεία και πταιματοδικεία της πρωτεύουσας συμφώνως προς απόφασιν παραμένουν. Εις το σημείο τούτον διατυπώθησαν αντιρρήσεις εκ μέρους των κ. Ε. Γιοσμά και Λ. Κιοσκλή και κατόπιν μικράς διαλογικής συζητήσεως το ζήτημα απέμενε να λυθῆ υπό του Κυβερνητικού εκπροσώπου», εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 12, 24 Νοεμβρίου 1944.

⁷⁰³ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 51, 26 Απριλίου 1945.

⁷⁰⁴ Την επιστολή υπογράφουν οι δικηγόροι Χρήστος Κόρακας, Γιώργος Κορτέσης, Γιώργος Τζοάνος, Γιώργος Γιαλούρης, Άγγελος Συρόπουλος και Παναγιώτης Αμπατζής. Επιστολή «Προς τον Εισαγγελέα

τονίζεται ότι στη διάρκεια και προς το τέλος της Κατοχής η ΠΕΕΑ είναι η μόνη κυβέρνηση που αναγνωρίζεται de facto ως επαναστατική από τους συμμάχους και επομένως τα νομοθετήματα τους έχουν ισχύ. Σε αντίθεση με αυτήν «Αι κυβερνήσεις της κατοχής με την χαρακτηριστική ονομασία του Κουϊσλιγκ δεν είχαν ιδιογενή εξουσία αλλά ήντλουν την δύναμιν των από τον κατακτητήν, επομένως δεν ήσαν ελληνικάί». ⁷⁰⁵

Παρόλη την αντίδραση του ΕΑΜ η εγκύκλιος εφαρμόστηκε. Έτσι λοιπόν οι αποφάσεις που αφορούσαν σε επιστροφές κτημάτων από κτηματίες για αγοραπωλησίες της Κατοχής ή άλλες, που αποκαθιστούσαν αδικίες και επέστρεφαν μέρος της περιουσίας που απέκτησαν κάποιοι κερδοσκοπώντας, ακυρώθηκαν και οι περιουσίες επιστράφηκαν σε όσους τις καταχράστηκαν.

Δεν υπάρχει ακριβής εκτίμηση για το συνολικό αριθμό των υποθέσεων που εκδικάστηκαν στα λαϊκά δικαστήρια σε όλο το νησί την περίοδο από τον Ιούλιο 1944 ως το Μάιο 1945. Από τα επιμέρους στοιχεία που είναι διαθέσιμα, για παράδειγμα στο Μανταμάδο, από τις 16 Αυγούστου 1944 που άρχισε να λειτουργεί το Λαϊκό Δικαστήριο ως την 10^η Φεβρουαρίου 1945 δίκασε 145 υποθέσεις. Από αυτές οι 74 ήταν καταδικαστικές και οι υπόλοιπες αθωωτικές ή συμβιβαστικές. ⁷⁰⁶ Έχουν διασωθεί ελάχιστα πρακτικά των λαϊκών αυτών δικαστηρίων, διασκορπισμένα σε διάφορα αταξινόμητα αρχεία.

Η προαναφερθείσα κυβερνητική κάλυψη επί πρωθυπουργίας Γ. Παπανδρέου, που παρασχέθηκε στα λαϊκά δικαστήρια της Λέσβου δεν στάθηκε αρκετή για τη μη δίωξη των λαϊκών δικαστών. Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, δεν έλειψαν οι διώξεις και οι ταλαιπωρίες για κάποιους που υπηρέτησαν το θεσμό. Στο Πλωμάρι απαγγέλθηκε κατηγορία και ασκήθηκε δίωξη τον Απρίλιο του 1946 κατά δεκατριών ατόμων,

ότι από Ιουλίου 1944 - Μαΐου 1945 χωρίς να διορισθώσι νομίμως αντεποιήθησαν αρχήν πολιτικήν και επεχείρησαν πράξεις επιτρεπομένας μόνον εις πολιτικούς υπαλλήλους, ήτοι χωρίς να διορισθώσι νομίμως εξετέλεσαν καθήκοντα Δικαστικά

των εν Μυτιλήνη Πρωτοδικών», 26 Απριλίου 1945, Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου.

⁷⁰⁵ Στο ίδιο.

⁷⁰⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 68, 10 Φεβρουαρίου 1945.

– Αστυνομικά και Αγορανομικά. Επί παραβάσει των άρθρων 52 και 227 του Ποιν. Κώδικα.⁷⁰⁷

Η κατηγορία της αντιποίησης αρχής για τη συμμετοχή αντιστασιακών στους θεσμούς της λαοκρατίας, ήταν μια συνήθης πρακτική του μεταβαρκιζιανού κράτους σε όλη την Ελλάδα, στην προσπάθεια του να εκκαθαρίσει τους κοινωνικούς και κρατικούς θεσμούς από τα στελέχη του ΕΑΜ και να τα στείλει στις φυλακές και τις εξορίες.⁷⁰⁸

Τα λαϊκά δικαστήρια είναι ίσως ο θεσμός που αποτυπώνει με τον καλύτερο τρόπο τις συνέχειες και ασυνέχειες της εαμικής εξουσίας, σε σχέση με το προπολεμικό παρελθόν, τις αντιφάσεις της, τους συμβιβασμούς της, αλλά και τη διάθεσή της για αλλαγές. Η σχέση με την Εκκλησία, οι ρήξεις και οι συμβιβασμοί με τους πλούσιους, η χειραφέτηση της γυναίκας αλλά και ο συμβιβασμός με συντηρητικές αντιλήψεις βαθιά ριζωμένες στη λεσβιακή κοινωνία, ήταν διαφορετικά και δύσκολα αιτούμενα στα οποία τα λαϊκά δικαστήρια προσπάθησαν να ανταποκριθούν. Δεν τα κατάφεραν πάντα με επάρκεια, αλλά η λειτουργία τους εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να είναι ζωντανή στη συλλογική μνήμη των κατοίκων του νησιού.

Επισιτισμός - «Δεν ζαναπριζόμιστι»

Ο επαρκής επισιτισμός και η άμεση λειτουργία της κρατικής μηχανής ήταν οι πρώτες προτεραιότητες της κοινωνικής πολιτικής του ΕΑΜ αμέσως μόλις ολοκληρώθηκαν οι πανηγυρικές εκδηλώσεις. Από την πρώτη κιόλας μέρα η εαμική διοίκηση φρόντισε να ελέγξει τις τιμές στα προϊόντα ευρείας κατανάλωσης. Στην καταχώρησή του στο ημερολόγιό του στις 11 Σεπτεμβρίου 1944 την πρώτη εργάσιμη της Απελευθέρωσης, ένας νεαρός Μυτιληνιός από το Καγιάνι γράφει:

Το ΕΑΜ αμέσως επεβλήθη από το πρωί επί της αγοράς. Τα σύκα επί παραδείγματι τα πουλούσαν 60 εκ., αμέσως διατάχθηκε να κατέλθουν στα 30 εκ., ένας ΕΑΜίτης [...] τους μικροπωλητές επιτηρώντας την πώληση και την τάξιν στις γραμμές και

⁷⁰⁷ Οι δεκατρείς ήταν λαϊκοί δικαστές στο Πλωμάρι, Επίτροποι λαϊκών δικαστηρίων και όργανα της Εθνοφυλακής για την εκτέλεση των αποφάσεων των δικαστηρίων. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, έγγραφο εισαγγελία Μυτιλήνης κατά 13 ατόμων με το κατηγορητήριο και τους μάρτυρες κατηγορίας, 30 Απριλίου 1946 και Κλητήριο Θέσπισμα Αριθμ. 931 κατά δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου για παρουσία του την 26^η Ιουνίου 1946 στο τριμελές Πλημμελειοδικείο Μυτιλήνης για να δικαστεί με την ως άνω κατηγορίες.

⁷⁰⁸ Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 299.

τα σύκα κατέβηκαν και τα όσπρια, το ψωμί, το κρέας. Έγινε η σημερινή διανομή 150 δρμ αλεύρου, 150 δρμ σίτου.⁷⁰⁹

Οι τιμές σε όλα τα προϊόντα έπεσαν κατακόρυφα. Έτσι στα είδη πρώτης ανάγκης τις πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης, οι τιμές μειώθηκαν ως και 80%.⁷¹⁰ Γίνονταν τακτικές διανομές τροφίμων, ενώ συγκροτήθηκαν με απόφαση του νομάρχη κατά τόπους Λαϊκές Επιτροπές Επισιτισμού με αρμοδιότητα τον έλεγχο των τιμών και τη διασφάλιση της επάρκειας τροφίμων στην αγορά.⁷¹¹ Παράλληλα συνέχιζαν τη λειτουργία τους νόμιμα πια, η Επιμελητεία του Αντάρτη (ΕΤΑ), με ευθύνη την ομαλή τροφοδοσία του ΕΛΑΣ σε ένδυση, υπόδηση και τροφή και η Εθνική Αλληλεγγύη, που επικέντρωνε τη βοήθειά της στις οικογένειες των θυμάτων του φασισμού.⁷¹²

Βασική μέριμνα του ΕΑΜ ήταν ο επαρκής εφοδιασμός της αγοράς σε φθηνά τρόφιμα και προσβάσιμα σε όλους, ιδιαίτερα στους φτωχούς. Όσοι διατηρούσαν τρόφιμα από την Κατοχή όμως συνέχιζαν να τα κρύβουν, ενώ οι αποθήκες που άνοιξαν με παρέμβαση των Λαϊκών Επιτροπών Επισιτισμού ήταν λίγες και οι ελλείψεις σε αλεύρι, ζάχαρη και άλλα βασικά τρόφιμα θα έπρεπε να εξασφαλιστούν μόνο με εισαγωγές. Η επάρκεια δεν θα μπορούσε να εξασφαλιστεί χωρίς τη βοήθεια των συμμάχων και κυρίως των Άγγλων. Τα τρόφιμα και τα φάρμακα της αμερικάνικης Αντιπροσωπείας που επισκέφτηκε τη Λέσβο λίγο μετά την Απελευθέρωση, θεωρήθηκαν ως η αρχή μιας γενναίας βοήθειας των συμμάχων στο λεσβιακό λαό και χαιρετίστηκαν ιδιαίτερα από το ΕΑΜ.⁷¹³ Η βοήθεια όμως αυτή δεν είχε συνέχεια. Παράλληλα συνεχίζονταν οι διανομές τροφίμων του Ερυθρού Σταυρού, ενώ η επιτροπή

⁷⁰⁹ Τα σύκα μια βδομάδα μετά σύμφωνα με την καταχώριση του ημερολογίου της 18 Σεπτεμβρίου 1944 είχαν πέσει στα 16 εκ. Βλ. Γεράσιμος Μπεκιάρης, «Όι ενταύθα Γερμανικές αρχές παραδίδουν την πόλη της Μυτιλήνης», ό.π., σ. 272, 278-279.

⁷¹⁰ Μέσα σε 10 μέρες για παράδειγμα, από τις 10 Σεπτεμβρίου 1944 ως τις 20 Σεπτεμβρίου 1944 το στάρι από 200.000 χιλ. η οκά, πήγε στις 20.000 χιλ η οκά, το λάδι από 360.000 χιλ. η οκά στις 32.000 χιλ. η οκά, το κρέας από 500.000 χιλ. στις 80.000 χιλ. κ.ο.κ. Βλ. Αριστείδης Κλήμης, «Διακύμανση τιμών βασικών ειδών στη Μυτιλήνη μεταξύ 1/12/1943 και 20/10/1944 (ανά 10ήμερο)», π. *Λεσβιακά Χρονικά*. τ. ΙΣΤ' (1996), σ. 244 - 247.

⁷¹¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 8, 18 Σεπτεμβρίου 1944.

⁷¹² Επικεφαλής στην ΕΤΑ ορίστηκε ο δάσκαλος και λογοτέχνης από την Αγία Παρασκευή Κώστας Παπαχαλαράμπους-Μάκιστος. Στη Λέσβο η Εθνική Αλληλεγγύη εξέδωσε και μια μικρή τοπική εφημερίδα την *Αλληλεγγύη*, που το πρώτο της φύλλο βγήκε στις 22 Νοεμβρίου 1944.

⁷¹³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 8, 18 Σεπτεμβρίου 1944.

Επισιτισμού της Μυτιλήνης με συνεχείς ελέγχους στην αγορά προσπαθούσε να κρατήσει τις τιμές σε χαμηλά επίπεδα και να περιορίσει τις ελλείψεις.

Για τον καλύτερο συντονισμό των δράσεων των Λαϊκών Επιτροπών επισιτισμού με απόφαση του νομάρχη συγκροτήθηκε παλλεσβιακή Επιτροπή Κοινωνικής Πρόνοιας και Επισιτισμού, η οποία και ήταν στο εξής η μόνη αρμόδια για θέματα εφοδιασμού, δέσμευσης και κατάσχεσης τροφίμων, ενώ παράλληλα η επιτροπή αποφάσισε να προχωρήσει σε ανταλλαγή τροφίμων με λάδι από την Τουρκία και τη Θράκη.⁷¹⁴

Στις αρχές Οκτωβρίου 1944, η άφιξη του κυβερνητικού κλιμακίου στη Λέσβο με επικεφαλής το διοικητή Νήσων Γιώργο Μπουρδάρα, συνοδεύτηκε με την παρουσία άγγλων στρατιωτικών, που δεσμεύτηκαν στην άμεση αποστολή τροφίμων από την Τουρκία, μέσω της λειτουργίας του Συμμαχικού Στρατιωτικού Συνδέσμου, γνωστότερου ως M.L.⁷¹⁵ Ο M.L. και ο διοικητής του, άγγλος Αντισυνταγματάρχης Martyr, ήταν υποχρεωμένοι να συνεργαστούν με τις τοπικές εαμικές αρχές και τις κατά τόπους Λαϊκές Επιτροπές Επισιτισμού για τη διαχείριση της βοήθειας και τη διανομή της στον πληθυσμό. Ήταν όμως προφανές, όπως ήδη έχει αναφερθεί με αφορμή την περίπτωση των αντιφασιστών γερμανών αιχμαλώτων από τη Λήμνο, ότι η αναγκαία βοήθεια, θα αξιοποιούνταν για την άσκηση πολιτικών πιέσεων προς την εαμική διοίκηση.⁷¹⁶ Το γεγονός αυτό δεν ήταν μια τοπική λεσβιακή ιδιαιτερότητα, αλλά αφορούσε στο σύνολο της βρετανικής πολιτικής για ολόκληρη τη μετακατοχική Ελλάδα.⁷¹⁷

Την ίδια πρακτική ακολουθούσαν οι Βρετανοί το φθινόπωρο του 1944, σε όλα τα νησιά του Αιγαίου, χρησιμοποιώντας την αναγκαία ανθρωπιστική και επισιτιστική βοήθεια, ως βασικό μοχλό πίεσης για τον περιορισμό των δυνάμεων του ΕΑΜ στα νησιά. Στόχος τους να αποκόψουν το ΕΑΜ και τις δυνάμεις του από το μηχανισμό

⁷¹⁴ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 11, 25 Σεπτεμβρίου 1944.

⁷¹⁵ Ο Συμμαχικός Στρατιωτικός Σύνδεσμος (Allies Military Liaison - A.M.L.) είχε αναλάβει σε συνεργασία με την Joint Relief Commission ήδη από το 1942, την παροχή επισιτιστικής βοήθειας στην Ελλάδα, ως διάδοχο σχήμα του Ερυθρού Σταυρού και την ευθύνη γι' αυτό είχε ο διοικητής των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Ελλάδα Ρόναλντ Σκόμπι. Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 93.

⁷¹⁶ Για τους γερμανούς αντιφασίστες στρατιώτες, σ. 89 - 93.

⁷¹⁷ Δημήτρης Μαριόλης, *Η αδύνατη ταξική ανακωχή, Η πολιτική του ΕΑΜ στα Υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά*, εκδόσεις ΚΨΜ, 2^η Έκδοση, Αθήνα 2018, σ. 28-29.

διανομής της βοήθειας.⁷¹⁸ Στα περισσότερα νησιά το πέτυχαν, όχι όμως και στη Λέσβο, όπου η θεσμική επισιτιστική Επιτροπή δεν μπορούσε να παραγκωνιστεί. Βέβαια στις δημόσιες παρεμβάσεις τους τόνιζαν τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα της παρουσίας των στρατιωτικών τους αποστολών και διακήρυτταν τη μη ανάμιξη τους στις εσωτερικές πολιτικές υποθέσεις. Στην πράξη όμως καθοδηγούσαν την αντιπολίτευση στο ΕΑΜ.⁷¹⁹

Ο υποδιοικητής των βρετανικών δυνάμεων στο Αιγαίο συνταγματάρχης Neilson Lapraik, σε μεταγενέστερη μαρτυρία του, δεν αρνείται αυτές τις παρεμβάσεις και πάει ένα βήμα ακόμα πιο μπροστά αναφέροντας πως: «Όπου ήταν απαραίτητο φέραμε την απόλυτα αναγκαία βοήθεια εφοδιασμού εν αναμονή της κύριας βοήθειας που θα ερχόταν από τη Μέση Ανατολή. Ακόμα και στη Λέσβο διατηρήσαμε τη δουλειά στον εφοδιασμό και δώσαμε ερέθισμα για κατάλληλη διακυβέρνηση.»⁷²⁰

Με το δεδομένο και το πρόσχημα ότι ο πόλεμος συνεχίζονταν, οι Βρετανοί συνεπικουρούμενοι από το διοικητή της ναυτικής Βάσης Μιλτιάδη Ιατρίδη,⁷²¹ επέβαλαν αυστηρούς ελέγχους, περιορίζοντας τις άδειες απόπλου των καϊκιών από τη Λέσβο, ελέγχοντας έτσι κατά βούληση τον εφοδιασμό του νησιού.⁷²² Ο Ιατρίδης, που έφτασε στη Λέσβο στις αρχές Οκτωβρίου έγινε αρχικά αποδεκτός με τιμές από την τοπική εαμική εξουσία.⁷²³ Πολύ γρήγορα όμως έγινε το «κόκκινο πανί» για τον αριστερό κόσμο του νησιού, εξαιτίας της υπονομευτικής του δράσης στην εαμική διοίκηση. Με διάφορα προσχήματα δέσμευε τα καΐκια που έφταναν στη Λέσβο και δεν τους επέτρεπε τον απόπλου, εμποδίζοντας την ομαλή τροφοδοσία του νησιού σε

⁷¹⁸ Βλ. και Χρήστος Γιώγος, «Φθινόπωρο 1944: Οι εκθέσεις της SOE για τις Κυκλάδες και το Βόρειο - Ανατολικό Αιγαίο», στο Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη (επιμ.), *Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά, μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας*, πρακτικά συνεδρίου, Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 2016, σ. 79-80.

⁷¹⁹ KEINE, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by F/Lt. C.D. Blair, Part I.

⁷²⁰ Επιστολή του Neilson Lapraik στον Philip Argenti, 12 Ιανουαρίου 1955, στο Philip Argenti, *The occupation of Chios by the Germans*, ό.π., σ. 304 - 305.

⁷²¹ Δες εδώ, σ. 531.

⁷²² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 23, 26 Οκτωβρίου 1944.

⁷²³ Με την άφιξη του μάλιστα στο νησί, παραχωρεί μια μεγάλη συνέντευξη στην *Ελεύθερη Λέσβο*. «Το κατόρθωμα του “Παπανικολή”. Πως ετορπίλισε τρία μεταγωγικά στην Αδριατική. Ολόκληρο το ιστορικό της επίθεσης. Από τη συνομιλία με τον τότε κυβερνήτη του υποβρυχίου κ. Μ. Ιατρίδη», στην εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 16, 8 Οκτωβρίου 1944.

τρόφιμα.⁷²⁴ Ο ίδιος πάντως ισχυριζόταν ότι οι απαγορεύσεις αυτές προέρχονταν από τους Βρετανούς, θεωρώντας «κακοβούλους και συκοφαντικές δημοσιεύσεις εις τον εγχώριον τύπον ότι δήθεν η Ν.Δ. [:Ναυτική Διοίκηση] φέρει δυσκολίας εις τον επισιτισμόν των νήσων» και αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι: «Η Διαταγή του Αγγλικού Ναυαρχείου περί απαγορεύσεως ελευθέρου πλού Βορείως και Δυτικώς της Νήσου δεν ήρθη εισέτι».⁷²⁵ Ένα μάλιστα από τα αγαπημένα συνθήματα των διαδηλωτών του ΕΑΜ την περίοδο αυτή ενάντια στις μεθοδεύσεις Ιατρίδη, ήταν στη τοπική διάλεκτο το «δεν ξαναπριζόμιστι» και αφορούσε στο πρήξιμο των πεινασμένων στη διάρκεια της Κατοχής.⁷²⁶

Η στάση του Ιατρίδη αναγκάζει τελικά το ΕΑΜ να συγκεντρώσει υπογραφές 30 περίπου μαζικών Οργανώσεων, όπως η Ένωση Συνεταιρισμών, το Παλλεσβιακό Εργατικό Κέντρο και πολλές άλλες, με τις οποίες ζητούσαν από την κυβέρνηση την άμεση απομάκρυνσή του από τα νησιά «ως εχθρό του λαού».⁷²⁷ Τελικά στα τέλη Οκτωβρίου 1944 άρθηκε η απαγόρευση απόπλου στα καΐκια, κάτω από τις πιέσεις του ΕΑΜ και του κόσμου του.⁷²⁸

Στη γειτονική Χίο, οι επισιτιστικές Επιτροπές που διόρισε αρχικά το ΕΑΜ, πολύ γρήγορα, στο τέλος Σεπτεμβρίου 1944 αντικαταστάθηκαν από τον νομάρχη με νέες Επιτροπές, χωρίς τη συμμετοχή εαμικών στελεχών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να υπάρξει από την πλευρά του ΕΑΜ, ιδιαίτερα από τον Οκτώβριο του 1944 και μετά, ένα «μπαράζ» καταγγελιών για κακοδιαχείριση, διακρίσεις και πολιτικές σκοπιμότητες στη διαχείριση των τροφίμων, καθώς και φαινόμενα κερδοσκοπίας και μαύρης αγοράς. Η αντίδραση από την πλευρά της διοίκησης Μπουρδάρα ήταν μάλλον αμυντική και χλιαρή.⁷²⁹

⁷²⁴ Ως τις 17 Νοεμβρίου είχαν κατασχεθεί πάνω από 120 τέτοια καΐκια με εντολή Ιατρίδη. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 33, 17 Νοεμβρίου 1944.

⁷²⁵ Αρ, Πρωτ. 62/27.10.1944 έγγραφο της Ναυτικής Βάσεως προς ΕΤΑ, βλ. εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 3, 1 Νοεμβρίου 1944.

⁷²⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 27, 4 Νοεμβρίου 1944.

⁷²⁷ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 23, 8 Νοεμβρίου 1944, σ. 2.

⁷²⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 24, 29 Νοεμβρίου 1944.

⁷²⁹ Στην εφημερίδα *Πρωτοπόρος*, όργανο της ΝΕ Χίου του ΕΑΜ και στην εφημερίδα *Εμπρός*, όργανο της ΠΕ Χίου του ΚΚΕ, μετά τον Οκτώβριο του 1944 συναντά κανείς συνεχείς καταγγελίες του ελεγχόμενου από το ΕΑΜ Εργατικού Κέντρου Χίου, τοπικών εαμικών οργανώσεων στη Χίο, αλλά και μεμονωμένων

Ο λεσβιακός εαμικός τύπος μάλιστα για να αποδείξει την αποτελεσματικότητα της εαμικής διοίκησης στη Λέσβο συγκρίνει την επισιτιστική κατάσταση του νησιού με εκείνη της γειτονικής Χίου, όπου την τοπική εξουσία ασκούσαν οι εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης. Το συμπέρασμα του είναι ότι η σύγκριση είναι συντριπτική, καθώς διαπιστώνει πως στη Χίο επανέρχονται φαινόμενα έλλειψης προϊόντων, μαύρης αγοράς και αθέμιτου πλουτισμού, την ίδια στιγμή που στη Μυτιλήνη οι Λαϊκές Επιτροπές μοχθούν για τον επισιτισμό του λαού.⁷³⁰ Επιχαίρει δε, καθώς οι υπάλληλοι στη Λέσβο πληρώνονται κανονικά, ενώ οι αντίστοιχοι στη Χίο έχουν προβλήματα επιβίωσης.⁷³¹

Στις αρχές Νοεμβρίου 1944, οι επιτροπές Επισιτισμού αύξησαν τη μερίδα διανομής του ψωμιού για τις λαϊκές τάξεις από 50 σε 100 δράμια, ενώ έφεραν στάρι από τον Έβρο σε ανταλλαγή με σαπούνι και λάδι.⁷³² Βάση της διαμόρφωσης των τιμών των τροφίμων ήταν η τιμή του λαδιού. Καθώς το νόμισμα δεν είχε καμία αξία, το λάδι έπαιζε το ρόλο του τοπικού νομίσματος. Αλλά και από τα μέσα Νοεμβρίου 1944 που κυκλοφόρησε η νέα δραχμή, ως σταθερό νόμισμα, οι συναλλαγές συνέχιζαν να γίνονται στη Λέσβο με βάση την τιμή του λαδιού, καθώς παρατηρήθηκε απροθυμία για τη χρήση του νέου νομίσματος στις συναλλαγές, παράλληλα με την έλλειψή του, καθώς υπήρξαν δυσκολίες να φτάσει έγκαιρα στη Λέσβο.⁷³³ Παρ' όλα αυτά το ΕΑΜ στήριξε στη Λέσβο τη δραχμή, πιέζοντας ώστε να επιβληθεί στις συναλλαγές.⁷³⁴ Οι Λαϊκές Επιτροπές Επισιτισμού καθιέρωσαν σύστημα ανταλλαγής, για τα εκτός της βοήθειας της Μ.Λ. τρόφιμα, με μια οκά λάδι για 4 οκάδες στάρι, από τις οποίες γινόταν

κατοίκων. Ενδεικτικά εφ. *Πρωτοπόρος*, αρ.φ. 18, 26 Οκτωβρίου και 2 Νοεμβρίου 1944 και εφ. *Εμπρός*, 5 Ιανουαρίου 1945, παρατίθενται στο Βασίλειος Βουγιούκας, «Από το στόχο της «Συμφιλίωσης» στην ένοπλη αναμέτρηση», ό.π., σ. 33-38, 207-209.

⁷³⁰ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 36, 14 Φεβρουαρίου 1945.

⁷³¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 64, 1 Φεβρουαρίου 1945

⁷³² Η τιμή του ψωμιού στη Μυτιλήνη ήταν 5,5 δραχμές την οκά, την ίδια στιγμή που στην Αθήνα ήταν πάνω από 30 δραχμές/οκά. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 76.

⁷³³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 35, 21 Νοεμβρίου 1944 και αρ.φ. 36, 23 Νοεμβρίου 1944.

⁷³⁴ Report dated 1 Nov 1944 Mr. Montgomery, on Situation on Greece District 4, S-1376-0000-0025-00002. United Nations Relief and Rehabilitation Administration UNARMS.

παρακράτηση μισής οκάς σταριού για τις ανάγκες των απόρων.⁷³⁵ Με το σύστημα αυτό φτιάχτηκε ένας στοιχειώδης μηχανισμός αλληλεγγύης, που εξασφάλιζε την επιβίωση των πιο φτωχών στρωμάτων του πληθυσμού.

Για να περιοριστεί η αισχροκέρδεια, με απόφαση του νομάρχη αποκλείστηκαν οι ιδιώτες από τις ανταλλαγές τροφίμων με λάδι και θεσπίστηκε η ΕΤΑ και οι Συνεταιρισμοί ως οι μόνοι φορείς που μπορούν να κάνουν ανταλλαγές μετά από άδεια της Επιτροπής Εμπορίου και ανταλλαγών του Νομαρχιακού Συμβουλίου.⁷³⁶ Το γεγονός αυτό βέβαια, που επέτρεπε στο ΕΑΜ να ελέγχει κατά το δυνατόν τη διακίνηση του λαδιού και να επιβάλλει τη σχετική φορολογία για τις ανάγκες της ΕΤΑ, προκαλούσε μεγάλη δυσαρέσκεια στο αντιεαμικό στρατόπεδο, που μέσω της εφημερίδας *Δημοκρατία* άφηναν υπονοούμενα για ατασθαλίες και εμπλοκή μαυραγοριτών πρώην συνεργατών των Γερμανών στη διακίνηση.⁷³⁷ Αμέσως μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας η απόφαση του νομάρχη άλλαξε και επανήλθε η αδειοδότηση για εξαγωγές λαδιού και σάπωνος και πάλι σε ιδιώτες εμπόρους.⁷³⁸

Οι επισιτιστικές Επιτροπές ασχολήθηκαν ακόμα με την προμήθεια δερμάτων, συντόνισαν τη διανομή των τροφίμων μέσω των παντοπωλείων και κυρίως διαχειρίστηκαν τη βοήθεια της Μ.Λ. Μάλιστα η επιτροπή της Μυτιλήνης προέβη σε δημόσιο απολογισμό των δύο πρώτων μηνών της δράσης της με ανακοίνωση στον τοπικό τύπο.⁷³⁹ Με παρέμβαση του Εργατικού Κέντρου, που αποδέχθηκε ο νομάρχης, τα τρόφιμα της βοήθειας της Μ.Λ. μοιράζονταν δωρεάν σε άνεργους και φτωχούς, ενώ οι υπόλοιποι δικαιούχοι πλήρωναν αντίτιμο.⁷⁴⁰ Οι δικαιούχοι χωρίστηκαν σε τέσσερις κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία, δηλαδή βιοτέχνες, ελεύθεροι επαγγελματίες, έμποροι πλήρωναν τα τρόφιμα στην κανονική τους τιμή, η δεύτερη κατηγορία, δηλαδή

⁷³⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 30, 11 Νοεμβρίου 1944. Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας σε όσους είχαν κατασχεθεί λάδι ή τρόφιμα από τις Επιτροπές Επισιτισμού επεδίωξαν να τα πάρουν πίσω συγκροτώντας προσωρινή Επιτροπή Δικαιούχων. εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 39, 29 Μαρτίου 1945.

⁷³⁶ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 4, 3 Νοεμβρίου 1944.

⁷³⁷ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 24, 23 Φεβρουαρίου 1945. Η διακίνηση του λαδιού μέσω της ΕΤΑ και των Συνεταιρισμών έδωσε την ευκαιρία αργότερα για να κατηγορηθεί το ΕΑΜ από τους αντιπάλους του για «κλοπή» του λεσβιακού λαδιού.

⁷³⁸ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 26, 27 Φεβρουαρίου 1945.

⁷³⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 25, 31 Οκτωβρίου 1944.

⁷⁴⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 38, 28 Νοεμβρίου 1944.

υπάλληλοι του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα σε μειωμένη τιμή και οι άλλες δύο κατηγορίες, δηλαδή άνεργοι και άποροι έπαιρναν τα τρόφιμα δωρεάν.

Η εαμική επιτροπή Επισιτισμού δεν δίστασε μάλιστα να επιβάλλει και ποινές σε φούρνους και αρτοποιούς για κακή ποιότητα του παραγόμενου ψωμιού.⁷⁴¹ Η μόνη βοήθεια που μοιράστηκε χωρίς την παρέμβαση των Λαϊκών Επιτροπών, ήταν η βοήθεια του γραφείου του Ερυθρού Σταυρού σε ρούχα και παπούτσια, που ήλθαν από Αμερική για τα άπορα παιδιά. Η βοήθεια αυτή μοιράστηκε μέσω του παλιού μηχανισμού που είχε φτιαχτεί στην Κατοχή και η διανομή προκάλεσε δυσαρέσκεις και διαμαρτυρίες. Τελικά με απόφαση του νομάρχη δόθηκαν στις επιτροπές του Ερυθρού Σταυρού οι λίστες των άπορων παιδιών και οι διαμαρτυρίες περιορίστηκαν.⁷⁴²

Παρ' όλα αυτά όμως δεν έλειψαν οι καταγγελίες για κακοδιαχείριση και οι διαμαρτυρίες για ελλείψεις σε τρόφιμα και για υπέρογκες τιμές.⁷⁴³ Υπήρξαν αρκετές περιπτώσεις όπου φορείς της αστικής και μικροαστικής τάξης δυσφορούσαν στις προσπάθειες του νομάρχη να θέσει έναν έλεγχο στις τιμές των προϊόντων που έφταναν στην αγορά. Οι βυρσοδέψες για παράδειγμα, κρατούσαν τα δέρματα 15 μέρες απούλητα, καθώς ισχυρίζονταν ότι η τιμή που τους επέβαλε ο νομάρχης δεν κάλυπτε καν το κόστος αγοράς της πρώτης ύλης.⁷⁴⁴ Οι αρτοποιοί προχώρησαν σε απεργία, καθώς δεν συμφώνησαν με την απόφαση του νομάρχη να διατίθεται το αλεύρι που χορηγούσε η Μ.Λ. και μέσω των παντοπωλείων, επιδιώκοντας μονοπώλιο. Τελικά τα αιτήματά τους έγιναν δεκτά από τον νομάρχη και η απεργία λύθηκε.⁷⁴⁵

Αλλά και η δημιουργία της συμμαχικής βάσης τροφίμων στη Χίο, αντί τη Λέσβο, χρησιμοποιήθηκε από τους αντιπάλους του ΕΑΜ ως ένδειξη της προτίμησης

⁷⁴¹ Η ποινή είναι συνήθως ολιγοήμερη αργία. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 14, 2 Οκτωβρίου 1944 και αρ.φ. 17, 10 Οκτωβρίου 1944.

⁷⁴² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 39, 30 Νοεμβρίου 1944.

⁷⁴³ Για παράδειγμα υπήρξε καταγγελία για ελλείμματα στη διαχείριση τυριού στο Πλωμάρι. Βλ. Απάντηση του προέδρου της επιτροπής Επισιτισμού Πλωμαρίου Ε.Γ. Μυτιληναίου προς την εφημερίδα *Δημοκρατία*. Βλ. εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 10, 20 Νοεμβρίου 1944. Ακόμα κάποιοι κατηγορούσαν την Λαϊκή Επισιτιστική Επιτροπή ότι καταχράστηκε 1.200 οκάδες πετσί, 45 τόνους τρόφιμα κλπ., προκαλώντας αντιδράσεις και μηνύσεις από την πλευρά της. Ο Ξ.Δ. και ο Ν.Κ. μάλιστα αναγκάστηκαν να διαφεύσουν τα λεγόμενά τους με δήλωσή τους στην *Ελεύθερη Λέσβο*. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 21, 21 Οκτωβρίου 1944, αρ.φ. 23, 26 Οκτωβρίου 1944 και αρ.φ. 24, 29 Οκτωβρίου 1944.

⁷⁴⁴ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 14, 29 Νοεμβρίου 1944.

⁷⁴⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 13, 27 Νοεμβρίου 1944 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 38, 28 Νοεμβρίου 1944.

των συμμάχων προς τους «πειθαρχικούς» γείτονες Χιώτες έναντι των «έξυπνων Μυτιληνίων»⁷⁴⁶ Φυσικά το ΕΑΜ απάντησε στην κατηγορία λέγοντας πως: «Η βάση τροφίμων είχε αποφασιστεί να γίνει στη Χίο πριν από την απελευθέρωση των νησιών. Αυτό μου το επιβεβαίωσε ο ίδιος Έλληνας διοικητής της βάσης κ. Παλαιοπρασσάς».⁷⁴⁷ Παράλληλα το ΕΑΜ αναγκαζόταν να υπερασπιστεί την Μ.Λ. και τους επικεφαλής της, οι οποίοι, σύμφωνα με το *Εμπρός*, «στέκονται πολύ ψηλά και μακριά από κάθε κομματισμό και ιδιοτέλεια».⁷⁴⁸

Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, το Μάρτιο του 1945 οι Λαϊκές Επιτροπές Επισιτισμού έπαψαν να έχουν ρόλο στη διανομή της ξένης επισιτιστικής βοήθειας. Παράλληλα καταργήθηκαν από την κυβέρνηση Πλαστήρα οι τέσσερις κατηγορίες των δικαιούχων και παρέμειναν δύο μόνο κατηγορίες. Οι πολύ φτωχοί, που το ποσοστό τους δεν μπορούσε να περάσει το 30% και όλοι οι υπόλοιποι. Και όπως έγραψε σκωπτικά το *Εμπρός*, «Θα ξεχωριστή μόνο μια μικρή αναλογία υπεράποροι. Αυτή θάνα η Β. κατηγορία μαζί με το Θαραπή και τον Παράσχο. Όλοι οι άλλοι θα είμαστε Α! κατηγορία μαζί με τον Κουρτζή και τον Κούμπα».⁷⁴⁹

Παρά τις διαμαρτυρίες όμως, τα κοινοτικά συμβούλια, που ελέγχονταν ως το Μάιο του 1945 από το ΕΑΜ, αποδέχθηκαν και μοίρασαν τη βοήθεια έστω και με αυτό τον άδικο τρόπο, καθώς αυτή ήταν άκρως απαραίτητη για την επιβίωση του πληθυσμού.⁷⁵⁰ Οι Λαϊκές Επιτροπές σταδιακά από τον Ιούνιο του 1945 έπαψαν να λειτουργούν, ενώ έγινε προσπάθεια να συκοφαντηθούν για ατασθαλίες, στη διάρκεια των τελευταίων ανταλλαγών τροφίμων που περίμεναν.⁷⁵¹ Οι Λαϊκές Επιτροπές επισιτισμού, λόγω ακριβώς της σημαντικής παρεμβατικής παρουσίας τους προκάλεσαν τα πυρά όσων θίχτηκαν με το νέο σύστημα διανομής, κυρίως εκείνων που χρησιμοποιούσαν την διανομή των τροφίμων ως μέσον οικονομικής και κοινωνικής

⁷⁴⁶ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 14, 29 Νοεμβρίου 1944.

⁷⁴⁷ Γράμμα του δικηγόρου Τάκη Αμπατζή στην εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 40, 2 Δεκεμβρίου 1944.

⁷⁴⁸ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 8, 28 Οκτωβρίου 1944.

⁷⁴⁹ Ο Θαραπής κι ο Παράσχος ήταν πολύ γνωστοί τύποι της αγοράς της Μυτιλήνης, πάμφτωχοι και λίγο διανοητικά καθυστερημένοι. Οι Κουρτζής και Κούμπας ήταν γνωστοί πλούσιοι της Μυτιλήνης. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 48, 28 Μαρτίου 1945.

⁷⁵⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 60, 19 Μαΐου 1945.

⁷⁵¹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 66, 16 Ιουνίου 1945 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 118, 23 Ιουνίου 1945.

ισχύος, δηλαδή των μαυραγοριτών και εμπόρων. Ήταν όμως η πρώτη φορά που στο νησί η διανομή των τροφίμων ξέφυγε από το σύστημα των ιδιωτών παντοπωλών και εμπόρων, που διαθέτοντας και αποκρύπτοντας τρόφιμα, διαμόρφωναν τις τιμές και κερδοσκοπούσαν σε βάρος του πληθυσμού. Οι Λαϊκές Επιτροπές απέδειξαν ότι θα μπορούσε να διαμορφωθεί, παρά τις δυσκολίες, ένα άλλο σύστημα διανομής, χωρίς τους κερδοσκόπους και τους μαυραγορίτες.

Στη μέριμνα της Νομαρχίας πέρασε και η απόφαση για την αποστολή λαδιού στην Αθήνα σε χαμηλή τιμή για την επισιτιστική στήριξη του πληθυσμού της Αθήνας. Την ανταλλαγή είχε αναλάβει με εντολή της κυβέρνησης Παπανδρέου η Αγροτική Τράπεζα, αλλά δεν κατάφερε να ανταποκριθεί, αφού οι τιμές που έδιναν οι έμποροι της Λέσβου και τα έξοδα συγκέντρωσης, αποθήκευσης και μεταφοράς του λαδιού καθιστούσαν το εγχείρημα δύσκολο και ασύμφορο. Η Νομαρχία όμως κινητοποίησε το μηχανισμό που διέθετε ώστε η συγκέντρωση, αποθήκευση και μεταφορά του λαδιού να γίνει με μηδενικό κόστος. Στην κατεύθυνση αυτή κινητοποιήθηκε το Εργατικό Κέντρο και οι Επιτροπές Επισιτισμού, ώστε η συγκέντρωση του λαδιού να μην επιβαρυνθεί με εργατικά έξοδα και ο Δήμος Μυτιλήνης δεν εισέπραξε δημοτικό φόρο για τη συγκέντρωση του λαδιού. Παράλληλα εξασφαλίστηκε δωρεάν αποθήκευση και μηδενικά ασφάλιστρα, αφού η Εθνοφυλακή ανέλαβε τη φύλαξή του. Τέλος συμφωνήθηκε να γίνει μια μικρή παρακράτηση από τις επιτροπές Επισιτισμού με τη μορφή δανείου για τις ανάγκες των φτωχών τάξεων, καθώς εκτιμήθηκε πως η πώληση του λαδιού στην Αθήνα, θα επέφερε μια ανωμαλία στην αγορά, που δεν έπρεπε να την πληρώσουν οι φτωχοί.⁷⁵² Συγκεντρώθηκαν τελικά και στάλθηκαν στην Αθήνα 500.000 οκάδες λαδιού.⁷⁵³

Η πρόσβαση στην υγεία.

Ένα άλλο σοβαρό θέμα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η εαμική διοίκηση αμέσως μετά την Απελευθέρωση, ήταν η κακή κατάσταση στην οποία βρέθηκε το Βοστανείο Νοσοκομείο Μυτιλήνης. Τους τελευταίους μήνες της Κατοχής το Νοσοκομείο φαίνεται

⁷⁵² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 31, 14 Νοεμβρίου 1944.

⁷⁵³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 36, 23 Νοεμβρίου 1944.

πως είχε εγκαταλειφθεί στην τύχη του. Τα Φιλανθρωπικά Καταστήματα Μυτιλήνης, ένα Νομικό Πρόσωπο που είχε στην ιδιοκτησία του μεγάλη κτηματική περιουσία και ένα αγρόκτημα χιλιάδων στρεμμάτων στην περιοχή της Αχλαδεράς, τη διοίκηση του οποίου έλεγχε επί Κατοχής ο μητροπολίτης Μυτιλήνης, είχαν τον κύριο ρόλο στη χρηματοδότηση και στήριξη του Νοσοκομείου. Τα τελευταία δύο χρόνια της Κατοχής τα Φιλανθρωπικά Καταστήματα αντιμετώπιζαν ζητήματα κακοδιαχείρισης και διαφθοράς με συνέπεια να εγκαταλείψουν και τη στήριξη του Νοσοκομείου.⁷⁵⁴ Η εαμική Νομαρχία αντικατέστησε τις διοικήσεις τόσο των Φιλανθρωπικών Καταστημάτων, όσο και του Νοσοκομείου και ξεκίνησε μια προσπάθεια ανάταξής τους.⁷⁵⁵

Στην κατεύθυνση αυτή επιστρατεύθηκαν οι Δήμοι και οι Κοινότητες με τις νέες εαμικές τους διοικήσεις, καθώς και η Εθνική Αλληλεγγύη. Δεν υπήρχε θεσμικός μηχανισμός που θα εξασφάλιζε τη λειτουργία του Νοσοκομείου και έτσι εξαρτιόταν άμεσα από του μηχανισμούς επισιτιστικής βοήθειας και τους εράνους.⁷⁵⁶ Παράλληλα πάρθηκαν και κάποια μέτρα που εξασφάλιζαν την ίση πρόσβαση όλων στις παροχές υγείας. Καθιερώθηκε ενιαίο συσσίτιο για όλους τους αρρώστους και καταργήθηκαν οι διακρίσεις, ανάλογα με τις γνωριμίες και την κοινωνική τάξη.⁷⁵⁷ Προσλήφθηκαν γιατροί και καθιερώθηκε η δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των απόρων.⁷⁵⁸

Φυσικές καταστροφές.

Το φθινόπωρο του 1944 συνέβησαν δύο μεγάλες φυσικές καταστροφές στο νησί. Την Παρασκευή 6 Οκτωβρίου 1944 ένας μεγάλος σεισμός ταρακούνησε τη

⁷⁵⁴ Δες εδώ, σ. 137-138.

⁷⁵⁵ Απομακρύνθηκε η διοίκηση των Φιλανθρωπικών καταστημάτων και τοποθετήθηκε τριμελής προσωρινή διοίκηση από εαμίτες. Στη διοίκηση του Νοσοκομείου αντικαταστάθηκε ο Γενικός Διευθυντής Νίκος Αρώνης και τέθηκε σε διαθεσιμότητα. Τη διοίκηση του Νοσοκομείου, ανέλαβαν προσωρινά η Έλλη Κοντούλη και ο γιατρός Νίκος Βέτσος και στη συνέχεια ο Αχιλλέας Αναγνωστόπουλος. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 7, 12 Σεπτεμβρίου 1944 και αρ.φ. 11, 25 Σεπτεμβρίου 1944.

⁷⁵⁶ Έγγραφο νομάρχη Αρ. Πρωτ. 9072/1α/20.9.1944 προς τους Δήμους και Κοινότητες. Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής.

⁷⁵⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 11, 25 Σεπτεμβρίου 1944.

⁷⁵⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 20, 18 Οκτωβρίου 1944.

Βορειοανατολική Λέσβο. Από το σεισμό κατέρρευσαν και τα 300 σπίτια στο χωριό Κλειού, τα μισά σπίτια στα χωριά Κάπη και Υψηλομέτωπο και έγιναν εκτεταμένες καταστροφές στα υπόλοιπα χωριά της Βόρειας και Κεντρικής Λέσβου. Από το σεισμό σκοτώθηκαν τρεις άνθρωποι στην Κλειού και τραυματίστηκαν οκτώ.⁷⁵⁹ Σύμφωνα με τα στοιχεία της UNRRA, από το σεισμό έμειναν άστεγοι 3.000 άνθρωποι.⁷⁶⁰

Είκοσι μέρες μετά, στις 26 Οκτωβρίου 1944, η μεγάλη πλημμύρα στο λεκανοπέδιο της Καλλονής προκαλεί μεγάλες υλικές καταστροφές. Διακόσια περίπου σπίτια πλημμύρισαν ενώ ανασύρθηκαν πνιγμένες δύο νεαρές γυναίκες στην Καλλονή. Έγιναν ακόμα μεγάλες καταστροφές στις καλλιέργειες στις αποθήκες τροφίμων και πνίγηκαν ζώα τόσο στην Καλλονή όσο και στα διπλανά χωριά Κεράμι, Παπιανά και Σουμούρια.⁷⁶¹ Οι θεομηνίες αυτές ήταν ένας πρόσθετος πονοκέφαλος για την εαμική διοίκηση, προκάλεσαν όμως και ένα κύμα αλληλεγγύης από τις Οργανώσεις του ΕΑΜ, την Εθνική Αλληλεγγύη και την ΕΠΙΟΝ. Παράλληλα μέρος της βοήθειας της Μ.Λ., πάντοτε με την εποπτεία και την τελική ευθύνη στη διανομή των εαμικών Οργανώσεων, κατευθύνθηκε για την ανακούφιση των πληγέντων.

Εργασία. Ο εσωτερικός δανεισμός.

Όπως είναι γνωστό, το ΕΑΜ στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας ανέλαβε, μεταξύ άλλων τα βασικά Υπουργεία οικονομικής και αναπτυξιακής πολιτικής, δηλαδή τα Υπουργεία Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών, Δημοσίων Έργων, Εργασίας και Γεωργίας.⁷⁶² Η σχέση όμως των Υπουργείων αυτών, όπως εξάλλου και ολόκληρης της κυβέρνησης Παπανδρέου με την ακριτική Λέσβο ήταν πολύ χαλαρή και περνούσε κυρίως μέσα από την επαφή με το διοικητή Νήσων Γιώργο Μπουρδάρα και τους

⁷⁵⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 16, 8 Οκτωβρίου 1944.

⁷⁶⁰ Επειδή οι καταστροφές ήταν αποτέλεσμα φυσικού φαινομένου και δεν οφείλονταν στη δράση των γερμανικών αρχών Κατοχής, υπήρξε μια δυσκολία στην άμεση και ολική τους αποκατάσταση Βλ. UNARMS, Item S-1376-0000-0124-00001 Intelligence Division, Weekly Report, 26 October 1944, District 4, Aegean Islands, Mytilene, στο: <https://search.archives.un.org/informationobject/browse?topLod=0&sort=relevance&query=S-1376-0000-0124-00001> (τελευταία πρόσβαση 28.1.2021).

⁷⁶¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 23, 26 Οκτωβρίου 1944 και εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 3, 30 Οκτωβρίου 1944.

⁷⁶² Περισσότερα για το έργο του ΕΑΜ στα Υπουργεία αυτά, βλ. Δημήτρης Μαριόλης, *Η αδύνατη ταξική ανακωχή. Η πολιτική του ΕΑΜ στα Υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά*, εκδόσεις ΚΨΜ, 2^η Έκδοση, Αθήνα 2018.

άγγλους Στρατιωτικούς, που βρισκόταν συχνά το νησί. Έτσι η κεντρική πολιτική κατεύθυνση της κυβέρνησης πολύ λίγο επηρέαζε την οικονομική κατάσταση του νησιού. Το κύριο λόγο στην εφαρμοζόμενη πολιτική σχετικά με τα ζητήματα της εργασίας, της γεωργικής, βιομηχανικής και βιοτεχνικής παραγωγής είχε η εαμική διοίκηση. Η πολιτική αυτή χαρακτηριζόταν από ήπιες μεταρρυθμίσεις σε όφελος των πιο φτωχών στρωμάτων του πληθυσμού, τόσο στον αγροτικό, όσο και στον βιομηχανικό – βιοτεχνικό τομέα, χωρίς όμως να διαταραχθούν οι βασικές σχέσεις παραγωγής και ιδιοκτησίας.

Μια από τις κύριες φροντίδες της νέας διοίκησης ήταν η προσπάθεια της να αυξήσει την ντόπια παραγωγή. Έτσι αποφασίστηκε η επιβολή υποχρεωτικής καλλιέργειας στα κτήματα, ανεξάρτητα από την επιθυμία των ιδιοκτητών τους, είτε από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες είτε από τους καλλιεργητές εργάτες. Σε περίπτωση απροθυμίας του ιδιοκτήτη και αν το κτήμα έμενε ακαλλιεργητο ως τις 31 Δεκεμβρίου 1944, η διοίκηση όριζε καλλιεργητές, οι οποίοι και στη συνέχεια θα έδιναν ποσοστό της παραγωγής στον ιδιοκτήτη.⁷⁶³

Παράλληλα εκτός από το μεγάλο κτήμα του «Μεμέτ Αγά» στην Καλλονή, που ήδη είχε δοθεί στους ακτήμονες από την περίοδο της Κατοχής⁷⁶⁴ και τα υπόλοιπα ανταλλάξιμα μοιράστηκαν είτε στους προσωρινούς ενοικιαστές είτε σε ακτήμονες έναντι τιμήματος, που θα καθοριζόταν στην πορεία. Οι βοσκότοποι και τα δάση παραχωρήθηκαν στις Κοινότητες. Σημαντικό ρόλο στη διαχείριση των κτημάτων αυτών σύμφωνα με την νομαρχιακή εγκύκλιο θα έπαιζαν οι Κοινότητες και οι κατά τόπους κοινοτικές επιτροπές σε συνεργασία με το γραφείο ανταλλάξιμων.⁷⁶⁵ Τέλος με παρέμβαση της επιτροπής του ΕΑΜ, που βρέθηκε στην Αθήνα στο τέλος του Νοεμβρίου, δόθηκε από το Υπουργείο Οικονομικών λύση και στο πρόβλημα των ανταλλάξιμων κτημάτων που είχαν πωληθεί σε τρίτους προπολεμικά με δόλια καταστρατήγηση του νόμου, δηλαδή με προίκιση και απευθείας πούλημα στη συνέχεια. Οι αγοραπωλησίες που έγιναν τότε ακυρώθηκαν και οι αγοραστές θα πρέπει να διεκδικήσουν πια την επιστροφή του τιμήματος που έδωσαν, μέσω δικαιοσύνης. Τα

⁷⁶³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 23, 26 Οκτωβρίου 1944 και αρ.φ. 40, 2 Δεκεμβρίου 1944.

⁷⁶⁴ Δες εδώ, σ. 170-171.

⁷⁶⁵ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 2, 25 Οκτωβρίου 1944 και αρ.φ. 3, 30 Οκτωβρίου 1944.

ανταλλάξιμα κτήματα που επεστράφησαν με αυτό τον τρόπο, έμπαιναν στη διαδικασία διανομής τους στους ενοικιαστές και στους ακτήμονες, με βάση το νέο νόμο.⁷⁶⁶

Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ο υπουργός Γεωργίας της κυβέρνησης Βούλγαρη Πότης Κουτσομητόπουλος με εγκύκλιό του κατάργησε τις αποφάσεις για τις διανομές αυτές, με την αιτιολογία ότι όσες ενέργειες βασίστηκαν σε Πράξεις της ΠΕΕΑ και των εαμικών οργανώσεων είναι άκυρες.⁷⁶⁷ Έτσι ένα χρόνο περίπου μετά, τον Οκτώβριο του 1945 και εν όψει της νέας ελαιοκομικής περιόδου, η Υπηρεσία Ανταλλάξιμων δεν επέτρεψε να συνεχιστεί εκ νέου η ελαιοκομιδή από τους ίδιους ενοικιαστές και ακτήμονες, έστω και με μικρό ενοίκιο, αλλά τα έβγαλε σε πλειοδοτική δημοπρασία, με αποτέλεσμα να αποξενωθούν από αυτά, εκείνοι που τα καλλιέργησαν την περίοδο της Εαμοκρατίας.⁷⁶⁸

Η έλλειψη πρώτων υλών την περίοδο της Κατοχής και η κατάρρευση της τοπικής οικονομίας είχαν δημιουργήσει ένα σοβαρό ζήτημα ανεργίας ήδη από την περίοδο της Κατοχής. Το ΕΑΜ κλήθηκε να αντιμετωπίσει το ζήτημα αυτό. Πρώτο του μέλημα ήταν εκ των πραγμάτων η επαναλειτουργία των εργοστασίων που είχαν σταματήσει στην Κατοχή. Δεν ετίθετο κανένα θέμα ιδιοκτησίας των εργοστασίων, αυτά παρέμειναν στους παλιούς ιδιοκτήτες. Για το εργοστάσιο Καλαμάρη για παράδειγμα, ένα μεγάλο εργοστάσιο στην πόλη της Μυτιλήνης, που επεξεργαζόταν υφάσματα, η Νομαρχία επιχείρησε με μια ιδιότυπη τριμερή μαζί με τους εκπροσώπους των εργαζομένων και τους διευθυντές του εργοστασίου, να βρει κοινά αποδεκτή λύση για την επαναλειτουργία του. Όταν όμως διαπίστωσε πως οι ιδιοκτήτες δυστροπούσαν και ενδεχομένως θα υπήρχαν προβλήματα στη διακίνηση του παραγόμενου κάμποτ, προχώρησε στη δέσμευση ολόκληρης της παραγωγής - 40.000 γυάρδες - η οποία και θα διατίθετο με απόφαση του νομάρχη και σε τιμές που θα όριζε αυτός.⁷⁶⁹

Με απόφαση του νομάρχη συγκροτήθηκε επιτροπή για την αντιμετώπιση της ανεργίας στην πόλη της Μυτιλήνης. Η επιτροπή συνεργάστηκε με το Δήμο Μυτιλήνης, ο οποίος αποφάσισε προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ανεργία να προχωρήσει στην

⁷⁶⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 38, 28 Νοεμβρίου 1944.

⁷⁶⁷ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 46, 14 Απριλίου 1945.

⁷⁶⁸ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 72, 24 Οκτωβρίου 1945.

⁷⁶⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 12, 27 Σεπτεμβρίου 1944.

κατασκευή μικρών δημοτικών έργων στην πόλη. Με δεδομένη όμως την έλλειψη ρευστότητας, αποφάσισε να ζητήσει τη σύναψη εσωτερικού δανείου από τους δημότες με τη μορφή «ομολογιακού δανείου» σε λάδι, στάρι, σαπούνι ή σε χρήμα με καθορισμένη αντιστοιχία. Το δάνειο θα ξεπληρωνόταν σε λάδι σε διάστημα ενός έτους. Με το δάνειο αυτό έγιναν καθαρισμοί και επιστρώσεις σε δρόμους της πόλης, επισκευάστηκαν σχολικά κτίρια, υδροδοτήθηκαν οι φυλακές και μαζεύτηκαν τα συρματοπλέγματα που άφησαν οι Γερμανοί φεύγοντας.⁷⁷⁰ Προς το τέλος του Ιανουαρίου 1945 και για να αντιμετωπιστεί πιο αποφασιστικά το θέμα της ανεργίας στη Μυτιλήνη, το Δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε να επιβάλλει ερανικό φόρο 2% στην ελαιοπαραγωγή των ετών 1943 – 1944.⁷⁷¹

Το ίδιο μέτρο της κατασκευής μικρών κοινωφελών έργων για την αντιμετώπιση της ανεργίας, πρότεινε ο νομάρχης και στις υπόλοιπες Κοινότητες, εφόσον δεν υπήρχε προσφορά εργασίας από τους εργοδότες ή τους κτηματίες. Με βάση την πρόταση του νομάρχη, η Κοινότητα θα έφτιαχνε ερανικό κατάλογο με όλους όσους ωφελούνται από το έργο και έχουν τη δυνατότητα να συνεισφέρουν. Ο νομάρχης μάλιστα ζήτησε από τα κοινοτικά συμβούλια να ενεργήσουν αφενός μεν με τρόπο που δεν θα θίξουν τους κτηματίες και εργοδότες, που είτε δεν μπορούν είτε δεν θέλουν να συνεισφέρουν και αφετέρου πρότεινε να εφαρμοστεί η εκ περιτροπής εργασία, ώστε να μπορέσουν να εργαστούν όσο το δυνατόν περισσότεροι.⁷⁷² Το πετυχημένο παράδειγμα του Δήμου Μυτιλήνης ακολούθησε και η Κοινότητα Αγιάσου.⁷⁷³ Δεν έλειψαν όμως και τα προβλήματα από την εφαρμογή του μέτρου. Στην Αγία Παρασκευή για παράδειγμα, που αποφασίστηκε να απασχοληθούν εργάτες για την επιδιόρθωση κατεστραμμένων

⁷⁷⁰ Από το δάνειο μαζεύτηκαν μόλις 1.433 οκάδες λάδι, 1.500 οκάδες στάρι και 500 οκάδες σαπούνι. Ακόμα μαζεύτηκε πληθωριστικό χρήμα που αντιστοιχούσε σε 783 οκάδες λάδι. Τα ποσά αυτά δεν είναι μεγάλα και δείχνουν ακριβώς την απροθυμία των ευκατάστατων να βοηθήσουν την εαμική διοίκηση, συμβάλλοντας ανάλογα με την οικονομική ευχέρεια που διέθεταν. Το δάνειο αυτό το καλοκαίρι του 1945 επιχειρήθηκε να αμφισβητηθεί από την νέα αντιεαμική δημοτική αρχή και να μην αποπληρωθεί στους δανειστές για να κατηγορηθεί η εαμική δημοτική αρχή για διασπάθιση χρημάτων. Τελικά το δάνειο αναγνωρίστηκε, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 17, 10 Οκτωβρίου 1944 και 145, 30 Αυγούστου 1945. Βλ. επίσης, Επιστολή δημάρχου Δημήτρη Σάλτα, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 149, 8 Σεπτεμβρίου 1945.

⁷⁷¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 62, 27 Ιανουαρίου 1945.

⁷⁷² Αρ, Πρωτ. 9286/10.10.1944, επιστολή του νομάρχη Λέσβου Κώστα Φριλίγγου προς τους δημάρχους και προέδρους των Κοινοτήτων, αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής Λέσβου.

⁷⁷³ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 19, 17 Δεκεμβρίου 1944.

αγροτικών δρόμων, κάποιοι κτηματίες που είχαν δηλώσει ότι θα πλήρωναν αρνήθηκαν να δώσουν το ποσό που δήλωσαν με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί χρέος πάνω από 150 οκάδες λάδι στους εργάτες.⁷⁷⁴

Ο συνδικαλιστικός πυρετός.

Λίγο μετά την Απελευθέρωση, με πρωτοβουλία των στελεχών του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, άρχισαν να στήνονται εργατικά σωματεία όχι μόνο στην πόλη της Μυτιλήνης, αλλά και στα κεφαλοχώρια. Παράλληλα ανασυγκροτείται το Παλλεσβιακό Εργατικό Κέντρο, ενώ Εργατικά Κέντρα σχεδιάζονται να φτιαχτούν και στο Πλωμάρι και τον Πολιχνίτο. Υπάρχει τόσο μεγάλη διάθεση στον εργατικό κόσμο να συνδικαλιστεί ξανά μετά από τη διάλυση των σωματείων από τη δικτατορία του Μεταξά, ώστε βλέπουμε να συγκροτούνται σωματεία ακόμα και σε ιδιόμορφα επαγγέλματα, όπως το σωματείο «Ιεροψαλτών» ή ακόμα σε χώρους πάρα πολύ δύσκολους, όπως είναι οι υπηρέτριες, οι οποίες φτιάχνουν σωματείο με αρχική δύναμη 70 ατόμων.⁷⁷⁵ Μάλιστα το Νομαρχιακό Συμβούλιο πήρε και μια απόφαση, που με τα σημερινά δεδομένα έχει χαρακτήρα συλλογικής σύμβασης, που καθόριζε με μεγάλη λεπτομέρεια την δικαιούμενη μηνιαία αμοιβή, τις άδειες, καθώς και τις παροχές σε είδος, που δικαιούται κάθε υπηρέτρια. Η απόφαση ήταν υποχρεωτική για τους εργοδότες.⁷⁷⁶

Πολυπληθέστερα και πιο δυναμικά, λόγω των συνθηκών, αλλά και της προϊστορίας τους στο Μεσοπόλεμο, είναι τα σωματεία εργατών γης. Τα σωματεία αυτά συγκρότησαν παλλεσβιακό συνδικάτο εργατών γης που πραγματοποίησε και συνέδριο στη Μυτιλήνη, διαμορφώνοντας σχετικά προωθημένες θέσεις, όπως η καθιέρωση εξάωρης εργασίας για τους εργάτες γης, αλλά και θέσεις που λίγο ως πολύ προωθούσε η εαμική διοίκηση, όπως καθορισμός κατώτατων ημερομισθίων εργατών γης,

⁷⁷⁴ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 103, 3 Μαΐου 1945.

⁷⁷⁵ Το σωματείο των υπηρετριών έβαζε ως πρώτο του στόχο την αύξηση των μελών του και διακήρυσσε πως οι υπηρέτριες αποτελούν και αυτές κομμάτι της εργατικής τάξης και ζουν από την εργασία τους και όχι από τη φιλανθρωπία των αφεντικών τους. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 11, 12 Νοεμβρίου 1944 και αρ.φ. 16, 3 Δεκεμβρίου 1944.

⁷⁷⁶ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 26, 10 Ιανουαρίου 1945.

υποχρεωτική καλλιέργεια κτημάτων, κοινοτικά δάνεια για μικρά κοινοτικά έργα κλπ.⁷⁷⁷ Τα περισσότερα από τα σωματεία είτε με αποφάσεις των συνελεύσεων τους είτε με αποφάσεις των διοικήσεων τους προσχωρούν στο ΕΑΜ. Γύρω στα τέλη του Οκτωβρίου 1944 στη Λέσβο υπήρχαν συγκροτημένα 85 σωματεία που κάλυπταν 31 κλάδους. Τα πιο πολλά βέβαια ήταν των εργατών γης.⁷⁷⁸ Στις αρχές του Ιανουαρίου 1945 το Νομαρχιακό Συμβούλιο καθόρισε τους μισθούς των εργατοϋπαλλήλων σε ξενοδοχεία, χώρους εστίασης κλπ. και υποχρέωσε τους εργοδότες να προσλαμβάνουν μόνο εργάτες που είναι γραμμένοι στα σωματεία.⁷⁷⁹

Στις 21 και 22 Ιανουαρίου 1945 συνέρχεται το πρώτο ελεύθερο συνέδριο του Παλλεσβιακού Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου. Σ' αυτό παίρνουν μέρος 129 σύνεδροι εκπροσωπώντας 84 σωματεία και ένας αντιπρόσωπος για τα 10 σωματεία εργατών γης με συμβουλευτική ψήφο. Αξίζει πάντως να σημειωθεί πως στο συνέδριο ο απολογισμός που έκανε ο πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου επί μεταξικής δικτατορίας και γερμανικής Κατοχής Βασίλης Ηλίας, «εγκρίθηκε με ορισμένες επιφυλάξεις»⁷⁸⁰ Στο συνέδριο κυριάρχησαν ολοκληρωτικά οι δυνάμεις του ΕΑΜ.⁷⁸¹ Το συνέδριο μάλιστα τάχθηκε υπέρ της καθαιρεθείσας μετά τα Δεκεμβριανά διοίκησης της ΓΣΕΕ των Θεού και Καλομοίρη, που τους θεωρεί «φυσικούς αρχηγούς» της Εργατικής Συνομοσπονδίας και κατά των «ξοφλημένων εργατοπατέρων και διασπαστών της εργατικής ενότητας Χατζηδημήτρη και Κρόκου», που είχαν διοριστεί στο μεταξύ στη διοίκηση της ΓΣΕΕ από την κυβέρνηση Πλαστήρα.⁷⁸² Το συνέδριο τέλος, ζήτησε να μη καταργηθεί η

⁷⁷⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 30, 11 Νοεμβρίου 1944.

⁷⁷⁸ ΑΣΚΙ Φάκελος ΚΚΕ Φ. 418/24/2/7, οργανωτική Έκθεση του Γραμματέα της ΠΕ Λέσβου Βαγγέλη Γιουσμά προς το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ (σ. Χρύσα [Χατζηβασιλείου]) στις 31 Οκτωβρίου 1944, σ. 2.

⁷⁷⁹ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 27, 14 Ιανουαρίου 1945.

⁷⁸⁰ Ο Βασίλης Ηλίας, πρόεδρος στο Εργατικό Κέντρο την περίοδο της Κατοχής και Δημοτικός Σύμβουλος Μυτιλήνης, σύμφωνα με μεταγενέστερη μαρτυρία του Παναγιώτη Κεμερλή, ήταν οργανωμένος στο ΕΑΜ, αντικαταστάθηκε όμως από την προεδρία την πρώτη μέρα της Απελευθέρωσης. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 60, 23 Ιανουαρίου 1945. Πάντως εκτός από τον Ηλία και άλλα στελέχη της διοίκησης του Εργατικού Κέντρου την περίοδο της Κατοχής, ήταν οργανωμένα στο ΕΑΜ, όπως οι Ελ. Πολυχρονίδης και Αντ. Μειμάρογλου. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 164, 11 Νοεμβρίου 1946.

⁷⁸¹ Η αντιπολιτευόμενη στο ΕΑΜ παράταξη, η ΕΔΕΛ δεν φαίνεται να εκπροσωπείται καθόλου. Για την ΕΔΕΛ, δες *εδώ*, σ. 263-270.

⁷⁸² εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 30, 24 Ιανουαρίου 1945. Περισσότερα για τις περιπέτειες του ελληνικού συνδικαλιστικού κίνημα μετά την Απελευθέρωση, βλ. Γρηγόρης Παντέλογλου, «Το ζήτημα της αυτονομίας του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το συνδικαλιστικό κίνημα στην περίοδο της

δωρεάν παραχώρηση τροφίμων της Μ.Λ. για τους ανέργους και να ζητείται ένα μικρό τίμημα για τους εργαζόμενους.

Οι διεκδικήσεις των σωματείων πάντως δεν ξεπερνούν γενικά την καθορισμένη πολιτική της εαμικής διοίκησης. Παρεμβαίνουν αρκετές φορές συμμετέχοντας σε μια ιδιότυπη συνδιοίκηση επιβάλλοντας πολιτικές θέσεις, όπως ο καθορισμός κατώτατων ημερομισθίων, καταβολή επιδομάτων ανεργίας σε κλάδους της παραγωγής, διανομή της επισιτιστικής βοήθειας κ.λπ. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου τα σωματεία μπαίνουν μπροστά και προχωρούν σε απεργιακές κινητοποιήσεις. Μια τέτοια περίπτωση ήταν η απεργία των εργατών ελαιουργίας στο Ντίπι, που έγινε γιατί οι εργοδότες τους, τους πλήρωσαν με λάδι πολύ κακής ποιότητας του οποίου η ανταλλακτική αξία ήταν κάτω από το 50% του καθορισμένου μεροκάματου. Τελικά με παρέμβαση του Εργατικού Κέντρου και της ΕΤΑ, που έδωσε στάρι ανταλλάσσοντας το με λάδι για να πληρωθούν οι εργάτες, η απεργία λύθηκε.⁷⁸³

Εκτός όμως από την εργατική τάξη που σαφώς είναι με το μέρος του ΕΑΜ, οργανώνεται συνδικαλιστικά και η μεσαία, μικροαστική τάξη. Έτσι μετά την Απελευθέρωση συγκροτούνται σύλλογοι και σωματεία εμπόρων και μικροπαραγωγών, όπως παντοπώλες, ράφτες, καφετζήδες κλπ. Στα σωματεία αυτά η επιρροή του ΕΑΜ είναι εμφανώς μικρότερη, σε πολλά δε από αυτά ή δεν υπάρχει καθόλου ή είναι μικρή μειοψηφία.⁷⁸⁴

Οι ιδιοκτήτες των εργοστασίων και οι κάτοχοι της μεγάλης ακίνητης κτηματικής περιουσίας, που έτσι κι αλλιώς την περίοδο της γερμανικής Κατοχής, εκτός ορισμένων εξαιρέσεων ή έδειξαν στάση ανοχής ή συνεργάστηκαν ανοιχτά με τον κατακτητή, με τη νέα εαμική διοίκηση δείχνουν μια στάση αναμονής, επιθυμώντας και περιμένοντας την παρέμβαση του συμμαχικού παράγοντα, ώστε να επανακτήσουν τον έλεγχο της κατάστασης, που προσωρινά είχαν χάσει. Εκεί που είχαν τη δυνατότητα

Κατοχής και του Εμφυλίου», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Αθήνα 1992, σ. 89 - 101.

⁷⁸³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 36, 23 Νοεμβρίου 1944.

⁷⁸⁴ Για παράδειγμα το σωματείο Παντοπωλών Μυτιλήνης ή στο σωματείο Καφεπωλών Πλωμαρίου. Οι εκλογές στα σωματεία αυτά προβάλλονται από την αντιπολιτευόμενη *Δημοκρατία* και αποσιωπούνται από τον εαμικό τύπο. Βλ. εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 10, 20 Νοεμβρίου 1944 και αρ.φ. 13, 27 Νοεμβρίου 1944.

δημιουργούσαν προβλήματα στην εαμική διοίκηση με ιδιότυπα lockdown, ενώ σε άλλες περιπτώσεις υποχωρούσαν σε συμβιβασμό είτε για τα μεροκάματα είτε για την καλλιέργεια της γης, είτε για την παρακράτηση της παραγωγής υπέρ της ΕΤΑ ή των φτωχότερων στρωμάτων. Σαφώς όμως ήταν απέναντι στην εαμική εξουσία.

Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας πολλές από τις κατακτήσεις των εργαζομένων την περίοδο της Εαμοκρατίας καταργήθηκαν. Έτσι, μετά από πολλές εκκλήσεις των εργοδοτών, στις 20 Απριλίου 1945, με αφορμή αίτημα τεχνίτη από το Πλωμάρι, που τιμωρήθηκε από το σωματείο κλαδευτών γιατί δούλεψε χωρίς συνεννόηση με το σωματείο του, που καθόριζε τη σειρά εργασίας, ο νέος εισαγγελέας Μυτιλήνης Ιωάννης Κωστόπουλος με εγκύκλιό του, ζήτησε την ποινική δίωξη των υπεύθυνων του σωματείου και την κατάργηση του ελέγχου της εργασίας από αυτό.⁷⁸⁵ Βάσει της ίδιας εγκυκλίου, οι εργοδότες είχαν τη δυνατότητα να απασχολούν όποιον ήθελαν, χωρίς τη συναίνεση του όποιου σωματείου και φυσικά να καθορίζουν τις αμοιβές κατά βούληση.

Η πολιτιστική άνοιξη

Ήδη από την περίοδο της Κατοχής και ιδιαίτερα τον τελευταίο της χρόνο, το 1944, η ίδρυση και ενδυνάμωση της ΕΠΟΝ συνδέθηκε εκτός των άλλων και με την ανάπτυξη μεγάλης πολιτιστικής δραστηριότητας, όχι μόνο στην πόλη της Μυτιλήνης, αλλά και στα κεφαλοχώρια. Στη Λέσβο, ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου είχε χτιστεί μια ιδιαίτερη πολιτιστική παράδοση, γύρω από τη λεγόμενη «Λεσβιακή Άνοιξη».⁷⁸⁶ Ακόμα και οι Μυτιληνιοί που προσχώρησαν αργότερα στην ναζιστική ιδεολογία και υπηρέτησαν τους Γερμανούς στην Κατοχή, όπως ο δημοσιογράφος Αθανάσιος Γκράβαλης ή η Σίτσα Καραϊσκάκη συμμετείχαν την πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου σ' αυτό το πολιτιστικό κίνημα, το οποίο δεν ανέκοψε ολοκληρωτικά η Κατοχή.

Η ανασυγκρότηση του Φιλοτεχνικού Ομίλου Μυτιλήνης - Φ.Ο.Μ. στις αρχές του 1942 και η συγκρότηση του Θεατρικού Ομίλου «Το Μπουρίνι» έδωσαν τη

⁷⁸⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 52, 28 Απριλίου 1945.

⁷⁸⁶ Περισσότερο για αυτό το ρεύμα βλ. Αριστείδης Καλάργαλης, «Η «Λεσβιακή Άνοιξη». Η ανασύσταση ενός πολιτισμικού φαινομένου μέσα από την αποτύπωσή του στον Τύπο (1910-1932)», διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Μυτιλήνη 2014.

δυνατότητα μέσα στην Κατοχή, να υπάρξει πολιτιστική δραστηριότητα. Συμμετείχαν νέοι, μέλη και στελέχη της Οργάνωσης ανεβάζοντας θεατρικές παραστάσεις τα έσοδα των οποίων στήριζαν οικονομικά άλλες δράσεις, όπως τα παιδικά συσσίτια. Δράσεις που αναπτυσσόταν ανεξάρτητα από εκείνες τις πολιτιστικές παραστάσεις που είχαν τη στήριξη των αρχών Κατοχής και οργανώνονταν από θεσμικούς φορείς ή ακόμα και την κατοχική διοίκηση.⁷⁸⁷

Η ΕΠΟΝ με την ίδρυσή της αναπτύσσει και έντονη πολιτιστική δραστηριότητα. Τα μέλη της μπαίνουν στους υπάρχοντες συλλόγους και παρεμβαίνουν στον πολιτισμό ή συνδέουν τον πολιτισμό με δράσεις Αντίστασης, όπως για παράδειγμα τα θεατρικά έργα που ανέβηκαν στην Αγιάσο και το Μανταμάδο την 25^η Μαρτίου 1944 με πατριωτικό και αντιστασιακό περιεχόμενο.

Από τις αρχές του 1944 με πρωτοβουλία κάποιων επονιτών, εκδίδεται ένα δεκαεξασέλιδο περιοδικό τέχνης και πολιτισμού τυπωμένο σε νόμιμο τυπογραφείο με τίτλο *Λεσβιακά Γράμματα*.⁷⁸⁸ Το περιοδικό εξέδωσε έξι τεύχη από τον Ιανουάριο του 1944, με το τελευταίο του τεύχος να εκδίδεται τον Οκτώβρη του 1944, όταν πια η Γερμανοί είχαν φύγει από νησί. Στα πέντε τεύχη που εκδόθηκαν σε καθεστώς γερμανικής Κατοχής στο περιοδικό έγραφαν στελέχη της ΕΠΟΝ, όπως ο Τάκης Γιαννακόπουλος (μετέπειτα Πέτρος Ανταίος), ο Δημήτρης Σαραντάκος, ο Πάνος Αναγνώστου, αλλά και λογοτέχνες, στελέχη του ΕΑΜ, όπως ο Αντώνης Πρωτοπάτσης, ο Κώστας Φριλίγγος, ο Κώστας Παπαχαλαράμπος – Μάκιστος. Παρ' όλα αυτά βλέπουμε να μην αποκλείονται από το περιοδικό και γνωστοί συνεργάτες των Γερμανών, όπως για παράδειγμα ο Λημνιός επίσημος μεταφραστής τους Διογένης Βενετόπουλος.⁷⁸⁹ Η εφημερίδα *Φως* μάλιστα αναγγέλλει την έκδοση του περιοδικού με τον τίτλο: «Τα Λεσβιακά Γράμματα ΤΩΝ ΝΕΩΝ» σημειώνοντας: «Από τον νέον

⁷⁸⁷ Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 185.

⁷⁸⁸ Υπεύθυνος έκδοσης του περιοδικού ήταν ο Μίλτης Παρασκευαΐδης. Σύμφωνα με τον επονίτη τότε Δημήτρη Σαραντάκο, το περιοδικό ξεκίνησε αρχικά ως μια πρωτοβουλία επονιτών μαθητών που με υπεύθυνο το Μίλτη Παρασκευαΐδη εξέδιδαν το περιοδικό *Μαθητικές Σελίδες* με καρμπόν σε πέντε αντίγραφα. Με αυτό τον τρόπο εκτύπωσης, εξέδωσαν τέσσερα τεύχη των *Μαθητικών Σελίδων*. Η επιτυχία του εγχειρήματος αυτού, οδήγησε την ΕΠΟΝ στην απόφαση να προσχωρήσει σε έκδοση έντυπου περιοδικού γραμμάτων και τέχνης στο νησί, με τον ίδιο υπεύθυνο και με διευρυμένη Συντακτική Επιτροπή. Το περιοδικό τυπωνόταν στο τυπογραφείο του *Ταχυδρόμου*, του Θεόδωρου Λευκία νόμιμα. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Εφτά ευτυχισμένα καλοκαίρια*, ό.π., σ.109-110.

⁷⁸⁹ Βλ. π. *Λεσβιακά Γράμματα*, τ. 5, Ιούλιος 1944, σ. 13.

βιβλιοπωλείον του κ. Χαραλαμπίδη εκυκλοφόρησεν το πρώτο τεύχος του περιοδικού “Λεσβιακά Γράμματα” εις το οποίον συνεργάζονται οι νέοι και δημοσιεύονται όλαι αι ειδήσεις της πνευματικής και καλλιτεχνικής κινήσεως». ⁷⁹⁰ Στο τεύχος του Οκτωβρίου 1944 διαβάζουμε στην επιφυλλίδα του, το ιδεολογικοπολιτικό του στίγμα:

Με τον αγώνα πού ανέλαβαν το ΕΑΜ και η ΕΠΟΝ για το ξεσκάβωμα των Ελλήνων χαρίζουν τώρα σε όλους τους πνευματικούς μας ανθρώπους την δυνατότητα να δια φωτίσουν τον λαό και να σκορπίσουν τα σκοτάδια της αμορφωσιάς και των προλήψεων, μεσ’ στα όποια δρούσε ή συμμορία των εκμεταλλευτών. Τα Λεσβιακά Γράμματα δεν πρόκειται να εκφράζουν τις επίσημες απόψεις καμιάς Οργάνωσης. Φιλοδοξούν να είνε το όργανο όλων των ντόπιων διανοουμένων πού θα είνε πρόθυμοι να συντελέσουν στο ζύπνημα εκείνων πού ό φασισμός ζήτησε να καταστήσει πνευματικά ανάπηρους. ⁷⁹¹

Τέσσερις μήνες μετά, το Φεβρουάριο του 1945 ξεκίνησε η έκδοση της *Εξόρμησης*, ενός νέου περιοδικού της ΕΠΟΝ με σαφώς πιο κομματική χροιά, παρόλο που η θεματολογία του ήταν περισσότερο πολιτιστική και λιγότερο πολιτική. ⁷⁹²

Η Απελευθέρωση έδωσε τη δυνατότητα να αναπτυχθεί πολύμορφη δραστηριότητα σε ολόκληρο το νησί, όπου πρωτοστατεί η ΕΠΟΝ. Δημιουργεί λέσχες και βιβλιοθήκες σε κεφαλοχώρια, στήνει θεατρικές παραστάσεις στα χωριά και στην πόλη και συμμετέχει στα συμβούλια αθλητικών συλλόγων. ⁷⁹³

Με πρωτοβουλία της ΕΠΟΝ μεταφέρεται μέρος των βιβλίων του ακαδημαϊκού Δημήτρη Βερναρδάκη από το Γυμνάσιο Μυτιλήνης σε ένα ειδικό χώρο και δημιουργείται Δημοτική Βιβλιοθήκη. ⁷⁹⁴ Συγκροτήθηκε μάλιστα και επιτροπή για να

⁷⁹⁰ εφ. *Φως*, αρ.φ. 2807, 15 Ιανουαρίου 1944. [σ.σ. η κεφαλαιογράμματα γραφή είναι του πρωτοτύπου]

⁷⁹¹ Βλ. π.. *Λεσβιακά Γράμματα*, αρ.φ.6 Οκτώβριος 1944, σ. 1. Από καμία πηγή δεν έγινε κατορθωτό να μάθουμε τους λόγους για τους οποίους διακόπηκε η έκδοση του περιοδικού.

⁷⁹² Έχουν διασωθεί τρία τεύχη του περιοδικού, ένα επετειακό για τα δύο χρόνια από την ίδρυση της οργάνωσης το πρώτο και το τρίτο τεύχος, ενδεχομένως να έχουν κυκλοφορήσει και άλλα που δεν έχουν διασωθεί. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, π. *Εξόρμηση*.

⁷⁹³ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ Επιστολή Βαγγέλη Γιοσμά (Ηρακλή) προς το Κ.Σ. της ΕΠΟΝ, «Δύο λόγια για την ΕΠΟΝ Λέσβου», 14 Νοεμβρίου 1944, Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 103 - 106 και Δημήτρης Σαραντάκος, *Εφτά εντυχιμένα καλοκαίρια*, ό.π., σ. 125 - 127.

⁷⁹⁴ Βλ. π. *Εξόρμηση*, τ. 2, 20 Φεβρουαρίου 1945, σ. 13 και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 38, 27 Μαρτίου 1945. Η βιβλιοθήκη αυτή αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία της σημερινής Δημόσιας Βιβλιοθήκης Μυτιλήνης. Βλ. Ιστοσελίδα Βιβλιοθήκης, http://www.cplm.gr/lib_history.php (τελευταία πρόσβαση 5.1.2021).

μαζέψει τα βιβλία που άφησαν φεύγοντας οι Γερμανοί σε διάφορα σπίτια που έμεναν, ώστε να δοθούν αργότερα στη Βιβλιοθήκη.⁷⁹⁵

Τους πρώτους μήνες της Απελευθέρωσης δίνονται καθημερινά διαλέξεις και μαθήματα με ευρύτατο κοινωνικό, πολιτιστικό και πολιτικό περιεχόμενο, που αναγγέλλονται στον τοπικό τύπο. Η θεματολογία των διαλέξεων εντυπωσιάζει: «Οι Γκλύξμπουργκ», «Πρωτοτυπία και τέχνη», «Τι είναι το Σύνταγμα», «Η επανάσταση στην ποίηση του Σολωμού», «Για τον ποιητή Κώστα Βάρναλη», «Το έργο του Ρήγα Φεραίου», «Η αμερικανική επανάσταση», «Η τουρκική δημοκρατία», «Μια ανακοίνωση δια την Γερμανία με τα μάτια ενός Γερμανού Αντιφασίστα» και άλλες. Οι διαλέξεις δίνονται συνήθως στην αίθουσα του Φιλοτεχνικού Ομίλου Μυτιλήνης - Φ.Ο.Μ. από διανοούμενους όπως ο καθηγητής Βασίλης Αρχοντίδης, οι δικηγόροι Γ. Κορτέσης και Τάκης Αμπατζής, ο Κώστας Φριλίγγος και άλλοι. Η μαθητική ΕΠΟΝ έκανε περιοδείες στα κεφαλοχώρια με θεατρικά σκετς, ποιήματα, μουσική.⁷⁹⁶ Η έντονη πολιτιστική δραστηριότητα που παρατηρείται, ήταν προϊόν της γενικής ευφορίας που επικρατεί με την Απελευθέρωση. Της ανάγκης των ανθρώπων να επικοινωνήσουν δημόσια και να εκφραστούν ελεύθερα, μετά από οκτώ χρόνια απαγορεύσεων, διώξεων, καταπίεσης, τρομοκρατίας, φόβου και κουρνιαχτού. Ήταν μια πηγαία έκφραση, έστω και βραχύβια, των ελπίδων που γέννησε η ελευθερία και η πίστη για κοινωνική δικαιοσύνη. Ο όρος της λαοκρατίας συνόψιζε τα παραπάνω, καθώς στη Λέσβο το ΕΑΜ είχε αδιαμφισβήτητα το ηθικό πλεονέκτημα. Παράλληλα οι πολιτιστικές δραστηριότητες των τοπικών του οργανώσεων στόχευαν στην ψυχική και πνευματική ανάταση του πληθυσμού. Κάτι που αποτυπώνεται και στον τοπικό τύπο τόσο έντονα, ώστε η καθοδήγηση αναγκάζεται να κάνει υποδείξεις προς το *Εμπρός*, την τοπική εφημερίδα του ΚΚΕ, ότι παραμελεί τον καθοδηγητικό της ρόλο και μοιάζει περισσότερο με «φιλολογικό έντυπο».⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 16, 8 Οκτωβρίου 1944.

⁷⁹⁶ Ένα σκετς που ανέβηκε είχε τίτλο: «Το προπολεμικό Ειρηνοδικείο», στο π. *Εξόρμηση*, τ. 2, 20 Φεβρουαρίου 1945, σ. 14

⁷⁹⁷ ΑΣΚΙ, Φάκελος ΚΚΕ Φ.418/24/2/5, Έκθεση του στελέχους με το ψευδώνυμο «Λουκάς» στον Παύλο για την κατάσταση των νησιών του Αιγαίου, σ. 5

Η αδιανόητη ισότητα των φύλων.

Η εαμική διοίκηση από την πρώτη στιγμή θέλησε να αναβαθμίσει τη θέση των γυναικών στην νέα κατάσταση.⁷⁹⁸ Υπάρχει συνεχής αρθρογραφία στον εαμικό τύπο και γίνεται προσπάθεια να ενταχθούν περισσότερα κορίτσια στην ΕΠΟΝ και γυναίκες στο ΕΑΜ. Στην αρθρογραφία τονίζεται ότι ο ρόλος των γυναικών δεν μπορεί να είναι μόνο ο γάμος, το μαγείρεμα και η ανατροφή των παιδιών, αλλά οι γυναίκες πρέπει να συμμετέχουν στην κοινωνία ισότιμα παλεύοντας για οικονομική, κοινωνική και πολιτική ισότητα. Ακόμα τονίζεται ειδικά για τα χωριά, ότι πρέπει να πειστούν οι άνδρες, πως οι γυναίκες «δεν είναι σκλάβες..., μα καλές συντρόφισσες».⁷⁹⁹ Η θέση αυτή του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ προκαλεί αναταράξεις στη συντηρητική τοπική κοινωνία και δίνει αφορμή στο αντιαμικό στρατόπεδο να χτυπήσει τα νέα «ελευθέρια ήθη» που φέρνει το ΕΑΜ. Με αφορμή μια αφίσα της ΕΠΟΝ, που καλούσε τις νέες γυναίκες «να σπάσουμε τις αλυσίδες της πολύμορφης σκλαβιάς μας και να αγωνιστούμε ολόψυχα πλάι και μαζί με τους νέους για να καταχτήσουμε την οικονομική, την κοινωνική και την πολιτική μας ισότητα», η εφημερίδα *Δημοκρατία* ειρωνεύεται την ΕΠΟΝ ότι καλεί τα κορίτσια «να απαλλαγούν από ορισμένες αστικές προλήψεις» και συνεχίζει: «φανταζόμεθα ότι υπονοούν την “πρόληψιν” εκείνην η οποία επιβάλλει μερικούς περιορισμούς εις τα κορίτσια και αντιτίθεται προς το ρωμάντζο μιας γαλλίδος συγγραφέως με τίτλο “το σώμα μου είναι δικό μου”».⁸⁰⁰ Η κατηγορία αυτή συναντούσε την αποδοχή πολύ μεγάλης μερίδας του πληθυσμού, ιδίως στο αγροτικό τμήμα του νησιού. Η Αρτεμισία Ζυγούρη, συντηρητική νοικοκυρά από τον Πολιχνίτο, γράφει στο ημερολόγιο της τον Οκτώβριο του 1944: «...ο Αριστήδης Πάλης... [σ.σ. στέλεχος του

⁷⁹⁸ Περισσότερα για το ρόλο των γυναικών και τη θέση τους στην Αντίσταση, βλ. Αναστασία Βερβενιώτη, «Πρόλογος» στο Μαρία Μπέικου, *Αφού με ρωτάτε, να θυμηθώ*, Καστανιώτης, Αθήνα 2010, σ. 8-21' Αναστασία Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1994' Αγγέλικα Ψαρρά, «Πολιτικές διαδρομές των γυναικών στην εμπόλεμη Ελλάδα (1940-1950)» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, τ. Δ1, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 177-227 και Δήμητρα Σαμίου, «Οι Ελληνίδες στην Κατοχή. Πόλεμος και ανατροπές» στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 7ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ.179-188.

⁷⁹⁹ Ενδεικτική αρθρογραφία «Η Γυναίκα στον αγώνα» εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 32, 16 Νοεμβρίου 1944, «Η φωνή της γυναίκας - Η γυναίκα στο χωριό», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 58, 18 Ιανουαρίου 1945, «Η Νέα γυναίκα και η ΕΠΟΝ» εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 7, 5 Οκτωβρίου 1944 και «Η Γυναίκα. Η κοινωνική της θέση», εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 9, 28 Οκτωβρίου 1944, «Η Γυναίκα στον αγώνα» εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 16, 3 Δεκεμβρίου 1944.

⁸⁰⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 29, 9 Νοεμβρίου 1944 και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 3, 1 Νοεμβρίου 1944.

ΕΑΜ από τον Πολιχνίτο] ...έδωσε να καταλάβουν και νέους και νέας ότι θα παντρεύονται ελεύθερα και όποιον θέλουν και όπως τον θέλουν. Και έτσι οι άσοτοι νέοι και οι πρόστυχες κόρες ας χαίρονται το εμπόριο τους είνε ελεύθεροι εκκλίσια και γάμος δεν υπάρχει».⁸⁰¹

Υπήρξαν όμως και περιπτώσεις στις οποίες, οι όποιες μεταρρυθμίσεις δε μπορούσαν να υπερβούν κάποια όρια, αναγκάζοντας το ΚΚΕ και το ΕΑΜ να συμβιβαστούν με τη συντηρητικότητα της τοπικής κοινωνίας. Έτσι ποτέ κατά την περίοδο της Εαμοκρατίας δεν έγινε κατορθωτό να επιβληθεί ισότητα στα μεροκάματα και ούτε έμπαινε ποτέ τέτοιο αίτημα στις διεκδικήσεις των σωματείων. Αντίθετα, το συνέδριο των εργατών γης ζητούσε χαμηλότερα μεροκάματα για τις γυναίκες σε σχέση με εκείνα των ανδρών.⁸⁰² Αλλά και σε υποθέσεις των λαϊκών δικαστηρίων υπήρξαν περιπτώσεις, όπου η αντίληψη για το νέο ρόλο της γυναίκας υποχώρησε μπροστά στο συντηρητισμό των τοπικών κοινωνιών, με πιο χαρακτηριστική την καταδίκη των δύο γυναικών στη Βρίσα για «πορνεία» από το λαϊκό δικαστήριο.⁸⁰³

Σε μια άλλη χαρακτηριστική περίπτωση, με αφορμή κάποια περιστατικά εμφάνισης σύφιλης στο νοσοκομείο Μυτιλήνης, η *Ελεύθερη Λέσβος*, δεν φαίνεται να μπορεί να ξεφύγει από τα συντηρητικά στερεότυπα της εποχής σχετικά με τον καταλογισμό ευθυνών, καθώς σε σχόλιό της με τίτλο «Κίνδυνος!», σημειώνει: «Από τα στοιχεία που δίνουν οι ασθενείς φαίνεται πως οι μεταδοτικές εστίες είνε μέσα στους οίκους ανοχής του φρουρίου, όπου οι ...εστιάδες εξακολουθούν ανενόχλητες το θεάρεστο έργο των».⁸⁰⁴ Το σχόλιο βέβαια δεν περνά απαρατήρητο. Λίγες μέρες μετά, μια από τις ιερόδουλες των οίκων ανοχής με ενυπόγραφη επιστολή της, η οποία μάλιστα και δημοσιοποιείται στην ακροδεξιά τοπική εφημερίδα *Στέμμα*, διαψεύδει το σχόλιο, υποστηρίζοντας πως όλες έχουν συνεχή ιατρική παρακολούθηση και επιτίθεται στην εαμική εφημερίδα, σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «Φαίνεται ότι άλλην

⁸⁰¹ Βλ. Στρατής Αναγνώστου, (Αρτεμισία Ζυγούρη), «Ημερολόγιο της Κατοχής», ό.π., σ. 328 - 329.

⁸⁰² Για τις υποχρεωτικές καλλιέργειες το συνέδριο ζητούσε μεροκάματο 2,5 οκάδες λάδι για τους άνδρες και 1,5 για τις γυναίκες και για τα κοινοτικά έργα 2 για τους άνδρες και 1,25 οκάδες λάδι για τις γυναίκες. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 30, 11 Νοεμβρίου 1944.

⁸⁰³ Δες εδώ, σ. 212.

⁸⁰⁴ «Ασθενείς» λοιπόν κατά την *Ελεύθερη Λέσβο* οι άνδρες επισκέπτες των οίκων ανοχής και ειρωνικά «Εστιάδες» οι ιερόδουλες. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 227, 9 Φεβρουαρίου 1946.

απασχόλησιν η εφημερίς αύτη δεν έχει, ημή να ασχολείται με ημάς τας δυστυχισμένας γυναίκας των οίκων ανοχής».⁸⁰⁵

Οι αντιπαραθέσεις όμως αυτές δεν εμποδίζουν το ΕΑΜ και την ΕΠΟΝ να ενεργοποιήσουν τις γυναίκες και να τις εντάξουν στις γραμμές τους. Τα στοιχεία για παράδειγμα εγγραφών στην ΕΠΟΝ Λέσβου δείχνουν πως ανάμεσα στο Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1944 υπάρχει μια σαφής βελτίωση στο ποσοστό των κοριτσιών που συμμετέχει στην ΕΠΟΝ Λέσβου.⁸⁰⁶ Κάτι που αποτυπώνεται και στον αριθμό των οργανωμένων γυναικών στο ΕΑΜ και στο ΚΚΕ. Έτσι από τα 7.500 μέλη του ΚΚΕ στη Λέσβο τον Οκτώβριο του 1944 ο αριθμός των γυναικών είναι πολύ περιορισμένος, καθώς μόλις 600 γυναίκες φέρονται να είναι οργανωμένες στο κόμμα, ήτοι ποσοστό μόλις 8%.⁸⁰⁷ Το ποσοστό των οργανωμένων στο ΕΑΜ γυναικών στη Λέσβο πάντως, είναι πολύ μικρότερο από το πανελλαδικό ποσοστό της συμμετοχής των γυναικών στο ΕΑΜ. Στη Θεσσαλία για παράδειγμα, τον Απρίλιο του 1944, η συμμετοχή των γυναικών στις εαμικές οργανώσεις, σύμφωνα με κάποιες πηγές, φτάνει το 40%.⁸⁰⁸

Η συνολική αντίληψη του ΕΑΜ για το ρόλο των γυναικών συνέβαλε ώστε να υπάρξουν σημαντικά βήματα για τη χειραφέτησή τους, όπως το δικαίωμα ψήφου στις αυτοδιοικητικές εκλογές, ο συνδικαλισμός των υπηρετριών ή ζητήματα που αφορούσαν στο οικογενειακό δίκαιο. Όμως δεν πρέπει να μας διαφεύγει πως όλα τα παραπάνω δεν ήταν καθολικά αιτήματα της κοινωνίας· ιδιαίτερα των υπερσυντηρητικών αγροτικών κοινωνιών, όπως εκείνης της Λέσβου.⁸⁰⁹ Άλλωστε εδώ οι ιδιότυπες σχέσεις στη συμβίωση των ζευγαριών, κάτι που περιμένει τους μελετητές του και δεν εξηγείται μέσα από το κλασικό σχήμα της ανδροκρατίας, ξεπερνούσε κατά πολύ τις δυνατότητες του ΕΑΜ.

⁸⁰⁵ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 59, 18 Φεβρουαρίου 1946.

⁸⁰⁶ Από 18% το Σεπτέμβριο, ανεβαίνει τον Οκτώβριο του 1944 στο 34%. Δες *εδώ*, σ. 175-176.

⁸⁰⁷ ΑΣΚΙ Φάκελος ΚΚΕ Φ. 418/24/2/7, Οργανωτική Έκθεση του Γραμματέα της ΠΕ Λέσβου Βαγγέλη Γιοσμά προς το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ (σ. Χρύσα [Χατζηβασιλείου]) στις 31 Οκτωβρίου 1944.

⁸⁰⁸ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου, Από τα δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 41 και Αναστασία Βερβενιώτου, «Οι Συναγωνίστριες, Τα αίτια της συμμετοχής και η δράση των γυναικών στις Εαμικές αντιστασιακές Οργανώσεις 1941-1944», διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1991, σ. 279-280.

⁸⁰⁹ Βλ. Παύλος Δελαπόρτας, *Το σημειωματάριο ενός πιλάτου*, ό.π., σ. 61-62.

Το ζήτημα της επαναλειτουργίας των σχολικών μονάδων, όπως και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης μπαίνει στην ημερησία διάταξη αμέσως μετά την Απελευθέρωση. Τα σχολικά κτίρια ήταν σε κακή κατάσταση, οι δάσκαλοι δεν ήταν βέβαιο ότι υπήρχε δυνατότητα να πληρωθούν, ενώ δεν υπήρχαν ούτε βιβλία, ούτε εποπτικά όργανα. Κάποια από τα σχολεία, όπως το κεντρικό σχολικό συγκρότημα της Μυτιλήνης είχαν επιταχθεί από τους Γερμανούς τους τελευταίους μήνες της Κατοχής και χρειαζόταν σημαντικές παρεμβάσεις για να ξαναλειτουργήσουν. Παρ' όλα αυτά, με απόφαση του νομάρχη ορίστηκε ως ημερομηνία έναρξης της νέας σχολικής χρονιάς η 15^η Οκτωβρίου 1944.⁸¹⁰ Παρά το άνοιγμα κάποιων σχολείων στην πόλη της Μυτιλήνης, οι αντικειμενικές οι δυσκολίες ανάγκασαν τον νομάρχη να μεταθέσει την ημερομηνία για την έναρξη των μαθημάτων στις 22 Ιανουαρίου 1945.⁸¹¹ Αλλά και τότε τα προβλήματα δεν έλλειπαν. Στην Αγία Παρασκευή δύο εαμίτες δάσκαλοι, με γράμμα τους στην Κοινότητα, προτείνουν να ανοίξουν τα σχολεία «προκειμένου να εξυπηρετήσουμε τα παιδιά της κοινότητας μας στη μόρφωση που τόσο την έχουν ανάγκη». Οι ίδιοι δεν είχαν καμία οικονομική απαίτηση, παρά μόνο κάνουν «θερμή παράκληση στο Κοινοτικό Συμβούλιο να εγκρίνη ένα σημαντικό ποσό για να αγοράσουμε γραφική ύλη και άλλα εποπτικά μέσα για τις ανάγκες των απόρων μαθητών των σχολείων».⁸¹²

Μια από τις πρώτες αποφάσεις του νομάρχη Κώστα Φριλίγγου ήταν η δημιουργία «Ημιγυμνασίων» σε έξι κεφαλοχώρια του νησιού, τα οποία θα είχανε τη 3^η, 4^η και 5^η τάξη του οκτατάξιου Γυμνασίου.⁸¹³ Παράλληλα ο ίδιος με άλλη απόφασή του, μετέτρεψε τα «Φροντιστήρια» που υπήρχαν επί Κατοχής σε ορισμένα κεφαλοχώρια, σε κανονικά παραρτήματα των Γυμνασίων Μυτιλήνης και Πλωμαρίου.⁸¹⁴ Οι καθηγητές

⁸¹⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 10, 21 Σεπτεμβρίου 1944.

⁸¹¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 55, 11 Ιανουαρίου 1945.

⁸¹² Επιστολή των δασκάλων Θεόφραστου Γέρου και Παναγιώτη Προδρόμου στο Κοινοτικό Συμβούλιο Αγίας Παρασκευής, Ιανουάριος 1945, αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής

⁸¹³ Πρόκειται για τα χωριά Αγιάσο, Γέρα, Πολιχνίτο, Ερεσό, Καλλονή και Αγία Παρασκευή. εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 8, 12 Οκτωβρίου 1944.

⁸¹⁴ Τα «Φροντιστήρια» ήταν ιδιωτικά σχολεία, που λειτούργησαν επί Κατοχής, όταν έκλεισαν τα Ημιγυμνάσια στα χωριά Αγιάσο, Καλλονή, Γέρα, Αγία Παρασκευή, Πολιχνίτος Αντισσα και Πλωμάρι. Ουσιαστικά ήταν μια συμφωνία ιδιωτική των γονέων των παιδιών με δασκάλους και καθηγητές να

και δάσκαλοι που δούλευαν εκεί θα διορίζονταν κανονικά στα παραρτήματα των Γυμνασίων και θα πληρώνονταν ως μόνιμοι.⁸¹⁵

Ο Δήμος Μυτιλήνης ιδρύει τον Ιανουάριο του 1945 και «Στέγη αλητόπαιδων» στη θέση Καρά Τεπέ, σε συνεργασία με τον ΕΛΑΣ και την επιθεώρηση Λαϊκών Δικαστηρίων. Η «Στέγη» ήταν μια εσώκλειστη επαγγελματική σχολή όπου η μεν τροφοδοσία της εξασφαλιζόταν από τον ΕΛΑΣ, η δε μισθοδοσία των δασκάλων από το Δήμο. Στο τέλος Ιανουαρίου 1945 είχε 9 μαθητές.⁸¹⁶

Το άνοιγμα των σχολείων στο νέο καθεστώς φέρνει επί τάπητος το θέμα του περιεχομένου της μόρφωσης. Βιβλία δεν υπάρχουν και όσα υπάρχουν είναι προπολεμικά, με ύμνους στο καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Οι δάσκαλοι πρέπει να βρουν τρόπο να διδάξουν τα γλωσσικά μαθήματα. Η ΕΠΟΝ προτείνει προσωρινά ως λύση τη χρήση της εφημερίδας.⁸¹⁷

Γύρω από το περιεχόμενο της εκπαίδευσης στο σχολείο, το τμήμα Μόρφωσης και Διαφώτισης της ΕΠΟΝ Λέσβου επεξεργάζεται θέσεις που τις συμπυκνώνει σε μια προσούρα με τίτλο: «*Το παλιό και το καινούριο σχολείο*». Στη προσούρα γίνεται αναλυτική κριτική στο σημερινό σχολείο, στην ταξικότητα της εκπαίδευσης με απλά παραδείγματα, στην αποξένωση του παιδιού από τη μάθηση με τη χρήση της καθαρεύουσας και την αντιδραστικότητα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων Τσαλδάρη (1933 – 1935) και Μεταξά (1937). Ακόμα γίνεται κριτική στο σημερινό σχολείο ότι δεν καλλιεργεί καμιά συλλογικότητα, αλλά αντίθετα την ατομικότητα, ότι λειτουργεί καταπιεστικά και είναι σχολείο για αγόρια και όχι για κορίτσια. Στον αντίποδα των παραπάνω περιγράφεται το νέο σχολείο, το οποίο καλείται να προσαρμόζει τα εκπαιδευτικά προγράμματα στις κοινωνικές ανάγκες και να ανοίξει τις πόρτες στα «παιδιά του λαού», ώστε να «κατακτήσουν τις Επιστήμες και τις Τέχνες». Προβλέπεται να δημιουργηθούν σχολεία για τους αναλφάβητους και

κάνουν μαθήματα στα παιδιά τους. Οι δάσκαλοι και καθηγητές που δούλευαν εκεί ήταν συνήθως φοιτητές και πληρώνονταν σε είδος από τους γονείς μετά από συμφωνία με το Σύλλογο Γονέων και κηδεμόνων. Στο τέλος της χρονιάς οι μαθητές των «Φροντιστηρίων» κατέβαιναν στη Μυτιλήνη και έδιναν εξετάσεις για να πάρουν το «χαρτί» τους. Βλ. Δημήτρης Σκλεπάρης, *Μαρτυρίες*, ό.π., σ. 38-39.

⁸¹⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 32, 16 Νοεμβρίου 1944.

⁸¹⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 62, 27 Ιανουαρίου 1945.

⁸¹⁷ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 9, 20 Οκτωβρίου 1944.

μισοαναλφάβητους ενήλικες, νυχτερινά σχολεία, σχολεία απόκτησης ειδικευσης και εργασιακής εμπειρίας. Πρότυπο για το νέο σχολεία, είναι σύμφωνα με την περιγραφή το σχολείο της Αμερικής και της Σοβιετικής Ένωσης.⁸¹⁸

Στο χώρο των δασκάλων υπάρχει σημαντική κινητικότητα. Με πρωτοβουλία της ΕΠΟΝ οργανώνεται το Α΄ διδασκαλικό Συνέδριο για να συζητήσει τα ζητήματα της εκπαίδευσης και του κλάδου. Το συνέδριο που έγινε στις αρχές Οκτωβρίου 1944 σε εργάσιμες ημέρες, είχε έντονη κομματική χροιά και συμμετείχαν σ' αυτό πολύ λίγοι δάσκαλοι.⁸¹⁹ Αποτέλεσμα ήταν να προκληθούν αντιδράσεις ακόμα και μέσα στους κόλπους του ίδιου του ΕΑΜ.⁸²⁰ Με πρωτοβουλία δασκάλων της πόλης συγκεντρώθηκαν 40 υπογραφές σε κείμενο με το οποίο ζητούνταν από τον νομάρχη και τον Γενικό Γραμματέα της Διοίκησης κ. Πάστρα η σύγκληση νέου Διδασκαλικού Συνεδρίου. Η τελευταία φράση του κειμένου: «Εμείς κυρίως ενδιαφερόμαστε να μη χάσει η εκπαίδευση του λαού μας τον εθνικό της χαρακτήρα» προκάλεσε τριβές και αντιπαραθέσεις. Ο *Αντιφασίστας* απάντησε ότι: «Εμείς νοιαζόμαστε για λαϊκή εκπαίδευση κι όχι για εκπαίδευση παρελάσεων με φάλαγγες φασιστικές και χαιρετισμούς αλά Φύρερ. Νοιαζόμαστε για μια εκπαίδευση που θάχει για βάση τις σύγχρονες ανάγκες του λαού κι όχι τη “Μεγάλη Ιδέα”».⁸²¹

Τελικά το συνέδριο με πρωτοβουλία της Νομαρχίας έγινε με επιτυχία το Σαββατοκύριακο 4 και 5 Νοεμβρίου 1944, καθώς συμμετείχαν 163 δάσκαλοι και αντιπροσωπεύτηκαν άλλοι 44, καλύπτοντας πάνω από 60% του συνόλου των δασκάλων του νησιού. Παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις, που είχαν διατυπωθεί το προηγούμενο

⁸¹⁸ ΑΣΚΙ Αρχείο ΕΠΟΝ, ΕΠΟΝ Λέσβου Νομαρχιακό Συμβούλιο, Τμήμα Μόρφωσης και Διαφώτισης, *Το παλιό και το καινούριο σχολείο*, εκδόσεις *Αντιφασίστας*, Μυτιλήνη 1944.

⁸¹⁹ Στο συνέδριο χαιρέτισε ο Γραμματέας της ΕΠΟΝ Νίκος Ανδρέου και συμμετείχαν μόλις 37 δάσκαλοι σε σύνολο 300 και πάνω δασκάλων του νησιού. Βλ. εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 7, 5 Οκτωβρίου 1944.

⁸²⁰ Στις 31 Οκτωβρίου 1944 κάποιος δάσκαλος γράφει ανώνυμα στην *Ελεύθερη Λέσβο* ανάμεσα στα άλλα: «Συγκεντρώθηκαν είν' η αλήθεια καμιά εικοσιπενταριά δάσκαλοι και αντάλλαξαν γνώμες, που μόνο προσωπικές μπορεί να λογαριαστούν. Αποφάσεις δεν είχε γιατί η ολότητα των δασκάλων του νησιού δε μαζεύτηκε ακόμα σε συνέδριο για τέτοια ζητήματα». Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 25, 31 Οκτωβρίου 1944. Η δασκάλα Βασιλική Χαλκίδου, που συμμετείχε μάλιστα με εισήγηση στο συνέδριο, επικρίνει τους διοργανωτές ότι δεν ήθελαν να ακουστούν όλες οι απόψεις, αλλά ουσιαστικά να μεταφερθεί σε αυτό, η άποψη της ΕΠΟΝ. Επιστολή Βασιλικής Χαλκίδου: «Γύρω από τη δασκαλική συγκέντρωση», εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 3, 1 Νοεμβρίου 1944.

⁸²¹ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 7, 5 Οκτωβρίου 1944 και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 19, 15 Δεκεμβρίου 1944 και αρ.φ. 20, 19 Δεκεμβρίου 1944.

διάστημα, οι σύνεδροι κατέληξαν ομόφωνα σε μια σειρά ζητημάτων του κλάδου και κυρίως σε διαπιστώσεις και αιτήματα για την εκπαίδευση όπως: 1) Οκταετής υποχρεωτική δημοτική εκπαίδευση. 2) Συνεργασία σχολείου και κοινωνίας και ίδρυση νυχτερινών σχολείων για τους εργαζόμενους 3) Κατάργηση του θεσμού του Επιθεωρητή. 4) Έκδοση εκπαιδευτικού περιοδικού.

Ζήτημα προκλήθηκε στο συνέδριο για κάποιους δασκάλους που υπηρέτησαν τη μεταξική δικτατορία και τις κατοχικές δυνάμεις και ζητήθηκε η απομάκρυνσή τους από τον κλάδο. Ακόμα συζητήθηκε το θέμα των δύο Επιθεωρητών εκπαίδευσης Γεράσιμος Μαρίνη και Α. Λέκα, οι οποίοι είχαν διοριστεί προπολεμικά από τη μεταξική δικτατορία και οι οποίοι αντιδρούσαν στη νέα κατάσταση, εκβιάζοντας τους δασκάλους και αμφισβητώντας την εγκυρότητα του συνεδρίου. Τελικά στο ζήτημα αυτό επικράτησε η άποψη των δασκάλων του ΕΑΜ που ζητούσε την άμεση απομάκρυνσή τους από τα σχολεία, ενώ καταγράφηκε και μια σημαντική μειοψηφία με 35 λευκά και 15 αποχές από δασκάλους προσκείμενους στο αντιστασιακό στρατόπεδο.⁸²² Τελικά οι δύο Επιθεωρητές, τέθηκαν σε προσωρινή διαθεσιμότητα, αφού τους δόθηκε αναγκαστική άδεια από τον νομάρχη.⁸²³ Και οι δύο αμφισβήτησαν την νομιμότητα της απόφασης του νομάρχη. Ο Γεράσιμος Μαρίνης μάλιστα συνελήφθη και διανυκτέρευσε ένα βράδυ κρατούμενος. Και οι δύο επανήλθαν στα καθήκοντά τους μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας.⁸²⁴

Οι δημοκρατικές αλλαγές που άρχισαν να εφαρμόζονται στην εκπαίδευση, χάρη στην πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών στελεχών του ΕΑΜ και της προοδευτικής διανόησης λειτούργησαν μόνο την περίοδο της πολιτικής κυριαρχίας του ΕΑΜ. Με το πέρασμα του χρόνου οι κεντρικές πολιτικές εξελίξεις που ήταν σε βάρος του ΕΑΜ κατέστησαν έωλες όλες τις παραπάνω καινοτομίες και σιγά - σιγά η εκπαίδευση τόσο ως προς το περιεχόμενο, όσο και ως προς τη μέθοδο, επανήλθε στην προκατοχική της κατάσταση. Έτσι για παράδειγμα το Μάρτιο του 1945, έκλεισε το ιδρυθέν από την εαμική διοίκηση σχολείο αναλφάβητων στην Καλλονή, με απόφαση του Επιθεωρητή

⁸²² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 30, 11 Νοεμβρίου 1944 και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 5, 6 Νοεμβρίου 1944.

⁸²³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 26, 2 Νοεμβρίου 1944.

⁸²⁴ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 21, 20 Δεκεμβρίου 1944, αρ.φ. 34, 17 Μαρτίου 1945 και αρ.φ. 35, 20 Μαρτίου 1945.

Δημοτικής Εκπαίδευσης, με το πρόσχημα ότι: «Σύμφωνα με τα ισχύοντα Νομοθετικά Διατάγματα Σχολείον δύναται να ιδρυθή μόνον κατόπιν σχετικών αποφάσεων του εκπαιδευτικού συμβουλίου και του Υπουργείου Παιδείας».⁸²⁵

Τον ίδιο μήνα, Μάρτιο του 1945, ο υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Πλαστήρα, Κωνσταντίνος Άμαντος επέβαλε για το Γυμνάσιο δυσβάστακτα εκπαιδευτικά τέλη, τα οποία συνάντησαν καθολική αντίδραση στη Λέσβο, όχι μόνο του ΕΑΜ, αλλά και της φιλοκυβερνητικής *Δημοκρατίας*.⁸²⁶ Το συγκεκριμένο μέτρο απέκλειε ουσιαστικά τα παιδιά των απόρων, που δεν ήταν λίγα, από την εκπαιδευτική διαδικασία.⁸²⁷ Όπως εύστοχα διαπίστωνε και η *Δημοκρατία*, ξαναγύριζε την εκπαίδευση στην προκατοχική εποχή.⁸²⁸

γ' «Παρά πάντων τότε εν Μυτιλήνη, εθεωρείτο το Ε.Α.Μ. ως Εθνική Οργάνωσις» - Το ΕΑΜ Λέσβου και η Εκκλησία

Η αρμονική συνύπαρξη των σοσιαλιστικών ιδεών και του χριστιανισμού στο νοητικό σύμπαν του μείζονος τμήματος του λεσβιακού πληθυσμού ανιχνεύεται ήδη από τις αρχές του αιώνα. Ο Ασημάκης Πανσέληνος γράφει για την ιδιότυπη αυτή σχέση, με το δικό του μοναδικό τρόπο:

Τα λιγοστά σωματεία είχαν έναν Άγιο ζωγραφισμένο στα λάβαρα τους και κάνανε τη μέρα της γιορτής του συλλειτουργο και τσιμπούσι, που κάποτε βαστούσε μερόνυχτα, όπως στη γιορτή του Αγίου Ευδόκιμου, με τους μπαξαβάνηδες. Το πιο τολμηρό απ' όλα τούτα τα σωματεία εΐτανε μια περίεργη χριστιανοσοσιαλιστική

⁸²⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 40, 31 Μαρτίου 1945.

⁸²⁶ Σύμφωνα με την κυβερνητική απόφαση τα τέλη ανέρχονταν σε 2.700 δραχμές για τις ανώτερες γυμνασιακές τάξεις και 2.400 δραχμές για τις κατώτερες. Την ίδια περίπου εποχή ο μέσος μισθός ενός υπαλλήλου στη Μυτιλήνη ήταν 1.000 δρχ. περίπου. Βλ. Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., καταχώριση 12 Μαΐου 1945.

⁸²⁷ Ο πατέρας μου τελείωσε το δημοτικό το 1945 και του ζητήθηκαν για να πάει στο Γυμνάσιο εκπαιδευτικά τέλη, που δεν υπήρχε δυνατότητα να καταβληθούν από την πολύ φτώχη οικογένειά του. Έτσι δεν πήγε ποτέ Γυμνάσιο, αν και όπως ο ίδιος θυμάται, ήταν άριστος μαθητής. Είναι κάτι που τον πικραίνει αφάνταστα ακόμα και σήμερα.

⁸²⁸ Η πρόταση της φιλοκυβερνητικής *Δημοκρατίας* ήταν άκρως ταξική: «Θα μειώση τα εκπαιδευτικά τέλη δια την μεσαίαν τάξιν εις το ελάχιστον, θ' απαλλάξη εντελώς τας απόρους τάξεις και τα κενά που θα δημιουργηθούν θα τα εισπράξη από τας ευπόρους τάξεις, διπλασιάζον, τριπλασιάζον εν ανάγκη δι' αυτάς τα εκπαιδευτικά τέλη». εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 33, 15 Μαρτίου 1945. [Η έντονη γραφή είναι του πρωτοτύπου]

οργάνωση “Συνεργατική” θαρρώ πως τη λέγαν κι είχε αντίς άγιο, στο λάβαρό της δύο χέρια που σφίγγονταν φιλικά.⁸²⁹

Η θρησκευτική πίστη, βαθιά ριζωμένη στους Λέσβιους, ενσωμάτωσε αρκετά παγανιστικά στοιχεία, που κρατούν μέχρι σήμερα, όπως για παράδειγμα η θυσία του Ταύρου στα πανηγύρια.⁸³⁰ Ακόμα διαμόρφωσε ιδιότυπα στοιχεία κοινωνικής δικαιοσύνης και ουμανιστικού χριστιανισμού, μέσω προσκυνημάτων σε τοπικούς Αγίους, που λειτουργούσαν ως «τιμωροί» της κοινωνικής αδικίας και προστάτες των φτωχών.⁸³¹ Τέτοιοι τοπικοί Άγιοι με μεγάλη απήχηση μεταξύ των πιστών, ήταν ο Άγιος Ιγνάτιος Αγαλλιανός, που ίδρυσε την Ιερά Μονή Λειμώνος και κυρίως ο Αρχάγγελος Μιχαήλ, γνωστότερος στη Λέσβο και ως Ταξιάρχης, που γιορτάζεται στο ομώνυμο μοναστήρι στο Μανταμάδο.

Η εμφάνιση της κομμουνιστικής ιδεολογίας στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, δε διέρρηξε τις σχέσεις με τη θρησκευτική πίστη. Ο Μανταμάδος είναι ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπου η σχέση χριστιανικής και κομμουνιστικής ιδεολογίας βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία. Με έσοδα από το μοναστήρι του Ταξιάρχη, δημιουργήθηκε το 1909 εκκλησιαστικό ελαιοτριβείο, η μηχανή «τ’ Αγιού», το οποίο στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, της Κατοχής και του Εμφυλίου έδωσε δουλειά στους φτωχούς και σε αρκετούς κομμουνιστές, που δεν μπορούσαν να βρουν αλλού δουλειά. Σύμφωνα με τα τοπικά στελέχη του κομμουνιστικού κόμματος «έδωσε έμφαση στην πάλη των τάξεων και ήταν μια πρώτη ένδειξη για την μελλοντική ανάπτυξη του κομμουνισμού».⁸³²

Στο Μανταμάδο η πίστη στον Ταξιάρχη, καθολική και απόλυτη από το σύνολο των κατοίκων, δεν εμποδίζει μια σημαντική μερίδα τους να προσχωρήσει στις κομμουνιστικές ιδέες ήδη από την εποχή του Μεσοπολέμου και στη συνέχεια το χωριό

⁸²⁹ Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, ό.π., σ. 18.

⁸³⁰ Η επινόηση της συγκεκριμένης παράδοσης είναι άγνωστο από ποτέ χρονολογείται. Για την έννοια της επινόησης βλ. Eric Hobsbawn, Ranger Terence, (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, (μτφ. Θανάσης Αθανασίου), εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2004.

⁸³¹ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ταξιάρχη του Μανταμάδου που δεν διστάζει να «εγκληματεί», όπως για παράδειγμα να τυφλώνει μια γυναίκα για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης. Βλ. Νίκος Μαραντζίδης, *Μικρές Μόσχες*, ό.π., σ. 50.

⁸³² Στο ίδιο, σ. 57.

να γίνει προπύργιο του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, μια σχέση που διατηρήθηκε άρρηκτη ως το τέλος της δεκαετίας του '80.⁸³³

Η σχέση αυτή, όπως ήταν φυσικό δεν ήταν συμβατή με τις πολιτικές θέσεις της επίσημης Εκκλησίας. Ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου, η Εκκλησία βρέθηκε στο πλευρό του κράτους στον πόλεμο κατά των ανατρεπτικών ιδεών, αποτελώντας ένα από τα κύρια στηρίγματα του στον αντικομμουνιστικό αγώνα.⁸³⁴ Αλλά και ως προς την ταξική πάλη, πήρε θέση η επίσημη Εκκλησία με «φιλικές νουθεσίες» στους εργάτες. Έτσι για παράδειγμα την άνοιξη του 1925 εν μέσω μεγάλων απεργιακών κινητοποιήσεων η Ιερά Σύνοδος εξέδωσε εγκύκλιο για να επιστήσει την προσοχή των εργατών στην «ξένη αντιθρησκευτική και αντιχριστιανική προπαγάνδα... [που] εισηγείται ψευδώς εις τους εργάτας την ιδέαν ότι η θρησκεία είνε "όπιον" του λαού και ότι διά της υποστηρίξεως της κεφαλαιοκρατίας εμποδίζει τη βελτίωσιν της θέσεως των εργατών».⁸³⁵

«Παιδιά του ΕΑΜ ... Υπάγετε εις οδόν ειρήνης»

Ειδικά στη Λέσβο η κεφαλή της Εκκλησίας παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα. Μαζί με τους πρόσφυγες το 1922 φτάνουν στο νησί και καταλαμβάνουν αντίστοιχες κενές μητροπολιτικές έδρες με διαφορά τριών χρόνων, δύο Ιεράρχες με έντονη προσωπικότητα, αλλά με τελείως διαφορετικά κοινωνικά χαρακτηριστικά. Πρώτος έρχεται στην Καλλονή το Νοέμβριο του 1922 και καταλαμβάνει την έδρα της Μητρόπολης Μηθύμνης ο Διονύσιος Μηνάς⁸³⁶ και τρία χρόνια αργότερα το 1925, αναλαμβάνει την έδρα της Μητρόπολης Μυτιλήνης ο Ιάκωβος, ο λεγόμενος «από Δυρραχίου». Και οι δύο έμελε να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στο πολιτικό και

⁸³³ Περισσότερα για τη σχέση Χριστιανισμού - κομμουνισμού στο Μανταμάδο, βλ. Στο *ίδιο*, σ. 47 - 69.

⁸³⁴ Περισσότερα για την αντικομμουνιστική δράση της εκκλησίας στο Μεσοπόλεμο στο Πολύκαρπος Καραμούζος, «Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία στη Νεώτερη Ελλάδα, (Κλήρος, Θεολογία και Θρησκευτικές Οργανώσεις στο Μεσοπόλεμο)», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2004, σ. 214 - 227.

⁸³⁵ εφ. *Ελεύθερο Βήμα*, 19 Απριλίου 1925, παρατίθεται στο Δημήτρης Μπουχάρας, «Μελετώντας της απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», στο π. *Μνήμων*, τ. 29 (2009), σ. 189.

⁸³⁶ Δες *εδώ*, σ. 536.

κοινωνικό «γίγνεσθαι» του τόπου, τόσο στην περίοδο της Κατοχής όσο και στην Απελευθέρωση, από διαφορετικό μετερίζι ο καθένας.

Ο Ιάκωβος με την ισχυρή προσωπικότητα που διέθετε, πολύ γρήγορα αναδείχθηκε σε κέντρο αναφοράς και επικεφαλής της «εθνικής ανασύνταξης» στη Μυτιλήνη. Παρόλο που ο ίδιος δεν επεδίωξε προσωπικό πλουτισμό, φιλόδοξος καθώς ήταν, δεν περιορίστηκε ποτέ μόνο στα θρησκευτικά του καθήκοντα, έχοντας πάντα ενεργό ρόλο στην πολιτική και κοινωνική ζωή του νησιού. Κατηγορήθηκε μάλιστα πως πήρε ενεργό μέρος στο βενιζελικό κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου του 1935.⁸³⁷ Παρόλο που δεν έκρυψε ποτέ τη φιλία του με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, κατάφερε τελικά να αθωωθεί στο Εκκλησιαστικό Δικαστήριο από την κατηγορία για συνέργεια στο κίνημα του 1935 και να επανέλθει πανηγυρικά στη Μητρόπολη Μυτιλήνης.⁸³⁸ Μυστήριο βέβαια εξακολουθεί να παραμένει, γιατί ο Βασιλιάς Γεώργιος ο Β', μετά την επάνοδό του με το δημοψήφισμα του Νοεμβρίου του 1935, μαζί με τον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιο, παρασημοφόρησε με το Μεγαλόσταυρο και το μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβο.⁸³⁹

Ένα από τα χαρακτηριστικά πολιτικά του γνωρίσματα ήταν ο μεγάλος του αντικομμουνισμός. Κύριο μέλημά του ήταν η αποκοπή της μαθητιώσας και εργαζόμενης νεολαίας από την επίδραση των κομμουνιστικών και σοσιαλιστικών ιδεών.⁸⁴⁰ Στη διάρκεια της Κατοχής και καθώς οι υπόλοιπες τοπικές εξουσίες ήταν από αναξιόπιστες έως ανύπαρκτες, αναδεικνύεται ο βασικός και πλέον αξιόπιστος εκπρόσωπος του τοπικού κατεστημένου που μπορούσε να συνομιλήσει με τους Γερμανούς. Ο ίδιος για τη στάση του αυτή ισχυρίζεται μεταγενέστερα ότι:

Η σύνεσις και η σκοπιμότης ...επέβαλλον, αφενός μεν να μην εξαγριώνομεν τον δυνάστη, ...παραλληλως δε να συνδράμωμεν τον πληθυσμόν. ...Ομοίως εσκεπτόμεθα και επράττομεν οι Ιεράρχαι της Ανατολής, που εξήσαμεν υπό την σκλαβιάν των Τούρκων και αυτή ήτο η βασική γραμμή της πολιτικής που

⁸³⁷ Περισσότερα για το αποτυχημένο κίνημα βενιζελικών αξιωματούχων της 1^{ης} Μαρτίου 1935, Βλ. Thanos Veremis, «The significance of the forces behind the organization of the March 1935 coup», *π.Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 9 (1977), σ. 116-126.

⁸³⁸ Πέτρος-Εμμανουήλ Οικονομόπουλος, «Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου. Από την Εθναρχούσα Εκκλησία στην Εθνική», *αδημοσίευτη διδακτ. Διατριβή, Θεολογική Σχολή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2016*, σ. 178-181.

⁸³⁹ Στο ίδιο, ό.π., 248-249 και Παύλος Δελαπόρτας, *Το σημειωματάριο ενός πιλάτου*, ό.π., σ. 66-67.

⁸⁴⁰ Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος*, ό.π., σ. 214.

ηκολούθησα κατά την γερμανικήν κατοχήν. Μια αντίθετος πολιτική θα μετέβαλε την Λέσβον, εντελώς αδικαιολογήτως εις ερείπια.⁸⁴¹

Αυτόν εμπιστεύονταν οι Γερμανοί στην προσπάθειά τους να έχουν τον έλεγχο της κατάστασης, αυτόν έβαζαν να κρατά τον πληθυσμό σε καταστολή κάθε φορά που επιχειρούσαν είτε να προχωρήσουν σε πολιτική επιστράτευση, είτε να εμποδίσουν τις μαζικές φυγές νέων στη Μέση Ανατολή. Αυτός διαπραγματευόταν για λογαριασμό των μεγάλων ελαιοπαραγωγών τις τιμές του λαδιού με το Διεθνή Ερυθρό Σταυρό.⁸⁴² Δεν απέφευγε δε τις δημόσιες εμφανίσεις με τους γερμανούς αξιωματικούς κάτι που προκάλεσε τη ρήξη του με ένα τμήμα του θρησκευόμενου κόσμου. Το ΕΑΜ τον κατηγορήσε ότι ευλόγησε τα γερμανικά στρατεύματα που έφευγαν από τη Μυτιλήνη για τα Δωδεκάνησα τον Νοέμβριο του 1943 κάτι που ο ίδιος μεταγενέστερα αρνείται, επικαλούμενος ότι η παρουσία του στο λιμάνι την ίδια ώρα, οφείλεται σε τυχαίο γεγονός.⁸⁴³ Συχνά ήταν και τα πλούσια «τραπεζώματα» σε γερμανούς αξιωματικούς, που αποτελούσαν πρόκληση σε περιόδους ακραίας πείνας.⁸⁴⁴

Αντίθετα ο μητροπολίτης Μηθύμνης Διονύσιος Μηνάς, παρόλο που διατηρούσε και αυτός πάντοτε φιλικές σχέσεις με τους τοπικούς οικονομικούς παράγοντες, τους δημογέροντες και τους προεστούς της Καλλονής, κρατούσε τις αποστάσεις του από τις αρχές Κατοχής, απέφευγε τα κηρύγματα υποταγής και έριχνε το ενδιαφέρον του στα καθημερινά προβλήματα επιβίωσης του αγροτικού πληθυσμού της περιφέρειάς του.⁸⁴⁵ Ο ίδιος ως ποιμενάρχης την περίοδο της Κατοχής ζούσε φτωχικά σε ένα μικρό καλύβι αποφεύγοντας οτιδήποτε φανταχτερό, έχοντας καταγραφεί στη συλλογική μνήμη των κατοίκων του λεκανοπεδίου Καλλονής ως ένας ταπεινός άνθρωπος, που η κύρια μέριμνά του ήταν να έχει πνευματική και υλική τροφή το «ποίμνιό» του.⁸⁴⁶ Στα

⁸⁴¹ Στο *ίδιο*, σ. 328.

⁸⁴² Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος*,. ό.π., σ. 127-128.

⁸⁴³ Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 196, Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος*, ό.π., σ. 338, καθώς και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 165-166.

⁸⁴⁴ Μια μαρτυρία του Διογένη Βενετόπουλου, έλληνα μεταφραστή των Γερμανών μιλά για ένα πλουσιότατο δείπνο του Δεσπότη στους επικεφαλής γερμανούς αξιωματικούς παραμονή της γιορτής της Παναγίας στην Αγιάσο στις 14 Αυγούστου 1944, βλ. Διογένης Βενετόπουλος, *Χωρίς φόβο αλλά με πάθος*, ό.π., σ. 39-40.

⁸⁴⁵ Στρατής Μισγίρης, *Διονύσιος Μηνάς Μητροπολίτης Μηθύμνης*, ό.π., σ. 27 - 30.

⁸⁴⁶ Στο *ίδιο*, σ. 59-62 και Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 195.

γεγονότα του Ιουνίου του 1944 στην Καλλονή, πήρε καθαρά και χωρίς δισταγμό, το μέρος των διαδηλωτών, έκρυψε τραυματίες για να μη συλληφθούν, με δική του παρέμβαση στους Γερμανούς έφυγαν οι χωροφύλακες και στη συνέχεια πρωτοστάτησε στη διανομή των κτημάτων στους παλιούς φτωχούς μικροϊδιοκτήτες. Οι απόψεις του σχετικά με θεολογικά θέματα και ιδιαίτερα γύρω από τα ζητήματα της λειτουργίας των τάξεων στην κοινωνία δεν φαίνεται να συμβαδίζουν με τις επίσημες απόψεις της Εκκλησίας. Ήδη από το 1934 σε άρθρο του θεωρεί πως η πάλη των τάξεων είναι μια αναπόφευκτη διαδικασία, που η ανθρωπότητα θα πρέπει να αντιμετωπίσει και να επιλύσει.⁸⁴⁷ Παράλληλα με τις θεολογικές του προσεγγίσεις και το πνευματικό του έργο, καταβάλλει ιδιαίτερες προσπάθειες να βρει πόρους για να στηρίξει το φτωχό του ποιμνίο. Οι επιστολές όμως που στέλνει στους πλούσιους της Μυτιλήνης δεν εισακούγονται. Στο περιθώριο μιας επιστολής που βρέθηκε στο αρχείο του σημειώνει: «Δυστυχώς η καρδιά, την οποία έκρουσεν η παρούσα, ήτο πολύ σκληρά και δεν την διεπέρασεν η φωνή της!».⁸⁴⁸

Με την έναρξη της Κατοχής οι δρόμοι των δύο Ιεραρχών χωρίζουν τελείως. Παρά το γεγονός ότι οι σχέσεις τους δεν ήταν ποτέ αγαστές, εκ των πραγμάτων οδηγούνται να επιλέξουν αντίθετα στρατόπεδα στην κάθετη διαίρεση που δημιουργήσε στην κοινωνία το κατοχικό καθεστώς.⁸⁴⁹

Η συγκρότηση του ΕΑΜ Λέσβου ως μιας συμμαχίας κομμουνιστών και ριζοσπαστών φιλελεύθερων που είχε σαφή διαταξικά χαρακτηριστικά και σαφή εθνικό προσανατολισμό την περίοδο της Αντίστασης, προσδιόρισε εν πολλοίς και τη σχέση του εαμικού κινήματος με τη θρησκεία και την επίσημη Εκκλησία. Το ΕΑΜ σεβάστηκε το βαθύ θρησκευτικό φρόνημα του λεσβιακού λαού και επεδίωξε μια καλή σχέση και συνεργασία με το κομμάτι του λαϊκού κλήρου, που κρατούσε αποστάσεις από τις

⁸⁴⁷ Νίκος Μαραντζίδης, *Μικρές Μόσχες*, ό.π., σ. 61 - 62.

⁸⁴⁸ Κ.Μ. Μιχαηλίδης, *Ο Μητροπολίτης Μηθύμνης Διονύσιος (1879-1951)*, *Βιογραφικό Σημείωμα*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1952, σ. 23

⁸⁴⁹ Η αντίθεση πέρα από την ιδεολογική διαφοροποίηση των δύο Ιεραρχών προέκυψε και από την πίεση του μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβου προς την Εκκλησία της Ελλάδας για την κατάργηση της Μητρόπολης Μηθύμνης και την προσάρτησή της στη Μητρόπολη Μυτιλήνης, όπως το είχε ήδη κάνει για τη Μητρόπολη Πλωμαρίου το 1934. Τελικά η επιμονή του Διονυσίου και οι συνεχείς του εκκλήσεις στην Ιερά Σύνοδο, απέτρεψαν τη συνένωση. Βλ. Πέτρος-Εμμανουήλ Οικονομόπουλος, «Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος», ό.π., σ. 173-178 και Ακίνδυνος Παλαιολόγος, «Ο Ιεράρχης Διονύσιος Μηνάς (1879-1951). Μια ανεπανάληπτη φυσιογνωμία», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2012), εκδόσεις Αιολίδα, σ. 139.

κατοχικές δυνάμεις, αλλά και με τον ίδιο το μητροπολίτη Διονύσιο. Αντίθετα η σύγκρουσή του με τον μητροπολίτη Ιάκωβο ήταν κάθετη και σφοδρή. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής επιχείρησε να τον αποδομήσει με κάθε τρόπο, προσπαθώντας να φέρει στη δημοσιότητα οικονομικά σκάνδαλα στα οποία εμπλεκόταν ο ίδιος ή στενοί του συνεργάτες και να τον εκθέσει έτσι στα μάτια του λαού που πεινούσε. Η ευκαιρία δόθηκε με τις οικονομικές ατασθαλίες που εμφανίστηκαν στα Φιλανθρωπικά Καταστήματα Μυτιλήνης, ενός Οργανισμού με πολύ μεγάλη περιουσία, στον οποίο ήταν πρόεδρος ο Ιάκωβος.⁸⁵⁰ Η μεγάλη κακοδιαχείριση του Οργανισμού είχε θορυβήσει τον κατοχικό νομάρχη, που κάτω από την πίεση της κοινής γνώμης, αναγκάστηκε, με τη σύμφωνη γνώμη των Γερμανών να συγκροτήσει εξεταστική επιτροπή από δημόσιους λειτουργούς, το Δεκέμβριο του 1943, για να διερευνήσει τα οικονομικά του Οργανισμού. Η συγκρότηση της Επιτροπής και περισσότερο το γεγονός ότι βρέθηκαν τελικά σημαντικές ατασθαλίες, εξόργισε το Μητροπολίτη, που κατάφερε όχι μόνο να μη παραδοθεί το πόρισμα της Επιτροπής, αλλά και όλα τα μέλη της να συλληφθούν από τους Γερμανούς ως όμηροι, παραμονές της 25^{ης} Μαρτίου 1944.⁸⁵¹

Σε αντίθεση όμως με τον μητροπολίτη Μυτιλήνης, υπήρξαν άλλοι ιερωμένοι στην ίδια του τη Μητρόπολη, που δεν συντάχθηκαν με τις απόψεις και τη δράση του. Εκτός από απλούς παπάδες, όπως για παράδειγμα ο ιερέας των Αλυφαντών πάπα – Λευτέρης Διαμαντίδης, που ήταν ελασίτης, υπήρχαν και άλλοι ιερωμένοι που προσέγγισαν το ΕΑΜ. Μια τέτοια περίπτωση ήταν ο αρχιμανδρίτης Χαράλαμπος Δέδες, που διαχωρίζοντας τη θέση του από τον Ιάκωβο, επιχείρησε να οργανώσει ξεχωριστά συσσίτια απόρων συνεργαζόμενος με το ΕΑΜ, μια ενέργεια που ο Ιάκωβος

⁸⁵⁰ Δες εδώ, σ. 137-138.

⁸⁵¹ Στην επιτροπή αυτή συμμετείχαν θεσμικά ως στελέχη της Αγροτικής Τράπεζας οι εαμίτες. Νίκος Σαραντάκος και Χαράλαμπος Κανόνης, καθώς και ο εαμίτης Τάκης Αμπατζής, ως εκπρόσωπος του Δικηγορικού Συλλόγου. Η επιτροπή, ενώ ήταν έτοιμη να παραδώσει το πόρισμα, συνελήφθη ολόκληρη - εκτός του Τάκη Αμπατζή, που κατάφερε να ξεφύγει και να φυγαδευτεί στη Μέση Ανατολή - με πρόσχημα προληπτικές συλλήψεις που έγιναν με αφορμή την απόδραση του Λαμπαδαρίδη κι έτσι τελικά το πόρισμα έμεινε «στα αζήτητα». Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 196-198. Το θέμα του οικονομικού σκανδάλου στα Φιλανθρωπικά Καταστήματα Μυτιλήνης επανέρχεται με δριμύτητα στο κέντρο της πολιτικής αντιπαράθεσης τη δεκαετία του '50. Σε απόρρητη έκθεση της 17^{ης} Μαΐου 1956 του Γενικού Διοικητικού Επιθεωρητού κ. Θεμ. Αθανασιάδη - Νόβα γίνεται προσπάθεια να αθωωθεί με πολιτική απόφαση ο μητροπολίτης Ιάκωβος, καθώς όπως σημειώνεται: «Μια τόσο μεγάλη δημιουργία είναι ενδεχόμενον να παρουσιάσει μερικές παρατυπίες... Ο κομμουνισμός όμως θέλη να κρατή το ζήτημα ανοικτόν δια να το εκμεταλλεύεται πολιτικώς». Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος*, ό.π., σ. 16.

προσπάθησε να αποτρέψει με κάθε τρόπο.⁸⁵² Ο Δέδες κατηγορήθηκε από το περιβάλλον του μητροπολίτη, ότι υπηρέτησε τα σχέδια του ΕΑΜ και ότι μετά την Απελευθέρωση έστησε σκευωρία σε βάρος του, με τη συστηματική συκοφάντησή του.⁸⁵³

Ιερωμένοι όπως ο Δέδες, συνδύαζαν τη θρησκευτική πίστη με τον κοινωνικό αγώνα. Στα κηρύγματά τους έμειναν απόλυτα προσηλωμένοι στη δύναμη του λόγου του θεού, καλώντας το εκκλησίασμα να διατηρήσει βαθιά τη θρησκευτική του πίστη, με ένα λόγο θεοκρατικό, που βρισκόταν πολύ μακριά από τη μαρξιστική προσέγγιση της κομμουνιστικής Αριστεράς για τη θρησκεία. Αυτό, όπως ήταν φυσικό δημιουργούσε τριβές με τα πιο ριζοσπαστικά τμήματα της νεολαίας, που δούλευαν στην ΕΠΟΝ. Για ένα τέτοιο κήρυγμα του Δέδε στη Βρίσα ο επωνύμιος Πάνος Αναγνώστου γράφει στο ημερολόγιό του, στις 13 Αυγούστου 1944:

Το πρωί παρακολούθησα στην εκκλησιά κήρυγμα του Χ. Δέδε. Με απογοήτευσε... Εμμένει σε παλιωμένες και από πολύ καιρό σκουριασμένες ιδέες! “Επιστροφή στη θρησκεία είναι το μόνο μέσον που θα σώσει τους ανθρώπους”. Και τράβα κορδέλα. Ένα σωρό παραλογισμοί. Το βράδυ είπε θα μιλήσει ειδικά για τους νέους! Αλίμονό μας λοιπόν.⁸⁵⁴

Ο Αναγνώστου την ίδια μέρα με τον νεανικό του ενθουσιασμό ήλθε σε δημόσια αντιπαράθεση με το Δέδε, αντικρούοντας από μαρξιστική σκοπιά, τα θεολογικά επιχειρήματα του ιερωμένου. Αυτό όμως δεν πέρασε απαρατήρητο από την τοπική ηγεσία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ και σύντομα ο ριζοσπάστης νέος κλήθηκε να δώσει εξηγήσεις. Λίγες μέρες μετά, στις 18 Αυγούστου 1944, σημειώνει στο ημερολόγιό του:

Το απόγευμα είχα “ανάκριση” εκ μέρους του γραμματέα του Πυρήνα σχετικά με τις συνομιλίες που είχα με τον Χαρ. Δέδε, τον ιεροκήρυκα. Παρουσιάστηκαν λέγει άνθρωποι που νόμισαν την “αθεϊστική” μου στάση σαν οργανωμένη και συνεπώς αυτό ζημίωνε την Οργάνωση, καθώς το θρησκευτικό συναίσθημα είναι βαθιά ριζωμένο κ.λπ. Η κύρια – καίρια ερώτηση του “ανακριτή” μου ήταν: “ποιο το κίνητρο μιας τέτοιας στάσης”.⁸⁵⁵

⁸⁵² Στο *ίδιο*, σ. 186 και Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 166 - 167.

⁸⁵³ Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος*, ό.π., σ. 355 - 357.

⁸⁵⁴ Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 46 - 49.

⁸⁵⁵ Στο *ίδιο*, σ. 51.

Όσο πλησιάζαμε προς την Απελευθέρωση, η στρατηγική των στελεχών του ΕΑΜ Λέσβου ως προς την Εκκλησία, ήταν η ενσωμάτωση των δικών του πρακτικών στις θρησκευτικές τελετές. Ένα είδος εισοδισμού, όπου το ΕΑΜ με απόλυτο σεβασμό στο εκκλησιαστικό τελετουργικό, αξιοποιούσε και πολλαπλασίαζε τη λαϊκή συσπείρωση, μέσα σε ένα θεσμό καθολικής αποδοχής, όπως ήταν η Εκκλησία. Δοξολογίες, αγιασμοί, συλλείτουργα, θρησκευτικές κηδείες συνδυάζονταν με θερμούς εαμικούς λόγους για την πατρίδα και την νέα κοινωνία που έρχεται.⁸⁵⁶

Αλλά και μετά την Απελευθέρωση το ΕΑΜ έδειξε απόλυτο σεβασμό και διατήρησε όλες τις εξουσίες της επίσημης εκκλησίας, δίνοντας μάλιστα εντολές συμμόρφωσης σε όσα χωριά κάποιοι «θερμόαιμοι» επιχείρησαν να τις περιορίσουν ή και να τις καταργήσουν. Έτσι λοιπόν μετά την Απελευθέρωση, σε κάποια χωριά οι νεοσυσταθείσες Λαϊκές Επιτροπές παρενέβησαν διορίζοντας νέους εκκλησιαστικούς επιτρόπους, απολύοντας τους παλιούς. Στην Αγιάσο η αντικατάσταση των εκκλησιαστικών επιτροπών από νέους εαμικούς, συνοδεύτηκε και από καταγγελίες για ατασθαλίες με την κάλυψη του μητροπολίτη Ιακώβου.⁸⁵⁷ Στο χωριό Βασιλικά απολύθηκαν ιερείς και αντικαταστάθηκαν ψαλτάδες, ενώ κάποια λαϊκά δικαστήρια παρενέβησαν και σε εκδικάσεις υποθέσεων διαζυγίων, εκδίδοντας σχετικές αποφάσεις.⁸⁵⁸ Ο νομάρχης με εγκύκλιό του στους εαμίτες Δημάρχους και προέδρους Κοινοτήτων ήταν πολύ αυστηρός ως προς την πάταξη και περιορισμό τέτοιων φαινομένων, θυμίζοντας ότι οι εκκλησιαστικοί νόμοι, σύμφωνα και με τις πράξεις της ΠΕΕΑ, ισχύουν στο ακέραιο και κάθε άλλη ενέργεια είναι παράνομη και θα πρέπει να σταματήσει. Και όπως γράφει χαρακτηριστικά σε αυστηρό ύφος: «Ακόμα να πήτε στις Λαϊκές Επιτροπές να πάψουν να ανακατώνονται και να τακτοποιούν τα Εκκλησιαστικά

⁸⁵⁶ Ήταν τόσοι οι κληρικοί που συμμετείχαν στις εκδηλώσεις του ΕΑΜ στη Λέσβο, που ο Θείελπις Λευκίας, ριζοσπάστης και ασυμβίβαστα κοσμικός, θα πει κάποια στιγμή μετά την Απελευθέρωση: «Ας έβλεπα μια γιορτή του ΕΑΜ χωρίς παπάδες στο προσκήνιο και να πω “νυν απολύεις τον δούλον σου”», Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 195.

⁸⁵⁷ Παρά τις καταγγελίες όμως η παλιά εκκλησιαστική επιτροπή επανήλθε στην Αγιάσο με απόφαση του πρωτοσύγκελου Ιακώβου Κλεομβρότου. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 30, 11 Νοεμβρίου 1944.

⁸⁵⁸ Στο χωριό Παπάδος της Γέρας διόρισαν εκκλησιαστικό επίτροπο γυναίκα, κάτι πρωτοφανές για τα δεδομένα της εποχής. Βλ. Έγγραφο νομάρχη Λέσβου Κ. Φριλίγγου, αρ. πρωτ. 9234/75/30.9.1944. Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής.

ζητήματα. Σαν έχει παράπονα ο λαός να τα στείλουν στη Μητρόπολη».⁸⁵⁹ Η στάση του νομάρχη απηχούσε και τη γενικότερη αντίληψη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, γύρω από τη θέση της εαμικής πολιτικής εξουσίας στα ζητήματα αυτά. Ήδη από τις 28 Νοεμβρίου 1943, με εγκύκλιό του, το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ παρεμβαίνει στα στελέχη στα οποία επισημαίνει μεταξύ των άλλων:

Επίσης έγινε γνωστό ότι εαμικές επιτροπές έδωσαν εντολή σε ιερείς να χορηγήσουν άδεια γάμου, χωρίς να συντρέχουν καθιερωμένοι από την εκκλησία όροι και διατυπώσεις! Επίσης έγινε γνωστό πως τοποθετήθηκαν ιερείς σε χωριά, ή μετατέθηκαν από το ένα χωριό στο άλλο χωρίς την απόφαση του αρμόδιου μητροπολίτου, ή δόθηκε εντολή σε μητροπολίτες να προβούν σε τέτοιες τοποθετήσεις ή μεταθέσεις! Καταλαβαίνετε πολύ καλά πως τέτοιες ενέργειες τείνουν να δημιουργήσουν προστριβές με την εκκλησία και να δώσουν στην αντίδραση την ποθητή ευκαιρία να μας παρουσιάσει για διώκτες της εκκλησίας κ.λπ.⁸⁶⁰

Το ΕΑΜ, παρά τον κατ' οίκο περιορισμό του μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβου, επιχείρησε να μη διαταράξει συνολικά τη σχέση του και με αυτή τη Μητρόπολη. Έτσι προσέγγισε τον πρωτοσύγκελο της Μητρόπολης Ιάκωβο Κλεομβρότου,⁸⁶¹ ώστε αυτός να αντικαταστήσει προσωρινά τον Μητροπολίτη στα καθήκοντα του. Ο πρωτοσύγκελος χοροστάτησε μάλιστα και στην επίσημη δοξολογία της Απελευθέρωσης, εκφωνώντας πανηγυρικό λόγο, όπου μεταξύ των άλλων είπε:

Η Οργάνωση του ΕΑΜ είναι εκείνη που εργάστηκε για την εθνική μας αποκατάσταση. Οργανωμένη πάνω στις πιο αληθινές αρχές της ισότητας και της δικαιοσύνης άκουσε τα παράπονα του λαού.

Τελείωσε μάλιστα με ένα ύμνο στο λαό, στο ΕΑΜ και στους συμμάχους.⁸⁶²

⁸⁵⁹ Έγγραφο νομάρχη Λέσβου Κ. Φριλίγγου, αρ. πρωτ. 9234/75/30.9.1944 προς τους προέδρους των Κοινοτήτων που κοινοποιείται στις δύο Μητροπόλεις. Επίσης έγγραφο 9806/75/19.10.1944 του νομάρχη προς τους προέδρους των Κοινοτήτων για το ίδιο θέμα. Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής.

⁸⁶⁰ *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα*, τ. 5ος 1940 - 1945, ό.π., σ. 172.

⁸⁶¹ Δες εδώ, σ. 539.

⁸⁶² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 7, 12 Σεπτεμβρίου 1944. Ο γραμματέας του ΕΑΜ Απόστολος Αποστόλου σε μεταγενέστερη μαρτυρία του, συγκαταλέγει τον Ιάκωβο Κλεομβρότου στα μέλη του ΕΑΜ. Αυτή η πληροφορία δεν βρέθηκε σε κάποια άλλη πηγή, αλλά είναι πιθανό να ισχύει, καθώς την περίοδο αυτή οι εγγραφές στο ΕΑΜ ήταν μαζικότερες και αφορούσαν κάθε κοινωνική τάξη και κάθε έντιμο άνθρωπο. Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 241. Ο Σταμάτης Καββαδίας στη δική του μαρτυρία πάντως, μιλά για έναν άνθρωπο επιφυλακτικό απέναντι στην Αριστερά. Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια*, ό.π., σ. 326 - 327.

Μετά την Απελευθέρωση τοποθετήθηκε ως πρόεδρος στην Τομεακή Επιτροπή Μυτιλήνης της Εθνικής Αλληλεγγύης.⁸⁶³ Παρόλο που ο Ιάκωβος Κλεομβρότου προσέγγισε αρχικά το ΕΑΜ στη συνέχεια, ενόψει και της τοποθέτησής του στη Μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης, έγινε αντικομμουνιστής και παράλληλα πρωτοστάτησε στις καταγγελίες κατά του μητροπολίτη Διονυσίου κατηγορώντας τον ότι: «επικεφαλής της οργανώσεως της διωκούσης τον Μητροπολίτη Μυτιλήνης ετέθη ο Σεβασμ. Μητροπολίτης Μηθύμνης κ. Διονύσιος».⁸⁶⁴

Η Εκκλησία ήταν πάντα παρούσα ακόμα και σε καθαρά πολιτικές εκδηλώσεις, όπως ήταν ο γιορτασμός των τρίχρονων του ΕΑΜ. Στην πόλη της Μυτιλήνης για παράδειγμα, οι εκδηλώσεις ξεκίνησαν την Τετάρτη 27 Σεπτεμβρίου 1944 με δοξολογία στη Μητρόπολη, στην οποία εκφώνησαν λόγο ο μητροπολίτης Διονύσιος, ως πρόεδρος του ΕΑΜ, αλλά και ο πρωτοσύγκελος Ιάκωβος «με φλογερά πατριωτικά λόγια», μπροστά στον εαμίτη νομάρχη και με παρούσα σύσσωμη την Νομαρχιακή Επιτροπή του ΕΑΜ, άγημα του ΕΛΑΣ και πλήθος μελών και οπαδών του. Οι πολιτικές ομιλίες μάλιστα των στελεχών του ΕΑΜ έγιναν αργότερα, σε άλλο χώρο, έξω από τα γραφεία του ΕΑΜ.⁸⁶⁵ Το ίδιο έγινε και στη γιορτή του ΕΑΜ στο Πέραμα της Γέρας, όπου μετά τη δοξολογία μίλησε πρώτος ο παπά-Σιταράς και στη συνέχεια οι τοπικοί Γραμματείς του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ.⁸⁶⁶ Δοξολογίες για τα τρίχρονα του ΕΑΜ, έγιναν ακόμα στο Πλωμάρι, τη Βρίσα, την Αγία Παρασκευή και στο Μανταμάδο.⁸⁶⁷ Το ΕΑΜ ως

⁸⁶³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 31, 14 Νοεμβρίου 1944. Η Εθνική Αλληλεγγύη (ΕΑ) είναι η πρώτη αντιστασιακή οργάνωση που έγινε στην Ελλάδα με πρωτοβουλία των κομμουνιστών στις 2 Μαΐου 1941. Αρχικά είχε ως σκοπό την διάσωση και βοήθεια στους κομμουνιστές που έφευγαν από τις φυλακές και τα ξερονήσια μετά την Κατοχή. Αργότερα μετεξελίχθηκε σε μια οργάνωση που στήριζε τον επισιτισμό του λαού. Βλ. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τ. Α', ό.π., σ. 110-112.

⁸⁶⁴ Επιστολή με αριθμ. πρωτ. 1369/18.10.1944, Πρωτοσύγκελου Ιακώβου προς την Ιεράν Σύνοδον. Απόσπασμα της παρατίθεται στο: «Εκθεσις του Μητροπολίτου Καστοριάς Νικηφόρου, εις εκτέλεσιν της υπ. αριθμ. 1392/483/29.5.46 σεπτής διαταγής περί διενέργειας τακτικών ενόρκων ανακρίσεων κατά των Σεβασμ. Μητροπολιτών Μυτιλήνης και Μηθύμνης», βλ. Γιώργος Βαλέτας, «Ο Λεσβιακός κλήρος στις γραμμές της Εθνικής Αντίστασης», ό.π., σ. 218 - 219.

⁸⁶⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 12, 27 Σεπτεμβρίου 1944. Στο ρεπορτάζ της *Ελεύθερης Λέσβου* ο πρωτοσύγκελος Ιάκωβος αποκαλείται σγ. [...συναγωνιστής].

⁸⁶⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 13, 29 Σεπτεμβρίου 1944 και εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 4, 1 Οκτωβρίου 1944.

⁸⁶⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 14, 2 Οκτωβρίου 1944, εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 4, 1 Οκτωβρίου 1944 και Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 66.

συνέχεια της κρατικής εξουσίας μετά την Απελευθέρωση, έδινε στην πράξη στην Εκκλησία την προπολεμική θέση, την ίδια που της είχε δώσει και το αστικό κράτος.

Αλλά και μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, όταν πιάστηκε και φυλακίστηκε η ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου, η θρησκευτική λατρεία αποτελούσε πάντα τμήμα της δημόσιας παρουσίας του ΕΑΜ Λέσβου. Για παράδειγμα, όταν στις 10 Σεπτεμβρίου 1945 εκατοντάδες στελέχη του ΕΑΜ Λέσβου γιόρταζαν την πρώτη επέτειο από την απελευθέρωση του νησιού, μέσα από τα κελιά των φυλακών, κατ' αρχήν «ψάλθηκε από τους κρατούμενους αγωνιστές παπάδες δοξολογία με τη βοήθεια της χορωδίας της φυλακής» και μετά ο φυλακισμένος γραμματέας του ΕΑΜ Απόστολος Αποστόλου είπε δύο λόγια για τη σημασία της επετείου.⁸⁶⁸ Αλλά και στην επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940 που γιορτάστηκε στις φυλακές πάλι αρχικά με δοξολογία για να ακολουθήσει στη συνέχεια πολιτική ομιλία και χορωδία.⁸⁶⁹

Την ίδια εποχή στην εφημερίδα της ΕΠΙΟΝ *Αντιφασίστας* στις 22 Σεπτεμβρίου 1944 βρίσκουμε ανυπόγραφο άρθρο με τίτλο «Παρεξηγήσεις» στο οποίο επιχειρείται να δοθεί απάντηση στους «αντιδραστικούς» που ισχυρίζονται πως «τάχα το ΕΑΜ θα καταργήσει τη θρησκεία και θα ξεριζώσει με τη βία το θρησκευτικό αίσθημα από το λαό». Η απάντηση του αρθρογράφου είναι πως «Η Λ.Δ. [σ.σ. Λαϊκή Δημοκρατία] δεν καταργεί τη θρησκεία. Σέβεται τις θρησκευτικές πεποιθήσεις κάθε ατόμου. Αφήνει την ανεξιθρησκεία έχοντας υπ' όψη ότι το θρησκευτικό αίσθημα είναι κάτι, που ούτε ξεριζώνεται με τη βία και τα διατάγματα, μα ούτε και φυτεύεται με τον ίδιο τρόπο στη ψυχή του ανθρώπου». Και καταλήγει το άρθρο πως «Δεν επιτρέπουμε όμως πια η εκκλησία ν' ανακατώνεται στις δουλειές του κράτους. Ο εκπρόσωπος της θρησκείας... δεν πρέπει να είναι πια ένα όργανο, που εξυπηρετεί τους διάφορους πολιτικάντηδες και να ευλογεί τα όπλα του καθενός... όπως έκανε ο περίφημος δεσπότης μας Ιάκωβος».⁸⁷⁰ Σε ολόκληρο το άρθρο, μπορεί κανείς να διακρίνει μια ελαφρά απόκλιση από την επίσημη κατεύθυνση που ακολουθούσε το ΕΑΜ Λέσβου στην άσκηση της εξουσίας του, έστω και αν αυτή δεν έχει το χαρακτήρα μιας διαφορετικής άποψης. Το *Εμπρός* την 5^η Νοεμβρίου 1944, είναι μια απόχρωση πιο διακριτικό, καθώς στο σχόλιό του για

⁸⁶⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 151, 13 Σεπτεμβρίου 1945.

⁸⁶⁹ εφ. *Αλύγιστος*, αρ.φ. 2, 2 Νοεμβρίου 1945.

⁸⁷⁰ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 6, 22 Σεπτεμβρίου 1944.

την ανάγκη διαχωρισμού των ρόλων, εκκλησίας και πολιτικής, επιλέγει να επικροτήσει «την αντρίκια στάση ενός ιεροκήρυκα, που την περασμένη Κυριακή έβαλε τα πράγματα στη θέση τους και ανέβασε το κήρυγμά του σε ανώτερο ηθικό και ιδεολογικό επίπεδο, προστατεύοντας πρώτα απ' όλα την ίδια τη θρησκεία».⁸⁷¹ Στο τέλος Ιανουαρίου 1945 και καθώς η αντικομμουνιστική προπαγάνδα μεγαλώνει μετά και τα Δεκεμβριανά, το *Εμπρός* έχει νέο πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο: «Για να κλείσουν τα κακόπιστα στόματα. Η θρησκεία στη Σοβιετική Ένωση». Στο άρθρο παρατίθεται μεταφρασμένο ένα κείμενο του πρωθυερέα της Επισκοπής του Κατέρμπουρι Χ. Τζόνσον, ο οποίος επιχειρηματολογεί ότι παρά το διαχωρισμό εκκλησίας και κράτους στη σταλινική Σοβιετική Ένωση «Η ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας και η ελευθερία της αντιθρησκευτικής προπαγάνδας αναγνωρίζεται για όλους του πολίτες». Και καθώς το σοβιετικό κράτος παρουσιάζει μια ηθική βάση για την Κοινωνία, ...αποδεικνύεται πως είναι σύμμαχος και όχι εχθρός της θρησκείας.⁸⁷²

Με βάση τα παραπάνω λοιπόν, δεν προκαλεί καμία έκπληξη η πρόταση της ΝΕ Λέσβου του ΕΑΜ στον Διονύσιο στα τέλη Αυγούστου 1944, να αναλάβει τη θέση του προέδρου του ΕΑΜ, πρόταση την οποία και αποδέχθηκε. Ο θρησκευόμενος λαός πρέπει να γνωρίζει πως οι ιδέες της κοινωνικής απελευθέρωσης και του χριστιανισμού μπορούν να συνυπάρξουν.⁸⁷³ Εύλογα λοιπόν ο μητροπολίτης Καστοριάς Νικηφόρος, το φθινόπωρο του 1946 θα γράψει στην έκθεσή του σχετικά με την τοποθέτηση του Διονυσίου στην προεδρία του ΕΑΜ ότι: «Παρά πάντων τότε εν Μυτιλήνη, εθεωρείτο το ΕΑΜ ως Εθνική Οργάνωσις».⁸⁷⁴ Ο Γραμματέας του ΕΑΜ, Απόστολος Αποστόλου σημειώνει μεταγενέστερα στις αναμνήσεις του για την επιλογή αυτή:

Εμείς, εδώ στη Λέσβο, προσέχαμε πολύ κάτι τέτοια. Δίναμε μεγάλη σημασία στο πως θα εμφανιστεί η εαμική ηγεσία μπροστά στο λαό της. Δεν ήταν μικρό πράγμα να παρουσιαστούμε έχοντας αρχηγό ένα Δεσπότη σαν το Διονύσιο, που το ράσο

⁸⁷¹ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 9, 5 Νοεμβρίου 1944.

⁸⁷² εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 31, 28 Ιανουαρίου 1945.

⁸⁷³ Δημήτρης Μάντζαρης, «Αντίσταση και εμφύλιος πόλεμος στη Λέσβο», ό.π., σ. 54.

⁸⁷⁴ Βλ. «Εκθεσις του Μητροπολίτου Καστοριάς Νικηφόρου, εις εκτέλεσιν της υπ. αριθμ. 1392/483/29.5.46 σεπτής διαταγής περί διενέργειας τακτικών ενόρκων ανακρίσεων κατά των Σεβασμ. Μητροπολιτών Μυτιλήνης και Μηθύμνης», παρατίθεται στο Γιώργος Βαλέτας, «Ο Λεσβιακός κλήρος στις γραμμές της Εθνικής Αντίστασης. Η δράση του Μητροπ. Μήθυμνας Ο φάκελος της δίωξης του και άλλα λεσβιακά κείμενα», π. *Αιολικά Γράμματα*, τ. 95 - 96 (Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος 1981), σ. 221.

του μοσχοβολούσε από λογής - λογής αρώματα, ανθρωπιάς, αγιοσύνης και πνευματικότητας.⁸⁷⁵

Την ημέρα της Απελευθέρωσης, δηλαδή την Κυριακή 10 Σεπτεμβρίου 1944 στην Αγία Παρασκευή, ο μητροπολίτης Διονύσιος μίλησε στο 22^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ λίγο πριν ξεκινήσει για τη Μυτιλήνη λέγοντας:

Παιδιά του ΕΑΜ, αποτελείται την αγαθήν μερίδα του ελληνικού λαού, γιατί διαλέξατε αυτό το υψηλόν αγαθόν, να υπηρετήσετε την ελευθερία. Πηγαίνετε στη Μυτιλήνη για να καταλάβετε την πόλη. Προσέξτε, έχετε καθήκον απέναντι του λαού αυτού που υπέφερε τα πάνδεινα από τον κατακτητή. Ο ηρωισμός και η πίστις εις τον Θεόν ήσαν πάντα ελληνικές αρετές, αυτές καλείστε να συνεχίσετε».⁸⁷⁶

Και κάνοντας τους συστάσεις να προλάβουν κάθε αναρχική πράξη και να φυλάξουν την περιουσία του λαού από τα ανεύθυνα στοιχεία, κατέληξε: «Υπάγετε εις οδόν ειρήνης. Ο ελληνικός λαός περιμένει πολλά από σας». Δύο μέρες μετά στη μεγάλη συγκέντρωση της Απελευθέρωσης στην Προκουμαία της Μυτιλήνης, στις 12 Σεπτεμβρίου 1944, είπε ανάμεσα στα άλλα:

Η ισότητα ανάμεσα στο λαό και την ανώτερη τάξη ήταν χαμένη κι όμως όλοι είναι ίσοι, όπως λέει κι ο Απόστολος του Χριστού Παύλος...Το ΕΑΜ είναι εμπνευσμένη οργάνωση που θέλει την εξίσωση του λαού. Η μεγάλη ανισότητα ανάμεσα στην ανώτερη τάξη και τον κατώτερο λαό δημιουργεί αδικίες...Όλοι πρέπει να μπουν στο ΕΑΜ για να βοηθήσουν το έργο της αναδημιουργίας⁸⁷⁷

Ο Διονύσιος παρέμεινε πρόεδρος του ΕΑΜ Λέσβου μόλις για ενάμιση μήνα. Στις 30 Οκτωβρίου 1944 παραιτείται από την προεδρία με επιστολή του προς την τοπική ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου, στην οποία εξηγεί και τους λόγους της παραίτησης του. Λίγες μέρες πριν, είχε επισκεφθεί τον γραμματέα του ΕΑΜ Απόστολο Αποστόλου στη Μυτιλήνη και τον παρακάλεσε «να του επιτρέψουν να αποτραβηχθεί».⁸⁷⁸ Η είδηση δημοσιεύεται στην *Δημοκρατία* και αποσιωπάται πλήρως από όλες τις εφημερίδες του ΕΑΜ, οι οποίες όμως και δεν την διαψεύδουν.⁸⁷⁹

⁸⁷⁵ Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια από την Αντίσταση*, ό.π., σ. 79.

⁸⁷⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 7, 12 Σεπτεμβρίου 1944.

⁸⁷⁷ Στο ίδιο.

⁸⁷⁸ Δεν έχει βρεθεί κάπου καταγεγραμμένη η επιστολή παραίτησής του. Ο Απ. Αποστόλου γράφει ότι «η Εθνοφροσύνη... δεν του συγχώρερε τη στάση του... και τον ταλαιπώρησε πολύ». Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια από την Αντίσταση*, ό.π., σ. 80.

⁸⁷⁹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 2, 30 Οκτωβρίου 1944.

Ταυτόχρονα σχεδόν με την παραίτησή του, ο Διονύσιος δημοσιεύει μια επιστολή στην *Ελεύθερη Λέσβο* στην οποία απαντά στους επικριτές του, που διέδιδαν ότι ο Δεσπότης στις 12 Σεπτεμβρίου με το λόγο του από το μπαλκόνι της Απελευθέρωσης κήρυξε «έναν άθεο κομμουνισμό». Ο Διονύσιος στηλιτεύει όσους χρεώνουν σε αυτόν και στο λόγο του κάποιες ακραίες συμπεριφορές ενάντια στην εκκλησία και τη θρησκεία, αλλά με παρρησία επιμένει πως:

Δεν ωμίλησα για άθεο Κομμουνισμό. Ωμίλησα για τον Χριστιανικό Κομμουνισμό. Ναι, γι' αυτόν ωμίλησα γιατί αι αρχαί του σημερινού Κομμουνισμού βγήκαν πρώτα - πρώτα από το στόμα του Χριστού... Τον Χριστιανικό Κοινωνισμό ή Κομμουνισμό εκήρυξα και κηρύττω. Αυτός με ελκύει, αυτός με ενθουσιάζει, γι' αυτόν ευχαρίστως και πρόθυμα ζητοκραυγάζω.⁸⁸⁰

Λίγες μέρες πριν ο άλλος Δεσπότης, ο Μυτιλήνης Ιάκωβος είχε συλληφθεί από στελέχη του ΕΑΜ, στο δρόμο Μυτιλήνης - Αχλαδεράς, με την κατηγορία της συνεργασίας με τις κατοχικές αρχές. Ο Ιάκωβος μεταφέρθηκε κρατούμενος στην Αγία Παρασκευή, με σκοπό στη συνέχεια να δικάσθει. Οι υποστηρικτές του μεταγενέστερα απορρίπτουν τις κατηγορίες που του χρεώθηκαν για δωσιλογισμό και τις αποδίδουν στην αντιπαλότητα που είχε απέναντι του το ΕΑΜ Λέσβου, διότι υπήρξε «φύσει και θέσει στερεώτερος στύλος του κοινωνικού καθεστώτος».⁸⁸¹ Ο γραμματέας του ΕΑΜ Απόστολος Αποστόλου σε μεταγενέστερη μαρτυρία του πάντως, έχει μια πιο «ήπια» εκδοχή της σύλληψης, καθώς μιλά για προστασία του μητροπολίτη, από ενδεχόμενη κακοποίηση του από το αγανακτισμένο πλήθος.⁸⁸² Οι Άγγλοι δε φαίνεται πως δυσαρεστήθηκαν με τη σύλληψη του Ιάκωβου, καθώς σύμφωνα με τις αναφορές της SOE από τη Λέσβο, ήταν «σφοδρός αντίπαλος των Βρετανών και υπήρχε κάθε λόγος να θεωρηθεί πως δεν ήταν αναίτια στη φυλακή». Εξάλλου μόλις είχαν παρέμβει για να «αποτρέψουν το ενδεχόμενο να γίνει [ο Ιάκωβος] Πατριάρχης Αλεξανδρείας».⁸⁸³

Οι αντιθετικές αυτές στάσεις από την ηγεσία της Εκκλησίας απέναντι στην Αντίσταση και ειδικότερα απέναντι στο ΕΑΜ και το ΚΚΕ συναντιούνται και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας στη διάρκεια της Κατοχής. Κατά κάποιο τρόπο και στην ιεραρχία

⁸⁸⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 26, 2 Νοεμβρίου 1944.

⁸⁸¹ Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος*, ό.π., σ. 354.

⁸⁸² Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 237-239.

⁸⁸³ Αρχείο KEINE, SOE HS 5/717, Mytilene Information, 16.9.1944.

συναντά κανείς, όλες τις συμπεριφορές που διαμορφώθηκαν στην ελληνική κοινωνία την περίοδο αυτή. Κάποιοι ιεράρχες συνεργάστηκαν με τις δυνάμεις Κατοχής, στο όνομα της σύνεσης και της «αποφυγής των δεινών» για τον πληθυσμό.⁸⁸⁴ Άλλοι, λιγότεροι είτε εντάχθηκαν είτε συνεργάστηκαν με το ΕΑΜ συμμετέχοντας στην Αντίσταση.⁸⁸⁵ Οι περισσότεροι ιεράρχες όμως, συμπεριλαμβανομένων των δύο Αρχιεπισκόπων της περιόδου της Κατοχής, κράτησαν μια ενδιάμεση στάση. Βρέθηκαν δηλαδή, ανάμεσα στην αναγκαστική συνεργασία και υπακοή στις κατοχικές δυνάμεις και στην λεγόμενη «παθητική αντίσταση», δημιουργούσαν δηλαδή τεχνητά προσκόμματα στην υλοποίηση των εντολών των αρχών Κατοχής. Πολλές φορές στη διάρκεια της Κατοχής μητροπολίτες άλλαξαν στάση, περνώντας από τη συνεργασία στην «παθητική αντίσταση», ανάλογα και με τις εξελίξεις στα πολεμικά μέτωπα.⁸⁸⁶

Στη Λέσβο η ιδιομορφία της συνύπαρξης δύο ιεραρχών με εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά έδωσε τη δυνατότητα στο ΕΑΜ όχι μόνο να μην έλθει σε ρήξη με το βαθύ θρησκευτικό συναίσθημα του λεσβιακού λαού, αλλά και να αξιοποιήσει τη σχέση του με το Διονύσιο, ώστε να εμφανιστεί ως μια δύναμη συνέχειας της εθνικής και θρησκευτικής παράδοσης. Έτσι ακυρώθηκε ολόκληρη η προπαγανδιστική εκστρατεία περί «μαρξιστικού αθεϊσμού», που εκπορευόταν από δωσίλογους, διεφθαρμένους συνεργάτες των Γερμανών. Η σχέση αυτή της αρμονικής συνύπαρξης και της κοινής στόχευσης δεν ήταν δεδομένη, αλλά επιδιώχθηκε όπως είδαμε κυρίως από την πλευρά του ΕΑΜ και παρά τη λυσσαλέα αντίδραση του Ιακώβου, διατηρήθηκε σταθερή τα

⁸⁸⁴ Τέτοιες αμφιλεγόμενες περιπτώσεις με αντικομμουνιστικό λόγο και δράση στη διάρκεια της Κατοχής ήταν στην Κρήτη ο Επίσκοπος Κυδωνίας και Αποκορώνου Αग्γαθάγγελος - Ξυρουχάκης και ο Επίσκοπος Πέτρας Διονύσιος Μαραγκουδάκης, Βλ. Αντώνης Σανουδάκης, «Ο ρόλος της Εκκλησίας της Κρήτης στις μεταξύ των Οργανώσεων σχέσεις», διδακτ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 228 - 246. Αλλά και άλλοι Μητροπολίτες που κατηγορήθηκαν για δωσιλογισμό, όπως ο μητροπολίτης Σερρών Κωνσταντίνος Μεγγρέλης, Βλ. Σωτήριος Νικολαΐδης, «Ο Μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης Κωνσταντίνος Μεγγρέλης», διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, ΠΜΣ Ιστορικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 56 - 68.

⁸⁸⁵ Πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι εκείνες των μητροπολιτών Κοζάνης Ιωακείμ, Ηλείας Αντώνιου, Χίου Ιωακείμ Στρουμπή, Σάμου και Ικαρίας Ειρηναίου, Χαλκίδας Γρηγόριου, Λάρισας και Ελασσόνας Καλλίνικου και αρκετών άλλων. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, 26 Απριλίου 1998, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3723465> (τελευταία πρόσβαση 20.11.2020) και 9 Απριλίου 1999 <https://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=9/4/1999&id=8164&pageNo=21> (τελευταία πρόσβαση 10.3.2022).

⁸⁸⁶ Γρηγόρης Ψαλλίδας, *Συνεργασία και Ανυπακοή, Η πολιτική της Ηγεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος στην Κατοχή (1941 - 1944)*, έκδοση Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2016, σ. 16.

επόμενα χρόνια. Παρά τις προσπάθειες του επίσημου κράτους μάλιστα δεν κατέστη δυνατόν να διαρραγεί, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ούτε και την περίοδο του εμφυλίου πολέμου.

Ο μητροπολίτης Ιάκωβος, μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και αφού για ένα περίπου χρόνο, ως την αθώωση του από το δικαστήριο δωσίλογων κρατήθηκε μακριά από την ενεργό πολιτική ανάμειξη, ηγήθηκε και πάλι της αντιστασιακής εκστρατείας. Πρώτη του ενέργεια να θέσει σε αργία όλους τους κληρικούς που πήραν μέρος στην Αντίσταση μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ.⁸⁸⁷ Η εαμική πλευρά βέβαια συνέχισε τον πόλεμο εναντίον του, τώρα πια μέσα από τις στήλες του φιλικού της τύπου, με αιχμή τις καταγγελίες για τη φιλογερμανική του στάση την περίοδο της Κατοχής, αλλά και την αμφίβολη ηθική του υπόσταση, που δεν ήταν συμβατή με το ιερατικό του σχήμα.⁸⁸⁸

Δεν ήταν βέβαια ο μόνος μητροπολίτης στην Ελλάδα που ακολούθησε αυτή τη στάση μετά τον πόλεμο. Ολόκληρη η ηγεσία της Εκκλησίας της Ελλάδας, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων στάθηκε στην πρώτη γραμμή του αντικομμουνιστικού αγώνα την περίοδο που ακολούθησε την Απελευθέρωση.⁸⁸⁹

δ' Η επανασυσπείρωση του «αστικού κόσμου»

Τις πρώτες είκοσι μέρες της Απελευθέρωσης στη Λέσβο δεν υπήρχε καμία άλλη πολιτική εξουσία, παρά μόνο οι εξουσίες που καθόριζε η Νομαρχιακή Επιτροπή του ΕΑΜ. Οι λίγοι κομάντος του Ιερού Λόχου με κάποιους άγγλους αξιωματικούς που ήταν σε αποστολή στο νησί και εμφανίστηκαν δημόσια την ημέρα της Απελευθέρωσης, περιορίστηκαν αναγκαστικά σε εθιμοτυπικές επισκέψεις στο νομάρχη και παρευρέθηκαν σε κοινωνικές εκδηλώσεις και δεξιώσεις που παρέθεσε η ΕΠΟΝ για

⁸⁸⁷ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 91, 3 Σεπτεμβρίου 1945.

⁸⁸⁸ Βλ. Κατάθεση Ν. Εγγλέση, Αθανάσιου Γκράβαλη και Ανδρέα Κυριακού για μητροπολίτη Ιάκωβο από τα στοιχεία της δικογραφίας του, βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 185, 1 Δεκεμβρίου 1945, αρ.φ. 186, 4 Δεκεμβρίου 1945 και αρ.φ. 189, 8 Δεκεμβρίου 1945 και άρθρο με τίτλο: «Ο Ιάκωβος λερώνει την εκκλησία και τον τόπο», εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 115, 3 Δεκεμβρίου 1945.

⁸⁸⁹ Για παράδειγμα στη Λαμία, ο μητροπολίτης Φθιώτιδας Αμβρόσιος κατέφυγε στην Αθήνα, ολόκληρη την περίοδο της εαμοκρατίας, για να μη νομιμοποιήσει με την παρουσία του την εξουσία του ΕΑΜ. Επέστρεψε δε στη Λαμία, μετά το Μάρτιο του 1945, ηγούμενος του αντιστασιακού στρατοπέδου. Βλ. Βασιλική Λάζου, «Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος από την οπτική μιας επαρχιακής πόλης», ό.π., σ. 502.

λογαριασμό τους, χωρίς να έχουν καμία απολύτως δυνατότητα να παρέμβουν πολιτικά ή στρατιωτικά.⁸⁹⁰

Το πρώτο διάστημα φαίνεται πως η πολιτική κυριαρχία του ΕΑΜ είναι ολοκληρωτική. Η αμερικανική μυστική υπηρεσία Office of Strategic Services - O.S.S. σημειώνει σε εμπιστευτικό σημείωμά της στις 17 Οκτωβρίου 1944 από το Κάιρο: «Αν και το νησί βρίσκεται σε πλήρη τάξη και δεν υπάρχει ανοιχτή τρομοκρατία, εκείνοι που είναι αντίθετοι στο ΕΑΜ φοβούνται να μιλήσουν».⁸⁹¹

Η πρώτη ουσιαστική αμφισβήτηση της τοπικής εξουσίας του ΕΑΜ και οι πρώτες τριβές ήλθαν από τους Άγγλους, που απαίτησαν τη μη αποστολή τμήματος ανταρτών του ΕΛΑΣ Λέσβου, που θα έπαιρνε μέρος στην απελευθέρωση της Λήμνου.⁸⁹² Νέες τριβές προέκυψαν και με την άφιξη στη Λέσβο του διορισμένου εκπροσώπου της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας διοικητή Νήσων Γιώργου Μπουρδάρα. Ο Μπουρδάρας συνοδευόταν κατά την επίσκεψή του από στελέχη, όπως ο συνταγματάρχης Οδυσσέας Σκαναβής, ο πλωτάρχης Μιλτιάδης Ιατρίδης, αλλά από άγγλους αξιωματικούς επιφορτισμένους για τη διεύθυνση της επισιτιστικής βοήθειας μέσω της M.L. Ο Σκαναβής ήταν μέλος του ΕΑΜ από την αρχή σχεδόν της ίδρυσής του. Πριν να φύγει παράνομα στη Μέση Ανατολή μάλιστα, του είχε προταθεί να αναλάβει τη διοίκηση του ΕΛΑΣ Λέσβου. Διαφώνησε με το ΕΑΜ, λόγω της ριζοσπαστικοποίησης του και επιστρέφει τώρα με το Μπουρδάρα, ως Στρατιωτικός Διοικητής Λέσβου.⁸⁹³

Όλοι αυτοί διαμορφώνουν έναν εν δυνάμει δεύτερο πόλο εξουσίας, την οποία αντλούν από την κεντρική κυβέρνηση. Γύρω τους συσπειρώνονται παλιοί φιλελεύθεροι ή στελέχη του προπολεμικού Λαϊκού κόμματος, που δεν είχαν πολιτική ανάμειξη στην Κατοχή ή κράτησαν αποστάσεις και δεν είχαν εκτεθεί ανοιχτά στην τοπική κοινωνία με φιλογερμανική δράση.

⁸⁹⁰ «Άγγλοι και Έλληνες Ιερολοχίτες στην πόλη μας», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 6, 11 Σεπτεμβρίου 1944.

⁸⁹¹ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNARMS, Office of Strategic Services, (OSS), Mytilene Conditions following liberation, Date of report 11 October 1944. Statistics and other data - Political Situation, S-1376-0000-0134-00002

⁸⁹² Δες *εδώ*, σ. 181-182.

⁸⁹³ Η διαφωνία του με το ΕΑΜ είχε ως αιτία τη σταδιακή απομάκρυνση του ΕΑΜ από τους Άγγλους με την οποία ο ίδιος διαφωνούσε. Βλ. Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 283, 25 Ιουλίου 1949.

Η συγκρότηση αντιαμικού πόλου αμέσως μετά την Απελευθέρωση που είναι διακριτός από το δωσιλογισμό και υποστηρίζεται από τους Άγγλους, πραγματοποιείται και στην υπόλοιπη Ελλάδα, καθώς το ΕΑΜ, παρά τη δυναμική του δεν καταφέρνει να επιτύχει τη συσπείρωση του συνόλου του κόσμου της Αντίστασης. Ένα μέρος του συντηρητικού χώρου, που είχε αρχικά προσεγγίσει το ΕΑΜ και είχε στενές σχέσεις με τους Άγγλους στην πορεία διαφοροποιείται. Στήριγμα του είναι ο εκκαθαρισμένος από τους «στασιαστές συρματάδες» ελληνικός Στρατός της Μέσης Ανατολής και πολιτικοί του Κέντρου, όπως ο Θεμιστοκλής Σοφούλης και ο Γεώργιος Παπανδρέου.⁸⁹⁴

Στη Λέσβο λοιπόν, παρά την κυριαρχία του ΕΑΜ, ήταν θέμα χρόνου η συγκρότηση αυτού του χώρου σε ένα πολιτικό μόρφωμα υπό την προστασία των Άγγλων. Έτσι, ο γιατρός Αντώνης Παπαγεωργίου, παλιός βουλευτής των Φιλελευθέρων, που όπως είδαμε είχε προσεγγιστεί στην αρχή της δημιουργίας της Οργάνωσης να συμμετέχει σ' αυτήν και αρνήθηκε διακριτικά, τώρα, αν και σε προχωρημένη ηλικία, καθώς πλησίαζε τα 70, πήρε την πρωτοβουλία για να συγκροτήσει πολιτική ομάδα που θα αντιπολιτευόταν ανοιχτά το ΕΑΜ. Στην πρωτοβουλία αυτή συμμετείχαν οι δικηγόροι Στρατής Κανάραχος και Στρατής Νουλέλης, ο έμπορος Ιωάννης Αθηναίος και ο δημοσιογράφος Τέρπανδρος Αναστασιάδης, ο οποίος ήταν προπολεμικά εκδότης της εφημερίδας *Δημοκράτης*, η οποία στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά μετονομάστηκε σε *Πρωινή*.⁸⁹⁵ Σε αυτούς προστέθηκαν και στελέχη που είχαν προσχωρήσει αρχικά στο ΕΑΜ και αμέσως μετά την Απελευθέρωση αποχώρησαν από αυτό. Τα στελέχη αυτά ήταν φιλελεύθεροι, προσδεμένοι στην αγγλική πολιτική και εκπροσωπούσαν το λεγόμενο χώρο του «δημοκρατικού συντηρητισμού». Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονταν ο Οδυσσέας Σκαναβής, ο νομοκτηνίατρος Γεώργιος Τσιτσιγιάννης, ο μηχανικός Παναγιώτης Φίλιας και κάποιοι άλλοι. Τα στελέχη αυτά, όσο καιρό το ΕΑΜ Λέσβου συνεργαζόταν

⁸⁹⁴ Αμέσως μετά τα Δεκεμβριανά σε αυτόν τον πόλο ενσωματώθηκαν και τα μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας. Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, Ιωάννα Παπαθανασίου, «Η Ιστορία στο Κόκκινο 105,5: Τι είναι και τί ήθελε το ΕΑΜ», ραδιοφωνική εκπομπή <https://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/21-2015-09-14-13-14-37/107-2015-09-17-10-42-20#eam> (τελευταία πρόσβαση 30.6.2022)

⁸⁹⁵ Ο Τέρπανδρος Αναστασιάδης το πρώτο μήνα της Κατοχής έκλεισε την *Πρωινή* καθώς το δημοσιογραφικό της χαρτί κατασχέθηκε από τους κατακτητές για να δοθεί στο *Φως*. Σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής είχε αποσυρθεί με την οικογένειά του στο χωριό του, τη Βατούσα για να επιβιώσει. Αριστείδης Κλήμης, «Η ΕΔΕΛ και οι εκδόσεις της, “Δημοκρατία” και “Κυριακάτικο Δελτίο”». Ο Τέρπανδρος Αναστασιάδης και άλλοι πρωταγωνιστές», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Β' (2000), σ. 118.

αρμονικά με τις αγγλικές υπηρεσίες της Σμύρνης και το Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής στο πλαίσιο του ενιαίου συμμαχικού αγώνα, δεν είχαν κανένα απολύτως πρόβλημα να αποτελούν οργανικό του τμήμα. Οι διαφωνίες τους με το ΕΑΜ προέκυψαν το καλοκαίρι του 1944, μετά την επικράτηση της ριζοσπαστικής γραμμής στην ηγεσία του τοπικού ΚΚΕ, που μεταφέρθηκε, όπως ήταν φυσικό και στο ΕΑΜ.⁸⁹⁶ Η δημόσια άποψη τους εκφραζόταν με το επιχείρημα ότι το ΕΑΜ έχει χάσει τον αρχικό του προσανατολισμό και έχει «καπελωθεί από το ΚΚΕ».⁸⁹⁷

Η νέα αυτή πολιτική ομάδα ονομάστηκε Εθνική Δημοκρατική Ένωση Λεσβίων - Ε.Δ.Ε.Λ.⁸⁹⁸ Η συγκρότησή της, η στελέχωση και οι πολιτικές της απόψεις, της δίνουν έναν χαρακτήρα μιας φιλελεύθερης κεντροδεξιάς οργάνωσης. Ο Αριστείδης Κλήμης, ιδρυτικό στέλεχος της ομάδας αυτής, μεταγενέστερα προσδιορίζει το χαρακτήρα της:

Βασική γνώμη της και πιστεύω της ήταν ότι υπήρχε νόμιμη κεντρική Κυβέρνηση στην οποία ανήκαν ο Στρατός, το Ναυτικό, η Δικαιοσύνη, η τήρηση της τάξεως, η Νομαρχία κλπ., κλπ. Και ότι στις Αρχές και υπηρεσίες της Κυβερνήσεως αυτής ανήκε η Εξουσία και όχι σε τοπικά “καπετανάτα”.⁸⁹⁹

Η ΕΔΕΛ στην αρχή της συγκρότησής της, επιχείρησε να αφομοιώσει πολιτικά την όποια αντίδραση υπήρχε στη τοπική κοινωνία, από την αδυναμία της εαμικής εξουσίας να επιλύσει γρήγορα και αποτελεσματικά τα προβλήματα που προέκυψαν με την Απελευθέρωση. Δεν έκρυψε ποτέ τον προσανατολισμό της και την προτίμησή της στους Άγγλους και στον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου. Στην πρώτη αυτή φάση της παρουσίας της δεν εμφανίστηκαν στις γραμμές της ακροδεξιά στοιχεία, ούτε συνεργάτες των κατακτητών. Μάλιστα η οργάνωση περηφανευόταν ότι «ούτε ΕΝΑΣ

⁸⁹⁶ Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση για παράδειγμα είναι ο Αριστείδης Κλήμης, υπάλληλος της Αγροτικής Τράπεζας και συνεταιριστής, φίλος των Εαμιτών Χαράλαμπου Κανόνη και Νίκου Σαραντάκου. Ο Κλήμης το πρώτο διάστημα της Απελευθέρωσης ήταν μέλος του ΕΑΜ και αρθρογραφούσε στην *Ελεύθερη Λέσβο*. Από το τέλος Οκτωβρίου του 1944, αποχώρησε από το ΕΑΜ και άρχισε τη συνεργασία του με την ΕΔΕΛ και την εφημερίδα της *Δημοκρατία*. Στο *ίδιο*, ό.π.

⁸⁹⁷ Αριστείδης Κλήμης, *Η Λέσβος κατά τα δύσκολα χρόνια 1941 - 1946*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 2009, σ. 37.

⁸⁹⁸ Αντώνης Πλάτων, *Οι Γιατροί που γνώρισα*, εκδόσεις Μύθος, Μυτιλήνη 2018, σ. 25-26. Εκτός από αυτούς με τη νέα οργάνωση συνεργάζονταν οι δικηγόροι Πολ. Χιωτέλλης και Αλατζάς, ο κτηνίατρος Βογιατζής, ο κτηματίας Παν. Μολίνος, ο καθηγητής Νίκος Τσαϊλακόπουλος. Βλ. και Αριστείδης Κλήμης, «Η ΕΔΕΛ και οι εκδόσεις της, “Δημοκρατία”», ό.π., σ. 117.

⁸⁹⁹ Στο *ίδιο*, σ. 117.

δοσίλογος ή θεωρούμενος ως δοσίλογος ευρίσκεται εις την δύναμιν της ΕΔΕΛ».⁹⁰⁰ Μετά τα Δεκεμβριανά η πολιτική αυτή κίνηση μετεξελίχθηκε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, μετατοπιζόμενη σε δεξιές ως ακροδεξιές απόψεις, ακολουθώντας προφανώς και τις τάσεις της ελληνικής πολιτικής σκηνής μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Παρά την ακροδεξιά ρητορική της όμως, ιδιαίτερα μετά το Μάιο του 1945, τα στελέχη του ΕΑΜ παραδέχονται ότι στις γραμμές της ΕΔΕΛ εξακολουθούν να υπάρχουν ελάχιστοι δημοκρατικοί «που βρίσκονται εκεί σαν ανορθογραφίες ανάμεσά τους». Και μάλιστα εύχονται «πως γρήγορα θα βρουν και αυτοί το σωστό δρόμο που οδηγάει στη Δημοκρατία».⁹⁰¹

Αντίστοιχες πολιτικές κινήσεις αμέσως μετά την Απελευθέρωση είχαμε και σε άλλα νησιά του Αιγαίου. Στη Λήμνο για παράδειγμα, αμέσως μετά την Απελευθέρωση της και την εγκαθίδρυση τοπικής εξουσίας από τον Ιερό Λόχο, συγκροτήθηκε η Εθνική Οργάνωση Λήμνου (ΕΟΛ), η οποία συσπείρωσε τον αντιαμικό αστικό κόσμο του νησιού, αναγνωρίζοντας στα μέλη της να έχουν «πλήρες δικαίωμα επί του πολιτικού και πολιτειακού ζητήματος».⁹⁰² Η κατοχική εφημερίδα *Λήμνος* που επανεκδόθηκε δύο μήνες μετά την Απελευθέρωση, ήταν το δημοσιογραφικό όργανο της Εθνικής Οργάνωσης Λήμνου.⁹⁰³ Αντίστοιχη Οργάνωση έγινε και στη Χίο με την επωνυμία Εθνική Οργάνωση Χίου (ΕΟΧ) με δημοσιογραφικό όργανο την εφημερίδα *Προοδευτική*.⁹⁰⁴ Το κοινό χαρακτηριστικό των οργανώσεων αυτών των διπλανών νησιών με την ΕΔΕΛ, ήταν ο αντικομμουνιστικός τους χαρακτήρας και η στήριξή τους στην κυβέρνηση των Αθηνών.

Το Δεκέμβριο του 1944 η ΕΔΕΛ συγκροτεί και αυτόνομη Νεολαία με την ονομασία «Εθνική Δημοκρατική Ένωση Νέων» - ΕΔΕΝ με σκοπό τη «συγκέντρωσιν

⁹⁰⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 97, 25 Αυγούστου 1945. [Η κεφαλαιογράμματη γραφή είναι της εφημερίδας]

⁹⁰¹ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 54, 18 Μαΐου 1945.

⁹⁰² εφ. *Λήμνος*, αρ.φ. 1425, 13 Δεκεμβρίου 1944.

⁹⁰³ Κωνσταντίνος Κετσένης, «Ο αριστερός τύπος στη Λήμνο (1944 - 1947). Δράση και αντιδράσεις», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΖ' (2015), σ. 63.

⁹⁰⁴ Η *Προοδευτική* ήταν συνέχεια της κατοχικής εφημερίδας *Πρόοδος* που μετά την Κατοχή άλλαξε τίτλο. Βλ. Νίκος Χαρτουλάρης, *Η ΧΙΟΣ στα χρόνια της κατοχής*, ό.π., σ. 126 - 127.

όλων των υγείων στοιχείων της Λεσβιακής Νεολαίας, ανεξαρτήτως κομματικών αντιλήψεων». ⁹⁰⁵ Εκ των πραγμάτων η νεολαία αυτή ήταν το αντίπαλο δέος της ΕΠΟΝ.

Αλλά και ο τομέας της φιλανθρωπίας – αλληλεγγύης δεν αφήνεται στα χέρια του ΕΑΜ και της Εθνικής Αλληλεγγύης. Με πρωτοβουλία «πολλών κυρίων της Μυτιλήνης» ιδρύθηκε το Φεβρουάριο του 1945 σύλλογος με την επωνυμία «Περίθαλψις Απόρων Μυτιλήνης». ⁹⁰⁶ Στόχος προφανώς η αξιοποίηση των εφοδίων της ΜΛ, της UNRRA και του Ερυθρού Σταυρού, στα οποία ως τότε είχαν πρόσβαση μόνο οι εαμοκρατούμενες Λαϊκές Επιτροπές Επισιτισμού. Ο επισιτισμός εξάλλου ήταν πάντα ένας αποτελεσματικός τρόπος για την πολιτική κυριαρχία στον πληθυσμό.

Με πρωτοβουλία στελεχών της ΕΔΕΛ ιδρύθηκε τέλος και «Σύλλογος Φίλων της Αγγλίας», το καταστατικό του οποίου εγκρίθηκε σε μια από τις πρώτες συνεδριάσεις του Πρωτοδικείου Μυτιλήνης. Το ΕΑΜ έδωσε κατεύθυνση στα μέλη του να γραφτούν στο σύλλογο, να προκαλέσουν εκλογές και να τον ελέγξουν. ⁹⁰⁷

Προς το τρίτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου, με πρωτοβουλία του Τέρπανδρου Αναστασιάδη, αποφασίστηκε και η έκδοση εφημερίδας, που θα στήριζε το εγχείρημα. Η εφημερίδα ονομάστηκε *Δημοκρατία*, ένας τίτλος που επιλέχθηκε ώστε να μην είναι *Δημοκράτης*, όπως ήταν προπολεμικά, γιατί εκτιμήθηκε από τους ιδρυτές της ΕΔΕΛ, ότι στόχος της νέας πολιτικής οργάνωσης έπρεπε να είναι η συσπείρωση όλου του «δημοκρατικού» κόσμου ενάντια στο ΕΑΜ και η εφημερίδα θα έπρεπε να είναι «έκφραση των λεσβίων δημοκρατικών για εθνική ενότητα, έξω από τα παλιά κόμματα». ⁹⁰⁸

Το πρώτο φύλλο της *Δημοκρατίας* κυκλοφορεί τελικά στις 27 Οκτωβρίου 1944. Στην προμετωπίδα της έχει ως υπότιτλο: «Η πειθαρχία προς την Κυβέρνησιν είναι καθήκον όλων των Ελλήνων» και κεντρικό τίτλο: «Ζήτω η Αγγλία». Παράλληλα στο κεντρικό της άρθρο αναλύονται οι σκοποί της έκδοσης:

1ον) Η πλήρης εθνική αποκατάστασις και η ασφάλεια των συνόρων μας... 2ον) Η εθνική ενότης... 3ον) Η στενή συνεργασία με τους συμμάχους... 4ον) Η δικαία

⁹⁰⁵ εφ. *Δημοκρατία* αρ.φ. 29, 6 Μαρτίου 1945.

⁹⁰⁶ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 24, 23 Φεβρουαρίου 1945.

⁹⁰⁷ ΑΣΚΙ, Φάκελος ΚΚΕ Φ. 418/24/2/7, Οργανωτική Έκθεση του Γραμματέα της ΠΕ Λέσβου Βαγγέλη Γιοσμά προς το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ (σ. Χρύσα [Χατζηβασιλείου]) στις 31 Οκτωβρίου 1944, σ. 3.

⁹⁰⁸ Αριστείδης Κλήμης, «Η ΕΔΕΛ και οι εκδόσεις της, “Δημοκρατία”, ό.π., σ. 118.

τιμωρία των προδοτών της πατρίδος και των εκμεταλλευτών της δυστυχίας του λαού... 5) Η βελτίωση της ζωής των εργατών και αγροτών και η πλήρης ικανοποίηση των δικαιών απαιτήσεων τους... 6) Ο αμείλικτος πόλεμος κατά του φασισμού.⁹⁰⁹

Οι σκοποί της εφημερίδας αντικατοπτρίζουν προφανώς και τους σκοπούς της ΕΔΕΛ. Όπως εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς, ουσιαστικά πρόκειται για ένα φιλελεύθερο δημοκρατικό σχήμα, που πολιτικά μπορεί κανείς με τους κλασσικούς όρους των πολιτικών διαιρέσεων, να το εντάξει στο κέντρο του πολιτικού φάσματος και με πρόγραμμα που συγκλίνει με εκείνο του ΕΑΜ. Εκείνο όμως, που στη συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία είναι πολύ σημαντικό είναι ότι οι Βρετανοί αποκτούν στη Λέσβο συνομιλητή και σύμμαχο στην τοπική κοινωνία, διατεθειμένο να υπηρετήσει τα συμφέροντά τους, που μεταφράζονται απλά στη δημιουργία αναχώματος στο ΕΑΜ. Κάτι που φάνηκε πάρα πολύ γρήγορα, καθώς τα γεγονότα και οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες.

Μια από πρώτες ενέργειες της νεοσύστατης πολιτικής κίνησης ήταν να δώσει στήριξη στο βαλλόμενο από το ΕΑΜ πλωτάρχη, Μιλτιάδη Ιατρίδη. Για τον λόγο αυτό επιστρατεύονται φορείς, όπως το Εμπορικό και Βιοτεχνικό Επιμελητήριο και ο δικηγορικός σύλλογος οι οποίοι εκδίδουν ψηφίσματα συμπαράστασης στον Ιατρίδη, τα οποία και προβάλλονται σε περίοπτη θέση στη *Δημοκρατία*.⁹¹⁰

Το πρώτο διάστημα η *Δημοκρατία*, παρά τη σαφή της πολιτική γραμμή, επεδίωξε ένα σχετικό πλουραλισμό στην αρθρογραφία της, προσπαθώντας ίσως να συμβαδίσει με το κλίμα της εποχής. Έτσι βλέπουμε να δημοσιεύει εκτενή αποσπάσματα από το λόγο του Στάλιν στην 27^η επέτειο της «Ρώσικης Επανάστασης»,⁹¹¹ αλλά και αναλυτική περίληψη από το λόγο του Γενικού Γραμματέα του ΚΚΕ Γιώργου Σιάντου στην πλατεία Συντάγματος, στην 26^η επέτειο της ίδρυσης του ΚΚΕ.⁹¹²

Το ΕΑΜ αντιμετωπίζει την κατάσταση με ψυχραιμία αλλά και αμηχανία και θέλοντας να ενισχύσει την αντίληψη πως δεν επιδιώκει μονοκομματικό καθεστώς και απαγόρευση της πολυφωνίας, δημοσιεύει στην *Ελεύθερη Λέσβο* δήλωση του

⁹⁰⁹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 1, 27 Οκτωβρίου 1944.

⁹¹⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 5, 6 Νοεμβρίου 1944.

⁹¹¹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 6, 8 Νοεμβρίου 1944.

⁹¹² εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 10, 20 Νοεμβρίου 1944.

Τέρπανδρου Αναστασιάδη, ο οποίος προαναγγέλλει ουσιαστικά την έκδοση της εφημερίδας του. Στη δήλωσή ο Αναστασιάδης αναφέρει: «Μόλις ήλθα από το χωριό μου πληροφορήθηκα ότι κυκλοφόρησε η διάδοση πως το ΕΑΜ αρνήθηκε να μου δώσει άδεια της επανέκδοσης του “Δημοκράτη”. Η διάδοση αυτή είχε ολότελα ανυπόστατη. Ο λόγος που καθυστερεί η έκδοση της εφημερίδας μου είναι η έλλειψη χαρτιού και άλλων τεχνικών μέσων».⁹¹³ Με την έκδοση της *Δημοκρατίας*, η *Ελεύθερη Λέσβος* σχολιάζει δηκτικά σε περίοπτη θέση:

Κοιμήθηκαν στις 5 Μαΐου 1941 και ξύπνησαν την περασμένη Παρασκευή [...σ.σ. ημέρα έκδοσης του πρώτου φύλλου της “Δημοκρατίας”] και με τον ύπνο ακόμα στα μάτια και με ύποπτους, για να μη πω κακούς σκοπούς στα χέρια, ονειρεύονται τους παλιούς καλούς καιρούς.⁹¹⁴

Το γεγονός ότι ένα τμήμα τους είναι πρώην συναγωνιστές τους, που απλά διαχώρισαν τη θέση τους, αλλά σε πολλά ζητήματα θα πρέπει να συνυπάρξουν στο πλαίσιο αυτής της «ιδιότυπης συγκυβέρνησης», είναι μια πρόσθεση δυσκολία. Καθώς με το πέρασμα του χρόνου η πολιτική αντιπαλότητα διευρύνεται, το ΕΑΜ επιλέγει να τους ονομάσει με τον γενικό όρο «Αντίδραση», ένας όρος που επικρατεί τελικά και γίνεται δημοφιλής από τους οπαδούς του, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο της Λέσβου. Η ΕΔΕΛ λοιπόν και όσοι αντιδρούν στην εαμική διοίκηση τοποθετούνται στην «Αντίδραση».⁹¹⁵

Ο Πάνος Αναγνώστου, νεαρός Επονίτης από το χωριό Βρίσα κατεβαίνει στην πρωτεύουσα Μυτιλήνη, στις αρχές Νοεμβρίου 1944, ένα χρόνο μετά την τελευταία του επίσκεψη εκεί. Γράφει λοιπόν στο ημερολόγιό του:

Μεγάλο κύμα αντιδραστικότητας. Μέσα στις ΕΑΜικές γραμμές ρήγμα σωστό! Όλος σχεδόν ο υπαλληλικός κόσμος έχει αποσκιρτήσει. Καθώς δεν με ξέρουν, κάνω παρέα και με αντιδραστικούς κι ακούω πολλές ενδιαφέρουσες γνώμες τους. Δεν τους αρέσει η κατάσταση που πάμε να επιβάλλουμε κι έχουν τη γνώμη πως το ΕΑΜ παρεξέκλινε απ’ τους σκοπούς του. Μιλούν με τέτοια περιφρόνηση για το Κίνημά μας, που σου προξενεί κατάπληξη. Τελευταία, εκδόθηκε κι η εφημερίδα τους η «Δημοκρατία», που την περιβάλλουν με μεγάλη εκτίμηση. Κουβεντιάζοντας πάλι με τους δικούς μας, που μιλούν με τέτοια σιγουριά για τον αγώνα, αισθάνεσαι πως έχει

⁹¹³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 11, 25 Σεπτεμβρίου 1944.

⁹¹⁴ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 25, 21 Οκτωβρίου 1944.

⁹¹⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 2, 30 Οκτωβρίου 1944.

δημιουργηθεί ήδη ένα χάσμα, πολύ βαθύ, που ελπίδες γεφυρώματός του, εξέλιπαν.⁹¹⁶

Το χάσμα που έβλεπε ο νεαρός επονίτης δεν απέτρεπε όμως τα στελέχη τόσο του ΕΑΜ, όσο και της ΕΔΕΛ να συνυπάρχουν τόσο σε πολιτικές και πολιτιστικές δράσεις όπως οι δοξολογίες, οι εθνικοί εορτασμοί κλπ., που οργάνωναν φορείς άσκησης εξουσίας, όπως η Νομαρχία, η αγγλική αποστολή, η Εθνική Αλληλεγγύη κλπ., όσο και σε κοινωνικές εκδηλώσεις.⁹¹⁷

Στα χωριά όμως, το πολιτικό κλίμα σιγά - σιγά αρχίζει να πολώνεται. Η παραίτηση των υπουργών του ΕΑΜ, που γίνεται γνωστή, δημιουργεί εντάσεις και διαπληκτισμούς. Το Σαββάτο 2 Δεκεμβρίου 1944 στο χωριό Ασώματος, δύο επονίτες μαχαιρώνονται από συγχωριανό τους μετά από λογομαχία. Πρόκειται ουσιαστικά για τους πρώτους νεκρούς του άτυπου Εμφυλίου μετά την Απελευθέρωση στη Λέσβο.⁹¹⁸

Η κάθετη σύγκρουση του ΕΑΜ με τους Άγγλους το Δεκέμβριο του 1944, τόσο με τη μάχη της Αθήνας, όσο και με το «Go Back», διέρρηξαν αυτή την ιδιόμορφη σχέση συνύπαρξης. Συγχρόνως, η σταδιακή διολίσθηση της ΕΔΕΛ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας σε ακροδεξιές και ανοιχτά αντικομμουνιστικές θέσεις, διεύρυναν το χάσμα. Ποτέ όμως, ακόμα και στη διάρκεια του Εμφυλίου, αυτό το χάσμα δεν μετεξελίχθηκε σε θανάσιμο μίσος.

ε' Η εαμοκρατία υπό τη σκέπη της Βρετανικής Αυτοκρατορίας

Στις αρχές Οκτωβρίου 1944 φτάνει στη Λέσβο, ο εκπρόσωπος της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας Γιώργος Μπουρδάρας, ως διοικητής Νήσων Αιγαίου μαζί με Άγγλους και Έλληνες αξιωματικούς. Η υποδοχή που του γίνεται από το ΕΑΜ, είναι διθυραμβική. Η *Ελεύθερη Λέσβος* κυκλοφορεί με κεντρικό τίτλο: «Η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας

⁹¹⁶ Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 68.

⁹¹⁷ Αριστείδης Κλήμης, «Η ΕΔΕΛ και οι εκδόσεις της, “Δημοκρατία”, ό.π., σ. 119.

⁹¹⁸ Οι εαμικές εφημερίδες κατηγορήσαν τον Σ.Β. ότι σκότωσε τον Ευστράτιο Καπανάκη 18 χρονών και τον Παράσχο Βαλέλλη 19 χρονών. εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 13, 6 Δεκεμβρίου 1944. Ο Σ.Β. πέρασε από δικαστήριο στις αρχές Οκτωβρίου του 1945 και λόγω του κλίματος της εποχής αθωώθηκε από τους ενόρκους, παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με καταγγελία της ΕΠΟΝ, παραδέχθηκε την πράξη του στο δικαστήριο. Όπως καταγγέλθηκε από τον εαμικό τύπο, η επιλογή των ενόρκων έγινε με πολιτικά κριτήρια, ένας μάλιστα απ' αυτούς ήταν συγγενής του κατηγορούμενου. Βλ. εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 70, 10 Οκτωβρίου 1945 και εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 101, 5 Οκτωβρίου 1945.

κοντά στο Λαό. Το ΕΑΜ και ο λαός της Μυτιλήνης δέχονται με ενθουσιασμό και χαρά τον αντιπρόσωπό της Γενικό Διοικητή Νήσων Αρχιπελάγους κ. Γ. Μπουρδάρα», ενώ λίγο πιο κάτω με τίτλο: «Καλώς μας ήλθαν» γράφει για την παρουσία των Άγγλων στο νησί: «Η Λέσβος, ελεύθερο νησί του Αιγαίου, φιλοξενεί από σήμερα το πρωί τους γενναίους αξιωματικούς και τα ηρωικά παιδιά της μεγάλης μας συμμάχου Αγγλίας»⁹¹⁹

Ο Μπουρδάρας ζήτησε συνάντηση με αντιπροσωπεία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ. Στη συνάντηση συζητήθηκαν η γενική κατάσταση στο νησί, η λειτουργία της Αυτοδιοίκησης, της Εθνικής Πολιτοφυλακής και των λαϊκών δικαστηρίων. Ο Μπουρδάρας ενημέρωσε την αντιπροσωπεία του ΕΑΜ ότι μεταφέρει εντολή της κυβέρνησης να διαλυθούν τα όργανα αυτά και δήλωσε ότι αναγνωρίζει μόνο το νομάρχη, το δήμαρχο και τη Χωροφυλακή. Απαίτησε τη διάλυση της Εθνικής Πολιτοφυλακής και τη συγχώνευσή της με τη Χωροφυλακή, που θα μετονομαζόταν σε Εθνική Χωροφυλακή. Ακόμα ζήτησε την αποφυλάκιση των κρατουμένων ως δωσίλογων και το σταμάτημα των ανακρίσεων, καθώς θα δημιουργούνταν ειδικά δικαστήρια γι' αυτούς. Ακόμα ενημέρωσε τους εκπροσώπους του ΕΑΜ ότι θα επαναλειτουργήσουν άμεσα τα παλιά δικαστήρια και απείλησε ότι θα αποχωρούσε αμέσως από το νησί, αν όλα αυτά δεν γινόντουσαν αποδεκτά.⁹²⁰ Έδειξε μάλιστα και μια επιστολή του υπουργού του ΕΑΜ Αλέξανδρου Σβώλου, που συνιστούσε στο τοπικό ΕΑΜ να τον βοηθήσει.⁹²¹ Τα στελέχη του ΕΑΜ, βλέποντας την επιστολή Σβώλου, βρέθηκαν σε δύσκολη θέση και σύμφωνα με μια μαρτυρία, ήταν έτοιμοι να υποχωρήσουν.⁹²²

Τελικά, παρά τη στιγμιαία τους ταλάντευση, δεν υποχώρησαν. Τρεις μέρες μετά, οργανώνονται από το ΕΑΜ σε ολόκληρη τη Λέσβο μεγάλες διαδηλώσεις με κύρια συνθήματα τη διατήρηση των λαϊκών δικαστηρίων, της Εθνικής Πολιτοφυλακής και της Αυτοδιοίκησης. Τα συλλαλητήρια ήταν απολύτως ειρηνικά και η επιτυχία τους

⁹¹⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 14, 2 Οκτωβρίου 1944.

⁹²⁰ ΑΣΚΙ, Φάκελος ΚΚΕ Φ.418/24/2/5, Έκθεση του στελέχους με το ψευδώνυμο «Λουκάς» στο Σταμάτι για την κατάσταση νησιών του Αιγαίου.

⁹²¹ Η επιστολή Σβώλου δημοσιεύτηκε στην *Ελεύθερη Λέσβο*, στις 8 Οκτωβρίου 1944.

⁹²² ΑΣΚΙ, Φάκελος ΚΚΕ Φ.418/24/2/5, ό.π.

ήταν μεγάλη. Στην πόλη της Μυτιλήνης σύμφωνα με μαρτυρίες των διοργανωτών, διαδήλωσαν 40.000 άνθρωποι και στην ύπαιθρο, άλλοι 30.000.⁹²³

Ο Μπουρδάρας την προηγούμενη ημέρα των διαδηλώσεων, προγραμματίσει την αναχώρησή του για τη Χίο, ώστε να μη βρεθεί σε δύσκολη θέση. Από εκεί θα διοργάνωνε τις παρεμβάσεις του με τη βοήθεια των Άγγλων και της ΕΔΕΛ.

Οι Άγγλοι ανησυχούν καθώς εκτιμούν πως η κατάσταση στη Λέσβο «είναι αβέβαιη, αφού η Κυβέρνηση επέστρεψε στη Χίο, καθώς δεν κατέστη δυνατόν να έλθει σε συμφωνία με την Επιτροπή του ΕΑΜ».⁹²⁴ Οι Άγγλοι αξιωματικοί που επισκέπτονταν τη Λέσβο πολύ τακτικά, δήλωναν δημόσια πως ο μοναδικός λόγος παρουσίας τους ήταν ο επισιτισμός του πληθυσμού, αλλά στην ουσία παρεμβαίνουν στην πολιτική διαμάχη με κύριο στόχο τον περιορισμό του ΕΑΜ.⁹²⁵ Ο υποδιοικητής των βρετανικών δυνάμεων στο Αιγαίο συνταγματάρχης Neilson Lapraik, σε μεταγενέστερη μαρτυρία του αναφέρει:

Αυτές τις πρώτες μέρες [σ.σ. της Απελευθέρωσης] προσπαθούσαμε κυρίως οι ίδιοι υψηλόβαθμοι αξιωματικοί, ειδικά σε μέρη σαν τη Λέσβο. Παρ' όλες τις λογικές μας προφυλάξεις συχνά οι σφαίρες έπαιζαν κρυφτούλι πολύ κοντά μας... Τον Οκτώβρη και τον Νοέμβριο είτε εγώ είτε ο Ταξίαρχος Turnbull ήμασταν στη Λέσβο μια φορά την εβδομάδα.⁹²⁶

Καθώς το ΕΑΜ είχε απόλυτη ανάγκη την επισιτιστική βοήθεια της Μ.Λ. για την επιβίωση του πληθυσμού, προσπαθούσε να δημιουργήσει στους Άγγλους την εικόνα μιας μετριοπαθούς τοπικής ηγεσίας, που επεδίωκε να συγκρατήσει τα εξτρεμιστικά στοιχεία στους κόλπους του, που πίεζαν για ρήξεις με την Εθνική κυβέρνηση.⁹²⁷ Στα

⁹²³ ΑΣΚΙ, Φάκελος ΚΚΕ Φ.418/24/2/5, ό.π. και Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 67.

⁹²⁴ Τηλεγράφημα στο Foreign Office, στις 11 Οκτωβρίου 1944, British National Archives CAB 121/73, Παρατίθεται στο Theofanis - Marios Kotzampopoulos, «British - Greek Special Forces», ό.π., σ. 125.

⁹²⁵ Αρχείο ΚΕΙΝΕ, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by John Filikas.

⁹²⁶ Επιστολή του Neilson Lapraik στον Philip Argenti, 12 Ιανουαρίου 1955, στο Philip Argenti, *The occupation of Chios by the Germans*, ό.π., σ. 304 - 305.

⁹²⁷ Η εικόνα της μετριοπαθούς κυριαρχίας του ΕΑΜ στη Λέσβο μεταφέρεται και από τις μεταγενέστερες μαρτυρίες νέων από τη Χίο, που βρέθηκαν ως στρατιώτες του Ιερού Λόχου στη Μυτιλήνη το Νοέμβριο του 1944, σύμφωνα με τις οποίες είχαν αναπτύξει πολύ καλές σχέσεις με τους Λέσβιους ελασίτες, παρά το κακό κλίμα που υπήρχε τότε στις σχέσεις ΕΛΑΣ Λέσβου - Ιερού Λόχου. Βλ. Μαρτυρία Αντώνη Κουτσοραδή, παρατίθεται στο Γιάννης Μακρινδάκης, *Συρματένιοι, Ξεσυρματένιοι, Όλοι*, ό.π., σ. 156-158.

αρχεία της OSS έχουν καταγραφεί πληροφορίες που έπαιρναν οι Άγγλοι, σύμφωνα με τις οποίες:

Στα μέσα Σεπτεμβρίου η κατάσταση φαίνεται να ελέγχεται. Ένας ηγέτης του ΕΑΜ, Παύλος, [..σ.σ. εννοεί τον Σταμάτη Καββαδία, που είχε το ψευδώνυμο Παύλος Οικονόμου], όταν τον συγγάρηκα γι' αυτό συμφώνησε ότι είναι έτσι, αλλά πρόσθεσε ότι τα αγριότερα στοιχεία στο ΕΑΜ φωνάζουν για δίκες και εκτελέσεις κι ήταν αβέβαιο αν θα μπορούσαν να συγκρατηθούν. Ήλπιζε ότι αν αρκετά τρόφιμα στέλνονταν αμέσως, θα μπορούσαν να αποφευχθούν οι μεελάδες.⁹²⁸

Στο ίδιο τεκμήριο πάντως, καταγράφεται και η αγωνία κάποιων πλουσίων, που είχαν αποθηκεύσει προμήθειες στη διάρκεια της Κατοχής και φοβόντουσαν για την τύχη τους. Οι πλούσιοι αυτοί επιχειρούσαν να προσεταιριστούν τους Άγγλους, δηλώνοντας πίστη στο Βασιλιά και συκοφαντώντας το ΕΑΜ ότι έφερε ανθρώπους από τα χωριά, που γυρνούν στους δρόμους με σχοινιά και μαστίγια και ότι «ο πρώην κηπουρός του νοσοκομείου υποδείχθηκε τώρα διευθυντής του».⁹²⁹ Αυτές τις πληροφορίες προφανώς είχε υπόψη του και ο συνταγματάρχης Neilson Lapraik, όταν μεταγενέστερα σημειώνει ότι:

Τα πιο δραστικά στοιχεία, (που συνεπικουρούσαν αναμφίβολα φήμες για επικείμενη ανεξάρτητη κομμουνιστική δημοκρατία στη Λέσβο, που δούλευαν ιδιαίτερα εις βάρος όσων κατοίκων είχαν σώσει κάποια αγαθά στη Κατοχή) ήθελαν δράση στην μεταπολεμική αναστάτωση και υποσχόταν όλα σε όλους πρόθυμοι να θυσιάσουν την ατομικότητά τους σε ένα νέο οικονομικό σύστημα.⁹³⁰

Στην ηγεσία του ΚΚΕ στη Λέσβο στα μέσα Νοεμβρίου σημειώνονται αλλαγές, καθώς γραμματέας αναλαμβάνει ο Χαράλαμπος Κανόνης,⁹³¹ ως τότε Β' Γραμματέας και ο Βαγγέλης Γιοσμιάς υποβιβάζεται και στέλνεται ως γραμματέας στην Αχτιδική Επιτροπή Καλλονής. Ο ίδιος μεταγενέστερα, αναφέρει ότι είχε προστριβές με τον Γραμματέα της ΠΕ Αιγαίου Παναγιώτη Γώγο, που πιθανόν να συνδέονται με κάποιες

⁹²⁸ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNARMS, Office of Strategic Services (OSS), S-1376-0000-0134-00002, Conditions following liberation, date of report 11 October 1944, Statistics and other data - Political Situation, Mytilene. Ο Καββαδίας, σε μεταγενέστερη μαρτυρία του, επιβεβαιώνει μια τέτοια συνάντηση με Άγγλο αξιωματικό, χωρίς να δίνει περαιτέρω λεπτομέρειες για τη συζήτησή τους. Βλ. Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια (1941-1944)*, ό.π., σ. 326.

⁹²⁹ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNARMS, Office of Strategic Services (OSS), S-1376-0000-0134-00002, Conditions following liberation, ό.π.

⁹³⁰ Philip Argenti, *The occupation of Chios by the Germans*, ό.π., σ. 304 - 305.

⁹³¹ Για την προσωπικότητα, τη ζωή και το θάνατο στη Χίο στον Εμφύλιο του Χαράλαμπου Κανόνη, Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης, Η ζωή και ο θάνατος ενός ανθρώπου*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1987.

διαπιστώσεις για «σεχταρισμό» στην ηγεσία της Π.Ε. Λέσβου του ΚΚΕ, που είχε αντανάκλαση και στο ΕΑΜ.⁹³² Η ύπαρξη τέτοιων “σεχταριστικών” στοιχείων επιβεβαιώνεται πάντως και από την εσωτερική αλληλογραφία του ΚΚΕ. Μια έκθεση στελέχους του προς την Κεντρική Επιτροπή, μιλά για «αριστερές παρεκκλίσεις» στην Οργάνωση της Λέσβου και καταδικάζει συνθήματα που ακούστηκαν στη διαδήλωση της 5^{ης} Οκτωβρίου, όπως «σφυροδρέπανα παντού», «τραβούμε για Σοβιετοποίηση» κλπ. Στόχος της καθοδήγησης είναι το χτύπημα τέτοιων απόψεων και όπως φαίνεται από την έκθεση, είχαν περιοριστεί σημαντικά.⁹³³

Οι Άγγλοι ζητούσαν τον αφοπλισμό της Εθνικής Πολιτοφυλακής, την απελευθέρωση των κρατουμένων και έμμεσα την πλήρη συμμόρφωση του ΕΑΜ με την κεντρική Κυβέρνηση.⁹³⁴

Ένα από τα ζητήματα που προκαλούσε τριβές, ήταν το θέμα της Εθνικής Πολιτοφυλακής και η τύχη της παλιάς Χωροφυλακής. Οι χωροφύλακες της Κατοχής ήδη από το καλοκαίρι, στην ύπαιθρο του νησιού είχαν αφοπλιστεί και κάποιοι είχαν προσχωρήσει στην Εθνική Πολιτοφυλακή. Οι υπόλοιποι μετά την Απελευθέρωση κυκλοφορούσαν άοπλοι χωρίς να έχουν καμία αρμοδιότητα, αφού τα καθήκοντά τους τα ασκούσε πλήρως η Εθνική Πολιτοφυλακή και τα όπλα τους είχαν κατασχεθεί από τον ΕΛΑΣ. Με την άφιξη του Μπουρδάρα στα νησιά, φτάνει στη Λέσβο και ο μοίραρχος της Χωροφυλακής Σηφάκης με εντολή την ανασύσταση της Χωροφυλακής. Η προσπάθειά του να συγκεντρώσει τους Χωροφύλακες σε ένα παλιό κτίριο της Χωροφυλακής, που ήδη πλέον χρησιμοποιούσε ο ΕΛΑΣ, προξένησε αναστάτωση, με αποτέλεσμα να γίνουν κάποιες περιορισμένης έκτασης συμπλοκές των Χωροφυλάκων με την Εθνική Πολιτοφυλακή. Αποτέλεσμα ήταν ο θανάσιμος τραυματισμός δύο Χωροφυλάκων, ενώ υπήρξαν και συλλήψεις αξιωματικών και οπλιτών της Χωροφυλακής, από την Εθνική Πολιτοφυλακή.⁹³⁵ Στη διένεξη παρενέβη τελικά ο

⁹³² Βλ. Βαγγέλης Γιοσμιάς, «Επιστολή από τις φυλακές Αβέρωφ, 23.11.1951», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΑ' (2009), σ. 266. Για τον Παναγιώτη Γώγο, δες *εδώ*, σ.529.

⁹³³ ΑΣΚΙ, Φάκελος ΚΚΕ Φ.418/24/2/5, Έκθεση του στελέχους με το ψευδώνυμο «Λουκάς» στον Παύλο, μέλος της καθοδήγησης του ΚΚΕ για την κατάσταση νησιών του Αιγαίου, Νοέμβριος 1944.

⁹³⁴ Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια (1941-1944)*, ό.π., σ. 326.

⁹³⁵ Ένας από αυτούς ήταν ο Χωροφύλακας Γιώργος Κουρής, που σκοτώθηκε σε συμπλοκή στη συνοικία Πυργέλια στην προσπάθειά του να δραπετεύσει. εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 4, 3 Νοεμβρίου 1944 και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 4, 3 Νοεμβρίου 1944.

Στρατιωτικός Διοικητής του νησιού Οδυσσεάς Σκαναβής και σε κοινή σύσκεψη με το νομάρχη και τους εκπροσώπους της Πολιτοφυλακής, αποφασίστηκε οι Χωροφύλακες να αφευθούν ελεύθεροι και να μεταφερθούν στη Χίο, όπου ήδη λειτουργούσε η Χωροφυλακή εντασσόμενοι σε αυτή, μέχρι να ληφθούν οριστικές αποφάσεις.⁹³⁶

Από τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου, η Ικαρία, ήταν το μοναδικό νησί εκτός της Λέσβου, όπου η Εθνική Πολιτοφυλακή ήταν η μοναδική δύναμη επιβολής της τάξης. Η Εθνική Πολιτοφυλακή είχε τον απόλυτο έλεγχο, ήδη από το φθινόπωρο του 1943 στο ελεύθερο βόρειο τμήμα του νησιού, που επεκτάθηκε σε ολόκληρη την Ικαρία μετά την Απελευθέρωσή της. Μάλιστα ο διοικητής Νήσων Αιγαίου Γιώργος Μπουρδάρας που επισκέφτηκε το νησί στις 17 Νοεμβρίου 1944, επίσημα αναγνώρισε την Εθνική Πολιτοφυλακή ως τη μονάδα για τον έλεγχο της ευταξίας.⁹³⁷ Στα υπόλοιπα νησιά του Βορείου Αιγαίου, τόσο στη Λήμνο, όσο και στη Χίο και τη Σάμο η διοίκηση Μπουρδάρα ανασυγκρότησε την παλιά Χωροφυλακή, καταργώντας άμεσα τα τμήματα Εθνικής Πολιτοφυλακής του ΕΑΜ.⁹³⁸

Την ίδια ακριβώς εποχή, το ΕΑΜ είχε ανοίξει νέο μέτωπο αντιπαράθεσης με το διοικητή της Ναυτικής Βάσης του Αιγαίου πλωτάρχη Μιλτιάδη Ιατρίδη, με αφορμή γεγονότα στη Λήμνο και τον Άη-Στράτη.

Οι Άγγλοι αντιλαμβανόμενοι τη σημασία των καθοδηγητικών στελεχών του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, που γυρνώντας τα νησιά του Αιγαίου οργάνωναν τις τοπικές κοινωνίες, επιχείρησαν με διάφορους τρόπους να αποκόψουν αυτή την επικοινωνία. Το ΕΑΜ επικεντρώνει την πολιτική του αντιπαράθεση στον Ιατρίδη, παραγνωρίζοντας ή αγνοώντας ότι η επιχείρηση παρεμπόδισης των μετακινήσεων των εαμικών στελεχών μεταξύ των νησιών, ήταν κατεύθυνση των Άγγλων οι οποίοι έδιναν και τις σχετικές ταξιδιωτικές άδειες. Οι Άγγλοι αρνούσαν να δώσουν ταξιδιωτικές άδειες ή ακόμα προχωρούσαν σε συλλήψεις σε νησιά, όπου οι πολιτικοί συσχετισμοί τους επέτρεπαν να παρεμβαίνουν.⁹³⁹

⁹³⁶ Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 500 - 502.

⁹³⁷ Χρήστος Γιώγος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949», ό.π., σ. 167.

⁹³⁸ Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίος στα χρόνια της κατοχής*, ό.π., σ. 111- 113.

⁹³⁹ Χρήστος Γιώγος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949», ό.π., σ. 186 -187.

Στη Λέσβο ο ρόλος αυτός ανατέθηκε στον Ιατρίδη. Ο Ιατρίδης προσπάθησε να απομακρύνει από το νησί τα δύο στελέχη του ΚΚΕ Κώστα Μαντέλλο (Διογένη), εκπρόσωπο της ΚΕ του ΕΑΜ στη Λέσβο και Παναγιώτη Γώγο, ο οποίος από τον Ιούλιο του 1944, ήταν ο καθοδηγητής του ΚΚΕ για τις οργανώσεις του Αιγαίου.⁹⁴⁰ Εκείνο που δεν κατάφερε να κάνει στη Λέσβο, λόγω του συσχετισμού των δυνάμεων, ο Ιατρίδης επιχείρησε να το κάνει στη Λήμνο και τον Άη-Στράτη.

Πράγματι προς το τέλος Οκτωβρίου ο Ιατρίδης συνοδευόμενος από στελέχη του Ιερού Λόγου, επισκέφτηκε τον Άη – Στράτη. Εκεί αντικατέστησε τις εαμικές αρχές με ανθρώπους δικής του επιλογής, απόπλισε τους λίγους Εθνοφύλακες που είχε ορίσει το ΕΑΜ, ακύρωσε τις εκλογές για το Κοινοτικό Συμβούλιο που είχαν γίνει την ίδια μέρα και πήρε μαζί του στη Λήμνο και στη συνέχεια στη Λέσβο για να τους απομακρύνει, τέσσερα στελέχη του ΕΑΜ Αγίου Ευστρατίου. Όλα έγιναν παρουσία των άγγλων αξιωματικών Μάρτυρ και Τζιν, οι οποίοι ήταν εκεί με το πρόσχημα της επισιτιστικής βοήθειας, αλλά στην πράξη συνεπικουρούσαν τον Ιατρίδη σε πιέσεις και εκφοβισμούς στα πρωτόπαιρα στελέχη του ΕΑΜ. Με αυτό τον τρόπο κατήργησαν τη σύντομη εαμική εξουσία στον Άη-Στράτη, επαναφέροντας ουσιαστικά το “status quo ante”.⁹⁴¹

Στη Λήμνο ο Ιατρίδης διέλυσε και απόπλισε τον ΕΛΑΣ και την Εθνική Πολιτοφυλακή που είχε συγκροτήσει το ΕΑΜ και επανάφερε τη Χωροφυλακή. Μάλιστα συνέλαβε τα στελέχη του ΕΑΜ Παναγιώτη Γώγο και Παναγιώτη Κεμερλή, καθώς και το λοχαγό του ΕΛΑΣ Στρατή Μακρή, που είχαν πάει από τη Λέσβο να στηρίξουν την τοπική εαμική οργάνωση. Ο υποδιοικητής νήσων Αντώνης Πάστρας κράτησε το διορισμένο εαμίτη νομάρχη Ανδρέα Νούλα μακριά από τη Λήμνο, στη Χίο και άφησε τη διοίκηση του νησιού στο Στρατιωτικό Διοικητή Δημήτριο Καραθεοδωρή και στον νομαρχεύοντα Ζαχαρόπουλο. Ουσιαστικά στη Λήμνο η νέα αντιστασιακή διοίκηση επέβαλε απαγόρευση της πολιτικής δράσης του ΕΑΜ, απαγόρευση της κυκλοφορίας της εαμικής εφημερίδας *Ελεύθερης Λήμνου*, καθώς και απαγόρευση της τοιχοκόλλησης και των συγκεντρώσεων χωρίς την άδεια των αρχών.⁹⁴²

⁹⁴⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 22, 24 Οκτωβρίου 1944.

⁹⁴¹ ΑΣΚΙ, Φάκελος ΚΚΕ Φ.418/24/2/9, Έκθεση του γραμματέα της Αχτιδικής Επιτροπής Αγίου Ευστρατίου Χ. Μαρμαρινού προς την Π.Ε. ΚΚΕ Λέσβου, 4 Νοεμβρίου 1944.

⁹⁴² Αριστείδης Τσοτρούδης, *Η Γερμανική Κατοχή μέσα από τα αρχεία του ΕΑΜ Λήμνου*, ό.π., σ. 275 - 277 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 35, 21 Νοεμβρίου 1944, επιστολή της Π.Ο. Λήμνου του ΕΑΜ προς την

Η κατάσταση στη Λήμνο και ιδιαίτερα οι συλλήψεις των στελεχών του ΕΑΜ Λέσβου προκάλεσαν αντιδράσεις στη Λέσβο. Το ΕΑΜ απαντά στις ενέργειες αυτές με δύο μεγάλες διαδηλώσεις στις 2 και 4 Νοεμβρίου 1944. Οι διαδηλώσεις ήταν απόλυτα ειρηνικές και σ' αυτές κυριαρχούν τα συνθήματα: «Ζήτω η Πολιτοφυλακή», «Θέλουμε το Γώγο μας», «Να φύγει ο φασίστας Ιατρίδης».⁹⁴³ Τελικά τα εαμικά στελέχη θα απελευθερωθούν και προς το τέλος Νοεμβρίου θα επιστρέψουν στη Μυτιλήνη.

Στις 13 Νοεμβρίου συγκαλείται στην Αθήνα πλατιά κυβερνητική σύσκεψη, για να εξετάσει τα θέματα της Λέσβου, της Λήμνου και του Αη – Στράτη, υπό τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου με τη συμμετοχή του υπουργού του ΕΑΜ Γιάννη Ζέβγου. Στη σύσκεψη συμμετείχαν τα κυβερνητικά στελέχη Μπουρδάρης και Πάστρας, οι νομάρχες Λέσβου και Λήμνου καθώς και οι εκπρόσωποι του ΕΑΜ και του ΚΚΕ Λέσβου και Λήμνου. Στη σύσκεψη αποφασίστηκε η διακυβέρνηση της Λέσβου να κινηθεί στο πλαίσιο των αποφάσεων της Εθνικής κυβέρνησης. Το μόνο που αποδέχθηκε η κυβέρνηση Παπανδρέου ήταν ότι ως τη συγκρότηση πρωτοβάθμιων δικαστηρίων θα διατηρηθούν τα λαϊκά δικαστήρια, που θα ενσωματώνονταν στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης, ενώ για την Εθνική Πολιτοφυλακή αποφασίστηκε η διατήρησή της ως την 1^η Δεκεμβρίου και στη συνέχεια η αντικατάστασή της με ένα νέο σώμα Πολιτοφυλακής που θα στελεχώνονταν με άνδρες από την κλάση του 1936. Η Χωροφυλακή ως σώμα θα καταργούνταν και οι άνδρες της θα αξιολογούνταν και θα κρίνονταν ο καθένας ξεχωριστά, από ειδική επιτροπή στην Αθήνα. Για τη διοίκηση της Λήμνου ο Γιώργος Μπουρδάρης δεσμεύτηκε να διορίσει πρόσωπα «κοινής αποδοχής». Στην κυβερνητική αυτή σύσκεψη εκτός από όλα τα άλλα, αντικαταστάθηκε και ο εαμίτης νομάρχης Κώστας Φριλίγγος, με τον Δημήτριο Κόντη, χωρίς ουσιαστικές αντιδράσεις από την πλευρά του ΕΑΜ.⁹⁴⁴

Νομαρχιακή Επιτροπή ΕΑΜ Λέσβου 18 Νοεμβρίου 1944 και επιστολή Στρατιωτικού Διοικητή Λήμνου προς την επιτροπή του ΕΑΜ Λήμνου.

⁹⁴³ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 4, 3 Νοεμβρίου 1944, αρ.φ. 5, 5 Νοεμβρίου 1944 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 27, 4 Νοεμβρίου 1944. Μάλιστα, σύμφωνα με μια μαρτυρία της Αιμιλίας Κακαλιού - Βουλβούλη, στη διαδήλωση κάποιες γυναίκες της Αγιάσου, μη γνωρίζοντας την ουσία της διαμαρτυρίας φώναζαν αντί του συνθήματος «Θέλουμε το Γώγο μας» το σύνθημα «θέλουμε τον κόπο μας» προκαλώντας ευθυμία στους διαδηλωτές. Βλ. Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, τ. Α', ό.π., σ. 554.

⁹⁴⁴ Στον Κώστα Φριλίγγο προτάθηκε να τοποθετηθεί σε άλλη Νομαρχία, κάτι που δεν αποδέχθηκε και υπέβαλε την παραίτηση του. Τον Κώστα Φριλίγγο αντικατέστησε ο Δημήτριος Κόντης πρόσωπο της

Η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ έκρινε θετικές τις αποφάσεις της σύσκεψης, με δεδομένη και τη συναίνεση του παρόντος υπουργού του ΕΑΜ Γιάννη Ζέβγου. Είναι όμως φανερό πως όσο η κυβέρνηση Παπανδρέου εδραιώνονταν στην Αθήνα, τόσο και τα στηρίγματά της στη Λέσβο αποκτούν περισσότερες προσβάσεις, δυσκολεύοντας τη δράση του ΕΑΜ. Ήδη στα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου, πλην της Ικαρίας, το ΕΑΜ ήταν ήδη με το ένα πόδι στην αντιπολίτευση. Στη Λέσβο η κατάσταση δυσκολεύει, αλλά η πολιτική κυριαρχία του ΕΑΜ εξακολουθεί να είναι ισχυρή.

Ένα βήμα μπρος, δύο βήματα πίσω - Οι εκλογές της Αυτοδιοίκησης που δεν έγιναν

Η περίπτωση των εκλογών για την Αυτοδιοίκηση είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των δυσκολιών, των ταλαντεύσεων, των ορίων και των υποχωρήσεων που αναγκάστηκε να κάνει το ΕΑΜ, κατά την άσκηση της τοπικής εξουσίας.

Η Αντιπροσωπεία του Εθνικού Συμβουλίου της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) με απόφαση της την 12^{ης} Αυγούστου 1944, είχε προσδιορίσει ότι οι εκλογές για την ανάδειξη αιρετών οργάνων της αυτοδιοίκησης θα πραγματοποιούνταν σε όλη την Ελλάδα την τελευταία Κυριακή του Οκτωβρίου του 1944.⁹⁴⁵

Οι εκλογές στη Λέσβο προγραμματίστηκαν για την Κυριακή 29 Οκτωβρίου 1944. Με βάση την απόφαση της ΠΕΕΑ θα πραγματοποιούνταν εκλογές σε τρία επίπεδα: α) για την Κοινότητα ή το Δήμο, β) για το Επαρχιακό Συμβούλιο και γ) για την εκλογή των λαϊκών δικαστών σε πρώτο βαθμό σε κάθε Κοινότητα ή Δήμο.⁹⁴⁶

Ήδη από το Σεπτέμβριο του 1944, η Νομαρχία είχε ξεκινήσει τη σύνταξη εκλογικών καταλόγων, οι οποίοι σε κάθε Κοινότητα επικυρώνονταν από το λαϊκό δικαστήριο. Δικαίωμα ψήφου είχαν όλοι οι άνδρες και γυναίκες από ηλικία 17 ετών και

επιλογής του Γεωργίου Παπανδρέου. εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 9, 17 Νοεμβρίου 1944, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 33, 17 Νοεμβρίου 1944 και Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 502-503.

⁹⁴⁵ Άρθρο 83, Πράξη 55, Κώδικας Τοπικής Αυτοδιοίκησης της ΠΕΕΑ, Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής,

⁹⁴⁶ Τόσο οι αρμοδιότητες, όσο και οι πόροι των Οργάνων αυτών καθορίζονταν στον Κώδικα Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης Πράξεις 55 και 57 της ΠΕΕΑ. Περισσότερα Βλ. Θανάσης Τσουπαρόπουλος, *Οι λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, ό.π., σ. 181 - 234.

πάνω, ενώ δικαίωμα εκλογής είχαν όσοι είχαν συμπληρώσει το 20^ο έτος της ηλικίας τους.⁹⁴⁷

Η συγκρότηση των ψηφοδελτίων πάντως δεν έγινε χωρίς προβλήματα. Δύο υποψήφιοι, ο δικηγόρος Στρατής Κανάραχος, που ήδη είχε προσχωρήσει στην ΕΔΕΛ και ο γιατρός Λεωνίδας Χατζηλεωνίδας με δήλωσή τους στον τύπο αναφέρουν ότι δεν αποδέχονται την υποψηφιότητά τους και ότι αυτή υποβλήθηκε εν αγνοία τους.⁹⁴⁸ Η απάντηση της *Ελεύθερης Λέσβου* είναι ότι: «Η συγκατάθεση υποψηφίου δεν χρειάζεται. Τον κ. Κανάραχο υποδείξανε τρεις πολίτες κι αυτό προβλέπει η σχετική διάταξη».⁹⁴⁹

Η δήλωση υποψηφιοτήτων γινόταν στους κατά τόπους δήμους ή κοινότητες ως το βράδυ της 23^{ης} Οκτωβρίου 1944 και το ψηφοδέλτιο ήταν ενιαίο. Από τα ψηφοδέλτια που συγκροτήθηκαν, διασώθηκαν μόνο το ψηφοδέλτιο για το Δήμο της Μυτιλήνης και το ψηφοδέλτιο για το Επαρχιακό Συμβούλιο Λέσβου, τα οποία και είχαν εκτυπωθεί σε τυπογραφείο. Το κάθε ψηφοδέλτιο περιελάμβανε το ονοματεπώνυμο του υποψηφίου και το επάγγελμά του. Ειδικά στο ψηφοδέλτιο για το Επαρχιακό Συμβούλιο δίπλα υπήρχε και το χωριό προέλευσης.⁹⁵⁰

Η συμμετοχή των γυναικών στα δύο ψηφοδέλτια είναι μικρή. Έτσι στο ψηφοδέλτιο των εκλογών για το Δήμο Μυτιλήνης συμμετέχουν μόνο δύο γυναίκες σε σύνολο 36 υποψηφίων, η ράφτρα Βασ. Ζαχαριάδου και η εργάτρια Κώστα Αθηνά. Στο ψηφοδέλτιο των εκλογών του Επαρχιακού Συμβουλίου υπάρχουν τρεις υποψηφιότητες γυναικών, της δασκάλας Μαρίας Βάλεση από την Αγιάσο, της νοικοκυράς Σταυρούλας Κεμερλή από τη Μυτιλήνη,⁹⁵¹ καθώς και της υπαλλήλου τραπέζης Δανάης Πορτοκάλη, σε σύνολο 33 υποψηφίων. Η συμμετοχή πάντως γυναικών στα ψηφοδέλτια των

⁹⁴⁷ Στο αρχείο του δικηγόρου Χρήστου Κόρακα, υπάρχουν πρωτότυποι εκλογικοί κατάλογοι από 13 Κοινότητες του νησιού, που θα χρησιμοποιούνταν στις εκλογές αυτές. Βλ. Γιώργος Γαλέτσας, *Οι εκλογές που δεν έγιναν ποτέ*, εφ. *Εμπρός*, 28 Οκτωβρίου 2009.

⁹⁴⁸ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 1, 27 Οκτωβρίου 1944.

⁹⁴⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 23, 26 Οκτωβρίου 1944.

⁹⁵⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 22, 24 Οκτωβρίου 1944 και αρ.φ. 23, 26 Οκτωβρίου 1944. Δεν κατέστη δυνατόν να βρεθούν, ούτε δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο ψηφοδέλτια από άλλη εκλογή. Πρωτότυπα ψηφοδέλτια των εκλογών για το Επαρχιακό Συμβούλιο βρέθηκαν στο αταξινόμητο αρχείο της Κοινότητας Παρακοιλίων.

⁹⁵¹ Η Σταυρούλα Κεμερλή (Χουτζαίου) ήταν σύζυγος του στελέχους του ΕΑΜ και του ΑΚΕ Παναγιώτη Κεμερλή και αδελφή του Κλεάνθη Χουτζαίου.

εκλογών αυτών, αποτελεί μια πρωτοποριακή για την εποχή ενέργεια, δεδομένης της περιορισμένης γυναικείας συμμετοχής στο ΕΑΜ.⁹⁵²

Μελετώντας τη σύνθεση των ψηφοδελτίων του Δήμου Μυτιλήνης και του Επαρχιακού Συμβουλίου προκύπτει μια εμφανής διαφορά στην ταξική προέλευση των υποψηφίων. Στο ψηφοδέλτιο της Μυτιλήνης υπάρχει ισορροπημένη παρουσία εργατοϋπαλλήλων, ελεύθερων επαγγελματιών και διανοουμένων, περίπου στο 1/3 για κάθε κατηγορία. Αντίθετα το ψηφοδέλτιο για επαρχιακό συμβούλιο, ενώ πάλι οι διανοούμενοι δηλ. γιατροί, δάσκαλοι, δικηγόροι, κλπ., αποτελούν περίπου το 1/3 του ψηφοδελτίου, παράλληλα είναι υποψήφιοι και οκτώ (8) κτηματίες και μεσίτες και μόλις τρεις (3) αγρότες, ενώ δεν υπάρχει ούτε ένας εργάτης. Η ταξική προέλευση των υποψηφίων επιβεβαιώνει την κοινωνική σύνθεση των μεσαίων και ανώτερων στελεχών του ΕΑΜ, όπως διαμορφώθηκε από την ίδρυσή του και αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό, τις πολιτικοκοινωνικές τομές που έφερε η Κατοχή στο νησί.

Τα ψηφοδέλτια πάντως δεν κυριαρχούνται μόνο από γνωστά στελέχη του ΕΑΜ, κάτι που σημαίνει πως δόθηκε χώρος να εκπροσωπηθούν ευρύτερα και πολίτες από διάφορους κοινωνικούς και πολιτικούς χώρους, ακόμα και από αντίπαλα στρατόπεδα, όπως αποδεικνύει και η περίπτωση της υποψηφιότητας του μέλους της ΕΔΕΑ δικηγόρου Στρατή Κανάραχου, που σημειώσαμε παραπάνω. Ο πολιτικό όμως έλεγχος συνολικά του ψηφοδελτίου ανήκε αποκλειστικά στο ΕΑΜ.⁹⁵³

Η διοίκηση Μπουρδάρα εξ αρχής ήταν αντίθετη με τη διενέργεια των εκλογών. Ο εκπρόσωπός της Αντώνης Πάστρας με έγγραφό του ενημερώνει το νομάρχη Λέσβου πως οι εκλογές θεωρούνται άκυρες, αφού δεν έχουν προκηρυχθεί από την Εθνική

⁹⁵² Δεν υπάρχουν στοιχεία αν είχε δοθεί κατεύθυνση από το ΕΑΜ να εκλεγεί κάποια γυναίκα και δεδομένου ότι οι εκλογές δεν έγιναν, δεν θα το μάθουμε ποτέ. Στην Ικαρία στις αντίστοιχες εκλογές που έγιναν στις 29 Οκτωβρίου 1944 εκλέχθηκε στο κοινοτικό συμβούλιο Ραχών για πρώτη φορά μια γυναίκα. Χρήστος Γιώγος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949», ό.π., σ. 165. Πάντως η συμμετοχή των γυναικών σε εκλογικές διαδικασίες, που δρομολόγησε το ΕΑΜ σε ολόκληρη την Ελλάδα, ξεκινώντας από την εκλογή του Εθνικού Συμβουλίου, επισφραγίστηκε με την εκλογή πέντε γυναικών Εθνοσυμβούλων, για πρώτη φορά στην νεότερη ιστορία της Ελλάδας. Βλ. Γιάννης Σκαλιδάκης, «Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944)», ό.π., σ. 381.

⁹⁵³ Στις υποψηφιότητες για το Επαρχιακό Συμβούλιο ξεχωρίζουν οι υποψηφιότητες του νομάρχη Κώστα Φριλίγγου και των στελεχών του ΕΑΜ Θεόφραστου Γέρου από τη Βατούσα, Χρίστου Χατζηχρήστου από τη Γέρα, των δικηγόρων Γιώργου Κορτέση και Γιώργου Γιαλούρη και του γεωπόνου Χρίστου Καλδή. Ενώ στο ψηφοδέλτιο για το Δήμο Μυτιλήνης υποψήφιοι είναι μεταξύ άλλων, ο τοποθετημένος ήδη δήμαρχος Ανδρέας Αναγνωστόπουλος και το στέλεχος του ΕΑΜ τραπεζικός υπάλληλος Νίκος Σαραντάκος.

κυβέρνηση. Ο νομάρχης Κώστας Φριλίγγος σε συνεννόηση με την ηγεσία του ΕΑΜ, υποχωρεί τελικά και με μια λιτή του ανακοίνωση, μια μέρα πριν την καθορισμένη για τις εκλογές Κυριακή, τις αναβάλλει για «...ευθετότερο χρόνο».⁹⁵⁴ Την ίδια μέρα η *Ελεύθερη Λέσβος* επιχειρεί να δικαιολογήσει την αναβολή των εκλογών γράφοντας:

Οι πράξεις και αποφάσεις της ΠΕΕΑ ισχύουν και σήμερα εκτός αν η Εθνική κυβέρνηση με απόφασή της κανονίσει το ένα ή το άλλο ζήτημα για το οποίο προβλέπει πράξη ή απόφαση της ΠΕΕΑ διαφορετικά. Αυτό συμβαίνει και με τις κοινοτικές εκλογές. Η Εθνική κυβέρνηση με τη ραδιοφωνική της ανακοίνωση τονίζει ότι οι εκλογές θα προκηρυχθούν από την ίδια σε ευθετότερο χρόνο σε όλη την Ελλάδα... Κι ως προς το σημείο αυτό τροποποιεί την απόφαση της ΠΕΕΑ... Εξάλλου πολλές φορές τονίστηκε στους λίγους που είχαν αντιρρήσεις για τις εκλογές και πρόβαλαν τη μη ύπαρξη απόφασης της κυβέρνησης, πως αν η κυβέρνηση δώσει διαφορετικές εντολές ο καθένας θα πειθαρχήσει. Αυτό και γίνεται.⁹⁵⁵

Αντίθετα με τη Λέσβο, στην Ικαρία, το μοναδικό νησί του Βορείου Αιγαίου πλην της Λέσβου, όπου προκηρύχθηκαν εκλογές, αυτές έγιναν κανονικά.⁹⁵⁶ Η υποχώρηση του ΕΑΜ στο ζήτημα των εκλογών θεωρείται ότι αποτέλεσε μια σημαντική πολιτική του ήττα, καθώς του στέρησε τη δυνατότητα να αποκτήσει πολιτικά αυτοδιοικητικά όργανα με μια σοβαρή νομιμοποιητική βάση μέσω της λαϊκής ψήφου. Είναι άγνωστο αν η τοπική ηγεσία του ΕΑΜ, η οποία είχε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει τις εκλογές, είχε αντιληφθεί το μέγεθος της πολιτικής τους σημασίας. Η υποχώρηση του ΕΑΜ στο θέμα των εκλογών, σχετίζεται βέβαια με τις προτεραιότητές του, που δεν ήταν άλλη από την επαρκή τροφοδότηση του νησιού με επισιτιστικούς πόρους. Αυτή η προτεραιότητα καθόριζε εν πολλοίς και τις επιμέρους υποχωρήσεις που έκανε η εαμική ηγεσία απέναντι στους αντιπάλους της, ώστε να διασφαλίζεται η συναίνεσή τους στην εξασφάλιση του επισιτισμού του νησιού.

στ' «Μας φέραν τ'ς αραπάδης» - Τα Δεκεμβριανά της Λέσβου

⁹⁵⁴ Αρ. Πρωτ. 9656/28.10.1944, Βλ. εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 1, 27 Οκτωβρίου 1944 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 24, 29 Οκτωβρίου 1944. Τελικά ο ευθετότερος χρόνος ήλθε με καθυστέρηση έξι χρόνων, το 1950, όταν τίποτα δεν ήταν το ίδιο στο πολιτικό και κοινωνικό τοπίο της χώρας.

⁹⁵⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 24, 29 Οκτωβρίου 1944.

⁹⁵⁶ Χρήστος Γιώγος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949», ό.π., σ. 163 - 165.

Μέσα σε αυτό το πολιτικό κλίμα, με το ΕΑΜ ισχυρό στην τοπική εξουσία και τη φιλελεύθερη «κεντροδεξιά» αντιπολίτευση σε αργαστή σύμπλευση με τους Άγγλους, να προσπαθεί να του φέρει εμπόδια, οδηγούμαστε στον Δεκέμβριο του 1944. Για πολλούς ιστορικούς, ο Δεκέμβριος του 1944 αποτελεί την κορυφαία στιγμή του εμφυλίου πολέμου και την πιο αιματηρή σύγκρουση της δεκαετίας του 1940 στην Ελλάδα.⁹⁵⁷ Σύμφωνα με τον Αντώνη Λιάκο: «Ο μήνας Δεκέμβρης σε όλο τον κόσμο είναι συνδεδεμένος με τις χριστουγεννιάτικες γιορτές. Στην Ελλάδα όχι. Η λέξη «Δεκέμβρης» και «Δεκεμβριανά» παραπέμπουν σε έναν μήνα που έχει στοιχειώσει τη μνήμη».⁹⁵⁸ Για τον Άγγελο Ελεφάντη, ο Δεκέμβρης «ήταν η πάνω μεριά του κύματος μιας λαϊκής εξέγερσης, που άρχισε το 1941 και το ηρέμησαν το 1949».⁹⁵⁹ Για τους Στάθη Καλύβα και Νίκο Μαραντζίδη «τα Δεκεμβριανά ήταν συγχρόνως τρία πράγματα πραξικόπημα, εμφύλια σύγκρουση και επανάσταση».⁹⁶⁰ Για την ηττημένη Αριστερά και το ΚΚΕ ήταν μια ωμή επέμβαση των Άγγλων ενάντια στο δικαίωμα του λαού να καθορίζει μόνος του την τύχη του.⁹⁶¹ Για τη Δεξιά ο Δεκέμβριος του 1944 είναι ο δεύτερος γύρος της προσπάθειας του ΕΑΜ και του ΚΚΕ να καταλάβει με τη βία την εξουσία, είναι η «στάσις των Δεκεμβριανών», που συνοδεύτηκε από τις «θηριωδίες των κομμουνιστών»⁹⁶² Σίγουρα ο «Δεκέμβρης» σηματοδοτεί την άμεση και ενεργή εμπλοκή των Άγγλων στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας, που υπαγορεύτηκε από τα άμεσα

⁹⁵⁷ Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, τ. Ι, ό.π., σ. 69-70 και Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 83.

⁹⁵⁸ Βλ. Αντώνης Λιάκος, Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 270.

⁹⁵⁹ Βλ. Άγγελος Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 58-59.

⁹⁶⁰ Βλ. Στάθης Καλύβας - Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια Πάθη*, ό.π., σ. 216.

⁹⁶¹ Στην ιστοριογραφία της εποχής υπάρχουν πολλές πηγές που αναφέρονται στην εμπλοκή αυτή. Στο ντοκιμαντέρ "*GREECE: The Hidden War*" του Jane Gabriel, Βρετανικής παραγωγής, που προβλήθηκε για πρώτη φορά στη βρετανική τηλεόραση το 1987 και έκτοτε δεν ξαναπροβλήθηκε, ο Sir Eduard Warner, που υπηρετούσε τότε στη Βρετανική Πρεσβεία στην Αθήνα αναφέρει, πως η Ελλάδα ήταν το κανάλι προς το Σουέζ, την Αίγυπτο και την Ινδία και δεν υπήρχε περίπτωση να την αφήσουμε στα χέρια των κομμουνιστών, αποκόπτοντας τα συμφέροντα της Βρετανίας από τις περιοχές αυτές. Βλ. Greece: The Hidden War, <https://www.youtube.com/watch?v=yehd3tVkJNI> (τελευταία πρόσβαση 7.5.2021).

⁹⁶² Βλ. Τάσος Κωστόπουλος, *Κόκκινος Δεκέμβρης, Το ζήτημα της Επαναστατικής βίας*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2016, σ. 17-28.

συμφέροντα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.⁹⁶³ Ο «Δεκέμβρης του '44» αποτελεί μάλιστα τη μοναδική περίπτωση στην Ευρώπη στην οποία συμμαχικά στρατεύματα πολέμησαν ενάντια στην Αντίσταση, έχοντας ως συμμάχους στα όπλα συνεργάτες των δυνάμεων του Άξονα.⁹⁶⁴

Τα γεγονότα του Δεκεμβρίου στην Αθήνα, όπως ήταν φυσικό, είχαν άμεση αντανάκλαση στο πολιτικό κλίμα στη Λέσβο. Το ΕΑΜ Λέσβου απαντά στην αιματοχυσία της 3^{ης} Δεκεμβρίου και στηρίζει τον ΕΛΑΣ στη μάχη της Αθήνας με καθημερινές απεργίες και διαδηλώσεις σε ολόκληρο το διάστημα των μαχών.⁹⁶⁵ Από τη Δευτέρα 4 Δεκεμβρίου 1944 ως τουλάχιστον την Κυριακή 10 Δεκεμβρίου κηρύσσεται παλλεσβιακή απεργία και τα πάντα στην πόλη της Μυτιλήνης και στα χωριά είναι κλειστά. Στις 4 Δεκεμβρίου πραγματοποιείται μια μεγάλη διαδήλωση 40.000 διαδηλωτών, σύμφωνα με τις αναφορές του εαμικού τύπου, οργανωμένη από το ΕΑΜ μπροστά στη λέσχη του ΦΟΜ. Άλλοι 30.000 διαδήλωσαν στα χωριά. Τα συνθήματα που κυριαρχούν είναι: «Ζήτω οι σύμμαχοι», «Θέλουμε πανεθνική κυβέρνηση», αλλά και συνθήματα όπως «Να φύγει ο Παπανδρέου», «Να φύγει ο Ιερός Λόχος από το νησί».⁹⁶⁶ Από τα συνθήματα που κυριαρχούν είναι αντιληπτό πως ο κόσμος του ΕΑΜ στη Λέσβο είναι σε αμηχανία και προσπαθεί να καταλάβει όσα πραγματικά συμβαίνουν στην Αθήνα.

Οι διαδηλώσεις και οι απεργίες με πρωτοβουλία του ΕΑΜ, συνεχίζονται καθημερινά για τις επόμενες δύο εβδομάδες. Από τα δημοσιεύματα του τοπικού τύπου της εποχής, συνάγεται πως οι απεργίες και οι διαδηλώσεις ήταν ιδιαίτερα μαζικές και σ' αυτές υπήρχε καθολική συμμετοχή. Στο τύπο της εποχής, συμπολιτευόμενο ή αντιπολιτευόμενο, δεν έχουμε καμία ένδειξη για επεισόδια ή συμπλοκές στις διαδηλώσεις, οι οποίες δείχνουν να είναι απόλυτα ειρηνικές.

⁹⁶³ Άγγελος Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα*, ό.π., σ. 58, 78-79.

⁹⁶⁴ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, ό.π., σ. 401 και Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 84. Περισσότερα για τα Δεκεμβριανά της Αθήνας, βλ. Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.

⁹⁶⁵ Σύμφωνα με μια μαρτυρία, το ΕΑΜ Λέσβου έστειλε στην Αθήνα οκτώ εκατομμύρια φυσίγγια, που άφησαν φεύγοντας οι Γερμανοί, τα οποία και χρησιμοποιήθηκαν από τον ΕΛΑΣ στη μάχη της Αθήνας. Βλ. Βαγγέλης Γιοσμιάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π, σ. 245.

⁹⁶⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 41, 5 Δεκεμβρίου 1944 και εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 13, 6 Δεκεμβρίου 1944.

Λόγω της καθολικής συμμετοχής μάλιστα στην απεργία, συνέβη και το παρακάτω ευτράπελο, που περιγράφεται λίγες μέρες μετά, στην εφημερίδα *Δημοκρατία*:

Εν τω μεταξύ λόγω της απεργίας, ουδείς εργάτης παρουσιάζεται δια την εκφόρτωσιν διαφόρων τροφίμων τα οποία είχαν κομισθεί με αγγλικόν ποταμόπλοιον. Την εκφόρτωσιν ως εκ τούτου διενήργησαν ο Συνταγματάρχης κ. Μάρτυρ, [...Αγγλος αξιωματικός επικεφαλής της Μ.Λ.] οι κ.κ. Ιατρίδης και Σκαναβής, αξιωματικοί και άνδρες του πολεμικού ναυτικού βοηθούμενοι από άλλους συναδέλφους των, καθώς και από διαφόρους πολίτας που προσφέρθησαν οικειοθελώς να διευκολύνουν την κατάστασιν. Οι περισσότεροι των πολιτών τούτων εκακοποιήθησαν αργότερα από τους διαδηλωτάς χαρακτηρισθέντες ως «απεργοσπάστες».⁹⁶⁷

Η *Ελεύθερη Λέσβος* την επόμενη μέρα της απεργίας, δημοσιεύει και τα ονόματα των απεργοσπαστών, δίνοντάς τους, όπως λέει, στη δημόσια χλεύη. Μάλιστα σύμφωνα με την εφημερίδα, κάποιοι από αυτούς ξυλοκοπήθηκαν από τους εργάτες και κάποιοι κρύφτηκαν.⁹⁶⁸ Ο Παντελής Αθηναίος ήταν ένας από τους απεργοσπάστες, που αναφέρεται στην εφημερίδα. Ο αδελφός του Απόστολος Αθηναίος, θυμάται:

Μεταξύ αυτών που αφήφισαν την απεργία ήταν και ο αδελφός μου που βοήθησε στην εκφόρτωση του αγγλικού πλοίου. Στη συνέχεια τον κυνήγησαν οι εαμίτες κι αναγκάστηκε να κρυφτεί για να μην τον ξυλοφορτώσουν.⁹⁶⁹

Ακόμα και οι υπηρέτριες πήραν μέρος, με ή χωρίς την θέλησή τους στις κινητοποιήσεις. Σύμφωνα με το ρεπορτάζ της *Δημοκρατίας*:

Η απεργία επεξετάθη και εις τας υπηρέτριας. Απεργιακές επιτροπές από άνδρες και γυναίκες, εισήρχοντο εις όσα σπίτια ε γνώριζον ότι υπήρχον υπηρέτριες και τας εκάλουν να εγκαταλείψουν αμέσως την υπηρεσίαν δια να συμμετάσχουν της απεργίας και των διαδηλώσεων. Τας δυστροπούσας έσυρον δια της βίας παρά τας διαμαρτυρίας των.⁹⁷⁰

Οι Βρετανοί εκμεταλλεζόμενοι την άγνοια και την αμηχανία του κόσμου, που μάθαινε για τις συγκρούσεις στην Αθήνα χωρίς να γνωρίζει τις λεπτομέρειες γι' αυτές, επιχειρούν με σχέδιο να αποπροσανατολίσουν τον κόσμο των νησιών, που είναι μακριά από τις συγκρούσεις. Ο εκπρόσωπος της βρετανικής διοίκησης στο νησί, μιλώντας

⁹⁶⁷ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 7, 11 Δεκεμβρίου 1944.

⁹⁶⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 42, 10 Δεκεμβρίου 1944.

⁹⁶⁹ Προφορική μαρτυρία του Απόστολου Αθηναίου στον γράφοντα στις 13 Δεκεμβρίου 2021.

⁹⁷⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 7, 11 Δεκεμβρίου 1944.

στους ντόπιους δημοσιογράφους τη Δευτέρα 11 Δεκεμβρίου 1944, δικαιολογώντας την αγγλική παρέμβαση στη μάχη της Αθήνας αναφέρει:

Το άνοιγμα των εχθροπραξιών εις τας Αθήνας δεν ξεύρη ακόμα κανείς πως έγινε. Πριν επιρρίψωμεν τας ευθύνas εις μιαν οϊανδήποτε πολιτικήν μερίδα, νομίζω ότι πρέπει να λεχθή ότι η ρήξις αποτελή κατά μεγαλύτερον λόγο, έργο των Γερμανών. Όπως ακριβώς αφήκαν νάρκας και βόμβας δια να σκοτωθή κόσμος μετά την αναχώρησιν των, έτσι προσπάθησαν ν' αφίσουν και πολιτικές διενέξεις, δια να μη ημπορή να ησυχάση μια χώρα και μετά την απελευθέρωσιν της.⁹⁷¹

Σύμφωνα με αυτά που είπε τους ντόπιους δημοσιογράφους, οι Άγγλοι και ο στρατηγός Σκόμπι έχουν στην Αθήνα διαιτητικό ρόλο. Παράλληλα δεν δίστασε να επαινέσει τον τοπικό ΕΛΑΣ για την επιβολή της τάξης μετά την αποχώρηση των Γερμανών, συγχρόνως όμως αναφέρθηκε και σε ακρότητες και ξυλοδαρμούς πολιτών με ευθύνη του. Επαινεί δε την παρουσία στο νησί, τόσο του τμήματος του ελληνικού πολεμικού ναυτικού, όσο και των δυνάμεων του Ιερού Λόχου, απαντώντας έτσι εμμέσως και στο αίτημα των διαδηλωτών του ΕΑΜ για την απομάκρυνση τους από το νησί.⁹⁷²

Οι δηλώσεις του βρετανού αξιωματικού δεν απηχούσαν προσωπικές του απόψεις, αλλά φαίνεται πως αποτελούσαν κατεύθυνση για το δημόσιο λόγο των Άγγλων εκτός Αθηνών. Έτσι για παράδειγμα, η Στρατιωτική Διοίκηση της Λήμνου κοινοποίησε τηλεγράφημα στην ελληνική γλώσσα, που έλαβε στις 16 Δεκεμβρίου 1944 από αξιωματικό της βρετανικής Force 133, στο οποίο τονίζεται ότι η βρετανική επέμβαση στην Αθήνα έγινε «μόνον όπως ματαιωθή απόπειρα λύσεως του πολιτικού ζητήματος δια της βίας από τους αριστερούς». Προσπαθεί να απαντήσει στις αιτιάσεις του ΕΑΜ για τη στρατολόγηση ανθρώπων από τα τάγματα Ασφαλείας και συμπληρώνει: «Ο αγών ούτος δεν είναι με τον ΕΛΑΣ, αλλά με μικράς ομάδας των άκρων. Οι αιχμάλωτοι ανήκουν κατά μέγα μέρος εις τους σχηματισμούς του ΕΛΑΣ αλλά είναι οργανωμένοι εις πηρήνας κομμουνιστικούς». Τέλος απειλεί εμμέσως για το κίνδυνο που υπάρχει για διακοπή του επισιτισμού λέγοντας: «Η κατάσταση εις Αθήνας εμποδίζει έργον ανακουφίσεως. Παρ' όλα ταύτα προσπαθούμεν, όπως

⁹⁷¹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 17, 11 Δεκεμβρίου 1944.

⁹⁷² Στο *ίδιο*.

διοργανώσωμεν έργον περιθάλψεως δια τον πεινώντα πληθυσμόν Αθηνών αμφοτέρων παρατάξεων». ⁹⁷³

Αντίθετα με την Οργάνωση του ΕΑΜ Λέσβου, που με μεγάλες ειρηνικές κινητοποιήσεις και απεργίες προσπαθεί να στηρίζει τη μάχη του ΕΛΑΣ στην Αθήνα, άλλες οργανώσεις των νησιών, όπως για παράδειγμα αυτή της Λήμνου, κρατούν πολύ πιο αμυντική στάση, αποφεύγοντας κινητοποιήσεις και καλώντας τον κόσμο τους σε αυτοσυγκράτηση. ⁹⁷⁴

Καθώς οι μέρες περνούν και η σύγκρουση στην Αθήνα παίρνει ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις, το ΕΑΜ Λέσβου βάζει «στο κάδρο» της αντιπαράθεσης με πολύ προσεκτικό στην αρχή τρόπο, τους Βρετανούς, Στο ψήφισμα του συλλαλητηρίου της 9^{ης} Δεκεμβρίου, διαμαρτύρεται για την «αυταρχική, αδικαιολόγητη και αντισυμμαχική επέμβαση των στρατιωτικών Αγγλικών αρχών κατοχής στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας μας» και ζητά «την άμεσο ενεργό επέμβαση των μεγάλων Συμμάχων Δημοκρατιών Αμερικής και Σοβιετικής Ρωσίας» για να σταματήσει άμεσα το αιματοκύλισμα. ⁹⁷⁵

Και ενώ η 10^η Δεκεμβρίου 1944 είχε οριστεί ως τελευταία μέρα της προθεσμίας που είχε δοθεί σε όλη τη χώρα από την κυβέρνηση Παπανδρέου για τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ, ⁹⁷⁶ στη Λέσβο δεν τέθηκε τέτοιο θέμα, καθώς ούτε ο Γ. Παπανδρέου, αλλά ούτε και οι Άγγλοι είχαν την πολιτική και στρατιωτική δύναμη να την επιβάλλουν. Αντίθετα στη Σάμο η προθεσμία αυτή στάθηκε η αφορμή για τα λεγόμενα «Δεκεμβριανά» της Σάμου, που οδήγησαν σε ενέδρες σε βάρος του ΕΛΑΣ Σάμου στα χωριά Μυτιληνιοί και Κοκκάρι και τελικά στην εξόντωση του, καθώς και τη δολοφονία από αγνώστους του Γραμματέα της Κομματικής Οργάνωσης Σάμου του ΚΚΕ Νίκου Πασβάνη. ⁹⁷⁷

⁹⁷³ εφ. *Λήμνος*, αρ.φ. 1426, 20 Δεκεμβρίου 1944 και Αριστείδης Τσοτρούδης, *Η Γερμανική Κατοχή μέσα από τα αρχεία του ΕΑΜ Λήμνου*, ό.π., σ. 286.

⁹⁷⁴ Επιστολή της Περιφερειακής επιτροπής Λήμνου του ΕΑΜ στον Στρατιωτικό Διοικητή Λήμνου στις 8 Δεκεμβρίου 1944. Στο *ίδιο*, σ. 285.

⁹⁷⁵ Στο στόχαστρο μπαίνει ο Στρατηγός Σκόμπι, ενώ ο εαμικός τύπος προβάλλει την αντίδραση της αντιπολίτευσης στο βρετανικό κοινοβούλιο. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 42, 10 Δεκεμβρίου 1944.

⁹⁷⁶ Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9326 (42), 30 Νοεμβρίου 1944.

⁹⁷⁷ Περισσότερα για τα «Δεκεμβριανά» της Σάμου Βλ. Θάλεια Ζαΐμη, «Τα Δεκεμβριανά της Σάμου», στο *Απόπλους*, (τ. 43 - 44, 2008), σ. 321 - 329, Γιάννης Ζαφείρης, *Η Σάμος στον Αγώνα*, ό.π., σ. 217 - 224 και Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 110 - 126.

Τα γεγονότα του Δεκεμβρίου στην Αθήνα εντείνουν το κλίμα πολιτικής αμηχανίας που επικρατεί. Από τη μια η σύγκρουση βαθαίνει και αγριεύει. Από την άλλη οι δύο παρατάξεις είναι υποχρεωμένες να συνυπάρχουν στο πλαίσιο της από κοινού τοπικής συνδιοίκησης.

Έτσι, ενώ συμβαίνουν όλα αυτά στην Αθήνα, την Κυριακή 17 Δεκεμβρίου 1944 πραγματοποιείται με πρωτοβουλία της Εθνικής Αλληλεγγύης Λέσβου, μνημόσυνο για τα θύματα της ναζιστικής Κατοχής στη Λέσβο στην εκκλησία του Αγίου Θεράποντα. Στο μνημόσυνο δίνει το παρόν ολόκληρη η ηγεσία του τοπικού ΕΑΜ, της ΕΠΟΝ, άγγλοι αξιωματικοί και άγημα του ΕΛΑΣ, μαζί με την ηγεσία της Γενικής Διοίκησης Λέσβου, οι εκπρόσωποι του Πολεμικού Ναυτικού, οι εκπρόσωποι του Ιερού Λόγου, που παρατάσσουν αγήματα στην κατάθεση στεφάνου, δίπλα σε εκείνο του ΕΛΑΣ και του ΕΛΑΝ. Μαζί με τους εκπροσώπους της Εθνικής Αλληλεγγύης και τον πρωτοσύγκελο Ιάκωβο, χαιρετισμό στο μνημόσυνο απευθύνει, ως σύμμαχος, ο εκπρόσωπος της βρετανικής Στρατιωτικής Διοίκησης Martyr. Η τελετή ήταν συγκινητική, ενώ κανένας από τους ομιλητές δεν αναφέρθηκε, στα όσα τραγικά συνέβαιναν εκείνες τις ημέρες στην Αθήνα. Την ίδια ώρα λοιπόν που οι μάχες μαίνονταν στην Αθήνα, στη Λέσβο ο ΕΛΑΣ, το Πολεμικό Ναυτικό και ο Ιερός Λόχος μαζί με άγγλους αξιωματικούς «παρουσιάζουν όπλα όταν γίνεται το προσκλητήριο των σκοτωμένων».⁹⁷⁸

Την επόμενη μέρα κηρύχθηκε εκ νέου 24ωρη απεργία και διοργανώθηκε νέα συγκέντρωση διαμαρτυρίας από το ΕΑΜ για τα γεγονότα της Αθήνας. Τώρα πια στο στόχαστρο μπαίνουν για τα καλά οι Άγγλοι και ο Στρατηγός Σκόμπι. Η *Ελεύθερη Λέσβος* κυκλοφορεί με τίτλο: «Να πάψει το αιμοτοκύλισμα – Να πάψει η ξενική επέμβαση στην Ελλάδα», ενώ στα αιτήματα του ψηφίσματος συμπεριλαμβάνονταν και το αίτημα για την απελευθέρωση του γραμματέα του ΕΑΜ νήσων Αιγαίου Ιπποκράτη Ζαΐμη⁹⁷⁹ από τη Σάμο και του καπετάνιου του ΕΑΜ Σάμου Γ. Σοφούλη, που είχαν

⁹⁷⁸ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 14, 20 Δεκεμβρίου 1944, εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 14, 20 Δεκεμβρίου 1944, εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 20, 19 Δεκεμβρίου 1944 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 46, 19 Δεκεμβρίου 1944.

⁹⁷⁹ Ο *Ιπποκράτης Ζαΐμης* (1916-1982) ήταν από τους ελάχιστους αριστερούς που διέφυγε από τον εγκλεισμό στα «σύρματα» στη Μέση Ανατολή και έφθασε στη Σάμο τον Νοέμβριο του 1944 για να στελεχώσει το ΕΑΜ Σάμου. Την τριετία 1958-1961 διατέλεσε βουλευτής Σάμου της ΕΔΑ. Περισσότερα βλ. Θάλεια Ζαΐμη, *Ο Ιπποκράτης Ζαΐμης και η εποχή του*, εκδόσεις Απόπλους, Αθήνα 2004.

συλληφθεί στο Κοκκάρι της Σάμου, στη διάρκεια συγκρούσεων του ΕΛΑΣ Σάμου με παρακρατικούς με την ενεργό ανάμιξη των Βρετανών.⁹⁸⁰

Στα μπλόκια - «Ήρταν γοι δουλ' να σκλαβώσιν τ'ς λέφτιρ'»

Και ενώ τα Χριστούγεννα του 1944 πλησιάζουν με τα μάτια όλων στραμμένα στην Αθήνα και στις αιματηρές μάχες που διεξάγονται εκεί, το πρωί της παραμονής των Χριστουγέννων καταπλέουν στο λιμάνι της Μυτιλήνης έξι βρετανικά και ελληνικά πολεμικά πλοία φορτωμένα με 800 περίπου άνδρες του βρετανικού αυτοκρατορικού στρατού, με επικεφαλής τον ταξίαρχο Turnbull. Σ' αυτά προστέθηκε και το αντιτορπιλικό «Αετός», που το Σάββατο 23 Δεκεμβρίου βγήκε από το λιμάνι, όπου ήταν αγκυροβολημένο τις προηγούμενες μέρες. Τα στρατεύματα που μετέφεραν ήταν Ινδικά. Τόσο στις μαρτυρίες των πρωταγωνιστών, όσο και στον εαμικό τύπο της εποχής, τα στρατεύματα αυτά έμειναν γνωστά ως «Μαύροι», λόγω του σκούρου χρώματος του δέρματος τους και της ινδικής τους καταγωγής.⁹⁸¹

Η παρουσία αποικιακών στρατευμάτων στις τάξεις του στρατού της βρετανικής Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα στις μάχες των Δεκεμβριανών της Αθήνας ήταν ένα θέμα που απασχόλησε τον επίσημο, αλλά και το λαϊκό εαμικό λόγο. Για τα στρατεύματα αυτά χρησιμοποιούνταν οι όροι «αραπάδες» και «μαύροι», όροι που την περίοδο αυτή δεν είχαν ρατσιστικό χαρακτήρα, όπως θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν σήμερα, αλλά χρησιμοποιούνταν ευρύτατα.⁹⁸²

Η αξιοποίηση ινδικών στρατευμάτων στις μάχες των Δεκεμβριανών της Αθήνας σχολιάζεται με άρθρο στην *Ελεύθερη Λέσβο* την Τρίτη 19 Δεκεμβρίου 1994, όταν ακόμα δεν υπήρχε καμία υποψία για την εμφάνιση τέτοιων στρατευμάτων στο νησί. Ο τίτλος του άρθρου είναι: «Σαν τι να λέει ο Μάβρος» και σ' αυτό σημειώνεται η παρουσία έγχρωμων βρετανών στρατιωτών στην Ακρόπολη, οι οποίοι εμφανίζονται

⁹⁸⁰ Θάλεια Ζαΐμη, «Τα Δεκεμβριανά της Σάμου», ό.π., σ. 323.

⁹⁸¹ Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 245.

⁹⁸² Περισσότερα για τα ινδικά στρατεύματα στις μάχες των Δεκεμβριανών της Αθήνας και την εκφορά του εαμικού λόγου σε σχέση με αυτά, βλ. Ιωάννης Αγγελάκης, «Οι Ινδοί στα Δεκεμβριανά (1944). Όψεις και προσλήψεις της ένοπλης ετερότητας», διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2017, σ. 159 - 168.

εμμέσως ως απολίτιστοι, ως τελευταίοι βάρβαροι, πριν τους προτελευταίους Ούννους που πέρασαν από την Ακρόπολη. Και διερωτάται η εφημερίδα:

Σαν τι να λέει ο μάβρος που σκοτώνεται κάτω από το βράχο της Ακρόπολης; Σαν τι να συλλογίζεται; Σίγουρα θ' απορεί για την παλληκαριά ενός μικρού Λαού, που πέφτει για την ανεξαρτησία του, φωνάζοντας "Ζήτω η Λεφτεριά". Κι ίσως θ' αναρωτιέται: Τι τους κατέβηκε και στέκουν και σκοτώνονται; Γιατί δεν σκύβουν το κεφάλι σαν εμάς, να έχουν την ησυχία τους;⁹⁸³

Ο εαμικός λοιπόν λόγος και στη Λέσβο, είτε επίσημος, μέσω του τοπικού τύπου είτε λαϊκός, μέσα από τα συνθήματα και τα τραγούδια, χρησιμοποιεί τους όρους «αραπάδες» και «μαύροι» αναφερόμενος στα ινδικά στρατεύματα που έφτασαν στο νησί. Κάποιοι στίχοι στην ντοπιολαλιά από τα πολλά αυτοσχέδια τραγούδια που τραγουδήθηκαν τότε, λένε: «Μας φέραν τσ' αραπάδισ» και «Ήρταν μπουγιατζμένις μούρις», αναφερόμενοι στους «Μαύρους».⁹⁸⁴ Στα στρατεύματα αυτά μάλιστα, αποδίδεται ο όρος του υποταγμένου, του δούλου, που υπακούει τυφλά στις εντολές του κυρίου του με πιο εύγλωττο το σύνθημα: «Ήρταν γοι δουλ' να σκλαβώσιν τ'ς λέφτιρ'». ⁹⁸⁵ Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή για έναν έγχρωμο στρατιώτη, όπως αποτυπώνεται σε εαμικό έντυπο της εποχής:

Είχανε βγάλει ένα μάβρο, το μόνο που προφτάζανε. Τον είχανε σκοπό να φυλάει κάτι Εγγλέζικα αυτοκίνητα αραδιασμένα πάνω στο μώλο. Ήτανε ένα παληκάρι με χοντρές αχείλες και κάτι φοβισμένο, καθώς κοιτούσε κείνη την οργή να τον τριγυρίζει. Κι ήτανε μαθημένος σε κλίματα ζεστά κι έτρεμε, κρύωνε πολύ ο «αράπης». Είχε τυλιχθεί σε μια κουβέρτα στρατιωτική και δεν φαινότανε παρά μονάχα η μούρη του, μια μούρη φοβισμένου ζου.⁹⁸⁶

Η παρουσία «έγχρωμων στρατευμάτων» ανησυχούσε και τους βρετανούς πράκτορες της SOE, που ήταν ήδη στη Λέσβο. Ένας από αυτούς, ο αντισυνταγματάρχης C.D. Blair προειδοποιούσε το Κάιρο να αποφύγει την αποστολή Ινδικών στρατευμάτων, καθώς εκτιμούσε πως η παρουσία τους θα «τρομοκρατούσε» τον ντόπιο πληθυσμό.⁹⁸⁷

⁹⁸³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 46, 19 Δεκεμβρίου 1944.

⁹⁸⁴ Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 261.

⁹⁸⁵ εφ. *Αγροτική*, Έκτακτη Έκδοση, αρ.φ. 49, 26 Δεκεμβρίου 1944.

⁹⁸⁶ *Μυτιλήνη Χριστούγεννα 1944*, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος* (εκδ.), Μάρτης 1945, Επανεκδοση ΝΕ Λέσβου του ΚΚΕ, Μυτιλήνη 2014, σ. 37.

⁹⁸⁷ Αρχείο ΚΕΙΝΕ, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by F/Lt. C.D. Blair, Part I.

Η παρουσία τόσο ισχυρής δύναμης του βρετανικού στρατού στο νησί και μάλιστα παραμονή Χριστουγέννων, ξάφνιασε τα ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ, δεδομένου ότι μέχρι εκείνες τις μέρες βρισκόταν στο νησί λίγοι Άγγλοι αξιωματικοί, μόνο μια μικρή δύναμη του Ιερού Λόχου και 120 περίπου ναύτες στο πολεμικό πλοίο «Αετός», πολλοί μάλιστα από τους οποίους, σύμφωνα με μια μαρτυρία, ήταν οργανωμένοι στο ΕΑΜ.⁹⁸⁸ Το σχέδιο όμως για ενδεχόμενη παρουσία βρετανικών στρατευμάτων στα νησιά του Αιγαίου είχε καταστρωθεί από τους Άγγλους, στο πλαίσιο της ευρύτερης πολιτικής τους στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση και προέβλεπε ακόμα και στρατιωτική εμπλοκή, αν αυτό κρινόταν αναγκαίο. Ο συνταγματάρχης Neilson Lapraik, υποδιοικητής των βρετανικών δυνάμεων στο Αιγαίο, σε μεταγενέστερη μαρτυρία του αναφέρει ότι προσπάθησαν με περιορισμένη επιτυχία να επέμβουν στη Μυτιλήνη, καθορίζοντας τις εκεί πολιτικές εξελίξεις με ειρηνικά μέσα, «αν και κάποια στιγμή φαινόταν ότι ήταν αναγκαίο να έχουμε στρατιωτική εμπλοκή εναντίον των δυνάμεων του ΚΚΕ εκεί. Με αυτή την πιθανότητα στο μυαλό ένα τάγμα Ινδών κρατήθηκε εφεδρικά».⁹⁸⁹

Οι Άγγλοι πράγματι μεθοδικά επεδίωκαν τον πολιτικό έλεγχο στα νησιά του Αιγαίου. Ήδη το Δεκέμβριο του 1944 είχαν ανακτήσει τον έλεγχο παντού, εκτός από την Ικαρία και τη Λέσβο. Η Λέσβος ήταν ένα μεγάλο «αγκάθι», με δεδομένη την ισχυρή παρουσία του ΕΑΜ, την οργάνωση και τον εξοπλισμό του ΕΛΑΣ και κυρίως την δυνατότητα του ΕΑΜ να κινητοποιεί τον κόσμο του με δυναμικό τρόπο. Από τη Λέσβο εξάλλου ξεκινούσαν τα στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, όπως ο Γώγος και ο Μαντέλλος και καθοδηγούσαν τις οργανώσεις των υπόλοιπων νησιών. Οι Βρετανοί δεν μπορούσαν να στηριχθούν στην παλιά Χωροφυλακή, καθώς ένα τμήμα της είχε συνεργαστεί με τους Γερμανούς, ενώ ένα άλλο κομμάτι της ήταν οργανωμένο στο ΕΑΜ. Από την άλλη τα τμήματα του Ιερού Λόχου που ήλθαν στη Λέσβο ήταν μικρά και η παρουσία τους από τον Νοέμβριο και μετά ήταν «κόκκινο πανί» για τον κόσμο του ΕΑΜ, που απαιτούσε επίμονα την απομάκρυνσή τους. Έτσι το μόνο που τους

⁹⁸⁸ ΑΣΚΙ Φάκελος ΚΚΕ Φ. 418/24/2/7, Οργανωτική Έκθεση του Γραμματέα της ΠΕ Λέσβου Βαγγέλη Γιοσμά προς το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ (σ. Χρύσα [Χατζηβασιλείου]) στις 31 Οκτωβρίου 1944, σ. 1.

⁹⁸⁹ Επιστολή του Neilson Lapraik στον Philip Argenti, 12 Ιανουαρίου 1955, στο Philip Argenti, *The occupation of Chios by the Germans*, ό.π., σ. 304 - 305.

απέμεινε ήταν να έχουν ένα εφεδρικό τάγμα, έτοιμο να επέμβει.⁹⁹⁰ Είχαν μάλιστα προετοιμάσει το έδαφος γι' αυτό το σκοπό, με την παρουσία πρακτόρων της SOE στη Λέσβο, ήδη από τα μέσα Οκτωβρίου 1944, όπως ο αντισυνταγματάρχης C.D. Blair, ο λοχαγός John Fillikas και ο ασυρματιστής Ferrely. Οι πράκτορες είχαν σημειώσει τις θέσεις και τον οπλισμό του ΕΛΑΣ Λέσβου και είχαν ενημερώσει το Κάιρο για τα στρατηγικά σημεία του νησιού, στο ενδεχόμενο απόβασης των βρετανικών στρατευμάτων.⁹⁹¹

Στην τοπική ιστοριογραφία έχει κατατεθεί και η άποψη ότι η προσπάθεια αποβίβασης αποικιακών στρατευμάτων στη Μυτιλήνη ήταν μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου, που προέβλεπε, πως αν τυχόν ο ΕΛΑΣ κέρδιζε τη μάχη της Αθήνας η κυβέρνηση Παπανδρέου θα μεταφερόταν στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου, δημιουργώντας ένα προγεφύρωμα στο πλαίσιο μια προσπάθειας ανασύνταξης και αντεπίθεσης. Η υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα θα παρέμεινε στην κυριαρχία του ΕΑΜ /ΕΛΑΣ χωρίς διπλωματική αναγνώριση αποκομμένη από προμήθειες και στην πορεία θα έφθινε. Οι Άγγλοι θα κέρδιζαν χρόνο και όταν ξεπερνούσαν τις προσωρινές δυσκολίες, θα περνούσαν στην αντεπίθεση. Και σε αυτό το σχέδιο, μοναδικό εμπόδιο ήταν η Λέσβος, που ακόμα βρισκόταν υπό εαμική διοίκηση.⁹⁹² Η βασιμότητα αυτής της άποψης δεν τεκμηριώνεται από άλλες πηγές κυρίως βρετανικές, που δεν συνδέουν την παρουσία των στρατευμάτων αυτών στενά με τις μάχες της Αθήνας, αλλά με τις γενικότερες βρετανικές επιδιώξεις στο Αιγαίο και γενικά στην Ελλάδα.

Η ηγεσία του τοπικού ΕΑΜ άμεσα διείδε τον κίνδυνο, ότι η παρουσία βρετανικών στρατευμάτων στο νησί από μόνη της, χωρίς μάχη, χωρίς επιβολή, θα άλλαζε τους συσχετισμούς και θα έδινε τη δυνατότητα στην «Αντίδραση», να επιβάλλει το δικό της καθεστώς στη Λέσβο, εκτοπίζοντας την εαμική διοίκηση.⁹⁹³ Έτσι παρά την αμηχανία, που κυριαρχούσε στη στάση του ΕΑΜ απέναντι στους Άγγλους, η τοπική του ηγεσία στάθηκε κάθετη απέναντι στις αξιώσεις τους για απόβαση των στρατευμάτων. Στην τοπική ιστοριογραφία έχει κατατεθεί η άποψη ότι στο πλαίσιο της

⁹⁹⁰ Χρήστος Γιώγος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949», ό.π., σ. 187.

⁹⁹¹ Αρχείο ΚΕΙΝΕ, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by F/Lt. C.D. Blair, Part I.

⁹⁹² Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 511-513.

⁹⁹³ *Μυτιλήνη Χριστούγεννα 1944*, ό.π., σ. 3 - 4.

γενικότερης αντίληψης του ΚΚΕ για αποφυγή κάθε σύγκρουσης με τους Άγγλους συμμάχους, είχε συμφωνηθεί με κάποια στελέχη του ΕΑΜ και ειδικά με το Γραμματέα του Απόστολο Αποστόλου, η αποβίβαση των ινδικών στρατευμάτων στο νησί, ήδη από το τέλος του Νοεμβρίου 1944.⁹⁹⁴ Αυτό ισχυρίζεται εγγράφως και ο ταξίαρχος Turnbull.⁹⁹⁵ Αυτό ισχυρίζονται μεταγενέστερα και κάποια στελέχη του ΚΚΕ, αποδίδοντας την αλλαγή και τη σκλήρυνση της στάσης του ΕΑΜ, αποκλειστικά σε πρωτοβουλία του στελέχους του ΚΚΕ Παναγιώτη Γώγου.⁹⁹⁶ Ο ίδιος ο Αποστόλου, σε μεταγενέστερη μαρτυρία του, αποδίδει τις αιτιάσεις αυτές στα γνωστά αγγλικά τερτίπια, ώστε να υπάρξει διάσπαση στο ενιαίο εαμικό μέτωπο.⁹⁹⁷ Σε κάθε περίπτωση πάντως, είναι προφανές ότι τα στελέχη του ΕΑΜ αιφνιδιάστηκαν και έπρεπε να δράσουν άμεσα και αποτελεσματικά.

Με την εμφάνιση των αγγλικών πολεμικών πλοίων ανοιχτά της Μυτιλήνης, η ηγεσία του ΕΑΜ κηρύσσει πανεργατική απεργία και καλεί τον κόσμο σε άμεση κινητοποίηση, μπροστά στην προκουμαία της πόλης. Οι Βρετανοί απαίτησαν στην αρχή να αποδεχθεί το ΕΑΜ την απόβαση των στρατευμάτων και καθώς διαπίστωσαν την επίμονη άρνηση της αντιπροσωπείας του σ' αυτή την απαίτηση, επιχείρησαν δοκιμαστικά να αποβιβάσουν μερικούς οπλίτες με ένα μικρό σκάφος της Μ.Λ. Βρετανικές πηγές εκτιμούν πως τότε χάθηκε πολύτιμος χρόνος και το πλεονέκτημα του

⁹⁹⁴ Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 530 - 532, 537, 588.

⁹⁹⁵ «Συμφώνως προς την από μηνός συμφωνίαν έφθασα με τα Αυτοκρατορικά Βρετανικά στρατεύματα δια να στρατωνισθούν επί της Νήσου», επιτολή Turnbull στην Νομαρχιακή Επιτροπή του ΕΑΜ Λέσβου, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, έκτακτη έκδοση, αρ.φ. 48, 25 Δεκεμβρίου 1944.

⁹⁹⁶ Αδημοσίευτη επιστολή του στελέχους τότε του ΚΚΕ Αλέκου Αντωνιάδη (Γιαννακού) προς την εφημερίδα *Εμπρός*, στις 30 Ιανουαρίου 1985, όπου υποστηρίζεται ότι ο Παναγιώτης Γώγος κινήθηκε, παρά την απόφαση του ΚΚΕ για συνεργασία με τους Άγγλους. Η επιστολή αυτή στάλθηκε, αλλά δε δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα και τέθηκε στην διάθεσή μου ευγενικά από τον Γιάννη Παυλή, υπεύθυνο τότε της εφημερίδας του ΚΚΕ.

⁹⁹⁷ Υπήρξε μια στιχομυθία μεταξύ του συνταγματάρχη Cardiff των βρετανικών Υπηρεσιών Πληροφοριών και του Απόστολου Αποστόλου στη διάρκεια των συνομιλιών, όπου ο Cardiff, απευθύνεται προσωπικά στον Αποστόλου ρωτώντας τον, αν συμφωνεί με τη σκληρή θέση του ΕΑΜ κι αν διαφωνεί γιατί δεν παραιτείται. Ο Αποστόλου σε μεταγενέστερη μαρτυρία του, πιστοποιεί την ύπαρξη της συνομιλίας αυτής και το περιεχόμενό της και την αποδίδει στην προσπάθεια των Άγγλων να δημιουργήσουν σύγχυση και διχόνοια στο τοπικό ΕΑΜ. Βλ. Ηχογραφημένη ομιλία του Απόστολου Αποστόλου σε εκδήλωση του Δήμου Μυτιλήνης για τα 37 χρόνια από τα γεγονότα του «GO BACK», ιδιωτικό αρχείο Βασίλη Τεντόμα και στο Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 251.

αιφνιδιασμού, λόγω θαλασσοταραχής.⁹⁹⁸ Στο μεταξύ είχε συγκεντρωθεί πολύς κόσμος στην προκυμαία της πόλης, η σθεναρή αντίδραση του οποίου, απέτρεψε την αποβίβαση.⁹⁹⁹ Ένα από τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησαν οι Βρετανοί για να κάμψουν την Αντίσταση του ΕΑΜ είναι, ότι αποτρέποντας την απόβαση, διευκολύνουν τους Γερμανούς, που ήταν ακόμα στα Δωδεκάνησα.¹⁰⁰⁰

Το ΕΑΜ προσπάθησε να κερδίσει χρόνο, ώστε να μπορέσει στο μεσοδιάστημα να έλθει στη Μυτιλήνη πολύς κόσμος, που είχε ξεκινήσει από όλα σχεδόν τα χωριά του νησιού να κατεβαίνει με τα πόδια στην πόλη. Έτσι άρχισε διαπραγματεύσεις τόσο με τον Χριστόδουλο Τσιγάντε που ήταν στη Μυτιλήνη, όσο και με τους βρετανούς αξιωματικούς στα πλοία. Ζήτησε μάλιστα και πήρε προθεσμία ως τις 9 το πρωί των Χριστουγέννων, με πρόσχημα τη συνεδρίαση της ολομέλειας της Νομαρχιακής Επιτροπής με συμμετοχή εκπροσώπων των χωριών.¹⁰⁰¹ Πράγματι η ανταπόκριση του κόσμου στο κάλεσμα του ΕΑΜ ήταν μοναδική. Με υποδειγματική τάξη και συνεχή 24ωρη παρουσία, παρά τις αντίξοες καιρικές συνθήκες και το χιονόνερο που έπεφτε, χιλιάδες κόσμου κατέβηκαν στην προκυμαία της Μυτιλήνης στήνοντας οδοφράγματα για να εμποδίσουν την απόβαση των βρετανικών στρατευμάτων. Ο ΕΛΑΣ είχε εν τω μεταξύ καταλάβει κάποιες κρίσιμες θέσεις μάχης, έχοντας μια διακριτική παρουσία, έτοιμος να επέμβει αν χρειαζόταν, ενώ υπήρχε προετοιμασία μάχης.¹⁰⁰²

Φαίνεται πάντως πως το ΕΑΜ πήρε μέτρα για τον περιορισμό των στελεχών της ΕΔΕΛ, που έφτανε ακόμα και ως τη σύλληψή τους αν απαιτούνταν, καθώς και των

⁹⁹⁸ Αρχείο ΚΕΙΝΕ, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by F/Lt. C.D. Blair, Part I.

⁹⁹⁹ Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 520 - 525.

¹⁰⁰⁰ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ.250. Φαίνεται πως το επιχείρημα αυτό, της δήθεν συμπόρευσης ΕΑΜ - Γερμανών, μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και να αναπαραχθεί εύκολα. Στη Λήμνο για παράδειγμα, όπου η δράση των Γερμανών κομμουνιστών και αντιφασιστών του τάγματος 999 και η συνεργασία τους με το ΕΑΜ Λήμνου ήταν γνωστή αμέσως μετά τον πόλεμο, η εφημερίδα *Λήμνος* γράφει: «εκεί κάτω στο μέτωπο των Αθηνών πρώτα και τώρα στα βουνά της Ελλάδος Γερμανοί συμπολεμούν μαζί... [με το ΕΑΜ]». εφ. *Λήμνος*, αρ.φ. 1430, 19 Ιανουαρίου 1945.

¹⁰⁰¹ Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 526.

¹⁰⁰² Στη συλλογική μνήμη των κατοίκων των χωριών έχει εντυπωθεί ο ενθουσιασμός, τα αυτοσχέδια σατυρικά τραγούδια στην ντοπιολαλιά και η διάθεση χιλιάδων ανθρώπων που κάτω από αντίξοες καιρικές συνθήκες με χιονόνερο και κρύο, περπατούσαν σε φάλαγγες χιλιομέτρων για να φθάσουν στη Μυτιλήνη. Κατά τη διάρκεια του τριήμερου αυτού οι διαδηλωτές που παρέμειναν μέσα στο κρύο σε 24ωρη βάση στεγάστηκαν και σιτίστηκαν από το ΕΑΜ, χωρίς το παραμικρό παρατράγουδο. Ο Σαραντάκος ανεβάζει τον αριθμό των συγκεντρωμένων στη Μυτιλήνη σε 50.000. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 81.

αντιφρονούντων, που εκτιμούσε πως θα μπορούσαν να αποτελέσουν την «5^η Φάλαγγα» των Άγγλων στην πόλη. Πέρα από το γεγονός ότι μοίρασε σε σπίτια για υποχρεωτική φιλοξενία μέλη και οπαδούς του από τα χωριά, που είχαν φθάσει για τη διαδήλωση στη Μυτιλήνη, κράτησε και κάποιους σε αυστηρή επιτήρηση.¹⁰⁰³

Ο 19χρονος Μιχάλης Χ., που όπως είδαμε κρατούσε ημερολόγιο την περίοδο της Κατοχής ως την Απελευθέρωση, τοποθετείται ευνοϊκά απέναντι στην αγγλική απόβαση. Γράφει λοιπόν στο ημερολόγιό του περιγράφοντας τα γεγονότα:

Έτσι ξημέρωσε η 24 Δεκεμβρίου. Μπρος στο λιμάνι μας 6 μεγάλα Αγγλικά πλοία έχουν ρίξει τις άγκυρες τους. Έχουν όλα τα εφόδια για να αποβιβάσουν τον Αποικιακό στρατό που περιέχουν. Αλλά οι εδώ κομμουνιστάι δεν τους άρεσαν αυτά νομίζοντας πως θα περιορισθούν οι ελευθερίες τους, και να οι καμπάνες των εκκλησιών χτυπούν το σήμα του κινδύνου.... Με χουνιά η ΕΠΟΝ γυρίζει στους δρόμους, στους συνοικισμούς φωνάζοντας «όλοι στα Μπλόκια». «Οι Μαύροι βγαίνουν». Εν τω μεταξύ οδοφράγματα στήνονται στους δρόμους και ο ηρωικός ΕΛΑΣ ξαναζεί τις παλιές του δόξες. Αρματωμένοι με κάθε είδους όπλο γυρίζουν στους δρόμους. Η αγορά νεκρώνεται. Και να ο «κλαός» άρχισε να κατεβαίνει ή καλλίτερα να τον κατεβάζουν στα «Μπλόκια». Το τί συνέβη αυτή τη στιγμή δεν περιγράφεται. Οι Αντάρτες, η Πολιτοφυλακή χτυπούν τα σπίτια και μαζεύουν αρρώστους παιδιά, νέους, γέρους και με τη βία τους κατεβάζουν στο βοριά για να εμποδίσουν τους μαύρους. Εν τω μεταξύ τα χωριά ξεκινούν όλα και όλοι για τη Μυτιλήνη. Το χιονόνερο συνεχίζεται. Στο «Μόλο» ο κόσμος οδηγημένος σαν κοπάδι τρώει την ψιλή βροχή, τον ψυχρό αέρα περιμένοντας. Και να η πρώτη απόπειρα των Ινδών. Τα αποβατικά πλησιάζουν στην παραλία. Οι καμπάνες όλης της πόλης χτυπούν το σήμα του κινδύνου, η ΕΠΟΝ κράζει στους δρόμους και ο κόσμος φωνάζει το περίφιμο «go back». Χριστούγεννα: οι εκκλησίες κατάκλειστες, ερημιά παντού. Χτες πέντε απόπειρες των Μαύρων προς απόβασην εματαιώθησαν. Συναγερμοί διά κωδωνοκρουσιών και φωνές με χουνιά: «Όλοι οι συναγωνιστές εις τον αγώνα» συνεχίζονται. Συνεχίζοντας ο παγωμένος βοριάς να σφυρίζει. Τα «Μπλόκια» μαύρα από ανεύθυνο κόσμο που είναι στα χέρια μερικών τρελών. Μόνο εκείνοι που έζησαν αυτήν την περιπέτεια ξέρουν πως πέρασαν την Νύχτα των Χριστουγέννων. Μέσα στο σκοτάδι γιατί η Ηλεκτρική απεργεί στο μάτι του Βοριά είναι αναγκασμένοι να περιμένουν εκεί μη βγουν οι μαύροι. Ανάβοντας μεγάλες φωτιές από σπασμένα παράθυρα στεγνώνουν τα βρεγμένα ρούχα τους. Τα κοντινά σπίτια έχουν διαρρηχθεί και είναι στη διάθεσή τους. Μία σωστή επανάσταση. Εξάλλου το πλήθος των χωριατών που έχει κατεβεί αναγκάζεται να διαρρήξει τη λέσχη «Πρόοδος» τα μεγαλύτερα καφενεία για να στεγασθεί. Σου χτυπούν την πόρτα ή διά της βίας σε βάζουν να φιλοξενήσεις 5 - 6 αγνώστους σου

¹⁰⁰³ Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 535 - 536, 580 - 581. Επίσης, Αρχείο ΚΕΙΝΕ, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by F/Lt. C.D. Blair, Part I.

ανθρώπους... Στις 27 Δεκεμβρίου ο Άγγλος Ταξίαρχος κ. Τόρνμπουλ συνθηκολογεί με τους εδώ κομμουνιστές με την υπόσχεση να αναχωρήσουν εκ του λιμένας. Φαίνεται φοβήθηκε τον ηρωικό ΕΛΑΣ... Σαν έρχονταν 5 - 6 βολές οι Μαύροι στον κόσμο θα έβλεπες «φοβήθηκαν»... Εν τέλει ενώ ο Αγγλικός στόλος αναχωρεί ο ΕΛΑΣ παρελαύνει στην προκυμαία. Θάνε περίπου 500 οι καλώς οπλισμένοι ΕΛΑΣΙΤΕΣ. 11 Αγγλικά αυτοκίνητα «τζιπς» κατεστραμμένα είναι τα κατορθώματα των κομμουνιστών. Ένας μαύρος που ονομάζεται Τζίμης είναι ο μόνος που έμεινε εδώ. Κατάγεται από την Κύπρο και μιλά Ελληνικά. Να με δυο λόγια τα επεισόδια των Χριστουγέννων του 44 που οι κομμουνιστάι τα θεωρούν ως κατορθώματα.¹⁰⁰⁴

Οι Βρετανοί μπροστά στην επιμονή τόσο του λαού που κινητοποιήθηκε, όσο και λόγω της αμετακίνητης στάσης της ηγεσίας του τοπικού ΕΑΜ τελικά υποχώρησαν, καθώς οι αναφορές της SOE προειδοποιούσαν για βέβαιη στρατιωτική ήττα, αν οι Άγγλοι επέμεναν στην απόβαση.¹⁰⁰⁵ Πάντως και το ΕΑΜ εκτιμούσε τρεις μήνες μετά πως:

Ο Ταξίαρχος... δεν ήθελε να χτυπήσει, γιατί το σκοπό του δεν το βοηθούσε το να κάνει απόβαση, σαν νάταν έδαφος εχθρικό το νησί. Αυτό θάταν στο παθητικό του. Βλέποντας το λαό αποφασισμένο edίστασε να αποφασίσει να ξαπλώσει τον πόλεμο και σ' άλλη επαρχία της Ελλάδας.¹⁰⁰⁶

Τις μέρες ακριβώς της παρουσίας των αγγλικών πολεμικών πλοίων έξω από το λιμάνι της Μυτιλήνης, βρισκόταν στην Αθήνα ο ίδιος ο βρετανός πρωθυπουργός Ουίνστον Τσόρτσιλ σε μια προσπάθεια να βρεθεί ειρηνική λύση στην αιματοχυσία της Αθήνας. Θα ήταν λοιπόν εξαιρετικά παρακινδυνευμένο και παράτολμο, οι Άγγλοι να άνοιγαν ένα δεύτερο μέτωπο στη Λέσβο, με άγνωστες συνέπειες.

Έτσι λοιπόν την Πέμπτη 28 Δεκεμβρίου 1944, μετά από τέσσερις ημέρες κινητοποιήσεων, ο κυβερνήτης του πολεμικού «Σείριος» πλοίαρχος Edwards κάλεσε την ηγεσία του ΕΑΜ και τους ανακοίνωσε πως τελικά τα στρατεύματά τους δεν θα αποβιβαστούν. Παρέθεσε δε στην Ν.Ε. του ΕΑΜ και μια σχετική δεξίωση, το βράδυ της ίδιας μέρας πριν την αναχώρηση των πλοίων, σε ένδειξη καλής θέλησης.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁴ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., ό.π., καταχώριση, Go Back «Οι Μαύροι βγαίνουν»

¹⁰⁰⁵ Βλ. Χρήστος Γιώγος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949», ό.π., σ. 187. Επίσης, Αρχείο ΚΕΙΝΕ, Special Operation Executives (SOE), HS 5/717, Report by F/Lt. C.D. Blair, Part I.

¹⁰⁰⁶ *Μυτιλήνη Χριστούγεννα 1944*, ό.π., σ. 5.

¹⁰⁰⁷ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 245-263, Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 511-549.

Τα γεγονότα των Χριστουγέννων του 1944 στη Λέσβο έμειναν στην τοπική ιστοριογραφία ως γεγονότα του «Go Back», από το σύνθημα που φώναζε στους Άγγλους κάποιος από τους συγκεντρωμένους με τα λίγα αγγλικά που γνώριζε και το οποίο πολύ γρήγορα απέκτησε μεγάλη δημοφιλία μεταξύ των συγκεντρωμένων.¹⁰⁰⁸ Πάντως δύο χρόνια μετά τα γεγονότα, το Δεκέμβριο του 1946, ο Διοικητής της Ασφάλειας Μυτιλήνης απαγόρευσε οποιαδήποτε αναφορά της *Ελεύθερης Λέσβου* στο «Go Back» με την απειλή της κατάσχεσης της εφημερίδας.¹⁰⁰⁹

«Τσι γι Αντίδρας' στου χουργιά μας, θε να σκάσ' απ' ντου γυρσμό μας» - Τα επινίκια του «Go Back».

Η αναίμακτη αποτροπή της αποβίβασης των βρετανικών στρατευμάτων στο νησί είχε εκτός από τη μεγάλη πολιτική της σημασία και μια πρακτική νίκη, την απομάκρυνση του νομάρχη Δημήτριου Κόντη και την αντικατάστασή του με το παλιό Νομαρχιακό Συμβούλιο, που είχε πρόεδρο της επιλογής του ΕΑΜ, τον Χρήστο Καλδή. Η απομάκρυνση του Δημήτριου Κόντη από τη Νομαρχία Λέσβου ήταν στα αιτήματα και στα ψηφίσματα των διαδηλωτών. Ο ίδιος δήλωσε στην αντιπροσωπεία του ΕΑΜ πως μετά την αποχώρηση των υπουργών του ΕΑΜ από την κυβέρνηση Παπανδρέου που τον είχε διορίσει, είχε πάψει στην ουσία να είναι νομάρχης.¹⁰¹⁰

Η απόκρουση των «μαύρων» τα Χριστούγεννα του 1944 όπως ήταν φυσικό, ανέβασε το κλονισμένο ηθικό των φίλων και οπαδών του ΕΑΜ και ενίσχυσε την εμπιστοσύνη τους προς την τοπική ηγεσία. Το ΕΑΜ έδειξε ξανά να πατά γερά στα πόδια του και η τοπική του ηγεσία να κερδίζει την εμπιστοσύνη του κόσμου του, που

¹⁰⁰⁸ Τα γεγονότα κάλυψαν με εκτεταμένα ρεπορτάζ σε έκτακτες εκδόσεις τους οι τοπικές εαμικές εφημερίδες *Αγροτική*, αρ.φ. 16, 27 Δεκεμβρίου 1944 και αρ.φ. 17, 1 Ιανουαρίου 1945, *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 47, 27 Δεκεμβρίου 1944, και *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 15, 28 Δεκεμβρίου 1944, ενώ τρεις μήνες μετά το Μάρτιο του 1945 η *Ελεύθερη Λέσβος* εξέδωσε ειδική μπροσούρα για τα γεγονότα. Στο πρόλογο του ειδικού αφιερώματος που επιμελήθηκαν οι Ηλίας Παρασκευαΐδης και Τάκης Ελευθεριάδης, γίνεται μια πολιτική εκτίμηση των προθέσεων των Άγγλων και σωστά αποτιμάται πως η αποτροπή της απόβασης των αποικιακών στρατευμάτων στο νησί αποτελούσε μια σημαντική πολιτική νίκη του ΕΑΜ Λέσβου σε μια ιδιαίτερη κρίσιμη πολιτική περίοδο. Η μπροσούρα επανεκδόθηκε μετά τη μεταπολίτευση από τις εκδόσεις «Μνήμη» και πρόσφατα το 2014 από τη ΝΕ Λέσβου του ΚΚΕ. Βλ. *Μυτιλήνη Χριστούγεννα 1944*, ό.π., σ. 2-10.

¹⁰⁰⁹ Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 404, 25 Δεκεμβρίου 1946.

¹⁰¹⁰ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 17, 1 Ιανουαρίου 1945.

προς στιγμή έδειχνε να κλονίζεται. Κατά τη διάρκεια της πρωτοφανούς κινητοποίησης του κόσμου του ΕΑΜ γράφτηκαν επί τόπου στην τοπική διάλεκτο και έγιναν πολύ δημοφιλή, κάποια τραγούδια από ντόπιους αυτοσχέδιους στιχουργούς. Ένα από αυτά ήταν σύνθεση ενός Αγιασώτη, του Στρατή Ανεζίνου, στο σκοπό του γνωστού τραγουδιού «Βάρκα γιαλό». Οι στίχοι του έδειχναν ακριβώς την περηφάνια της νίκης:

Κατ' αγριγιαθρόπ' μας φέραν/θέλαν να τσ' γυμνάσιν λέγαν/Θέλαν να μας
ξηγιάσιν/Τσι στον ύπνου να μας πιάσιν/Να μας βάλιν του σαμαρ' πριν του
πάρουμι χαμπαρ'/ Σαν ισκώσαμε τς μαχαίρις/Κάναν να σνιφέριν μέρις/Τς απ' ντ'
τριμούλα τς απ' του φόβου/Ρίξαν ντου «Αητό» στου μώλου/Πίσου πίσου τα
σμαζώζαν τα χισμένα ντου σι κόψαν/Τσι γι Αντίδρας' στου χουργιό μας/θε να
σκάσ' απ' ντου γυρσμού μας/- ζουμ τριαλαριλα λο/- βάρκα γιαλό.¹⁰¹¹

Η επίδραση των γεγονότων του «Go Back» στον τοπικό πληθυσμό ήταν τόσο καθοριστική, ώστε τρεις μήνες μετά, ο αξιωματούχος της UNRRA Christopher Janus, που έφτασε στη Μυτιλήνη στις 5 Απριλίου 1945, έγραψε στο ημερολόγιό του, ότι η Λέσβος ήταν το μόνο μέρος στην Ελλάδα, όπου ο πληθυσμός δεν τους υποδέχθηκε με «ζήτω», αλλά ακόμα και τα παιδιά, τους φώναζαν καθώς περνούσαν με το αυτοκίνητο τους δρόμους «δολοφόνοι» και «Go home».¹⁰¹² Σύμφωνα μάλιστα με μεταγενέστερη μαρτυρία από την εαμική πλευρά, σε πολλές δίκες Λέσβιων Αριστερών, που ακολούθησαν σε στρατοδικεία την περίοδο του Εμφυλίου μια από τις αγαπημένες ερωτήσεις των Στρατοδικών ήταν «Και τους Μαύρους γιατί τους διώξατε;»¹⁰¹³ Ακόμα όμως και η συμμετοχή κάποιου στη διαδήλωση των Χριστουγέννων του '44 αποτελούσε από μόνη της στοιχείο μεμπτό για το μεταβαρκιζιανό καθεστώς. Ο Ε.Δ., κάτοικος Γελίων γράφει στη δήλωση μετανοίας του: «λαβών μέρος κατά την γενόμενη κάθοδο εις Μυτιλήνην κατά τας εορτάς των Χριστουγέννων 1944 εκ της υπαίθρου δια

¹⁰¹¹ «Κάτι αγριάνθρωπους μας φέραν/θέλαν να τους γυμνάσουν λέγαν/θέλαν να μας ξεγελάσουν/ και στον ύπνο να μας πιάσουν/Να μας βάλουν το σαμάρι πριν τους πάρουμε χαμπαρί/Σαν σηκώσαμε τις μαχαίρες/Κάνανε να συνέλθουν μέρες/Κι από την τρεμούλα και το φόβο/ Ρίξαν τον «Αετό» στο μόλο/ Πίσω - πίσω τα συμάζεψαν τα χεσμένα τους και «έκοψαν»/ Και η «Αντίδραση» στο χωριό μας/θέλει να σκάσει από τον γυρισμό μας». Βλ *Μυτιλήνη Χριστούγεννα 1944*, ό.π., σ. 52-53

¹⁰¹² United Nations Relief and Rehabilitation Administration UNARMS, S-1302-0000-4046-00001, The first war - displaced Greeks go home under UNRRA Auspices, Item, Greece - Responsibility, Christopher Janus to Allen Fields, Diary report on repatriation of first Greek refugees to Icaria, Samos and Chios and other notes on UNRRA operations in the Aegean Islands. 21 April 1945.

¹⁰¹³ Παναγιώτης Κεμερλής - Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 544.

την απαγόρευση αποβιβάσεως αγγλικών στρατευμάτων παρά την θέλησιν μου και σχεδόν μετά βίας, δηλώ υπευθύνως ότι μετανοώ».¹⁰¹⁴

Ενδεικτικό του κλίματος που επικράτησε μετά τα γεγονότα του «Go Back» είναι, πως η εφημερίδα *Δημοκρατία*, που όπως είπαμε ήταν προσκείμενη στην ΕΔΕΛ - το αντίπαλο του ΕΑΜ πολιτικό μόρφωμα στο νησί - και είχε επανεκδοθεί τον Οκτώβριο του 1944, σταματά προσωρινά την έκδοσή της, στις 22 Δεκεμβρίου 1944. Το επόμενο φύλλο της θα εκδοθεί δύο μήνες αργότερα, στις 21 Φεβρουαρίου 1945, εννέα ημέρες μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, όταν πλέον το πολιτικό κλίμα είχε εντελώς αντιστραφεί. Η ίδια η εφημερίδα, αποδίδει την προσωρινή διακοπή της κυκλοφορίας της, σε απειλές που δέχθηκε από στελέχη του ΕΑΜ και σχολιάζει :

Η «Δημοκρατία» κατόπιν αποκάλυπτων απειλών εκ μέρους του ΕΑΜ – χρησιμοποιήσαντος προς τούτο εκτός των δικών του απεσταλμένων και πολυπληθή ομάδα του Πανεργατικού Κέντρου – ηναγκάσθη ν' αναστείλη την έκδοσιν της εφ' όσον η συνέχισις της αρθρογραφίας της εθεωρήθη από το τυρανικόν συγκρότημα ως «**δυναμένη να διαταράξη την δημόσιαν τάξιν**».¹⁰¹⁵

Η διακοπή της έκδοσης πάντως, πρέπει να συνδέεται και με τις κατηγορίες που εκτόξευσε ο εαμικός τύπος προς την ΕΔΕΛ, ότι αυτή είχε προσκαλέσει τα ινδικά στρατεύματα στο νησί, τα Χριστούγεννα του 1944.¹⁰¹⁶

Έτσι λοιπόν η νέα χρονιά, το 1945, έρχεται με το ΕΑΜ ισχυρό στη διοίκηση και στο κόσμο της Λέσβου, αλλά και με έκδηλη την αγωνία για τα τεκταινόμενα στην Αθήνα. Στην Αθήνα, που όλα δείχνουν ότι η ζυγαριά έχει γύρει τελεσίδικα υπέρ της «αντίδρασης». Είναι χαρακτηριστικό πως τις πρώτες μέρες του 1945 οι εαμικές τοπικές εφημερίδες στρέφουν το ενδιαφέρον τους κυρίως στα γεγονότα της Αθήνας με συνεχείς ανταποκρίσεις, σχόλια και αρθρογραφία.

¹⁰¹⁴ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 93, 16 Αυγούστου 1945.

¹⁰¹⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 23, 21 Φεβρουαρίου 1945. [Η έντονη γραφή είναι της εφημερίδας].

¹⁰¹⁶ Στο φύλλο της επανέκδοσης της, η εφημερίδα αναφέρεται στα γεγονότα του «Go Back», που τα συσχετίζει με τη διακοπή της λειτουργίας της, σημειώνοντας: «Ευτυχής ήτο η σύμπτωσης ότι η αναστολή της εκδόσεως της “Δημοκρατίας”, συνέβη τρεις ημέρας προ των ασχημιών που έγιναν κατά την άφιξιν εδώ των ινδικών στρατευμάτων. Αλλιώς, με την κακοπιστίαν που διακρίνει κάθε εαμικήν πράξιν, ήσαν ικανοί να διακηρύξουν προς τον «**λαόν**» των και με όλα τα ποικίλα μέσα των - δηλαδή, εφημερίδες, ραδιοφωνικοί πομποί, χουνιά - ότι τα ινδικά στρατεύματα είχαν φθάσει εδώ λόγω της αρθρογραφίας μας». εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 23, 21 Φεβρουαρίου 1945.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο Η αναπότρεπτη πορεία προς την αποσύνθεση.

α' Το ΕΑΜ στην αντιπολίτευση.

Ενώ λοιπόν μπαίνοντας ο Ιανουάριος του 1945, ο ΕΛΑΣ αποχωρούσε από την Αθήνα στρατιωτικά ηττημένος και η πολιτική ζωή της χώρας έμπαινε σε μια καινούρια φάση, στη Λέσβο η περήφανη νίκη του «Go Back» και η απόκρουση των «Μαύρων», εδραίωναν προσωρινά την πολιτική κυριαρχία του ΕΑΜ. Αντίθετα, στα υπόλοιπα γειτονικά νησιά το περιβάλλον ήταν εχθρικό για το ΕΑΜ και οι Βρετανοί προετοιμάζαν εκεί το σχέδιό τους, για την εκτόπιση της Αριστεράς και απ' το τελευταίο προπύργιο της εξουσίας της στο Αιγαίο.¹⁰¹⁷ Ο Ταξίαρχος Turnbull, επικεφαλής των βρετανικών δυνάμεων στο Αιγαίο, αφηγείται μετά τον πόλεμο:

Στις 19 Ιανουαρίου 1945 κατέστρωσα ένα αμυντικό σχέδιο για τις συμμαχικές δυνάμεις αποτελούμενο από τη Βρετανική (Force 142), το Ινδικό Τάγμα (Alwar Infantry) και Ελληνικές δυνάμεις (Ιερός Λόχος, 136ο Τάγμα Εθνοφυλακής). Το Σχέδιο Αμυνας προέβλεπε κατάληψη επίκαιρων θέσεων στα νησιά και προστασία των τηλεπικοινωνιών. Η Χίος διοικούνταν στην ουσία από τις συμμαχικές δυνάμεις που είχαν στρατοπεδέψει στο νησί... Η ελληνική διοίκηση ανέλαβε ουσιαστικά το Μάιο του 1945.¹⁰¹⁸

Το σχέδιο αυτό, ήδη είχε υλοποιηθεί στα υπόλοιπα νησιά πλην της Λέσβου, καθώς λίγες μέρες μετά τα γεγονότα του «Go Back», στις αρχές του 1945, τα ινδικά στρατεύματα αποβιβάζονται, χωρίς καμία αντίσταση, στη γειτονική Χίο, όπου και στρατοπέδευαν για κάποιες μέρες.¹⁰¹⁹ Στη συνέχεια στις 11 Ιανουαρίου 1945 ένα μέρος του ινδικού τάγματος στρατοπέδευσε για λίγες μέρες και στη Λήμνο, αντικαθιστώντας εκεί ένα τμήμα του Ιερού Λόχου.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁷ Ήδη στη Χίο στα μέσα Δεκεμβρίου 1944 αντικαταστάθηκε ο φιλοεαμίτης νομάρχης Νίκος Κουράσης και στη θέση του τοποθετήθηκε ο Σωτήρης Σταματιάδης, φλογερός αντικομμουνιστής, που ανήκε στο στενό περιβάλλον του πρωθυπουργού Γεώργιου Παπανδρέου. Ο Σταματιάδης στα μέσα Ιανουαρίου 1945 αντικατέστησε τον εαμίτη δήμαρχο Χίου Απόστολο Αμύγδαλο με το δικηγόρο Γιάννη Παϊδούση, ενώ ένα μήνα μετά, έπαυσε και την εαμική διοίκηση του Εργατικού Κέντρου Χίου. Βλ. Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίος στα χρόνια της κατοχής*, ό.π., σ. 128 - 129.

¹⁰¹⁸ Philip Argenti, *The occupation of Chios by the Germans*, ό.π., σ. 332 - 333.

¹⁰¹⁹ Για την απόβαση των Ινδών στη Χίο, βλ. εφ. *Εμπρός* (Χίου), αρ.φ. 24, 5 Ιανουαρίου 1945 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 53, 7 Ιανουαρίου 1945.

¹⁰²⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 56, 13 Ιανουαρίου 1945.

Στην κεντρική πολιτική σκηνή, οι Βρετανοί μετά τα Δεκεμβριανά, καθώς δεν είχαν τη δυνατότητα, αλλά ούτε και ήθελαν να επεκτείνουν τον πόλεμο εκτός Αθήνας και Πειραιά, επεδίωξαν να υπογράψουν πάσει θυσία ανακωχή με το ΕΑΜ, αφού ήθελαν γρήγορα να απεγκλωβίσουν στρατιωτικές δυνάμεις από την Ελλάδα για να τις στείλουν στα πεδία των μαχών της Ιταλίας και της Κεντρικής Ευρώπης. Τη συμφωνία αυτή παράλληλα, ήθελαν να την εμφανίσουν επικοινωνιακά, ως μια άνευ όρων συνθηκολόγηση του ΕΑΜ. Έτσι παρακάμπτοντας τις όποιες αντιδράσεις υπήρχαν από την νέα κυβέρνηση Πλαστήρα, που επεδίωκε τη συντριβή και τον εξοβελισμό της Αριστεράς και αξιοποιώντας παράλληλα τη διάθεση του ΕΑΜ για συμβιβασμό, προχώρησαν στην υπογραφή εκχειρίας στις 10 Ιανουαρίου 1945.¹⁰²¹

Η αναγγελία της ανακωχής στην Αθήνα αντιμετωπίζεται από το ΕΑΜ Λέσβου με αμηχανία και σχετική αναμονή. Η *Ελεύθερη Λέσβος* στις 13 Ιανουαρίου 1945 σημειώνει: «Με την ανακωχή τώρα αρχίζει να ξαστερώνει ο Ελληνικός πολιτικός ορίζοντας. Αν και οι διαθέσεις των αντιπάλων του ΕΑΜ είνε επίσης ειλικρινείς, τότε μπορούμε να ελπίζουμε σε ομαλή δημοκρατική εξέλιξη».¹⁰²²

Μια βδομάδα μετά, στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη εμφανίζονται τριγμοί στο ΕΑΜ, εξαιτίας των προβλημάτων που ανέκυψαν με τη στάση στελεχών του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας - ΣΚΕ και της Ένωσης Λαϊκής Δημοκρατίας - ΕΛΔ, δύο μικρών κομμάτων σοσιαλιστικού προσανατολισμού, που συμμετείχαν στον αριστερό συνασπισμό.¹⁰²³ Την ίδια περίπου εποχή στη Μυτιλήνη ο Θεόδωρος Λευκιάς, ένα από τα ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ στην Κατοχή, που είχε δραπετεύσει στη Μέση Ανατολή και επέστρεψε στο τέλος Νοεμβρίου του 1944, ιδρύει στη Λέσβο παράρτημα του Σοσιαλιστικού Κόμματος και εκδίδει την εβδομαδιαία εφημερίδα *Σοσιαλιστής*.¹⁰²⁴ Η ίδρυση σοσιαλιστικού κόμματος και η έκδοση της εφημερίδας χαιρετίστηκαν με ενθουσιασμό από τον υπόλοιπο εαμικό τύπο, ως μια απόδειξη της αρραγούς ενότητας

¹⁰²¹ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 56 - 57.

¹⁰²² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 56, 13 Ιανουαρίου 1945.

¹⁰²³ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 61 - 66.

¹⁰²⁴ Η εφημερίδα εξέδωσε τελικά δέκα πέντε τεύχη ως τον Απρίλιο του 1945 όταν και αποχώρησε το ΣΚΕ - ΕΛΔ από το ΕΑΜ και ένα ακόμα στις 22 Ιουνίου 1945. Ως προς το περιεχόμενο της έμοιαζε περισσότερο με περιοδικό θεωρίας και σοσιαλιστικών ιδεών και απέφευγε συστηματικά να σχολιάζει την επικαιρότητα. Από τα τεύχη αυτά έχουν διασωθεί τα έντεκα.

του χώρου.¹⁰²⁵ Παράλληλα οι αλλαγές που έγιναν στη συγκρότηση του ΕΑΜ κεντρικά τον Απρίλιο του 1945 και η μετατροπή του σε συνασπισμό κομμάτων, δεν φαίνεται να επηρεάζουν την Νομαρχιακή του Επιτροπή, η οποία συγκροτείται ως συνασπισμός κομμάτων από τρία βασικά κόμματα το ΚΚΕ, το ΑΚΕ και το ΣΚΕ – ΕΛΔ.

Από την εαμοκρατία στην λεκτική βία

Η υπογραφή της ανακωχής στην Αθήνα, όπως ήταν φανερό, εξασφάλιζε μια προσωρινή διακοπή των ένοπλων συγκρούσεων, έπρεπε όμως αυτή να ολοκληρωθεί με μια πολιτική συμφωνία με διαπραγματεύσεις. Έτσι ένα μήνα μετά, στις 12 Φεβρουαρίου 1945 υπογράφεται ανάμεσα στο ΕΑΜ και την κυβέρνηση Πλαστήρα, με την πίεση των Βρετανών, μια πολιτική συμφωνία, που έμεινε γνωστή στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, ως Συμφωνία της Βάρκιζας.¹⁰²⁶

Η Συμφωνία της Βάρκιζας, που σφράγισε και καθόρισε εν πολλοίς τις μεταπολεμικές εξελίξεις στην Ελλάδα, υπήρξε η αρχή του τέλους της «εαμοκρατίας» στις περιοχές εκείνες όπως η Λέσβος, που αυτή συνέχιζε να υπάρχει. Το επίσημο κράτος αναλάμβανε και τυπικά πλέον, με βάση τη Συμφωνία την ευθύνη της τοπικής διακυβέρνησης. Η εξουσία του ΕΑΜ διατηρείται προσωρινά μόνο στην τοπική αυτοδιοίκηση, όπου όλα τα διορισμένα δημοτικά και κοινοτικά συμβούλια στη Μυτιλήνη και στα χωριά εξακολουθούν να παραμένουν εαμικά ως το τέλος Μαΐου του 1945.

¹⁰²⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 57, 16 Ιανουαρίου 1945 και *Αγροτική*, αρ.φ. 22, 19 Ιανουαρίου 1945.

¹⁰²⁶ Η Συμφωνία της Βάρκιζας αποτελεί ίσως το πιο πολυσυζητημένο πολιτικό κείμενο στην ιστοριογραφία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Απέκτησε ισχύ νόμου, καθώς δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης. (Α.Ν. 119/45, ΦΕΚ 31/14.2.1945). Ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκε η συμφωνία της Βάρκιζας τους επόμενους μήνες απεικονίζει και την αλλαγή στο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων που είχε ήδη διαμορφωθεί. Η συμφωνία θεωρήθηκε από το ΚΚΕ σωστή πολιτική πράξη ως το Μάιο του 1950. Στην 7^η Ολομέλεια της Κεντρικής του Επιτροπής (14-18 Μαΐου 1950) όμως, το ΚΚΕ άλλαξε γραμμή, θεωρώντας πως η συμφωνία αυτή ήταν ένα πολιτικό λάθος του κόμματος. Περισσότερα για τη Συμφωνία, βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, τ. 1, ό.π., σ. 78-85, Στάθης Καλύβας - Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια Πάθη*, ό.π., σ. 255-269, Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη Επανάσταση*, ό.π., σ. 102-103 και Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τ. Δ', ό.π., 389-393 και Heinz Richter, «Η Συμφωνία της Βάρκιζας και τα αίτια του Εμφυλίου Πολέμου», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 285-303.

Η Συμφωνία γίνεται δεκτή από τον κόσμο του ΕΑΜ στη Λέσβο με ανάμεικτα συναισθήματα. Όλοι αντιλαμβάνονται ότι το ΕΑΜ θα πρέπει να παραδώσει την τοπική εξουσία μετά την υπογραφή της Συμφωνίας. Ο εαμικός τύπος πάντως μιλά για νίκη του λαού, της ειρήνης και της ομαλότητας και συνδέει τη Συμφωνία με τις αποφάσεις της διάσκεψης της Κριμαίας, που ολοκληρώθηκε εκείνες τις μέρες στη Γιάлта.¹⁰²⁷ Ο τίτλος του *Εμπρός* της 14^{ης} Φεβρουαρίου 1945, καθώς αναφέρεται στις δύο συμφωνίες είναι εύγλωττος: «Καινούρια εποχή ξανοίγεται».¹⁰²⁸ Φαίνεται όμως πως δημιουργήθηκαν κάποιοι τριγμοί με αφορμή τη Συμφωνία, καθώς παρατηρήθηκαν κάποια κρούσματα απειθαρχίας.¹⁰²⁹ Όπως όμως παραδέχεται ο Γραμματέας του ΕΑΜ Λέσβου Απ. Αποστόλου:

Υστερα από τη Συμφωνία της Βάρκιζας... η Οργάνωση προσαρμόστηκε στην νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε. Μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα ξεπεράστηκε η μερική κρίση που είχε παρατηρηθεί σε λίγες περιφέρειες. Η κρίση αυτή είχε την αιτία της σε ορισμένες ακρότητες και εξτρεμιστικά κρούσματα... Τέθηκε αυστηρό καθήκον στους συναγωνιστές να αποφεύγουν τις προκλήσεις και να μην απαντούν στις προκλήσεις των αντιπάλων μας.¹⁰³⁰

Έτσι, η παράδοση της εξουσίας έγινε υποδειγματικά. Μια εβδομάδα μετά την υπογραφή της Συμφωνίας στις 19 Φεβρουαρίου 1945 με πρωτοβουλία του άγγλου Ταξίαρχου Turnbull συγκαλείται στη Μυτιλήνη σύσκεψη με τη συμμετοχή της ηγεσίας του ΕΑΜ και των κομμάτων του, του διοικητή του Ιερού Λόχου Χριστόδουλου Τσιγάντε και πολιτευτών των παλαιών κομμάτων. Η σύσκεψη αυτή έχει το χαρακτήρα της ειρηνικής παράδοσης της τοπικής εξουσίας από τη μεριά του ΕΑΜ στην κυβέρνηση. Ο Τσιγάντες ανακοινώνει στους εκπροσώπους του ΕΑΜ ότι θα είναι ο προσωρινός εκπρόσωπος της κυβέρνησης και ότι η Εθνική Πολιτοφυλακή θα αντικατασταθεί άμεσα με το 114 Τάγμα Εθνοφυλακής, αλλά θα παραμείνει διοικητής

¹⁰²⁷ Περισσότερα για τη διάσκεψη της Κριμαίας, βλ. Αντώνιος Κοραντής. *Τεχεράνη - Γιάлта - Πότσδαμ*. εκδόσεις ΕΣΤΙΑ, Αθήνα 1988.

¹⁰²⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 69, 13 Φεβρουαρίου 1945 και εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 36, 14 Φεβρουαρίου 1945.

¹⁰²⁹ Κατά μια πληροφορία, ο Ελασίτης Γιάννης Σκοπελίτης από τον Παλαιόκηπο αρνήθηκε να πειθαρχήσει και απομονώθηκε από τους συντρόφους του. Αυτό του στοίχισε αργότερα τον κλονισμό της ψυχικής του υγείας. Βλ. Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, τ. Α', ό.π., σ. 496.

¹⁰³⁰ Αριθμ. Πρωτ. 11/7.5.1945, επιστολή Επιτροπής Αιγαίου του ΕΑΜ προς το Επαρχιακό Γραφείο ΕΑΜ Λεσβίων, ιδιωτικό αρχείο Στέργιου Γκιουλάκη.

του Τάγματος, ο μέχρι τώρα Διοικητής της εαμικής Πολιτοφυλακής Σοφοκλής Βουρνάζος. Μάλιστα παρακάλεσε η παράδοση να γίνει τμηματικά, ώσπου να κατατοπισθεί η Εθνοφυλακή. Προσωρινά νομαρχών ανέλαβε ο Πρόεδρος Πρωτοδικών Γ. Ζερλής. Τέλος ο Χριστόδουλος Τσιγάντες έσπευσε να ευχαριστήσει το ΕΑΜ Λέσβου λέγοντας: «Πρέπει ακόμα να ομολογήσω πως σ' όλο το διάστημα που η αριστερή παράταξη διαχειρίστηκε την εξουσία διατηρήθηκε με το μέτρο του δυνατού μια αξιέπαινη τάξη, τέτοια που δεν τηρήθηκε σε κανένα μέρος της Ελλάδας».¹⁰³¹

Στις 17 Φεβρουαρίου 1945 ο ΕΛΑΣ Λέσβου εκδίδει την τελευταία του διαταγή για την παράδοση του οπλισμού του. Η διαταγή, που υπογράφεται από το Διοικητή του 22^{ου} Συντάγματος Βασίλη Ευλαμπίου, τον καπετάνιο Δημήτρη Αποστόλου και τον Αξιωματικό οπλισμού Δ. Καβαδά, αναφέρει: «Μέχρι εικοστής πέμπτης Φλεβάρη νάχουν παραδοθεί στο Σύνταγμα Μυτιλήνης όλα ανεξαιρέτως τα όπλα, πιστόλια και πυρομαχικά περιοχής λόχων και φυλακίων σας. Λοχαγοί και Καπεταναίοι υπεύθυνοι για την κανονική και πλήρη παράδοση όπλων. Αναφέρατε λήψη τούτης της διαταγής».¹⁰³²

Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα έτσι και στη Λέσβο είναι γνωστό πως δεν παραδόθηκε όλος ο οπλισμός.¹⁰³³ Σύμφωνα με μεταγενέστερες μαρτυρίες κρύφτηκαν αυτόματα όπλα, οπλοπολυβόλα, φυσίγγια και χειροβομβίδες σε διάφορες περιοχές της Γέρας και στον Άνω Χάλικα. Κρύφτηκε και άλλος οπλισμός σε διάφορα άλλα μέρη της Λέσβου, που βρέθηκε από τη Χωροφυλακή μετά από κατάδοση κάποιων που το γνώριζαν.¹⁰³⁴ Ο ίδιος ο άγγλος Ταξίαρχος Turnbull ενημέρωσε τον αξιωματούχο της

¹⁰³¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 72, 20 Φεβρουαρίου 1945.

¹⁰³² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 72, 20 Φεβρουαρίου 1945 και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 23, 21 Φεβρουαρίου 1945.

¹⁰³³ Σύμφωνα με επίσημες κρατικές πηγές παραπάνω από το 50% του εξοπλισμού κρύφτηκε. Ήδη μέχρι τον Φεβρουάριο του 1946 είχαν αποκαλυφθεί 22.838 κρυμμένα τουφέκια, 771 αυτόματα, 1.164 οπλοπολυβόλα, 6.632 νάρκες, όλμοι και πολυβόλα. Βλ. Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντिसυμμοριακός αγών 1945 - 1949*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1956, σ. 42. Επίσης, Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 123, 137.

¹⁰³⁴ Βλ. και Βαγγέλης Γιοσμάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 245. Επίσης σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του αντάρτη Γιώργου Σκούφου, ο οπλισμός των πρώτων ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού στη Γέρα και στην Αγιάσο, το καλοκαίρι του 1946, προερχόταν από κρυμμένα όπλα από την εποχή της Κατοχής. Βλ. Προφορική μαρτυρία του Γιώργου Σκούφου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 23.6.2004. Ο αντάρτης Νίκος Θεοχάρης από την πλευρά του στις δικές του αναμνήσεις μιλά πως ήδη το καλοκαίρι του 1945 κυκλοφορούσαν παράνομοι ένοπλοι αντάρτες, στο πλαίσιο των προσυνεδριακών διαδικασιών

UNRRA Christopher Janus ότι το ΕΑΜ στη Λέσβο έχει αποθηκεύσει μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών και όπλων.¹⁰³⁵ Αλλά και η Στρατιωτική Διοίκηση Αιγαίου γνώριζε το γεγονός αυτό, καθώς σύμφωνα με απόρρητο έγγραφό της στο ΓΕΣ:

Είναι εκτός αμφισβήτησεως και διάχυτος επί τούτω η γενική εντύπωση ότι η αριστερά παράταξις κατά την αποστράτευση του ΕΛΑΣ δεν παρέδωσε ει μη ελάχιστον ποσοστόν του εις την κατοχήν του οπλισμού. Και τούτου τύπου απηρχαιωμένον και ολοκληρωτικά άχρηστου. Και ότι μέγα μέρος αυτού πολύ καλής καταστάσεως ετήρησε και το αποκρύπτει επιμελώς.¹⁰³⁶

Η ίδια εκτιμούσε ότι 42 οπλοπολυβόλα και πολυβόλα και 1200 όπλα «παντός τύπου δυνάμεθα να χρησιμοποιηθώσι», που εμφανίστηκαν στην παρέλαση του ΕΛΑΣ Λέσβου στις 26 Δεκεμβρίου του 1944 στη Μυτιλήνη, δεν παραδόθηκαν, αλλά αποκρύφτηκαν σε διάφορα σημεία της υπαίθρου. Ακόμα υποστηρίζει ότι το ίδιο συνέβη με ένα αυτόματο «Τόμιγκαν» στο Μανταμάδο και δύο οπλοπολυβόλα στο Πλωμάρι, που δεν παραδόθηκαν στην Εθνοφυλακή από τον εφεδρικό ΕΛΑΣ.¹⁰³⁷

Σύμφωνα με μια άποψη, η απόκρυψη μέρους του οπλισμού σε ολόκληρη την Ελλάδα, έγινε με σαφή πρόθεση από την πλευρά του ΚΚΕ να χρησιμοποιηθεί αυτός στο μέλλον σε μια νέα ενδεχόμενη ένοπλη σύγκρουση.¹⁰³⁸ Από την άλλη πλευρά όμως, η όλη πολιτική του ΚΚΕ και του ΕΑΜ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, στρεφόταν γύρω από την κατεύθυνση της με κάθε θυσία τήρησης της Συμφωνίας και στην προσπάθεια να πείσει τα μέλη και τους δυστροπούντες οπαδούς του για την ορθότητά της. Σε αυτή την άποψη συνηγορεί και η αρθρογραφία του τοπικού εαμικού τύπου από τις πρώτες κιόλας μέρες της Συμφωνίας.¹⁰³⁹ Προκειμένου όμως να μετριαστούν οι

του ΚΚΕ για το 7^ο Συνέδριό του, έχοντας όπλα που προφανώς δεν παραδόθηκαν στις αρχές. Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το αντάρτικο της Μυτιλήνης 1945-1950*, ό.π., σ. 11-13

¹⁰³⁵ United Nations Relief and Rehabilitation Administration UNARMS, S-1302-0000-4046-00001, the first war - displaced Greeks go home, under UNRRA Auspices, Item, Greece - Responsibility, Christopher Janus to Allen Fields, ό.π.

¹⁰³⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Β/18, αρ. πρωτ. 563/23 Αυγούστου 1945, Απόρρητος επιστολή της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου προς Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ) «Επί του αφοπλισμού των Πολιτών»

¹⁰³⁷ Βλ. Αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, Φυλάσσεται από το Θράσο Αβραάμ, Στρατιωτική Διοίκηση Ν. Αιγαίου, Τμήμα Διασώσεως Υλικού, Προς Διοικήσιν Χωροφυλακής Λέσβου, Αρ. Πρωτ. 1502/29.12.1945.

¹⁰³⁸ Στάθης Καλύβας - Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια Πάθη*, ό.π., σ. 258 - 259.

¹⁰³⁹ Ενδεικτικά δημοσιεύματα «Για την προκοπή της Χώρας», εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 28, 22 Φεβρουαρίου 1945, «Ο λαός ρυθμίζει την πολιτική του ζωή», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 72, 20 Φεβρουαρίου 1945.

πικρίες και να περιοριστεί η δυνατότητα σε τοπικά στελέχη, που αρνούσαν να παραδώσουν τον οπλισμό τους να τον χρησιμοποιήσουν χωρίς εντολή, το ΚΚΕ έδωσε εντολή να κρυφτεί μέρος του οπλισμού, αφενός μεν για να μην είναι προσβάσιμος στους αρνητές της Συμφωνίας και αφετέρου να μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περίπτωση που ο αντίπαλος επιχειρούσε να επιβληθεί με τη βία. Στην ουσία ήταν ένα προληπτικό μέτρο, που εκ του αποτελέσματος είχε μικρή αποτελεσματικότητα. Κυρίως όμως έδωσε τη δυνατότητα στον αντίπαλο να κατηγορήσει το ΚΚΕ για αθέτηση της Συμφωνίας.¹⁰⁴⁰

Η βεβαιότητα ότι τα στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ έχουν κρυμμένα όπλα, έδωσε αργότερα τα επιχειρήματα να γενικευτεί η τρομοκρατία ακόμα και σε βάρος όσων απλά συμπαθούσαν το ΕΑΜ ή είχαν κάποτε εκδηλωθεί υπέρ του. Η έρευνα για τυχόν κρυμμένα όπλα ήταν ένα πρόσχημα για έρευνες σε σπίτια χωρίς ένταλμα, για προφυλακίσεις και προπηλακισμούς σε οπαδούς της Αριστεράς. Στην κατεύθυνση αυτή αξιοποιήθηκαν από το επίσημο κράτος διατάξεις της Συμφωνίας της Βάρκιζας που έδιναν τη δυνατότητα για τη μονόπλευρη ερμηνεία της και τελικά τον τορπιλισμό της. Το πρώτο και βασικό μειονέκτημά της ήταν, πως αρμόδιος για την ερμηνεία της συνθήκης ήταν αποκλειστικά το ένα από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη, δηλαδή η εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση. Και τα θέματα που χρειάζονταν ερμηνεία ήταν τα πιο σημαντικά. Επίσης με βάση τη συμφωνία, κρίσιμα άρθρα του Συντάγματος συνέχισαν, μέχρι νεωτέρας, να παραμένουν σε αναστολή. Γεγονός, που παρείχε τη δυνατότητα στην κυβέρνηση να περιορίσει τη δυναμική του ΕΑΜ, ασκώντας προσωπική πίεση και βία στους οπαδούς του. Τα άρθρα του Συντάγματος που έμειναν σε αναστολή είναι το άρθρο 5, για τις φυλακίσεις και τις συλλήψεις, το άρθρο 10 για τις δημόσιες συγκεντρώσεις, το άρθρο 12 για το απαραβίαστο της κατοικίας, το άρθρο 2 για το απαραβίαστο της αλληλογραφίας κλπ. Το δεύτερο σημαντικό θέμα, το οποίο καθιστούσε τη συμφωνία ετεροβαρή, ήταν τα άρθρα της 3, 7 και 8, που καθόριζαν τα

Στις πρώτες συγκεντρώσεις μετά τη Συμφωνία τα συνθήματα των οπαδών του ΕΑΜ ήταν: «Βάρκιζα - Κριμαία» εκδηλώνοντας με αυτό τον τρόπο την προσήλωσή τους στις δύο αυτές Συμφωνίες.

¹⁰⁴⁰ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 117 - 118.

ζητήματα αμνηστίας, καθώς και τις εκκαθαρίσεις δημοσίων υπαλλήλων και Σωμάτων Ασφαλείας.¹⁰⁴¹

Η παράδοση της εξουσίας από το ΕΑΜ στους εκπροσώπους της κυβέρνησης έγινε με τρόπο που θα ζήλευαν και σύγχρονες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες του 21^{ου} αιώνα. Όμως λίγες μέρες μετά, εμφανίζονται τα πρώτα σύννεφα στις σχέσεις του ΕΑΜ με την νέα τοπική Διοίκηση.

Πρώτο πεδίο αντιπαράθεσης στάθηκε η στελέχωση της Εθνοφυλακής.¹⁰⁴² Η κλάση των κληρωτών του 1936, από την οποία με βάση τη σχετική απόφαση θα στελεχώνονταν η Εθνοφυλακή, έδωσε στη Λέσβο 675 οπλίτες. Το 114 Τάγμα Εθνοφυλακής της Λέσβου, θα έπρεπε με βάση τις κυβερνητικές οδηγίες να στελεχωθεί μόνο με 600 άνδρες και άρα 75 απορρίφθηκαν. Η επιλογή των 75 απορριφθέντων έγινε, όπως κατήγγειλε το ΕΑΜ, με αμιγώς πολιτικά κριτήρια. Στην ίδια καταγγελία το ΕΑΜ ισχυρίζεται ότι μεταξύ των προσληφθέντων ήταν αρκετοί που στη διάρκεια της Κατοχής είχαν συνεργαστεί με τους Γερμανούς.¹⁰⁴³ Τις αιτιάσεις του ΕΑΜ σχολίασε η εφημερίδα *Δημοκρατία*. Αρνούμενη την πολιτική σκοπιμότητα, την ίδια στιγμή την επιβεβαιώνει εμμέσως: «Απολύθησαν λοιπόν όσοι απέδειξαν απειθαρχία και εβαρύνοντο με πράξεις κάθε άλλο παρά αρμοζούσας προς την υψηλήν αποστολήν η οποία θα τους ανετίθετο».¹⁰⁴⁴ Και όσον αφορά την κατηγορία για την πρόσληψη δωσίλογων εθνοφυλάκων, γράφει:

Τι εννοεί δηλαδή το ΕΑΜ όταν λέγει “συνεργασθέντας με τους Γερμανούς”; Εάν, το ότι ευρέθησαν υπηρετούντες εις το σώμα κατά το διάστημα της Γερμανικής Κατοχής, είναι και άδικον και παράλογον... Φυσικά δεν αποκλείεται να υπάρχουν και συνεργασθέντες με τους Γερμανούς χωροφύλακες. Αλλά μια τόσο βαρεία κατηγορία δεν εμπορεί να στηριχθή με απλήν δια του τύπου υποδείξιν. Πρέπει να προσαχθούν αποδείξεις,... ώστε η κατηγορία να περιβληθή με το κύρος της πραγματικότητος.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴¹ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, τ. Ι, ό.π., σ. 79 - 80.

¹⁰⁴² Περισσότερα για τη συγκρότηση των Ταγμάτων Εθνοφυλακής στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση, Βλ. Κωνσταντίνος Γιαννακός, «Η ανασυγκρότηση του Ελληνικού Στρατού μετά τον Β' Π.Π. και ο ρόλος της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, 1944 - 1946», *αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος 2020, σ. 43 - 60.

¹⁰⁴³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 74, 24 Φεβρουαρίου 1945.

¹⁰⁴⁴ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 26, 27 Φεβρουαρίου 1945.

¹⁰⁴⁵ Στο ίδιο.

Ο αποκλεισμός των εαμιτών από τα συγκροτούμενα τάγματα Εθνοφυλακής δεν αφορούσε φυσικά μόνο τη Λέσβο. Ήταν η εφαρμογή μιας καθολικής πολιτικής σε ολόκληρη τη χώρα, καθώς με βάση το κυβερνητικό σχέδιο, τα τάγματα αυτά θα αποτελούσαν το μηχανισμό επιβολής της κρατικής κυβερνητικής εξουσίας και τον αντίποδα της εαμικής κυριαρχίας στην ύπαιθρο.¹⁰⁴⁶

Η αντιπαράθεση γύρω από την Εθνοφυλακή στη Λέσβο ήταν η πρώτη ανάμεσα στο ΕΑΜ και την κυβέρνηση. Ακολούθησε λίγες μέρες μετά, μια ακόμα αντιπαράθεση ανάμεσα στους οπαδούς του ΕΑΜ και της ΕΔΕΛ, στις 3 Μαρτίου 1945, με αφορμή την επίσημη άφιξη του νέου διοικητή Νήσων Αρχιπελάγους Παντελή Ροζάκη και του νέου νομάρχη Λέσβου Ιωάννη Σπηλιωτόπουλου. Οι δύο κυβερνητικοί εκπρόσωποι έφτασαν στη Μυτιλήνη με το βρετανικό αντιτορπιλικό «Liddesdale», συνοδευόμενοι από άγγλους αξιωματικούς. Στην υποδοχή τους πήραν μέρος σε κοινή συγκέντρωση, οπαδοί του ΕΑΜ και της ΕΔΕΛ, ανταλλάσσοντας συνθήματα εκατέρωθεν.

Ο νεαρός Μιχάλης Χ.,¹⁰⁴⁷ που έχει ταχθεί με το αντιστασιακό στρατόπεδο και ήδη είναι ενεργό μέλος της ΕΔΕΝ, γράφει στο ημερολόγιό του την ίδια μέρα:

Προετοιμασμένοι οι Κουκουέδες χύθηκαν μέσα στις γραμμές μας, στις γραμμές της «Αντίδρασης». Μόλις ο νεοδιορισθείς Γενικός Διοικητής Νήσων Αιγαίου αποβιβάζεται άρχισαν να φωνάζουν – να ξελαρυγγιάζονται ΕΑΜ – ΕΑΜ κλπ. Ποιός σας ακούει μωρέ; Οι κομμουνιστάι πλησιάζουν στο μέρος που πρόκειται να βγει ο Διοικητής και μόλις ο συνοδευόν χωροφύλακας πατά στην αποβάθρα του επιτίθενται οι μανιασμένοι σκύλοι. Εμείς τότε όλοι αρχίσαμε τα συνθήματα μας: Μεγάλη Ελλάδα, Σόφια, Βασιλιάς. Οι κουκουέδες λύσσαξαν. Ο διοικητής μετά βίας προχωρεί γιατί πέφτουν πάνω του οι ήρωες του ΕΑΜ. Να σεβασμός προς το κράτος. Φαίνεται θάχουν ρητή διαταγή από τα στελέχη των: «Πάση θυσία να μην αποβιβασθή ο Γενικός Διοικητής». Να γιατί την θέλουν την Ελευθερία, την λαοκρατία, οι Εαμοκομμουνιστάι. Αλλά μια ομάς Ιερολοχιτών ετοιμάζει τα αυτόματα και με το παράγγελμα έτοιμοι πέφτουν πρηνιδόν Δύο τρεις πυροβολισμοί πέφτουν και το πλήθος άρχισε να διαλύεται. Έτσι ο διοικητής κατόρθωσε να μπει στο αυτοκίνητο και να ξεκινήσει...¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁶ Βλ. και David Close, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 239 - 240. Για τη στελέχωση του Τάγματος Εθνοφυλακής στη Λαμία, βλ. Βασιλική Λάζου, «Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος από την οπτική μιας επαρχιακής πόλης», ό.π., σ. 115 - 116.

¹⁰⁴⁷ Δες εδώ, σ. 63.

¹⁰⁴⁸ Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., καταχώριση 3 Μαρτίου 1945, ό.π.

Η παρουσία διαδηλωτών του ΕΑΜ, χωρίς όμως να σημειώνεται και η παρουσία διαδηλωτών προσκείμενων στην ΕΔΕΑ, μνημονεύεται και στα ημερολόγια των αγγλικών δυνάμεων, που συνόδευαν τον Γενικό Διοικητή και το νομάρχη.¹⁰⁴⁹

Την ίδια εποχή στα γειτονικά νησιά, το κλίμα γίνεται πολεμικό σε βάρος του ΕΑΜ. Στη Σάμο ο Κώστας Μαντέλλος, ο Ιπποκράτης Ζαΐμης και άλλα στελέχη της ηγεσίας του τοπικού ΕΑΜ συλλαμβάνονται και εκτοπίζονται με την αιτιολογία ότι οργάνωναν ανοιχτές υπαίθριες συγκεντρώσεις χωρίς την απαιτούμενη άδεια από τις αρχές. Ειδικά για το Ζαΐμη του αποδόθηκε η κατηγορία της εκτέλεσης ενός Ιταλού στη διάρκεια της Κατοχής.¹⁰⁵⁰ Στη Χίο, με αφορμή ή πρόσχημα την ανεύρεση κρυμμένων όπλων, συνελήφθησαν στις 27 Μαρτίου 1945 τέσσερα ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ. Τελικά μετά τις κινητοποιήσεις και τα διαβήματα του ΕΑΜ Χίου, αφέθηκαν ελεύθεροι.¹⁰⁵¹ Στη Λήμνο στη διάρκεια μια χοροεσπερίδας της Εθνικής Αλληλεγγύης στις 10 Μαρτίου 1945 τραυματίστηκαν πέντε άτομα, τρεις από τους οποίους σοβαρά, από έκρηξη μηχανισμού, που τοποθετήθηκε στο καφενείο που γινόταν ο χορός. Ο νομάρχης Λέσβου βιάστηκε να αποδώσει το γεγονός σε μη πολιτικά κίνητρα. Τελικά συνελήφθη ένα άτομο χαμηλής διανοητικής και πολιτικής αντίληψης στον οποίον και αποδόθηκε η ενέργεια, παρά τις αιτιάσεις του ΕΑΜ ότι πίσω από τη δολοφονική αυτή ενέργεια κρυβόταν ναύτες του Βασιλικού Ναυτικού, ακροδεξιάς ιδεολογίας.¹⁰⁵² Στην Λήμνο και στη Χίο, ήδη από τον Απρίλιο του 1945 επιβάλλεται προληπτική λογοκρισία

¹⁰⁴⁹ W.O.170/7562 Aegean Mitilini Region, 1945. Μικρή διαδήλωση του ΕΑΜ, από 300 περίπου εξτρεμιστές, αποβίβαση χωρίς προβλήματα.

¹⁰⁵⁰ Αρχεία ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φ.1402/Β/25, 1η Μαρτίου 1945, παρατίθεται στο Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 127 και εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 8386, 7 Μαρτίου 1945. Θα απελευθερωθεί τελικά στις 30 Απριλίου 1945 μετά την κατάθεση του Χριστόδουλου Τσιγάντε ότι ο Ζαΐμης ενεργούσε κατόπιν εντολής από τις συμμαχικές δυνάμεις για να προβεί στην εκτέλεση του καραμπινιέρου. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 65, 20 Μαΐου 1945.

¹⁰⁵¹ Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίος στα χρόνια της κατοχής*, ό.π., σ. 189 - 191 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 89, 31 Μαρτίου 1945, αρ.φ. 90, 3 Απριλίου 1945 και αρ.φ. 92, 7 Απριλίου 1945.

¹⁰⁵² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 82, 15 Μαρτίου 1945, αρ.φ. 83, 17 Μαρτίου 1945 και αρ.φ. 90, 3 Απριλίου 1945, εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 45, 18 Μαρτίου 1945 και αρ.φ. 49, 1 Απριλίου 1945. Το άτομο που συνελήφθη απαλλάχθηκε τελικά με βούλευμα και αποφυλακίστηκε στις αρχές του 1946. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 213, 17 Ιανουαρίου 1946.

στα δημοσιεύματα του εαμικού τύπου από τους Στρατιωτικούς Διοικητές των νησιών.¹⁰⁵³

Στη Λέσβο δεν παρατηρούνται ακόμα αντίστοιχα φαινόμενα. Οι εφημερίδες των δύο παρατάξεων διαπληκτίζονται για θέματα όπως, αν ο Εθνοφύλακας Αντώνιος Γιαννούλος από την Καλλονή, που βρήκε και παρέδωσε 700 λίρες είναι κομμουνιστής και «παιδί του λαού» και του αξίζει ο κομματικός έπαινος που έλαβε ή αν η πράξη του δεν σχετίζεται με την ιδεολογία του.¹⁰⁵⁴ Την ίδια στιγμή στην υπόλοιπη Ελλάδα έχει ξεκινήσει η «Λευκή Τρομοκρατία».¹⁰⁵⁵ Ήδη και ενώ έχει περάσει μόλις ένα μήνας από την εφαρμογή της Συμφωνίας, η ΚΕ του ΕΑΜ, στις 12 Μαρτίου 1945 απέστειλε υπόμνημα στις κυβερνήσεις των τεσσάρων συμμάχων, καταγγέλλοντας κατάφωρες παραβιάσεις της, ζητώντας παράλληλα συγκρότηση διασυμμαχικής Επιτροπής και αντιπροσωπευτική κυβέρνηση.¹⁰⁵⁶

Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις στη Λέσβο είναι κυρίως λεκτικές. Η μνημόνευση του Βασιλιά, για παράδειγμα στη διάρκεια της δοξολογίας για την 25^η Μαρτίου 1945 στην εκκλησία του Αγίου Θεράποντα, προκαλεί ένταση και αποδοκιμασίες από τους οπαδούς του ΕΑΜ, που βρισκόταν στην εκκλησία, αλλά μέχρι εκεί. Ο υπόλοιπος γιορτασμός ήταν ενωτικός με κυρίαρχη την παρουσία των επιτροπών του ΕΑΜ.¹⁰⁵⁷ Πολλές φορές όμως ξεπερνούν τη λεκτική βία και φτάνουν σε βιαιοπραγίες, κυρίως από μεθυσμένους οπαδούς των δύο παρατάξεων. Στον εαμικό τύπο και στη *Δημοκρατία* υπάρχουν καθημερινές αναφορές για εκατέρωθεν επεισόδια στα χωριά, με ξυλοδαρμούς

¹⁰⁵³ Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος, Παραβάσεις της Βάρκιζας*, Φλεβάρης - Ιούνης 1945, Αριθ. Δ.Υ. 139/17 Απριλίου 1945 Έγγραφο Σακελλαρίου Κ. προς την Διεύθυνση της Εφημερίδος Εμπρός και Ανακοίνωση Στρατιωτικής Διοικήσεως Λήμνου 24 Απριλίου 1945, σ. 18

¹⁰⁵⁴ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 33, 15 Μαρτίου 1945 και εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 44, 14 Μαρτίου 1945.

¹⁰⁵⁵ Περισσότερα για τη «Λευκή τρομοκρατία», βλ. Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος, Παραβάσεις της Βάρκιζας* Φλεβάρης-Ιούνης 1945, και Ιούλιος-Οκτώβριος 1945, David Close, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 238-248, Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 267-296, Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 83 - 89 και Λη Σαράφη, «Η “Λευκή Τρομοκρατία” μοχλός σύνθλιψης του αντιστασιακού φρονήματος. Ο νομός Τρικάλων το 1945», στο Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος, Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο. Φεβρουάριος 1945- Αύγουστος 1949*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σ.165 – 175.

¹⁰⁵⁶ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9403, 15 Μαρτίου 1945, αναδημοσιεύεται και στην *Ελεύθερη Λέσβο*, αρ.φ. 86, 24 Μαρτίου 1945. Βλ. και Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 116 - 117.

¹⁰⁵⁷ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 38, 27 Μαρτίου 1945, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 87, 27 Μαρτίου 1945.

αντιπάλων πολιτικών ομάδων, συνήθως στη διάρκεια ουζοποσίας. Η *Δημοκρατία* καταγγέλλει ξυλοδαρμούς φίλων της ΕΔΕΛ από εαμίτες στον Πολιχνίτο, την Αγία Παρασκευή, την Ερεσό, την Αγιάσο, το Κάτω Τρίτος, τα Μιστεγνά και την Ανεμότια.¹⁰⁵⁸ Γράφει ακόμα ότι στην Αγιάσο, στην Καλλονή και στην Ερεσό, εαμίτες που συλλαμβάνονται από την Εθνοφυλακή απελευθερώνονται μετά από συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας έξω από τα αστυνομικά τμήματα.¹⁰⁵⁹ Η *Ελεύθερη Λέσβος* καταγγέλλει την τρομοκρατική δράση του λοχαγού Εθνοφυλακής Νανόπουλου στο χωριό Άντισσα.¹⁰⁶⁰

Παρά την όξυνση όμως του πολιτικού κλίματος και την αλλαγή στην τοπική διοίκηση, η πολιτική κυριαρχία του ΕΑΜ στο νησί δεν επιτρέπει την εκδήλωση κακοποιήσεων σε βάρος των οπαδών του και τον περιορισμό της πολιτικής του δράσης με βίαια μέσα. Ο παραγκωνισμός λοιπόν του ΕΑΜ δεν μπορούσε να επιτευχθεί με τις κυβερνητικές δυνάμεις που ήταν διαθέσιμες στο νησί. Ήταν επείγουσα ανάγκη να υπάρξει έξωθεν «αρωγή». Έτσι εκείνο που δεν κατάφερε να επιβάλλει στη Λέσβο ο Turنبull με τα ινδικά στρατεύματα τα Χριστούγεννα του 1944, το επιχείρησε η νέα κυβέρνηση Βούλγαρη με την ένταση της πολιτικής σύγκρουσης, χρησιμοποιώντας κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο και κυρίως με την τεχνητή εκτράχυνση της βίας. Κλειδί για την υλοποίηση του σχεδίου αυτού ήταν η αξιοποίηση του στρατού, αλλά και της δικαιοσύνης. Και τα δύο «κλειδιά» έφτασαν στο νησί τον Απρίλιο του 1945 από την ηπειρωτική Ελλάδα.

β' Κράτος και παρακράτος.

Στις 8 Απριλίου 1945 ορκίζεται νέα κυβέρνηση στην Αθήνα με πρωθυπουργό τον ναύαρχο Πέτρο Βούλγαρη. Η νέα κυβέρνηση καταγγέλλεται από το *Ριζοσπάστη* ως «μοναρχικό κατασκευάσμα».¹⁰⁶¹ Την ίδια περίπου περίοδο, βρετανικές εκτιμήσεις για

¹⁰⁵⁸ Οι αναφορές της *Δημοκρατίας* σε ξυλοδαρμούς και βία από την πλευρά εαμιτών είναι σχεδόν σε κάθε φύλλο της εφημερίδας. Βλ. για παράδειγμα εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 28, 3 Μαρτίου 1945, αρ.φ. 32, 13 Μαρτίου 1945, αρ.φ. 35, 27 Μαρτίου 1945, αρ.φ. 39, 29 Μαρτίου 1945 και αρ.φ. 42 5 Απριλίου 1945.

¹⁰⁵⁹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 29, 6 Μαρτίου 1945, αρ.φ. 32, 13 Μαρτίου 1945 και αρ.φ. 38, 28 Μαρτίου 1945.

¹⁰⁶⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 84, 20 Μαρτίου 1945.

¹⁰⁶¹ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9425, 10 Απριλίου 1945.

την Ελλάδα συνέτειναν στο γεγονός ότι η Συμφωνία της Βάρκιζας ήταν ήδη ένα νεκρό γράμμα. Η συμμετοχή κάποιου στο ΕΑΜ θεωρούνταν από τον κρατικό μηχανισμό ως έγκλημα, χειρότερο και από τη συνεργασία με τον κατακτητή στην Κατοχή.¹⁰⁶²

Στη Λέσβο η πολιτική της όξυνσης που τεχνητά επιχειρείται δεν φαίνεται να φέρνει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Το ΕΑΜ και στις νέες συνθήκες φαίνεται πως εξακολουθεί να έχει τη λαϊκή αποδοχή και ως εκ τούτου την πολιτική κυριαρχία. Σε επιστολή του γραμματέα της Επιτροπής Αιγαίου Απόστολου Αποστόλου προς το Επαρχιακό Γραφείο Λεσβίων του ΕΑΜ της Αθήνας στις 6 Μαΐου 1945 αποτυπώνεται η κυριαρχία αυτή:

Η Οργάνωση εκμεταλλεύτηκε αρκετά καλά τη διάθεση της μάζας και τις εξαιρετικά ευνοϊκές προϋποθέσεις για το ανέβασμα του λαϊκού κινήματος. Η ανεργία, το ανέβασμα των τιμών, με την ελευθερία του εμπορίου, οι βαριοί φόροι, η ασυδοσία των εκμεταλλευτών, η δίωξη των υπαλλήλων, οι ταλαιπωρίες απ' τη κρατική δικαιοσύνη είναι μερικά από τα όπλα που μας προσφέρει η σημερινή κατάσταση, για τη διαφώτιση των μαζών που βλέπουν, συγκρίνουν και βρίσκουν τη διαφορά ανάμεσα στους θεσμούς της Αυτοδιοίκησης και του «Κράτους του Νόμου».¹⁰⁶³

Η παρουσία του 114ου Τάγματος Εθνοφυλακής και του μετριοπαθούς διοικητή του Σοφοκλή Βουρνάζου, δεν ευνοούσαν τα σχέδια για ένταση του κλίματος πολιτικής αντιπαράθεσης και μέσω αυτής, το χτύπημα του ΕΑΜ. Οι εθνοφύλακες είναι ντόπιοι και πολλοί είναι μέλη ή συμπαθούντες το ΕΑΜ. Μια έκθεση της Στρατιωτικής Διοικήσεως Αιγαίου του μηνός Μαΐου 1945 για την κατάσταση στη Λέσβο είναι ενδεικτική:

Το 114 Τάγμα, λόγω συνθέσεως δεν απετέλει ισχυρόν και έμπιστον όργανον εις χείρας Στρατιωτικής Διοικήσεως Λέσβου. Είχε μεν αναλάβει την ασφάλειαν Μυτιλήνης και υπαίθρου, αλλά τύποις μόνον. Εν τη πραγματικότητι οι οπλίται του Τάγματος τούτου εις κάθε περίπτωσιν είτε ετήρουν στάσιν παθητικήν είτε και δεν εξετέλουν δεδομένην διαταγήν. Τμήματα τεταγμένα ειδικώς δια την τήρησιν της τάξεως εθεώντο απαθώς ασχημίας και ταραχάς πολιτών, ένιοι δε των ανδρών δεδομένης ευκαιρίας, υπέθαλπον την αναρχίαν. Η Διοίκησις δεν ηδύνατο να επιβληθῆ, δεν ετόλμα να λάβη ριζικά μέτρα.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶² Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 282.

¹⁰⁶³ Αριθμ. πρωτ. 11/7.5.1945, επιστολή Επιτροπής Αιγαίου του ΕΑΜ προς το Επαρχιακό Γραφείο ΕΑΜ Λεσβίων, ιδιωτικό αρχείο Στέργιου Γκιουλάκη,

¹⁰⁶⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1. Έκθεσις επί της γενικής καταστάσεως εν τη περιοχῇ της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Μάιο 1945.

Προς το τέλος Μαρτίου 1945 ο Σοφοκλής Βουρνάζος αντικαθίσταται και νέος διοικητής του 114 Τάγματος Εθνοφυλακής αναλαμβάνει ο αντισυνταγματάρχης πεζικού Γιάννης Κύβελος.¹⁰⁶⁵ Νέος Γενικός Γραμματέας νήσων Αιγαίου ορίζεται ο Στέφανος Παπουτσάνης.¹⁰⁶⁶

Στις αρχές Απριλίου 1945 φτάνει στο νησί, προερχόμενος από την Καστοριά ο Ιωάννης Κωστόπουλος, ως νέος εισαγγελέας Πλημμελειοδικών Μυτιλήνης.¹⁰⁶⁷ Ο Κωστόπουλος, τύπος αριβίστα και φανατικού αντικομμουνιστή, στάλθηκε στη Μυτιλήνη με διατεταγμένη υπηρεσία τον περιορισμό της δύναμης του ΕΑΜ, με οποιοδήποτε τρόπο. Στην τοπική ιστορία είναι γνωστός για τους πύρινους αντικομμουνιστικούς του λόγους στα δικαστήρια και γενικότερα για την αντικομμουνιστική του δράση.

Το ΕΑΜ τον κατηγορήσε επανειλημμένα, για δωσιλογισμό στην περίοδο της Κατοχής. Όπως κατήγγειλε ο *Ριζοσπάστης*, οι Ιταλοί τον είχαν υπό την προστασία τους αποτρέποντας τη μετάθεσή του από τα Γρεβενά.¹⁰⁶⁸ Ακόμα όμως και στην Καστοριά, όπου μετατέθηκε μετέπειτα, κατηγορήθηκε για συνεργασία με τον κατακτητή και για τη σύλληψη και την παράδοση στους Γερμανούς ενός αρχιμανδρίτη.¹⁰⁶⁹ Τελικά έφυγε από τη Μυτιλήνη προς το τέλος του 1945 και ενώ ήταν υπόδικος για δωσιλογισμό, επιβραβεύτηκε για τις υπηρεσίες που πρόσφερε στη Λέσβο, προαγόμενος σε Αντεισαγγελέα Εφετών Ναυπλίου.¹⁰⁷⁰ Την άνοιξη του 1946 θα βρεθεί κατηγορούμενος στο δικαστήριο δωσίλογων, από το οποίο τελικά θα αθωωθεί.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁵ Και ο Γιάννης Κύβελος, σύμφωνα με μια Εαμική πηγή ήταν μετριοπαθής και συνετός, αν και Μανιάτης στην καταγωγή. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 219.

¹⁰⁶⁶ Δες εδώ, σ. 538.

¹⁰⁶⁷ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 43, 7 Απριλίου 1945.

¹⁰⁶⁸ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9461, 19 Ιουλίου 1945 και αρ.φ. 9555, 19 Σεπτεμβρίου 1945.

¹⁰⁶⁹ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 71, 22 Ιουνίου 1945.

¹⁰⁷⁰ Απόφαση 113/1945 του Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου. Η απόφαση αυτή ήταν τόσο προκλητική που ανάγκασε και τον πρόεδρο Εφετών και πρώην υπουργό Δικαιοσύνης της υπηρεσιακής Κυβέρνησης Δαμασκηνού Βασίλειο Κυριακόπουλο να στείλει έγγραφο, όπου διατυπώνει την διαφωνία του, καθώς «καθ' ημάς δεν δικαιολογείται παντάπασιν η εις αντεισαγγελέα Εφετών προαγωγή του ανωτέρω Εισαγγελέως, προ της περατώσεως των κατ' αυτού δικογραφιών». Η ένσταση πάντως αυτή του προέδρου Εφετών απορρίφθηκε από τον Άρειο Πάγο. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 190, 10 Δεκεμβρίου 1945.

¹⁰⁷¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 276, 9 Μαΐου 1946.

Η περίπτωση του Κωστόπουλου, ενός αντικομμουνιστή εισαγγελέα με κατηγορίες για παρελθόν δωσιλογισμού, είναι ενδεικτική της προσπάθειας του μεταβαρκιζιανού καθεστώτος για τη διατήρηση των δικτύων και των μηχανισμών του κράτους που είχαν διαρραγεί με την Απελευθέρωση και την περίοδο της εαμοκρατίας.¹⁰⁷² Φυσικά και δεν είναι μοναδική, ούτε αποτελεί εξαίρεση, αλλά μάλλον είναι ο κανόνας. Πολλά πρόσωπα που από θέσεις κεντρικού μηχανισμού εξουσίας την περίοδο της Κατοχής, συνεργάστηκαν με τον κατακτητή και ήταν υπεύθυνοι για φυλακίσεις, διώξεις και εκτελέσεις πατριωτών, συνέχισαν να διατηρούν τον ίδιο ρόλο στον κρατικό μηχανισμό εντασσόμενοι στην νέα εθνική ιδέα αντιμετώπισης του κομμουνιστικού κινδύνου. Μάλιστα το κράτος φρόντισε να τους απαλλάξει από κάθε σκιά με την αθώωσή τους στο δικαστήριο ή με απαλλακτικό βούλευμα.¹⁰⁷³

Με την άφιξη του Κωστόπουλου, τόσο η ΕΔΕΛ, όσο και ο φιλικός της τύπος, άρχισαν να ασκούν πίεση για δραστικότερα μέτρα κατά του ΕΑΜ και στη Λέσβο, αντίστοιχα με εκείνα που ελάμβαναν χώρα την ίδια περίοδο στα γειτονικά νησιά και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό επιστρατεύθηκε ο συντηρητικός τύπος των Αθηνών που με επανειλημμένα δημοσιεύματα προσπαθούσε να δημιουργήσει κλίμα για δήθεν έκρυθμη κατάσταση στο νησί.¹⁰⁷⁴ Στις 18 και 19 Απριλίου 1945 δημοσιεύονται στις αθηναϊκές εφημερίδες *Έθνος*, *Εμπρός* και *Καθημερινή* πληροφορίες ότι η ΟΠΛΑ στη Λέσβο απήγαγε τον εισαγγελέα Κωστόπουλο. Η μοναρχική αθηναϊκή εφημερίδα

¹⁰⁷² Ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης, μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ, σε άρθρο του στο *Ριζοσπάστη* «Μεταδεκεμβριανή Δικαιοσύνη», με αφορμή την αθώωση του επικεφαλής του μηχανοκίνητου της Αστυνομίας την περίοδο της Κατοχής Νίκου Μπουραντά από το Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων, αναφέρεται ειδικά στην περίπτωση του εισαγγελέα Ιωάννη Κωστόπουλου και στην καινοφανή επικύρωση της προαγωγής του από τον Άρειο Πάγο, ενώ εκκρεμούσαν δικογραφίες σε βάρος του για δωσιλογισμό, προκειμένου να αποδείξει ότι στη Δικαιοσύνη δεν υπήρξε καμία κάθαρση. εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9573, 27 Νοεμβρίου 1945.

¹⁰⁷³ Αντίστοιχη χαρακτηριστική περίπτωση είναι ο γενικός εισαγγελέας Πρωτοδικών Κ. Κόλλιας, μέλος της Επιτροπής Ασφάλειας Αττικής την περίοδο της Κατοχής, που αργότερα έπαιξε και κεντρικό ρόλο στην υπόθεση Γρηγόρη Λαμπράκη. Παρόλο που κατηγορήθηκε πως παρέδωσε Έλληνες πολίτες στους Γερμανούς με κίνδυνο να εκτελεστούν για αντίποινα, αθώωθηκε και προήχθη σε εισαγγελέα Εφετών, αναλαμβάνοντας διευθυντής της Εισαγγελίας Πρωτοδικών που συγκρότησε τον πρώτο επίσημο μηχανισμό των Ειδικών Δικαστηρίων δωσίλογων. Βλ. Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δωσίλογων 1944-1949*, ό.π., σ. 371 - 372. Περισσότερα για το πως το μεταβαρκιζιανό κράτος εξασφάλισε τη συνέχεια των αντικομμουνιστικών μηχανισμών εξουσίας με τη δικαστική απαλλαγή των ελίτ. Στο *ίδιο*, σ. 366 - 391.

¹⁰⁷⁴ Ανάλογα δημοσιεύματα είδαν το φως σε δεξιάς εφημερίδες, όπως το *Ελληνικό Μέλλον* και η *Ακρόπολις*. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 93, 10 Απριλίου 1945, τηλεγράφημα διαμαρτυρίας του ΕΑΜ Λέσβου προς την Κυβέρνηση για τα δημοσιεύματα αυτά.

Εμπρός με τίτλο: «Ταραχώδη επεισόδια εις την Μυτιλήνην – Η Εαμική δράσις» σημειώνει χαρακτηριστικά: «Το πλέον αξιοσημείωτον είναι ότι Ελασίται της Λέσβου συνέλαβον και τον εισαγγελέα, τον οποίον απήγαγον προς άγνωστον κατεύθυνσιν».¹⁰⁷⁵ Τρεις μέρες μετά, η ίδια εφημερίδα δημοσιοποιεί ανακοίνωση του υπουργού Δικαιοσύνης ότι «ανεχώρησεν εις Μυτιλήνην Άγγλος αξιωματικός, ο οποίος θα ενεργήση ανακρίσεις δια τα τελευταία επεισόδια των ελασιτών».¹⁰⁷⁶ Η *Καθημερινή* μάλιστα, στις 21 Απριλίου 1945, δημοσιεύει ανακοίνωση του Υπουργείου Δικαιοσύνης με δηλώσεις της συζύγου του Ιωάννη Κωστόπουλου, που επιβεβαιώνουν την απαγωγή του συζύγου της από την ΟΠΛΑ, της οποίας μάλιστα κατά την ίδια, ηγείτο ένας Βούλγαρος (!).¹⁰⁷⁷ Όπως ήταν φυσικό μετά από τις διαμαρτυρίες του εαμικού τύπου, ο Γενικός Γραμματέας της Διοίκησης Νήσων Στέφανος Παπουτσάνης αναγκάζεται με επίσημη ανακοίνωση του να διαψεύσει τα σχετικά δημοσιεύματα.¹⁰⁷⁸ Ακόμα και η *Δημοκρατία*, μιλά για αστειότητες, αποδίδει δε εμμέσως σε προβοκάτσια την διοχέτευση μιας τέτοιας είδησης στην εφημερίδα *Έθνος*.¹⁰⁷⁹ Ο *Ριζοσπάστης* μάλιστα με άρθρο του με τίτλο: «Να ποιοι απαγάγουν και ξυλοκοπούν τους Εισαγγελείς» αναφέρεται σε πραγματικό περιστατικό απαγωγής και ξυλοδαρμού του εισαγγελέα Κοζάνης Συρίνα από τέσσερις εθνοφύλακες γιατί δεν συναίνεσε στην προφυλάκιση πολίτη, αντιπαραβάλλοντάς το με την ψεύτικη είδηση της απαγωγής του εισαγγελέα Μυτιλήνης.¹⁰⁸⁰

Πάντως τόσο τα δημοσιεύματα, όσο και οι εκκλήσεις της ΕΔΕΛ έφεραν το ποθητό αποτέλεσμα. Στις 23 Απριλίου 1945 έρχεται στη Μυτιλήνη το πρώτο τμήμα του 149ου Τάγματος Εθνοφυλακής, αποτελούμενο από 222 οπλίτες, προερχόμενο από το Βόλο. Οι συστάσεις για το Τάγμα αυτό και τα στελέχη του, από τις εαμικές εφημερίδες δεν είναι οι καλύτερες.¹⁰⁸¹ Δεν είναι μόνο το γεγονός ότι οι νέοι εθνοφύλακες είναι μη

¹⁰⁷⁵ Ημερήσια Εθνική Εφημερίς *Εμπρός*, αρ.φ. 49, 19 Απριλίου 1945.

¹⁰⁷⁶ Ημερήσια Εθνική Εφημερίς *Εμπρός*, αρ.φ. 52, 22 Απριλίου 1945.

¹⁰⁷⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 99, 24 Απριλίου 1945.

¹⁰⁷⁸ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 51, 4 Μαΐου 1945.

¹⁰⁷⁹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 50, 24 Απριλίου 1945.

¹⁰⁸⁰ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9439, 26 Απριλίου 1945.

¹⁰⁸¹ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 63, 13 Μαΐου 1945 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 105, 8 Μαΐου 1945.

Λέσβιοι. Το πρόβλημα για το ΕΑΜ είναι κυρίως πως στις τάξεις του συναθροίζονται άτομα, που στο παρελθόν είχαν αντικομμουνιστική δράση, ενώ συνεργάστηκαν και με τις κατοχικές δυνάμεις, όπως τα αδέλφια Γιατρά (επιλοχίας και λοχίας) και στελέχη των ομάδων Παρθενίου και Πλυντζανόπουλου.¹⁰⁸² Ο Μιχάλης Χ., στέλεχος της ΕΔΕΝ, γράφει στο ημερολόγιό του στις 24 Απριλίου 1945, για την άφιξη του 149ου Τάγματος στη Μυτιλήνη:

Τα καταστήματα κλείνουν γρήγορα και ο κόσμος τρέχει στην αγορά για τα σπίτια του... Δεν συμβαίνει τίποτα το σπουδαίο, μα οι κομμουνισταί επωφεληθέντες από την άφιξη του 149 Τάγματος Εθνοφυλακής ενσπείρουν τον πανικό διαδίδοντας πως «αυτοί έρχονται να μας σφάζουν... να καταλάβουν την πόλη». Με απόλυτη τάξη και ηρεμία έγινε η απόβασις του Τάγματος από το μεταγωγικό «Κορινθία». Κανένα επεισόδιο. Τίποτα. Μόνο οι Εαμίτες έμειναν με τις ειδήσεις των... Πολύς κόσμος ανενόχλητος χαζεύει στο μόλο όπου γίνεται η απόβασις. Μετά η απαραίτητη παρέλαση από την προκυμαία με τραγούδι και κέφι... Μερικοί θαρραλέοι ξεχνώντας την τρομοκρατία του ΕΑΜ χειροκροτούν τον νέο Εθνικό Στρατό. Γρήγορα τα χειροκροτήματα παύουν. Η μονάς κατευθύνετε στο Διδασκαλείον για να στρατοπεδεύση εκεί.¹⁰⁸³

Στην έκθεση της Στρατιωτικής Διοικήσεως Αιγαίου του μηνός Μαΐου 1945 για την κατάσταση στη Λέσβο, που αναφέρθηκε παραπάνω, σημειώνεται για το 149ο Τάγμα:

Από της επομένης της εις Μυτιλήνην αφίξεως του, ήρχισεν προοδευτικός η καταφορά εναντίον του. Τηλεγραφήματα εστάλησαν εις την Κυβέρνησιν περί αμέσου απομακρύνσεως του, ο δε αριστερός τύπος... ήρχισεν αναφανδόν να του επιτίθεται. Συνθήματα υβριστικά και προκλητικά ερρίφθησαν κατά των ανδρών του Τάγματος τούτου. Απεκαλούντο εν μέση οδώ «Μοναρχοφασίσται», «Μπουραντάδες» κλπ., πράγμα, όπερ, επόμενον ήτο, να προκαλή έξαψιν και αγανάκτησιν. Αι συνέπειαι της τοιαύτης συμπεριφοράς ασφαλώς δεν προοιωνίζοντο ομαλήν εξέλιξιν.¹⁰⁸⁴

Την ίδια περίοδο στις φυλακές της Μυτιλήνης οι κρατούμενοι δωσίλογοι, αμέσως μετά την αλλαγή της τοπικής διοίκησης, πίεζαν για την απελευθέρωσή τους.

¹⁰⁸² Ο ανθυπασπιστής Ευσέβιος Παρθενίου και ο συνταγματάρχης Ιωάννης Πλυντζανόπουλος ήταν στελέχη της Ειδικής Ασφάλειας Χωροφυλακής και των ταγμάτων Ασφαλείας αντίστοιχα, έχοντας συγκροτήσει ειδικές ομάδες δράσης στη διάρκεια της Κατοχής συνεργαζόμενοι με τις κατοχικές δυνάμεις, ενάντια στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και ευθυνόμενοι για δεκάδες εκτελέσεις ελλήνων αντιστασιακών. Για τη δράση τους στην Κατοχή, βλ. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, ό.π., σ. 378 -381.

¹⁰⁸³ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., ό.π., 149 Μονάς στη Μυτιλήνη, καταχώριση 24 Απριλίου 1945.

¹⁰⁸⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Έκθεσις επί της γενικής καταστάσεως εν τη περιοχή της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Μάιο 1945.

Στις 16 Μαρτίου 1945 μάλιστα άρχισαν απεργία πείνας ζητώντας το τέλος της προφυλάκισής τους.¹⁰⁸⁵ Προς το τέλος του Απριλίου 1945, ο εισαγγελέας Κωστόπουλος αποφυλάκισε 79 άτομα για να δικαστούν σε εύθετο χρόνο.¹⁰⁸⁶ Κάποιοι από αυτούς, επέστρεψαν στα χωριά τους και πρωτοστατούσαν σε επεισόδια.¹⁰⁸⁷ Επιπλέον ο εισαγγελέας αποδέσμευσε το μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβο από τον κατ' οίκον περιορισμό και του έδωσε τη δυνατότητα να επιστρέψει στα ποιμενικά του καθήκοντα. Έτσι τη Μεγάλη Πέμπτη 3 Μαΐου 1945 χοροστάτησε στην ακολουθία του Νυμφίου.¹⁰⁸⁸ Παράλληλα απαγόρευσε στην Εθνική Αλληλεγγύη να πάει τρόφιμα σε κρατούμενους εαμίτες και απέπεμψε τους εκπροσώπους της από το γραφείο του με σκαιότατο τρόπο, αποκαλώντας τους «κλεφτρόνια».¹⁰⁸⁹

Την Κυριακή των Βαΐων 29 Απριλίου 1945 επισκέπτεται τη Λέσβο ο βρετανός αρχιστράτηγος Ronald Scobie.¹⁰⁹⁰ Η ΕΔΕΛ, σύμφωνα με τον εαμικό τύπο, συνεπικουρούμενη από στελέχη της τοπικής διοίκησης, επιχείρησε να κινητοποιήσει τους οπαδούς της για την υποδοχή του. Αλλά και το ΕΑΜ έδωσε οδηγίες για τη συμμετοχή των οπαδών του στην υποδοχή. Η *Ελεύθερη Λέσβος* σημειώνει σχετικά:

αν ο Μυτιληνεϊκός λαός δεν αγαπούσε ειλικρινά τον φιλελεύθερο Αγγλικό Λαό, αν από παράδοση δεν ήταν ευγενικός και περήφανος, όπως είναι. Κι αν δεν ήξερε να συνταιριάζει τα αισθήματά του με τα καλώς εννοούμενα Εθνικά συμφέροντα, θα μπορούσε να κλειστεί στα σπίτια του και ν' αφήσει τον κ. Σκόμπι ν' ανταλλάξει τις σκέψεις του σ' ένα τσάι στη λέσχη «Πρόοδος» ή σ' ένα γεύμα στα “καλά σπίτια”... Αυτή την ταπεινώση ...δεν θέλησε να κάνει στον Στρατηγό Σκόμπι γιατί τον αντίκρουσε ως εκπρόσωπο της μεγάλης μας Συμμάχου.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 34, 17 Μαρτίου 1945 και εφ. *Εμπρός*, 46, 21 Μαρτίου 1945. Επίσης για την απεργία πείνας των κρατούμενων ως δωσίλογων, που κράτησε τρεις μέρες, βλ. Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκότος*, ό.π., σ. 66 - 67.

¹⁰⁸⁶ Δεν απελευθερώθηκαν όλοι. Περίπου 25 κατηγορούμενοι ως δωσίλογοι παρέμειναν στις φυλακές ως τη δίκη τους.

¹⁰⁸⁷ Στο Πλωμάρι απελευθερωθέντες κατηγορούμενοι ως δωσίλογοι, σύμφωνα με καταγγελίες του ΕΑΜ προκάλεσαν επεισόδια σε βάρος οπαδών του, εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 61, 6 Μαΐου 1945.

¹⁰⁸⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 101, 28 Απριλίου 1945 και αρ.φ. 102, 1 Μαΐου 1945.

¹⁰⁸⁹ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 61, 6 Μαΐου 1945.

¹⁰⁹⁰ Ο Στρατηγός Ronald Scobie (Ρόναλντ Σκόμπι) ορίστηκε με τη Συμφωνία της Καζέρτας αρχιστράτηγος των ελληνικών και βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Ελλάδα, παίζοντας ένα ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στα Δεκεμβριανά της Αθήνας και στη Συμφωνία της Βάρκιζας. Ο Στρατηγός Σκόμπι αποχώρησε από την Ελλάδα στα μέσα του 1946.

¹⁰⁹¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 101, 1 Μαΐου 1945.

Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με το ρεπορτάζ της εφημερίδας, «πλήθος κόσμου άρχισαν να κατεβαίνουν στην προκουμαία αυθόρμητα και με μόνο τον πόθο να υποδεχθούνε το Βρετανό Στρατηγό και να διατρανώσουν τα φιλικά τους αισθήματα προς το μεγάλο σύμμαχο βρετανικό λαό».¹⁰⁹²

Παρά την καθολική κινητοποίηση της ΕΔΕΛ, οι οπαδοί του ΕΑΜ που βρέθηκαν στην υποδοχή του στρατηγού Σκόμπι ήταν εμφανώς πολύ περισσότεροι. Ο Μιχάλης Χ. καταγράφει στο ημερολόγιό του:

οι κακοί Έλληνες οι προδότες κομμουνισταί... μαζεύτηκαν στην προκουμαία, κατά διαταγήν ανωτέρων και με άγριες φωνές άρχισαν τα συνθήματά των «Βάρκιζα», «ΕΑΜ» κ.α. ...Πάντως ο Σκόμπι παρακολούθησε απ' το Δημαρχείο την παρέλαση και μετά εμείς της ΕΔΕΝ με τα συνθήματα μας «Μεγάλη Ελλάδα», «Τσώρτσιλ», «Σκόμπι» κάναμε την εμφάνιση μας. Ο Άγγλος μας πρόσεξε. Ξεχωρίζαμε, μια φούχτα κάτω από τον εξώστη του Δημαρχείου, ενώ γύρω μας μυριάδες κομμουνιστών έριχναν επίμονα τα συνθήματα των εμποδίζοντας τον Σκόμπι να μιλήσει: «Δεν είμαι πολιτικός», τους είπε και επομένως μη ζητάτε από μένα Βάρκιζα και Δημοκρατία. Άφθονες ανθοδέσμες προοριζόταν για τον Άγγλο επίσημο, που οι προδότες με τρόπο έστελναν «αλητάκια» να τις καταστρέψουν. «Ελευθερία δράσης και σκέψης». Το απόγευμα της ίδιας μέρα ο κ. Σκόμπι περνώντας από το κτίριο της ΕΔΕΛ – ΕΔΕΝ απεθεώθη κυριολεκτικώς από τους Εδενίτες. Άλλοι έπεσαν μπροστά στο αυτοκίνητο του εμποδίζοντας το να προχωρήσει άλλοι τον έριχναν λουλούδια, άλλοι τον αγκάλιαζαν κι όλοι μαζί χειροκροτούσαμε ζητωκραυγάζοντας: «Να τι θα πη Ελλάδα...».¹⁰⁹³

Η ειρηνική, μαζική παρουσία του κόσμου του ΕΑΜ πολυπληθέστερη και πιο εκδηλωτική σε σχέση με τους αντιπάλους του, προκάλεσε τον εκνευρισμό της τοπικής στρατιωτικής και πολιτικής ηγεσίας. Στην έκθεση της Στρατιωτικής Διοικήσεως Αιγαίου του μηνός Μαΐου 1945 για την κατάσταση στη Λέσβο, που αναφέρθηκε πιο πάνω, σημειώνεται για την επίσκεψη:

Κατά την εις Μυτιλήνην άφιξιν του Άγγλου στρατηγού ΣΚΟΜΠΥ, όχι μόνον δεν εγένετο η πρέπουσα υποδοχή, αλλ' ουδεμία τάξις ετηρήθη. Η αριστερά παράταξις πληροφορηθείσα την ώραν αφίξεως παρώτρυνεν τον κόσμον να συγκεντρωθή εις την Προκουμαίαν. Πράγματι πλήθος πολύ παντός φύλου και ηλικίας κατέκλυσεν εν είδει διαδηλώσεως την Προκουμαίαν και η υποδοχή του στρατηγού εγένετο με τα γνωστά συνθήματα. Αταξία πλήρης επεκράτησε και ασχήμια εσημειώθησαν... Την τήρησιν της τάξεως και την απονομήν τιμών είχε αναλάβει δια τμημάτων του

¹⁰⁹² Στο ίδιο.

¹⁰⁹³ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., ό.π., καταχώριση 29 Απριλίου '45. Ο Άγγλος στρατηγός Σκόμπι στη Μυτιλήνη.

το 114 Τάγμα, αλλά ταύτα ουδέν ενήργουν και εθεώντο απαθώς την κατάσταση.¹⁰⁹⁴

Ο Σκόμπι - από το μπαλκόνι του Δημαρχείου Μυτιλήνης, δίπλα στον κομμουνιστή δήμαρχο Αχιλλέα Κοντάρα¹⁰⁹⁵ - προσπάθησε να αποφύγει τις κακοτοπιές. «Γιατί φωνάζετε; Από πολιτική δεν ξεύρω τίποτα», απάντησε στα συνθήματα των οπαδών του ΕΑΜ, που ζητούσαν «Βάρκιζα – Κριμαία – Ανεξαρτησία». ¹⁰⁹⁶ Στην ομιλία του μάλιστα δεν δίστασε να επικροτήσει τους Λέσβιους «δια την σωφροσύνην ... με το να μη λάβετε μέρος εις τον εμφύλιον πόλεμον όστις εμαίνεται εις Αθήνας κατά τον παρελθόντα Δεκέμβριον».

Αργότερα συναντήθηκε με την εαμική διοίκηση του Εργατικού Κέντρου, αλλά και με αντιπροσωπεία του ΕΑΜ. Όταν οι εκπρόσωποι των εαμικών οργανώσεων του έθεσαν τα ζητήματα των παραβιάσεων της Συμφωνίας της Βάρκιζας τους άκουσε με προσοχή και έδωσε διαβεβαιώσεις για την ομαλή εξέλιξη της κατάστασης.¹⁰⁹⁷ Μάλιστα με την επιστροφή του στην Αθήνα επισκέφθηκε τον πρωθυπουργό κ. Βούλγαρη και σύμφωνα με το *Ριζοσπάστη*: «εξέφρασε την ικανοποίησή του για την τάξη στα νησιά του Αιγαίου».¹⁰⁹⁸

Η επίσκεψη Σκόμπι δείχνει το κλίμα των ημερών. Το ΕΑΜ, παρόλο που μπορούσε να μπουκοτάρει την υποδοχή και να δώσει την εικόνα μιας έρημης πόλης με κλειστά σπίτια, επέλεξε να συμμετάσχει μαζικά και να υποδεχθεί τον Σκόμπι ως φίλο και Σύμμαχο. Παρά τα γκρίζα σύννεφα της βίαιης αντιπαράθεσης που υπήρχαν στην υπόλοιπη Ελλάδα, το ΕΑΜ Λέσβου προσδοκούσε με τη Συμφωνία της Βάρκιζας ομαλές πολιτικές εξελίξεις. Η μαζική συμμετοχή στην υποδοχή Σκόμπι αντικατοπτρίζει ακριβώς αυτή του την προσδοκία. Σε άλλες περιοχές της Ελλάδας τις οποίες επισκέφτηκε το ίδιο διάστημα ο Στρατηγός Σκόμπι, όπως για παράδειγμα στη Θεσσαλονίκη, την 1^η Απριλίου 1945, ο κόσμος του ΕΑΜ απουσίασε από την όποια

¹⁰⁹⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Έκθεσις επί της γενικής καταστάσεως εν τη περιοχή της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Μάιο 1945.

¹⁰⁹⁵ Δες εδώ, σ. 533.

¹⁰⁹⁶ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 50, 1 Μαΐου 1945.

¹⁰⁹⁷ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 50, 30 Απριλίου 1945.

¹⁰⁹⁸ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9446, 4 Μαΐου 1945.

υποδοχή, τα δε συνθήματα των συγκεντρωμένων ήταν «Μεγάλη Ελλάδα», «Σόφια» κλπ.¹⁰⁹⁹

Το ΕΑΜ Λέσβου ήλπιζε πως, ακολουθώντας μια πολιτική κατευνασμού και συνεννόησης η δυναμική του θα εκφραζόταν σύντομα τόσο στο δημοψήφισμα για το Βασιλιά, όσο και στις βουλευτικές εκλογές. Ο Δεκέμβριος της Αθήνας ήταν για το ΕΑΜ Λέσβου μια κακή παρένθεση, που έπρεπε να ξεπεραστεί. Η νίκη του «Go Back» του έδινε την αναγκαία αυτοπεποίθηση και τη δυνατότητα να κάνει την υπέρβαση.

Από την άλλη πλευρά οι συγκροτημένες αντιεαμικές δυνάμεις ανησύχησαν με την παρουσία του κόσμου του ΕΑΜ στην υποδοχή του Σκόμπι και δεν έκρυψαν τη δυσαρέσκειά τους από το γεγονός ότι το επίσημο κράτος αδυνατούσε να επιβληθεί στο νησί. Η εφημερίδα *Δημοκρατία* γράφει σκωπτικά την επομένη: «δια να καταστή και η Λέσβος τμήμα του Ελληνικού κράτους, δεν αρκεί η ιδική μας θέλησις. Πρέπει να είναι και θέλησις του Κράτους. Και το Κράτος, παρουσιάζεται σήμερα, ωσάν να μη θέλει... Έχει κλειστά τα μάτια και καλά στουμπωμένα τα αυτιά.»¹¹⁰⁰ Η αδυναμία των κρατικών αρχών της Λέσβου να οργανώσουν μια αξιοπρεπή για τα δεδομένα τους αποδοχή στον στρατηγό Σκόμπι και η εμφανής κυριαρχία του ΕΑΜ και των συνθημάτων του στην υποδοχή θορύβησαν βαθύτατα την νεοεγκατεστημένη κρατική εξουσία.¹¹⁰¹

Μέσα σε αυτό το κλίμα της Εαμικής κυριαρχίας και των πιέσεων προς το «κράτος του Νόμου» να εμφανιστεί, η μόνη επιλογή που υπήρχε ήταν το κράτος να παίζει και το ρόλο του παρακράτους.

Η αρχή του τέλους – Τα γεγονότα της 8^{ης} Μαΐου 1945

Τη Δευτέρα του Πάσχα 7^η Μαΐου 1945, φτάνει στη Μυτιλήνη το πρώτο τμήμα των Λεσβίων που είχαν κλειστεί στα «σύρματα» της Μέσης Ανατολής. Ήταν περίπου 180

¹⁰⁹⁹ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9419, 1 Απριλίου 1945.

¹¹⁰⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 53, 1 Μαΐου 1945.

¹¹⁰¹ Σύμφωνα με μια μεταγενέστερη μαρτυρία, η μεταβαρκιζιανή εξουσία «χρέωσε» τα όσα έγιναν στην υποδοχή Σκόμπι σε δύο στελέχη του ΚΚΕ, τον τότε δήμαρχο Μυτιλήνης Αχιλλέα Κοντάρια και τον γραμματέα της Περιφερειακής Επιτροπής Αιγαίου Παναγιώτη Γόγο. Και οι δύο καταδικάστηκαν μετέπειτα σε θάνατο και είναι από τους ελάχιστους Λέσβιους που η ποινή τους εκτελέστηκε το καλοκαίρι του 1949. Προφορική μαρτυρία Μιχάλη Λιαρούτσου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή, 19 Σεπτεμβρίου 2008, ιδιωτικό αρχείο Παναγιώτη Κουτσκουδή.

άνδρες, από τους συνολικά 480 με 500 Μυτιληνιούς στρατιώτες, που είχαν πάρει μέρος στο κίνημα του Απριλίου του 1944 και είχαν φυλακιστεί στα λεγόμενα «σύρματα».¹¹⁰² Η υποδοχή που τους επιφυλάσσεται από το ΕΑΜ είναι θερμή.¹¹⁰³ Μια μεγάλη αυθόρμητη διαδήλωση έγινε το απόγευμα της ίδιας μέρας στην προκουμαία της Μυτιλήνης, που συνδυάστηκε και με τους πανηγυρισμούς για την ανακοίνωση της ανακωχής και της οριστικής ήττας του ναζισμού.¹¹⁰⁴ Ο Μιχάλης Χ. καταγράφει στο ημερολόγιό του, στις 7 Μαΐου 1945, την άφιξη των Λέσβιων «συρματάδων» με το δικό του ξεχωριστό τρόπο:

Αφίχθησαν κομμουνισταί - επαναστάται του Καΐρου. Τους υποδέχθηκαν με λουλούδια και χειροκροτήματα. Ως εδώ κουκουέδες... Χθες το βράδυ ο παραλιακός δρόμος γεμάτος κομμουνιστάς που αγκαλιασμένοι με τους στασιαστάς τη μέσης ανατολής που αφίχθησαν προχθές τραγουδούν προκλητικότητας “σφυρί δρεπάνι και όχι Βασιλιάς”... Και δόστου “Στ’ άρματα στ’ άρματα”. “Μα αφού έχουμε ειρήνη τι άρματα και κανόνια λές” “Θάνατος στο φασισμό” και προχωρούν παρακάτω οι ταραξίες.¹¹⁰⁵

Το βράδυ της ίδιας μέρας, ομάδα από εθνοφύλακες από το 149ο Τάγμα, με επικεφαλής τον επιλοχία Παύλο Γιατρά, επιτέθηκαν στα γραφεία του ΚΚΕ, πέταξαν όλο το αρχείο στη θάλασσα και προσήγαγαν όσους βρήκαν, μεταξύ των οποίων και το γραμματέα της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ Χαράλαμπο Κανόνη.¹¹⁰⁶ Η επίθεση, που

¹¹⁰² Το σύνολο των έγκλειστων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Μέσης Ανατολής υπολογίζεται τον Απρίλιο του 1945 στους 4.110, οι περισσότεροι από τους οποίους κατάγονταν από τη Χίο, τη Σάμο και την Ικαρία. Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ. 802^Α/Δ/3/3. Κατάστασης δυνάμεως, παρατίθεται στο Ζωή Λεοντοπούλου, «Το κίνημα του Απριλίου 1944 στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις Μέσης Ανατολής και η καταστολή του», διπλωματική εργασία, πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2017, σ. 95. Περισσότερα για το κίνημα της Μέσης Ανατολής Δημήτριος Κατσικώστας, «Ο ελληνικός Στρατός στην εξορία 1941 - 1944», ό.π., σ. 316 - 361.

¹¹⁰³ Ο Σπύρος Ανδρεάδης, ένας από τους έγκλειστους στα «σύρματα» που επέστρεψε εκείνη τη μέρα, σε μεταγενέστερη μαρτυρία του, αναφέρει ότι τότε επέστρεψαν 500 άτομα. Βλ. Σπύρος Ανδρεάδης, «Το χρονικό της Μέσης Ανατολής», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Β' (2009), σ. 113. Μάλλον ο αριθμός αφορά στο σύνολο των Λεσβίων. Πιο έγκυρος είναι ο αριθμός 180 που δίνει την επόμενη μέρα η *Ελεύθερη Λέσβος*. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 105, 8 Μαΐου 1945. Το ίδιο αριθμό αναφέρει και η Επιτροπή Αιγαίου του ΕΑΜ. Βλ. Επιστολή Επιτροπής Αιγαίου του ΕΑΜ προς την εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, 9 Μαΐου 1945, ιδιωτικό αρχείο Στέργιου Γκιουλάκη.

¹¹⁰⁴ Επιστολή Επιτροπής Αιγαίου του ΕΑΜ προς την εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, 9 Μαΐου 1945, ιδιωτικό αρχείο Στέργιου Γκιουλάκη.

¹¹⁰⁵ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., ό.π., καταχώριση, τα επεισόδια της 8^{ης} Μαΐου 1945.

¹¹⁰⁶ Στην απόρρητη Έκθεση της Στρατιωτικής Διοίκησης Αιγαίου αναφέρεται ότι η επίθεση στα γραφεία του ΚΚΕ έγινε με πρωτοβουλία του επιλοχία Γιατρά. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στην έκθεση: «Επρόκειτο περί αυτοβούλου ενεργείας του αναφερθέντος επιλοχίου τον οποίον αυτοβούλος ηκολούθησαν οι λοιποί οπλίται, η δε αφορμή αποδίδεται κυρίως εις την προκλητικότητα των

αποδόθηκε αργότερα σε αγνώστους, αποδείχθηκε πως δεν ήταν τυχαία.¹¹⁰⁷ Οργανώθηκε από το σκληρό πυρήνα βασιλοφρόνων του 149ου Τάγματος, με επικεφαλής τον Παύλο Γιατρά και εντασσόταν σε ένα γενικότερο σχέδιο, που είχε εκπονήσει, όπως φαίνεται ομάδα κρατικών στελεχών, με επικεφαλής το νομάρχη Χίου Σωτήρη Σταματιάδη, που όλως τυχαίως εκείνο τον καιρό αντικαθιστούσε τον απουσιάζοντα νομάρχη Λέσβου Σπηλιωτόπουλο στα καθήκοντά του.¹¹⁰⁸ Πανομοιότυπα γεγονότα με την καταστροφή των γραφείων του ΕΑΜ από «αγνώστους», έγιναν ένα μήνα μετά, την Παρασκευή 8 Ιουνίου 1945 και στη Χίο.¹¹⁰⁹ Και στα δύο γειτονικά νησιά, οι προκλήσεις των συγκεκριμένων εθνοφυλάκων ήταν η αρχή ενός καλά οργανωμένου σχεδίου, που είχε στόχο την ηγεσία των τοπικών ΕΑΜ. Στο σχεδιασμό αυτόν συμμετείχε και ο εισαγγελέας Κωστόπουλος, αφού σύμφωνα με καταγγελίες του ΕΑΜ, ο Γιατράς λειτουργούσε στην πράξη ως «σωματοφύλακας» του Κωστόπουλου, από τον οποίο έπαιρνε και τις σχετικές εντολές.¹¹¹⁰ Συμμετοχή στο σχεδιασμό ή τουλάχιστον γνώση, είχε και ο Γενικός Γραμματέας Νήσων Στέφανος Παπουτσάνης.¹¹¹¹ Μάλιστα, όπως

προηγηθεισών ημερών από της αφίξεως του Τάγματος και πιθανώς εις την φήμην ότι το απόγευμα της ίδιας ημέρας κατά τον εορτασμόν, πολίται τινές επιχείρησαν να ρίψωσιν εις την θάλασσαν τον αδελφόν του επιλοχιού υπηρετούντα εις τον βαθμόν του λοχιού εις το ίδιον Τάγμα». ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Έκθεσις επί της γενικής καταστάσεως εν τη περιοχή της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Μάιο 1945.

¹¹⁰⁷ Ο Μιχάλης Χ. στο ημερολόγιό του έχει δύο καταγραφές για τα γεγονότα. Η πρώτη με ημερομηνία Τρίτη 8 Μαΐου '45, όπου αναφέρει ότι: «Την 12^η (Μεσάνυχτα) ομάς εθνοφυλάκων του 149 ωθήσαντες τα Γραφεία του Κομ. Κόμματος (πλησίον Σουλιώτη) μπήκαν μέσα και έρριξαν εις τη θάλασσαν τα αρχεία όλα της εφημερίδας Εμπρός κλπ...». Υπάρχει και άλλη μια καταγραφή του για τα γεγονότα, με τίτλο «Τα επεισόδια της 8^{ης} Μαΐου 1945»: «Άγνωστοι τα μεσάνυχτα της 7^{ης} προς την 8^{ης} Μαΐου διέρρηξαν τα γραφεία του ΚΚΕ και πέταξαν στη θάλασσα το Αρχείο της Κομματικής εφημερίδας “ΕΜΠΡΟΣ”. Η δεύτερη καταγραφή είναι λίγο μεταγενέστερη της πρώτης, καθώς ο Μιχάλης προσαρμόζεται στην επίσημη κρατική γραμμή «περί αγνώστων». Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., ό.π., 8 Μαΐου 1945.

¹¹⁰⁸ Ο νομάρχης Λέσβου Σπηλιωτόπουλος είχε δηλώσει σε πρότερο χρόνο σε επιτροπή του ΕΑΜ, που τον επισκέφθηκε, πως γνώρισε πως υπήρχαν σχεδιασμοί για τέτοια επεισόδια και ότι θα έφευγε από τη Λέσβο, για να μη γίνει όργανο των μοναρχοφασιστών. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 196, 18 Δεκεμβρίου 1945.

¹¹⁰⁹ Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίος στα χρόνια της κατοχής*, ό.π., σ. 192 - 199.

¹¹¹⁰ Επιστολή Επιτροπής Αιγαίου του ΕΑΜ προς την εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, 9 Μαΐου 1945, ιδιωτικό αρχείο Στέργιου Γκιουλάκη. Βλ. και επιστολή του δικηγόρου της οικογένειας Πετρά Ελευθέριου Κιοσκλή στον εισαγγελέα Μυτιλήνης 11 Μαΐου 1945. Παρατίθεται στην εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 52, 11 Μαΐου 1945.

¹¹¹¹ Το *Εμπρός* κατηγορεί τον Παπουτσάνη πως είπε στην Επιτροπή των κομμάτων του ΕΑΜ που τον επισκέφτηκε πως «Θα βαρέσω στο ψαχνό» και ότι «Μας χωρίζει άβυσσος» και για τη συγγενική του σχέση με τον εργοστασιάρχη Δημήτρη Σουρλάγκα. εφ. *Εμπρός*, έκτακτη έκδοση 31 Μαΐου 1945.

κατήγγειλε και το ΕΑΜ σε ανοιχτή του επιστολή, το σχέδιο εκπονήθηκε μετά από αρκετές συναντήσεις των πολιτικών και θεσμικών παραγόντων στο σπίτι του δικηγόρου Γεώργιου Βιτούλια, γνωστού στελέχους της ακροδεξιάς - βασιλικής παράταξης.¹¹¹²

Το σχέδιο προφανώς δεν είχε να κάνει με την καταστροφή των γραφείων του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, αλλά με κάτι πολύ ευρύτερο που θα ακολουθούσε. Το επίσημο κράτος έπρεπε να βρει μια αφορμή για να ξεκινήσει διώξεις εναντίον της ηγεσίας του ΕΑΜ. Και η αφορμή προφανώς θα δινόταν, με τις κινητοποιήσεις του ΕΑΜ για την καταστροφή των γραφείων του ΚΚΕ. Πράγματι την επομένη μέρα το πρωί, το ΕΑΜ οργανώνει παράσταση διαμαρτυρίας έξω από την Νομαρχία. Παρά το γεγονός ότι την τυπική ευθύνη για τη διατήρηση της τάξης είχε ακόμα το 114ο Τάγμα Εθνοφυλακής, καθώς δεν είχε αναλάβει επίσημα καθήκοντα το 149ο Τάγμα, εν τούτοις η εντολή για δράση δίνεται σε αυτό.¹¹¹³ Στη συγκέντρωση, εθνοφύλακες του 149ου ανοίγουν πυρ κατά των διαδηλωτών με αποτέλεσμα τον θάνατο του 60χρονου εργάτη Χριστόφα Πετρά ή Μαμούτη και τον τραυματισμό του Γιώργου Περήφανου και του Στρατή Χουτζαίου.¹¹¹⁴ Από την ένταση που επικράτησε, οι διαδηλωτές εισέβαλαν στο κτίριο της Νομαρχίας και κακοποίησαν το διευθυντή της Δημήτρη Καρυώτογλου, που αντικαθιστούσε τον απόντα νομάρχη.¹¹¹⁵

Ο Μιχάλης Χ. καταγράφει λεπτομερώς τα γεγονότα της ημέρας εκείνης στο ημερολόγιό του:

Οι Εαμοκομμουνιστάι... δεν έπαψαν να ζητούν αφορμή και συναθροισθέντες μπρος στην Νομαρχία άρχισαν να φωνάζουν τα συνθήματα των: «Να φύγει ο εισαγγελέας», Να αποπλιστεί (το 149). Μετά εισόρμησαν εντός της Νομαρχίας και εκακοποίησαν τον Νομαρχούντα κ. Καρυώτογλου. – Τώρα το 149 κρατώντας όλους τους δρόμους πέριξ του Τάγματος... προχωρούσε προς την Νομαρχία δια να διαλύσει τους διαδηλωτάς. Οι ντόπιοι Εθνοφύλακες το 114 παρατάχθηκαν μπρος

¹¹¹² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 113, 13 Ιουνίου 1945.

¹¹¹³ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1, Έκθεσις επί της γενικής καταστάσεως εν τη περιοχή της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Μάιο 1945.

¹¹¹⁴ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 105, 8 Μαΐου 1945.

¹¹¹⁵ Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 220 - 221 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 263 - 264. Η κακοποίηση του Καρυώτογλου από κάποιες γυναίκες που εισέβαλαν στο κτίριο, αποδοκιμάστηκε στη συνέχεια από τα στελέχη του ΕΑΜ, «τα οποία έσπευσαν εις βοήθειαν του παθόντος εις τον οποίον εξέφρασαν και την λύπην της οργανώσεως». Ανοιχτή Επιστολή της Διακομματικής Επιτροπής του Συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ Λέσβου προς τους φορείς της Διοικήσεως Λέσβου, 11 Ιουνίου 1945, Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 113, 12 Ιουνίου 1945.

το μέγαρο του ΕΑΜ της ΕΠΟΝ και μέσα στον περίβολο του Γυμνασίου προφυλάσσοντας των κτιρίων αυτών... Όταν οι κομμουνισταί άρχισαν να περνούν ένας – ένας το 149 άρχισε να τους κάνει σωματική έρευνα και απαγορεύοντας τους να περάσουν προτείνοντας τα αυτόματα... Τα αυτόματα κελάιδησαν για λίγο και να ο πρώτος Χρ. Πετράς έπεσε και 1 τον τραυμάτισαν ελαφρώς. Κατά αυτό το διάστημα εμείς και άλλα παιδιά της ΕΔΕΝ πρόσφεραν διάφορες υπηρεσίες στο 149. Οι υπεύθυνοι μας έλεγαν να παίρνουμε στον αρθ. 17.- Τους ειδοποιούσαμε για τις θέσεις των κομμουνιστών - εθνοφυλάκων στο Γυμνάσιο... Κατά την ώρα των πυροβολισμών οι διαδηλωταί άρχισαν να διαλύονται αλλά οι «καθοδηγηταί» Α. Αποστόλου, Σωτηράκης κ.α. τους ενθάρρυναν φωνάζοντας «Μη φεύγετε»... Μοιράστηκαν αργά το βράδυ προκηρύξεις για την κηδεία του Χρ. Πετρά που θα γίνει αύριο. Μια από αυτές δώσαμε να διαβάσουν στους εθνοφύλακες του 149.¹¹¹⁶

Η Έκθεση της Στρατιωτική Διοίκησης προσπαθώντας να καλύψει τους άνδρες της, παρουσιάζει μια διαφορετική εκδοχή για τα γεγονότα:

Οι σκοποί του Τάγματος τούτου... [του 149ου] είχαν λάβει μέτρα ασφαλείας εφ' όλων των προς τα γραφεία των κατευθύνσεων και αξιούν την διάλυση του. [...πλήθους]. Οι διαδηλωταί όμως εξακολουθούν να κινούνται και χρησιμοποιούν λίθους κατά της φρουράς... Μεταξύ των διαδηλωτών υπάρχουσι και μερικοί εθνοφύλακες του 114 Τάγματος ένοπλοι... Εκ των πυροβολισμών ανεξακρίβωτον εάν των του Τάγματος ή των διαδηλωτών, τραυματίζεται σοβαρώς εις αμφοτέρους τους μηρούς εις των διαδηλωτών ονόματι Πετράς, όστις λόγω μη εγκαίρου διακομιδής εις κλινικήν αποθνήσκει εξ αιμοραγίας.¹¹¹⁷

Μικρότερης έκτασης επεισόδια έγιναν δύο μέρες μετά, στις 10 Μαΐου 1945, στο χωριό Άντισσα, αμέσως μετά τη συγκέντρωση για την Πρωτομαγιά.¹¹¹⁸ Κάποια άτομα με την ανοχή της εθνοφυλακής, επιτέθηκαν σε στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, κατέστρεψαν τα κομματικά του γραφεία, καθώς και το οδοντιατρείο τοπικού στελέχους του ΕΑΜ.¹¹¹⁹ Έγιναν προσαγωγές, αλλά όλοι, όσοι προσήχθησαν αφέθηκαν τελικά ελεύθεροι με αποτέλεσμα, όπως καταγγέλλει η *Δημοκρατία* να ξυλοφορτωθούν στη συνέχεια από οπαδούς του ΕΑΜ στο χωριό.¹¹²⁰

¹¹¹⁶ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., ό.π., καταχώριση 8 Μαΐου 45 (Τρίτη).

¹¹¹⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Έκθεσις επί της γενικής καταστάσεως εν τη περιοχή της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Μάιο 1945.

¹¹¹⁸ Η Πρωτομαγιά το 1945 με απόφαση του Παλλεσβιακού Εργατικού Κέντρου γιορτάστηκε λόγω Πάσχα στις 10 Μαΐου.

¹¹¹⁹ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 63, 13 Μαΐου 1945 και *Ελεύθερη Λέσβος*, 106, 12 Μαΐου 1945.

¹¹²⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 58, 15 Μαΐου 1945 και εφ. *Εμπρός*, Έκτακτη Έκδοση 21 Μαΐου 1945.

Η επίθεση των διαδηλωτών στον διευθυντή της Νομαρχίας Δημήτρη Καρυώτογλου ήταν και η αφορμή που έβαχνε ο εισαγγελέας Κωστόπουλος για να δράσει. Λίγες μέρες μετά, στις 17 Μαΐου, με απόφαση του, απαγορεύει στις εφημερίδες να γράφουν σχετικά με την ανάκριση για τα γεγονότα που οδήγησαν στο θάνατο του Χριστόφα Πετρά, αλλά και για τα γεγονότα στην Νομαρχία.¹¹²¹ Συγχρόνως με πρόσχημα το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της Κατοχής ο ΕΛΑΣ είχε κατασχέσει από το εργοστάσιο Σουρλάγκα ποσότητα χαρτιού, που προοριζόταν από τους Γερμανούς για την έκδοση της γερμανόφιλης εφημερίδας *Φως*, διέταξε την κατάσχεση όλου του χαρτιού που ήταν αποθηκευμένο στα τυπογραφεία των εαμικών εφημερίδων.¹¹²² Και αυτό, παρά το γεγονός ότι προσκομίστηκαν στην Εισαγγελία παραστατικά αγοράς και εκτελωνισμού, που αποδείκνυαν την νόμιμη αγορά και κατοχή του χαρτιού.¹¹²³ Από τις 20 Μαΐου και για δεκαπέντε περίπου ημέρες η *Ελεύθερη Λέσβος* και το *Εμπρός* εκδίδονται σε πολύγραφο με έκτακτες εκδόσεις για να καλύψουν τα γεγονότα, ενώ η *Αγροτική* αναστέλλει προσωρινά την έκδοση της, ελλείπει τυπογραφικού χαρτιού. Όπως αποδείχτηκε στόχος ήταν, οι εαμικές εφημερίδες να μην είναι σε θέση να ενημερώσουν το λαό για το πογκρόμ που σχεδιαζόταν ενάντια στην ηγεσία του ΕΑΜ με αφορμή τα γεγονότα της 8^{ης} Μαΐου.

Στις 26 Μαΐου 1945 εκδίδονται εντάλματα σύλληψης από τον εισαγγελέα Κωστόπουλο για ολόκληρη σχεδόν την τοπική ηγεσία του ΕΑΜ. Τα εντάλματα αφορούσαν συνολικά 37 άτομα. Το κατηγορητήριο ανέφερε χαρακτηριστικά για τον καθένα, μεταξύ των άλλων, ότι:

ως υπαίτιος του ότι κατά την 8^η Μαΐου 1945 εν Μυτιλήνη, συμμετέχων ο ίδιος ως αρχηγός μετ' άλλων πολλών σκοπούντες να προσβάλλωσιν βιαίως την Αρχήν, ήτοι τον Νομαρχούντα Μυτιλήνης Δημήτριον Καρυώτογλου, ν' αντισταθώσι εις αυτόν και να τον αναγκάσωσι ν' απομακρύνει εντεύθεν το 149 Τάγμα Εθνοφυλακής συνηθροίσθησαν δημοσίως ήτοι έξωθεν του Νομαρχιακού καταστήματος και ήτα εισβάλλοντες εντός αυτού κακοποίησαν τον ως άνω Διευθυντήν ήτοι: Επί

¹¹²¹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 60, 19 Μαΐου 1945 και εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 54, 18 Μαΐου 1945.

¹¹²² εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 65, 20 Μαΐου 1945.

¹¹²³ Η με αριθμ. 1151/18.5.1945 παραγγελία του εισαγγελέα Μυτιλήνης Ιωάννη Κωστόπουλου. Βλ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, Από το αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, η από 21 Μαΐου 1945 Έκθεσις Κατασχέσεως του Ανθυπασιπιστή Πεζικού Τσιώτη Αλέξανδρου. Μάλιστα οι ανακρίσεις σχετικά με την υπόθεση του χαρτιού καθυστέρησαν προκλητικά τουλάχιστον τέσσερις μήνες παρά τις διαμαρτυρίες του εαμικού τύπου για τη στοχευμένη αυτή δράση του εισαγγελέα Κωστόπουλου. Βλ. εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 58, 15 Μαΐου 1945 και 66, 12 Σεπτεμβρίου 1945.

κακουργήματι προβλεπομένω και τιμωρουμένω υπό των άρθρων 172, 177 Β'2 του Ποινικού Νόμου.¹¹²⁴

Ο γραμματέας του ΕΑΜ Λέσβου Απόστολος Αποστόλου, ο Θεόδωρος Λευκιάς, πρόεδρος του τοπικού παραρτήματος του Σοσιαλιστικού Κόμματος, ο Παναγιώτης Τσακύρης πρώην αξιωματικός του ΕΛΑΣ, ο Βαγγέλης Γιοσμάς Β' Γραμματέας Περιοχής Αιγαίου του ΚΚΕ και πάνω από τριάντα άλλα τοπικά στελέχη του ΚΚΕ, και του ΕΑΜ συλλαμβάνονται και προφυλακίζονται κατηγορούμενοι για οργάνωση «στάσης». Αρκετοί άλλοι, όπως ο Γραμματέας Περιοχής Αιγαίου του ΚΚΕ Παναγιώτης Γώγος, ο Παναγιώτης Κεμερλής, γραμματέας του ΑΚΕ Λέσβου και εκδότης της *Αγροτικής*, ο δικηγόρος Τάκης Αμπατζής, ο καπετάνιος του ΕΛΑΣ Λευτέρης Αποστόλου και άλλα δέκα στελέχη του ΕΑΜ κρύβονται, για να αποφύγουν τη σύλληψη.¹¹²⁵ Κάποια μάλιστα από τα στελέχη του ΕΑΜ, όπως η Καίτη και ο Ζήνων Ελευθεριάδης και ο Βαγγέλης Γιοσμάς, συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογο των κατηγορουμένων, αν και απουσίαζαν από την πόλη της Μυτιλήνης πολλές μέρες πριν και μετά τα γεγονότα της 8^{ης} Μαΐου.¹¹²⁶ Μάρτυρες κατηγορίας για την υπόθεση της «στάσης» ορίζονται γνωστά στελέχη της ΕΔΕΛ και εθνοφύλακες του 149ου Τάγματος, οι δε καταθέσεις τους είναι πανομοιότυπες και καταλήγουν στο ότι «αν όλοι αυτοί εκτοπιστούν από το νησί, απόλυτος ησυχία, τάξη και γαλήνη θα επικρατήσει στον τόπο».¹¹²⁷

Το βούλευμα για την παραπομπή τους ή όχι σε δίκη καθυστέρησε να εκδοθεί έξι μήνες. Τελικά τον Νοέμβριο του 1945 και ενώ ήδη, όσοι είχαν συλληφθεί ήταν προφυλακισμένοι, παραπέμφθηκαν σε δίκη 22 από τους 37 «στασιαστάς».¹¹²⁸ Είναι χαρακτηριστικό ένα απόσπασμα από το βούλευμα, που αναφέρει:

¹¹²⁴ Κατασχετήριο Αρ. 13 Δικογραφίας 56, 26 Αυγούστου 1945, Δημητρίου Αποστόλου του Ελευθερίου, αρχείο Στρατή Αποστόλου.

¹¹²⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 119, 26 Ιουνίου 1945.

¹¹²⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 115, 16 Ιουνίου 1945 και 171, 17 Νοεμβρίου 1945.

¹¹²⁷ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 82, 30 Ιουλίου 1945.

¹¹²⁸ Η δίκη των «στασιαστών» έγινε μετά από δύο χρόνια περίπου και πολλές αναβολές, στις 31 Μαρτίου 1947 στη Σύρο. Από τους είκοσι δύο κατηγορουμένους, αθωώθηκαν οι έντεκα, επτά καταδικάστηκαν σε ποινές από δυόμιση ως τέσσερις μήνες για απλή «θρασύτητα» και τέσσερις σε τρεις μήνες για «απειθεία» και «βιαιοπραγίες». Παρ' όλα αυτά όμως πολλοί από τους κατηγορούμενους ήταν ήδη προφυλακισμένοι για πάνω από ενάμιση χρόνο. Έτσι για παράδειγμα ο γραμματέας του ΕΑΜ Απόστολος Αποστόλου που κηρύχθηκε αθώος από το δικαστήριο, είχε συμπληρώσει ήδη προφυλάκιση δύο χρόνων. Βλ. Δημήτρης

Οι εξουσιάζοντες και καθοδηγούντες την επί χρόνον μακρόν “ανυπότακτον” Μυτιλήνην την εκδιώξασα δύο Γεν. Διοικητές κατά τρόπον προκαλέσαντα κατάπληξιν εις το Πανελλήνιον και την εμποδίσασαν απόβασιν των Βρετανικών Στρατευμάτων, με δυσφορίαν και οργήν αντίκρυζαν την επανεμφάνισιν του νομίμου κράτους, το οποίον επί πολλού χρόνου είχεν αποκατασταθεί εις ολόκληρον την Ελλάδα.¹¹²⁹

Ο βασικός στόχος του εισαγγελέα Κωστόπουλου και του «νόμιμου» κράτους, είχε πραγματοποιηθεί: Η φυσική ηγεσία του τοπικού ΕΑΜ είχε εξουδετερωθεί. Για να αποφευχθούν μάλιστα αντιδράσεις ή και γεγονότα ανάλογα με εκείνα των Χριστουγέννων του 1944, αυτή τη φορά η νέα κρατική εξουσία παίρνει τα μέτρα της. Αξιοποιώντας το πλέγμα όλων των παλιών αντιδημοκρατικών νόμων, καθώς και των εξουσιών που απέρρεαν από τη Συμφωνία της Βάρκιζας – όπως οι διατάξεις για την αναστολή άρθρων του Συντάγματος και η απαγόρευση των δημόσιων συγκεντρώσεων – ο Στρατιωτικός Διοικητής Νήσων Αιγαίου Υποστράτηγος Σωκράτης Δημάρατος εκδίδει διαταγή σε εφαρμογή του Μεταξικού Νόμου 876/937 για την απαγόρευση των απεργιών σε καιρό πολέμου, με απειλή στους μη συμμορφούμενους της παραπομπής τους στο Στρατοδικείο και την επιβολή ακόμα και της ποινής του θανάτου.¹¹³⁰ Αλλά και ο διευθυντής της Νομαρχίας Καρυώτογλου, με έγγραφό του, επικαλούμενος τον νόμο 281 περί σωματείων, προσπαθεί να θέσει το ΕΑΜ εκτός νόμου, δίνοντας έτσι το αναγκαίο πρόσχημα στο 149ο Τάγμα Εθνοφυλακής να εισέρχεται στα γραφεία του να σπάει και να αφαιρεί επιγραφές, έπιπλα κλπ.¹¹³¹

Οι όποιες αντιδράσεις και συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας που γίνονται σε κεφαλοχώρια όπως ο Πολιχνίτος, ο Σκόπελος Γέρας και η Ερεσός, ή σε μικρότερα χωριά όπως τα Βασιλικά, αντιμετωπίζονται με κύμα συλλήψεων των «πρωταιτίων», με την ίδια κατηγορία της «στάσης».¹¹³² Στη γειτονική Χίο, με πανομοιότυπο τρόπο

Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 100 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες Β'*, εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1988, σ. 47.

¹¹²⁹ Το απόσπασμα από το βούλευμα παρατίθεται στην εφημερίδα *Ελεύθερη Λέσβο*, αρ.φ. 181, 24 Νοεμβρίου 1945.

¹¹³⁰ Διαταγή με αριθμ. 415/28.5.1945, εφ. *Δημοκρατία*, έκτακτη έκδοση 29 Μαΐου 1945.

¹¹³¹ εφ. *Εμπρός*, έκτακτη έκδοση, 31 Μαΐου 1945.

¹¹³² Στον Πολιχνίτο συνελήφθησαν δεκαπέντε στελέχη του ΕΑΜ με την κατηγορία της «στάσης», ενώ άλλοι 17 φυγοδικούσαν με την ίδια κατηγορία. Ακόμα, στα Βασιλικά πιάστηκαν άλλοι 15 με την ίδια κατηγορία και πολλοί άλλοι στο Σκόπελο της Γέρας. Ομοίως 25 άτομα από την Ερεσό σύρθηκαν σε δίκη με την ίδια κατηγορία. Αρκετοί δε τέλος επέλεξαν να κρυφτούν και να διαφύγουν στα βουνά. Βλ. εφ.

συνελήφθησαν και προφυλακίστηκαν 24 στελέχη του ΕΑΜ, ενώ έκλεισαν προσωρινά το τυπογραφείο στο οποίο τυπώνονταν ο εαμικός τύπος.¹¹³³ Η εφεύρεση της κατηγορίας της «στάσης» όπως προκύπτει από γενικότερα στοιχεία ήταν μια τοπική ιδιαιτερότητα και εμπνευστές της ήταν ο νομάρχης Χίου Σταματιάδης και ο εισαγγελέας Κωστόπουλος. Σύμφωνα μάλιστα με τη χιώτικη εαμική εφημερίδα *Πρωτοπόρος* οι διώξεις για το αδίκημα της «στάσης» σε όλη την Ελλάδα ήταν συνολικά είκοσι, εκ των οποίων οι δεκαοκτώ στη Μυτιλήνη, μια στη Χίο και μια στην Κρήτη.¹¹³⁴

Στο στόχαστρο του «κράτους της Βάρκιζας» βρέθηκε και ο γραμματέας του Νομαρχιακού Συμβουλίου Λέσβου της ΕΠΟΝ Γιώργος Δάμπασης που στην Κατοχή είχε το ψευδώνυμο Θάνος. Συνελήφθη στα μέσα Ιουνίου για διακρίβωση στοιχείων, καθώς είχε καταγωγή από την Κατερίνη και χωρίς να κατηγορηθεί, έμεινε στη φυλακή ένα μήνα, όπου ξυλοκοπήθηκε άγρια. Όταν απελευθερώθηκε έπασχε από σοβαρότατη κατάθλιψη. Αυτοκτόνησε ένα μήνα αργότερα στη Θεσσαλονίκη.¹¹³⁵

Ο εισαγγελέας Κωστόπουλος εκμεταλλευόμενος τη δυνατότητα που του έδινε η Συμφωνία της Βάρκιζας, με την αναστολή συγκεκριμένων άρθρων του Συντάγματος, συνέχισε τον περιορισμό των ελευθεριών. Έτσι απαγόρευσε τα πολιτικά τραγούδια, τα «χωνιά», την αναγραφή συνθημάτων πολιτικού περιεχομένου σε τοίχους, την αφισοκόλληση και την πολιτική απεργία.¹¹³⁶ Υποχρέωσε το ΕΑΜ να κατεβάσει τη

Εμπρός, αρ.φ. 86, 13 Αυγούστου 1945. Επίσης για τις στάσεις Ερεσού και Βασιλικών βλ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, αρχείο Άγγελου Συρόπουλου, Πίνακες κατηγορουμένων για τις στάσεις Ερεσού (δικάσιμος 10.8.1946) και Βασιλικών (δικάσιμος 17.8.1946). Όλες οι κατηγορίες για «στάση», μετά από μακρά χρονικά διαστήματα προφυλάκισης δεκάδων στελεχών του ΕΑΜ, εκδικάστηκαν μετά από πολλές αναβολές, μέσα στο 1947 και φυσικά η κατηγορία δεν μπόρεσε να σταθεί στο δικαστήριο, παρά την επιδείνωση της πολιτικής κατάστασης με την έναρξη του Εμφυλίου. Για παράδειγμα η «στάση» της Ερεσού εκδικάστηκε τελικά το Σαββάτο 8 Φεβρουαρίου 1947 στη Χίο. Από τους 25 κατηγορούμενους, προφυλακισμένους για πάνω από έναν χρόνο, οι 19 κρίθηκαν αθώοι, ενώ οι υπόλοιποι 5, σε 16 ως 20 μήνες φυλάκιση. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 444, 19 Φεβρουαρίου 1947

¹¹³³ Η δίκη των 24 στελεχών του ΕΑΜ Χίου καθυστέρησε και αυτή ομοίως για μεγάλο διάστημα και διεξήχθη μετά από ένα περίπου χρόνο, στις 9 και 10 Ιουλίου 1946. Όλοι οι κατηγορούμενοι αθωώθηκαν, όπως και στη Λέσβο στην αντίστοιχη δίκη. Βασίλειος Βουγιούκας, «Από το στόχο της «Συμφιλίωσης» στην ένοπλη αναμέτρηση», ό.π., σ. 99 - 101.

¹¹³⁴ εφ. *Πρωτοπόρος*, αρ.φ. 222, 28 Απριλίου 1946. Παρατίθεται στο Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίο στα χρόνια της κατοχής*, ό.π., σ. 213.

¹¹³⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 128, 19 Ιουλίου 1945 και αρ.φ. 129, 21 Ιουλίου 1945, Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 84 - 85 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 207.

¹¹³⁶ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 71, 28 Ιουνίου 1945, αρ.φ. 109, 22 Σεπτεμβρίου 1945 και αρ.φ. 116, 11 Οκτωβρίου 1945.

βιτρίνα με τα συνθήματα μπροστά στα γραφεία του.¹¹³⁷ Το θεατρικό έργο, που έγραψε ο Στρατής Παπανικόλας με τίτλο «G.F.P», που είχε σχεδιαστεί να κάνει πρεμιέρα στις 19 Μαΐου 1945 στη σκηνή του ΦΟΜ, λογοκρίθηκε καθώς, με εντολή του Κωστόπουλου αφαιρέθηκαν κάποια σημεία του με αντιφασιστική χροιά, με αποτέλεσμα ο συγγραφέας του να αναγκαστεί να το αποσύρει.¹¹³⁸ Ο Φιλοτεχνικός Όμιλος Μυτιλήνης - ΦΟΜ που θα φιλοξενούσε το έργο μετά από δικαστική διεκδίκηση έμεινε χωρίς στέγη, ενώ το 149ο Τάγμα έκανε κατάσχεση στα υλικά του. Έτσι ο ΦΟΜ, που τόσο είχε συνδράμει στην πολιτιστική ανάπτυξη από την περίοδο της Κατοχής, βρέθηκε προς το τέλος του 1945, άστεγος και αδρανής.¹¹³⁹

Η επίθεση στις εαμικές εφημερίδες συνεχίστηκε. Το βράδυ της 26^{ης} Ιουνίου 1945 άγνωστοι έσπασαν το τυπογραφείο, όπου τυπώνονταν το *Εμπρός* και η *Ελεύθερη Λέσβος* προξενώντας σημαντικές ζημιές.¹¹⁴⁰ Λίγες μέρες μετά, και ενώ οι δράστες της δολιοφθοράς παρέμειναν άγνωστοι, έγινε κατάσχεση με εντολή του εισαγγελέα, των τυπογραφικών στοιχείων των εαμικών εφημερίδων. Αιτία στάθηκε η καταγγελία του Αθανάσιου Γκράβαλη, εκδότη της εφημερίδας *Φως* την περίοδο της Κατοχής, που ισχυρίστηκε ότι τα στοιχεία ήταν δικά του.¹¹⁴¹

Προς το τέλος Μαΐου 1945 εκδιώκονται από τα Δημοτικά και Κοινοτικά Συμβούλια οι προσκείμενες στο ΕΑΜ Διοικήσεις και διορίζονται άτομα του αντιεαμικού στρατοπέδου. Είναι χαρακτηριστική πάντως η αδυναμία του κράτους να βρει τους αναγκαίους πρόθυμους συνεργάτες ανάμεσα στον ντόπιο πληθυσμό. Έτσι οι νέες κρατικές αρχές δεν κατάφεραν να βρουν να βάλουν δικούς τους ανθρώπους για όλες τις Κοινότητες της Λέσβου, καθώς όπως ομολογείται: «Αι Νόμιμοι Δημοτικά και

¹¹³⁷ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 54, 18 Μαΐου 1945.

¹¹³⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 109, 19 Μαΐου 1945. Το έργο αναφέρεται στις ψυχικές αντιδράσεις επτά ανθρώπων κλεισμένων στα μπουντρούμια της Γερμανικής Στρατιωτικής Αστυνομίας GFP μπροστά στη διαρκή απειλή της ζωής τους από τις θηριωδίες των Γερμανών και η απάντηση στο βασικό ερώτημα: υποταγή - ζωή, άρνηση υποταγής - θάνατος. Ολόκληρο το έργο παρατίθεται στο Στρατής Παπανικόλας, *Θεατρικά και άλλα...* έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Ασωμάτου Λέσβου «Ο Ταξιάρχης», Μυτιλήνη 1996, σ. 181 - 246

¹¹³⁹ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 19, 25 Νοεμβρίου 1945.

¹¹⁴⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 120, 29 Ιουνίου 1945.

¹¹⁴¹ Η κατάσχεση έγινε παρόλο που επιδείχθηκε νόμιμο συμβόλαιο ενοικίασης των στοιχείων του τυπογραφείου από τον ιδιοκτήτη τους Γ. Καραπαναγιώτη. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 122, 5 Ιουλίου 1945.

Κοινοτικά Αρχαί **εξαιρέσει μερικών χωρίων** απεκατεστάθησαν».¹¹⁴² Πολλοί από τους νέους κοινοτάρχες, όπως για παράδειγμα στην Αγία Παρασκευή, είχαν θητεύσει στην τοπική αυτοδιοίκηση και την περίοδο της γερμανικής Κατοχής. Στη Μυτιλήνη αναλαμβάνει ως δήμαρχος ο Δημήτρης Σάλτας, βουλευτής των Φιλελευθέρων την περίοδο του Μεσοπολέμου, ο οποίος σύμφωνα με τις καταγγελίες τους εαμικού τύπου, μετά τον πόλεμο έγινε βασιλόφρων.¹¹⁴³ Από τις πρώτες ενέργειες του νέου αντιστασιακού Δημοτικού Συμβουλίου ήταν η έκδοση ψηφίσματος ευγνωμοσύνης προς τον εισαγγελέα Κωστόπουλο για την εμπέδωση της τάξης στην πόλη της Μυτιλήνης, η ανάδειξή του σε επίτιμο δημότη της πόλης και η απόφαση για μετονομασία της οδού «Θέμιδος» σε οδό «Κωστόπουλου».¹¹⁴⁴

Η αντίδραση του ΕΑΜ απέναντι στα τεκταινόμενα είναι αμήχανη και αμυντική. Περιορίζεται σε κάποιες παραστάσεις και επιστολές διαμαρτυρίας στην κυβέρνηση των Αθηνών, στον εισαγγελέα Κωστόπουλο, στον εισαγγελέα Εφετών Αιγαίου και στον νομάρχη Σταματιάδη, την ίδια στιγμή που τα στελέχη του αντιμετωπίζονται με σκαιό τρόπο.¹¹⁴⁵ Όπως ομολογεί η *Αγροτική* σε κύριο άρθρο της μετά το βούλευμα παραπομπής της ηγεσίας σε δίκη: «είχαμε την αφέλεια να πιστεύουμε ότι οι δικαστές μας μπορούσαν χειραφετημένοι από τους Κωστόπουλους να ρίξουν στο καλάθι των αχρήστων [τις κατηγορίες]».¹¹⁴⁶ Μια από τις αμήχανες αντιδράσεις του ΕΑΜ ήταν η αποχή από τη λιτανεία των λειψάνων των πολιούχων της Μυτιλήνης Αγίων Θεοδώρων, στην οποία έκανε και την παρουσία του ο μητροπολίτης Ιάκωβος μετά την πρόσφατη έξοδο του από τον κατ' οίκον περιορισμό.¹¹⁴⁷

Και αυτές όμως ακόμα οι συμβολικές αντιδράσεις προκαλούσαν την παρέμβαση της Δικαιοσύνης. Στο χωριό Βρίσα για παράδειγμα, όταν μαθεύτηκε ότι επρόκειτο να

¹¹⁴² ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Έκθεσις Πεπραγμένων της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Ιούνιο 1945. [Η έντονη γραφή είναι δική μας].

¹¹⁴³ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 62, 7 Ιουνίου 1945 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 185, 1 Δεκεμβρίου 1945. Για το Δημήτριο Σάλτα δες εδώ, σ. 539.

¹¹⁴⁴ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 71, 22 Ιουνίου 1945, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 118, 23 Ιουνίου 1945 και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 72, 30 Ιουνίου 1945.

¹¹⁴⁵ Ο νομάρχης Σταματιάδης είπε στην αντιπροσωπεία που τον επισκέφτηκε πως «δεν ξέρει κανένα ΕΑΜ». εφ. *Εμπρός*, έκτακτη έκδοση 26 Μαΐου 1945.

¹¹⁴⁶ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 76, 21 Νοεμβρίου 1945.

¹¹⁴⁷ εφ. *Εμπρός*, έκτακτη έκδοση 26 Μαΐου 1945.

μνημονευτεί στην εκκλησία του χωριού ο Βασιλιάς Γεώργιος στη διάρκεια της κυριακάτικης λειτουργίας, ψάλλοντας το «πολυχρόνιό» του, επιλέχθηκε από την τοπική ΕΠΟΝ, ως αντίδραση, η μαζική αποχώρηση από την εκκλησία με την έναρξη του «πολυχρονίου». Και αυτή ακόμα η συμβολική δράση ποινικοποιήθηκε, καθώς ασκήθηκε δίωξη στους επονίτες για «διακοπή θρησκευτικής τελετής».¹¹⁴⁸

Ενδεικτικά της ραγδαίας της αλλαγής του κλίματος, είναι όσα διαδραματίστηκαν κατά την παραπομπή στο τριμελές Πλημμελειοδικείο Μυτιλήνης του γραμματέα του ΕΑΜ Απόστολου Αποστόλου, με τις κατηγορίες της παράβασης του μεταξικού Νόμου «Περί Τύπου» και της συκοφαντικής δυσφήμισης δια του τύπου. Ο Αποστόλου αποκάλυψε δωσίλογους στελέχη του 149ου Τάγματος σε τηλεγράφημα του ΕΑΜ Λέσβου προς την κυβέρνηση στις 24 Φεβρουαρίου 1945.¹¹⁴⁹ Το τηλεγράφημα αφορά στην απόλυση 100 εθνοφυλάκων με βάση τις πολιτικές τους πεποιθήσεις και καταλήγει ζητώντας: «Ανάκλησις Αργυράτου και δωσίλογων αξιωματικών Νανόπουλου, Κόλια, Ισαακίδη εφαρμοζόμενης διαταγής ανακλήσεως των από Κυβέρνησιν Εθνικής Ενότητας».¹¹⁵⁰

Ο Μιχάλης Χ. ήταν παρών στη δίκη και γράφει στο ημερολόγιό του, στις 30 Μαΐου 1945:

Η αίθουσα του Δικαστηρίου είναι ασφυκτικά γεμάτη. Οι μαθηταί, η ΕΔΕΝ – ΕΔΕΛ και ελάχιστοι κομμουνισταί, περιμένουν με ανυπομονησία την εκδίκαση της υποθέσεως του «Απ. Αποστόλου»... Εισαγγελεύς είναι ο αλησμόνητος Κωστόπουλος ο θάνατος των Κομμουνιστών. Μηνυτές είναι... οι οποίοι τον κατηγορούν ότι στην εφημερίδα «Ελ. Λέσβος» τους αποκαλεί δωσίλογους. Διαβάστηκε πράγματι το τηλεγράφημα αυτό ενώπιον του ακροατηρίου το οποίο απευθύνετο προς τον Αντιβασιλιά κ.λ.π. Υπογράφει ο ίδιος... Ο Κωστόπουλος συνέχισε το κατηγορητήριό του λέγοντας ότι από τα λάδια που έκλεψαν και Τράπεζα μπορούσαν να ανοίξουν ότι είναι κλέφτες και προδότες της πατρίδος. Ο Αποστόλου σηκώθηκε για μια στιγμή και ξεφώνισε τη λέξι «Αίσχος» και μετά πάλι

¹¹⁴⁸ Τελικά η ποινή που τους επιβλήθηκε περιορίστηκε σε φυλάκιση δύο μηνών, γιατί ο βασικός μάρτυρας κατηγορίας Κ.Κ. έκανε το λάθος σε ερώτηση του προέδρου του δικαστηρίου αν οι κατηγορούμενοι εκκλησιαζόταν συχνά ή πήγαν εκείνη μόνο την φορά στην εκκλησία, να απαντήσει εν τη αφελεία του, ότι τους έβλεπε συχνά στον εκκλησιασμό, πράγμα που αποδείχθηκε σωτήριο για το μέγεθος της ποινής. Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 117 - 118.

¹¹⁴⁹ Υπεβλήθησαν συνολικά τρεις μηνύσεις στον Απόστολο Αποστόλου από τον ταγματάρχη Βασίλειο Αργυράτο και τους λοχαγούς Δημήτριο Νανόπουλο και Ισαακίδη, όλοι στελέχη του 149^{ου} Τάγματος Εθνοφυλακής. Βλ. ΓΑΚ Λέσβου, Αρχείο Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Μυτιλήνης Αποφάσεις 249, 250 και 251/1945.

¹¹⁵⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 74, 24 Φεβρουαρίου 1945.

σαν ράκος... Ο Εισαγγελεύς διέκοψε για 4^η φορά το Δικαστήριο και έπειτα από σύσκεψη του επεβλήθη η ποινή των 2 ετών για την ύβρη αυτή κατά του Εισαγγελέως.- Ο δικηγόρος Αμπατζής (κι αυτός κομμουνιστής) επενέβη κάτι λέγοντας, αλλά ο Σάλτας που ήταν εκεί κοντά φώναξε δυνατά: «Αμ τόσες χιλιάδες οκάδες λάδι που πήγαν;» Το ακροατήριο σιγοψιθύρισε επιδοκιμάζοντας τα λόγια του Σάλτα. Εν τέλει κατεδικάσθη και εις 2 ετών φυλάκιση επί πλέον και 30 χιλ. δρχ. για την υπόθεση που εκδικάσθη.¹¹⁵¹

Κεντρικά το ΕΑΜ περιορίζεται σε μια απέλπιδα προσπάθεια να αποπεμφθεί από τη Μυτιλήνη ο εισαγγελέας Κωστόπουλος είτε λόγω των δικαστικών εκκρεμοτήτων του από την περίοδο της Κατοχής είτε λόγω της απροκάλυπτης μεροληψίας του, προκλητικής για εισαγγελικό λειτουργό.¹¹⁵² Αντίθετα η ΕΔΕΛ και το αντιαμικό στρατόπεδο με τηλεγραφήματα προς την κυβέρνηση επαινεί τη στάση Κωστόπουλου και ζητά την παραμονή του στη Λέσβο.¹¹⁵³

Το γενικότερο κλίμα που ήδη είχε διαμορφωθεί στην υπόλοιπη Ελλάδα έφτασε και στη Λέσβο, αλλά με μια ιδιαιτερότητα. Οι δυνάμεις που επιχειρούσαν την αποκαθήλωση του ΕΑΜ Λέσβου ήταν θεσμικοί φορείς της πολιτείας. Ο Στρατός, η Χωροφυλακή, η Δημόσια Διοίκηση και η Δικαιοσύνη. Ακόμη και σε ατομικό επίπεδο οι άνθρωποι της «τάξης» δεν ήταν ντόπιοι. Για παράδειγμα, στα μεγάλα χωριά που στάθμευε η Εθνοφυλακή, είχε επιλεγεί σε κάθε Σταθμό να υπάρχουν ένας ή δύο ακροδεξιοί «τραμπούκοι», πάντα ξένοι προς τη Μυτιλήνη, που έμπαιναν μπροστά και με τη βίαιη συμπεριφορά τους απέναντι στους οπαδούς του ΕΑΜ ερέθιζαν τα πνεύματα στο χωριό. Η συμπεριφορά τους ήταν «δικαιολογημένη», αφού κατά σύμπτωση παντού, ο ΕΛΑΣ είχε σκοτώσει κάποιο στενό συγγενή τους, αδελφό, μάνα, πατέρα, στην ηπειρωτική Ελλάδα και συνεπώς είχαν «ανοιχτούς λογαριασμούς» με τους

¹¹⁵¹ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., 30 Μαΐου 1945 ό.π., δίκη Απ. Αποστόλου. Το περιστατικό αυτό περιγράφει μεταγενέστερα και ο ίδιος ο Αποστόλου στις αφηγήσεις του Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 265.

¹¹⁵² Τηλεγράφημα Στ. Κρητικά και Τάκη Κοντού προς το ΕΑΜ Λέσβου εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 74, 30 Ιουνίου 1945. Επίσης στο αρχείο του εαμίτη δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου υπάρχει μια επιστολή προς τον εισαγγελέα Εφετών Αιγαίου, στην οποία αναφέρονται 10 μηνύσεις «ως εν μικρόν τμήμα ολοκλήρου σειράς βαρύτατων εγκλημάτων άτινα έλαβον χώραν ενταύθα και δι' ά μολονότι υπεβλήθησαν αι οικείαι ...μηνύσεις κατά των δραστών αυτών, οργάνων της τάξεως, ως επί το πολύ, ουδεμία καθόσον γνωρίζομεν εγένετο άχρι της σήμερα διωκτική κατ' αυτών ενέργεια». Η επιστολή είναι χαρακτηριστική της λογικής της περιόδου. Βλ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, αρχείο Άγγελου Συρόπουλου, επιστολή προς τον εισαγγελέα Εφετών Αιγαίου, 10 Σεπτεμβρίου 1945.

¹¹⁵³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 118, 23 Ιουνίου 1945.

κομμουνιστές. Αυτοί έδιναν και τον τόνο στη Μονάδα, ενώ ο λοχίας του Σταθμού, αν τύχαινε να είναι μετριοπαθής, δεν μπορούσε να αντιδράσει, αφού κινδύνευε να τον καταγγείλουν ως φιλοεαμίτη, με όλες τις συνέπειες που θα μπορούσε να έχει.¹¹⁵⁴

Σε πολλές περιπτώσεις ενεργοποιούνταν η αυτόφωρη διαδικασία σε βάρος οπαδών του ΕΑΜ, που έρχονταν σε φραστική αντιπαράθεση με εθνοφύλακες ή ιερολοχίτες και οι ποινές ήταν πάντα δυσανάλογα μεγάλες και στις περισσότερες των περιπτώσεων μεροληπτικές. Για παράδειγμα ο Σταύρος Παπουτσέλης τιμωρήθηκε στο αυτόφωρο με 40 ημέρες φυλάκιση γιατί αποκάλυψε «φασίστα» ένα ιερολοχίτη. Ο τελευταίος του ζήτησε να σταματήσει ένα αντάρτικο τραγούδι και παρά το γεγονός ότι, ο ιερολοχίτης απείλησε με το ξίφος τον Παπουτσέλη και θα τον σκότωνε αν δεν επενέβαιναν οι ψυχραιμότεροι, εν τούτοις το δικαστήριο με εισαγγελέα τον Κωστόπουλο είχε διαφορετική άποψη.¹¹⁵⁵

Ο στρατός και η δικαιοσύνη ήταν οι βασικοί μοχλοί για την ανάσχεση της δύναμης του ΕΑΜ. Η ΕΔΕΛ, η βασική τοπική πολιτική δύναμη που αντιπολιτευόταν το ΕΑΜ, δεν είχε ούτε την πολιτική, ούτε την επιχειρησιακή δυνατότητα να στήσει αποτελεσματικό παρακρατικό μηχανισμό ενάντια στο ΕΑΜ και στους οπαδούς του, κάτι που έγινε με μεγάλη επιτυχία από τους εγχώριους παρακρατικούς μηχανισμούς σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.¹¹⁵⁶ Στη Λέσβο, το κράτος μαζί με τα καθήκοντά του, ανέλαβε να διεκπεραιώσει και το ρόλο του παρακράτους. Και εδώ, η συντονισμένη αυτή επιχείρηση, στέφθηκε με επιτυχία.

γ' «Ουδεμία εισφορά παρατηρείται προς διεξαγωγήν Εθνικού αγώνος».

Το καλοκαίρι του 1945 ήδη το κράτος είχε επιβάλει την εξουσία του σε ολόκληρη τη Λέσβο. Παρ' όλα αυτά, η Αριστερά εξακολουθούσε να παραμένει ουσιαστικά πολιτικά κυρίαρχη. Παρά την προφυλάκιση της ηγεσίας της, παρά τους περιορισμούς και τις απαγορεύσεις, διατηρούσε τη δύναμή της σε όλα τα χωριά. Με διάφορες αφορμές,

¹¹⁵⁴ Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 109 - 110.

¹¹⁵⁵ ΓΑΚ Λέσβου, Αρχείο Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Μυτιλήνης, Αρ. Απόφασης 130, 23 Απριλίου 1945.

¹¹⁵⁶ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη Επανάσταση*, ό.π., σ. 126 - 128.

μπορούσε να κινητοποιεί τους οπαδούς της σε πολλαπλάσιους αριθμούς από τις συγκεντρώσεις που οργάνωνε η ΕΔΕΛ, που ήταν η οργάνωση, η οποία είχε τη στήριξη όλων των θεσμικών φορέων του κράτους, όπως και εκείνης του παρακράτους.

Ήδη στο νησί είχαν έλθει τον Ιούνιο του 1945 πάνω από 1.000 εθνοφύλακες, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων ήταν ξένοι και επιλεγμένοι φανατικοί αντικομμουνιστές. Εικοσιπέντε οπλίτες από τη Λαμία που δεν εντοπίστηκαν στην πρώτη επιλογή, εντοπίστηκαν στη δεύτερη και απομακρύνθηκαν από τη Λέσβο ως «αναρχικά στοιχεία».¹¹⁵⁷ Η παρουσία του Στρατού, της Χωροφυλακής, της Διοίκησης και της Δικαιοσύνης ήταν η αναγκαία, όχι όμως και η ικανή συνθήκη, για να εξασφαλιστεί από μόνη της, η εξουδετέρωση του ΕΑΜ και η διάρρηξη των σχέσεων του με την τοπική κοινωνία. Οι σχέσεις εμπιστοσύνης που είχαν καλλιεργηθεί τη δύσκολη περίοδο της γερμανικής Κατοχής, είχαν ενδυναμωθεί την περίοδο της Εαμοκρατίας. Οι παλαιοί μηχανισμοί, που πολέμησαν το ΕΑΜ Λέσβου στη διάρκεια της Κατοχής είτε συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς είτε πλούτισαν σε βάρος της χειμαζόμενης κοινωνίας με την ανοχή του κατακτητή και συνεπώς ήταν ακόμα πλήρως ανυπόληπτοι. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν και ο μητροπολίτης Ιάκωβος, που παρά την απελευθέρωσή του και την επάνοδό του στην άσκηση των θρησκευτικών του καθηκόντων, δεν μπορούσε σε αυτή τη συγκυρία να ηγηθεί της ντόπιας εθνικοφροσύνης. Οι μνήμες από τη φιλογερμανική του στάση ήταν ακόμα νωπές σε όλους· όχι μόνο στους οπαδούς του ΕΑΜ. Χρειάζονταν νέοι θεσμοί και αστιγματίστα πρόσωπα για να «αγγίζουν» την τοπική κοινωνία. Έτσι το ρόλο αυτό κλήθηκε εκ των πραγμάτων να αναλάβει η μόνη αντιπολιτευόμενη από την εποχή της Εαμοκρατίας παράταξη, η ΕΔΕΛ, η οποία είχε σαφώς διαχωρίσει τη θέση της από το δωσιλογισμό.

Ήδη όμως στην ΕΔΕΛ μετά το Δεκέμβριο του 1944, έχουν προσχωρήσει και φιλοβασιλικά στοιχεία ιδιαίτερα στις οργανώσεις των χωριών. Η τοπική αυτή παράταξη, η οποία συσπείρωσε από την αρχή της ίδρυσής της την αντιπολίτευση στο ΕΑΜ, καθώς ενισχύεται και αποκτά αυτοπεποίθηση, λειτουργώντας ως οιονεί κυβερνητική παράταξη, χάνει σταδιακά την όποια επιρροή ασκούσαν στην πολιτική της

¹¹⁵⁷ «Οι ως άνω οπλίται... εξήσκουν επηροήν επί των συμπατριωτών συναδέλφων των» ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Γ/1 Στρατιωτική Διοίκησης Ν. Αιγαίου. Εκθεσις Επιχειρήσεων Τριμηνίας Ιανουαρίου - Φεβρουαρίου - Μαρτίου 1946, σ. 2.

γραμμή οι κεντρώοι, πρώην εαμίτες και ενισχύεται η φιλοβασιλική της πτέρυγα. Μάλιστα στην ΕΔΕΛ προσχωρούν και παλιοί πολιτευτές των κομμάτων του μεσοπολέμου, όπως ο Γιώργος Λαζανάς και ο Δημήτρης Σάλτας, που μετά την Κατοχή επανεμφανίζονται στην πολιτική σκηνή.¹¹⁵⁸

Η προσχώρηση φιλοβασιλικών στοιχείων στην ΕΔΕΛ αλλοιώνει τα αρχικά χαρακτηριστικά της παράταξης και δημιουργεί τριβές. Παράλληλα τα δημοκρατικά και αντιβασιλικά στοιχεία της ΕΔΕΛ δέχονται πίεση από το ΕΑΜ να πάρουν θέση και να εγκαταλείψουν την παράταξη που κλείνει σε ακροδεξιές και φιλοβασιλικές θέσεις.¹¹⁵⁹ Ο Αριστείδης Κλήμης, που ήταν υπεύθυνος της ΕΔΕΛ για την έκδοση ενός κομματικού περιοδικού, του *Κυριακάτικου Δελτίου*, αναφέρει πως το Σεπτέμβριο του 1945 αναγκάστηκε να αναστείλει την έκδοσή του, καθώς τα άρθρα του για τους «κακούς πλούσιους» δεν ήταν αρεστά σε κάποιους ακραίους της παράταξης, οι οποίοι αφενός μεν σταμάτησαν τη χρηματοδότηση για την έκδοση και αφετέρου άρχισαν να ενισχύουν άλλα, πιο ακραία κόμματα και έντυπα. Έτσι, μετά το καλοκαίρι του 1945 ήταν δύσκολο πλέον να εκφραστεί ενιαία η «Δημοκρατική Παράταξη» από τους «λίγους αποφασιστικούς ιδεολόγους του δημοκρατικού κέντρου».¹¹⁶⁰

Προς το τέλος του 1945 μάλιστα η εφημερίδα *Δημοκρατία* έδειχνε πως αντιμετώπιζε προβλήματα στην έκδοσή της, καθώς για δύο μήνες περίπου, από τα μέσα Νοεμβρίου του 1945 ως τα μέσα Ιανουαρίου 1946 ανέστειλε την έκδοσή της, για οικονομικούς λόγους. Ο βασικός βέβαια λόγος είναι πολιτικός, αφού φαίνεται πως η τοπική άρχουσα τάξη στρέφεται στη στήριξη της δεξιάς και της ακροδεξιάς παράταξης και των εντύπων της.¹¹⁶¹ Έτσι η ΕΔΕΛ ουσιαστικά διασπάται και μετά τις εκλογές διαλύεται.

¹¹⁵⁸ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 42, 2 Απριλίου 1945.

¹¹⁵⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 115, 16 Ιουνίου 1945.

¹¹⁶⁰ Αριστείδης Κλήμης, *Η Λέσβος κατά τα δύσκολα χρόνια 1941 - 1946*, ό.π., σ. 71.

¹¹⁶¹ Τελικά η εφημερίδα *Δημοκρατία* θα κλείσει οριστικά τον κύκλο της στις αρχές Απριλίου 1946 έχοντας εκδώσει συνολικά 157 φύλλα.

Ήδη από τον Ιούνιο του 1945 έχει ιδρυθεί και στη Μυτιλήνη η Ένωση Εθνικοφρόνων Λέσβου (Ε.Ε.Λ.). Ένα μήνα μετά, οργανώνεται τοπικά και η Οργάνωση «Χ».¹¹⁶² Τα μέλη τους όμως εξακολουθούν να είναι και μέλη της ΕΔΕΛ.¹¹⁶³

Παράλληλα οι βασιλόφρονες εκδίδουν και τις δικές τους τοπικές εφημερίδες. Τον Οκτώβριο του 1945 εκδίδεται η εφημερίδα *Στέμμα*, που τιτλοφορείται ως όργανο των οπαδών της βασιλευόμενης δημοκρατίας και η οποία ένα μήνα πριν τις εκλογές του Μαρτίου 1946, θα γίνει επίσημο όργανο της τοπικής οργάνωσης Λέσβου των Χιτών. Ένα μήνα μετά, εκδίδεται η *Εθνική*, ως όργανο της «Ένωσης Εθνικοφρόνων Λέσβου».¹¹⁶⁴ Και οι δύο εφημερίδες στο πρώτο τους φύλλο κυκλοφορούν με τη φωτογραφία του βασιλιά Γεώργιου του Β΄, ώστε να μην υπάρχει καμία αμφιβολία ως προς την πολιτική τους κατεύθυνση.

Οι δύο εφημερίδες παρεμβαίνουν με στόχο να δυναμιτίσουν το ομαλό πολιτικό κλίμα με εμπρηστικά δημοσιεύματα και σχόλια με στόχο τον φανατισμό του ακροδεξιού ακροατηρίου. Είναι χαρακτηριστικό πως, όταν προτάθηκε ένα είδος συνεργασίας ανάμεσα στις οργανώσεις της νεολαίας ΕΠΟΝ και ΕΔΕΝ, προφανώς σε ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος, η *Εθνική* έγραψε:

Δεν γνωρίζομεν ποίον ελεεινόν υποκείμενον, ποίος Βούλγαρος, ποίος προδότης είνε ο μεσολαβήσας να γίνη η συνεργασία της ΕΔΕΝ με την ΕΠΟΝ, εθνικής οργανώσεως της πρώτης και αντεθνικής της δευτέρας. Είμεθα βέβαιοι ότι η σατανική και προδοτική πρότασις θα απορριφθή πανηγυρικώς υπό της ΕΔΕΝ, αν δεν απερρίφθη εισέτι. Διότι δεν συγχρόνται Ιουδαίοι Σαμαρίταις.¹¹⁶⁵

Η πρόταση αυτή πάντως φαίνεται να ήταν σε γνώση της ΕΠΟΝ και τύχαινε θετικής αποδοχής, όπως φαίνεται από τα σχόλια της *Ελεύθερης Λέσβου* λίγες μέρες μετά.¹¹⁶⁶

¹¹⁶² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ. φ 127, 17 Ιουλίου 1945. Η ίδρυση της οργάνωσης αναφέρεται και από τον Μιχάλη Χ. στο ημερολόγιο του στην καταχώριση της 21^{ης} Ιουλίου 1945: «...και να η Χ κάνει την εμφάνισή της και στη Μυτιλήνη τοιχοκολλώντας την έκκληση προς το λεσβιακό λαό «κάθε τίμιος πατριώτης οφείλει να εκδόσει το εκλογικό του βιβλιάριο». Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., καταχώριση 21 Ιουλίου 1945.

¹¹⁶³ Βλ. και ημερολόγιο Μιχάλη Χ., καταχώριση 19 Ιουνίου 1945 και εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 70, 20 Ιουνίου 1945.

¹¹⁶⁴ Η *Εθνική* θα κλείσει ένα χρόνο μετά, την άνοιξη του 1946 έχοντας εκδώσει γύρω στα 30 φύλλα συνολικά.

¹¹⁶⁵ εφ. *Εθνική*, αρ.φ. 20, 2 Μαρτίου 1946.

¹¹⁶⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 246, 15 Μαρτίου 1946.

Από τις αρχές του 1946, οι ακροδεξιές οργανώσεις δείχνουν να συσπειρώνονται στον νέο «Σύνδεσμο Εθνικοφρόνων Οργανώσεων Λέσβου» ενόψει και των εκλογών, ρίχνοντας εκεί το βάρος της πολιτικής τους δράσης, χωρίς τα «βαρίδια» του κέντρου, που υπήρχαν στην ΕΔΕΛ. Με αιχμή του δόρατος τις νέες εθνικοφρόνων απόψεων εφημερίδες, ο Σύνδεσμος επιχειρεί να παρέμβει και στο πολιτικό σκηνικό, ασκώντας πίεση στις κρατικές αρχές για δυναμικότερη αντιμετώπιση των κομμουνιστών. Ο νέος υφυπουργός Γενικός Διοικητής Νήσων Αιγαίου, κεντρώος Βασίλειος Κυρέλλος γίνεται στόχος επιθέσεων από την πλευρά της δεξιάς και της ακροδεξιάς κατηγορούμενος για αδράνεια και ανοχή απέναντι στους κομμουνιστές.¹¹⁶⁷ Τόσο η *Εθνική*, όσο και το *Στέμμα* έχουν επανειλημμένα στοχευμένα δημοσιεύματα στα οποία η διοίκηση Κυρέλλου χαρακτηρίζεται «παράλυτος, άψυχος και άνους», ενώ ο «Σύνδεσμος Εθνικοφρόνων» ζητά την άμεση απομάκρυνσή του από τη Λέσβο.¹¹⁶⁸ Ο ίδιος κατά την άφιξή του, φρόντισε να διατηρήσει χαμηλούς τόνους και επιδιώκοντας καλές σχέσεις με την Αριστερά, παραχώρησε συνέντευξη στην εαμική εφημερίδα *Αγροτική*, όπου ανάμεσα στα άλλα τόνισε πως στόχος της διοίκησής του είναι να επιτύχει τον αφοπλισμό των ενόπλων «πάσης πλευράς» και την ηρεμία.¹¹⁶⁹

Παρά την κινητικότητα στο χώρο της ακροδεξιάς, οι οργανώσεις αυτές είναι απόλυτα περιθωριακές και με μικρή επιρροή, ασκούν όμως επίδραση και επηρεάζουν τον κόσμο που ακολουθούσε ως τότε την ΕΔΕΛ. Προσπαθούν να κάνουν εμφανή την παρουσία τους με διαλέξεις σε κλειστούς χώρους για τις εθνικές διεκδικήσεις, συνθήματα στους τοίχους και αρθρογραφία στο φιλικό τους τύπο. Στα χωριά συμμετέχουν σε διαμάχες με τους οπαδούς του ΕΑΜ που πολλές φορές φτάνουν σε εκατέρωθεν ξυλοδαρμούς. Όμως δεν έχουν την επιχειρησιακή δυνατότητα να ασκήσουν τρομοκρατία στους οπαδούς του ΕΑΜ, ανάλογη με εκείνη που ασκούσαν τα μέλη αντίστοιχων οργανώσεων στην υπόλοιπη Ελλάδα.¹¹⁷⁰ Βέβαια τα μέλη τους είναι σε καθημερινή συνεργασία με τους αξιωματικούς του Στρατού και τα στελέχη της

¹¹⁶⁷ Δες εδώ, σ.534.

¹¹⁶⁸ Βλ. Ενδεικτικά εφ. *Εθνική*, αρ.φ. 12, 2 Φεβρουαρίου 1946 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 45, 11 Ιανουαρίου 1946 και αρ.φ. 57, 14 Φεβρουαρίου 1946.

¹¹⁶⁹ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 82, 2 Ιανουαρίου 1946.

¹¹⁷⁰ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη Επανάσταση*, ό.π., σ. 126 - 128 και Πολυμέρης Βόγλης *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας*, ό.π., σ. 86 - 87.

Εθνοφυλακής. Μάλιστα ιδρύουν σύλλογο «Φίλων του Στρατού», ώστε να δώσουν την αίσθηση της έννομης οργάνωσης στον κόσμο και να εισπράξουν την υποστήριξή του.¹¹⁷¹

Παρ' όλα αυτά η Στρατιωτική Διοίκηση και το μεταβαρκιζιανό κράτος δεν είναι καθόλου ευχαριστημένοι από τα αποτελέσματα της δράσης της ΕΔΕΛ και των υπόλοιπων «Εθνικών Οργανώσεων» στη Λέσβο. Ο Στρατιωτικός Διοικητής Σωκράτης Δημάρατος σε έκθεσή του προς το ΓΕΣ, τον Ιούνιο του 1945 αναφέρει πως οι εθνικές οργανώσεις της Λέσβου «περιορίζονται εις εκτέλεσιν διαλέξεων τινών εθνικού περιεχομένου» και ότι «η δράσις τούτων... έχει μάλλον πλατωνικήν μορφήν, δεν χαρακτηρίζονται δε αύται υπό ζωηρότητος και αποτελεσματικότητος».¹¹⁷² Αλλά και τέσσερις μήνες μετά, τον Οκτώβριο του 1945, ο νέος Στρατιωτικός Διοικητής υποστράτηγος Γ. Φουντουλάκης σε αντίστοιχη έκθεσή του, είναι ακόμα πιο επικριτικός:

Αι Εθνικάί Οργανώσεις ουδεμίαν σημαντικήν δράσιν παρουσιάζουν. Αφότου ησθάνθησαν ασφάλειαν επιδεικνύουν μάλλον αδιαφορίαν και κυρίως οι εύποροι της πρωτεύουσας, οι οποίοι ουδεμίαν ενίσχυσιν παρέχουν τόσο εις τας ανωτέρω οργανώσεις, όσον και εις τα δημοσιογραφικά των όργανα... Κατά τον εορτασμόν της Νίκης 19-8-1945 ουδαμώς ενεφανίσθησαν. Ο εθνικόφρων κόσμος δεν παρέστη εις την παρέλασιν... Ουδεμία εισφορά παρατηρείται προς διεξαγωγήν Εθνικού αγώνος... Μέλη της Λέσχης “Πρόδος” Εθνικισταί πλούσιοι, έπαιζαν χαρτιά κατά την διάρκειαν της παρελάσεως η οποία ελάμβανε χώραν κάτωθι του κτιρίου των... Αλγεινή η εντύπωσις από εθνικής απόψεως.¹¹⁷³

Η στάση αυτή των πλουσίων φαίνεται πως εκνεύριζε και τους λίγους φανατικούς εθνικόφρονες του νησιού, αν κρίνει κανείς από την ανώνυμη επιστολή που δημοσιεύεται στη *Δημοκρατία* για το ίδιο θέμα. Ρωτά λοιπόν ενοχλημένος ο ανώνυμος επιστολογράφος: «Τι έκαναν οι πλείστοι των δυνάμενων Μυτιληναίων για τους αξιωματικούς και τους οπλίτας τους ξένους που ήλθαν να τους ελευθερώσουν από την “Πανανθρώπινη Λευτεριά”; Έδειξαν την ίδια χαρακτηριστική αδιαφορία που δείχνουν πάντα, την ίδια αδιαφορία που δείχνουν μόλις τελειώσει η δουλειά τους».¹¹⁷⁴

¹¹⁷¹ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 88, 20 Αυγούστου 1945.

¹¹⁷² ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Στρατιωτική Διοίκησης Ν. Αιγαίου. Έκθεσις Πεπραγμένων μηνός Ιουνίου 1945.

¹¹⁷³ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Στρατιωτική Διοίκησης Ν. Αιγαίου. Δελτία Πληροφοριών μηνός Αυγούστου και μηνός Σεπτεμβρίου 1945.

¹¹⁷⁴ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 84, 26 Ιουλίου 1945.

Οι μόνοι που επιδεικνύουν μια μικρή δυναμική είναι οι λίγοι νέοι της ΕΔΕΝ, που προσπαθούν να σπάσουν το φόβο των κομμουνιστών, ενισχυμένοι και από την παρουσία της Εθνοφυλακής. Ο Μιχάλης Χ. συμμετέχει ενεργά στην ΕΔΕΝ, προσχωρώντας στη φιλοβασιλική της τάση. Σε καταχώρισή του στο ημερολόγιό του σχετικά με τη δράση της, αναφέρει:

Πολύ όμορφα ζήσαμε τις νύχτες αυτές που ακόμα από τον φόβο των κομμουνιστών συγκεντρωθήκαμε στη λέσχη μας για να πούμε δύο λόγια ενθαρρυντικά ο ένας στον άλλον. Μετά όταν οι κομμουνιστάι έχαναν έδαφος αρχίσαμε να γυρίζουμε στους δρόμους τραγουδώντας το «Σιάντο αλήτη φονιά». Ήταν η πρώτη φωτεινή αχτίδα μέσα στο αδιαπέραστο σκοτάδι. Έτσι ενθαρρύνσαμε τους δικούς μας που έβγαιναν στις πόρτες, στα παράθυρά των φωνάζοντας: «Μπράβο παιδιά». «Ξαναπέστε το» κι ξαναρχίζαμε το μικρό τραγουδάκι: Λες ότι θέλεις Σοβιέτ να μας κάνεις /Βρε Σιάντο αλήτη φονιά /Και από την Ελλάδα εδάφη να δώσεις /Στα Βουλγαρικά τα σκυλιά /Είπες ακόμα πως τάχα φροντίζεις για τη λευτεριά του λαού /Μα τη διχόνοια μας έφερες τώρα /Στη χώρα και τη [δυσανάγνωστο] /Μα μη θαρείς πως εσύ θα μπορέσεις /Την Ελλάδα να κάνεις Βουλγαρία /Βρε Σιάντο χαφιέ ΠΟΤΕ.¹¹⁷⁵

Ο Μιχάλης Χ. καταγράφει στο ημερολόγιό του στις 22 Μαΐου 1945 και την αντιμετώπιση που είχαν από την Εθνοφυλακή, όταν γυρίζοντας τους δρόμους τραγουδούσαν «πατριωτικά» τραγούδια, όπως το «Σιάντο χαφιέ»:

Περνώντας από τη διοίκηση του 149 και τραγουδώντας άκουσα από πάνω τη φωνή του διοικητή «Σκοπός... Πιάσε και φέρε μου 2 από αυτούς»... Δύο συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στο διοικητή, ο οποίος τους άφησε αφού τους συνέστησε να μη γυρίζουν και τραγουδούν έξω από τη διοίκηση του 149 γιατί αναγκαστικώς πρέπει να τους συλλαμβάνουν. «Θέλουμε να φαινόμαστε στους κουκουέδες πως είμαστε ουδέτεροι και δεν υποστηρίζουμε ούτε τον έναν ούτε τον άλλον.¹¹⁷⁶

Το Μάιο του 1945 τα προσχήματα ακόμη τηρούνται. Οι ενέσεις πατριωτισμού του κράτους και του στρατού προς τον κόσμο της «εθνικοφροσύνης» φαίνεται πως ήταν αρκετές για να «σπάσει ο φόβος», όχι όμως και ικανές για να δημιουργήσουν αίσθημα πολιτικής υπεροχής απέναντι στον κόσμο του ΕΑΜ. Έπρεπε να επινοηθούν άλλα μέσα, να επιστρατευθούν και άλλα εργαλεία σε αυτή την πολιτική αντιπαράθεση. Το πρώτο τέτοιο εργαλείο και μάλιστα πολύ σημαντικό για την επιβίωση των φτωχών ανθρώπων

¹¹⁷⁵ Το τραγούδι αυτό δεν έχει βρεθεί σε άλλη καταχώριση τραγουδιών της εποχής. Μάλλον πρόκειται για τοπικό τραγούδι, που τραγουδούσαν οι βασιλόφρονες οπαδοί. Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., καταχώριση με τίτλο «ΕΔΕΛ - ΕΔΕΝ».

¹¹⁷⁶ Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., καταχώριση 22 Μαΐου 1945.

ήταν η αξιοποίηση της βοήθειας τη UNRRA με ιδεολογικά κριτήρια και το δεύτερο, η επιχείρηση αντιστροφής των όρων «πατριώτης» και «προδότης». Όροι με τους οποίους προσδιορίστηκαν οι οπαδοί των πολιτικών παρατάξεων στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής και ως τότε είχαν αξιοποιηθεί αποκλειστικά από το οπλοστάσιο της Αριστεράς.

Η εργαλειοποίηση της βοήθειας της UNRRA.

Από την 1^η Απριλίου του 1945 την επισιτιστική βοήθεια στην Ελλάδα αναλαμβάνει η UNRRA, η οποία και αντικαθιστά την M.L.¹¹⁷⁷ Στόχος της βοήθειας δεν ήταν η οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας, αλλά κυρίως η ανθρωπιστική ανακούφιση του πληθυσμού μετά τον πόλεμο. Η βοήθεια, με βάση τη συμφωνία που υπογράφηκε με την κυβέρνηση της Ελλάδας, θα διανέμονταν με την πλήρη ευθύνη της κυβέρνησης, ενώ η αμερικανική αποστολή θα είχε μόνο συμβουλευτικό χαρακτήρα.¹¹⁷⁸ Για τη διανομή των εφοδίων συγκροτήθηκαν σε κάθε διαμέρισμα και νομό της χώρας τοπικές επιτροπές που θα είχαν την ευθύνη της διανομής, με τους ξένους σε συμβουλευτικό ρόλο. Τα μέλη των επιτροπών αυτών, σύμφωνα με τον νόμο, ορίζονταν από τον νομάρχη και πρόεδρος της επιτροπής με έδρα την πρωτεύουσα του νομού ορίζονταν αυτοδικαίως ο νομάρχης.¹¹⁷⁹ Στη Λέσβο η πρώτη επιτροπή που συγκροτήθηκε, είχε επικεφαλής τον νομάρχη, έναν εκπρόσωπο της UNRRA σε ρόλο παρατηρητή, τρεις ανώτερους υπαλλήλους, έναν εκπρόσωπο των εργατών κι έναν κτηματία.¹¹⁸⁰ Το ΕΑΜ δεν ελέγχει φυσικά την επιτροπή, έχει όμως εκπροσώπηση σε αυτήν, μέσω του εργατικού εκπροσώπου. Και με την νέα υπηρεσία της UNRRA εξακολουθούν να παραμένουν οι δύο κατηγορίες δικαιούχων, που είχαν θεσπιστεί μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και

¹¹⁷⁷ Η UNRRA - United Nations Relief and Rehabilitation Administration - ήταν μια υπηρεσία των Ηνωμένων Εθνών, που χρηματοδοτούνταν κυρίως από τις Ηνωμένες Πολιτείες, για τη μεταφορά των απαραίτητων εφοδίων κυρίως στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλες χώρες της Ευρώπης την πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Περισσότερα για τη βοήθεια της UNRRA. Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 92 - 101 και Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 204 - 206.

¹¹⁷⁸ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 94 -97.

¹¹⁷⁹ Αν. Νόμος 312/1945, άρθρο 8, παρ. 6 (ΦΕΚ 108^Α, 5 Μαΐου 1945).

¹¹⁸⁰ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 54, 18 Μαΐου 1945.

το ποσοστό του 30%, που θεωρούνται άποροι. Η κατάργηση των πολλών κατηγοριών και η επιλογή να θεωρούνται άποροι μόνο το 30% του πληθυσμού και οι υπόλοιποι πλούσιοι προκάλεσε τις αντιδράσεις, όχι μόνο του ΕΑΜ, αλλά και του φιλικού προς την κυβέρνηση τύπου. Γράφει η *Δημοκρατία*:

Λαϊκά τάξεις δεν είναι μονάχα οι ολοτελώς άποροι... Είνε κατά μέγα μέρος και ο εργατικός κόσμος και οι μικροεπαγγελματίες και το 90% των ιδιωτικών υπαλλήλων... Επειδή όμως κανείς δεν γίνεται πλούσιος με κυβερνητικές διαταγές η σχετική προς την κατάταξιν εργασία των επιτροπών κατέληξεν... Να βγουν το 70% του πληθυσμού άποροι και το 30% πλούσιοι, ενώ η κυβερνητική διαταγή όριζε το αντίθετον ακριβώς.¹¹⁸¹

Το κρίσιμο ζήτημα στην όλη διαδικασία ήταν ο τρόπος και τα κριτήρια με τα οποία κάποιος πολίτης χαρακτηριζόταν άπορος. Ο νόμος προέβλεπε τη δημιουργία άλλων, ανεξάρτητων επιτροπών που δεν είχαν σχέση με τις επιτροπές διανομής, που θα αποφάσιζαν πάνω στο θέμα αυτό.¹¹⁸²

Τον Αύγουστο του 1945 ανασυγκροτείται η τοπική διοίκηση του Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας Λέσβου, με βάση τον Αναγκαστικό Νόμο 388/45, με πρόεδρο τον μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβο, αντιπρόεδρο το δήμαρχο Μυτιλήνης Δημήτρη Σάλτα και μέλη τρεις ανώτερους υπαλλήλους και τρεις πολίτες, δύο άνδρες και μια γυναίκα, όλοι με υπόδειξη του νομάρχη Λέσβου.¹¹⁸³ Ευθύνη της επιτροπής ήταν και ο ορισμός των επιμέρους ενοριακών επιτροπών που θα καθόριζαν την απορία των πολιτών, ανά περιοχή και κεφαλοχώρι.¹¹⁸⁴ Τόσο στη διοίκηση του Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας, όσο και στις επιμέρους επιτροπές ανά περιοχή, υπήρξε μέριμνα ώστε να αποκλειστούν από αυτές τα μέλη και τα στελέχη του ΕΑΜ. Ειδικά η τοποθέτηση του μητροπολίτη Ιακώβου με υπόδειξη του νομάρχη, ως προέδρου της Κεντρικής Επιτροπής, σηματοδοτεί την προσπάθεια του κράτους να ξαναδώσει δύναμη στον

¹¹⁸¹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 43, 7 Απριλίου 1945.

¹¹⁸² Βλ. Ν.Δ. 21.8.1945 (ΦΕΚ 214 Α', 24 Αυγούστου 1945) Τα Κέντρα Κοινωνικής Προνοίας του κάθε νομού ήταν υποχρεωμένα να συστήσουν ανά ενορία, «πενταμελή επιτροπή αποτελούμενη εξ ενός εφημερίου, ενός εκπαιδευτικού λειτουργού και τριών εγκρίτων πολιτών, κατοίκων της αυτής ενορίας».

¹¹⁸³ Οι τρεις πολίτες ήταν η Εριφύλη Βοστάνη, ο Ν. Χατζηβασιλείου και ο Γ. Τζαννής και οι τρεις γόνιμοι μεγαλοαστικών οικογενειών της πόλης της Μυτιλήνης. Βλ. United Nations Relief and Rehabilitation Administration UNARMS, S-1376-0000-0141-0001. The 1st Meeting of the Board of Directors of the Center of the Social Welfare of Lesvos, 7 August 1945.

¹¹⁸⁴ The 6th Meeting of the Board of Directors of the Center of the Social Welfare of Lesvos, on 18th September 1945, στο *ίδιο*.

αντικομμουνιστή ιεράρχη, μέσω του ελέγχου του συστήματος διανομής ειδών πρώτης ανάγκης για την επιβίωση του πληθυσμού.

Όπως ήταν φυσικό, πέρα από τα προβλήματα, που όπως έχουμε ήδη αναφέρει, δημιουργούσε το πολύ μικρό ποσοστό απόρων που έπαιρνε τη βοήθεια δωρεάν, ενώ οι υπόλοιποι έπρεπε να πληρώνουν έστω και ένα χαμηλό τίμημα, προβλήματα δημιουργήθηκαν και από τη λειτουργία των ενοριακών επιτροπών. Στελέχη της αποστολής της UNRRA στη Λέσβο στις μηνιαίες εκθέσεις τους αναφέρουν ότι πολλά μέλη τοπικών ενοριακών επιτροπών είναι εντελώς απρόθυμα να διαθέσουν χρόνο στις διανομές και ότι σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν πολιτικές σκοπιμότητες, ίντριγκες και δυσπιστία του κόσμου για τον τρόπο που γίνεται η διανομή. Εκτιμούσαν μάλιστα ότι υπάρχουν αρκετές επιτροπές στις οποίες η επιλογή των προσώπων που τις στελεχώνουν έγινε με τελείως λανθασμένο τρόπο, αφού αρκετά από τα μέλη τους, που είναι εγγράμματοι δεν διαθέτουν καθόλου χρόνο για τη δουλειά αυτή, ενώ τα υπόλοιπα μέλη που θα μπορούσαν να βοηθήσουν είναι τελείως αγράμματοι. Παρ' όλα αυτά, κάτω από την πίεση και την απειλή παραιτήσεων, δεν ετέθη θέμα αντικατάστασης των μελών των επιτροπών.¹¹⁸⁵ Προφανής λόγος της μη αντικατάστασης των ακατάλληλων μελών των ενοριακών επιτροπών, ήταν να εξασφαλίζεται πάντα ο απόλυτος έλεγχος από το κράτος, ώστε να μη καταφέρουν να διεισδύσουν σ' αυτές μέλη του ΕΑΜ.

Αλλά και η επιλογή του υπαλληλικού προσωπικού που απασχολείται στις διανομές, ακολούθησε την ίδια διαδικασία. Ο Μιχάλης Χ., μέλος της ΕΔΕΝ, προσλαμβάνεται στις 21 Ιουλίου 1945 ως υπάλληλος της υποεπιτροπής κέντρου διανομής Μυτιλήνης με μηνιαίο μισθό 10.000 δραχ. μετά από συστατική επιστολή του Αλ. Ζιάκκα, που ήταν από τους ιδρυτές της τοπικής επιτροπής Λέσβου της Εθνικής Ένωσης Εθνοκοφρόνων.¹¹⁸⁶

Όπως ήταν λογικό οι επιτροπές αξιοποίησαν τη βοήθεια της UNRRA με πολιτικά κριτήρια, ειδικά στη διανομή ρουχισμού. Το γεγονός αυτό προκάλεσε επανειλημμένες διαμαρτυρίες από το ΕΑΜ και το φιλικό του τύπο που καταγγέλλει ότι: «Αντιδραστικοί... μοιράζονται πολύτιμα φορέματα, κουστούμια και παλτά και οι

¹¹⁸⁵ Βλ. Monthly progress Report - Month ending 31st of December 1945, Section "L". Summary Vernon P. Shook, Regional Welfare Officer and R.F. Beforest Regional Director, S-1376-0000-0141-0001, United Nations Relief and Rehabilitation Administration UNARMS.

¹¹⁸⁶ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., ό.π., καταχώριση Υ.Κ.Δ.Μ. 21/7.

δημοκρατικοί παίρνουν κουρέλια». Καταγγέλλεται ακόμα ότι στις οικογένειες των φυλακισμένων δεν μοιράζονται ρούχα και ότι στα χωριά γίνονται διακρίσεις με πολιτικά κριτήρια, αποκλείοντας από τη διανομή πάμφτωχους ανθρώπους, μόνο και μόνο επειδή είναι οπαδοί του ΕΑΜ.¹¹⁸⁷ Αναφέρονται μάλιστα συγκεκριμένες περιπτώσεις αποκλεισμών οπαδών του ΕΑΜ σε χωριά όπως ο Μόλυβος, τα Βασιλικά, η Αγία Παρασκευή, το Μεγαλοχώρι και το Υψηλομέτωπο.¹¹⁸⁸

Ως απάντηση στην τακτική αυτή, το Δεκέμβριο του 1945, το ΕΑΜ Λέσβου αποφάσισε ένα μέρος από τα λεφτά του εράνου που οργάνωσε για τις οικογένειες των φυλακισμένων, να διατεθούν και σε άπορες οικογένειες του νησιού. Με σημείωμα προς τις τοπικές οργανώσεις η ΝΕ του ΕΑΜ έδινε αναλυτικές οδηγίες για τον τρόπο διανομής των εσόδων του εράνου. Σύμφωνα με τις οδηγίες αυτές, οι άποροι θα χωρίζονταν από μια τοπική επιτροπή σε τρεις κατηγορίες: α) Μετρίως άποροι, άποροι και υπεράποροι κατά την κρίση των επιτροπών που θα συγκροτούνταν για το λόγο αυτό. Σύμφωνα με τις οδηγίες θα υπήρχαν δύο ξεχωριστές επιτροπές. Η πρώτη που θα καθόριζε την κατάταξη των οικογενειών ανά κατηγορία, θα απαρτιζόταν από το γραμματέα της τοπικής τομεακής επιτροπής του ΕΑΜ ή του ΑΚΕ, τον γραμματέα της Αχτιδικής Επιτροπής του ΚΚΕ και τον πρόεδρο του αδελφάτου της Εθνικής Αλληλεγγύης. Για τη διανομή της βοήθειας, σύμφωνα με τις οδηγίες, θα συγκροτούνταν άλλη επιτροπή, που θα αποτελούνταν από ένα παπά του κινήματος της Αντίστασης, μια κυρία χήρα ή μητέρα κάποιου θύματος, έναν αξιωματικό ή οπλίτη του ΕΛΑΣ και μια κυρία με κύρος στο χωριό. Αν μάλιστα δεν υπήρχαν πρόσωπα με τις παραπάνω ιδιότητες, θα έπρεπε να επιλεγούν άλλα, με χαρακτηριστικά όσο το δυνατόν πιο κοντά στα ζητούμενα. Οι δύο αυτές επιτροπές θα έπρεπε να συνεργάζονται στενά.¹¹⁸⁹ Η λογική των δύο επιτροπών ακολουθούσε την αντίστοιχη λογική διανομής της βοήθειας της UNRRA. Η επιτροπή που καθόρισε σε ποιά κατηγορία θα υπαγόταν ο άπορος είχε πολιτικά χαρακτηριστικά για τον έλεγχο της διανομής και η δεύτερη που μοίραζε τη βοήθεια είχε κοινωνικά. Με τον τρόπο αυτό το ΕΑΜ προσπάθησε να

¹¹⁸⁷ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 79, 20 Ιουλίου 1945.

¹¹⁸⁸ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 113, 23 Νοεμβρίου 1945.

¹¹⁸⁹ Βλ. Επιστολή ΝΕ Λέσβου του ΕΑΜ προς τις Συντονιστικές Επιτροπές Εισφορών τιμής, Μυτιλήνη 22 Δεκεμβρίου 1945, ιδιωτικό αρχείο Τάκη Ελευθεριάδη.

συγκροτήσει τα δικά του ανεξάρτητα τοπικά δίκτυα αλληλεγγύης, ενισχύοντας έμπρακτα τις σχέσεις του με τα πιο φτωχά στρώματα του πληθυσμού.

Φαίνεται πως οι αιτιάσεις του ΕΑΜ για τη μεροληπτική διανομή της βοήθειας είχαν βάση, καθώς οι ίδιοι οι αξιωματούχοι της UNRRA, σε έκθεσή τους αναφέρουν ότι κατά τη διάρκεια της πρώτης διανομής έγιναν πολλές παραβιάσεις των κανόνων με βάση τους οποίους ο ρουχισμός έπρεπε να δίνεται κατά προτεραιότητα και δωρεάν στους πολύ άπορους. Στην ίδια έκθεση γίνονται αυστηρές συστάσεις στα μέλη των Επιτροπών να ακολουθούν πιστά τους κανόνες των διανομών και να αποφεύγουν οποιαδήποτε παραβίασή τους.¹¹⁹⁰

Η εργαλειακή χρήση της βοήθειας της UNRRA με στόχο την περιθωριοποίηση της Αριστεράς και την ενίσχυση των αντικομμουνιστικών δυνάμεων, δεν συνέβη μόνο στη Λέσβο. Αν εξαιρέσει κανείς τη Σάμο, όπου ο φιλελεύθερος νομάρχης Γρηγορίου ακολούθησε μια πολιτική ίσων αποστάσεων, τοποθετώντας στις ενοριακές επιτροπές ανθρώπους και από τις δύο πολιτικές παρατάξεις (Δεξιάς και Αριστεράς), με κύριο στόχο να έχει ο ίδιος τον απόλυτο έλεγχο και με αιχμή τις διανομές, να διευρύνει την επιρροή του Φιλελεύθερου κόμματος στο οποίο ανήκε,¹¹⁹¹ σε όλη την υπόλοιπη Ελλάδα, υπήρξε αποκλεισμός της Αριστεράς από τις επιτροπές διαχείρισης της βοήθειας. Σε πολλές μάλιστα περιοχές της χώρας, όπως στη Δυτική Μακεδονία, η βοήθεια της UNRRA χρησιμοποιήθηκε για την πληρωμή σε είδος εξοπλισμένων χωρικών παραστρατιωτικών οργανώσεων, όπως η Χ και οι ΜΑΥ.¹¹⁹² Ο προσανατολισμός της διανομής της βοήθειας ήταν σαφής: Όποιος ήθελε να έχει πρόσβαση στη διανομή, έπρεπε να απομακρυνθεί από την Αριστερά.¹¹⁹³

Μπροστά σε αυτή τη σκανδαλωδώς μεροληπτική διαχείριση της βοήθειας της UNRRA, η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ απέστειλε επιστολή στην Γενική Διεύθυνση

¹¹⁹⁰ Βλ. United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNARMS, S-1376-0000-0141-0001, επιστολή V. Shook, Welfare Officer Region "H" to the General Committee of Distribution, 17 Οκτωβρίου 1945.

¹¹⁹¹ Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 167 -177.

¹¹⁹² Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, τ. Ι, ό.π., σ. 190, Επίσης, βλ. Πολυμέρης Βόγλης, «Η κοινωνία της υπαίθρου στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Δ1, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 344-345.

¹¹⁹³ Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 295 - 296.

της UNRRA στην Ουάσινγκτον με την οποία αφού επισημαίνει τη σημασία της βοήθειας για τον ελληνικό λαό, καταγγέλλει ότι:

Οι τοπικές επιτροπές διανομής, διορισμένες από τις αρχές και αποτελούμενες από όργανα του κυριαρχούντος αντιλαϊκού καθεστώτος, διαμοιράζουν τα βοηθήματα της UNRRA μεταξύ τους και στους πολιτικούς οπαδούς τους και αποκλείουν συστηματικά το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, για τα δημοκρατικά του φρονήματα. Και το χειρότερο, οι μοναρχικοί τροφοδοτούν με είδη της UNRRA ληστοσυμμορίες και τρομοκρατούν τους πληθυσμούς της υπαίθρου. Μυριάδες καταδιωκόμενοι δημοκρατικοί πολίτες, λαϊκοί αγωνιστές της Αντίστασης κατά των κατακτητών, αναγκασμένοι να κρύβονται μακριά από τις εστίες τους και στα βουνά στερούνται ολότελα τη βοήθεια των Ενωμένων Εθνών διά μέσου της UNRRA.¹¹⁹⁴

Η επιστολή μάλιστα της Κ.Ε. του ΕΑΜ καταγγέλλει ότι το Υπουργείο Εφοδιασμού σε συμπαιγνία με τους βιομηχάνους «καταδολιεύονται τη χρησιμοποίηση πρώτων υλών εισαγόμενων από την UNRRA».¹¹⁹⁵

Στη Λέσβο πάντως, αν κρίνει κανείς από τα δημοσιεύματα του εαμικού τύπου, η κριτική επικεντρώνεται κυρίως σε ποιούς και με τι κριτήρια διανέμεται η βοήθεια, ενώ οι καταγγελίες για κλοπή ή κακοδιαχείριση είναι περιορισμένες. Παρ' όλα αυτά φαίνεται πως υπάρχουν κάποια ζητήματα κακοδιαχείρισης, καθώς στις αρχές Φεβρουαρίου του 1946 αποκαλύπτεται κύκλωμα υπεξαίρεσεων διαφόρων ειδών που μοίραζε η UNRRA, από ντόπιους υπαλλήλους της. Η υπεξαίρεση προβάλλεται από το σύνολο του τοπικού τύπου, ενώ ειδικότερα η ακροδεξιά εφημερίδα *Στέμμα* προσθέτει επιπλέον πως, «ο φερόμενος ως δράστης των κλοπών ειδών της Ούνρα υπάλληλος της οργανώσεως αυτής ανήκει αν δεν απατώμεθα εις την λαοκρατίαν».¹¹⁹⁶ Παράλληλα εκφράζεται δυσαρέσκεια για την ανεπάρκεια της βοήθειας σε σχέση με τις μεγάλες ανάγκες για τη διαβίωση του πληθυσμού.¹¹⁹⁷

Πράγματι, αν και η βοήθεια που χορηγήθηκε στην Ελλάδα από την UNRRA ήταν η μεγαλύτερη αναλογικά από όλες τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, εντούτοις

¹¹⁹⁴ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNARMS, S-1244-0000-0067-00001, επιστολή του Δημήτρη Παρτσαλίδη εκ μέρους της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ προς τη Γενική Διεύθυνση της UNRRA, 13 Οκτωβρίου 1945.

¹¹⁹⁵ Στο ίδιο.

¹¹⁹⁶ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 56, 11 Φεβρουαρίου 1946. Βλ. και εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 142, 8 Φεβρουαρίου 1946, καθώς και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 226, 8 Φεβρουαρίου 1946.

¹¹⁹⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 226, 8 Φεβρουαρίου 1946.

από τα 450 εκατομμύρια δολάρια της βοήθειας, η Ελλάδα απορρόφησε την τριετία 1945-1947 μόλις τα 358 εκατομμύρια, δηλαδή το 80% περίπου, λόγω των προβλημάτων κακοδιαχείρισης που αναφέρθηκαν παραπάνω και της αδυναμίας ελέγχου του τρόπου διανομής.¹¹⁹⁸

«Προδότες» και «πατριώτες».

Μια από τις βασικές επιδιώξεις των αστικών πολιτικών δυνάμεων στην Ελλάδα, αμέσως μετά την Κατοχή, ήταν η προσπάθειά τους να ανακτήσουν την ιδεολογική κυριαρχία, που είχε πληγεί ανεπανόρθωτα εξαιτίας της στάσης τους την περίοδο του πολέμου. Πράγματι η παντελής απουσία τους από την Αντίσταση στην Ελλάδα, η διάλυση των μηχανισμών του κράτους που παραδοσιακά ήλεγχαν πριν τον πόλεμο και η αποδυνάμωση των μηχανισμών αναπαραγωγής της «εθνικής ιδεολογίας», λόγω της έκθεσης των μηχανισμών αυτών στην υπηρεσία τη γερμανικής προπαγάνδας, δημιουργούσαν πρόσθετες δυσκολίες. Την ίδια στιγμή, η έννοια του πατριώτη και του εθνικού αγώνα άλλαζε στρατόπεδο. Η πατριωτική δράση του ΕΑΜ στην Κατοχή, καθώς και οι σημαντικές θυσίες που υπέστη, το κατέτασσαν στη συνείδηση ενός τεράστιου τμήματος του ελληνικού λαού ως την κατ' εξοχήν πατριωτική δύναμη.

Για την αντιστροφή της κατάστασης αξιοποιήθηκαν αφενός μεν οι «ωμότητες» του ΕΛΑΣ την περίοδο των Δεκεμβριανών στην Αθήνα και αφετέρου οι γενικότερες κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις στα Βαλκάνια. Έτσι οι μεταβαρκιζιανές κυβερνήσεις, με αφορμή τη διευθέτηση των γεωπολιτικών ζητημάτων στη Βαλκανική, εν όψει και του επικείμενου συνεδρίου της Ειρήνης, προσπάθησαν να επαναφέρουν ως κεντρικό πολιτικό διακύβευμα, τη διεκδίκηση εδαφών στα βόρεια σύνορα της Ελλάδας και να μετατοπίσουν με τον τρόπο αυτό τον πολιτικό ανταγωνισμό από το κοινωνικό στο εθνικό πεδίο. Έτσι κατασκευάστηκε ως αντίπαλο ζεύγος το «κοινωνική δικαιοσύνη» versus «εθνικά δίκαια», που προσδιόριζε το αντιθετικό ζεύγος «προδότης»

¹¹⁹⁸ Πολλά εφόδια έμειναν στις αποθήκες αναξιοποίητά ή έπεφταν σε χέρια επιτηδίων που κερδοσκοπούσαν με αυτά. Βλ. Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 205 - 206.

versus «πατριώτης».¹¹⁹⁹ Με βάση το σχήμα αυτό, το καλοκαίρι του 1945, όλες οι αστικές πολιτικές δυνάμεις, φιλοβασιλικές και αντιβασιλικές, ολόκληρος ο κρατικός και παρακρατικός μηχανισμός είχε ομοιοήσει. Σε οργανωτικό δε επίπεδο, οι παραπάνω πολιτικές δυνάμεις είχαν ομογενοποιηθεί. Πάνω σ' αυτό το ολισθηρό πεδίο το ΕΑΜ και οι κομμουνιστές κάλλιστα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «Εαμοβούλγαροι», τουτέστιν «προδότες».

Το ΕΑΜ και το ΚΚΕ για να αποφύγουν την απομόνωση και να μην απεμπολήσουν το πλεονέκτημα της πατριωτικής δύναμης που κατέκτησαν στη διάρκεια της Κατοχής, μπήκαν σε αυτή την αντιπαράθεση με τη δική τους ατζέντα. Ασκούν κριτική στα αστικά πολιτικά κόμματα ότι οι προς βορρά διεκδικήσεις τους δημιουργούσαν πολεμικό κλίμα στα Βαλκάνια, πολύ περισσότερο που τώρα πια στην κυβέρνηση των γειτονικών χωρών βρίσκονταν δημοκρατικές δυνάμεις. Ένα από τα βασικά επιχειρήματα είναι ότι οι διεκδικήσεις αυτές, δεν συναντούν την προθυμία των συμμάχων να τις κάνουν αποδεκτές. Γράφει χαρακτηριστικά ο *Ριζοσπάστης*:

Και το συντηρητικό μέχρι αντιδραστικότητας “Εκονομιστ” ...παίρνει στο ψιλό τον επίσημο ελληνικό σωβινισμό και τους μακρούς καταλόγους των εδαφικών διεκδικήσεων. Και γράφει έξω από τα δόντια η σοβαρώτατη συντηρητική εφημερίδα: “Η εκστρατεία δια μian «Μεγάλην Ελλάδα» ευρίσκεται σήμερον εν πλήρη εντάσει εις τας Αθήνας και εις την Θεσσαλονίκην. Η τελευταία επίσκεψις του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού εις τας “βορείους επαρχίας” έδωσεν αφορμή εις ορμητικὰ σωβινιστικάς διαδηλώσεις με συνθήματα όπως: “Κατοχή της Βουλγαρίας επί 53 έτη”, “Σόφια – Σόφια!” και “θέλουμε σύνορα πέρα από το Στρυμόνα”. Συγχρόνως αι ελληνικά αιαιτήσεις δια την προσάρτησιν της νοτίου Αλβανίας ακούωνται εντονότερα. Η ελληνική κυβέρνησις ασυνέτως εισέρχεται εις εδαφικάς συγκρούσεις με όλους τους γείτονας της ταυτοχρόνως”. Αλλά αν ο σύγχρονος έξαλλος σωβινισμός της δεξιάς μας βρίσκει τέτοια υποδοχή στο τελευταίο καταφύγιο, που νόμιζε ότι μπορούσε κάτι να ελπίζει, δηλαδή στους Άγγλους δεξιούς συντηρητικούς, τότε που στηρίζεται;¹²⁰⁰

Η αντιπαράθεση για τα «εθνικά δίκαια» περνά πολύ γρήγορα και στη Λέσβο. Έτσι ήδη από την άνοιξη του 1945, η ΕΔΕΛ είχε πολύ ψηλά στην πολιτική της ατζέντα

¹¹⁹⁹ Περισσότερα για τη μεταπολεμική αναπαραγωγή της εθνικής ιδεολογίας Βλ. Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 317 - 324 και Περικλής Χρηστίδης, «Οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις στη συνδιάσκεψη για την ειρήνη στο Παρίσι, 1946», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Νομικής, Θεσσαλονίκη 2007.

¹²⁰⁰ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9420, 4 Απριλίου 1945. Το άρθρο αναδημοσιεύτηκε ως «άρθρο γραμμής» στην εφημερίδα *Εμπρός*, στις 10 Απριλίου 1945.

το θέμα των εθνικών διεκδικήσεων. Το καλοκαίρι του 1945 η εφημερίδα *Δημοκρατία* με συνεχή πρωτοσέλιδα άρθρα επιτίθεται στο ΚΚΕ για τη θέση του ηγέτη του Νίκου Ζαχαριάδη για «Παμβαλκανική συνεργασία» και κατηγορεί την εξάρτηση «της πολιτικής του κόμματος από εντολές παραγόντων έξω της Ελλάδος ευρισκομένων».¹²⁰¹ Σε άλλο άρθρο, πέντε μέρες μετά, σημειώνει για τους «Εν Ελλάδι κομμουνιστάς»: «Υπάρχουν κομμουνισταί, πολλοί ασφαλώς ανάμεσά μας, αλλά κανένας κομμουνιστής Έλληνας».¹²⁰²

Την ίδια περίοδο η ΕΔΕΛ πέρα από τις διαλέξεις για την ελληνικότητα της Β. Ηπείρου, διοργανώνει όπου μπορεί, συγκεντρώσεις και αποστέλλει ψηφίσματα διαμαρτυρίας για τη Β. Ήπειρο. Χαρακτηριστικό είναι το τηλεγράφημα του προέδρου της κοινότητας Αγίας Παρασκευής, μετά από μια συγκέντρωση εθνικοφρόνων στην κωμόπολη, στο οποίο αναφέρονται τα παρακάτω: «Σύσσωμος Λαός Αγίας Παρασκευής συνελθών εις πάνδημον συλλαλητήριο διαμαρτύρεται κατά φρικαλεοτήτων εις βάρος αδελφών μας Βορειοηπειρωτών παρ' Αλβανών. Υποβάλλει θερμήν έκκλησιν Συμμάχους δι' άμεσον επέμβασιν προς κατάπαυσιν βιαιοτήτων επικράτησιν δικαίου και ελευθερίας.»¹²⁰³ Την ίδια στιγμή στηλιτεύονται τα σωματεία και οι φορείς που πρόσκεινται στο ΕΑΜ και οι υπογραφές τους απουσιάζουν από ανάλογες εκκλήσεις.¹²⁰⁴ Ο μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος πολύ γρήγορα, συμμετέχει και αυτός στις διαμαρτυρίες για τη Β. Ήπειρο.¹²⁰⁵

Ο Μιχάλης Χ. δεν μπορεί να λείψει από ένα τέτοιο προσκλητήριο. Στις 20 Ιουνίου 1945, γράφει στο ημερολόγιό του:

Χωρίς Α. Ρωμυλία και Β. Ήπειρο, Ελλάς δεν μπορή να υπάρξη» ΕΟΒ. [...σ.σ. Εθνική Οργάνωση Βασιλοφρόνων]. Οι εαμοκομμουνισταί χαλούν τον κόσμο φωνάζοντας πως είναι πατριώτες, πως θέλουν την Ελλάδα μεγάλη... Μα συνομωτούν κρυφά με τους «αδελφούς» Βούλγαρους και τους υπόσχονται να τους χαρίσουν την αιματοβαμμένη Μακεδονία μας... Συνομωτούν με τον Εμβέρ Χότζα, ο οποίος είναι εχθρός της Ελλάδος διότι έχει βλέψεις πάνω στην Β. Ήπειρό μας. Με την «αφτονόμηση» της Μακεδονίας που επιδιώκουν είναι σαν να την

¹²⁰¹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 62, 7 Ιουνίου 1945. [Η έντονη γραφή είναι του πρωτοτύπου]

¹²⁰² εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 64, 12 Ιουνίου 1945.

¹²⁰³ Αρχείο Κοινότητας Αγίας Παρασκευής, χειρόγραφο σημείωμα.

¹²⁰⁴ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 64, 12 Ιουνίου 1945.

¹²⁰⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 132, 17 Νοεμβρίου 1945 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 22, 19 Νοεμβρίου 1945.

προσφέρουν στους Βούλγαρους, που είναι έτοιμοι να βαδίσουν μέχρι την Θεσσαλονίκη. Δεν τα βλέπουν, δεν τα ακούν όλα αυτά οι προδότες; Ρωτάς αν είναι πουλημένοι στους Σλαύους; Ε τότε, ας πάνε εκεί πάνω στ' αδέρφια τους, ας λείψουν από τα ιερά χώματα της πατρίδος μας.. Δεν ζούμε με όνειρα ή χείμερες, όπως αυτοί που διδάσκουν την πανανθρώπινη λευτεριά και την περίφημη ενότητα. Δίνουμε το λόγο μας και τον εκτελούμε. «Χωρίς Α. Ρωμυλία και Β. Ήπειρο, Ελλάς δεν μπορεί να υπάρξει». Με τον παραπάνω σκοπό έχουν γεμίσει οι τοίχοι της πόλεως και με την υπογραφή ΕΟΒ... Γι' αυτό υποσχόμαστε να κάνουμε το πάν για να αποδοθούν οι ελληνικώτατες αυτές γωνίες της πατρίδος μας, πίσω στη Μητέρα Ελλάδα.¹²⁰⁶

Η ιδεολογική προσπάθεια για την πατριωτική αποκαθήλωση του ΚΚΕ και του ΕΑΜ έπρεπε με κάθε τρόπο να συνοδευτεί και με διοικητικές απαγορεύσεις. Την πρώτη επέτειο της απελευθέρωσης του νησιού, στις 10 Σεπτεμβρίου 1945, ο γενικός Διοικητής Νήσων Τσιμπούκης και η Χωροφυλακή απαγόρευσαν κάθε γιορτασμό και κάθε πανηγυρική συγκέντρωση, με σκοπό να εμποδίσουν το ΕΑΜ να θυμίσει στους Μυτιληνιούς τη συμβολή του στην Απελευθέρωση. Είναι πάντως χαρακτηριστικό πως το ΕΑΜ πειθάρχησε στην απαγόρευση και πλην της πανηγυρικής έκδοσης της *Ελεύθερης Λέσβου* με τετρασέλιδο αφιέρωμα, δεν επιχείρησε εκδηλώσεις ούτε σε ανοιχτό, αλλά ούτε και σε κλειστό χώρο.¹²⁰⁷ Ο μόνος χώρος όπου γιορτάστηκε ελεύθερα και χωρίς λογοκρισία η πρώτη επέτειος της Απελευθέρωσης ήταν οι φυλακές της Λαγκάδας, από τους κρατούμενους εαμίτες.¹²⁰⁸

Ένα μήνα μετά, στους εορτασμούς για την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου, το ΕΑΜ επέλεξε να μοιχοκόψει τις επίσημες κρατικές εκδηλώσεις και να πραγματοποιήσει δικές του, ξεχωριστά το απόγευμα της ίδιας μέρας. Στο χωριό Πολιχνίτος στη διάρκεια των εκδηλώσεων αυτών, στις οποίες συμμετείχαν και ανάπηροι του αλβανικού μετώπου, γίνονται επεισόδια με εκατέρωθεν ξυλοδαρμούς, ενώ έπεσε και μια χειροβομβίδα, με αποτέλεσμα το θάνατο ενός ανθρώπου και των τραυματισμό αρκετών

¹²⁰⁶ Ημερολόγιο του Μιχάλη Χ., καταχώριση 20/6, «Χωρίς Α. Ρωμυλία και Β. Ήπειρο, Ελλάς δεν μπορεί να υπάρξει», ό.π.

¹²⁰⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 150, 10 Σεπτεμβρίου 1945.

¹²⁰⁸ *Δες εδώ*, σ. 375.

άλλων. Στη συνέχεια των επεισοδίων, έγιναν προσαγωγές, συλλήψεις και κάποιες προφυλακίσεις κυρίως εαμιτών από τη Χωροφυλακή.¹²⁰⁹

Για να προληφθούν μάλιστα στο μέλλον αντίστοιχα γεγονότα, ενόψει και του γιορτασμού της επετείου της 8^{ης} Νοεμβρίου, ημέρας απελευθέρωσης του νησιού από τους Τούρκους, με απόφαση του διοικητή της Χωροφυλακής Ταγματάρχη Γεώργιου Τζαβέλα, απαγορεύτηκε κάθε συγκέντρωση ή εκδήλωση εορτασμού πλην των επίσημων κρατικών εκδηλώσεων.¹²¹⁰ Με αυτό τον τρόπο το επίσημο κράτος αμφισβητούσε στο ΕΑΜ το δικαίωμα να γιορτάζει τις εθνικές επετείες, ως αντεθνική δύναμη.

Ο ανίσχυρος προσκοπισμός

Ένα άλλο θέμα γύρω από το οποίο υπήρξε αντιπαράθεση σχετικά με την κατεύθυνση και την πολιτική του αξιοποίησης, ήταν το θέμα του προσκοπισμού. Το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων είχε καταργηθεί από τη δικτατορία του Μεταξά και είχε ενσωματωθεί στην Εθνική Οργάνωση Νέων, την ΕΟΝ.¹²¹¹ Στη διάρκεια της Κατοχής, πολλοί νέοι που είχαν διατελέσει πρόσκοποι, προσχώρησαν στην ΕΠΟΝ διατηρώντας παράλληλα την επαφή τους με τις ιδέες του προσκοπισμού.

Μετά την Απελευθέρωση, δεν φαίνεται κάποια προσπάθεια από την πλευρά της ΕΠΟΝ για την επαναλειτουργία του Σώματος Ελλήνων Προσκόπων στη Λέσβο. Οι πρόσκοποι δραστηριοποιούνται ξανά το καλοκαίρι του 1945, με πρωτοβουλία και

¹²⁰⁹ Από τη χειροβομβίδα τραυματίστηκε σοβαρά ο επονίτης Καρακωνσταντής. Γύρω από τα γεγονότα του Πολιχνίτου δημιουργήθηκε μια αντιπαράθεση ανάμεσα στον εαμικό και τον εθνικόφρονα τύπο για το ποιός τα προκάλεσε και ποιός έριξε τελικά τη χειροβομβίδα. Βλ. εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 123, 30 Οκτωβρίου 1945, εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 15, 2 Νοεμβρίου 1945 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 170, 30 Οκτωβρίου 1945, εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 73, 31 Οκτωβρίου 1945 και εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 108, 2 Νοεμβρίου 1945.

¹²¹⁰ Αστυνομική Διάταξις «Περί μέτρων τάξεως κατά επισήμους εορτάς», 3 Νοεμβρίου 1945, παρατίθεται στην εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 16, 5 Νοεμβρίου 1945.

¹²¹¹ Με τον Αναγκαστικό Νόμο 1798/1939, «Περί Εθνικής και Ηθικής Αγωγής της Νεολαίας» διαλύθηκαν όλες οι Προσκοπικές Οργανώσεις και ενσωματώθηκαν υποχρεωτικά στην ΕΟΝ. Περισσότερα για την ΕΟΝ, βλ. Βαγγέλης Αγγελής, «Μεταξική Προπαγάνδα και Νεολαία», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2004, σ. 70--124, 216-227.

στήριξη του κράτους και των «Εθνικών Οργανώσεων».¹²¹² Η ΕΠΟΝ προσπαθεί να διαφοροποιηθεί, χωρίς όμως να χρεώσει στον προσκοπισμό «εθnikοφροσύνη» και «πατριδοκαπηλία». Σε ιδεολογικό άρθρο του *Αντιφασίστα* σημειώνεται χαρακτηριστικά: «Από την ιστορία του προσκοπισμού βγάζουμε το συμπέρασμα πως οργάνωση νεολαίας που δεν μελετά, δεν καταπιάνεται με τη λύση των προβλημάτων που απασχολούν τους νέους δεν βρίσκει απήχηση σ' αυτούς».¹²¹³ Οι ιδεολογικές ενστάσεις απέναντι στον προσκοπισμό όμως, δεν είναι σοβαρές και αζεπέραστες και έτσι δύο μήνες μετά, η ίδια επονίτικη εφημερίδα φιλοξενεί άρθρο, στο οποίο κρίνει θετικά τις δράσεις των προσκόπων αρκεί, όπως σημειώνεται: «ο προσκοπισμός [...να μη] γίνει όργανο πολιτικών επιδιώξεων... δεν θα βάζει εικόνες του βασιλιά μέσα στα γραφεία και κορώνες στα πέτα τους οι πρόσκοποι».¹²¹⁴ Πολύ γρήγορα όμως γίνεται αντιληπτό ότι οι δυνατότητες παρέμβασης της Αριστεράς στους προσκόπους είναι περιορισμένες.¹²¹⁵

Φαίνεται λοιπόν ότι η αναβίωση του προσκοπισμού στη Λέσβο ακολούθησε αυτό ακριβώς που απεύχονταν ο *Αντιφασίστας*. Ειδικά στην περιοχή των κωμοπόλεων Καλλονής και Αγίας Παρασκευής οι πρόσκοποι ουσιαστικά ήταν παράρτημα της ΕΔΕΝ και των βασιλοφρόνων.¹²¹⁶ Πάντως ακόμα και όταν καταγγέλλονται κομματικές παρεκτροπές των προσκόπων στον εαμικό τύπο, υπάρχουν και θετικές αναφορές, όπως για παράδειγμα: «Σημειώνουμε μ' ευχαρίστηση την ωραία γιορτούλα που είχαν οι πρόσκοποι την Κυριακή 20 Γενάρη στο ΣΤ' Δημοτικό Σχολείο. Η γιορτούλα έδειξε πως υπάρχουν πολλά προσκοπικά στοιχεία που πονούν τον προσκοπισμό και ζητούν την προαγωγή του».¹²¹⁷

Την ίδια εποχή, τόσο η Στρατιωτική Διοίκηση Αιγαίου, όσο και ο εθνικόφρων τύπος θεωρούν τον προσκοπισμό κομμάτι της παράταξής τους. Ο Στρατιωτικός

¹²¹² Βλ. Άρθρο με τίτλο «Προσκοπικά», εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 82, 21 Ιουλίου 1945.

¹²¹³ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Ο ιδεολογικός προσανατολισμός της Νεολαίας», εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 20, 2 Δεκεμβρίου 1945.

¹²¹⁴ Άρθρο με τίτλο «Προσκοπικά», εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 25, 23 Φεβρουαρίου 1946.

¹²¹⁵ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 88, 20 Αυγούστου 1945.

¹²¹⁶ Βλ. Καταγγελίες του *Αντιφασίστα*, αρ.φ. 21, 12 Δεκεμβρίου 1945, αρ.φ. 24, 2 Φεβρουαρίου 1946, αρ.φ. 25, 23 Φεβρουαρίου 1946 και του *Εμπρός*, αρ.φ. 88, 20 Αυγούστου 1945.

¹²¹⁷ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 24, 2 Φεβρουαρίου 1946.

Διοικητής σε απόρρητη έκθεσή του για τον μήνα Αύγουστο 1945 σημειώνει: «Ηρχισεν η καταφορά εναντίον του Προσκοπισμού τον οποίον δεν κατόρθωσαν να υποτάξουν. Γράφουν: “Ξέπεσε σε αντιλαϊκό, φασιστικό παιδομάζωμα, είναι επηρεασμένος από την πολιτική πορνεία της δεξιάς”». ¹²¹⁸ Σε άλλη έκθεση του Γραφείου Επιχειρήσεων της Στρατιωτικής Διοίκησης το 1^ο τρίμηνο του 1946, σημειώνεται:

Στις 10-2-46 ωμίλησεν ενταύθα εν κλειστώ χώρο προς τα μέλη της ΕΠΟΝ ο Στ. Γιαννακόπουλος, μέλος του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Ελλάδος παρωτρύνων την κοινήν συνεργασίαν Προσκοπισμού και ΕΠΟΝ. Η ΕΠΟΝ καταβάλλει προσπαθείας όπως υπεισέλθη εις το Σώμα των Προσκόπων επί σκοπώ όπως καταστήση τούτου κομματικόν της όργανον. ¹²¹⁹

Η *Δημοκρατία* μάλιστα δεν διστάζει, μέσω ανώνυμου επιστολογράφου, να σπηλιτεύσει την αδιαφορία που δείχνουν αρκετοί πλούσιοι Μυτιληνιοί στην οικονομική ενίσχυση του προσκοπισμού, επαινώντας ονομαστικά μόνο τον μητροπολίτη Ιάκωβο και τους ιδιοκτήτες των εργοστασίων Καλαμάρη και Σουρλάγκα, ως στυλοβάτες της εθνικής προσπάθειας των προσκόπων. ¹²²⁰

Και ο προσκοπισμός πάντως, δεν έχει την απαιτούμενη δυναμική που επιθυμούσαν οι επίσημοι φορείς της εξουσίας: την ανατροπή του συσχετισμού δυνάμεων στη νεολαία και την παράλληλη αποδυνάμωση της ΕΠΟΝ. Τα δεκανίκια της κρατικής στήριξης δεν αρκούσαν.

Ο ατιμώρητος δωσιλογισμός των ελίτ.

Η τιμωρία των δωσίλογων ήταν ένα από τα κεντρικά αιτήματα της Απελευθέρωσης, όχι μόνο του κόσμου της Αριστεράς, αλλά και του συνόλου της λεσβιακής κοινωνίας. Σύμφωνα και με τις δεσμεύσεις του Γ. Παπανδρέου, η κυβέρνηση συνέστησε Ειδικά Δικαστήρια για την εκδίκαση και τιμωρία των αδικημάτων που τελέστηκαν στη

¹²¹⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Στρατιωτική Διοίκησης Ν. Αιγαίου. Δελτίον Πληροφοριών Μηνός Αυγούστου 1945 Το απόσπασμα που δημοσιεύει η έκθεση, προέρχεται από την εφημερίδα *Εμπρός*, αρ.φ. 88, 20 Αυγούστου 1945.

¹²¹⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Γ/223/9, Στρατιωτική Διοίκησης Ν. Αιγαίου. Γραφείο Επιχειρήσεων Έκθεσις Πεπραγμένων Τριμηνίας Ιανουαρίου - Φεβρουαρίου - Μαρτίου 1946, σ. 4.

¹²²⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 82, 21 Ιουλίου 1945.

διάρκεια της Κατοχής.¹²²¹ Ένα από αυτά ιδρύθηκε και στη Μυτιλήνη, εννέα μήνες μετά την Απελευθέρωση, άρχισε δε να λειτουργεί μόλις τον Νοέμβριο του 1945.¹²²²

Η Συντακτική Πράξη 6/45, που τροποποίησε την αρχική Συντακτική Πράξη 1/44 με την οποία ιδρύθηκαν τα δικαστήρια αυτά, περιόρισε κατά πολύ την παρουσία των δυνάμεων της Αντίστασης από τη λίστα των ενόρκων, η οποία καταρτιζόταν τώρα από στελέχη του δημόσιου τομέα και των επαγγελματικών επιμελητηρίων.¹²²³ Έτσι στη Μυτιλήνη καταρτίστηκε ένας κατάλογος 400 περίπου πολιτών που είχαν δικαίωμα να είναι ένορκοι. Αλλά και σ' αυτόν τον κατάλογο έγιναν παρεμβάσεις από τον εισαγγελέα Κωστόπουλο. Όπως καταγγέλλει το *Εμπρός*, αντί σύμφωνα με τη νομοθεσία, να γίνει κλήρωση μεταξύ των 400 για την επιλογή των 15 ενόρκων κάθε δεκαπενθημέρου, ο Κωστόπουλος έκανε δεύτερη επιλογή 40 περίπου ατόμων από τους 400, ώστε η κλήρωση να διενεργηθεί μεταξύ αυτών των 40. Έτσι κανείς δημοκρατικός πολίτης δεν μπορούσε να εκλεγεί ένορκος στο Ειδικό Δικαστήριο Δοσίλογων Μυτιλήνης. Το *Εμπρός* μάλιστα και το ΕΑΜ στην ανακοίνωσή του, αναφέρουν ονομαστικά ορισμένους μεταξύ των 40, που στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, είχαν συνεργαστεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με τους κατακτητές. Ανάμεσά τους βρίσκονταν ένας από τους διερμηνείς των Γερμανών, ένα στέλεχος της εταιρίας «ΕΛΑΙΟΝ», μαυραγορίτες, γνωστοί υποστηρικτές των δυνάμεων του άξονα κλπ.¹²²⁴ Η *Δημοκρατία* αντίθετα ισχυρίζεται ότι η κλήρωση των ενόρκων έγινε κανονικά, με αλφαβητική σειρά, κληρώθηκαν δηλαδή αρχικά ένορκοι μεταξύ των ορισθέντων που τα ονόματά τους ξεκινούσαν από Α ως Δ και ότι «μεταξύ των κληρωθέντων δια την πρώτην σειράν δικών συγκαταριθμείται και ο πρόεδρος του εαμικού αναθεωρητικού (εφετείου) δικαστηρίου».¹²²⁵ Στο ίδιο μήκος κύματος και το *Στέμμα* επιτίθεται στο

¹²²¹ Συντακτική Πράξις 1 ΦΕΚ 12/6.11.1944 και Συντακτική Πράξις 6 ΦΕΚ 12/20.1.1945 «Περί επιβολής κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού». Βλ. Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δοσίλογων 1944- 1949*, ό.π., σ. 144, 237.

¹²²² εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 73, 3 Ιουλίου 1945.

¹²²³ Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δοσίλογων 1944- 1949*, ό.π., σ. 236.

¹²²⁴ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 111, 12 Νοεμβρίου 1945.

¹²²⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 129, 13 Νοεμβρίου 1945.

ΕΑΜ: «Δεν τους αρέσει η κλήρωση των λαϊκών μελών των δικαστηρίων. Αλλά ας μας ειπουν τότε. Από ποίον κατάλογον έπερναν τους λαϊκούς δικαστές τους αυτοί;»¹²²⁶

Η πρόθεση της κυβέρνησης Βούλγαρη να τελειώσει όσο το δυνατόν γρηγορότερα η συζήτηση γύρω από το δωσιλογισμό, την οδήγησε να ορίσει καταληκτική ημερομηνία για την υποβολή μηνύσεων για τα αδικήματα της «συνεργασίας με τον κατακτητή» την 31^η Οκτωβρίου 1945.¹²²⁷

Το ΕΑΜ προχώρησε σε μαζικές μηνύσεις για όσους θεωρούσε δωσίλογους. Ο τύπος των μηνύσεων στη Λέσβο ήταν πανομοιότυπος. Μια τέτοια μήνυση του Θ.Σ. κατά του Γ.Ρ. εργολάβου, κατοίκου Μυτιλήνης, στις 15 Ιουνίου 1945, που διασώζεται στο αρχείο του ΕΑΜ Λέσβου, αναφέρει μεταξύ των άλλων: «ο μηνυόμενος εν συνεργασία μετά των εχθρών κατέκαυτε τα δάση της Αγιάσου μη σεβόμενος μηδέ την απαγορευμένη ζώνην και εξήγε ναυπηγήσιμον ξυλείαν δια την ναυπήγησιν πλοίων προς εξυπηρέτησιν των πολεμικών σκοπών του κατακτητή».¹²²⁸ Ο ίδιος μηνυτής, 15 μέρες μετά, μηνύει τον υπάλληλο της υπηρεσίας φόρου ιχθύων Γ.Γ. για συνεργασία με τον κατακτητή και για κατάδοση συμπατριωτών του, που ήθελαν να φύγουν στη Μέση Ανατολή.¹²²⁹ Την ίδια εποχή σε όλη την Ελλάδα συλλογικότητες και φορείς που πρόσκεινται στο ΕΑΜ οργάνωσαν έναν καταϊγισμό μηνύσεων, με σκοπό να αποτρέψουν τη διακοπή των ποινικής διαδικασίας κατά προσώπων που ενέχονταν σε πιθανή συνεργασία με τον κατακτητή.¹²³⁰

Η πρώτη σοβαρή δίκη του δικαστηρίου αφορούσε το διερμηνέα των Γερμανών Διογένη Βενετόπουλο. Για το Βενετόπουλο υπήρχε εισήγηση για απαλλακτικό βούλευμα από τον Κωστόπουλο, που όμως απορρίφθηκε από το συμβούλιο των ανακριτών. Ο Βενετόπουλος μάλιστα είχε την ατυχία, όταν ξεκίνησε η δίκη του να στερηθεί των «υπηρεσιών» του εισαγγελέα Κωστόπουλου, ο οποίος λόγω της προαγωγής του σε Εισαγγελέα Εφετών, τη μέρα της δίκης απουσίαζε από το

¹²²⁶ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 20, 14 Νοεμβρίου 1945.

¹²²⁷ Για την Αθήνα ήταν η 20^η Ιουλίου και για την υπόλοιπη Ελλάδα η 31^η Οκτωβρίου. Βλ. Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δωσίλογων 1944- 1949*, ό.π., σ. 367 - 368.

¹²²⁸ Αρχείο ΕΑΜ, οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

¹²²⁹ Στο *ίδιο*. Για τις συγκεκριμένες μηνύσεις πάντως, δεν έχει βρεθεί αν τελικά οδηγήθηκαν σε δίκη και ποια ήταν η τυχόν έκβασή της.

¹²³⁰ Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δωσίλογων 1944- 1949*, ό.π., σ. 367 - 368.

δικαστήριο. Έτσι ο Βενετόπουλος καταδικάστηκε σε ισόβια.¹²³¹ Οι επόμενες δίκες αφορούσαν τη Μαρίκα Παλαιολόγου, η οποία είχε καταδικαστεί σε θάνατο από το έκτακτο στρατοδικείο του ΕΛΑΣ, αλλά η εκτέλεση δεν έγινε ποτέ και της Βέρας και της Φλώρας, που ήταν στην υπηρεσία της GFP και μετέφεραν πληροφορίες στους Γερμανούς, που οδήγησαν σε εκτελέσεις συμπατριωτών τους.¹²³² Τέλος η Πελαγία Γανωτή - Φωτιάδη καταδικάστηκε σε 5,5 χρόνια φυλάκιση γιατί πρόδωσε τον άνδρα της για κατοχή όπλου με αποτέλεσμα να εκτελεστεί από τους Γερμανούς.¹²³³ Και ενώ οι δίκες προχωρούσαν, το *Εμπρός* με πρωτοσέλιδη παρέμβαση του, με τίτλο: «Να κάτσουν και οι μεγάλοι στο σκαμνί», αναρωτιέται: «Πότε θα δικαστούν οι αρχιδοσίλογοι Ιάκωβος, Σουρλάγκας, Βιτούλιας κλπ... Με τις πόρνες και τους εξάθλιωμένους που δούλεψαν στον κατακτητή, νομίζει η δικαιοσύνη πως ικανοποιεί το λαϊκό αίσθημα για την τιμωρία των δοσίλογων;»¹²³⁴

Τελικά, η μήνυση που υποβλήθηκε μέσω του ΕΑΜ Λέσβου προς το Ειδικό Δικαστήριο Δοσίλογων Αθηνών και προς την Εκκλησία της Ελλάδας, σε βάρος του μητροπολίτη Ιακώβου, τελεσιδίκησε ένα χρόνο μετά, το Δεκέμβριο του 1946. Ο μητροπολίτης αθώωθηκε με απαλλακτικό βούλευμα, τόσο από το Ιερατικό, όσο και από το Δικαστικό Συμβούλιο, χωρίς τελικά η υπόθεσή του να φτάσει στο ακροατήριο. Είναι ενδεικτικό του κλίματος της εποχής ότι και οι δύο ειδικοί ανακριτές στις προτάσεις τους προς τα αντίστοιχα Συμβούλια, υιοθέτησαν πλήρως την υπερασπιστική γραμμή του μητροπολίτη για τη στάση του στη διάρκεια της Κατοχής. Στην πρόταση του Ειδικού Έξαρχου της Ιεράς Συνόδου μητροπολίτη Καστοριάς Νικηφόρου, απαξιώνονται οι μάρτυρες κατηγορίας ως αναξιόπιστοι. Μεταξύ των άλλων σημειώνεται ότι:

εκ των ανωτέρω μαρτύρων, αι τρεις πρώται παθούσαι αποδείχθησαν αισχρών ηθών, πόρναι. Η Α.Τ. [στο τεκμήριο παρατίθεται το πλήρες όνομα] και η θυγάτηρ της παροτρύνθησαν να καταθέσουν... ότι επετέθη κατ' αυτών με ανήθικους

¹²³¹ Ο Βενετόπουλος παρέμεινε στη φυλακή ως τον Ιούλιο του 1950 και στη συνέχεια αποφυλακίστηκε με χάρη. Βλ. Διογένης Βενετόπουλος, *Χωρίς φόβο αλλά με πάθος*, ό.π., σ. 120-122, 154-155 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 178, 17 Νοεμβρίου 1945.

¹²³² Η Μαρίκα Παλαιολόγου καταδικάστηκε σε 15 χρόνια φυλάκιση, η Βέρα σε 5,5 χρόνια φυλάκιση, ενώ η Φλώρα σε θάνατο. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 178, 17 Νοεμβρίου 1945 και αρ.φ. 182, 27 Νοεμβρίου 1945.

¹²³³ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 182, 27 Νοεμβρίου 1945 και Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 95.

¹²³⁴ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 116, 9 Δεκεμβρίου 1945.

σκοπούς και αρνηθείσαι τούτο, εξεδιώχθησαν υπό του ΕΑΜ της εν τω Ορφανοτροφείω θηλέων θέσεών των.¹²³⁵

Αλλά και ο ανακριτής του πολιτικού δικαστηρίου, κινήθηκε στην ίδια κατεύθυνση. Στην πρότασή του συμπεραίνει ότι:

Συμπτώσεις έδωκαν λαβήν εις παρεξήγησιν του κατηγορουμένου και παρέσχον έδαφος δυσφημίσεως τούτου εις τους έχοντας προσωπικά και ιδεολογικά αφορμάς και αίτινες των λόγων τούτων και μόνον ορμώμενοι, ουδέν έβλεπον εν ταις ενεργείαις και πράξεσι του κατηγορουμένου, ή πράξεις προδοτικής ή απλώς υπό της ηθικής αποδοκιμαζομένης.¹²³⁶

Αθωωτική ήταν η απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων και για τον κατοχικό δήμαρχο Μυτιλήνης Γεώργιο Χονδρονίκη. Η δίκη πραγματοποιήθηκε στα μέσα Μαρτίου 1946, παραμονές των βουλευτικών εκλογών.¹²³⁷

Η ατιμωρησία των ελίτ που συνεργάστηκαν με τον κατακτητή με την αξιοποίηση των απαλλακτικών βουλευμάτων, ώστε να εξασφαλιστεί η συνέχεια στους αντικομμουνιστικούς μηχανισμούς του κράτους, αφορά φυσικά το σύνολο της χώρας και δεν συναντάται μόνο στην περίπτωση της Λέσβου.¹²³⁸ Πολλές φορές μάλιστα, όπως και στην περίπτωση του μητροπολίτη Ιακώβου, στα απαλλακτικά βουλευματα περιγράφεται η σύγκρουση των μηχανισμών του κράτους με το ΕΑΜ με πολιτικούς και ιδεολογικούς όρους, ενώ υπάρχει πάντα φροντίδα να απαξιώνονται όλοι οι μάρτυρες κατηγορίας.¹²³⁹

Η τυπική αποκατάσταση της «εθνικής υπόστασης» της ηγεσίας της μεγαλοαστικής τάξης της Μυτιλήνης και του μητροπολίτη Ιάκωβου, που ήταν η αιχμή του δόρατος στη διάρκεια της Κατοχής, ήταν η αναγκαία, όχι όμως και από μόνη της η ικανή συνθήκη, ώστε αυτοί να ηγηθούν ξανά της ντόπιας εθνοφοροσύνης. Η εθνοφοροσύνη και στη Λέσβο ήταν αναγκασμένη εκ των πραγμάτων να στηριχθεί σε κρατικά δεκανίκια. Έτσι η Αριστερά μπορούσε, παρά τις διώξεις να αισθάνεται δυνατή

¹²³⁵ Πόρισμα Ειδικού Έξαρχου της Ιεράς Συνόδου μητροπολίτη Καστοριάς Νικηφόρου, παρατίθεται στο Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος*, ό.π., σ. 358 - 362.

¹²³⁶ Πόρισμα του Ειδικού Ανακριτή Δικαστηρίου Δωσίλογων Αθηνών, με βάση το οποίο εκδόθηκε το με αριθμό 137/1946 απαλλακτικό βούλευμα. Παρατίθεται στο *ίδιο*, σ. 362.

¹²³⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 247, 17 Μαρτίου 1946 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 71, 20 Μαρτίου 1946.

¹²³⁸ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη Επανάσταση*, ό.π., σ. 109 - 111.

¹²³⁹ Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος*, ό.π., σ. 371 - 391.

και με ηθικό πλεονέκτημα. Ο καταδικασμένος σε ισόβια δεσμά Διογένης Βενετόπουλος, αναφέρει μεταγενέστερα, πως το μεγαλύτερο λάθος του ήταν η πολεμική του έναντι του ΕΑΜ. «Αγανακτισμένος για τη μέχρι τότε κράτησή μου, ξεσπάθωσα και κήρυξα τον πόλεμο με όσα μέσα είχα στη διάθεσή μου, ενάντια στο ΕΑΜ, αγνοώντας πως το ΕΑΜ θα εξακολουθούσε να κυβερνά στην ουσία τη Μυτιλήνη».¹²⁴⁰

¹²⁴⁰ Βλ. Διογένης Βενετόπουλος, *Χωρίς φόβο αλλά με πάθος*, ό.π., σ. 102.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο - Η εξώθηση στην παρανομία

α' «Υπάρχουν φυγοδικούντες τινές... μεμονωμένως περιφερόμενοι και κρυπτόμενοι εις φιλικάς των οικίας εντός των χωρίων».

Προς το τέλος Μαΐου 1945 αναχωρούν από τη Μυτιλήνη για την Κόρινθο 170 οπλίτες και αξιωματικοί του 114ου Τάγματος Εθνοφυλακής, που στην πλειοψηφία τους ήταν Λέσβιοι και φιλοεαμίτες και στη θέση τους έρχονται 400 περίπου αξιωματικοί και οπλίτες του 120ου Τάγματος Εθνοφυλακής, όλοι με καταγωγή από την ηπειρωτική Ελλάδα και την Κρήτη και οι οποίοι εγκαθίστανται σε χωριά της υπαίθρου. Ομοίως αρχές Ιουνίου 1945 φτάνουν 350 περίπου αξιωματικοί και οπλίτες του 152ου Τάγματος Εθνοφυλακής που εγκαθίσταται στην πόλη της Μυτιλήνης.¹²⁴¹ Παράλληλα οι άνδρες του 149ου Τάγματος, αφού έκαναν τη δουλειά για την οποία τους έφεραν, αποχωρούν από το νησί. Ο Μιχάλης Χ. γράφει στο ημερολόγιό του με εμφανή συγκίνηση, στις 24 Ιουνίου 1945:

Το 149 αφήνει τη Μυτιλήνη... Όλοι μας ευχαριστούμε τα ηρωικά παιδιά που προλείαναν το έδαφος και έφεραν την τάξι και την ασφάλεια στο νησί μας. Με λύπη αποχαιρετούμε τους φίλους μας Εθνοφύλακες το Γιάννη, το Θανάση. Το 149 φεύγει για πάντα... Έχετε γειά παιδιά.¹²⁴²

Τέλος, στις 2 Ιουνίου 1945 επανέρχεται στη Λέσβο η Χωροφυλακή, αρχικά με ένα τμήμα 150 ανδρών, για να συνεπικουρεί το Στρατό και σταδιακά να αναλάβει η ίδια την τήρηση της τάξης στο νησί.¹²⁴³ Από τις αρχές Οκτωβρίου του 1945 μάλιστα ενισχύθηκε σε έμπυχο δυναμικό και αναλαμβάνει εξ' ολοκλήρου την ασφάλεια της υπαίθρου, αντικαθιστώντας την Εθνοφυλακή.¹²⁴⁴ Η αξιοποίηση της Χωροφυλακής αντι

¹²⁴¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1, απόρρητο απόσπασμα ημερολογίου μηνός Μαΐου 1945, της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου, Διαταγή Ε.Π. 92/27.5.1945 Διοικήσεως Λέσβου.

¹²⁴² Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., ό.π., καταχώριση 24 Ιουνίου 1945.

¹²⁴³ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1, απόρρητο απόσπασμα ημερολογίου μηνός Μαΐου 1945, ό.π.

¹²⁴⁴ Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Γ/143/9. Έκθεσις Πεπραγμένων της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου μηνός Νοεμβρίου 1945. Δύναμι της με αριθμ. Εμπιστ. Πρωτ. 905629/12.9.1945 Κοινής Εμπιστευτικής Διαταγής των υπουργών Στρατιωτικών και Εσωτερικών Α. Μερεντίτη και Π. Γουναράκη αντίστοιχα, από 15 Σεπτεμβρίου 1945, καθήκοντα τήρησης της δημόσιας τάξης αναλαμβάνει σταδιακά η Χωροφυλακή, αντικαθιστώντας την Εθνοφυλακή.

του Στρατού για την τήρηση της τάξης, δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Αντίθετα εκφράζεται η ανησυχία πως το ΚΚΕ:

συνέστησε εις τους οπαδούς [...του], επί τη αφίζει της Σχολής Χωροφυλακής Κρήτης Δοκίμων Χωροφυλάκων να πλησιάζουν τούτους και να συνάπτουν γνωριμίας και φιλικάς σχέσεις, ούτως ώστε επωφελούμενοι της απειρίας και της αφέλειάς των να αποσπούν τεχνηέντως διαφόρους πληροφορίας... δια ζητήματα αφορώντα ομοϊδεάτες των.¹²⁴⁵

Μάλιστα υπάρχει εκτίμηση στην Ανώτατη Διοίκηση Χωροφυλακής Ν. Αιγαίου ότι «οι νέοι Χωροφύλακες είναι τελείως ακατάρτιστοι, λόγω ελλειπούς εκπαιδύσεως των δεν έχουν δε αποκτήσει εκ τούτου, επαγγελματική συνείδησιν και αποτελούν εύκολον λείαν και κατάλληλον προς εκμετάλλευσιν υλικόν».¹²⁴⁶

Παρ' όλα αυτά ήδη, από το καλοκαίρι του 1945, φαίνεται πως η «έννομος τάξη» αποκαθίσταται, καθώς σύμφωνα με τη Στρατιωτική Διοίκηση: «παρουσιάζεται αισθητή βελτίωσις της καταστάσεως... Ο πληθυσμός κατά το πλείστον έχει αναθαρρήσει... απέβαλε δ' εν μέρει τον πρότερον φόβον όστις τον συνέιχεν εκ της επιβολής των αριστερών».¹²⁴⁷ Ο εισαγγελέας Κωστόπουλος ενθαρρυσμένος από την επιτυχία του σχεδίου του, εκδίδει νέα εγκύκλιο στην οποία ζητά από τις στρατιωτικές, αστυνομικές, δικαστικές και πολιτικές αρχές του νησιού, να του αναφέρουν ιδιώτες και μάλιστα «πάντας τους χωρίς να διορισθώσι νομίμως... αντιποιηθέντας πολιτικάς, εκκλησιαστικάς, και Στρατιωτικάς Αρχάς». Ουσιαστικά ζητά να εντοπίσει όλα τα στελέχη του ΕΑΜ που άσκησαν διοίκηση ή ήταν λαϊκοί δικαστές, ώστε να σχηματίσει δικογραφία εναντίον τους. Στην ίδια εγκύκλιο παρεμβαίνει και σε σειρά φιλολαϊκών ρυθμίσεων που είχε πετύχει το ΕΑΜ σχετικά με τις διανομές και τις παρακρατήσεις τροφίμων από τις Λαϊκές Επιτροπές Επισιτισμού, όπως και για τα μεροκάματα των εργατών. Θεωρεί τις συμφωνίες του Εργατικού Κέντρου και των σωματείων παράβαση των νόμων «περί ελευθερίας της εργασίας», «δι' εκβιάσεως ήν μετέρχωνται προς τους

¹²⁴⁵ Βλ. Αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, φυλάσσεται από το Θράσο Αβραάμ. Ανώτατη Διοίκηση Χωροφυλακής Ν. Αιγαίου, Γραφείο Ασφαλείας, προς Διοικήσεις Αξιωματικών Λέσβου, Αρ. Πρωτ. 1/9/1/15.10.1945.

¹²⁴⁶ Στο *ίδιο*.

¹²⁴⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Έκθεσις Πεπραγμένων της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Ιούνιο 1945.

πάσης φύσεως εργοδότης».¹²⁴⁸ Έτσι επιχειρείται η ποινικοποίηση της περιόδου της Εαμοκρατίας, η οποία χαρακτηρίζεται ως «αναρχική περίοδος». Σε συνεργασία με τον ανακριτή Μοσχολέα προχωρούν σε συνεχείς προφυλακίσεις, όσων παραπέμπονται για αντιποίηση αρχής.¹²⁴⁹ Και όπως παραδέχεται χαρακτηριστικά η *Δημοκρατία*: «Το ΕΑΜικόν συγκρότημα... εδώ κατηγορείται δια στάσιν, αλλού κατηγορείται δια λεηλασίαν, αλλού δι' αντιποίησιν εξουσίας, αλλού δια την έκδοσιν δικαστικών αποφάσεων».¹²⁵⁰ Δεν αρκείται μόνο σε αυτό. Με νέα ανακοίνωσή του στις 7 Ιουλίου 1945, ζητά να ενημερωθούν όλοι, όσοι «αισθάνονται τον εαυτόν τους υπόλογον έναντι των νόμων της πατρίδος ημών» ότι μπορούν να προσέλθουν ενώπιον των Δικαστικών και Στρατιωτικών Αρχών αυθόρμητα και να ζητήσουν την επιείκεια τους, η οποία «...θέλει εκτιμηθεί αρκούντως».¹²⁵¹ Μια παραίτηση δηλαδή προς τον κόσμο του ΕΑΜ, που αποτελούσε μέρος της προσπάθειας απονομιμοποίησης της περιόδου της Εαμοκρατίας. Συγχρόνως «άνοιγε και την πόρτα» στους επίδοξους καταδότες, ενώ προλείανε το έδαφος για τη συνέχιση και την ένταση των διώξεων.

Η Χωροφυλακή μάλιστα ανέσυρε διάταξη του Ν. 755 από το μακρινό 1917, για να απαγορεύσει «πάσαν απεργίαν ήτις γίνεται απλώς και μόνον προς εξαναγκασμόν της Δημόσιας Αρχής προς επιχείρησιν ή παράλειψιν αναγομένης εις εκτέλεσιν των καθηκόντων της ή εκπλήρωσιν των νόμιμων υποχρεώσεων αυτής».¹²⁵² Και όπως σκωπτικά σχολιάζει το *Εμπρός*: «ποιιάς κυβέρνησης [...νόμος] της βενιζελικής της Θεσσαλονίκης ή της Κωνσταντινικής της Αθήνας»¹²⁵³

Προς το φθινόπωρο του 1945 η παράταση των προφυλακίσεων όσων έχουν συλληφθεί, χωρίς να προχωρά η δικαστική διαδικασία, δημιουργεί δυσαρέσκεια ακόμα

¹²⁴⁸ Εγκύκλιος 1220/31.5.1945 Εισαγγελέα Πρωτοδικών Κωστόπουλου, παρατίθεται στην εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 61, 3 Ιουνίου 1945.

¹²⁴⁹ Ο Μοσχολέας κατηγορήθηκε από εαμίτες κρατούμενους ότι έχει προσωπικό μένος εναντίον των στελεχών του ΕΑΜ γιατί ο ΕΛΑΣ σκότωσε συγγενείς του. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 170, 30 Οκτωβρίου 1945.

¹²⁵⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 65, 14 Ιουνίου 1945.

¹²⁵¹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 78, 12 Ιουλίου 1945.

¹²⁵² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 155, 22 Σεπτεμβρίου 1945.

¹²⁵³ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 98, 24 Σεπτεμβρίου 1945 Ο Ν.755/1917 αξιολογήθηκε και άρχισε να εφαρμόζεται ένα μήνα περίπου μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9417, 30 Μαρτίου 1945.

και στο φιλικό προς την κυβέρνηση τύπο. Κάτω από την πίεση του ΕΑΜ και η *Δημοκρατία* αναγκάζεται να σημειώσει πως η «γνωστή δικαιολογία της ελλείψεως “επαρκούς δικαστικού προσωπικού”» δεν επαρκεί για να δικαιολογήσει τη συνεχιζόμενη παράταση των προφυλακίσεων, που δίνουν την ευκαιρία στον «κουκουέδικο τύπο.. να δημιουργήσει εκ του μη όντος νέους τύπους ηρώων».¹²⁵⁴

Πολλοί επιλέγουν να κρυφτούν στην ύπαιθρο και να μη παραδοθούν στις αρχές. Ήδη τον Ιούνιο του 1945, σύμφωνα με τον εαμικό τύπο, 115 πολίτες καταζητούνται για διάφορα αδικήματα και πάνω από 500 έχουν καταφύγει στα βουνά για να αποφύγουν τις διώξεις και τη σύλληψη.¹²⁵⁵ Προς το παρόν και σύμφωνα με τις επίσημες αρχές «οι φυγοδικούντες ως άνω τινές των οποίων και ένοπλοι, ουδεμίαν δράσιν εξεδήλωσαν, αρκούμενοι εις λήψιν μέτρων αποκρύψεων των».¹²⁵⁶ Κάποιοι από αυτούς παραδίνονται οικειοθελώς και ή προφυλακίζονται ή αφήνονται ελεύθεροι.¹²⁵⁷ Ο Ερμόλαος Ψαριανός από τον Παλαιόκηπο Γέρας, το καλοκαίρι του 1945 έφυγε στην ύπαιθρο, γιατί όπως διηγείται ο ίδιος, «Δύο είναι τα πράγματα. Ή θα ακολουθήσεις αυτούς που κυβερνούν, ή θα βγεις στο βουνό αντάρτης». Καθώς δεν είχε ένταλμα σύλληψης επέστρεψε σπίτι του, παντρεύτηκε, αλλά πολύ γρήγορα αναγκάστηκε να ξαναβγεί φυγόδικος το Μάρτιο του 1946, με την κατηγορία της απόκρυψης οπλισμού.¹²⁵⁸

Παρ’ όλα τα μέτρα που πάρθηκαν, οι φυγόδικοι μπορούσαν να κρύβονται σχετικά εύκολα, καθώς τα δίκτυα που τους στήριζαν ήταν πολύ ευρύτερα από τα κομματικά. Για παράδειγμα στη Γέρα, πολλοί φυγόδικοι επέστρεφαν κανονικά το βράδυ στο σπίτι τους άφοβα, καθώς υπήρχε μηχανισμός που τους ενημέρωνε για τις κινήσεις της Χωροφυλακής. Σε μια άλλη περίπτωση τραυματίας φυγόδικος στέλεχος

¹²⁵⁴ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 117, 13 Οκτωβρίου 1945.

¹²⁵⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 118, 23 Ιουνίου 1945. Η εφημερίδα *Εμπρός* μιλά για 400 μόνο στη Δυτική Λέσβο. Ο αριθμός είναι μάλλον υπερβολικός, αλλά ενδεικτικός του κλίματος της εποχής. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 70, 20 Ιουνίου 1945.

¹²⁵⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Γ/6 Έκθεσις Πεπραγμένων της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Ιούλιο 1945.

¹²⁵⁷ Στις 12 Ιουλίου 1945 παραδόθηκαν στην εθνοφυλακή 28 φυγόδικοι από την Ερεσό, οι περισσότεροι από τους οποίους τελικά αφήθηκαν ελεύθεροι. Βλ. εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 80, 17 Ιουλίου 1945 και ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Γ/6 Έκθεσις Πεπραγμένων της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου κατά τον μήνα Ιούλιο 1945.

¹²⁵⁸ ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, ανέκδοτες σημειώσεις του Ερμόλαου Ψαριανού, τετράδιο 2, σ. 89 - 97.

του ΚΚΕ, νοσηλεύτηκε σε πύργο κάποιου πλούσιου συντηρητικού Γεραγώτη. Διαδόθηκε τεχνηέντως ότι ο νοσηλευόμενος ήταν η σύζυγος του ιδιοκτήτη του πύργου και έτσι εξασφαλίστηκε η ιδιωτικότητα της νοσηλείας.¹²⁵⁹

Ο Δημήτρης Χατζηκωνσταντής με τον ξάδελφό του Γιώργο και τους κτηνοτρόφους Ιγνάτιο και Ευριπίδη Μιχαηλάρη διατηρούσαν ένα τέτοιο δίκτυο στην περιοχή του Μανταμάδου ήδη από το καλοκαίρι του 1945. Το δίκτυο έφερνε τρόφιμα και έκρυβε φυγόδικους, συνεχίζοντας τη δράση του ως τις αρχές του 1948 όταν και αποκαλύφθηκε. Μέσω του δικτύου, οι αντάρτες μπορούσαν να αντικαταστήσουν την επιμελητεία τους, κάθε φορά που την έχαναν λόγω των συνθηκών. Μετά τη σύλληψή τους και οι τέσσερις πέρασαν από δίκη στο έκτακτο στρατοδικείο στη Μυτιλήνη το Μάιο του 1949 και καταδικάστηκαν σε πολύχρονη φυλάκιση.¹²⁶⁰

Υπήρχαν βεβαίως και περιπτώσεις όπου Χίτες ξυλοκοπούσαν πολίτες που πιάνονταν να μεταφέρουν τρόφιμα, με την κατηγορία ή την υποψία πως προορίζονται για τη στήριξη των φυγόδικων. Ο Ευστράτιος Τράγος ή Τραγάκης από την Αγιάσο ήταν δάσκαλος στο κοντινό χωριό Ασώματος. Πήρε το μερίδιο του από τη βοήθεια της UNRRA σε κονσέρβες και τις έβαλε στο γάιδαρό του για να τις μεταφέρει στην οικογένειά του στην Αγιάσο. Στο δρόμο έπεσε σε μπλόκο κυβερνητικών που δεν πείστηκαν από τις εξηγήσεις που έδωσε και τον ξυλοφόρτωσαν άγρια.¹²⁶¹

Η Ειρήνη, σύζυγος του Αντώνη Αργίτη από την Αγιάσο, συνέλαβε παιδί και γέννησε, το διάστημα που ο άντρας της ήταν φυγόδικος και καταζητούμενος. Για να μην έχουν οι γυναίκες της οικογένειας μπλεξίματα με τις αρχές, το γεγονός έμεινε μυστικό και το παιδί βαφτίστηκε σε στενό κύκλο στην εκκλησία, παρουσία του φυγόδικου Αντώνη Αργίτη.¹²⁶² Πάντως, προς το τέλος Αυγούστου 1945 η Στρατιωτική

¹²⁵⁹ Βλ. Προφορική μαρτυρία του Παναγιώτη Ταμβακέρα στον γράφοντα στις 18 Σεπτεμβρίου 2021.

¹²⁶⁰ Βλ. Προφορική μαρτυρία του Δημήτρη Χατζηκωνσταντή στον Δημήτρη Καρατζιτζή, «Μια ζωή δοσμένη στον αγώνα...», εφ. *Νέο Εμπρός*, 26 Μαΐου 2010, σ. 20 - 21 και 2 Ιουνίου 2010, σ. 14 - 15, παρατίθεται στο Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 662 - 676..

¹²⁶¹ Βλ. Ευστρατία Τσόκαρου-Μητσιώνη, *Εγ(ι)τευνα τα έρμα τα χρόνια. Απ' το ημερολόγιο μιας εξόριστης*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 2002, σ. 137 - 141.

¹²⁶² Το παιδί οι γονείς το ονόμασαν Στάλιν, παρά τις αντιρρήσεις του ιερέα, ο οποίος του έδωσε και δεύτερο όνομα Στυλιανός. Στο *ίδιο*, σ. 182 - 184.

Διοίκηση Λέσβου φαίνεται να είναι ικανοποιημένη από τα αποτελέσματα της δράσης της, καθώς σύμφωνα με αναφορές της:

δεν υφίστανται ληστοσυμμορίες. Υπάρχουν εισέτι φυγοδικούντες τινές μη συγκεκριμένοι όμως εις ομάδας, αλλά μεμονωμένως περιφερόμενοι και κατά το πλείστον κρυπτόμενοι εις φιλικάς των οικίας εντός των χωρίων. Κατόπιν της δημοσιεύσεως του Α.Ν. 453/45..., ήρξαντο ούτοι να παρουσιάζονται εις τας αρχάς, δεν απομένει δε παρά ελάχιστος αριθμός εισέτι φυγοδικούντων.¹²⁶³

Σχετικά με τον αποπλισμό των πολιτών υπάρχει μια έκδηλη ανησυχία στη Στρατιωτική Διοίκηση ότι ο κρυμμένος οπλισμός από την Αριστερά δύσκολα θα βρεθεί, καθώς είναι περίπλοκο να εντοπιστούν οι αριστεροί οι κατέχοντες όπλα. Αντίθετα οι ονομαστικές καταγγελίες από τον εαμικό τύπο, για κατοχή όπλων από ακροδεξιούς, φέρνουν σε δυσχερή θέση το Στρατιωτικό Διοικητή Αιγαίου, ο οποίος αντιμετωπίζει τη χρήση όπλων από πολίτες με δύο μέτρα και δύο σταθμά. Σε απόρρητη έκθεσή του μάλιστα προς το ΓΕΣ για τον αποπλισμό των πολιτών, με αμηχανία σημειώνει:

Η αυτή παράταξις... συστηματικώς παρακολουθεί τους τυχόν κατέχοντας όπλο αντιθέτους της και καταγγέλλει αυτούς ονομαστικώς, επιδιώκουσα προφανώς να επιτύχη τον αποπλισμό και των ελάχιστων αντιθέτων της, οίτινες συνέπεσαν να εξοικονομήσωσιν εν πιστόλιον δια την ατομικήν των ασφάλειαν, διότι περί αυτού και μόνον πρόκειται από της πλευρά ταύτης.¹²⁶⁴

Προτείνει δε τον εξοπλισμό των αγροφυλάκων, καθώς:

Της καταστάσεως αυτής απότοκος είναι η παρατηρούμενη μεγάλη ανησυχία του φιλησύχου πληθυσμού, επιταθείσα εσχάτως, ο οποίος γνώστης της καταστάσεως φοβάται τας απροκαλύπτως εκτοξευμένας απειλάς εκ μέρους των αριστερών και αίτινες απειλαί είναι συχναί και συνήθεις τον τελευταίον καιρόν.¹²⁶⁵

Η τήρηση της τάξης στην ύπαιθρο ξεκινούσε από τη διαδικασία αποκοπής των τοπικών οργανώσεων του ΚΚΕ και του ΕΑΜ από την κεντρική καθοδήγηση που βρισκόταν στην πόλη. Ήταν κάτι που είχαν προσπαθήσει να εφαρμόσουν με σχετική επιτυχία και οι Άγγλοι μετά την Απελευθέρωση, προχωρώντας σε συλλήψεις των στελεχών του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, που περιόδευαν στα νησιά του Αιγαίου. Τώρα ο

¹²⁶³ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Γ/17 Έκθεσις Πεπραγμένων της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου μηνός Αυγούστου 1945, σ. 2.

¹²⁶⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Β/18, «Επί του αποπλισμού των πολιτών», απόρρητο έγγραφο Αρ. Πρωτ. 563/23.8.1945.

¹²⁶⁵ Στο ίδιο.

βασικός στόχος ήταν να εντοπιστεί ο καθοδηγητής (*σύνδεσμος*) πριν φτάσει στο χωριό και διά της βίας να αναγκαστεί να γυρίσει πίσω. Σύμφωνα με μια μαρτυρία, «τους εντός του χωριού δεν τους τσιμπολογούσανε, αλλά όποιους ερχόταν απέξω τους έπιαναν, τους δίνανε ένα χέρι ξύλο και τους γυρίζανε πίσω».¹²⁶⁶

Κυρίαρχο ρόλο στο σχεδιασμό των επιχειρήσεων αυτών στα χωριά είχαν οι κάτοχοι συνήθως μεγάλης κτηματικής περιουσίας, τοπικοί παράγοντες της ΕΔΕΛ. Οι ίδιοι δεν ήταν ποτέ παρόντες σε καμία δράση, ούτε αναλάμβαναν ρόλους ευθύνης. Σχεδιάζαν όμως τις επιθέσεις αυτές, αφήνοντας τον εκτελεστικό ρόλο σε ανθρώπους που, είτε στο πρόσφατο παρελθόν διετέλεσαν ως μαυραγορίτες και συνεργάτες των Γερμανών είτε από επιλογή του τοπικού ΕΑΜ δεν είχαν ενταχθεί στις γραμμές του. Επρόκειτο κυρίως για «λούμπεν» στοιχεία της κοινωνίας. Τώρα ήταν η ώρα να πάρουν την εκδίκηση τους απέναντι στους εαμίτες του χωριού για την απαξίωση που υπέστησαν στα χρόνια της Εαμοκρατίας. Πρωτοστατούσαν λοιπόν σε βιαιότητες και προκλήσεις απέναντι στα μέλη και στελέχη του ΕΑΜ, με ύβρεις, ξυλοδαρμούς, καταστροφές γραφείων, πολλές φορές μάλιστα μεθυσμένοι.¹²⁶⁷

Παρά τα μέτρα όμως αυτά και την ένταση της τρομοκρατίας ενάντια στην Αριστερά, το κράτος του νόμου και της τάξης συναντά ουσιαστικές δυσκολίες στην επιβολή του, ενώ στην ύπαιθρο το ΚΚΕ έχει ακόμα την επιχειρησιακή και πολιτική δυνατότητα να απαντά με πειστικότητα στις προκλήσεις που δέχεται, μεταφέροντας το φόβο στον αντίπαλο. Παρ' όλα αυτά δεν δείχνει διατεθειμένο να χρησιμοποιήσει δυναμικές ενέργειες. Η πολιτική του κατεύθυνση, τουλάχιστον μέχρι το τέλος του καλοκαιριού του 1945, είναι η ειρηνική πολιτική δράση.¹²⁶⁸ Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, έτσι και στη Λέσβο αποφεύγει τις δυναμικές αντιδράσεις, ενώ οι οδηγίες που λαμβάνουν τα μέλη και τα στελέχη του είναι σαφείς: ειρηνική, μαζική δράση. Σε εσωκομματικό έγγραφο τοπικής οργάνωσης της Λέσβου του ΚΚΕ, που βρέθηκε στα χέρια της Στρατιωτικής Διοίκησης στις 20 Αυγούστου 1945, σημειώνεται:

Να ξεχωρίζετε με τη συμπεριφορά σας και μόνον από τους Χίτες και Σία. Να αποφεύγετε τα ποτά, τα αντάρτικα τραγούδια και τις συζητήσεις με ανθρώπους

¹²⁶⁶ Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα, 2017, σ. 33.

¹²⁶⁷ Βλ. Πάνος Αναγνώστου, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ. 107 - 115.

¹²⁶⁸ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 284.

που δεν γνωρίζετε. Στα μπλόκα ξυλοδαρμούς κλπ. θα αποφεύγουμε όσο μας είναι δυνατό και να ειδοποιούμε εγκαίρως την οργάνωση.¹²⁶⁹

Το Σεπτέμβριο του 1945 απαγορεύτηκε στη Λέσβο ο γιορτασμός για τα τετράχρονα του ΕΑΜ.¹²⁷⁰ Το ΕΑΜ πειθάρχησε στην απαγόρευση η οποία είχε τοπικό χαρακτήρα, καθώς σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδας δόθηκαν άδειες για ανοιχτές συγκεντρώσεις. Στην Αθήνα μάλιστα έγινε η γνωστή μεγάλη συγκέντρωση στο Παναθηναϊκό Στάδιο με ομιλητές τον Νίκο Ζαχαριάδη και τους ηγέτες του ΕΑΜ.¹²⁷¹

Την ίδια εποχή στα περισσότερα μέρη της Ελλάδας η κατάσταση για την Αριστερά δείχνει πως χειροτερεύει. Οι φόνοι, οι συλλήψεις και οι ξυλοδαρμοί κατά των οπαδών της Αριστεράς αυξάνονται ραγδαία.¹²⁷² Σε κάποια μέρη μάλιστα, όπως στη Λακωνία εκδηλώνονται ακραίες συμπεριφορές από παρακρατικούς της Δεξιάς, ακόμα και κατά θεσμικών φορέων του κράτους, αν αυτοί παρέκκλιναν έστω και κατ' ελάχιστον από το κλίμα αντικομμουνισμού που επικρατούσε σε όλη τη χώρα. Στην ίδια περιοχή, ήταν ασφαλέστερο εκείνη την εποχή για τη ζωή ενός αριστερού να είναι προφυλακισμένος, παρόλο που είχαν καταγραφεί και ένοπλες επιθέσεις παρακρατικών ακόμα και στις φυλακές.¹²⁷³ Στη γειτονική Λήμνο όλα τα στελέχη του ΕΑΜ συλλαμβάνονται και μεταφέρονται να δικαστούν στη Μυτιλήνη ή καταζητούνται με την κατηγορία ότι «είναι μέλη κομμουνιστικής οργάνωσης που διαθέτει όπλα, χειροβομβίδες και πολεμοφόδια». Μεταξύ αυτών και ο γραμματέας της Περιφερειακής Επιτροπής του ΚΚΕ Π. Κότσαλης, μέλη της Επιτροπής, ο πρώην νομάρχης Ανδρέας Νούλας και είκοσι ακόμα στελέχη του ΕΑΜ.¹²⁷⁴

¹²⁶⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Β/20, Στρατιωτική Διοίκησης Αιγαίου, Δελτίο Πληροφοριών Αύγουστος 1945, «Οργανωτική Προσπάθεια ΚΚΕ».

¹²⁷⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 156, 25 Σεπτεμβρίου 1945.

¹²⁷¹ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9562, 28 Σεπτεμβρίου 1945.

¹²⁷² Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος, Παραβάσεις της Βάρκιζας* Φλεβάρης - Ιούνης 1945 και Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας*, ό.π., σ. 83 - 89. Βλ. επίσης, David Close, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 241 - 251.

¹²⁷³ Στο Γύθειο της Λακωνίας αναφέρεται η ακραία περίπτωση κακοποίησης του ανακριτή Αργύρη Βλάχου στο κέντρο της πόλης από ακροδεξιά συμμορία, το Σεπτέμβριο του 1945 γιατί έκρινε ως ανεπαρκή στοιχεία κατά εαμιτών και δεν τους προφυλάκισε. Ο ανακριτής σώθηκε πέφτοντας στη θάλασσα και η υπόθεση «κουκουλώθηκε» χωρίς κανείς να διωχθεί. Βλ. Ιωάννης Καρακατσιάνης, «Η Μάνη στον πόλεμο, Κατοχή, Αντίσταση και Εμφύλιος», ό.π., σ. 238. Επίσης, Παύλος Δελαπόρτας, *Το σημειωματάριο ενός πιλάτου*, ό.π., σ. 111-114, 122-127, 130-132.

¹²⁷⁴ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9537, 29 Αυγούστου 1945.

Και στη Λέσβο όμως το κλίμα δυναμιτίζεται. Στις 13 Αυγούστου 1945 στο Μανταμάδο συλλαμβάνονται από την Εθνοφυλακή κάποιες επονίτες που τραγουδούσαν «τα τραγούδια της λαοκρατίας».¹²⁷⁵ Στην αυθόρμητη συγκέντρωση που ακολούθησε με επιτακτικό αίτημα την επιτόπου απελευθέρωσή τους, η Εθνοφυλακή απαντά με πυροβολισμούς με αποτέλεσμα να τραυματιστούν σοβαρά έξι συγκεντρωμένοι.¹²⁷⁶ Οι τραυματισμοί αυτοί προκαλούν κύμα διαμαρτυριών από το ΕΑΜ σε ολόκληρο το νησί.¹²⁷⁷

Δύο μήνες μετά, στις αρχές Οκτωβρίου 1945, ένα από τα παλαιότερα στελέχη του ΚΚΕ στο νησί, ο Χριστόδουλος Χατζηράλλης από τον Παλαιόκηπο, που φυγοδικούσε, εκτελείται από Εθνοφύλακες. Στην ίδια συμπλοκή τραυματίζεται ο επίσης φυγόδικος Ηλίας Πασπατής, ο οποίος μάλιστα ισχυρίζεται ότι πυροβολήθηκε, όπως και ο σύντροφός του, ενώ κατέβαιναν να παραδοθούν στις αρχές.¹²⁷⁸ Ο Μιχάλης Χ. καταγράφει το γεγονός με κυνισμό, στις 2 Οκτωβρίου 1945:

Δύο αντάρτες κρυμμένοι στα βουνά «κάπου στη Λέσβο» συνελήφθησαν από όργανα της τάξεως για να οδηγηθούν στη πόλη. Η πορεία άρχισε αλλά οι άνθρωποι μετανόησαν και κάνοντας μεταβολή το έστριψαν για να σωθούν. Δεν ξέρουν πως οι καιροί του [δυσανάγνωστο] πέρασαν; Τα όργανα της δημόσιας ασφαλείας δεν χωρατεύουν. Έτσι ο αστυνόμος πυροβολώντας εφόρευσε τον έναν και τραυμάτισε τον άλλον.- Κόσμος, διάβαζε κουκουέδες έχουν μαζευτεί μπρος στη κλινική... «Ευαγγελισμός» θρηνούν, σχολιάζουν το γεγονός. Χωροφύλακες κρατούν την τάξη. Αφού διεγνώστη ο θάνατος του ενός μετεφέρθη με αυτοκίνητο στο Υ.Ε.Κ.Α. (UNRRA) του χωριού Γέρα, όπου θα εκηδεύετο. Αργά μάθαμε ότι η κηδεία του Αντάρτη έγινε με μεγαλοπρέπεια σαν του Πετρά που τον σκότωσαν εδώ κατά τη συμπλοκή 149 και κομμουνιστών. Ούτε στον ύπνο του ο Αντάρτης αυτός δεν θα είχε δει τέτοια κηδεία.¹²⁷⁹

Στις αρχές Δεκεμβρίου 1945 δύο προφυλακισμένοι εαμίτες κατά την προσαγωγή τους στο Λιμεναρχείο, ρίχτηκαν δεμένοι στη θάλασσα από άνδρες της ναυτικής βάσης,

¹²⁷⁵ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 94, 18 Αυγούστου 1945.

¹²⁷⁶ Τραυματίστηκαν από τους πυροβολισμούς οι Στέλιος Γεωργούλας, Αλέκος Ματζουράνης, Ευστράτιος Μυστακέλλης, Μανώλης Μαρίνου ή Κλειώτης, Παρασκευάς Μαζούρης και Βασίλης Μυστεγνιώτης. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 139, 14 Αυγούστου 1945.

¹²⁷⁷ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 87, 17 Αυγούστου 1945.

¹²⁷⁸ Η δολοφονία Χατζηράλλη έκανε αίσθηση γιατί επρόκειτο για ένα από τα επιφανή στελέχη του ΚΚΕ στη Γέρα και κορυφαίο στέλεχος της Αντίστασης. Βλ. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 102, 8 Οκτωβρίου 1945, εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 113, 4 Οκτωβρίου 1945 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 158, 2 Οκτωβρίου 1945.

¹²⁷⁹ Ημερολόγιο Μιχάλης Χ., καταχώριση 2 Οκτωβρίου 1945 (Διάσκεψις 5 - Αντάρτου φόνος), ό.π.

την ώρα που τους έσερνε ένα βενζινόπλοιο της ναυτικής υπηρεσίας.¹²⁸⁰ Η ενέργεια αυτή προκάλεσε την έντονη αντίδραση του ΕΑΜ, αλλά παρ' όλα αυτά οι αρχές φρόντισαν οι υπεύθυνοι «να πέσουν στα μαλακά».¹²⁸¹

Παράλληλα εντείνεται και ο διωγμός κατά του εαμικού τύπου με αφορμή ή πρόσχημα δημοσιεύματά του, που χαρακτηρίζονται συκοφαντικά προς τις αρχές. Έτσι για παράδειγμα μόνο το *Εμπρός* είχε μέχρι τον Οκτώβριο του 1945 έξι καταδίκες και συνολικά 29 μήνες φυλάκισης για τον εκάστοτε υπεύθυνο συντάκτη ύλης. Το κατηγορητήριο στηριζόταν στο γεγονός ότι τα σχετικά δημοσιεύματα «εκλόνιζαν την εμπιστοσύνη του λαού εις τους θεσμούς».¹²⁸² Για τον ίδιο ή παρόμοιο λόγο εκκρεμούσαν πάνω από 20 μηνύσεις κατά της εφημερίδας. Με αφορμή δημοσίευμα του *Εμπρός* με τίτλο: «Δικαιοσύνης κατάντημα», παραπέμφθηκε σε δίκη ο υπεύθυνος ύλης Αλκιβιάδης Χατζηβασίλης με βάση διατάξεις του μεταξικού νόμου Ν.1092/1938. Η μήνυση υποβλήθηκε από το δήμαρχο Μυτιλήνης Δ. Σάλτα, διότι: «εν γνώσει της αναληθείας ισχυρίσθη ενώπιον τρίτων και διέδωσε περί του Δημητρίου Σάλτα, Δημάρχου Μυτιλήνης, ορισμένο ψευδές γεγονός, το οποίον δύναται να βλάψη την τιμήν και την υπόληψιν αυτού 2) Προσέβαλε την τιμήν του Δημητρίου Σάλτα».¹²⁸³

Μπαίνοντας ο καινούριος χρόνος κλιμακώθηκε η ένταση της αντιπαράθεσης, με την εκτράχυνση της τρομοκρατίας. Στις 27 Ιανουαρίου 1946 πυροβολήθηκε από τον μεθυσμένο ακροδεξιό Ε.Β. στο Πέραμα της Γέρας ο επονίτης εργάτης Ερμόλαος Παππάς. Η αντίδραση του ΕΑΜ στην εκτέλεση του Παππά ήταν η προκήρυξη 24ωρης απεργίας στη Γέρα και η μαζική συμμετοχή στην κηδεία του Παππά.¹²⁸⁴ Στην έκθεση πληροφοριών της Στρατιωτικής Διοίκησης γράφεται σχετικά με το γεγονός:

Εις Πέραμα Γέρας ο εν μέθη διατελών Ε.Β. [παρατίθεται ολόκληρο το όνομα] εφόνευσε εξ αμελείας δια περιστροφού τον Ερμόλαον Παππάν. Το γεγονός τούτο εξεμεταλεύθη η οργάνωσις Κ.Κ.Ε. και δια προκηρύξεων του Π.Ε. Κέντρου

¹²⁸⁰ Πρόκειται για τα στελέχη του ΕΑΜ Μουμπτζή και Παπαλαμπρόπουλο που είχαν προφυλακιστεί με την κατηγορία της αντίστασης κατά της αρχής σε μια αντιδικία που είχαν ένα μήνα πριν με τον ναύτη Πέππα. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 187, 5 Δεκεμβρίου 1945.

¹²⁸¹ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9530, 16 Δεκεμβρίου 1945.

¹²⁸² εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 102, 8 Οκτωβρίου 1945.

¹²⁸³ Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, από το αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, κλητήριο Θέσπισμα, Αρ. 1805/16.1.1946.

¹²⁸⁴ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 220, 29 Ιανουαρίου 1946.

εκάλεσεν εις 24ωρον απεργίαν... Την ημέραν της απεργίας νομιμόφροναι εργάται... εδέχθησαν επίθεσιν απεργών κομμουνιστών της περιφέρειας ΓΕΡΑΣ. Αντηλλάγησαν πυροβολισμοί εκατέρωθεν και ερρίφθησαν χειροβομβίδες. Αποτέλεσμα υπήρξε ο τραυματισμός 3, εξ ων 2 νομιμόφροναι εργάται και 1 απεργός.¹²⁸⁵

Στις 6 Ιανουαρίου 1946 στο χωριό Κλειού συνελήφθησαν δεκαοκτώ νέοι που διασκέδαζαν τραγουδώντας το αντάρτικο τραγούδι «Πάνω στην όμορφη Λέσβος» με την κατηγορία της επίθεσης στη Χωροφυλακή και στον πρόεδρο της κοινότητας. Οι νεαροί κατηγορήθηκαν για «στάση».¹²⁸⁶ Στην ίδια έκθεση πληροφοριών του Στρατιωτικού Διοικητή αναφέρονται και τα γεγονότα της Κλειούς:

Την 6.1.1946 ομάς εξ 20 αναρχικών περιφέρετο εις χωρίον ΚΛΕΙΟΥ άδουσα απηγορευμένα άσματα. Εις γενομένη σύστασιν της Χωροφυλακής όπως παύσωσι να άδωσι συνεγκεντώθησαν υπερδιακόσιοι άνδρες και γυναίκες επετέθησαν δια λίθων πυροβολήσαντες ανεπιτυχώς δια κυνηγετικών όπλων κατά των Χωροφυλάκων.¹²⁸⁷

Μεταξύ των νεαρών που κατηγορήθηκαν εκείνη την ημέρα ήταν και ο 22χρονος τότε Απόστολος Γιαγκλής. Ο Γιαγκλής ήταν γόνος μιας φτωχής φιλοβασιλικής οικογένειας και ο πατέρας του είχε πολεμήσει στους Βαλκανικούς πολέμους. Στην Κατοχή δεν είχε αντιστασιακή δράση, μια φορά κλήθηκε σε μια συνεδρίαση της ΕΠΟΝ, το καλοκαίρι του 1944 και έκτοτε δεν συμμετείχε σε καμία δράση της. Ο ίδιος χαρακτηρίζει ακόμα και τώρα τον εαυτό του βαθιά εθνικιστή. Όπως παραδέχεται, δεν ήταν οργανωμένος και ούτε είχε τη διάθεση ενεργού εμπλοκής του με την Αριστερά. Ο ίδιος σε μαρτυρία του θυμάται για την ημέρα εκείνη:

Ήταν ημέρα των Θεοφανείων 6 Ιανουαρίου 1945. Πηγαίνοντας για το σπίτι, γιατί την επαύριο θα δούλευα πρωί στο εργοστάσιο, πέρασα έξω από καφενείο. Εκεί ήταν συγκεντρωμένοι δεκαπέντε νέοι συγχωριανοί μου και διασκέδασαν. Μεταξύ αυτών ο φίλος μου ο Στράτος Χ., ο οποίος με κάλεσε μαζί τους να με κεράσουν... Στη συνέχεια και καθώς πήγαμε σε ένα σπίτι για να συνεχίσουμε τη διασκέδαση, δύο χωροφύλακες μας διέταξαν να σταματήσουμε το τραγούδι... Εν τω μεταξύ είχαν μαζευτεί τριγύρω γυναίκες από το χωριό, που άρχισαν να γιουχάρουν τους χωροφύλακες. Αυτό τους ενόχλησε και στη συνέχεια μας κατηγορήσαν για

¹²⁸⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Γ/143/9 Έκθεσις Πεπραγμένων της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου μηνός Νοεμβρίου 1945.

¹²⁸⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 209, 10 Ιανουαρίου 1946.

¹²⁸⁷ ΓΕ/ΔΙΣ/1041/Γ/223/9, Έκθεσις Πεπραγμένων Τριμηνίας Ιανουαρίου - Φεβρουαρίου - Μαρτίου 1946, Στρατιωτική Διοίκησις Αιγαίου, Γραφείο Επιχειρήσεων, σ. 3.

στάση... Όλοι περάσαμε από δίκη τον Ιούνιο του 1946 και καταδικαστήκαμε με την κατηγορία της «στάσης», εκτός του Στράτου Χ. και δύο άλλων, που ενώ πρωτοστατούσαν στο γλέντι, γλίτωσαν την καταδίκη, γιατί παρενέβησαν υπέρ τους παράγοντες του καθεστώτος.¹²⁸⁸

Ο Γιαγκλής καταδικάστηκε τον Ιούνιο του 1946 για «στάση» ενάντια στις αρχές, σε δύο χρόνια φυλακή. Βγαίνοντας από τη φυλακή, παρά το γεγονός ότι για να βγει υπέγραψε δήλωση μετανοίας, ήταν διαμορφωμένος πια συνειδητός κομμουνιστής, μια ιδεολογία που κράτησε σε όλη του τη ζωή.¹²⁸⁹ Η περίπτωση του Απόστολου Γιαγκλή είναι χαρακτηριστική του κλίματος που διαμόρφωσε στο νησί η ιδεολογική και πολιτική κυριαρχία του ΕΑΜ, που είχε τη δυνατότητα να κερδίζει στον ιδεολογικό και πολιτικό στίβο έντιμους ανθρώπους, ανεξάρτητα από τις πολιτικές τους απόψεις, ακόμα και σε περιόδους έντασης της τρομοκρατίας.

Πάντως ακόμα και με την ένταση της τρομοκρατίας, από το φθινόπωρο του 1945 και μετά, η εικόνα της κατάστασης σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα, δείχνει πως η Εθνοφυλακή δεν μπορεί να επιβληθεί πλήρως, παρά την αμυντική στάση των δυνάμεων του ΕΑΜ. Και ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα, ένα χρόνο μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας έχουν καταγραφεί συνολικά 1.192 δολοφονίες ατόμων, 159 βιασμοί γυναικών και 6.413 τραυματισμοί,¹²⁹⁰ την ίδια περίοδο, σύμφωνα με μια καταγραφή της *Ελεύθερης Λέσβου*, έχουμε στη Λέσβο 10 φόνους και 55 τραυματισμούς.¹²⁹¹ Το ΕΑΜ μπορεί ακόμα και αντιστέκεται αποτελεσματικά.

¹²⁸⁸ Μαρτυρία Απόστολου Γιαγκλή (1924-2021) στον γράφοντα και το Σπύρο Καράβα στις 12 Φεβρουαρίου 2019 στο χωριό Κλειού.

¹²⁸⁹ Ο ίδιος στη μαρτυρία του παραδέχεται πως έφυγε από την Κλειού ως «ξύλο απελέκητο». Στη φυλακή γνώρισε σπουδαίους και αξιαγάπητους ανθρώπους που τον εισήγαγαν στο κόσμο των βιβλίων. Αγάπησε το διάβασμα και μέσα από αυτό γνώρισε τον κόσμο. Είχε το χρόνο να σκεφτεί και να καταλάβει την κοινωνική ανισότητα. Έτσι διαμόρφωσε τη συνείδησή του και έγινε ένας ολοκληρωμένος άνθρωπος.

¹²⁹⁰ Πολυμέρης Βόγλης, «Η κοινωνία της υπαίθρου στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου», ό.π., σ. 346. Οι ίδιοι περίπου αριθμοί καταγράφονται και στο Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 60. Στα μέσα Νοεμβρίου 1945, σε μια καταγραφή του *Ριζοσπάστη*, οι αριθμοί που αναφέρονται για όλη την Ελλάδα είναι: 780 δολοφονημένοι, 5.677 τραυματισμοί, 28.450 βασανισμοί και 70.528 συλλήψεις. Στην ίδια εφημερίδα η αναφορά για το Αιγαίο μιλά για μόνο 5 φόνους. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9567, 14 Νοεμβρίου 1945.

¹²⁹¹ Από τους 10 φόνους που αναφέρονται, οι δύο έγιναν το Δεκέμβριο του 1944 στο χωριό Ανώματος πριν τη συμφωνία της Βάρκιζας. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 228, 12 Φεβρουαρίου 1946. Μια συγκριτική εικόνα της αντίστοιχης περιόδου για ένα νησί λίγο μικρότερο της Λέσβου με παρουσία της Αριστεράς, όπως για παράδειγμα η Κεφαλονιά, δείχνει πως για πολύ μικρότερο διάστημα από 12 Φεβρουαρίου ως 15 Μαΐου 1945, είχαμε εκεί 13 φόνους και 175 τραυματίες. Βλ. Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος*, ό.π., σ. 72.

Τα «παράσημα» της Αντίστασης

Αρχές φθινοπώρου 1945 και ενώ τόσο στη Λέσβο, όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα εντείνεται η τρομοκρατία εναντίον εκείνων που έλαβαν μέρος στην Αντίσταση, φτάνει στο νησί ο άγγλος αξιωματικός Waterlow με εντολή να παραδώσει ευχαριστήρια επιστολή του Αρχιστρατήγου των συμμαχικών δυνάμεων της Μεσογείου Harold Alexander και ένα χρηματικό ποσό ως αμοιβή, σε Λέσβιους αγωνιστές της Αντίστασης που συνεργάστηκαν με το συμμαχικό Στρατηγείο της Σμύρνης και στήριξαν το μηχανισμό του συμμαχικού ασύρματου.¹²⁹² Ο Waterlow προσπάθησε να παραδώσει ιδιοχείρως την επιστολή Alexander. Πολλοί όμως από τους παραλήπτες, όπως ο Μανταμαδιώτης Δημήτρης Κομίλης και ο Αγιοπαρασκευώτης δάσκαλος Κώστας Παπαχαραλάμπους, ήταν φυγόδοκοι και ο Waterlow έπρεπε να τους βρει ο ίδιος. Τελικά τον Κομίλη τον βρήκε λίγο αργότερα στη φυλακή, μετά τη σύλληψή του, παραδίδοντας του τον έπαινο. Τον δε Ηλία Πασπατή τον βρήκε στο νοσοκομείο βαριά τραυματία από σφαίρες εθνοφύλακα. Όλοι αρνήθηκαν τη χρηματική αμοιβή και επέστρεψαν τον έπαινο στο αγγλικό Προξενείο με μια επιστολή, στην οποία κατακρίνεται η αγγλική πολιτική επεμβάσεων στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας.¹²⁹³ Ο Κώστας Παπαχαραλάμπους στην ανοιχτή αυτή επιστολή του στον Waterlow σημειώνει μεταξύ άλλων:

θεωρώ πρώτον ότι έχω αμοιφθεί με τη μεγαλύτερη αμοιβή που μπορεί να γίνει για μένα, με το ότι λευτερώθηκε η πατρίδα μου.. Δεύτερον αν οι Αγγλικές αρχές νομίζουν... ότι πρέπει να με ανταμείψουν τις απαλλάσσω από την υποχρέωση αυτή...Από το σχολειό, όπου είχα τοποθετημένο τον ασύρματό σας, ...η Κυβέρνησή σας.. με διώχνει από τη δημοδιδασκαλική μου θέση.

Και κλείνει την επιστολή σημειώνοντας:

¹²⁹² Η κίνηση αυτή «αβροσύνης» από την πλευρά των Άγγλων έγινε για όσους από την Αντίσταση βοήθησαν τη δράση των συμμαχικών ασυρμάτων και σε άλλα νησιά του Αιγαίου, όπως για παράδειγμα στη Λήμνο Βλ. Προφορική μαρτυρία Χρήστου Κολερού στον γράφοντα στις 19 Ιουνίου 2021 για τον «έπαινο» που πήρε μεταπολεμικά ο πατέρας του για την απόκρυψη του συμμαχικού ασύρματου στη Λήμνο.

¹²⁹³ Παναγιώτης Κομίλης, «Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση του χωριού μας», π. *Μανταμαδιώτικα* τ. 25 (1984).

Συνηθίζουν να πληρώνουν τους δούλους, για να εξοφλούν την υποχρέωσή τους. Ανάμεσα όμως στους ελεύθερους δημοκρατικούς ανθρώπους μονάχα η Πράξη ξεχρεώνει την Πράξη. Και επειδή εγώ δεν έγινα ποτέ δούλος, αγωνίστηκα να παραμείνω Ελεύθερος άνθρωπος και θα παραμείνω ελεύθερος ως την τελευταία αναπνοή μου, σας παρακαλώ όπως επιστρέψετε τη χρηματική αμοιβή που προορίζεται για μένα στην υπηρεσία σας, μαζί με την επιστολή αυτή.¹²⁹⁴

Η επιστολή Παπαχαραλάμπους προκάλεσε πολλαπλές εκατέρωθεν αντιδράσεις. Παράγοντες της ΕΔΕΛ στην Αγία Παρασκευή έστειλαν οργισμένη επιστολή στην εφημερίδα *Δημοκρατία* στην οποία ο Παπαχαραλάμπους χαρακτηρίζεται «αιμοσταγής στρατοδίκης», ενώ υποστηρίζουν ότι είναι «ο ίδιος που έχει μεταβάλει τα γύρω του χωριού μας βουνά εις θλιβερά νεκροταφεία αθών Ελλήνων νέων, γερόντων, γυναικών και παιδιών ακόμη». Τέλος τον κατηγορούν ότι: «επληρώνετο δια ταύτα αδρότατα με λίρας χρυσάς και είναι ο χρυσός που τον ώθησε να περιθάλη τον Αξιοματικόν – σύνδεσμον και όχι ο πατριωτισμός του».¹²⁹⁵

Στις βαρύτερες αυτές κατηγορίες των στελεχών της ΕΔΕΛ Αγίας Παρασκευής κατά του στελέχους του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, απάντησε ο προϊστάμενος αξιωματικός του αγγλικού ασυρμάτου Ασημάκης Ξάφης. Ο Ασημάκης Ξάφης δεν ήταν εαμίτης, αλλά παρότι παρέμεινε προσδεμένος στην αγγλική πολιτική, με παρρησία και εντιμότητα, θέλησε να υπερασπίσει τον παλιό του συνεργάτη από τις συκοφαντίες των αντιπάλων του. Έτσι στην επιστολή του στο *Εμπρός* και την *Ελεύθερη Λέσβο* σημειώνει ότι:

εν τω προσώπω του κ. Παπαχαραλάμπους είχομεν εύρη τον φλογερόν πατριώτην, τον ανιδιοτελή ανώτερον άνθρωπον, όστις όχι μόνον ουδεμίαν αμοιβήν έλαβε ποτέ, αλλά και δεν εφείσθη ποτέ κόπων και κινδύνων ατομικών και υλικών ακόμα και οικογενειακών του θυσιών δια να εξυπηρετήσῃ τον Συμμαχικόν αγώνα.¹²⁹⁶

Παράλληλα το ΕΑΜ συγκέντρωσε κάτω από μια άλλη επιστολή στήριξης του δασκάλου Κώστα Παπαχαραλάμπους 3.500 υπογραφές Αγιοπαρασκευωτών.¹²⁹⁷ Η

¹²⁹⁴ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 150, 10 Σεπτεμβρίου 1945 και Κώστας Παπαχαραλάμπους-Μάκιστος, «Αναμνήσεις από την Αντίσταση», π. *Ηχώ Αγίας Παρασκευής Λέσβου*, τ. 49 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1983), σ. 5 - 6

¹²⁹⁵ Μεταξύ των υπογραφόντων την επιστολή είναι και ο πρόεδρος της Κοινότητας Αντώνης Γιαννακέλλης, εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 106, 15 Σεπτεμβρίου 1945.

¹²⁹⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 158, 2 Οκτωβρίου 1945 και εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 100, 1 Οκτωβρίου 1945.

¹²⁹⁷ Ο αριθμός των υπογραφών φαντάζει υπερβολικός και δίνει την ευκαιρία στη *Δημοκρατία* να τον σχολιάσει σκωπτικά. Παρ' όλα αυτά θεωρείται δεδομένο ότι η επιστολή συγκέντρωσε χιλιάδες υπογραφές, μιας και η εικόνα του δασκάλου στη συλλογική μνήμη του χωριού εξακολουθεί να παραμένει

επιστολή του Ασημάκη Ξάφη φαίνεται πως ενόχλησε κάποιους ακροδεξιούς κύκλους, καθώς λίγες μέρες μετά, δημοσιεύεται μια απάντηση στην φιλοβασιλική εφημερίδα *Στέμμα*. Την υπογράφει ο επιστάτης του σχολείου της Αγίας Παρασκευής, γνωστός για τις αντικομμουνιστικές του θέσεις, ο οποίος κατηγορεί τον Ξάφη ότι «ότι μαζί με τον ασύρματον εγκυμονούσατε και την πολυθρύλλητον “Παναθρώπινη Λευτεριά”» και επειδή έκανε παρέα μόνο με κομμουνιστές πρότεινε μόνο αυτούς στις αγγλικές αρχές για να λάβουν «χρηματικάς και ηθικαίς αμοιβές».¹²⁹⁸

Οι γραπτοί έπαινοι και οι χρηματικές αμοιβές, που μοίραζαν την εποχή αυτή οι Άγγλοι επανέφεραν τη συζήτηση στο θέμα του ηθικού πλεονεκτήματος και της αίγλης της Αντίστασης, που επιχειρούσαν να υποβαθμίσουν και να αποδομήσουν με κάθε τρόπο οι εγχώριοι αντίπαλοι του ΕΑΜ. Το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των επαινούμενων αγωνιστών της Αντίστασης ήταν φυγόδικοι ή φυλακισμένοι, κυνηγημένοι από την ελληνική κυβέρνηση με τις ευλογίες των Άγγλων, έδινε τη δυνατότητα στο ΕΑΜ να ασκεί πολιτική πίεση στα τμήματα εκείνα του φιλελεύθερου κέντρου, με τα οποία ήταν σε στενή συνεργασία ένα χρόνο πριν, στο πλαίσιο του «ενιαίου συμμαχικού αγώνα». Ένα τέτοιο χαρακτήρα είχε και η ανοιχτή επιστολή του φυγόδικου Δημήτρη Αποστόλου, καπετάνιου του ΕΛΑΣ Λέσβου, προς τον παλιό σύντροφο και συναγωνιστή του Οδυσσέα Σκαναβή, ο οποίος την εποχή εκείνη ήταν Στρατιωτικός Διοικητής Λέσβου της δεξιάς κυβέρνησης Βούλγαρη. Ο Δημήτρης Αποστόλου επικεντρώνει την επιστολή του στην δολοφονία του Χριστόδουλου Χατζηράλλη και το σοβαρό τραυματισμό του Ηλία Πασπατή, δύο αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης από τη Γέρα. Και οι δύο είχαν συνδράμει ουσιαστικά στη διαφυγή του Σκαναβή στη Μέση Ανατολή και ήταν από τους στυλοβάτες της παράνομης λειτουργίας του συμμαχικού ασυρμάτου την περίοδο της γερμανικής Κατοχής στην τοποθεσία Αγλέφερος Γέρας, συνεργαζόμενοι με άγγλους αξιωματικούς και τον Ασημάκη Ξάφη. Και ο Δημήτρης Αποστόλου επικαλείται στην επιστολή του την παλιότερη πατριωτική στάση του Σκαναβή:

Θυμάστε κ. Σκαναβή όταν ήλθατε από τη Μέση Ανατολή... τι μας λέγατε και μας παροτρύνατε; Να προσπαθήσουμε με όλας μας τας δυνάμεις να μη

θετική, ακόμα και σήμερα. Βλ. εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 113, 4 Οκτωβρίου 1945 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 158, 2 Οκτωβρίου 1945.

¹²⁹⁸ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 8, 17 Οκτωβρίου 1945.

αιματοκυλίσουμε τον τόπο μας, εφόσον είμεθα εμείς εδώ επικεφαλής κι εσείς. Και εμείς μεν από μέρους μας εκρατήσαμε την υπόσχεσιν μας, σεις όμως όταν εμείς φύγαμε γιατί εξεχάσατε αυτά που λέγατε;

Και επικεντρώνοντας στην εντοπιότητα του κ. Σκαναβή καταλήγει: «Δεν απευθύνομαι στο στρατηγό κ. Δημάρατο, γιατί εκείνος είναι ξένος. Σεις όμως κ. Σκαναβή είστε ντόπιος, είστε Μυτιληνιός και πρέπει να πονήτε τον τόπο σας».¹²⁹⁹

Είναι προφανές ότι και στη Λέσβο το ΕΑΜ, ως το τέλος του 1945, όντας στριμωγμένο από το μεταβαρκιζιανό καθεστώς, βρίσκεται σε κατάσταση άμυνας. Διαμαρτύρεται, απολογείται, δικαιολογείται, στέλνει υπομνήματα, αλλά αποφεύγει δράσεις ή δυναμικές απαντήσεις, που ενδεχομένως θα δυναμίτιζαν έτι περαιτέρω το κλίμα. Οι αντιδράσεις συνεχίζουν να κινούνται κατά κανόνα στο λεκτικό επίπεδο.

Η όλη δραστηριότητα των στελεχών του στα χωριά όταν ξέφευγε από την πολιτική δράση εξαντλούνταν σε απειλές, χειροδικίες και σπανίως σε ξυλοδαρμούς αντιπάλων. Αλλά και οι δράσεις τέτοιου είδους ήταν καταδικαστέες και «εκτός γραμμής» του κόμματος επισείοντας κομματικές πειθαρχικές ποινές. Σύμφωνα με μια μαρτυρία μάλιστα, τον Αύγουστο του 1945, στη διάρκεια των προσυνοδριακών διαδικασιών του ΚΚΕ, ενόψει του 7^{ου} Συνεδρίου του, που γινόταν σε συνθήκες παρανομίας εξαιτίας των φυγόδικων αντιπροσώπων, όταν κάποιοι από αυτούς εμφανίστηκαν ένοπλοι, η καθοδήγηση απαίτησε να κρύψουν τα όπλα και εφόσον δεν εκκρεμούν εις βάρος τους εντάλματα σύλληψης να γυρίσουν στα χωριά τους. Αυτή η απαίτηση της καθοδήγησης ήταν και ένας σημείο τριβής μεταξύ των στελεχών της Νομαρχιακής Επιτροπής και των ένοπλων φυγόδικων, αφού οι τελευταίοι δυστροπούσαν σε μια τέτοια προοπτική.¹³⁰⁰

Οι φυλακές Μυτιλήνης, ένας χώρος «ελεύθερης έκφρασης»

Ένας από τους χώρους που από τον Ιούνιο του 1945 γέμισε εαμίτες ήταν οι φυλακές Λαγκάδας. Οι φυλακές αυτές, παλιές και με περιορισμένη δυνατότητα εγκλείστων, φιλοξενούσαν το καλοκαίρι του 1945 μαζί προφυλακισμένους δωσίλογους, στελέχη του

¹²⁹⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 161, 9 Οκτωβρίου 1945

¹³⁰⁰ Νίκος Θεοχάρης, *Το αντάρτικο της Μυτιλήνης 1945-1950*, ό.π., σ. 12.

ΕΑΜ και λίγους ποινικούς. Πολύ γρήγορα όμως οι φυλακές γέμισαν αποκλειστικά από προφυλακισμένα μέλη του ΕΑΜ, που κατέλαβαν κάθε ελεύθερο χώρο της φυλακής, διαδρόμους, βοηθητικούς χώρους, ακόμα και τους «λουτήρες».¹³⁰¹

Η ζωή στις φυλακές των κρατουμένων βελτιώθηκε με τη δική τους παρέμβαση. Πολύ γρήγορα οι φυλακές έγιναν χώρος δημιουργίας και μάθησης. Παρά τον αναγκαστικό εγκλεισμό, υπήρχε φροντίδα να διατηρείται το φρόνημα των φυλακισμένων υψηλό, ενώ οι ίδιοι ανέλαβαν την οργάνωση της καθημερινότητάς τους, ώστε να είναι υποφερτή.

Εξέδωσαν και μια μικρή χειρόγραφη εφημερίδα, τον *Αλύγιστο*, που διακινούνταν στη φυλακή με ενημερωτικό χαρακτήρα.¹³⁰² Εκτός από τον *Αλύγιστο*, τους πρώτους μήνες του 1946 εκδόθηκε και μια μικρότερη σατιρική εφημερίδα *Ο χαφιάς*, ως όργανο των «απανταχού δωσίλογων», η οποία είχε στο σύνολό της σατιρικό περιεχόμενο.¹³⁰³ Η έκδοση των εφημερίδων και το περιεχόμενό τους, μαρτυρούν πως οι κρατούμενοι εαμίτες, είχαν καταφέρει να επιβληθούν στους υπόλοιπους, διασφαλίζοντας παράλληλα μια στοιχειώδη επικοινωνία με τον έξω κόσμο.

Η αρχική άσχημη κατάσταση με τις «έρευνες, ατομικές και στους θαλάμους που γινόταν από τη φρουρά, τις νυχτερινές επιθέσεις ορισμένων φυλάκων και εθνοφυλάκων στους θαλάμους και ξυλοδαρμούς κρατουμένων, τους περιορισμούς στο επισκεπτήριο και στην εισαγωγή τροφίμων, την απαγόρευση εφημερίδων, τις καθημερινές προκλήσεις της φρουράς, των φυλάκων και των συγκρατουμένων μας δωσίλογων», άλλαξε με την παρέμβαση των κρατουμένων. Έτσι κατάφεραν να υπάρχει καθημερινό και ελεύθερο επισκεπτήριο, ελεύθερη διακίνηση τροφίμων και εφημερίδων και σταμάτημα των ερευνών.¹³⁰⁴

¹³⁰¹ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες Β'*, ό.π., σ. 40 - 42

¹³⁰² Η εφημερίδα εξέδωσε οκτώ συνολικά τεύχη, από τον Οκτώβριο του 1945 ως τον Ιανουάριο του 1946, όλα χειρόγραφα, από τα οποία διασώζονται τρία στο αρχείο του επιμορφωτικού κέντρου «Χαρίλαος Φλωράκης». (Το 1^ο, το 2^ο και το 7^ο τεύχος). Βλ. Αριστείδης Καλάργαλης, «Αλύγιστος: η εφημερίδα των πολιτικών κρατουμένων Λέσβου», εφ. *Αυγή*, Ενθέματα, 27 Οκτωβρίου 2012, αντλήθηκε από <https://enthemata.wordpress.com/2012/10/27/kalargalis-2/> (τελευταία πρόσβαση 4.7.2021).

¹³⁰³ Η εφημερίδα σατίριζε τους πάντες, ακόμα και τα στελέχη του κόμματος με εύστοχο τρόπο. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, ό.π., σ. 224- 225.

¹³⁰⁴ εφ. *Αλύγιστος*, αρ.φ. 1, 26 Οκτωβρίου 1945.

Στο τέλος Οκτωβρίου του 1945 στις φυλακές σύμφωνα με τον *Αλύγιστο* βρισκόταν 249 πολιτικοί κρατούμενοι.¹³⁰⁵ Ο αριθμός των φυλακισμένων είναι μεγάλος για τον πληθυσμό του νησιού. Το ΕΑΜ είναι σε δύσκολη θέση και η στάση του δείχνει πως αρχίζει να προσαρμόζεται στο νέο καθεστώς «εγκλεισμού και παρανομίας» που έχει ετοιμαστεί από το «κράτος του νόμου».

Η ζωή στη φυλακή, αν εξαιρέσει κανείς τον εγκλεισμό και τη στέρηση της ελευθερίας των φυλακισμένων, όσο και να φαίνεται υπερβολικό, έδειχνε να έχει περισσότερα στοιχεία ελεύθερης πολιτικής δράσης, από ότι στον έξω από τη φυλακή χώρο. Έτσι οι κρατούμενοι έκαναν μαθήματα επιμόρφωσης, είχαν σχολή αναλφάβητων, διακινούσαν ελεύθερα βιβλία και εφημερίδες, έπαιζαν σκάκι, διοργάνωναν αθλητικούς αγώνες και γενικά είχαν οι ίδιοι την ευθύνη της διαβίωσής τους.¹³⁰⁶ Μάλιστα οι φυλακές Λαγκάδας ήταν ο μόνος χώρος στον οποίο γιορτάστηκαν ελεύθερα, τόσο ο πρώτος χρόνος από την Απελευθέρωση της Λέσβου, στις 10 Σεπτεμβρίου 1945, όσο και τα τετράχρονα του ΕΑΜ στις 27 Σεπτεμβρίου 1945, με δοξολογία, ομιλίες και άλλες γιορταστικές εκδηλώσεις.¹³⁰⁷ Ένα μήνα μετά, γιορτάστηκε και η 28^η Οκτωβρίου με τον ίδιο τρόπο.

Το πρωί της Κυριακής ψάλθηκε δοξολογία και μίλησε ο σγ. δικηγ. Γ. Γιαλούρης για την πολιτική σημασία της γιορτής, που ιστορικά ξεπερνά τα εθνικά μας όρια και παίρνει διεθνή σημασία γιατί πρώτη η μικρή Ελλάδα αντιστάθηκε νικηφόρα... Η χορωδία εκτέλεσε το πένθιμο εμβατήριο και τα τραγούδια της Αντίστασης. Το απόγευμα έγιναν γυμναστικές επιδείξεις, αθλοπαιδιές και διάφορα αγωνίσματα.¹³⁰⁸

Οι παρεμβάσεις των κρατουμένων στη φυλακές της Μυτιλήνης με τις οποίες βελτίωσαν τις συνθήκες ζωής τους, οι γιορτές στις εθνικές επετείους και οι διάφορες δραστηριότητες επιμόρφωσης και αθλοπαιδιών, δεν ήταν προνόμιο μόνο των φυλακισμένων πολιτικών κρατούμενων της Μυτιλήνης. Σε όλες σχεδόν τις φυλακές της χώρας που μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας γέμισαν κρατούμενους εαμίτες, η ρουτίνα και η καταθλιπτική ζωή στη φυλακή έσπαγε κάτω από τη δράση των φυλακισμένων εαμιτών και μετασχηματίζονταν σε καθημερινές δραστηριότητες ανάλογες με αυτές

¹³⁰⁵ Στο *ίδιο*. Οι μισοί περίπου από αυτούς ήταν προφυλακισμένοι με την κατηγορία της «στάσης».

¹³⁰⁶ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες Β'* ό.π., σ. 40 - 42.

¹³⁰⁷ εφ. *Αλύγιστος*, αρ.φ. 1, 26 Οκτωβρίου 1945.

¹³⁰⁸ εφ. *Αλύγιστος*, αρ.φ. 2, 2 Νοεμβρίου 1945.

που γίνονταν και στις φυλακές Λαγκάδας. Την πρωτοβουλία αναλάμβαναν επιτροπές φυλακισμένων, πολλές φορές και σε αντίθεση με τη διεύθυνση των φυλακών.¹³⁰⁹

Το ζήτημα των κρατουμένων αγωνιστών στις φυλακές απασχολούσε συχνά τις Οργανώσεις του ΕΑΜ και τον εαμικό τύπο, που σε επανειλημμένα του δημοσιεύματα έθετε το θέμα της αποσυμφόρησης τους, ενώ εξέφραζε τη ριζική του αντίθεση σε κάθε σκέψη στη δημιουργία νέου χώρου φυλάκισης στο παλαιό λεπροκομείο Μυτιλήνης, όπως σχεδίαζε ο εισαγγελέας Κωστόπουλος και η Στρατιωτική Διοίκηση Αιγαίου.¹³¹⁰ Τέλος, η αλληλεγγύη αυτή έπαιρνε και έμπρακτο χαρακτήρα.

Έτσι η Εθνική Αλληλεγγύη και οι τοπικές της οργανώσεις, οι αδελφότητες όπως ονομάζονταν,¹³¹¹ παρά τα εμπόδια που έθετε ο εισαγγελέας, διενεργούσαν εράνους για τη στήριξη των φυλακισμένων και των οικογενειών τους. Μάλιστα τον Νοέμβριο του 1945 η διακομματική επιτροπή του ΕΑΜ Λέσβου συμμετέχοντας σε αντίστοιχο έρανο της Κεντρικής Επιτροπής, που ονομάστηκε και «έρανος τιμής», έβαλε ως στόχο να μαζέψει δύο εκατομμύρια δραχμές για τη στήριξη των φυλακισμένων, των διωκόμενων και των θυμάτων του φασισμού στη διάρκεια της Κατοχής, καθώς και των οικογενειών τους.¹³¹² Παράλληλα φρόντιζε να στηρίζει τις οικογένειες των διωκόμενων και των φυλακισμένων με τοπικά δίκτυα αλληλοβοήθειας.

Έτσι στον Πολιχνίτο, το Πλωμάρι, τη Θερμή, την Αγία Παρασκευή, στην Πέτρα αλλά και σε αρκετά άλλα χωριά, όπου υπήρχαν διωκόμενοι και φυλακισμένοι, νεαροί επονίτες με το σύνθημα: «καμιά ελιά φυλακισμένου αγωνιστή να μη μείνει αμάζευτη», καλλιέργησαν τα χωράφια και μάζεψαν τις ελιές φυλακισμένων συναγωνιστών τους, βοηθώντας με αυτό τον τρόπο τις οικογένειές τους να μη πεινάσουν.¹³¹³

¹³⁰⁹ Περισσότερα για το μετασηματισμό της ζωής στη φυλακή, βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας*, ό.π., σ. 246 - 269.

¹³¹⁰ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 177, 13 Ιουλίου 1945.

¹³¹¹ Βλ. Επιστολή του Συμβουλίου Νομού Λέσβου Εθνικής Αλληλεγγύης προς τις αδελφότητες του νησιού, Μυτιλήνη 15 Ιανουαρίου 1946, ιδιωτικό αρχείο Τάκη Ελευθεριάδη

¹³¹² εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 109, 7 Νοεμβρίου 1945 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 173 6 Νοεμβρίου 1945.

¹³¹³ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 19, 25 Νοεμβρίου 1945, αρ.φ. 20, 2 Δεκεμβρίου 1945 και αρ.φ. 21, 12 Δεκεμβρίου 1945.

β' Ανασυγκρότηση σε συνθήκες παρανομίας.

Η «Μαζική Λαϊκή Αυτοάμυνα».

Το Μάιο του 1945 επέστρεψε στην Αθήνα ο εκτοπισμένος σε στρατόπεδο συγκέντρωσης αιχμαλώτων στη Γερμανία Γενικός Γραμματέας του ΚΚΕ Νίκος Ζαχαριάδης. Η επιστροφή και η ανάληψη των καθηκόντων του δημιούργησαν ένα κλίμα ανάτασης και ευφορίας στο κόμμα και στα στελέχη του. Στη Λέσβο, με την αναγγελία της απελευθέρωσής του, το ΚΚΕ τοποθέτησε στην πρόσοψη των γραφείων του τη φωτογραφία του και κάποιες πληροφορίες για την απελευθέρωσή του.¹³¹⁴

Οι αναμφισβήτητες ηγετικές του ικανότητες, σε συνδυασμό με το γεγονός της επιβίωσής του στις σκληρές συνθήκες του Νταχάου, αναπτέρωσαν τις ελπίδες στους κομμουνιστές, πως το κλίμα θα μπορούσε να αντιστραφεί. Μερικούς μήνες μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ήδη από το καλοκαίρι του 1945 το ΚΚΕ έθετε το θέμα της αντιμετώπισης της κλιμακούμενης τρομοκρατίας, χωρίς όμως να είναι σε θέση να δώσει σαφείς κατευθύνσεις στο ποιά θα πρέπει να είναι η απάντηση των οπαδών του, καθώς αφενός μεν απέκλειε τη χρήση των όπλων και αφετέρου αντιλαμβανόταν πλέον, ότι η μαζική ειρηνική απάντηση, δεν ήταν αποτελεσματική.

Στις 25 με 27 Ιουνίου του 1945 συγκλήθηκε η 12^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και ένα από τα θέματα που την απασχόλησαν ήταν η απάντηση του κόμματος στην κλιμάκωση της βίας σε βάρος των μελών και των οπαδών του. Η απάντηση θα δινόταν μέσα από την οργάνωση της «Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας». Σύμφωνα με την διατύπωση που επελέγη στην απόφαση της 12^{ης} Ολομέλειας, επρόκειτο για ένα σχέδιο οργανωμένης αυτοπροστασίας από επιθέσεις, χωρίς όμως τη χρήση βίας, οποιασδήποτε μορφής, από την πλευρά των εαμιτών.¹³¹⁵ Ήταν εμφανές ότι η εφαρμογή μιας τέτοιας «αυτοάμυνας» ήταν απλά ανεφάρμοστη.

Χαρακτηριστικό της αμηχανίας να δοθεί πειστικά στο κόσμο του μια κατεύθυνση για το ποιά πρέπει να είναι η απάντηση στην ένταση της τρομοκρατίας, είναι ένα άρθρο στην εφημερίδα *Εμπρός* της 20^{ης} Ιουλίου 1945 με τίτλο «Λαϊκή

¹³¹⁴ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 61, 6 Μαΐου 1945.

¹³¹⁵ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 165 - 170.

δημοκρατική άμυνα» στο οποίο, αφού απαριθμεί παραδείγματα άσκησης βίας σε μέλη και οπαδούς του με την ανοχή του επίσημου κράτους, καταλήγει:

Αλλιώς μια μοναδική λύση απομένει: **Η μαζική λαϊκή αντιμετώπιση!** Είναι η λύση στην οποία κατέληξαν και οι ίδιοι οι δημοκρατικοί αρχηγοί με την απόφαση τους για οργάνωση της δημοκρατικής άμυνας. Κι ας είναι βέβαιο πως ο Λεσβιακός λαός είναι σε θέση να υπερασπίσει τη ζωή και την τιμή του βάζοντας στη θέση τους λίγα μοναρχοφασιστικά καθάρματα.¹³¹⁶

Τι ακριβώς όμως είναι αυτή η «μαζική λαϊκή αντιμετώπιση» και πως θα γίνει πράξη στην καθημερινότητα της πολιτικής διαπάλης; Ούτε τα στελέχη του ΚΚΕ, μπόρεσαν να απαντήσουν σε αυτό το ερώτημα. Απλά, εξακολουθούσαν ακόμα και το φθινόπωρο του 1945 να αποφεύγουν τις προκλήσεις των αντιπάλων, τις αντενέργειες, τις συμπλοκές και τις βιαιοπραγίες αποδεχόμενοι καρτερικά τις προσβολές, τις ύβρεις και τους προπηλακισμούς που δέχονταν.

Από τις εσωκομματικές ή δημόσιες πηγές που διαθέτουμε, ως το τέλος του 1945, δεν προκύπτει πως το ΚΚΕ στη Λέσβο είχε οργανώσει ειδικά τμήματα ή ένα ολοκληρωμένο σχέδιο αντιμετώπισης της κρατικής τρομοκρατίας, περιοριζόμενο σε μαζικές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας προς τα κατά τόπους τμήματα Χωροφυλακής.

Σε απόφαση της Α' Περιφερειακής Επιτροπής Λέσβου του ΚΚΕ, που απευθύνονταν στις κατά τόπους Αχτιδικές Επιτροπές της Λέσβου στις 14 Αυγούστου 1945, η οποία έπεσε στα χέρια του γραφείου πληροφοριών της Στρατιωτικής Διοίκησης Λέσβου, ανάμεσα στα καθήκοντα του κόμματος αναφέρεται: «Να εξακολουθήσει η μαζική κινητοποίηση για το σπάσιμο της τρομοκρατίας με τρόπο και όχι με εξτρεμισμούς».¹³¹⁷

Υπήρχαν μαζικές αντιδράσεις,¹³¹⁸ αλλά και μεμονωμένες περιπτώσεις αντιδράσεων, που καταγράφονται στα δελτία πληροφοριών του ΓΕΣ, όπως για παράδειγμα στο χωριό Κάτω Τρίτος στις 25 Νοεμβρίου 1945 η επίθεση «εαμοκομμουνιστών» στο κοινοτικό κατάστημα στη διάρκεια της οποίας

¹³¹⁶ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 79, 20 Ιουλίου 1945 [Η υπογράμμιση της εφημερίδας].

¹³¹⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Γ/17 Έκθεσις Πεπραγμένων της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου μηνός Αυγούστου 1945.

¹³¹⁸ Για παράδειγμα με αφορμή τα γεγονότα στο Μανταμάδο, στην Κλειού ή τους φόνους του Χατζηράλλη και του Ερμόλαου Παππά στη Γέρα, δες *εδώ*, σ. 366-368.

«ετραυμάτισαν τον πρόεδρο της Κοινότητας και 6 ετέρους χωρικούς»¹³¹⁹ ή στη Μήθυμνα στις 7 Ιανουαρίου 1946, όπου «ομάς αναρχικών ...ετραυμάτισαν δια μαχαίρας τον Υπενωματάρχη Χ. Λάμπρου».¹³²⁰ Οι αντιδράσεις αυτές ήταν κυρίως μαζικές διαμαρτυρίες στις οποίες κάποιες φορές ενδεχομένως κάποιοι «θερμόαιμοι» να ξεπερνούσαν την κομματική γραμμή προβαίνοντας σε δυναμικότερες αντιδράσεις, χωρίς όμως χρήση όπλων.

Μόλις το Δεκέμβριο του 1945, όταν πια ήταν ορατό πως και με την νέα κυβέρνηση Σοφούλη η τρομοκρατία της δεξιάς και των παρακρατικών της, αντί να κοπάσει εντεινόταν, ο γραμματέας του ΚΚΕ Νίκος Ζαχαριάδης αναγκάζεται να αποσαφηνίσει ή καλύτερα να επικαιροποιήσει το «δια ταύτα» της «Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας»:

Παντού όπου η Χίτικη δολοφονία, ο μοναρχοφασίστας ληστής και βιαστής, παντού όπου ο μαυρομετωπίτης τρομοκράτης σηκώνει το οπλισμένο χέρι του – αδιάφορο αν κρατά όπλο, πιστόλι, μαχαίρι, σιδερογροθιά, κλομπ, βούρδουλα, ξύλο ή πέτρα – για να χτυπήσει, πρέπει το χέρι αυτό να πέφτει χάμω μαυρισμένο, σπασμένο, παράλυτο. Κάθε βιαστής, οποιοσδήποτε κι αν είναι, πρέπει το έγκλημά του να το πληρώνει με τη ζωή του.¹³²¹

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι έξι μήνες πριν, όταν ο ίδιος εγκαινίαζε αυτή την πολιτική-γρίφο δεν εννοούσε κάτι τέτοιο. Η εκτράχυνση της τρομοκρατίας όμως, μαζί με την ανεδαφικότητα των λεκτικών διαμαρτυριών, έδειχναν εκ των πραγμάτων το δρόμο προς το «τιμωρό χέρι του λαού». Η «Αυτοάμυνα» πλέον έπρεπε να λάβει την κυριολεκτική της σημασία για να αυτοπροστατευτεί ο εαμικός κόσμος. Η πολιτική της νομιμότητας είχε δοκιμάσει τα όριά της.

Η ανοχή του ΕΑΜ Λέσβου

Μια ακόμα απόφαση της 12^{ης} Ολομέλειας του ΚΚΕ αφορούσε τη μαζική προσχώρηση των μελών του ΚΚΕ από τα χωριά στο Αγροτικό Κόμμα. Ήδη στη Λέσβο το Αγροτικό

¹³¹⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Γ/143/9 Έκθεσις Πεπραγμένων της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ν. Αιγαίου μηνός Νοεμβρίου 1945, σ. 2.

¹³²⁰ Στο ίδιο.

¹³²¹ Την ίδια μέρα με απόφαση της Κεντρικής του Επιτροπής το ΕΑΜ αίρει την ανοχή του στην κυβέρνηση Σοφούλη. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9625, 11 Δεκεμβρίου 1945 και αρ.φ. 9626, 12 Δεκεμβρίου 1945.

Κόμμα συνεργαζόταν στενά με το ΚΚΕ και από την Απελευθέρωση και μετά είχε πυρήνες σε κεφαλοχώρια. Ουσιαστικά σε πολλές περιπτώσεις δεν ήταν διακριτό στα χωριά ποιοι συμμετείχαν στο ΑΚΕ και ποιοι στο ΚΚΕ, καθώς οι οργανώσεις του ΚΚΕ εξακολουθούσαν να υφίστανται στα χωριά, παρόλο που από τον Οκτώβριο του 1945 ουσιαστικά υπολειτουρούσαν.¹³²²

Παράλληλα πάντως το ΚΚΕ ρίχνει το βάρος του στις μαζικές ειρηνικές κινητοποιήσεις για τα προβλήματα της καθημερινότητας και της εργασίας. Το φθινόπωρο του 1945 ξεσπά μεγάλη απεργία στο εργοστάσιο «Καλαμάρη» με αιτήματα την αύξηση των μισθών, μέτρα προστασίας στους χώρους δουλειάς και επαναπρόσληψη των απολυμένων εργατών.¹³²³ Η απεργία κράτησε 15 ημέρες και τελείωσε με νίκη των εργατών, καθώς στις διαπραγματεύσεις η εργοδοσία αποδέχθηκε αυξήσεις στα μεροκάματα, να χορηγηθεί άδεια 20 ημερών με αποδοχές, να δοθούν μέσα ατομικής προστασίας, καθώς και πλήρης ιατρική περίθαλψη και να μη γίνει καμία απόλυση εργατών.¹³²⁴

Η ΕΔΕΑ και η ΕΔΕΝ πρωτοστατούν στην απεργοσπασία. Παράλληλα χρησιμοποιείται ως απεργοσπαστικός μηχανισμός ο εξοπλισμός της UNRRA, τα φορτηγά της, όπως και οι υπάλληλοί της. Ο Μιχάλης Χ. υπάλληλος της UNRRA, αλλά ταυτόχρονα δραστήριο στέλεχος της ΕΔΕΝ, διατάχθηκε να μεταφέρει 8½ τόνους σταριού στην Αγία Παρασκευή, ώστε να αλευροποιηθούν και μέσω ενός απεργοσπαστικού μηχανισμού που δημιουργήθηκε στα αρτοποιία να φτιάξουν ψωμιά που θα διατεθεί στο κοινό, σπάζοντας τη μεγάλη απεργία των εργατών στο «Καλαμάρη». Στο ημερολόγιό του περιγράφει αναλυτικά το ταξίδι, την παραμονή του στην Αγία Παρασκευή, τις εντυπώσεις του από το χωριό και το αίσιο πέρας της αποστολής του.¹³²⁵

¹³²² Στον κομματικό τύπο του ΚΚΕ το *Εμπρός*, πάντως αναφέρονται διαγραφές μελών κομματικών οργανώσεων, όπως για παράδειγμα διαγραφή του Ε.Χ. από την ΚΟΒ Υψηλομετώπου ή του Σ.Σ. από την ΚΟΒ Παμφύλων, πράγμα που δείχνει πως οι κομματικές οργανώσεις παρά την απόφαση της 12^{ης} Ολομέλειας εξακολουθούσαν να λειτουργούν. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 104, 15 Οκτωβρίου 1945.

¹³²³ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 104, 15 Οκτωβρίου 1945.

¹³²⁴ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 109, 29 Οκτωβρίου 1945.

¹³²⁵ Ημερολόγιο Μιχάλη Χ, καταχώριση «Αγία Παρασκευή» 25, 26, 27/10.

Στις αρχές του 1946 μια μεγάλη Παλλεσβιακή 24ωρη απεργία με κύριο αίτημα το σταμάτημα της τρομοκρατίας ανεστάλη την τελευταία στιγμή με παρέμβαση του νέου Υπουργού, του κεντρώου Βασίλειου Κύρελλου, με την υπόσχεσή του ότι ο ίδιος θα επιμεληθεί την διατήρηση της τάξης και της ισοπολιτείας.¹³²⁶

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1945 έγινε και η 1^η Περιφερειακή Συνδιάσκεψη Λέσβου του ΚΚΕ, ενόψει του επικείμενου 7^{ου} Συνεδρίου του κόμματος. Σε αυτή συμμετείχαν 39 αντιπρόσωποι από εννέα Αχτιδικές Επιτροπές.¹³²⁷ Μια βδομάδα μετά στις 20 Σεπτεμβρίου 1945 πραγματοποιείται η 1^η Περιφερειακή Συνδιάσκεψη Περιοχής Αιγαίου του ΚΚΕ με αντιπροσώπους από Λέσβο, Χίο και Σάμο, εκτός από τη Λήμνο που δεν μπόρεσαν λόγω συνθηκών να παρευρεθούν, ενώ από το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ τη Συνδιάσκεψη παρακολούθησε ο Πέτρος Ρούσος. Στην πολιτική απόφαση της Συνδιάσκεψης αναφέρεται ο αγώνας της απελευθέρωσης και οι λαϊκοί θεσμοί, η «εκδίωξη των Μαύρων» το Δεκέμβριο του '44 και η οργανωτική ανάπτυξη του κόμματος τα τελευταία πέντε χρόνια. Παράλληλα γίνεται αναφορά στις αδυναμίες που διευκόλυναν:

την ανάδειξη ωρισμένων ταλαντευόμενων στοιχείων και ωρισμένων δηλωσιών, που αποδείχθηκαν πράκτορες του εχθρού, που προσπαθούσαν να ευνουχίσουν τον αγώνα και διαστρέβλωναν για αρκετό καιρό την πολιτική γραμμή του ΚΚΕ τόσο με δεξιά, όσο και με «αριστερά» λάθη. Σημειώθηκαν ιδιαίτερα «αριστερά» σεχαριστικά λάθη στην Αυτοδιοίκηση, Λαϊκή Δικαιοσύνη και αλλού. Το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι πως απειλούσαν να διασπάσουν τη συμμαχία εργατών και αγροτών μέσα στο ΕΑΜ.¹³²⁸

Χαρακτηριστικό για την πολιτική γραμμή του ΚΚΕ την περίοδο αυτή, όπως περνούσε προς την κομματική βάση, είναι το απόσπασμα της πολιτικής απόφασης της Συνδιάσκεψης :

θα βοηθήσει πολύ και το ξεπέραςμα της νοοτροπίας ωρισμένων στελεχών που εκδηλώνεται με τη γενίκευση του όρου «αντίδραση» σ' όποιον για την α' ή β' λόγο δεν είναι μαζί μας. Χρειάζεται να κάνουμε ξεχωρισμό ανάμεσα σε κείνους που τα συμφέροντά τους είναι αντίθετα με το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας και σ'

¹³²⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 210, 11 Ιανουαρίου 1946.

¹³²⁷ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 98, 24 Σεπτεμβρίου 1945.

¹³²⁸ εφ. *Εμπρός*, έκτακτη Έκδοση αρ.φ. 97, 23 Σεπτεμβρίου 1945.

εκείνους που τα συμφέροντά τους εξυπηρετούνται μ' αυτό και βρίσκονται τώρα στο στραβό δρόμο.¹³²⁹

Η Συνδιάσκεψη αποφάσισε ακόμα να πάρει μέτρα ιδεολογικής και πολιτικής ενίσχυσης των μελών και στελεχών του κόμματος και εξέλεξε τους αντιπροσώπους της για το 7^ο Συνέδριο του κόμματος. Από την Περιοχή Αιγαίου στο συνέδριο έλαβαν μέρος τελικά, οκτώ από τους εννέα συνολικά εκλεγμένους αντιπροσώπους.¹³³⁰

Τόσο οι Αχτιδικές συνδιασκέψεις, όσο και οι Περιφερειακές της Λέσβου και του Αιγαίου ανακοινώθηκαν στον τύπο μετά την ολοκλήρωσή τους, χωρίς να αναφερθεί το μέρος που έγιναν. Πήραν μέρος σ' αυτές και φυγόδικα μέλη του ΚΚΕ, επομένως έγιναν σε καθεστώς παρανομίας, κάτι που προκύπτει και από μεταγενέστερες μαρτυρίες στελεχών που συμμετείχαν.¹³³¹

Είναι χαρακτηριστικό πάντως πως από τα στοιχεία των εκλεγμένων αντιπροσώπων για το 7^ο Συνέδριο από τη Λέσβο, απουσιάζουν πολλά επιφανή στελέχη της λεσβιακής Αντίστασης, αλλά και στελέχη προερχόμενα από τη ριζοσπαστική διάνοηση, που αποτέλεσε τη ραχοκοκαλιά της τοπικής ηγεσία του ΕΑΜ στη διάρκεια της Κατοχής. Κάποιοι βεβαίως ήταν στη φυλακή και κάποιοι άλλοι φυγοδικούσαν. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των αντιπροσώπων ήταν ότι οι πέντε από τους έξι συνολικά, που καταγράφηκαν από τα νησιά του Αιγαίου, ήταν ήδη μέλη του κόμματος πριν τη μεταξική δικτατορία, ενώ η μοναδική γυναίκα σύνοδος, η υφάντρια Χρύσα

¹³²⁹ Στο ίδιο.

¹³³⁰ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. φ 9565, 2 Οκτωβρίου 1945. Από τα διαθέσιμα στοιχεία των συνεδρών του 7^{ου} Συνεδρίου που υπάρχουν στα ΑΣΚΙ σύνεδροι του 7^{ου} Συνεδρίου του ΚΚΕ από τη Μυτιλήνη ήταν οι: 1) **Χαραλαμπίδου Χρύσα**, 23 ετών, υφάντρια, μέλος του κόμματος από το 1941. 2) **Θεοδοσίου Χαραλάμπος**, 38 ετών, αγρότης, μέλος του κόμματος από το 1931. 3) **Βασάλος Γιάννης**, 32 ετών, Μηχανουργός, μέλος του κόμματος από το 1936. 4) **Κουντουρέλλης Γρηγόρης**, 41 ετών, εργάτης, μέλος του κόμματος από το 1930. 5) **Νικοδήμου Θανάσης**, ράφτης, 28 ετών, μέλος του κόμματος από το 1932. 6) **Συρέλης Κώστας**, 37 ετών, εργάτης, μέλος του κόμματος από το 1933. Ο Συρέλης ήταν και μέλος του προεδρείου του Συνεδρίου. Βλ. ΑΣΚΙ Φάκελος ΚΚΕ, 7^ο Συνέδριο, Κατάλογος Συνέδρων. Κατά την αναχώρηση των αντιπροσώπων για την Αθήνα συνελήφθη και κρατήθηκε ο Ανδρέου, αντιπρόσωπος στο συνέδριο με την κατηγορία της «ηθικής αυτουργίας» σε εκτελέσεις. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 99, 28 Σεπτεμβρίου 1945.

¹³³¹ Νίκος Θεοχάρης, *Το αντάρτικο της Μυτιλήνης 1945-1950*, ό.π., σ. 11-13. Βλ. επίσης, Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίος στα χρόνια της κατοχής*, ό.π., σ. 205 - 107. Σε άλλες περιοχές της Ελλάδας και στην Αθήνα οι συνδιασκέψεις έγιναν σε γνωστούς χώρους. Για παράδειγμα στην Κέρκυρα η συνδιάσκεψη έγινε σε θέατρο της πόλης. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9554, 18 Σεπτεμβρίου 1945.

Χαραλαμπίδου, οργανώθηκε στο ΚΚΕ το 1941.¹³³² Η απουσία στελεχών που οργανώθηκαν στο ΚΚΕ τα χρόνια της Αντίστασης στο 7^ο Συνέδριο, όταν και πολλαπλασιάστηκαν οι οργανωμένες του δυνάμεις, δεν αποτελεί μια ιδιαιτερότητα της Περιοχής Αιγαίου. Αφορά συνολικά το σώμα των αντιπροσώπων του συνεδρίου και δείχνει ακριβώς ότι η ηγεσία του κόμματος σύμφωνα με την αντίληψη της ηγετικής ομάδας, θα έπρεπε να αποτελείται από τα παλιά δοκιμασμένα στελέχη, παρά τη μαζική στρατολόγηση νέων μελών την περίοδο της Κατοχής. Έτσι από τους 223 συνέδρους του Σώματος μόλις 85, δηλαδή ποσοστό 38% περίπου ήταν οι σύνεδροι που οργανώθηκαν μετά το 1940.¹³³³ Είναι εντυπωσιακό πάντως, ότι κανένα μέλος της νέας εκλεγμένης Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος από το 7^ο Συνέδριο, δεν είχε οργανωθεί στο κόμμα μετά το 1936, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία της νέας ηγεσίας, σε ποσοστό 92% ήταν μέλη του ΚΚΕ, ήδη από το 1930.¹³³⁴

Το 7^ο Συνέδριο αποκατέστησε ακόμα και ενίσχυσε το προλεταριακό χαρακτήρα του κόμματος με την υποχρεωτική μεταφορά χιλιάδων στελεχών της υπαίθρου στο ΑΚΕ και την ανάδειξη στη ηγεσία του κόμματος εργατικών στελεχών.¹³³⁵

Στόχος όλης αυτής της προσπάθειας ήταν η ιδεολογικοπολιτική ενίσχυση του κόμματος και των μελών του. Στην κατεύθυνση αυτή εντάσσεται και η απόφαση από το Γραφείο Περιοχής Αιγαίου, για την έκδοση μηνιαίου εσωκομματικού «κομμουνιστικού δελτίου» της Περιοχής Αιγαίου, με θέματα ιδεολογικά και κομματικής οικοδόμησης, για τη «θεωρητική – ιδεολογική – πολιτική ανάπτυξη, η αφομοίωση με το κομματικό επαναστατικό πνεύμα των μελών και στελεχών του», όπως γραφόταν χαρακτηριστικά στο πρώτο τεύχος της έκδοσης.¹³³⁶

Ακόμα, στις 9 Νοεμβρίου 1945 έγινε και η 1^η Συνδιάσκεψη Περιοχής Αιγαίου της ΕΠΟΝ με τη συμμετοχή 23 αντιπροσώπων από τη Λέσβο, τη Λήμνο, τη Χίο και τη

¹³³² Η Χρύσα Χαραλαμπίδου ήταν μια από τις μόλις 26 γυναίκες συνέδρους του σώματος του συνεδρίου. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9582, 21 Οκτωβρίου 1945.

¹³³³ Στο ίδιο.

¹³³⁴ Στο ίδιο.

¹³³⁵ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη Επανάσταση*, ό.π., σ. 142.

¹³³⁶ Αρχείο Επιμορφωτικού Κέντρου Χαρίλαος Φλωράκης, «Μερικά πάνω στην έκδοσή μας», π. *Κομμουνιστικό Δελτίο*, αρ.φ. 1, Οκτώβριος 1945 σ. 1. Διασώζονται τρία τεύχη του περιοδικού Οκτωβρίου, Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου 1945.

Σάμο, στην οποία εκλέχθηκαν οι αντιπρόσωποι στο Α' Συνέδριο της ΕΠΟΝ που έγινε τον Ιανουάριο του 1946 στην Αθήνα.¹³³⁷ Στη συνδιάσκεψη συζητήθηκαν όλα τα ζητήματα της νεολαίας των νησιών και πάρθηκαν σχετικές αποφάσεις.¹³³⁸

Τέλος και το ΑΚΕ προχώρησε στις αρχές Μαΐου του 1946 στην Α' Νομαρχιακή Συνδιάσκεψή του με εκλεγμένους αντιπροσώπους της υπαίθρου, ενόψει του πανελλήνιου συνεδρίου του που έγινε στις αρχές Ιουνίου 1946, σε μια αντίστοιχη προσπάθεια ανασυγκρότησης και των δικών του δυνάμεων, παράλληλα με τις υπόλοιπες δυνάμεις της Αριστεράς.¹³³⁹

Την ίδια εποχή, τα κόμματα του ΕΑΜ βρέθηκαν αντιμέτωπα με μια διάσπαση. Οι λιγοστές δυνάμεις στη Λέσβο του Σοσιαλιστικού Κόμματος ΕΛΔ ακολουθούν ξεχωριστό οργανωτικό δρόμο από το ΕΑΜ. Στις αρχές του Φεβρουαρίου του 1946, εκδίδεται νέα εφημερίδα η *Ανατολή* ως τοπικό όργανο του Σοσιαλιστικού Κόμματος - ΕΛΔ, με υπεύθυνο το διανοούμενο και παλιό στέλεχος του ΕΑΜ Θείελλι Λευκία. Η νέα εφημερίδα έχει κυρίως άρθρα θεωρητικού περιεχομένου και παρόλο που πολιτικά κινείται κοντά στις απόψεις των κομμάτων του ΕΑΜ, στα άρθρα της είναι εμφανής η διαφοροποίηση της από το ΚΚΕ σε θέματα ιδεολογικού προσανατολισμού.¹³⁴⁰ Πολύ γρήγορα όμως και μπροστά στις επερχόμενες βουλευτικές εκλογές του Μαρτίου, Σοσιαλιστικό κόμμα-ΕΛΔ και ΕΑΜ συμφώνησαν σε κοινή πολιτική δράση, γεγονός που χαιρετίστηκε με ενθουσιασμό από τον τοπικό εαμικό τύπο.¹³⁴¹

Με όλα τα παραπάνω δεδομένα, στις αρχές του 1946 οι δυνάμεις της Αριστεράς στη Λέσβο, έχουν ήδη ανασυγκροτήσει τις οργανώσεις τους μέσα στις νέες συνθήκες, προσπαθώντας να ισορροπήσουν ανάμεσα σε μια πολιτική νομιμότητας και ειρηνικής

¹³³⁷ Το Α' Συνέδριο της ΕΠΟΝ από τη Λέσβο παρακολούθησαν ως αντιπρόσωποι ο Μιχάλης Λιαρούτσος, ο Αρίστος Πολυχρονιάδης, ο Βασίλης Πασαλής, ο Νίκος Γανίτης, ο Θωμάς Σπυλιανός, ο Προκόπης Πανταζής και δύο γυναίκες η Καίτη Φουντή και η Ηρώ Βαλαβάνη. Βλ. Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 33. Για το Α' Συνέδριο της ΕΠΟΝ βλ. και εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 24, 2 Φεβρουαρίου 1946.

¹³³⁸ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 19, 25 Νοεμβρίου 1945.

¹³³⁹ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 85, 23 Ιανουαρίου 1946 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 216, 22 Ιανουαρίου 1946.

¹³⁴⁰ «Μερικά Συμπεράσματα», άρθρο του Θ.Λ., εφ. *Ανατολή*, αρ.φ. 5, 17 Φεβρουαρίου 1946 και άρθρο με τίτλο «Σοσιαλισμός και “Σοσιαλισμός”», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 233, 21 Φεβρουαρίου 1946.

¹³⁴¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 275, 7 Μαΐου 1946.

πολιτικής δράσης, αλλά και πιο δυναμικών αντιδράσεων, που προς το παρόν δεν είναι προσδιορισμένες και ορατές στα μέλη και τα στελέχη τους.

γ' Οι εκλογικές νίκες του 1946

Οι εκλογές της αποχής. «Στ'ς ικλονγές θα μας βρείτι απόν».

Η κυβέρνηση του Θεμιστοκλή Σοφούλη, κάτω από την πίεση των Άγγλων, προκήρυξε εκλογές για τις 31 Μαρτίου του 1946, χωρίς όμως να μπορεί να εκπληρώσει, όπως ήταν φυσικό, τους όρους που έθετε το ΚΚΕ και το ΕΑΜ για τη συμμετοχή τους σε αυτές.¹³⁴²

Οι βασικοί όροι που έθετε το ΚΚΕ για τη συμμετοχή του στις εκλογές ήταν η εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων, ο σχηματισμός υπηρεσιακής κυβέρνησης με τη συμμετοχή του ΕΑΜ, η αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα και η χορήγηση πολιτικής αμνηστίας στους κρατούμενους.¹³⁴³

Μπαίνοντας λοιπόν το 1946 η χώρα βάδιζε στις πρώτες της μεταπολεμικές εκλογές της, μέσα σε ένα κλίμα πόλωσης και τρομοκρατίας, ενώ ο ίδιος ο κρατικός μηχανισμός δεν ήταν σε θέση να εγγυηθεί την ομαλή διεξαγωγή τους, χωρίς τον κίνδυνο εκτεταμένης βίας και νοθείας. Η Αριστερά και ένα μικρό τμήμα του Κέντρου ταλαντεύονταν ανάμεσα στη συμμετοχή στις εκλογές ή στην αποχή από αυτές. Τελικά το ΚΚΕ, έχοντας ήδη πάρει τα ίδια μηνύματα και από τα άλλα κόμματα του ΕΑΜ, αποφάσισε στην 2^η Ολομέλεια της Κεντρικής του Επιτροπής στις 12 – 15 Φεβρουαρίου 1946, την αποχή από τις εκλογές, η οποία ανακοινώθηκε επίσημα την 21^η Φεβρουαρίου του 1946.¹³⁴⁴

Η αποχή από τις εκλογές δεν ήταν ποτέ ένας σταθερός προσανατολισμός του ΕΑΜ και του ΚΚΕ. Ήδη από το καλοκαίρι του 1945 υπάρχει μια σαφής αρχικά

¹³⁴² Βλ. Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 361.

¹³⁴³ Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 149.

¹³⁴⁴ Περισσότερα για το θέμα των εκλογών του 1946, βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, έκδοση Β' ΕΚΚΕ, Αθήνα 1988, σ. 120-135, Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., 67 - 85, Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 353 - 620, Γιώργος Μαργαρίτης *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, τ. Ι ό.π., σ. 150-152, καθώς και Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 146-154.

βούληση να πάρουν μέρος στις εκλογές. Έτσι στη Λέσβο, ήδη από τον Ιούλιο του 1945 οι εαμικές εφημερίδες έκαναν έκκληση στους αναγνώστες τους να γραφτούν μαζικά στους εκλογικούς καταλόγους για την ενίσχυση του ΕΑΜ στην επόμενη εκλογική αναμέτρηση, όποτε και αν γινόταν αυτή.¹³⁴⁵ Ακόμα και λίγες μόλις μέρες πριν την οριστική απόφαση του ΚΚΕ για αποχή, ο εαμικός τύπος, έκανε λόγο για «αθρόες εγγραφές δημοκρατικών πολιτών στους εκλογικούς καταλόγους» στα χωριά Λουτρά, Αγιάσο και Μανταμάδο, προβάλλοντας τη δημιουργία συνεργείου στα γραφεία του ΕΑΜ, «που βοηθούσε στην εγγραφή συντάσσοντας αιτήσεις και παρέχοντας οδηγίες».¹³⁴⁶ Η αντιφατική αυτή κατάσταση, όπως ήταν φανερό, δημιουργούσε μεγάλη σύγχυση στους οπαδούς της Αριστεράς σχετικά με την πολιτική γραμμή που έπρεπε να ακολουθηθεί, μπροστά στην επερχόμενη εκλογική μάχη.

Από την άλλη πλευρά η προκήρυξη των εκλογών της 31^{ης} Μαρτίου 1946 βρίσκει το αντιαμικό στρατόπεδο στη Λέσβο σε θέση μάχης. Ο αστικός κόσμος του νησιού συγχρονίζεται με τις νέες πολιτικές αντιστοιχίσεις της υπόλοιπης Ελλάδας. Η ΕΔΕΑ, η οποία συσπείρωνε το σύνολο του αντιαμικού και αντικομμουνιστικού στρατοπέδου, αδυνατεί να παραμείνει ενιαία. Οι διαφορές πλέον εντός της παράταξης είναι αγεφύρωτες και τα μέλη της επιλέγουν διαφορετικούς δρόμους το καθένα. Ήδη το μεγαλύτερο μέρος των μοναρχικών συσπειρώνονται γύρω από «Ένωση Εθνικοφρόνων Λέσβου», ένα νέο μετωπικό πολιτικό σχήμα, που περιλαμβάνει τη Δεξιά και την Ακροδεξιά. Σ' αυτό συμμετέχουν και οι παλιοί πολιτευτές του Λαϊκού κόμματος από την περίοδο του μεσοπολέμου, όπως για παράδειγμα ο Γεώργιος Λαζανάς. Οι περισσότεροι από αυτούς στη διάρκεια της Κατοχής και ως το 1945 ήταν απόντες από τα δημόσια πολιτικά δρώμενα, ασχολούμενοι με την αύξηση της επιχειρηματικής τους κερδοφορίας. Η οργάνωση Χ, που από τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου αποκτά και βήμα για την προβολή των απόψεών της, την εφημερίδα *Στέμμα*, έχει δική της αυτόνομη οργανωτική λειτουργία, αλλά συνεργάζεται με την «Ένωση Εθνικοφρόνων» και στελέχη της μπαίνουν στα ενιαία ψηφοδέλτια της Δεξιάς. Ο «Σύνδεσμος Εθνικοφρόνων», ένα άλλο, παρόμοιο πολιτικό μετωπικό δεξιό σχήμα, που ιδρύθηκε

¹³⁴⁵ Ενδεικτικά, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 79, 9 Ιουλίου 1945 και εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 58, 15 Ιουλίου 1945.

¹³⁴⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 225, 7 Φεβρουαρίου 1946. Επίσης άρθρο με τίτλο «Γιατί γραφόμαστε στους εκλογικούς καταλόγους», βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 216, 22 Ιανουαρίου 1946.

στις αρχές του 1946, ενώ δημόσια δηλώνει ότι δεν θα υποστηρίξει κάποιο συγκεκριμένο κόμμα στις επικείμενες εκλογές, στην πράξη ενισχύει τη Δεξιά και την Ακροδεξιά και επιτίθεται στα στελέχη του Κέντρου.¹³⁴⁷ Το κόμμα των Χιτών του Γ. Γρίβα με επιλογή του, δεν συγκρότησε ψηφοδέλτιο στην εκλογική περιφέρεια του νομού Λέσβου, αλλά συμμετείχε στο ενιαίο ψηφοδέλτιο της Δεξιάς με υποψήφιο το Φώτη Σαχλό, ο οποίος και εκλέχθηκε τελικά βουλευτής.¹³⁴⁸ Όλοι αυτοί συσπειρώνονται στην Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων.¹³⁴⁹

Ο κεντρώος χώρος προσπαθεί να ανασυγκροτηθεί, ξεχωριστά από τη Δεξιά, αξιοποιώντας όσο μπορεί τον κρατικό μηχανισμό. Σε αυτόν προχωρούν παλιοί πολιτευτές των Φιλελευθέρων, που είχαν ενταχθεί αρχικά στο ΕΑΜ ή είχαν βρεθεί κάποια στιγμή στις παρυφές του και αποχώρησαν, αξιωματικοί και στελέχη του Ιερού Λόχου, όπως ο Μιχαήλ – Μίμης Γαληνός και αρκετοί άλλοι. Μάλιστα από τα μέσα Ιανουαρίου 1946, επανεκδίδεται ως νέα εφημερίδα, ο *Δημοκράτης*, μια εφημερίδα που είχε παρελθόν στη Λέσβο, ως εφημερίδα φιλελεύθερου προσανατολισμού. Τώρα εκδίδεται ως όργανο της Περιφερειακής Επιτροπής Λέσβου του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας του Γεωργίου Παπανδρέου.¹³⁵⁰ Παράλληλα, επανεκδίδεται και η εφημερίδα *Ελεύθερος Λόγος*, ως όργανο του κόμματος των Φιλελευθέρων Λέσβου.¹³⁵¹

Στις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946 το Κέντρο θα συμμετέχει με δύο εκλογικά σχήματα.¹³⁵² Το ένα, μια συμμαχία με κύρια δύναμη της το Δημοκρατικό Κόμμα του

¹³⁴⁷ εφ. *Εθνική*, αρ.φ. 26, 23 Μαρτίου 1946.

¹³⁴⁸ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 74, 26 Μαρτίου 1946.

¹³⁴⁹ Στο ψηφοδέλτιο του νομού Λέσβου της ΗΠΕ συμμετείχαν παλιοί πολιτευτές του Λαϊκού Κόμματος όπως ο Γεώργιος Λαζανάς, ο Δημήτριος Γεωργαντέλλης του Παναγιώτη από το Πλωμάρι, ο δικηγόρος Ευστράτιος Νουλέλλης από την Αγιάσο, ο δικηγόρος και για κάποιο διάστημα το 1945 διοικητής νήσων Αιγαίου Στέφανος Παπουτσάνης, ο Φώτιος Σαχλός από την Ερεσό, που στο ψηφοδέλτιο εμφανίζεται να εκπροσωπεί το κόμμα των Χιτών και οι Αντώνης Βαλιάδης κτηματίας και Ασημάκης Νικολαΐδης δικηγόρος, από το κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων. Ακόμα υπήρχε και ένας Λημινός υποψήφιος. Περισσότερα βλ. και Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου 1946 - 1964», ό.π., σ. 47, 49.

¹³⁵⁰ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 135, 19 Ιανουαρίου 1946.

¹³⁵¹ Η εφημερίδα *Ελεύθερος Λόγος* εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Μυτιλήνη το 1916 και έκλεισε στις 19 Μαρτίου 1934. Στις σελίδες της αρθρογραφούσαν στη διάρκεια του Μεσοπολέμου πολλοί διανοητές της λεγόμενης «Λεσβιακής Ανοιξης» και ήταν πάντα υποστηρικτές των Φιλελευθέρων και του Ελευθέρου Βενιζέλου. Βλ. Αριστείδης Καλάργαλης, Η «Λεσβιακή Ανοιξη», ό.π., σ. 50, 54, 75, 104.

¹³⁵² Περισσότερα στη διαμόρφωση του όρου «Κέντρο» στη μετακατοχική Ελλάδα, βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 34 - 35.

Γεωργίου Παπανδρέου, η «Εθνική Πολιτική Ένωση»¹³⁵³ και το άλλο, το κόμμα των «Φιλελευθέρων» του πρωθυπουργού Θεμιστοκλή Σοφούλη.¹³⁵⁴

Όπως είναι γνωστό η Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων (ΗΠΕ) έλαβε στην επικράτεια την απόλυτη πλειοψηφία με 55,1% των ψήφων και άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία με 206 στις 354 έδρες. Μεγάλος ηττημένος των εκλογών ήταν οι δυνάμεις της μετριοπαθούς Δεξιάς και του Κέντρου, δηλαδή η Εθνική Πολιτική Ένωση των Γ. Παπανδρέου, Σ. Βενιζέλου και Π. Κανελλόπουλου που έλαβε το 19,5% των ψήφων και το κόμμα των Φιλελευθέρων του Θ. Σοφούλη που έλαβε το 14,4% των ψήφων.¹³⁵⁵

Στη Λέσβο ψήφισαν τελικά 14.369 ψηφοφόροι. Τα αποτελέσματα ήταν: για την Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων ποσοστό 52,9% και 4 έδρες, για την Εθνική Πολιτική Ένωση ποσοστό 38,57% και 3 έδρες και το κόμμα των Φιλελευθέρων ποσοστό μόλις 8,53%, χωρίς να κερδίζει καμία έδρα.¹³⁵⁶

¹³⁵³ Στο ψηφοδέλτιο του νομού Λέσβου της ΕΠΕ συμμετείχε ο πρώην πρωθυπουργός της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας Γεώργιος Παπανδρέου, ο κτηματίας από την Άντισσα Ιωάννης Φωτιάδης, ο δικηγόρος Νίκος Μαλλιάρης, ο Πλωμαρίτης φαρμακοποιός Μιλτιάδης Κωνσταντινίδης, ο εμπορικός αντιπρόσωπος Ιωάννης Αθηναίος, ο φαρμακοποιός Αθανάσιος Γεωργιάδης, ο Παναγιώτης Ευαγγελινός κι ένας Λημιός υποψήφιος. Βλ. Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου 1946 - 1964», ό.π., σ. 47, 49. Η υποψηφιότητα μάλιστα του Ιωάννη Αθηναίου με το κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου προκάλεσε και την καθαίρεση και διαγραφή του από την «Ένωση Εθνικοφρόνων Λέσβου» στην οποία ως τότε ήταν πρόεδρος. Βλ. και εφ. *Εθνική*, αρ.φ. 26, 23 Μαρτίου 1946.

¹³⁵⁴ Στο ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων στο νομό Λέσβου, υποψήφιοι ήταν ο αξιωματικός του Ιερού Λόχου Μίμης-Μιχαήλ Γαληνός, ο πρώην υπουργός του Ελευθερίου Βενιζέλου Βύρων Καραπαναγιώτης, ο δικηγόρος Χρήστος Θεοδορακέλλης, ο αξιωματικός ε.α. Αριστείδης Πάλλης, ο ιχθυέμπορος Κυριάκος Μπατζάκας, ο Μενέλαος Πετρόπουλος και ο Δημήτριος Γεωργαντέλλης του Σπύρου. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος, αρχηγός του κόμματος των «Βενιζελικών Φιλελευθέρων», στις εκλογές αυτές συνεργάστηκε κεντρικά με την Εθνική Πολιτική Ένωση, κατερχόμενος ως υποψήφιος με αυτήν στην Αθήνα, στον Πειραιά, στα Ιωάννινα και στις Σέρρες. Ειδικά όμως στη Λέσβο ήταν υποψήφιος με άλλο αντίπαλο συνδυασμό, εκείνον του κόμματος των Φιλελευθέρων του Θεμιστοκλή Σοφούλη. Βλ. Στο *ίδιο*, σ. 47.

¹³⁵⁵ Βλ. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (εκδ.), Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31^{ης} Μαρτίου 1946, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1947, α.α. δημ. 1160, σ. 3- 49.

¹³⁵⁶ Βλ. Παράρτημα, Πίνακας 1. Αρχικά με το ΒΔ «Περί εκλογής βουλευτών και συγκλίσεως της Βουλής» της 19^{ης} Ιανουαρίου 1946 στο νομό Λέσβου είχαν καταταχθεί με βάση το πληθυσμό [Απογραφή 1940], οκτώ έδρες. Στην πορεία όμως αυτό άλλαξε - όπως και σε ορισμένους άλλους νομούς - και αφαιρέθηκε μία έδρα, που προστέθηκε στο νομό Χίου. Βλ. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (εκδ.), Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31^{ης} Μαρτίου 1946, ό.π., σ. 3- 49. Από την Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων εκλέχθηκαν κατά σειρά οι Γ. Λαζανάς, Φ. Σαχλός, Δ. Γεωργαντέλλης και Σ. Παπουτσάνης και από την Εθνική Πολιτική Ένωση εκλέχθηκαν κατά σειρά οι: Γεώργιος Παπανδρέου, ο Ιωάννης Φωτιάδης, και ο Νίκος Μαλλιάρης. Βλ. Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου 1946 - 1964» ό.π., σ. 50

Οι εκλογές διεξήχθησαν στο νησί ομαλά, χωρίς σοβαρά έκτροπα. Παρ' όλα αυτά, στις εφημερίδες της Αριστεράς υπήρξαν καταγγελίες για κάποια μεμονωμένα φαινόμενα εκβιασμού ψηφοφόρων προκειμένου να ψηφίσουν.¹³⁵⁷

Τις εκλογές παρακολούθησε και μια ομάδα διεθνών παρατηρητών, από 1.155 άτομα από τα οποία τα 1.038 ήταν αξιωματικοί, η Allied Mission for Observe the Greek Elections – AMFOGE.¹³⁵⁸ Δώδεκα από αυτούς ήλθαν στη Λέσβο για να παρακολουθήσουν τις εκλογές, προερχόμενοι από την Αγγλία, τη Γαλλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες.¹³⁵⁹ Η AMFOGE στη σχετική έκθεσή της, μετά τις εκλογές, κάνει και εκτίμηση για το ποσοστό της πραγματικής αποχής, με βάση δημοσκόπηση που διενήργησε η ίδια σε δείγμα 1.300 ατόμων. Στην έκθεση αυτή βασίστηκε το ποσοστό αποχής, που ανακοίνωσε η πλευρά των νικητών των εκλογών, το γνωστό 9,3%, αξιοποιώντας μια εκτίμηση από τις πολλές που υπήρχαν στην έκθεση για την πραγματική αποχή και την οποία η AMFOGE έντεχνα πρόβαλλε ως κυρίαρχη. Η έκθεση της AMFOGE, όπως ήταν φυσικό, αμφισβητήθηκε έντονα από το ΕΑΜ, το οποίο έκανε τους υπολογισμούς της αποχής με βάση τα στοιχεία των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους που είχε ανακοινώσει το Υπουργείο Εσωτερικών πριν τις εκλογές, υπολογίζοντας την αποχή στο 50% περίπου των εγγεγραμμένων.¹³⁶⁰

Η Νομαρχιακή Επιτροπή Λέσβου του ΕΑΜ, ακολουθώντας προφανώς τη γενική κατεύθυνση του συνασπισμού, απέστειλε δύο υπομνήματα προς τους διεθνείς παρατηρητές, ένα πριν τις εκλογές, στις 22 Μαρτίου 1946¹³⁶¹ και ένα αμέσως μετά από

¹³⁵⁷ Για παράδειγμα στην περιοχή της Γέρας, καθώς και σε ορισμένα άλλα χωριά του νησιού εμποδίστηκαν ψηφοφόροι να ψηφίσουν. Για νόθευση του αποτελέσματος όμως γίνεται λόγος μόνο για το χωριό Ίππειος και αυτή, σε ένα περιορισμένο αριθμό ψηφοδελτίων, γύρω στα 40 με 50 άτομα. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 256, 2 Απριλίου 1946 και αρ.φ. 261, 11 Απριλίου 1946.

¹³⁵⁸ Περισσότερα για την AMFOGE και το ρόλο της στις εκλογές αυτές, βλ. Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 553 - 572.

¹³⁵⁹ Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 71, 20 Μαρτίου 1946. Οι παρατηρητές αυτοί πήραν το παρατσούκλι «κουκουβάγιες», λόγω του περιβραχιόνιου με τη ζωγραφιά μιας κουκουβάγιας που έφεραν στο μπράτσο. εφ. *Ανατολή*, αρ.φ. 21, 26 Μαΐου 1946. Επίσης Μιχάλης Λιαρούτσος, *Στη δίνη του Εμφυλίου*, ό.π., σ. 67.

¹³⁶⁰ Η σχετική έκθεση της AMFOGE μετά τις εκλογές είναι σαφέστατα μεροληπτική, αφού αναφέρει πως εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στην Ήπειρο, οι εκλογές ήταν ομαλές, κάτι που ήταν αδύνατο να συνέβη έχοντας υπόψη το πολιτικό κλίμα της περιόδου. Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, τ. Ι, ό.π., σ. 111 και Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 135-146.

¹³⁶¹ Υπόμνημα της διακομματικής επιτροπής Ε.Α.Μ. Λέσβου προς τους Αντιπροσώπους των Συμμαχικών αποστολών Παρατηρητών για τις εκλογές της Ελλάδας, 22 Μαρτίου 1946, ιδιωτικό αρχείο Γκιουλάκη Στέργιου.

αυτές, στις 3 Απριλίου 1946.¹³⁶² Και στα δύο τετρασέλιδα υπομνήματα γίνεται εκτεταμένη αναφορά σε ονομαστικές περιπτώσεις πεθαμένων, που εξακολουθούσαν να είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους των χωριών της Λέσβου και στην άσκηση τρομοκρατίας για την προσέλευση ψηφοφόρων. Στο μετεκλογικό μάλιστα υπόμνημα σημειώνεται χαρακτηριστικά:

Σας χρωματίσαμε σε χοντρές γραμμές τι περίπου έγινε τη μέρα των εκλογών στη Λέσβο και κάτω από ποιές συνθήκες έγιναν αυτές. Θα έπρεπε το υπόμνημά μας να πιάσει τις εκατό σελίδες, αν θέλαμε να σας αναφέρουμε όλες τις περιπτώσεις βίας, απειλής, ξυλοδαρμού, διπλοψηφίας κ.λπ. Έχουμε όμως στη διάθεσή σας πολλά στοιχεία που δείχνουν τη νοθεία των εκλογών και την τρομοκρατία που επεκράτησε την ημέρα της ψηφοφορίας.¹³⁶³

Τα στοιχεία που αναφέρουν τα υπομνήματα δεν δείχνουν μια εκτεταμένη και πιεστική άσκηση βίας και νοθείας, αλλά περισσότερο είναι μεμονωμένες περιπτώσεις διπλοψηφιών, παράνομης παράτασης της ψηφοφορίας και μετά τη δύση του ήλιου ως αργά το βράδυ, ξυλοδαρμοί πολιτών κλπ., που σε αυτές τις συνθήκες διεξαγωγής των εκλογών ήταν επόμενο πως θα συνέβαιναν, ιδιαίτερα σε μικρά χωριά. Πάντως το κλίμα των εκλογών στη Λέσβο δεν μπορεί να συγκριθεί σε καμία περίπτωση με το αντίστοιχο σε άλλες περιοχές της χώρας, ιδιαίτερα εκεί που δρούσαν παρακρατικές οργανώσεις, όπου η βία και η νοθεία πήρε εκτεταμένη μορφή σε βάρος της Αριστεράς.¹³⁶⁴

Ένα από τα κυριότερα διακυβεύματα των εκλογών της 31^{ης} Μαρτίου 1946 και ένα από τα πιο πολυσυζητημένα ζητήματα στην ιστοριογραφία της εποχής, ήταν το ποσοστό της πραγματικής πολιτικής αποχής. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις που προκύπτουν από τη μελέτη των αποτελεσμάτων, το ποσοστό της πολιτικής αποχής φαίνεται να κυμαίνεται στην Ελλάδα μεταξύ του 20 – 30%, με ακριβέστερη μια εκτίμηση της τάξης του 25%.¹³⁶⁵

Ειδικότερα για τη Λέσβο, υπάρχει μια εκτίμηση στην τοπική ιστοριογραφία για την πολιτική αποχή, η οποία στηρίζεται στη συμμετοχή που υπήρξε στο δημοψήφισμα

¹³⁶² Υπόμνημα της διακομματικής επιτροπής Ε.Α.Μ. Λέσβου προς τους ξένους παρατηρητές τους πρεσβευτές Αγγλίας, Ρωσίας, Γαλλίας, Αμερικής, πρωθυπουργόν Σοφούλην, 3 Απριλίου 1946, ιδιωτικό αρχείο Γκιουλάκη Στέργιου.

¹³⁶³ Στο *ίδιο*.

¹³⁶⁴ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 620 - 623.

¹³⁶⁵ Για τον υπολογισμό της αποχής βλ. και Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 138 - 146.

λίγους μήνες μετά. Συγκρίνεται λοιπόν ο αριθμός των ψηφοφόρων των εκλογών του Μαρτίου του 1946, με εκείνον του δημοψηφίσματος, στο οποίο συμμετείχε η Αριστερά. Με τη μέθοδο αυτή το ποσοστό πραγματικής αποχής στο νησί υπολογίζεται γύρω στο 55 – 60%.¹³⁶⁶

Η εκτίμηση της πολιτικής αποχής με βάση τη συμμετοχή στο δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου του 1946, θεωρείται από τη γενικότερη ιστοριογραφία των εκλογών αυτών, ως αμφίβολης εγκυρότητας, καθώς υπάρχει η βεβαιότητα εκτεταμένης νοθείας, με πλασματική αύξηση της συμμετοχής. Κάποιοι αναλυτές προτείνουν μια άλλη ασφαλέστερη, κατά την άποψή τους, μεθοδολογία, που στηρίζεται σε αριθμητικά δεδομένα συμμετοχής στην αμέσως προηγούμενη εκλογική αναμέτρηση του 1936, καθώς και στη μεταγενέστερη, του 1950.¹³⁶⁷ Με τη μέθοδο αυτή η αποχή στη Λέσβο εκτιμάται στο 50 – 55%.¹³⁶⁸ Η σύγκριση της μέτρησης της πολιτικής αποχής και με τους δύο τρόπους υπολογισμού της οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στη Λέσβο δεν υπήρξε ουσιαστική νόθευση του αποτελέσματος αντίστοιχη με άλλες περιοχές της χώρας. Εκείνο όμως που κυρίως ενδιαφέρει εδώ είναι το γεγονός ότι η απήχηση του ΕΑΜ είναι διπλάσια στη Λέσβο απ' ότι στον εθνικό μέσο όρο αφενός και αφετέρου η απόλυτη διχοτομία μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η Δεξιά στη Λέσβο, βοηθώντας των Δεκεμβριανών της Αθήνας, κατάφερε να ανακάμψει σε σχέση με το Σεπτέμβριο του 1944. Από την άλλη πλευρά το ΕΑΜ, παρά τα πλήγματα που δέχθηκε έκτοτε, έχει συγκρατήσει το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεών του, που ακόμη και σε συνθήκες κατατρεγμού, αφορά στο μισό ακριβώς του πληθυσμού της Λέσβου.

Το εκλογικό αποτέλεσμα και το μεγάλο ποσοστό αποχής έδωσαν τη δυνατότητα στην Αριστερά να θριαμβολογήσει για μια τεράστια νίκη. Η *Ελεύθερη Λέσβος* στο πρωτοσέλιδο της την επομένη των εκλογών, στην έκτακτη έκδοσή της, μιλά για αποχή της τάξης του 73%. Δίνει μάλιστα αναλυτικά στοιχεία για τη συμμετοχή στις εκλογές

¹³⁶⁶ Βλ. Παράρτημα 1, Πίνακας 3, Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου 1946 - 1964», ό.π., σ. 48-49.

¹³⁶⁷ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 141-143.

¹³⁶⁸ Βλ. Παράρτημα 1, Πίνακας 3.

σε διάφορα χωριά, έχοντας ως βάση υπολογισμού των ποσοστών, τους εγγεγραμμένους στους εκλογικούς καταλόγους.¹³⁶⁹

Αντίθετα οι εφημερίδες της Δεξιάς είναι πολύ συγκρατημένες κρατώντας μια αμήχανη και αμυντική στάση. Η *Εθνική* για παράδειγμα, μια μέρα πριν τις εκλογές, σε σχόλιο της, έβαζε τον πήχη της συμμετοχής στον αριθμό των 33.283 ψηφοφόρων, αυτών δηλαδή που ψήφισαν στο νομό στις εκλογές του 1936.¹³⁷⁰ Είναι φανερό πως η εφημερίδα δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη της τις θεμελιώδεις πολιτικές αλλαγές της δεκαετίας που μεσολάβησαν από τις εκλογές αυτές. Η *Δημοκρατία*, τρεις μέρες μετά τις εκλογές, προσπαθώντας σε σχόλιό της να απαντήσει στις θριαμβολογίες της Αριστεράς, υιοθετεί και αυτή μια μάλλον αμυντική στάση, υπολογίζοντας με τη σειρά της με παραδείγματα χωριών, εκατοντάδες άκυρες εγγραφές στους εκλογικούς καταλόγους για να καταλήξει στο συμπέρασμα πως «Ο νομός μας θεωρείται ως η κυριώτερα ακρόπολις του Κ.Κ.Ε. και εδώ η δική των αποχή, το ποσοστόν δηλαδή της αποχής που τους ανήκει, δεν είναι ούτε κατά δισεκατομμυριοστόν ανώτερον του 35%».¹³⁷¹ Το μοναρχικό *Στέμμα* εμφανίζεται μετεκλογικά με τίτλο στην πρώτη του σελίδα: «Ο κομμουνισμός συνεντρίβη οριστικώς. Το ποσοστό της αποχής 15%» και προτιμά να αναφερθεί στο γενικό αποτέλεσμα, αποφεύγοντας κάθε αναφορά στη Λέσβο.¹³⁷²

Αλλά και σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο, το αποτέλεσμα της Λέσβου αντιμετωπίζεται ως εξαίρεση. Γράφει η συντηρητική αθηναϊκή εφημερίδα *Εμπρός* σχολιάζοντας το αποτέλεσμα, χωρίς όμως να κατονομάζει τη Λέσβο και τη Σάμο:

Ο πληθυσμός της Κρήτης και μιας ή δύο ακόμη νήσων του Αρχιπελάγους, ο οποίος ευρεθείς έξω από την κατάραν του εμφυλίου πολέμου, δεν υποπτεύεται προφανώς την αληθή φύσιν του αναρχικού κινήματος ούτε την ακριβήν θέσιν του σημερινού Ελληνικού προβλήματος.¹³⁷³

Λίγες μέρες μετά τις εκλογές η *Εθνική* δημοσιεύει επιστολή του διορισμένου προεδρεύοντος αντιπροέδρου της κοινότητας Αγιάσου Χρ. Σταυρακέλλη, στην οποία κάνει αριθμητικό υπολογισμό της αποχής στην κωμόπολή του. Ο Σταυρακέλλης στον

¹³⁶⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 256, έκτακτη έκδοση, 1 Απριλίου 1946.

¹³⁷⁰ εφ. *Εθνική*, αρ.φ. 28, 30 Μαρτίου 1946.

¹³⁷¹ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 156, 3 Απριλίου 1946.

¹³⁷² εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 79, 1 Απριλίου 1946.

¹³⁷³ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 465, 3 Σεπτεμβρίου 1946

υπολογισμό του αφαιρεί από τον εκλογικό κατάλογο του 1936 τους διαμένοντες στο εξωτερικό και αυτούς που είναι μεν στην Ελλάδα αλλά εκτός Αγιάσου και τους αποβίωσαντες τη δεκαετία 1936 – 1946. Προσθέτει δε τους εγγραφέντες στους καταλόγους με την αναθεώρησή τους. Με βάση τον υπολογισμό αυτό, ο Σταυρακέλλης καταλήγει στο συμπέρασμα πως στην Αγιάσο ψήφισαν 596 και απείχαν για πολιτικούς λόγους 538 ψηφοφόροι. Ενώ η βάση του υπολογισμού του είναι σωστή, οι αριθμοί που προσθαφαιρούνται από τον Σταυρακέλλη στο κατάλογο είναι αυθαίρετοι και δεν τους τεκμηριώνει. Αλλά και με αυτόν τον υπολογισμό, το ποσοστό αποχής στην Αγιάσο υπολογίζεται σε 47,1% περίπου.¹³⁷⁴

Στην επιστολή αυτή του Χρ. Σταυρακέλλη απάντησε, μερικούς μήνες μετά, η εφημερίδα *Ελεύθερη Λέσβος* με αφορμή το δημοψήφισμα της 1^{ης} Σεπτεμβρίου, στο οποίο συμμετείχε και η Αριστερά. Σημείωνε λοιπόν η εφημερίδα στις 7 Σεπτεμβρίου του 1946:

Στις ψευτοεκλογές του Μάρτη οι μοναρχικοί [...στην Αγιάσο] συγκέντρωσαν 596 ψήφους. Ο διορισμένος πρόεδρος της Αγιάσου θέλοντας να αποδείξει πως πλειοψήφισαν οι μοναρχικοί με τους 596 ψήφους, έβγαλε μια ανακοίνωση στην οποία παρουσίαζε τους ψηφοφόρους της Αγιάσου 1.125 πλαστογραφώντας ξετσιπίωτα την αλήθεια. Τώρα όμως που στο δημοψήφισμα οι ψηφοφόροι βρέθηκαν 1.591 (1.491 ψήφισαν και 100 αποκλείστηκαν) σαν τί άραγε να μας πει ο κυρ – πρόεδρος; Μήπως από το Μάρτη ως τα σήμερα πληθύνουμε μυστηριώδικα κατά 500; Θα περιμένουμε μια καινούρια ανακοίνωση πάνω σε αυτό το ζήτημα.¹³⁷⁵

Στην πόλη της Μυτιλήνης ψήφισαν μόλις 2.202 ψηφοφόροι, σε σύνολο 7.926 εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους, καταγράφοντας ποσοστά αποχής γύρω στο 60 με 65%. Το ίδιο περίπου ποσοστό καταγράφηκε και στην Αγιάσο, ενώ στα χωριά Χάλικας και Άργενος με κοινό εκλογικό τμήμα και εγγεγραμμένους στο εκλογικό κατάλογο 211, προσήλθαν στην κάλπη μόλις έξι ψηφοφόροι. Τέλος στο Μανταμάδο ψήφισαν μόλις 63 άτομα, σε ένα εκλογικό σώμα 1.417 ψηφοφόρων, καταγράφοντας έτσι μια αποχή, της τάξης του 70%. Η ίδια περίπου αποχή καταμετρήθηκε και σε διπλανά χωριά, όπως η Σκαμιά, το Υψηλομέτωπο και η Κάπη. Λίγο πιο μικρή ήταν η αποχή στον Πολιχνίτο, γύρω στο 50-55%. Αντίθετα η μικρότερη

¹³⁷⁴ εφ. *Εθνική*, αρ.φ. 30, 6 Απριλίου 1946. Η *Ελεύθερη Λέσβος*, για την Αγιάσο δίνει ποσοστό αποχής 76%. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 256, έκτακτη έκδοση, 1 Απριλίου 1946.

¹³⁷⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 343, 7 Σεπτεμβρίου 1946.

αποχή καταγράφηκε στα χωριά Σίγρι, Σκαλοχώρι, Σκουτάρος, (15 – 20% περίπου), καθώς και στην Άντισσα (25-30% περίπου).¹³⁷⁶

Το Δημοψήφισμα. «Με το κεφάλι ψηλά»

Λίγους μήνες μετά, την 1^η Σεπτεμβρίου 1946, διεξήχθη το δημοψήφισμα για την επάνοδο του βασιλιά Γεωργίου του Β'. Το δημοψήφισμα έγινε σε ακόμα πιο δυσμενείς συνθήκες για την Αριστερά, καθώς στους λίγους μήνες της διακυβέρνησης Τσαλδάρη, είχαν μεσολάβησει ακόμα περισσότερα μέτρα περιορισμού της ελεύθερης δράσης της και είχε ενταθεί η βία και η τρομοκρατία.¹³⁷⁷ Η Ν.Ε. Λέσβου σε εσωτερικό της σημείωμα προς τα μέλη, μετά το δημοψήφισμα δικαιολογεί τη συμμετοχή της παράταξης σημειώνοντας: «Είναι αλήθεια πως το σωστό ήταν να απόσχουν όλα τα δημοκρατικά κόμματα. Αλλά μια που αυτό τορπιλίστηκε, είμασταν υποχρεωμένοι να πάρουμε μέρος στη μάχη. Και πήραμε».¹³⁷⁸

Στο δημοψήφισμα, υπέρ της επανόδου του Γεωργίου του Β' τάχθηκαν το Λαϊκό κόμμα και οι σύμμαχοί του, καθώς και τα μικρά κόμματα της Ακροδεξιάς. Τα κόμματα του Κέντρου, δηλαδή τα τρία κόμματα της Ε.Π.Ε. και το κόμμα Φιλελευθέρων, τάχθηκαν ενάντια στην επάνοδο του Βασιλιά. Ομοίως ενάντια στην επανόδο του τάχθηκε, όπως ήταν φυσικό και η Αριστερά, η οποία όμως έδωσε κατεύθυνση στους οπαδούς της να ρίξουν στην κάλπη λευκό ψηφοδέλτιο. Αντίθετα, ψηφοδέλτια με τη λέξη «Δημοκρατία» θεωρούνταν έγκυρα και διακινήθηκαν από το κόμμα των Φιλελευθέρων, παρόλο που δεν μοιράστηκαν στους ψηφοφόρους στα εκλογικά κέντρα.¹³⁷⁹

¹³⁷⁶ Βλ. Νίκος Μαραντζίδης, *Μικρές Μόσχες*, ό.π., σ. 109, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 256, 1 Απριλίου 1946 και Νίκος Θεοχάρης, *Το αντάρτικο της Μυτιλήνης 1945-1950*, ό.π., σ. 68.

¹³⁷⁷ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 153-154.

¹³⁷⁸ Έγγραφο της ΝΕ Λέσβου του πολιτικού συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ, 8 Σεπτεμβρίου 1946, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή. Πάντως σύμφωνα με τον Ηλία Νικολακόπουλο η συμμετοχή του ΚΚΕ στο δημοψήφισμα «ήταν άμεσα συναρτημένη με την προοπτική του Εμφυλίου πολέμου, αφού μ' αυτήν επιζητούσε να νομιμοποιήσει τον αντιμοναρχικό/δημοκρατικό χαρακτήρα που επεδίωκε να προσδώσει στην επερχόμενη εμφύλια σύγκρουση». Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 65.

¹³⁷⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 147-148.

Στη Λέσβο οι εφημερίδες του Κέντρου *Ελεύθερος Λόγος* και *Δημοκράτης* στηρίζουν την ψήφο στη «Δημοκρατία» κάνοντας παράλληλα διμέτωπο αγώνα, τόσο κατά των κομμουνιστών, όσο και κατά του Βασιλιά.¹³⁸⁰ Ακόμα γύρω από τη «Δημοκρατία» συσπειρώνονται προσωπικότητες της Αντίστασης, που παλιότερα είχαν συνεργαστεί με το ΕΑΜ και στη συνέχεια είχαν προσχωρήσει στην ΕΔΕΛ, όπως ο ταγματάρχης Σοφοκλής Βουρνάζος.¹³⁸¹ Οι δυνάμεις της Δεξιάς και της Ακροδεξιάς συνενώνονται συγκροτώντας την «Κεντρική Λεσβιακή Επιτροπή Αγώνος δια το δημοψήφισμα» εκδίδοντας παράλληλα ένα έντυπο για τις ανάγκες του εκλογικού αγώνα τον *Εθνικόν Αγώνα*.¹³⁸²

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ήταν σχεδόν προδιαγεγραμμένο, καθώς υπήρξε εκτεταμένη νοθεσία, ιδιαίτερα στην επαρχία.¹³⁸³ Αντίθετα με αυτό που συνέβη στην υπόλοιπη Ελλάδα, στη Λέσβο επιβεβαιώθηκαν και στο δημοψήφισμα οι εκτιμήσεις για την πολύ μεγάλη δύναμη της Αριστεράς. Ο νομός Λέσβου ήταν μια από τις έξι εκλογικές περιφέρειες της Ελλάδας, στις οποίες ο Βασιλιάς Γεώργιος Β' υπέστη συντριπτική ήττα. Οι άλλες πέντε ήταν οι τέσσερις νομοί της Κρήτης και η Σάμος.¹³⁸⁴

Το ΕΑΜ είχε παρουσία με τους εκπροσώπους του σε όλα σχεδόν τα εκλογικά κέντρα του νησιού. Ακόμα και στα πιο μικρά χωριά, υπήρχε άμεση επικοινωνία τους με την Νομαρχιακή Επιτροπή.¹³⁸⁵ Μάλιστα στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, παρά τη εμφανή προσπάθεια για πολιτική απομόνωση του ΚΚΕ και του ΕΑΜ μέσω της τρομοκρατίας, υπήρξαν κοινές ενέργειες της Αριστεράς με αντιμοναρχικές δυνάμεις

¹³⁸⁰ Βλ. ενδεικτικά εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, αρ.φ. 29, 23 Αυγούστου 1946.

¹³⁸¹ Δηλώσεις του Βουρνάζου υπέρ της «Δημοκρατίας» φιλοξενεί η εαμική *Ελεύθερη Λέσβος*. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 338, 30 Αυγούστου 1946.

¹³⁸² Βάσος Βόμβας - Μάκης Μπεκιάρης (επιμ.), *Χάρτινη Μνήμη*, ό.π., σ. 190.

¹³⁸³ Υπέρ του Βασιλιά Γεώργιου του Β' τάχθηκε το 68,1% των ψηφοφόρων, ενώ κατά του Βασιλιά το 31,6%. Η συμμετοχή στο δημοψήφισμα έφτασε σύμφωνα με τα επίσημα αποτελέσματα στο 86,6%, ένα ποσοστό πολύ υψηλό που ουδέποτε επιτεύχθηκε σε άλλη εκλογική ελληνική αναμέτρηση. Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 148-155.

¹³⁸⁴ Στη Σάμο μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας επέστρεψαν 4.500 Σαμιώτες που είχαν καταφύγει στη Μέση Ανατολή μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας το 1943 και την κατάληψη του νησιού από τους Γερμανούς. Οι Σαμιώτες αυτοί, που βρέθηκαν κλεισμένοι «στα σύρματα», απέκτησαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία αριστερή ιδεολογία, διαδραματίζοντας στη συνέχεια με την επιστροφή τους σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτικών πραγμάτων της Σάμου. Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, τ. Ι, ό.π., σ. 424-425.

¹³⁸⁵ Βλ. Σημειώματα αντιπροσώπων, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

του Κέντρου. Μια απ' αυτές ήταν η ανοιχτή συγκέντρωση του Παλλεσβιακού Δημοκρατικού Συλλόγου στις 18 Αυγούστου 1946, με ομιλητές το δικηγόρο Δ. Καλλιγιάννη και το γιατρό Νίκο Βέτσο, πρόσωπα με ευρύτερο κύρος και εγνωσμένων δημοκρατικών φρονημάτων.¹³⁸⁶ Ακόμα παραμονές του δημοψηφίσματος, δημοσιεύτηκε κοινή διακήρυξη φαρμακοποιών και δικηγόρων της Μυτιλήνης, που άλλοι ήταν προσκείμενοι στο Κέντρο και άλλοι στο ΕΑΜ και καλούσαν όλοι μαζί σε υπερψήφιση της «Δημοκρατίας» στο επικείμενο δημοψήφισμα.¹³⁸⁷

Στη Λέσβο ψήφισαν 34.792 εκλογείς. Είναι χαρακτηριστικό πως στα χωριά που παρατηρήθηκαν υψηλά ποσοστά αποχής στις εκλογές του Μαρτίου του 1946 υπήρξαν αντίστοιχα και υψηλά ποσοστά καταψήφισης του Βασιλιά.¹³⁸⁸

Όπως ήταν φυσικό το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, χαιρετίστηκε από τις εφημερίδες της Αριστεράς ως μια ακόμα νίκη. Ο τίτλος της *Ελεύθερης Λέσβου* της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1946 είναι χαρακτηριστικός: «Η Λέσβος πρωτοπόρα στο Δημοκρατικό Αγώνα – Με το κεφάλι ψηλά», ενώ κάνει ιδιαίτερη μνεία στις δηλώσεις του στελέχους του ΕΑΜ Στέφανου Κρητικά: «Όπου υπήρχαν στοιχειώδεις ελευθερίες διεξαγωγής του δημοψηφίσματος, νίκησε η Δημοκρατία».¹³⁸⁹ Ο στρατηγός Πλαστήρας μάλιστα σε δηλώσεις του στον αθηναϊκό τύπο κάνει ιδιαίτερη αναφορά στη Μυτιλήνη λέγοντας και αυτός ότι «όπου υπήρχαν στοιχειώδεις όροι ελευθερίας η Δημοκρατία κατήγαγε περήφανη νίκη».¹³⁹⁰

Όσον αφορά τις μοναρχικές εφημερίδες η *Σάλπιγξ*, όργανο της Περιφερειακής Επιτροπής των Εθνικών Φιλελευθέρων, που είχαν ταχθεί υπέρ του επανόδου του

¹³⁸⁶ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 332, 20 Αυγούστου 1946.

¹³⁸⁷ Στη λίστα όσων υπογράφουν τη διακήρυξη συνυπάρχουν παλιά μεγαλοστελέχη της ΕΔΕΑ, όπως ο δικηγόρος Στρατής Κανάραχος και ο γιατρός Αντώνης Παπαγεωργίου, με στελέχη του ΕΑΜ, όπως οι δικηγόροι Γιώργος Κορτέσης, Χρήστος Κόρακας και Ιορδάνης Σαχπάλογου. Βλ. εφ. *Ανατολή*, αρ.φ. 33, 25 Αυγούστου 1946.

¹³⁸⁸ Υπέρ του Βασιλιά ψήφισαν 15.171 ψηφοφόροι, ήτοι ποσοστό 43,75%. Το υπόλοιπο 56,25% των ψηφοφόρων τάχθηκαν κατά του Βασιλιά. Ειδικά στην επαρχία Μυτιλήνης η νίκη των αντιβασιλικών ήταν μεγάλη με ποσοστό που άγγιξε το 60%. Σημαντικά ήταν τα ποσοστά νίκης και στην επαρχία Μηθύμνης. Η μοναρχία αντίθετα είχε ελαφρό προβάδισμα στην επαρχία Πλωμαρίου. Βλ. Πίνακα 2 του Παραρτήματος 1 και Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (εκδ.), Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Στατιστική του Δημοψηφίσματος 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1946, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1947, α.α. 1161 σ. 67-68.

¹³⁸⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 340, 3 Σεπτεμβρίου 1946.

¹³⁹⁰ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 116, 4 Σεπτεμβρίου 1946.

Βασιλιά, έχει ως πρώτο θέμα άρθρο για τη σπουδαιότητα της επανόδου του Βασιλιά, αποφεύγει όμως με επιμέλεια να αναφερθεί τόσο στα τοπικά αποτελέσματα του δημοψηφίσματος, όσο και στο σχολιασμό τους.¹³⁹¹

Στον εαμικό τύπο βρίσκουμε και ρεπορτάζ από τα χωριά της Γέρας και το Ίππειος, όπου καταγγέλλονται εκβιασμοί και νόθευση των αποτελεσμάτων. Εκβιασμοί καταγγέλλονται και από τον τοπικό τύπο που πρόσκειται στο Κέντρο, καθώς όπως σημειώνεται στον *Ελεύθερο Λόγο*:

στελέχη ηγετικά του εθνικού δημοκρατικού αγώνος... διστάζουν να αναλάβουν την εκπροσώπηση της δημοκρατικής εθνικής παρατάξεως κατά την ημέραν του δημοψηφίσματος, φοβούμενοι την απεινή καταδίωξιν των από τους εκτραχυθέντας χίτας και λοιπούς μπράβους της βασιλικής φατριάς.¹³⁹²

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χειρόγραφη έκθεση του Γρηγόρη Βέλου, αντιπροσώπου του ΕΑΜ στο εκλογικό κέντρο Μεγαλοχωρίου. Στο χωριό αυτό, σε σύνολο 259 ψηφισάντων ο Βασιλιάς έλαβε 106 ψήφους (40,92%), ενώ το λευκό υπερίσχυσε με 151 ψήφους (58,30%). Υπήρξαν και δύο ψηφοδέλτια με τη λέξη «Δημοκρατία». Έτσι κατά της Βασιλείας ψήφισε το 59,1%. Αναφέρει λοιπόν:

Συναγωνιστές, Σας στέλνω έκθεση των σημερινών εκλογών. Ψήφισαν εν όλω 258 από τους οποίους 3 αστυνομικοί, 2 δάσκαλοι και ο δικαστικός αντιπρόσωπος. Σύνολο αντιπροσώπων εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους 271. Ακυρα ούτε ένα. Παρατηρήσεις. Εκτός από τους δασκάλους, Πρόεδρον Κοινότητας, Πρόεδρον Χ, [των Χιτών], Σταθμάρχη και Χωροφύλακα που εψήφισαν φανερά, καμία άλλη παρατυπία δεν έγινε, δηλαδή εννοώ μέσα στο εκλογικό κατάστημα. Στην αγορά και εν γένει σε όλο το χωριό ο Σταθμάρχης Πήθας και ο Χωροφύλακας Μπερντάκης εξαπέλυσαν άγρια τρομοκρατία. Συνελήφθη και εδάρθηκε ο σ. Νικόλαος Λούπος (Κεραμυδάς). Επίσης εδάρη ο Δημήτριος Τσαξιρλής από τον Σταθμάρχη. Αυτή τη στιγμή ο χωροφύλακας Μπερντάκης διαλύει βάνουσα τον κόσμο. Δραπέτευσα σχεδόν από το εκλογικό κατάστημα, μόλις τελείωσε η διαλογή διότι υπήρχε κίνδυνος να συλληφθώ. Περιμένω εξάπαντος οδηγίες και νέα. Δ. Κοπτερός, του έβαλαν το πιστόλι με δύναμη στο κεφάλι. Υπάρχει σημάδι. Ι. Γεράλης, απειλήθη ότι θα τον κακοποιήσουν.¹³⁹³

Η εκλογική νίκη στο δημοψήφισμα λειτούργησε ευεργετικά στο φρόνημα των οπαδών της Αριστεράς, που βίωναν την περίοδο αυτή σε καθεστώς διαρκούς και

¹³⁹¹ εφ. *Σάλπιγξ*, αρ.φ. 2, 3 Σεπτεμβρίου 1946.

¹³⁹² εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, αρ.φ. 31, 27 Αυγούστου 1946.

¹³⁹³ Βλ. Χειρόγραφο Σημείωμα - Έκθεση αντιπροσώπου Μεγαλοχωρίου, αρχείο οικίας Βουνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή. Τα ίδια περίπου αναγράφονται και στην εαμική *Αγροτική* λίγες μέρες μετά. εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 116, 4 Απριλίου 1946.

εντεινόμενης τρομοκρατίας με συλλήψεις, κατατρεγμούς και εκτοπίσεις με μεγάλη ένταση.

Παρά τη μεγάλη νίκη όμως, στον απολογισμό της για το δημοψήφισμα η Νομαρχιακή Επιτροπή Λέσβου - του πολιτικού συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ - δεν δείχνει απόλυτα ικανοποιημένη για τη δουλειά που έγινε και το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος. Σε εσωτερικό σημείωμα προς τα μέλη και τα στελέχη του τονίζει χαρακτηριστικά, ανάμεσα σε άλλα:

Πρέπει όμως να ομολογήσουμε τούτο. Ότι το πεντάμηνο διάστημα που κυβέρνησαν οι λαϊκοί παρόλη την ακρίβεια, φορολογία, τρομοκρατία κτλ. δεν παρουσιάσαμε σχεδόν καμία πρόοδο στην κατάκτηση αυτών που ψήφισαν στις 31 Μαρτίου. Και τότε ψήφισαν 18 χιλιάδες και τώρα ψήφισαν 18 χιλιάδες Βασιλιά [στο νομό]. Κι αυτό γιατί δεν δουλέψαμε εμείς καλά να τους διαφωτίσουμε και να τους βγάλουμε το φόβο που τους πότισαν οι μοναρχικοί ότι Δημοκρατία ίσον κομμουνισμός, ΕΑΜ και πως ΕΑΜ σημαίνει σφαγή και ατίμωση.¹³⁹⁴

Στα νέα καθήκοντα που επισημαίνει το εσωτερικό σημείωμα, τονίζεται η ανάγκη «να αγωνιστούμε για ψωμί, δουλειά, ελευθερίες... για την ακρίβεια... για τις βαριές φορολογίες, για την τρομοκρατία κτλ.», αλλά και για την «επαγρύπνηση», χωρίς να γίνεται καμία αναφορά στον ένοπλο αγώνα, που ήδη είχε ξεκινήσει από το καλοκαίρι του 1946 στην υπόλοιπη Ελλάδα και την ίδια περίοδο και στη Λέσβο, όπως θα δούμε στη συνέχεια.¹³⁹⁵

Η εκλογική νίκη δεν απέτρεψε το ΕΑΜ Λέσβου να υποβάλει ένσταση στον Άρειο Πάγο κατά του κύρους των εκλογών. Στο εννεασέλιδο υπόμνημα, που κατατέθηκε από τον εκπρόσωπο του ΚΚΕ Λέσβου Γεώργιο Σίμο, γίνεται αναλυτική αναφορά σε 22 εκλογικά τμήματα του νησιού, όπου παρατηρήθηκαν παρατυπίες στην εκλογική διαδικασία, τρομοκράτηση των ψηφοφόρων, διπλοψηφίες ή και νόθευση του αποτελέσματος. Είναι πάντως αξιοσημείωτο, πως μεταξύ των τμημάτων στα οποία υποβλήθηκε ένσταση, η οποία ζητά την ακύρωση του αποτελέσματος, υπάρχουν και εκλογικά τμήματα στα οποία η Βασιλεία υπέστη συντριπτική ήττα, όπως εκείνα των Λουτρών, του Μανταμάδου, της Κάπης και της Μόριας.¹³⁹⁶

¹³⁹⁴ Έγγραφο της ΝΕ Λέσβου του πολιτικού συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ, 8 Σεπτεμβρίου 1946, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

¹³⁹⁵ Στο *ίδιο*.

¹³⁹⁶ Βλέπε, Πίνακας 3, Παράρτημα 1. Στα τμήματα συμπεριλαμβάνεται και το εκλογικό τμήμα του Μεγαλοχωρίου, όπου καταγράφονται, όσα περίπου αναφέρει ο αντιπρόσωπος στην έκθεσή του. Βλ.

Το θετικό για την Αριστερά αποτέλεσμα της αποχής του Μαρτίου του '46 και η νίκη στο δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου, ήταν μια σημαντική ένδειξη ότι οι δεσμοί του λεσβιακού λαού με το ΕΑΜ και την Αριστερά, εξακολουθούσαν να παραμένουν πολύ ισχυροί. Παρά την τεράστια προσπάθεια του επίσημου κράτους να περιορίσει την απήχηση του ΕΑΜ στη Λέσβο, μετά το Μάιο του 1945, η όλη επιχείρηση δεν είχε αποδώσει τους αναμενόμενους καρπούς. Οι μνήμες για το ρόλο του ΕΑΜ στη διάρκεια της Κατοχής ήταν ακόμα νωπές. Η εαμική διοίκηση είχε δώσει πολύ συγκεκριμένα δείγματα γραφής, που είχαν αποτυπωθεί όπως είδαμε θετικά στη συνείδηση του λεσβιακού λαού. Μέρος του παλαιού πολιτικού κόσμου και οι εκπρόσωποι της βασιλείας σε μεγάλο βαθμό είχαν συνεργαστεί με τους κατακτητές και ήταν απαξιωμένοι. Κάποιοι τέλος, που εμφανίστηκαν στις εκλογές του 1946, ενώ τα τέσσερα χρόνια της Κατοχής απουσίαζαν από την πολιτική δράση, δεν είχαν προλάβει να στήσουν τους πελατειακούς μηχανισμούς του. Όλα αυτά έπαιξαν το ρόλο τους στο αποτέλεσμα. Ο κυριότερος όμως λόγος, που διαφοροποιεί τη Λέσβο από την υπόλοιπη Ελλάδα και εξηγεί την εκλογική νίκη της Αριστεράς στις δύο αυτές εκλογικές διαδικασίες, είναι ότι η λεγόμενη «Λευκή τρομοκρατία» στη Λέσβο δεν μπόρεσε να επηρεάσει ουσιαστικά τα πολιτικά δεδομένα. Ήταν «εισαγόμενη» και τα εντόπια στηρίγματά της αδύναμα και αναποτελεσματικά. Το ΕΑΜ, όπως έδειξαν τα αποτελέσματα, εξακολουθούσε να παραμένει πολιτικά κυρίαρχο.

Από την άλλη πλευρά οι εκλογικές νίκες ήταν γράμμα κενό, στην προοπτική της αποκατάστασης ομαλού κοινοβουλευτικού βίου. Ο κύκλος της βίας που εγκαινιάστηκε το Δεκέμβριο του 1944 και η τρομοκρατία που εγκαθίδρυσε το μεταβαρκιζιανό καθεστώς, τώρα πλέον έδιναν τον πρώτο λόγο στα όπλα.

Ένστασις Γ. Σίμου, αντιπροσώπου Κ.Κ.Ε. δια τον Νομόν Λέσβου, κατοίκου Μυτιλήνης, Ενώπιον του Δικαστηρίου της Ολομελείας του Αρείου Πάγου, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

Οι «Εθελοντές της κακουχίας» και ο πόλεμος της μνήμης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο - Εμφύλιος

α' Από τη μαζική αυτοάμυνα στην ένοπλη δράση – Η καμπή του Γ' ψηφίσματος.

Οι εκλογές του Μαρτίου του 1946, παρά τον εκλογικό θρίαμβο των δυνάμεων της Δεξιάς και της Ακροδεξιάς, όπως ήταν φυσικό, δεν έλυσαν το πολιτικό πρόβλημα της Ελλάδας, καθώς ένα σημαντικό τμήμα του ελληνικού λαού, που είχε πρωταγωνιστήσει στην Αντίσταση και στην Απελευθέρωση, παρέμεινε εκτός πολιτικής νομιμοποίησης, ενώ τα μέλη και οι οπαδοί του καταδιώκονταν συστηματικά.

Η αποχή του ΚΚΕ από τις εκλογές, παρόλο που θα πίστευε κανείς πως θα το απομόνωνε πολιτικά, εν τούτοις του έδωσε τη δυνατότητα να ανοίξει διαύλους επικοινωνίας με ένα τμήμα του Κέντρου που απείχε και αυτό από τις εκλογές, αλλά και να επανασυσπειρώσει τις άλλες δυνάμεις του ΕΑΜ και ιδιαίτερα το Σοσιαλιστικό κόμμα - ΕΛΔ, που στις αρχές του 1946 έδειχνε πως θα ακολουθούσε ξεχωριστό δρόμο. Ο διάλογος όμως αυτός, πολύ γρήγορα διακόπηκε, καθώς από την άνοιξη του 1946 ξεκίνησε ουσιαστικά η ένοπλη σύγκρουση. Ήδη στη διάρκεια της 2^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ στις 12 - 15 Φεβρουαρίου 1946, εκτός από την απόφαση για αποχή από τις εκλογές, συζητήθηκε και το θέμα της παρουσίας των ένοπλων ομάδων στην ύπαιθρο και πλην μιας περιορισμένης στήριξης σε κάποιες ομάδες, σε περιοχές με έντονα ζητήματα τρομοκρατίας, δεν πάρθηκε καμία απόφαση για γενικευμένη ένοπλη σύγκρουση.¹³⁹⁷ Μάλιστα ακόμα και το καλοκαίρι του 1946 η ηγεσία του κόμματος τουλάχιστον δημόσια, απέκλειε τη χρήση των όπλων και επέμενε στη γραμμή της «άοπλης μαζικής αυτοάμυνας», όταν ήδη πλέον στην ηπειρωτική Ελλάδα είχαν

¹³⁹⁷ Περισσότερα για το θέμα της έναρξης της ένοπλης σύγκρουσης, βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 148 - 157, Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 511 - 527, David Close, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 283 - 290 και Τμήμα Ιστορίας ΚΕ ΚΚΕ, *Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (1946-1949)*, έκδοση Γ' Ριζοσπάστης - Σύγχρονη Εποχή Αθήνα 2004, σ. 160 - 167.

συγκροτηθεί ομάδες ενόπλων.¹³⁹⁸ Στα τέλη Αυγούστου του 1946, ήδη στα βουνά της Ελλάδας σύμφωνα με καταγραφές του ίδιου του ΚΚΕ, είχαν καταφύγει 4.000 εξοπλισμένοι αντάρτες. Παρ' όλα αυτά, το ΚΚΕ θεωρούσε ότι έπρεπε να συνεχίσει να ρίχνει το βάρος του στη μαζική δράση και το πολιτικό πρόβλημα της Ελλάδας θα λυνόταν με διεθνή παρέμβαση, μετά και την πρότασή του για την ουδετεροποίηση της Ελλάδας έναντι των Δυτικών συμμάχων και της Σοβιετικής Ένωσης.¹³⁹⁹

Στη Λέσβο η μεγάλη επιτυχία της εκλογικής αποχής, πέρα από την έμπρακτη απόδειξη της πλειοψηφικής πολιτικής επιρροής των δυνάμεων της Αριστεράς, δεν είχε κάποια πρακτικά πολιτικά αποτελέσματα. Τώρα μάλιστα οι οπαδοί του ΕΑΜ αναγνωρίζονται και στοχοποιούνται ευκολότερα, καθώς η πολιτική αποχή τους στις εκλογές του Μαρτίου του 1946 είναι καταγραμμένη στα χωριά.¹⁴⁰⁰ Η ενίσχυση της κυριαρχίας του κράτους, μετά τις εκλογές ενθαρρύνει αρκετούς ακροδεξιούς και μέλη της οργάνωσης Χ, που μέχρι το χειμώνα του 1946 είχαν περιορισμένη δράση, να προβαίνουν σε προπηλακισμούς οπαδών του ΕΑΜ στα χωριά, με την ανοχή και κάποιες φορές τη στήριξη της Χωροφυλακής.¹⁴⁰¹ Ένα μόλις μήνα μετά τις εκλογές, η εαμική *Ελεύθερη Λέσβος* καταγράφει 17 τραυματισμούς και 87 κακοποιήσεις πολιτών, από μέλη της Χ ή κρατικά όργανα.¹⁴⁰²

Από την άοπλη μαζική, στην ένοπλη «Αυτοάμυνα»

Η άοπλη μαζική αυτοάμυνα δεν ήταν πια αρκετή να απαντήσει στις προκλήσεις για κάποια θερμόαιμα φυγόδικα μέλη του ΚΚΕ, που έβλεπαν τους ακροδεξιούς «να αλωνίζουν» στα χωριά τους, χωρίς ουσιαστικά αντίπαλο. Υπήρχε η ανάγκη, έστω και σε συμβολικό επίπεδο και χωρίς σαφή κομματική εντολή, να μεταφερθεί ο φόβος και στην αντίθετη πλευρά. Έτσι στα μέσα Μαΐου του 1946 βρίσκονται δολοφονημένοι ο

¹³⁹⁸ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 527 - 530 και Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 154 - 156.

¹³⁹⁹ Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, εκδόσεις Θεμέλιο, Ιστορική Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ, Β' Έκδοση, Αθήνα, 2005, σ. 25, 37 - 50.

¹⁴⁰⁰ Ξυλοδαρμοί και συλλήψεις με μόνη κατηγορία ότι «δεν ψήφισε». Βλ. Ενδεικτικά εφ. *Ελεύθερη Λέσβος* αρ.φ. 260, 9 Απριλίου 1946, αρ.φ. 269, 25 Απριλίου 1946.

¹⁴⁰¹ Ενδεικτικά εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 275, 26 Απριλίου 1946 και αρ.φ. 272, 30 Απριλίου 1946.

¹⁴⁰² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 277, 10 Μαΐου 1946.

εθνικόφρονας αγροφύλακας Θόδωρος Σαρμουσάκης στην Αγιάσο και ο πρόεδρος του τοπικού παραρτήματος της Εθνικής Ενώσεως Εθνικοφρόνων Γεώργιος Νιανιόγλου στην Ερεσό.¹⁴⁰³ Και οι δύο ήταν βραχίονες του συστήματος διώξεων κατά των κομμουνιστών στις κωμοπόλεις αυτές.

Η τοπική ηγεσία του ΚΚΕ δεν έδειξε να αιφνιδιάζεται από αυτή την εξέλιξη. Ήξερε πως ήταν υποχρεωμένη να δείχνει ανοχή σε τέτοιες συμπεριφορές και να συνεχίζει μέσα από τους μηχανισμούς των τοπικών του οργανώσεων στην ύπαιθρο να στηρίζει τα δίκτυα των φυγόδικων. Από την άλλη πλευρά όμως, δημόσια αποκήρυσσε κάθε εμπλοκή της στους φόνους αυτούς και τους απέδιδε σε προσωπικές διαφορές, ενώ η Οργάνωση ως συλλογικότητα εξακολουθούσε να είναι σταθερά προσανατολισμένη στη συμφιλίωση και στην αποφυγή της εμφύλιας σύγκρουσης. Δεν παρέλειπε όμως μέσω του φιλικού της τύπου να τονίζει, πως οι φόνοι είναι αποτέλεσμα δικαιολογημένης αγανάκτησης μεμονωμένων οπαδών, που υπέστησαν τα πάνδεινα από τη «σπείρα» των δολοφονημένων.¹⁴⁰⁴

Οι φόνοι αυτοί πάντως δίνουν την ευκαιρία στη Χωροφυλακή να εξαπολύσει ένα «πογκρόμ» συλλήψεων, όσων στελεχών του ΚΚΕ και του ΕΑΜ ήταν ακόμα ελεύθερα, με την κατηγορία της «ηθικής αυτουργίας» στις δολοφονίες. Κατηγορία που βασιζόταν σε προστατευμένους μάρτυρες, οι οποίοι κατέθεταν καθ' υπόδειξη της Χωροφυλακής, έχοντας δήθεν εσωτερική πληροφόρηση από τις αποφάσεις των οργανώσεων του ΚΚΕ, που με βάση την κατηγορία, είχαν σχεδιάσει τους φόνους αυτούς. Έτσι από την κατηγορία της «στάσης» το 1945, έχουμε τώρα το πέρασμα στην κατηγορία της «ηθικής αυτουργίας» κατά δεκάδων στελεχών του ΚΚΕ και του ΕΑΜ σε ολόκληρη τη Λέσβο.¹⁴⁰⁵

Πέρα από τις μαζικές συλλήψεις στην Αγιάσο και την Ερεσό, η Χωροφυλακή προχώρησε σε συλλήψεις ηγετικών στελεχών του ΚΚΕ και του ΕΑΜ και στην πόλη

¹⁴⁰³ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 97, 20 Μαΐου 1946 και αρ.φ. 98, 22 Μαΐου 1946.

¹⁴⁰⁴ Για παράδειγμα στην περίπτωση του φόνου της Ερεσού, σύμφωνα με δημοσίευμα της *Ελεύθερης Λέσβου* ο Νιανιόγλου, δύο μέρες πριν την δολοφονία, είχε πάει στο σπίτι του φερόμενου ως δολοφόνου Γεώργιου Καϊμη, κάνοντας «νυχτερινό τρομοκρατικό μπλόκο και έρευνα... την ώρα ακριβώς που γεννούσε η γυναίκα του». εφ. *Ελεύθερη Λέσβος* αρ.φ. 284, 23 Μαΐου 1946.

¹⁴⁰⁵ Βλ. «Η μηχανή της ηθικής αυτουργίας», άρθρο του Τάκη Κοντού, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 370, 25 Οκτωβρίου 1946.

της Μυτιλήνης, με την ίδια κατηγορία της «ηθικής αυτουργίας».¹⁴⁰⁶ Εκτός από τη σύλληψη του γραμματέα της διακομματικής επιτροπής του ΕΑΜ Αντώνη Πετρουνάκου, συνελήφθησαν ο Α' και Β' γραμματέας της Περιφερειακής Επιτροπής Λέσβου του ΚΚΕ Απόστολος Φωτεινός και Κώστας Βασάλος, ο πρόεδρος και ο γραμματέας του Παλλεσβιακού Εργατικού Κέντρου Γ. Σκαλτσούνης και Μιχάλης Βαΐτης και ο πρόεδρος του συνδικάτου εργατών γης Στρατής Μουφλουζέλλης.¹⁴⁰⁷ Η επιλογή της σύλληψης εργατικών στελεχών, που ήταν ακόμα ελεύθερα και έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην καθοδήγηση του εργατικού κινήματος, για δύο φόνους που έγιναν δεκάδες χιλιόμετρα μακριά από τον τόπο δράσης τους, ήταν στοχευμένη και αποσκοπούσε στην αποκοπή του εργατικού κινήματος από τη φυσική του ηγεσία. Εξάλλου το Εργατικό Κέντρο εξακολουθούσε να είναι ο μόνος φορέας του οποίου η νόμιμη εκλεγμένη διοίκηση ανήκε ακόμα στην Αριστερά. Έτσι οι αρχές συνέλαβαν όλη τη γνωστή τοπική ηγεσία του ΚΚΕ και του ΕΑΜ που είχε παραμείνει ελεύθερη, ενώ οι οργανώσεις του ΑΚΕ στην ύπαιθρο και του ΚΚΕ και της ΕΠΟΝ στην πόλη, κατέστησαν στην πράξη παράνομες. Η σύλληψη των ηγετικών στελεχών του ΚΚΕ αναγκάζει την καθοδήγηση να στείλει ξανά από τη Δυτική Μακεδονία το Γρηγόρη Κουντουρέλλη ως νέο γραμματέα της Περιφερειακής Επιτροπής Λέσβου, ενώ κάποια στελέχη της καθοδήγησης, όπως ο Δημήτρης Πιταούλης,¹⁴⁰⁸ ο Θανάσης Νικόδημος και ο γραμματέας της Περιοχής Αιγαίου Κώστας Συρέλης,¹⁴⁰⁹ δρουν πια στην

¹⁴⁰⁶ Έγιναν πάνω από 40 συλλήψεις στην Ερεσό και πάνω από 20 στην Αγιάσο, όλες με την ίδια κατηγορία της ηθικής αυτουργίας. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 283, 21 Μαΐου 1946.

¹⁴⁰⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 283, 21 Μαΐου 1946 και Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 237 - 239. Οι συλληφθέντες κρατήθηκαν φυλακή για πάνω από δύο χρόνια. Στη δίκη που έγινε τελικά στις 18 Νοεμβρίου του 1948, από τους δεκαπέντε κατηγορούμενους για το φόνο και την ηθική αυτουργία, οι εννέα καταδικάστηκαν σε θάνατο, οι Παναγιώτης Χατζηραβδέλλης, Μιχάλης Συνοδινός, Ευστράτιος Γεωργαντής, Ευστράτιος Σκλέπος, Ευστράτιος Αναστασέλλης, Ευστράτιος Καβαδέλλης, καθώς και τα στελέχη της Περιφερειακής Επιτροπής του ΚΚΕ Κώστας Βασάλος, Απόστολος Φωτεινός και Παναγιώτης Γώγος, τρεις ακόμα σε ποινές ως δυόμιση χρόνια, ενώ τρεις μεταξύ των οποίων και τα εργατικά στελέχη Μ. Βαΐτης και Γ. Σκαλτσούνης αθωώθηκαν. Οι καταδικασθέντες σε θάνατο άσκησαν αναίρεση και η ποινή τους δεν εκτελέστηκε. Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 180, 19 Νοεμβρίου 1948. Βλ. επίσης, Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 393 - 394. Για την υπόθεση Νιάνιογλου καταδικάστηκε ο Γεώργιος Καΐμης στην ποινή του θανάτου κι άλλοι δύο σε ποινή φυλάκισης 20 χρόνων. Το εργατικό στέλεχος Γ. Σκαλτσούνης αθωώθηκε. Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 518, 9 Φεβρουαρίου 1949.

¹⁴⁰⁸ Δες *εδώ*, σ.538.

¹⁴⁰⁹ Δες *εδώ*, σ.540.

παρανομία.¹⁴¹⁰ Ουσιαστικά η μόνη νόμιμη δράση της Αριστεράς είναι η ύπαρξη των κεντρικών γραφείων του ΕΑΜ στη Μυτιλήνη και η έκδοση των αριστερών εφημερίδων, που συνεχίζουν να κυκλοφορούν κανονικά, παρά τις μηνύσεις εναντίον τους και τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν.

Η Ακροδεξιά βέβαια, βρίσκει την ευκαιρία που έψαχνε να δυναμιτίσει το πολιτικό κλίμα, ζητώντας την ένταση της τρομοκρατίας και τον πόλεμο κατά του κομμουνισμού. Ο παλιός εκδότης της φιλοναζιστικής εφημερίδας *Φως* Αθανάσιος Γκράβαλης, γράφει τώρα στο ακροδεξιό *Στέμμα* και πρωτοστατεί με εμπρηστικά πρωτοσέλιδα άρθρα στην ένταση της αντιπαράθεσης.¹⁴¹¹ Αντίθετα το ΕΑΜ και το ΚΚΕ επιμένουν στην πολιτική της συμφιλίωσης.¹⁴¹² Ενδεικτική μάλιστα σε αυτό το κλίμα, είναι και η απόφαση της Π.Ε. Λέσβου του ΚΚΕ στις 21 Ιουλίου 1946, όπου μεταξύ των άλλων αναφέρει:

Πιστεύουμε ότι το σύνολο του Λεσβιακού λαού δεν επιθυμεί να δει κι εδώ τα αιματηρά γεγονότα που συμβαίνουν αλλού. Ότι θέλει να προφυλάξει το νησί από τις φλόγες του εμφύλιου σπαραγμού που εγκληματικά και σατανικά προσπαθούν να ανάγουν ξένοι προς το τόπο... Πιστεύοντας ότι μονάχα η λαϊκή συμφιλίωση οδηγεί στην τάξη, την ομαλότητα και την ειρήνη του τόπου, καλούμε ολόκληρο το Λεσβιακό λαό να δώσει τα χέρια και να μην επιτρέψει σε κανέναν να τον χωρίσει. Ιδιαίτερα καλούμε τους οπαδούς μας να καταβάλουν ακούραστες και συνεχείς προσπάθειες για τη συμφιλίωση, παρά τις σκόπιμες επίσημες ενέργειες για τη ματαιώσή της.¹⁴¹³

Ανάλογη απόφαση παίρνει και η Νομαρχιακή Επιτροπή του ΑΚΕ λίγες μέρες μετά, στις 25 Ιουλίου 1946.¹⁴¹⁴

Η προσπάθεια για την αποφυγή της μεταφοράς του εμφύλιου πολέμου σε ολόκληρη την Ελλάδα, δεν φαίνεται πως αποτελεί τοπική ιδιαιτερότητα, αλλά

¹⁴¹⁰ Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 238 και αρχείο Παναγιώτη Κουτσοκωδής, προφορική μαρτυρία Θανάση Νικόδημου στον Παναγιώτη Κουτσοκωδή, στις 19 Μαρτίου 2005.

¹⁴¹¹ Για παράδειγμα το *Στέμμα* στις 7 Ιουνίου 1946 έχει τίτλο «Όχι Νέα Βάρκιζα», ενώ στο κύριο άρθρο του σημειώνεται χαρακτηριστικά: «Ο κομμουνισμός μας ζητεί νέαν Βάρκιζαν. Δεν θα την έχει... Ο Δούρειος Ίππος της υπόπτου συμφιλίωσης **δεν θα διέλθω τα Ελληνικά τείχη** δια να εκβράση ανάμεσά μας το πάνοπλον της κουλίας του περιεχόμενον». εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 104, 7 Ιουνίου 1946.

¹⁴¹² Χαρακτηριστικά είναι το κεντρικό άρθρο του *Εμπρός* της 15^{ης} Ιουλίου 1946 με τίτλο: «*Αλληλοφάγωμα ή συμφιλίωση*», ή της 22ας Ιουλίου 1946 με τίτλο «*Πριν χυθεί αίμα!*». εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 147, 15 Ιουλίου 1946 και αρ.φ. 148, 22 Ιουλίου 1946 .

¹⁴¹³ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 148, 22 Ιουλίου 1946.

¹⁴¹⁴ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 111, 31 Ιουλίου 1946.

γενικότερη κατεύθυνση της πολιτικής του ΚΚΕ εκείνο το διάστημα. Μάλιστα τον Ιούλιο του 1946, αμέσως μετά από δολοφονική επίθεση ενάντια στο στέλεχος του Μιλτιάδη Πορφυρογένη, εκδίδεται ανακοίνωση του Πολιτικού Γραφείου κόμματος «Η μόνη απάντηση: Έλληνες, δώστε τα χέρια, συμφιλιωθείτε, κάντε αδύνατο το έργο των δολοφόνων».¹⁴¹⁵ Την ίδια περίπου περίοδο και για μερικούς ακόμα μήνες αργότερα, ως την άνοιξη του 1947, ανάλογες πρωτοβουλίες συνεννόησης και συμφιλίωσης για μια «συμφωνία τιμής» με τις άλλες πολιτικές οργανώσεις, γίνονται και στα γειτονικά νησιά της Χίου και της Σάμου από τις τοπικές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ. Και οι πρωτοβουλίες αυτές όμως, συναντούν τη σφοδρή αντίδραση της Ακροδεξιάς και του Λαϊκού κόμματος, που θέτουν ως προϋπόθεση από το ΕΑΜ την αποκήρυξη του «συμμοριτοπόλεμου», που είχε ήδη ξεσπάσει στην ηπειρωτική Ελλάδα.¹⁴¹⁶

Από τις αρχές Ιουνίου του 1946, οι φυγόδικοι της Γέρας, της Αγιάσου και της Ερεσού συγκροτούνται σε τρεις ξεχωριστές ένοπλες ομάδες, χωρίς όμως να έχουν κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο δράσης. Η ομάδα της Βορειοδυτικής Λέσβου έχει επικεφαλής τον Μανώλη Φιλίππου ή Καρακώστα από την Ερεσό, της Αγιάσου τον Αντώνη Αγρίτη και της Γέρας τον Γιώργο Σκοπελίτη. Κάθε ομάδα έχει 10 με 15 περίπου φυγόδικους. Η χρήση των όπλων είναι περισσότερο για αυτοάμυνα.¹⁴¹⁷

Η εμφάνιση ένοπλων ομάδων και στη Λέσβο αντιμετωπίζεται από την Αριστερά με αμηχανία ενώ δεν εγκαταλείπεται η δημόσια γραμμή για συμφιλίωση και αποφυγή της ένοπλης ρήξης. Από την άλλη πλευρά όμως η πίεση να υπερασπιστεί το κόμμα τον κόσμο και τα στελέχη του, που αναγκάζονται να πάρουν τα όπλα, αντιδρώντας στη βία του αντιπάλου, αναγκάζει το ΚΚΕ να ενισχύσει τον παράνομο μηχανισμό τροφοδότησης και προστασίας τους. Παράλληλα όμως δεν επικροτεί την καταφυγή στα όπλα για όσους δεν έχουν ένταλμα σύλληψης.¹⁴¹⁸

¹⁴¹⁵ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9808, 13 Ιουλίου 1946. Βλ. επίσης, Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σ. 668.

¹⁴¹⁶ Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίος στα χρόνια της κατοχής*, ό.π., σ. 283 - 284 και Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 383.

¹⁴¹⁷ Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, Β' Έκδοση, εκδόσεις εφ. *Νέο Εμπρός*, Μυτιλήνη 2013, σ. 24, Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, Παναγιώτης Κουτσκουδής - Βασίλης Καλογεράς (επιμ.), εκδόσεις εφ. *Νέο Εμπρός*, Μυτιλήνη 2007, σ. 79-80, Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 237 και Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης, 1945 - 1950*, ό.π., σ. 12

¹⁴¹⁸ Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 286 - 291

Αρκετά στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, που ήταν γνωστά και εκτεθειμένα λόγω της δράσης τους, γνωρίζοντας ότι πλησιάζει η ώρα της έκδοσης εντάλματος για τη σύλληψή τους, βγαίνουν στο βουνό και επιλέγουν την ένοπλη αντίσταση. Όμως λίγο αργότερα, επιστρέφουν πίσω στα χωριά τους και όπως ήταν φυσικό συλλαμβάνονται και φυλακίζονται. Μεταγενέστερες διηγήσεις ανταρτών που παρέμειναν στο βουνό, αναφέρουν, ότι στους νεοβγαλμένους στην ύπαιθρο ένοπλους, έφτασαν απεσταλμένοι της καθοδήγησης του κόμματος και τους έδωσαν εντολή να κρύψουν τα όπλα και αν δεν εκκρεμεί σε βάρος τους ένταλμα σύλληψης, να επιστρέψουν στα χωριά τους, ισχυριζόμενοι στους συγχωριανούς τους, πως έλειπαν κάποιες μέρες για δουλειές.¹⁴¹⁹ Μάλιστα προς τον Αύγουστο του 1946, είκοσι περίπου Πλωμαρίτες, στελέχη του ΚΚΕ που βγήκαν στο βουνό, πολύ γρήγορα με κομματική εντολή επέστρεψαν πίσω. Και βέβαια η επιστροφή τους στην κωμόπολη οδήγησε στη σύλληψή τους.¹⁴²⁰ Το ίδιο συνέβη και με στελέχη του κόμματος από την Ερεσό και το Μεσότοπο. Κάποιοι όμως, όπως ο Παναγιώτης Χαβαράνης, παρέμειναν στο βουνό δηλώνοντας πως δεν θα υπακούσουν στην κομματική εντολή, ακόμα και αν τους διέγραφαν.¹⁴²¹

Εν τω μεταξύ στην ηπειρωτική Ελλάδα οι ένοπλες συγκρούσεις παίρνουν μια άγρια μορφή, καθώς οι συμπλοκές ένοπλων ανταρτών με το στρατό, τη Χωροφυλακή ή διάφορους παρακρατικούς, έχουν πολλές φορές χαρακτήρα αντεκδικήσεων.¹⁴²²

Τρεις μέρες πριν το δημοψήφισμα για το Βασιλιά, στις 29 Αυγούστου 1946, η ομάδα ενόπλων ανταρτών της Γέρας μπαίνει στο χωριό Κάτω Τρίτος και στη συμπλοκή που γίνεται μεταξύ ένοπλων πολιτών των δύο παρατάξεων, σκοτώνονται δύο εθνικόφρονες πολίτες και ένας αντάρτης, ενώ τραυματίζονται έξι ακόμα εθνικόφρονες,

¹⁴¹⁹ Προφορική μαρτυρία του Παναγιώτη Ταμβακέρα στον γράφοντα στις 18 Σεπτεμβρίου 2021

¹⁴²⁰ Παραπέμφθηκαν όλοι στο έκτακτο Στρατοδικείο Μυτιλήνης και δύο από αυτούς ο γεωπόνος Νίκος Μαυραγάνης και ο Δημήτριος Ζαχαρίας καταδικάστηκαν σε θάνατο. Η ποινή τους όμως δεν εκτελέστηκε. Βλ. Δασκαλάκης Απόστολος, *Ιστορία της ελληνικής Χωροφυλακής*, τ. II, Αρχηγείο Χωροφυλακής, Αθήνα 1973, σ. 810 - 811. Επίσης, βλ. Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 255.

¹⁴²¹ Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 240, 283-293 και αρχείο Παναγιώτη Κουτσκουδή, προφορική μαρτυρία του Γιώργου Σκούφου στον Π. Κουτσκουδή στις 23 Ιουνίου 2004.

¹⁴²² Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 154 - 179.

ένας από τους οποίους σοβαρά.¹⁴²³ Στις μεταγενέστερες αφηγήσεις των επιζήσαντων ανταρτών, δεν υπάρχει ξεκάθαρη άποψη αν η ενέργεια αυτή ήταν σε γνώση του κόμματος ή έγινε με πρωτοβουλία των ένοπλων φυγόδικων ανταρτών. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η κομματική εντολή ήταν η με κάθε τρόπο αποφυγή ένοπλων συμπλοκών και αιματοχυσίας.¹⁴²⁴ Ο εαμικός τύπος υποβαθμίζει εντελώς το γεγονός και μιλά για «θλιβερό επεισόδιο του Κάτω Τρίτους» κρατώντας εμφανείς αποστάσεις από τους αντάρτες.¹⁴²⁵

Η συμπλοκή του Κάτω Τρίτους σηματοδοτεί ουσιαστικά την έναρξη των ένοπλων εμφύλιων συγκρούσεων και στη Λέσβο. Λίγες μέρες μετά, στις 10 Σεπτεμβρίου 1946, ακολούθησε μια αντίστοιχη συμπλοκή και στο χωριό Παπάδος της Γέρας. Από την ένοπλη συμπλοκή στην πλατεία του χωριού, χάνουν τη ζωή τους τρεις νυχτοφύλακες και τραυματίζονται δύο. Οι αντάρτες αποχωρούν χωρίς καμία απώλεια, αφού πάρουν όπλα και πυρομαχικά από το τμήμα Χωροφυλακής.¹⁴²⁶ Αντίστοιχη ένοπλη συμπλοκή, με δύο τραυματίες εθνικόφρονες πολίτες έγινε το ίδιο απόγευμα και στο χωριό Σίγρι.¹⁴²⁷ Τρεις μέρες μετά, στις 13 Σεπτεμβρίου 1946, μια ομάδα οπλισμένων φυγόδικων ανταρτών σκότωσε στο χωριό Χίδηρα έναν εθνικόφρονα γεωργοκτηνοτρόφο.¹⁴²⁸

Τα γεγονότα αυτά και ειδικότερα εκείνα του Κάτω Τρίτους και του Παπάδου, έδωσαν τη λαβή που έψαχναν εδώ και μήνες οι ακροδεξιοί κύκλοι για να πιέσουν για δυναμικότερες λύσεις. Μέσω των φιλικών τους εφημερίδων κατηγορούν την Αριστερά

¹⁴²³ Στη συμπλοκή σκοτώνονται οι εθνικόφρονες Ιωάννης Τσαμάκος και Γρηγόριος Γιαννιός από το Κάτω Τρίτος και ο αντάρτης Χαρίλαος Κατάκος, ενώ τραυματίζεται σοβαρά ο εθνικόφρονος Σπύρος Κατζανός και άλλοι πέντε εθνικόφρονες. εφ. *Σάλπιγξ*, αρ.φ. 2, 3 Σεπτεμβρίου 1946 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 140, 30 Αυγούστου 1946.

¹⁴²⁴ Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 241, 305 - 308.

¹⁴²⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 341, 5 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁴²⁶ Στη συμπλοκή έχασαν τη ζωή τους οι νυχτοφύλακες Παναγιώτης Πέρρος, Αλέκος Παραθυράς και ο κανδουλανάφτης Δημήτριος Τηνιακός, ενώ τραυματίστηκαν σοβαρά οι Δημήτριος Παναγιής και Ευστράτιος Βασιλέλλης. εφ. *Σάλπιξ*, αρ.φ. 3, 12 Σεπτεμβρίου 1946. Για τη συμπλοκή Βλ. επίσης, Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 241-242. Επίσης, Απόφαση 126/3.9.47 έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης, Αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών.

¹⁴²⁷ Στη συμπλοκή του Σιγρίου τραυματίζονται οι εθνικόφρονες Κ. Ταπτάς και Γεώργιος Χαρίτος. εφ. *Σάλπιξ*, αρ.φ. 3, 12 Σεπτεμβρίου 1946 και εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, αρ.φ. 33, 12 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁴²⁸ Ήταν ο Παναγιώτης Μαλακός, εφ. *Σάλπιξ*, αρ.φ. 4, 20 Σεπτεμβρίου 1946.

για υποκρισία και κρυφή ατζέντα εμφυλίου πολέμου. Η χρήση όπλων από εθνικόφρονες πολίτες γίνεται de facto νόμιμη και οι οποίες διαμαρτυρίες του εαμικού τύπου είναι χωρίς αντίκρισμα, καθώς η κυβέρνηση σχεδιάζει το εξοπλισμό των χωρικών σε ολόκληρη την Ελλάδα.¹⁴²⁹ Οι έμποροι της Μυτιλήνης σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τους φόνους στο Κάτω Τρίτος και τη Γέρα, έκλεισαν τα μαγαζιά τους για δύο ώρες. Το Δημοτικό Συμβούλιο Μυτιλήνης σε ψήφισμα - τηλεγράφημά του προς την κυβέρνηση αναφέρει «ότι δέον όπως διαταχθή τακτικός Στρατός μετάσχη καταδίωξιν και εξόντωσιν [...συμμοριτών].¹⁴³⁰

Αντίθετα ο εαμικός τύπος την επόμενη μέρα από τη συμπλοκή, όπως και για τη συμπλοκή στο Κάτω Τρίτος, αποποιείται οποιαδήποτε σχέση με τους δράστες. Με ένα μικρό μονόστηλο με τίτλο: «Θλιβερά γεγονότα στη Γέρα» η *Ελεύθερη Λέσβος* γράφει για «αγνώστους» που σκότωσαν τους νυχτοφύλακες στον Παπάδο.¹⁴³¹ Στο ίδιο φύλλο της εφημερίδας, κάτω από το βάρος των κατηγοριών, το ΚΚΕ με ανακοίνωση του Γραφείου της Περιφερειακής Επιτροπής Λέσβου, παίρνει ομοίως αποστάσεις από τα γεγονότα, σημειώνοντας χαρακτηριστικά:

Έπειτα από τα θλιβερά γεγονότα της Γέρας και για να μη δημιουργηθούν παρανοήσεις που σκόπιμα καλλιεργούν γνωστοί κύκλοι, η Π.Ε. του ΚΚΕ Λέσβου κάνει γνωστό πως *τέτοιες ενέργειες δεν είναι παραδεκτές από το ΚΚΕ*. Η σωστή βάση της πολιτικής μας πάνω στο νησί, πολιτικής που θα εξυπηρετεί τον τόπο και το λαό, είναι η ίδια, εκείνη που κάναμε γνωστή και σ' επίσημα διαβήματα μας και σε κάθε περίπτωση: η συμφιλίωση του λαού. *Ο φόνος, η βία και κάθε τέτοια ενέργεια είναι καταδικασμένη από το κόμμα μας σαν μέσο πολιτικής επιβολής απ' οπουδήποτε κι αν προέρχεται...* Τα τελευταία γεγονότα θα πρέπει να διδάξουν πως οποιαδήποτε άλλη πολιτική εκτός από τη συμφιλίωση είναι προορισμένη να φέρει μεγαλύτερη σύγχυση και να ρίξει τον τόπο μας σε μεγαλύτερη περιπέτεια.¹⁴³²

Σε ανακοίνωση του ΕΑΜ Λέσβου μια εβδομάδα μετά τα λεγόμενα και «Παπαδιανά»¹⁴³³ με τίτλο: «Λέσβιοι ας σώσουμε το νησί μας από τις φλόγες», παίρνει και αυτό αποστάσεις από τα γεγονότα. Στην ανακοίνωση «κάνει ύστατη έκκληση προς

¹⁴²⁹ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 156, 16 Σεπτεμβρίου 1946 και αρ.φ. 160, 14 Οκτωβρίου 1946.

¹⁴³⁰ εφ. *Σάλπιξ*, αρ.φ. 4, 20 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁴³¹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος* αρ.φ. 345, 12 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁴³² Στο *ίδιο*. [Οι υπογραμμίσεις στην ανακοίνωση δικές μου.]

¹⁴³³ Ως «Παπαδιανά» έμεινε στη συλλογική μνήμη των κατοίκων της Γέρας η ένοπλη συμπλοκή στην πλατεία του χωριού Παπάδος της Γέρας, προφορική μαρτυρία Παναγιώτη Ταμβακέρα στον γράφοντα, ό.π.

όλες τις πολιτικές παρατάξεις, προς όλους τους πολίτες... για κατάπαυση αντεκδικήσεων και ενεργειών βίας, από οποιαδήποτε πλευρά κι αν προέρχονται». Εκτιμά ότι «ξένοι υποδαύλισαν τον καταστρεπτικό διχασμό στο νησί» και σημειώνει χαρακτηριστικά πως: «Οι αντίπαλοι νεκροί έχουν συμφιλιωθεί για πάντα κάτω από το ίδιο λεσβιακό χόμα που τους σκεπάζει... *Η σκέψη μας είναι προς τους ζωντανούς!,,,*». Καλεί τέλος τις πολιτικές δυνάμεις σε κοινή σύσκεψη για να προωθηθούν μέτρα ειρήνευσης και αποφυγής μιας εμφύλιας σύρραξης και ζητά να επικρατήσει σύνεση και σωφροσύνη.¹⁴³⁴

Όπως ήταν φυσικό και οι μετριοπαθέστεροι πολιτικοί σύμμαχοι του ΚΚΕ παίρνουν ομοίως αποστάσεις, καταδικάζοντας τα γεγονότα, χαρακτηρίζοντας τα, εμμέσως ως και προβοκατόρικα. Ο Θεόδωρος Λευκιάς σε άρθρο του στην τοπική εφημερίδα του Σοσιαλιστικού Κόμματος *Ανατολή*, γράφει μεταξύ των άλλων:

Πρόκειται περί γεγονότος προωρισμένου να έχει τις πλέον ολέθριες επιδράσεις στην εξέλιξη της ζωής του τόπου. Πρόκειται περί δολοφονικού πλήγματος, που στρέφεται ενάντια στην άδολη και ιερή προσπάθεια για την κατασίγαση των έξαλλων παθών, για την ειρήνευση της ζωής του τόπου. Διότι είνε αναμφισβήτητο ότι μεγαλύτερη ΕΚΔΟΥΛΕΥΣΗ δεν μπορούσαν να περιμένουν οι εχθροί της δημοκρατίας στο τόπο μας, από αυτή που τους προσέφεραν οι πέντε φόννοι της Γέρας... Πως να μην επιχαίρει και αγάλλεται, τώρα, ο ντόπιος φασισμός, βλέποντας να χτυπιέται έτσι απροσδόκητα από τις φονικές ομοβροντίες των ανθρώπων που κατέβηκαν από το βουνό, η αγωνιώδης συμφιλωτική προσπάθεια του λαού μας που όλο και απέβαινε περισσότερο αποτελεσματική και γόνιμη. Αυτός εφλέγετο από τον πόθο και επεδίωκε το ξάπλωμα του εμφυλίου σπαραγμού στο νησί μας. Ένα τέτοιο πράγμα, έως χθες, το καθιστούσε εντελώς απίθανο η έλλειψη προφάσεων και προσχημάτων. Τώρα, όμως, υπάρχουν και οι προφάσεις και τα προσχήματα. *Δεν τα βρήκε! Του τα έδωσαν!*¹⁴³⁵

Οι συμπλοκές του Κάτω Τρίτου και της Γέρας έφεραν το ΚΚΕ μπροστά σε τετελεσμένα γεγονότα. Ο Εμφύλιος, που τόσο πολύ ήθελε να αποφύγει η τοπική του ηγεσία, είχε ήδη ξεκινήσει και μάλιστα με επιθετικές ενέργειες από την πλευρά των οπαδών του.

Το «κύκνειο άσμα» - Η καταδίκη της βίας «απ' όπου κι αν προέρχεται»

¹⁴³⁴ Η υπογράμμιση είναι του πρωτότυπου κειμένου. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 156, 16 Σεπτεμβρίου 1946 και εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 348, 17 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁴³⁵ Άρθρο με τίτλο «Οι πέντε φόννοι της Γέρας», εφ. *Ανατολή*, αρ.φ. 36, 14 Σεπτεμβρίου 1946.

Την ίδια ακριβώς περίοδο, δηλαδή το διάστημα 15 με 19 Σεπτεμβρίου 1946, το ΕΑΜ Λέσβου πραγματοποιεί την Παλλεσβιακή Συνδιάσκεψή του, ενόψει του Πανελλαδικού Συνεδρίου του, που θα γινόταν στις 27 Σεπτεμβρίου 1946 στην Αθήνα και ως γνωστόν δεν πραγματοποιήθηκε.¹⁴³⁶ Στη Συνδιάσκεψη, που όπως ήταν φυσικό έγινε σε καθεστώς παρανομίας, πήραν μέρος αντιπρόσωποι από την πόλη και τα χωριά, εκτός από το Πλωμάρι και την Ερεσό, που η τρομοκρατία δεν επέτρεψε στους αντιπροσώπους τους να μετακινηθούν. Απουσίαζαν φυσικά και οι αντιπρόσωποι της Λήμνου.¹⁴³⁷

Η εαμική Συνδιάσκεψη βρέθηκε σε μια πολύ περίεργη συγκυρία. Ενώ είχε προετοιμαστεί να συζητήσει πάνω σε μια πολυσέλιδη εμπεριστατωμένη εισήγηση γύρω από τα «Βασικά Λαϊκοδημοκρατικά προβλήματα της Νήσου Λέσβου», στην οποία γινόταν εκτενής αναφορά σε όλους τους τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας της Λέσβου και προτεινόταν μέτρα και λύσεις - εν είδει τοπικού πολιτικού προγράμματος του ΕΑΜ¹⁴³⁸ - η πολιτική συγκυρία διαφοροποίησε τις αρχικές προθέσεις, καθώς η συνδιάσκεψη έπρεπε να τοποθετηθεί στο βασικό ζήτημα της θέσης του ΕΑΜ Λέσβου μπροστά στην έναρξη του ένοπλου αγώνα.

Από τα λίγα υλικά της συνδιάσκεψης που έχουν σωθεί, προκύπτει ότι την περίοδο αυτή, το ΕΑΜ είχε οκτώ οργανώσεις στην πόλη της Μυτιλήνης, που συσπείρωναν γύρω στα 5.000 μέλη. Στα χωριά, οι οργανώσεις που υπήρχαν ένα χρόνο πριν, είχαν διαλυθεί σε εφαρμογή της απόφασης «για την ενότητα στο χωριό». Η συντριπτική πλειοψηφία πέρασε στο ΑΚΕ, συγκροτώντας τις τοπικές του οργανώσεις. Η καθοδήγηση όλων αυτών των μελών γινόταν σε καθεστώς ημιπαρανομίας, κάτι που προϋπόθετε την δημιουργία μικρών υπο-ομάδων 7 ως 10 ατόμων σε κάθε οργάνωση, με έναν υπεύθυνο σε κάθε ομάδα. Ο τρόπος αυτός οργάνωσης μπορεί να έλυνε στοιχειωδώς το ζήτημα της επαφής με όλα τα μέλη, δημιουργούσε όμως άλλου είδους προβλήματα, καθώς η παρεμβολή πολλών ενδιάμεσων κρίκων στην οργανωτική

¹⁴³⁶ Η πραγματοποίηση του Συνεδρίου του ΕΑΜ απαγορεύτηκε τελικά από την κυβέρνηση Τσαλδάρη και αναβλήθηκε. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9864, 17 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁴³⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 350, 20 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁴³⁸ Βλ. ΝΕ ΕΑΜ Λέσβου, *Τα βασικά λαϊκοδημοκρατικά προβλήματα της Νήσου Λέσβου*, Από τη Νομαρχιακή Συνδιάσκεψη, Μυτιλήνη Σεπτέμβριος 1946, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

αλυσίδα, καθιστούσε χρονοβόρα τη μεταφορά της «γραμμής» και παράλληλα δημιουργούσε σοβαρούς κινδύνους να αλλοιωθεί μέχρι να φτάσει στο τελευταίο μέλος. Η οργανωτική εισήγηση δεν πρότεινε ουσιαστικές αλλαγές στη δομή αυτή, επέμενε όμως στην επίλυση των ζητημάτων της σωστής και έγκαιρης μεταφοράς της «γραμμής».¹⁴³⁹

Στην πολιτική απόφαση της Παλλεσβιακής Συνδιάσκεψης η συγκυρία αποτελεί βασικό τμήμα. Αφού αναφέρει λοιπόν πως η ιδιομορφία της νησιωτικότητας, δίνει τη δυνατότητα στη Λέσβο να αποφύγει τον εμφύλιο σπαραγμό, σημειώνει:

Η θάλασσα που χωρίζει το νησί από την Ηπειρωτική Ελλάδα, όπου μαίνεται ο εμφύλιος πόλεμος και κυρίως το γεγονός ότι ο Λεσβιακός λαός δεν διατηρεί μέσα στη ψυχή του άσβεστα μίση απ' την Κατοχή και τον Δεκέμβρη συντελεί, ώστε να μην πιάνουν τα κηρύγματα του αλληλοσπαραγμού που ξένοι σερβίρουν στον τόπο μας.¹⁴⁴⁰

Για να συμπληρώσει όμως, αμέσως παρακάτω με νόημα:

Η Συνδιάσκεψη εγκρίνει τη θέση της Εαμικής καθοδήγησης απέναντι στις πράξεις βίας – από οποιαδήποτε πλευρά κι αν προέρχονται – και δίνει εντολή σ' αυτήν να συνεχίσει ακούραστα τις προσπάθειες για συνδιαλλαγή ανάμεσα στις αντίπαλες παρατάξεις με σκοπό τη περιφρούρηση της ησυχίας και της τάξης στο νησί.¹⁴⁴¹

Διαβάζοντας κανείς την απόφαση της συνδιάσκεψης αντιλαμβάνεται μια αμηχανία μεταξύ της συμφιλίωσης και της ανάγκης να στηριχθούν τα εκατοντάδες διωκόμενα και δεκάδες ένοπλα πια, μέλη του. Παρ' όλα αυτά η καταδίκη της χρήσης ένοπλης βίας είναι σαφής.

Από τη συμφιλίωση στην ένοπλη σύγκρουση – Το ασύμπτωτο των «γραμμών».

Οι ανακοινώσεις τόσο της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ όσο και της Νομαρχιακής Συνδιάσκεψης Λέσβου του ΕΑΜ και οι αντιδράσεις που υπήρξαν με αφορμή τις συμπλοκές στο Κάτω Τρίτος και τη Γέρα, δεν φαίνεται πως μπορούν να αλλάξουν κάτι

¹⁴³⁹ Ο αριθμός των 5.000 μελών μόνο για την πόλη της Μυτιλήνης, χωρίς να συνυπολογίζονται τα μέλη του ΑΚΕ στα χωριά, δείχνει ακριβώς πως στη Λέσβο οι δεσμοί του ΕΑΜ με το λαό, εξακολουθούσαν να παραμένουν ισχυροί ακόμα και κατά την έναρξη του Εμφυλίου. Βλ. ΝΕ ΕΑΜ Λέσβου, *Το Οργανωτικό πρόβλημα στην ΕΑΜική Οργάνωση Λέσβου*, από τη Νομαρχιακή Συνδιάσκεψη, Μυτιλήνη Σεπτέμβριος 1946, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

¹⁴⁴⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 350, 20 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁴⁴¹ Στο ίδιο.

ουσιαστικό, στις ήδη δρομολογημένες πια εξελίξεις. Ο Εμφύλιος στην υπόλοιπη Ελλάδα έχει ήδη φουντώσει και το ΚΚΕ έχει αποφασίσει πλέον ότι το βάρος της πολιτικής του θα μεταφερθεί σταδιακά από τις ειρηνικές μορφές πάλης, στην ένοπλη σύγκρουση, θέτοντας ως βασική προτεραιότητα την αύξηση των ανταρτών και την ενίσχυση του εξοπλισμού τους.¹⁴⁴²

Έτσι στη συνεδρίαση του ΠΓ του ΚΚΕ στην Αθήνα, στις 26 Σεπτεμβρίου 1946 συζητείται μεταξύ των άλλων και η κατάσταση στη Λέσβο και την επόμενη μέρα στην ανακοίνωση του, το ΠΓ του ΚΚΕ αναφέρει:

Το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ αφού συζήτησε την ανακοίνωση της ΠΕ Λέσβου, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερη Λέσβος* στις 11 Σεπτεμβρίου 1946 χαρακτηρίζει τη σχετική ενέργεια της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ σαν πολιτικά εσφαλμένη γιατί έρχεται σε αντίθεση με την γραμμή του ΚΚΕ και καλύπτει τις πραγματικές αιτίες που οδήγησαν στα γεγονότα της Γέρας και ενθαρρύνει αντικειμενικά το τρομοκρατικό όργιο του μοναρχοφασισμού. *Κανένας δεν μπορεί να αφαιρέσει το δικαίωμα του λαού να υπερασπίζεται τη ζωή του με τα ίδια μέσα που χρησιμοποιούν οι τρομοκράτες δολοφόνοι του.*¹⁴⁴³

Όπως ήταν αναμενόμενο, η απόφαση του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ για τα γεγονότα της Γέρας έδινε το πράσινο φως της «έννομης» έναρξης του ένοπλου αγώνα στη Λέσβο. Στις 3 Οκτωβρίου 1946, η ολομέλεια της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ δίνει στη δημοσιότητα νέα ανακοίνωση, με την οποία προσαρμόζεται στη «γραμμή» του κόμματος, δίνοντας πολιτική κάλυψη, ένα σχεδόν μήνα μετά, στην επίθεση των ανταρτών στην πλατεία του Παπάδου. Σύμφωνα με αυτήν:

Εξετάζοντας την ανακοίνωση της 11/9 του Γραφείου της η ολομέλεια διαπιστώνει ότι πάθηκε βεβιασμένα και αυσχολόγητα, κάτω από την πρώτη εντύπωση των γεγονότων, χωρίς να γίνει λεπτομερειακή ανάλυση και καθορισμός των αιτιών που οδήγησαν σε αυτά. Έτσι, όπως διαπιστώνει και το ΠΓ της ΚΕ “ενθαρρύνει αντικειμενικά το τρομοκρατικό έργο του μοναρχοφασισμού” ...Τα μέλη του Γραφείου της ΠΕ παραδέχθηκαν την παραπάνω διαπίστωση κι έκαναν αυτοκριτική για την εσφαλμένη θέση που πήραν στην εκτίμηση των γεγονότων της Γέρας. Με την ευκαιρία αυτή, η ολομέλεια καλεί όλη την Κομματική Οργάνωση Λέσβου να παραδειγματιστεί και να σταθεί ψύχραιμα και αποφασιστικά επικεφαλής του λαού στις σημερινές κρίσιμες στιγμές αδιαφορώντας για ατομικές θυσίες και κατατρεγμούς. Με τη σημαία της συμφιλίωσης ψηλά, οι κομμουνιστές της Λέσβου θα φανούν αντάξιοι στον ηρωικό λαό του νησιού μας και θ’ ανταποκριθούν στο

¹⁴⁴² Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 211-214 και Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 35 - 50.

¹⁴⁴³ εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9873, 27 Σεπτεμβρίου 1946. [Η υπογράμμιση δική μου]

καθήκον τους. Αυτό μέσα σε οποιοσδήποτε συνθήκες θα δημιουργήσουν οι ξένοι και ντόπιοι εχθροί του Λεσβιακού Λαού.¹⁴⁴⁴

Παράλληλα η Νομαρχιακή Επιτροπή του ΕΑΜ Λέσβου αναγκάζεται να προσαρμοστεί στην νέα γραμμή που φέρνει από την Αθήνα η ανακοίνωση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ. Σε νέα της συνεδρίαση, εκτίμησε ότι γύρω από το θέμα των πράξεων βίας στην απόφαση της Συνδιάσκεψης δεν αποτυπώθηκε σωστά η θέση που ενέκριναν οι αντιπρόσωποι, ότι δηλαδή,

ναι μεν είμαστε πάντοτε πρόθυμοι για ισότιμη συνδιαλλαγή και κατευνασμό και με τη μοναρχοφασιστική παράταξη για το καλό του τόπου μας, αλλά ποτέ δεν κατακρίναμε κι ούτε αποστερήσαμε το δικαίωμα από τους πολίτες να υπερασπίζονται την ελευθερία τους και τη ζωή τους, που διαρκώς απειλούνται από την ασύδοτη εγκληματική τρομοκρατία των μοναρχοφασιστών με την ανοχή των οργάνων της τάξεως. Η δε φράση “από οποιαδήποτε πλευρά κι αν προέρχεται” αλλοιώνει φοβερά το πραγματικό νόημα της θέσεως της Οργάνωσής μας. Κακώς προσετέθη, ευτυχώς μονάχα στο φύλο αυτό της εφημερίδας και όχι στα πρακτικά της συνεδρίασης.¹⁴⁴⁵

Γύρω από όσα συνέβησαν τότε στην τοπική ηγεσία του ΚΚΕ και του ΕΑΜ δεν υπάρχουν σαφείς εκτιμήσεις. Μεταγενέστερες μαρτυρίες, εκτιμούν πως η αρχική απόφαση της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ, λήφθηκε προσωπικά από τον γραμματέα της Περιφερειακής Επιτροπής Αιγαίου Κώστα Συρέλη, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη άλλων στελεχών του κόμματος. Στις ίδιες μαρτυρίες σημειώνεται, πως η ασάφεια και η αμηχανία του κόμματος είχε και μια άλλη συνέπεια. Οι οργανωμένοι στο κόμμα φαντάρτοι, που υπηρετούσαν ως φρουροί στις φυλακές Μυτιλήνης και μπορούσαν να συμβάλλουν στην απελευθέρωση εκατοντάδων από τους κρατούμενους για να φύγουν μαζί με τους αντάρτες στο βουνό, δεν πήραν ποτέ κάποια τέτοια εντολή, ενώ την περίμεναν.¹⁴⁴⁶ Πάντως στέλεχος του ΚΚΕ από τη Λέσβο, που πιάστηκε το Δεκέμβριο του 1946 και είχε το ρόλο του διαφωτιστή της Περιφερειακής Οργάνωσης Αιγαίου, κατά τη μεταγωγή του στις φυλακές της Αίγινας, σε γράμμα του στο Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ, αναφέρεται σε μια αρρωστημένη κατάσταση στην οργάνωση του ΚΚΕ στο

¹⁴⁴⁴ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 357, 3 Οκτωβρίου 1946.

¹⁴⁴⁵ Χειρόγραφο κείμενο, ανακοίνωση Ολομέλειας Νομαρχιακής Επιτροπής ΕΑΜ Λέσβου, αρχείο οικίας Βουρνάζων 17, Μυρσίνης Τουρβαλή.

¹⁴⁴⁶ Βλ. Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 240, 242-243, 283-293, καθώς και προφορική μαρτυρία του Γιώργου Σκούφου στον Π. Κουτσκουδή στις 23 Ιουνίου 2004

νησί. Υποστηρίζει πως δεν είχε κληθεί όταν η Περιφερειακή Επιτροπή αποφάσισε την καταδίκη των γεγονότων της Γέρας και αποδίδει σε συγκεκριμένα στελέχη, τα οποία δεν κατονομάζει, την άποψη ότι «εδώ δε μπορούμε να δημιουργήσουμε ... [αντάρτικο] όπως στην άλλη Ελλάδα». Συμπληρώνει μάλιστα πως:

Εκδήλωση της αντίληψης αυτής ήταν η παραμέληση και εγκατάλειψη /ουσιαστικά/ όσων βγήκαν. Καμία βοήθεια, οργάνωση, καθοδήγηση... Τα αποτελέσματα γνωστά. Ομαδικές παρουσιάσεις, ηττοπάθεια αγροτικού πληθυσμού /δηλώσεις/παραδόσεις υλικού κ.λπ..¹⁴⁴⁷

Η αποφυγή κάθε δημόσιας παραδοχής για καθοδηγητική σχέση ανάμεσα στο ΚΚΕ και τις οργανώσεις του αφενός και στις αντάρτικες ομάδες αφετέρου, αποτελούσε κατεύθυνση του ΚΚΕ σε ολόκληρη την Ελλάδα, τουλάχιστον ως τις αρχές Οκτωβρίου του 1946. Παράλληλα όμως επιδοκιμάζεται η χρήση των όπλων από τους διωκόμενους αντάρτες ως αναγκαία για την άμυνα και την υπεράσπιση της ζωής τους. Κάτι που άλλωστε προκύπτει και από τις δηλώσεις του Γραμματέα του Νίκου Ζαχαριάδη στην εφημερίδα του Σικάγου *Ημερήσιος Χρόνος*, που αναδημοσιεύονται στο *Ριζοσπάστη* και στο τοπικό *Εμπρός*.¹⁴⁴⁸

Σε επανειλημμένα άρθρα στην τοπική του εφημερίδα *Εμπρός*, το ΚΚΕ αποδίδει σε χαφιέδικο μηχανισμό, οποιαδήποτε δημόσια παραδοχή ότι στελέχη του ενισχύουν τους αντάρτες και καλεί τα μέλη του να είναι ιδιαίτερα προσεκτικά πάνω σε αυτό το ζήτημα.¹⁴⁴⁹ Επιμένει πως ο βασικός του στόχος είναι η αποφυγή του Εμφυλίου στο νησί και αποδίδει την κλιμάκωση των συγκρούσεων στην ένταση της βίας από την πλευρά του «κράτους του νόμου». Μάλιστα με αφορμή ένα άρθρο της νεοεκδοθείσας τοπικής εφημερίδας *Λαϊκή*, που ανήκε στο Λαϊκό Κόμμα, σε ανακοίνωση του Γραφείου της Πολιτικής του Επιτροπής σημειώνει μεταξύ άλλων:

¹⁴⁴⁷ Από τα υπάρχοντα τεκμήρια και τη χρονική ταυτοποίηση των γεγονότων που αναφέρονται στην επιστολή, κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για τον Αλέκο Αντωνιάδη (Γιαννακό), τότε υπεύθυνο διαφώτισης της Περιφερειακής Επιτροπής Λέσβου του ΚΚΕ. Βλ. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Φάκελος ΚΚΕ, Φ.418/24/2/23, γράμμα συλληφθέντος στελέχους του ΚΚΕ από τη Λέσβο προς την καθοδήγηση, 18 Φεβρουαρίου 1947. Βλ. επίσης, Δασκαλάκης Απόστολος, *Ιστορία της ελληνικής Χωροφυλακής*, τ. II, ό.π., σ. 809.

¹⁴⁴⁸ Συνέντευξη του Νίκου Ζαχαριάδη με τον απεσταλμένο αμερικανικής εφημερίδας. εφ. *Ριζοσπάστης* αρ.φ. 9801, 6 Οκτωβρίου 1946. Μέρος της συνέντευξης παρατίθεται στην εφ. *Εμπρός* αρ.φ. 159, 7 Οκτωβρίου 1946.

¹⁴⁴⁹ «Προσοχή στους Χαφιεδισμούς», άρθρο του Κ.Μ. εφ. *Εμπρός* αρ.φ. 166, 25 Νοεμβρίου 1946 και «Επαγρύπνιση», άρθρο του Κ.Μ. εφ. *Εμπρός* αρ.φ. 167, 2 Δεκεμβρίου 1946.

Κι είνε παρήγορο το γεγονός ότι τώρα και μέσα στους κύκλους των μοναρχικών πιάνει έδαφος το σωτήριο σύνθημα της συμφιλίωσης γιατί τα τελευταία γεγονότα προκάλεσαν αγανάκτηση και σ' αυτούς τους "εθνικόφρονες". Χαρακτηριστικό από αυτή την άποψη είνε το άρθρο με τίτλο "Συμφιλίωσις" της "Λαϊκής".¹⁴⁵⁰

Ακόμα και στις 10 Μαρτίου 1947, όταν οι ένοπλες συμπλοκές στη Λέσβο είχαν κλιμακωθεί με νεκρούς εκατέρωθεν, σε ανακοίνωσή του το Γραφείο Περιοχής Αιγαίου του ΚΚΕ καλεί τα μέλη και τους οπαδούς του να αγωνιστούν για τη συμφιλίωση και «δίνει εντολή σ' όλες τις οργανώσεις του και σ' όλα τα μέλη του να δουλέψουν μ' όλη τη δύναμη της ψυχής τους για τη συμφιλίωση, για την ησυχία, για την τάξη, για τη σωτηρία και την προκοπή της χώρας μας».¹⁴⁵¹ Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η ανακοίνωση του ΕΑΜ Λέσβου, που δημοσιεύεται την επόμενη μέρα.¹⁴⁵² Μάλιστα, τέλος Φεβρουαρίου 1947, υπάρχουν πολλά δημοσιεύματα στον εαμικό τύπο, που επαινούν πρωτοβουλίες συμφιλίωσης. Σ' ένα από αυτά, στο τελευταίο φύλλο της επονίτικης εφημερίδας *Αντιφασίστας*, πριν τεθεί εκτός νόμου, σημειώνεται:

Τέτοια παραδείγματα συμφιλίωσης έχει να παρουσιάσει και η νεολαία του νησιού μας... Στο Κεράμι της Καλλονής, επονίτες και χίτες αδελφωμένοι γλεντούν σήμερα σε κοινές γιορτές και οργανώνουν μαζί τον αθλητισμό τους. Το ίδιο συμφιλιωτικό πνεύμα διέπει και τους νέους της Καλλονής.¹⁴⁵³

Χαρακτηριστικό είναι και ένα κύριο άρθρο της *Ελεύθερης Λέσβου* «Κρήτη – Λέσβος μια αποστομοτική σύγκριση» στο οποίο αποδίδει την αποφυγή του Εμφυλίου στην Κρήτη στο κλίμα ελευθερίας που επικρατούσε αυτή την περίοδο στη Μεγαλόνησο.¹⁴⁵⁴ Η γραμμή της συμφιλίωσης όμως δεν εμποδίζει το ΚΚΕ να στηρίζει και τον ένοπλο αγώνα, που έχει ήδη ξεκινήσει με ένταση στην ηπειρωτική Ελλάδα και επεκτείνεται και στη Λέσβο. Το ΚΚΕ σύρεται ουσιαστικά σε αυτόν, χωρίς να έχει σαφή πολιτική γραμμή και με μέρος του στελεχικού του δυναμικού, να έχει αμφιβολίες για τη σκοπιμότητά του. Η οργανωτική του κατάσταση είναι στο χειρότερό της σημείο από την Απελευθέρωση, καθώς έχουν ήδη συλληφθεί μέλη των Γραφείων της

¹⁴⁵⁰ εφ. *Εμπρός* αρ.φ. 167, 2 Δεκεμβρίου 1946.

¹⁴⁵¹ «Ομόνοια αντί για Πόλεμο», ανακοίνωση του Γραφείου Περιοχής Αιγαίου του ΚΚΕ, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 459, 10 Μαρτίου 1947.

¹⁴⁵² «Ομόνοια - Αγάπη - Συμφιλίωση - Πραγματικός Κατευνασμός», προκήρυξη του ΕΑΜ Λέσβου, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 460, 11 Μαρτίου 1947.

¹⁴⁵³ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 9, 23 Φεβρουαρίου 1947.

¹⁴⁵⁴ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 437, 11 Φεβρουαρίου 1947.

Περιφερειακής Επιτροπής Μυτιλήνης και Αιγαίου, και δεκάδες άλλα μεσαία στελέχη του, μετά την εφαρμογή του Γ' ψηφίσματος και τις συμπλοκές του Κάτω Τρίτους και της Γέρας. «Εδώ και τρεις μήνες η οργάνωσή μας δεν μπορεί να κινητοποιήσει τις μάζες γύρω από τα σοβαρά προβλήματα που τις απασχολούν», παραδέχεται ο γραμματέας του Γραφείου Περιοχής Αιγαίου του κόμματος προς την καθοδήγηση, στις αρχές Φεβρουαρίου του 1947.¹⁴⁵⁵ Η τοπική καθοδήγηση του κόμματος είναι διχασμένη σε εκείνους που επιδιώκουν την ενίσχυση του ένοπλου αγώνα και τη στήριξη των συντρόφων τους, που είναι στο βουνό και σε εκείνους - όπως ο γραμματέας της Περιοχής Αιγαίου Κώστας Συρέλης - που επιμένουν στη συμφιλίωση και στην αποφυγή του Εμφυλίου. Με τη σύλληψη των στελεχών του Εργατικού Κέντρου και ο τελευταίος θεσμικός χώρος στον οποίο είχε παρουσία η Αριστερά, πέρασε και αυτός στον αντίπαλο, καθώς, δύο μέρες πριν το δημοψήφισμα, με απόφαση της Γενικής Διοίκησης Αιγαίου παύτηκε η εκλεγμένη από το συνέδριο διοίκηση και διορίστηκε νέα με «εθνικόφρονα» σύνθεση.¹⁴⁵⁶

Η πολιτική ασφυξία του ΚΚΕ προς το τέλος του 1946, καθώς όλοι οι θεσμικοί χώροι για νόμιμη πολιτική παρουσία είχαν κλείσει, έδινε στο κόμμα τη μοναδική διέξοδο που υπήρχε. Τη στήριξη του ένοπλου αγώνα. Εξάλλου κάτι τέτοιο ήταν ήδη μονόδρομος και στην ηπειρωτική Ελλάδα.¹⁴⁵⁷ Και πολύ αργά, άρχισε να προετοιμάζει τον κόσμο του γι' αυτόν τον αγώνα και τις δυσκολίες του. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα στην κατεύθυνση αυτή, ένα άρθρο που δημοσιεύεται στην κομματική στήλη, σε ένα από τα τελευταία τεύχη του *Εμπρός* λίγες μέρες πριν ανασταλεί οριστικά η έκδοσή του, όπου ο συντάκτης του Φ.Χ. κατακρίνει τα «λιπόψυχα στοιχεία» στο κόμμα και προετοιμάζει τον κόσμο του κόμματος για θυσίες, «που τα μέλη του κόμματος θα πρέπει να είναι διατεθειμένα να τις υποστούν». Και σημειώνει ότι: «Απαραίτητη προϋπόθεση για τη νίκη είναι ότι τα μέλη του κόμματος θα πρέπει όταν επιβάλλεται να δώσουν και τη ζωή τους ακόμα για την υπόθεση του λαού».¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵⁵ Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Φάκελος ΚΚΕ, Φ.418/24/2/21, έκθεση Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Αιγαίου, 11 Φεβρουαρίου 1947.

¹⁴⁵⁶ Διαταγή Γενικής Διοικήσεως Αιγαίου με Αριθμ. 14091/29.8.46. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 338, 30 Αυγούστου 1946.

¹⁴⁵⁷ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, ό.π., σ. 264- 265.

¹⁴⁵⁸ εφ. *Εμπρός* αρ.φ. 169, 16 Δεκεμβρίου 1946.

β' Οι ένοπλες συγκρούσεις 1947 – 1949.

Από τον Οκτώβριο του 1946 και μετά, ήταν πλέον σαφές πως τα περιθώρια του ΚΚΕ στη Λέσβο για νόμιμη μαζική δράση είχαν πλέον ελαχιστοποιηθεί. Η παρέμβαση του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ ειδικά στο ζήτημα του ένοπλου αγώνα, ενίσχυσε την θέση εκείνων των στελεχών, που έβλεπαν ως μόνη διέξοδο τη στήριξη των ενόπλων στην ύπαιθρο. Εξάλλου, στην ηπειρωτική Ελλάδα προς το τέλος του Οκτωβρίου 1946, έχει ήδη συγκροτηθεί το Γενικό Αρχηγείο των Ανταρτών και προς το τέλος του χρόνου αποφασίστηκε οι δυνάμεις των ανταρτών να ονομαστούν Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας.¹⁴⁵⁹ Παρ' όλα αυτά, μέχρι και το Φεβρουάριο του 1947, το ΚΚΕ ήταν επιφυλακτικό γενικά στην επέκταση του ένοπλου αγώνα και αυτό φαίνεται πως διαπερνούσε ως κατεύθυνση, το σύνολο των οργανώσεων του στην Ελλάδα.¹⁴⁶⁰ Το ίδιο ίσχυε και στη Λέσβο. Σύμφωνα μάλιστα με μια μεταγενέστερη μαρτυρία του αντάρτη Γιώργου Σκούφου, όταν μαθεύτηκε ότι θα έβγαινε στο βουνό, τον προσέγγισε ο ίδιος ο Γραμματέας της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ Γρηγόρης Κουντουρέλλης για να τον συμβουλέψει να το σκεφτεί διπλά πριν αποφασίσει, προβάλλοντάς του τις δυσκολίες και τον κίνδυνο να σκοτωθεί.¹⁴⁶¹ Παράλληλα όμως υπάρχει και άλλη μαρτυρία στελέχους του ΚΚΕ, που σημειώνει πως την άνοιξη του 1947, ενώ ειδοποιήθηκε μαζί με άλλους δύο συντρόφους του να βγει στο βουνό, μετά από δυο μέρες πήρε εντολή να επιστρέψει πίσω, γιατί οι στρατολογίες σταμάτησαν προσωρινά, με αποτέλεσμα στη συνέχεια να συλληφθεί και να σταλεί στην εξορία.¹⁴⁶² Στη Λέσβο πάντως μέχρι και το

¹⁴⁵⁹ Στην ελληνική ιστοριογραφία της περιόδου αναφέρονται δύο ημερομηνίες για τη συγκρότηση του Γενικού Αρχηγείου Ανταρτών. Η μία είναι η 28^η Οκτωβρίου 1946, μια ημερομηνία με προφανή συμβολισμό. Κατ' άλλους η 26 Νοεμβρίου 1946. Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 214 και Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός αγών 1945 - 1949*, ό.π., σ. 57.

¹⁴⁶⁰ Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 51 - 58.

¹⁴⁶¹ Βλ. Αρχείο Κουτσκουδή Παναγιώτη, Προφορική μαρτυρία του Γιώργου Σκούφου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 23 Ιουνίου 2004.

¹⁴⁶² Παναγιώτης Βόλιας, *Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 133.

τέλος Φεβρουαρίου του 1947 το ΚΚΕ, δεν αποδεχόταν τουλάχιστον δημόσια, την καθοδήγηση του αντάρτικου αγώνα.¹⁴⁶³

Σε επιχειρησιακό επίπεδο ενοποιούνται τα δύο αντάρτικα τμήματα της Αγιάσου και της Γέρας συγκροτώντας συνολικά μια δύναμη είκοσι με εικοσιπέντε ενόπλων. Προς το τέλος Οκτωβρίου 1946, το τμήμα των ανταρτών της δυτικής Λέσβου συγκρούεται με απόσπασμα της Χωροφυλακής στον δρόμο προς το χωριό Ανεμότια.¹⁴⁶⁴ Στην περιοχή του Ίππειους, όπου δρουν τα ενωμένα τμήματα των ανταρτών της Αγιάσου και της Γέρας, οι εμφανίσεις των ένοπλων ομάδων προκαλούν συμπλοκές μεταξύ των ανταρτών και αποσπασμάτων Χωροφυλακής. Σε μια από αυτές, λίγο έξω από το χωριό Κεραμειά, στις 2 Νοεμβρίου 1946, σκοτώνεται ο ενωμοτάρχης της Χωροφυλακής και Σταθμάρχης στο χωριό Ίππειος Κωνσταντίνος Μποζονέλος.¹⁴⁶⁵ Λίγες μέρες μετά, στη θέση «Καμπιά» τις Αγιάσου, ανταλλάσσονται πυροβολισμοί ανταρτών με μικρή δύναμη Χωροφυλακής με τραυματίες από τη μεριά των κυβερνητικών δυνάμεων.¹⁴⁶⁶ Σε άλλη συμπλοκή με απόσπασμα της Χωροφυλακής, στις 21 Νοεμβρίου 1946, στην περιοχή «Παλιόκαστρο» της Γέρας σκοτώνονται δύο αντάρτες, ενώ τραυματίζεται ένας τρίτος.¹⁴⁶⁷ Μια εβδομάδα μετά, στις 30 Νοεμβρίου 1946, άλλη μια συμπλοκή γίνεται στη θέση «Φεράνες» της Αγίας Παρασκευής.¹⁴⁶⁸

¹⁴⁶³ Σε ρεπορτάζ της *Ελεύθερης Λέσβου* στις 28 Φεβρουαρίου 1947 για την είσοδο των ανταρτών στο χωριό Ανεμότια, όπου δίνει μια περίληψη της ομιλίας του Κυριάκου Πασχαλιά στο καφενείο αναφέρονται τα εξής: «[...Ο Πασχαλιάς] Μίλησε για την αιτία που βγήκαν στο βουνό με αποτέλεσμα τον Δημοκρατικό στρατό, για την παραβίαση της συμφωνίας της Βάρκιζας, ότι δεν έχουν καμία σχέση με το ΕΑΜ και το ΚΚΕ, τους συνέστησε να συμφιλιωθούν κι όλοι ενωμένοι να εργαστούν για τη δημοκρατικοποίηση και την ανεξαρτησία της Ελλάδας». Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 451, 28 Φεβρουαρίου 1947. [Η υπογράμμιση δική μου]

¹⁴⁶⁴ Από τη συμπλοκή στην Ανεμότια τραυματίζονται ο υπενωμοτάρχης Τσιπουράκης Εμμανουήλ και ο Χωροφύλακας Δημήτριος Βουγγελάτος. Βλ. «Αιματηροί άθλοι Εαμοκομμουνιστών», εφ. *Σάλπιγξ*, αρ.φ. 9, 27 Οκτωβρίου 1946.

¹⁴⁶⁵ Βλ. «Τα συνταρακτικά γεγονότα της δολοφονίας του Αστυνομικού Σταθμάρχου Ιππείους», εφ. *Σάλπιγξ*, αρ.φ. 10, 4 Νοεμβρίου 1946.

¹⁴⁶⁶ Βλ. Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 25.

¹⁴⁶⁷ Στη συμπλοκή σκοτώθηκαν οι Βαγγέλης Καρωμένος από τον Παλαιόκηπο και Μανώλης Τσόγκας από τον Παπάδο, ενώ τραυματίστηκε ο Γιώργος Καραβατάκης από το Σκόπελο. Βλ. Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 25. Σύμφωνα με μια μεταγενέστερη μαρτυρία οι σκοτωμένοι ήταν απλά σύνδεσμοι των ανταρτών, που βρέθηκαν στην ακτίνα βολής του αποσπάσματος της Χωροφυλακής. Βλ. Προφορική μαρτυρία του Παναγιώτη Ταμβακέρα στον γράφοντα, στις 18 Σεπτεμβρίου 2021.

¹⁴⁶⁸ Στη συμπλοκή σκοτώνεται ο αντάρτης Θουκυδίδης Θεοδοσίου. Βλ. «Συμπλοκή με συμμορίτες παρά την Αγ. Παρασκευήν», εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 13, 1 Δεκεμβρίου 1946.

Από τον Νοέμβριο του 1946 και μετά, γίνεται προσπάθεια μιας πιο ολοκληρωμένης σταδιακά σύνδεσης ανάμεσα στις ένοπλες ομάδες των ανταρτών και στην κεντρική καθοδήγηση του ΚΚΕ στη Μυτιλήνη. Ορίζεται προσωρινός υπεύθυνος της ένοπλης δράσης ο παλιός Ακροναυπλιώτης Δημήτρης Πιταούλης, που εκείνο το καιρό βρισκόταν στο βόρειο τμήμα του νησιού και συγκεκριμένα στο χωριό Υψηλομέτωπο και αποκτάται στενότερη σύνδεση των ένοπλων ομάδων με τον μηχανισμό του κόμματος.¹⁴⁶⁹

Οι συχνές εμφανίσεις των ένοπλων ανταρτών προκαλούν ανησυχία στο κυβερνητικό στρατόπεδο. Ο κρατικός μηχανισμός, που όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, έτσι και στη Λέσβο βρίσκεται στη φάση ανασυγκρότησής του, αδυνατεί να αντιμετωπίσει τους δεκάδες οπλισμένους φυγόδικους αντάρτες, οι οποίοι καλύπτονται από ισχυρά τοπικά δίκτυα, τα οποία δεν είναι μόνο κομματικά, αλλά και συγγενικά ή φιλικά. Η μικρή σχετικά δύναμη της Χωροφυλακής, που υπάρχει στο νησί, αποτελούμενη κυρίως από ξενόφερτους χωροφύλακες, είναι η αιχμή του δόρατος στην αντιμετώπιση των οπλισμένων ανταρτών. Δεν υπάρχει καμία δυνατότητα αποστολής μονάδων στρατού, καθώς η κλιμάκωση των επιχειρήσεων στην ηπειρωτική Ελλάδα, δεν επιτρέπει καμία τέτοια σκέψη.¹⁴⁷⁰

Μοναδική λύση για την ενίσχυση της αδύναμης Χωροφυλακής, ήταν ο εξοπλισμός των εθnikοφρόνων χωρικών της υπαίθρου. Αυτό αποφασίστηκε από την κυβέρνηση Τσαλδάρη τον Οκτώβριο του 1946 και πολύ γρήγορα, λόγω των αυξανόμενων αναγκών για την αντιμετώπιση των ανταρτών, ο θεσμός αυτός επεκτάθηκε και στη Λέσβο. Έτσι, το φθινόπωρο του 1946 γίνεται προσπάθεια σε ορισμένα χωριά να συγκροτηθούν ένοπλες ομάδες πολιτών, στις οποίες συμμετέχουν κυρίως μοναρχικοί και Χίτες, οι λεγόμενες Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου (Μ.Α.Υ.). Οι μονάδες αυτές δεν είχαν μαζικότητα, δρούσαν σε λίγα χωριά με επικεφαλής κάποιους ακραίους εθnikόφρονες και δεν επιχειρούσαν αυτόνομα, αλλά συνήθως με τη συνεπικουρία των εθnikοφρόνων στελεχών της Χωροφυλακής. Οι Μ.Α.Υ. εκτός από την άσκηση βίας σε αριστερούς στα χωριά ως ένοπλα τμήματα, έπαιρναν μέρος και σε

¹⁴⁶⁹ Παναγιώτης Βόλιας, *Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 130-132.

¹⁴⁷⁰ Περισσότερα για τον Εθnikό Στρατό το φθινόπωρο του 1946, βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, ό.π., σ. 231-239.

συμπλοκές και ένοπλες επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών με την ονομασία Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως (Μ.Α.Δ).¹⁴⁷¹

Παράλληλα οι κυβερνητικές αρχές επιχειρούν να περιορίσουν την αύξηση των ανταρτών αξιοποιώντας τη γνωστή μέθοδο του «μαστίγιου και του καρότου». Από τη μια προχωρούν στην επικήρυξη πέντε ανταρτών από τη Γέρα και έξι από την Αγιάσο.¹⁴⁷² Από την άλλη, υπόσχονται αμνηστία σε όσους παρουσιάζονταν στις κατά τόπους αρχές, ως την 23^η Δεκεμβρίου 1946, παραδίδοντας τον οπλισμό τους.¹⁴⁷³

Η υπόσχεση της αμνηστίας, σε συνδυασμό με την απογοήτευση που προκάλεσε η αρχική αποκήρυξη από τοπική ηγεσία του ΚΚΕ, αναγκάζει το τμήμα των ανταρτών της Γέρας να διαχωρίσει τη θέση του και να επιχειρήσει να παραδοθεί. Σε αυτό συντελούν και τα διαφαινόμενα αδιέξοδα στην προοπτική του αγώνα, κυρίως γιατί γίνονται αντιληπτές οι τεράστιες δυσκολίες στον επισιτισμό των ανταρτών και στην επιβίωσή τους. Κάτω από την πίεση όμως των υπολοίπων ανταρτών, σε μια επεισοδιακή συνέλευση, οι αντάρτες της Γέρας αναγκάστηκαν να αφήσουν πίσω τα όπλα τους και να παραδοθούν χωρίς αυτά. Ο αντάρτης Μιχάλης Λιαρούτσος περιγράφοντας τα γεγονότα αυτά, γράφει για τη συνέλευση αυτή: «Όποιος δεν έζησε τις συνθήκες στις οποίες βρέθηκαν τούτοι οι αγωνιστές, συνθήκες αβάσταχτης πείνας, χειμωνιάτικης παγωνιάς, αδιάκοπης μέρα – νύχτα διαμονής στο ύπαιθρο και συνεχούς

¹⁴⁷¹ Η αμοιβή τους ήταν 20 δρχ. τη μέρα και οι αριστεροί τους έλεγαν κοροϊδευτικά «εικοσαρίτες». Βλ. Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 86 και Προκόπης Πανταζής, *Εθελοντές της κακουχίας*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1980, σ. 17. Περισσότερα για τις Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου (Μ.Α.Υ.) και τις Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως (Μ.Α.Δ), βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, ό.π., σ. 227-230, Βασιλική Λάζου, «Η “συμμοριοποίηση” του κράτους», *Εφημερίδα των Συντακτών*, [Το Φάντασμα της Ιστορίας], 11 Δεκεμβρίου 2016, https://www.efsyn.gr/arheio/fantasma-tis-istorias/92811_i-symmoriopoiisi-toy-kratoys (τελευταία πρόσβαση στις 14.5.2022)

¹⁴⁷² Με τη με αριθμό 34/417/3 απόφαση του υπουργού Δημόσιας Τάξης που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 161/30.9.1946, τεύχος Β' επικηρύχθηκαν ως ληστές επικίνδυνοι για τη δημόσια ασφάλεια με 3.000.000 δραχμές για τη σύλληψη, ή τον φόνο και για 1.000.000 δραχμές για την αποτελεσματική κατάδειξη στις αρμόδιες αρχές του κρησφύγετου τους οι Καβαρινός Εμμανουήλ, Καραβατάκης Γεώργιος, Παππάς ή Παπαδημητρίου Τρύφωνας από το Σκόπελο και τα δύο αδέρφια Γιώργος και Γιάννης Σκοπελίτης από τον Παλαιόκηπο. Επίσης με την 34/417/5 απόφαση του υπουργού Δημόσιας Τάξης, που δημοσιεύτηκε στο ίδιο ΦΕΚ, επικηρύχθηκαν με 6.000.000 και 3.000.000 δραχμές αντίστοιχα για τους ίδιους λόγους οι, Γιαννέλλης Ευστράτιος, Καρέτας Δούκας, Τσουλέλλης Γιάννης, Σουσαμλής Όμηρος και τα αδέρφια Γιώργος και Αντώνης Αγρίτης από την Αγιάσο. Βλ. εφ. *Σάλπιγξ*, αρ.φ. 11, 17 Νοεμβρίου 1946.

¹⁴⁷³ ΙΔ' /1946 Ψήφισμα «Περί αναστολής της διώξεως επί παραβάσει του Γ' Ψηφίσματος και των περι παρανόμου οπλοφορίας διατάξεων», βλ. εφ. *Σάλπιγξ*, αρ.φ. 14, 8 Δεκεμβρίου 1946.

καταδίωξης και αγωνίας, δεν θα μπορέσει ποτέ να καταλάβει πως μπόρεσαν και ειπώθηκαν τόσο βαριά λόγια». ¹⁴⁷⁴

Η παράδοση του τμήματος των Γεραγωγτών ανταρτών ήταν ένα σοβαρό πλήγμα στο γόητρο των αντάρτικων ομάδων, αλλά δεν επηρέασε τις εξελίξεις στο μέτωπο των ένοπλων συγκρούσεων, οι οποίες οδηγούνται σε κλιμάκωση. Οι αντάρτες προκειμένου να εξασφαλίσουν τον ανεφοδιασμό τους και σε μια προσπάθεια να ενισχυθούν με νέες στρατολογίες προς το τέλος του 1946 και στις αρχές του 1947 κάνουν εμφανίσεις σε χωριά της υπαίθρου. Επιλέγουν μικρά χωριά, στα οποία δεν σταθμεύει η Χωροφυλακή και τα οποία εύκολα μπορεί να αποκλείσουν για λίγες ώρες. ¹⁴⁷⁵ Εκεί εφοδιάζονται με τρόφιμα, τα οποία παίρνουν από τα παντοπωλεία και από τα σπίτια των πλουσίων και των εθνικοφρόνων, συλλαμβάνουν και εκφοβίζουν κάποιο τοπικό αγροφύλακα ή Χίτη, που τρομοκρατούσε τους αριστερούς, προσπαθούν να ενισχύσουν το φρόνημα των αριστερών και επιχειρούν να στρατολογήσουν ενδεχομένως νέους αντάρτες, χωρίς όμως να προβαίνουν σε υποχρεωτικές στρατολογίες. ¹⁴⁷⁶

Οι νέες στρατολογίες των ανταρτών προς το τέλος του 1946 και στις αρχές του 1947, είναι εθελοντικές, προέρχονταν κυρίως από κάποιους που τους ακολουθούσαν μετά την είσοδο τους σε κάποιο χωριό ή από μέλη του ΚΚΕ, που είχαν τη θέληση να βγουν στην ύπαιθρο και να πολεμήσουν. Το κόμμα εξασφάλιζε απλά μέσω συνδέσμων την ασφαλή σύνδεση των νέων στρατολογιών με την ομάδα των ανταρτών, αλλά δεν εξασφάλισε ποτέ συνθήκες για τη μαζική έξοδο των μελών του στο αντάρτικο, ούτε παρακινούσε τα μέλη του να γίνουν αντάρτες. ¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷⁴ Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 246-247, 290. Παραδόθηκαν οικειοθελώς εννέα αντάρτες από την περιοχή της Γέρας και του Κάτω Τρίτους στο διάστημα από 21 ως 30 Δεκεμβρίου 1946. Βλ. εφ. *Σάλπιγξ*, αρ.φ. 17, 19 Ιανουαρίου 1947.

¹⁴⁷⁵ Στις 20 Δεκεμβρίου 1946 μπαίνουν στο χωριό Βορό, το σημερινό Νεοχώρι και στις 6 Ιανουαρίου 1947 μπαίνουν στο χωριό Κλομηδάδος, τη σημερινή Νάπη. Βλ. «Η προχθεσινή ληστεία ολόκληρου του χωριού Βορός υπό 24μελούς ληστοσυμμορίας», εφ. *Σάλπιγξ*, αρ.φ. 16, 22 Δεκεμβρίου 1946 και «Άθλοι συμμορίας Πασχαλιά», εφ. *Στέμμα*, αρ. 195, 10 Ιανουαρίου 1947.

¹⁴⁷⁶ Δεν υπάρχει ούτε γραπτή, αλλά ούτε και προφορική μαρτυρία για την ύπαρξη βίαιων στρατολογιών ανταρτών, πράγμα απόλυτα φυσικό, καθώς οι λιποταξίες ήταν σχετικά εύκολες. Ο Νίκος Θεοχάρης από τη Νάπη, παλιός ελασίτης, μόλις μπήκε στο χωριό του ένα τμήμα ανταρτών, τους ακολούθησε εθελοντικά, προσχωρώντας στις τάξεις τους. Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 22 - 23.

¹⁴⁷⁷ Βλ. Αρχείο Κουτσκουδής Παναγιώτη, Προφορική μαρτυρία του Γιώργου Σκούφου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 23 Ιουνίου 2004.

Με την είσοδο του νέου χρόνου, οι μάχες κλιμακώνονται. Την πρωτοχρονιά του 1947 στο 22^ο χιλιόμετρο του δρόμου Μυτιλήνης – Αγιάσου στη θέση «Κόκκινη Ράχη» το αγιασώτικο αντάρτικο τμήμα, γίνεται αντιληπτό από απόσπασμα της Χωροφυλακής και στην ανταλλαγή πυρών που ακολούθησε, σκοτώθηκαν τρεις χωροφύλακες και δύο πολίτες και τραυματίστηκαν άλλοι δύο. Οι αντάρτες αποχώρησαν χωρίς καμία απώλεια.¹⁴⁷⁸ Ακολούθησαν βίαιες αντεκδικήσεις από την πλευρά των ακροδεξιών στην Αγιάσο, όπου καταστράφηκαν καταστήματα αριστερών από επιδρομή Χιτών.¹⁴⁷⁹ Στον Πολιχνίτο τα επεισόδια ήταν πολύ σοβαρότερα, καθώς στις 3 Ιανουαρίου του 1947, παρακρατικοί προχώρησαν σε εν ψυχρώ δολοφονία της Αικατερίνης Κρικλάνη και της κόρης της Ζαχαρούλας, στελέχους της ΕΠΟΝ.¹⁴⁸⁰

Η κλιμάκωση της βίας αναγκάζει τον υφυπουργό και Γενικό Διοικητή Νήσων Νικόλαο Μπουμπούλη να εκδώσει μια προκήρυξη στο λεσβιακό λαό καλώντας τον να αποφεύγει πράξεις αντεκδίκησης διότι «Η αντεκδίκησης δεν είναι πράξις νόμιμος, δεν είναι πράξις χριστιανική».¹⁴⁸¹ Όμως το επίσημο κράτος, αντί να λάβει μέτρα προς την κατεύθυνση αυτή, αντίθετα συνεπικουρούσε και ενίσχυε τον «υπέμετρο ζήλο» κάποιων στελεχών της Χ, της Χωροφυλακής ή του Στρατού, πράγμα που δημιουργούσε δυσφορία ακόμα και σε μη αριστερούς πολίτες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένα μήνα μετά τη δολοφονία της Ζαχαρούλας Κρικλάνη, ο εκτελεστής της όχι μόνο κυκλοφορούσε ελεύθερος, αλλά και υπηρετούσε στο στρατό τη θητεία του.¹⁴⁸²

Στις 11 Ιανουαρίου 1947 στη θέση «Περίτονο» της Αγιάσου και κάτω από πυκνή ομίχλη γίνεται η μεγαλύτερη σύγκρουση από την έναρξη του Εμφυλίου με τις περισσότερες απώλειες μέχρι τότε από την πλευρά των ανταρτών. Οι αντάρτες μετράνε

¹⁴⁷⁸ «Συγκρούσεις ανταρτών και αποσπασμάτων 5 νεκροί και 2 τραυματίες», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 408, 2 Ιανουαρίου 1947. Οι νεκροί Χωροφύλακες ήταν οι Αθ. Χριστάκης, Δημ. Σταφυλαράκης και Νικ. Παντελίου, ενώ σκοτώθηκαν και οι πολίτες Νικ. Τσοκαρέλλης και Αντ. Κουταλέλλης. Βλ. Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 86 - 87.

¹⁴⁷⁹ Ο Στρατής Τζέγκος νεαρός τότε, βρέθηκε σε ένα καφενείο της Αγιάσου, όπου θυμάται τους Χωροφύλακες να σπάνε τα πάντα στο καφενείο που βρισκόταν. Σώθηκε καταφεύγοντας σε διπλανό δεξιό καφενείο, στο οποίο τον έκρυψαν κάποιοι γνωστοί του. Προφορική μαρτυρία του Τζέγκου - Γλεζή Στρατή στον Παναγιώτη Κουτσκουδή, στις 16 Δεκεμβρίου 2008, ιδιωτικό αρχείο του Παναγιώτη Κουτσκουδή.

¹⁴⁸⁰ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 412, 10 Ιανουαρίου 1947.

¹⁴⁸¹ Προκήρυξις υφυπουργού Γενικού Διοικητού Ν. Αιγαίου προς τον Λαόν της Λέσβου, Μυτιλήνη 10 Ιανουαρίου 1947, αρχείο Δημήτρη Μάντζαρη.

¹⁴⁸² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 436, 10 Φεβρουαρίου 1947.

πέντε νεκρούς και υποχωρούν προς το δάσος με μεγάλη δυσκολία.¹⁴⁸³ Λίγες μέρες πριν τη συμπλοκή αυτή, στη θέση «Ξενοτάφια» της Ανεμότιας ένα άλλο τμήμα των ανταρτών, το τμήμα της Ερεσού με επικεφαλής τον Καρακώστα, συγκρούεται με απόσπασμα Χωροφυλακής.¹⁴⁸⁴

Η αυξανόμενη ένταση των συμπλοκών με την είσοδο του νέου έτους και η αύξηση των θυμάτων εκατέρωθεν, δημιούργησε τη βεβαιότητα και στις δύο πλευρές, πως η κατάσταση είναι πλέον εκτός έλεγχου. Η κυβερνητική πλευρά αντιλαμβάνεται πως μόνη της η Χωροφυλακή με τη συνεπικουρία ακροδεξιών πολιτών, κατά βάση χωρίς πειθαρχία και ανίκανων να ανταποκριθούν στοιχειωδώς σε μια ένοπλη συμπλοκή, δεν μπορεί να φέρει αποτελέσματα και να αντιμετωπίσει τους αντάρτες. Έτσι αναθέτει την εποπτεία και τον έλεγχο των καταδιωκτικών αποσπασμάτων σε ανώτερο αξιωματικό του στρατού «όστις, ως πιστεύεται θέλει επιτύχει συντομότατα την πλήρη εκκαθάρισιν».¹⁴⁸⁵

Από την άλλη πλευρά οι απώλειες σε έμπυχο δυναμικό των ανταρτών με τους θανάτους, τις συλλήψεις και τις οικειοθελείς παραδόσεις, δημιουργούν νέες ισορροπίες στο εσωτερικό του υπό διαμόρφωση Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου. Ολόκληρο το τμήμα των ανταρτών που ήταν συγκεντρωμένο εκεί που έλαβαν χώρα οι συμπλοκές στην Αγιάσο, δεν ξεπερνούσε τα εξήντα άτομα.¹⁴⁸⁶ Ήταν κυρίως αντάρτες από την Αγιάσο και τα γύρω χωριά. Η μάχη στο «Περίτονο» εκτός από τις απώλειες των ανταρτών σε νεκρούς, δημιούργησε ένα κλίμα ηττοπάθειας στις τάξεις τους, που συνοδεύτηκε με πολλές οικειοθελείς παραδόσεις στη Χωροφυλακή, είτε με τον οπλισμό τους, είτε χωρίς αυτόν.¹⁴⁸⁷ Μετά τη μάχη στο «Περίτονο» και διαισθανόμενη η ηγεσία

¹⁴⁸³ Οι νεκροί αντάρτες είναι οι Γιώργος Αργίτης, Στρατής Καρέτος και Στέλιος Σαλαβάτης από την Αγιάσο, ο Καβαρνός Φεργαδιώτης από το χωριό Βορό και ο Μιχάλης Τσουλέλλης από την Αγία Παρασκευή. Βλ. Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 93 - 94

¹⁴⁸⁴ Στη συμπλοκή σκοτώνεται ο αντάρτης Νίκος Σκουταριώτης, ή Ολόρτος από τη Φίλια και ο χωροφύλακας Ιωάννης Μπουλινάκης. εφ. *Ελευθερη Λέσβος*, αρ.φ. 412, 9 Ιανουαρίου 1947. Βλ. και Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 93 - 94.

¹⁴⁸⁵ Ο Ταξίαρχος Αθανάσιος Γριβέας αντικατέστησε τον μέχρι τότε διοικητή της Ταξιαρχίας κ. Πεταλά. εφ. *Σάλπιγξ* αρ.φ. 17, 19 Ιανουαρίου 1947 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 203, 29 Ιανουαρίου 1947.

¹⁴⁸⁶ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 43-44, 46-50. Ο τύπος της ακροδεξιάς την ίδια περίοδο εκτιμά ότι η δύναμη των ένοπλων ανταρτών δεν ξεπερνούσε τα εικοσιοκτώ άτομα μετά τις συλλήψεις και τις οικειοθελείς παραδόσεις. Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 203, 29 Ιανουαρίου 1947.

¹⁴⁸⁷ Μεταξύ των ανταρτών που παραδόθηκαν μετά τη μάχη στο «Περίτονο» ήταν και ο Δημήτρης Αργίτης ή «Μαλλιάρης», του οποίου ο μικρότερος αδελφός Γιώργος ήταν ένας από τους πέντε νεκρούς

των ανταρτών πως το κλίμα είναι πολύ βαρύ, με τάσεις αποστράτευσης και μαζικών οικειοθελών παραδόσεων, συγκάλεσε έκτακτη συνέλευση ζητώντας όσους θέλουν να παραδοθούν να το κάνουν παραδίδοντας ταυτόχρονα τον οπλισμό τους. Τελικά δεκατρείς από αυτούς ανταποκρίθηκαν, παρέδωσαν τα όπλα και αποχώρησαν. Τα δώδεκα όπλα κρύφτηκαν από τους αντάρτες, αλλά πολύ σύντομα ένας αντάρτης από αυτούς που έκρυψαν τα όπλα, λιποτάκτησε, προδίδοντας τον οπλισμό τους στη Χωροφυλακή.¹⁴⁸⁸

Το Φεβρουάριο του 1947 το αγιασώτικο τμήμα των ανταρτών μετά την αποχώρηση των Γεραγωγών, περνά προς τη δυτική Λέσβο και ενώνεται με το αντίστοιχο τμήμα της Ερεσού. Στη διάρκεια της πορείας του κάνει νέες στρατολογίες. Είναι η πρώτη φορά από την έναρξη των ένοπλων επιχειρήσεων που οι αντάρτες της Λέσβου βρίσκονται όλοι μαζί. Με μια υπολογίσιμη δύναμη πάνω από εβδομήντα ενόπλων, εκτιμούν πως μπορεί να προβούν σε δυναμικότερες ενέργειες, όπως αποπλισμός χωροφυλάκων σε αστυνομικούς σταθμούς και ολιγόωρες εμφανίσεις σε πιο μεγάλα χωριά. Έτσι στις 19 Φεβρουαρίου 1947 κάνουν την εμφάνιση τους στο χωριό Ανεμότια και μια εβδομάδα μετά στο χωριό Μεσότοπο, όπου παίρνουν εφόδια και τρόφιμα και πραγματοποιούν νέες στρατολογίες.¹⁴⁸⁹ Στη συνέχεια, από το Μεσότοπο μέσω της τοποθεσίας «Αποθήκα» στο χωριό Άγρα, πέρασαν με βάρκες τον κόλπο Καλλονής απέναντι στην περιοχή Πολιχνίτου.

Την ίδια περίοδο η νέα κυβέρνηση του Δημητρίου Μάξιμου, που συγκροτήθηκε στο τέλος Ιανουαρίου 1947 με υπουργό Εσωτερικών τον Γεώργιο Παπανδρέου, δίνει με

αντάρτες. Στις αναμνήσεις του ο Νίκος Θεοχάρης περιγράφει τα συναισθήματα του μεγάλου τρίτου αδελφού Αντώνη μετά τη μάχη: «Πήγαινε να σκάσει από το κακό του. Να είναι ο μικρός του αδελφός σκοτωμένος και ο μεγάλος να πάει να παραδοθεί. Συνέχεια έλεγε: “με τι πρόσωπο ο ανόητος, ο φιλοτομαριστής, θα περπατήσει μέσα στην Αγιάσο; Τι την θέλει τη ζωή καταφρονεμένος και ταπεινωμένος έτσι που κατάντησε;» Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 43-44, 46-50.

¹⁴⁸⁸ Στις 29 Ιανουαρίου 1947 το μοναρχικό *Στέμμα* γράφει: «Σήμερα την μεσημβριαν παρεδόθησαν εις την αστυνομίαν Λάμπου Μύλων οι συμμορίται Μιχαήλ και Παναγιώτης Καλέλης. Χθες στρατιωτικόν απόσπασμα ανεκάλυψεν εις την περιφέρειαν «Δάφνην» κρύπτην εντός της οποίας υπήρχον 12 πολεμικά όπλα με φυσίγγια. Μεταξύ αυτών και το όπλον του αλησιμόνητου χωροφύλακος Σταφυλαράκη του δολοφονηθέντος την 1^{ην} Ιανουαρίου υπό των συμμοριτών». Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 203, 29 Ιανουαρίου 1947. Ο αντάρτης που λιποτάκτησε σύμφωνα με μια μαρτυρία ήταν ο Δούκας Καρέτος από την Αγιάσο. βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 48-50, 54 - 55.

¹⁴⁸⁹ εφ. *Στέμμα* αρ.φ. 213, 21 Φεβρουαρίου 1947 και αρ.φ. 216, 3 Μαρτίου 1947. Επίσης Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 59.

νομοθετική ρύθμιση νέα δυνατότητα αμνήστευσης σε όσους αντάρτες οικειοθελώς ήθελαν να παραδοθούν.¹⁴⁹⁰ Μάλιστα ο μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος επιθυμώντας να επανέλθει στον παλιό παρεμβατικό του ρόλο, ενισχυμένος από την αθώωσή του ως δωσίλογος, στέλνει εγκύκλιο απευθύνοντας «ιδιαιτέραν σύστασιν προς τα οικογένεια των λεγόμενων “ανταρτών” και συμβουλεύουμεν και παρακαλούμεν να φροντίσουν να έλθουν εγκαίρως εις επικοινωνίαν προς τους συγγενείς των συμμορίτας και να πράξουν το παν δια την εις τους κόλπους της κοινωνίας και εις την νομιμότητα επάνοδόν των.¹⁴⁹¹ Η νέα αυτή πρόκληση όμως δεν φαίνεται να έχει την ανταπόκριση της προηγούμενης.

Ενισχυμένοι από νέες στρατολογίες οι αντάρτες, στις 28 Μαρτίου 1947 δίνουν μάχη παράταξης με ολόκληρη τη δύναμη της Χωροφυλακής του νησιού στη θέση «Σκοτεινό» της περιοχής Κλαπάδου Καλλονής.¹⁴⁹² Η μάχη ήταν σφοδρή και κράτησε ολόκληρη τη μέρα. Μόλις νύχτωσε οι δυνάμεις των ανταρτών έσπασαν τον κλοιό επωφελούμενοι από το σκοτάδι και την ομίχλη και αποχώρησαν αφήνοντας πίσω τους ένα νεκρό.¹⁴⁹³ Μετά τη μάχη στο Κλαπάδο οι αντάρτες αποφάσισαν να χωριστούν και πάλι σε δύο τμήματα, αφού η περιοχή αυτή ήταν γυμνή και δεν έδινε τη δυνατότητα να κρυφτούν όλοι, ενώ και ο επισιτισμός τους ήταν εξαιρετικά προβληματικός. Έτσι μια ομάδα με επικεφαλής το Δημήτρη Πιταούλη και τον Κυριάκο Πασχαλιά πήγε προς την κεντρική και ανατολική Λέσβο, ενώ το μεγαλύτερο τμήμα ανταρτών με επικεφαλής τον Μανώλη Καρακώστα πήγε προς το χωριό Πτερούντα. Σε λίγες μέρες άλλη μια συμπλοκή στη θέση Βόρδονας στην περιοχή της Άντισσας αναγκάζει τους αντάρτες υπό τον Καρακώστα να υποχωρήσουν. Το σχέδιό τους ήταν να μπουν στο χωριό

¹⁴⁹⁰ Τηλεγράφημα του αναπληρωτή Γενικού Διοικητού Νήσων Αιγαίου Λουκά Δαράκη, παρατίθεται στην εφ. *Στέμμα* αρ.φ. 220, 12 Μαρτίου 1947.

¹⁴⁹¹ εφ. *Στέμμα* αρ.φ. 221, 14 Μαρτίου 1947.

¹⁴⁹² Ο αντάρτης Γιώργος Σκούφος σε μεταγενέστερη μαρτυρία του ανεβάζει τον αριθμό των ανταρτών που έδωσαν τη μάχη στον Κλαπάδο σε 77. Βλ. Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 95. Αντίθετα άλλος αντάρτης, ο Νίκος Θεοχάρης στις δικές του αναμνήσεις ανεβάζει τον αριθμό των ανταρτών στη μάχη αυτή στους 94, λέγοντας μάλιστα πως ήταν ο μεγαλύτερος αριθμός ανταρτών που βρισκόταν την ίδια εποχή στο βουνό, όλα τα χρόνια του Εμφυλίου. Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 84-85.

¹⁴⁹³ Ο νεκρός ήταν ο Σταύρος Σπιλιαδής ή Σαβέλος από την Αγιάσο. Στο *ίδιο*, σ. 78, 88. Από την πλευρά των κυβερνητικών δυνάμεων αναφέρεται ο τραυματισμός του ανθυπολοχαγού Μαρή και του πολίτη Ευστράτιου Πατσέλη, ο οποίος ήταν μάλιστα πρώην αντάρτης, που είχε περάσει με το μέρος των κυβερνητικών δυνάμεων και συμμετείχε στις επιχειρήσεις. Βλ. Μαρτυρία του Χωροφύλακα Αθανασίου Γέμου. Αρχείο Στρατοδικείου Αθηνών, Πρακτικό Αρ. 55, 21 Απριλίου 1947.

Σκαλοχώρι ή στην Άντισσα και να χτυπήσουν τους σταθμούς Χωροφυλακής για να πάρουν εφόδια. Στο Βόρδονα οι αντάρτες αφήνουν έναν ακόμα νεκρό.¹⁴⁹⁴

Τα χαράματα της Μεγάλης Τετάρτης 9 Απριλίου 1947 το τμήμα των ανταρτών, που βρισκόταν στην περιοχή της δυτικής Λέσβου, εγκλωβίζεται και δίνει μάχη με δυνάμεις της Χωροφυλακής και μικρό τμήμα του Στρατού στο ύψωμα «Αετός».¹⁴⁹⁵ Η μάχη διεξάγεται κάτω από δυσμενείς για τους αντάρτες συνθήκες σε γυμνό ανάγλυφο με αποτέλεσμα μετά από σκληρό σφυροκόπημα πέντε ωρών να αφήσουν πέντε νεκρούς και δύο τραυματίες.¹⁴⁹⁶

Επιπρόσθετα συνελήφθησαν δέκα αντάρτες οι οποίοι πέρασαν στις 21 Απριλίου 1947 από το έκτακτο Στρατοδικείο Μυτιλήνης. Επτά από αυτούς καταδικάστηκαν στην ποινή του θανάτου.¹⁴⁹⁷ Η ποινή εκτελέστηκε τα χαράματα της 29^{ης} Απριλίου 1947 στο δάσος Σιφναίου στην περιοχή της Κρατήγου, όπου και έγινε μια πρόχειρη ταφή των εκτελεσμένων.¹⁴⁹⁸

Η ήττα στον «Αετό» και η προσωρινή διάλυση του αντάρτικου τμήματος της δυτικής Λέσβου έριξε το ηθικό των ανταρτών και δημιούργησε εκ νέου μια τάση

¹⁴⁹⁴ τον Γιώργο Βουλαδά από τη Στύση. Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 99 - 101.

¹⁴⁹⁵ Κατά την εκδοχή της Χωροφυλακής στη μάχη συμμετείχαν 35 περίπου αντάρτες. Βλ. Μαρτυρία του Χωροφύλακα Πετράκη Στυλιανού. Αρχείο Στρατοδικείου Αθηνών, Πρακτικό Αρ. 55, 21 Απριλίου 1947.

¹⁴⁹⁶ Στο στρατιωτικό ανακοινωθέν για τη μάχη του «Αετού» του Επιτελάρχη Αντισυνταγματάρχη Πεζικού Ξεν. Δανέλλη, γίνεται λόγος για έξι νεκρούς και ένα τραυματία από τη μεριά των ανταρτών. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Νίκου Θεοχάρη και Γιώργου Σκούφου οι νεκροί ήταν πέντε, ο επικεφαλής της αντάρτικης ομάδας Μανώλης Καρακώστας ή Φιλίππου, και ο Ιωάννης Ντόβας ή Γιωργάκας από την Ερεσό, ο Απόστολος Μπουντάκης ή Φιλίππου από τη Φίλια και οι Γιώργος Κουγιουμτζής και Μιχάλης Μαδυτιανός από τη Σκαμνιά και οι τραυματίες δύο. Από την πλευρά των κυβερνητικών δυνάμεων νεκροί ήταν οι στρατιώτες Αριστείδης Μανολούκος και Γιώργος Μαυριάνος, ενώ τραυματίστηκε ο στρατιώτης Σιδέρης και ένας πολίτης από την Ερεσό, που ήταν στις Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου (Μ.Α.Υ.). Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 223, 11 Απριλίου 1947. Επίσης Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 102-134.

¹⁴⁹⁷ Οι καταδικασθέντες σε θάνατο ήταν οι Νίκος Αγριτέλλης από την Πηγή, Γρηγόρης Ζερβός από το Υψηλομέτωπο, Βαγγέλης Λοΐζος από την Καλλονή, Μιχάλης Μαϊντανός από τη Σκαμιά, Δημήτρης Χαχαλάς από την Ερεσό, Κώστας Χαχαλάς από τον Μεσότοπο και Γεώργιος Χρήστου από Δάφια. Στην ίδια δίκη δικάστηκαν σε ισόβια δεσμά οι Μιχάλης Αποσπόρης, Ηλίας Βαλελής από το Μεσότοπο και ο Ελευθέριος Χατζηβασιλείου από το Μπαλτζίκι, γιατί το δικαστήριο δέχθηκε ότι συμμετείχαν στη συμπλοκή ευρισκόμενοι «εν μετρία συγχύσει». Αρχείο Στρατοδικείου Αθηνών, Πρακτικό Αρ. 55, 21 Απριλίου 1947.

¹⁴⁹⁸ Βλ. Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 100 και Βασίλης Καλογεράς- Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 30.

οικειοθελών παραδόσεων. Έτσι τις επόμενες μέρες πάνω από είκοσι αντάρτες παραδόθηκαν στις αρχές.¹⁴⁹⁹

Αντίθετα το τμήμα που έφυγε ανατολικά με επικεφαλής το Δημήτρη Πιταούλη συγκεντρώθηκε έξω από τον Μανταμάδο μαζί με τοπικά στελέχη του ΚΚΕ και αποφάσισε να δράσει άμεσα συγκεντρώνοντας εφόδια και νέους μαχητές. Έτσι την Τρίτη μετά το Πάσχα, στις 15 Απριλίου 1947 στήνει ενέδρα στη θέση «Στσίδα» στον δρόμο Μανταμάδου – Μυτιλήνης. Από την ενέδρα αποπλίζεται στρατιωτικό τμήμα, που με φορηγό κατευθυνόταν στο Μανταμάδο, με επικεφαλής τον υπολοχαγό Βουδούρη. Οι αντάρτες παίρνουν οπλισμό και εφόδια, ενώ τους ακολουθούν τριάντα περίπου νέοι από το Μανταμάδο.¹⁵⁰⁰ Ένα περίπου μήνα μετά, στις 10 Μαΐου 1947 μια νέα ενέδρα στήνεται στο 24^ο χιλιόμετρο της οδού Μυτιλήνης – Καλλονής, στην οποία οι αντάρτες σταμάτησαν λεωφορεία και φορηγά μαζεύοντας τρόφιμα, χωρίς να πειραξουν κάποιον από τους επιβαίνοντες σε αυτά.¹⁵⁰¹

Η επιτυχία των ανταρτών στα «Στσίδα», τα εφόδια που αποκόμισαν από το μπλόκο και κυρίως οι δεκάδες νέες στρατολογίες από την περιοχή του Μανταμάδου, αναπέρωσαν το πεσμένο από την ήττα στον «Αετό» ηθικό τους και δημιούργησαν ανησυχία στις τάξεις της κυβερνητικής πλευράς.

Η ευφορία όμως στις τάξεις των ανταρτών αποδείχθηκε εφήμερη. Σύντομα προέκυψαν διαφωνίες μεταξύ των νεοφερμένων από το Μανταμάδο και των παλαιών ανταρτών. Οι Μανταμαδιώτες όταν βγήκαν στο βουνό, βρήκαν μια τελείως διαφορετική κατάσταση, από αυτή που περίμεναν.¹⁵⁰² Προφανώς είχαν υπερεκτιμήσει τις δυνατότητες του αντάρτικου σε οπλισμό και επιμελητεία και ερχόμενοι στο βουνό, διαπίστωσαν πολύ γρήγορα πως δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν. Έψαχναν λοιπόν τρόπο απεγκλωβισμού και επιστροφής τους στο χωριό. Έτσι σε μια φορτισμένη Γενική Συνέλευση στη θέση «Πέντε κμάσια» αποφασίστηκε ότι όσοι θέλουν μπορούν να

¹⁴⁹⁹ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 234, 16 Απριλίου 1947.

¹⁵⁰⁰ Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 104-108 και Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 174 - 175.

¹⁵⁰¹ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 245, 12 Μαΐου 1947 και Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 175 - 181.

¹⁵⁰² Οι Μανταμαδιώτες που βγήκαν στο βουνό δεν είχαν εικόνα για την έλλειψη επιμελητείας του αντάρτικου στρατού και περίμεναν να βρουν αποθήκες υλικού και τροφίμων, μόλις δε έμαθαν πως κάτι τέτοιο δεν υπάρχει απογοητεύτηκαν. Βλ. Προφορική μαρτυρία του Στρατή Πατερέλλη στον Γρηγόρη Τσουκαρέλλη, αρχείο Παναγιώτη Κουτσοκωδή.

επιστρέψουν στο χωριό και να κρύψουν τον οπλισμό τους. Στην απόφαση αυτή προσχώρησαν οι 25 από τους 29 νεοστρατολογημένους αντάρτες.¹⁵⁰³

Οι παραδοθέντες, δεν μένουν για πολύ καιρό στη φυλακή. Σε λιγότερο από ένα μήνα αφήνονται ελεύθεροι και επιστρέφουν στα σπίτια τους με απόφαση του νέου στρατιωτικού διοικητή Ταξίαρχου Αθανασίου Γριβέα, σε μια προσπάθεια του τελευταίου να δελεάσει και άλλους αντάρτες να κάνουν το ίδιο.¹⁵⁰⁴ Ο κρυμμένος οπλισμός πολύ γρήγορα προδόθηκε και αποκαλύφθηκε από τις αρχές. Η κυβερνητική πλευρά δεν έχασε την ευκαιρία που της δόθηκε μπροστά στις εξελίξεις αυτές να αξιοποιήσει τα γεγονότα δημιουργώντας κλίμα μετανοίας των ανταρτών, με στόχο να τελειώσει με τον Εμφύλιο στη Λέσβο. Δύο εκπρόσωποι μάλιστα της «Επιτροπής Γονέων και Κηδεμόνων των Ανταρτών Μανταμάδου», σημειώνουν σε δημόσια επιστολή τους:

Οι γονείς και κηδεμόνες των ανταρτών Μανταμάδου αισθανόμεθα επικρατική ημών υποχρέωσιν να εκφράσωμεν τας θερμάς ημών ευχαριστίας προς τας αρχάς της Νήσου μας και ιδιαιτέρως προς τον Ταξίαρχον κ. Γριβέαν, τον Νομάρχη κ. Δαράκη, τον Διοικητήν του ενταύθα εδρεύοντος λόχου Λοχαγόν κ. Μωραϊτην, τους αξιωματικούς του, τον Αστυνομικός Σταθμάρχη κ. Δανάν και τον πρόεδρον της Κοινότητος μας κ. Αθανάσιον Καραμανώλην δια τας υπερανθρώπους προσπαθείας τας οποίας κατέβαλον προς επάνοδον των ανταρτών της κωμοπόλεως μας εις τας εστίας των και το εν γένει πατριωτικόν ενδιαφέρον των, όπως λυθή κατ' ευχήν η ατυχής περίπτωσις της ανταρσίας Μανταμάδου. Διαδηλούντες προς πάντας τους ανωτέρω την άπειρον ευγνωμοσύνην μας τονίζομεν ότι εις τας προσπάθειας των και μόνον οφείλεται το ευχάριστον αποτέλεσμα, όπερ επετεύχθη.¹⁵⁰⁵

Από την πλευρά του το ΚΚΕ συντηρεί, ακόμα και μέχρι το καλοκαίρι του 1947, μια ειρηνοπόλεμη φρασεολογία που μόνο σύγχυση μπορούσε να επιφέρει στους οπαδούς του. Όσο για τους αντιπάλους του, στους οποίους επίσης απευθύνεται, τα πιθανότερα συναισθήματα που θα μπορούσε να προκαλέσει είναι οργή και θυμηδία.

¹⁵⁰³ Δεν παραδόθηκαν και παρέμειναν μέχρι το τέλος του Εμφυλίου οι Παρασκευάς Κούκος, Ανδρέας Αδαλής, Θεολόγος Καραβερβέρης και Παναγιώτης Αρμενιάκης. Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 181 - 195.

¹⁵⁰⁴ Με διαταγή του στρατιωτικού Διοικητή Ταξίαρχου Αθανασίου Γριβέα δώδεκα από τους παραδοθέντες αντάρτες αφήνονται ελεύθεροι και επιστρέφουν στα σπίτια τους στο Μανταμάδο. Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 279, 30 Ιουλίου 1947.

¹⁵⁰⁵ Επιστολή των μελών της Επιτροπής Π. Βαρβαρά και Ν. Κιουρέλη, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 36, 13 Ιουλίου 1947.

Χαρακτηριστική είναι η χειρόγραφη προκήρυξη των ανταρτών, που θα πρέπει να μοιράστηκε σε κάποια χωριά, και απευθύνεται «Προς το Στρατό, Χωροφυλακή και όλο το Λεσβιακό Λαό». Σ' αυτή ανάμεσα στα άλλα επισημαίνεται:

Λεσβιακέ λαέ: Ξέχασε τα μίση - ΔΩΣΕ τα ΧΕΡΙΑ - ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΟΥ - ΑΓΩΝΙΣΟΥ να επικρατήσει ΗΣΥΧΙΑ και ΟΜΑΛΟΤΗΤΑ στο νησί μας - ΟΧΙ ΑΛΛΟ ΑΙΜΑ - ΟΧΙ ΑΛΛΑ ΕΡΕΠΙΑ. Λεσβιακέ λαέ. Εμείς οι αντάρτες της Λέσβου, δηλώνουμε πως θα συνεχίσουμε τον αγώνα για τη Λευτεριά και τη Δημοκρατία, όσε θυσίες κι αν χρειαστούν.¹⁵⁰⁶

Είναι προφανές ότι η «ένοπλη συμφιλίωση» που πρότεινε το ΚΚΕ δεν μπορούσε από κανέναν να γίνει πιστευτή. Αλλά ούτε και κατανοητή. Αντανακλούσε απλά το αδιέξοδο στο οποίο βρισκόταν και δημιουργούσε ταυτόχρονα συγχύσεις και αναστολές στους δυνάμει νέους αντάρτες.

Το πείραμα του νομάρχη Λουκά Δαράκη και οι εκτιμήσεις των Άγγλων.

Ήδη από το φθινόπωρο του 1946 η κυβέρνηση Τσαλδάρη ήταν φανερό πως αδυνατούσε να αντιμετωπίσει την ανάπτυξη των ανταρτικών ομάδων στην Ελλάδα και δεχόταν έντονες πιέσεις από την αμερικανική πλευρά να διευρύνει την πολιτική της βάση. Οι πιέσεις πολύ γρήγορα καρποφόρησαν και στις 24 Ιανουαρίου 1947, ορκίζεται νέα κυβέρνηση στην Ελλάδα με πρωθυπουργό το Δημήτριο Μάξιμο, στην οποία συμμετέχουν και τα κόμματα του Κέντρου, εκτός των Φιλελευθέρων του Θεμιστοκλή Σοφούλη.¹⁵⁰⁷ Την ίδια εποχή οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής αποφασίζουν την ενεργότερη εμπλοκή τους στα ελληνικά πράγματα και προκειμένου να εκπονηθεί ένα σχέδιο οικονομικής βοήθειας, αποστέλλεται στην Ελλάδα επιτροπή με επικεφαλής τον Paul Porter, με στόχο την εξακρίβωση των προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας.¹⁵⁰⁸ Ο Porter στη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα εντυπωσιάστηκε από την

¹⁵⁰⁶ Η προκήρυξη, υπογράφεται για το αρχηγείο των ανταρτών από το Δημήτρη Πιταούλη και δεν έχει κάποια ημερομηνία. Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ/1293/Α/50. [Η κεφαλογράμματα γραφή είναι του πρωτοτύπου]

¹⁵⁰⁷ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 259.

¹⁵⁰⁸ Στο *ίδιο*, σ. 253. Περισσότερα για την αποστολή του Paul Porter στην Ελλάδα, βλ. και Πολυμέρης Βόγλης, «Ο Paul Porter και η αμερικανική οικονομική αποστολή στην Ελλάδα, (18 Ιανουαρίου-22 Μαρτίου 1947)», π. *Μνήμων* τ. 27 (2005), σ. 285 - 300.

ανικανότητα και τη διαφθορά της ελληνικής πολιτικής ελίτ, σημειώνοντας χαρακτηριστικά:

Όσο μπορούσα να διακρίνω, η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε κατ' ουσίαν άλλη πολιτική εκτός από το να εκλιπαρεί για ξένη βοήθεια, ώστε να διατηρήσει την εξουσία, απαριθμώντας θορυβωδώς τις θυσίες της Ελλάδας κατά τον πόλεμο και επικαλούμενη τον τεράστιον διαστάσεων αντικομμουνισμό της, ως επιχειρήματα για την παροχή ξένης βοήθειας σε απεριόριστες ποσότητες. Στόχος της, κατά την προσωπική μου κρίση, είναι να χρησιμοποιήσει την ξένη βοήθεια ως μέσο για την διαιώνιση των προνομίων μια μικρής κλίμακας από τραπεζίτες και εμπόρους που αποτελούν την αόρατη εξουσία στην Ελλάδα.¹⁵⁰⁹

Οι διαπιστώσεις όμως του Porter δεν εμπόδισαν την αμερικανική κυβέρνηση να ετοιμάσει και να εξαγγείλει την άνοιξη του 1947 ένα ογκώδες πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, το περίφημο σχέδιο Μάρσαλ.¹⁵¹⁰ Ο κύριος λόγος για την επιλογή αυτή ήταν η γενικότερη γεωπολιτική στόχευση των ΗΠΑ στο πλαίσιο της έναρξης του ψυχρού πολέμου που δεν άφηνε κανένα περιθώριο επικράτησης του κομμουνισμού στα νότια Βαλκάνια.¹⁵¹¹ Την ίδια περίπου εποχή το ΚΚΕ αποκρυστάλλωνε την πολιτική του γραμμή, καθώς εγκαταλείπει τη διπλή τακτική και θέτει ως απόλυτη προτεραιότητα την ενίσχυση του ένοπλου αγώνα. Ήδη, από το Φεβρουάριο του 1947, το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής του Επιτροπής δήλωνε με απόφασή του ότι «η ένοπλη πάλη γίνεται κυρίαρχη», εκτιμώντας παράλληλα πως ο Δημοκρατικός Στρατός πολύ σύντομα με κατάλληλη βοήθεια μπορούσε να αποτελεί μια δύναμη 50.000 ανδρών.¹⁵¹²

Στις αρχές Μαρτίου 1947 ο νέος υπουργός Εσωτερικών Γεώργιος Παπανδρέου διορίζει νομάρχη Λέσβου τον πολιτικό και προσωπικό του φίλο δικηγόρο Λουκά Δαράκη.¹⁵¹³ Ο Δαράκης είναι σύζυγος της αδελφής του ηγετικού στελέχους του ΕΑΜ Κώστα Παπαχαραλάμπους – Μάκιστου, που την εποχή εκείνη ήταν υπόδικος για μια εκτέλεση της περιόδου της Κατοχής. Ο διορισμός Δαράκη στη Νομαρχία Λέσβου

¹⁵⁰⁹ Paul Porter, *Ένα θαύμα για την Ελλάδα*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα 2006, σ. 223.

¹⁵¹⁰ Περισσότερος για το σχέδιο Μάρσαλ, βλ. Γιώργος Σταθάκης, *Το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ, Η ιστορία της Αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.

¹⁵¹¹ Βλ. Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 289 - 293.

¹⁵¹² Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 259. Επίσης, Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 96.

¹⁵¹³ Δες εδώ, σ. 529-530.

συνοδεύτηκε παράλληλα με την κατάργηση της θέσης του Γενικού Διοικητή Νήσων Αιγαίου, οπότε ο Δαράκης ήταν ο μοναδικός θεσμικός εκπρόσωπος της κυβέρνησης στο νησί. Ο Δαράκης κατά την άφιξη του στη Λέσβο διαμήνυσε ότι έρχεται: «ως φορέας της υπερκομματικής συνειδήσεως με οδηγόν τον Νόμον και το Δίκαιον... Αι ιδεολογίαι σεβασταί όταν είναι άοπλοι... Οι πολίτες διακρίνονται μόνον σε νομοταγείς και παρανομούντες... Το κράτος Δικαίου που εξήγγειλε ο Υπουργός Εσωτερικών δεν θα είναι κενός λόγος στη Λέσβο».¹⁵¹⁴ Η άφιξη του Δαράκη αντιμετωπίζεται από την Αριστερά με επιφύλαξη μεν, αλλά χωρίς επιθετικότητα.¹⁵¹⁵ Αντίθετα η Δεξιά και κυρίως η ακροδεξιά από την αρχή της άφιξής του, ασκούν πολεμική, μέσω του φιλικού τους τύπου. Γράφει το *Στέμμα* την ημέρα της άφιξης του:

Ο κ. Δαράκης είνε γαμβρός επ' αδελφή του αρχικομμουνιστού της νήσου μας, του εξ' Αγίας Παρασκευής διδασκάλου Κ. Παπαχαραλάμπους, τον οποίον βαρύνει συν τοις άλλοις η άγρια δολοφονία του ατυχούς μοιράρχου Γεωργόπουλου και επεσκέφθη και άλλοτε το νησί μας. Πότε; Απλούστατα, όταν ήλθε προ έτους δια να υπερασπίση ως δικηγόρος τον κουνιάδον του και μαζί με αυτόν και τον Γώγον, εάν η μνήμη δεν μας απατά.¹⁵¹⁶

Οι μόνοι που στέκονται στο πλευρό του είναι οι λίγοι κεντρώοι της Λέσβου και η εφημερίδα *Δημοκράτης* που τον στηρίζει με θέρμη.¹⁵¹⁷ Μια από τις πρώτες του ενέργειες ήταν η επαναφορά στις κοινότητες των εκλεγμένων κοινοτικών συμβουλίων από τις τελευταίες προπολεμικές δημοτικές και κοινοτικές εκλογές του Φεβρουαρίου του 1934,¹⁵¹⁸ ένα αίτημα που διατυπώθηκε και από την Αριστερά.¹⁵¹⁹ Γενικά ο Δαράκης επιχειρεί να χαμηλώσει τους τόνους της αντιπαράθεσης με την Αριστερά και την ίδια στιγμή, ανοίγει μέτωπο με την Ακροδεξιά, καθώς επιχειρεί να περιορίσει στο μέτρο του δυνατού, τη δράση των ένοπλων παρακρατικών. Παράλληλα θέλει να δελεάσει τους αντάρτες που παραμένουν στην ύπαιθρο να παραδοθούν και να διαφοροποιηθεί από τη

¹⁵¹⁴ εφ. *Δημοκράτης*, 4 Μαρτίου 1947, παρατίθεται στο Παρασκευαΐδης Παναγιώτης, *Οι Νομάρχες του Νομού Λέσβου*, ό.π., σ. 63 - 64.

¹⁵¹⁵ Βλ. «Ο κ. Νομάρχης και οι προγραμματικές του», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος* αρ.φ. 455, 5 Μαρτίου 1947.

¹⁵¹⁶ εφ. *Στέμμα* αρ.φ. 216, 3 Μαρτίου 1947.

¹⁵¹⁷ Παναγιώτης Παρασκευαΐδης, *Οι Νομάρχες του Νομού Λέσβου*, ό.π., σ. 64.

¹⁵¹⁸ Στο *ίδιο*. Πάντως τα νέα κοινοτικά συμβούλια παρέμειναν στη θέση τους για λίγο, ως την αναχώρηση του Δαράκη το Σεπτέμβριο του 1947. Ο νέος νομάρχης Ι. Σγόντζος που εκπροσωπούσε την κυβέρνηση Τσαλδάρη τα αντικατέστησε με άλλα της αρεσκείας του. Στο *ίδιο*, σ. 67.

¹⁵¹⁹ Άρθρο «Πως εφαρμόζεται στο Μανταμάδο το κυβερνητικό πρόγραμμα. Το εκλεγμένο κοινοτικό συμβούλιο πρέπει να επανέλθει στη θέση του», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 458, 8 Μαρτίου 1947.

σκληρή τιμωρητική γραμμή της Δεξιάς και Ακροδεξιάς Σε αυτό του το εγχείρημα πιστώνεται την παράδοση των ανταρτών του Μανταμάδου, καθώς και την απόλυσή τους από τις φυλακές, πράγμα εντελώς αδιανόητο για την περίοδο και το κλίμα της εποχής.

Η στάση του αυτή ενοχλεί τους Λαϊκούς και τους Χίτες, οι οποίοι δεν περιορίζονται μόνο σε επιθετικά δημοσιεύματα στο *Στέμμα* και στη *Λαϊκή*.¹⁵²⁰ Το θέμα Δαράκη φτάνει στη Βουλή με επερωτήσεις των βουλευτών του Λαϊκού Κόμματος. Κατηγορούν τον υπουργό Εσωτερικών ότι διατηρεί το Δαράκη ως νομάρχη, «σεσημασμένον κουμμουνιστήν με πλουσίαν δράσιν, του οποίου η Ασφάλεια Αθηνών έχει φάκελον υπ' αριθμόν 76225».¹⁵²¹ Ο Παπανδρέου υπερασπίστηκε με θέρμη το διορισμό του φίλου του, απαντώντας στη Βουλή πως, «Μόνο στον Μεσαίωνα τα αδικήματα εβάραιναν όλην την οικογένειαν. Εις την εποχήν μας είναι ατομικά... Μακάρι τοιούτοι να ήσαν όλοι οι εκπρόσωποι της Κυβερνήσεως εις την Χώραν».¹⁵²² Μάλιστα ο Παπανδρέου, σύμφωνα με δημοσίευμα της *Λαϊκής*, «θέτει την παραμονήν του εν τη Κυβερνήσει ως προϋπόθεσιν της παραμονής του κ. Δαράκη, υπαλλήλου της Αγροτικής Τραπέζης και σεσημασμένου κομμουνιστού, έστω και άλλοτε».¹⁵²³ Τελικά δεν θα υποκύψει στις αιτιάσεις των Λαϊκών βουλευτών και η αποπομπή Δαράκη γίνεται πλέον, όταν και ο ίδιος παραιτήθηκε από την κυβέρνηση, στο πλαίσιο της κυβερνητικής κρίσης που ξέσπασε τον Αύγουστο του 1947 και οδήγησε στην παραίτηση της κυβέρνησης Μάξιμου.¹⁵²⁴ Ο νέος νομάρχης Ι. Σγόντζος θα αποπέμψει τα εκλεγμένα κοινοτικά συμβούλια, διότι σε αυτά είχαν παρεισφρήσει «επικίνδunami» εαμίτες και θα τοποθετήσει σ' αυτά ανθρώπους της επιλογής του.¹⁵²⁵

¹⁵²⁰ Βλ. ενδεικτικά, «Ανακοίνωσις κόμματος Χιτών», εφ. *Στέμμα* αρ.φ. 242, 5 Μαΐου 1947 και «Περί την προκήρυξιν του κ. Δαράκη», εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 24, 12 Απριλίου 1947, «Αι οικογενειακά εκδρομαί του κ. Νομάρχου - Γυναϊκάδελφου κλ.», εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 29, 18 Μαΐου 1947.

¹⁵²¹ «Γύρω εις μίαν επερώτησιν», εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 36, 13 Ιουλίου 1947.

¹⁵²² εφ. *Δημοκράτης*, 6 Μαΐου 1947, παρατίθεται στο Παρασκευαΐδης Παναγιώτης, *Οι Νομάρχες του Νομού Λέσβου*, ό.π., σ. 64 - 65.

¹⁵²³ εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 36, 13 Ιουλίου 1947.

¹⁵²⁴ εφ. *Δημοκράτης*, 11 Σεπτεμβρίου 1947, παρατίθεται στο Παρασκευαΐδης Παναγιώτης, *Οι Νομάρχες του Νομού Λέσβου*, ό.π., σ. 67.

¹⁵²⁵ Στο ίδιο, σ. 67

Την ίδια εποχή περίπου, τον Ιούλιο του 1947 και ενώ στη Σάμο ο εκεί νομάρχης Χρήστος Κούσουλας είχε τεθεί επικεφαλής της τοπικής εθνοφροσύνης στον αγώνα κατά του κομμουνισμού και των ανταρτών, ο Γεώργιος Παπανδρέου με μια ξαφνική του απόφαση, τον ανακαλεί από νομάρχη, ξεσηκώνοντας θύελλα διαμαρτυριών στους εθνικόφρονες του νησιού. Τελικά κάτω από την πίεση του Λαϊκού κόμματος και των στρατιωτικών παραγόντων του νησιού, ο Παπανδρέου υποχωρεί ανακαλώντας τη σχετική απόφαση.¹⁵²⁶

Μέσα σε αυτό το πολιτικό κλίμα στα νησιά, τον Ιούλιο του 1947, επισκέπτεται τη Λέσβο, τη Χίο και τη Σάμο ο Β' Γραμματέας της Αγγλικής Πρεσβείας στην Αθήνα Alexander Rendel. Ο Rendel στη διάρκεια της παραμονής του αξιολόγησε επιτόπου την οικονομική και πολιτική κατάσταση, στέλνοντας σχετική αναφορά στο Foreign Office.¹⁵²⁷ Στην αναφορά του για τη Λέσβο ο Rendel γράφει μεταξύ άλλων:

Μια βίαιη τοπική βεντέτα μεταξύ του παπανδρείκου νομάρχη και του επικεφαλής του κόμματος των Χιτών είναι μια καλή απόδειξη ότι η κατάσταση είναι τώρα σχετικά ήσυχη και κανονική. Οι πολιτικοί μπορούν πραγματικά να τσακώνονται, μην έχοντας πραγματική ανησυχία για τους ληστοσυμμορίες. Υπάρχουν περίπου τριάντα ληστές¹⁵²⁸ σε τρία μέρη [...του νησιού] πολύ περισσότερο με αμυντικά χαρακτηριστικά. Έχουν μειωθεί πολύ σε αριθμό και ενδεχομένως θα μπορούσαν να μειωθούν σε ασήμαντο αριθμό, αν ο στρατός ενεργούσε δυναμικά, αλλά αρκετοί αξιωματούχοι δεν επιθυμούν να τελειώσει ο πόλεμος με τους ληστές, από τον φόβο τους μήπως αποσταλούν αργότερα στα μέτωπα της Μακεδονίας.¹⁵²⁹

Ο Rendel εκτιμούσε ότι το καλοκαίρι του 1947 στην ύπαιθρο της Λέσβου υπήρχαν περίπου τριάντα «ληστές», την ίδια στιγμή που δεν διαπίστωσε την ύπαρξη ανταρτών στη γειτονική Χίο. Αντίθετα εκτιμά ότι στη Σάμο υπήρχαν 150 «ληστές» με αξιόλογο εξοπλισμό που έφεραν από τα Δωδεκάνησα ή είχε κρυφτεί από την εποχή της ιταλικής Κατοχής. Στην ίδια αναφορά εκτιμά την πολιτική απήχηση του ΕΑΜ στη Λέσβο στο 30% περίπου, ενώ η εκτίμησή του για τη Χίο και τη Σάμο, περιορίζει τη

¹⁵²⁶ Περισσότερα βλ. Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947-1949», ό.π., σ. 251-266.

¹⁵²⁷ British National Archives FO 371/67156 Situation in the islands - Cod 19 File 1195-1947 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 277, 25 Ιουλίου 1947.

¹⁵²⁸ Η αγγλική λέξη που χρησιμοποιείται στο πρωτότυπο είναι bandits - ληστές.

¹⁵²⁹ British National Archives FO 371/67156, Rendel Alexander, Situation in the islands - Cod 19 File 1195-1947, Report on Tour in Samos, Khios, Lesvos, 13th - 23th July 1947, p. 6

δύναμη του ΕΑΜ στο 20 με 30%. Εκτιμά μάλιστα παράλληλα, πως από το ποσοστό αυτό ένα μικρό μόνο μέρος είναι κομμουνιστές.¹⁵³⁰

Οι εκτιμήσεις του Rendel για την κατάσταση στη Λέσβο απηχούσαν την πραγματική εικόνα στα νησιά στα μέσα του 1947. Στη διάρκεια της παραμονής του συναντήθηκε με όλους τους εκκλησιαστικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες του τόπου, εκτός φυσικά από την ηγεσία της Αριστεράς.¹⁵³¹ Κάτι που άλλωστε ήταν πρακτικά αδύνατον αφού, όσοι Αριστεροί κυκλοφορούσαν ακόμα ελεύθεροι, ήταν στην παρανομία.¹⁵³² Στην υπόλοιπη Ελλάδα, με αφορμή μια προκήρυξη του Δημοκρατικού Στρατού, που δημοσίευσε ο *Ριζοσπάστης*, τον Οκτώβριο του 1947, όλες οι εφημερίδες της Αριστεράς έκλεισαν και το συγκεκριμένο φύλλο του *Ριζοσπάστη* κατασχέθηκε.¹⁵³³ Λίγους μήνες μετά, το Δεκέμβριο του 1947, το ΚΚΕ, το ΕΑΜ και όλες οι υπόλοιπες οργανώσεις της Αριστεράς κηρύσσονται παράνομες, σε ολόκληρη την Ελλάδα, καθώς ψηφίζεται ο Α.Ν. 509/1947. Τα γραφεία τους κλείνουν και ο εξοπλισμός τους κατάσχεται.¹⁵³⁴ Είχε προηγηθεί η ανακοίνωση της συγκρότησης της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης από το ΚΚΕ και το Δημοκρατικό Στρατό.¹⁵³⁵

Η άφιξη Θεοδοσίου – Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου

¹⁵³⁰ Στο ίδιο.

¹⁵³¹ Στο ίδιο.

¹⁵³² Το *Εμπρός* έκλεισε τον Ιανουάριο του 1947, μετά από ποινή ενός έτους αναστολής έκδοσης και πρόστιμο 2.000.000 δραχμών που επιβλήθηκε σε κάθε υπεύθυνο τυπογραφείου και ύλης, διότι δημοσίευσε μια ανακοίνωση των ανταρτών. Επανεκδόθηκε μετά από 34 χρόνια το 1974. Η *Ελεύθερη Λέσβος* έκλεισε στις 18 Μαρτίου 1947, λόγω των πολύμηνων ποινών φυλάκισης στους υπεύθυνους έκδοσης της. Λίγες μέρες μετά έκλεισε και η *Αγροτική*. Αντίθετα στη γειτονική Λήμνο, η προσκείμενη στο ΕΑΜ εφημερίδα *Ελεύθερη Λήμνος* συνέχισε την έκδοσή της ως το τέλος Αυγούστου 1947 κλείνοντας λίγο πριν την έκδοση του νόμου για την απαγόρευση κυκλοφορίας των εαμικών εντύπων.

¹⁵³³ «Ο στρατηγός Μάρκος προς τον Ελληνικό Λαό», εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 10198, 17 Οκτωβρίου 1947. Είναι το Ψήφισμα ΛΑ' «Περί συμπληρώσεως του Ψηφίσματος Γ' του 1946 "Περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν", ως προς δια του τύπου πραττώμενα αδικήματα» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως Φ. 221, 17.10.1947) και το Ψήφισμα ΛΒ' «Περί συμπληρώσεως του Ψηφίσματος Γ' του 1946 "περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν"» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως Φ. 224, 22.10.1947).

¹⁵³⁴ Εφημερίς της Κυβερνήσεως ΦΕΚ 293, 23 Δεκεμβρίου 1947. Α.Ν. 509/47, «Περί μέτρων ασφαλείας του Κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών». Περισσότερα για τον Α.Ν. 509/47, Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, ό.π., σ. 511-523.

¹⁵³⁵ Πολυμήρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 180.

Η απελευθέρωση των παραδοθέντων ανταρτών του Μανταμάδου και η επιστροφή στα σπίτια τους προκάλεσε αμηχανία και προβληματισμό στις τάξεις των ανταρτών που απέμειναν στην ύπαιθρο, καθώς μετρούσαν μερικές δεκάδες πεινασμένους και με πεσμένο ηθικό ενόπλους, που περιπλανιόταν στα δάση του νησιού το καλοκαίρι του 1947, χωρίς ηθικό και χωρίς καμία επιχειρησιακή δυνατότητα. Ήταν φανερό πως υπήρχε ανάγκη, αν το ΚΚΕ ήθελε τη συνέχιση του αντάρτικου στη Λέσβο, να παρέμβει άμεσα για τη στήριξή του.¹⁵³⁶ Έτσι στις αρχές του καλοκαιριού του 1947 φτάνει απεσταλμένος της ΚΕ του ΚΚΕ από τη Σάμο το παλιό και έμπειρο στέλεχος του κόμματος Χαράλαμπος Θεοδοσίου,¹⁵³⁷ με καταγωγή από την Αγία Παρασκευή για να αναλάβει την ηγεσία και την ανασυγκρότηση Δημοκρατικού Στρατού στη Λέσβο.

Ήδη το ΚΚΕ με την απόφαση της 3^{ης} Ολομέλειας της Κεντρικής του Επιτροπής το Σεπτέμβριο του 1947, ρίχνει όλο το βάρος τη δράσης του στον ένοπλο αγώνα, καλώντας τα μέλη και τους φίλους του σε μαζική στράτευση στις γραμμές του ΔΣΕ. Η απόφαση της 3^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό και διαφωνίες από τους συμμάχους του ΕΑΜ, αλλά πλέον ο «κύβος είχε ριφθεί», καθώς η Ολομέλεια με το σχέδιο «Λίμνες», το οποίο επεξεργάστηκε, έθετε ως σκοπό «τη δημιουργία ελεύθερου εδάφους στην έκταση της Μακεδονίας και την απελευθέρωση ολοκλήρου της Μακεδονίας – Θράκης με πρωτεύουσα της Θεσσαλονίκη».¹⁵³⁸

Η ανασυγκρότηση των σκόρπιων δυνάμεων των ανταρτών στη Λέσβο, που συμπίπτει χρονικά με αντίστοιχες προσπάθειες στη Σάμο και τη Χίο, αντανακλά μια γενικότερη προσπάθεια του ΚΚΕ να μεταφέρει τον πόλεμο σε ολόκληρη την Ελλάδα και συνεπώς στα νησιά του Αιγαίου. Στη Σάμο φτάνει ο εμβληματικός Ικαριώτης αξιωματικός της Μέσης Ανατολής Γιάννης Σαλάς, με εντολή την οργάνωση του Δημοκρατικού Στρατού Σάμου, ενώ ο Χαράλαμπος Θεοδοσίου, που μέχρι τότε ήταν

¹⁵³⁶ Η ανάγκη αυτή αναγνωρίστηκε από την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος, καθώς στην Έκθεση του μέλους του ΠΓ Στέργιου Αναστασιάδη προς το κλιμάκιο του ΠΓ στο Εξωτερικό μετά την 3^η Ολομέλεια, σημειώνεται: «Άμεσα οργανώθηκε η αποστολή ανθρώπων από την Αθήνα-Πειραιά στα βουνά. Δυσκολία παρουσίαζαν η Θεσσαλονίκη, η Κρήτη, η Μυτιλήνη και η Πελοπόννησος και τώρα καταβάλλονται προσπάθειες για να υπερνικηθούν οι δυσκολίες». Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 219.

¹⁵³⁷ Δες εδώ, σ.531.

¹⁵³⁸ Περισσότερα για την 3^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και το σχέδιο «Λίμνες» βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 181 - 223 και Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, τ. Ι, ό.π., σ. 334 - 343.

Γραμματέας της ΝΕ Σάμου του ΚΚΕ, έρχεται στη Λέσβο.¹⁵³⁹ Ανάλογες ήταν οι κινήσεις του ΚΚΕ στη Χίο.¹⁵⁴⁰ Εκεί, η μέχρι τότε ηγεσία του ΕΑΜ που υπηρετούσε τη γραμμή της συμφιλίωσης, θεωρείται υποχωρητική και αντικαθίσταται. Εξάλλου όλα τα στελέχη της είχαν ήδη συλληφθεί και ήταν φυλακή ή εξορία. Στο νησί επιστρέφει ο Χαράλαμπος Κανόνης, που ενώ είχε εκτοπιστεί στην Ικαρία, κατάφερε το Σεπτέμβριο του 1947 να δραπετεύσει με άλλους συντρόφους του και να φθάσει στη Χίο, όπου και αναλαμβάνει την ανασυγκρότηση του κόμματος και του αντάρτικου.¹⁵⁴¹ Στην Κρήτη, προς το τέλος του 1947 το αντάρτικο είχε ουσιαστικά διαλυθεί, καθώς παρέμειναν στα βουνά γύρω στους είκοσι αντάρτες. Και εκεί το ΚΚΕ έλαβε μέτρα, αντικαθιστώντας τον μέχρι τότε υπεύθυνο Γιάννη Μανούσακα με το Δημήτρη Μακρινδάκη. Η αντικατάσταση αυτή λειτούργησε συσπειρωτικά, καθώς τους δύο πρώτους μήνες του 1948, με νέες στρατολογίες ο Δημοκρατικός Στρατός επανήλθε στα παλιά επιχειρησιακά του επίπεδα.¹⁵⁴²

Η λογική της ανάπτυξης ένοπλων ανταρτών σε όλη την Ελλάδα για το ΚΚΕ είναι διπλή. Αφενός μεν για να απασχολούνται κυβερνητικές δυνάμεις σε δευτερεύοντα μέτωπα και αφετέρου να απαντήσει στην κυβερνητική προπαγάνδα, αλλά και στο εξωτερικό, ως προς την ενίσχυση του Δημοκρατικού Στρατού από τους βόρειους γείτονες. Άλλωστε η ύπαρξη οργανωμένου αντάρτικου στρατού σε μέρη όπως η Κρήτη, η Σάμος και η Μυτιλήνη έδειχνε πως εκείνο που οδηγούσε τους ανθρώπους στο βουνό, ήταν η ανάγκη να απαντήσουν στη βία του «κράτους της εθνοφροσύνης» και στην «νέα Κατοχή» και όχι η «ξενοκίνητη» καθοδήγηση.¹⁵⁴³

Η άφιξη του Θεοδοσίου στη Λέσβο και η σύνδεση του με τον παράνομο μηχανισμό του ΚΚΕ στη Μυτιλήνη τον οδήγησε στην ύπαιθρο, με σαφή εντολή από

¹⁵³⁹ Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 397.

¹⁵⁴⁰ Νίκος Χαρτουλάρης, *Η Χίο στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, ό.π., σ. 306 - 308.

¹⁵⁴¹ Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 102 - 108.

¹⁵⁴² Νίκος και Αργυρώ Κοκοβλή, *Άλλος δρόμος δεν υπήρχε. Αντίσταση - Εμφύλιος - Προσφυγιά*, εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα, 2002, σ. 153 - 154.

¹⁵⁴³ Βλ. David Close και Θάνος Βερέμης, «Ο στρατιωτικός αγώνας 1945 - 49», στο David Close (επιμ.) *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, 1943-1950, Μελέτες για την πώλωση*, (μτφ. Σπανδωτής Γ.), εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 86 και Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 396.

την πλευρά του κόμματος, την ανασύνταξη του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου.¹⁵⁴⁴ Είναι προφανές ότι από το καλοκαίρι του 1947, το ΚΚΕ στα πλαίσια της γενικότερης πολιτικής του να ρίξει το βάρος της δράσης στον ένοπλο αγώνα, ουσιαστικά «εισάγει» τη συνέχιση του Εμφύλιου στη Λέσβο. Η όποια μικρή ενδογενής δυναμική συγκρούσεων που είχε διαμορφωθεί στο νησί από το φθινόπωρο του 1946, μετά την παράδοση των Γεραγωτών και των Μανταμαδιωτών ανταρτών, ουσιαστικά είχε μηδενιστεί και ο Εμφύλιος στο νησί όδευε προς τη λήξη του. Το ΚΚΕ, μέσω του Θεοδοσίου αναζωπυρώνει τον Εμφύλιο στη Λέσβο, επαναφέροντάς την στο σχεδιασμό της Επικράτειας.

Ο Θεοδοσίου αναλαμβάνει καπετάνιος του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου, ο οποίος συγκροτείται σε τάγμα με ταγματάρχη τον ίδιο και υποδιοικητή το Δημήτρη Πιταούλη και επιχειρεί με την εμπειρία που διαθέτει, την ανασύνταξή του.¹⁵⁴⁵ Ήδη, από τις αρχές του 1947, στη Βόρεια Ελλάδα ο Δημοκρατικός Στρατός έχει μετατραπεί σε ένα είδος τακτικού στρατού.¹⁵⁴⁶ Παρά το γεγονός ότι εκ των πραγμάτων οι αντάρτες της Λέσβου ήταν εξαιρετικά δύσκολο να μετατραπούν σε τακτικό στρατό κατά τα πρότυπα της Βόρειας Ελλάδας, εν τούτοις ο Θεοδοσίου ήθελε να μεταφέρει στην ομάδα των ανταρτών την αίσθηση ότι είναι μέρος ενός ευρύτερου στρατού, που αγωνίζεται για μια νέα Δημοκρατική Ελλάδα.¹⁵⁴⁷ Ακόμα η παρουσία ενός τόσο έμπειρου στελέχους του ΚΚΕ στην ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου, παλιού Ακροναυπλιώτη, εξασφάλισε την καλύτερη σύνδεση του κόμματος με τους αντάρτες, μια σύνδεση που τους προηγούμενους δεκαοκτώ μήνες ήταν προβληματική.

Για να μπορέσουν όμως οι αντάρτες να αποκτήσουν χαρακτηριστικά τακτικού στρατού χρειαζόνταν επιμελητεία και μόνιμο χώρο στρατοπέδευσης. Μια από τις πρώτες ενέργειες του νέου καπετάνιου ήταν να εξασφαλίσει έναν τέτοιο χώρο, που να παρέχει και σχετική ασφάλεια. Αντιλαμβανόμενος πως κάτω από τις υπάρχουσες συνθήκες η διατήρηση έστω και μικρής «ελεύθερης ζώνης» που να περιλαμβάνει οικισμό είναι πρακτικά δύσκολη έως αδύνατη, επιχειρεί να βρει ένα χώρο που δεν θα

¹⁵⁴⁴ Μιχάλης Λιαρούτσος, *Των εν ερημίαις και όρεσι*, Εκδόσεις Εντός, Αθήνα 1996, σ. 33 - 41.

¹⁵⁴⁵ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 199 - 200.

¹⁵⁴⁶ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 217 - 220.

¹⁵⁴⁷ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 198 - 203.

είναι ορατός, αλλά θα μπορούσαν να παραμένουν οι αντάρτες εκεί, χωρίς να διατρέχουν κίνδυνο, όταν δεν έχουν επιχειρησιακή δραστηριότητα. Θα έπρεπε να μη βρίσκεται κοντά σε κεφαλοχώρι, ώστε να είναι μακριά από την επιχειρησιακή ζώνη των αποσπασμάτων της Χωροφυλακής και να εξασφαλίζει πόσιμο νερό. Ο χώρος αυτός πράγματι βρέθηκε στην περιοχή μεταξύ Αγιάσου – Αμπελικού σε μια χαράδρα δεξιά από το χείμαρρο Βούρκο. Ήταν μια πετρώδης περιοχή μέσα στο δάσος Αμπελικού, που διαμορφώθηκε κατάλληλα από τους αντάρτες, ώστε να εξασφαλίζει χώρο για στρατοπέδευση, εκπαίδευση, ξεκούραση και επιμελητεία, χωρίς να γίνονται ορατοί, ακόμα και από κοντά. Στο χώρο αυτόν οι αντάρτες κατάφεραν να στήσουν εκτός από μια στοιχειώδη υποδομή για τη διαμονή τους και ειδικό χώρο για να παίρνουν ειδήσεις από τον ασύρματο, καθώς και να βγάζουν κάποιες προκηρύξεις. Η περιοχή αυτή αναφέρεται στην τοπική ιστοριογραφία ως τα «αμπριά των ανταρτών».¹⁵⁴⁸

Την ίδια περίοδο η νέα κυβέρνηση του Θεμιστοκλή Σοφούλη προχωρά στις 24 Σεπτεμβρίου 1947 σε νέο διάταγμα «Περί αμνηστίας παραδιδόμενων στασιαστών» που έδινε αμνηστία σε όσους αντάρτες παραδοθούν ως τις 30 Οκτωβρίου 1947. Τα νέα μέτρα κατευνασμού δεν είχαν πουθενά στην Ελλάδα την ίδια επιτυχία με τα προηγούμενα.¹⁵⁴⁹ Στη Λέσβο, καθώς τα ένοπλα τμήματα των ανταρτών ανασυγκροτούνται με νέες στρατολογίες, τα μέτρα δεν βρήκαν ανταπόκριση αντίστοιχη με εκείνη του Δεκεμβρίου του 1946.¹⁵⁵⁰

Η αποτυχία των μέτρων κατευνασμού και η παράλληλη μετά από μήνες δραστηριοποίηση των ανταρτών, προκάλεσε ανησυχία στον τοπικό κρατικό μηχανισμό. Έτσι από τον Νοέμβριο του 1947 και μετά, λαμβάνονται πρόσθετα μέτρα για την

¹⁵⁴⁸ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 203-209, Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσοκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 31-32 και Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 108-111. Μέχρι και τουαλέτες είχαν κατασκευαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μη γίνονται ορατές παρά μόνο από πολύ κοντά. Βλ. Μιχάλης Λιαρούτσος, *Των εν ερημίαις και όρεσι*, ό.π., σ. 159.

¹⁵⁴⁹ Συνολικά σε ολόκληρη την Ελλάδα, σύμφωνα με κυβερνητικές πηγές μόνο 3.884 αντάρτες ανταποκρίθηκαν στα μέτρα κατευνασμού. Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, ό.π., σ. 344.

¹⁵⁵⁰ Στον δεξιό τύπο της Λέσβου δεν βρίσκουμε ανακοινώσεις παραδόσεων ανταρτών, ανάλογες με εκείνες της άνοιξης και του καλοκαιριού του 1947. Αντίθετα υπάρχουν άρθρα που καταγγέλλουν τα μέτρα με σφοδρότητα, ως «δώρο» και «αθώωση» των εγκλημάτων των κομμουνιστών, επιχαίροντας για την αποτυχία τους και ζητώντας σκληρή αντιμετώπιση στη συνέχεια. βλ. ενδεικτικά εφ. *Στέμμα* αρ.φ. 214, 20 Οκτωβρίου 1947 και εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 57, 16 Νοεμβρίου 1947. Παρ' όλα αυτά, αν υπήρξαν παραδόσεις ανταρτών στη Λέσβο, ήταν ελάχιστες και μάλλον μεμονωμένες.

αντιμετώπιση των «συμμοριτών», με ενίσχυση των αποσπασμάτων με νέους «δημοσυντήρητους» ΜΑΥ και έναρξη εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στη λεσβιακή ύπαιθρο.¹⁵⁵¹ Παράλληλα αναλαμβάνει νέος Διοικητής της Χωροφυλακής ο Αντισυνταγματάρχης Ν. Τσίτουρας, η άφιξη του οποίου χαιρετίζεται από το δεξιό τύπο.¹⁵⁵²

Το φθινόπωρο του 1947 λοιπόν, ξεκινά η δεύτερη φάση της δράσης του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου με συχνές δημόσιες παρουσίες του σε χωριά από τα οποία παίρνουν τρόφιμα, κάνουν νέες στρατολογίες και αφοπλίζουν τους ΜΑΥ και τους χωροφύλακες από τους σταθμούς Χωροφυλακής. Στις 14 Νοεμβρίου 1947 οι αντάρτες μπαίνουν στο χωριό Βασιλικά. Εκεί σε συμπλοκή με κάποιο χωροφύλακα τραυματίζεται ένας αντάρτης, ενώ ο χωροφύλακας συλλαμβάνεται και στη συνέχεια εκτελείται.¹⁵⁵³ Στο τέλος Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου μπαίνουν στο Μπαλτζίκι, αφοπλίζουν τους ΜΑΥ και παίρνουν αρκετά τρόφιμα.¹⁵⁵⁴ Παράλληλα επανέρχονται σε επιχειρήσεις παρέμβασης σε αυτοκίνητα και διερχόμενα λεωφορεία των επαρχιακών δρόμων του νησιού, αποκομίζοντας τρόφιμα και οπλισμό από επιβαίνοντες χωροφύλακες.¹⁵⁵⁵ Το Δεκέμβριο του 1947 μπαίνουν στο αγρόκτημα της Αχλαδεράς, ένα τσιφλίκι που ανήκε στο νοσοκομείο με πρόεδρο τον μητροπολίτη Μυτιλήνης, απ' όπου εξασφαλίζουν αρκετά τρόφιμα και εξοπλισμό.¹⁵⁵⁶ Δεν έλειψαν όμως και οι απώλειες το διάστημα αυτό, καθώς σε μια επιχείρηση στον δρόμο Καλλονής – Μυτιλήνης στη θέση «Στραβολάγκαδο» σκοτώθηκε ένας αντάρτης.¹⁵⁵⁷

¹⁵⁵¹ εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 65, 13 Δεκεμβρίου 1947.

¹⁵⁵² εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 66, 16 Δεκεμβρίου 1947 και αρ.φ. 77, Ιανουαρίου 1948.

¹⁵⁵³ Τραυματίας από την πλευρά των ανταρτών είναι ο Παναγιώτης Χαβαράνης, ενώ ο Χωροφύλακας που αντιστάθηκε και εκτελέστηκε στη συνέχεια ήταν ο Ιωάννης Καντεράκης. Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 58, 19 Νοεμβρίου 1947, Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 214-220 και Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 111 - 113.

¹⁵⁵⁴ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 214-216 .

¹⁵⁵⁵ «Η δράσις των συμμοριτών», εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 53, 26 Οκτωβρίου 1947 και «Η ληστεία των αυτοκινήτων του Πολιχνίτου», εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 327, 19 Νοεμβρίου 1947.

¹⁵⁵⁶ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 213 - 214.

¹⁵⁵⁷ Σκοτώθηκε ο Απόστολος Διαμαντής από την Πηγή. Βλ. Στο *ίδιο*, σ. 222 - 224 και Παναγιώτης Κουτσουδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, Ιδιωτική Έκδοση, τ. Β', Αθήνα 2018, σ. 1069 -1070.

Ήδη προς το τέλος του φθινοπώρου του 1947 με τις νέες στρατολογίες ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου μετρά ξανά, γύρω στους 100 άνδρες. Έχει ανασυγκροτηθεί πλήρως, οι λιποταξίες και οι οικειοθελείς παραδόσεις έχουν περιοριστεί στο ελάχιστο, το ηθικό του είναι σχετικά ανεβασμένο και η πειθαρχία του με την άφιξη του Θεοδοσίου έχει βελτιωθεί σημαντικά. Ο μόνιμος χώρος στρατοπέδευσης τους παρέχει ασφάλεια, όταν δεν βρίσκονται σε κάποια επιχείρηση. Η είδηση που παίρνουν από το ραδιόφωνο για τη συγκρότηση Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης στις περιοχές ελέγχου του ΔΣΕ στην ηπειρωτική Ελλάδα, τους γεμίζει αισιοδοξία για την τελική έκβαση του αγώνα. Ένα ατύχημα όμως στις αρχές Δεκεμβρίου 1947 ρίχνει σκιές στο ανεβασμένο ηθικό τους. Την επόμενη της επιτυχημένης επιχείρησης στο αγρόκτημα της Αχλαδεράς, στις 10 Δεκεμβρίου 1947, σκοτώνεται από εκπυρσοκρότηση του όπλου του, ο υποδιοικητής τους και έμπειρο στέλεχος του ΚΚΕ Δημήτρης Πιταούλης.¹⁵⁵⁸ Η απώλεια του Πιταούλη συγκινεί, αλλά και πεισμώνει τους αντάρτες. Έτσι, μέσα σε φορτισμένη συγκινησιακά ατμόσφαιρα, τα Χριστούγεννα του 1947, δίνουν τον όρκο του μαχητή του Δημοκρατικού Στρατού, σε μια προσπάθεια ανάταξης του ηθικού τους.¹⁵⁵⁹

Στο χάρτη που ετοίμασαν οι υπηρεσίες της AMAG, που απεικονίζει τις περιοχές δράσης του ΔΣΕ στην Ελλάδα στο τέλος του Δεκεμβρίου του 1947, εμφανίζεται στη Λέσβο μια μεγάλη περιοχή γύρω από τα «αμπριά», όπου σύμφωνα με την AMAG «Οι αντάρτες είναι παρόντες και η κίνησή τους περιορισμένη».¹⁵⁶⁰

Με την είσοδο της νέας χρονιάς ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου χάνει το πιο σημαντικό του στήριγμα. Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς του 1948, η θέση των «αμπριών» προδίδεται από κάποιο λιποτάκτη νεαρό αντάρτη.¹⁵⁶¹ Μόνη επιλογή και

¹⁵⁵⁸ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 211 - 213 και Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 114 - 116.

¹⁵⁵⁹ Προκόπης Πανταζής, *Εθελοντές της κακουχίας*, ό.π., σ. 23-24

¹⁵⁶⁰ Αμερικανική Αποστολή Βοήθειας προς την Ελλάδα. Είναι μια αποστολή στο πλαίσιο της συμφωνίας μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Ελλάδας της 20^{ης} Ιουνίου 1947 για τη χορήγηση οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Στη συμφωνία αυτή προβλεπόταν και τη συγκρότηση της Αμερικανικής Αποστολής Βοήθειας προς την Ελλάδα (AMAG). Με την ίδια απεικόνιση (κάθετες γραμμές) απεικονίζονται στην Ελλάδα περιοχές που ελέγχονταν εκείνη την περίοδο από τους αντάρτες. Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 214.

¹⁵⁶¹ Πρόκειται για τον Νικόλαο Φιλιππίδη από το Μεσότοπο που παραδόθηκε αυθορμήτως και αφέθηκε αμέσως ελεύθερος, σύμφωνα με ανακοίνωση της Διεύθυνσης Χωροφυλακής Λέσβου. Η ανακοίνωση προσθέτει ότι ήταν «βιαίως στρατολογηθείς». Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 72, 10 Ιανουαρίου 1948.

πάλη η εγκατάλειψη των «αμπριών» και η περιπλάνηση στο δάσος και στην ύπαιθρο, χωρίς νέο σταθερό στρατόπεδο. Η έλλειψη σταθερής επιμελητείας που εξασφάλιζαν τα «αμπριά» είναι τώρα το μεγαλύτερο πρόβλημα των ανταρτών. Η έλλειψη αυτή γίνεται προσπάθεια να αντισταθμιστεί με επισκέψεις σε μικρά χωριά, όπως ο Βούρκος ή σε τσιφλίκια, όπως το αγρόκτημα της Αχλαδεράς, που επισκέπτονται για δεύτερη φορά σε μικρό διάστημα.¹⁵⁶² Σε δύσκολες και καιρικές συνθήκες λόγω της βαρυχειμωνιάς, με ελλιπή επισιτισμό και με την πείνα να είναι το μεγαλύτερο τους πρόβλημα, οι αντάρτες εμπλέκονται σε μικρές αιμαχίες με τον κυβερνητικό στρατό, οι οποίες όμως τους κοστίζουν σε ανθρώπινες ζωές. Το ηθικό ξαναπέφτει και μαζί με αυτό ξαναεμφανίζονται και οι λιποταξίες.¹⁵⁶³

Η τελευταία μεγάλη μάχη του Εμφυλίου στη Λέσβο, που δίνεται από το σύνολο των δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού, με το αντίστοιχο σύνολο των κυβερνητικών δυνάμεων, γίνεται στις 21 Φεβρουαρίου 1948 στη θέση Σεϊτάν Ντερέ, στην περιοχή «Αράπη Πέτρες».¹⁵⁶⁴ Η μάχη είναι σκληρή, δίνεται σε δύσκολες καιρικές συνθήκες με χιονόνερο· οι αντάρτες εγκλωβίζονται και μετρούν σοβαρές απώλειες.¹⁵⁶⁵

Η ήττα στο «Σεϊτάν Ντερέ» ήταν ένα πολύ σοβαρό χτύπημα στον ήδη εξασθενημένο από έλλειψη επισιτισμού Δημοκρατικό Στρατό και ήλθε να μειώσει

¹⁵⁶² εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 82, 14 Φεβρουαρίου 1948.

¹⁵⁶³ Το διάστημα αυτό σκοτώθηκαν οι Γιάννης Σπηλιαδής ή Ψουλέλης από Αγιάσο και Γιώργος Σαμίου από Κεράμι σε συμπλοκή στον αυτοκινητόδρομο Μυτιλήνης - Πολιχνίτου στη «Μεγάλη Λίμνη», ενώ έγιναν και τρεις λιποταξίες. Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 238 - 252, Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 121-122, Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκοιδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 34 και εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 71, 3 Ιανουαρίου 1948 και αρ.φ. 77, 27 Ιανουαρίου 1948.

¹⁵⁶⁴ Ο Βασίλης Καλογεράς και ο Παναγιώτης Κουτσκοιδής ανεβάζουν τον αριθμό των ανταρτών που πήραν μέρος στη μάχη του Σεϊτάν Ντερέ σε 70 με 80. Αντίθετα ο Γιώργος Σκούφος στις αναμνήσεις του μιλά για 50 αντάρτες. Βλ. Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκοιδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 35 και Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 128.

¹⁵⁶⁵ Στη μάχη του Σεϊτάν Ντερέ ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου άφησε πίσω του έξι νεκρούς και ένα τραυματία. Νεκροί ήταν οι αντάρτες Παρασκευαΐδης Πάνος ή Νάσος, και Νίκος Λύκος από Μυτιλήνη, ο Γιάννης Παπαγιάννης από Θερμή, ο Πολύκαρπος Ελευθερέλης από την Αρίσβη και ο Γιάννης Τζανής από Βασιλικά. Ο Μιχάλης Φραντζής ή Ζουρέλλης από Αγιάσο, που διέφυγε ως τραυματίας δύο μέρες μετά στα Μιστεγνά, εντοπίζεται και σκοτώνεται. Ο Μιχάλης Λιαρούτσος τραυματίστηκε, αλλά διέφυγε, μεταφέρθηκε κρυφά στη Μυτιλήνη και κρύφτηκε. Οι αντάρτες είχαν και δύο συλληφθέντες, τον Γρηγόρη Καραμικέ από το Κεράμι και τον Βασίλη Ταφύλια από την Αγία Παρασκευή. Από την πλευρά των κυβερνητικών δυνάμεων νεκροί ήταν ο «άνευ θητείας» χωροφύλακας Προκόπης Κουλάνης από την Αγιάσο και ο χωροφύλακας Γιάννης Κωστούρος, ενώ τραυματίστηκαν οι χωροφύλακες Π. Τσουνής και Ε. Λεβεντέλλης από το Ίππειος. Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 85, 24 Φεβρουαρίου 1948, καθώς και Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 252 - 255, Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 126-130 και Προκόπης Πανταζής, *Εθελοντές της Κακοτυχίας*, ό.π., σ. 68 - 75.

ακόμα περισσότερο το κλωνισμένο ηθικό των ανταρτών μετά την απώλεια των «αμπριών». Έπρεπε άμεσα να αντιμετωπιστεί το μεγάλο πρόβλημα του επισιτισμού, που έδειχνε να μην μπορεί να λυθεί, παρά μόνο με το διαχωρισμό του Δημοκρατικού Στρατού σε μικρά και ευέλικτα τμήματα. Έτσι, το δεύτερο δεκαήμερο του Μαρτίου, αποφασίστηκε η τριχοτόμηση του Δημοκρατικού Στρατού με αντίστοιχους χώρους ευθύνης ανάλογα με την καταγωγή των ανταρτών και καθορίστηκαν ανά διαστήματα ενιαίες συναντήσεις για την επανεκτίμηση της κατάστασης. Στο δυτικό τμήμα ήταν οι αντάρτες με καταγωγή την Ερεσό, Αγία Παρασκευή, περιοχή Καλλονής και Μανταμάδου, το Ανατολικό με αντάρτες από την Πηγή, Κώμη, Μόρια, Μυτιλήνη, Θερμή Μιστεγνά και Μπαλτζίκι και το Νότιο με αντάρτες από την Αγιάσο, Πολιχνίτο και Γέρα. Ο καπετάνιος Χαράλαμπος Θεοδοσίου είχε την ευθύνη του συντονισμού των αντάρτικων ομάδων και τη δυνατότητα αλλαγής τμήματος.¹⁵⁶⁶ Την ίδια ακριβώς περίοδο στη γειτονική Σάμο τα πράγματα εξελίχθηκαν πολύ καλύτερα για το Δημοκρατικό Στρατό, καθώς τον Ιανουάριο του 1948 σε μια συντονισμένη επιχείρηση στην κωμόπολη του Καρλοβασίου, κατασχέθηκαν από το υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας 368 εκατομμύρια δραχμές, ενώ εξασφαλίστηκαν πολλά τρόφιμα και εξοπλισμός για τις ανάγκες της επιμελητείας τους.¹⁵⁶⁷

Από την άνοιξη του 1948 και ως το τέλος του χρόνου τα τρία αυτά τμήματα κρύβονται στην ύπαιθρο, με περιορισμένες εμφανίσεις και επανειλημμένες συμπλοκές με μικρές δυνάμεις της Χωροφυλακής χωρίς όμως η επιχειρησιακή ικανότητα τους να φτάσει ποτέ στα προηγούμενα επίπεδα. Η προσπάθεια επικεντρώνονταν στη συντήρηση των δυνάμεων τους με βασικό στόχο τον επισιτισμό και την αποφυγή ανοιχτών συγκρούσεων. Στόχος παράλληλα, ήταν η τιμωρία κάποιου πρώην συντρόφου τους που είχε προσχωρήσει στον αντίπαλο, ή κάποιου που είχε προξενήσει απώλειες στους

¹⁵⁶⁶ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 258-259. Επίσης προφορική μαρτυρία του Μιχάλη Λιαρούτσου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή, αρχείο Παναγιώτη Κουτσκουδή.

¹⁵⁶⁷ Οι αντάρτες στη Σάμο μπορούσαν τώρα να πληρώνουν για την εξασφάλιση των τροφίμων της επιμελητείας τους. Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, εκδόσεις Βιβλιόραμα τ. II, Αθήνα 2001, σ. 429-430 και Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 482. Σύμφωνα πάντως με μια μαρτυρία του αντάρτη Στρατή Πατερέλλη και στη Λέσβο οι αντάρτες κατάφεραν να κλέψουν για τις ανάγκες τους, 7,2 εκατομμύρια δραχμές, από Τράπεζα του Πολιχνίτου, αυτό όμως δεν επιβεβαιώνεται από καμία άλλη πηγή πλην αυτής της μαρτυρίας. Βλ. Προφορική μαρτυρία του Στρατή Πατερέλλη στον Γρηγόρη Τσουκαρέλλη, αρχείο Παναγιώτη Κουτσκουδή.

αντάρτες.¹⁵⁶⁸ Οι συμπλοκές γινόταν με μικρά τμήματα ανταρτών των δέκα δεκαπέντε ατόμων, με εκατέρωθεν απώλειες.¹⁵⁶⁹ Το χαμηλό ηθικό των ανταρτών οδηγούσε σε συχνές λιποταξίες. Ο μόλις τριών μηνών αντάρτης Προκόπης Πανταζής θυμάται:

Εθελοντές αφάνταστης κακουχίας, χωρίς την εγκαρδίωση μιας έστω και μικρής νίκης σε μάχη με τον εχθρό, περνούσαμε τη δοκιμασία αυτή παλεύοντας τον κατατρεγμό και κρατώντας στα βάθη του είναι μας αναμμένη τη φλογίτσα, που τόσες κακοκαιριές πάσχιζαν να σβήσουν.¹⁵⁷⁰

Από την άλλη πλευρά η συνεχιζόμενη παρουσία αντάρτικων πυρήνων στη Λέσβο και το 1948 προκαλούσε εκνευρισμό και ανησυχία στην κυβερνητική πλευρά, καθώς παρά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις τα αποτελέσματα δεν ήταν τα αναμενόμενα. Έτσι το Μάιο του 1948 επικηρύσσονται με απόφαση του υπουργού Δημόσιας Τάξης ακόμα δύο αντάρτες,¹⁵⁷¹ ενώ στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1948 δημεύονται οι περιουσίες 18 ανταρτών.¹⁵⁷² Παράλληλα με βάση το Β.Δ. της 30^{ης} Οκτωβρίου 1948 «Περί κηρύξεως της χώρας εις κατάστασιν πολιορκίας», απαγορεύτηκε στις εφημερίδες να γράφουν οτιδήποτε αφορά στη δραστηριότητα των ανταρτών.¹⁵⁷³

¹⁵⁶⁸ Το διάστημα αυτό εκτελέστηκαν από τους αντάρτες οι Ευστράτιος Μυστεγνιώτης και ο δωδεκάχρονος γιός του Χριστόφας από την Αγιάσο, ο Τσουπής από τη Γέρα, ο Ιωάννης Μαρίνος από το Μανταμάδο και ο Κώστας Τριανταφύλλου από τα Γέλια, όλοι εθνικόφρονες, με την κατηγορία ότι είχαν προδώσει αντάρτες με αποτέλεσμα να σκοτωθούν ή να συλληφθούν. Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 307 και εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 151, 13 Σεπτεμβρίου 1948.

¹⁵⁶⁹ Την 1η και την 6η Μαρτίου 1948 σκοτώνονται σε αντίστοιχες ενέδρες στις θέσεις «Καβουροπόταμος» και «Καρνές», οι αντάρτες Θεοδώρου ή Καραμάνος Παναγιώτης και Γιάννης Τσολάκης. Βλ. εφ. *Λαϊκή* αρ.φ. 88, 6 Μαρτίου 1948 και Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 601 - 604, 1070. Στη θέση «Καμίνια» της Νάπης στις 11 Απριλίου 1948 σκοτώνονται ο αντάρτης Γιώργος Γιωργανής από την Ερεσό και ο Χωροφύλακας Δημήτρης Ξυνός από την Αγία Παρασκευή. Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 392, 12 Απριλίου 1948 και εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 98, 12 Απριλίου 1948. Ανάλογες συμπλοκές είχαμε στις 14 Ιουλίου 1948 στη θέση «Μέρμηγκας» Ασωμάτου με νεκρό τον αντάρτη Παναγιώτη Καλελέ και μια σύλληψη, στις 29 Αυγούστου 1948 στη θέση «Χονδροκούκι» Αμπελικού, με δύο νεκρούς αντάρτες τον Βασίλη Αγρίτη και τον Γρηγόρη Καλαγάνη, αλλά και σε άλλα σημεία του νησιού με τραυματισμούς ή συλλήψεις ανταρτών. Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 145, 30 Αυγούστου 1948, εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 448, 30 Αυγούστου 1948, Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 259-293 και Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 37 - 39.

¹⁵⁷⁰ Προκόπης Πανταζής, *Εθελοντές της κακουχίας*, ό.π., σ. 52.

¹⁵⁷¹ Είναι οι Παναγιώτης Χαβαράνης και Βασίλης Παπαδέλλης ή Χάρος με το ποσό των 4.000.000 δραχμών για τη σύλληψη του καθένα ή 2.000.000 δραχμών για την αποτελεσματική «κατάδειξη» τους στις αρχές. Βλ. ΦΕΚ 38/11.3.1948, τεύχος Β', παρατίθεται στην εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 104, 7 Μαΐου 1948.

¹⁵⁷² εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 146, 1 Σεπτεμβρίου 1948.

¹⁵⁷³ Αριθμό Πρωτ. Διαταγής 16/96/1^α/12.11.1948, παρατίθεται στην εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 183, 29 Νοεμβρίου 1948.

Το Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ) σε μια απόρρητη έκθεση του για τα νησιά στις 10 Σεπτεμβρίου 1948, υπολογίζει τον αριθμό των ανταρτών στη Λέσβο γύρω στους είκοσι.¹⁵⁷⁴ Ο αριθμός αυτός είναι μάλλον υποτιμημένος. Από διάσπαρτα τεκμήρια εκτιμάται ότι την ίδια εποχή υπήρχαν ακόμη τουλάχιστον σαράντα ως πενήντα αντάρτες, χωρισμένοι σε τρία ή περισσότερα τμήματα.

Από την Τσερκέζα στο «Ντάμι της Μπέρδας».

Προς το τέλος του 1948 τα προβλήματα στον επισιτισμό των ανταρτών γίνονται ανυπέρβλητα. Στην περιοχή του Ίππειους υπήρχε ένα αγρόκτημα στις όχθες του ποταμού Ευεργέτουλα. Ιδιοκτήτης του ήταν μια γυναίκα, η Ελένη Ιορδάνογλου ή Ζουλφιέ Χανούμ, με καταγωγή από τη Μικρά Ασία, που ήταν γνωστή ως «Τσερκέζα».¹⁵⁷⁵ Η Τσερκέζα είχε επανειλημμένα προσκαλέσει τους αντάρτες και ειδικά τον Κυριάκο Πασχαλιά να πάνε στο κτήμα της για να πάρουν τρόφιμα. Μια τέτοια πρόσκληση έγινε και για το νότιο τμήμα των ανταρτών για την Πρωτοχρονιά του 1949. Κάποιοι είχαν σοβαρές αντιρρήσεις για την αποδοχή της πρότασης.¹⁵⁷⁶ Επέμενε όμως ο Κυριάκος Πασχαλιάς και έτσι αποφασίστηκε να γίνει αποδεκτή η σχετική πρόσκληση. Έχοντας πάρει όλα τα μέτρα που απαιτούσε η περίπτωση για το ενδεχόμενο προδοσίας της θέσης τους και αφού απέκλεισαν κάθε πιθανότητα παρουσίας αποσπασμάτων Χωροφυλακής, την παραμονή της Πρωτοχρονιάς του 1949, δεκατρείς αντάρτες πήγαν στο χώρο που τους περίμενε η Ιορδάνογλου, έχοντας ετοιμάσει το πρωτοχρονιάτικο τραπέζι. Εκεί, αφού έβαλαν σκοπιές και προφυλάχθηκαν ακόμα και για την περίπτωση

¹⁵⁷⁴ Για την Κρήτη η ίδια εκτίμηση είναι για σαράντα αντάρτες, ενώ για τη Σάμο γύρω στους εκατό σαράντα. Ο ίδιος αριθμός είκοσι δηλώνεται και στο επόμενο Δελτίο Πληροφοριών το Δεκέμβριο του 1948. Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ/ Δελτίο πληροφοριών, αρχείο Εμφυλίου Πολέμου, τ. 10, Έγγραφο αρ. 38, σ. 368 και 410. Βλ. επίσης, Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, τ. II, ό.π., σ. 431.

¹⁵⁷⁵ Λέγεται πως, η Ιορδάνογλου στα νιάτα της ήταν εξαιρετικά όμορφη γυναίκα και ότι ο Νίκος Πλαστήρας τη γνώρισε κατά τη Μικρασιατική εκστρατεία και την έκανε ερωμένη του. Ήλθε στην Ελλάδα, έμαθε ελληνικά στην Αρσάκειο, πήρε ελληνική υπηκοότητα και ελληνικό όνομα. Ήταν ανοιχτόκαρδος άνθρωπος και της άρεσε να έχει σχέσεις με την υψηλή κοινωνία. Βλ. Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 37 και Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια από την Αντίσταση*, ό.π., σ. 55 - 57.

¹⁵⁷⁶ Ένας από αυτούς, ήταν ο μεγαλύτερος σε ηλικία ανάρτης Πέτρος Μπούρας. Βλ. Προφορική μαρτυρία του Θρασύβουλου Μπούσδου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 26 Μαρτίου 2005, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Κουτσκουδή

δηλητηρίασης, λίγο πριν φύγουν, η Ιορδάνογλου, προφασιζόμενη να φέρει λίγα μελομακάρονα, απομακρύνθηκε πυροδοτώντας εκρηκτικό μηχανισμό και ανατινάζοντας το σπίτι της, που είχε υπονομεύσει σε συνεργασία με το Διοικητή της Χωροφυλακής Σκούρτη. Από την έκρηξη έξι από τους αντάρτες σκοτώνονται επί τόπου και οι άλλοι επτά απομακρύνθηκαν με σοβαρά τραύματα. Οι τραυματισμένοι αντάρτες του νοτίου τμήματος αποσύρονται στην περιοχή Μανταμάδου, όπου τους παρέχονται οι πρώτες βοήθειες και φαρμακευτική περίθαλψη.¹⁵⁷⁷ Η Διοίκηση της Χωροφυλακής αμέσως μετά το συμβάν, παρόλο που δεν βρήκε πτώμα, διέδωσε στον τοπικό τύπο ότι ο Πασχαλιάς είχε σκοτωθεί στην έκρηξη, σε μια προσπάθεια να κάμψει το φρόνιμα των εναπομεινάντων ανταρτών και να τους οδηγήσει σε παράδοση. Πολύ γρήγορα όμως έγινε γνωστό ότι ο Πασχαλιάς τελικά δεν σκοτώθηκε.¹⁵⁷⁸

Το 1949 έρχεται με τους χειρότερους οιωνούς για το μισοδιαλυμένο Δημοκρατικό Στρατό Λέσβου. Αποδεκατισμένοι και σε μικρά τμήματα δεκαπέντε ως είκοσι αντάρτες και έχοντας χάσει πια κάθε επιχειρησιακή δυνατότητα, έχουν ως μόνη επιδίωξη, την επιβίωση τους. Έτσι σιγά-σιγά αποδεκατίζονται. Μέχρι τις αρχές του καλοκαιριού σε διάφορες συμπλοκές σκοτώνονται ακόμη πέντε αντάρτες, συλλαμβάνονται τρεις και ένας τραυματίζεται.¹⁵⁷⁹ Τον Απρίλιο του 1949, τη Μεγάλη

¹⁵⁷⁷ Νεκροί από την έκρηξη έπεσαν οι Βασίλης Παπαδέλλης ή Χάρος και Σταύρος Καζάκος από την Πηγή, Θανάσης Στεφάνου από την Κώμη, Βασίλης Καλαντζής, Κώστας Πηγάσης και Στρατής Τσουκαρέλης από Αγιάσο, ενώ σώθηκαν σοβαρά τραυματισμένοι οι Νίκος Αρβανίτης, Κώστας Διαμαντής, Δημήτρης Δεδίτσης, Λευτέρης Παπαθανασίου Γιάννης Τσουλέλης και Κυριάκος Πασχαλιάς. Βλ. Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκοουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 39, Προκόπης Πανταζής, *Στο καρτέρι και άλλα διηγήματα*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1986, σ. 42-54 και Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 135-139. Ο Θρασύβουλος Μπούσδος ήταν ο μόνος από τους αντάρτες που δεν έπαθε τίποτα, σύμφωνα με μεταγενέστερη μαρτυρία του ίδιου. Βλ. Προφορική μαρτυρία του Θρασύβουλου Μπούσδου στον Παναγιώτη Κουτσκοουδή στις 26 Μαρτίου 2005, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Κουτσκοουδή

¹⁵⁷⁸ εφ. *Δημοκράτης*, αρ.φ. 436, 4 Ιανουαρίου 1949 και αρ.φ. 441, 15 Ιανουαρίου 1949, παρατίθενται στο Παναγιώτη Κουτσκοουδή, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 397 - 400.

¹⁵⁷⁹ Στη θέση «Σαμιδέλ'» Μιστεγγών σκοτώνεται στις 4 Φεβρουαρίου 1949 ο αντάρτης Χαϊδεμένος ή Καμπακέλης Δημήτριος από την Κάπη. Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 211, 4 Φεβρουαρίου 1949, ενώ στη θέση «Γλίστρα» στις 22 Απριλίου 1949 παγιδεύονται και σκοτώνονται οι αντάρτες Στέλιος Στυλιανέλης από την Κώμη και Δημήτρης Δεδίτσης από τη Μόρια. Στις 19 Μαΐου στη θέση «Καμίνια» της Νάπης σκοτώνεται σε ενέδρα ο Δημήτρης Στραβουλέλης από τη Στύψη, ενώ στις 6 Ιουνίου του 1949 μετά από συμπλοκή στα Δάφια, εκτελείται ο Πέτρος Μπούρας από την Ερεσό και συλλαμβάνονται οι Χαράλαμπος Κέλλαλης, Παναγιώτης Κουλιαδέλης, και Νίκος Μαρμαρινός, οι οποίοι περνούν από έκτακτο στρατοδικείο, καταδικάζονται σε θάνατο, αλλά τελικά η ποινή δεν εκτελείται. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 263, 8 Ιουνίου 1949. Τη Μεγάλη Πέμπτη 21 Απριλίου 1949 ο αντάρτης Μιχάλης Λιαρούτσος βρίσκεται στα περίχωρα της πόλης της Μυτιλήνης. Καθώς πάει να ανάψει ένα κεριά στον Αη-Γιάννη τον Καλυβίτη γίνεται αντιληπτός από Χωροφύλακες και τραυματίζεται. Βλ. Παναγιώτη Κουτσκοουδή, *Μιχάλης*

Πέμπτη, ο αντάρτης Μιχάλης Λιαρούτσος διακινδύνευσε τη ζωή του για να ανάψει ένα κερί στην εκκλησία του Άη-Γιάννη Καλυβίτη και καθώς γίνεται αντιληπτός από Χωροφύλακες, τραυματίζεται.¹⁵⁸⁰

Ωστόσο φαίνεται πως, τόσο η Διοίκηση της Χωροφυλακής, όσο και η Στρατιωτική Διοίκηση, αρχίζουν να αντιλαμβάνονται ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να προχωρήσουν σε πλήρη εκκαθάριση της Λέσβου από τους αντάρτες. Σε απόρρητη έκθεση του ΓΕΣ τον Ιούνιο του 1949, γίνεται μια εκτίμηση για την κατάσταση των μονάδων που χρησιμοποιούνται για την αντιμετώπιση των «συμμοριτών». Η δύναμη της Χωροφυλακής είναι γύρω στους 270 άνδρες, πλαισιωμένη και με 170 δημοσυντήρητους Μ.Α.Υ., που μισθοδοτούνται με έξοδα της Νομαρχίας. Η συνολική διοίκηση ανήκει στη Χωροφυλακή, αλλά διαπιστώνονται σοβαρά προβλήματα σε σχέση με τους «Μάυδες» (ΜΑΥδες), λόγω της βίαιης συμπεριφοράς κάποιων από αυτούς προς τους ντόπιους. Μάλιστα εξαιτίας αυτής της συμπεριφοράς, απολύθηκαν γύρω στους 30 «Μάυδες», αλλά όπως σημειώνει και ο νομάρχης κ. Ι. Σγόντζος «δεν κατατάσσονται και οι καλύτεροι». Η εκτίμηση της έκθεσης είναι ότι η διάθεση ενός λόχου στρατού θα βοηθούσε ώστε «οι συμμορίται να εξοντωθώσιν ενωρίτερον» και ότι η σημερινή Χωροφυλακή μπορεί να ανταποκριθεί στο έργο της γιατί ο διοικητής της Ιωάννης Πεντζετάκης είναι «λίαν κατάλληλος και διαθέτει φανατισμόν».¹⁵⁸¹ Σχετικά με τη δράση των ανταρτών η έκθεση αναφέρει ότι:

η δράσις των συμμοριτών εις την Νήσον είναι διάφορος της αλλαχού τοιαύτης. Κατ' αρχήν αποφεύγουσι πάσαν σύγκρουσιν μετά των ενόπλων Εθνικών δυνάμεων και οσάκις γίνεται συνάντησις τις, δεν επιτίθενται, ούτε αμύνονται, αλλά τρέπονται εις φυγήν... Είναι διηρημένοι σε μικράς ομάδας... Εντοπίζονται μόνον αποδείξεις διαμονής των... Οι κάτοικοι ολίγον τους φοβούνται. Πηγαίνουν εις τα κτήματά τους κανονικώς, απλώς επιστρέφουν ενωρίς. Τα λεωφορεία κυκλοφορούν

Λιαρούτσος, *Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, ό.π., σ. 37 - 38 και προφορική μαρτυρία του Θανάση Νικόδημου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 19 Μαρτίου 2005.

¹⁵⁸⁰ Ο Θανάσης Νικόδημος στη μαρτυρία του για τον τραυματισμό του Μιχάλη Λιαρούτσου θυμάται πως ο Μιχάλης σχεδόν τον παρακαλούσε να πάνε να ανάψουν ένα κερί, παρόλο που ο Νικόδημος του επεσήμανε τους κινδύνους. Βλ. Προφορική μαρτυρία του Θανάση Νικόδημου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 19 Μαρτίου 2005.

¹⁵⁸¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1367/ΣΤ/1-7, Απόρρητη Έκθεση Συνταγματάρχη Πυροβολικού Χρήστου Οικονομόπουλου στις 20.6.1949.

ελεύθερα άνευ συνοδείας. Δεν έχουν σημειωθεί επιθέσεις των συμμοριτών κατ' ουδενός σταθμού.¹⁵⁸²

Στην ίδια έκθεση επισημαίνεται η παντελής απροθυμία των κατοίκων του νησιού να συνεργαστούν με τη Χωροφυλακή, την οποία εν γένει αντιπαθούν, ενώ σημειώνεται και η αδυναμία συγκρότησης αξιόπιστου και εκτεταμένου δικτύου πληροφοριών, για την εντόπιση και εξόντωση των «συμμοριτών». Τέλος προτείνεται η επικήρυξη των «συμμοριτών» για τον γρηγορότερο εύρεση και εξόντωσή τους.¹⁵⁸³ Ήδη πάντως από την άνοιξη του 1949 το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης είχε προβεί σε νέα επικήρυξη εννέα ανταρτών με πολύ υψηλές χρηματικές αμοιβές για τη σύλληψη, το φόνο ή την αποτελεσματική «κατάδειξη» τους στις αρχές.¹⁵⁸⁴

Τέλος Αυγούστου του 1949 ο εμφύλιος πόλεμος τελειώνει ως προς την ένοπλη του μορφή. Καθώς το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού περνά στην Αλβανία, μετά την ήττα στο Γράμμο και στο Βίτσι, παραμένουν στην υπόλοιπη Ελλάδα μικρές ομάδες ανταρτών, αποκομμένες από τον υπόλοιπο κορμό του Δημοκρατικού Στρατού, υποχρεωμένες να αναζητήσουν εφόδια και να επιβιώσουν από μόνες τους.¹⁵⁸⁵ Η 6^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ που επισφράγισε με την απόφασή της την λήξη του Εμφυλίου, άφησε παράλληλα ένα παράθυρο σε όσους ήταν ακόμα ένοπλοι στο βουνό και δεν είχαν καμία διάθεση να παραδοθούν, καθώς σε κάποιο σημείο της αναφέρει χαρακτηριστικά:

Με βάση την καινούρια κατάσταση που δημιουργείται μπροστά στο Κόμμα προβάλλουμε τα ακόλουθα βασικά καθήκοντα: α) Να σταματήσει σήμερα τον ένοπλο αγώνα αφήνοντας μόνο μικρά παρτιζάνικα τμήματα, σα μέσω πίεσης για όσο το δυνατόν περισσότερο εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής του τόπου, με βάση τις προτάσεις της Σ.Ε. [Σοβιετικής Ένωσης] και σαν μορφή άμυνας εναντίον

¹⁵⁸² Στο ίδιο.

¹⁵⁸³ Στο ίδιο.

¹⁵⁸⁴ Με απόφαση του υπουργού Δημόσιας τάξης επικηρύχθηκαν οι Χαράλαμπος Θεοδοσίου, Μπούρας Πέτρος, Σεβαστός ή Λιμπούτσης Ηλίας, με ποσό 6.000.000 δραχμών για το φόνο ή τη σύλληψη τους και 3.000.000 δραχμών για την αποτελεσματική τους κατάδειξη και οι Στραβουλέλλης Δημήτριος, Κουλιαδέλλης Παναγιώτης, Καρετέλλης ή Καρέτος Παναγιώτης, Τσουκαρέλης Ευστράτιος, Αντωνιάδης Παναγιώτης και Αποίκος Ευστράτιος με ποσό 3.000.000 δραχμών για το φόνο ή τη σύλληψη τους και 2.000.000 δραχμών για την αποτελεσματική τους κατάδειξη (ΦΕΚ 41/15.3.1949, τ. Β'). Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 253, 18 Μαΐου 1949 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 558, 16 Μαΐου 1949.

¹⁵⁸⁵ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949, τ. II, ό.π., σ. 556 -557.*

του δολοφονικού οργίου των κρατικών και παρακρατικών οργάνων του μοναρχοφασισμού.¹⁵⁸⁶

Μια εβδομάδα μετά μάλιστα, ο Μήτσος Παρτσαλίδης, πρόεδρος της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, έκανε δηλώσεις στο ραδιοσταθμό Ελεύθερη Ελλάδα για το σταμάτημα των στρατιωτικών επιχειρήσεων του ΔΣΕ, αλλά παράλληλα δήλωσε ότι ο ΔΣΕ δεν κατέθεσε τα όπλα, μα μονάχα τα έθεσε «παρά πόδα», για να συμπληρώσει πως «Χιλιάδες μαχητές μας στη Ρούμελη, και στη Θεσσαλία, στην Ήπειρο και στην Πελοπόννησο, στη Θράκη και Μακεδονία, στη Σάμο, Εύβοια, Κρήτη, Κεφαλληνιά, Μυτιλήνη και Ικαρία υπερασπίζονται και θα υπερασπίζονται τη ζωή τους και τη ζωή του Λαού».¹⁵⁸⁷

Οι αποφάσεις βέβαια αυτές, όπως ήταν φυσικό έγιναν γνωστές με αρκετή καθυστέρηση στους είκοσι πέντε περίπου μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού της Λέσβου, που παρέμειναν ακόμα στην ύπαιθρο του νησιού κρυμμένοι και αποκομμένοι. Εξάλλου κανένας δεν μπορούσε να τους δώσει εντολή να παραδοθούν, αλλά ούτε και να τους βοηθήσει να απεγκλωβιστούν από το νησί. Το ΚΚΕ είναι διαλυμένο και οι οπαδοί που του απέμειναν είναι φοβισμένοι, ενώ το επίσημο κράτος και οι «Μάυδες» τους απειλούν με πολύχρονη φυλάκιση και εξορίες σε κάθε υποψία βοήθειας στους αντάρτες. Έτσι αποφασίζουν στη συνέλευσή τους να παραμείνουν στην ύπαιθρο χωρίς να δίνουν μάχες, αποφεύγοντας όσο μπορούν τα αποσπάσματα Χωροφυλακής και συγκεντρώνοντας τρόφιμα για να βγάλουν το χειμώνα.¹⁵⁸⁸

Αντίστοιχη ήταν η κατάσταση και για τη Σάμο και την Ικαρία. Και ενώ στη Σάμο η ισχυρή παρουσία της στρατιωτικής μονάδας ΕΤΑΞ¹⁵⁸⁹ το καλοκαίρι του 1949, οδήγησε στην εξόντωση των ανταρτών και στο θάνατο των ηγετών τους, στην Ικαρία

¹⁵⁸⁶ Βλ. ΑΣΚΙ/Αρχείο ΚΚΕ/Σώματα της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ/102/46α, «Απόφαση της; 6^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, σ. 4-5, 9 Οκτωβρίου 1949.

¹⁵⁸⁷ «Η ψευδοκυβέρνησις διά διαγγέλματός της εξήγγειλεν ότι... τερματίζει τας επιχειρήσεις», Αθηναϊκή εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 1428, 18 Οκτωβρίου 1949, σ. 1.

¹⁵⁸⁸ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 328.

¹⁵⁸⁹ Ειδικόν Τάγμα Αξιωματικών (ΕΤΑΞ). Μονάδα του εθνικού στρατού που συγκροτήθηκε από Μακρονησιώτες «ανανήψαντες» εφέδρους και μονίμους αξιωματικούς που λόγω της δράσης τους στον Ε.Λ.Α.Σ., είχαν εκπέσει στο βαθμό του οπλίτη. Στη Σάμο μετονομάστηκε σε 96 Ε.Τ.Π. Βλ. Ψηφιακό Μουσείο Μακρονήσου <https://www.makronissos.org/idikon-tagma-axiomatikon-e-t-ax/> (τελευταία πρόσβαση 11.11.2021). Επίσης, Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 530.

κάποιοι αντάρτες παρέμειναν κρυμμένοι στο βουνό ως το 1955.¹⁵⁹⁰ Στην Κρήτη η λήξη του εμφυλίου πολέμου και η υποχώρηση του ΔΣΕ έγινε γνωστή στους μαχητές του ΔΣΕ, που παρέμειναν στα Λευκά Όρη στα Χανιά, με τραγικό τρόπο από ένα παλιό λαδωμένο απόκομμα εφημερίδας, στο οποίο είχε τυλιχθεί μια ρέγκα για τροφή των ανταρτών. Και εκεί, οι εναπομείναντες στα βουνά αντάρτες αποφάσισαν να συνεχίσουν την ένοπλη δράση τους «υπερασπιζόμενοι τη ζωή τους και τη ζωή του Λαού».¹⁵⁹¹

Η άρνηση των τελευταίων ανταρτών να παραδοθούν ανησύχησε πολύ τις στρατιωτικές και αστυνομικές αρχές της Λέσβου. Η Λέσβος, όπως και η Ικαρία, η Εύβοια και η Θάσος εξακολουθούν να παραμένουν υπό το καθεστώς Στρατιωτικού Νόμου, παρά την άρση του το Δεκέμβριο του 1949 στα Ιόνια, την Κρήτη και τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου Πελάγους.¹⁵⁹² Μάλιστα ο ένας λόχος του ΕΤΑΞ, που στα νησιά μετονομάζεται σε 96 Ελαφρύ Τάγμα Πεζικού (Ε.Τ.Π.), μεταφέρθηκε στη Μυτιλήνη, με στόχο τη γρήγορη και αποτελεσματική αντιμετώπιση των εναπομεινάντων ανταρτών. Η επιτυχία του ΕΤΑΞ στη Σάμο οδηγεί τη Στρατιωτική Διοίκηση της Λέσβου να ζητήσει:

όπως εφ' όσον τυγχάνει τούτο εφικτόν, ολόκληρον το 96 Ε.Τ.Π. μετασταθμεύση εις ΛΕΣΒΟΝ προς πλήρη εκκαθάρισιν της νήσου το ταχύτερον προ παντός δια λόγους ηθικού, επιβαλλομένους επίσης λόγω της συστάσεως του πληθυσμού της νήσου ταύτης, η οποία από του παρελθόντος παρουσίαζε μιαν αναλογίαν σοβαράν αποκλινόντων προς τας Κομμουνιστικές θεωρείας.¹⁵⁹³

Παρά την παρουσία του λόχου του 96 Ε.Τ.Π. η κατάσταση στην αντιμετώπιση των ανταρτών που δεν παραδίδονται, δεν φαίνεται να βελτιώνεται από την πλευρά του κρατικού μηχανισμού στρατού και Χωροφυλακής. Οι αντάρτες κρύβονται, αλλά δεν

¹⁵⁹⁰ Βλ. Χρήστος Γιώγος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949», ό.π., σ. 366 - 372 και Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 529 - 542.

¹⁵⁹¹ Βλ. Νίκος και Αργυρώ Κοκοβλή, *Άλλος δρόμος δεν υπήρχε*, ό.π., σ. 276 - 278.

¹⁵⁹² ΦΕΚ 352/21.12.1949 «Περί μερικής άρσεως του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας», βλ. εφ. Ημερήσια Εθνική Εφημερίς *Εμπρός*, αρ.φ. 1487, 25 Δεκεμβρίου 1949, σ. 8 και εφ. Ημερήσια Εθνική Εφημερίς *Εμπρός*, αρ.φ. 1472, 8 Δεκεμβρίου 1949, σ. 6.

¹⁵⁹³ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ. 366/ΣΤ/5, «Περί διαθέσεως 96 ΕΤΠ εις ΛΕΣΒΟΝ», επιστολή του Αντιστράτηγου Γ. Παπαγεωργίου προς το Γ.Ε.Σ., 23 Νοεμβρίου 1949, παρατίθεται στο Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 86.

έχουν καμία δράση.¹⁵⁹⁴ Η κατάσταση αυτή, που οδηγείται σε παγίωση, προκαλεί την έκδηλη ανησυχία της Ανώτερης Στρατιωτικής Διοίκησης, που σημειώνει:

Η νήσος ΛΕΣΒΟΣ απομένει ακόμη, εις το σύμπλεγμα του Αιγαίου φέρουσα επ' αυτής μιαν σχεδόν σοβαράν εστίαν Κ.Σ. [κομμουνιστοσυμμοριτικού] μυάσματος. Επί μήνας η δίωξις είχε σχεδόν ατονίσει και είχε καταστή κατάστασις η ανενόχλητος διαβίωσις των εκεί Κ.Σ. με μίαν παράλληλον όσον και φυσική αυτών στάσιν τουτέστιν την μη υπό τούτων εκδήλωσιν δράσεων. Επί 4μηνον ολόκληρον ουδεμίαν απώλεια τούτων εσημειώθη, αλλ' ούτε και εμφάνισις ή συμπλοκή... Πάντως δεν είμαι ικανοποιημένος εκ του ρυθμού των επιχειρήσεων και των αποτελεσμάτων. Ούτος έδει να είναι ταχύτερος και πλέον καρποφόρος.¹⁵⁹⁵

Ο δεξιός τύπος επιχειρεί να μεταθέσει την ευθύνη των αδυναμιών Στρατού και Χωροφυλακής, στην απροθυμία των κατοίκων να βοηθήσουν. Γράφει η *Λαϊκή*:

Εάν θέλωμεν να απαλλαγώμεν επί τέλους από τους δέκα πέντε ερυθρούς δολοφόνους, αποτέλεσμα της παρουσίας των οποίων είναι η καθημερινή αγωνία, η εγκατάλειψις της καλλιέργειας και η νέκρωσις της οικονομικής δραστηριότητος του τόπου, ας το εννοήσωμεν και ας το κάμωμεν απόφασις: Την εξόρμησιν των Στρατιωτικών και αστυνομικών αρχών είναι ανάγκη να την πλαισιώση και να την ενισχύση η συμβολή η ιδική μας.¹⁵⁹⁶

Στο ίδιο μήκος κύματος είναι και το *Στέμμα*: «Πίσω από το δάκτυλό μας ας μη κρυπτόμεθα πλέον. Τον Πασχαλιάν δεν θα τον εξοντώσουν τα αποσπάσματα. Ημείς θα τον εξοντώσουμε. Ημείς που τον σώζαμεν ως τώρα».¹⁵⁹⁷

Σε κάποιες από τις συμπλοκές, που προκαλούνται ευθύς μόλις γίνονται αντιληπτοί από τα αποσπάσματα της Χωροφυλακής που τους κυνηγούν, υπάρχουν και εκατέρωθεν απώλειες. Κάποιοι σκοτώνονται, άλλοι συλλαμβάνονται ή παραδίδονται οικειοθελώς, ενώ ταυτόχρονα σε ορισμένες συμπλοκές προξενούνται και απώλειες στο κυβερνητικό στρατόπεδο.¹⁵⁹⁸ Οι νέες απώλειες του κυβερνητικού στρατοπέδου τον

¹⁵⁹⁴ Το διαρκές κυνηγητό των εναπομεινάντων ανταρτών από τα αποσπάσματα της Χωροφυλακής περιγράφει γλαφυρά μεταγενέστερα ο αντάρτης τότε και μετέπειτα λογοτέχνης Προκόπης Πανταζής. Βλ. Προκόπης Πανταζής, *Ο χαλασμός*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1974.

¹⁵⁹⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ. 366/ΣΤ/6, «Εκκαθάρισις Λέσβου», επιστολή του Αντιστράτηγου Γ. Παπαγεωργίου προς Στρατιωτική Διοίκηση Σάμου και Ανώτερη Διοίκηση Χωροφυλακής Ν. Αιγαίου, 25 Νοεμβρίου 1949, παρατίθεται στο Βασίλης Καλογεράς- Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 84-85.

¹⁵⁹⁶ Άγγελος Τάμπαλης, «Εις Γενικών Συναγερμών», στην εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 333, 26 Νοεμβρίου 1949.

¹⁵⁹⁷ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 634, 9 Νοεμβρίου 1949.

¹⁵⁹⁸ Στη θέση «Καλυβούδι» κοντά στην Ερεσό, στις 5 Σεπτεμβρίου του 1949, σκοτώνονται σε συμπλοκή ο Σταύρος Αχλιόπτας και ο Κώστας Δελήρογλου και συλλαμβάνεται ο Παναγιώτης Ρουμελιώτης. Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 606, 5 Σεπτεμβρίου 1949 και Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 329 -

Νοέμβριο του 1949, αναγκάζουν τη Χωροφυλακή να απαγορεύσει εκ νέου τη δημοσίευση πληροφοριών στο τύπο, πλην των επίσημων ανακοινωθέντων, σχετικά με την πρόοδο της καταδίωξης των ανταρτών, με στόχο να περιορίσει τα αρνητικά σχόλια.¹⁵⁹⁹ Ήδη στη γειτονική Σάμο με ισχυρότερο αντάρτικο, ο Εμφύλιος έχει τελειώσει και οι τελευταίοι αντάρτες έχουν σκοτωθεί ή παραδοθεί, ενώ στη Λέσβο πάνω από είκοσι είναι ακόμα στα βουνά.

Παράλληλα, ως μέτρο μεγαλύτερης πίεσης η Στρατιωτική Διοίκηση, τον Αύγουστο του 1950 αυξάνει και τα ποσά επικήρυξης για δεκατέσσερις από τους αντάρτες, ξεκινώντας από το ποσό των 50.000.000 δραχμών για τον καπετάνιο, Χαράλαμπο Θεοδοσίου.¹⁶⁰⁰

Η τελευταία συμπλοκή του Εμφυλίου στη Λέσβο έγινε στις 2 Οκτωβρίου 1950 στη θέση «Άντρια» της περιφέρειας Αγιάσου με τους εναπομείναντες αντάρτες και τους επικεφαλής τους να έχουν ταμπουρωθεί σε ένα ντάμι – το «Ντάμι της Μπέρδας» - και να σφυροκοπούνται από κυβερνητικές δυνάμεις. Στη συμπλοκή αυτή, σκοτώνονται οι πέντε από τους έξι αντάρτες που πήραν μέρος σ' αυτή και ο έκτος συλλαμβάνεται.¹⁶⁰¹

332. Την ίδια περίπου εποχή σκοτώνεται από έναν σύνδεσμο και κουμπάρο του, που έγινε ΜΑΥ ο Στρατής Αποίκος, ενώ στις 29 Νοεμβρίου του 1949 στη θέση «Κλιτζ» κοντά στο Ίππειος σκοτώνονται μετά από συμπλοκή οι χωροφύλακες Αντώνιος Καραθανάσης και Διονύσιος Παχνίτης και οι πολίτες Μιχάλης Μαντζουράνης από το Ίππειος και Ευστράτιος Βαλαβάνης από τον Ασώματο, ενώ ο συλλαμβάνεται ο Νίκος Θεοχάρης. Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 333, 26 Νοεμβρίου 1949 και Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ.312 - 316, 360 - 368. Στις 22 Δεκεμβρίου του 1949 σκοτώνονται σε συμπλοκή ο Παναγιώτης Χαβαράνης και ο Φάνης Μπουλάς και συλλαμβάνεται ο Στρατής Καραστρατής. Βλ. «Συμπλοκή με συμμορίτας παρά την Άντισσαν. Εφονεύθη ο Παν. Χαβαράνης», στην εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 653, 23 Δεκεμβρίου 1949, Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 332 - 334 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 653, 23 Δεκεμβρίου 1949.

¹⁵⁹⁹ «Ο Μινώταυρος του συμμοριτισμού. Έπειτα από την χθεσινή κηδείαν», εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 641, 26 Νοεμβρίου 1949.

¹⁶⁰⁰ Οι επικηρυγμένοι 14 αντάρτες είναι οι Χαράλαμπος Θεοδοσίου, Κυριάκος Πασχαλιάς, Ηλίας Σεβαστός ή Λιμπούτσης, Κώστας Αχλιόπτας, Ανδρέας Αδαλής, Αντώνης Αργίτης, Θεολόγος Καραβεργέρης, Θρασύβουλος Μπούσδος, Κώστας Διαμαντής, Μιχάλης Βαβλαδέλλης, Παναγιώτης Κλειώτης, Γιώργος Σκούφος, Λευτέρης Παπαθανασίου και Παναγιώτης Καρέτος εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 747, 11 Αυγούστου 1950.

¹⁶⁰¹ Στη συμπλοκή στα «Άντρια» σκοτώθηκαν ο καπετάνιος Χαράλαμπος Θεοδοσίου, ο Κυριάκος Πασχαλιάς, ο Λευτέρης Παπαθανασίου, ο Αντώνης Αργίτης και ο Παναγιώτης Καρετέλλης. Βλ. Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκοουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 44-46, Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 151-154. Ο Θρασύβουλος Μπούσδος που έλαβε μέρος στη συμπλοκή παραδόθηκε τραυματισμός δύο μέρες μετά. Βλ. Προφορική μαρτυρία του Θρασύβουλου Μπούσδου στον Παναγιώτη Κουτσκοουδή στις 26 Μαρτίου 2005, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Κουτσκοουδή.

Μετά από αυτή τη συμπλοκή, παρέμειναν γύρω στους δέκα ακόμα αντάρτες, που συνέχισαν να επιβιώνουν παράνομοι, χωρίς να επιδιώκουν κάποια παρουσία, αλλά κρυπτόμενοι από συμπαθούντες και φίλους για τα επόμενα πέντε χρόνια.¹⁶⁰²

Δύο χρόνια μετά την τελευταία συμπλοκή, με το άρθρο 9 του Ν. 2058/52 «Περί μέτρων επιείκειας», που ψήφισε η κυβέρνηση του Νίκου Πλαστήρα, δινόταν αμνηστία σε όσους ήταν ακόμα παράνομοι, χωρίς να τους ζητηθεί να κάνουν δήλωση, ή να περάσουν από στρατοδικείο. Αξιοποιώντας αυτό το νόμο παραδόθηκαν και οι τελευταίοι εναπομείναντες αντάρτες, αλλά και κάποια στελέχη του ΚΚΕ, που ενώ δεν είχαν βγει στο βουνό παρέμειναν στην παρανομία.¹⁶⁰³ Δύο αντάρτες ο Γιώργος Σκούφος και ο Κώστας Αχλιόπτας δεν θέλησαν να αξιοποιήσουν τον νόμο και συνέχιζαν να ζουν στην παρανομία.¹⁶⁰⁴ Το 1955, η κυβέρνηση Αλέξανδρου Παπάγου ψήφισε το Ν. 3382/55 (ΦΕΚ 260 Α'/26.9.1955), «Περί παροχής ευεργετημάτων εις αυθορμήτως προσερχομένους ή προσελθόντας κομμουνιστοσυμμοριτάς», με τον οποίο δινόταν αμνηστία σε όσους παραδοθούν με τον οπλισμό τους στις στρατιωτικές ή αστυνομικές αρχές τις επόμενες 15 μέρες της ψήφισης του νόμου, χωρίς να υπογράψουν σχετική δήλωση μετανοίας, ή να έχουν άλλες συνέπειες. Αξιοποιώντας τις διατάξεις του νόμου αυτού και οι δύο τελευταίοι αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου παραδόθηκαν στις 8 Νοεμβρίου 1955, σε συνεννόηση με την ΕΔΑ, κηρύσσοντας και τυπικά το τέλος του εμφυλίου πολέμου στη Λέσβο¹⁶⁰⁵

γ' Ο χαρακτήρας των αντάρτικου της Λέσβου - «Εθελοντές της Κακουχίας».

Η εμφύλια σύγκρουση στη Λέσβο, τουλάχιστον ως την άνοιξη του 1947, δεν αποτελούσε επιλογή της πολιτικής του ΚΚΕ. Όμως, κάτω από την πίεση των

¹⁶⁰² Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 19.

¹⁶⁰³ Τα αδέρφια Αρίστος και Θανάσης Πολυχρονιάδης που συνέχιζαν να είναι στην παρανομία στην πόλη της Μυτιλήνης, χωρίς να βγουν αντάρτες ζήτησαν το Μάιο του 1952 τη μεσολάβηση του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου για να αξιοποιήσουν τα μέτρα αυτά. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, Από το αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, Χειρόγραφο σημείωμα των Α. και Τ. Πολυχρονιάδη στον Άγγελο Συρόπουλο στις 29 Μαΐου 1952.

¹⁶⁰⁴ Ο Γιώργος Σκούφος μεταγενέστερα υποστηρίζει ότι δεν είχε εντολή από το κόμμα να παραδοθεί το 1952 και γι' αυτό αρνήθηκε να αξιοποιήσει τον ευεργετικό Ν. 2058/52, βλ. Προφορική μαρτυρία του Γιώργου Σκούφου στον Παναγιώτη Κουτσοκωδή στις 26 Ιουνίου 2004, αρχείο Παναγιώτη Κουτσοκωδή.

¹⁶⁰⁵ Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 19-20.

καταστάσεων που δημιουργήθηκαν από αυτό που η Αριστερά αποκαλούσε «μονόπλευρο Εμφύλιο», το ΚΚΕ οδηγήθηκε στη στήριξη και στη συμμετοχή του σε ένοπλες συγκρούσεις. Η ένταση της βίας του μεταβαρκιζιανού κράτους, άφηνε μια μόνη επιλογή, σε όσους από τους οπαδούς του ΚΚΕ δεν ήθελαν να πάνε φυλακή και εξορία: Την έξοδό τους στο βουνό και στην παρανομία. Ούτως ή άλλως ο Εμφύλιος στη Λέσβο ξεκίνησε κάτω από την ανάγκη των επισημασμένων να σώσουν την τιμή και το κεφάλι τους. Στη συνέχεια και παρά τη δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού, το διακύβευμα δεν άλλαξε και η μαζικότητα παρέμεινε ζητούμενο.

Το έμπυχο δυναμικό.

Έως τα μέσα του 1947, η έξοδος ένοπλων ανταρτών στη Λέσβο, έχει τα ίδια περίπου χαρακτηριστικά με εκείνα της ηπειρωτικής Ελλάδας. Ήταν κυρίως κάτοικοι από την ύπαιθρο, φυγόδικοι, πρώην Ελασίτες και οπαδοί ή μέλη του ΚΚΕ. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν αγρότες, κτηνοτρόφοι ή εργάτες γης, συνηθισμένοι στη ζωή στην ύπαιθρο και στους τρόπους επιβίωσης εκεί. Αλλά και στη συνέχεια οι στρατολογίες των ανταρτών προέρχονταν κυρίως από τα χωριά της υπαίθρου από ανθρώπους με τα ίδια περίπου χαρακτηριστικά.

Ο Δημοκρατικός Στρατός της Λέσβου είχε στις τάξεις του αρκετούς πρώην Ελασίτες, δεν είχε όμως σε καμία περίπτωση τα ίδια χαρακτηριστικά με τον ΕΛΑΣ.¹⁶⁰⁶ Ο ΕΛΑΣ της Λέσβου, αν και συγκροτήθηκε τον τελευταίο χρόνο της Κατοχής, είχε τα χαρακτηριστικά ένοπλου τμήματος του ΕΑΜ Λέσβου, με ευρεία κοινωνική αποδοχή με σημαντική επιμελητεία, ακόμα και στην περίοδο της γερμανικής Κατοχής και κυρίως είχε σχέση συμμαχική και φιλική με την πόλη της Μυτιλήνης. Από την πόλη αντλούσε οικονομικούς πόρους, στελέχωση, φρόνημα, δυναμική. Ακόμα και στη διάρκεια της Κατοχής ο ΕΛΑΣ λειτουργούσε σε ένα ιδιότυπο καθεστώς ημιελευθερίας σε συνεχή επικοινωνία με την πόλη και τα στελέχη του ΕΑΜ. Αντίθετα τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου, αυτή η σχέση ανάμεσα στην πόλη της Μυτιλήνης και την ύπαιθρο ήταν «κενό γράμμα». Ο Δημοκρατικός Στρατός δεν είχε τέτοια πλαισίωση. Για τους αντάρτες

¹⁶⁰⁶ Για τα χαρακτηριστικά και τη σχέση ΕΛΑΣ - ΔΣΕ, βλ. και Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 176. Επίσης, Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 317 - 318.

πλέον η πόλη, αλλά και τα κεφαλοχώρια της Λέσβου, ήταν χώροι εχθρικοί, κάτω από τον ασφυκτικό έλεγχο των κυβερνητικών δυνάμεων. Η επικοινωνία ήταν άκρως προβληματική.

Στα μέσα Αυγούστου του 1944, και ενώ ακόμα οι Γερμανοί δεν είχαν φύγει, ο Ελασίτης Νίκος Χατζηχρήστος περιγράφει πως οι 20 περίπου Ελασίτες της Γέρας, πριν πάνε στην Αγία Παρασκευή για τη συγκρότηση του ΕΛΑΣ Λέσβου, παρέλασαν γεμάτοι ενθουσιασμό σε κεντρικούς δρόμους του Παλαιόκηπου και της Αγιάσου, κρατώντας τα όπλα τους.¹⁶⁰⁷ Την αντίθετη εικόνα μας δίνει, ο αντάρτης Προκόπης Πανταζής, όταν περιγράφει την είσοδο του Δημοκρατικού Στρατού στο χωριό Αμπελικό, το Φεβρουάριο του 1948: «Ξεκινώντας να φύγουμε συνταχθήκαμε μέσα στην αγορά και διαταχθήκαμε να τραγουδήσουμε τα θούρια μας, πιθανό για να πληροφορηθεί ο εχθρός ότι το ηθικό μας ήταν ακμαίο. Μέσα μας αντηχούσε το τραγούδι σαν πένθιμο εμβατήριο».¹⁶⁰⁸ Ακόμα και σε παραθαλάσσιες κωμοπόλεις, όπως ο Μόλυβος ή το Πλωμάρι, που στην Κατοχή έδιναν στην Αντίσταση τα πλωτά μέσα επικοινωνίας, στον Εμφύλιο οι αντάρτες δεν είχαν ούτε πρόσβαση ούτε και επαφές.¹⁶⁰⁹

Η σκληρή ζωή στην ύπαιθρο σε συνθήκες ακραίας πείνας και κακουχιών ήταν αποτρεπτική για τους λίγους τολμηρούς επονίτες της πόλης, που ήθελαν να βγουν στο βουνό. Ακόμα και έμπειρα στελέχη με μεγάλη αφοσίωση στο κόμμα, όπως ο γραμματέας της ΠΕ Λέσβου Γρηγόρης Κουντουρέλλης, επέλεξε να καθυστερήσει την έξοδο του στο βουνό, γιατί γεννούσε η γυναίκα του, με αποτέλεσμα να μην ανέβει ποτέ, αφού στο μεσοδιάστημα συνελήφθη.¹⁶¹⁰ Έτσι ο Δημοκρατικός Στρατός δεν απέκτησε ποτέ μαζικότητα, σε αντίθεση με τον ΕΛΑΣ. Μόνο σε δύο περιόδους το Μάρτιο του 1947 και το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, κατάφερε να προσεγγίσει τους 100 συνολικά μαχητές, ενώ τα τρία χρόνια του Εμφυλίου πέρασαν από τις γραμμές του, έστω και για

¹⁶⁰⁷ Βλ. Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Συναζάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 479, 493 και ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, προφορική μαρτυρία Νίκου Χατζηχρήστου στον Παναγιώτη Ψαριανό στις 26 Ιουνίου 1988.

¹⁶⁰⁸ Προκόπης Πανταζής, *Εθελοντές της κακουχίας*, ό.π., σ. 38.

¹⁶⁰⁹ Προφορική μαρτυρία του Μιχάλη Λιαρούτσου στον Παναγιώτη Κουτσοκωδή στις 5 Ιουλίου 2006, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Κουτσοκωδή.

¹⁶¹⁰ Μιχάλης Λιαρούτσος, *Των εν ερημίαις και όρεσι*, ό.π., σ. 178 -180.

λίγο, συνολικά γύρω στους 270 μαχητές.¹⁶¹¹ Από αυτούς μόλις οι δέκα ήταν από την πρωτεύουσα Μυτιλήνη. Στον αντίποδα ο αριθμός των ανταρτών που κατάγονταν από την Αγιάσο ήταν πάνω από πενήντα.¹⁶¹² Με το δεδομένο ότι η κωμόπολη αυτή καταγράφει με διαφορά το μεγαλύτερο ποσοστό στο σύνολο των ανταρτών της Λέσβου, καθιστούσε την περιοχή της Αγιάσου κέντρο της εμφύλιας αντιπαράθεσης. Σε αυτό βεβαίως ευνοούσε και η θέση της κωμόπολης, στις παρυφές του πλέον δύσβατου και δασωμένου ορεινού όγκου του νησιού, του Ολύμπου.

Ο ΕΛΑΣ Λέσβου προς το τέλος της Κατοχής, κατέγραψε στη δύναμή του τουλάχιστον δεκαπλάσιους μαχητές στο πολύ συντομότερο διάστημα της παρουσίας του. Ήταν λοιπόν φανερό πως κάτω από αυτές τις συνθήκες, για το Δημοκρατικό Στρατό Λέσβου δεν μπορούσε να στηθεί σταθερό σύστημα επισιτισμού, σταθερή ανταρτική βάση, και σταθερή ελεύθερη ζώνη. Ο Εμφύλιος στη Λέσβο έχει λοιπόν τα ίδια χαρακτηριστικά, που είχε και στα υπόλοιπα νησιά, όπως η Κεφαλονιά, η Λευκάδα, η Θάσος, η Χίος, η Ικαρία, ακόμα και η Κρήτη με υπολογίσιμο μέγεθος και παραγωγική βάση. Υπήρχαν δηλαδή μικρές μόνο ομάδες ανταρτών που επιχειρούσαν κλεφτοπόλεμο και φθορά στις κυβερνητικές δυνάμεις. Εξαίρεση σε αυτόν τον τύπο ανταρτοπόλεμου αποτέλεσε η Σάμος, αλλά για ειδικούς λόγους.¹⁶¹³

Ο αντάρτης και μετέπειτα λογοτέχνης Προκόπης Πανταζής δίνει μεταγενέστερα με γλαφυρό τρόπο, τον προβληματισμό του με τον εύστοχο τίτλο του βιβλίου του *Εθελοντές της κακουχίας*. Περιγράφει πώς ο ίδιος βίωσε την τρίχρονη περιπέτεια του στην ύπαιθρο της Λέσβου:

¹⁶¹¹ Δεν υπάρχει καταγραμμένη λίστα όσων μαχητών πέρασαν από το Δημοκρατικό Στρατό Λέσβου. Υπάρχει μόνο η ταυτοποίηση όσων σκοτώθηκαν στις συμπλοκές ή εκτελέστηκαν στη διάρκεια του Εμφυλίου. Βλ. Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκοιυδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 111 - 119. Έτσι προσπάθησα με βάση τα τεκμήρια και τις μαρτυρίες, να συντάξω έναν κατάλογο όλων, όσων πέρασαν έστω και για λίγο στο αντάρτικο της Λέσβου, ακόμα και αν πολύ γρήγορα παραδόθηκαν, λιποτάκτησαν ή συνελήφθησαν. Έχουν καταγραφεί 260 αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου. Η καταγραφή αυτή έχει σίγουρα ελλείψεις, αλλά μας δίνει χρήσιμα στοιχεία για τους μαχητές του ΔΣΕ Λέσβου.

¹⁶¹² Πάντως ενδεικτικό του κυβερνητικού ελέγχου στις πόλεις και της αδυναμίας του Δημοκρατικού Στρατού να αντλήσει ανθρώπινους ή οικονομικούς πόρους από αυτές και στα νησιά εκτός από την ηπειρωτική Ελλάδα, είναι το γεγονός ότι το ίδιο έλλειμμα αντιμετώπισε και ο Δημοκρατικός Στρατός Σάμου στο Λιμένα Βαθέος και στο Καρλόβασι. Βλ. Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 405.

¹⁶¹³ Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, τ. II, ό.π., σ. 423-452.

Περνούσαμε ανάμεσα στα σπαρτά. Μάρτης μήνας κι ήταν ξεπεταμένα. Τα κουκιά ανθισμένα, πολλοί θυμήθηκαν πως γίνονταν ωραία σαλάτα τα φύλλα με τον ανθό, μα δεν έσκυβαν να κόψουν... Πιάσαμε την κουβέντα Μιλούσαμε για τον τόπο. Την ημεράδα του. Τόσο καιρό αποκλεισμένοι στ' άγρια βουνά... Ήρθαν από το χωριό με τα χέρια γεμάτα καλούδια. Έγινε μοιρασιά... Πήραμε στα χέρια μας το μεράδι. Ψωμάκι, ελιές, σύκα από τη σοδειά του φτωχονοικοκύρη. Δεν τα πέρναμε. Μας τα δίνανε. Μαζί με την έννοια τους και την καρδιά τους. "Λάβετε φάγετε!" τα μυρίζαμε κι ανάδιναν σπιτίσια άχνη, μύριζαν ζεστό κατώι. Εωδιάζανε λαό. Τα τρώγαμε αργά, ευλαβικά, τα απολαμβάναμε μικρές μπουκίτσες, ψωμάκι ζυμωτό, ελίτσες, γλυκά, ζαχαρωμένα σύκα. Μας μετάγγιζαν σπιτικά θαλπωρή, νιώθαμε σίγουρα και ζεστά, σαν το παιδί στη κοιλιά που ρουφάει τη ζωή από το λώρο της μάνας, πιανόμασταν πάλι από τη ζώνη του λαού. Πως μας πέρασε η ιδέα, πως όντας μακριά του, απομονωμένοι, αποτραβηγμένοι στην ερημιά, θα τον βοηθούσαμε να ξελευθερωθεί.¹⁶¹⁴

Η τελευταία φράση του Προκόπη Πανταζή, που έδειχνε ακριβώς την προβληματική πλέον σχέση ανάμεσα στους αντάρτες και το λαό, αλλά και τον ατελέσφορο αγώνα τους, προκάλεσε αργότερα τριβές ανάμεσα σε παλιούς συντρόφους και συμμαχητές. Η μετέπειτα διάσπαση του ΚΚΕ το 1968, έδωσε αφορμή για μια διαφορετική προσέγγιση των γεγονότων του Εμφυλίου στο νησί, ανάλογα με την ιδεολογική κατεύθυνση που ακολούθησε αργότερα ο καθένας. Όσοι από τους αντάρτες ακολούθησαν το ΚΚΕ στη διάσπαση του 1968, έκαναν κριτική σε αυτή ακριβώς τη φράση του Πανταζή, χρεώνοντάς του «ψυχολογία ηττοπάθειας».¹⁶¹⁵ Πότε όμως εμφανίστηκε η παραπάνω προβληματική στη σκέψη του Προκόπη Πανταζή; Την είχε άραγε από την εποχή που βίωνε τα γεγονότα ως πρωταγωνιστής ή μεταγενέστερα όταν έγραφε γι' αυτά ως λογοτέχνης;

Μελετώντας κανείς τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των 270 μαχητών που πέρασαν από τις γραμμές των ανταρτών της Λέσβου, διαπιστώνει πως είναι τα ίδια περίπου, με εκείνα που συναντά και στους μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού της υπόλοιπης Ελλάδας. Ποσοστό πάνω από 75 με 80% είναι αγρότες και κτηνοτρόφοι και νέοι σε ηλικία κάτω των 30 χρόνων, με ελάχιστες μόνο εξαιρέσεις.¹⁶¹⁶ Υπάρχει μόνο

¹⁶¹⁴ Προκόπης Πανταζής, *Εθελοντές της κακουχίας*, ό.π., σ. 91-94.

¹⁶¹⁵ Βλ. Άρης Ταστάνης, *Προκόπη Πανταζής. Ένας αντάρτης και λογοτέχνης της Λέσβου*, ό.π., σ. 170 - 176

¹⁶¹⁶ Για τα δημογραφικά και κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας βλ. Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, (ΔΣΕ) 1946 - 1949*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σ. 52 - 64.

μια σημαντική διαφοροποίηση. Ο Δημοκρατικός Στρατός της Λέσβου είναι ένας στρατός ανδρών, στον οποίο η παρουσία γυναικών ήταν έξω από τη λογική του κουμμουνιστικού κινήματος του νησιού. Αντίθετα στην ηπειρωτική Ελλάδα ο Δημοκρατικός Στρατός χαρακτηρίζεται από υψηλή συμμετοχή των γυναικών στις τάξεις του. Τον Νοέμβριο του 1948, το 12 με 15% των μάχιμων δυνάμεων του ΔΣΕ ήταν γυναίκες.¹⁶¹⁷ Προς το τέλος του πολέμου μάλιστα οι γυναίκες αντάρτισσες αποτελούσαν το 30% ως 40% των μάχιμων μονάδων και το 70% των βοηθητικών.¹⁶¹⁸ Ακόμα και στη γειτονική Σάμο σε σύνολο 577 μαχητών υπήρξαν και πέντε γυναίκες.¹⁶¹⁹ Στην Κρήτη προς το τέλος του '47 και τις αρχές του '48 υπήρχαν στον Δημοκρατικό Στρατό δεκατέσσερις γυναίκες.¹⁶²⁰ Με βάση τις κυρίαρχες αντιλήψεις της λεσβιακής κοινωνίας, η παρουσία γυναικών στον Δημοκρατικό Στρατό, θα αποτελούσε ένα ακόμα όπλο στη φαρέτρα της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας, κάτι που προφανώς δεν επιθυμούσαν στο ΚΚΕ. Από την άλλη πλευρά, δεν υπάρχει καμία μαρτυρία, καμία αναφορά για κάποια γυναίκα που επιχείρησε ή έστω επιθυμούσε να ενταχθεί στον Δημοκρατικό Στρατό Λέσβου. Αλλά ακόμα και αν υφίστατο μια ανάλογη επιθυμία είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι θα συναινούσε ο αντάρτης αδελφός της ή σύζυγος. Παρά τα βήματα που έγιναν την περίοδο της Εαμοκρατίας, η γυναίκα στη Λέσβο εξακολουθούσε να βρίσκεται στη σκιά του πατέρα και του συζύγου στον τομέα της πολιτικής στράτευσης. Δεν ήταν ποτέ στο μυαλό κανενός, ούτε και στο μυαλό κάποιας γυναίκας να πάρει όπλο και να πολεμά ισότιμα με τους άνδρες. Στις μεταγενέστερες μαρτυρίες ανταρτών καταγράφεται ότι οι γυναίκες μαγείρευαν και προετοιμάζαν την επιμελητεία των μαχητών ή φρόντιζαν τους τραυματισμένους.¹⁶²¹

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του αντάρτικου της Λέσβου είναι η απουσία της ηγεσίας της Λεσβιακής εαμικής Αντίστασης στις ένοπλες συγκρούσεις του Εμφυλίου. Η ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου ήλθε στο νησί μετά την

¹⁶¹⁷ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 234 - 237.

¹⁶¹⁸ Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, (ΔΣΕ)*, ό.π., σ. 52.

¹⁶¹⁹ Πιο γνωστή από αυτές η Έπη Χριστινίδη, που το όνομά της πήρε μορφή θρύλου στο νησί. Βλ. Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 409 -410.

¹⁶²⁰ Νίκος και Αργυρώ Κοκοβλή, *Άλλος δρόμος δεν υπήρχε*, ό.π., σ. 179.

¹⁶²¹ Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 316 - 317.

Απελευθέρωση.¹⁶²² Η κυβερνητική πλευρά βέβαια, επιθυμούσε διακαώς να χρεώσει την παρουσία ενόπλων ανταρτών, σε εντολές της ηγεσίας του ΕΑΜ Λέσβου, που έχαιρε γενικότερης εκτίμησης από την περίοδο της Αντίστασης. Προφυλακισμένοι ήδη από τον Μάιο του 1945, όσοι βγήκαν από τη φυλακή, πολύ γρήγορα μπήκαν σε νέες περιπέτειες, καθώς αρκετοί από αυτούς παραπέμφθηκαν σε πολύ μικρό διάστημα ξανά στο στρατοδικείο, αυτή τη φορά για κατοχή και απόκρυψη παράνομου οπλισμού.¹⁶²³

Η εύρεση του οπλισμού στάθηκε η αφορμή, που με επιμονή έψαχναν τα πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη του μεταβαρκιζιανού καθεστώτος για να εμπλέξουν την ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου στη δίνη του εμφυλίου πόλεμου. Μάλιστα ο Διοικητής της Χωροφυλακής Μυτιλήνης Σκούρτης παραδέχθηκε στον Βαγγέλη Γιοσμά στη φυλακή που βρισκόταν, πως δεν υπάρχουν στοιχεία για την εμπλοκή τους στην υπόθεση των όπλων και ότι η κατηγορία δεν ευσταθεί, αλλά για να μπορέσει να αποφυλακισθεί ο ίδιος και οι υπόλοιποι, θα έπρεπε να υπογράψουν δήλωση μετανοίας.¹⁶²⁴

Πριν την παραπομπή στο στρατοδικείο μάλιστα, είχε προηγηθεί στις αρχές του 1947 μια προσπάθεια με πρωτοβουλία του μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβου να πιεστεί ο οικειοθελώς παραδοθείς αντάρτης Γιώργος Καραβατάκης από το Σκόπελο της Γέρας, να καταθέσει ψευδώς ότι τον πίεσαν να βγει στο βουνό συγκεκριμένα στελέχη του ΕΑΜ, με αντάλλαγμα να μη φυλακιστεί. Ο Καραβατάκης αρνήθηκε να καταγγείλει αθώους και γνωστοποίησε την πρωτοβουλία του Δεσπότη, με ένα γράμμα που κατάφερε να στείλει στην *Ελεύθερη Λέσβο* από τη φυλακή.¹⁶²⁵ Η επιστολή του Καραβατάκη προκάλεσε αίσθηση. Η μόνη αντίδραση από την κυβερνητική πλευρά

¹⁶²² Ο Χαράλαμπος Θεοδοσίου ήταν στη Σάμο, ο Δημήτρης Πιταούλης και ο Κυριάκος Πασχαλιάς δεν είχαν ηγετικό ρόλο στο ΕΑΜ, ενώ και αρκετοί αντάρτες ήλθαν στο νησί μετά την Απελευθέρωση.

¹⁶²³ Με την νέα αυτή κατηγορία παραπέμφθηκαν εκ νέου στις 7 Αυγούστου 1947 ο γραμματέας του ΕΑΜ Λέσβου Απόστολος Αποστόλου, οι πρώην διοικητές του ΕΛΑΣ Βασίλης Ευλαμπίου και Δημήτριος Αποστόλου, ο πρώην γραμματέας της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ Βαγγέλης Γιοσμάς, ο πρώην γραμματέας της ΝΕ του ΑΚΕ Λέσβου Παναγιώτης Κεμερλής, καθώς και άλλα 20 στελέχη του ΕΑΜ με σημαντική δράση την περίοδο της Κατοχής. Βλ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, Από το αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, Στρατιωτική Διοίκησης Αρχιπελάγους Προς τον Βασιλικόν Επίτροπον του Έκτακτου Στρατοδικείου Λέσβου, Παραπεμπτικό Βούλευμα Αρ. Πρωτ. 343/Β.Χ./ΠΙ,Π4/47, 7 Αυγούστου 1947. Για την έκβαση της δίκης, δες *εδώ*, σ. 485-487.

¹⁶²⁴ Γιοσμάς Ευάγγελος, «Επιστολή από τις φυλακές Αβέρωφ», ό.π., σ. 268. Η επιστολή στάλθηκε στις 23 Νοεμβρίου 1951

¹⁶²⁵ «Να πως γίνονται οι ηθικοί αυτουργοί - «Να πας να καταθέσεις ότι αυτοί σε έβαλαν να βγεις στο βουνό». Ένα καταπληκτικό γράμμα απ' τις φυλακές», εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 420, 20 Ιανουαρίου 1947.

ήταν ένα δημοσίευμα στην εφημερίδα *Σάλλπιγξ* που ενημέρωνε ότι: «Η προϊσταμένη των Φυλακών Εισαγγελική Αρχή διέταξε την ενέργειαν ανακρίσεων επί των εις την δημοσιευθείσαν εις την “Ελεύθερη Λέσβο” επιστολήν του Γ. Καραβατάκη ισχυρισμών περί μεταφοράς του εις την Μητρόπολιν».¹⁶²⁶ Ο ίδιος ο μητροπολίτης κατά την προσφιλή τακτική του δεν τοποθετήθηκε για την επιστολή.

Τα όρια της ένοπλης βίας.

Η τρίχρονη περιπέτεια του Εμφυλίου στο νησί άφησε πίσω της εβδομήντα περίπου νεκρούς αντάρτες σε συμπλοκές στην ύπαιθρο, ενώ δεκαεπτά αντάρτες και στελέχη του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ εκτελέστηκαν μετά από θανατικές καταδίκες.¹⁶²⁷ Από την άλλη πλευρά πάνω από είκοσι πέντε ήταν οι νεκροί χωροφύλακες, στρατιώτες ή και πολίτες που είτε σκοτώθηκαν σε συμπλοκή είτε εκτελέστηκαν από τους αντάρτες ως προδότες.

Στην πρώτη φάση των ένοπλων συγκρούσεων, από την άνοιξη του 1946 ως τις αρχές του 1947, ο στόχος και των δύο πλευρών ήταν η αμφισβήτηση της κυριαρχίας του αντιπάλου, το «σπάσιμο της τρομοκρατίας» κατά την έκφραση των ανταρτών.¹⁶²⁸ Η βία σε αυτή τη φάση χρησιμοποιείται ως εργαλείο άσκησης πολιτικής πίεσης στον αντίπαλο και ενίσχυσης του ηθικού των φίλιων δυνάμεων. Αυτό εξηγεί και την επιλογή από τη μεριά των ένοπλων ανταρτών για την εκτέλεση παραγόντων στα χωριά, που κατά την άποψη τους τρομοκρατούσαν τους ντόπιους αριστερούς. Οι φόννοι αυτοί λειτουργούσαν ως αντίποινα για την τρομοκρατία, τη βία, τις φυλακίσεις και τις εξορίες των αριστερών. Τέτοια παραδείγματα εργαλειακής βίας είναι οι εκτελέσεις των εθνοφορώνων παραγόντων στην Αγιάσο και την Ερεσό την άνοιξη του 1946, όπως και η είσοδος των ανταρτών και οι εκτελέσεις Χιτών στο Κάτω Τρίτος, στις 29 Αυγούστου 1946. Η Χωροφυλακή από την πλευρά της μετά από κάθε τέτοια εμφάνιση των

¹⁶²⁶ εφ. *Σάλλπιγξ*, αρ.φ. 18, 26 Ιανουαρίου 1947.

¹⁶²⁷ Μεταξύ όσων εκτελέστηκαν είναι και η επονίτισσα Έλλη Σβώρου, η μοναδική γυναίκα από τη Λέσβο, που εκτελέστηκε. Μαζί της εκτελέστηκε στις 16 Ιουνίου 1949 και ο επονίτης Ανδρέας Χαραλαμπίδης. Περισσότερα για την Έλλη Σβώρου, βλ. Φρίξος Πρωτογερέλλης, *Έλλη*, εκδόσεις 24 γράμματα, Αθήνα 2019.

¹⁶²⁸ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 155-158.

ανταρτών που συνοδευόταν είτε από κάποια εκτέλεση ή απλά από αφοπλισμό του Σταθμού της και ανεφοδιασμό των ανταρτών, συνεπικουρούμενοι από τους λίγους Χίτες και παρακρατικούς του χωριού, που στρατολογούνταν ως «άνευ θητείας» χωροφύλακες, επιχειρούσε τις επόμενες μέρες της επίθεσης, τρομοκρατικές επιθέσεις σε σπίτια και επιχειρήσεις αριστερών, με σπάσιμο τζαμιών, καταστροφή περιουσιών, προσαγωγές, ξυλοδαρμούς σε δηλωμένους αριστερούς, συλλήψεις και πιέσεις για υπογραφές δηλώσεων μετανοίας. Το πρόσχημα για τις επιθέσεις αυτές ήταν η ανακάλυψη συνεργών των ανταρτών και τυχόν κρυμμένων όπλων. Έτσι για παράδειγμα μετά την επιτυχία των ανταρτών στη «Κόκκινη Ράχη» την Πρωτοχρονιά του 1947 και τη μάχη στα «Ξενοτάφια» στην Ανεμότια τις επόμενες μέρες έγιναν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον αριστερών σε Αγιάσο, Πολιχνίτο και Ανεμότια.¹⁶²⁹ Στις περισσότερες των περιπτώσεων οι θύτες, που πρωτοστατούσαν σε τρομοκρατικές ενέργειες, ήταν κατά κανόνα μη Λέσβιοι, υπηρετώντας τη θητεία τους και φυσικά χωρίς δεσμούς με τη τοπική κοινωνία.¹⁶³⁰ Αντίθετα οι Λέσβιοι στρατιώτες συνήθως υπηρετούσαν τη θητεία τους στον Εθνικό Στρατό, στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Στη Λέσβο η στάση των ανταρτών απέναντι στον άμαχο πληθυσμό δεν χαρακτηρίστηκε από ακρότητες. Ως βασικός λόγος γι' αυτή τη στάση απέναντι σε δηλωμένους αντιπάλους τους, ήταν η αποκλειστική εξάρτηση του επισιτισμού τους, της στεγαστικής κάλυψης και της φαρμακευτικής τους στήριξης, από την εθελοντική προσφορά του ντόπιου πληθυσμού. Στη Λέσβο ο κεντρικός μηχανισμός ανεφοδιασμού του ΔΣΕ, ήταν παντελώς άχρηστος.¹⁶³¹ Αναφέρονται μάλιστα περιπτώσεις μαχητών του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου, που δεν υπάκουσαν εντολές της Γενικής Συνέλευσης ή του καπετάνιου για εκτέλεση κάποιου χωροφύλακα ή εθνικόφρονα πολίτη,

¹⁶²⁹ Δες εδώ, σ. 421-422.

¹⁶³⁰ Από την τοπική ιστοριογραφία δεν υπάρχει σαφής εικόνα για το πόσοι ήταν οι Λέσβιοι στρατιώτες και χωροφύλακες που πήραν μέρος στις εμφύλιες συμπλοκές στο νησί από την πλευρά των κυβερνητικών δυνάμεων. Θα πρέπει όμως να ήταν πολύ λίγοι. Ο Γιώργος Σκούφος στις αναμνήσεις του λέει πως όλοι οι στρατιώτες που ήταν στο φορτηγό στην ενέδρα των ανταρτών στη θέση «Στσίδα» ήταν Χιώτες. Βλ. Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 107.

¹⁶³¹ Katerina Stefatos-Iosif Kovras, «Buried Silences of the Greek Civil War», στο Ferrándiz Francisco and Robben Antonius (επιμ.), *Necropolitics: Mass Graves and Exhumations in the Age of Human Rights*, University of Pennsylvania Press 2015, σ. 164.

χαρίζοντας του τη ζωή¹⁶³² ή ακόμα περιπτώσεις όπου οι αρχηγοί των ανταρτών εμπόδισαν εκτελέσεις στη διάρκεια συμπλοκής.¹⁶³³

Η άποψη αυτή, για την ηπιότητα της αντιπαράθεσης στη Λέσβο σε σχέση με άλλες περιοχές, είναι διατυπωμένη ακόμα και στις εφημερίδες της εποχής. Ο *Δημοκράτης*, στα μέσα του 1947 σημειώνει: «Επιμένωμεν εις την γνώμην μας ότι οι Λέσβιοι αντάρται έως αυτήν την στιγμίν τουλάχιστον δεν εγκληματούν επί του αμάχου πληθυσμού... Οι Λέσβιοι αντάρται δεν σφάζουν και το θεωρούμεν ευτύχημα δια τον τόπον». Βεβαίως η εφημερίδα διαχώριζε αυτούς που σκοτώθηκαν σε συμπλοκές με τις κυβερνητικές δυνάμεις, επισημαίνοντας παράλληλα πως στα μπλόκα των αυτοκινητοδρόμων δεν έχουμε εκτελέσεις ακόμα και σε περιπτώσεις που οι αντάρτες συναντούσαν στρατιώτες ή χωροφύλακες, «αλλά ηρκέσθησαν να παραλάβουν τρόφιμα, δέρματα και τσιγάρα, όλα αυτά είδη πρώτης ανάγκης».¹⁶³⁴ Αυτή βέβαια την παραδοχή δεν την αποδεχόταν η Δεξιά και η Ακροδεξιά, που επιχειρούσαν να δυναμιτίσουν το κλίμα. Ο *Δημοκράτης* μάλιστα δέχθηκε σφοδρή επίθεση, μέσα από τις στήλες του *Στέμματος* και της *Λαϊκής*, για τα γραφόμενά του με τον ισχυρισμό ότι αυτά αθρώνουν «τους Πασχαλιάδες».¹⁶³⁵

Η ένταση του μίσους από την πλευρά του δεξιού τύπου δεν φαίνεται να δηλητηριάζει τους πολίτες, καθώς υπάρχουν πολλές μαρτυρίες ότι ακόμα και μη κομμουνιστές ή δεξιοί είτε από φόβο είτε περισσότερο από προσωπικές φιλίες, αψηφώντας τις απαγορεύσεις των έκτακτων μέτρων, βοηθούσαν στον επισιτισμό των ανταρτών ή απέκρυπταν από τις αρχές τις θέσεις τους.¹⁶³⁶

¹⁶³² Βλ. Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 29-31, 38-40 και προφορική μαρτυρία του Γιώργου Σκούφου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 23 Ιουνίου 2004, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Κουτσκουδή.

¹⁶³³ Ο χωροφύλακας Τσισκάκης Μιχαήλ στη δίκη δέκα ανταρτών κατέθεσε ότι ο Κυριάκος Πασχαλιάς εμπόδισε τον αντάρτη Μ.Σ. να σκοτώσει ένα πολίτη στη διάρκεια της συμπλοκής στη «Κόκκινη Ράχη», Πρακτικό 58/1947 Έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης, 24 Απριλίου 1947

¹⁶³⁴ εφ. *Δημοκράτης*, 20 Μαΐου 1947, παρατίθεται στο Παρασκευαΐδης Παναγιώτης, *Οι Νομάρχες του Νομού Λέσβου*, ό.π., σ. 62.

¹⁶³⁵ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 249, 21 Μαΐου 1947 και εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 29, 18 Μαΐου 1947.

¹⁶³⁶ Ευρικόμη Σάββα, «Η μνήμη του Εμφυλίου στη Λέσβο», ό.π., σ. 44 - 45, Προκόπης Πανταζής, *Ο τραυματίας αναστενάζει*, ό.π., σ.6 και Σωκράτης Μαντζουράνης, *Πέντε λεπτά διάλειμμα*, εκδόσεις Καμπύλη, Αθήνα 2016, σ. 148-150.

Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι δεν έγιναν ακρότητες κυρίως από εξτρεμιστικούς κύκλους της άκρας Δεξιάς σε μια προσπάθεια να καμφθεί το φρόνημα των ανταρτών και κυρίως να αποκοπούν με εκφοβισμό και βία από τη στήριξη του ντόπιου πληθυσμού. Έτσι, το πρώτο διάστημα των συμπλοκών έχουμε περιπτώσεις αποκεφαλισμών και διαπόμπευσης κομμένων κεφαλιών ανταρτών στις πλατείες των χωριών. Για παράδειγμα, στη διάρκεια εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στο τέλος Νοεμβρίου 1946 στις οποίες σκοτώθηκαν οι αντάρτες Ευάγγελος Καρωμένος και Εμμανουήλ Τσόγκας, κάποιοι αποκεφάλισαν τα πτώματα και άφησαν τα κεφάλια τους σε κοινή θέα σε καφενείο του Παπάδου.¹⁶³⁷ Το γεγονός αυτό προκάλεσε αποτροπιασμό στη μικρή τοπική κοινωνία και λειτούργησε απωθητικά για τους δράστες. Οι λίγοι που συντάχθηκαν και επιδοκίμασαν την πράξη απομονώθηκαν από την πλειοψηφία. Ο ιερέας μάλιστα του χωριού παπά – Θεόκλητος, όταν πήραν τα κεφάλια για ταφή είπε: «να είναι καταραμένα τα χέρια αυτά που έκοψαν τα κεφάλια, διότι μόνο του Αη – Γιαννιού το κεφάλι έκοψαν και το έβαλαν στο πιάτο».¹⁶³⁸ Τα σώματα θάφτηκαν πρόχειρα στην ύπαιθρο και τα κεφάλια στο Παπάδο. Λίγα χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου οι συγγενείς των νεκρών πήραν το κρανίο και τα κόκκαλα και τα τοποθέτησαν όλα μαζί στο οστεοφυλάκιο του χωριού τους στον Παλαιόκηπο.¹⁶³⁹ Το ίδιο έγινε και με τη σωρό του αντάρτη Στρατή Γζωντέλη ή Τινού από την Αγιάσο, που σκοτώθηκε σε συμπλοκή στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1948. Το νεκρό του σώμα εκτέθηκε πάνω σε καρέκλα σε δημόσια θέα στην πλατεία του χωριού του της Αγιάσου για παραδειγματισμό.¹⁶⁴⁰ Τέτοιες ενέργειες έγιναν από «υπέρμετρο ζήλο» κάποιων

¹⁶³⁷ εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 128, 27 Νοεμβρίου 1946. Η διαπόμπευση των κεφαλιών σκοτωμένων ανταρτών ήταν μια προσφιλής τακτική των μοναρχικών ένοπλων ομάδων του Εμφυλίου στην ηπειρωτική Ελλάδα. Οι φωτογραφίες μάλιστα τέτοιων πράξεων, που διοχετεύτηκαν στο βρετανικό τύπο, προκάλεσαν αίσθηση στη βρετανική κοινή γνώμη, φέρνοντας σε δύσκολη θέση τη βρετανική κυβέρνηση, που προσπάθησε να δικαιολογηθεί επικαλούμενη «πολιτισμική» διαφορά «Ανατολής και Δύσης». Αντίθετα τέτοιες ενέργειες αξιοποιήθηκαν από τους ακροδεξιούς ενόπλους με στόχο να προκαλέσουν φόβο και να δείξουν στους κατοίκους των χωριών, ποιός τώρα έχει το πάνω έχει, ποιός έχει το προνόμιο της «νόμιμης βίας». Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, «Κομμένα κεφάλια», π. *Αρχειοτάξιο*, τ. 9 (Μάιος 2007), σ. 80-83.

¹⁶³⁸ ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, προφορική μαρτυρία του Νίκου Χατζηχρήστου στον Παναγιώτη Ψαριανό, στις 26 Ιουνίου 1988.

¹⁶³⁹ ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, προφορική μαρτυρία της Κωστούλας Καρωμένου και του Γιώργου Σκοπελίτη στον Παναγιώτη Ψαριανό στις 6 Μαρτίου 1988.

¹⁶⁴⁰ Διασώζεται μια φωτογραφία με το νεκρό σώμα του Τινού στην καρέκλα. Βλ. Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 95.

ακροδεξιών ή Χιτών με στόχο την τρομοκράτηση των συμπαθούντων τους κομμουνιστές. Προκάλεσαν όμως το αντίθετο αποτέλεσμα από αυτό που επεδίωκαν οι δράστες. Από την άλλη πλευρά οι αντάρτες υπήρξαν ιδιαίτερα σκληροί σε πρόην συντρόφους τους που παραδόθηκαν και πέρασαν με το μέρος του αντιπάλου, γινόμενοι διώκτες τους. Υπάρχουν μάλιστα μαρτυρίες για δύο - τρεις τέτοιες περιπτώσεις, που μπήκαν στο στόχαστρο των ανταρτών στη διάρκεια του πολέμου και εκτελέστηκαν με άγριο τρόπο.¹⁶⁴¹ Για το θάνατο του Τινού οι αντάρτες συνέλαβαν τον Ευστράτιο Μυστεγιώτη και το δεκατετράχρονο γιο του Χριστόφα και τους εκτέλεσαν σε αντίποινα.¹⁶⁴²

Ωστόσο η εμφύλια ένοπλη αντιπαράθεση στη Λέσβο, συγκριτικά με αυτήν της ηπειρωτικής Ελλάδας, είχε ήπιο χαρακτήρα.¹⁶⁴³ Και σε αυτή την εκτίμηση συνηγορούν και τα υπόλοιπα πολιτικά και κοινωνικά συμφραζόμενα της αντιπαράθεσης, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

δ' Η οικονομία της Λέσβου την περίοδο του Εμφυλίου.

Η τρίχρονη εμπειρία των ένοπλων εμφύλιων συγκρούσεων στη Λέσβο, άφησε ένα βαθύ αποτύπωμα στην ήδη χειμαζόμενη οικονομία και κατ' επέκταση στην κοινωνία του νησιού. Αμέσως μετά την Κατοχή, η αξιοποίηση της βοήθειας της Μ.Λ. και στη συνέχεια της UNRRA, έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στην εξάλειψη της ακραίας πείνας και συνέβαλε ουσιαστικά στην προσπάθεια μερικής ανάκαμψης της τοπικής οικονομίας. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των Άγγλων η οικονομία του νησιού μετά τον πόλεμο έχει αρχίσει να ανακάμπτει και η παραγωγή λαδιού για τη χρονιά 1947 – 1948 προβλέπονταν εξαιρετική, παρά τη ξηρασία, που επηρέασε κυρίως την παραγωγή των

¹⁶⁴¹ Ο Γεώργιος Κάνος από τον Κλαπάδο, «άνευ θητείας» χωροφύλακας και μεγάλος διώκτης των ανταρτών, εκτελέστηκε με άγριο τρόπο το Σεπτέμβριο του 1947, από τους αντάρτες, σύμφωνα με την περιγραφή του *Στέμματος*. Βλ. εφ. *Στέμμα* αρ.φ. 297, 10 Σεπτεμβρίου 1947. Βλ. επίσης, Νίκος Θεοχάρης, *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης*, ό.π., σ. 68, 191-192.

¹⁶⁴² Ευστράτια Τσόκαρου - Μητσιώνη, *Έγ(ι)τσεινα τα έρμα τα χρόνια*, ό.π., σ. 215 - 216.

¹⁶⁴³ Στη γειτονική Σάμο προς το τέλος του Εμφυλίου για να αντιμετωπιστούν οι αντάρτες ο Στρατός τον Απρίλιο και το Μάιο του 1949 εκκένωσε χωριά από τους κατοίκους τους για να ανακόψει τον εφοδιασμό του Δημοκρατικού Στρατού βλ. Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 534 - 535.

σιτηρών. Τόσο η γεωργική, όσο και η κτηνοτροφική παραγωγή το καλοκαίρι του 1947, υπολογίζονταν πως έφταναν ήδη τα προπολεμικά επίπεδα.¹⁶⁴⁴

Παρ' όλα αυτά η ανεργία εξακολουθούσε να είναι ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα της λεσβιακής οικονομίας, λόγω και του εποχιακού χαρακτήρα της απασχόλησης.¹⁶⁴⁵ Ακόμα και ο μη εαμικός τύπος αναγκάζεται να τοποθετηθεί ζητώντας από την κυβέρνηση να πάρει μέτρα. Γράφει σε σχόλιό του ο *Δημοκράτης* στις 4 Φεβρουαρίου 1947: «Κραυγαί απελπισίας φτάνουν από την ύπαιθρον. Η τρομακτική ανεργία που επικρατεί επέφερον την πλήρην απαθλίωσιν των εργατικών τάξεων...».¹⁶⁴⁶

Η ανεργία αναγκάζει πολύ κόσμο, ιδιαίτερα από τα πιο φτωχά στρώματα της υπαίθρου, να μεταναστεύσουν είτε στην Αθήνα είτε στο εξωτερικό.¹⁶⁴⁷ Στο ρεύμα της μετανάστευσης συμβάλλει, εκτός από τη μεγάλη ανεργία και η «βιομηχανία» των διώξεων αριστερών πολιτών. Πέρα από τους εκατοντάδες αριστερούς πολίτες, που βρέθηκαν φυλακισμένοι και εξόριστοι, από το 1946 ως και τη δεκαετία του '50, αρκετοί ήταν και οι κάτοικοι του νησιού, που αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν για να βρουν καλύτερη τύχη.¹⁶⁴⁸

Οι καλές προοπτικές της τοπικής οικονομίας ψαλλιδίζονταν εν μέρει από τα μέτρα περιορισμού στις μετακινήσεις του αγροτικού πληθυσμού, που είχαν ξεκινήσει ήδη από το καλοκαίρι του 1945 με την ενεργοποίηση του Αναγκαστικού Νόμου 453/45 και την εμφάνιση των πρώτων διωκόμενων φυγόδικων και εντάθηκαν από το φθινόπωρο του 1946. Έτσι για παράδειγμα στην περιοχή της Γέρας εκδίδεται τον Οκτώβριο του 1946 αστυνομική διαταγή περιορισμού των μετακινήσεων στον κάμπο

¹⁶⁴⁴ British National Archives FO 371/67156, Rendel Alexander, Situation in the islands - Cod 19 File 1195-1947, Report on Tour in Samos, Khios, Lesvos, 13th - 23th July 1947, Note on some aspects on the economic situation in Lesvos, p. 8 .

¹⁶⁴⁵ Στο *ίδιο*, σ. 10.

¹⁶⁴⁶ εφ. *Δημοκράτης*, αρ.φ. 143, 4 Φεβρουαρίου 1947.

¹⁶⁴⁷ Ο Χαρ. Μιχαλαράς από τον Πολιχνίτο, μόλις έφθασε στην Νέα Υόρκη στις 26 Ιανουαρίου 1947, έστειλε ένα αποχαιρετιστήριο γράμμα στην *Ελεύθερη Λέσβο* στέλνοντας τους χαιρετισμούς του στους συγγενείς, φίλους και συγχωριανούς του, ακόμα και στους πολιτικούς του αντιπάλους, ζητώντας τη συμφιλίωση Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 439, 13 Φεβρουαρίου 1947.

¹⁶⁴⁸ Η μαζική μετανάστευση από τη Λέσβο ξεκινά ουσιαστικά μετά το 1951, καθώς από τα στοιχεία των απογραφών του 1940 και 1951 προκύπτει μια διαφορά μόλις της τάξης του 5%. Ο πληθυσμός του νησιού το 1940 ήταν 134.058 κάτοικοι και το 1951, 126.928 κάτοικοι. Βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, (ΕΛΣΤΑΤ) Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 16^{ης} Οκτωβρίου 1940 και της 7^{ης} Απριλίου 1951.

και παρουσία των κατοίκων σ' αυτόν μόνο μετά από άδεια της Χωροφυλακής, γεγονός που δημιουργεί αναστάτωση στον τοπικό πληθυσμό και καταγγέλλεται από τον αριστερό τύπο.¹⁶⁴⁹

Οι περιορισμοί των μετακινήσεων του αγροτικού πληθυσμού για να περιοριστεί η τροφοδοσία των ανταρτών συνεχίστηκαν και για τα επόμενα δύο χρόνια επιφέροντας πλήγματα στην τοπική οικονομία. Και ενώ ο Εμφύλιος στη ηπειρωτική Ελλάδα έχει τυπικά τελειώσει, στη Λέσβο η παρουσία λίγων ανταρτών στην ύπαιθρο, οδηγεί τη Στρατιωτική Διοίκηση να σκληρύνει τη στάση της απέναντι στον τοπικό πληθυσμό. Την 1^η Νοεμβρίου 1949, εκδίδει μια επαχθή διαταγή, με την οποία απαγορεύει σε όλους να διαμένουν την νύχτα εκτός των οικισμών σε αγροτικές περιοχές, να μεταφέρουν τρόφιμα, να βγαίνουν από τον οικισμό χωρίς άδεια και χωρίς να ελεγχθούν από τη Χωροφυλακή κατά την έξοδο τους. Παράλληλα απαγορεύτηκε το κυνήγι και γενικά πάρθηκαν όλα τα αναγκαία μέτρα, ώστε οι αντάρτες να αποκοπούν πλήρως από τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση σε τροφή, ρούχα και στεγασμένη διαμονή. Ακόμα περιορίστηκε η συγκοινωνία στους βασικούς οδικούς άξονες του νησιού στο ελάχιστο και γινόταν μονάχα με τη συνοδεία ενόπλων στρατιωτών. Οι παραβάτες της Στρατιωτικής Διαταγής θα θεωρούνταν «ληστοτρόφοι» και θα είχαν βαρύτατες συνέπειες και πολύ αυστηρές ποινές.¹⁶⁵⁰ Η διαταγή αυτή, που λήφθηκε την περίοδο ακριβώς που ξεκινά στο νησί η ελαιοσυλλογή, είχε εκτός των άλλων και σκοπό να δημιουργήσει αισθήματα αγανάκτησης στον αγροτικό κόσμο του νησιού σε βάρος των ανταρτών, ένα είδος θα λέγαμε «κοινωνικού αυτοματισμού». Παράλληλα ήταν ένα ακόμα σοβαρό πλήγμα στην ήδη καταβαραθρωμένη οικονομία του νησιού.

Εκτός όμως από τους περιορισμούς που επιβλήθηκαν στις μετακινήσεις η Στρατιωτική Διοίκηση της Λέσβου το φθινόπωρο του 1947, βλέποντας ότι ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου εμφανίζει σοβαρά σημάδια ανάκαμψης, προκειμένου να βρει πόρους για να συντηρήσει τις μονάδες Μ.Α.Υ., επιχείρησε σε συνεννόηση με την τοπική πολιτική ηγεσία, να επιβάλλει τοπική φορολογία στους πλουσίους. Τελικά οι μεγαλέμποροι και μεγαλοεπιχειρηματίες του νησιού αντέδρασαν στην προοπτική της φορολόγησης τους και επιχείρησαν τεχνηέντως να μεταφέρουν το βάρος της

¹⁶⁴⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 362, 11 Οκτωβρίου 1946 και αρ.φ. 366, 18 Οκτωβρίου 1946.

¹⁶⁵⁰ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 534, 9 Νοεμβρίου 1949.

φορολογίας στο λαό, με αύξηση των τιμών βασικών ειδών διατροφής και απόκρυψής τους, ώστε να πουληθούν στη μαύρη αγορά, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση ακόμα και του φιλικού τους τύπου. Το *Στέμμα* σε κύριο άρθρο του με τίτλο: «Σχοινί και σαπούνι χρειαζόμεθα», τους επιτίθεται με σφοδρότητα ονομάζοντάς τους σκωπτικά «Πασχαλιάδες της πόλεως».¹⁶⁵¹ Η φιλοκυβερνητική *Λαϊκή* σε πιο ήπιους τόνους σημειώνει:

Η σημειούμενη από τινός ύψωσις των τιμών τροφίμων ως και η απόκρυψις τούτων ήρχισεν να προκαλή παράπονα και διαμαρτυρίας και να εμβάλη εις ανησυχίαν τον λαόν μας ενθυμούμενον τας τραγικάς ημέρας της κατοχής... Μήπως οι νοσταλγοί της κατοχικής περιόδου προβλέπουν νέον πόλεμον.¹⁶⁵²

Ήταν φανερό ότι ένα μεγάλο μέρος των Μυτιληνίων μεγαλοεπιχειρηματιών δεν ένοιωθαν κανένα κίνδυνο από την περιορισμένη δράση των ανταρτών και δεν είχαν καμία απολύτως διάθεση να συμβάλλουν οικονομικά στην αντιμετώπισή τους. Για το μόνο που ενδιαφερόταν ήταν η αύξηση της κερδοφορίας τους, κάτι που γνώριζαν να κάνουν πολύ καλά ήδη από την περίοδο της Κατοχής. Και καθώς η σύγκρουση λάμβανε χώρα ανάμεσα στους αντάρτες και στους εκπροσώπους του κράτους με τους λίγους παρακρατικούς, δεν ήθελαν να έχουν εμπλοκή.

Τελικά, φορολογία επιβλήθηκε μόνο στους ελαιοπαραγωγούς, σε συμφωνία με το Σύνδεσμο ελαιοεργοστασιαρχών Λέσβου. Ανέρχονταν σε ½ οκά λάδι για κάθε μόδι ελαιοκάρπου.¹⁶⁵³ Με την εισφορά αυτή πληρώνονταν οι πολίτες της δημοσυντήρητης μονάδας των Μ.Α.Υ., που συνεπικουρούσε τη Χωροφυλακή στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατά των ανταρτών. Η εισφορά δυσαρέστησε του ελαιοπαραγωγούς, οι οποίοι όμως δεν αντέδρασαν.¹⁶⁵⁴

Παράλληλα η τοπική πολιτική ηγεσία προπαγάνδιζε μέσω του φιλικού της τύπου και τον έρανο που είχε ξεκινήσει με πρωτοβουλία της βασίλισσας Φρειδερίκης για τους πληθυσμούς της Βόρειας Ελλάδας που εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα χωριά τους ως «συμμοριόπληκτοι» και να μεταφερθούν στις πλησιέστερες πόλεις, ως

¹⁶⁵¹ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 422, 7 Νοεμβρίου 1947.

¹⁶⁵² εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 59, 24 Νοεμβρίου 1947.

¹⁶⁵³ Το μόδι είναι τοπική μονάδα βάρους ελαιοκάρπου, που αντιστοιχεί σε 500 κιλά περίπου.

¹⁶⁵⁴ εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 60, 26 Νοεμβρίου 1947.

πρόσφυγες.¹⁶⁵⁵ Οι συνεχείς εκκλήσεις του νομάρχη, καθώς σύμφωνα με το διάγγελμά του, για μεν τον πλούσιο «δίνεται η ευκαιρία της εξάρσεως», για δε τον φτωχό «της θυσίας», δεν φαίνεται ότι έχουν ανταπόκριση.¹⁶⁵⁶ Εκείνο που απασχολούσε κυρίως τον αγροτικό κόσμο του νησιού, ήταν η άρνηση της κυβέρνησης να εξασφαλίσει για το λάδι την τιμή ασφαλείας που ζητούσαν οι ελαιοπαραγωγοί.¹⁶⁵⁷ Η κρίση γύρω από τις τιμές ασφαλείας του λαδιού, οφείλονταν στα προβλήματα που αντιμετώπιζε η ελληνική κυβέρνηση από τις αρχές του 1948 με την αύξηση των τιμών βασικών καταναλωτικών προϊόντων και η κύρια αιτία γι' αυτό ήταν η τιμή του λαδιού. Έτσι για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα η κυβέρνηση δεν υποχώρησε στις απαιτήσεις των ελαιοπαραγωγών, άλλα προχώρησε σε μαζικές εισαγωγές σπορέλαιων.¹⁶⁵⁸ Αυτό όπως ήταν φυσικό δυσαρέστησε τους Λέσβιους ελαιοπαραγωγούς.

Παίρνοντας υπόψη των εύρος των περιορισμών και των συγκρούσεων, όπως και το γεγονός ότι στη Λέσβο δεν υπήρξαν μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών αντίστοιχες με εκείνες που υπήρξαν στην ηπειρωτική Ελλάδα ή ακόμα σε άλλα νησιά, όπως η Σάμος, η οικονομία του νησιού δεν υπέστη ολική καταστροφή κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.¹⁶⁵⁹ Η αγροτική παραγωγή μάλιστα σε κάποια προϊόντα, όπως το λάδι έφτασε τα προπολεμικά επίπεδα, ενώ η κτηνοτροφία ήταν ήδη σε καλύτερη κατάσταση από την προπολεμική εποχή.¹⁶⁶⁰

ε' Η δημιουργία του κράτους «έκτακτης ανάγκης»

¹⁶⁵⁵ Περισσότερα για την εκκένωση των χωριών στη Βόρεια και κεντρική Ελλάδα στη διάρκεια του Εμφυλίου και για τους «ανταρτόπληκτους» ή «συμμοριόπληκτους» βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 304 -327.

¹⁶⁵⁶ εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 57, 16 Νοεμβρίου 1947.

¹⁶⁵⁷ Η κυβέρνηση έδινε τιμή ασφαλείας στις 5.200 δραχ. την οκά, τη στιγμή που οι ελαιοπαραγωγοί ζητούσαν 7.000 δραχ./ την οκά. Βλ. «Το ζήτημα του λαδιού» εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 71, 3 Ιανουαρίου 1948.

¹⁶⁵⁸ Βλ. Γιώργος Σταθάκης, *Το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ*, ό.π., σ. 259.

¹⁶⁵⁹ Βλ. Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947 - 1949», ό.π., σ. 534 - 535.

¹⁶⁶⁰ Ο Alexander Rendel, Β' επιτετραμμένος της Βρετανικής Πρεσβείας που επισκέφτηκε τη Μυτιλήνη το καλοκαίρι του 1947, στην αναφορά του για την οικονομία του νησιού αναφέρει πως την εποχή αυτή εκτρέφονταν στη Λέσβο 120.000 πρόβατα και 45.000 κατσίκια. Βλ. British National Archives FO 371/67156, Rendel Alexander, Situation in the islands - Cod 19 File 1195-1947, Report on Tour in Samos, Khios, Lesvos, 13th - 23th July 1947, Note on some aspects on the economic situation in Lesvos, p. 8.

Η ιδεολογική κυριαρχία

Η πολιτική κυριαρχία που επιχειρήθηκε από την κυβερνητική πλευρά μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας με τον εξοβελισμό της Αριστεράς και την απονομιμοποίησή της, δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς την εξασφάλιση της ιδεολογικής κυριαρχίας. Πράγματι, ένας παράλληλος ιδεολογικός πόλεμος είχε ήδη ξεκινήσει στην υπόλοιπη Ελλάδα πριν την Απελευθέρωση και στη Λέσβο έκανε την εμφάνισή του το καλοκαίρι του 1945, με αφορμή τις «εθνικές διεκδικήσεις». Πρώτος στόχος ήταν ο ιδεολογικός εξαγνισμός των αστικών κομμάτων και της φιλοβασιλικής παράταξης, η οποία είχε δεχθεί στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, ένα ισχυρό ηθικό πλήγμα, εξαιτίας αφενός μεν της απουσίας της ηγεσίας τους και αφετέρου εξαιτίας της συνεργασίας σημαντικού μέρους τους με τους γερμανούς κατακτητές. Η εξώθηση της Αριστεράς στον Εμφύλιο και ο ίδιος ο πόλεμος ήταν μια εξαιρετική ευκαιρία εκτός από τη νίκη στα στρατιωτικά μέτωπα να κερδηθεί ένα εξίσου σημαντικό στοίχημα, η σηματοδότηση του πολιτικοϊδεολογικού αυτού φάσματος, ως της αποκλειστικά εθνικόφρονος παράταξης. Με τον τρόπο αυτό κατασκευάζονταν ένα εθνικό αφήγημα, όπου οι αριστεροί αντίπαλοι εξοβελίζονταν, ως ξενόδουλοι υπηρέτες αλλότριων συμφερόντων.

Οι αντίπαλοι κομμουνιστές ονομάστηκαν «συμμορίτες», «Εαμοβούλγαροι», «μιάσματα», «εθνοπροδότες» και ο πόλεμος δεν ήταν έτσι ένας πόλεμος ομοεθνών, ένας εμφύλιος πόλεμος, αλλά ταυτίστηκε με έναν πόλεμο κατά αλλοεθνών προδοτών, που έπρεπε να αποκοπούν ως «καρκίνωμα» από το υγιές σώμα του έθνους. Σε αυτή την ιδεολογική μάχη επιστρατεύτηκαν όλοι οι θεσμικοί φορείς: οι εισαγγελείς, ο Στρατός, η Χωροφυλακή, η Εκκλησία, ο αστικός τύπος, το ραδιόφωνο, αλλά και διανοούμενοι που είχαν ήδη περάσει στην πλευρά της «εθνικοφροσύνης».¹⁶⁶¹ Ο άλλοτε πρωτεργάτης της «Λεσβιακής Άνοιξης», ο φλογερός δημοτικιστής και ειρηνιστής Μυτιληνός συγγραφέας Στράτης Μυριβήλης πρωτοστατεί τώρα στον ιδεολογικό πόλεμο κατά του κομμουνισμού, με εκπομπές στο ραδιόφωνο και εμπρηστικά άρθρα στις εφημερίδες. Έτσι για παράδειγμα, στο κείμενο του «Μια παρένθεση για το στρατιώτη», σημειώνει μεταξύ των άλλων:

¹⁶⁶¹ Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 301 - 302.

Οι παρθένες σέρνονται στα σκλαβοπάζαρα και ξεπορνεύονται για να ρέψει η φυλή, να μολυνθεί στην ίδια την πηγή της. Δυο χιλιάδες κορίτσια άρπαξαν αυτά τα χτήνη μόνο μέσα στον Οχτώβρη που μας πέρασε. Σε εκατόν ογδόντα λογαριάζονται μονάχα οι παπάδες που σφάχτηκαν ως τώρα απ' τους Γιεντισάρους του κομμουνισμού.¹⁶⁶²

Στη Λέσβο, οι προοδευτικοί και αριστεροί διανοούμενοι που είχαν πρωτοστατήσει στην εαμική αντίσταση και στην περίοδο της Εαμοκρατίας, είτε ήταν στις φυλακές και τις εξορίες είτε είχαν εγκαταλείψει το νησί και είχαν μεταναστεύσει στην Αθήνα. Οι λίγοι που απέμειναν ελεύθεροι είχαν πάρει διακριτικές αποστάσεις με την έναρξη των ένοπλων συγκρούσεων και είχαν ιδιωτεύσει. Ο πανίσχυρος ιδεολογικός μηχανισμός που είχε στήσει το ΕΑΜ τα χρόνια 1944 – 1946 με ραδιοφωνικό σταθμό, εφημερίδες, περιοδικά, διαλέξεις, θεατρικές παραστάσεις, εσωτερικά κομματικά δελτία και πολλές άλλες μορφές ιδεολογικής παρέμβασης και προπαγάνδας είχε πια διαλυθεί. Στη θέση του παρέμεινε ένα αδύνατος παράνομος κομματικός μηχανισμός και τα χειρόγραφα δελτία του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου, που απλά θύμιζαν στους Λέσβιους πως υπάρχουν κυνηγημένοι αντάρτες στην ύπαιθρο.¹⁶⁶³

Τώρα πια κυριαρχούσε ο λόγος του Στρατού και της Χωροφυλακής, ο λόγος του εθνικόφρονος κράτους. Ο ιδεολογικός αυτός πόλεμος έλαβε και θεσμικό χαρακτήρα μέσω της θέσπισης του λεγόμενου «Εθνικού Συναγερμού», με το Νομοθετικό Διάταγμα 379/1947.¹⁶⁶⁴ Μέσω του «Εθνικού Συναγερμού» το έθνος καλείται «εις συναγερμόν» και η κυβέρνηση είναι αποφασισμένη πλέον να χρησιμοποιήσει «όλας τας εις την διάθεσιν της δυνάμεις» για την καταστολή της ανταρσίας.¹⁶⁶⁵

¹⁶⁶² Μαρία Μανδαμαδιώτου, «Η Μυτιλήνη και η Λεσβιακή Άνοιξη. Η περίπτωση του Στράτη Μυριβήλη», στο Παρασκευάς Ματάλας (επιμ.), *Ανάδυση και διαδρομές του εθνικισμού στην Ελλάδα: Παρίσι-Αθήνα. Κουλτούρα, ιδεολογία και πολιτική*, αρχείο Μυριβήλη φακ. 6.1, 21-12-1947, ραδιοφωνική εκπομπή (αναφορές στα Δεκεμβριανά και στον κομμουνισμό, Σλαύοι vs Έλληνες), σ. 27.

¹⁶⁶³ Ο επονίτης αντάρτης Μιχάλης Λιαρούτσος παραδέχεται σε μεταγενέστερη μαρτυρία του, ότι τόσο ο Κυριάκος Πασχαλιάς, όσο και άλλα στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου δεν είχαν τις πολιτικές εμπειρίες, ούτε το ιδεολογικό εκτόπισμα να ανταποκριθούν στην κατάσταση, βλ. Προφορική μαρτυρία του Μιχάλη Λιαρούτσου στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 19 Σεπτεμβρίου 2008, ψηφιακό αρχείο Κουτσκουδή Παναγιώτη,

¹⁶⁶⁴ Ο νόμος αποτελούσε συμπλήρωση και τροποποίηση του Α.Ν. 1984/1939 «Περί οργάνωσης της πολιτικής και οικονομικής επιστρατεύσεως της χώρας». Περισσότερα βλ. Βασιλική Λάζου, «Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος από την οπτική μιας επαρχιακής πόλης», ό.π., σ. 595 - 596.

¹⁶⁶⁵ «Ο κ. Σοφούλης προς τον λαόν. Το Οικον. Πρόβλημα και η ανταρσία», εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 311, 13 Οκτωβρίου 1947.

Η Μητρόπολη Μυτιλήνης δεν θα μπορούσε φυσικά να λείπει από αυτόν τον «εθνικό συναγεραμό». Το 1947 επανεκδίδει το περιοδικό *Ο ποιμήν* και μέσα από τις στήλες του πρωτοστατεί στον «εθνικό αγώνα» ενάντια στον κομμουνισμό.¹⁶⁶⁶ Το περιοδικό αναπαράγει τον επίσημο αντικομμουνιστικό λόγο της Εκκλησίας και μέσα από τις στήλες του ο Μητροπολίτης Ιάκωβος εκμεταλλεύεται άλλη μια ευκαιρία να ταυτιστεί με τα νέα ιδανικά του έθνους και των βασιλέων του. Με αφορμή τον θάνατο του Γεωργίου του Β', γράφει στο περιοδικό: «Οι αναζητούντες σημεία σκιερά εις την βασιλεία του... [Γεωργίου] εν τη ασκήσει της Βασιλικής Εξουσίας, ας κατανοήσωσιν ταχέως, ότι το αληθινόν συμφέρον του έθνους απήτει τοιαύτη κατεύθυνσιν».¹⁶⁶⁷ Έτσι προσπαθεί να σβήσει τις σκιές στο προηγούμενο αντιβασιλικό και αντιβρετανικό του παρελθόν και να ηγηθεί του αντικομμουνιστικού αγώνα.

Ένας από τους βασικούς μηχανισμούς που χρησιμοποιήθηκε στην κατεύθυνση της υλοποίησης του διατάγματος ήταν οι δημόσιες τελετές. Ομιλίες με αφορμή τις εθνικές επετείους, διαλέξεις, συλλαλητήρια, καθώς και οι κηδείες των χωροφυλάκων και στρατιωτών που σκοτώθηκαν στις ένοπλες συμπλοκές. Στις δημόσιες αυτές τελετές ήταν υποχρεωτική η συμμετοχή όλων και πρώτιστα των δημοσίων υπαλλήλων, που με τον τρόπο αυτό έδειχναν την αφοσίωσή τους στην πατρίδα και τα ιδανικά της.

Πάνω από τα πτώματα μάλιστα των σκοτωμένων του Εμφυλίου στήθηκε ένας ακόμα ιδεολογικός πόλεμος ενάντια στους «ξενοκίνητους» κομμουνιστές. Οι κηδείες των θυμάτων των συμπλοκών από την πλευρά του Εθνικού Στρατού ή της Χωροφυλακής ήταν πάντοτε μια καλή ευκαιρία, για να δώσει το παρόν το σύνολο του νέου αποκαθαρμένου από παλιές ενοχές, πολιτικού και ιδεολογικού κατεστημένου. Οι επικήδειοι δε των θυμάτων έδιναν την δυνατότητα, μέσα στο συγκινησιακό κλίμα που υπήρχε, να χτιστεί ευκολότερα η ιδεολογία «των ενδόξων υπηρετών των εθνικών ιδεωδών». Έτσι για παράδειγμα, η κηδεία του αξιωματικού της Χωροφυλακής Κωνσταντίνου Μποζονέλου, που σκοτώθηκε σε συμπλοκή με αντάρτες τον Νοέμβριο του 1946, έγινε στη Μυτιλήνη παρουσία του συνόλου των πολιτικών, στρατιωτικών,

¹⁶⁶⁶ Η πρώτη έκδοση του περιοδικού *Ο Ποιμήν* ήταν την περίοδο 1933 - 1942. Περισσότερα βλ. Μιχάλης Φύλλας, «Η ιδεολογική ταυτότητα των εντύπων της Εκκλησίας την περίοδο του Ελληνικού Εμφυλίου (1944 - 1949). Η περίπτωση του "Ποιμένος" της Ιεράς Μητρόπολης Μυτιλήνης», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΘ' (2022), σ. 261-270.

¹⁶⁶⁷ π. *Ο Ποιμήν*, αρ.φ. 4-5, Απρίλιος-Μάιος 1947, σ. 61-62. Παρατίθεται στο ίδιο, ό.π., σ. 264.

εκκλησιαστικών και δικαστικών αρχών της πόλης και στάθηκε μια εξαιρετική ευκαιρία για συσπείρωση όλου του επίσημου κράτους ενάντια στην κομμουνιστική απειλή. Τον επικήδειο εκφώνησε ο μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο οποίος στο λόγο του εξήρε τον πατριωτισμό του θανόντα «στιγματίσας τας προδοσίας και τα εγκλήματα των κομμουνιστών».¹⁶⁶⁸ Στην κηδεία των δύο στρατιωτών που σκοτώθηκαν στην ένοπλη συμπλοκή στη θέση «Αετός», στον Άγιο Θεράποντα της Μυτιλήνης, η τελετή προετοίμασε το έδαφος για την καταδικαστική «εις θάνατον» απόφαση των συλληφθέντων ανταρτών. Γράφει το *Στέμμα* την ημέρα της κηδείας:

Να παραπεμφθούν παραχρήμα ενώπιον του έκτακτου στρατοδικείου οι συλληφθέντες συμμορίται και να τουφεκισθούν στο χωριό του ο καθένας. Έτσι οι αφελείς χωρικοί θα δουν με τα μάτια των ποίας συνέπειας έχει αυτήν την φοράν η αφέλεια των και που οδηγούν οι καθοδηγηταί των. Θα είνε το μάθημα σκληρόν βέβαια, αλλά θα είναι το πρέπον.¹⁶⁶⁹

Ομοίως με την ίδια επισημότητα και με την παρουσία όλων των θεσμικών φορέων, καθώς και των μαθητών των Δημοτικών Σχολείων, των Προσκόπων και μαθητών του Ημιγυμνασίου έγινε στην κωμόπολη της Αγίας Παρασκευής η κηδεία του άνευ θητείας χωροφύλακα Δημήτρη Ξυνού, μετά τον θανάσιμο τραυματισμό του σε συμπλοκή στη θέση «Καμίνια» της Νάπης.¹⁶⁷⁰ Οι ειδήσεις για τους νεκρούς Λέσβιους στρατιώτες που πολεμούσαν με τον Εθνικό Στρατό στο Γράμμο και στο Βίτσι, είναι μια ακόμα ευκαιρία για να εξαρθεί η αυταπάρνηση και η θυσία των «αγνών και λεβεντόκορμων παλληκαριών», που πέφτουν ηρωικά «εις τον αγώνα κατά των προδοτών και των σλαυοκομμουνιστών».¹⁶⁷¹ Ειδικά μνημόσυνα γίνονται στα χωριά για τους στρατιώτες, που έχασαν τη ζωή τους σε μάχες στην ηπειρωτική Ελλάδα, στα οποία παρίστανται οι τοπικές πολιτικές, αστυνομικές και στρατιωτικές αρχές και εκφωνούνται λόγοι πατριωτικοί.¹⁶⁷²

¹⁶⁶⁸ εφ. *Σάλλπιγξ*, αρ.φ. 11, 17 Νοεμβρίου 1946.

¹⁶⁶⁹ «Η Λεσβιακή ψυχή πενθεί», εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 233, 11 Απριλίου 1947.

¹⁶⁷⁰ εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 99, 16 Απριλίου 1948.

¹⁶⁷¹ «Αθάνατοι νεκροί. Πάνος Β. Τζαννετής εξ Αγιάσου, Ανθυπίλαρχος τεθωρακισμένων, ετών 29», εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 123, 9 Ιουλίου 1948.

¹⁶⁷² Ένα τέτοιο μνημόσυνο γίνεται στο χωριό Μεγαλοχώρι της περιοχής Πλωμαρίου στις 11 Ιουλίου 1948, με πρωτοβουλία της Κοινότητας Μεγαλοχωρίου στη μνήμη του στρατιώτη Ευστράτιου Παπαγιάννη, που σκοτώθηκε σε μάχη με το Δημοκρατικό Στρατό στα Κρούσια Σερρών. Ο Παπαγιάννης έφυγε για το μέτωπο νεόνυμφος, ενώ η γυναίκα του είχε γεννήσει εν τω μεταξύ ένα κοριτσάκι. Βλ. «Ένα μνημόσυνο εις Μεγαλοχώριον», εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 128, 21 Ιουλίου 1948 .

Από την άλλη πλευρά τα πτώματα των ανταρτών δεν είχαν καμία θέση στα νεκροταφεία και οι δημόσιες τελετές για την ταφή τους ήταν απαγορευμένες. Οι σκοτωμένοι αντάρτες δεν παραδίνονται στις οικογένειές τους, αλλά θάβονται πρόχειρα σε χώρους εκτός νεκροταφείων, χωρίς θρησκευτική τελετή.¹⁶⁷³ Οι επτά εκτελεσμένοι αντάρτες μετά τη μάχη του «Αετού» θάφτηκαν πρόχειρα στο μέρος που έγινε η εκτέλεση, στην περιοχή της Κρατήγου. Λίγες μέρες μετά, την Πρωτομαγιά του 1947, το Γυμνάσιο Θηλέων της Μυτιλήνης πηγαίνει εκδρομή κοντά στους φρέσκους τάφους των ανταρτών. Ορισμένες μαθήτριες άφησαν στους τάφους μερικά λουλούδια σε ένδειξη σεβασμού. Το γεγονός μαθεύτηκε στην πόλη της Μυτιλήνης και στάθηκε ικανό για την πειθαρχική τιμωρία των μαθητριών. Είναι προφανές ότι η ιδεολογική μάχη συνέχιζε να διεξάγεται και σε προνομιακά συμβολικό επίπεδο.¹⁶⁷⁴

Εκτός από τις κηδείες, μορφές μαζικής κινητοποίησης των πολιτών για την έμπρακτη αφοσίωσή τους στα ιδανικά του έθνους και της πατρίδας, είναι και τα συλλαλητήρια. Ένα τέτοιο έλαβε χώρα στη Μυτιλήνη στις 12 Ιανουαρίου 1948 μπροστά στο χώρο του Δημαρχείου. Τα ρεπορτάζ της *Λαϊκής* της επόμενης ημέρας, δεν δίνει πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό των συγκεντρωμένων σημειώνοντας μόνο ότι: «ιδιαιτέραν εντύπωσιν επροξένησεν ο αριθμός του πλήθους». Αλλά και ο κατάλογος των ομιλητών είναι μάλλον φτωχός.¹⁶⁷⁵ Ομιλίες όμως γίνονται και σε όλα τα χωριά. Οι ομιλητές επιλέγονται μάλιστα, ώστε να είναι «μετανοήσαντες» εαμίτες, εφόσον υπάρχουν τέτοιοι διαθέσιμοι. Μια τέτοια ομιλία έγινε στην Αγιάσο την 1^η Αυγούστου 1948 με ομιλητή τον καθηγητή Φιλολογίας Ε.Β., ο οποίος «ομιλήσας με ικανή γλαφυρότητα αναφέρθη εις την τρισχιλιετή ένδοξον ιστορίαν του Ελληνισμού δια να καταλήξη εις τον σημερινό τιτάνιον αγώνα όν διεξάγη ούτος κατά των βαρβάρων

¹⁶⁷³ Σύμφωνα με μαρτυρία του 17χρονου τότε πατέρα μου, οι πέντε αντάρτες που σκοτώθηκαν στη συμπλοκή στη θέση «Αντρια» στις αρχές Οκτωβρίου του 1950, μεταφέρθηκαν σε καρότσα φορτηγού στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής και θάφτηκαν πρόχειρα μακριά από το νεκροταφείο του χωριού.

¹⁶⁷⁴ Μεταξύ των μαθητριών του Γυμνασίου ήταν η Αρίσβη Παπαχαραλάμπους, η Ευαγγελία Αποστόλου, η Ευτυχία Κακαβιά, η Στρατούλα Πάτση και η Παρή Χωριανοπούλου. Βλ. Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 101 και εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 21, 18 Μαΐου 1947.

¹⁶⁷⁵ Στη συγκέντρωση μίλησαν σύμφωνα με τη *Λαϊκή* οι κ.κ. Μαρκέτης, Βουγιούκας και Βασιλείου, χωρίς να δίνονται περαιτέρω πληροφορίες για τις ιδιότητές τους. Βλ. «Η χθεσινή μεγαλειώδης συγκέντρωσις εις τον προ του Δημαρχείου χώρο», εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 73, 13 Ιανουαρίου 1948

ορδών του Σλαυισμού, καυτηριάσας δριμύτατα... τους ηγέτας της προδοτικής ανταρσίας».¹⁶⁷⁶

Το τυπικό επισφράγισμα της ιδεολογικής κυριαρχίας του αστικού μπλοκ και τον εξοβελισμό της Αριστεράς, συμβολίζει τέλος η επίσκεψη του βασιλικού ζεύγους στη Λέσβο, λίγο μετά το επίσημο τέλος του Εμφυλίου και ενώ ακόμα στην ύπαιθρο υπάρχουν γύρω στους 25 κυνηγημένοι αντάρτες, χωρίς πολιτική, επιχειρησιακή ή άλλη παρέμβαση. Στα μέσα του Οκτωβρίου του 1949 και στο πλαίσιο περιοδείας τους στα νησιά του Βορείου Αιγαίου, επισκέπτονται το νησί οι Βασιλείς Παύλος και Φρειδερίκη.¹⁶⁷⁷ Όλοι οι πολιτικοί του Λαϊκού κόμματος, οι κυρίες της «καλής κοινωνίας» της Μυτιλήνης, οι εκκλησιαστικές, δικαστικές και στρατιωτικές αρχές έδωσαν το παρόν στην υποδοχή. Πέρα από την επίσκεψη στην παιδούπολη, το βασιλικό ζεύγος επισκέφτηκε τις εγκαταστάσεις του υδροθεραπευτηρίου της Λουτρόπολης Θερμής και του ξενοδοχείου «Σάρλιζα Παλλάς», θέλοντας να δείξει το ενδιαφέρον του για την ανάπτυξη του τόπου.¹⁶⁷⁸

Η επίσκεψη αυτή σηματοδοτεί σε συμβολικό επίπεδο το τέλος της περιόδου της Κατοχής και του Εμφυλίου και την έναρξη μια νέας περιόδου, όπου στην κανονικότητα των πολιτών κυριαρχεί και ένα κράτος «έκτακτης ανάγκης», που η κύρια ιδεολογία του είναι ο εθνικισμός, του οποίου βασικός πυλώνας είναι ο αντικομμουνισμός.

«Ευθύς ως αντελήφθην τους αντεθνικούς σκοπούς του ΚΚΕ» - Οι δηλώσεις μετανοίας

Ένα από πιο σημαντικά όπλα, που εκτός των άλλων είχε και μια ισχυρή συμβολική ισχύ και χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα για να ασκηθεί πίεση στο ΕΑΜ και στο ΚΚΕ, ήταν οι δηλώσεις μετανοίας.¹⁶⁷⁹ Το μέτρο των δηλώσεων μετανοίας ήταν μια εφεύρεση του υπουργού Δημόσιας Τάξης της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου Κωνσταντίνου

¹⁶⁷⁶ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 436, 2 Αυγούστου 1948.

¹⁶⁷⁷ Πέντε χρόνια πριν στο ίδιο νησί, τον Οκτώβριο δηλαδή του 1944, οποιαδήποτε αναφορά υπέρ του βασιλιά, ίσως ήταν αιτία σύλληψης και φυλάκισης από την εαμική Εθνοφυλακή.

¹⁶⁷⁸ Διακριτική παρουσία στην υποδοχή του βασιλικού ζεύγους είχε και ο μητροπολίτης Μηθύμνης Διονύσιος, ένας ιερωμένος με παλιότερη συμμετοχή στην ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου. Βλ. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 319, 21 Οκτωβρίου 1949.

¹⁶⁷⁹ Περισσότερα για τις δηλώσεις μετανοίας, βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας*, ό.π., σ. 112-135.

Μανιαδάκη, που χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον την περίοδο αυτή, με εξαιρετικά για την Ασφάλεια αποτελέσματα. Χιλιάδες αγωνιστές, μέλη του ΚΚΕ, που υπέγραψαν τότε δήλωση μετανοίας και επέστρεψαν σπίτια τους, χωρίς η δήλωση να τους αλλάξει την ιδεολογία, βίωσαν μια προσωπική και ηθική ταπείνωση και αντιμετώπιστηκαν από το ΚΚΕ ως αγωνιστές δεύτερης διαλογής αν δεν χαρακτηρίζονταν ως προδότες. Πολλοί από αυτούς όμως στη συνέχεια, παρά την απαξίωση που ένοιωσαν ως «δηλωσίες», αποτέλεσαν τη μαγιά για τους πρώτους πυρήνες της Αντίστασης και της κομματικής ανασυγκρότησης στη διάρκεια της Κατοχής.¹⁶⁸⁰

Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και την έναρξη της «Λευκής τρομοκρατίας» εμφανίστηκαν και πάλι οι πρώτες δηλώσεις αποκήρυξης του ΕΑΜ και του ΚΚΕ. Στη Λέσβο τέτοιες δηλώσεις άρχισαν να βλέπουν το φως της δημοσιότητας το καλοκαίρι του 1945. Μέχρι και το τέλος του 1945, οι δηλώσεις μετανοίας, δημοσιευμένες αρχικά στην εφημερίδα *Δημοκρατία* και μετά κυρίως στο μοναρχικό *Στέμμα*, ήταν περιορισμένες και αφορούσαν μεμονωμένες περιπτώσεις αριστερών.¹⁶⁸¹

Οι δηλώσεις μετανοίας κομμουνιστών και γενικότερα αριστερών άρχισαν να γίνονται πιο συχνές τους πρώτους μήνες του 1946, για να γίνουν στη συνέχεια καθημερινό ανάγνωσμα στις στήλες του *Στέμματος*, ιδιαίτερα μετά τις εκλογές του Μαρτίου του ίδιου χρόνου. Οι δηλώσεις αυτές από τη μορφή σύνταξής τους πρόδιδαν ότι ήταν προκατασκευασμένες και οι δηλούντες απλά έπρεπε να βάλουν την υπογραφή τους ή να συναινέσουν στη δημοσίευσή τους. Ο δηλών ανέφερε το ονοματεπώνυμό του, το χωριό στο οποίο διέμενε και στη συνέχεια ότι υπήρξε μεν κομμουνιστής, μέλος ή οπαδός του ΚΚΕ ή του ΑΚΕ, συνήθως στη διάρκεια της Κατοχής, αλλά σύμφωνα με τη δήλωσή του, «ευθύς ως αντελήφθη την εγκληματικήν και αντεθνικήν δράσιν του ΚΚΕ, του ΕΑΜ και των υπό την μάσκαν του κομμουνιστικού κόμματος άλλων Οργανώσεων, απεχώρησα από αυτά και προσεχώρησα εις τας τάξεις των εθνικοφρόνων πολιτών». Οι δηλωσίες δηλαδή, δεν καλούνταν μόνο να αποκηρύξουν την όποια σχέση είχαν με το ΕΑΜ, το ΚΚΕ ή άλλη εαμική οργάνωση, αλλά τους ζητούσαν να δηλώσουν προσχώρηση στον αντίπαλο, να δηλώσουν δηλαδή εθνικόφρονες. Μάλιστα το *Στέμμα*

¹⁶⁸⁰ Άγγελος Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, ό.π., σ. 256 - 261.

¹⁶⁸¹ Από τις δημοσιευμένες δηλώσεις στη *Δημοκρατία* και το *Στέμμα* προκύπτει ότι ο αριθμός των δηλωσιών στη Λέσβο μέχρι το τέλος του 1945 δεν ξεπερνούσε τις εκατό.

την άνοιξη του 1946 διατηρεί μόνιμη στήλη, με τον σκωπτικό τίτλο «Το κατάστημα διαλύεται», στην οποία δημοσιεύει αυτές τις δηλώσεις μετανοημένων κομμουνιστών.¹⁶⁸² Οι δηλώσεις μετανοίας εκτός από τη δημοσίευση στην εφημερίδα, διαβάζονταν και κατά το τέλος της λειτουργίας της Κυριακής στις εκκλησίες, με στόχο το φρονηματισμό των πιστών και το δημόσιο διασυρμό του επιστολογράφου – δηλωσία.¹⁶⁸³

Η αποχή από τις εκλογές στις μικρές κοινωνίες των χωριών στην ύπαιθρο, έδωσε τη δυνατότητα στην κυβερνητική παράταξη και στους μοναρχικούς να μάθουν σε κάθε χωριό, ποιοί είναι οι «συνοδοιοπόροι» της Αριστεράς, από αυτούς που δεν προσήλθαν στις κάλπες του Μαρτίου. Έτσι ήταν εύκολο να ασκηθεί πίεση σε συγκεκριμένους εκλογείς να υπογράψουν δήλωση, προκειμένου να βρουν ένα μεροκάματο, ή να αποφύγουν τις διώξεις.

Μαζικές υπογραφές δηλώσεων μετανοίας παρατηρούνται συνήθως σε χωριά μετά από την «επίσκεψη» του μηχανισμού της κρατικής καταστολής, με στόχο την τρομοκράτηση των αριστερών και τον εξαναγκασμό σε συνεργασία με τις αρχές. Έτσι για παράδειγμα έχουμε κοινή δήλωση μετανοίας δέκα επτά ατόμων στο Ίππειος, λίγες μέρες μετά το φόνο του Σταθμάρχη Χωροφυλακής σε ένοπλη συμπλοκή με τους αντάρτες.¹⁶⁸⁴ Πιο χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Αγιάσου. Τρεις μέρες μετά τη συμπλοκή των ανταρτών με τμήμα της Χωροφυλακής στη θέση «Κόκκινη Ράχη», στην οποία έχασαν τη ζωή τους τρεις χωροφύλακες και δύο πολίτες, βλέπει το φως της δημοσιότητας στην εφημερίδα *Στέμμα* κοινή δήλωση μετανοίας εκατό πενήντα πολιτών της Αγιάσου με την οποία δηλώνουν:

με αποτροπιασμόν και φρίκην αποκηρρύσσομεν τον κομμουνισμόν ως κόμμα καθαρώς προδοτικόν και αντεθνικόν και στηλιτεύομεν με αγανάκτησιν τους δήθεν δημοκρατικούς αντάρτας... και με δάκρυα στα μάτια ζητούντες συγγνώμην από την καθημαγμένην εκ της μέχρι τούδε διαγωγής μας πατρίδα.¹⁶⁸⁵

¹⁶⁸² Για παράδειγμα, βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 89, 26 Απριλίου 1946, αρ.φ. 91, 3 Μαΐου 1946, αρ.φ. 104, 7 Ιουνίου 1946 και αρ.φ. 109, 19 Ιουνίου 1946.

¹⁶⁸³ Θανάσης Κορακάκης, *Εμφύλια παιδομαζώματα*, εκδόσεις Κοροντζή, Αθήνα 2011, σ. 170.

¹⁶⁸⁴ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 173, 15 Νοεμβρίου 1946.

¹⁶⁸⁵ «Έτσι γίνεται η συμφιλίωσις. Σύσσωμος η Αγιάσος αποκηρρύσσει τον κομμουνισμόν», εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 195, 10 Ιανουαρίου 1947. [Η έντονη γραφή είναι δική μου]

Τις ίδιες ακριβώς μέρες υπήρξε ένα πογκρόμ επιθέσεων σε μαγαζιά και σπίτια αριστερών πολιτών της Αγιάσου με ξυλοδαρμούς, σπασίματα κλπ., που όπως είναι προφανές, συνδέονται με τις μαζικές δηλώσεις μετανοίας που ακολούθησαν. Παρ' όλα αυτά οι δηλώσεις μετανοίας δεν αρκούσαν, καθώς, όπως σημείωνε το *Στέμμα* σε άλλη στήλη, «μόνον ιλαρότητα προκαλούν. Μεταμέλεια δεν δύναται να εννοηθή με μίαν απλήν δήλωσιν. Μόνον όταν συνοδεύεται αυτή με αποκαλύψεις γίνεται πιστευτή».¹⁶⁸⁶

Η δήλωση μετανοίας ήταν ο μοναδικός τρόπος για να αποφύγει κάποιος τη φυλακή και την εξορία. Αρκούσε μάλιστα η δήλωση αποκήρυξης για να αλλάξει ακόμα και η καταδικαστική απόφαση δικαστηρίου και να αφεθεί κάποιος ελεύθερος. Γεγονός που δείχνει ότι ο βασικός λόγος της δίωξης ήταν οι ιδέες και όχι οι πράξεις.¹⁶⁸⁷ Για παράδειγμα οι Κ.Γ. και Χ.Χ. από τη Γέρα, υπογράφοντας δήλωση μετανοίας αφέθηκαν ελεύθεροι και δεν εκτοπίστηκαν, παρά τη σχετική καταδικαστική γι' αυτούς απόφαση.¹⁶⁸⁸

Οι δημοσιευμένες δηλώσεις μετανοίας στον τοπικό τύπο της εποχής, είναι πάνω από χίλιες. Από αυτές, ένα ποσοστό που φτάνει το 20% περίπου, προέρχεται από την περιοχή της Αγιάσου, ενδεικτικό της πίεσης που ασκήθηκε στους κατοίκους της κωμόπολης, λόγω της συμμετοχής πολλών Αγιαστών στον Δημοκρατικό Στρατό της Λέσβου.

Από τα μέσα του 1947 βλέπουν το φως της δημοσιότητας και επιστολές μεταμελημένων αριστερών στρατιωτών, που υπηρετούν τη στρατιωτική τους θητεία στη Μακρόνησο, με καταγωγή από τη Λέσβο. Συνήθως οι επιστολές αυτές απευθύνονται στον πρόεδρο της Κοινότητας του χωριού καταγωγής των στρατιωτών, στον τοπικό εθνικόφρονα κομματάρχη ή στον νομάρχη, ζητώντας από αυτόν η επιστολή «να τύχη ευρείας δημοσιότητας».¹⁶⁸⁹ Μια τέτοια επιστολή που στάλθηκε στον πρόεδρο της κοινότητας Βασιλικών από τον στρατιώτη του Γ' Τάγματος Σκαπανέων Μακρονήσου Κ.Φ., ζητά το γράμμα του «να τιχοκολυθή μέσα στην αγορά του χωριού

¹⁶⁸⁶ «Η φωνή της Αγιάσου», στο *ίδιο*.

¹⁶⁸⁷ Μιχάλης Λιαρούτσος, *Στη δίνη του Εμφυλίου*, ό.π., σ. 104-106. Επίσης, Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας* ό.π., σ. 112 - 135.

¹⁶⁸⁸ εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 161, 21 Οκτωβρίου 1946.

¹⁶⁸⁹ «Οι Πλανηθέντες», επιστολή των στρατιωτών του Β.ΣΤ. 902 Μακρονήσου, Β.Ε., Β.Γ., Ε.Χ. προς τον νομάρχη Λέσβου, 14.9.1947, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 49, 5 Οκτωβρίου 1947.

μου για να τη δουν και να τη διαβάσουν όση εξακολουθούν να πιστεύουν αυτούς τους προδότες της πατρίδας μας».¹⁶⁹⁰

Στο μηχανισμό των δηλώσεων μετανοίας συμμετέχει και η Εκκλησία. Στο περιοδικό *Ο Ποιμήν* της Μητρόπολης Μυτιλήνης η έκκληση για μετάνοια προς τους «πλανηθέντας από της οδού της πονηρίας» παίρνει χαρακτήρα ατομικής επιστροφής στο δρόμο του θεού και η συγχώρεση επέρχεται από τον Ύψιστο και όχι από τους κυβερνώντες.¹⁶⁹¹

Οι επιστολές των στρατιωτών που σηματοδοτούσαν δήλωση μετάνοίας, δεν επέφεραν και πραγματική αλλαγή των ιδεολογικών πεποιθήσεων τους. Για παράδειγμα τους περισσότερους από τους στρατιώτες Π.Κ., Π.Μ., Α.Π., Ε.Κ., Ι.Τ., Γ.Κ. και Δ.Μ. του Γ' Τάγματος Σκαπανέων, με καταγωγή από την Αγία Παρασκευή, που είχαν υπογράψει παρόμοια επιστολή, τους γνώρισα μεταγενέστερα, μετά τη μεταπολίτευση. Υπήρξαν από τους πλέον πιστούς οπαδούς και ψηφοφόρους του ΚΚΕ, αλλά λόγω της δήλωσης τους αυτής, δεν μπορούσαν πλέον να είναι και μέλη του κόμματος.¹⁶⁹²

Το ΚΚΕ στην αρχή προσπάθησε να πείσει τα μέλη του ότι δεν δικαιολογούνται οι δηλώσεις στις συνθήκες του υπάρχοντος συσχετισμού δυνάμεων στο νησί. Στην απόφαση της Π.Ε. Λέσβου στη σύσκεψη της 14^{ης} Αυγούστου 1945, προς τις Αχτιδικές Επιτροπές του νησιού, σημειώνεται χαρακτηριστικά: «Να προσεχθούν οι δηλώσεις μετανοίας... Σήμερα που έχουμε φως – χαρά – ξαστεριά μπροστά μας δεν δικαιολογείται κατ' ουδένα τρόπο. Ποτές δεν δικαιολογείται, αλλά σήμερα ακόμα πιο πολύ». Μάλιστα γίνεται η εκτίμηση πως δεν παρουσιάστηκαν παρά 6 - 7 κρούσματα μέσα σε 12.000 κομματικά μέλη.¹⁶⁹³ Πράγματι τον Αύγουστο του 1945 δεν εμφανίστηκαν, παρά μόνο ελάχιστες δηλώσεις, σύμφωνα με τα στοιχεία από

¹⁶⁹⁰ εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 65, 13 Δεκεμβρίου 1947. Μάλιστα η εφημερίδα για να κάνει απόλυτα πιστευτό ότι το γράμμα συντάχθηκε από τον ίδιο το στρατιώτη, σημειώνει ότι διατήρησε πιστά το συντακτικό και την ορθογραφία του στρατιώτη, «χωρίς με τούτο να μειούται το εθνικόν περιεχόμενόν της».

¹⁶⁹¹ Μιχάλης Φύλλας, «Η ιδεολογική ταυτότητα των εντύπων της Εκκλησίας την περίοδο του Ελληνικού Εμφυλίου (1944 - 1949), ό.π., σ. 264. Για το ρόλο της Εκκλησίας στις δηλώσεις μετανοίας, βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας* ό.π., σ. 117-118.

¹⁶⁹² Βλ. «Η αφύπνις συνεχίζεται», εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 49, 5 Οκτωβρίου 1947.

¹⁶⁹³ Ο αριθμός των 12.000 κομματικών μελών, προφανώς αφορά στα μέλη του ΕΑΜ και όχι μόνο του ΚΚΕ, που σαφώς ήταν λιγότερα. Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ/1401/Δ/ Στρατιωτική Διοίκησης Ν. Αιγαίου, Γραφείο Πληροφοριών, ΚΚΕ Α' ΠΕ Λέσβου, Απόφαση της ΠΕ στη σύσκεψη της 14^{ης} Αυγούστου 1945, προς όλες τις Αχτιδικές Επιτροπές σ. 2. Το κείμενο διέρρευσε στο Γραφείο πληροφοριών από τον Κ.Ε. εκ Μυτιλήνης στις 20.8.1945.

αντίστοιχες καταχωρήσεις στον τύπο. Την ίδια εκτίμηση κάνει και η επονίτικη εφημερίδα *Αντιφασίστας* στο τελευταίο πριν την απαγόρευση έκδοσης του, φύλλο:

Κρούσματα δηλώσεων επονιτών έχουμε στις περιοχές που κυριαρχεί η τρομοκρατία... Θαυμάσιο παράδειγμα μπορεί να χρησιμέψει το νησί μας, που σ' όλο το διάστημα της ομαλής – αν μπορούμε να πούμε – μεταδεκεμβριανής περιόδου, δεν είχε παρουσιάσει καμιά τέτοια δήλωση... Μόνο όταν το κύμα των μέτρων τάξεως με την τρομοκρατία πλάκωσε και στο νησί μας, είδαμε να παρουσιάζονται τέτοιου είδους δηλώσεις και πιο πολύ στα χωριά που τα δοκίμασαν πρώτα (Αγιάσος, Πολιχνίτος κλπ.).¹⁶⁹⁴

Λίγο αργότερα και όταν η πίεση από τον αυξανόμενο αριθμό δηλώσεων άρχισε να μεγαλώνει, το ΚΚΕ και το ΕΑΜ από τη δική τους πλευρά, προσπαθώντας να αντιδράσουν, επιχειρούν να τονώσουν το ηθικό των οπαδών τους δημοσιεύοντας στον φιλικό τους τύπο δηλώσεις επιστροφής. Έτσι για παράδειγμα ο Κ.Β., κάτοικος Κλειούς, πως παρασύρθηκε και υπέγραψε δήλωση αποκήρυξης της ΕΠΟΝ, δήλωνε στην εφημερίδα πως: «Τώρα όμως που γνώρισα την οργάνωση των Χιτών και τους σκοπούς της αισθάνομαι το λάθος μου και βλέπω πως η θέση μου είναι στο πλευρό του λαού».¹⁶⁹⁵ Άλλοτε πάλι ο εαμικός τύπος ονομάτιζε συγκεκριμένους δηλωσίες ως εδώ και καιρό αποχωρήσαντες ή διαγραμμένους από το κόμμα για άλλους άσχετους λόγους.¹⁶⁹⁶

Το πρώτο διάστημα, δηλαδή από τον Αύγουστο του 1945 ως και τον Αύγουστο του 1946, καταγράφονται στον εαμικό τύπο πάνω από ενενήντα περιπτώσεις πολιτών, που ενώ είχαν κάνει δήλωση μετανοίας στη συνέχεια την ανακάλεσαν, επικαλούμενοι πως είτε παραπλανήθηκαν από τους αντίπαλους του ΕΑΜ είτε πως γνώρισαν από κοντά τους εθνικόφρονες και γι' αυτό επιστρέφουν στις εαμικές οργανώσεις.¹⁶⁹⁷

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις εκείνες των πολιτών, που ενώ ήταν ενταγμένοι σε δεξιές οργανώσεις, προσχωρούν με δημόσια δήλωσή τους στο ΕΑΜ. Για παράδειγμα, ο Γ.Β. από την Κάπη αποκηρύσσει την οργάνωση εθνικοφρόνων γιατί είδε ότι «εργάζεται αντεθνικά και καταχθόνια» και τάσσεται «από

¹⁶⁹⁴ εφ. *Αντιφασίστας*, αρ.φ. 29, 23 Φεβρουαρίου 1947.

¹⁶⁹⁵ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 361, 10 Οκτωβρίου 1946.

¹⁶⁹⁶ Τέτοιες περιπτώσεις για παράδειγμα αναφέρονται οι Ε.Α. και Σ.Κ. κάτοικοι Μυτιλήνης, που λίγες μέρες πριν είχαν κάνει δήλωση μετανοίας στην εφημερίδα *Στέμμα*. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 356, 1 Οκτωβρίου 1946 και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 152, 27 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁶⁹⁷ Ενδεικτικά, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 171, 1 Νοεμβρίου 1945 και αρ.φ. 333. 22 Αυγούστου 1946.

σήμερα ολόψυχα στο πλευρό της Εαμικής παράταξης». ¹⁶⁹⁸ Με ανάλογη δήλωσή του ο Χ.Κ. από την Αγία Παρασκευή σημειώνει πως «παραιτούμαι της οργανώσεως ΕΔΕΝ διότι με εξηπάτησαν ότι είνε δημοκρατική ενώ αργότερα μου φανέρωσαν ότι θέλουν το Βασιλιά». ¹⁶⁹⁹ Ο αριθμός των δηλωσιών, τα έτη 1945 και 1946, που δημόσια δηλώνουν την αποχώρηση από τη Δεξιά και την προσχώρηση στην Αριστερά είναι εντυπωσιακός και μοναδικός στο παράδειγμα της Λέσβου. Από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, δεν φαίνεται να υπάρχει άλλη περιοχή της Ελλάδας, στην οποία την περίοδο της «Λευκής τρομοκρατίας» να υπάρχουν πολίτες που με δημόσια δήλωση, είτε να προσχωρούν από τη Δεξιά στην Αριστερά, χωρίς να εξαναγκαστούν να βγουν στο βουνό είτε να ανακαλούν δηλώσεις μετανοίας τους, υποστηρίζοντας ότι παραπλανήθηκαν. ¹⁷⁰⁰ Το στοιχείο αυτό συνηγορεί με τα αποτελέσματα των εκλογικών αναμετρήσεων του 1946, ως προς την πλειοψηφική δύναμη του ΕΑΜ στο νησί μέχρι και το φθινόπωρο του 1946.

Ανιχνεύονται επίσης και περιπτώσεις ανθρώπων που αντιστέκονται στις πιέσεις και δεν δέχονται να υπογράψουν δήλωση αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα, τον μηχανισμό και τις πιέσεις που υπέστησαν για να το κάνουν. Ο Βασίλης Μολυβιάτης, κάτοικος Σκάλας Πολιχνίτου, αναφέρει ότι ως πρόεδρος του Σωματείου Φορτοεκφορτωτών πείστηκε να κάνει δήλωση για λογαριασμό όλων των μελών της διοίκησης του σωματείου και όταν αρνήθηκε και υπέβαλε την παραίτηση του, είδε στο *Στέμμα* στη συλλογική δήλωση μετανοίας και τη δική του υπογραφή, χωρίς τη συναίνεσή του. ¹⁷⁰¹ Παρόμοια περίπτωση είναι και εκείνη των Γρηγόρη Μελιγρηγόρη και Κορώνη Τζώρτζη, κατοίκων Ερεσού, στις αρχές Μαρτίου 1947 και ενώ οι εμφύλιες ένοπλες συμπλοκές είναι σε εξέλιξη. ¹⁷⁰²

Τέλος υπάρχουν και ορισμένοι που αποδέχονται πως η δήλωση γι' αυτούς ήταν η έσχατη επιλογή για να μην αναγκαστούν να βγουν στο βουνό, κάτι που δεν ήθελαν. Για παράδειγμα έντεκα πολίτες από τη Φίλια έστειλαν υπόμνημα στην Επιτροπή

¹⁶⁹⁸ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος* αρ.φ. 289, 1 Ιουνίου 1946. Ανάλογη δήλωση κάνει ο Τ.Κ. που αποκηρύσσει την ΕΔΕΝ και «γράφεται στο Αγροτικό Κόμμα», εφ. *Αγροτική*, αρ.φ. 76, 21 Νοεμβρίου 1945.

¹⁶⁹⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 163, 13 Οκτωβρίου 1945.

¹⁷⁰⁰ Μια τέτοια δήλωση δημοσιεύτηκε στο *Ριζοσπάστη* στις 9 Ιουλίου 1946. Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας* ό.π., σ. 127, 134.

¹⁷⁰¹ «Πως μαγειρεύονται οι δηλώσεις», επιστολή του Βασίλη Μολυβιάτη, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 437, 11 Φεβρουαρίου 1947.

¹⁷⁰² εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 452, 1 Μαρτίου 1947.

Έρευνας του ΟΗΕ, στο οποίο γράφουν πως αναγκάστηκαν από τα αποσπάσματα του Στρατού να υπογράψουν δήλωση μετανοίας, καθώς η άλλη επιλογή ήταν η ένοπλη αντίσταση στο βουνό, κάτι που δεν ήθελαν ως φιλήσυχοι πολίτες.¹⁷⁰³

Το θέμα των δηλώσεων, ήδη από το καλοκαίρι του 1945, παρότι στη Λέσβο ήταν ελάχιστες, φαίνεται ότι απασχολούσε σοβαρά το ΚΚΕ, δεδομένης της πολύ δυσάρεστης εμπειρίας, από τη μεταξική δικτατορία. Έκτοτε το ζήτημα αυτό, ακόμα και την περίοδο της κυριαρχίας του, τον Οκτώβριο του 1944, ήταν στο κέντρο της προσοχής του. Στην έκθεσή του προς το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ, στις 31 Οκτωβρίου 1944, ο τότε Γραμματέας της Π.Ε. Λέσβου Βαγγέλης Γιοσμιάς, γράφει: «...[οι] δηλώσεις ...πολλές φορές είναι αρτηριοσκληρωμένοι, στενοκέφαλοι και σεχταριστές. Σοβαρό φάλτσο μέσα στο κόμμα. Προτείνουμε σύντομη επιλογή αυτών. Εμείς τους φερνόμαστε με λεπτότητα. Γιατί αν τους κακομεταχειριστούμε γίνονται πρώτης τάξεως φραξιονιστές».¹⁷⁰⁴

Παρ' όλα αυτά, απόφαση για το θέμα δεν πάρθηκε, ούτε κατά την Παλλεσβιακή Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ το καλοκαίρι του 1945, οπότεν και συζητήθηκε το θέμα. Σύμφωνα με το κείμενο της απόφασης της Συνδιάσκεψης:

Η οργάνωση πρέπει να συμπληρώσει την εκκαθάρισή της από τα ξένα προς το κόμμα στοιχεία. Τούτο είνε βασικός όρος για το ατσάλωμα και το δυνάμωμά της. Ιδιαίτερα πρέπει να λυθή το ζήτημα των δηλωσιών, που στο παρελθόν βάρυνε σημαντικά στην περιοχή μας. Βάση της εκκαθάρισης, πρέπει να είναι η κοινωνική θέση του κάθε μέλους, ο χαρακτήρας του και προπαντός η έμπρακτη δοκιμασία του στην καθημερινή μαζική δουλειά και η αυτοθυσία του στους λαϊκούς αγώνες.¹⁷⁰⁵

Το θέμα των δηλώσεων μετανοίας επανήλθε στη Λέσβο στις αρχές του 1947, καθώς κάτω από την αυξανόμενη πίεση του μηχανισμού καταστολής του κράτους, οι δηλώσεις αυξάνονταν. Στις αρχές του Φεβρουαρίου του 1947, η ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ σε συνεδρίαση της συζήτησε την κατάσταση, παίρνοντας αυτή τη φορά ξεκάθαρη θέση:

¹⁷⁰³ «Να πως γίνονται οι δηλώσεις. Ένα χαρακτηριστικό υπόμνημα». εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 458, 8 Μαρτίου 1947.

¹⁷⁰⁴ ΑΣΚΙ Φάκελος ΚΚΕ Φ. 418/24/2/7, Οργανωτική Έκθεση του Γραμματέα της ΠΕ Λέσβου Βαγγέλη Γιοσμιά προς το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ (σ. Χρύσα [Χατζηβασιλείου]) στις 31 Οκτωβρίου 1944.

¹⁷⁰⁵ Το κομμάτι αυτό της απόφασης της ¹¹⁵ Συνδιάσκεψης δεν είχε δημοσιευτεί την προηγούμενη μέρα, στην οποία δημοσιεύτηκε το πλήρες κείμενο της απόφασης, άγνωστο γιατί και προστέθηκε στο φύλλο της επόμενης έκδοσης της εφημερίδας. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 98, 24 Σεπτεμβρίου 1945.

Ο μοναρχοφασισμός για να χτυπήσει το λαϊκό κίνημα και να ρίξει στα μάτια του λαού τους αγωνιστές του και τις οργανώσεις του ξαναζωντάνεψε και πάλι τις παλιές μέθοδες του Μανιαδάκη. Κάτω από λογής – λογής εκβιασμούς και πιέσεις υποχρεώνουν πολλούς χωριανούς να υπογράψουν «δήλωση» μετανοίας, χωρίς καλά – καλά να γνωρίζουν και το περιεχόμενό της. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως οι άνθρωποι αυτοί έχουν και την ελάχιστη δικαιολογία. Η υπογραφή «δήλωσης» για να γλυτώσουμε το τομάρι μας είναι μια καθαρή προδοσία του λαϊκού αγώνα. *Το ΚΚΕ δεν θα δεχθεί ποτέ για μέλη του ανθρώπους, που έτσι είτε αλλοιώς λύγισαν μπροστά στον ταξικό εχθρό και υπόγραψαν δήλωση.*¹⁷⁰⁶

Η στάση του κόμματος απέναντι στους «δηλωσίεις» ξεκαθάρισε οριστικά, μετά από μια αμφίθυμη στάση πέντε περίπου χρόνων, στην 3^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ το Σεπτέμβριο του 1947.¹⁷⁰⁷ Καθώς η εμφύλια σύγκρουση κλιμακώνονταν, η Ολομέλεια καθόρισε κάτω από ποιές συνθήκες οι δηλωσίεις θα μπορούσαν να γίνουν ξανά μέλη του κόμματος. Ήταν φανερό πως η όποια μεταμέλεια και εδώ έπρεπε να συνοδεύεται από έμπρακτες αποδείξεις. Μια τέτοια έμπρακτη απόδειξη ήταν η χρησιμοποίηση της δήλωσης για την εξαπάτηση του αντιπάλου, ώστε να μπορέσει ο δηλωσίας να βγει στο βουνό για να τον πολεμήσει.¹⁷⁰⁸

Σε κάθε περίπτωση πάντως, εκτός από τους δηλωσίεις, που πραγματικά άλλαξαν στρατόπεδο και υπηρέτησαν με πίστη και αφοσίωση τον αντίπαλο, όλοι οι υπόλοιποι, που κάτω από συνθήκες εκβιασμού, βασανιστηρίων και φυλακών υπέγραψαν δηλώσεις μετανοίας, βίωναν ένα προσωπικό δράμα. Η παράταξη που υπηρέτησαν και πίστεψαν τους θεωρούσε προδότες, ενώ η παράταξη στην οποία υποτίθεται πως προσχώρησαν, τους έβλεπε με καχυποψία ως «κρυπτοκομμουνιστές», εκτός και αν υποδείκνυαν το ζήλο των μεταμελημένων και περνούσαν ενεργά στο αντίπαλο στρατόπεδο, που πρακτικά σήμαινε να γίνουν πληροφοριοδότες της Ασφάλειας, «δίνοντας» πρώην συντρόφους τους. Μια διέξοδος ήταν να εγκαταλείψουν τον τόπο τους και να φύγουν μετανάστες στην Αθήνα ή το εξωτερικό για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Το γεγονός αυτό, όπως είναι γνωστό, παρατηρήθηκε σε ολόκληρη την Επικράτεια, διογκώνοντας μαζί φυσικά με και με άλλες αιτίες, το κύμα της αγροτικής εξόδου τα μεταπολεμικά χρόνια.

¹⁷⁰⁶ Η υπογράμμιση είναι της ανακοίνωσης, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 443, 18 Φεβρουαρίου 1947.

¹⁷⁰⁷ Φίλιππος Ηλιού, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος*, ό.π., σελ. 197-198.

¹⁷⁰⁸ Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας* ό.π., σ. 123.

Στις 18 Ιουνίου του 1946, δύομιση μήνες μετά τις εκλογές, η νέα κυβέρνηση Κωνσταντίνου Τσαλδάρη προωθεί και ψηφίζει στη Βουλή το Γ΄ Ψήφισμα «Περί έκτακτων μέτρων αφορώντων την Δημόσιαν Τάξιν και Ασφάλειαν».¹⁷⁰⁹ Το Γ΄ Ψήφισμα, ενώ ουσιαστικά δεν έθετε τυπικά εκτός νόμου τις οργανώσεις της Αριστεράς, περιόριζε τη δυνατότητα δράσης των μελών και στελεχών της, καθώς κάθε τους κίνηση μπορούσε να μπει σε καθεστώς πλήρους παρανομίας.¹⁷¹⁰ Με το Γ΄ Ψήφισμα προβλεπόταν η ποινή του θανάτου για τη συμμετοχή σε ένοπλη ομάδα. Θεωρούνταν αδίκημα η συμμετοχή σε απαγορευμένη από την αστυνομία συγκέντρωση, η συμμετοχή σε απροειδοποίητη απεργία, ενώ δινόταν η δυνατότητα στην αστυνομία να κάνει έρευνες σε σπίτια και ιδιωτικούς χώρους των πολιτών σε οποιαδήποτε ώρα της ημέρας ή της νύχτας, χωρίς ένταλμα. Ακόμα συγκροτούνταν έκτακτα στρατοδικεία στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα, για την εκδίκαση των αδικημάτων που διαπράττονται με βάση το Γ΄ Ψήφισμα, των οποίων οι αποφάσεις ήταν τελεσίδικες, ακόμα και για την περίπτωση της επιβολής της θανατικής ποινής, ενώ καταργήθηκε κάθε όριο στην προφυλάκιση.¹⁷¹¹ Τα έκτακτα στρατοδικεία πολύ σύντομα, επεκτάθηκαν σε όλη τη χώρα.¹⁷¹²

Λίγες μέρες μετά το δημοψήφισμα για την επάνοδο του βασιλιά, τα έκτακτα μέτρα που προβλέπονταν στο Γ΄ Ψήφισμα επεκτείνονται και στη Λέσβο με τη συγκρότηση έκτακτου Στρατοδικείου, με έδρα τη Μυτιλήνη, που ξεκίνησε τη λειτουργία του στις 22 Σεπτεμβρίου 1946.¹⁷¹³ Το έκτακτο Στρατοδικείο Μυτιλήνης μαζί με εκείνο της Κρήτης με έδρα τα Χανιά, είναι τα μοναδικά σε όλα τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου. Έχουν διασωθεί τα βιβλία των αποφάσεων και τα πρακτικά των δικών

¹⁷⁰⁹ ΦΕΚ 197/18.6.1946. Το Γ΄ Ψήφισμα αποτελεί ένα νόμο-ορόσημο για την νομιμοποίηση της κρατικής βίας και τη μετατροπή της αυθαιρεσίας της έκτακτης ανάγκης, σε καθεστώς κανονικότητας την περίοδο που ακολούθησε. Βλ. και Giorgio Agamben, *Homo Sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, Εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2005.

¹⁷¹⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946 - 1949*, ό.π., σ. 156-165.

¹⁷¹¹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 180. Περισσότερα για το Γ΄ Ψήφισμα, βλ. Νίκος Αλβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974): όψεις της Ελληνικής εμπειρίας*, ό.π., σ. 495-511.

¹⁷¹² ΦΕΚ 269/8.9.1946. Βλ. και εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 14, 16 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁷¹³ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 14, 16 Σεπτεμβρίου 1946 και 149 20 Σεπτεμβρίου 1946.

του Στρατοδικείου Μυτιλήνης για το 1946 και 1947. Από το 1948 και μετά οι υποθέσεις που αφορούσαν στη Λέσβο, πέρασαν στην αρμοδιότητα του Γ' Τμήματος του Έκτακτου Στρατοδικείου Αθηνών. Από το Σεπτέμβριο του 1946 ως τις 31 Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου το έκτακτο Στρατοδικείο Μυτιλήνης εκδίκασε δεκαοκτώ υποθέσεις. Από αυτές οι πέντε αναβλήθηκαν, σε μια υπόθεση ο κατηγορούμενος κρίθηκε αθώος «λόγω βλακειάς», ενώ οι υπόλοιπες δώδεκα ήταν καταδικαστικές. Οι ποινές που επιβλήθηκαν ήταν από 5 μήνες ως 20 χρόνια φυλάκιση, ενώ δεν υπήρξαν ποινές ισόβιων ή θανάτου. Το 1947 η κατάσταση έγινε σαφώς δυσκολότερη, καθώς οι δίκες ήταν στο σύνολό τους εκατό τριάντα με δεκατέσσερις καταδίκες σε θάνατο και δέκα σε ισόβια δεσμά.¹⁷¹⁴ Με βάση τα στοιχεία των πρακτικών των δικών, έχουμε τον παρακάτω συνοπτικό πίνακα.¹⁷¹⁵

Έκτακτο Στρατοδικείο Μυτιλήνης 1946 – 1947

	1946	1947	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Δίκες	18	130	148	
Αθώσεις	8	47	55	29,5%
Θανατικές καταδίκες	0	14	14	7,4%
Ισόβια κάθειρξη	0	10	10	5,3%
Φυλάκιση ως 10 χρόνια	8	76	84	44,9%
Φυλάκιση από 10 ως 20 χρόνια	6	18	24	12,9%
Προσαγωγές σε Δίκη	22	165	187	100,0%

Από τρεις διαφορετικές πηγές αντλούμε στοιχεία, σχετικά με τις δίκες που έγιναν στα έκτακτα Στρατοδικεία όλης της χώρας το διάστημα 1946 – 1949: το Τμήμα Ποινικών Υποθέσεων του Αρχείου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, το Τμήμα Στρατιωτικής Δικαιοσύνης του Υπουργείου Στρατιωτικών και τα βιβλία Αποφάσεων των 29 Έκτακτων Στρατοδικείων της χώρας.¹⁷¹⁶ Καθώς δεν υπάρχουν στοιχεία για τα έτη 1948 και 1949, στη διάρκεια των οποίων υποθέσεις της Λέσβου δικάζε το Γ' Τμήμα

¹⁷¹⁴ Στρατοδικείο Αθηνών, πρακτικά Έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης έτη 1946, 1947.

¹⁷¹⁵ Τα στοιχεία του πίνακα αντλήθηκαν από το Νίκος Μιχιώτης, *Τα έκτακτα στρατοδικεία της περιόδου 1946-1960, Εν ονόματι του Βασιλέως...*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2007 και παρατίθενται στο Παναγιώτης Κουτσκούδης, *Συναζάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 1114

¹⁷¹⁶ Βασιλική Λάζου, «Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος από την οπτική μιας επαρχιακής πόλης», ό.π., σ. 655.

του Στρατοδικείου Αθηνών, συγκρίσιμα στοιχεία είναι μόνο εκείνα των ετών 1946 και 1947.¹⁷¹⁷ Από μια σύγκριση των στοιχείων για τα έτη αυτά, με τα αντίστοιχα που υπάρχουν στο Τμήμα Ποινικών Υποθέσεων του Αρχείου του Υπουργείου Δικαιοσύνης όλης της χώρας, προκύπτει πως στη Λέσβο υπήρξαν λιγότερες αθωωτικές αποφάσεις και περισσότερες καταδίκες σε ποινές ως 20 χρόνια, ενώ αντίθετα οι καταδικαστικές αποφάσεις σε θάνατο είναι λιγότερες σε ποσοστό, απ' ό,τι στην υπόλοιπη Ελλάδα.¹⁷¹⁸ Καθώς λείπουν συγκρίσιμα στοιχεία για τα έτη 1948 και 1949 δεν μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα για τον τρόπο που δικάζε το Στρατοδικείο στη Λέσβο σε σχέση με τα αντίστοιχα δικαστήρια της υπόλοιπης χώρας.

Τα αδικήματα που δικάζε το Στρατοδικείο ήταν αρχικά απλά πολιτικά αδικήματα, όπως παράνομη συγκέντρωση χωρίς άδεια των αρχών, διεξαγωγή εράνων υπέρ των εξόριστων και φυλακισμένων,¹⁷¹⁹ κυκλοφορία τη νύχτα στον οικισμό χωρίς άδεια¹⁷²⁰ ή κατοχή μαχαιριού.¹⁷²¹ Ακόμα αρκετές ήταν οι καταδικαστικές αποφάσεις σε βάρος των υπεύθυνων έκδοσης του εαμικού τύπου. Μάλιστα η τελευταία απόφαση του Στρατοδικείου της 20^{ης} Μαρτίου 1947 με την οποία επιβλήθηκαν ποινές φυλάκισης δέκα ετών στον διευθυντή έκδοσης και στον υπεύθυνο τυπογραφείου της *Ελεύθερης Λέσβου* και χρηματικό πρόστιμο 1.500.000 δρχ. οδήγησε στο οριστικό κλείσιμο της εφημερίδας.¹⁷²²

¹⁷¹⁷ Τα στοιχεία που έχουμε συλλέξει για το έκτακτο Στρατοδικείο Μυτιλήνης προέρχονται από τα βιβλία των αποφάσεων των ετών 1946 και 1947, που φυλάσσονται στο Αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών.

¹⁷¹⁸ Για τα στοιχεία του Τμήματος Ποινικών Υποθέσεων του Αρχείου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας* ό.π., σ. 229.

¹⁷¹⁹ Ενδεικτικά καταδίκη πέντε πολιτών σε ποινές ως 8 μηνών για παράνομη συγκέντρωση στο Κεράμι, Απόφαση 5/20.11.1946, έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης. Καταδίκη επτά πολιτών σε φυλάκιση ως 10 μηνών για παράνομη συγκέντρωση στο Μανταμάδο. Απόφαση 14/1947, έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης. Αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών.

¹⁷²⁰ Ενδεικτικά αποφάσεις 7/1947 και 40/1947, έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης. Αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών.

¹⁷²¹ Ενδεικτικά Αποφάσεις 11/1947, 13/1947, 20/1947 και 21/1947, έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών.

¹⁷²² Καταδικάστηκαν ο διευθυντής έκδοσης Φράγκος Χρήστος και ο υπεύθυνος τυπογραφείου Παντελής Παπαστεφανής. Απόφαση 39/20.3.47 έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης, αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών.

Εμβληματική ήταν η δίκη των δέκα συλληφθέντων ανταρτών για τη συμπλοκή στον «Αετό» στην οποία οι επτά καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν.¹⁷²³ Ομοίως σημαντική ήταν η δίκη των εννέα συλληφθέντων ανταρτών για τη συμπλοκή στην «Κόκκινη Ράχη» στην οποία τέσσερις καταδικάστηκαν σε θάνατο.¹⁷²⁴ Ακόμα στη δίκη για τη συμπλοκή στον Παπάδο Γέρας στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1946, υπήρξε μια ακόμα καταδίκη σε θάνατο.¹⁷²⁵ Και στις τρεις αυτές δίκες, πρόεδρος του εκτάκτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης ήταν ο διοικητής της Χωροφυλακής Λέσβου Ταγματάρχης Γιώργος Τζαβέλας. Τέλος το 1947 υπήρξαν και άλλες δύο καταδικές σε θάνατο για παράβαση του Γ' ψηφίσματος.¹⁷²⁶ Συνολικά από τις δεκατέσσερις θανατικές καταδικές το 1947 οι δέκα μετατράπηκαν σε εκτελέσεις.

Το Φεβρουάριο του 1948 έγινε από το έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών και η δεύτερη δίκη της ηγεσίας του ΕΑΜ Λέσβου.¹⁷²⁷ Στη δίκη παραπέμφθηκαν να δικαστούν είκοσι πέντε στελέχη του ΕΑΜ Λέσβου με την κατηγορία ότι:

Εν Λέσβω από του Ιουλίου 1945 μέχρι και του Φεβρουαρίου 1947 ανήκον εις ιδιωτικήν οργάνωσιν έχουσα εις την διάθεσιν αυτής όπλα, χειροβομβίδας, εκρηκτικάς ύλας, πυρομαχικά ή οιονδήποτε πολεμικόν υλικόν ευρισκόμενον είτε εν αποθήκαις είτε εις χείρας μελών της οργανώσεως.¹⁷²⁸

¹⁷²³ Απόφαση 55/21.4.1947 έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης, αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών.

¹⁷²⁴ Καταδικάστηκαν σε θάνατο οι συλληφθέντες αντάρτες Μιχάλης Σαλαβάτης, Αριστείδης Βάλεσης, Παναγιώτης Καλέλης και Γρηγόριος Τσέγκος, η ποινή τους όμως αυτή δεν εκτελέστηκε. Απόφαση 58/22.4.1947 έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης, αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών.

¹⁷²⁵ Σε θάνατο καταδικάστηκε ο ανάρτης Παναγιώτης Πανταζής από το Μεσαγρό, του οποίου η ποινή εκτελέστηκε. Απόφαση 126/3.9.47 έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης, αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών. Βλ. επίσης, ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, ανέκδοτες σημειώσεις του Ερμόλαου Ψαριανού, τετράδιο 11, σ. 120 -121.

¹⁷²⁶ Καταδικάστηκαν σε θάνατο και στη συνέχεια εκτελέστηκαν οι Κουνιάρης Ευστράτιος και Δρακούλιας Δημήτριος από το Μόλυβο, για παράνομη κατοχή όπλων. Αποφάσεις 117/47 και 118/47 έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης, αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών. Βλ. επίσης, Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 236 - 237.

¹⁷²⁷ Για την πρώτη δίκη για το αδίκημα της «στάσης» δες εδώ, σ. 324-325.

¹⁷²⁸ Από αυτούς πέντε (5) δηλαδή ο Απόστολος και ο Δημήτριος Αποστόλου, ο Παναγιώτης Κεμερλής, ο Βαγγέλης Γιοσμιάς και ο Ταγματάρχης Πεζικού και διοικητής του 22^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ Βασίλειος Ευλαμπίου κατηγορήθηκαν επιπλέον και ως αρχηγοί της οργάνωσης. Βλ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, αταξινόμητο αρχείο Δικηγόρου Αγγέλου Συρόπουλου, αρ. Πρωτ. 343/Β.Χ., ΙΙΙ,Π4/47, 7 Αυγούστου 1947, Στρατιωτική Διοίκησης Αρχιπελάγους, Διεύθυνσης Δικαστικού, Παραπεμπτικό προς τον Βασιλικόν Επίτροπον του Έκτακτου Τοπικού Στρατοδικείου Λέσβου.

Έξι από τους κατηγορούμενους καταδικάστηκαν σε θάνατο και μεταξύ αυτών ο γραμματέας του ΕΑΜ Λέσβου Απόστολος Αποστόλου.¹⁷²⁹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια που κατέβαλε ένα μέρος του συντηρητικού κόσμου της Λέσβου, όπως ο βουλευτής του Λαϊκού κόμματος Γιώργος Λαζανάς, καθώς και συντηρητικά στελέχη του δικηγορικού συλλόγου Μυτιλήνης, ώστε να αποφευχθεί η θανατική καταδίκη για την ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου. Η στάση του Λαζανά προκάλεσε τη σφοδρή αντίδραση του αντικομμουνιστή μητροπολίτη Ιακώβου και της εφημερίδας *Στέμμα*.¹⁷³⁰ Η τραγική ειρωνεία είναι ότι η εφημερίδα *Λαϊκή* στην προσπάθειά της να υπερασπιστεί το βουλευτή του Λαϊκού κόμματος, εξαπολύει «μύδρους» στους συντάκτες του *Στέμματος*, λέγοντας ότι, ενώ θα έπρεπε να είχαν εκτελεστεί «δια την μετά του εχθρού επί Γερμανικής Κατοχής συνεργασίαν των, θέλουν τώρα να αποπλύνουν το αίσχος των παριστάνοντες του υπερεθνικόφρονας».¹⁷³¹ Λίγες μέρες μετά την απόφαση του Στρατοδικείου, ο Λαζανάς σε επιστολή του στην εφημερίδα *Λαϊκή* εξηγεί τη στάση του αυτή σημειώνοντας:

Ενώπιον του Στρατοδικείου Αθηνών... οι αδελφοί Αποστόλου κατεδικάσθησαν εις θάνατον διατυπώσαντος του Στρατοδικείου και την ευχήν να μην εκτελεστή η ποινή των κατόπιν της γενομένης εις το ακροατήριον δηλώσεων των ότι αποδοκιμάζουν και τον κομμουνισμόν και τον Μάρκον και η εκτέλεσις ανεστάλη... Το ότι ετηλεγράφησα συνηγορήσας υπέρ της αναστολής της εκτελέσεως των αδελφών Αποστόλου είναι ακριβέστατον και θα ησθανόμην πραγματικήν χαράν αν έβλεπον αυτούς κι οιοσδήποτε άλλους... προσηλωμένους εις την πατρίδα να εργάζονται ελεύθεροι, ο ένας εις το Γυμνάσιον και ο άλλος εις την αγοράν της Μυτιλήνης.¹⁷³²

¹⁷²⁹ Εκτός του Αποστόλου καταδικάστηκαν σε θάνατο, ο Βαγγέλης Γιοσμάς, ο Δημητρός Αποστόλου, ο Παναγιώτης Κεμερλής, όλοι στελέχη της ηγεσίας του ΕΑΜ Λέσβου, καθώς και τα στελέχη του ΚΚΕ Αργύρης Υψηλάντης και Δημητρός Αρβανιτάκης. Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες Β'* ό.π., σ. 51. Βλ. επίσης, ΓΑΚ Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, ανέκδοτες σημειώσεις του Ερμόλαου Ψαριανού, τετράδιο 1, σ. 161.

¹⁷³⁰ Ο Λαζανάς επισκέφτηκε τους κατηγορούμενους στο Στρατοδικείο και στη συνέχεια πήγε στη Μυτιλήνη, σε μια προσπάθεια να αρθεί η θανατική ποινή. Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες Β'*, ό.π., σ. 50.

¹⁷³¹ Η *Λαϊκή* εδώ προφανώς εννοεί το διευθυντή του *Στέμματος* Αθανάσιο Γκράβαλη, παλιό εκδότη της ναζιστικής τοπικής εφημερίδας *Φως*. εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 88, 6 Μαρτίου 1948.

¹⁷³² εφ. *Λαϊκή* αρ.φ. 88, 6 Μαρτίου 1948.

Παράλληλα και σύμφωνα με όσα γράφει στη μακροσκελή του επιστολή ο Λαζανάς, την υπεράσπιση των κατηγορούμενων είχαν αναλάβει ο βουλευτής Στέφανος Παπουτσάνης και ο τέως νομάρχης Λέσβου Λουκάς Δαράκης.¹⁷³³

Παρόμοια στάση, σύμφωνα με μεταγενέστερη μαρτυρία του ίδιου του Απόστολου Αποστόλου, κράτησε και ο τότε διορισμένος δήμαρχος Μυτιλήνης Νίκος Πετρόπουλος, ο οποίος λίγες μέρες μετά την καταδίκη, έστειλε ομοίως τηλεγράφημα προς τον υπουργό Δικαιοσύνης λέγοντας μεταξύ άλλων:

Η πολιτική και κοινωνική δράσις των ανωτέρω δημοτών [σ.σ. Απόστολου και Δημήτριου Αποστόλου] υπήρξεν πραγματικά έντιμος και χριστιανική, κατά την εποχήν της επικρατήσεως του ΕΑΜ εν Λέσβω και είχε ως αποτέλεσμα την πρόληψιν πολλών εγκλημάτων. Πιστεύοντες ότι η παροχή χάριτος εις τους ανωτέρω καταδίκους θα συντελέση τα μέγιστα εις την κατασίγασιν των παθών εν τη Νήσω μας... υποβάλλομεν θερμήν παράκλησιν όπως εισηγηθείτε την πλήρη απαλλαγήν των.¹⁷³⁴

Η στάση συμπαράστασης των στελεχών των αστικών κομμάτων της Λέσβου, απέναντι στην ηγεσία του ΕΑΜ, σε μια εξαιρετικά πολωμένη πολιτική συγκυρία για τη χώρα, το Μάρτιο του 1948, είναι προϊόν των σχέσεων συνεργασίας και αλληλεγγύης που αναπτύχθηκαν στη διάρκεια της Κατοχής και που εξακολουθούσαν να είναι ισχυρές.¹⁷³⁵ Παράλληλα η μετριοπαθής στάση της ηγεσίας του ΕΑΜ την περίοδο της κυριαρχίας του απέναντι στον αστικό κόσμο, έρχεται να προστεθεί στους λόγους που υφίσταται αυτή η διαλλακτικότητα. Από την άλλη πλευρά, ο Λαζανάς, ο Παπουτσάνης, ή ο Δαράκης δεν είχαν ανάγκη να αποδείξουν, μέσω ενός αδιάλλακτου αντικομμουνισμού, τον πατριωτισμό τους. Αντίθετα οι λογής-λογής «Κουίσλικες», όπως ο μητροπολίτης Ιάκωβος και ο δημοσιογράφος Γκράβαλης, έπρεπε να αποπλύνουν το πρόσφατο παρελθόν τους. Η συγκυρία ήταν μοναδική, καθώς ο διάχυτος αντικομμουνισμός υπό το πέπλο της εθνικοφροσύνης, τους παρείχε την ευκαιρία.

¹⁷³³ Ο Στέφανος Παπουτσάνης είχε εκλεγεί βουλευτής Λέσβου με το Λαϊκό Κόμμα, ανεξαρτητοποιήθηκε και από τον Απρίλιο του 1947 συνεργαζόταν με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου.

¹⁷³⁴ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες Β'* ό.π., σ. 44-45.

¹⁷³⁵ Η σχέση αυτή επιβεβαιώθηκε και στη συνέχεια, καθώς στο Αναθεωρητικό Δικαστήριο το 1951, που μείωσε τις ποινές σε πρόσκαιρες καθειρξεις ως πέντε έτη, μάρτυρας υπεράσπισης των κατηγορουμένων στελεχών του ΕΑΜ, ήταν ο παλιός διοικητής του Ιερού Λόχου Χριστόδουλος Τσιγάντες, βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες Β'*, ό.π., σ. 66 - 67.

Ήδη από το καλοκαίρι του 1945 η κυβέρνηση, προκειμένου να δυσκολέψει τη διαβίωση των φυγοδικούντων ελασιτών, προχώρησε στην ψήφιση του νέου Αναγκαστικού Νόμου 453/9.7.1945 «Περί λήψεως μέτρων προς εμπέδωσιν της τάξεως και της δημόσιας ασφαλείας». Ο νόμος αυτός ουσιαστικά επανέφερε έναν προηγούμενο νόμο του μεσοπολέμου για την οπλοφορία και τη δίωξη της ληστείας και ενεργοποιούσε τις λεγόμενες «Επιτροπές Δημόσιας Ασφαλείας», οι οποίες μπορούσαν να επικηρύσσουν φυγόδικους, με την κατηγορία της οπλοφορίας ή της απόκρυψης όπλων. Οι ποινές για όσους επικηρύσσονταν ήταν βαρύτερες και μπορούσαν να φτάσουν μέχρι τα ισόβια δεσμά ή ακόμα και το θάνατο. Με τον νόμο αυτό επιβάλλονταν ακόμα εκτόπιση και στους συγγενείς των επικηρυγμένων. Οι επιτροπές Ασφαλείας συγκροτούνταν ανά νομό, με πρόεδρο τον νομάρχη και μέλη ένα δικαστικό και τον εισαγγελέα Πλημμελειοδικών του Νομού. Εισηγητής στην Επιτροπή ήταν ο Διοικητής Χωροφυλακής του Νομού.¹⁷³⁶ Ο νόμος αυτός ενεργοποιήθηκε αμέσως και στη Λέσβο. Παράλληλα για να ασκηθεί μεγαλύτερη πίεση στους φυγόδικους αριστερούς να παραδοθούν και να αποκοπεί τελείως η τροφοδοσία τους, απαγορεύτηκε η διαμονή ή η διέλευση χωρίς άδεια, όλου του πληθυσμού από τους ημιορεινούς όγκους της λεσβιακής υπαίθρου στις περιοχές Αγιάσου – Πολιχνίτου – Πλωμαρίου, Θερμής – Μιστεγνών – Μανταμάδου και Ερεσού – Άγρας – Αντισσας.¹⁷³⁷

Μάλιστα σε εφαρμογή του νόμου, δόθηκε διορία να παραδοθούν ως την 5^η Αυγούστου 1945, σε όλους, όσους είτε είναι φυγόδικοι είτε, χωρίς να έχουν κατηγορηθεί για κάτι, έχουν φύγει στα βουνά, αλλιώς θα επικηρυσσόταν και οι συγγενείς τους θα εκτοπίζονταν.¹⁷³⁸ Η απειλή της εκτόπισης τελικά έγινε πράξη, καθώς ήδη στα μέσα Αυγούστου 1945 η Επιτροπή Ασφαλείας αποφάσισε τις πρώτες δύο εκτοπίσεις στον Αη Στράτη για έξι μήνες. Τελικά μετά από τις διαμαρτυρίες φορέων

¹⁷³⁶ Περισσότερα για τους αναγκαστικούς νόμους και τον Α.Ν.453/45, βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)*, ό.π., σ. 173-174, 460-465. Επίσης, Παύλος Δελαπόρτας, *Το σημειωματάριο ενός πιλάτου*, ό.π., σ. 243-246.

¹⁷³⁷ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 92, 14 Αυγούστου 1945.

¹⁷³⁸ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 86, 31 Ιουλίου 1945

και οργανώσεων του ΕΑΜ, οι εκτοπίσεις ανεστάλησαν «επ' αόριστον» από το Υπουργείο Εσωτερικών.¹⁷³⁹ Η Επιτροπή Δημόσιας Ασφαλείας επικήρυξε αριστερούς πολίτες ακόμα και για φόνους που διαπράχθηκαν στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, όπως για παράδειγμα η απόφασή της στις 7 Σεπτεμβρίου 1945 να επικηρύξει τους αδελφούς Λεωνίδα και Στέφανο Σανιδά από το Πλωμάρι με 60.000 δρχ. για το φόνο του Ενωμοτάρχη Τασσόπουλου «λαβόντος χώραν την 24-6-1941 εν τη Περιφέρεια Βατερών – Πολυχνίτου – Λέσβου».¹⁷⁴⁰

Οι συλλήψεις και οι εκτοπίσεις σε άγονα νησιά αριστερών και δημοκρατικών ανθρώπων, που ξεκίνησαν το καλοκαίρι του 1945, πληθαίνουν καθώς μπαίνουμε στο 1946 ιδιαίτερα μετά τις εκλογές του Μαρτίου και το δημοψήφισμα για το βασιλιά.¹⁷⁴¹ Οι αποφάσεις εκτόπισης της Επιτροπής Ασφαλείας του νομού πολλαπλασιάζονται και διευρύνονται οι πολιτικοί και κοινωνικοί χώροι, από τους οποίους γίνονται συλλήψεις και εκτοπίσεις. Στους συλληφθέντες συμπεριλαμβάνονται και στελέχη του δημοκρατικού κέντρου, που είχαν πρωτοστατήσει στο δημοψήφισμα υπέρ της δημοκρατίας και οι οποίοι ανήκαν στο χώρο των Φιλελευθέρων.¹⁷⁴² Για παράδειγμα συνελήφθησαν στις 19 Σεπτεμβρίου 1946 και κρατήθηκαν για τέσσερις μέρες, τα στελέχη των Φιλελευθέρων Δημήτριος Γεωργαντέλλης, Γρηγόρης Βασίλαρος και Παράσχος Σαμαράς, μέλη της Επιτροπής «Δημοκρατικού Αγώνα» Πλωμαρίου την περίοδο του δημοψηφίσματος, με βάση του άρθρο 1 του Γ' Ψηφίσματος και με την

¹⁷³⁹ Επρόκειτο για τους Ευστράτιο Καραμπάση και Παναγιώτη Καλδέλη από το Πλωμάρι, που με την με αριθμ. 2/13.8.1945 απόφαση εκτοπίζονταν στον Άη-Στράτη για 6 μήνες. Βλ. εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 154, 20 Σεπτεμβρίου 1945 και αρ.φ. 167, 23 Οκτωβρίου 1945. Επίσης εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 9558, 22 Σεπτεμβρίου 1945.

¹⁷⁴⁰ ΓΑΚ Ροδόπης, Αρχείο Νομαρχίας Ροδόπης Φ.15, Αριθμ. Πρωτ. 34/246/1γ'/20.10.1945, Έγγραφο Γενικής Διεύθυνσης Χωροφυλακής, «Περί προκηρύξεως χρηματικής αμοιβής δια την σύλληψιν των αδελφών Λεωνίδα και Στέφανου Σανιδά, δραστών του φόνου του Ενωμοτάρχου Τασσόπουλου».

¹⁷⁴¹ Με την με αριθμ. 7/20.7.1946 απόφαση, η επιτροπή εκτόπισε για έξι μήνες στη Φολέγανδρο στενούς συγγενείς φυγόδικων από τη Γέρα. Οι στενοί συγγενείς ήταν αδέρφια, γονείς και σύζυγοι των φυγόδικων. Ομοίως με την με αριθμ. 9/25.7.1946 απόφαση η επιτροπή εκτόπισε εννέα κατοίκους του Πλωμαρίου ως επικίνδυνους για τη δημόσια ασφάλεια, πέντε από αυτούς στην Ανάφη για έξι μήνες και τέσσερις στη Φολέγανδρο. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, Από το αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου. Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας Νομού Λέσβου. Αριθμοί Αποφάσεων 7/1946 και 9/1946. Οι εκτοπίσεις συγγενών φυγόδικων ανταρτών και στελεχών του ΕΑΜ και του ΚΚΕ από τον Οκτώβριο του 1946 και μετά. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 161, 21 Οκτωβρίου 1946.

¹⁷⁴² εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, αρ.φ. 36, 3 Οκτωβρίου 1946. Επίσης το στέλεχος των Φιλελευθέρων Ν. Σαμαράς ξυλοκοπήθηκε και παραπέμφθηκε στο αυτόφωρο για αντίσταση κατά της αρχής και εξύβριση του βασιλέως καταδικαζόμενος σε 8 μήνες φυλακή και 5 εξορία. εφ. *Εμπρός*, αρ.φ. 156, 16 Σεπτεμβρίου 1946.

κατηγορία της διοργάνωσης παρανόμου εράνου «υπέρ των ληστών των βουνών». Μεταξύ αυτών που συνελήφθησαν και επρόκειτο να περάσουν από την Επιτροπή Ασφαλείας του νομού για εκτόπιση, ήταν ακόμα και ο Δημήτριος Γεωργαντέλλης του Σπύρου, που λίγους μήνες πριν στις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946, ήταν υποψήφιος βουλευτής των Φιλελευθέρων στον Νομό Λέσβου.¹⁷⁴³ Ακόμα τίθενται σε διαθεσιμότητα και διώχνονται από τη δουλειά τους δάσκαλοι και καθηγητές με δράση στο χώρο της Αριστεράς.¹⁷⁴⁴

Με την έναρξη των εμφύλιων συγκρούσεων το φθινόπωρο του 1946 η Επιτροπή Ασφαλείας προχωρά σε αποφάσεις εκτόπισης των συγγενών και ιδιαίτερα των συζύγων και των γονέων των ανταρτών. Ευθύς μόλις κάποιος αντάρτης έβγαινε ένοπλος παράνομος, οι γονείς του, η γυναίκα του και ενδεχομένως και το μικρό του παιδί οδηγούνταν στην Ασφάλεια και από εκεί έπαιρναν το δρόμο της φυλακής ή της εξορίας, με απόφαση της Επιτροπής Ασφαλείας, σε μια προσπάθεια ηθικού εκβιασμού του αντάρτη, πέζοντας τους ταυτόχρονα να υπογράψουν δήλωση μετανοίας. Πέρα από τη συναισθηματική και ψυχολογική πίεση, οι εκτοπίσεις είχαν και ως στόχο την αποκοπή των φυγόδικων από τα δίκτυα που τους στήριζαν στα χωριά τους. Για παράδειγμα, στις 30 Δεκεμβρίου 1947, με απόφαση της Επιτροπής Ασφαλείας του Νομού Λέσβου, εκτοπίζονται εκτός Λέσβου 22 στενοί συγγενείς, ήτοι γονείς, αδέρφια και σύζυγοι έξι ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού με την επισήμανση ότι:

υπό των αυτών ως και οι συγγενείς των συμμορίται αισθημάτων εμπορούμενοι και επιδοκιμάζοντες την εις τας δρώσας συμμορίας ένταξιν των συγγενών των τούτων, παρέχουσιν αυτοίς πάσαν ηθικήν και υλικήν συνδρομήν προς ενίσυχσιν αυτών, ως και πληροφορίας περί των κινήσεων των καταδιωκτικών αρχών, ίνα ούτω αι ενέργειαι αυτών κατά των συμμοριτών αποτυγχανουσιν.¹⁷⁴⁵

¹⁷⁴³ «Εις Μυτιλήνην εκτοπίζονται Φιλελεύθεροι μη έχοντες καμμίαν σχέσιν με τους κομμουνιστάς», Παρατίθεται στο *ίδιο*.

¹⁷⁴⁴ εφ. *Ελεύθερος Λόγος*, αρ.φ. 39, 24 Οκτωβρίου 1946

¹⁷⁴⁵ Η απόφαση της επιτροπής αφορούσε στα τέσσερα αδέρφια του Παναγιώτη Παρασκευαΐδη, τους γονείς και την αδελφή του Γιώργου Σκούφου, τα δύο αδέρφια του Ευστράτιου Γραμμού, τη σύζυγο και τον αδελφό του Παρασκευά Κούκου, τα τρία αδέρφια του Θεολόγου Καραβερβέρη, τους γονείς του Ανδρέα Αδαλή, τα δύο αδέρφια, τον πατέρα και τον γαμπρό του Δημήτριου Στραβουλέλλη και το γαμπρό του Παναγιώτη Κουλιαδέλλη. Βλ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, από το αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, Απόφαση αριθμ. 88/30.12.1947, πρακτικά Επιτροπής Ασφαλείας Νομού Λέσβου.

Σε ένα τέτοιο στρατόπεδο εξόριστων γυναικών στη Χίο, κρατούνταν γυναίκες και μάνες ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου.¹⁷⁴⁶ Το στρατόπεδο στεγαζόταν σε τρία διώροφα κτίρια των παλιών στρατώνων στα προάστια της πόλης της Χίου κατά τα έτη 1948 – 1949. Οι εξόριστες αυτές γυναίκες βίωναν στην εξορία αφενός μεν την αγωνία για τη ζωή του παιδιού τους, που πολεμούσε στην ύπαιθρο της Λέσβου και αφετέρου μαζί με τις πολύ δύσκολες συνθήκες ζωής στη φυλακή, τους εξευτελισμούς των δεσμοτών τους με απόπειρες βιασμών, βιασμούς, ξυλοδαρμούς κλπ.¹⁷⁴⁷

Οι σύζυγοι των ανταρτών που ακολουθούνταν στην εξορία από τα μικρά παιδιά τους, είχαν και μια πρόσθετη μορφή πίεσης, που ήταν ο βίαιος αποχωρισμός τους από τα παιδιά τους. Πράγματι από τη Χίο μεταφέρθηκαν με τη βία στο ορφανοτροφείο και στην παιδούπολη Μυτιλήνης πολλά παιδιά κρατουμένων συζύγων ανταρτών.¹⁷⁴⁸ Από το Μάρτιο του 1949 οι γυναίκες αυτές μεταφέρθηκαν στο Τρίκερι, ένα πολύ μικρό νησάκι στο Παγασητικό Κόλπο. Από εκεί τον Νοέμβριο του 1949 μεταφέρθηκαν στη Μακρόνησο σε άθλιες συνθήκες, μέσα σε ένα στρατόπεδο περιφραγμένο με συρματοπλέγμα που το ονόμαζαν «Ειδικόν Σχολείον Αναμορφώσεως Γυναικών» (ΕΣΑΓ).¹⁷⁴⁹ Εκεί δέχονταν ασφυκτική πίεση να υπογράψουν δήλωση μετανοίας. Όσες αντιστάθηκαν παρά τις πιέσεις, κάτω από απίστευτη αντοχή, μεταφέρθηκαν το Αύγουστο του 1950, όταν έκλεισε ο Οργανισμός Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου (ΟΑΜ), και πάλι στο Τρίκερι. Όσες δεν απολύθηκαν μέχρι το 1953, μεταφέρθηκαν από

¹⁷⁴⁶ Το καλοκαίρι του 1948 στο στρατόπεδο της Χίου ήταν κλεισμένες 1050 γυναίκες και 57 παιδιά. Βλ. Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)*, σ. 465-466. Μια τέτοια περίπτωση ήταν η Σοφία Αγρίτη, το «Σουφλέλ'», όπως χαρακτηριστικά την φώναζαν στην Αγιάσο. Οδηγήθηκε στην εξορία στη Χίο σε ηλικία 85 χρόνων την άνοιξη του 1948, μαζί με την νύφη της και τον εγγονό της Στέλιο. Ο σύζυγος της και ένας της γιός εξορίστηκαν στην Ικαρία. Βλ. Ηλίας Βουλβούλης, *Σουφλέλ' η ανταρτομάνα της Αγιάσου*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2017. Εκτός της Σοφίας Αγρίτη, στη Χίο έκαναν εξορία και άλλες μανάδες ή σύζυγοι ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου, όπως η σύζυγος του Κυριάκου Πασχαλιά Γιασεμή, με το παιδί της τον Άρη, η μητέρα του Προκόπη Πανταζή και οι αδελφές του Άννα και Πόπη, η Μαρία Καλαντζή με τη μητέρα και την κόρη της Ελένη, η Κατερίνα σύζυγος του Γιάννη Τσουλέλη, η Ελένη, σύζυγος του Παναγιώτη Χατζησάββα και πολλές άλλες. Βλ. Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 152-153.

¹⁷⁴⁷ Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, ό.π., σ. 149-150.

¹⁷⁴⁸ Στο ίδιο, σ.158.

¹⁷⁴⁹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)*, ό.π., σ. 465-473.

εκεί στην Ικαρία.¹⁷⁵⁰ Κάποιες που δεν άντεξαν αναγκάστηκαν να υπογράψουν δήλωση με την οποία αποκήρυξαν το σύζυγο τους, τον αδελφό τους και τον γαμπρό τους.¹⁷⁵¹

Οι Λέσβιες εξόριστες στη Χίο στο διάστημα της κράτησής τους διατήρησαν μια απίστευτη συνοχή και αλληλεγγύη μεταξύ τους, σύμφωνα με μαρτυρία της Άλκης Ζέη. Η παραμονή τους μάλιστα στην εξορία, ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την τύχη του αντάρτη γιού τους. Πιθανή ελευθερία γι' αυτές και επιστροφή από την εξορία, χωρίς να έχουν υπογράψει δήλωση, σήμαινε πως το μαντάτο ήταν άσχημο, πως το αγαπημένο τους πρόσωπο ή σκοτώθηκε, ή τον συλλάβανε.¹⁷⁵²

Οι εκτοπίσεις δεν περιορίζονται φυσικά μόνο σε στενούς συγγενείς των ανταρτών. Η επιτροπή μπορούσε να προχωρήσει σε απόφαση εκτόπισης του καθένα πολίτη, που εκτιμούσε πως θα μπορούσε να είναι επικίνδυνος για την ασφάλεια του καθεστώτος ή είχε υποψίες ότι είχε οποιαδήποτε πολιτική δράση, σύμφωνα με τις αναφορές της Διεύθυνσης Χωροφυλακής. Η απόφαση της Επιτροπής Ασφαλείας ήταν μάλιστα αμέσως εκτελεστή «προ της λήψεως απαντήσεως της Δευτεροβαθμίου Επιτροπής επί των τυχόν εφέσεων επί της αποφάσεως ταύτης των εκτοπίσεων».¹⁷⁵³

Αλλά και μετά την επιστροφή των εκτοπισμένων στα χωριά τους από την εξορία είτε είχαν υπογράψει δήλωση μετανοίας είτε όχι, η παρακολούθησή τους από την Ασφάλεια ήταν στενή. Ο Διοικητής της υποδιοίκησης Χωροφυλακής Καλλονής σε απόρρητο έγγραφό του προς το Σταθμάρχη της κωμόπολης Αγίας Παρασκευής στις 22 Ιανουαρίου του 1951, σημειώνει:

Κατά πληροφορίας της υπηρεσίας μου οι κάτωθι επικίνδυνοι κομμουνισταί επανελθόντες εσχάτως εκ της εξορίας των 1) Κ.Α., υποδηματοποιός 2) Δ.Α.

¹⁷⁵⁰ Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας* ό.π., σ. 164-168.

¹⁷⁵¹ Στο *Στέμμα* υπάρχει δήλωση της Γ.Β. που γράφει μεταξύ άλλων: «Αισθάνομαι εντροπήν και θλίψιν βαθυτάτην δια την εγκληματικήν και αντεθνικήν διαγωγήν του μέχρι τούδε συζύγου μου. Εις εκδήλωσιν εμπράκτου αποδοκιμασίας μου δια την υβριστικήν δια την οικογένειαν μας διαγωγήν του, αποκηρύσσομεν το άτομο τούτο δημοσίως. Το ανάξιον τούτο πρόσωπον, εις το εξής στερείται το δικαίωμα να χρησιμοποιή και να επικαλείται παν νόμιμον και ηθικόν δικαίωμα εκ του φυσικού δεσμού της οικογενείας. Εν Μυτιλήνη 24.11.1949. Η δηλούσα Γ.Β.». Πανομοιότητα δήλωση στο ίδιο φύλλο της εφημερίδας υπογράφει η Κ.Σ. για τον αντάρτη σύζυγό της και ο Σ.Β. για τον αντάρτη αδελφό του Μ.Β. Βλ. εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 643, 30 Νοεμβρίου 1949.

¹⁷⁵² Η Άλκη Ζέη ήταν συγκρατούμενη με τις Λέσβιες εξόριστες στη Χίο. Βλ. *Ο μεγάλος περίπατος της Άλκης*, σκηνοθεσία Μαργαρίτας Μαντά, (Αθήνα 2017). Η ταινία αυτή είναι μια ταινία - ντοκιμαντέρ για τη ζωή της Άλκης Ζέη.

¹⁷⁵³ Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, από το αταξινόμητο αρχείο του δικηγόρου Άγγελου Συρόπουλου, Απόφαση αριθμ. 98/20.1.1948, πρακτικά Επιτροπής Ασφαλείας Νομού Λέσβου.

Ράπτης, 2) Γ.Α. την ημέρα των Χριστουγέννων αφίχθησαν αυτόθι και συναντήθησαν μετά στελεχών του Κ. Κόμματος. Εξακριβώσατε όλως αθορύβως την αλήθειαν της πληροφορίας, ως και τα πρόσωπα μετά των οποίων συναντήθησαν οι [...δυσανάγνωστο].¹⁷⁵⁴

Ομοίως παρακολουθούνται πολίτες, που η Ασφάλεια θεωρεί ότι η επαγγελματική τους δραστηριότητα είναι πρόσχημα για την πολιτική τους δράση. Η Β.Κ., σύζυγος Ευστρατίου από τη Σκάλα Καλλονής πουλούσε ψάρια στα χωριά, αλλά οι κινήσεις της παρακολουθούνταν στενά από την Ασφάλεια.

Γνωρίζω υμίν ότι η εν τη περιλήψει τυγχάνει επικίνδυνος κομμουνίστρια, συχνότατα δε επισκέπτεται την έδρα σας, πωλούσα ιχθείς. Παρακαλώ όπως παρακολουθήσετε ταύτην αθορύβως εν τη έδρα σας, χωρίς να ενεργήσετε τι αναφέροντες μόνον τα πρόσωπα μεθ' ών αύτη έρχεται σε επαφή.¹⁷⁵⁵

Ακόμα και η επιχειρηματική δραστηριότητα ήταν ύποπτη όταν αυτή προέρχονταν από επιχειρηματίες που στο παρελθόν είχαν κάποια σχέση με την Αριστερά. Η βιομηχανία «Εντομοχημική και Γεωργοφαρμακευτική» με έδρα την Αθήνα, που δημιούργησε υποκατάστημα στη Λέσβο, μπήκε στο στόχαστρο των υπηρεσιών Ασφαλείας του κράτους, καθώς οι ιδιοκτήτες της ήταν γεωπόνοι, «εκκαθαρισθέντες Δημοσίου λόγω των αναρχικών αυτών πεποιθήσεων». Μάλιστα σε έγγραφο του Διοικητή της Χωροφυλακής Μοίραρχου Παναγιώτη Σκούρτη, επισημαίνεται η ανάγκη να παρακολουθούνται οι επαφές των εργαζόμενων γεωπόνων της Εταιρίας, αφού η βιομηχανία «ούσα Γεωργική θα έχει επαφήν με τους απλοϊκούς γεωργούς της Ελλάδος και ως εκ τούτου υπό διάφορα προσχήματα θα κινηθή να εμπορτίση εις τας ψυχάς αυτών τας αναρχικάς ιδέας, προς βλάβιν του Εθνικού συμφέροντος». Ο Μοίραρχος Σκούρτης σημειώνει ακόμα ότι στέλεχος της βιομηχανίας στη Λέσβο είναι ο Φ.Π. που μόλις είχε επιστρέψει από εκτόπιση, τέως προϊστάμενος της Γεωργικής Περιφέρειας Λέσβου και ο οποίος πρέπει να παρακολουθείται στις επαφές του στην ύπαιθρο του νησιού.¹⁷⁵⁶

¹⁷⁵⁴ Αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, φυλάσσεται από το Θράσο Αβραάμ, αρ. Πρωτ. 118/1/15/22.1.1951, Υποδιοίκησις Χωροφυλακής Καλλονής, προς Σταθμάρχη Αγίας Παρασκευής. Στο έγγραφο υπάρχουν τα πλήρη ονόματα των υπό παρακολούθηση.

¹⁷⁵⁵ Αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, φυλάσσεται από το Θράσο Αβραάμ, αρ. Πρωτ. 101/157/1/7.8.1949, Υποδιοίκησις Χωροφυλακής Καλλονής, προς Σταθμάρχη Αγίας Παρασκευής. Στο έγγραφο υπάρχει το πλήρες όνομα της υπό παρακολούθηση.

¹⁷⁵⁶ Βλ. Στο *ίδιο*, αρ. πρωτ. 102/14/48/15.7.1948, Υποδιοίκησις Χωροφυλακής Καλλονής και Τμήμα Ασφαλείας Μυτιλήνης.

Το τέλος του Εμφυλίου και η σταδιακή επιστροφή των εξόριστων και των φυλακισμένων οπαδών της Αριστεράς τη δεκαετία του '50, δεν σήμανε και το τέλος της περιπέτειας των ανθρώπων αυτών, που βίωσαν τις συνέπειες της πολιτικής τους δράσης. Ο «φόβος του Χωροφύλακα» ήταν πάντα δίπλα τους.¹⁷⁵⁷ Πολλοί για να ξεφύγουν αναγκάστηκαν να φύγουν από τα χωριά τους και να πάνε στην Αθήνα. Αλλά και αυτή ακόμα η μαζική μετανάστευση ήταν ύποπτη για την ασφάλεια του κράτους. Η μαζική αναχώρηση κάποιων μελών του ΚΚΕ από τα χωριά της Γέρας, τη Μόρια και τη Θερμή οικογενειακώς στην Αθήνα καταγράφεται στην ασφάλεια, καθώς προξένησε «αισθητήν εντύπωσιν και σοβαράς απορίας μεταξύ των εθνικοφρόνων συγχωριών των, ευλόγως δε και ημίν ανησυχίας μήπως πρόκειται περί τοιαύτης οφειλομένης εις εντολήν του ΚΚΕ προς τον σκοπόν συγκεντρώσεως τούτων εν Αθήναις».¹⁷⁵⁸ Προφανώς η μεγάλη ανεργία σε συνδυασμό με τις διώξεις που αντιμετώπιζαν τα μέλη αυτά του ΚΚΕ ήταν απλά μια δικαιολογία, που έπρεπε και αυτή να διερευνηθεί.

Η παιδούπολη Μυτιλήνης «Ο Άγιος Ιάκωβος»

Η εθνικόφρων ιδεολογία χτίστηκε ως γνωστόν και με μια σειρά άλλες δράσεις, στις οποίες πρωτοστάτησε η βασιλική οικογένεια και ιδιαίτερα η βασίλισσα Φρειδερίκη. Μια τέτοια δράση είναι η δημιουργία παιδουπόλεων στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα. Οι 53 συνολικά παιδουπόλεις ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία της Βασίλισσας Φρειδερίκης με σκοπό την προστασία των παιδιών που κινδύνευαν αφενός μεν από τις ένοπλες συγκρούσεις στη Βόρεια Ελλάδα και αφετέρου από το «παιδομάζωμα» του Δημοκρατικού Στρατού, που και αυτός από την πλευρά του μετέφερε παιδιά από την εμπόλεμη ζώνη στις σοσιαλιστικές χώρες για την προστασία τους. Η ηλικία των παιδιών που φιλοξενήθηκαν εκεί ήταν από 4 ως 16 ετών.¹⁷⁵⁹ Γύρω από το θέμα της μετακίνησης των παιδιών του εμφυλίου πολέμου ξετυλίχθηκε ένας μεγάλος ιδεολογικός

¹⁷⁵⁷ Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας* ό.π., σ. 333.

¹⁷⁵⁸ Βλ. Αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, φυλάσσεται από το Θράσο Αβραάμ, αρ. Πρωτ. 20/87/738/11.12.1950, Υποδιοίκησις Χωροφυλακής Καλλονής, προς Ανωτέρα Διοίκησιν Χωροφυλακής Αιγαίου.

¹⁷⁵⁹ Περισσότερα για τις παιδουπόλεις της Ελλάδας, βλ. Αναστασία Βερβενιώτου, «Παιδομάζωμα ή/και παιδοφύλαγμα», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Δ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 83-106.

και πολιτικός πόλεμος, καθώς η κυβερνητική προπαγάνδα αξιοποίησε τη μεταφορά των παιδιών στις σοσιαλιστικές χώρες κατηγορώντας τους κομμουνιστές για «παιδομάζωμα» και για κίνδυνο μεταφοράς του κομμουνιστικού «μιάσματος» στα παιδιά.¹⁷⁶⁰ Οι παιδουπόλεις ήταν ακριβώς η προστασία των παιδιών από το «μιάσμα» και τον «ιό» του κομμουνισμού.

Μια από τις παιδουπόλεις δημιουργήθηκε στη Μυτιλήνη, στα κτίρια του παλιού Διδασκαλείου, με πρωτοβουλία του μητροπολίτη Ιακώβου, η οποία πήρε και την ονομασία «Παιδούπολις ο Άγιος Ιάκωβος» προς τιμήν του. Σε αυτήν, από τον Απρίλιο του 1948 και μέχρι τον Ιούλιο του 1950, φιλοξενήθηκαν συνολικά 1062 παιδιά από τη Βόρεια και Κεντρική Ελλάδα, ως «συμμοριόπληκτα».¹⁷⁶¹ Αρχικά υπήρξε η σκέψη για την «κατ' οίκον» διανομή παιδιών σε εύπορες οικογένειες και την αξιοποίηση του Διδασκαλείου για τη φιλοξενία 300 παιδιών.¹⁷⁶² Τελικά η ιδέα αυτή δεν πραγματοποιήθηκε, αλλά τα παιδιά στριμώχθηκαν στο χώρο του διδασκαλείου. Η παιδούπολη δέχθηκε την επίσκεψη του βασιλικού ζεύγους τον Οκτώβριο του 1949 με στόχο την ανάδειξη της ως σύμβολο της φροντίδας του έθνους για την εκπαίδευση και προαγωγή των παιδιών στις εθνικές ιδέες.¹⁷⁶³

Γύρω από την παιδούπολη της Μυτιλήνης και τη σύντομη λειτουργία της δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία, καθώς δεν έχει βρεθεί ως τώρα κάποιο αρχείο της. Υπάρχουν λίγες προφορικές μαρτυρίες, γύρω απ' τη λειτουργία της που πιστοποιούν το ρόλο του μητροπολίτη σ' αυτή.¹⁷⁶⁴ Στο δεκαπενθήμερο περιοδικό πανελλαδικής κυκλοφορίας *Η παιδούπολις*, που κυκλοφόρησε η επιτροπή για τις παιδουπόλεις της Ελλάδας, με την εποπτεία της βασίλισσας Φρειδερίκης, στις αρχές του 1950, υπάρχουν αρκετές αναφορές στην παιδούπολη της Μυτιλήνης. Για παράδειγμα, η τρόφιμος της παιδούπολης Μυτιλήνης Γιαννούλα Κ., από το χωριό Λευκίμμη του Έβρου δημοσιεύει

¹⁷⁶⁰ Στο *ίδιο*, σ. 97.

¹⁷⁶¹ Ο όρος «συμμοριόπληκτος» ή «ανταρτόπληκτος» αφορούσε στον άμαχο πληθυσμό που μετακινήθηκε με ή χωρίς τη θέληση του από τις περιοχές όπου διεξάγονταν εμφύλιες μάχες, σε άλλες περιοχές, με πρωτοβουλία του εθνικού στρατού. Περισσότερα βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 316 - 323. Βλ. επίσης, Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος*, ό.π., σ. 194 -196.

¹⁷⁶² «Προς αντιμετώπισιν του παιδομαζώματος», εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ.94, 27 Μαρτίου 1948.

¹⁷⁶³ εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 319, 12 Οκτωβρίου 1949.

¹⁷⁶⁴ Ευρικόμη Σάββα, «Η μνήμη του Εμφυλίου στη Λέσβο», ό.π., σ. 103 - 104.

κάποιο ποίημα για το καταστραμμένο από τον Εμφύλιο χωριό της.¹⁷⁶⁵ Παράλληλα στο περιοδικό δημοσιεύονται ακόμα και μικρά διηγήματα μαθητών δημοτικού από τη Μυτιλήνη με «εθνικό» περιεχόμενο.¹⁷⁶⁶ Οι μαθητές της παιδούπολης Μυτιλήνης συμμετέχουν επίσης στην έκθεση που οργάνωσε στο Ζάππειο το ελεγχόμενο από τη βασίλισσα Φρειδερίκη «Βασιλικόν Ίδρυμα Προνοίας» την άνοιξη του 1950, με μικρές ξύλινες κατασκευές ζώων.¹⁷⁶⁷

Πάντως φαίνεται πως οι αρχές ανησυχούσαν μήπως στο πλαίσιο των συνεχιζόμενων συμπλοκών με τους αντάρτες υπάρχει κάποιος σχεδιασμός για επίθεση του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου στην παιδούπολη. Κάτι που προκύπτει από απόρρητο έγγραφο του νομάρχη Λέσβου προς τη Διοίκηση Χωροφυλακής από την οποία ζητά να τοποθετηθεί φρουρά ασφαλείας για την προστασία της παιδούπολης από πιθανή επίθεση.¹⁷⁶⁸ Ένα τέτοιο ενδεχόμενο, με βάση τα επιχειρησιακά δεδομένα των ανταρτών, αλλά και τις γενικότερες βλέψεις τους, ήταν έξω από κάθε λογική.

¹⁷⁶⁵ «Με μυστικό παράπονο/ Λευκίμη ρημαγμένη,/ μεσ' τη βουνοπλαγιά βογγάς/ τίποτα δεν σου μένει./...Ριμάζανε τα σπίτια σου, σκορπίσαν τα παιδιά σου/ ωσάν τα έρημα πουλιά/ μέσα στην αγκαλιά σου. «Τα παιδιά μας γράφουν», *Η παιδούπολις*, αρ.φ. 13, 1 Ιουλίου 1950.

¹⁷⁶⁶ «Ο Γυρισμός», του μαθητή Ε.Μ. του 1^{ου} Γυμνασίου Μυτιλήνης και «Τα γενέθλια του Κωστάκη», του μαθητή Ι.Χ. του Στ' Γυμνασίου Μυτιλήνης, στο *ίδιο*.

¹⁷⁶⁷ Στο *ίδιο*.

¹⁷⁶⁸ Αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, φυλάσσεται από το Θράσο Αβραάμ, αρ. Πρωτ. 290/14.12.1948, έγγραφο νομάρχη Λέσβου, προς τη Διοίκηση Χωροφυλακής Λέσβου, 14 Δεκεμβρίου 1948.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο - Οι πόλεμοι της μνήμης είχαν χρώμα κόκκινο. Η επιστροφή των ηττημένων.

α' Οι εκλογές του 1950 – 1951. Εκλογές «με γύψο».

Το τέλος του Εμφυλίου πολέμου έβρισκε τη χώρα πολλαπλά τραυματισμένη. Η κοινωνία ήταν διχασμένη, η οικονομία κατεστραμμένη, οι ανθρώπινες απώλειες μεγάλες, ενώ ο κοινοβουλευτικός μανδύας του αστυνομοκρατούμενου καθεστώτος δεν μπορούσε να ξεγελάσει κανέναν. Οι διώξεις εναντίων των «αντεθνικών στοιχείων» συνεχίζονταν κανονικά με τις φυλακές να ασφυκτιούν και νέους τόπους εξορίας να εγκαινιάζονται. Από το Ιούλιο του 1946 έως τον Οκτώβριο του 1951, επιβλήθηκαν 7.500 θανατικές καταδίκες, από τις οποίες εκτιμάται ότι εκτελέστηκαν οι 4.500. Την ίδια στιγμή, και συγκεκριμένα τον Οκτώβριο του 1951, οι πολιτικοί κρατούμενοι υπολογίζονται σε 14.000 περίπου.¹⁷⁶⁹ Η μετανάστευση προς το εξωτερικό και τα αστικά κέντρα της χώρας ήταν μια διέξοδος, καθώς η ύπαιθρος είχε δοκιμαστεί πιο σκληρά από τον Εμφύλιο, απ' ότι οι πόλεις. Η μετακίνηση προς την πρωτεύουσα εξασφάλιζε μέσω και της ανωνυμίας την αποφυγή αντεκδικήσεων και νέων διώξεων για τους αριστερούς πολίτες.¹⁷⁷⁰

Η Λέσβος ήταν μια από τις περιοχές της χώρας που δοκιμάστηκε λιγότερο, τόσο στην Κατοχή, όσο και στον Εμφύλιο. Παρά το γεγονός ότι στην ύπαιθρό της εξακολουθούσαν να κρύβονται πάνω από είκοσι κυνηγημένοι αντάρτες, στις αρχές του 1950 φαίνεται πως οι ρυθμοί της ζωής και της οικονομίας του νησιού βρίσκουν μια στοιχειώδη κανονικότητα.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι βουλευτικές εκλογές που προκηρύσσονται με απλή αναλογική για τις 6 Μαρτίου 1950, λίγους μήνες μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, αποκτούν το χαρακτήρα «της εκλογικής επισφράγισης και νομιμοποίησης του αποτελέσματος του εμφυλίου», όπως εύστοχα επισημαίνει ο Ηλίας Νικολακόπουλος.¹⁷⁷¹ Η κυβέρνηση δεν μπορούσε επ' ουδενί να εξασφαλίσει

¹⁷⁶⁹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)*, ό.π., σ. 520.

¹⁷⁷⁰ Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, ό.π., σ. 337 - 344.

¹⁷⁷¹ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 156.

στοιχειώδεις όρους ισότητας για τη διεξαγωγή του εκλογικού αγώνα, καθώς τα έκτακτα μέτρα, οι φυλακίσεις και οι εκτοπισμοί συνεχίζονταν, ενώ σε ορισμένα μέρη, μεταξύ των οποίων και η Λέσβος ήταν ακόμα σε ισχύ οι διατάξεις του Στρατιωτικού Νόμου.

Στη Λέσβο πήραν μέρος στις εκλογές εννέα συνδυασμοί. Από τη Δεξιά κύριος συνδυασμός ήταν το Λαϊκό κόμμα, ενώ ιδιαίτερη δυναμική εμφανίζει το Εθνικό Αγροτικό Κόμμα Χιτών, που με επικεφαλής τον Γεώργιο Βιτούλια παρουσιάζεται με ξεχωριστό συνδυασμό.¹⁷⁷² Στο Κέντρο υπάρχουν τρεις διαφορετικοί συνδυασμοί, οι Φιλελεύθεροι, το κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου και η πρωτοεμφανιζόμενη «Εθνική Προοδευτική Ένωσιν Κέντρου – ΕΠΕΚ» του Νίκου Πλαστήρα. Τέλος η Αριστερά κατέρχεται στις εκλογές με το ψηφοδέλτιο της «Δημοκρατικής Παρατάξεως», έναν συνασπισμό εαμογενών κομμάτων με βάση κυρίως το Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΣΚ–ΕΛΔ), παράταξη που στήριξε και το εκτός νόμου ΚΚΕ.¹⁷⁷³ Οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν σε ένα κλίμα έντονης πολιτικής πόλωσης, κυρίως ανάμεσα στα κόμματα του Κέντρου και της Δεξιάς (και Ακροδεξιάς). Με την ΕΠΕΚ κατέρχονται υποψήφιοι μεταξύ των άλλων, ο παλιός Ιερολοχίτης Μιχαήλ - Μίμης Γαληνός και ο πρώην νομάρχης Λέσβου στη διάρκεια του Εμφυλίου, Λουκάς Δαράκης.¹⁷⁷⁴ Η Δημοκρατική Παράταξη έχει υποψήφιους το δημοσιογράφο Θείελπι Λευκία, το διανοούμενο Ασημάκη Πανσέληνο και το δάσκαλο Ευστράτιο Τράγο ή Τραγάκη από την Αγιάσο. Ο Θείελπις Λευκίας μάλιστα για να στηρίξει την Δημοκρατική Παράταξη επανεκδίδει στις 11 Φεβρουαρίου του 1950 την εφημερίδα *Ταχυδρόμος*.¹⁷⁷⁵

Στη Λέσβο η σκιά της εαμικής παρουσίας της προηγούμενης δεκαετίας πέφτει βαριά στη σύντομη προεκλογική περίοδο, καθώς είναι έντονη η προσπάθεια κυρίως των

¹⁷⁷² Το Εθνικό Αγροτικό Κόμμα Χιτών παρουσίασε συνδυασμούς και υποψήφιους σε 20 μόνο εκλογικές περιφέρειες της χώρας, μεταξύ των οποίων και η Λέσβος. Βλ. Στο *ίδιο*, σ. 395. Περισσότερα για τις εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου 1950 στη Λέσβο, στο Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου 1946 - 1964», ό.π., σ. 51 - 57.

¹⁷⁷³ Η «Δημοκρατική Παράταξις» συγκροτήθηκε από την Ένωσιν Δημοκρατικών Αριστερών του Ιωάννη Σοφιανόπουλου, το Κόμμα Αριστερών Φιλελευθέρων του Σταμάτη Χατζημπέη και το Σοσιαλιστικό Κόμμα-ΕΛΔ του Αλέξανδρου Σβώλου. Περισσότερα στο Τάσος Τρίκκας, *ΕΛΑ 1951-67. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, τ. Α', εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2009, σ. 78-82.

¹⁷⁷⁴ Περισσότερα για τη δημιουργία της ΕΠΕΚ, βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 37-39. Επίσης Κατερίνα Δέδε, «Η ανάδυση του Κέντρου στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η Εθνική Προοδευτική Ένωσιν Κέντρου του Νικολάου Πλαστήρα», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Κόρινθος, 2013.

¹⁷⁷⁵ Ο *Ταχυδρόμος*, ήταν μια εφημερίδα που εκδιδόταν το Μεσοπόλεμο. Μετά την νέα της έκδοση το 1950, συνέχισε να κυκλοφορεί ως τον θάνατο του Λευκία το 1958.

κομμάτων του Κέντρου να προσελκύσουν την εαμογενή ψήφο. Ο υποψήφιος με την ΕΠΕΚ Λουκάς Δαράκης μιλώντας στο χωριό Μόρια, στις 20 Φεβρουαρίου 1950 είπε στους κατοίκους πως: «Μόνο επί ΕΑΜ ανέπνευσε αέρα ελεύθερον ο λεσβιακός λαός και κάλεσε τους πρώην ΕΑΜίτας να εκδηλωθούν και ας γανγίζουν όσον θέλουν οι χίτες». Η Ακροδεξιά, αξιοποιεί το λόγο αυτό για να επιτεθεί στην ΕΠΕΚ και προσωπικά στο Λουκά Δαράκη. Τον κατηγορεί ότι εκμεταλλεύτηκε τους διωκόμενους αριστερούς πολίτες ως δικηγόρος «όταν τους συνήντησε εις τα κρατητήρια και εις τας φυλακάς».¹⁷⁷⁶

Το αποτέλεσμα των εκλογών στη Λέσβο είχε δύο εκπλήξεις. Την κατάληψη της πρώτης θέσης από τη Δημοκρατική Παράταξη με ποσοστό 25,5% και τη δυναμική εμφάνιση του «Εθνικού Αγροτικού κόμματος των Χιτών». Οι υπόλοιποι συνδυασμοί του Κέντρου και της Δεξιάς κινήθηκαν περίπου στα ποσοστά που έλαβαν σε πανελλαδική κλίμακα με μόνη διαφοροποίηση την ισχυρότερη παρουσία στη Λέσβο του κόμματος του Γεωργίου Παπανδρέου σε σχέση με το κόμμα των Φιλελευθέρων.¹⁷⁷⁷

Η Δημοκρατική Παράταξη εκτός από τη Λέσβο, σημείωσε σημαντική επιτυχία στα μεγάλα αστικά κέντρα και μάλιστα ήταν πρώτο κόμμα στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Επιτυχία ακόμα σημείωσε και σε ορισμένα άλλα νησιά όπως η Κέρκυρα, η Λευκάδα, η Θάσος, και η Ικαρία, όπου οι εμφύλιες συγκρούσεις δεν ήταν εκτεταμένες.¹⁷⁷⁸ Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, συσπείρωσε το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών, που στις εκλογές του 1946 εκφράστηκαν με την πολιτική αποχή. Το υπόλοιπο μέρος κατευθύνθηκε στην πρωτοεμφανιζόμενη ΕΠΕΚ, ενώ ένα μικρό τμήμα ψήφισε το κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου.¹⁷⁷⁹ Συγκεκριμένα το εκλογικό σώμα που επέλεξε την αποχή το 1946, που όπως είδαμε υπολογίζεται πανελλαδικά γύρω στο 25%, στις εκλογές του 1950, αποτέλεσε τον κύριο κορμό της εκλογικής βάσης της ΕΠΕΚ (17,4%)

¹⁷⁷⁶ Άρθρο «Ο Δαράκης το παράκανε κι ας το ξέρει», εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 677, 22 Φεβρουαρίου 1950.

¹⁷⁷⁷ Το Λαϊκό κόμμα έλαβε στη Λέσβο 15%, έναντι 18,8% πανελλαδικά, η ΕΠΕΚ του Νίκου Πλαστήρα 19,3% έναντι 16,44% πανελλαδικά, το κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου 17,3% στη Λέσβο έναντι 10,67% πανελλαδικά και τέλος το κόμμα Φιλελευθέρων πήρε στη Λέσβο μόλις 7,5%, και την έκτη θέση πίσω κι από το κόμμα των Χιτών, έναντι 17,24% πανελλαδικά. Βλ. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (εκδ.), Γενική Στατιστική Υπηρεσία, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5^{ης} Μαρτίου 1950.

¹⁷⁷⁸ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 171 - 172.

¹⁷⁷⁹ Στη Λέσβο, τα ποσοστά που συγκέντρωσαν αθροιστικά η Δημοκρατική Παράταξη και η ΕΠΕΚ είναι 45% περίπου και υπολείπονται κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες από το ποσοστό πολιτικής αποχής των εκλογών του 1946. Βλ. και Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 120.

και σχεδόν καθ' ολοκληρία την αντίστοιχη εκλογική βάση της Δημοκρατικής Παράταξης (10,5%). Η δύναμη της Δημοκρατικής Παράταξης εμφανίζεται κυρίως στην πόλη της Μυτιλήνης και στην Αγιάσο, όπου με διαφορά είναι το πρώτο κόμμα προσεγγίζοντας το 40% των ψήφων, στα χωριά της Γέρας Σκόπελο, Παπάδο και Μεσαγρό με ποσοστά που προσεγγίζουν το 50%, ενώ στο Μανταμάδο είναι κυρίαρχη με ποσοστό πάνω από 70%.¹⁷⁸⁰ Στην ουσία η Αριστερά διατηρεί τις δυνάμεις της εκεί που παραδοσιακά και πριν τον πόλεμο ήταν δυνατή και εκεί που σημειώθηκε υψηλή πολιτική αποχή στις εκλογές του 1946. Ο Εμφύλιος δεν φαίνεται να έχει επιδράσει αρνητικά γιαυτήν στην αλλαγή των πολιτικών συσχετισμών.

Τα κόμματα της Δεξιάς, που στις εκλογές του 1946 συγκέντρωσαν λόγω της αποχής ένα πολύ υψηλό ποσοστό της τάξης του 52,9%, είδαν τα ποσοστά τους να περιορίζονται στο μισό, με μια αξιοσημείωτη όμως αύξηση σε ψήφους.¹⁷⁸¹ Η αύξηση οφείλεται εν πολλοίς στο ακροδεξιό κόμμα των Χιτών, που κάνει μια δυναμική εμφάνιση. Ενώ πανελλαδικά συγκέντρωσε μόλις 14.256 ψήφους (0.84%), τους 3.140 από αυτούς τους έλαβε στη Λέσβο. Ο αριθμός ψήφων και το ποσοστό που συγκέντρωσε το κόμμα των Χιτών στη Λέσβο είναι εντυπωσιακός συγκρινόμενος με τα πολύ χαμηλά ποσοστά του κόμματος αυτού στην υπόλοιπη Ελλάδα. Πρόκειται για το μεγαλύτερο ποσοστό σε εκλογική περιφέρεια σε ολόκληρη τη Χώρα.¹⁷⁸² Μάλιστα σε ορισμένα χωριά με ιδιαίτερο συμβολισμό στον Εμφύλιο, όπως το Κάτω Τρίτος, το κόμμα των Χιτών αναδεικνύεται πρώτη δύναμη με ποσοστό 35%.¹⁷⁸³

¹⁷⁸⁰ «Τα αποτελέσματα των χθεσινών βουλευτικών εκλογών εις τον νομόν Λέσβου» εφ. *Λαϊκή, αρ.φ.* 374, 6 Μαρτίου 1950.

¹⁷⁸¹ Το Λαϊκό κόμμα έλαβε 4.697 ψήφους και ποσοστό 15% και το Εθνικό κόμμα Χιτών 3.140 ψήφους και ποσοστό 10%. και η ΠΑΠ 861 ψήφους και 2,8%. Το 1946 η ενωμένη παράταξη της Δεξιάς και Ακροδεξιάς έλαβε 7.517 ψήφους και ποσοστό 52,9%. Βλ. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5^{ης} Μαρτίου 1950.

¹⁷⁸² Στις υπόλοιπες 19 εκλογικές περιφέρειες της χώρας στις οποίες το κόμμα των Χιτών κατέβηκε με ξεχωριστούς συνδυασμούς έλαβε ποσοστά πολύ κάτω του 1%. Εξάιρεση αποτέλεσε ο Ν. Έβρου, όπου το κόμμα συγκέντρωσε 2.414 ψήφους και 7,9%. Στο νομό Θεσσαλονίκης για παράδειγμα πήρε μόλις 567 ψήφους και ποσοστό 0,44%. Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 395. Επίσης Πέτρος Παπαπολυβίου, «Αρχαικά κατάλοιπα του "Εθνικού Αγροτικού κόμματος Χιτών" Νομού Θεσσαλονίκης (1948 - 1954). Μια πρώτη παρουσίαση», στο Β. Δαλκαβούκης - Ε. Πασχαλούδη - Η. Σκουλίδας - Κ. Τσέκου (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 194.

¹⁷⁸³ Στο Κάτω Τρίτος έγινε η πρώτη συμπλοκή του Εμφυλίου στην οποία σκοτώθηκαν εθνικόφρονες πολίτες. Δες εδώ, σ. 406-407.

Η άλλη έκφραση της Ακροδεξιάς η «Πολιτική Ανεξάρτητος Παράταξις» (ΠΑΠ), που συγκροτήθηκε από στελέχη του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, έλαβε ισχύον ποσοστό, ενώ πανελλαδικά είχε ένα όχι ευκαταφρόνητο ποσοστό (8,15%).¹⁷⁸⁴

Αποτελέσματα εκλογών 6^{ης} Μαρτίου 1950

	ΕΓΚΥΡΑ	Δεξιά/ Χίτες- ΠΑΠ	%	ΕΠΕΚ	%	Παπανδρέου/ Κ.Φ.	%	Δ.Π.	%
Νομός Λέσβου	40.997	13.590	33,15	7.648	18,66	10.810	26,37	8.949	21,83
Λήμνος	5048	1.590	31,50	1.188	23,53	1.538	30,47	732	14,50
Στρατιωτικοί	4.786	2.580	53,91	445	9,30	1.515	31,65	246	5,14
Νησί Λέσβου	31.163	9.420	30,23	6.015	19,30	7.757	24,89	7.971	25,58

Η υποστήριξη που παρείχαν κάποια επιφανή τοπικά στελέχη του Λαϊκού κόμματος στα καταδικασμένα σε θάνατο στελέχη του ΕΑΜ Λέσβου και η διαμάχη που ξέσπασε γύρω από το θέμα αυτό ανάμεσα στους Χίτες και το Λαϊκό κόμμα, φαίνεται πως έπαιξε καταλυτικό ρόλο για τη ξεχωριστή παρουσία στις εκλογές και την εκλογική καταγραφή του κόμματος των Χιτών στη Λέσβο.

Η παρουσία της Ακροδεξιάς σε αυτές τις εκλογές στη Λέσβο δεν είχε πάντως συνέχεια στις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις. Βασικά της στελέχη, όπως ο Γεώργιος Βιτούλιας, ενσωματώθηκαν στην πορεία στα κόμματα της Δεξιάς. Έτσι ο Βιτούλιας εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής Λέσβου σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις από το 1951 ως το 1964, με τα ψηφοδέλτια του «Ελληνικού Συναγερμού» αρχικά και της «Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως – ΕΡΕ» στη συνέχεια.¹⁷⁸⁵

Η επιτυχία της Δημοκρατικής Παράταξης στις εκλογές ανησύχησε το συντηρητικό μπλοκ και ιδιαίτερα την Ακροδεξιά. Το *Στέμμα* υποδεικνύει ως οργανωτές της εκλογικής επιτυχίας της Αριστεράς, τους επανακάμψαντες στο νησί εξόριστους δηλωσίες. Γράφει συγκεκριμένα:

Έφθασεν όμως το σύνθημα και τα πράγματα μετεβλήθησαν αμέσως και οι κατοικούντες την νήσον μας Ρώσοι υπήκοοι έγιναν Σβώλοι... Ποίος έφερε το

¹⁷⁸⁴ Η ΠΑΠ στη Λέσβο έλαβε 861 ψήφους και ποσοστό μόλις 2,8%. Βλ. και Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 164- 165, 394

¹⁷⁸⁵ Βλ. Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου 1946 - 1964», ό.π., σ. 57 - 78.

σύνθημα; ...Το έφεραν οι εκ Μακρονήσου επανελθόντες. Οι δηλωσίοι. Οι μεταμεληθέντες.¹⁷⁸⁶

Οι δημοτικές εκλογές του 1951.

Η πρώτη αυτή φάση των εκλογικών αναμετρήσεων στη σκιά του πρόσφατου Εμφυλίου ολοκληρώνεται στις 15 Απριλίου του 1951 με τις πρώτες δημοτικές εκλογές μετά τον πόλεμο.¹⁷⁸⁷ Τα πολιτικά κόμματα, ενώ στην αρχή δήλωσαν όλα πως δεν θα δώσουν κομματικό χαρακτήρα στις εκλογές, στη συνέχεια και όσο πλησίαζαν αυτές, αντιλαμβάνονταν τον «προκριματικό» τους χαρακτήρα σε σχέση με τις επερχόμενες βουλευτικές εκλογές. Τελικά τόσο η συντηρητική παράταξη, όσο και το Κέντρο συμπεριλαμβανομένης της ΕΠΕΚ, αποδέχθηκαν τον πολιτικό χαρακτήρα των εκλογών. Η ΕΠΕΚ μάλιστα επεδίωξε να δώσει και χαρακτήρα καταδίκης της ούτως ή άλλως αδύναμης κυβέρνησης Σοφοκλή Βενιζέλου.¹⁷⁸⁸

Στη Λέσβο στελέχη της ΕΠΕΚ σε συνεργασία με την εαμογενή Αριστερά συγκρότησαν στους βασικούς δήμους και σε κάποιες κοινότητες το αυτοδιοικητικό σχήμα «Πατριωτική Ένωση».¹⁷⁸⁹ Η «Πατριωτική Ένωση» παρουσίασε συνδυασμούς στη Μυτιλήνη, την Αγιάσο, την Ερεσό, τον Πολιχνίτο και στο Πλωμάρι και σε ορισμένες κοινότητες όπως η Φίλια, ο Μανταμάδος, ο Ασώματος, η Κάπη, το Πέραμα και η Άντισσα.¹⁷⁹⁰ Καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση του σχήματος αυτού, έπαιξε ο βουλευτής της ΕΠΕΚ Μίμης Γαληνός, γεγονός που δεν περνά απαρατήρητο από το «άγρυπνο μάτι» της Ασφάλειας. Στην αναφορά της Χωροφυλακής για τις εκλογές στο χωριό Νάπη σημειώνεται:

Προ 20ημέρου επισκεφθείς την Κοινότητα Νάπης ο βουλευτής της ΕΠΕΚ Γαληνός κατόρθωσε μάλλον να εξαγοράσει δια χρημάτων κατά την γνώμη μας, τους μέχρι χθες Φιλελευθέρους Χ.Π. και Ι.Μ. ...και να καταρτίσει ιδιαίτερον

¹⁷⁸⁶ εφ. *Στέμμα*, αρ.φ. 683, 10 Μαρτίου 1950.

¹⁷⁸⁷ Οι εκλογές αυτές, έγιναν 17 ολόκληρα χρόνια πριν τις τελευταίες δημοτικές εκλογές που έγιναν προπολεμικά στις 11 Φεβρουαρίου 1934.

¹⁷⁸⁸ Κατερίνα Δέδε, «Η ανάδυση του Κέντρου στη μεταπολεμική Ελλάδα», ό.π., σ. 163 - 165.

¹⁷⁸⁹ εφ. *Προοδευτική Λέσβος*, αρ.φ. 71, 5 Απριλίου 1951.

¹⁷⁹⁰ εφ. *Προοδευτική Λέσβος*, αρ.φ. 74, 14 Απριλίου 1951.

συνδυασμόν παραλαβόντες εν αυτώ τον δεδηλωμένον κομμουνιστήν Β.Π. και τους κρυπτοκομμουνιστάς Δ.Γ., Δ.Μ., Χ.Η., και Χ.Θ.¹⁷⁹¹

Ο Μίμης Γαληνός ήδη από το τέλος Μαΐου του 1950 έχει προχωρήσει και στην έκδοση δικής του εφημερίδας, της *Προοδευτικής Λέσβου*, ως όργανο της ΕΠΕΚ Λέσβου.

Στις εκλογές αυτές ψήφισαν και έθεσαν υποψηφιότητα για πρώτη φορά και οι γυναίκες.¹⁷⁹² Στην πόλη της Μυτιλήνης στο συνδυασμό της «Πατριωτικής Ενώσεως» υπήρχαν τρεις γυναίκες υποψήφιεσ, ενώ στον «εθνικόφρονα» συνδυασμό μόλις μια, σε σύνολο τριάντα έξι υποψηφίων. Πάντως καμία υποψήφια δεν εκλέχθηκε.¹⁷⁹³

Η «Πατριωτική Ένωσις» πλειοψήφησε σε όλους τους δήμους του νησιού, όπου συγκρότησε συνδυασμούς. Στην πόλη της Μυτιλήνης πήρε το 45,54% των ψήφων, στην Αγιάσο το 48,85%, στην Ερεσό το 50,25%, στη Μήθυμνα το 48,64%, στο Πολιχνίτο το 60% και στο Πλωμάρι το 40%. Στο Πολιχνίτο και την Ερεσό μάλιστα σύμφωνα με τον εκλογικό νόμο, εξέλεξε το σύνολο των κοινοτικών συμβούλων.¹⁷⁹⁴ Οι δημοτικές εκλογές έδωσαν τη δυνατότητα στην Αριστερά να αποκτήσει ξανά θεσμικά ερείσματα στην τοπική κοινωνία, μέσα από τους εκλεγμένους δημοτικούς και κοινοτικούς της συμβούλους. Παράλληλα απέκτησε και έναν προνομιακό σύμμαχο στο χώρο του Κέντρου, το βουλευτή της ΕΠΕΚ Μίμη Γαληνό. Δεδομένου μάλιστα ότι ο Γαληνός, ενώ είχε τα παράσημα της Εθνικής Αντίστασης, δεν είχε εμπλακεί στον Εμφύλιο με καμία πλευρά, ήταν ένα γεγονός που μπορούσε συντελέσει, ώστε να γίνει ο άτυπος ηγέτης της τοπικής δημοκρατικής παράταξης.

Οι εκλογές αυτές όπως ήταν φυσικό έγιναν κάτω από το άγρυπνο μάτι της Ασφάλειας. Η παρουσία κομμουνιστών υποψηφίων στα ψηφοδέλτια φαίνεται πως ανησυχεί ιδιαίτερα τη Διοίκηση της Χωροφυλακής, αφού με επείγον σήμα της στους

¹⁷⁹¹ Αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, φυλάσσεται από το Θράσο Αβραάμ, αναφορά του Διοικητή του Αστυνομικού Σταθμού Αγίας Παρασκευής Α. Χ., προς την Υποδιοίκησιν Χωροφυλακής Καλλονής, 16 Απριλίου 1951.

¹⁷⁹² Περισσότερα στο Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 - 1952. Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία. Δίκαιο και Οικονομία*, Εκδόσεις Π.Ν. Σακκουλάς - Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2013, σ. 275-320.

¹⁷⁹³ Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Δημοτικές εκλογές Μυτιλήνης (1925 - 1978)», ό.π., σ. 75

¹⁷⁹⁴ Βλ. Υπουργείο Εσωτερικών, Διεύθυνσις Μελετών και Τεχν. Εκλογών, Αποτελέσματα εκλογών Δημοτικών και Κοινοτικών Αρχών, κατά Δήμους και Κοινοτήτας άνω των 2.000 κατοίκων των ετών 1951, 1954 & 1959, Εθνικών Τυπογραφείον, Αθήνα 1959, σ. 19 - 20. Βλ. επίσης, Κατερίνα Δέδε, «Η ανάδυση του Κέντρου στη μεταπολεμική Ελλάδα», ό.π., σ. 280.

κατά τόπους Σταθμούς την ημέρα των εκλογών, ζητά να αναφερθούν αμέσως οι εκλεγέντες κομμουνιστές ή αριστεροί κοινοτικοί σύμβουλοι.¹⁷⁹⁵

Στο αρχείο του Σταθμού Χωροφυλακής της Αγίας Παρασκευής διασώζεται αναφορά του Διοικητή του Σταθμού, στην οποία, αφού αξιολογείται η προεκλογική κίνηση στην κωμόπολη, γίνεται εκτίμηση του τμήματος των ψηφοφόρων που ψήφισαν τον συνδυασμό στον οποίο συμμετείχαν οι κομμουνιστές. Αναφέρονται μάλιστα τα ονόματα κομμουνιστών και «κρυπτοκομμουνιστών» που έδρασαν στις εκλογές.¹⁷⁹⁶

Η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά – Η επιστροφή των ηττημένων

Το καλοκαίρι του 1951 και ένα περίπου μήνα πριν από τις νέες εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου, ιδρύεται η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ), που ήταν και ο νόμιμος φορέας της Αριστεράς από την ίδρυσή της ως τον Απρίλιο του 1967. Η πρώτη της παρουσία σε εκλογική αναμέτρηση συνοδεύτηκε μάλιστα από την τοποθέτηση και εκλογή στη Βουλή εξόριστων και κρατούμενων στελεχών του ΚΚΕ.¹⁷⁹⁷ Μεταξύ αυτών ήταν και ο Δημιός δικηγόρος Ηλίας Ηλιού, που τοποθετήθηκε στο ψηφοδέλτιο της ΕΔΑ στο νόμο Λέσβου.¹⁷⁹⁸

Η ΕΔΑ στην πρώτη της εκλογική εμφάνιση στη Λέσβο είχε μια σημαντική νίκη, καθώς κατέλαβε την πρώτη θέση με ποσοστό 29,09% εκλέγοντας μάλιστα βουλευτή τον εξόριστο στον Αη- Στράτη Ηλία Ηλιού.¹⁷⁹⁹ Η εκλογή του Ηλία Ηλιού ακυρώθηκε στη συνέχεια από το εκλογοδικείο, όπως και όλων των υπόλοιπων εξόριστων εκλεγέντων

¹⁷⁹⁵ Αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, φυλάσσεται από το Θράσο Αβραάμ, τηλεγράφημα της Υποδιοικήσεως Χωροφυλακής Καλλονής, προς τον Αστυνομικό Σταθμό Αγίας Παρασκευής, 15 Απριλίου 1951.

¹⁷⁹⁶ Στην αναφορά εκτιμάται ότι από τους 788 ψήφους που πήρε στην κωμόπολη το ψηφοδέλτιο που στήριξε και η Αριστερά και το οποίο μειοψήφησε, οι 188 ψήφοι ανήκουν σε εθνικόφρονες, οι 450 προέρχονται από την ΕΠΕΚ και οι 150 είναι ψήφοι κομμουνιστών. Αντίστοιχη αξιολόγηση γίνεται για το ψηφοδέλτιο στο οποίο συμμετείχε η Αριστερά στην Νάπη. Βλ. Αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, φυλάσσεται από το Θράσο Αβραάμ, αναφορά του Διοικητή του Αστυνομικού Σταθμού Αγίας Παρασκευής Α. Χ., προς την Υποδιοίκησιν Χωροφυλακής Καλλονής.

¹⁷⁹⁷ Περισσότερα για την ίδρυση της ΕΔΑ, βλ. Τάσος Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951 - 67. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, ό.π., σ. 114-154, βλ. επίσης, Γιώργος Λεονταρίτης, *Από τον Εμφύλιο στην Ε.Δ.Α. Τα άγνωστα παρασκήνια (1946 - 1953)*, εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2001, σ. 49 -92.

¹⁷⁹⁸ Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 135-136.

¹⁷⁹⁹ Βλ. Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου 1946 - 1964», ό.π., σ. 59 - 61.

βουλευτών και στη θέση του έγινε βουλευτής ο τεχνοκритικός Γεώργιος Σίμος.¹⁸⁰⁰ Ο Ελληνικός Συναγερμός, που ενσωμάτωσε στο ψηφοδέλτιο του στο Νομό Λέσβου τόσο το Λαϊκό Κόμμα, όσο και την Ακροδεξιά, έλαβε ποσοστό 28,88%. Πολύ καλό αποτέλεσμα είχε και η ΕΠΕΚ στη Λέσβο (23,07%), εκλέγοντας δύο βουλευτές τον Μίμη Γαληνό και τον Αριστείδη Πάλλη, ενώ ο προερχόμενος από το ΣΚ – ΕΛΔ και ως τότε βουλευτής Θεόδωρος Λευκιάς, που συνεργάστηκε με την ΕΠΕΚ, έμεινε στην τρίτη θέση και δεν κατάφερε να εκλεγεί. Το κόμμα του Γεώργιου Παπανδρέου καταποντίζεται και στη Λέσβο, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, χάνοντας 10 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με την εκλογική του επίδοση το 1950.

Αποτελέσματα εκλογών της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951 στο νομό Λέσβου.¹⁸⁰¹

	ΕΓΚΥΡΑ	Ε.Σ.	%	ΕΔΑ	%	ΕΠΕΚ	%	Κ.Φ.	%	ΚΟΜΜΑ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ	%
Νομός Λέσβου	40.660	12.141	29,86	10.756	26,45	9.574	23,55	4.626	11,38	3.563	8,76
Λήμνος	5.157	1.223	23,72	1.297	25,15	1.081	20,96	1.363	26,43	193	3,74
Στρατιωτικοί	3.468	1.666	48,04	140	4,04	1.102	31,78	288	8,30	272	7,84
Νησί Λέσβου	32.035	9.252	28,88	9319	29,09	7.391	23,07	2.975	9,29	3.098	9,67

Πολύ γρήγορα η ΕΔΑ Λέσβου απέκτησε και το πρώτο πενταμελές καθοδηγητικό της όργανο από επανακάμψαντες από την εξορία κομμουνιστές.¹⁸⁰² Ο παλιός επονίτης Φρίξος Πρωτογερέλλης που επέστρεψε από την εξορία το 1952 και συμμετείχε στο όργανο αυτό, όταν για πρώτη φορά το καλοκαίρι του 1952, αναρτήθηκε στην προκουμαία της Μυτιλήνης μια μεγάλη επιγραφή με τον τίτλο του κόμματος, θυμάται:

Προχωρούσα στη προκουμαία και γύριζα το κεφάλι μου και την έβλεπα [σ.σ. την επιγραφή], Και ήμουν ευτυχής. Δεν υπήρχε πουθενά τότε στην Ελλάδα ταμπέλα. Διασταυρώνομαι με ένα κύριο ωραίο, που καθώς σήκωσε το κεφάλι του και είδε τη ταμπέλα είπε: “Ωπ να χέσου τ’ μουρ’ς”. Το τι γέλιο έκανα δε λέγεται. Κι όμως αυτή η ταμπέλα έπαιξε φοβερό ρόλο.¹⁸⁰³

Στις δύο επόμενες δύο εκλογικές αναμετρήσεις του 1952 και του 1956 η ΕΔΑ Λέσβου συμμετείχε σε συμμαχικά σχήματα. Η συμμαχία της στις δημοτικές εκλογές του

¹⁸⁰⁰ Δες εδώ, σ. 540.

¹⁸⁰¹ Βλ. Υπουργείο Εμπορίου, Γενική Στατιστική Υπηρεσία, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951, σ.434-440.

¹⁸⁰² Σε αυτό συμμετείχαν ο Φρίξος Πρωτογερέλλης, ο Τριανταφυλλίδης, ο Πέππας, ο βουλευτής Γιώργος Σίμος και ο πρώην γραμματέας της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ Απόστολος Φωτεινός, που αυτοδιορίστηκε και γραμματέας της πενταμελούς. Προφορική μαρτυρία του Φρίξου Πρωτογερέλλη στον γράφοντα, στις 26 Σεπτεμβρίου 2018.

¹⁸⁰³ Στο ίδιο.

1951 με το Μίμη Γαληνό μέσα από την Πατριωτική Ένωση ήταν ο καταλύτης για τη μετέπειτα πολιτική συμμαχία που ακολούθησε. Ο Μίμης Γαληνός συνεργάστηκε με την ΕΔΑ σε όλες τις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις ως το 1961 όταν και προσχώρησε στην «Ένωση Κέντρου» του Γεωργίου Παπανδρέου.

Στις εκλογές της 16^{ης} Νοεμβρίου του 1952 η Λέσβος ήταν μια από τις τρεις εκλογικές περιφέρειες της χώρας στις οποίες η ΕΔΑ κατάφερε να συγκροτήσει τοπικό συνδυασμό «δημοκρατικής συνεργασίας» με τοπικά στελέχη της ΕΠΕΚ και ανεξάρτητους αριστερούς με τον τίτλο «Πατριωτική Ένωση Λέσβου - Λήμνου».¹⁸⁰⁴ Η συμμετοχή του Μίμη Γαληνού σε αυτόν τον συνδυασμό οδήγησε και στη διαγραφή του από την ΕΠΕΚ.¹⁸⁰⁵ Το αποτέλεσμα δικαίωσε την επιλογή της συνεργασίας, καθώς η «Πατριωτική Ένωση» έχασε την πρώτη θέση στο νομό μόνο για 910 ψήφους, ενώ έλαβε διπλάσιο αριθμό ψήφων από το κοινό ψηφοδέλτιο ΕΠΕΚ – Φιλελευθέρων, παρόλο που λόγω εκλογικού συστήματος δεν κατάφερε να εκλέξει βουλευτή.¹⁸⁰⁶

Η πολιτική αυτή συμμαχία στη Λέσβο έγινε την ίδια ακριβώς περίοδο όπου το παράνομο ΚΚΕ, που επηρέαζε καθοριστικά την ΕΔΑ, είχε αποκλείσει την οποιαδήποτε συνεργασία με τις δυνάμεις του Κέντρου με το περίφημο άρθρο του Ζαχαριάδη «Τι Πλαστήρας, τι Παπάγος, όλοι οι σκύλοι μια γενιά». Η παρουσία στην ΕΔΑ της Λέσβου του Ηλία Ηλιού, ο οποίος ανήκε στον κομμουνιστικό πυρήνα που καθοδηγούσε την ΕΔΑ και ο οποίος είχε ήδη από την εποχή εκείνη μια άλλη προσέγγιση στο θέμα των συμμαχιών, φαίνεται πως έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση της «Πατριωτικής Ενώσεως».¹⁸⁰⁷

¹⁸⁰⁴ Οι άλλες δύο εκλογικές περιφέρειες στις οποίες επιτεύχθηκε παρόμοια συνεργασία ήταν η Κέρκυρα και τα Χανιά. Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 164.

¹⁸⁰⁵ εφ. *Προοδευτική Λέσβος*, αρ.φ. 206, 29 Οκτωβρίου 1952. Σύμφωνα με τον Τάσο Τρίκκα, ο οποίος επικαλείται σχετικό δημοσίευμα της εφημερίδας *Βήμα*, η διαγραφή του Γαληνού από την ΕΠΕΚ έγινε μετά από έντονο διάβημα των Αμερικανών στον Πλαστήρα. Βλ. Τάσος Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951 - 67. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, ό.π., σ. 197.

¹⁸⁰⁶ Ο «Ελληνικός Συναγερμός» έλαβε 41,17% στο νομό και πήρε ελέω εκλογικού νόμου και τις επτά έδρες, η «Πατριωτική Ένωση» 38,79% και ο συνδυασμός ΕΠΕΚ-Κ.Φ. έλαβε μόλις 20%. Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου 1946 - 1964», ό.π., σ. 63 - 64.

¹⁸⁰⁷ Για την πολιτική του ΚΚΕ την εποχή αυτή, βλ. Φίλιππος Ηλιού, «Δημοκρατικές συγκλίσεις και συμμαχίες. Ο Γεώργιος Καρτάλης και οι Έλληνες κομμουνιστές μετά τον εμφύλιο πόλεμο», στο Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Φίλιππος Ηλιού, Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής τον εικοστό αιώνα*. εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 281 - 284.

Η πολιτική αυτή συμμαχία είχε και συνέχεια σε όλη σχεδόν τη δεκαετία του '50. Βάση της συμμαχίας ήταν ο διαχωρισμός ανάμεσα στη δημοκρατική, προοδευτική και πατριωτική παράταξη, που πήρε μέρος στην Εθνική Αντίσταση από τη μια μεριά, και την παράταξη που είχε στις τάξεις της συνεργάτες των Γερμανών κατακτητών από την άλλη. Είναι πολύ χαρακτηριστικό το σχόλιο της *Προοδευτικής Λέσβου* την παραμονή των βουλευτικών εκλογών της 16^{ης} Νοεμβρίου του 1952:

Λέσβιοι πατριώτες την τελευταία στιγμή που θα πλησιάσετε στις κάλπες αναλογισθήτε ότι ο Βιτούλιας [σ.σ. Χίτης υποψήφιος του "Ελληνικού Συναγερμού"] ακολουθούσε τη κηδεία και κατέθεσε στεφάνι στον εχθρό της πατρίδας τον Γερμανό Γκεσταπίτη Βούντερλιχ που ήλθαν να εξολοθρεύσουν τα ελληνικά κομάντος.¹⁸⁰⁸

Η νέα αυτή συμμαχία συγκροτείται από δύο βασικούς πόλους. Ο ένας πόλος είναι τα στελέχη που προέρχονται από την εαμική Αντίσταση, που δεν είχαν εμφανή εμπλοκή στον Εμφύλιο, αλλά είχαν φυλακιστεί και διωχθεί για τη συμμετοχή τους στο ΕΑΜ και σταδιακά στις αρχές της δεκαετίας του '50 επέστρεφαν στο νησί από τις εξορίες και τις φυλακές. Ο άλλος πόλος είναι δημοκράτες, που στη διάρκεια της Κατοχής συνεργάστηκαν με το ΕΑΜ, αλλά στη συνέχεια κράτησαν αποστάσεις από την Εαμοκρατία και κυρίως από την εμφύλια σύγκρουση. Ήταν στελέχη που συμμετείχαν αρχικά στην νεοϊδρυθείσα ΕΠΕΚ, αλλά σταδιακά και ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση της από το 1953 και μετά, έγιναν οργανικά μέρη της συμμαχίας αυτής. Ο ρόλος του Μίμη Γαληνού στη συγκρότηση και την επιτυχία της συμμαχίας, ήταν καθοριστικός. Αντίθετα, παρά το γεγονός ότι στην ηγεσία της ΕΔΑ συμμετείχαν παλαιά στελέχη του ΚΚΕ, όπως ο Απόστολος Φωτεινός και ο Φρίξος Πρωτογερέλλης, το πολιτικό βάρος του ΚΚΕ στη συμμαχία ήταν περιορισμένο. Οι κομμουνιστές που επέστρεφαν από την εξορία, έχοντας συνήθως υπογράψει δήλωση, είχαν μόνο μια δυνατότητα να ξαναμπούν στην ενεργό δράση. Και αυτή ήταν η δραστηριοποίηση τους μέσα από τις γραμμές της ΕΔΑ, καθώς δεν μπορούσαν πλέον, ως δηλωσίες να γίνουν μέλη του κόμματος. Η ήττα στον Εμφύλιο, η παρουσία στη λεσβιακή ύπαιθρο παράνομων και φυγόδικων ακόμα ανταρτών και η διάλυση των οργανώσεών του, έπαιξαν επιπλέον καταλυτικό ρόλο. Η

¹⁸⁰⁸ Ο συμβολισμός εδώ είναι σαφής. Στη μία παράταξη η ενωμένη Αντίσταση είτε εαμική είτε ο Ιερός Λόχος και στην άλλη οι συνεργάτες των κατακτητών. Βλ. εφ. *Προοδευτική Λέσβος*, αρ.φ. 217, 15 Νοεμβρίου 1952.

προσπάθεια της Δεξιάς να ταυτίσει τη συμμαχία αυτή με το παράνομο ΚΚΕ έπεφτε στο κενό. Ο κόσμος που είχε ακολουθήσει το ΕΑΜ και το ΚΚΕ στην Κατοχή και στα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση, αισθανόταν πως μπορούσε να ακουμπήσει στη συμμαχία αυτή, χωρίς να νοιώθει ότι μετακομίζει πολιτικά προς το Κέντρο, εκτιμώντας ότι ειδικά στη Λέσβο, είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να αντιπαρατεθεί στη Δεξιά.

Έτσι η επικράτηση στις δημοτικές εκλογές της 21^{ης} Νοεμβρίου του 1954 του Μίμη Γαληνού, κοινού υποψήφιου της δημοκρατικής συμμαχίας ΕΠΕΚ – ΕΔΑ και ανεξάρτητων δημοκρατών στον Δήμο Μυτιλήνης, πήρε χαρακτήρα νίκης της δημοκρατίας. Είχε προηγηθεί όλο το προηγούμενο διάστημα, σφοδρή αντιπαράθεση του Μίμη Γαληνού με το δεσπότη Μυτιλήνης Ιάκωβο και με άλλους οικονομικούς παράγοντες του νησιού, όπως ο Δημήτριος Σουρλάγκας, που οδήγησε στην καταδίκη του Γαληνού για συκοφαντία και στη φυλάκισή του. Η αντιπαράθεση, είχε ως αντικείμενο την οικονομική διαχείριση των Φιλανθρωπικών Καταστημάτων Μυτιλήνης,¹⁸⁰⁹ αλλά οι ρίζες της βρίσκονταν σε αντιθέσεις της εποχής της Κατοχής, λόγω της τότε φιλογερμανικής στάσης τόσο του μητροπολίτη, όσο και του Σουρλάγκα. Ο Γαληνός εκλέχθηκε δήμαρχος με ποσοστό 56,8% και ενώ ήταν κρατούμενος στις φυλακές.¹⁸¹⁰

Ένα χρόνο μετά, στις εκλογές της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1956, η συμμαχία της ΕΔΑ με το Κέντρο διευρύνθηκε με το ψηφοδέλτιο της «Δημοκρατικής Ενώσεως». Η «Δημοκρατική Ένωσις» έλαβε στο νομό Λέσβου ποσοστό 62,5% (στο νησί 62,87%), εκλέγοντας τους πέντε από τους επτά βουλευτές του νομού, ενώ πανελλαδικά, παρά το γεγονός ότι έλαβε περισσότερους ψήφους από την ΕΡΕ, εξέλεξε λιγότερους βουλευτές, λόγω του εκλογικού νόμου.¹⁸¹¹ Ο Μίμης Γαληνός, που είχε παραιτηθεί από δήμαρχος για να θέσει υποψηφιότητα ως βουλευτής, επανεκλέχθηκε πανηγυρικά δεύτερος, μετά τον Ηλία Ηλιού. Έτσι στις επαναληπτικές εκλογές που έγιναν την 15^η Απριλίου 1956

¹⁸⁰⁹ Για τα Φιλανθρωπικά Καταστήματα, δες *εδώ*, σ. 72.

¹⁸¹⁰ Η ποινή του Γαληνού μειώθηκε τελικά στο Εφετείο και καθώς είχε ανασταλτικό χαρακτήρα αποφυλακίστηκε στις 20 Ιανουαρίου του 1955, οπότε και ανέλαβε τα καθήκοντα του ως δήμαρχος Μυτιλήνης. Βλ. Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Δημοτικές εκλογές Μυτιλήνης (1925 - 1978)», ό.π., σ. 76 - 80.

¹⁸¹¹ Το αποτέλεσμα της Λέσβου ήταν το καλύτερο σε ολόκληρη την Ελλάδα για τη «Δημοκρατική Ένωσις» μετά από αυτά των νομών της Κρήτης. Περισσότερα στο Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ό.π., σ. 210 - 229.

για την ανάδειξη νέου δημάρχου Μυτιλήνης, υποψήφιος με την υπόδειξη του Μίμη Γαληνού, ήταν ο πρώην γραμματέας του ΕΑΜ Λέσβου Απόστολος Αποστόλου. Ο Αποστόλου εξελέγη δήμαρχος στις επαναληπτικές εκλογές με ποσοστό 52,9%.

Η εκλογή Αποστόλου σηματοδότησε την επιστροφή της εαμικής Αριστεράς στα πολιτικά πράγματα του τόπου. Είχαν περάσει μόλις οκτώ χρόνια από την καταδίκη του σε θάνατο από το έκτακτο στρατοδικείο και επέστρεφε δήμαρχος Μυτιλήνης με τη ψήφο του λαού. Ο ίδιος σημειώνει:

Ήταν η βραδυά της πρώτης μου εκλογής. Στη Νομαρχία συγκεντρώνονταν τα αποτελέσματα από τα διάφορα εκλογικά τμήματα της πόλης. Ο Δεσπότης ήταν κρεμασμένος στο ακουστικό του τηλεφώνου του και κάθε λίγο ενοχλούσε το Νομάρχη. Ζητούσε πληροφορίες για την πορεία των εκλογών. Και κάθε φορά που το αποτέλεσμα ήταν ευνοϊκό για μένα, ο Δεσπότης εξέφραζε τη δυσφορία του. Όσπου στο τέλος όταν πια φάνηκε ότι εγώ κερδίζω και ο Δεσπότης εξακολουθούσε να εκδηλώνει τη δυσαρέσκειά του γι' αυτό, ο Νομάρχης ξέσπασε και του είπε απ' το τηλέφωνο: «Μα Δεσπότη μου πάρτο απόφαση. Τον Αποστόλου θέλει ο λαός. Αυτός θα είναι δήμαρχος. Τι να κάνουμε».¹⁸¹²

Ο Απόστολος Αποστόλου επανεκλέχθηκε δήμαρχος και στις επόμενες δημοτικές εκλογές ως το 1967 όταν παύτηκε από τη δικτατορία.¹⁸¹³ Επανήλθε στο δημαρχιακό αξίωμα μετά τη μεταπολίτευση στις δημοτικές εκλογές του 1975 και 1978, επικεφαλής συνδυασμού με τη στήριξη των κομμάτων της αντιπολίτευσης, για να αποσυρθεί οριστικά από το Δήμο Μυτιλήνης το 1982.¹⁸¹⁴

Έτσι λοιπόν η Μυτιλήνη ήταν η μόνη επαρχιακή πόλη μεσαίου μεγέθους στην Ελλάδα, που σε ολόκληρη την περίοδο 1951–1967, αλλά και μετά τη μεταπολίτευση, το διάστημα 1975–2002, είχε δήμαρχο προερχόμενο από την Αριστερά ή την κεντροαριστερά.¹⁸¹⁵

¹⁸¹² Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες Β'*, ό.π., σ. 74 - 75.

¹⁸¹³ Επανεκλέχθηκε στις εκλογές του 1959 και του 1964 με τη στήριξη του Κέντρου και της ΕΔΑ. Περισσότερα Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Δημοτικές εκλογές Μυτιλήνης (1925 - 1978)», ό.π., σ. 81 - 85.

¹⁸¹⁴ Ο συνδυασμός Αποστόλου το 1975 και το 1978 υποστηρίχθηκε από την Ένωση Κέντρου, το ΠΑΣΟΚ, το ΚΚΕ και το ΚΚΕ εσωτ. Η Αριστερά παρέμεινε στη δημοτική αρχή του Δήμου Μυτιλήνης ως το 2002, με την παρένθεση της τετραετίας 1994 - 1998, στην οποία στη δημοτική αρχή ήταν η παράταξη του ΠΑΣΟΚ. Το 2002 κέρδισε τις εκλογές ο υποστηριζόμενος από τη ΝΔ Άρης Χατζηκομνηνός.

¹⁸¹⁵ Βλ. και Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Δημοτικές εκλογές στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1951-1964). Η Αριστερά στο προσκήνιο*, έκδοση Η ΑΥΓΗ, Αθήνα 2014, σ. 57.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Το κόκκινο χρώμα της μνήμης σε φόντο θρησκευτικό.

Οι πόλεμοι της δεκαετίας του 1940-1949 στην Ελλάδα τέλειωσαν επίσημα τον Αύγουστο του 1949 ως προς το στρατιωτικό σκέλος τους. Το αποτύπωμά τους όμως συνέχισε να ταλανίζει την ελληνική κοινωνία με αμείωτη ένταση και τις επόμενες δεκαετίες. Η πολιτική και ιδεολογική κυριαρχία των νικητών του Εμφυλίου καθόρισε εν πολλοίς και το πλαίσιο της αντιπαράθεσης τα επόμενα χρόνια. Ο φόβος του χωροφύλακα ήταν τμήμα της καθημερινή ζωής των αριστερών, όσων γύρισαν από τις εξορίες και τις φυλακές στη δεκαετία του '50, είτε ήταν δηλωσίες είτε όχι. Κοινωνικές συναναστροφές ποινικοποιούνταν και χαρακτηρίζονταν ως παράνομες συγκεντρώσεις, ενώ στοιχεία από τη ζωή και την κοινωνική δράση των αριστερών πολιτών συγκεντρώνονταν σε εκατομμύρια φακέλους κοινωνικών φρονημάτων, που γέμισαν τα ράφια των γραφείων της Χωροφυλακής σε ολόκληρη τη χώρα.¹⁸¹⁶

Στην πρώτη περίοδο μετά τον Εμφύλιο οι ηττημένοι ήταν προδότες, «συμμορίτες», «Εαμοβούλγαροι». Ήταν ένας πόλεμος ολόκληρου του έθνους απέναντι στους εξωτερικούς εχθρούς, που υπονόμευαν την ύπαρξη και την ταυτότητά του.¹⁸¹⁷ Από την άλλη πλευρά, ο λόγος των ηττημένων, αδύναμος στο εσωτερικό της χώρας, δυνατός όμως στην υπερορία, προσδιόριζε τον πόλεμο ως μια λαϊκή εξέγερση, μια επανάσταση που δεν νίκησε ακόμα. Η εμφύλια διάσταση του πολέμου απουσίαζε από το ερμηνευτικό πλαίσιο των γεγονότων και για τους δύο εμπλεκόμενους. Οι ηττημένοι μάλιστα, στην προσπάθειά τους να διαχειριστούν την απώθησή τους από τον εθνικό κορμό και ενώ είχαν να αντιμετωπίσουν μια ιδεολογική και πολιτική εκστρατεία σε βάρος τους, που τους χαρακτήριζε «αντεθνικώς δράσαντες», μετέφεραν την αφήγησή

¹⁸¹⁶ Στο αρχείο της Χωροφυλακής της Αγίας Παρασκευής υπάρχουν δεκάδες έγγραφα στα οποία ζητούνται ή δίνονται πληροφορίες γύρω από την καθημερινή ζωή και δραστηριότητα «δεδηλωμένων κομμουνιστών». Περισσότερα για το θέμα των φακέλων, βλ. Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20^ο αι. και η καταστροφή τους*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2019.

¹⁸¹⁷ Ελένη Πασχαλούδη, «Ο εμφύλιος πόλεμος στις εθνικές αφηγήσεις: Η ενσωμάτωση των εμφυλίων στον επετειακό χάρτη των ΗΠΑ, της Ισπανίας και της Ελλάδας», στο Β. Δαλκαβούκης - Ε. Πασχαλούδη - Η. Σκουλίδας - Κ. Τσέκου (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 350 - 351.

τους λίγο νωρίτερα στην περίοδο της Αντίστασης, καθώς οι δάφνες της δράσης του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στην Κατοχή, εξασφάλιζαν το ηθικό πλεονέκτημα.¹⁸¹⁸ Στην αφήγηση αυτή, το ΕΑΜ ενσάρκωσε την εθνική ενότητα και το ΚΚΕ ήταν το κόμμα που «πρώτο σήκωσε τη σημαία του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα».¹⁸¹⁹

Σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο των εκατέρωθεν ερμηνειών, συνεχίστηκε στη Λέσβο ένας ιδιόμορφος Εμφύλιος από τη δεκαετία του '50 και ως το 1974. Ήταν ένας πόλεμος μνήμης, αλλά και σιωπών, με φόντο τα πτώματα των σκοτωμένων ανταρτών του Εμφυλίου. Το προσωπικό βιωματικό τραύμα των ανθρώπων ενσωματώθηκε στη συλλογική μνήμη, διαιωνίζοντας τις διχαστικές λογικές που επικράτησαν τα επόμενα χρόνια.¹⁸²⁰

Η συμβολική αποκατάσταση των ηττημένων του Εμφυλίου μετά τη Μεταπολίτευση και κυρίως μετά το 1981 και η τοποθέτηση των οστών των σκοτωμένων ανταρτών από τους πρόχειρους ομαδικούς τάφους του Εμφυλίου στα κοιμητήρια των χωριών, έφερε στην επιφάνεια τη μνήμη τους. Η Λέσβος θεωρείται ότι είναι από τα πολύ λίγα μέρη της Ελλάδας στα οποία τις τελευταίες δεκαετίες έγιναν αποκομιδές οστών ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού.¹⁸²¹ Γνωστοί ομαδικοί τάφοι ανταρτών στην Ελλάδα υπάρχουν αρκετοί, με πιο χαρακτηριστικό και μεγαλύτερο όλων, εκείνον στον Λάκκο της Φλώρινας, όπου μετά τη μάχη και την αποτυχία της κατάληψης της πόλης από το ΔΣΕ, θάφτηκαν ομαδικά πάνω από 700 μαχητές. Ο τάφος αυτός δεν άνοιξε ποτέ, παρόλο που έχουν περάσει 82 χρόνια από τη μάχη, καθώς η ταυτοποίηση των θαμμένων ανταρτών ενδεχομένως εγείρει νέα ζητήματα και νέες διαμάχες, σε σχέση με την εθνοτική τους ταυτότητα, ως Σλαβομακεδόνων.¹⁸²²

Αντίθετα στη Λέσβο, εκτός από την αρχή της δεκαετίας του 1950, οπότε μεμονωμένα και κρυφά, έγιναν αποκομιδές οστών από τους πρόχειρους τάφους των

¹⁸¹⁸ Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Ανεπιθύμητο παρελθόν*, ό.π., σ. 253 - 258.

¹⁸¹⁹ Άγγελος Ελεφάντης, «ΕΑΜ: ιστορία και ιδεολογία. Προϋποθέσεις για μια επιστημονική θεώρηση του ΕΑΜ», π. *Πολίτης*, τ. 5 (Σεπ.1976), σ. 65.

¹⁸²⁰ Βλ. Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Ανεπιθύμητο παρελθόν*, ό.π., σ. 33-35.

¹⁸²¹ Katerina Stafatos-Iosif Kovras, «Buried Silences of the Greek Civil War», ό.π., σ. 167.

¹⁸²² Ο χώρος όπου είναι ο τάφος, ένα χιλιόμετρο περίπου έξω από τη Φλώρινα, αγοράστηκε από το ΚΚΕ το 2009 και τοποθετήθηκε σ' αυτόν ένα μνημείο με τα ονόματα των θαμμένων μαχητών. Περισσότερα στο *ίδιο*, σ.165-166 και <https://www.kke.gr/article/Mnimeio-gia-toys-nekroys-toy-DSE-stin-maxi-tis-Florinas-1949/> (τελευταία πρόσβαση 5.6.2022).

ανταρτών, ιδίως από τους συγγενείς τους, αμέσως μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία υπήρξαν τέσσερις περιπτώσεις επικήδειων τελετών, που συνοδεύτηκαν με εκταφές οστών από τους πρόχειρους τάφους.¹⁸²³ Οι εκταφές έγιναν με πρωτοβουλία κυρίως των συγγενών των σκοτωμένων ανταρτών, των παλαιών συντρόφων-συναγωνιστών τους στον Δημοκρατικό Στρατό Λέσβου, αλλά και της τοπικής οργάνωσης του ΚΚΕ. Την κάθε εκταφή ακολουθούσε και η κανονική ταφή μετά από επικήδεια νεκρώσιμη ακολουθία στο κοιμητήριο.

Η πρώτη εκταφή αφορούσε στα οστά του αντάρτη Δημήτρη Πιταούλη που σκοτώθηκε από ατύχημα στα «αμπριά» και θάφτηκε εκεί. Παρόλο που η πολιτική του κηδεία έγινε τότε από τους συντρόφους του με την πρέπουσα επισημότητα, την 1η Αυγούστου 1982 έγινε μια δεύτερη κηδεία από το ΚΚΕ και τους επιζήσαντες συντρόφους του.¹⁸²⁴ Στη συνέχεια έγιναν άλλες τρεις εκταφές, μία στις 5 Δεκεμβρίου του 1982 για τους επτά εκτελεσμένους στην Κράτηγο, μια δεύτερη, τον Ιούλιο του 1983 στους Λάμπου Μύλους για τους νεκρούς της μάχης του Σεϊτάν Ντερέ και μια τρίτη τον Οκτώβριο του 1983 στην Αγία Παρασκευή, που αφορούσε τα λείψανα των πέντε νεκρών της συμπλοκής στα «Άντρια».¹⁸²⁵

Οι εκταφές γίνονταν μέσα σε συγκινησιακά φορτισμένη ατμόσφαιρα και θεωρούνταν από τους συντελεστές τους, ως μια υποχρέωση, μια ακόμα μάχη, αυτή τη φορά ενάντια στη λήθη, ενάντια στην απαξίωση και την αποβολή από το εθνικό σώμα, που επεφύλαξε το μετεμφυλιακό κράτος στους ηττημένους.

Στις πρώτες εκταφές στις αρχές της δεκαετίας του 1980 συμμετέχουν μόνο μέλη και οπαδοί του ΚΚΕ. Εικοσιπέντε χρόνια μετά όμως, το 2009 σε μια αντίστοιχη τελετή στο νεκροταφείο του Ίππειους, στο πλαίσιο μιας εκδήλωσης μνήμης των νεκρών ανταρτών στο «Ντάμι της Τσερκέζας», συμμετέχει ως συνδιοργανωτής και ο εκλεγμένος με τη στήριξη της Νέας Δημοκρατίας δήμαρχος της περιοχής Ευεργέτουλα, Μιχάλης Πολυπαθέλλης. Παρών στην τελετή ήταν και ο Θανάσης Σίσκας,

¹⁸²³ Katerina Stefatos-Iosif Kovras, «Buried Silences of the Greek Civil War», ό.π., σ. 168

¹⁸²⁴ Γιώργος Σκούφος, *Σελίδες του Αγώνα*, ό.π., σ. 196 - 203.

¹⁸²⁵ Μεταξύ των νεκρών που θάφτηκαν λίγο έξω από την Αγία Παρασκευή τον Οκτώβριο του 1950 και έγινε η εκταφή τους τριάντα τρία χρόνια μετά, ήταν και ο καπετάνιος του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου Χαράλαμπος Θεοδοσίου, καθώς και ο Κυριάκος Πασχαλιάς.

συνταξιούχος της Χωροφυλακής.¹⁸²⁶ Για τους εκπροσώπους της Δεξιάς η συμμετοχή στις τελετές «δεύτερης ταφής» ήταν μια κίνηση με συγκεκριμένο στόχο. Με την παρουσία τους στο ούτως ή άλλως «κόκκινο» νησί της Λέσβου, προσδοκούσαν να αρθούν οι αμαρτίες των πολιτικών τους προγόνων του μεταβαρκιζιανού και μετεμφυλιακού καθεστώτος. Ήταν άλλωστε η εποχή που το «στρογγύλεμα» της Ιστορίας άρχισε να βρίσκει πολλούς υποστηρικτές. Αν την πρώτη περίοδο μετά τη Μεταπολίτευση το ζητούμενο ήταν η συμφιλίωση της Δεξιάς με την Αριστερά, στην αρχή του νέου αιώνα, μια διαφορετικού τύπου λήθη πρόβαλε ως αναγκαίο επισφράγισμα της συναίνεσης: η άμβλυνση του παρελθόντος.

Κατά τα λοιπά οι εκταφές των σκοτωμένων ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού της Λέσβου έχουν τη σφραγίδα της τοπικής κοινωνίας. Έγιναν με πρωτοβουλία τοπικών παραγόντων, χωρίς τη συμμετοχή και εντολή του κεντρικού μηχανισμού του ΚΚΕ. Η κοινωνία του νησιού ένοιωθε την ανάγκη, έστω και πολλά χρόνια μετά, να αποκαταστήσει τους «λογαριασμούς» της με το παρελθόν. Γιατί όπως δήλωσε και ο δεξιός δήμαρχος Ευεργέτουλα «οι νεκροί είναι νεκροί και αξίζουν κατ' ελάχιστον να ταφούν σύμφωνα με τα έθιμα και τις παραδόσεις μας... Και φυσικά είναι ανάγκη να πέσει φως στα γεγονότα της εποχής αυτής».¹⁸²⁷

Οι επίσημες τελετές κατά την εκταφή των οστών και η νεκρώσιμη ακολουθία με την παρουσία του κλήρου έγιναν με όλο το τελετουργικό που ορίζει η εκκλησία. Η θρησκευτική τελετή σε μια κατ' εξοχήν πολιτική εκδήλωση μνήμης αποσκοπούσε να αποκαταστήσει σε συμβολικό επίπεδο την ταπείνωση που υπέστησαν οι αντάρτες όταν σκοτώθηκαν με τη διαπόμπευση των νεκρών σωμάτων τους από χωριό σε χωριό. Τα οστά αποδίδονται στους συγγενείς και συντρόφους τους για ταφή με βάση τα θρησκευτικά ήθη, αποκαθιστώντας έτσι την τιμή και την υπόστασή τους, έστω και 40 χρόνια μετά το θάνατό τους. Την ίδια στιγμή η προσφυγή των αριστερών σε θρησκευτικού τύπου τελετές, για να τιμηθούν οι σκοτωμένοι -από φίλια προς την Εκκλησία πυρά- αναδεικνύει με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο τις αρχαιότητες της λεσβιακής κοινωνίας. Αρχαιότητες, που παραμένουν κυρίαρχες, ακόμα και στο πολιτικά ριζοσπαστικότερο τμήμα της, παρά την παγκοίμως γνωστή στήριξη και

¹⁸²⁶ Katerina Stafatos-Iosif Kovras, «Buried Silences of the Greek Civil War», ό.π., σ.167-175.

¹⁸²⁷ Στο *ίδιο*, σ. 174.

συμπόρευση της ελληνικής Εκκλησίας με την κρατική αντικομμουνιστική εκστρατεία επί σειρά ετών. Ο θρησκευόμενος κομμουνισμός της Λέσβου αποτελεί μια ενδιαφέρουσα ιδιαιτερότητα, που αγκαλιάζει τόσο τον αγροτικό όσο και τον αστικό της πληθυσμό και χρήζει ιδιαίτερης μελέτης.

Η δεύτερη αυτή ταφή των ανταρτών επιβεβαιώνει την ιδιαιτερότητα του κομμουνιστικού κινήματος στη Λέσβο, σε σχέση με εκείνο της υπόλοιπης Ελλάδας. Η λεσβιακή κοινωνία φαίνεται σαν να θέλει να υπερβεί και σε συμβολικό επίπεδο το πρόσφατο διχαστικό παρελθόν. Και καθώς τα οστά των σκοτωμένων «συμμοριτών» μπορούν πλέον να συνυπάρχουν στα οστεοφυλάκια των χωριών δίπλα σε εκείνα των αντιπάλων τους, οι αντιθέσεις αμβλύνονται και οι χθεσινοί θανάσιμοι εχθροί, μπορούν πλέον ισότιμα να συνυπάρχουν σε μια ειρηνική συμβίωση.

**

Στην παρούσα εργασία διερευνήθηκαν οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές πλευρές της ζωής των ανθρώπων στη Λέσβο την κρίσιμη και δύσκολη δεκαετία του '40. Η γεωγραφική θέση του νησιού, στη βορειοανατολική άκρη του Αιγαίου Πελάγους και πολύ μακριά από την Αθήνα και την ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά και πολύ κοντά στην Τουρκία, από μόνη της συνιστά μια ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλους τόπους της χώρας. Είναι προφανές και διερευνήθηκε σε πολλά σημεία της διατριβής αυτής, ότι η γεωγραφική αυτή θέση είχε σημαντική επίδραση σε καίριες πλευρές όσων διαδραματίστηκαν αυτά τα χρόνια. Ζητήματα, όπως ο χαρακτήρας και η ένταση της γερμανικής Κατοχής, η διάλυση της τοπικής οικονομίας και η πείνα, η παρουσία ή η απουσία κρατικής εξουσίας, η εμφάνιση της Αντίστασης και οι δυνατότητες επαφής της με κεντρικότερα δίκτυα καθοδήγησης, έχουν προφανώς άμεση σχέση εκτός των άλλων και με τη γεωγραφική θέση του νησιού. Υποστηρίχθηκε στα προλεγόμενα της διατριβής αυτής ότι η περίπτωση της Λέσβου είναι ιδιαίτερη όταν εξετάζει κανείς την τοπική ιστοριογραφία της δεκαετίας του '40 στην Ελλάδα. Και η ιδιαιτερότητα αυτή δεν σχετίζεται κυρίως με τη γεωγραφική θέση του νησιού. Τα ίδια χαρακτηριστικά ως προς τη γεωγραφική θέση ισχύουν και για άλλα νησιά του Βορείου Αιγαίου, όπως η Χίος και η Λήμνος.

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Λέσβου σε σχέση με άλλες περιοχές της Ελλάδας, ήταν ότι η Κατοχή και στη συνέχεια ο Εμφύλιος για μια σειρά λόγους δεν επέφεραν μεγάλες ρήξεις στην κοινωνική συνοχή. Στη γειτονική Σάμο για παράδειγμα, η βία στην Κατοχή τόσο από τους Ιταλούς, όσο και στη συνέχεια από τους Γερμανούς ήταν εμφανώς μεγαλύτερη.¹⁸²⁸ Οι δύο μεγάλοι ορεινοί όγκοι του νησιού δημιουργούσαν συνθήκες ανάπτυξης αντάρτικων ομάδων. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ύπαρξη μεγάλου αριθμού νέων Σαμιωτών που επιστρατεύτηκαν στον Ελληνικό Στρατό της Μέσης Ανατολής, κλείστηκαν στα «σύρματα» και επέστρεψαν το 1945, ηττημένοι μεν, έμπειροι όμως και με συγκροτημένη ταυτότητα συγκρουσιακού τύπου, προσδιόρισε στη συνέχεια άλλη μια ιδιαιτερότητα στην εκεί εμφύλια σύγκρουση.¹⁸²⁹ Στη Σάμο τόσο η Κατοχή, όσο και ο Εμφύλιος είχε διαφορετικά και εμφανώς πιο βίαια χαρακτηριστικά, απ' ότι στη Λέσβο.

Στη Λέσβο αντίθετα, τόσο στην περίοδο της Κατοχής, παρά τη σφοδρότητα των συνεπειών της, κυρίως στον επισιτισμό των φτωχότερων στρωμάτων του πληθυσμού, όσο και στη συνέχεια, είτε την περίοδο της Εαμοκρατίας είτε μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, δεν παρατηρήθηκαν οι μαζικές βιαιότητες που συναντούμε σε άλλα μέρη της χώρας. Όπως είδαμε στα αντίστοιχα κεφάλαια της διατριβής, τόσο η λεγόμενη «λευκή τρομοκρατία», όσο και στη συνέχεια ο Εμφύλιος δεν είχαν ποτέ στη Λέσβο ενδογενή δυναμική, όπως συνέβη σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Η «λευκή τρομοκρατία» «εισάγεται» στο νησί από το μεταβαρκιζιανό κράτος και λίγο αργότερα η παράταση του Εμφυλίου, «εισάγεται» από το ΚΚΕ με την άφιξη Θεοδοσίου. Ποτέ όμως η τοπική κοινωνία δεν παρασύρθηκε στη δίνη των γεγονότων αυτών και δεν έφτασε σε ακρότητες.

Ακόμα και την περίοδο του εμφυλίου πολέμου, υπήρξαν γεγονότα που πιστοποιούν πως, παρά την ένταση της αντιπαράθεσης, η επιδίωξη της κοινωνικής

¹⁸²⁸ Αποκορύφωμα των βιαιοτήτων στο τέλος της ιταλικής Κατοχής, αποτελεί η εκτέλεση 44 Σαμιωτών στα χωριά του Κέρκη από την ιταλική μεραρχία Cuneo, το Σεπτέμβριο του 1943. Βλ. Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947-1949», ό.π., σ. 84. Αλλά και οι Γερμανοί στη συνέχεια ήταν εξίσου σκληροί, με αποκορύφωμα τον πολύνεκρο βομβαρδισμό της Ανατολικής Σάμου τον Νοέμβριο του 1943 με δεκάδες νεκρούς αμάχους. Βλ. Γιάννης Ζαφείρης, *Η Σάμος στον αγώνα*, ό.π., σ. 181.

¹⁸²⁹ Δημήτρης Θρασυβούλου, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947-1949», ό.π., σ. 545.

ειρήνης ήταν στο κέντρο της προσοχής της πλειονότητας του πληθυσμού. Ο Ασημάκης Πανσέληνος μάλιστα, επισημαίνοντας την ιδιαιτερότητα αυτή θα γράψει:

Οι Μυτιληνιοί στα δύσκολα χρόνια που ακολουθήσανε, παρόλο αυτό το αλλόκοτο ιδεολογικό προζύμι που ζυμώθηκαν, δείξαν μια ιδιαίτερη πνευματικότητα, ανθρωπιά και ανοχή, χωρίς να φύγουν από τη γραμμή τους. Δεν τους ταιριάζει ο μεγάλος φανατισμός.¹⁸³⁰

Η Αριστερά στη Λέσβο παρά την ήττα του ΕΑΜ και του ΚΚΕ στον Εμφύλιο, δεν έχασε ποτέ το ηθικό της πλεονέκτημα, καθώς απέφυγε τις βιαιότητες ακόμα κι όταν προκλήθηκε από τον αντίπαλο. Έχοντας εγγράψει στα θετικά της τον πατριωτισμό που επέδειξαν τα μέλη και τα στελέχη της στην Αντίσταση, την ήπια και εν πολλοίς δίκαιη διακυβέρνηση την περίοδο της Εαμοκρατίας και την αποφυγή των ρήξεων με τον τοπικό πληθυσμό κατά την περίοδο του Εμφυλίου, χωρίς υποχρεωτικές στρατολογήσεις και εκτεταμένη βία, παρέμεινε για τους Λέσβιους ως μια πολιτική δύναμη ευθύνης και τις επόμενες δεκαετίες.

Η «Οργάνωση», που μετονομάστηκε στη συνέχεια σε ΕΑΜ Λέσβου, συγκροτήθηκε στην Κατοχή με εθνικά και πατριωτικά χαρακτηριστικά και κύριο στόχο την απελευθέρωση και την νίκη κατά του φασισμού. Ήταν η μία και μοναδική αντιστασιακή οργάνωση του νησιού, που συσπείρωσε τη μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων του. Η δημιουργία της από μια συμμαχία μεμονωμένων κομμουνιστών με στελέχη της αστικής προοδευτικής διανόησης και του ριζοσπαστικού βενιζελισμού, χωρίς οργανωτικές ή άλλες σχέσεις με την κεντρική καθοδήγηση του ΕΑΜ στην Αθήνα, εντάσσει την Οργάνωση σε εκείνες, που ο Άγγελος Ελεφάντης ονόμασε «προεαμικές οργανώσεις». Οι παράνομες αυτές οργανώσεις συγκροτήθηκαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας στην αρχή της Κατοχής, χωρίς σχέση μεταξύ τους, σε μια πατριωτική «μετωπική λογική». Οι στόχοι τους ήταν λίγο ή πολύ κοινοί: ο επισιτισμός, η ενημέρωση για την πορεία του πολέμου, η προετοιμασία ένοπλου αγώνα. Στην πορεία όλες αυτές, όπως και η Οργάνωση της Λέσβου, θα ενσωματωθούν στο ΕΑΜ.¹⁸³¹ Η Οργάνωση-ΕΑΜ Λέσβου απέκτησε μαζικότητα, γιατί κατάφερε να απαντήσει στην ανάγκη του κόσμου για επιβίωση, ενώ επιλέγοντας την παθητική αντίσταση, δεν επεδίωξε δυναμικές ενέργειες, που θα οδηγούσαν σε κοινωνικές ή ένοπλες συγκρούσεις

¹⁸³⁰ Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, ό.π., σ. 99.

¹⁸³¹ Άγγελος Ελεφάντης, «Το αντιστασιακό φαινόμενο στην Ευρώπη του Χίτλερ», ό.π., σ. 91.

και ενδεχομένως σκληρά αντίποινα από τη πλευρά των Γερμανών, όπως συνέβη σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Το γεγονός ότι στις τάξεις της και εν μέρει στην ηγεσία της, βρέθηκαν στελέχη της αστικής τάξης, της έδωσε τη δυνατότητα να απευθύνεται σε όλους, πλην των λίγων συνεργατών των κατακτητών. Η παρουσία και ενεργή συμμετοχή στην ηγεσία της Οργάνωσης των κομμουνιστών, προσέδιδε στο ΚΚΕ για πρώτη φορά από την ίδρυσή του και πατριωτικά-εθνικά χαρακτηριστικά στα μάτια της μεγάλης πλειονότητας του λεσβιακού λαού. Παράλληλα η Οργάνωση έθετε και θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης. Το γεγονός αυτό βέβαια, συναντάται ευρύτερα στην Ελλάδα την περίοδο της Κατοχής, αλλά είναι και ένα γενικό χαρακτηριστικό όλων των επαναστατικών κινημάτων του 20^{ου} αιώνα στην Ευρώπη, που συντέλεσε στη μαζικοποίησή τους.¹⁸³² Στη Λέσβο, αυτός ακριβώς ο συνδυασμός του εθνικού-πατριωτικού χαρακτήρα της Οργάνωσης με την κοινωνική της στόχευση, ήταν καταλυτικός για την τεράστια μαζικότητά της και τη συσπείρωση σ' αυτήν ολόκληρου σχεδόν του πολιτικού φάσματος την περίοδο της Κατοχής.

Η Οργάνωση δεν έδωσε χώρο στη δημιουργία άλλων αντιστασιακών οργανώσεων στο νησί, αναδεικνυόμενη ως ο μοναδικός συνομιλητής και συνεργάτης των Άγγλων μέχρι το τέλος της Κατοχής. Ως το καλοκαίρι του 1944 μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η σχέση της Οργάνωσης ήταν ουσιαστικά μόνο με τους Άγγλους και όχι με την ΚΕ του ΕΑΜ ή το ΚΚΕ. Από το φθινόπωρο του 1943 η ένταξή της στο ΕΑΜ και η σύνδεσή της με τον κεντρικό μηχανισμό του ΚΚΕ, αναπροσδιόρισε τις επιλογές της, χωρίς όμως ποτέ να εγκαταλειφθεί η βασική επιλογή της εθνικής συνεννόησης και συνεργασίας. Η επικράτηση στις γραμμές της των πιο ριζοσπαστικών στοιχείων και η μερική απεξάρτησή της από τη βρετανική πολιτική βοήθησαν, ώστε η Οργάνωση να αποκτήσει δική της πολιτική ατζέντα, που χωρίς να ταυτίζεται, ήταν κοντύτερα στην κεντρική πολιτική κατεύθυνση του ΕΑΜ.

Το ΕΑΜ, ως η μόνη αντιστασιακή οργάνωση, ανέλαβε απρόσκοπτα την εξουσία μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Οι θεσμοί λαϊκής εξουσίας που εφάρμοσε ενίσχυσαν την κοινωνική συνοχή, καθώς δεν αμφισβήτησαν ούτε την ατομική ιδιοκτησία, ούτε τον πολιτικό πλουραλισμό. Οι Λέσβιοι, ένοιωθαν για πρώτη φορά πως αποτελούν μέρος της ιστορίας. Και αυτό πιστοποιείται από τη μεγάλη συμμετοχή τους

¹⁸³² Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση*, ό.π., σ. 375.

στις συγκεντρώσεις του ΕΑΜ, στις παρελάσεις του ΕΛΑΣ, στην πολιτισμική άνθηση, στην κυκλοφορία των εαμικών εντύπων, στη μαζική τους συμμετοχή στους νέους θεσμούς, στην εν γένει μεγάλη πολιτικοποίησή τους. Το ΕΑΜ Λέσβου ποτέ, ούτε στη διάρκεια της Κατοχής ούτε μετά, δεν έδειξε ότι στις προθέσεις του ήταν η εκ βάθρων κοινωνική ανατροπή. Αντίθετα η «Λαοκρατία» του -παρά την παντοδυναμία του- υπήρξε συναινετική. Δεν έθιγε τις βασικές δομές της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Η μεγαλοαστική τάξη, μετά το «μούδιασμα» των πρώτων ημερών της Απελευθέρωσης, βρήκε στην εαμική εξουσία έναν αξιόπιστο συνομιλητή, που είχε την ικανότητα να προσαρμόζει τις λαϊκές διεκδικήσεις στην λογική του «εφικτού». Οι μόνιμοι που κλείστηκαν στις φυλακές ήταν διακόσιοι περίπου συνεργάτες των κατακτητών. Και αυτοί ανέμεναν να δικαστούν, χωρίς να κινδυνεύει άμεσα η ζωή τους, καθώς το έκτακτο στρατοδικείο που συγκρότησε ο ΕΛΑΣ τις πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης, πολύ γρήγορα διαλύθηκε με απαίτηση των Άγγλων και της κυβέρνησης Παπανδρέου. Ο μεγάλος πολιτικός αντίπαλος του ΕΑΜ, ο κατηγορούμενος για δωσιλογισμό Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, κρατήθηκε για λίγους μήνες σε κατ' οίκον περιορισμό, χωρίς ποτέ να κινδυνεύσει η ζωή του.

Το ΕΑΜ Λέσβου ήταν η οργάνωση που έδειξε εν τοις πράγμασι τι σημαίνει κοινωνική δικαιοσύνη στο διάστημα της Εαμοκρατίας. Εκείνη που έδωσε δείγματα γραφής «εθνικής συνεννόησης», τόσο πριν, όσο και μετά τα Δεκεμβριανά. Όντας αποκομμένο, για το μεγαλύτερο διάστημα, από την κεντρική καθοδήγηση, το ΕΑΜ Λέσβου ακολούθησε μιαν ανεξάρτητη πολιτική, που εξέφραζε πιστότερα τις επιθυμίες του κόσμου του. Ακόμη και το «περήφανο Go Back» ήταν τοπική επιλογή. Και μάλιστα η νίκη αυτή ενίσχυσε την εμπιστοσύνη του κόσμου στο ΕΑΜ Λέσβου και την ηγεσία του, σε αντίθεση με ότι συνέβη στις περισσότερες περιοχές της χώρας μετά τα Δεκεμβριανά.

Επιπρόσθετα, το ΕΑΜ Λέσβου έδειξε ιδιαίτερη ανοχή απέναντι στις κοινωνικές αγκυλώσεις και προκαταλήψεις, που εκπορεύονταν από συντηρητικούς θεσμούς, όπως η Εκκλησία και επιχείρησε να συνδυάσει τις θρησκευτικές παραδόσεις με το εαμικό κίνημα. Έτσι, καταγράφηκε με θετικό πρόσημο στη συλλογική συνείδηση των θρησκευόμενων Λεσβίων, παρά τις «κραυγές» των αντιπάλων του για τον «άθεο κομμουνισμό». Τα στελέχη του ΕΑΜ Λέσβου πέτυχαν να υλοποιήσουν νέους θεσμούς,

προσαρμόζοντάς τους όμως στις ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας. Η Συμφωνία της Βάρκιζας διέκοψε το «κοινωνικό πείραμα», που επιχείρησε το ΕΑΜ Λέσβου. Έτσι παραμένει σήμερα αναπάντητο το ερώτημα πώς θα μπορούσε να εξελιχθεί το πείραμα αυτό και πού τελικά θα κατέληγε.

Παρά την ευρύτητά της απήχησής του όμως, το ΕΑΜ δεν κατάφερε να αποτρέψει τη συγκρότηση αμέσως μετά την Απελευθέρωση, ενός δεύτερου αντιαμικού πόλου, ο οποίος το πρώτο τουλάχιστον διάστημα ως το Μάιο του 1945, κρατούσε σαφείς αποστάσεις από το δωσιλογισμό έχοντας «κεντροδεξιά» χαρακτηριστικά. Ένα μέρος του πόλου αυτού είχε αποχωρήσει από το ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής. Αντίστοιχος αντιαμικός πόλος είχε συγκροτηθεί και σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδας με τη στήριξη του Στρατού της Μέσης Ανατολής και των Άγγλων. Στα γειτονικά νησιά της Χίου και της Λήμνου μάλιστα, ο αντιαμικός πόλος εκτόπισε πολύ γρήγορα το ΕΑΜ από την τοπική εξουσία ακόμα και πριν τα Δεκεμβριανά.

Στη Λέσβο όμως δεν συνέβη το ίδιο. Παρά την εμφάνιση της οργανωμένης αντιπολίτευσης στην εαμική εξουσία, μέσω του τοπικού μετωπικού σχήματος της «κεντροδεξιάς» ΕΔΕΛ, το ΕΑΜ εξακολουθούσε να απολαμβάνει μαζική στήριξη, που πιστοποιήθηκε στη συμμετοχή χιλιάδων Λεσβίων στα γεγονότα του «Go back». Οι εαμίτες αισθάνονταν πολιτικά κυρίαρχοι στη Λέσβο, ακόμα και μετά την παράδοση των όπλων του ΕΛΑΣ το Φεβρουάριο του 1945. Από τα διαθέσιμα τεκμήρια δεν φαίνεται ότι υπήρξε μαζική αντίδραση των οπλιτών του ΕΛΑΣ Λέσβου στη Συμφωνία της Βάρκιζας. Υπήρξαν μεν κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις απειθαρχίας, αλλά συνολικά ο κόσμος του ΕΑΜ Λέσβου έμεινε πιστός στη νέα εκδοχή του πολιτικού αγώνα, με την πεποίθηση ότι κυριαρχούσε πολιτικά στο νησί. Μέχρι τότε όμως; Σίγουρα ως τις εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946, όπου η μεγάλη τοπική νίκη δημιουργούσε ακόμα αυταπάτες για δημοκρατικές εξελίξεις.

Παρ' όλα αυτά, εκατοντάδες στελέχη του, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, βρέθηκαν αντιμέτωπα με το «κράτος του νόμου». Τα φυγόδικα στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ όμως, που κατέφυγαν διωκόμενοι στα βουνά, δεν φαίνεται ότι είχαν επαρκή στήριξη από τις τοπικές εαμικές οργανώσεις. Η στήριξη τους οφείλονταν πρώτιστα στα τοπικά και συγγενικά δίκτυα των χωριών, που πολλές φορές ήταν αποτελεσματικότερα από τα κομματικά.

Το ΚΚΕ στη Λέσβο ήθελε να αποφύγει τον Εμφύλιο τουλάχιστον ως την άνοιξη του 1947. Το ομολογούν μεταγενέστερες αφηγήσεις στελεχών του, αλλά και τα λιγοστά στοιχεία που υπάρχουν από κομματικές πηγές της περιόδου. Δυστυχώς η πανδημία του κορωνοϊού δεν επέτρεψε στον γράφοντα να εξαντλήσει τις πιθανότητές του να βρεθούν και κάποια πρόσθετα τεκμήρια από την κρίσιμη περίοδο -φθινόπωρο του 1946 ως το καλοκαίρι του 1947- ώστε να υπάρχει μια ασφαλέστερη εικόνα για την πολιτική του ΚΚΕ Λέσβου σχετικά με τη στήριξη των ένοπλων ομάδων του. Σίγουρα όμως, ως το Φεβρουάριο του 1947 κρατούσε αποστάσεις από τους αντάρτες.

Παραμένει προς διερεύνηση κατά πόσο η απόφαση της Π.Ε. Λέσβου του ΚΚΕ, που αποκήρυξε την επίθεση των ανταρτών στον αστυνομικό σταθμό Παπάδου το Σεπτέμβριο του 1946, επέδρασε καταλυτικά στην πορεία του Εμφυλίου στη Λέσβο, ανεξάρτητα από τη «διόρθωση της γραμμής» λίγο αργότερα από το ΠΓ του ΚΚΕ. Τελικά πόσο αποτελεσματικά στήριξε το ΚΚΕ τον ένοπλο αγώνα ως την άνοιξη του 1947; Πόσο πείστηκαν οι δεκάδες αντάρτες που ήταν στο βουνό ότι το κόμμα είναι μαζί τους; Η εσφαλμένη εικόνα που είχαν σχηματίσει οι τριάντα Μανταμαδιώτες που βγήκαν αντάρτες τον Απρίλιο του 1947, σχετικά με τις δυνατότητες και την επιμελητεία του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου, αποδεικνύει πως δεν υπήρχε καμία ουσιαστική σύνδεση και επαφή με την πραγματικότητα ανάμεσα στο ΚΚΕ Λέσβου και τους αντάρτες.

Με βάση όλα τα παραπάνω, η επιβίωση του αντάρτικου στη Λέσβο από τις αρχές του 1947 οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος ήταν τα ισχυρά τοπικά δίκτυα στήριξης στα χωριά με ατομική πρωτοβουλία της πλειονότητας των κατοίκων τους. Για τους χωρικούς ήταν οι ξενόφερτοι Χωροφύλακες και οι λίγοι Μάυδες με τη βίαιη συμπεριφορά τους, που συνιστούσαν απειλή στην καθημερινή τους ζωή και όχι οι αντάρτες, που είχαν μοναδικό σκοπό τους την επιβίωση. Οι οπαδοί του ΕΑΜ, που πήραν μέρος στο «πανηγύρι» της Εαμοκρατίας και ιδιώτευσαν στη συνέχεια, μετά το φθινόπωρο του 1946, δέχονταν τις ύβρεις, τους ξυλοδαρμούς και τις προσβολές των εθνοφυλάκων και των χωροφυλάκων, αλλά παράλληλα ένοιωθαν ηθική υποχρέωση να συνδράμουν τους λίγους τολμηρούς «εθελοντές της κακουχίας» συντρόφους τους. Αυτός είναι ο κύριος λόγος που οι αντάρτες παρέμειναν παράνομοι κυνηγημένοι και μετά τη λήξη του πολέμου ως το Νοέμβριο του 1955, κάτι που συνέβη, εκτός από τη

Λέσβο, μόνο στην Κρήτη και την Ικαρία. Ο δεύτερος λόγος είναι η «ητλημένη» ή πραγματική αδυναμία του εντεταλμένου κρατικού μηχανισμού καταστολής, δηλαδή του στρατού και της χωροφυλακής, που «βολεύονταν» να παραμένουν στη σχετικά ασφαλή Λέσβο, με το πρόσχημα της παρουσίας ανταρτών, από το να βρεθούν στα κύρια μέτωπα του πολέμου στη Βόρεια Ελλάδα..

Συμπερασματικά λοιπόν μπορούμε να πούμε ότι ο μόνος που επιχείρησε, ανεπιτυχώς όπως αποδείχθηκε, να αντιπαρατεθεί στην Αριστερά στη Λέσβο ήταν ο κρατικός μηχανισμός, που είχε και τη συνδρομή του παρακράτους. Το «κράτος των Αθηνών» εμφανίστηκε μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, αυτή τη φορά με τη συνοδεία του αντικομμουνιστή εισαγγελέα, της Εθνοφυλακής και τη βοήθεια της UNRRA. Η τρομοκρατία όμως την οποία προσπάθησε να επιβάλει, όμοια με εκείνη στην υπόλοιπη Ελλάδα, συνάντησε στη Λέσβο μεγάλες δυσκολίες. Ποτέ δεν κατάφερε να περιορίσει την ουσιαστική επιρροή της Αριστεράς, παρά τις διώξεις της ηγεσίας του τοπικού ΕΑΜ. Το αποδεικνύουν τα εκλογικά αποτελέσματα του 1946, αλλά και το ιδιαίτερο για την περίπτωση της Λέσβου φαινόμενο των δημόσιων δηλώσεων προσχώρησης στην Αριστερά δεξιών πολιτών, μεταξύ Οκτωβρίου 1945 και Σεπτεμβρίου 1946, οι οποίες δημοσιεύονται στον τοπικό εαμικό τύπο. Συνάντησε ακόμα την αδιαφορία της αστικής ελίτ, η οποία από τη στιγμή που διαπίστωσε ότι η ιδιοκτησία της και η συνέχεια της κερδοφορίας των επιχειρήσεων και των εμπορικών της συναλλαγών δεν απειλείται, δεν θέλησε να εμπλακεί φανερά στην πολιτική διαπάλη. Η αδιαφορία της για τη διεξαγωγή του «εθνικού αγώνος», εκνεύριζε μεν τους στρατιωτικούς διοικητές του νησιού και την Ακροδεξιά, αλλά ταυτόχρονα εξασφάλιζε την απαιτούμενη «κοινωνική ειρήνη», σε μια περίοδο που στην υπόλοιπη Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα ταραγμένη πολιτικά και κοινωνικά. Κάποιοι από αυτούς τους αστούς εξάλλου, ήταν σύμμαχοι με το ΕΑΜ στην Κατοχή και συνδέονταν με πολλούς καταδιωκόμενους εαμίτες με κοινούς αγώνες. Έχει ενδιαφέρον και απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση, αν αυτή η στάση του αστικού κόσμου του νησιού αποτελεί μια ακόμα ιδιαιτερότητα της Λέσβου ή έχει παρατηρηθεί και σε άλλα μέρη της χώρας. Πάντως οι στρατιωτικοί διοικητές του Αιγαίου στις απόρρητες εκθέσεις του

ΓΕΣ το καλοκαίρι του 1945 διαμαρτύρονται για τη στάση του αστικού κόσμου στη Λέσβο και όχι για αντίστοιχη στάση στη Λήμνο, τη Χίο ή τη Σάμο.¹⁸³³

Οι λίγες ακροδεξιές φωνές, που εμφανίστηκαν, ειδικά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, και που εκφράζονταν κυρίως από την Οργάνωση Χ και την ακροδεξιά εφημερίδα *Στέμμα*, ήταν περιθωριακές και είχαν ελάχιστη επίδραση στην κοινή γνώμη. Και αυτό συνέβη, εκτός των άλλων, γιατί στις τάξεις τους συμπεριλαμβάνονταν πρώην συνεργάτες των Γερμανών, άνθρωποι απαξιωμένοι στις συνειδήσεις του κόσμου, όπως για παράδειγμα ο δημοσιογράφος-εκδότης της κατοχικής εφημερίδας *Φως* Αθανάσιος Γκράβαλης.

Η ήττα του εντυπωσιακά μαζικού ΕΑΜ Λέσβου οφείλεται λοιπόν αποκλειστικά στη γενικότερη ήττα του ΕΑΜ στην Ελλάδα. Το ΕΑΜ Λέσβου απλά πλήρωσε το τμήμα αυτής της ήττας. Όμως για τους οπαδούς, φίλους και για κάποιο έστω διάστημα, συνοδοιπόρους του ΕΑΜ στη Λέσβο, η μία και μοναδική «Οργάνωση» του νησιού ήταν και παρέμεινε εντελώς αμέτοχη στην ήττα. Δεν ήταν εκείνη που έκανε λανθασμένες κινήσεις οι οποίες οδήγησαν στην ήττα.

Αυτή η εν πολλοίς «τοπική» ματιά πάνω στο ΕΑΜ Λέσβου μήπως απαντά -μαζί με άλλους βέβαια παράγοντες- στην αδυναμία των συντηρητικών δυνάμεων που επέβαλαν μεταπολεμικά την εξουσία τους να απονομιμοποιήσουν την Αριστερά στη Λέσβο; Και συνακόλουθα η ίδια ματιά δεν είναι ουσιαστικά στη ρίζα της διαχρονικής δύναμης της Αριστεράς στο νησί; Σε αυτήν ακριβώς την «τοπική» ματιά μήπως οφείλεται και η αποδοχή του «πατριωτικού» χαρακτήρα του ΕΑΜ Λέσβου από τμήμα των αντιπάλων του, αποδοχή έστω μη ρητά εκφρασμένη;

Εν κατακλείδι το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ οδηγήθηκε σε σταδιακές ήττες μετά την Απελευθέρωση συμπαρασύροντας νομοτελειακά και το πανίσχυρο ΕΑΜ Λέσβου. Για ένα μεγάλο όμως τμήμα του λεσβιακού κόσμου οι «δικοί τους» εαμίτες ήταν αναίτια ηττημένοι ή μάλλον αντίστροφα ήταν οι πραγματικοί νικητές. Και αυτό εκφράστηκε πανηγυρικά στις κάθε λογής εκλογικές αναμετρήσεις, τόσο αμέσως μετά την Κατοχή, όσο και στη συνέχεια. Η αντίφαση αυτή δεν υπήρξε φαινόμενο που ίσχυσε

¹⁸³³ ΓΕΣ/ΔΙΣ/Φ.1401/Δ/1 Στρατιωτική Διοίκησης Ν. Αιγαίου. Δελτία Πληροφοριών μηνός Αυγούστου και μηνός Σεπτεμβρίου 1945.

αποκλειστικά στη Λέσβο. Ήταν διάχυτη σε ένα ευρύ φάσμα του εαμικού κόσμου της χώρας. Όμως ίσως πουθενά αλλού η αίσθηση του «ηττημένου νικητή» δεν υπήρξε τόσο έντονη και με τόση μεγάλη διάρκεια όσο στη Λέσβο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

(Α) ΤΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣΩΠΑ

Abendroth Wolfgang (1906 – 1985)

Μόλις 14 ετών, το 1920 εντάχθηκε στο KPD (Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας) αλλά στη συνέχεια προσχώρησε το 1929 στο KPD-Opposition (Kommunistische Partei-Opposition). Μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία τον Ιανουάριο του 1933, διέφυγε στην Ελβετία, όπου το 1935 κατέθεσε την διδακτορική του διατριβή. Τον ίδιο χρόνο επέστρεψε παράνομα στην Γερμανία. Το 1937 συνελήφθη και φυλακίστηκε για να ενταχθεί στη συνέχεια στο τάγμα 999 (Strafbataillon 999) και να σταλεί στην Ελλάδα και ειδικότερα στη Λήμνο. Στη Λήμνο ανέπτυξε δράσεις συνεργασίας με το ΕΑΜ Λήμνου από τη θέση που είχε στην έκδοση ταξιδιωτικών εγγράφων. Το 1944 δεν ακολούθησε την αποχώρηση του γερμανικού στρατού από το νησί και κρύφτηκε από εαμίτες συντρόφους του και μέσω της Λέσβου εντάχθηκε στον ΕΛΑΣ. Με απαίτηση των Βρετανών παραδόθηκε ως αιχμάλωτος σε βρετανικό στρατόπεδο στην Αίγυπτο. Μετά την επάνοδο του στη Γερμανία το 1946, εργάστηκε αρχικά ως λέκτορας και από το 1949 ως καθηγητής νομικών, με θέμα του το κρατικό δίκαιο, στην Λειψία (Leipzig) και στην Ιένα (Jena). Το 1951 διορίστηκε καθηγητής πολιτικών επιστημών στο πανεπιστήμιο του Βίλελμσχαφεν (Wilhelmshaven) και αργότερα στο Μάρμπουργκ (Marburg).¹⁸³⁴

Allard Sven (1876 – 1975)

Σουηδός Διπλωμάτης επιτετραμμένος στην Αθήνα (1938 – 1943) και στη Σόφια (1941 – 1943). Συμμετείχε στη διαχείριση της βοήθειας του Ερυθρού Σταυρού προς την Ελλάδα, ως αντιπρόσωπος της Σουηδικής Κυβέρνησης. Κατηγορήθηκε από άλλα στελέχη της Επιτροπής Διαχείρισης της βοήθειας πως είχε μεροληπτική στάση υπέρ των δυνάμεων του Άξονα αποκρύπτοντας κατασχέσεις και επιτάξεις τροφίμων που έκαναν οι Ιταλοί και οι Γερμανοί. Ήταν υπεύθυνος του προγράμματος για την

¹⁸³⁴ Περισσότερα, βλ. Gregor Kritidis, *Wolfgang Abendroth oder: «Rote Blüte im kapitalistischen Sumpf»*, Karl Dietz Verlag, Berlin 2015.

ανταλλαγή λαδιού από τη Λέσβο με σάρι. Κατηγορήθηκε όμως πως η ανταλλαγή ελαιολάδου με τρόφιμα που σχεδιάστηκε από τον ίδιο και κατέληξε σε αποτυχία, έγινε για λόγους ιδιοτελείς με σκοπό το προσωπικό του κέρδος. Το φθινόπωρο του 1943 μετατέθηκε στη μακρινή Κίνα, πράγμα που θεωρήθηκε ως δικαίωση όσων τον κατηγορήσαν.¹⁸³⁵

Βάλλης Μανώλης (1868-1943)

Δημοσιογράφος και λογοτέχνης. Εκλέχθηκε την περίοδο 1920 – 22 βουλευτής Λέσβου με το κόμμα των Φιλελευθέρων. Γρήγορα όμως μετά το 1928 ριζοσπαστικοποιείται και προσχωρεί στο ΚΚΕ. Εκτοπίζεται από τη δικτατορία Μεταξά στη Σίκινο για λίγο χρόνο. Πεθάνει στη Μυτιλήνη το 1943.

Βουδούρης Νίκος (1908 - 1941)

Γεννήθηκε στην Προύσα. Οικοδόμος στο επάγγελμα, εντάσσεται στο ΚΚΕ στο τέλος της δεκαετίας του 1920. Στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά συλλαμβάνεται και εξορίζεται στον Αη-Στράτη. Το Μάρτιο του 1941 αποδρά με ομάδα συντρόφων του. Τον Ιούνιο του 1941, έρχεται στη Λέσβο, όπου ζει και η οικογένεια του, με σκοπό να αναλάβει την ανασυγκρότηση των οργανώσεων του κόμματος. Συλλαμβάνεται τον Αύγουστο του 1941 από την Ασφάλεια Μυτιλήνης και το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου εκτελείται.¹⁸³⁶

Βουρνάζος Σοφοκλής

Απότακτος βενιζελικός Ταγματάρχης από το κίνημα του 1935, συμμετείχε στην Λεσβιακή Εθνική Αντίσταση και συνεργαζόταν αρμονικά τόσο με τον ΕΛΑΣ, όσο και με τους Άγγλους. Το ΕΑΜ τον τοποθέτησε ως Διοικητή της Ανώτερης Διοίκησης Αιγαίου της Εθνικής Πολιτοφυλακής. Ο Γραμματέας του ΚΚΕ Βαγγέλης Γιοσμάς

¹⁸³⁵ Σωτήρης Βαλντέν, *Η Ανθρωπιστική βοήθεια*, ό.π., σ. 66 - 82.

¹⁸³⁶ Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 33- 39.

γράφει ότι επιλέχθηκε από το ΕΑΜ «γιατί απολαμβάνει παλλεσβιακού κύρους... [αν και] κλονίζεται τότε – τότε».¹⁸³⁷

Γαληνός Μιχαήλ - Μίμης (1911 – 1984)

Ήταν κτηματίας. Στο πόλεμο είχε διαφύγει στη Μέση Ανατολή και είχε καταταγεί στον Ιερό Λόχο. Μετά τον πόλεμο, διατέλεσε βουλευτής σε διαφορετικά κόμματα του Κέντρου και της Αριστεράς από το 1950 ως το 1967. Έγινε υπουργός στις κυβερνήσεις «αποστασίας» Τσιριμώκου και Στεφανόπουλου σε τρία διαφορετικά χαρτοφυλάκια τα έτη 1965 – 1967. Πέθανε στη Μυτιλήνη το 1984.

Γαλούσης Νικόλαος

Διατέλεσε Διοικητής Χωροφυλακής Μυτιλήνης κατά το διάστημα της Δικτατορίας του Μεταξά, θέση που διατήρησε και σε ολόκληρο το διάστημα της γερμανικής Κατοχής (1941–1944). Οι βρετανικές αναφορές της SOE του αποδίδουν προσπάθεια μαζί με τον αξιωματικό της Χωροφυλακής Ξανθάκη για δημιουργία κίνησης, ώστε μετά την Απελευθέρωση να στηρίξουν την επαναφορά του δικτατορικού καθεστώτος.¹⁸³⁸ Μετά την Απελευθέρωση συνελήφθη, πέρασε από δικαστήριο δωσίλογων και αθώωθηκε. Η μοναρχική εφημερίδα *Στέμμα* στις 2 Απριλίου 1948 σχολιάζοντας την αθώωση του, μιλά για έναν «αξιωματικό φόβητρο και πραγματικό Ιαβέρη» για τους κομμουνιστές. Το ΕΑΜ μεταπολεμικά έκανε λόγο για παρουσία του Νίκο Γαλούση στους πίνακες των εν ενεργεία αξιωματικών της Χωροφυλακής, ως υπασπιστής του Νίκου Πλαστήρα.¹⁸³⁹

Γιοσμάς Βαγγέλης (1917 – 2001)

Γεννήθηκε στη Μυτιλήνη και ήταν ο μεγαλύτερος από τα 7 παιδιά της οικογένειάς του. Τέλειωσε το Λύκειο στη Μυτιλήνη και στα 18 του προσχώρησε στο κομμουνιστικό κίνημα και έγινε μέλος της ΟΚΝΕ το 1935. Μετά τη δικτατορία του Μεταξά φεύγει οικογενειακώς στην Αθήνα, όπου συγκροτεί την ανεξάρτητη κομμουνιστική Οργάνωση

¹⁸³⁷ Βλ. ΑΣΚΙ, Φάκελος ΚΚΕ Φ. 418/24/2/7, Οργανωτική Έκθεση του Γραμματέα της ΠΕ Λέσβου Βαγγέλη Γιοσμά προς το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ (σ. Χρύσα [Χατζηβασιλείου]) στις 31 Οκτωβρίου 1944.

¹⁸³⁸ Αρχείο ΚΕΙΝΕ, SOE HS 5/717, Mytilene Information, 23.11.1942

¹⁸³⁹ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 71, 17 Φεβρουαρίου 1945 και εφ. *Εμπρός*, αρ. φ 81, 27 Ιουλίου 1945.

«Ξύπνημα». Μπήκε στην ΑΣΟΕΕ το 1941. Στην Κατοχή δούλεψε στον παράνομο μηχανισμό του ΚΚΕ στην Αθήνα. Τον Οκτώβρη του 1943 στάλθηκε στη Λέσβο ως γραμματέας της ΕΠΟΝ Αιγαίου, με το ψευδώνυμο «Ηρακλής». Εκεί, στις αρχές του 1944 αναλαμβάνει γραμματέας της Π.Ε. Λέσβου του ΚΚΕ. Συλλαμβάνεται μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας στις αρχές Ιουνίου 1945 και φυλακίζεται μαζί με όλη σχεδόν την ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου. Το Φεβρουάριο του 1948 κάνει δήλωση μετανοίας στο στρατοδικείο. Αποφυλακίζεται οριστικά τα Χριστούγεννα του 1951. Από το 1963 ως τη δικτατορία ήταν υπεύθυνος της τοπικής αριστερής εφημερίδας *Δημοκρατική Λέσβος*. Πέθανε στις 4 Απριλίου 2001.¹⁸⁴⁰

Γκράβαλης Αθανάσιος (1890 – 1974)

Γεννήθηκε στις Κυδωνίες τη Μικράς Ασίας. Ήλθε στη Λέσβο το 1915 από το Αϊβαλή με τον πρώτο διωγμό. Δουλεύει ως δημοσιογράφος ως το 1918, ξαναγυρνά στο Αϊβαλή και εγκαθίσταται στη Μυτιλήνη οριστικά το 1922. Το 1923 ως το 1926 εξέδιδε την *Προσφυγική Φωνή* στηρίζοντας τα αιτήματα των προσφύγων, παίρνοντας από τον Στρατή Μυριβήλη και την εφημερίδα του *Καμπάνα* τον χαρακτηρισμό «προσφυγοπατέρας». Το 1930 εκδίδει τη συλλογή διηγημάτων του «Σπασμένες Κολώνες». Μέχρι το 1930 καταγραφόταν στην προοδευτική διανοήση του νησιού. Μάλιστα το όνομά του βρίσκεται ανάμεσα στους διανοούμενους της Μυτιλήνης που υπογράφουν διαμαρτυρία για την καταδίκη σε θάνατο επτά κομμουνιστών φαντάρων από τον πειθαρχικό ουλαμό του Καλπακίου.¹⁸⁴¹ Το 1934 εξέδωσε στη Μυτιλήνη την εφημερίδα *Φως* και κάνοντας στροφή προς το φασισμό και τη ναζιστική ιδεολογία, μετά την έλευση της δικτατορίας Μεταξά έγινε θερμός υποστηρικτής της. Στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής το *Φως* έγινε η εφημερίδα του ναζιστικού κόμματος. Ο Γκράβαλης με πύρινα άρθρα του υποστήριζε τους Ναζί και κατακεραύνωνε τους συμμάχους, τους εβραίους και τον κομμουνισμό. Μετά την Απελευθέρωση ο Γκράβαλης πέρασε από δικαστήριο δωσίλογων, αλλά αθώωθηκε. Στη συνέχεια αρθρογραφούσε στην φιλοβασιλική εφημερίδα των Χιτών Λέσβου *Στέμμα*. Παρέμεινε

¹⁸⁴⁰ Βλ. Βαγγέλης Γιοσμάς, «Αυτοβιογραφικά», ό.π., σ. 223 - 225.

¹⁸⁴¹ Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ.φ. 6763, 31 Δεκεμβρίου 1930.

πιστός στις φασιστικές του ιδέες ως το τέλος της ζωής του με τη θερμή του υποστήριξη στη δικτατορία των συνταγματαρχών.¹⁸⁴²

Γονατάς Χρήστος

Μικρασιάτης πρόσφυγας, υποπρόξενος της Μεγάλης Βρετανίας στη Λέσβο πριν την γερμανική Κατοχή. Πριν τον πόλεμο ήταν ιδιοκτήτης των πλοιαρίων *Κλειώ* και *Πάτερσον*, που έκαναν τη συγκοινωνία με τη Τουρκία έχοντας εμπορικές και επαγγελματικές σχέσεις με τους Άγγλους.¹⁸⁴³

Γώγος Παναγιώτης

Γεννήθηκε στο Ηλιοχώρι Ιωαννίνων. Τη δεκαετία του 1930 γίνεται μέλος του ΚΚΕ και το 1936 ήταν συντάκτης στο *Ριζοσπάστη*. Στη διάρκεια της Μεταξικής δικτατορίας συνελήφθη και κρατήθηκε στην Ακροναυπλία. Το 1943 στη διάρκεια της Κατοχής μεταφέρεται στο Νοσοκομείο «Σωτηρία», όπου μαζί με άλλους 56 συντρόφους του, δραπετεύει. Τον Ιούλιο του 1944 αναλαμβάνει Γραμματέας της περιοχής Αιγαίου του ΚΚΕ. Τον Νοέμβριο του 1944 συλλαμβάνεται στη Λήμνο για να αφηθεί ελεύθερος μετά από τις κινητοποιήσεις του ΕΑΜ στη Λέσβο. Συνελήφθη και πάλι το καλοκαίρι του 1945. Δικάστηκε κατά τον Εμφύλιο με την κατηγορία της καθοδήγησης του ΔΣΕ στη Λέσβο και καταδικάστηκε σε θάνατο. Εκτελέστηκε στις 29 Αυγούστου 1949 στο Γουδί, πριν καν συμπληρώσει τα 40 του χρόνια.¹⁸⁴⁴

Δαράκης Λουκάς (1908 – 1993)

Ήταν δικηγόρος με καταγωγή από τη Λακωνία, σύζυγος της συγγραφέως Πέπης Δαράκη, η οποία είχε καταγωγή από την Αγία Παρασκευή. Ο Δαράκης διατέλεσε νομάρχης Λέσβου από τις 3 Μαρτίου ως τις 8 Σεπτεμβρίου του 1947. Ασκώντας το δικηγορικό επάγγελμα υπερασπίστηκε μετέπειτα, πολλούς αριστερούς και κομμουνιστές στις δίκες του Εμφυλίου. Μεταγενέστερη μαρτυρία πάντως αξιολογεί

¹⁸⁴² Βλ. Αριστείδης Καλάργαλης, *Η «Λεσβιακή Άνοιξη»*. ό.π., σ. 53-54, 81-82, 324.

¹⁸⁴³ Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 100, 158. Επίσης Παναγιώτης Κεμερλής- Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 113 και Παναγιώτης Αμπατζής, «Το χρονικό της Γερμανικής Κατοχής στη Λέσβο», ό.π., σ. 200-201.

¹⁸⁴⁴ Βλ. <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=10455583> (τελευταία πρόσβαση 10.3.2022)

αρνητικά τις υπηρεσίες του, καθώς όπως υποστηρίζεται πίεζε τους πελάτες του να υπογράψουν δήλωση μετανοίας για να αποφύγουν την καταδίκη τους σε θάνατο.¹⁸⁴⁵

Διονύσιος Χαραλάμπους (1907 - 1970) - κατά κόσμο Γιαβατσιάς Κωνσταντίνος

Γεννήθηκε στη Σμύρνη και αποφοίτησε από τη Θεολογική Σχολή Χάλκης. Βρέθηκε στη Λέσβο ως Ηγούμενος στην Ιερά Μονή Λειμώνος. Συλλαμβάνεται το Αύγουστο του 1942 από τη γερμανική Μυστική Αστυνομία (GFP) και βασανίζεται σκληρά εξαιτίας της φιλοξενίας που έδωσε σε κάποιο Νεοζηλανδό ονόματι Ρότζερς. Μεταφέρεται στο στρατόπεδο Παύλου Μελά και από εκεί στη Γερμανία σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, από όπου καταφέρνει να επιζήσει και να επιστρέψει το καλοκαίρι του 1945. Το 1951 εκλέγεται Μητροπολίτης Λήμνου και το 1959 Μητροπολίτης Τρίκκης και Σταγών.¹⁸⁴⁶

Ζυγούρη Αρτεμισία (1887 – 1955)

Νοικοκυρά, μικροαστικής καταγωγής, βαθιά θρησκευόμενη, που έζησε αρκετά χρόνια στην Αίγυπτο, απόφοιτη δημοτικού σχολείου. Ήλθε στο Πολιχνίτο τη δεκαετία του 1930. Κρατούσε ημερολόγιο για προσωπική χρήση από τον Ιούλιο του 1941 ως το Φεβρουάριο του 1945. Στο ημερολόγιο εκτός από τις τιμές των προϊόντων, σχολιάζει και τα πολιτικά ζητήματα της περιόδου στο χωριό της και ευρύτερα στη Λέσβο. Συνελήφθη από την εαμική πολιτοφυλακή τον Ιανουάριο του 1945 και κρατήθηκε για λίγο, επειδή με κάποιους άλλους στο Πολιχνίτο συγκέντρωσε υπογραφές που ζητούσαν «αγγλική επέμβαση στο νησί μας για να σώσει το λαό από δήθεν τρομοκρατία των οργανώσεων».¹⁸⁴⁷

Θεοδοσιάδης Γεώργιος (Πλατέλ') (1881 – 1944)

Εργοστασιάρχης – έμπορος, ήταν σημαντικός οικονομικός και πολιτικός παράγοντας της ευρύτερης περιοχής της Αγίας Παρασκευής. Στις εκλογές του 1926 και του 1928 είχε εκλεγεί βουλευτής Ν. Λέσβου με το κόμμα των Φιλελευθέρων. Στη διάρκεια της

¹⁸⁴⁵ Βλ. Φρίξος Πρωτογερέλλης, *Έλλη*, εκδόσεις 24 γράμματα, Αθήνα 2019, σ. 131-132 και 172 - 173.

¹⁸⁴⁶ Βλ. Διονύσιος Χαραλάμπους, *Μαρτυρίες, Διωγμοί 1942-1945* Εκδόσεις Η Δαμασκός, Αθήνα 1955 και Γιώργος Γαλέτσας, *Στο σημάδι...*, ό.π., σ. 19.

¹⁸⁴⁷ εφ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ.φ. 57, 16 Ιανουαρίου 1945. Βλ. και Στρατής Αναγνώστου, (Αρτεμισία Ζυγούρη), «Ημερολόγιο της Κατοχής», ό.π., σ. 310 – 331.

Κατοχής είχε κατηγορηθεί από το ΕΑΜ ως μαυραγορίτης και συνεργάτης των Γερμανών. Για τον Θεοδοσιάδη υπάρχουν πολλά στοιχεία στο αρχείο της Κοινότητας το 1945 και 1946 για διεκδικήσεις που ήγειραν οι κληρονόμοι του, απέναντι σε στελέχη του ΕΑΜ που ήταν τότε στη διοίκηση της Κοινότητας.¹⁸⁴⁸

Θεοδοσίου Χαράλαμπος (1907-1950)

Γεννήθηκε στην Αγία Παρασκευή της Λέσβου. Δημιούργησε το πρώτο σωματείο εργατών γης το 1928 στην περιοχή Καλλονής. Ακροναυπιώτης, στέλεχος του ΚΚΕ, μέλος του Γραφείου Αιγαίου. Μετά την Απελευθέρωση διατέλεσε Γραμματέας της ΝΕ Σάμου του ΚΚΕ. Το Ιούνιο του 1947 αντικαταστάθηκε από το Γιάννη Σαλά και ήλθε με εντολή του ΚΚΕ στη Λέσβο, για να ηγηθεί του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου. Σκοτώθηκε στις 2 Οκτωβρίου 1950 σε συμπλοκή με χωροφύλακες στη θέση «Άντρια» της περιοχής Αγιάσου.¹⁸⁴⁹

Θερμιώτης Χρύσανθος,

Γεννήθηκε στη Μυτιλήνη το 1918. Υπηρέτησε ως έφεδρος ανθυπολοχαγός στην Αλβανία, όπου και τραυματίστηκε. Έφυγε για τη Μέση Ανατολή από τη Μυτιλήνη τον Απρίλιο του 1942. Υπηρέτησε στον Ιερό Λόχο ως αξιωματικός μέχρι το 1945.¹⁸⁵⁰

Ιατρίδης Μιλτιάδης ή Μίλτων (1906-1960)

Γεννήθηκε στο Σοφικό Κορινθίας. Αποφοίτησε από τη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων του 1926. Το 1939 πήρε το βαθμό του Πλωτάρχη. Έγινε κυβερνήτης του υποβρυχίου «Παπανικολής» και πήρε μέρος στο πόλεμο του 1940. Προβιβάστηκε στο βαθμό του Αντιπλοιάρχου. Μετά την απελευθέρωση διετέλεσε Διοικητής Αρχιπελάγους (1944-1945). Αποστρατεύτηκε το 1952 και σκοτώθηκε σε τροχαίο το 1960.¹⁸⁵¹

¹⁸⁴⁸ Βλ. Γεώργιος Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου 1915 - 1936», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΣΤ' (2004), σ. 115-120 και Ρεβέκκα Καραγάτση, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή», ό.π., σ. 122-128.

¹⁸⁴⁹ Βλ. Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 238 - 244.

¹⁸⁵⁰ Τάκης Παπουτσάνης, «Επιδρομή Ελλήνων καταδρομέων στη Γερμανοκρατούμενη Λέσβο», π. *Μυτιλήνη*, τ. Γ' (1988), σ. 120.

¹⁸⁵¹ Βλ. Βασίλης Καλογεράς-Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, Β' Έκδοση, εκδόσεις εφ. *Νέο Εμπρός*, Μυτιλήνη 2013, σ. 159.

Καβαδίας Σταμάτης (1917-2010)

Δικηγόρος, γεννήθηκε στην Κεφαλονιά. Το καλοκαίρι του 1944, στάλθηκε από την ΚΕ του ΕΑΜ να αναλάβει την καθοδήγηση του αγώνα στα νησιά και ιδιαίτερα στη Λέσβο. Το 1948 εξορίζεται στην Ικαρία, μετά στη Μακρόνησο και μετά στον Αϊ – Στράτη. Απολύθηκε το 1952.¹⁸⁵²

Καλλίνσκης Ανδρέας, (1895 – 1956)

Έλληνας αξιωματικός Πήρε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους το 1912- 1913. Το 1916 αποτάσσεται από το Στρατό ως αντιβενιζελικός αξιωματικός. Επανέρχεται στην υπηρεσία μετά τις εκλογές του 1920 και υπηρετεί ως Έλαρχος στον Ελληνικό Στρατό στη Μικρά Ασία. Αποτάχθηκε εκ νέου το 1924 και επανήλθε ως εθελοντής με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου το 1940. Τον Ιανουάριο του 1942 διαφεύγει στη Μέση Ανατολή και εντάσσεται στον Ιερό Λόχο. Μετά τη διάλυση του Ιερού Λόχου το 1945 εισηγείται τη δημιουργία μονάδας καταδρομών στον Ελληνικό Στρατό και με μια μικρή ομάδα συμμετέχει στον ελληνικό εμφύλιο με τον Εθνικό Στρατό. Προς το τέλος των επιχειρήσεων, τον Απρίλιο του 1949 προάγεται σε Υποστράτηγο. Αναλαμβάνει αρχηγός του νεοϊδρυμένου Λόχου Ορεινών Καταδρομών (ΛΟΚ) θέση στην οποία παραμένει ως το θάνατό του το 1956.

Καραϊσκάκη Σίτσα (1897 – 1987)

Γεννήθηκε στα Μοσχονήσια. Βρέθηκε στη Μυτιλήνη το 1932 και συμμετείχε στο ρεύμα της «Λεσβιακής Άνοιξης» ως ποιήτρια και φανατική δημοτικίστρια. Στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, υποστήριξε το καθεστώς και στη συνέχεια έφυγε στη Γερμανία, όπου παντρεύτηκε τον Γερμανό Heins. Εκεί συνέχισε τις σπουδές της στη Φιλοσοφία και την Κοινωνιολογία και έκανε διδακτορική διατριβή. Προσχώρησε στο ναζισμό, τον οποίο υπηρέτησε με φανατισμό. Καταδικάστηκε δύο φορές σε θάνατο για δοσιλογισμό, τον Αύγουστο και τον Νοέμβριο του 1945, αλλά της δόθηκε χάρη το 1962.¹⁸⁵³

¹⁸⁵² Σταμάτης Καβαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια (1941-1944)*, ό.π., σ. 317 - 318.

¹⁸⁵³ Βλ. Κώστας Μίσσιος, *Μυτιληνιοί Λόγιοι και Λογοτέχνες, Συμβολή στην Ιστορία της λεσβιακής γραμματείας*, τ. Α', έκδοση Δήμου Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 1994, σ. 227-231, Επίσης Βούλα Ποσάντζη, «Η μαχόμενη δημοτικίστρια Σίτσα Καραϊσκάκη και η σχέση της με τον εθνικοσοσιαλισμό. Συνέχεια ή ρήξη;

Κεμερλής Παναγιώτης (1902 – 1994)

Ήταν ηγετικό στέλεχος της Αντίστασης στη Λέσβο με το ψευδώνυμο Παύλος Πράσιнос. Συνιδρυτής της πρώτης αντιστασιακής οργάνωσης, μέλος της ΝΕ Λέσβου του ΕΑΜ το διάστημα 1943–45, στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας (ΑΚΕ) και εκδότης της τοπικής εφημερίδας *Αγροτική*. Πέθανε στην Αθήνα σε ηλικία 92 χρονών τον Οκτώβριο του 1994.

Κοντάρης Αχιλλέας (1895 1949)

Γεννήθηκε στο Μανταμάδο. Είναι από τους πρώτους που συγκροτούν στη Μυτιλήνη σοσιαλιστικό Όμιλο με ριζοσπαστικές ιδέες. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή ίδρυσε το Σύλλογο Παλαιών Πολεμιστών και πρωτοστάτησε σε διεκδικήσεις για την διανομή των τσιφλικιών. Το 1926 γίνεται μέλος του ΚΚΕ και είναι υποψήφιος βουλευτής του στο νομό Λέσβου στις εκλογικές αναμετρήσεις από το 1928 ως το 1936. Στις αναπληρωματικές εκλογές του 1931 είχε μια σημαντική επιτυχία, καθώς παρόλο που δεν εξελέγη βουλευτής, το ΚΚΕ βγήκε πρώτο κόμμα σε ψήφους στην πόλη της Μυτιλήνης και δεύτερο στο νησί. Στη διάρκεια της Μεταξικής δικτατορίας συνελήφθη και στάλθηκε στις φυλακές της Ακροναυπλίας. Στη διάρκεια της Κατοχής βρέθηκε στις φυλακές της Κέρκυρας απ' όπου το 1943 δραπέτευσε και μέσω Αλβανίας πέρασε στην Αντίσταση. Μετά την Απελευθέρωση της Λέσβου διατέλεσε δήμαρχος καθ' υπόδειξη του ΕΑΜ, ως τον Ιούνιο του 1945. Συνελήφθη στη διάρκεια του Εμφυλίου, πέρασε από Στρατοδικείο, καταδικάστηκε σε θάνατο με το Γ' Ψήφισμα και εκτελέστηκε την 1^η Ιουνίου 1949.¹⁸⁵⁴

Κουντουρέλλης Γρηγόρης (1903 – 1948)

Γεννήθηκε στην Αγιάσο της Λέσβου. Από μικρός εντάχθηκε στο κομμουνιστικό κίνημα και το 1933 βρέθηκε εξόριστος στη Φολέγανδρο. Εκεί διατέλεσε Γραμματέας της

Η αλληλογραφία με τον Στρατή Δούκα», στο *Ε' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204 - 2014) οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Πρακτικά, τ. Δ'*, Ελληνική Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2015, σ. 487-500. Βλ. και Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δοσίλογων 1944- 1949*, ό.π., σ. 472.

¹⁸⁵⁴ Βλ. Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Συναζάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, τ. Α', ό.π., σ. 110- 115.

Οργάνωσης εξόριστων. Στη διάρκεια της δικτατορίας Μεταξά, φυλακίστηκε στην Ακροναυπλία. Το 1941 μεταφέρθηκε στο Σανατόριο του Ασβεστοχωρίου στη Θεσσαλονίκη ως φυματικός. Απέδρασε και γύρισε στη Μυτιλήνη. Εκεί συνελήφθη πάλι και μετά από καταδίκη για αντιγερμανική δράση, μεταφέρθηκε στις φυλακές του Επταπύργιου της Θεσσαλονίκης. Στις 5 Νοεμβρίου του 1941 αθώνεται από το Γερμανικό δικαστήριο και απελευθερώνεται. Προς το τέλος του 1946, επιστρέφει στη Μυτιλήνη με εντολή του ΚΚΕ και αναλαμβάνει Γραμματέας της Π.Ε. Λέσβου του ΚΚΕ. Συλλαμβάνεται το Δεκέμβριο του 1947. Αυτοτραυματίζεται, με σκοπό να μεταφερθεί στο Νοσοκομείο. Κατάφερε να αποδράσει, αλλά τελικά υποκύπτει στα τραύματά του στις 5 Ιανουαρίου 1948.¹⁸⁵⁵

Κυρέλλος Βασίλειος (1874 – 1967)

Ήταν δικηγόρος και παλιός βουλευτής των Φιλελευθέρων. Διορίστηκε ως υφυπουργός Γενικός Διοικητής Νήσων Αιγαίου Πελάγους στην κυβέρνηση Σοφούλη το Δεκέμβριο του 1945 ως τις βουλευτικές εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946.

Λαμπαδαρίδης Μανώλης

Παλιό μέλος του ΚΚΕ, ράφτης στο επάγγελμα. Μετά τη σύλληψη, την απόδρασή του και τη φυγή του στη Μέση Ανατολή, επέστρεψε στη Μυτιλήνη μετά την Απελευθέρωση στα μέσα του 1945. Κατηγορήθηκε από την ηγεσία του ΚΚΕ για συνεργάτης της Αγγλικής Intelligence Service και ως εκ τούτου έπεσε σε δυσμένεια. Ο ίδιος δεν μίλησε ποτέ δημόσια για το θέμα αυτό, μέχρι το θάνατό του στην Αθήνα στα τέλη της δεκαετίας του '80.¹⁸⁵⁶

Λευκίας Θεϊέλπις (1898 – 1958)

Ήταν δημοσιογράφος, δημοτικιστής και λόγιος. Συγκαταλέγεται μαζί με το Στράτη Μυριβήλη, τον Αντώνη Πρωτοπάτση, τον Θανάση Παρασκευαΐδη, τον Στρατή

¹⁸⁵⁵ Βλ. Παναγιώτης Κουτσοκωδής, *Συναξάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ό.π., σ. 185 - 193. Βλ. επίσης, Αρχείο Κουτσοκωδή Παναγιώτη, προφορική μαρτυρία του Θανάση Νικόδημου στον Παναγιώτη Κουτσοκωδή στις 19 Μαρτίου 2005. Σύμφωνα με την εφημερίδα της Δεξιάς *Λαϊκή*: «διά να μη προβή εις ομολογίας έκανε χαρακίρι... μέσα εις την Ασφάλειαν και ήδη νοσηλεύεται εις το Νοσοκομείον». Βλ. εφ. *Λαϊκή* αρ. φ . 71, 3 Ιανουαρίου 1948.

¹⁸⁵⁶ Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 226

Παπανικόλα κ.α. στους πρωτεργάτες της «Λεσβιακής Άνοιξης». Ο πατέρας του ήταν γιατρός και αρχαιολάτρης και γι' αυτό έδωσε τα ονόματα Θείελπις, Λέσβανδρος και Κρινάνθη στα παιδιά του. Το πραγματικό επώνυμο της οικογένειας δεν ήταν «Λευκίας», αλλά Μπεγιάζης, τουρκική λέξη (Μπεγιάζ) που σημαίνει «Λευκός». Πολλές φορές ο ίδιος υπέγραφε ως Βρανάς Μπεγιάζης ή και ως Θείελπις Λεφκίας. Το 1921 δούλεψε στην εφημερίδα *Ελεύθερος Λόγος*. Το 1923 συνεργάζεται με το Μυριβήλη στην *Καμπάνα* και το 1925 στον *Ταχυδρόμο* υποστηρίζοντας το δημοτικισμό. Το 1936 εκλέγεται βουλευτής Λέσβου με το ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων. Συλλαμβάνεται και εξορίζεται από τη δικτατορία. Από τα ιδρυτικά μέλη του ΕΑΜ Λέσβου, φυγαδεύεται στα μέσα του 1943 στη Μέση Ανατολή, όπου μένει ως την Απελευθέρωση. Εκεί σχετίζεται με το Σβόλο και το Τσιριμώκο και συμμετέχει στο Σοσιαλιστικό Κόμμα-Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας. Το 1944 επιστρέφει στη Μυτιλήνη. Το 1945 εκδίδει την εφημερίδα *Σοσιαλιστής* και στη συνέχεια το 1946 την εφημερίδα *Ανατολή*. Το 1950 εκλέγεται βουλευτής Λέσβου με τη «Δημοκρατική Παράταξη». Επανεκδόσε το 1950 τον *Ταχυδρόμο* στα γραφεία του οποίου πέθανε το 1958.¹⁸⁵⁷

Μητροπολίτης Ιάκωβος, (κατά κόσμον Παναγής Νικολάου – Γκιγκίλας (1878 - 1958)

Γεννήθηκε στα Μοσχονήσια της Μ. Ασίας. Εξελέγη μητροπολίτης Δυρραχίου το 1911 και παρέμεινε στο Δυρράχιο μέχρι το 1925. Το 1925 μετατέθηκε στη Μητρόπολη Μυτιλήνης και έμεινε εκεί μέχρι το θάνατό του. Το 1935 στήριξε ενεργά το στρατιωτικό κίνημα των βενιζελικών και η στάση του αυτή παραλίγο να του στοιχίσει το μητροπολιτικό θώκο. Κατάφερε όμως να παραμείνει στη Μητρόπολη και στη συνέχεια αποτέλεσε τον πιο αξιόπιστο συνομιλητή των Γερμανών στη διάρκεια της Κατοχής. Το Σεπτέμβριο του 1944 συνελήφθη από το ΕΑΜ Λέσβου με σκοπό να περάσει από δίκη και κρατήθηκε ως τον Απρίλιο του 1945 για να απελευθερωθεί δύο μήνες μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Τελικά πέρασε από δικαστήριο δωσίλογων και

¹⁸⁵⁷ Βλ. Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, ό.π., σ. 109 - 110.

αθωώθηκε το Δεκέμβριο του 1946. Το έργο του στον κοινωνικό τομέα, σύμφωνα με τους υποστηρικτές του, υπήρξε μεγάλο.¹⁸⁵⁸

Μητροπολίτης Μηθύμνης Διονύσιος Μηνάς (1879 – 1951)

Γεννήθηκε στη Νίσυρο και σπούδασε στη Θεολογική σχολή της Χάλκης το 1897. Ανέβηκε γρήγορα όλη την ιερατική κλίμακα και το Φεβρουάριο του 1922 εκλέγεται Μητροπολίτης Βούρλων, Μητρόπολη στην οποία δεν καταφέρνει να υπηρετήσει ποτέ, λόγω των πολεμικών γεγονότων. Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου εκλέγεται Μητροπολίτης Μηθύμνης. Στην Κατοχή στέκεται με θάρρος και αυταπάρνηση στο πλευρό του δοκιμαζόμενου λαού. Το Σεπτέμβριο του 1944 ανέλαβε την προεδρία του ΕΑΜ Λέσβου με απόφαση της Νομαρχιακής του Επιτροπής. Για τη δράση του στο πλευρό του ΕΑΜ κατηγορήθηκε και υπέστη διώξεις από την Ιερά Σύνοδο. Τελικά απαλλάχθηκε με βούλευμα της Ιεράς συνόδου τον Νοέμβριο του 1946. Οι μετακατοχικές ταλαιπωρίες κλόνισαν την υγεία του και τον οδήγησαν σε κατάθλιψη. Πέθανε το 1951.¹⁸⁵⁹

Μπουρδάρης Γεώργιος (1888-1959)

Γεννημένος στην Ευρυτανία πήρε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ως έφεδρος και στη συνέχεια μόνιμος αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού. Βουλευτής με το κόμμα του Γιώργου Καφαντάρη το 1933. Υπήρξε υπουργός στις κυβερνήσεις Σοφούλη (1945) και Πλαστήρα (1951) και βουλευτής Ευρυτανίας με το κόμμα των Φιλελευθέρων. Την κρίσιμη περίοδο του φθινοπώρου του 1946

¹⁸⁵⁸ Περισσότερα βλ. Ιωάννης Στρατηγάκης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 1956, Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως Μυτιλήνης κατά τον Ελληνοϊταλικόν Πόλεμον, κατά τους χρόνους της Γερμανοκρατίας* Ιδιωτική Έκδοση, Μυτιλήνη 1955 και Οικονομόπουλος Πέτρος - Εμμανουήλ, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου. Από την Εθναρχούσα Εκκλησία στην Εθνική*, διδακτ. διατριβή στη Θεολογική Σχολή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2016.

¹⁸⁵⁹ Περισσότερα βλ. Στρατής Μισγίρης, *Διονύσιος Μηνάς Μητροπολίτης Μηθύμνης*, ιδιωτική έκδοση, Καλλονή Λέσβου, εφ. *Σάλπιγξ*, αρ.φ. 11, 17 Νοεμβρίου 1946, Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 238 - 239, Απόστολος Αποστόλου, «Ένας ΕΑΜίτης Μητροπολίτης», στο *Σκόρπια από την Αντίσταση*, ό.π., σ. 78-81, Κώστας Μίσσιος, *Μυτιληνιοί Λόγιοι*, ό.π., σ. 104-107 και Κ.Μ. Μιχαηλίδης, *Ο Μητροπολίτης Μηθύμνης Διονύσιος (1879-1951)*, *Βιογραφικό Σημείωμα*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1952.

κατήγγειλε με επιστολή του στην εφημερίδα *Βήμα* τις συμμορίες της ακροδεξιάς στην Ευρυτανία, κατηγορώντας και την κυβέρνηση Τσαλδάρη ότι τις συνεπικουρούσε.¹⁸⁶⁰

Παπανικόλας Στρατής (1894 – 1952)

Γεννήθηκε στη Βρίσα της Λέσβου, αλλά η καταγωγή του ήταν από τον Ασώματο. Το πραγματικό του επίθετο ήταν Ιωαννίδης και το Παπανικόλας προέκυψε από τον ιερέα πατέρα του παπά-Νικόλα. Τελείωσε το Γυμνάσιο στη Μυτιλήνη και στη συνέχεια έφυγε στη Ρουμανία σε ένα πλούσιο θείο του. Γύρισε όμως στην Αθήνα να σπουδάσει Νομική. Επιστρέφει ως δάσκαλος στον Ασώματο. Το 1914 κατατάσσεται στο στρατό και για ένα μικρό διάστημα υπηρετεί στο ιδιαίτερο γραφείο του Ελευθέριου Βενιζέλου. Το 1921 αναλαμβάνει διευθυντής στη φιλελεύθερη εφημερίδα της Μυτιλήνης *Ελεύθερος Λόγος*, στην οποία αρθρογραφεί μαζί με τον Στράτη Μυριβήλη, τον Αντώνη Πρωτοπάτση, τον Θείελπι Λευκία, αλλά και τον Αθανάσιο Γκράβαλη. Το 1924 γίνεται ιδιοκτήτης της. Το 1929 εκδίδει την εβδομαδιαία σατιρική εφημερίδα *Τρίβολος*, η οποία και συνεχίζει ανελλιπώς να εκδίδεται ως το φθινόπωρο του 1941 –εκτός από κάποια διαστήματα την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας- οπότε και κλείνει λόγω της λογοκρισίας που της επιβάλουν οι αρχές Κατοχής. Παίρνει μέρος στην Αντίσταση και οργανώνεται στο ΕΑΜ Λέσβου. Το φθινόπωρο του 1943 συλλαμβάνεται από τους Γερμανούς και φυλακίζεται στο στρατόπεδο Παύλου Μελά στη Θεσσαλονίκη. Επιστρέφει στη Μυτιλήνη το καλοκαίρι του 1944. Μετά την Απελευθέρωση αρθρογραφεί στις εφημερίδες της Αριστεράς στη Λέσβο. Το 1946 μετά από ξυλοδαρμό του από αγνώστους φεύγει στην Αθήνα. Επιστρέφει στη Μυτιλήνη το 1952 για να επανεκδώσει τον *Τρίβολο* τον Ιούλιο του 1952. Δεν πρόλαβε όμως να τον χαρεί, καθώς στις 30 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου πεθαίνει.¹⁸⁶¹

Παπαχαράλαμπος – Μάκιστος Κώστας (1895 – 1984)

¹⁸⁶⁰ Βλ. Θανάσης Γιαννακόπουλος, *Ευρυτάνες Πολιτικοί από το 1821 μέχρι σήμερα και η ανάπτυξη του τόπου μας*, στην εφημερίδα *Νέα Εποχή*, αντλήθηκε από <http://www.epoxi.gr/Themata/scriptum49.htm> (τελευταία πρόσβαση 4/10/2021). Επίσης, εφ. *Εμπρός* αρ.φ. 163, 4 Νοεμβρίου 1946.

¹⁸⁶¹ Βλ. Βαγγέλης Καραγιάννης, *Ο Τρίβολος κι η εποχή του, Στρατής Παπανικόλας, ο σατιρικός της Λέσβου*, ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1977 και Στρατής Παπανικόλας, *Θεατρικά και άλλα...* Έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Ασωμάτου Λέσβου «Ο Ταξιάρχης», Μυτιλήνη 1996, σ. 5 - 41.

Ήταν δάσκαλος και λογοτέχνης από την Αγία Παρασκευή. Πριν το 1922, ήταν έφεδρος λοχαγός στο Έμπεδο Τάγμα. Συμμετέχει ενεργά στην Αντίσταση και οργανώνεται στο ΕΑΜ, έχοντας σημαντικό ρόλο στην περιοχή του. Αναλαμβάνει την ευθύνη της Επιμελητείας του Αντάρτη (ΕΤΑ). Το 1945 απολύεται από δάσκαλος για την αντιστασιακή του δράση. Πέθανε το 1984.¹⁸⁶²

Παπουτσάνης Στέφανος (1908 – 1968)

Λέσβιος στην καταγωγή, δικηγόρος, εξελέγη Βουλευτής Λέσβου στις εκλογές του 1946 με την Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων. Η *Δημοκρατία* επικροτεί το διορισμό του στη Γενική Γραμματεία Νήσων, αφού ως Λέσβιος ήταν γνώστης προσώπων και πραγμάτων.¹⁸⁶³

Πιταούλης Δημήτρης (1909 – 1947)

Γεννήθηκε στην Αγιάσο. Στις εκλογές του 1935 ήταν υποψήφιος του Παλλαϊκού Μετώπου στο Νόμο Λέσβου. Στη διάρκεια της Μεταξικής δικτατορίας συνελήφθη και φυλακίστηκε στην Ακροναυπλία. Στη διάρκεια της Κατοχής μεταφέρθηκε στις φυλακές Χαϊδαρίου, από όπου απελευθερώθηκε λίγο πριν την αποχώρηση των Γερμανών. Μετά την απελευθέρωση ήλθε στη Μυτιλήνη ως μέλος της Περιφερειακής Επιτροπής Λέσβου του ΚΚΕ. Συνελήφθη το Μάιο του 1945 μαζί με την υπόλοιπη ηγεσία του ΕΑΜ με την κατηγορία της «στάσης» στα γεγονότα της Νομαρχίας και προφυλακίστηκε. Μετά την αποφυλάκισή του ύστερα από ένα χρόνο, ξαναπερνά στην παρανομία και φυγοδικεί μετά από το νέο πογκρόμ συλλήψεων σε βάρος της ηγεσίας του ΚΚΕ για «ηθική αυτουργία» σε φόνους. Ανέλαβε επικεφαλής των ενόπλων ανταρτών της Λέσβου ως το Σεπτέμβριο του 1947, οπότε και έγινε υποδιοικητής του τάγματος του Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου. Σκοτώθηκε από ατύχημα με το όπλο του το Δεκέμβριο του 1947.¹⁸⁶⁴

Πρωτογερέλλης Φρίξος (1923 – 2021)

¹⁸⁶² Βλ. και Κώστας Μίσσιος, *Μυτιληνιοί Λόγιοι και Λογοτέχνες, Συμβολή στην Ιστορία της λεσβιακής γραμματείας*, τ. Α', ό.π., σ. 196-208.

¹⁸⁶³ εφ. *Δημοκρατία*, αρ.φ. 44, 10 Απριλίου 1945.

¹⁸⁶⁴ Βλ. Παναγιώτης Κουτσκουδής, *Συναζάρια*, ό.π., σ. 351 - 354.

Γεννήθηκε στη Θερμή της Λέσβου. Στις αρχές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μετά από μια απίστευτη περιπέτεια, διέφυγε από τη Μυτιλήνη με βάρκα και μέσω Τουρκίας έφτασε στη Μέση Ανατολή. Εκεί κατατάχθηκε στον Βασιλικό Ελληνικό Στρατό της Μέσης Ανατολής (Β.Ε.Σ.Μ.Α.). Αντιτάχθηκε, μαζί με χιλιάδες άλλους Έλληνες πατριώτες στα σχέδια δημιουργίας Βασιλικού Στρατού με κύριο προσανατολισμό την επιστροφή μεταπολεμικά στην Ελλάδα της δικτατορίας και του Βασιλιά. Τελικά βρέθηκε στο 8^ο Τάγμα Φρουρών της 2^{ης} ελληνικής Ταξιαρχίας, το καλοκαίρι του 1943. Κλεισμένος σε στρατόπεδο κάπου στη Τρίπολη του Λιβάνου και στη συνέχεια στην Τρίπολη της Λιβύης. Η συνάντησή του εκεί με πολλούς πνευματικούς ανθρώπους, συντέλεσαν στη συγκρότηση της προσωπικότητάς του. Το καλοκαίρι του 1945 επέστρεψε στη Μυτιλήνη και εντάχθηκε στην ΕΠΟΝ. Εκεί γνώρισε και ερωτεύτηκε την Έλλη Σβώρου συναγωνίστριά του, η οποία εκτελέστηκε το 1949. Τον συνέλαβαν το Φθινόπωρο του 1947 και στη συνέχεια εξορίστηκε στη Μακρόνησο. Γυρίζοντας από την εξορία στη Μυτιλήνη στις αρχές της δεκαετίας του '50, πρωτοστάτησε στην ίδρυση της ΕΔΑ, συμμετέχοντας στην πρώτη πενταμελή Διοικούσα Επιτροπή της Λέσβου. Ήταν υποψήφιος βουλευτής της ΕΔΑ στη Λέσβο πριν τη δικτατορία. Μετά τη μεταπολίτευση, συνέχισε την πολιτική του δράση στην Αριστερά μέσα από τις γραμμές του ΚΚΕ Εσωτερικού και στη συνέχεια του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ και του ΣΥΡΙΖΑ. Πέθανε πλήρης ημερών στις αρχές του 2021.

Πρωτοσύγκελος Ιάκωβος (1907 – 1987)

Ο κατά κόσμο Ευάγγελος Κλεόμβροτος γεννήθηκε στις Κυδωνίες της Μικράς Ασίας το 1907. Αποφοίτησε από τη Θεολογική Σχολή Αθηνών το 1930. Υπηρέτησε ως Γραμματέας και Πρωτοσύγκελος της Μητροπόλεως Μυτιλήνης. Στις 11 Νοεμβρίου 1945 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Σισανίου και Σιατίστης. Στις 25 Ιουνίου 1958 εξελέγη Μητροπολίτης Μυτιλήνης, Ερεσού και Πλωμαρίου. Πέθανε στη Μυτιλήνη στις 16 Ιουνίου 1987.

Σάλτας Δημήτριος (1875 - 1963)

Γεννήθηκε στο χωριό Πάμφιλα της Λέσβου. Εκλέχθηκε βουλευτής Νομού Λέσβου στη διάρκεια του Μεσοπολέμου στις εκλογές του 1920, 1923 και 1926 με το κόμμα των Φιλελευθέρων. Το 1945 διορίστηκε δήμαρχος Μυτιλήνης.

Σίμος Δημήτρης,

Έμπορος στο επάγγελμα, με το ψευδώνυμο «Δημοσθένης» ήταν μέλος της ΝΕ Λέσβου του ΕΑΜ και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο αντιστασιακό κίνημα του νησιού. Ήταν ο συνδετικός κρίκος της «Οργάνωσης» με τις Μυστικές Αγγλικές Υπηρεσίες της Σμύρνης. Το Φθινόπωρο του 1943 φυγαδεύτηκε στη Σμύρνη. Εκεί ήρθε σε ρήξη με την ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου και σύμφωνα με μεταγενέστερες μαρτυρίες, κατηγορήθηκε ως πράκτορας των αγγλικών μυστικών υπηρεσιών. Παρασύρθηκε από στελέχη του ΚΚΕ στην Εύβοια και από εκεί στη Στερεά Ελλάδα, όπου το πιθανότερο και εκτελέστηκε.¹⁸⁶⁵

Σίμος – Πετρής Γεώργιος (1916 – 1997)

Γεννήθηκε στη Μυτιλήνη. Στη διάρκεια της Κατοχής πήρε μέρος στην Αντίσταση μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ Λέσβου. Το Μάρτιο του 1947 καταδικάστηκε από το έκτακτο Στρατοδικείο Μυτιλήνης σε φυλάκιση τριών ετών ως υπεύθυνος της *Ελεύθερης Λέσβου* για δημοσίευμα που χαρακτηρίστηκε υβριστικό. Το Δεκέμβριο του 1951 εκλέχθηκε βουλευτής της ΕΔΑ μετά την ακύρωση της εκλογής του Ηλία Ηλιού. Ξαναεκλέχθηκε βουλευτής της ΕΔΑ το 1958. Ήταν κριτικός τέχνης και σύμφωνα με επιθυμία του η συλλογή του σε έργα νεοελληνικής τέχνης δωρίθηκε στον Δήμο Μυτιλήνης ως βάση για τη δημιουργία Δημοτικής Πινακοθήκης.

Συρέλης Κώστας

Γεννήθηκε στον Πειραιά το 1908. Έγινε μέλος του ΚΚΕ το 1933 και στη διάρκεια της Κατοχής ήταν γραμματέας του ΕΑΜ Πειραιά. Ήλθε στη Μυτιλήνη το 1945 ως Γραμματέας της Περιοχής Αιγαίου του ΚΚΕ. Στα μέσα του 1947 και μετά από μια σύλληψή του στην ασφάλεια Μυτιλήνης, που για άγνωστους λόγους κράτησε μόνο μια μέρα, απομακρύνθηκε από τη Μυτιλήνη με εντολή του κόμματος και τέθηκε κομματικά στο περιθώριο.

¹⁸⁶⁵ Βλ. Νίκος Μαραντζίδης, *Μικρές Μόσχες*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1997, σ. 89-90, Παναγιώτης Κεμερλής-Αρίστος Πολυχρονιάδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 108-109 και 365-566, Βαγγέλης Γιοσμάς, «Αυτοβιογραφικά», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ' (2007), σ. 237 και Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ. 144 και 218-219.

Τσιγάντες Χριστόδουλος Σβορώνος, (1897 – 1970)

Γεννήθηκε στη Ρουμανία και αποφοίτησε από τη Σχολή Ευελπίδων το 1916. Το 1915 προσχώρησε στο βενιζελικό κίνημα της «Εθνικής Άμυνας». Πήρε μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, την εκστρατεία στη Ρωσία και τη Μικρά Ασία. Ήταν από τους πρωτεργάτες του βενιζελικού κινήματος το 1935, καθαιρέθηκε από το βαθμό του και καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά. Αποφυλακίστηκε με απόδοση χάριτος από τον Γεώργιο Β΄ τον Νοέμβριο του 1936. Τον Μάιο του 1940 κατατάχθηκε στη «Λεγεώνα των Ξένων». Κατά την περίοδο 15 Σεπτεμβρίου 1942 - 7 Αυγούστου 1945 ανέλαβε τη διοίκηση του Ιερού Λόχου της Μέσης Ανατολής. Το 1946 προήχθη στον βαθμό του ταξιάρχου και ως το 1947 ήταν Στρατιωτικός Διοικητής Νήσων Αιγαίου. Αποστρατεύθηκε το 1948 με τον βαθμό του Υποστρατήγου. Στη συνέχεια ήταν υποψήφιος βουλευτής με το Κόμμα Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1950, 1952 και 1956, χωρίς όμως να εκλεγεί. Πέθανε στο Λονδίνο το 1970.¹⁸⁶⁶

Τυρίμος Μιχάλης (1907 - 1942)

Γεννήθηκε στο χωριό Λαφιώνα της Λέσβου το 1907. Ο πατέρας του ήταν δάσκαλος αντιβενιζελικός στις πεποιθήσεις του. Ο αδελφός του Γιώργος τη δεκαετία του 1930 πήγε στη Σοβιετική Ένωση. Από μαθητής 16 χρονών προσχώρησε στις κομμουνιστικές ιδέες και το 1924 ίδρυσε στη Μυτιλήνη την ΟΚΝΕ. Ήταν τυπογράφος και είχε σημαντική συμβολή επί επτά χρόνια στην ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος στο νησί. Διώχθηκε με το Ιδιώνυμο και ως φαντάρος στάλθηκε στον πειθαρχικό ουλαμό στο Καλπάκι. Ήταν υποψήφιος βουλευτής Λέσβου του ΚΚΕ, στις εκλογές του 1932 και στις εκλογικές αναμετρήσεις του 1933 και του 1935. Το Μάρτιο του 1934, στο 5^ο Συνέδριο του ΚΚΕ, εκλέγεται μέλος της ΚΕ, ενώ δύο χρόνια αργότερα, τον Ιανουάριο του 1936 εκλέγεται βουλευτής Λέσβου με το Παλλαϊκό Μέτωπο. Υπήρξε ο πρώτος κομμουνιστής βουλευτής στη Λέσβο. Ήταν αντιπρόσωπος του ΚΚΕ στο 7^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς το καλοκαίρι του 1935 στη Μόσχα. Παράλληλα αναλαμβάνει διευθυντής στο *Ριζοσπάστη*. Είχε το ψευδώνυμο «Σβίγκος». Στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά συλλαμβάνεται και φυλακίζεται στις φυλακές της

¹⁸⁶⁶ Δημήτριος Κατσικώστας, «Ο ελληνικός Στρατός στην εξορία 1941 - 1944», ό.π., σ. 281.

Κέρκυρας στην Ακτίνα Θ' με άλλα κορυφαία στελέχη του κόμματος. Εκεί μεταστρέφεται πλήρως, υπογράφει δήλωση μετανοίας και συνεργάζεται στενά με το Τμήμα Ασφάλειας της δικτατορίας, συγκροτώντας την «Προσωρινή Διοίκηση» του ΚΚΕ, ελεγχόμενη από τη μεταξική Ασφάλεια του Μανιαδάκη και εκδίδοντας *Ριζοσπάστη*, ομοίως ελεγχόμενο από την Ασφάλεια. Στην Κατοχή σύμφωνα με μαρτυρίες, συνεργάστηκε με φιλοναζιστική οργάνωση. Κυνηγήθηκε από την ΟΠΛΑ και τραυματίστηκε σε απόπειρα εναντίον του στο Σύνταγμα προς το τέλος της Κατοχής. Στο τέλος των Δεκεμβριανών, συνελήφθη από την ΟΠΛΑ, τον Ιανουάριο του 1945 στη Χαλκίδα και εκτελέστηκε.¹⁸⁶⁷

Φριλίγγος Κώστας, (1882-1950)

Γεννήθηκε στη Σμύρνη. Σπούδασε Ιατρική και Θεολογία, όμως η μεγάλη του αγάπη ήταν η λογοτεχνία. Το 1912 βρέθηκε στη Λέσβο, όπου και ρίζωσε διαμένοντας στο χωριό Πέτρα. Δημοτικιστής, προοδευτικό πνεύμα, συνεργάστηκε στο Μεσοπόλεμο με την εφημερίδα *Ταχυδρόμο* και άλλες τοπικές εφημερίδες. Πήρε μέρος στην Αντίσταση μέσα από τις τάξεις του ΕΑΜ. Υποδείχθηκε από το ΕΑΜ, ως πρώτος νομάρχης της Απελευθέρωσης στις 10 Σεπτεμβρίου του 1944. Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου τον Νοέμβριο του 1944 αποφάσισε τη μετάθεση του σε άλλη Νομαρχία, κάτι που τον οδήγησε σε παραίτηση από το αξίωμα.¹⁸⁶⁸

Helm Rudolf

Γερμανός ελληνιστής, Λέκτορας της Γερμανικής Ακαδημίας του Μονάχου που βρέθηκε στη Λέσβο το 1939, προερχόμενος από τη Θεσσαλονίκη. Διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διάρκεια της Κατοχής, καθώς γνώριζε πρόσωπα και καταστάσεις στην πόλη, ενώ διατηρούσε και φροντιστήριο Γερμανικών. Ο Μιχάλης Χ. στο ημερολόγιό του

¹⁸⁶⁷ Βλ. Κώστας Μίσσιος, «Μιχάλης Τυρίμος, Ο πρώτος κομμουνιστής βουλευτής του νησιού», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ' (2007), σ. 247 - 273, Βασίλης Νεφελούδης *Αχτίνα Θ', Αναμνήσεις, 1930 - 1940*, εκδόσεις ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 1974, σ. 130 - 131, εφ. *Ριζοσπάστης*, 3 Φεβρουαρίου 1936 και Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, ό.π., σ. 357.

¹⁸⁶⁸ Βλ. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, ό.π., σ.153, Απόστολος Αποστόλου, *Σκόρπια απ' την Αντίσταση*, ό.π., σ. 79 και Κώστας Μίσσιος, *Μυτιληνιοί λόγιοι*, ό.π., σ. 128-131.

αναφέρει πως ο Helm ήταν δάσκαλος του στα Γερμανικά και φαίνεται πως του είχε μεγάλη εκτίμηση. Ήταν άριστος γνώστης της ελληνικής γλώσσας και είχε συγκεντρώσει αρκετό λαογραφικό υλικό, ασχολούμενος κυρίως με την λεσβιακή διάλεκτο, ιδιαίτερα με τα παρατσούκλια της Αγιάσου. Σχετίζεται μάλιστα με αρκετούς ντόπιους διανοούμενους, κάποιιοι από τους οποίους όπως ο Στρατής Αναστασέλλης, ο Μίλτης Παρασκευαΐδης και ο Στρατής Παπανικόλας θα προσχωρήσουν στο ΕΑΜ την περίοδο της Κατοχής. Γράφει συχνά στον τοπικό τύπο και για θέματα της λεσβιακής λαογραφίας.¹⁸⁶⁹ Στη τοπική ιστοριογραφία οι απόψεις γι' αυτόν είναι διφορούμενες. Κάποιοι μιλάνε για μια προσωπικότητα που έπαιξε θετικό ρόλο και βοήθησε ορισμένους Έλληνες να γλυτώσουν την καταδίκη ως διερμηνέας, «καθοδηγώντας» ουσιαστικά τον κατηγορούμενο για να ελαφρύνει τη θέση του.¹⁸⁷⁰ Άλλοι πάλι μιλούν για κάποιον, που ήταν μέλος του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος και κυκλοφορούσε στην πόλη μετά την εισβολή των Γερμανών με τον αγκυλωτό σταυρό στο πέτο. Ο Rudolf Helm στους πρώτους μήνες της Κατοχής ήταν με εντολή της γερμανικής Διοίκησης, ο επίσημος λογοκριτής εφημερίδων και ταχυδρομικών ή τηλεγραφικών επιστολών.¹⁸⁷¹ Έφυγε οριστικά από τη Μυτιλήνη τον Απρίλιο του 1943.¹⁸⁷² Σύμφωνα με μια μαρτυρία επιστρατεύτηκε και στάλθηκε στην Πολωνία, όπου και σκοτώθηκε.¹⁸⁷³

Χουτζαίος Κλεάνθης (1903 – 1944)

Γεννήθηκε στην Αγιάσο της Λέσβου. Από μικρός προσχώρησε στο κομμουνιστικό κίνημα του νησιού. Ήταν υποψήφιος βουλευτής του ΚΚΕ στις εκλογές της 9^{ης} Ιουνίου 1935. Στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας πιάστηκε και φυλακίστηκε στην

¹⁸⁶⁹ εφ. *Πρωινή*, αρ.φ. 1359, 18 Μαΐου 1941 «Μανταμάδος» του D. Rudolf Helm

¹⁸⁷⁰ Βλ. Παναγιώτης Κεμερλής-Άριστος Πολυχρονιάδης, *Η Αντίσταση στη Λέσβο*, ό.π., σ. 193-196, Φώτης Δήμου, εφ. *Λαϊκή*, αρ.φ. 219, 23 Φεβρουαρίου 1949 και Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκότος*, ό.π., σ. 75, 8. Επίσης, Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 51

¹⁸⁷¹ Δημήτρης Σαραντάκος, *Χαράλαμπος Κανόνης*, ό.π., σ. 51, Στρατής Αναγνώστου, «Ο Ελληνοστής Rudolf Helm και η γερμανική λογοκρισία στη Μυτιλήνη», π. *Φιλοτελική Λέσβος*, τ. 276 (Ιαν-Μαρ. 2020), σ. 18-19 και εφ. *Πρωινή*, αρ.φ. 1356, 15 Μαΐου 1941.

¹⁸⁷² Ημερολόγιο Κατοχής του Μιχάλη Χ., ό.π., «Μάθημα γερμανικών πια δεν κάνουμε, επειδή ο γερμανός καθηγητής μας κ. Ροδολφος Χελμ έφυγε στη Θεσσαλονίκη». Εγγραφή 24 Απριλίου 1943.

¹⁸⁷³ Μάριος Φραντζής, *Φως εις το σκότος*, ό.π., σ. 80. Πάντως σε μια άλλη γραπτή πηγή της εποχής, αναφέρεται πως ο Helm στο τέλος του 1943 και στις αρχές του 1944 έκανε μαθήματα νεοελληνικών κειμένων και λαϊκής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης, Βλ. π. *Λεσβιακά Γράμματα*, τ. 2 (Φεβρουάριος 1944), σ. 2.

Ακροναυπλία. Τον Ιούνιο του 1941 πιάστηκε μαζί με πολλούς άλλους παλιούς κομμουνιστές για την υπόθεση των προκηρύξεων και εξορίστηκε για διάστημα 5 – 6 μηνών στον Άη-Στράτη. Από μια μερίδα των στελεχών της εαμικής Οργάνωσης κατηγορήθηκε ως τροτσκιστής και εκτελέστηκε το Μάιο του 1944.

(B) ΧΑΡΤΕΣ

ΝΗΣΙΑ Β. ΑΙΓΑΙΟΥ

ΛΕΣΒΟΣ

(Γ) ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ 1946 (Βουλευτικές και Δημοψήφισμα)**ΠΙΝΑΚΑΣ 1**

Αποτελέσματα εκλογών 31ης Μαρτίου 1946 Νομός Λέσβου

ΠΟΛΗ - ΧΩΡΙΟ	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	ΗΝΩΜΕΝΗ ΠΑΡΑΤΑΞΗ ΕΘΝΙΚΟΦΡΟΝΩΝ	ΕΘΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ	ΚΟΜΜΑ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ	ΑΚΥΡΑ
ΚΑΛΛΟΝΗ	343	132	106	105	-
ΕΡΕΣΣΟΣ	340	261	51	26	2
ΜΟΛΥΒΟΣ	257	113	99	43	2
ΠΕΤΡΑ	200	28	157	15	-
ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	523	403	80	39	1
ΑΓΡΑ	112	16	80	15	1
ΑΝΕΜΩΤΙΑ	142	11	123	8	-
ΑΝΤΙΣΣΑ	644	97	539	4	4
ΑΡΓΕΝΟΣ - ΧΑΛΙΚΑΣ	6	3	1	2	-
ΑΡΙΣΒΗ	28	21	4	2	1
ΒΑΤΟΥΣΑ	308	95	163	44	6
ΚΕΡΑΜΙ	153	54	86	12	1
ΜΕΣΟΤΟΠΟΣ	174	86	46	42	-
ΚΩΛΟΜΙΔΑΔΟΣ	112	67	22	21	2
ΛΑΦΙΩΝΑ	106	15	75	15	1
ΓΕΛΙΑ	93	14	75	3	1
ΠΑΡΑΚΟΙΛΑ	210	76	90	18	26
ΠΤΕΡΟΥΝΤΑ	51	6	42	3	-
ΣΙΓΡΙ	101	42	55	2	2
ΣΚΑΛΟΧΩΡΙ	384	143	181	59	1
ΣΤΥΨΗ	234	14	216	2	2
ΣΚΑΜΙΑ	20		15	4	1
ΣΚΟΥΤΑΡΟΣ	429	182	184	49	14
ΥΨΗΛΟΜΕΤΩΠΟ	24	3	19	2	-
ΦΙΛΙΑ	118	31	63	24	-
ΧΙΔΗΡΑ	114	9	99	6	-
ΑΓΙΑΣΟΣ	596	528	60	7	1
ΘΕΡΜΗ	170	80	85	5	-
ΜΥΤΙΛΗΝΗ	2,202	980	1,007	191	24
ΠΟΛΥΧΝΙΤΟΣ	762	653	62	37	10
ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ	129	90	36	3	-
ΑΣΩΜΑΤΟΣ	144	120	22	2	-
ΑΦΑΛΩΝΑΣ	140	75	45	20	-
ΒΑΣΙΛΙΚΑ	188	90	76	22	-
ΒΡΙΣΑ	228	169	51	5	3
ΙΠΠΕΙΟΣ	302	221	75	6	-
ΚΑΠΗ	87	46	39	2	-

ΠΟΛΗ - ΧΩΡΙΟ	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	ΗΝΩΜΕΝΗ ΠΑΡΑΤΑΞΗ ΕΘΝΙΚΟΦΡΟΝΩΝ	ΕΘΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ	ΚΟΜΜΑ ΦΙΛΑΛΕΥΘΕΡΩΝ	ΑΚΥΡΑ
ΚΑΤΩ ΤΡΙΤΟΣ	130	123	4	3	-
ΚΛΕΙΟΥ	107	77	25	5	-
ΛΑΜΠΙΟΥ ΜΥΛΟΙ	30	25	2	3	-
ΛΙΣΒΟΡΙ	144	116	25	1	2
ΛΟΥΤΡΑ	61	41	12	8	-
ΜΑΝΤΑΜΑΔΟΣ	63	24	29	9	1
ΜΕΣΑΓΡΟΣ	126	67	58	1	-
ΜΥΣΤΕΓΝΑ	156	136	16	1	3
ΜΟΡΙΑ	137	51	17	69	-
ΜΠΑΛΤΖΙΚΙ	30	28	1	1	-
ΠΑΛΑΙΟΚΗΠΟΣ	269	205	54	4	6
ΠΑΜΦΙΛΑ	195	96	82	17	-
ΠΑΝΑΓΙΟΥΔΑ	96	41	46	9	-
ΠΑΠΑΔΟΣ	231	103	117	8	3
ΠΗΓΗ - ΚΩΜΗ	85	65	18	2	-
ΠΛΑΚΑΔΟΣ	88	64	16	7	1
ΠΥΡΓΟΙ ΘΕΡΜΗΣ	55	40	3	12	-
ΣΚΟΠΕΛΟΣ	314	199	109	1	5
ΚΑΓΙΑΝΙ	23	14	6	3	-
ΠΛΩΜΑΡΙ	935	536	345	44	10
ΑΚΡΑΣΙ	112	75	21	11	5
ΑΜΠΕΛΙΚΟ	81	36	9	34	2
ΜΕΓΑΛΟΧΩΡΙ	129	68	31	29	1
ΒΟΡΟΣ	125	80	33	5	7
ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΙ	150	78	45	20	7
ΠΛΑΓΙΑ	267	103	125	39	-
ΒΟΥΡΚΟΣ	56	52	1	1	2
ΣΥΝΟΛΟ	14.369	7.517	5.479	1.212	161

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Αποτελέσματα Δημοψηφίσματος 1.9.1946 ανά πόλη – χωριό

ΠΟΛΗ	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)	ΛΕΥΚΟ	ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)	ΑΚΥΡΟ
ΚΑΛΛΟΝΗ	855	351	41.05	472	31	58.83	1
ΕΡΕΣΣΟΣ	785	459	58.47	325		41.40	1
ΜΟΛΥΒΟΣ	619	291	47.01	327		52.83	1
ΠΕΤΡΑ	434	200	46.08	231	1	53.46	2
ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	1,076	517	48.05	555		51.58	4
ΑΓΡΑ	373	148	39.68	223		59.79	2
ΑΝΕΜΩΤΙΑ	423	152	35.93	271		64.07	
ΑΝΤΙΣΣΑ	888	555	62.50	333		37.50	
ΑΡΓΕΝΟΣ - ΧΑΛ	200	33	16.50	167		83.50	
ΑΡΙΣΒΗ	154	21	13.64	129	4	86.36	
ΒΑΤΟΥΣΑ	471	168	35.67	302		64.12	1
ΚΕΡΑΜΙ	299	167	55.85	132		44.15	
ΜΕΣΟΤΟΠΟΣ	553	207	37.43	346		62.57	
ΚΩΛΟΜΙΔΑΔΟΣ	193	86	44.56	105	1	54.92	1
ΛΑΦΙΩΝΑ	172	94	54.65	76	1	44.77	1
ΓΕΛΙΑ	244	80	32.79	163		66.80	1
ΠΑΡΑΚΟΙΛΑ	377	197	52.25	178	1	47.48	1
ΠΤΕΡΟΥΝΤΑ	160	58	36.25	100	1	63.13	1
ΣΙΓΡΙ	143	127	88.81	16		11.19	
ΣΚΑΛΟΧΩΡΙ	478	325	67.99	152	1	32.01	
ΣΤΥΨΗ	690	224	32.46	466		67.54	

ΠΟΛΗ	ΨΗΦΙΣΑΝΤ ΕΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)	ΛΕΥΚΟ	ΔΗΜΟΚΡΑ ΤΙΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)	ΑΚΥΡΟ
ΣΚΑΜΙΑ	268	42	15.67	225		83.96	1
ΣΚΟΥΤΑΡΟΣ	489	299	61.15	174	7	37.01	9
ΥΨΗΛΟΜΕΤΩΠΟ	99	23	23.23	76		76.77	
ΦΙΛΙΑ	507	132	26.04	374	1	73.96	
ΧΙΔΗΡΑ	213	118	55.40	93	1	44.13	1
ΑΓΙΑΣΟΣ	1,491	581	38.97	907		60.83	3
ΘΕΡΜΗ	388	173	44.59	213	1	55.15	1
ΜΥΤΙΛΗΝΗ	6,839	2,637	38.56	4,111	71	61.15	20
ΠΟΛΥΧΝΙΤΟΣ	1,815	747	41.16	1,061	2	58.57	5
ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ	278	119	42.81	159		57.19	
ΑΣΩΜΑΤΟΣ	234	151	64.53	80	1	34.62	2
ΑΦΑΛΩΝΑΣ	228	135	59.21	93		40.79	
ΒΑΣΙΛΙΚΑ	376	189	50.27	187		49.73	
ΒΡΙΣΑ	533	282	52.91	251		47.09	
ΙΠΠΕΙΟΣ	490	251	51.22	239		48.78	
ΚΑΠΗ	353	97	27.48	255		72.24	1
ΚΑΤΩ ΤΡΙΤΟΣ	288	207	71.88	81		28.13	
ΚΛΕΙΟΥ	279	107	38.35	171		61.29	1
ΛΑΜΠΟΥ ΜΥΛΟΙ	76	41	53.95	34		44.74	1
ΛΙΣΒΟΡΙ	287	155	54.01	130	1	45.64	1
ΛΟΥΤΡΑ	489	80	16.36	407		83.23	2
ΜΑΝΤΑΜΑΔΟΣ	810	112	13.83	695		85.80	3
ΜΕΣΑΓΡΟΣ	496	114	22.98	382		77.02	
ΜΥΣΤΕΓΝΑ	318	180	56.60	138		43.40	

ΠΟΛΗ	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)	ΛΕΥΚΟ	ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)	ΑΚΥΡΟ
ΜΟΡΙΑ	493	138	27.99	355		72.01	
ΜΠΑΛΤΖΙΚΙ	123	51	41.46	72		58.54	
ΠΑΛΑΙΟΚΗΠΟΣ	517	276	53.38	240	1	46.62	
ΠΑΜΦΙΛΑ	488	237	48.57	251		51.43	
ΠΑΝΑΓΙΟΥΔΑ	285	135	47.37	146	3	52.28	1
ΠΑΠΑΔΟΣ	540	335	62.04	205		37.96	
ΠΗΓΗ - ΚΩΜΗ	285	105	36.84	179	1	63.16	
ΠΛΑΚΑΔΟΣ	189	123	65.08	64		33.86	2
ΠΥΡΓΟΙ ΘΕΡΜΗΣ	104	38	36.54	58	8	63.46	
ΣΚΟΠΕΛΟΣ	942	390	41.40	551	1	58.60	
ΚΑΓΙΑΝΙ	159	35	22.01	124		77.99	
ΠΛΩΜΑΡΙ	1,749	1,096	62.66	607	1	34.76	45
ΑΚΡΑΣΙ	185	93	50.27	91	1	49.73	
ΑΜΠΕΛΙΚΟ	128	56	43.75	72		56.25	
ΜΕΓΑΛΟΧΩΡΙ	259	106	40.93	151	2	59.07	
ΒΟΡΟΣ	177	96	54.24	81		45.76	
ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΙ	345	143	41.45	201		58.26	1
ΠΛΑΓΙΑ	507	249	49.11	258		50.89	
ΒΟΥΡΚΟΣ	86	37	43.02	48		55.81	1
ΣΥΝΟΛΟ	34.792	15.151	43,69	19.359	1444	56,3	118

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Υπολογισμός αποχής

ΠΟΛΗ	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ 31.3.1946	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ 1.9.1946	ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄	ΛΕΥΚΟ	ΔΙΑΦΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΑ - ΨΗΦΩΝ 31.3	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΧΗΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ	ΕΚΛΟΓΕΙΣ 1936	ΕΚΛΟΓΕΙΣ 1950	ΜΕΘΩΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ (1936)+2*(1950)/3	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΧΗΣ ΜΕ ΜΟΝΤΕΛΟ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ	ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΟΝΤΕΛΩΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΑΠΟΧΗΣ
ΚΑΛΛΟΝΗ	343	855	351	472	8	57.91	576	914	801	57.20	0.72
ΕΡΕΣΣΟΣ	340	785	459	325	119	48.87	700	718	712	52.25	-3.38
ΜΟΛΥΒΟΣ	257	619	291	327	34	55.99	528	564	552	53.44	2.55
ΠΕΤΡΑ	200	434	200	231	0	53.60	362	414	397	49.58	4.02
ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	523	1,076	517	555	-6	51.48	924	1,051	1,009	48.15	3.33
ΑΓΡΑ	112	373	148	223	36	66.57	284	367	339	66.99	-0.43
ΑΝΕΜΩΤΙΑ	142	423	152	271	10	65.62	349	415	393	63.87	1.75
ΑΝΤΙΣΣΑ	644	888	555	333	-89	34.08	855	870	865	25.55	8.53
ΑΡΓΕΝΟΣ – ΧΑΛ	6	200	33	167	27	96.53	148	171	163	96.33	0.21
ΑΡΙΣΒΗ	28	154	21	129	-7	82.17	97				
ΒΑΤΟΥΣΑ	308	471	168	302	-140	49.51	566	471	503	38.73	10.78
ΚΕΡΑΜΙ	153	299	167	132	14	46.32	207	293	264	42.12	4.20
ΜΕΣΟΤΟΠΟΣ	174	553	207	346	33	66.54	401	456	438	60.24	6.29
ΚΩΛΟΜΙΔΑΔΟΣ	112	193	86	105	-26	48.39	155	180	172	34.76	13.63
ΛΑΦΙΩΝΑ	106	172	94	76	-12	41.76	162	170	167	36.65	5.10
ΓΕΛΙΑ	93	244	80	163	-13	63.67	194	284	254	63.39	0.29
ΠΑΡΑΚΟΙΛΑ	210	377	197	178	-13	45.88	295	379	351	40.17	5.71
ΠΤΕΡΟΥΝΤΑ	51	160	58	100	7	66.23		140			
ΣΙΓΡΙ	101	143	127	16	26	13.68	107	140	129	21.71	-8.03
ΣΚΑΛΟΧΩΡΙ	384	478	325	152	-59	28.36	360	473	435	11.79	16.57
ΣΤΥΨΗ	234	690	224	466	-10	66.57	564	744	684	65.79	0.78
ΣΚΑΜΙΑ	20	268	42	225	22	91.84	257	234	242	91.72	0.11
ΣΚΟΥΤΑΡΟΣ	429	489	299	174	-130	28.86	426	477	460	6.74	22.12
ΥΨΗΛΟΜΕΤΩΠΟ	24	99	23	76	-1	76.00					
ΦΙΛΙΑ	118	507	132	374	14	76.02	382	472	442	73.30	2.71
ΧΙΔΗΡΑ	114	213	118	93	4	44.93	177	195	189	39.68	5.24
ΑΓΙΑΣΟΣ	596	1,491	581	907	-15	60.35	1,338	1,282	1,301	54.18	6.17
ΘΕΡΜΗ	170	388	173	213	3	55.61	407	442	430	60.50	-4.88
ΜΥΤΙΛΗΝΗ	2,202	6,839	2,637	4,111	435	65.12	5,246	5,517	5,427	59.42	5.70
ΠΟΛΥΧΝΙΤΟΣ	762	1,815	747	1,061	-15	58.20	1,368	1,606	1,527	50.09	8.11
ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ	129	278	119	159	-10	55.21	363	399	387	66.67	-11.46
ΑΣΩΜΑΤΟΣ	144	234	151	80	7	35.71	239	210	220	34.45	1.27
ΑΦΑΛΩΝΑΣ	140	228	135	93	-5	39.91	220	214	216	35.19	4.73
ΒΑΣΙΛΙΚΑ	188	376	189	187	1	49.87	321	355	344	45.30	4.57
ΒΡΙΣΑ	228	533	282	251	54	52.40	440	510	487	53.15	-0.75
ΠΗΠΕΙΟΣ	302	490	251	239	-51	44.18	465	530	508	40.59	3.59
ΚΑΠΗ	87	353	97	255	10	74.56	272	331	311	72.06	2.51

ΠΟΛΗ	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ 31.3.1946	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ 1.9.1946	ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'	ΛΕΥΚΟ	ΔΙΑΦΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΑ - ΨΗΦΩΝ 31.3	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΧΗΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΔΗΜΟΥΦΗΓΙΣΜΑ	ΕΚΛΟΓΕΙΣ 1936	ΕΚΛΟΓΕΙΣ 1950	ΜΕΘΩΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟ Υ ([1936]+2*[1950])/3	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΟΧΗΣ ΜΕ ΜΟΝΤΕΛΟ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟ Υ	ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΟΝΤΕΛΩΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΑΠΟΧΗΣ
ΚΑΤΩ ΤΡΙΤΟΣ	130	288	207	81	77	38.39	270	295	287	54.65	-16.26
ΚΛΕΙΟΥ	107	279	107	171	0	61.51	245	608	487	78.03	-16.52
ΛΑΜΠΟΥ ΜΥΛΟΙ	30	76	41	34	11	53.13					
ΛΙΣΒΟΡΙ	144	287	155	130	11	47.45	222	259	247	41.62	5.82
ΛΟΥΤΡΑ	61	489	80	407	19	86.97	430	449	443	86.22	0.75
ΜΑΝΤΑΜΑΔΟΣ	63	810	112	695	49	91.69	673	685	681	90.75	0.94
ΜΕΣΑΓΡΟΣ	126	496	114	382	-12	75.20	403	459	440	71.39	3.81
ΜΥΣΤΕΓΝΑ	156	318	180	138	24	46.94	292	415	374	58.29	-11.35
ΜΟΡΙΑ	137	493	138	355	1	72.15	468	638	581	76.43	-4.28
ΜΠΑΛΤΖΙΚΙ	30	123	51	72	21	70.59	107				
ΠΑΛΑΙΟΚΗΠΟΣ	269	517	276	240	7	47.15	482	505	497	45.91	1.24
ΠΑΜΦΙΛΑ	195	488	237	251	42	56.28	506	459	475	58.92	-2.64
ΠΑΝΑΓΙΟΥΔΑ	96	285	135	146	39	60.33	159				
ΠΑΠΑΔΟΣ	231	540	335	205	104	47.02	644	660	655	64.71	-17.70
ΠΗΓΗ - ΚΩΜΗ	85	285	105	179	20	67.80	255	257	256	66.84	0.96
ΠΛΑΚΑΔΟΣ	88	189	123	64	35	42.11					
ΠΥΡΓΟΙ ΘΕΡΜΗΣ	55	104	38	58	-17	51.33	99				
ΣΚΟΠΕΛΟΣ	314	942	390	551	76	63.70	769	921	870	63.92	-0.22
ΚΑΓΙΑΝΙ	23	159	35	124	12	84.35					
ΠΛΩΜΑΡΙ	935	1,749	1,096	607	161	39.36	1,702	1,597	1,632	42.71	-3.34
ΑΚΡΑΣΙ	112	185	93	91	-19	44.83	135	296	242	53.78	-8.96
ΑΜΠΕΛΙΚΟ	81	128	56	72	-25	47.06	92	112	105	23.10	23.96
ΜΕΓΑΛΟΧΩΡΙ	129	259	106	151	-23	53.93	237	213	221	41.63	12.30
ΒΟΡΟΣ	125	177	96	81	-29	39.32	149				
ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΙ	150	345	143	201	-7	57.26	235	299	278	45.98	11.29
ΠΛΑΓΙΑ	267	507	249	258	-18	49.14	363	469	434	38.43	10.71
ΒΟΥΡΚΟΣ	56	86	37	48	-19	46.15	57	90	79	29.11	17.04
ΣΥΝΟΛΟ	14,369	34,792	15,171	19,359	802	57.40	28,749	31,674	30,699	53.19	4.20

(Δ) ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΓΕΝΟΤΩΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 1940-1950.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΛΕΣΒΟΣ
28 Οκτωβρίου 1940	Κήρυξη ελληνοϊταλικού πολέμου.	Γενική επιστράτευση στη Λέσβο.
26 Απριλίου 1941		Εξέγερση κομμουνιστών στον Αη – Στράτη. Τρεις νεκροί από πυρά χωροφυλάκων.
4 Μαΐου 1941		Κατάληψη της Λέσβου από τους Γερμανούς. 4.000 γερμανοί στρατιώτες με βαρύ οπλισμό στο νησί
18 – 19 Μαΐου 1941		Νεαροί Μυτιληνιοί πετάνε πέτρες σε Ιταλούς ναύτες.
21 Ιουνίου 1941		Εμφάνιση προκηρύξεων με αντιγερμανικό περιεχόμενο. Συλλήψεις 150 ατόμων.
22 Ιουνίου 1941	Εισβολή των Γερμανών στη Σοβιετική Ένωση.	
27 Σεπτεμβρίου 1941	Ίδρυση του ΕΑΜ	
Οκτώβριος – Νοέμβριος 1941		Ίδρυση της «Οργάνωσης» Η «Οργάνωση» συγκροτήθηκε χωρίς να έχει καμία οργανωτική ή άλλη σχέση με το ΕΑΜ.
Αρχές Φεβρουαρίου 1942		Εξάρθρωση της Ομάδας Καζάκου. Συλλήψεις Καζάκου και στελεχών της ομάδας.
5 Φεβρουαρίου 1942		Εκτόπιση 20 με 25 ελλήνων αξιωματικών από Λέσβο σε Θεσσαλονίκη.
Μάιος 1942		Συγκρότηση αντιστασιακής ομάδας υπό τον Νίκο Βολογιάννη.
Ιούλιος 1942		Άφιξη βοήθειας Ερυθρού Σταυρού. Βελτίωση επισιτιστικής κατάστασης.
23 Φεβρουαρίου 1943	Ίδρυση της ΕΠΟΝ	
Μάιος 1943		Αποκάλυψη της ομάδας Βολογιάννη και συλλήψεις στελεχών της.
Άνοιξη 1943		Μετονομασία της Οργάνωσης σε ΕΑΜ
Ιούλιος 1943		Εκτέλεση του Βολογιάννη και τεσσάρων συντρόφων του. Διάλυση της ομάδας.
Αύγουστος 1943		Άφιξη του συμμαχικού ασυρμάτου. Συνεργασία ΕΑΜ – Συμμαχικού Στρατηγείου.
Οκτώβριος 1943		Άφιξη εκπροσώπου της ΚΕ του ΚΚΕ και σύνδεση του ΕΑΜ Λέσβου με το ΚΚΕ.
Αρχές 1944		Ίδρυση ΕΠΟΝ Λέσβου.
Αρχές Μαρτίου 1944		Συνδιάσκεψη του ΕΑΜ Λέσβου. Απόφαση για συγκρότηση 22 ^{ου} Συντάγματος ΕΛΑΣ.
Μάρτιος 1944	Ίδρυση ΠΕΕΑ	

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΛΕΣΒΟΣ
23 Μαρτίου 1944		Σύλληψη και απόδραση Λαμπαδαρίδη. Φυγάδευσή του στη Μέση Ανατολή.
25 Μαρτίου 1944		Εκδηλώσεις για την εθνική επέτειο. Μαζική συμμετοχή – αντιγερμανικός χαρακτήρας σε Αγιάσο και Μανταμάδο
28 Μαρτίου 1944		Μπλόκο των Γερμανών σε Αγιάσο. Δύο νεκροί, σαράντα συλλήψεις.
3 Απριλίου 1944		Επίθεση των κομάντο του Ιερού Λόχου στην Κομαντατούρ. Τέσσερις Γερμανοί και ένας Έλληνας χωροφύλακας νεκροί.
Μάιος 1944	Συμφωνία του Λιβάνου	
21 Ιουνίου 1944		Διαδήλωση του ΕΑΜ για να διεκδικήσει τα χωράφια των φτωχών αγροτών στην Καλλονή. Ένας νεκρός, τέσσερις τραυματίες από πυρά χωροφυλάκων.
23 Αυγούστου 1944		Μπλόκο Γερμανών σε Καλλονή και Αγία Παρασκευή. Δύο νεκροί.
10 Σεπτεμβρίου 1944		Απελευθέρωση της Λέσβου. Το ΕΑΜ τοπική εξουσία.
12 Σεπτεμβρίου 1944		Ο επίσημος γιορτασμός της Απελευθέρωσης – Δοξολογία και ομιλίες
3 Οκτωβρίου 1944		Άφιξη του εκπροσώπου της κυβέρνησης Γ. Μπουρδάρα. Διαφωνίες με την ηγεσία του ΕΑΜ για Εθνική Πολιτοφυλακή, Λαϊκά Δικαστήρια.
12 Οκτωβρίου 1944	Η Αθήνα ελεύθερη. Εγκατάσταση κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας.	
3 Δεκεμβρίου 1944	Πυροβολούνται διαδηλωτές του ΕΑΜ στο Σύνταγμα. Αρχίζουν τα «Δεκεμβριανά» - Η μάχη της Αθήνας	
17 Δεκεμβρίου 1944		Μνημόσυνο της Εθνικής Αλληλεγγύης για τα θύματα του ναζισμού. Κοινή παρουσία ΕΛΑΣ – Ιερού Λόχου – Άγγλων, ενώ μαίνονται στην Αθήνα οι μάχες
24 Δεκεμβρίου 1944		Εμφάνιση βρετανικών στρατευμάτων. Ζητούν να αποβιβαστούν στο νησί.
28 Δεκεμβρίου 1944		Το ΕΑΜ Λέσβου με μαζική διαδήλωση αποτρέπει την αποβίβαση των βρετανικών στρατευμάτων.
3 Ιανουαρίου 1945	Κυβέρνηση Πλαστήρα. Ανακωχή ΕΛΑΣ - κυβερνητικών δυνάμεων	
4 Φεβρουαρίου 1945	Συμφωνία Κριμαίας.	
12 Φεβρουαρίου 1945	Συμφωνία Βάρκιζας. Ο ΕΛΑΣ αφοπλίζεται	

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΛΕΣΒΟΣ
17 Φεβρουαρίου 1945		Διαταγή διάλυσης του ΕΛΑΣ Λέσβου και παράδοσης οπλισμού του. Μεγάλο μέρος του οπλισμού δεν παραδίδεται και κρύβεται.
8 Απριλίου 1945	Παραίτηση κυβέρνησης Πλαστήρα. Νέα κυβέρνηση Πέτρου Βούλγαρη. Διώξεις στελεχών του ΕΑΜ – Λευκή τρομοκρατία.	
Αρχές Απριλίου 1945		Άφιξη εισαγγελέα Κωστόπουλου. Σκοπός του η πολιτική και φυσική εξόντωση της ηγεσίας του ΕΑΜ.
24 Απριλίου 1945		Αντικατάσταση του 114 ΤΕ με το 149 ΤΕ. Στόχος ο περιορισμός της δύναμης του ΕΑΜ Λέσβου
29 Απριλίου 1945		Επίσκεψη Σκόμπι. Το ΕΑΜ «χαλάει» την υποδοχή με διαδήλωση και συνθήματα.
6 Μαΐου 1945		Επιστροφή «συρματάδων» από Μέση Ανατολή στη Λέσβο
8 Μαΐου 1945	Τέλος Β' Π.Π.	
8 Μαΐου 1945		Στελέχη του 149 ΤΕ σπάνε τα γραφεία του ΚΚΕ. Διαδήλωση του ΕΑΜ – Ένας νεκρός εργάτης
20 - 30 Μαΐου 1945		Μαζικές συλλήψεις των ηγετικών στελεχών του ΕΑΜ. Κατηγορία για «στάση»
29 Μαΐου 1945	Ο Νίκος Ζαχαριάδης επιστρέφει στην Αθήνα και αναλαμβάνει την ηγεσία του ΚΚΕ.	
Τέλος Μαΐου 1945		Εκδίδονται τα εαμικά κοινοτικά συμβούλια. Η Αυτοδιοίκηση στον έλεγχο της κυβέρνησης.
10 Σεπτεμβρίου 1945		Απαγόρευση εκδηλώσεων για την Απελευθέρωση. Το ΕΑΜ πειθάρχησε και δεν έκανε επετειακές συγκεντρώσεις.
20 Σεπτεμβρίου 1945		Περιφερειακή Συνδιάσκεψη Αιγαίου ΚΚΕ. Εκλογή αντιπροσώπων στο 7 ^ο Συνέδριο.
3- 6 Οκτωβρίου 1945	7 ^ο Συνέδριο του ΚΚΕ	
Νοέμβριος 1945		Άρχισε να λειτουργεί το δικαστήριο δωσίλογων: ποινές ελαφρές.
20 Νοεμβρίου 1945	Κυβέρνηση Θεμιστοκλή Σοφούλη. Προετοιμασία για εκλογές.	
31 Μαρτίου 1946	Εκλογές με αποχή της Αριστεράς. Επικράτηση δεξιών και ακροδεξιών δυνάμεων	Αποχή 55–60 %
7 Απριλίου 1946	Κυβέρνηση Ντίνου Τσαλδάρη	

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΛΕΣΒΟΣ
Μέσα Μαΐου 1946		Οι φυγόδοκοι αντάρτες εξοπλίζονται. Δυο φόνοι δεξιών σε Αγιάσο και Ερεσό.
18 Ιουνίου 1946	Ψηφίζεται στη Βουλή το Γ΄ Ψήφισμα. Εφαρμογή έκτακτων μέτρων.	
Ιούνιος 1946		Μαζικές συλλήψεις στελεχών του ΚΚΕ για «ηθική αυτουργία» σε φόνους.
29 Αυγούστου 1946		Πρώτη συμπλοκή του Εμφυλίου στο χωριό Κάτω Τρίτος. Δύο νεκροί αντάρτες και δύο εθνικόφρονες
1 ^η Σεπτεμβρίου 1946	Δημοψήφισμα για Γεώργιο τον Β΄- Επιστροφή του Βασιλιά	58% ενάντια στο Βασιλιά.
10 Σεπτεμβρίου 1946		Τμήμα ανταρτών μπαίνει στο χωριό Παπάδος. Μάχη με χωροφύλακες. Τρεις νεκροί, δύο τραυματίες χωροφύλακες. Χωρίς απώλειες οι αντάρτες
15 – 19 Σεπτεμβρίου 1946		Παλλεσβιακή Συνδιάσκεψη του ΕΑΜ
26 Οκτωβρίου 1946	Ίδρυση Γενικού Αρχηγείου Ανταρτών. Γενίκευση του Εμφυλίου.	
4 Νοεμβρίου 1946		Συμπλοκή 20 - 30 ανταρτών με χωροφύλακες στην Ανεμότια. Τραυματίες δύο χωροφύλακες.
16 Νοεμβρίου 1946		Ενέδρα 30 ανταρτών σε δύναμη της Χωροφυλακής στα Κεραμειά. Νεκρός ο Ενωμοτάρχης Μποζονέλος
21 Νοεμβρίου 1946		20 – 25 αντάρτες πέφτουν σε ενέδρα στη θέση "Πέτρινος Στύλος". Δύο νεκροί αντάρτες
28 Νοεμβρίου 1946		Θέση «Φεράνα» Αγίας Παρασκευής. Σύγκρουση με μικρή αντάρτικη ομάδα. Αποκλεισμός και εκτέλεση ενός αντάρτη και σύλληψη ενός άλλου.
18 Δεκεμβρίου 1946		Μάχη 40 – 50 ανταρτών με δυνάμεις κυβερνητικών στα «Καμπιά» Αγιάσου. Τραυματίες κυβερνητικοί και ο επικεφαλής αξιωματικός τους.
20 Δεκεμβρίου 1946		Είσοδος ανταρτών στο χωριό Βορός. Παίρνουν τρόφιμα, όπλα και εφόδια
1 ^η Ιανουαρίου 1947		Συμπλοκή τμήματος ανταρτών με χωροφύλακες και ΜΑΥδες στη θέση «Πέτρινος Στύλος» Αγιάσου. Νίκη των ανταρτών με αρκετά λάφυρα. Πέντε χωροφύλακες νεκροί
3 – 4 Ιανουαρίου 1947		Ευλοδαρμοί αριστερών πολιτών. Καταστροφή μαγαζιών εαμιτών σε Αγιάσο. Δολοφονία Κατερίνας και Ζαχαρούλας Κρικλάνη στο Πολιχνίτο
3 Ιανουαρίου 1947		Συμπλοκή 20 περίπου ανταρτών και κυβερνητικών στη θέση «Ξενοτάφια» Ανεμότιας. Νεκρός ένας αντάρτης και ένας χωροφύλακας.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΛΕΣΒΟΣ
11 Ιανουαρίου 1947		Μεγάλη μάχη στην ομίχλη στη θέση «Περίτονο» Αγιάσου. Υποχώρηση των ανταρτών με απώλειες. Δέκα αντάρτες παραδίνονται στις αρχές. Πέντε αντάρτες νεκροί.
24 Ιανουαρίου 1947	Συμμαχική κυβέρνηση Κέντρου – Δεξιάς Δημητρίου Μάξιμου.	
19 Φεβρουαρίου 1947		Είσοδος ανταρτών στην Ανεμότια. Αποπλισμός σταθμού Χωροφυλακής, παίρνουν τρόφιμα και εφόδια
25 Φεβρουαρίου 1947		Είσοδος ανταρτών στο χωριό Μεσότοπος. Μεταφορά εφοδίων με βάρκες από Αποθήκα. Μάχη με απόσπασμα. Απομάκρυνση χωρίς απώλειες
22 Μαρτίου 1947		Συμπλοκή ενιαίου σώματος ανταρτών με το σύνολο των κυβερνητικών δυνάμεων στη θέση «Κλαπάδος». Δύο νεκροί αντάρτες.
9 Απριλίου 1947 Μεγάλη Τετάρτη		Συμπλοκή 60 – 70 ανταρτών με ισχυρές δυνάμεις Χωροφυλακής και ΜΑΥδων στη θέση «Αετός». Ήττα των ανταρτών. Πέντε νεκροί αντάρτες, επτά συλλήψεις. Διαπόμπευση νεκρών στην Ερεσό.
15 Απριλίου 1947		Ενέδρα ανταρτών σε κυβερνητικούς στη θέση «Στσιδία» Μανταμάδου. Αιχμαλωσία ολόκληρης διμοιρίας Χωροφυλάκων.
29 Απριλίου 1947		Εκτέλεση των συλληφθέντων στη μάχη του «Αετού» μετά από δίκη και καταδίκη σε θάνατο.
5 Ιουνίου 1947	Ανακοινώνεται το σχέδιο Μάρσαλ	
Ιούνιος 1947		Άφιξη καπετάνιου Χαράλαμπου Θεοδοσίου από Σάμο και σύνδεση με τον παράνομο μηχανισμό του ΚΚΕ.
7 Σεπτεμβρίου 1947	Κυβέρνηση Θεμιστοκλή Σοφούλη. Αμνηστία «εις τους παραδιδόμενους συμμορίτας».	
Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1947		Οι αντάρτες φτιάχνουν μόνιμο χώρο διαμονής στη θέση «Αμπριά» Αμπελικού.
30 Σεπτεμβρίου 1947		Είσοδος ανταρτών στο χωριό Άργενος.
14 Νοεμβρίου 1947		Είσοδος ανταρτών στο χωριό Βασιλικά. Σύλληψη και εκτέλεση ενός χωροφύλακα και τραυματισμός αντάρτη. Φορτώνουν ζώα με όπλα, τρόφιμα και κάνουν νέες στρατολογίες.
30 Νοεμβρίου 1947		Είσοδος ανταρτών στο χωριό Μπαλτζίκι.
Δεκέμβριος 1947		Συγκρότηση Δημοκρατικού Στρατού Λέσβου σε Λόχο. Σκοτώνεται από ατύχημα ο καπετάνιος του ΔΣΛ Δημήτρης Πιταούλης.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΛΕΣΒΟΣ
24 Δεκεμβρίου 1947	Ανακοινώνεται από το ΔΣΕ ο σχηματισμός της Προσωρινής Κυβέρνησης της Ελεύθερης Ελλάδος. Η κυβέρνηση ψηφίζει τον Ν. 509/46. Εκτός Νόμου οι οργανώσεις της Αριστεράς	
1 Ιανουαρίου 1948		Εγκατάλειψη των «Αμπριών» λόγω προδοσίας. Συμπλοκές στο πευκοδάσος χωρίς εκατέρωθεν απώλειες.
Αρχές Φεβρουαρίου 1948		Έφοδος ανταρτών στην «Αχλαδερή».
21 Φεβρουαρίου 1948		Μάχη στη θέση «Σειτάν Ντερέ». Κυκλωμένοι 70 - 80 αντάρτες από το σύνολο των κυβερνητικών δυνάμεων. Δύο συλλήψεις ανταρτών και πέντε νεκροί.
11 Απριλίου 1948		Μάχη 10 ως 15 ανταρτών με λόχο χωροφυλάκων στη θέση «Καμίνια» Νάπης. Νεκρός ένας αντάρτης και ένας χωροφύλακας.
14 Ιουνίου 1948		Αντιπερισπασμός των ανταρτών με πολυβολισμούς του Αστυνομικού Σταθμού Αγίας Παρασκευής
14 Ιουλίου 1948		Συμπλοκή στη θέση «Μέρμηγκας» Ασωμάτων. Τραυματισμός χωροφυλάκων από βλήματα. Μια αυτοκτονία και μία σύλληψη αντάρτη.
Αύγουστος 1948	Απομάκρυνση Μάρκου Βαφειάδη. Ο Νίκος Ζαχαριάδης στην ηγεσία του ΔΣΕ	
29 Αυγούστου 1948		Συμπλοκή είκοσι ανταρτών με χωροφύλακες στη θέση «Αμδάρα» και στη θέση «Χοντροκούκι» Αμπελικού. Δύο νεκροί αντάρτες.
3 Σεπτεμβρίου 1948		Συμπλοκή είκοσι ανταρτών με χωροφύλακες στη θέση «Σαμδέλ» Μιστεγνών. Ένας νεκρός αντάρτης.
31 Δεκεμβρίου 1948		Δεκατρείς αντάρτες επισκέπτονται «το ντάμι της Τσερκέζας» κοντά στο χωριό Ίππειος για την πρωτοχρονιά. Το ντάμι τινάζεται στον αέρα. Έξι νεκροί αντάρτες. Οι υπόλοιποι επτά διασώζονται τραυματισμένοι.
22 Απριλίου 1949		Συμπλοκή στην περιοχή «Γλίστρα» Αγιάσου. Οι αντάρτες κυκλώνονται από το κυβερνητικό σώμα. Δύο νεκροί αντάρτες.
19 Μαΐου 1949		Ενέδρα χωροφυλάκων στα «Καμίνια» Νάπης. Ένας νεκρός αντάρτης.
29 Αυγούστου 1949	Ο Δημοκρατικός Στρατός υποχωρεί προς Αλβανία. Ο Εμφύλιος τελειώνει στο Γράμμο.	

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΛΕΣΒΟΣ
6 Μαρτίου 1950	Βουλευτικές Εκλογές	Η Δ.Π. πρώτη δύναμη με 25,6%.
2 Οκτωβρίου 1950		Μάχη έξι ανταρτών στο «ντάμι της Μπέρδας» κοντά στην Αγιάσο. Σκοτώνονται πέντε. Οι νεκροί διαπομπεύτηκαν και θάφτηκαν σε ομαδικό τάφο.
Δεκέμβριος 1950		Τραυματισμός σε ενέδρα του αντάρτη Προκόπη Πανταζή,
15 Απριλίου 1951	Δημοτικές Εκλογές	Συνεργασία της Αριστεράς και στελεχών της ΕΠΕΚ. Επιτυχία της Αριστεράς.
9 Σεπτεμβρίου 1951	Βουλευτικές Εκλογές	Πρώτη δύναμη η ΕΔΑ με 29,09%. Εκλογή βουλευτή της ΕΔΑ.
16 Νοεμβρίου 1952	Βουλευτικές Εκλογές	Συνεργασία Αριστεράς και στελεχών του Κέντρου.
21 Νοεμβρίου 1954	Δημοτικές εκλογές	Ο Μίμης Γαληνός εκλέγεται δήμαρχος Μυτιλήνης με συνεργασία ΕΔΑ - Κέντρου.
7 Νοεμβρίου 1955		Παράδοση τελευταίων μαχητών ΔΣΛ. Αφέθηκαν ελεύθεροι αξιοποιώντας τη νομοθεσία για αμνήστευση.
19 Φεβρουαρίου 1956	Βουλευτικές Εκλογές	Πρώτο κόμμα η «Δημοκρατική Ένωση» με 62,5% και 5 από τους 7 βουλευτές.
15 Απριλίου 1956		Επαναληπτικές δημοτικές εκλογές στη Μυτιλήνη. Ο Απόστολος Αποστόλου πρώην γραμματέας του ΕΑΜ εκλέγεται δήμαρχος Μυτιλήνης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Αρχείο κοινότητας Αγίας Παρασκευής, 1941 – 1949.
- Αρχεία ΑΣΚΙ, Φάκελοι ΚΚΕ 418, ΚΚΕ 408, και αρχείο ΕΠΟΝ.
- Αρχείο Εφετείου Σύρου.
- Αρχείο Επιμορφωτικού Κέντρου «Χαρίλαος Φλωράκης».
- Αταξινόμητο αρχείο της Κοινότητας Παρακοίλων, 1945.
- Αταξινόμητο αρχείο Χωροφυλακής Σταθμού Αγίας Παρασκευής, 1945-1946, 1948-1952.
- ΓΑΚ/ Αρχεία Νομού Λέσβου, ψηφιακό αρχείο Παναγιώτη Ψαριανού, αρχείο αποφάσεων τριμελούς πλημμελειοδικείου Μυτιλήνης 1945 – 1946.
- ΓΑΚ Ν. Ροδόπης.
- ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, 1944-1949*, τόμοι 1-16, *Αρχείον Εγγράφων Εθνικής Αντιστάσεως*, τ. 7.
- ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φάκελοι, 366, 675, 802, 916, 1293. 1367, 1401, 1402.
- Δημόσια Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, αταξινόμητο αρχείο Άγγελου Συρόπουλου.
- Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, αρχείο Νικολάου Δέα.
- Ιδιωτικό αρχείο Μυρσίνης Τουρβαλή, οικία Βουρνάζων 17. Αρχείο Ν.Ε. ΕΑΜ Λέσβου 1945 – 1946.
- Ιδιωτικό αρχείο Παναγιώτη Κουτσκουδή.
- Ιδιωτικό αρχείο Απόστολου Κομνηνάκα.
- Ιδιωτικό αρχείο Δημήτρη Μάντζαρη.
- Ιδιωτικό αρχείο Στέργιου Γκιουλάκη.
- Ιδιωτικά αρχεία Στρατή Αποστόλου, Βασίλη Τεντόμα, Γιάννη Παυλή, Τάκη Ελευθεριάδη.

- Ημερολόγιο Μιχάλη Χ., καταχωρήσεις 1^η Ιανουαρίου 1942 – 31 Αυγούστου 1943 και Δεκέμβριος 1944 – Νοέμβριος 1945 (χφ., ΑΣΚΙ)
- Κέντρο Ερεύνης Ιστορίας Νέου Ελληνισμού, αρχεία SOE HS 5/717 και HS 5/337.
- Κομίλης Παναγιώτης, *Περασμένα, όχι ξεχασμένα, Σαν του πλί*, ανέκδοτες σημειώσεις, 2012, που μας παραχωρήθηκαν ευγενικά από το γιό του Δημήτρη.
- Στρατοδικείο Αθηνών, αρχείο έκτακτου Στρατοδικείου Μυτιλήνης, πρακτικά δικών και αποφάσεων 1946–1947.
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας–Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών 1928, 1932, 1935, 1936, 1946, 1950, 1951, 1952, 1956.
- Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου ΥΠΕΞ.
- British National Archives, F.O. 371, CAB 79, 84, 121 και W.O. 302, 373,170.
- United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNARMS, S-1244, S-1302, S-1376 και S-1450.

ΠΡΟΦΟΡΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

- Αθηναίος Απόστολος, Μυτιλήνη, συνέντευξη στον γράφοντα στις 13 Δεκεμβρίου 2021.
- Γιαγκλής Απόστολος, Κλειού, συνέντευξη στον γράφοντα και το Σπύρο Καράβα στις 12 Φεβρουαρίου 2019.
- Θεοδοσίου Μιλτιάδης, Φανάρας Στρατής, Αγία Παρασκευή, συνέντευξη στον Θανάση Χ., αρχές 1990.
- Κολερός Χρήστος, Μύρινα Λήμνου, συνέντευξη στον γράφοντα στις 19 Ιουνίου 2021.
- Κουτζάς Γιάννης, από τον Πολιχνίτο, συνέντευξη στον γράφοντα στις 20 Φεβρουαρίου 2022.
- Λιαρούτσος Μιχάλης, Μυτιλήνη, συνέντευξη στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 5 Ιουλίου 2006 και στις 19 Σεπτεμβρίου 2008.
- Μπούσδος Θρασύβουλος, Κώμη, συνέντευξη στον Παναγιώτη Κουτσκουδή στις 26 Μαρτίου 2005.

- Νικόδημος Θανάσης, Μυτιλήνη, συνέντευξη στον Παναγιώτη Κουτσκουδή, στις 19 Μαρτίου 2005.
- Πασπατής Ηλίας Παλαιόκηπος Γέρας, συνέντευξη στον Παναγιώτη Ψαριανό στις 4 Μαρτίου 1988.
- Πατερέλλης Στρατής, μαρτυρία στον Γρηγόρη Τσουκαρέλλη, αρχείο Παναγιώτη Κουτσκουδή.
- Πρωτογερέλλης Φρίξος, Αθήνα, συνέντευξη στον γράφοντα, στις 26 Σεπτεμβρίου 2018.
- Σκούφος Γιώργος, Μυτιλήνη, συνέντευξη στον Παναγιώτη Κουτσκουδή, στις 23 Ιουνίου 2004.
- Ταμβακέρας Παναγιώτης, Παπάδος Γέρας, συνέντευξη στον γράφοντα στις 18 Σεπτεμβρίου 2021.
- Τζέγκος-Γλεζής Στρατής, Αγιάσος, συνέντευξη στον Παναγιώτη Κουτσκουδή, στις 16 Δεκεμβρίου 2008.
- Χατζηχρήστος Νίκος Παπάδος Γέρας, συνέντευξη στον Παναγιώτη Ψαριανό, στις 26 Ιουνίου 1988.
- Ψύλλας Παναγιώτης, Αθήνα, συνέντευξη στον Παναγιώτη Κουτσκουδή, στις 7 Μαΐου 2005.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ-ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- *Αγροτική*, Νοέμβριος 1944-Μάρτιος 1947.
- *Αλύγιστος*, Οκτώβριος 1945-Ιανουάριος 1946.
- *Ανατολή*, Φεβρουάριος 1945-Σεπτέμβριος 1946.
- *Αντιφασίστας*, Ιούνιος 1944-Δεκέμβριος 1946.
- *Δημοκρατία*, Οκτώβριος 1944-Απρίλιος 1946.
- *Δημοκράτης*, 1946-1951.
- *Εθνική*, Νοέμβριος 1945-Απρίλιος 1946.
- *Εξόρμηση*, 1945, περιοδικό.
- *Ελεύθερη Λέσβος*, Αύγουστος 1944-Μάρτιος 1947.
- *Ελεύθερη Λήμνος*, 1944-1947 (Λήμνος).
- *Ελεύθερος Λόγος*, 1946-1947.
- *Εμπρός*, Σεπτέμβριος 1944-Μάρτιος 1947.

- *Εμπρός*, 1944-1945 (Χίος).
- *Εμπρός*, (Ημερήσια Εθνική Εφημερίς), 1945.
- *Εξόρμηση*, 1945.
- *Η παιδούπολις*, 1950.
- *Καθημερινή*, 2011.
- *Καμπάνα*, 1924.
- *Κομμουνιστικό Δελτίο*, εσωκομματικό περιοδικό ΚΚΕ Οργανώσεις Αιγαίου, Οκτώβριος 1945-Ιανουάριος 1946.
- *Λαϊκή*, 1946-1950.
- *Λεσβιακά Γράμματα*, 1944 (περιοδικό).
- *Λήμνος*, 1944-1945.
- *Μυτιληνιός*, 1921.
- *Νέος Ριζοσπάστης*, 1933, 1934.
- *Προοδευτική*, 1945 (Χίος).
- *Προοδευτική Λέσβος*, 1951-1956.
- *Πρωινή*, 1940-Μάιος 1941.
- *Πρωτοπόρος*, 1944-1945 (Χίος).
- *Ριζοσπάστης*, 1933-1947.
- *Σάλπιγξ*, Αύγουστος 1946-1951.
- *Σοσιαλιστής*, 1945.
- *Στέμμα*, Οκτώβριος 1945-1951.
- *Ταχυδρόμος*, 1950-1958.
- *Τρίβολος*, 1940-1941.
- *Φως*, 1941-1944.
- *Daily Telegraph*, 1941.
- *Der Spiegel*, 1951 (περιοδικό).
- *Times*, 1941.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abendroth Wolfgang, *Ein Leben in der Arbeiterbewegung Gespräche*, aufgezeichnet und herausgegeben von B. Dietrich und J. Perels, Frankfurt 1976.
- Abendroth Wolfgang «Berichte: bei den Partisanen. Der gemeinsame Kampf mit der Griechen», *Informationen*, τ. 2 (1979), σ. 19-20.
- Αγγελάκης Ιωάννης, «Οι Ινδοί στα Δεκεμβριανά (1944). Όψεις και προσλήψεις της ένοπλης ετερότητας», διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2017.
- Αγγελής Βαγγέλης, «Μεταξική Προπαγάνδα και Νεολαία», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2004.
- Agamben Giorgio, *Homo Sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2005.
- Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974): όψεις της Ελληνικής εμπειρίας*, εκδόσεις Θεμέλιο, 2^η εκδ., Αθήνα 1986.
- Αμπατζής Παναγιώτης, «Το χρονικό της Γερμανικής Κατοχής στη Λέσβο», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ' (2002), σ. 201-213.
- Αναγνωστοπούλου-Κιοσκλή Βάνα, «Αναμνήσεις από την κατοχή των Γερμανών 41-44 και από την Εθνική Αντίσταση στη Μυτιλήνη», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ' (2002), σ. 214-225.
- Αναγνώστου Πάνος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, Εταιρία Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων Νησιών Αιγαίου, Μυτιλήνη 2004.
- Αναγνώστου Στρατής, *Τοπική Ιστορία, Αναφορές στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία της Λέσβου*, εκδόσεις Εντελέχεια, Μυτιλήνη 2011.
- Αναγνώστου Στρατής, (Αρτεμισία Ζυγούρη), «Ημερολόγιο της Κατοχής και των πρώτων μηνών του Εμφυλίου στον Πολιχνίτο», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ' (2002), σ. 310-331.
- Αναγνώστου Στρατής, «Ο Ελληνιστής Rudolf Helm και η γερμανική λογοκρισία στη Μυτιλήνη», π. *Φιλοτελική Λέσβος*, τ. 276 (Ιαν-Μαρ. 2020), σ. 18-19.
- Ανδρεάδης Σπύρος, «Το χρονικό της Μέσης Ανατολής», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Β' (2009), σ. 90-114.
- Ανταίος Πέτρος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΙΟΝ*, εκδόσεις Καστανιώτη, τ. Α', Αθήνα 1977.
- Αποστόλου Απόστολος, *Μνήμες*, εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1985.
- Αποστόλου Απόστολος, *Σκόρπια απ' την Αντίσταση*, εκδόσεις Χαρτοπωλείο «Πετρά», Μυτιλήνη 1986.

- Αποστόλου Απόστολος, *Μνήμες Β'*, εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1988.
- Argenti Philip, *The occupation of Chios by the Germans and their Administration of the Island 1941-1944*, Cambridge University Press, New York 1966.
- Ασημέλλης Σταύρος, «Μνήμες του '40 και της Κατοχής», π. *Ηχώ Αγίας Παρασκευής*, τ. 113/4 (2003), σ. 7-10.
- Baerentzen Lars, «Η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής», π. *Μνήμων*, τ. 9 (1984), σ. 157-173.
- Βαλέτας Γιώργος, «Ο Λεσβιακός κλήρος στις γραμμές της Εθνικής Αντίστασης. Η δράση του Μητροπ. Μήθυμνας. Ο φάκελος της δίωξης του και άλλα λεσβιακά κείμενα», π. *Αιολικά Γράμματα*, τ. 95-96 (Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος 1981), σ. 14-279.
- Βαλντέν Άξελ Σωτήρης, *Η Ανθρωπιστική βοήθεια στην κατοχική Ελλάδα, Η Σουηδική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού, 1942-1945*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2017.
- Βαρών - Βασάρ Οντέτ, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009.
- Βενετόπουλος Διογένης, *Χωρίς φόβο αλλά με πάθος. Το χρονικό μιας εποχής*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1992.
- Βερβενιώτου Αναστασία, «Οι Συναγωνίστριες, Τα αίτια της συμμετοχής και η δράση των γυναικών στις Εαμικές αντιστασιακές Οργανώσεις 1941-1944», διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1991.
- Βερβενιώτη Αναστασία, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1994.
- Βερβενιώτου Αναστασία, «Παιδομάζωμα ή/και παιδοφύλαγμα», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Δ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 83-107.
- Βερβενιώτη Αναστασία, «Πρόλογος» στο Μαρία Μπέικου, *Αφού με ρωτάτε, να θυμηθώ*, Καστανιώτης, Αθήνα 2010, σ. 8-21.
- Βερβενιώτου Αναστασία, *Οι άμαχοι του ελληνικού Εμφυλίου. Η δυναμική της μνήμης*, εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα 2021.
- Βερναρδάκης Χριστόφορος - Μαυρής Γιάννης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στη προδικτατορική Ελλάδα*, εκδόσεις Έξαντας, Αθήνα 1991.
- Βλάχος Παύλος, «Η Γερμανική κατάληψη της Μυτιλήνης το 1941», π. *Λεσβιακά, Δελτίον της Εταιρίας Λεσβιακών Μελετών*, τ. ΙΓ' (1991), σ. 53-84.
- Βόλιας Παναγιώτης, *Αναμνήσεις*, εκδόσεις εφ. Νέο Εμπρός, Μυτιλήνη 2017.
- Βόγλης Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004.

- Βόγλης Πολυμέρης, «Ο Paul Porter και η αμερικανική οικονομική αποστολή στην Ελλάδα, (18 Ιανουαρίου-22 Μαρτίου 1947), π. *Μνήμων*, τ. 27 (2005), σ. 285-300.
- Βόγλης Πολυμέρης, «Κομμένα κεφάλια», π. *Αρχειοτάξιο*, τ. 9 (Μάιος 2007), σ. 80-83.
- Βόγλης Πολυμέρης, «Η κοινωνία της υπαίθρου στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Δ1, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 327-361.
- Βόγλης Πολυμέρης, *Η ελληνική κοινωνία στην κατοχή*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.
- Βόγλης Πολυμέρης, *Η αδύνατη επανάσταση-Η κοινωνική δυναμική του Εμφυλίου πολέμου*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.
- Βόγλης Πολυμέρης, «Ο μύθος του “καλού” ξένου», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 4 Φεβρουαρίου 2022 https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/330685_o-mythos-toy-kaloy-xenoy (τελευταία πρόσβαση 27.2.2022).
- Βόμβας Βάσος, *Αναμνησιολογία. Η διαδρομή μιας ζωής*, εκδόσεις Μύθος, Μυτιλήνη 2020.
- Βόμβας Βάσος - Μπεκιάρης Μάκης (επιμ.), *Χάρτινη Μνήμη*, εκδόσεις παράγραφος, Αθήνα 2022.
- Βουγιούκας Βασίλειος, «Από το στόχο της “Συμφιλίωσης” στην ένοπλη αναμέτρηση. Το ΕΑΜ Χίου (1943-1948). Οργανώσεις, έντυπα και δικαστικές υποθέσεις», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2011.
- Βουλβούλης Ηλίας, *Σουφλέλ’ η ανταρτομάνα της Αγιάσου*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2017.
- Γαβριηλίδης Γ.Χ., *Μέγας Οδηγός Λέσβου 1935, 1936, 1937*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1938.
- Γαλέτσας Γιώργος, *Στο σημάδι... Το ιστορικό των εκτελέσεων στα «Τσαμάκια» κατά τη περίοδο της γερμανικής Κατοχής*, εκδόσεις Δήμος Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 2010.
- Γαλέτσας Γιώργος, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση. Πορεία προς το θάνατο*, εκδόσεις Αιολίδα, Μυτιλήνη 2016.
- Γαλέτσας Γιώργος, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση, η συνέχεια και το τέλος*, εκδόσεις Αιολίδα, Μυτιλήνη 2018.
- Γαλέτσας Γιώργος, «Η Γερμανική Α.Ε. «ΕΛΑΙΟΝ» και πως λεηλατήθηκε το Λεσβιακό λάδι την περίοδο της Κατοχής», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2014), εκδόσεις Αιολίδα, σ. 216-222.
- Γερούκης Γρηγόριος, *Αντίσταση Αγωνιστών Αιγαίου*, ιδιωτική έκδοση, Θεσσαλονίκη 1986.

- Γιαννακόπουλος Θανάσης, *Ευρυτάνες Πολιτικοί από το 1821 μέχρι σήμερα και η ανάπτυξη του τόπου μας*, στην εφημερίδα *Νέα Εποχή*, αντλήθηκε από <http://www.epoxi.gr/Themata/scriptum49.htm> (τελευταία πρόσβαση 4/10/2021).
- Γιαννακός Κωνσταντίνος, «Η ανασυγκρότηση του Ελληνικού Στρατού μετά τον Β' Π.Π. και ο ρόλος της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, 1944-1946», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος 2020.
- Γιαννούλη Αικατερίνη, «Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) και ο Τύπος της Εποχής», διπλωματική εργασία, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα 2020.
- Γιοσμάς Ευάγγελος, «Αυτοβιογραφικά», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ' (2007), σ. 223-246.
- Γιοσμάς Ευάγγελος, «Επιστολή από τις φυλακές Αβέρωφ, 23.11.1951», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΑ' (2009), σ. 266-270.
- Γιώγος Χρήστος, «Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2020.
- Γιώγος Χρήστος, «Φθινόπωρο 1944: Οι εκθέσεις της SOE για τις Κυκλάδες και το Βόρειο -Ανατολικό Αιγαίο», στο Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη (επιμ.), *Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά, μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας*, Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 2016, σ. 74-87.
- Γκουντχάουζ Κρις, *Ο Ιστορικός ρόλος της Εθνικής Αντίστασης*, Ομιλία στις 31.10.1984 σε εκδήλωση της Εταιρίας Μελέτης Προβλημάτων συλλογικών (Ε.Μ.ΠΡΟ.Σ), Αθήνα 1984.
- Γλέζος Μανώλης (επιμ.), *Η Μαύρη Βίβλος της Κατοχής*, Β' Έκδοση, Εθνικό Συμβούλιο για τη διεκδίκηση των οφειλών της Γερμανίας προς την Ελλάδα, Αθήνα 2006.
- Γληνός Δημήτρης, *Τι είναι και τη θέλει το ΕΑΜ*, έκδοση εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, Αθήνα 1942.
- Γρηγορίου Γ.Ε., *Υφιστάμενη κατάσταση και δυνατότητες αναπτύξεως της Λεσβιακής Γεωργικής Οικονομίας*, ιδιωτική Έκδοση, Μυτιλήνη 1952.
- Close David και Βερέμης Θάνος, «Ο στρατιωτικός αγώνας 1945-49», στο Close David (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, 1943-1950, Μελέτες για την πόλωση*, (μτφ. Σπανδωτής Γ.), εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 78-97.
- Close David, *Οι ρίζες του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2003.
- Δασκαλάκης Απόστολος, *Ιστορία της ελληνικής Χωροφυλακής*, τ. Ι και ΙΙ, Αρχηγείο Χωροφυλακής, Αθήνα 1973.

- Δέδε Κατερίνα, «Η ανάδυση του Κέντρου στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου του Νικολάου Πλαστήρα», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Κόρινθος 2013.
- Δελαπόρτας Παύλος, *Το σημειωματάριο ενός πιλάτου*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1978.
- Δοκίμιο *Ιστορίας του ΚΚΕ*, τ.Α' 1918-1949, έκδοση πέμπτη, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2008.
- Eberhard Erik, «Γερμανοί αντιφασίστες στις τάξεις του ΕΛΑΣ», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα*, τ. Γ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 69-76.
- Ελεφάντης Άγγελος, «ΕΑΜ: ιστορία και ιδεολογία. Προϋποθέσεις για μια επιστημονική θεώρηση του ΕΑΜ», π. *Πολίτης*, τ. 5 (Σεπ.1976), σ. 63-68.
- Ελεφάντης Άγγελος, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης, ΚΚΕ και αστισμός στο μεσοπόλεμο*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979.
- Ελεφάντης Άγγελος, *Μας πήραν την Αθήνα*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.
- Ελεφάντης Άγγελος, «Το αντιστασιακό φαινόμενο στην Ευρώπη του Χίτλερ», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, (1770-2000)*, τ. 8^{ος}, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 79-94.
- Fleischer Hagen, «Νέα στοιχεία για τη σχέση γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», π. *Μνήμων* τ. 8 (1982), σ. 189-203.
- Ζαΐμη Θάλεια, «Τα Δεκεμβριανά της Σάμου», π. *Απόπλους*, τ. 43-44 (2008), σ. 321-329.
- Ζαΐμη Θάλεια, *Ο Ιπποκράτης Ζαΐμης και η εποχή του*, εκδόσεις Απόπλους, Αθήνα 2004.
- Ζαφείρης Γιάννης, *Η Σάμος στον αγώνα. Χρονικό από την Κατοχή και την Εθνική Αντίσταση 1941-1945*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1985.
- Ζαφειρόπουλος Δημήτριος, *Ο Αντισυμμοριακός αγών 1945-1949*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1956.
- Ζέπος Δημήτριος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη εις τας ελευθέρως περιοχάς της υπό κατοχήν Ελλάδος*, β' έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986.
- Ηλιού Φίλιππος, *Οι φάκελοι*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1989.
- Ηλιού Φίλιππος, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, εκδόσεις Θεμέλιο, Ιστορική Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ, Β' Έκδοση, Αθήνα 2005.
- Ηλιού Φίλιππος, «Δημοκρατικές συγκλίσεις και συμμαχίες. Ο Γεώργιος Καρτάλης και οι Έλληνες κομμουνιστές μετά τον εμφύλιο πόλεμο», στο Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Ηλιού Φίλιππος*,

Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής τον εικοστό αιώνα, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 281-291.

- Hobsbawn Eric, Ranger Terence, (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, (μτφ. Θανάσης Αθανασίου), εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2004.
- Θεοχάρης Νίκος, *Το αντάρτικο της Μυτιλήνης 1945-1950*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1986.
- Θεοχάρης Νίκος, *Ενθυμήματα της Εθνικής Αντίστασης Λέσβου*, ιδιωτική έκδοση, Νίκαια 1990.
- Θρασυβούλου Δημήτρης, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947-1949. Τοπικές κοινωνίες και πολιτικές συγκρούσεις», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2011.
- Θωμαδάκης Σταύρος, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950, Ένα έθνος σε κρίση*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 117-144.
- Ιερά Μητρόπολις Μυτιλήνης, *Τα Πεπραγμένα της Ιεράς Μητροπόλεως Μυτιλήνης κατά τον Ελληνοϊταλικόν Πόλεμον, κατά τους χρόνους της Γερμανοκρατίας*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1955.
- Καββαδίας Σταμάτης, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια (1941-1944). Επίμετρο: Αποστολή στο Αρχιπέλαγος*, έκδοση Κ.& Γ. Παπούλιας Ο.Ε., Αθήνα 2007.
- Καλάργαλης Αριστείδης, «Η “Λεσβιακή Άνοιξη”. Η ανασύσταση ενός πολιτισμικού φαινομένου μέσα από την αποτύπωσή του στον Τύπο (1910-1932)», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Μυτιλήνη 2014.
- Καλάργαλης Αριστείδης, «Αλύγιστος: η εφημερίδα των πολιτικών κρατουμένων Λέσβου», εφ. *Αυγή*, Ενθέματα, 27 Οκτωβρίου 2012, <https://enthemata.wordpress.com/2012/10/27/kalargalis-2/> (τελευταία πρόσβαση 4.7.2021).
- Καλέλλης Παναγιώτης, *Ακόμα μια άνοιξη*, (μτφ. Λίτσα Σοφianoπούλου-Moore), εκδόσεις Αττικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Καλογεράς Βασίλης-Κουτσκουδής Παναγιώτης, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, Β' Έκδοση, εκδόσεις εφ. *Νέο Εμπρός*, Μυτιλήνη 2013.
- Καλύβας Στάθης, «Red terror: Leftist violence during the occupation», στο Mazower Mark (επιμ.), *After the war was over: reconstructing the family, nation and state in Greece, 1943-1960*, Princeton University Press, Princeton 2000, p. 142-183.
- Καλύβας Στάθης, «Μορφές, διαστάσεις και πρακτικές της βίας στον Εμφύλιο (1943- 1949). Μια πρώτη προσέγγιση», στο Νικολακόπουλος Ηλίας, Ρήγος Άλκης, Ψαλλίδας Γρηγόρης (επιμ.), *Ο Εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο. Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σ. 188-207.

- Καλύβας Στάθης, *Καταστροφές και θρίαμβοι. Οι 7 κύκλοι της σύγχρονης ελληνική ιστορίας*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2015.
- Καλύβας Στάθης-Μαραντζίδης Νίκος, *Εμφύλια Πάθη*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2015.
- Καλύβας Στάθης, «Εμφύλιος πόλεμος (1943-1949): Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο», π. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τ. 11 (2015), σ.37-70.
- Καραβία Πηγή, «Εργασία και εργατικό κίνημα στη Λέσβο, 1929-1932», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2014.
- Καραβία Χαρά, «Η ανταλλάξιμη περιουσία των Μουσουλμάνων της Λέσβου. Το παράδειγμα της πόλης της Μυτιλήνης», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2006.
- Καραγάτση Ρεβέκκα, «Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή και την Αντίσταση στην Αγία Παρασκευή Λέσβου», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2013.
- Καραγιάννης Βαγγέλης, *Ο Τρίβολος κι η εποχή του, Στρατής Παπανικόλας, ο σατιρικός της Λέσβου*, ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1977.
- Καρακατσιάνης Ιωάννης, «Η Μάνη στον πόλεμο. Κατοχή, Αντίσταση και Εμφύλιος», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2010.
- Καραμανωλάκης Βαγγέλης, *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20^ο αι. και η καταστροφή τους*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2019.
- Καραμούζος Πολύκαρπος, «Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία στη Νεώτερη Ελλάδα, (Κλήρος, Θεολογία και Θρησκευτικές Οργανώσεις στο Μεσοπόλεμο)», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2004.
- Καρασούλης Παναγιώτης, *Χίος 1943-44. Συμμαχική στρατιωτική αποστολή και Εθνική Αντίσταση*, Β' έκδοση, Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Χίου, Χίος 2006.
- Καρούσης Παντελής, *Μνήμες από την Κατοχή στη Χίο*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1985.
- Κατσικόστας Δημήτριος, «Ο ελληνικός Στρατός στην εξορία 1941-1944, Οργάνωση, συγκρότηση, πολεμικές αποστολές και κινήματα στη Μέση Ανατολή», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Αθήνα 2010.
- Κεμερλής, Παναγιώτης - Πολυχρονιάδης, Αρίστος, *Η Αντίσταση στη Λέσβο. Πηγές και πτυχές της*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1988.

- Κετσένης Κωνσταντίνος, «Ο αριστερός τύπος στη Λήμνο (1944-1947). Δράση και αντιδράσεις», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΖ' (2015), σ. 43-95.
- *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα*, τ. Ε', 1940-1945, Αλέκος Παπαπαναγιώτου (επιμ.), έκδοση ΚΚΕ Εσωτερικού, 1973.
- Klausch Hans-Peter, *Die Geschichte der Bewährungsbataillone 999 unter besonderer Berücksichtigung des antifaschistischen Widerstandes*, Pahl-Rugenstein Verlag GmbH, Köln 1987.
- Klausch Hans-Peter, *Οι 999άρηδες. Οι μονάδες Ανεπιθυμητών της Βέρμαχτ και η συμβολή τους στον αντιφασιστικό αγώνα (1942-1945)*, (μτφ. Δανάη Παναγιωτοπούλου), εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2022.
- Κλήμης Αριστείδης, *Η Λέσβος κατά τα δύσκολα χρόνια 1941-1946*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 2009.
- Κλήμης Αριστείδης, «Διακύμανση τιμών βασικών ειδών στη Μυτιλήνη μεταξύ 1/12/1943 και 20/10/1944 (ανά 10ήμερο)», π. *Λεσβιακά Χρονικά*. τ. ΙΣΤ' (1996), σ. 241-247.
- Κλήμης Αριστείδης, «Η ΕΔΕΛ και οι εκδόσεις της, “Δημοκρατία” και “Κυριακάτικο Δελτίο”. Ο Τέρπανδρος Αναστασιάδης και άλλοι πρωταγωνιστές», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Β' (2000), σ. 115-122.
- Κοκοβλή Νίκος και Αργυρώ, *Άλλος δρόμος δεν υπήρχε. Αντίσταση-Εμφύλιος-Προσφυγιά*, εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 2002.
- Κομίλης Παναγιώτης, «Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση του χωριού μας», π. *Μανταμαδιώτικα*, τ. 24 και 25 (1984).
- Κοντούλης Όμηρος, «Η συμμετοχή μου στην Αντίσταση. Συνέντευξη Όμηρου Κοντούλη (Φεβρ. 1983) - απομαγνητοφώνηση 7.7.2006», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΒ' (2010), σ. 111-137.
- Κορακάκης Θανάσης, *Εμφύλια παιδομαζώματα*, εκδόσεις Κοροντζή, Αθήνα 2011.
- Κοραντής Αντώνιος, *Τεχεράνη-Γιάλτα-Πότσδαμ*, εκδόσεις ΕΣΤΙΑ, Αθήνα 1988.
- Kotzamporopoulos Theofanis-Marios «British-Greek Special Forces in the Aegean 1943-1945: A case study of “Hybrid” war in German-Occupied maritime Greece», διπλωματική εργασία, Department of History Lancaster University, 2018.
- Κουσουρής Δημήτρης, *Δίκες των δοσίλογων 1944-1949*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2014.
- Κουτελάκης Χάρης, *Μέρες Γερμανικής Κατοχής Λέσβου από τον ηγούμενο της Φραγκοκκλησιάς Εσπεντίτο Ντανκά*. Παρατίθεται στην ιστοσελίδα <http://www.lesvosoldies.gr/gr/1183982148/1300229795.html> (τελευταία πρόσβαση 27.2.2022).

- Κουτζαμάνης Αριστείδης, «Θεόδωρος Θεοδωρίδης, Ένα πολυθόρυβο και πολυδύναμο πνεύμα», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2001), σ. 249-269.
- Κουτσκουδής Παναγιώτης, *Μιχάλης Λιαρούτσος, Από ώρας πρώτης έως εσχάτης*, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2017.
- Κουτσκουδής Παναγιώτης, *Συναζάρια, Βίοι Λέσβιων Λαϊκών Αγωνιστών*, ιδιωτική έκδοση, τ. Α' και Β', Αθήνα 2018.
- Κράλλης Στρατής, «Ανέκδοτα του Αλβανικού πολέμου και της Γερμανικής Κατοχής», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2001), σ. 62-98.
- Kritidis Gregor, *Wolfgang Abendroth oder: «Rote Blüte im kapitalistischen Sumpf»*, Karl Dietz Verlag, Berlin 2015.
- Κωστόπουλος Τάσος, *Κόκκινος Δεκέμβρης, Το ζήτημα της Επαναστατικής βίας*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2016.
- Κωστόπουλος Τάσος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, εκδόσεις Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000.
- Κωστόπουλος Τάσος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα τάγματα ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοφοροσύνη*, έκδοση *Εφημερίδα των Συντακτών*, Αθήνα 2020.
- Κωστόπουλος Τάσος, «Οξφόρδη με γαλάζιους κόκκους», *Εφημερίδα των Συντακτών*, [Το φάντασμα της ιστορίας], 13 Φεβρουαρίου 2022, https://www.efsyn.gr/arheio/fantasma-tis-istorias/331867_oxfordi-me-galazioys-kokkoys (τελευταία πρόσβαση 6.7.2022).
- Κωφόπουλος Σάββας, «Πείνα, μαύρη αγορά και θάνατοι στη Λέσβο επί Κατοχής», π. *Λεσβιακά, Δελτίον της Εταιρίας Λεσβιακών Μελετών*, τ. ΚΑ' (2006), σ. 189-231.
- Lagani Eirini, «Post-War Legacies in the Island of Kythera», στο Gilly Carr and Keir Reeves (επιμ.), *Heritage and Memory of War, Responses from Small Islands*, έκδοση Routledge, New York and London 2017.
- Λάζου Βασιλική, «Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος από την οπτική μιας επαρχιακής πόλης: Πολιτική, Κοινωνία, Δικαιοσύνη στην πόλη της Λαμίας, 1946-1949», διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2010.
- Λάζου Βασιλική, «Η “συμμοριοποίηση” του κράτους», *Εφημερίδα των Συντακτών*, [Το Φάντασμα της Ιστορίας], 11 Δεκεμβρίου 2016, https://www.efsyn.gr/arheio/fantasma-tis-istorias/92811_i-symmoriopoiisi-toy-kratoys (τελευταία πρόσβαση στις 14.5.2022)
- Λάμπρου Αλέξανδρος «Πληθυσμιακός εκτοπισμός σε Τουρκία, Μέση Ανατολή και Αφρική 1941-1945», στο Λάμπρου Αλέξανδρος (επιμ.), *Πόλεμος και προσφυγιά. Πρόσφυγες από την Ελλάδα: Τουρκία, Μέση Ανατολή, Αφρική 1941-1946*, εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα 2021, σ. 17-57.

- Λεονταρίτης Γιώργος, *Από τον Εμφύλιο στην Ε.Δ.Α. Τα άγνωστα παρασκήνια (1946-1953)*, εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2001.
- Λεοντοπούλου Ζωή, «Το κίνημα του Απριλίου 1944 στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις Μέσης Ανατολής και η καταστολή του». διπλωματική εργασία, πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017.
- Λιάκος Αντώνης, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2019.
- Λιάκος Αντώνης, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», εισαγωγή στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σ. 25-36.
- Λιαρούτσος Μιχάλης, *Των εν ερημίαις και όρεσι*, εκδόσεις Εντός, Αθήνα 1996.
- Λιαρούτσος Μιχάλης, *Στη δίνη του εμφυλίου*, εκδόσεις Εντός, Αθήνα 2007.
- Λογοθετόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιδού η Αλήθεια*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1948.
- Luza Radomir, *The resistance in Austria, 1938-1945*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1984.
- Λούκος Χρήστος, «Η πείνα στην Κατοχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα*, τ. Γ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 219-261.
- Λυμπεράτος Μιχάλης, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου, Από τα δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
- Mazower Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.
- Mazower, Mark, «Οι πρόσφυγες, η οικονομική κρίση και η κατάρρευση της Βενιζελικής ηγεμονίας 1929-1932», π. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τ. 9 (1992), σ. 119-134.
- Μαθιόπουλος Βάσος, *Ο Δεκέμβρης του 1944, Σουηδικά, Ελβετικά και συμμαχικά Διπλωματικά Ντοκουμέντα*, εκδόσεις Νέα Σύννορα-Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1994.
- Μαθιόπουλος Βάσος, *Η ελληνική αντίσταση (1941-1944) και οι σύμμαχοι*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977.
- Μάκιστος-Παπαχαραλάμπους Κώστας, «Αναμνήσεις απ' την Αντίσταση», π. *Ηχώ Αγίας Παρασκευής*, τ. 48 (1982), σ. 4-5 και 11.
- Μάκιστος-Παπαχαραλάμπους Κώστας, «Αναμνήσεις από την Αντίσταση», π. *Ηχώ Αγίας Παρασκευής Λέσβου*, τ. 49 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1983), σ. 5-8.
- Μακρινδάκης Γιάννης, *Συρματένιοι, Ξεσυρματένιοι, Όλοι*, έκδοση Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2010.

- Μανδαμαδιώτου Μαρία, *Ιδεολογικοί προσανατολισμοί και πολιτικά προτάγματα στη Λέσβου του 19^{ου} αιώνα*, διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2004.
- Μανδαμαδιώτου Μαρία, «Η Μυτιλήνη και η Λεσβιακή Άνοιξη. Η περίπτωση του Στράτη Μυριβήλη», Case Study στο Ματάλας Παρασκευάς (επιμ.), *Ανάδυση και διαδρομές του εθνικισμού στην Ελλάδα: Παρίσι-Αθήνα. Κουλτούρα, ιδεολογία και πολιτική*, μεταδιδακτορική έρευνα, Μυτιλήνη 2015.
- Μάντζαρης Δημήτρης, «Αντίσταση και εμφύλιος πόλεμος στη Λέσβο: Από τη λαϊκή εξουσία στους εθελοντές της κακουχίας, 1941-1950», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2018.
- Μάντζαρης Δημήτρης, «Η 5^η Φάλαγγα της Wehrmacht στην Ελλάδα», στο Ελένη Κυραμαργιού (επιμ.), *Μαθητείες στην Ιστορία, 10 κείμενα για τον Σπύρο Καράβα*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2022, σ. 263-286.
- Μαντζουράνης Σωκράτης, *Πέντε λεπτά διάλειμμα*, εκδόσεις Καμπύλη, Αθήνα 2016.
- Μαραντζίδης Νίκος, *Μικρές Μόσχες*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1997.
- Μαραντζίδης Νίκος, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας 1946-1949*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.
- Μαραντζίδης Νίκος, «Ο κομμουνισμός στον ελλαδικό αγροτικό χώρο. Η περίπτωση του Μανταμάδου, 1922-1985», π. *Μνήμων*, τ. 2 (1993), σ.101-124.
- Μαραντζίδης Νίκος, «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος άρχισε το '43», συνέντευξη στη Μαργαρίτα Πουρνάρα, εφ. *Καθημερινή*, 26 Ιουνίου 2011, <http://www.kathimerini.gr/430329/article/epikairothta/ellada/o-ellhnikos-emfylios-polemos-arxise-to-43>, (τελευταία πρόσβαση 27.2.2022).
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τ. I και II, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Από την ήττα στην εξέγερση*, εκδόσεις Πολίτης, Αθήνα 1993.
- Μαριόλης Δημήτρης, *Η αδύνατη ταξική ανακωχή, Η πολιτική του ΕΑΜ στα Υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά*, εκδόσεις ΚΨΜ, 2^η Έκδοση, Αθήνα 2018.
- Ματθαίου Σοφία, «Η εφημερίδα Καμπάνα», π. *Μνήμων*, τ. 10 (1985), σ. 212-235.
- Μισγίρης Στρατής, *Διονύσιος Μηνάς Μητροπολίτης Μηθύμνης*, ιδιωτική έκδοση, Καλλονή Λέσβου 2018.
- Μίσσιος Κώστας, *Μυτιληνιοί Λόγιοι και Λογοτέχνες, Συμβολή στην Ιστορία της λεσβιακής γραμματείας*, τ. Α', έκδοση Δήμου Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 1994.

- Μίσσιος Κώστας, «Μιχάλης Τυρίμος, Ο πρώτος κομμουνιστής βουλευτής του νησιού», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ' (2007), σ. 247-273.
- Μιχαηλίδης Κ.Μ., *Ο Μητροπολίτης Μηθύμνης Διονύσιος (1879-1951), Βιογραφικό Σημείωμα*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1952.
- Μιχιώτης Νίκος, *Τα έκτακτα στρατοδικεία της περιόδου 1946-1960, Εν ονόματι του Βασιλέως...*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2007.
- Μπάλας Ανδρέας, «Σαν ξυπνήσαν τα μουλάρια και πετάξαν τα σαμάρια... Το αντιστασιακό κίνημα στη Λέσβο (1941-1945)», διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2021.
- Μπεκιάρης Γεράσιμος, «"Οι ενταύθα Γερμανικές αρχές παραδίδουν την πόλη της Μυτιλήνης εις τον νομάρχην...": οι πρώτες μέρες της απελευθέρωσης μέσα από το ημερολόγιο ενός νεαρού Μυτιληνιού», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2017), εκδόσεις Μύθος, σ. 265-279.
- Μπόσης Κώστας, *Η μάχη της πείνας των πολιτικών εξόριστων στα 1941*, ιστορικές εκδόσεις, Αθήνα 1977.
- Μπουσχότεν Ρίκη, *Ανάποδα χρόνια, Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2003.
- Μπουχάρας Δημήτρης, «Μελετώντας της απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», π. *Μνήμων*, τ. 29 (2009), σ. 175-198.
- Μπράβος Θανάσης, «Κατοχή και Εμφύλιος στο γερμανοκρατούμενο Έβρο: η περίπτωση τεσσάρων χωριών του», π. *Θρακικά*, τ. 13^{ος} Β' σειρά (2001/2003), σ. 145-172.
- Μπράτσος Νάσος, *Αιγαιοπελαγίτες πρόσφυγες στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Β' έκδοση, εκδόσεις Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2017.
- *Μυτιλήνη Χριστούγεννα 1944*, εφ. *Ελεύθερη Λέσβος* (εκδ.), Μάρτιος 1945, επανέκδοση ΝΕ Λέσβου του ΚΚΕ, Μυτιλήνη 2014.
- Νεφελούδης Βασίλης, *Αχτίνα Θ', Αναμνήσεις, 1930-1940*, εκδόσεις ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 1974.
- Νικολαΐδης Σωτήριος, «Ο Μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης Κωνσταντίνος Μεγγρέλης», διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, ΠΜΣ Ιστορικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2010.
- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1964*, εκδόσεις Πατάκη, έκδοση έκτη, Αθήνα 2010.
- Νικολακόπουλος Ηλίας, «Η εκλογική επιρροή της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1936-1951. Συνέχειες και ασυνέχειες», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36- '49*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ. 223-234.

- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, Β' έκδοση ΕΚΚΕ, Αθήνα 1988.
- Νικολακόπουλος Ηλίας (επιμ.), *Δημοτικές εκλογές στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1951-1964. Η Αριστερά στο προσκήνιο*, έκδοση εφ. Η ΑΥΓΗ, Αθήνα 2014.
- Οικονομόπουλος Πέτρος-Εμμανουήλ, «Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου. Από την Εθναρχούσα Εκκλησία στην Εθνική», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Θεολογική Σχολή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2016.
- Παλαιολόγος Ακίνδυνος, «Ο Ιεράρχης Διονύσιος Μηνάς (1879-1951). Μια ανεπανάληπτη φυσιογνωμία», π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2012), εκδόσεις Αιολίδα, σ. 127-140.
- Πανταζής Προκόπης, *Ο χαλασμός*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1974.
- Πανταζής Προκόπης, *Εθελοντές της κακουχίας*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1980.
- Πανταζής Προκόπης, *Ο τραυματίας αναστενάζει*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1984.
- Πανταζής Προκόπης, *Στο καρτέρι και άλλα διηγήματα*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1986.
- Πανσέληνος Ασημάκης, *Τότε που ζούσαμε*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1974.
- Παντέλογλου Γρηγόρης, «Το ζήτημα της αυτονομίας του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το συνδικαλιστικό κίνημα στην περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Αθήνα 1992.
- Παπαθανασίου Ιωάννα, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της ιστορίας 1940-1945», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα*, τ. Γ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα 2007, σ. 79-151.
- Παπαναστασίου Νίκος-Φλάισερ Χάγκεν, «Το “οργανωμένο χάος”. Η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Ελλάδα», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα*, τ. Γ1, εκδόσεις Βιβλιόραμα 2007, σ. 101-149.
- Παπανικόλας Στρατής, *Θεατρικά και άλλα...*, έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Ασωμάτου Λέσβου «Ο Ταξίαρχης», Μυτιλήνη 1996.
- Παπαπαναγιώτου Γεώργιος, «Δημοτικές Εκλογές Μυτιλήνης (1925-1978)», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΒ' (2010), σ. 66-90.
- Παπαπαναγιώτου Γεώργιος, «Η κατάληψη των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου από τους Γερμανούς (1941)» π. *Λεσβιακό Ημερολόγιο*, (2011), εκδόσεις Αιολίδα, σ. 80-89.
- Παπαπαναγιώτου Γεώργιος, «Πολιτικά της Λέσβου 1915-1936», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΣΤ' (2004), σ. 44-78.

- Παπαπολυβίου Πέτρος, «Αρχαιικά κατάλοιπα του “Εθνικού Αγροτικού κόμματος Χιτών” Νομού Θεσσαλονίκης (1948-1954). Μια πρώτη παρουσίαση», στο Δαλκαβούκης Β.- Πασχαλούδη Ε. – Σκουλίδας Η. - Τσέκου Κ. (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 193-209.
- Παπαστράτης Προκόπης, «Η κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.) *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950, Ένα έθνος σε κρίση*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 205-223.
- Παπαστράτης Προκόπης, «Η Επιχείρηση “MANA” και η Απελευθέρωση της Ελλάδας», στο *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία: 50 χρόνια από την ίδρυση και το εθνικό συμβούλιο της ΠΕΕΑ, 1944-1994*, τ.1, Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών, Αθήνα 1994, σ. 153-167.
- Παπαστράτης Προκόπης, «Οι κυβερνήσεις εξορίας ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ1, εκδόσεις Βιβλιόραμα Αθήνα 2007, σ. 197- 259.
- Παπουτσάνης Τάκης, «Επιδρομή Ελλήνων καταδρομέων στη Γερμανοκρατούμενη Λέσβο», π. *Μυτιλήνη*, τ. Γ’ (1988), σ. 111-120.
- Παρασκευαΐδης Γιώργος, *Μανταμάδος Λέσβου, Ιστορικά-λαογραφικά κείμενα και φωτογραφίες*, ιδιωτική έκδοση, Θεσσαλονίκη 1987.
- Παρασκευαΐδης Ευστράτιος, «Παιδικό ημερολόγιο Κατοχής 1941-1944», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Γ’ (2001), σ. 253-279.
- Παρασκευαΐδης Παναγιώτης, *Οι Νομάρχες του Νομού Λέσβου*, έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λέσβου, Μυτιλήνη 2006.
- Πασχαλούδη Ελένη, «Ο εμφύλιος πόλεμος στις εθνικές αφηγήσεις: Η ενσωμάτωση των εμφυλίων στον επετειακό χάρτη των ΗΠΑ, της Ισπανίας και της Ελλάδας», στο Δαλκαβούκης Β.- Πασχαλούδη Ε.-Σκουλίδας Η. - Τσέκου Κ. (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 337-361.
- Πλάτων Αντώνης, *Οι Γιατροί που γνώρισα*, εκδόσεις Μύθος, Μυτιλήνη 2018.
- Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος, Παραβάσεις της Βάρκιζας*, Φλεβάρης-Ιούνης 1945 και Ιούλιος-Οκτώβριος 1945.
- Πολυχρονιάδης Αρίστος, «Η Γερμανική κατάληψη της Μυτιλήνης “Πενήντα Χρόνια” (4.5.41- 4.5.91)», π. *Αιολικά Φύλλα*, τ. 24 (Ιανουάριος 1992), σ. 35-41.
- Ποριάζης Χαράλαμπος, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο και στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 2013.
- Ποσάντζη Βούλα, «Η μαχόμενη δημοτικίστρια Σίτσα Καραϊσκάκη και η σχέση της με τον εθνικοσοσιαλισμό. Συνέχεια ή ρήξη; Η αλληλογραφία με τον Στρατή Δούκα» στο *Ε’ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών σπουδών της Ευρωπαϊκής*

- Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014) οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Πρακτικά, τ. Δ', Ελληνική Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2015, σ. 487-500.*
- Porter Paul, *Ένα θαύμα για την Ελλάδα*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα 2006.
 - Πριόβολος Γιάννης, *Εθνικιστική "Αντίδραση" και Τάγματα Ασφάλειας*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018.
 - Πρωτογερέλλης Φρίξος, *Έλλη*, εκδόσεις 24 γράμματα, Αθήνα 2019.
 - Πρωτογερέλλης Φρίξος, «Απ' τη Μυτιλήνη στη Τουρκία. Μια περιπέτεια σ' ένα τούρκικο νησί». π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Ζ' (2005), σ. 144-155.
 - Ράλλης Γεώργιος (επιμέλεια), *Ο Ιωάννης Ράλλης ομιλεί εκ του τάφου*, εκδόσεις Παπανικολάου, Αθήνα 1947.
 - Richter Heinz, «Η Συμφωνία της Βάρκιζας και τα αίτια του Εμφύλιου Πολέμου», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 285-303
 - Σάββα Ευρικόμη, «Η μνήμη του Εμφυλίου στη Λέσβο: Καθημερινές ιστορίες ενός διχασμού», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2015.
 - Σάμιος Γιώργος, «Το ΕΑΜ και οι προσλήψεις της Εθνικής Ιδέας στην Ελληνική Αριστερά του '40», διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2008.
 - Σάμιος Παναγιώτης, *Αγοραπωλησίες Ακινήτων 1941-1944. Οι «χρυσές» ευκαιρίες της Κατοχής*, εκδόσεις Εταιρεία Σύγχρονης Ιστορίας, Αθήνα 2019.
 - Σαμίου Δήμητρα, «Οι Ελληνίδες στην Κατοχή. Πόλεμος και ανατροπές» στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770- 2000*, τ. 7ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ.179-188.
 - Σαμίου Δήμητρα, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864-1952. Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία. Δίκαιο και Οικονομία*, Εκδόσεις Π.Ν. Σακκουλάς - Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2013.
 - Σανουδάκης Αντώνης, «Ο ρόλος της Εκκλησίας της Κρήτης στις μεταξύ των Οργανώσεων σχέσεις», διδακτ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Θεσσαλονίκη 1993.
 - Σαραντάκος Δημήτρης, *Εφτά ευτυχημένα καλοκαίρια*, εκδόσεις Αρχείο, Αθήνα 2018.
 - Σαραντάκος Δημήτρης, *Χαράλαμπος Κανόνης, Η ζωή και ο θάνατος ενός ανθρώπου*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1987.
 - Σαραντάκος Δημήτρης, *Ο Άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης (1903-1977)*, εκδόσεις Ερατώ, Αθήνα 1995.

- Σαραντάκος Νίκος, *Της κατοχής και του Στρατοπέδου, Ποιήματα*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1978.
- Σαράφη Λη, «Η “Λευκή Τρομοκρατία” μοχλός σύνθλιψης του αντιστασιακού φρονήματος. Ο νομός Τρικάλων το 1945», στο Νικολακόπουλος Ηλίας, Ρήγος Άλκης, Ψαλλίδας Γρηγόρης (επιμ.), *Ο Εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο. Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σ. 165-175.
- Σιφναίου Ευρυδίκη, *ΑΕΣΒΟΣ Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912)*, εκδόσεις Τροχαλία, Δήμος Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 1996.
- Σκαλιδάκης (Ζαν Μαρί) Γιάννης, «Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944). Ένας τύπος επαναστατικής εξουσίας. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2012.
- Σκαλτσής Δημήτρης, «Οι αγοραπωλησίες ακινήτων την περίοδο της Κατοχής στον Βόλο». διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος 2017.
- Σκλεπάρης Δημήτρης, *Μαρτυρία. Εικόνες-στιγμιότυπα-σκέψεις από τη ζωή τον καιρό της Κατοχής*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1987.
- Σκούρας Φ.-Χατζηδήμος Α.-Καλούτσης Α.-Παπαδημητρίου Γ., *Συμβολή στη μελέτη της ψυχοπαθολογίας της πείνας, του φόβου και του άγχους. Από το ιατρικό χρονικό της Κατοχής*. Αθήνα 1947, επανέκδοση εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1991.
- Σκούφος Γιώργος, *Σελίδες του Αγώνα*, Παναγιώτης Κουτσκουδής-Βασίλης Καλογεράς (επιμ.), εκδόσεις εφ. *Νέο Εμπρός*, Μυτιλήνη 2007.
- Σπηλιωτοπούλου Μαρία, Παπαστράτης Προκόπης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών, Foreign Office 371, τ. Α΄, 1940-1943*, Ακαδημία Αθηνών - Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, Αθήνα 2002.
- Σταθάκης Γιώργος, *Το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ, Η ιστορία της Αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.
- Σταυράκης Παναγιώτης, *Άη-Στράτης, 1958-59. Τρεις μήνες εκτόπισης*, εκδόσεις Εντός, Αθήνα 2001.
- Stefatos Katerina - Kovras Iosif., «Buried Silences of the Greek Civil War», στο Ferrándiz Francisco and Robben Antonius (επιμ.) *Necropolitics: Mass Graves and Exhumations in the Age of Human Rights*, University of Pennsylvania Press 2015, σ. 161-84.
- Στέρπης Χρήστος, «Διεθνής βοήθεια και επισιτισμός στην κατοχική Ελλάδα, (1941-1944)», διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2016.

- Στέρπης Χρήστος, «Ανταλλάσσοντας το λάδι με το στάρι. Δράσεις της “Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων εν Ελλάδι” στην Κατοχική Ελλάδα, (1943-1944)», π. *Δοκιμές*, τ. 21-22 (Φθινόπωρο 2019), σ. 135-195.
- Στρατηγάκης Ιωάννης, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1956.
- Σφήκας Θανάσης, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, έκδοση Φιλίστωρ, Αθήνα 1996.
- Σφήκας Θανάσης, «Ο ναρκισσισμός των μικρών πραγμάτων: περί σύγχυσης, ιστοριογραφίας και άλλων δαιμόνων», π. *Μνήμων* τ. 30 (2009), σ. 315-336.
- Ταστάνης Άρης, *Προκόπης Πανταζής. Ένας αντάρτης και λογοτέχνης της Λέσβου*, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2007.
- Tessin Georg, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg, 1939-1945*, τ. Α', Verlag Osnabruck, Berlin 1977.
- Τζαβάρα Γεωργία, «Κοινωνική Δημογραφία της πείνας στην Ελλάδα της Κατοχής, (1941-1944). Η Δημογραφική συμπεριφορά του ελληνικού πληθυσμού και τα θύματα της πείνας», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2017.
- Τζαφλήρης Νίκος, «Επιβίωση και Αντίσταση στο Βόλο την περίοδο της Κατοχής (1941-1944)», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος 2007.
- Τμήμα Ιστορίας ΚΕ ΚΚΕ, *Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (1946-1949)*, έκδοση Γ', εφ. *Ριζοσπάστης - Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα 2004.
- Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, *23+ Παθιασμένα ψέματα για τον ένοπλο λαϊκό αγώνα 1941-1949*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2016.
- Τριανταφύλλου Γιάννης, *Άγρα Λέσβου*, ιδιωτική έκδοση, τ. Α' και Β', Αθήνα 2000.
- Τρίκκας Τάσος, *ΕΔΑ 1951-67. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, τ. Α', εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2009.
- Τσαλίκης Γιώργος, *Κατοχή*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1977.
- Τσιτσελίκης Κωνσταντίνος, *Σύνορα, κυριαρχία, γραμματόσημα. Οι μεταβολές του ελληνικού εδάφους 1830-1947*, εκδόσεις Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, Αθήνα 2021.
- Τσόκαρου-Μητσιώνη Ευστρατία, *Έγ(ι)τεινα τα έρμα τα χρόνια. Απ' το ημερολόγιο μιας εξόριστης*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 2002.
- Τσολάκογλου Γιώργος, *Απομνημονεύματα*, έκδοση Ακροπόλεως, Αθήνα 1959.

- Τσοτρούδης Αριστείδης, *Η Γερμανική Κατοχή μέσα από τα αρχεία του ΕΑΜ Λήμνου*, ιδιωτική έκδοση, Μύρινα Λήμνου 2016.
- Τσουδερός Εμμανουήλ, *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*, τ. Α'-ΣΤ', εκδόσεις Φυτράκη, Αθήνα 1990.
- Τσουπαρόπουλος Θανάσης, *Οι λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης, Ιστορική και Νομική Προσέγγιση*, εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1989.
- Τυροβούζης Χρήστος, «Αυτοδιοίκηση και Λαϊκή Δικαιοσύνη 1942-1945. Συμβολή στη μελέτη των νομικοπολιτικών θεσμών της Ελληνικής Αντίστασης», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, Θεσσαλονίκη 1989.
- Veremis Thanos, «The significance of the forces behind the organisation of the March 1935 coup» π. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 9 (1977), σ. 116-126.
- Φραντζής Μάριος, *Φως εις το σκότος. Η Αλιεία εν Λέσβω επί γερμανικής Κατοχής 1941-1944*, ιδιωτική Έκδοση, Μυτιλήνη 1963.
- Φύλλας Μιχάλης, «Η ιδεολογική ταυτότητα των εντύπων της Εκκλησίας την περίοδο του Ελληνικού Εμφυλίου (1944-1949). Η περίπτωση του “Ποιμένος” της Ιεράς Μητρόπολης Μυτιλήνης», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΘ' (2022), σ. 261-270.
- Χανδρινός Ιάσων, *Το τιμωρό χέρι του λαού, Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2012.
- Χαραλαμπίδης Μενέλαος, «Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα. Το εαμικό αντιστασιακό κίνημα στις ανατολικές συνοικίες της Αθήνας: Καισαριανή, Βύρωνας, Παγκράτι, Γούβα, Υμηττός», διδακτ. διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αθήνα 2011.
- Χαραλαμπίδης Μενέλαος, *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.
- Χαραλάμπους Διονύσιος, *Μαρτυρίες, Διωγμοί 1942-1945*, εκδόσεις Η Δαμασκός, Αθήνα 1955.
- Χαρτουλάρης Νίκος, *Η Χίος στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, ιδιωτική έκδοση, Χίος 2001.
- Χατζηιωσήφ Χρήστος, «Δεκέμβρης 1944, τέλος και αρχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 363-392.
- Χατζής Θανάσης, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τ. Α' - Δ', εκδόσεις Δωρικός, Αθήνα 1983.

- Χιονίδου Βιολέτα, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα, 1941-1944*, (μτφ. Δημήτρης Μιχαήλ), έκδοση Βιβλιοπωλείο Εστίας, Αθήνα 2011.
- Χονδρονίκης Γεώργιος, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί Κατοχής 1941-44*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1954.
- Χουτζαίος Γιώργος, «Υπόθεση Κλεάνθη Χουτζαίου ή Μαγκανά. Η δολοφονία (;) του Κλεάνθη Χουτζαίου ή Μαγκανά», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ' (2007), σ. 163-182.
- Χρηστίδης Στέλιος, «Για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη και Αυτοδιοίκηση στην ελεύθερη Ελλάδα», π. *ΑΝΤΙ*, τ. 92 (1978), σ. 33- 36
- Χρηστίδης Περικλής, «Οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις στη συνδιάσκεψη για την ειρήνη στο Παρίσι, 1946», αδημοσίευτη διδακτ. διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Νομικής, Θεσσαλονίκη 2007.
- Ψαλλίδας Γρηγόρης, *Συνεργασία και Ανυπακοή, Η πολιτική της Ηγεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος στην Κατοχή (1941-1944)*, έκδοση Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2016.
- Ψαρρά Αγγέλικα, «Πολιτικές διαδρομές των γυναικών στην εμπόλεμη Ελλάδα (1940-1950)», στο Χρήστος Χατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, τ. Δ1, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 177-227.
- Ψαριανός Παναγιώτης, «Η αλήθεια για την Εθνική Αντίσταση στον Παλαιόκηπο της Λέσβου. Η ιστορία των ασυρμάτων», π. *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΘ' (2022), σ. 271-340.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- ΑΣΚΙ, the Hidden War, <https://www.youtube.com/watch?v=yehd3tVkJNI> (τελευταία πρόσβαση 27.2.2022).
- Εφ. *Ριζοσπάστης*, 26 Απριλίου 1998, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3723465> (τελευταία πρόσβαση 20.11.2020)
- Εφ. *Ριζοσπάστης*, 9 Απριλίου 1999 <https://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=9/4/1999&id=8164&pageNo=21> (τελευταία πρόσβαση 27.2.2022)
- Εφ. *Ριζοσπάστης*, 17 Ιουλίου 2005, <https://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=17/7/2005&id=5745&pageNo=20#!prettyPhoto> (τελευταία πρόσβαση 27.2.2022)
- Εφ. *Ριζοσπάστης*, 25 Αυγούστου 2019, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=10455583> (τελευταία πρόσβαση 29.1.2021)
- Νικολακόπουλος Ηλίας, Παπαθανασίου Ιωάννα, ραδιοφωνική έκπομπή, «Η Ιστορία στο Κόκκινο 105,5: Τι είναι και τί ήθελε το ΕΑΜ»,

<https://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/21-2015-09-14-13-14-37/107-2015-09-17-10-42-20#eam> (τελευταία πρόσβαση 30.6.2022)

- Ιστοσελίδα Βιβλιοθήκης, http://www.cplm.gr/lib_history.php (τελευταία πρόσβαση 5.1.2021)
- Ιστοσελίδα ΚΚΕ, <https://www.kke.gr/article/Mnimeio-gia-toys-nekroys-toy-DSE-stin-maxi-tis-Florinas-1949/>
- Ταινία-Ντοκιμαντέρ, *Ο μεγάλος περίπατος της Άλκης*, σκηνοθεσία Μαργαρίτας Μαντά (Αθήνα 2017).
- Ψηφιακό Μουσείο Μακρονήσου, <https://www.makronissos.org/idikon-tagma-axiomatikon-e-t-ax/> (τελευταία πρόσβαση 11.11.2021).
- Bundesstiftung Aufarbeitung, <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/karl-mueller> (τελευταία πρόσβαση 25.2.2022).
- Kommunistischen Partei Osterreich, <https://www.kpoe-steiermark.at/august-pirker-griechenland-elas.phtml> (τελευταία πρόσβαση 25.2.2022).
- M.I.9. Historical Report, <https://www.arcrc.com/mi9/mi9history> (τελευταία πρόσβαση 9.4.2020)